A: 468.
VII
12164

A

TEMESI BÁNSÁG

ELNEVEZÉSÉNEK

JOGOSULATLANSÁGA.

PESTY FRIGYES,
L.-TAGTÓL.

Biblioteca centrală regională
Timişoara
112.214

PEST,
NYOMATOTT EMICH G. MAGYAR AKAD. NYOMDÁSZNÁL.
1868.

312.478

9(498.5)"∞"

Denumirea ~~[illegible]~~ neîndreptățită a Banatului Timișoara

A TEMESI BÁNSÁG
ELNEVEZÉSÉNEK JOGOSULATLANSÁGA.

PESTY FRIGYES
LEVELEZŐ TAGTÓL.

(Olvastatott a Magy. T. Akadémia 1868. jun 8-dikai ülésében).

Midőn az alapos történetirásnak barátja olyas valaminek bizonyítására készül, a mit a nélkül is minden ember tud, minden esetre oly helyzetben fogja magát érezni, mely nem egészen kényelmesnek mondható, mert nincs természetesebb ellenvetés ilyen szándékra nézve mint az, hogy az illető nyitott ajtót akar berontani.

Alig lesz hazai iró, ki, ha megkérdeznők, vajjon léteztek-e hajdan temesi bánok, létezett-e valaha a magyar birodalom határai közt statusjogilag temesi Bánság? erre azt felelné, hogy igen. És még is alig van hazai iró, még a legérdemesebb történetirókat sem véve ki, a ki ezen helytelen elnevezés alkalmazását Magyarország bizonyos déli részére következetesen elkerülte volna.

Már ezen egy körülmény elég mentségemül szolgálhatna, hogy e tárgygyal itt tüzetesben foglalkozom; érdemesebb dolog a jelesek tévedéseivel foglalkozni, mint a különben is gyarló irókéval; és midőn azt teszszük, nem gáncsoskodási viszketegből teszszük, hanem inkább azon tiszteletnél fogva, melylyel neveik iránt viseltetünk, és azon hatásnál fogva, melyet épen a tekintélyes irók gyakorolni képesek; de indít erre azon tapasztalás is, hogy a hanyagul választott szavak és elnevezések, hamis fogalmak, hamis tanok elöidézői valának, és hogy ha gondtalanul menni hagytuk a dolgokat, a mint véletlenül mentek, abból oly igények fejlödtek ellenünk, melyeket később a legszebb jogczímmel felvértezve, leküzdeni nem állt hatalmunkban.

A köz élet mai nap Temes, Krassó és Torontál vármegyéket, és az azokat délről, keletről szegélyező katonai határvidéket, a temesi Bánság neve alatt szokta összefoglalni. Megállok e névnél, és azt kérdem, mi jognál fogva ruháztatik e név azon megyékre és tartozandóságaikra? Nem találom a temesi Bánságot egész törvénytárunkban, sem okmánygyüjteményeinkben, nem ismerjük azon politikai szervezetet, mely ezen három megyét összefüzné, és mely azok külön sajátja volna; de minthogy önálló munkák jelennek meg, melyek a soha nem létezett temesi Bánság ezeréves történetét tartalmazzák, és minthogy a múlt századi geographiai chaos ideje óta ezen név még mindig érinti füleinket, és majd örökre elszenderegvén, majd ismét felelevenülvén, néha valódi testet is ölteni készül, legalább megkísérlem annak eredetét magyarázni.

A Bánság mint országnév báni hivatalt tételez fel. A bán szó nem magyar eredetü, miként állítva volt, — és ezen tagadás igazolására nincsen szükség semmi nyelvészkedésre [1]).

---

[1]) A „bán" szót Rattkay (Memoria regum et banorum 38. lap.) így értelmezi: Nomen hoc Ban dictum puto a voce proprii idiomatis Boian id est timendus, quasi ille, qui hujus esset officii ac dignitatis, caeteris sibi subjectis metuendus sit, ea ratione, qua apud Rascianos etiam ejusdem dignitatis persona Starosta, a senectute dictus appellabatur. Ez ellenében Bél Károly András inkább azt véli, hogy a szláv Pán vagy latinosan Panus, vagy Banus, szóból származott, mely urat jelent. Eredetét — a Magyar Nyelv Szótára szerint, — némelyek a *bajún* avar szóból magyarázzák, mely annyit tett náluk mint khagan, azaz vezér; mások a *bojún* horvát szóból, mely hatalmas embert jelent; némelyek a *pan* (úr) tót és cseh szóból. Előfordúl különösebben a perzsa nyelvben, tökéletesen egyező kimondással: *bán* (a zendben és szanszkritban: *van*), melyet Vullers szókönyve így értelmez: possessor, dominus, vir magnus, illustris, dux; és összetett szók végén: custos (gondviselő, bánó), pl. *bághbán* kertész (kerttel bánó), *darbán* ajtónálló. Innen ered talán *ispán* (= ösbán) is. A mongol nyelvben *uvan*, vagy *van* a. m. fejedelem: Fürst. Podhorszky Lajos erélyesen visszautasítja e szó szláv származását. Ha a perzsával egy értelmü *bán*-t — mondja ő — a szláv nyelvészek magokénak vallják, nem veszik fontolóra, hogy az altaji fajnál e szó igetörzs, náluk pedig főnév, melyből csak denominativ ige képeztetik, *pán pan-ovat*. Addig is, míg az igazról meggyőződnek, fejtsék meg nyelvükből, miért neveztetik a három főtiszt a khinai udvarnál *szan-bán*, azaz, három bánnak? S majd, ha a japan

E szó igen régi lehet, a hivatal is. Farlati (Illyricum sacrum) Turpiniero bán egy okmányát idézi a VIII. századból, molyból kitünik, hogy Bosnia és a tengermelléki Horvátország akkor a spalatoi érsekséghez tartozott.

---

nyelvben *Nadori*, azaz, békebíróval találkoznak, be fogják látni, hogy ősi alkotmánynyal bíró nép idegen czímekre nem szorúl. (M. Nyelvészet II. köt. 35 lap.). Hunfalvy Pál eldöntetlenül hagyja, vajjon a szláv *pán* egy-e a perzsa eredetü bán-nal, = custos confinii. (M. Nyelvészet III. 231. lap.) és az új perzsa rokonságot több adalékkal támogatja. Új perzsa nyelven a *bán* szóképző, mely az összetételben sokszor a magyar *ász ész* képzőinek felel meg, mint: bâg kert, bagbân kertész; *sütür* teve, sütürbân tevész; *szaje* árnyék, szajebân napernyő. (M. Nyelvészet IV. köt. 53. lap.) Lehet, hogy az *is-pán* szó is így lett; *is* + *ban*. Ajánlkozik ugyan a szláv zsupán: de nem igen találunk akot arra, miért csinált volna ebből *ispánt* a magyar ejtés, holott a zsupán nem ellenkezett a magyar szokott hanggal. De ha *is* + *pán*-t az *is* (isemuc = atya, házi gondviselő, mint a finn isä) szóból és *bán*-ból rakják össze, melynek *b*-je az előző *s* miatt lett *p*-vé, a nádorispán, főispán, alispán és gazdasági ispán jelentéseit jól meg lehet fejteni. A comes castri-t helyesen nevezték *is-pán*-nak, azaz gondviselőnek, öreg vigyázónak. (Magyar Nyelvészet IV. köt. 93. lap. I. köt. 246.) — Warnefried Pálnál (De gestis Longobardorum libro I. cap. 20.) a *Bandum* szót zászló értelemben találjuk. A perzsa „*Band*“ szóról azt állítja Salmasius, hogy jelentése: fascia, quod in modum fasciae effictum sit, és hasonlót állít Bekanus a régi czimberekről, kiknél a zászló Bant-nak hivatott. Van a ki a cambrobrittannicus „Banniar“ azaz zászló névre vél figyelmet fordítandónak, minthogy Boxhorniusnál „Bann“ magas, felséges értelemben fordúl elő. A „*Bandon*“ szót a byzanti irók csapat = turma, értelemben használják. A Bannum szó ugyanaz, mi Bandum, és érdekes, hogy régi franczia költök magát a zászlót egyszerüen csak „Ban“ nak nevezik. Például:

Lors ralie ses gens, et refait son conrois,
Le Ban de Macedoine qui fut listé d'orfrois,
Fait devant luis porter, ainsi comme il est drois,
Là se ralioient Grieu et li Macedonois.

Más helyen:

Le Ban de Macedoine contremont bauloiant,
Banieres et pignons contreval ventelant.

Kétségkivül ide tartoznak a franczia Bande, a spanyol Banda, a német Panier és Heerbann szavak. — A német Vehme szó származása még vitatás alatt van. Némelyek a Vehme szót a Fahm (das Oberste) szóból magyarázzák; jelentése volna tehát: das hohe Gericht; mások a „wimen“ szóra (das Richten mit der Weide) gondolnak, stb. Használni szokták az einvehmen, ausvehmen kifejezéseket, midőn disznók

A X. században, bíborban született Konstantin Chroatia felosztásáról szólván, már corbaviai bánról tesz említést [1]). Nem hinném, hogy már akkor terjedhetett volna el Horvátországba e név, ha magyar eredetü lenne. Mellőzvén azon horvát bánokat, kiket Hellmár az Árpád fejedelem korát megelőző időből 1000-ik évig névszerint említ, és kiknek chronologiai sorozatuk ellen erős kételyem van [2]), csak azokról szólok, kik biztosabb történeti kútfőkben említtetnek. Azt találjuk, hogy Crescimir horvát király 1069. évben Nonában kelt levelében Grisogonus apátnak egy szigetet adományozván az adriai tengerben, az apátság háborgatóit nem csak a király,

makkoltatásra egy kerített erdőbe (Bannforst) hajtatnak; ennélfogva a Vehm vagy Fahm a vannus = bannus szóhoz tartozhatnék. Elvitázhatlan, hogy a ver*vehmen* azonos a ver*festen*, bannire, distringere, vagy ver*bannen* szavakkal, midőn verbannen, vorgebieten értelemben vétetnek. (Zöpfl Henrik: Deutsche Rechtsgeschichte. Harmadik kiadás 976. lap.). Az ó-német nyelven *Fan* annyi mint Úr, vagy Isten. Ulphilas evangeliumainak fordítása szolgáltat példákat: Nu fralcitus skalk þeinana frauginond *Fan*, azaz: nunc dimittis servum Tuum exulantem domine! — Fan mith thus, azaz: Isten veled.— Managai quithand in gainamma daga: *Fan, Fan*, azaz: sokan az napon így szólandnak hozzám: Uram, Uram! — *Fan* Goth unsar, *Fan* ains ist, azaz: Dominus Deus noster, Deus unus est. A Hervarar Saga-ban (19. fej. 177. lap.) a király Gunfani, azaz: a nép urának neveztetik. Et conveniunt origine cum ea voce Graecorum *Pan*, Latinorum *Fauni*, Polonorum, Bohemorum et Ungarorum *Pan*, *Bannatus*, et Banus, e. g. Croatiae, Tartarorum Han vel Chan, Persarum Chan. Singulae enim Dominum denotant, facili et frequentissimo prorsus inter gentes harum literarum permutatione. Domini insigne sive vexillum, Germanis Fahne dictum, ab eodem fonte dimanat. Imprimis ad matronas nostras pertinet, quod *Fanna* foeminam: Matrem notat in Hervarar Saga. Fánta virginem honestam (Keysler János György: Antiquitates selectae septemtrionales et celticae, Hannoverae 1720. évb. 427. és 428. lap). A *P* betünek *F*-re változása elöfordúl több ízben, például a latin Pelles, németül Felle. Minden esetre gazdag alakváltozást tanusítnak a Pan, Fan, Fahne, Ban, Banderium szavak. Okmányainkban is sokszor használtatik V. betü B helyett; így Wela király, Comes Waciensis, civitas Wuda, söt Wanus, — Béla Bachiensis, Buda, Banus helyett. — — Mint láttuk, a Bán szónak perzsa, avar, magyar, szláv, britt, ó-német és román rokonság ot követelnek; a vita tehát még aligha tekinthető befejezettnek a nyelv észek közt.

[1]) Constantinus Porphyrog. De administrando imperio, 30. fejezet.

[2]) Hellmar: Series banorum Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Tyrnaviae 1737. Itt említtetik 870 év alatt Bilitus horvát bán, 912 Sudomir stb.

hanem a zupanok, a grófok és bánok iránt is bünhödésre kötelezi. (Jupanis, comitibus *sive* banis componat libras auri C.) [1]) Itt tehát a zsupani és báni hivatal egymástól megkülönböztetik. Egy XII. századbeli névtelen iró szerint a régi Horvátországban azon szokás divatozott, hogy a királyt elődje magtalan kimúlása esetében, hét bán választotta; ezen hét bán vala névszerint a horvát, a bosniai, a slavoniai, a posegai, a podramei [2]), az albaniai és a sremi. Névszerint is tudunk szláv bánokat az első századokból; így Crescimir horvát király 1059. évben kelt adomány-levelében a belgrádi apátság javára, mint a tanuk elseje előfordúl: Goyzo Banno teste [3]). Szintúgy Zerni Péter spalatói főúr, midőn 1080-ban az ottani templomot épité és megadományozá, említi, hogy Slavizo Rex et Petrus *Banus* is oda érkeztek, a birtokpör végett [4]). Ezen tények mind megelőzték a magyar uralom korszakát, és így a prioritást a báni hivatal használatában a szlávoktól el nem lehet vitázni, — e név és hivatal a déli határokon át származott Magyarországba. [5])

A magyar korszak idejében, az ország nagy része, kivált annak déli határa, bánok gondoskodására volt bízva. Eltekintve a horvát, dalmát és slavoniai bánoktól, kiknek hatásköre eléggé ismeretes a történet lapjain, eltekintve a tengerparti bántól, az oklevelekben gyakran említett banus maritimustól — ki csak a dalmát városok bánja volt, ide értve mind a horvát, mind a latin származásuakat, — nem kis számu tartomány az, mely bánok kormányzására volt bízva, és még annál több lehetett azon vár is, melynek parancsnoka báni czimet viselt.

A *bosniai* bánokat kiváló rang illeti, részint a hatóságuk alatt lévő tartomány terjedelméért, részint azon nevezetes személyekért, kik Bosniát időnkint a magyar király nevében

[1]) Kukuljevics: Jura Regni Croatiae I. köt. 15. lap.

[2]) Podrima, avagy zentai grófság Bosnia és Albania közt feküdt.

[3]) Árpádkori Új Okmánytár VI. köt. 41. lap.

[4]) Árpádkori Új Okmánytár VI. köt. 51. lap.

[5]) Safarik kimutatja, hogy Oláhországban valamennyi udvari tisztség és föméltóság szláv nevet visel, például *Veliki Ban*, V. Dvornik, V. Vizicsar, V. Stolnik. stb.

Biblioteca centrală regională
Timişoara

kormányozták. Már II. Béla király az esztergomi gyülekezetben 1137. fiát Lászlót (a későbbi II. László magyar királyt) herczegi ranggal Bosniába küldi. (Fejér II. k. 88. lap.)

IV. László király anyja Erzsébet királyné Macsó és Bosnia herczegnőjének (Ducissa de Machov et de Bosna) nevezi magát [1]). Mátyás király egy vasallusát Újlaki Miklós herczeget még királyi méltóságra is segítette Bosniában 1470. év körül [2]). Culinus már 1203-ban említtetik mint bosniai bán, és e méltóság fenmaradt, mig a mohácsi vészben ezen tartomány a magyar koronára el nem veszett (1528).

A bosniai kormányzók közül Hervoja volt az, ki, — egyébként is a trónkövetelő Nápolyi László király helyettese lévén Magyarországra nézve, — a báni czím helyett, 1393. évben: inferiorum Bozne parcium Vajwoda, később, úgymint 1401. supremus vagy summus Vajvoda Bosnensis czímmel élt. Ezen czím látszik nekem felderítni azon viszonyt is, melyben némely ismeretlenebb bánok állhattak. Azon bánok t. i. kik a XIII. században mint bani de *Uzora* (Wazara, Wozora), de *Soó* (Sala, Sou, Sohul, Zalnik) [3]), Bosniának kisebb részeit valamely vár környékét igazgatták, — önállósággal nem bírtak, hanem a bosniai bánnak alá voltak vetve. Ezért nevezhette magát Hervoja summus vajvoda Bosnensisnek. Ernő bosniai bán, ki IV. László alatt 1273-ban e tartományt kormányozta, mind ezen kisebb báni czímeket magában egyesítette. Ha Lehoczky (Stemmatographia I. 87. lap.) azt állítja, hogy „erant etiam Bani Bosniae seu Ramae ab anno 1138“, — akkor az évszám hitelességét alig bizonyíthatná

Valamint az uzorai és sói bánság hivatala egy személyben szokott egyesítve lenni, úgy találjuk, hogy a *bronchi* és *kuchoi* bán is ugyanegy személy által képviseltetett. Hol

---

[1]) Timon: Imago Hung. II. köt. 32. lap.

[2]) Szorosan nem lehet meghatározni Újlakinak bosnyák királylyá neveztetését. Az irók ingadoznak 1458—1472 közt. (V. ö. Teleki: Hunyadiak kora IV. köt. 250. lap.)

[3]) Jerney szerint (Nyelvkincsek) ezen bánság vagy megye a Sala folyónál Horvátországban létezett, mely rész most Bosnia határába esik. — Bosniában Sala superior és Sala inferior kerület létezett. 1446 Kovacsics János ussorai bán a bosniai királyt ismerte urául.

feküdt ezen *Bronch*, (Borouch, Baranch, Boronch) és *Kuche*, (Kuchew, Kuhov, Kukhoff, Kuchou, Kuthu, Kwchu, Kruchov, Kruchew)? erről hallgatnak geographusaink. Czinár Mór a Fejér György okmánytárához készített indexében a kruchoi és bronchi bánokat a bosniai bánok alá sorolja ugyan, de én azt indokolva nem látom, mert a bosniai bánságot a macsóival találom ugyan egybekapcsolva, de soha a bronchi és kuchoival. Azon kérdés, vajjon ezen két bánság merre keresendő? Timon Sámuelt is zavarba hozta [1]), a mi nem csudálandó, mert még mai napig is dönthetlen bizonyítványok hiányában vagyunk. Csak mint legnagyobb valószinüséget akarom azon állítást koczkáztatni, hogy az együtt nevezett Kuchov és Bronch nem egyéb mint az egymással határos kutschevoi és branicsevoi grófság az Aldunánál, mely a mai Szerbiában Szendrőtől a szörényi bánság határáig elterült.

Következnek a *macsói bánság*, melynek fekvését oly érdemes történetiró, mint Engel, nem ismerte. Első macsói bán minőségében egy Ratiszló jelenik meg 1259. és 1260 [2]). Erzsébet királyné után, ki, mint láttuk, 1270. évben macsói és bosniai herczegnő volt, a macsói bánok sora 1273. évvel folytattatik, és meglehetős teljességgel leszármazik azon időig, midőn Szervia elfoglalásával a macsói bánság is török kézre került. Az utolsó ismert macsói bán herczeg Újlaki Lőrincz volt 1492. évben [3]), Belgrád elveszte 1521. év augustus 29-ére esik.

---

[1]) De Satrapia vero Brontschensi rursus undique tenebrae. Cutschoviensem dictam fuisse existimo ab arce *Kutsch*, de qua Croatia gloriabatur. Has provincias nostratibus ignaras, eo in lucem protuli, ut si quis meliorem illarum cognitionem ceperit, noverit ipsas juris fuisse hungarici. (Imag. Hungar. II. 46. lap.) Igaz, hogy Kluch nevü falu van kettő Zágráb megyében, egy Varasd megyében; de nem hinném, hogy e körülményre támaszkodott volna Timon, midőn a klutsói bánságot Horvátországban keresé. Kljucs Bosniában azon erősített helyek egyike volt, melyek az 1503. évben Magyarország és Törökország közt létre jött békekötés szerint a magyarok kezén maradtak.

[2]) Mooyer E. F. Okleveli adalékok Magyarország régibb történetéhez. (M. Történelmi Tár. VI. k. 202. lap.)

[3]) Katona: Historia crit. XVII. köt. 439. lap. — Verbőczy István azt irja: Machoviensis Banus, per Turcas *nostro aevo* deletus est. (Tripartitum, Pars I. Tit. 94).

Bulgária még csak V. István által hódíttatott meg teljesen a magyar államnak, (lásd Fejér VII. 2. köt. 73. lap), és már IV. Béla viseli Bulgária királyának czímét 1238-ban, (Fejér IV. 1. k. 104. lap.) A magyar király felségi jogát itt is egy báni ranggal felruházott főúr képviselte, de a bolgár bánokat névszerint csak Nagy Lajos korából ismerjük.

A *szörényi bánság* hajdan a Cserna, Duna és Olt folyó közt terült el, Oláhország egyik dunamenti részét foglalta magában Turnu-Szeverin székvárossal, és legalább a későbbi időben éjszak felé Magyarország területébe is benyúlt Karánsebesig. Widdin és Szörény, vidékével együtt Achtum birtoka volt, kit Sz. István legyőzött [1]; de hogy a báni hivatal amaz időben ott dívott volna, az nem mondatik. Spruner egy widdini bánságot tüntet fel egyik történeti térképén. Történetileg biztos nyomát találjuk IV. Béla alatt, és első határozottan ismert bánja Lukács vagy Lökös 1233. évből. Emlékeznek ugyan a hagyományok Bossányi Domokosról II. Endre hadainak fővezéréről (1228.) mint szörényi bánról, sőt Lehoczky 1141. év alatt Sarmasági Istvánt és Pált már szörényi bánokul említé: de ezen állítást semmi okmányos bizonysággal támogatni nem lehet [2]). Összevetés útján az okmányosan kitüntethető szörényi bánok sorát feljebb vélem kezdhetni. Ugyanis V. István király egy 1270. évi levele, melylyel Igmándy Miklósnak Billeg és Vezseny falvakat oda itéli a veszprémi káptalan ellenére, hivatkozik Pous, Bani de Zewerino, apja IV. Béla király tárnokmesterének kiváltságlevelére is. Pós szörényi bánt sem Lugossy József, sem Czinár Mór nem említi, de az idézett okmány az ő lételét kétségtelenné teszi; a kérdés csak az lehet, micsoda esztendőben viselte a báni hivatalt Szörényvárán. Miután ezen Pós nem csak 1235-ben (Fejér IV. 1. k. 27. lap.), hanem (Lehoczky szerint) már 1230. évben volt királyi tárnokmester; és miután V. István leveléből az tünik ki, hogy volt oly idő, t. i. IV. Béla alatt, a midőn Pós szörényi bán és tárnokmester volt egykorulag: tán nem túlmerész állitás, ha Pós szörényi

[1]) Vita S. Gerardi, Fejérnél IX. 2. k. 2. lap.

[2]) M. Történelmi Tár I. k. 179, 180. lap. Timon: Imago II. 38. lap.

bánságát is 1230. évre toljuk előre [1]). Elenyészett ezen bánság 1524. őszszel, a midőn Kállai János volt szörényi bán, és ezen bánság csak a Cserna folyón inneni területre szorúlt [2]). Egyébiránt még később is említtetik Macedoniai Farkas krassói főispán mint szörényi bán, és pedig Lehoczky által 1542, Nagy Iván által 1552. év alatt, de kit Lugossi József nem vett föl a szörényi bánok sorába.

Mátyás király korában Szerém vármegye is bánsággá átalakúlt rövid időre, és Ulászló király 1492. évi I. decretumának 8-dik czikke a *szerémi bánság* emlékét még megörökíté, rendelvén, hogy annak, valamint Nándorfehérvár és Jajczának őrzése csak érdemes magyarokra bízassék.

Figyelmet érdemelnek az eddig nevezett bánoknál sokkal kisebb rangu, mind a mellett fontos *nándorfehérvári* [3]), *jajczai, sabáczi, szreberniki, lugosi* és *karánsebesi* bánok. Bajos volna ezeket mind csak egyszerü várnagyoknak tekinteni, — legalább a nándorfehérvári, jajczai, sabáczi és szreberniki bán az ország főméltóságai sorában is említtetik, fontos okmányok záradékában, mint például abban, a melyben 1508. évben II. Ulászló király Slavonia rendeit fia Lajos jövendő koronázásáról értesíti [4]). Ugyan ezen király, midőn a trónt elfoglalandó, az ország határára lép, Farkashida melletti táborában 1490. évben azt igéri a koronázási okmányban, hogy az erdélyi vajdaságot, a székely grófságot, a temesi és pozsonyi főispánságot, a báni hivatalt Slavoniában, Dalmátiában és

---

[1]) Fejér, IV. 1. k. 106. lap, és V. 1. k. 35. lap. Nem kerülé el figyelmemet, hogy Lökös és Csáky István közt (1243.), kit legközelebb ismerünk szörényi bánul, tíz esztendei hézag esik, és hogy későbbi források itt még új neveket tüntethetnek fel.

[2]) Lugossy József a M. Történelmi Tár I. köt. 180. lapján. Kállai János egyébiránt II. Lajosnak Német-Bródon kelt levele szerint Báthory István nádor által tétetett szörényi bánná. (Pray: De prioratu Auranae 79. lap.)

[3]) A nándorfehérvári bán Mátyás idejében 5800 forint évi fizetést húzott a védelem érdekében. Maga a horvát bán 10,000 forintot, az erdélyi vajda 9000 forintot. Kitetszik innen a nándori bán fontossága. Igy fordúlnak elő ezen bánok az Ulászló király által 1504-ben a rákos gyülésnek bemutatott fizetési álladékban is.

[4]) Kukuljevics: Jura Regni Croatiae I. 259. lap.

Horvátországban, továbbá Szörényben, Nándorfehérváron és Jajczán valamint más végvárakban, másnak mint érdemes magyaroknak nem adandja, ne is adhassa [1]). Ezen — ha úgy szabad mondani — középprangu bánok sokszor párosan hivataloskodtak együtt; mert az 1518. évi 18-dik cz. rendelte, vagy igazabban ismételte azon rendeletet, hogy *Bani castrorum finitimorum* semper in eisdem castris finitimis maneant, et unus eorum, sub nota perpetuae infidelitatis, nunquam de castro egredi audeat. (A végvárak bánjai mindig jelen legyenek azon végvárakban, és egyik közülök soha ki ne merjen menni a várból, különben örökös hütlenség bünébe esvén).

Nándorfehérvári bánul már ezen törvény hozatala előtt említtetik Móré György mint újra kinevezett, és Szokolyi Albert, 1505. évben Kanisay György és Csulai Móré György, ki előbb szörényi bán volt, de a nevezett esztendőben mint nándorfehérvári bán vett részt a rákosi országgyülésen; 1508-ban Enyingi Török Imre. Hedervári Ferencz, belgrádi bán hütlenségi pörbe esik, mert 1521-ben a várt elvesztette.

Jajcza bánjai valának 1446. Radivoj, a bosniai és szerb király mostoha testvére, 1508-ban Kavendi Székely Miklós és Stresemlen György. *Sabáczi* bán volt 1505-ben Csulai Kende Miklós [2]), 1508-ban Baochay András és Kende Miklós együtt [3]). *Szreberniki* bán volt 1508-ban az alnádor Keserü István. Ezen várak közül a sabáczi vár Szerbiában feküdt a Száva jobb partján, Mitroviczhoz keletre; Jajcza és Szrebernik pedig Bosniában, az egyik Banyalukához délre, a másik Bosnia éjszaki részén a Bozna és Drina folyók közt.

Jajcza, Sabácz és Szrebernik bánjai távol sem oly ős régiek, mint például a horvát, macsói vagy szörényi bán, de még azoknál is újabbkoriak a karánsebesi és lugosi bánok, kik az erdélyi fejedelmek által neveztettek ki, midőn Magyarországnak Királyhágón túli része Zápolyának trónrajutása és annak török pártfogoltatása következtében elvált. *Lugosi*

---

[1]) Kukuljevics, u. o. 262. lap.

[2]) Nagy Ivánnál (M. Családai) úgy látszik sajtóhibából 1555.

[3]) A sabáczi várat építette 1471-ben Isa bég, a Száva folyónál. (Teleki IV. 231.) Lógody Simon, a sabáczi vár kapitánya, 1521-ben ezen várat hősileg utolsó csepp vérig védelmezte.

bán volt 1578-ban Ecsedi Báthory István, 1594-ben Palatics György (Lehóczkynál már 1590 alatt), 1595-ben Békes István, 1598-ban Bárczy András [1]), 1642-ben Nagy Pál, banus in Krassó [2]). *Karánsebesi* bán 1575-ben Barcsay Gáspár, ki azon kivül Lippa várának kapitánya volt [3]), 1595-ben Borbély Gergely [4]), a XVII. század elején Lódi Simon. Adjuk hozzá, hogy 1526. évben Székely Benedek és Ábrahámffy Miklós *tituli* bánok voltak együtt, és befejeztük azon bánok sorát, kiknek hatóságát területileg ki tudjuk jelölni. Arra, hogy Spruner Kevi-i bánságot mutat egyik térképén, súlyt fektetni nem lehet.

De hátra vannak a remetei, a rusznyai, a móriczhidai [5]), a ropolyi, a galgóczi bánok [6]), kikről úgyszólván semmit sem tudunk, söt kiknek (az utolsót kivéve) még vidéküket sem merjük kijelölni, a melybe őket hivataluk idézte. Csak az bizonyos, hogy nem voltak tekintélyes főurak, hanem leg-

---

[1]) Istvánffynál (libro XXXI. 445. lap.) Barcianusnak iratik, utána Fessler: Andreas Bártzy, — mindkettö öt Lugos és Karánsebes parancsnokának nevezi, Böhm Lénárt pedig (Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme, I, 259. lap.) ámbár Fesslerre hivatkozik: lugosi-karánsebesi *bán*nak. Bethlen Farkas szerint (Histor. de rebus Transylvanicis IV. köt. 124. lap.) nem Bárczy hanem Barcsai volt a neve: Lugosino cum praesidio praeerat officio Banatus Andreas Barcsai vir militaris. Nagy Ivánnál Barcsay A n d r á s nevü bán nem fordúl elö. Kár hogy a Bárczy családot csak egy sorral végzi el.

[2]) Lehoczky: Stemmatographia I. 153. Paulus Maguns, banus in Krassó; Timon, Imago II. 41. lap. Paulus Magnus, mint Karánsebesen lakó. Lehoczky nagyon önkényesen jár el, midön e vidéken háromféle bánt, a lugosi, karánsebesi és krassói bánt megkülönbözteti. (I. 153).

[3]) Az említett évben mint Békesi Gáspár híve, a szentpáli szerencsétlen csata után Báthory István által kivégeztetett.

[4]) Báthory Zsigmond nevezte ki öt majus 27-én (nem 25-én, mint Nagy Iván irja). Griselini (Geschichte des Temesvárer Banats I. 85—86. lap.) és utána Böhm Lénárt (Dél-Magyarország I. 255. és 261. lap) azt állítja, hogy Báthory Zsigmond Bocskay Istvánt nevezte volna ki lugos-karánsebesi bánná.

[5]) 1402. évben elöfordúl: Joannes filius condam bani de Morchida. (Katona: Hist. crit. XI. köt. 538. lap.)

[6]) Zsigmond király idejében. (Piringer: Ungarns Banderien II. kötet 51. lap.)

feljebb várnagyok. Hogy a báni czím többször csakugyan várnagy értelemben vétetett, tanusítja Báthory István országbírónak egy itélete, melyet 1479. évben a veszprémmegyei Gyimolt, és a baranyai Szent-Miklós falu ügyében hozott, s melyben a Marczaltői család által jogai védelmére bemutatott több okmány átiratik. Ezek közt egy 1348. évi oklevélben olvassuk: condam magister Nicolaus filius Nicolai *Bani* de *Rupol*, azaz: néhai Miklós mester, Miklós ropolyi bán fia. A sümegi Szent Egyed conventje 1348. évben említést tesz: de nobili Domina Margaretha vocata, relicta condam magistri Nicolai, filii Nicolai Bani de Lyndva; — és alább: Joannes filius Demetrii Nobilis de Elya, *Castellanus de Rupol*. Itt tehát a bán és várparancsnok hivatalának azonossága világosan kitüntetik, — egy példa a sok száz közül, — és Kamicsáczi Horváth Márkot, ki Kinisy Pál özvegyét vette el, és 1505-ben budai várnagy volt, tán ezen minőségéért nevezi Lehoczky Márk *bán*nak. (Stemmatographia II. 216. lap.) Hazánk területén kivül találtatnak a XVI. században krajovai bánok [1]).

Mily egészen másként értelmezik okmányaink a többi bánok fontosságát! II. András király egy 1217-ki levelében a „bán" szót világosan herczeg értelemben veszi: injungendo Bano sive Duci pro tempore constituto, — moneta regis in regno banatus sive ducatus facta, — siquis Banus sive Dux aliquid contra praedicta Jura attentare praesumserit. stb. [2]). Egy évvel később a báni és herczegi czím különválasztva találtatik: „per vos Ducem et Banum Slavoniae, — ugyanott: a jurisdictione Ducis Slavoniae *atque* Bani, — nec ipse Dux *vel* Banus" [3]). Sok esetben királyi rokonok, sőt maga

[1]) Michael arcis Crajovae banus. (Istvánffy libro XXXI. 444. lap.) Mi a fenebb említett remetei bánokat illeti, szabad legyen azon sejtelmet kimondanom, hogy ezen báni hivatal nem valamely Remete nevü várról, hanem a Heem család valamelyik tagjától származik, mely család a remetei, a sósdiai és németi-i ágra oszlott. Remetét ma is Temes megyében találjuk, mely vármegyének e család kitünő főispánt adott, Benedeket, ki egyszersmind bolgár bán vala. Ily módon mint itt a remetei bán, említtetnek a gordovai bánok, a mely esetben szintén nem mást kell érteni, mint horvát bánokat, kik Gordova birtokosai voltak, mint például 1403-ban Ladislaus de Gordova.

[2]) Kukulj.: Jura Regni Croatiae, I. 46. 47. lap. Fejér, III. 210. lap.

[3]) Kukuljevics, u. o. 49. lap.

a király fiai, mint Imre, III. Béla fia, Kálmán és Béla II. Endre fiai, kormányozták Horvátországot herczegi czímmel, de előfordúl a báni hivatal más magasabb méltósággal is kapcsolatban, miként már III. István király egy 1169. évi [1]) levele záradékában Ompodinus Comes Palatinus *atque Banus* a király igéreteihez hozzájárul a horvátok javára. (Kukuljevics I. 31. lap.) Ezen Ompod nádor már 1164. évben viseli a slavoniai bán méltóságát [2]).

A báni méltóság egyik sajátsága az, hogy fényét még a távozóra is lövellte, hogy a bánok még akkor is megtarták czímüket, midőn e hivatalt már rég nem viselték. Okmányaink hemzsegnek oly férfiak neveivel, kik bánoknak is neveztetnek egyszersmind, a nélkül, hogy ezen báni hivatal minősége közelebbről volna ismertetve. Nem állítom, nem is állíthatom, hogy mindazon férfi, ki hivatalon kivül általában csak bánnak neveztetett, horvát- vagy slavoniai bán lett volna, de minden ez irányban tett kutatásaim oda mutatnak, hogy a ki valaha horvát- vagy slavoniai bán volt, az a báni czímet még akkor is megtartá, midőn őt a király akaratja más térre hívta már, vagy midőn tán magán életbe lépett vissza.

Jolánta, II. András királynak franczia vérből származott neje, a konstantinápolyi császár leánya, Franczia-országból magával Ahalyz nevü főrangu származásu leányt hozott, ki Batiz magyar nemeshez ment férjhez. II. András Ahalyznak Valkó megyében Widhor nevü falut adományozott, és a mint 1220. évi okmányában mondja: „in possessionem terrae illius, eam per Ochiuz, *tunc temporis Slavoniae Banum*, precipimus introduci;“ azaz: parancsoltuk, hogy ő (a leány) Ochuz által, ki akkori időben slavoniai bán vala, a falu birtokába bevezettessék. Már ezen oklevél alatt Ochuz így szerepel az ország főméltóságai közt: Ochiuz, curiali Comite

---

[1]) Helyesebben 1167. év. Lásd: *Századok* 1868-i. folyam. I. füzet.

[2]) *Ampudius* nem horvátországi bánnak, hanem III. István király bánjának iratik, (Fejér, II. 169. lap) oly formán, mint a korábbi századok vármegyei alispánokat nem ismertek, hanem csak a főispánok alispánjai említtetnek.

regine, bano, et Comite Worostiensi [1]), azaz: Ochuz, a királyné udvarbírája, bán és varasdi főispán. Egy másik királyi okmány alatt ez évben: Ochuz *bano*, minden más hivatal nélkül; 1221-ben ismét: Ochuz bano, et Curiali Comite reginae, és még több ízben egyszerüen bán, állomásának közelebbi megjelölése és más hivatal nélkül [2]). Ezen példákat századokon keresztül lehet folytatni, mind a mellett állításom újdonságának még csak néhány példával akarok adózni.

A bors-monostori cistercita apátság alapitóját III. Béla király 1195. évi levele Domonkos *bán*nak nevezi [3]), a nélkül, hogy még azt tenné hozzá, milyen bán volt. Tudjuk azonban, hogy ezen Domonkos, ki máskép Bors-nak is neveztetett, slavoniai bán volt, de nem 1194 és 1195. években, mint Czinár véli, hanem korábban, mert a borsmonostori, avagy kedhelyi apátság alapitója 1194. évi alapítványi levelében csak igy szól magáról: Ego Dominicus Banus [4]), — a mi arra mutat, hogy az említett esztendőkben már nem gyakorolta a báni hivatal teendőit. IV. Béla 1238-ban szóba hozza azon monostort, quod fecit uxor Gyulae Bani [5]), azon monostort t. i., mely úgy látszik Temesvármegye felső részén, a Maros mellett a keresztes vitézek számára épült. Ezen Gyula 1228-tól 1234. évig slavoniai bán volt. Ugyan ezen király 1267. évi okmányának záradékában neveztetik Erney bán, országbíró és vasmegyei főispán; még 1274. évben is Kún László egy levele záradékában, a slavoniai bánnak névszerinti elősorolása után, ismét Erney bán. V. István 1270. évi levelében előfordúl Salamon Banus, ki alatt az 1223—1224. években hivataloskodott slavoniai bán értendő, bizonyságul szolgálván erre az, hogy István király úgy emlékszik róla, mint ki a kereszthadba járás kötelessége alól magát a vezsenyi föld eladományozásával feloldotta [6]). IV. László király 1273-ki levelében: Matheus banus, és ugyan ezen oklevélben: Comes Joannes, filius

[1]) Fejér III. 1. köt. 286. 287. lap.
[2]) Fejér III. 1. köt. 301. 320. 322. 325. 328. lap.
[3]) Fejér V. 1. köt. 291. lap.
[4]) Fejér, II. 299. lap.
[5]) Fejér, IV. 1. köt. 107. lap.
[6]) Fejér, V. 1. köt. 35. lap.

Henrici Bani, – szintén 1273. évben Paulus banus, 1267-ben Csák bán, zalaegyei főispán, 1276-ban Tamás bán és nyitrai főispám. Mind ezen férfiak slavoniai bánok voltak *azon idő előtt*, a melyben egyszerüen a báni czímmel előfordúlnak. A szalai conven 1275. évben Csák bán fiait is említi, kik a rajki templomot háborgatták; — ezen Csák 1267-ben volt slavoniai bán, – az idézett 1275 évben három más egyéniség említtetik mint slavoniai bán. Csák tehát akkor már nem a hivatalt, hanem csak a czímet viselte.

IV. László király 1279. évben azok hűségét jutalmazá, kik mellette harczoltak, midőn „Herricus banus“ Fövényben (in fuen) a lázadás zászlaját kitűzte [1]). Ezen lázadó bán 1273 évben slavoniai bán volt, és midőn a király fenebbi okmánya kelt, má: 8—9 utódja volt ama hivatalában.

A hazánk déli részein szerepelt ama nagy urak egyik pályatársát nemzetünk különösen élénken véste be emlékezetébe, és a szennyet nem tűrő férfias megtorolás jelképéül tekinti. Bánk báról szólok, ki irodalmunkban a legremekebb dráma, más részről nemzeti zenénk épen oly remek és nagyszerü költeményének hősét képezi. Azon catastropha, mely Gertrud királyné erőszakos halálával végződött, egy összeesküvés eredménye, melynek részesei Petur bán — mint Katona József czimezi, — és Simon bán. Ezen Petur nem a gyilkolás idejében, hanem 1197. évben bihari főispán volt, és a báni czím őt sehogy sem illeti; ő IV. Béla által 1237. évben a merénylet elkövetőjének neveztetik, amiért Szerém megyében feküdt javai, különösen Pétervárad, — mely tőle nyerhette nevét, — elkoboztatnak [2]); a másik társ pedig egy 1214. évi okmány szerint Simon Banus, frater Michaelis Bani [3]), — Czinár mindkettőt a slavoniai bánok sorába helyezi, mit helyesnek is tartok, ámbár nem azon források alapján, melyekre ő hivatkozik [4]). Bánk bánt, a fő személyt, Szalay László mint

[1]) Hazai Okmánytár, III. köt. 29. lap.

[2]) Fejér, IV. 1. k. 68—69. lap.

[3]) Fejér, III. 1. k. 152. lap.

[4]) Azt vélem t. i. hogy az általa idézett okmányok Simont és Mihályt egyszerüen bánoknak nevezvén, ez csak azt jelentheti, hogy egy megelőzött korszakban voltak slavoniai bánok.

hűségest akarja feltüntetni a királyi család iránt [1]) — igaz, hogy későbben is, nevezetesen 1217 és 1218. években, tehát jóval Gertrud halála után, találjuk Bánkot a báni czímmel királyi okmányok záradékában, olyanokban is, melyek tartalma a királyné megöletésére vanatkozik; de kérdem, miért hallgatja el Szalay László IV. Béla király 1262. évi levelét, mely Bánkot világosan hűtelennek mondja, és azért jószágait elkobozza? [2]).

Azonban ezen kérdések fejtegetése nem lehet mai feladatom. E helyen csak azért foglalkoztam Bánk bán személyével, hogy rajta is kimutassam, miszerint ő, ki 1208- és 1209-ben slavoniai bán volt, bánnak még 1217 és 1218. években is neveztetett, midőn a slavoniai bán méltóságában már nem ült, a mi annál nevezetesebb, mert időközben, t. i. 1212 és 1213. években a sokkal kitünőbb nádori méltóságot viselte, és II. Endrének távolléte alatt a hadsereggel, az országot kormányozta.

Ipolyi Árnold egy kiadatlan 1296. évi okmányra hivatkozik, melyben a Sághi családhoz tartozó Gugebanus, azaz Guge bánról van szó [3]). Ilyen nevü bán eddigelé ismeretlen, de könnyen meglehet, hagy ő slavoniai bán volt, mert nemcsak 1296. évre nem, de az egész 1292—1300 közti időszakról sem ismerjük a slavoniai bánok neveit. A Szénási család egy Gogán bánt számit ősei közé, kikhez Kún László idejében a Borsod megyében nagy birtoku Hégen gróf tartozott. Fiait így emliti egy versiró:

Három magzatja lett ezen gróf Atyának.
Ambus volt a neve az első fiának,
Másik László; *Gogán* a harmadikának
Neve, kit a haza esmere Bánjának [4]).

Úgy látszik, hogy a vajdákra nézve némelykor szintén azon

[1]) Szalay László: Magyarország története I. köt. 284. lap., a jegyzetben.

[2]) Fejér. IV. 3. k. 61. lap.

[3]) Századok, 1867. évi folyam 123. lap.

[4]) Budai Ferencz; Polgári Lexicon régi kiadás III. k. 307. lap. Nagy Iván a Gogán név alkalmával azt kérdi: György? Korát 1279 évre teszi.

szokás divatozott, és hogy ezek is, midőn már vajdai méltóságot nem viseltek, még is a vajdai czímet megtarták. Legalább IV. László egy 1275-ki levele záradékában Miklós vajda és országbíró neveztetik, és csakugyan Miklós még az előtte való esztendőben volt erdélyi vajda, de 1275-ben Máté fordúl elő ezen hivatalban, mig Miklós országbíróvá lett, megtartván a vajdai czímet [1]). Van a báni és vajdai czím közt annyiban is hasonlatosság, hogy az utóbbit is nem csak zászlós úr, hanem néha várparancsnok, vagy kisebb csapatvezér is viselte. Így ismer például az 1504. évi országos költségvetés Temesvárott kilencz vajdát, t. i. huszárcsapatok annyi számu vezéreit; ismer lugosi és karánsebesi, továbbá öttevényi, monostori, csókai stb. vajdákat, a naszádosok élén is vajda állt [2]). A későbbi lugosi és karánsebesi bánokat még Szerémy György is, a mohácsi csata idejéről szólván, vajdáknak nevezi [3]).

Ha a nyilvános okiratokban nevezett zászlós urak *néhai* bánoknak, *néhai* vajdáknak neveztetnének, a midőn ezt a hivatalt már nem viselik, könnyü volna eligazodni, mert épen csak ezen *condam* szó hiányzik, hogy minden kétség el legyen oszolva. De ezen tűzetességet nem gyakorolta a XII. és XIII. századbeli udvari cancellaria, és így meg kell nyugodnunk benne. Nagy Lajos korában azonban már kielégitő megkülönböztetést találunk, nevezetesen oly esetben, mely bennünket itt közelebbről érdekel. A király ugyanis jónak találta, hogy 1368-ban Koroghi Fülpös Lászlót a bolgár báni és temesi főispáni hivatal alól felmentse, és mindkettőt Heem Benedekre ruházza, ki a temesi főispánságban már 1366. évben ült vala. Miután Heem Benedeket rövid ideig Ulászló nádor és oppelni herczeg Temes megyében felváltotta, Heem Benedek harmad ízben ültettetik a főispáni székbe; de ez alkalommal már nem volt egyúttal Bolgárország bánja is,

[1]) Fejér, V. 2. k. 254. 258 és 209. lap. és VII. 5. k. 592. lap.

[2]) Kovachich: Supplementa ad Vest. Comitiorum II. k. 305—320. lap.

[3]) Szerémy György. Emlékirat Magyarország romlásáról. 166. lap. a Magyar Tud. Akadémia által kiadott Történelmi Emlékek közt. (Irók I. köteto).

és Nagy Lajos ennélfogva 1374. évben Temesköz lakosait engedelmességre inti: hogy „magnifico viro Benedicto, filio Pauli, filii Heem, *condam* Bano, Comiti Themesiensi“ engedelmeskedjenek.

Nem gondolnám, hogy akadjon valaki, a ki azon czímzési formulából „Heem Pál fia, Heem Benedek, néhai bán, temesi főispán“ azt következtesse, miszerint Heem Benedek temesi bán lett volna, és hogy a temesi bánok létezése így bebizonyítva lévén, a kormányzásuk alatti tartomány tehát méltán a temesi Bánság nevét viseli. A nagy közönség most sem bajlódik az okmánygyüjtemények tartalmával, régebben bizonyosan még kevésbé kérdezte a statusiratok szövegét és stilusát. Heem Benedek különben 1368-ban Bolgárország bánja volt, 1371. évben már más utódja vala, mégis Nagy Lajos azt írja a megye lakosainak: vos vero villici populi et Jobagiones nostri eidem Benedicto *bano* obediatis [1]). Látjuk tehát, hogy ez alkalommal a báni czím valakinek adatik, ki e hivatalt már nem viseli, — épen úgy, mint a XIII. században. Kevés évvel később, t. i. 1374. évben, Heem Benedek temesi főispán már tüzetesben *condam* Banusnak neveztetik. Vajjon neveztethetnék-e Heem néhai bánnak, és temesi főispánnak ugyanegy pillanatban, ha mind a két méltóság azonos volna? Még a legtúlzottabb kételyt is a *condam Banus* mikénti értelmezésére megszünteti azon körülmény, hogy midőn Heem Benedek 1379. évben nem temesi, hanem pozsonyi főispán volt, a királyi oklevélben Benedictus filius Heem, condam Banus Bulgariae, Comes Posoniensis-nek ratik [2]). Ha Lehoczkynak hitelt adhatni, ezen Heem 1371. vben többi közt *Banus* castri *Horom* volt, — Horom vára éa mai Új-Palánka helyén állt és egy külön vármegye központja vala, mely azóta elenyészett [3]).

[1]) Fejér, IX. 4. köt. 48. lap.

[2]) Fejér, IX. 5. köt. 311, 317, 320. lap.

[3]) István soproni és Ákos vasmegyei főispán 1345. úgy említetnek, mint filii Mykch, *quondam* Bani totius Slavoniae. Micbán e hivatalt viselte 1325—1342-ig. Öt fiai említtetnek 1346. évben, és az illető oklevél róla majd mint *condam* Banusról, majd egyszerüen mint bánról szól, — jele hogy a „condam“ elhagyásának daczára egykor viselt báni hivatalt kell érteni. (Fejér IX. 1. köt. 325. 445. lap.)

A temesi főispánok díszes sorában sokan voltak, kik ezen főispáni hivataluk mellett még valamely országrész bánjai is valának. A nevezett Koroghi Lászlón és Heem Benedeken kivül, kiket már mint bolgár bánokat említettem, tudjuk, hogy I. Losonczi István, Ozoray Fülöp, Hunyadi János egyszersmind szörényi bánok, Ujlaki Miklós (1441) és Szokolyi Péter macsói, Thallóczy Ferencz keöi bánok voltak; — de egyetlen egy sincs, ki a századok hosszu sorában a temesi bán czímét viselte volna. Temesi bánt, temesi bánságot nem ismernek okmányaink, nem ismer egész törvénykönyvünk.

Ha mégis mintegy másfél század óta a Temesi Bánság neve létezik, — jogosan vagy jogosulatlanul, mindegy, — keresnem kell ezen elnevezés okát, eredetét és forrását.

Hogy minden országrész, melynek kormányzására valamely bán hivatott, bánságnak neveztetett, az oly természetes mint a miként Comitatusnak neveztetik azon kerület, melyet valamely Comes igazgat. Így méltán szólhattak királyaink Banatus Slavoniae [1]), Banatus regni Bulgariae [2]), Banatus Sewerinensis, és több hasonlóról; de ha temesi bánok soha nem léteztében, mégis három magyar vármegye azon sorsra jutott, hogy Bánságnak neveztessék, ez csak úgy történhetett, ha tudatlanság és önkény szövetkeztek. A dolog annál sajátságosabb, hogy míg Slavoniában, Horvátországban, Dalmatiában, Szörényben, Macsóban, Bulgáriában a bánság csak nomen appellativumot képezett, mely az illető tartomány eredeti nevét nem zavarta, a Temes környékén e név geographiai új fogalmat teremtett, és egy becsempészkedő, bitor tartomány tulajdonnevévé alakúlt.

A német kormány Bécsben, mely Magyarországon döntő befolyással birt, a nemzet érdekével és jogaival nem sokat törődött; és ezen végzetteljes iránya sehol sem érvényesítette magát nagyobb mértékben, mint azon országrészek újra alakításában, melyeket a fegyveres hatalom, a törökök kiszorításával lassanként visszafoglalt. Ha már Magyarország egyéb részei igen súlyosan érezték a német, vagy

[1]) Fejér, V. 2. k. 278. lap.

[2]) Fejér, IX. 2. k. 120. lap.

németspanyol absolutismus kíméletlen terhét, az új visszaszerzett országterületen még a régi jogok árnyékát is eltörölték, — minden ösi köz- és magánjog ezen területen megszüntettetett, s a föld, elv szerint másnak, mint a dynastia magán birtokául nem tekintetett. Az önkény ezen virágzó korszakában, hol még a nemzet azon győzelmeknek sem tudott egész szívvel örülni, melyek a török zsarnok hódítón nyerettek, csirázik a Temesi Bánság első elnevezése. A Karloviczi béke, mely 1699. év január 26-án köttetett, Erdélyt régi határaiban I. Leopoldnak engedi át, míg az úgynevezett „temesi bánságot“ a zultánra hagyja, kikötvén, hogy Karánsebes, Lugos, Csanád, Lippa, Becse és Becskerek erődítései lerontassanak. Hammer-Purgstall ezen békekötést leírván, a temesi bánságnak további megmaradásáról szól török fensőség alatt, és ez által a bánság elnevezését anticipálja [1]). A karloviczi béke korában megjelent német iratokban a kérdéses terület így neveztetik: in denen Temesvárerischen Ländern, — Temesvárer Region, — Temesvárer Provinz, mindannyi synonimumok, de a Bánság nevét még akkor nem ismerik [2]). Fessler e névtől óvakodik, és mindenütt csak Temeser Bezirkről szól, a hol Temes, Krassó és Torontál megyéket együttesen kell érteni, mint a zultán kezén maradt országrészt [3]). Nincs kezemnél a békekötési okmány eredeti szövege, de úgy látszik, híven közölte az illető pontot Szalay László, t. i. a második pontot, mely szerinte így hangzik: „A Temesvárnak alávetett tartomány, összes kerületeivel és folyóival, melyek áthasítják, maradjon a magasságos ozmán uradalom birtokában és hatalmában.“ Alább: A „temesvári tartomány és a császári hatalomnak és birtoknak alávetett tartományok között a Maros és Tisza folyók használata közösen illesse

[1]) Hammer: Geschichte des osmanischen Reichs III. 917. lap. Hammer különben távol van a szabatos előadástól, mert már a XV. század első felében beszél Temesi Bánságról. (Lásd idézett művét I. k. 290. lap.) Ugyan ezen elnevezést használja a békekötési korszakra nézve Horváth Mihály: Magyarország történelme IV. köt. 234. lap.

[2]) Theatrum Europaeum XV. köt. 518, 519. lap, hol a karloviczi békekötés egész terjedelmében közöltetik.

[3]) Fessler Geschichte der Ungern IX. köt. 474. lap.

mindkét birodalom alattvalóit“ [1]). De ha a békeokmányban a Bánság elnevezése mint tartományi név használtatott volna is, ezen legkevésbbé sem csudálkozhatnánk; mert épen ezen békekötésben Magyarország álladalmi jogai szántszándékosan ignoráltattak, a szerződésben csupán csak a *császári* felségről van szó, a magyar király létezése agyon hallgattatik, a miként is a béke csupán csak a romai-német birodalom császára és a török zultán közt köttetett. Így tehát megfelejtkezének a koronázási esküről, mely az uralkodót arra kötelezi, hogy a mely területe az országnak idegen kézre jutna, az a visszafoglalás alkalmával Magyarországba visszakebleztessék. Magyarországban ezen eljárás élénk elégedetlenséget szült. Épen ezen békét kellett volna a magyar király nevében kötni, de ezt a bécsi cabinet szükségtelennek tartá, és mily távol volt attól, hogy e tekintetben igazságos és törvényes érzelmü legyen, azt a következés még inkább megmutatta.

A temesvári pasának tartománya, mely a XVI. század második felében keletkezett, a karloviczi békekötés idejében körülbelül azon területnek felelt meg, melyet a gondtalan jelenkor a Temesi Bánság neve alatt szokott érteni. Ezen karloviczi béke csak a végnek eleje volt, és Savoyai Jenő herczeg győzelmes fegyverei folytatták Magyarország felszabadítását a török járom alól, mely alatt hazánk minden vidéke közt Temes, Krassó és Torontál megyék áldott térei legtovábbig nyögtek. A temesi vidék ezen kivételes helyzete, igaz, hogy két évtizedig sem tartott, de ezen kis idö is már elég volt az uralkodó hangulatnál és nézeteknél, hogy ezen különálláshoz a magyar nemzet iránt nem barátságos körök hozzászokjanak, és ezen körülményből oly eszméket szívjanak, melyeket az autocratia nem sokára értékesítni tudott.

Temesvárnak meghódítása Jenő herczeg által 1716. october 13-án tettleg befejezte a török uralmat Magyarország összes területén; — még ugyanez évben vette át gróf Mercy Florimund cs. altábornagy azon egész tartomány kormányzását, mely azelött a temesvári pasaságot képezte; már 1717.

[1]) Szalay: Magyarország története V. kötet 546. lap.

januar 4-én kelt jelentést bírunk a bécsi udvari kamarához a „Temesvárer Banat“ népességi, termési és elszállásolási viszonyairól, melyben Mercy szervezése „téli kormánynak“ neveztetik, melynek mielőbbi megszünése kivánatos; — 1718. év január elsején alakult Temesvár városának tanácsa, de még csak 1718. év julius 21-én köttetett meg a passaroviczi béke, mely ezen tartományt diplomatikailag és népjogilag is III. Károly királyra hagyta.

És még csak itt kezdődhetnék, hamár ilyent irni akarunk, a Temesi Bánságnak története; mert ilyen tartomány, Magyarországtól lényegesen elütő szervezéssel, 1716-tól 1779. évig, tehát alig 63 esztendeig, jogilag ugyan nem, de tettlegesen mégis létezett. Annak van értelme, hogy a Temesi Bánságnak 63 esztendőre terjedő története megirassék, de az nincs indokolva, hogy a sem előbb, sem utóbb nem létezett Temesi Bánság neve alatt Magyarország bizonyos déli részeinek sok százados története közöltessék. Hatvanhárom esztendő áll egy évezreddel szemben, és arra akarja a maga bélyegét ráütni!

Hunyadi János idejében „az alsó vidék főkapitánya“ — partium regni inferiorum capitaneus czím kezdett használatba jönni, és ezen czímmel, — melynek nyoma már Nagy Lajos korában létezik, — Hunyadin kivül éltek gyakran még Kinisy, Somlyai Báthory István, Drágfy János és Petrovics temesi főispánok is; az osztrák házból származó magyar királyok alatt elenyészett e czím a temesi főispán méltóságával együtt. Hogy ezen kapitányság eszméjéből nem keletkezhetett a Temesi Bánság kiszakítása, mutatja azon körülmény, hogy az 1525-ki rákosi országgyülés Kovachich által napfényre hozott végzéseinek 36-ik czikkelye az „alsó vidék“ magyarázatául Temes, Torontál, Bács, Valkó, Szerém és Posega megyéket nevezi. Igaz, hogy II. Ulászló III. decretumának 16-ik czikkelye 1498. évről a partium inferiorum kapitányságához Posega, Valkó, Szerém, Bács, Csongrád, Csanád, Torontál, Arad, Temes és Békés megyéket számítja, — és igy az előbbi leirástól különbözik: de megegyezik az előbbi leirással abban, hogy a kapitányság területe, az úgynevezett Temesi Bánságéval nem azonos, (a mint

lenni kellene, ha a kapitányság eszméjéből keletkezett volna a Bánság alakítása); mert részint hiányzik belőle Krassó megye, részint sokkal több megye tartozott hozzá, mint az egykori Temesi Bánság rögtönzésére fordíttatott. Találtatik a bécsi cs. udvari könyvtárban kézirat Magyarország jövedelmeiről és kiadásairól 1494—1495 években, a mely kimutatás 12 megyét rendel alá a temesi főispánnak, mint az alsórészek kapitányának, és ezekben a temesi főispán szedte be az adót. Ezen 12 megye Arad, Bács, Békés, Bihar, Bodrog, Csanád, Csongrád, Horom, Krassó, Temes, Torontál és Zaránd. Látjuk ebből, hogy az alsó kapitányság hatáskörének kerülete soha sem volt állandó, és egy tartomány fogalmát kizárja; de különben is, ha ezen főkapitányi hivatalnak az alsó vidéken annyi befolyást tulajdonítunk, hogy megszünte után még századok múlva hajlamot ébreszszen egy — a magyar diplomatikát bizonyosan csak roszul ismerő bécsi kormányban, külön tartomány alakítására, és az ország geographiai felosztásának megváltoztatására, hasonlót kellene várnunk Magyarország éjszaki részén vagy a Dunán túli vidéken; tudjuk azonban, hogy azért, mert például Zápolya Imre 1463-ban és Magochy Ferencz 1609-ben Partium superiorum Regni Hungariae supremi Capitanei voltak, vagy mert gyarmathi Balassa Menyhért Supremus Capitaneus partium Regni Transdanubianarum néven is előfordúl, a Karpátok tövében, és a Dunán túl semminemü uj tartomány nem keletkezett [1]).

A Temesi Bánságnak mint tartománynak létre jöttére tehát csak a török uralom itteni megfészkelése és különösen a temesvári pasaság időntúli tartása és jelentősége adhatta az eszmét, — valósitotta azt a bécsi kormánynak állandó hajlama a magyar alkotmány megvetésére. Maga Savoyai Jenő herczeg, Temesvár és vidékének lovagias felszabaditója, ugyanazon Jenő, ki Magyarország fontosságát beismervén, azt mondá, hogy Ausztria súlypontja Buda, a visszafoglalt új

[1]) Magyar Történelmi Tár XII. köt. 193—196. lap., jegyzeteim Temesvármegye főispánjai czímü munkám folyamában. — Kovachich Márt. Gy.: Formulae solennes styli XLVII. lap.

országrészek visszabocsátását a nemzet kezére, és akár most, akár később történendő bekeblezését Magyarországba ellenezte, és döntő véleményével az udvari haditanácshoz 1717. junius 21-én intézett levelében oda járult, hogy úgy mint Erdély, a „Bánság“ is mint külön tartomány kormányoztassék [1]).

A mi a tartomány *nevét* illeti, ez inkább a bécsi kormány tudatlanságát [2]) mint rosz akaratát árulja el. Megemlítettem a történetünkből többé-kevésbbé ismeretes bánokat, bebizonyítottam, hogy azon bánok közül épen csak a karánsebesi és lugosi bán tartózkodott a „Temesi Bánság“ földjén, és hogy temesi bán soha sem létezett. Ezen karánsebesi és lugosi bánok azonban távol sem szerepeltek annyira, és sokkal rövidebb korszak keretében tünnek fel, mintsem hogy az ő emléküknek tulajdoníthatnám a Temesi Bánság elnevezésének származását. A már valóban jelentékeny, kitünő férfiak által kormányzott szörényi bánság területe, igaz, a karánsebesi katonai határőrvidéket és Krassó megye egy részét foglalta magában, és a török foglalástól megmentett részét a lugosi és karánsebesi bánok [3]) tartották parancsolatjuk alatt, — de a bécsi kormány épen a szörényi bánság holléte tekintetében árulta el leginkább tájékozatlanságát és így róla nem kölcsönözhette különösen a Temesi Bánság elnevezését [4]).

---

[1]) Arneth: Prinz Eugen von Savoyen, II. köt. 446. lap. és a jegyzet.

[2]) Hogy ezen feltevésem nem önkényes, tanusítja azon tény, hogy az udvari kamara által Bécsből a csanádi püspökség terjedelmét illetőleg nyilatkozatra felszólított banater Landesadministration 1718. november 7-én azt válaszolta, hogy nincs élő ember e tartományban, ki erre felvilágosítással szolgálhatna, e widék másfél századig török foglalás alatt létezvén, — azonban Mercy gróf négy hét múlva Bécsbe menend és azon alkalommal a püspökségről közleni fogja mindazt, a mit megtudni neki sikerülend.

[3]) Azon időben, midőn Temesvár 1552-ben török kézre jutott, Karánsebes és Lugos a szörényi bánsághoz tartoztak. (Timon: Epitome rerum hungaricarum 330. 331. lap.).

[4]) Bél C. A.: De archiofficiis regni Hungariae, a 30. lapon öt bánságot sorol fel, az ötödik szerinte: Severiensis, Turcarum impetu abrogatus, a quo Comitatui Temesvariensi axioma Banatus haesit, nusquam adhuc lege publica adfirmatum. Kifejezési szabatosság hiánya

Mária Terézia tanácsosai hihetőleg a magyar tengerpart táján, sejdítették a szörényi bánság egykori létezését, azért a királyné 1776 évben elhatározta, hogy a régi Vinodol vármegye és a fiumei kerület együtt ezentúl új megyévé szerveztessenek, mely Szörény vármegye nevet nyerjen; — a megye megalakúlt 1777-ben, de már 1786-ban felbontá azt újra II. József, hogy soha többé fel ne támadjon [1]).

Háládatlan munka az önkény indokait vizsgálni, — a Temesi Bánság elnevezésében pedig bizonyosan nem rejlik egyéb önkénynél. Valami zavaros fogalom az Al-Duna tájain létezett bánságokról lebeghetett az illetők előtt, de sehol valami határozott nyilatkozatra nem lehet akadni, mely az akkori kormányférfiak eljárását magyarázná, midőn az ország épen olyan részének adták a „Bánság" tulajdonnevet, a melyben bánok soha sem kormányoztak.

A törökök kiűzetése után Temes, Krassó és Torontál vármegyék, és az azokból később kiszakitott katonai őrvidék határai összefolytak, az egész tartomány 11 járásra osztatott fel, minden tekintet nélkül a megyék régi határaira, és

---

fekszik itt abban is, hogy Temesvármegye és a „temesi bánság" területileg azonosnak vétetik. Meglehet, hogy Karánsebes és Lugosnak a szörényi bánsághoz tartozandósága vezette Bél Károly Andrást fenebbi állítására. Lugossy József szintén azon véleményben van, hogy Szörény a karánsebesi bán révén tette át bánsági nevét a temesi grófságra. Nem a névről hanem a parancsnokságról állít Timon hasonló átöröklést, holott tudjuk, hogy már a korábbi századokban a temesi főispán kezében központositva volt a hadi parancsnokság számos déli megye fölött.

[1]) Horvátországban azt tartják, hogy az új vármegye a Kulpa mentében magas sziklán fekvő „Severin" vártól vette nevét, mely most a Vraniczány család tulajdona. E nézetet Fényes Elek geographiájában is találjuk, de nem tudom magammal elhitetni, hogy ezen történetileg soha sem szerepelt vár adott volna nevet az új megyének, mely különben leginkább a Vinodol nevet érdemelte volna, minthogy annak alkatrészeiből állt. Nincs is azon okmányokban, melyek Szörény megyének tervezett létrehozataláról és valódi megalkotásáról szólnak, legkisebb czélzás sem arra, mintha a névadás ezen severini várról származnék. — Egy Severin nevü falu a szentgyörgyi határőrezred kerületében is találtatik, Belovárhoz dél-keletre. — Horvátország rendei 1777-ben azt kérik, hogy ezen uj Szörény vármegye kikerekitése, *elnevezése* és rendezése a jövő magyar országgyülésre bizassék.

Temesvárer Banat nevet nyert, melynek legfőbb hatósága a Banatische Landesadministration czím alatt Temesvárott székelt. Most tehát legalább Temesi Bánságról szólni lehetett, a név minden különössége és jogszerütlensége mellett, de temesi bánokról még mindig nem [1]). Ezen idő előtt nem csak nyilvános okmányok és statusiratok még mélyen hallgatnak a Temesi Bánságról, de még a geographusok is, igen természetes okból. Az erdélyi fejedelmek és a porta közt a Temesvár körül fekvő birtokok iránt több ízben alkudozás folyt a XVII. században, de temesi bánságra soha sem történik czélzás, sőt azon athnaméban, melylyel a zultán Bethlen Gábort a hét vármegye és Kassa birtokában megerősíti, magát egész Görögország, Bosnia, Eger, Kanisa, Buda és Tömösvár urának, — de nem a Bánság urának nevezi fejedelmi czímében [2]). Mind azon iróknak, kik 1716 év előtt éltek, a Temesi Bánság valami ismeretlen tárgy és név. Turóczy, Bonfini, Verancsics, Istvánffy, Ortelius, Szerémy György, Heltai, gr. Esterházy Miklós, Szalárdi, Cserei stb. irataiban hiában keressük e nevet. A XVI. században élt Oláh Miklós, ki Magyarországot és tartományait leirja, a tiszántúli kerületről szólván, fekvéséről azt mondja: ad meridiem Hungariae eam partem, quae arcem Temesvár et campum Maxons respicit. Hogy kerülhette volna el a Temesi Bánságot emleítni, ha ez a XVI. században már létezett volna? Oláh Miklós Temes vidékének egy külön fejezetet ajánl, és mivel ezen vidék Temesvármegye területével azonos nem volt, hanem csak határozatlan geographiai fogalom, ezt ő, miként mások is, Temesköznek nevezé a Muraköz, Bodrogköz, Csallóköz és Etelköz módjára. A Temesköz neve törvényeinkben is fordúl elő, de még korábban (1374.) intézkedik Nagy Lajos bizonyos ügyekben in Comitatu seu Districtu de *Temeskuz*. Campegio Lőrincz bíbornak és pápai követ Magyarországon mint idegen sem vét a szokásos elnevezés ellen, és 1524 december

---

[1]) Verbőczy Tripart. I. rész 94. czímében a temesi főispán az ország bárói közé soroltatik. Temes megye nevéhez Verbőczy kiadója azt jegyzi meg: Hodie Banatus audit, sed sine Bano.

[2]) Rozsnyai Dávid kézirat a 53. lap., az akademiai könyvtárban.

29-én azt irja Sadoleto Jakab püspöknek: Pensasi di levare con buon modo el Waywodato di Transylvania, et el *Capitanato di Themesvár* [1]) . . . a mely név a temesi grófnak főkapitányi méltóságáról származhatott; a bíbornok egy hontársa Del Burgio ugyan ezen korban a temesi főispánokat Conti di Temesvár néven említi [2]).

A legelső irók egyike, ki Temesi Bánságról szól, Marsigli, egy hazánkra nézve is fontos munkájában, midőn egyik helyén azt irja: B acsiensem Comitatum Banatus Temesvariensis excipit, qui a fortalitio Temesvár ita adpellatur [3]). Ő III. Károly kortársa volt. Azóta egész raja támadt, az iróknak, kik állhatatosan Temesi Bánságnak nevezik Temes Krassó és Torontál vármegyéket. Teszik azt olyanok, kiknek irodalmi termékeik méltán becsültetnek, és érdemeik folytán irodalmunkban kitünő helyet foglalnak el. Teszi azt az okmányvizsgáló Jerney, midőn azt irja, hogy Karánsebes a tömösi bánságban fekszik; teszi azt Palma, azon állításával, hogy Mátyás király suffecit *banum* Temesiensem, qui etiam Comes Temesiensis audiebat; teszik ezt Engel, [4]) Palugyai Imre, Kemény József, Horváth Mihály, Hunfalvy János, Nagy Iván, Toldy Ferencz [5])valóban nagybecsü munkáik számtalan helyein. Spruner történeti térképei közt előfordúl egy,

[1]) Theiner: Monumenta Hung. II. 677. lap.

[2]) Theiner: u. o. 716. 735. 760. lap. Del Burgio ugyan ez alkalommal Jajcza várparancsnokait bánoknak nevezi, és ez által megmutatta, mennyire érti, hogy kit illet a báni czím.

[3]) Az ő hires munkájában: Danubius Pannonico-Moesicus, cum observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, physicis perlustratus, mely 6 ivrét kötetben megjelent Haagban 1726.

[4]) Engel szerint Robert Károly 1342-ben az országos tanácsba a főispánokat nem hivta meg, kivévén a temesi és pozsonyi főispánt mint kik egyszersmind b á n o k (!) és határszéli parancsnokok voltak. (Geschichte des ungarischen Reichs II. kőt. 46. lap). Itt tehát a temesin kivül még egy pozsonyi bánt is kapunk. — Gebhardi még oly nyilatkozatot is koczkáztat, hogy Attila halála után a „temesi Bánságban" megtelepedett keleti gótok, szabadságukat visszaszerezték. (Geschichte Siebenbürgens 15. lap)

[5]) Azt irja például, hogy 1571-ben az unitarius vallás a *Bánságban* és a Dráva mellékén 37 községet számlált. (Irodalomtörténet III. köt. 11. lap.)

mely Magyarország állapotát az Anjou-ház uralkodásától a mohácsi csatáig kívánja feltüntetni; már ezen térképen a „Banat von Temesvár“ kijelölltetik. Mily nagy anachronismus a különben oly alapos chartographnál! A Budapesti Szemlében Sándor József egy igen jeles értekezésben tárgyalja Erdélyt, mint Magyarország kiegészítő részét. Csudálni lehet oly jeles irányu irótól, hogy a „Bánság“ jogtalan elnevezését el nem kerüli, és hogy a következő sorokat irhatta: „Az erdélyi vajdák minden más, — mint látni alkalmunk vala, korlátolt — müködési körön kivül, főleg hadvezéri tisztet gyakoroltak; ez volt az ő tulajdonképi feladatuk, *épen mint a temesi bán*, a szintén szélbeli vidéken fekvő *temesi bánság*-ban; — — a vajdai és báni elnevezés ugyanazt jelenti, ú. m. vezért, főkapitányt, tábornokot, — a nélkül azonban, hogy akár az erdélyi részek, akár a nevezett *temesi bánság* külön társországi vagy tartományi minőséggel birtak wolna. Egyik úgy, mint a másik, Magyarország *zászlós ura volt* (!!!) stb.“

Zászlós úr volt a temesii főispán, de nem a soha nem létezett temesi bán.

Fenebbi tévedését folytattja Sándor József, midőn azt irja, hogy 1552-ben a „temesi bánság“ (?) került a félhold uralma alá [1]).

Lehoczky ismeretes és nem érdem nélküli munkája, melyet Magyarország dignitariusairól irt, hemzseg hibáktól, és ennél fogva már kevésbbé csudálhatjuk, hogy ő is a temesi bánság létezését igazolhatni véli. A macsói bánok elöszámlálása után azt jegyzi meg: Hoc banatu cessante, Temesienses Comites bani dicti sunt. A szörényi bánság alatt azt irja: Cessavit hic banatus per Turcas occupatus, et Temesiensis dici coepit. Temesvármegye főispánjainak névsorozata alatt a megyéről, mely szerinte Bánságnak is hivatott, azt állítja: Severinensis banatus eidem junctus, ante occupationem Turcarum Comitatus dictus, art. 32. 1518. tandem Banatus post sublatos Banatus Machov et Zevrin. Mind ezen állítás egytől egyig alaptalan, az idézett törvényre való hivatkozás főleg hamis, mert abban másról nincs szó, mint hogy a monostori,

[1]) Budapesti Szemle. Új folyam. II. köt. 329. 337. lap.

sagyai (sági) és morsinai kerületek Temes vármegyébe vissza kebleztessenek.

Téves úton járnak jogtörténetileg az akadémiai nagy magyar szótár irói is, midőn Bánság czikk alatt azt irják: „A hajdani (!) temesi bánság (kis b.) ma is megtartotta nevét, ámbár vármegyékre és katonai vidékekre van osztva.“ Mintha új dolog volna az a vármegyékre való osztás, és a bánsági tartományi név fogalmánál kevésbbé jogosúlt.

A magánélet nyilatkozatainál jobb nem volt az álladalmi élet által elöidézett hivatalos nyelv és levelezés. Mária Teréziának kormányzása jellemzetes azon önkényes geographiai beosztásokról, melyeket a Dráván túl tett, és azon kíméletlenségről, melylyel az ország területéből egyes részeket kiszakított, a katonai határvidék tágítására. Ez ellen Horvátország rendei gyakran fájdalmasan szólaltak fel, és nevezetesen, midőn 1777. october 27-én kelt felterjesztésükben az új Szörény megyének rendeletek útján történt alakitását Vinodol vármegye és a tengerpart részeiből megszüntetni, és az egész ügyet a magyar országgyüléshez utasitani kérik, nagyon alkotmányosan jártak el; de megfelejtkezének az alkotmány követelményéről, midőn 1770-ben Varasdon tartott tartományi gyülésükből többi közt azt kérik, hogy a kereskedés Horvátországba a „Temesi Bánságból“ (e Banatu Temessiensi) könnyíttessék [1]).

A közvélemény nem késett az első kinálkozó alkalmat megragadni, hogy a Temesi Bánság alkotása ellen nyilatkozzék, és azért 1722. év elején, midőn az ország hangulata kipuhatoltatott, vajjon a nemzet miként fogadná a pragmatica sanctiót, egyik fősérelmül az hozatott fel, hogy Erdély, a „temesi főispánság“, a Szerémség, Servia és a katonai véghelyek

[1]) Kukuljevics: Jura R. Croatiae II. 285. lap. — — Temesvár hatósága akkor ily formulával kezdte rendeleteit: Wür N. N. Stadt-Richter und Rath dieser *kais. königl.* Haupt-Stadt und Gräntz-Vöstung Temesvár. Czímeztetik némelykor Temesvár *csak királyi* városnak is, de ritkán; ellenben Belgrád akkor austriai város tanácsa 1728—1730 épen *csak kaiserliche* Stadt Temesvár tanácsának czímezi ide szóló leveleit. Minél loyalisabb akart valaki lenni, annál tolakodóbb volt a nemzet jogainak pazarlásában. (Temesvár lévéltára).

az országba nem kebleztetének [1]). Az országgyülési választmány ez évben azt sürgeté, hogy *Comitatus* Tömössiensis, *Banatus* Severiensis, és a többi területek az országhoz visszakapcsoltassanak [2]) Ime tehát oly időben él a Comitatus Tömössiensis nevével, midőn Temesvármegye nem is létezett, hanem a bécsi találmányu Bánság javára elkoboztatott. Ezen országgyülésen, mely a pragmatica sanctiót elvben elfogadá, Torontál, Csanád, Posega vármegyék, mint oda tartozók, megemlíttetnek ugyan, de mint Salamon Ferencz véli, területük határőrvidék lévén, még képviselve nincsenek rajta. Temes és Krassó megyék még meg sem említtetnek, mert nem rég foglaltattak vissza [3]). — Azt hiszem, derék történészünk jobban meriti ki a valót, ha azt mondja, hogy Temes, Krassó és Torontál megyék ez időben a bécsi kormány által magyar területnek nem tekintetvén, és mint vármegyék nem is létezvén, az országgyülésre azért nem hivattak meg.

Az első országgyülésen, mely Mária Terézia alatt 1741. évben tartatott, az ország rendei azt kivánják a 18-dik törv. czikkben, hogy Erdély visszacsatoltassék, hogy a Bács, Bodrog, Csongrád, Arad, Csanád és Zaránd megyékbem fekvő katonai helységek az ország és a megyék hatósága alá visszabocsáttassanak, és hogy *Districtus Tömössiensis*, Sirmiensis, et inferioris Slavoniae, mihelyest a közcsend helyre áll, szintén a közhaza területébe visszakebleztessenek, egyúttal azok élére főispánok állítatván.

Ezen törvényes kivánat teljesítése soká késett — addig azonban, midőn a három megye területéről kellett szólni, az országrendek a Districtus szóval éltek. Talán ugyanazt jelenti az idézett helyen a Districtus kifejezés, mint a Banatus? bizonyára nem, mert különben oly következtetésekre jutnánk, melyeket senki sem akar elfogadni. E kifejezés csak azért használtatott, mert amaz időben Temes, Krassó és Torontál megyék valóban már nem léteztek. A visszakeblezés után, t. i. az 1790/91 évben hozott 28-dik törvény-czikk „Comitatibus

[1]) Salamon: A magyar királyi szék betöltése, 135. lap.

[2]) Palugyay Imre. A kapcsolt részek történelmi és jogviszonyai Magyarországhoz, 223, 224. lap.

[3]) Salamon: A magyar királyi szék betöltése, 142. lap.

Districtus Temessiensis" avagy Temes, Torontál és Krassónak, mint már újra alakított, és az alkotmány kötelékébe fogadott megyéknek ülést és szavazatot ad az országgyülésen.

Sem III. Károly, ki a nevezett három megye területét, mint ha idegen uralkodó birtokán hódítást tett volna, jure armorum magán tulajdonául nézte, régibb jogokat el nem ismert, és mint valamely tabula rasa-n a Temesi Bánságot alapította itt, — sem Mária Terézia nem foglalta eléggé hosszas czímeibe a Temesi Bánságot. De úgy látszik, az alsóbb hatóságok némelykor túl tettek az uralkodó fejedelem akaratán. Több példák közül ez az egy szolgáljon bizonyságul, hogy midőn Mária Terézia 1752. junius 12-én szigoru tilalmat bocsátott ki a párviadalok ellen, ezen legfelsőbb rendeletet a Temesi Landes-Administration is köröztette az alsóbb hivataloknál ugyanez év augusztus 12-én, a körözvény Mária Terézia czímeivel kezdődik, és ezek közt olvasom: Frau auf der Windischen March, zu Portenau, zu Salins, zu Mecheln, und in dem Temesvárer Bannat; Herzogin von Lothringen und Bar, Grossherzogin von Toscana. A körözvényhez csatolt, és a párviadalokat tiltó patensben is a császárné czimei hasonló sorozatban rekesztetnek be, csak hogy ezek közt hiába keresnők a Temesvárer Bannat nevét[1]) .Pár évvel később, 1760. körül a tartományban székelő kormányhatóság jelentést tesz Bécsbe ezen országrész közgazdászati viszonyairól, mely alkalommal e tartományt Grafschaft Bannat-nak nevezi[2]), egy eddig soha nem hallott név! Egy, báró Gerliczy érdemeit elismerő levelében 1777. évről Mária Terézia lelkében Temes megyének régi emléke látszik felmerülni, de vajmi homályosan, mert egyértelmünek veszi a megyét és bánságot, „in Comitatu seu Banatu Temesiensi" kitétellel élvén. Mint láttuk, a török zultán csak Temesvár urának nevezte magát nagyúri czimében, a Temesi Bánság alkotója, és annak közvetlen örököse elkerülte annak használatát, csak Bach rosz emlékü kormányrendszere alatt tudott besompolyogni a Grosswoywode der serbischen Woywodschaft und des Temeser Banats az uralkodó fejedelem czímei közé, mely — a többiről nem szólv án — a kifejezés helyessége ellen is vét, miután csak nem illik össze a Groswoywode des Temeser Banats.

[1]) Arpadia. Történeti zsebkönyv I. 222. lap.

[2]) Saját gyüjteményemben.

A haza területéből a közjog ellenére elszakitott részeknek visszacsatolása, az ország integritása ellen elkövetett merényletek orvoslása, mindig a legnehezebb feladatok egyike volt, a nemzet legnagyobb erélyét vette mindig igénybe. A „Temesi Bánság“ sem képezett kivételt és a mit III-dik Károly koronázási diplomájának 3-dik pontjában fogadott, a mit az 1741-dik évi országgyülés 18-dik cikkelye elrendelt, az csak 1779. évben teljesült[3]) a midőn is Temes-, Krassó és Torontálvármegyék az anyaországhoz vissza kebleztettek, és a volt Temesi Bánságban a megyei alkotmány újra életbe léptettetett. A közigazgatásnak Bécsben feltalált formái eltöröltettek, de egészen még sem irtatott ki ezen 63 éves korszak minden gyöke, mert ime fenmaradt Temesvárott egy katonai kormányszék, mely a banater General-Commando nevet viseli, és mely annál veszedelmesebb a magyar közjog szempontjából, mert az ország egy jelentékeny vidéke fölött, törvénykivüli úton Magyarország földén szervezett katonai határőrségi kerületekben valóságos kormány-hatalmat gyakorolt, és mert ott az ország polgári főhatóságainak, sőt magának az országgyülésnek semmi befolyása nem volt. A banater General-Commando létezéséből ment át a Temesi Bánság elnevezése a közéletbe, az iskola tanitotta a nemzet által ellen nem őrzött földrajzokat, minden hibáival, melyeket a korlátlan kormány szivesen látott, a kereskedelmi világ felkarolta a bánsági búza, bánáti érczek, és más termények hasonló elnevezését, és azt közforgatuvá tette; életben maradt a „Temesi Bánságnak“ a magyartól különböző urbariuma; még a napjainkban is alakuló társulatok (gyárak, bankok, tanitói egyletek stb.) ezen a törvény és közjog által kitagadott tartomány nevével különitik magukat el hasonló hazai társulatoktól, a nélkül, hogy szándékuk volna magukat más mint magyar társulatoknak tekinteni. Azonban a pokolba vezető út csupán jó szándékokkal van kövezve.

Nehezen megy nálunk mindig a régi igazságtalanságok orvoslása. Már a visszacsatolás évében (1779.) volt Temes megye szervezve. De még 1784-dik december 18-án ir

[3]) A megyék szervezésére bizottmány székelt Temesvárott, annak tagja volt puchoi Marczibányi István, ki 1780-ban a felséges commissió feladására a temesi Districtusban Provincialis Commissarius hivatallal, és kir. tanácsosi czímmel tiszteltetett meg. (Tudományos gyüjtemény 1818.)

gróf Jankovics Antal, a Hora lázadás alkalmából kiküldött kir. biztos, gróf Esterházy főkancellárnak, hogy a temesi Bánságban teendői vannak, t. i. „regulatio Comitatuum in districtu Temesiensi existentium.“ Jankovics ezen utasitását nem teljesitvén egészen, a császár a rendezés folytatását gr. Haller krassómegyei főispánra bizta.[1])

Az 1796. évi országgyülésen a Temesi Bánság ügye ismét szőnyegre került. Ezen országgyülésnek nyújtotta be Prónay László az ő opinióját a temesi főispánság törvényes méltóságának jellemzésére. Az opinio Hunyadi Lászlót és Szilágyi Mihályt temesi főispánokul sorolja fel, kik pedig azok nem voltak, hibásan okozatul tünteti fel azt a körülményt, hogy miután a temesi főispán fizetése megközelitette a horvát bánét, azért azon provincia, melynek élén állt, Banatus Temesvariensis-nak hivatott maiglan. De helyesen jegyzi meg, hogy: Comes Temesiensis in tanta similitudine cum Banis locatus, denominationem Banus sortitus non sit. Az erre következő magyarázat, mintha t.i. a báni elnevezés csak a szlávok lakta vidéken volna otthonos, tán nem egészen állja meg a sarat; mert Lugos, Karánsebes, Szörény, valamint a Temes vidéken nem voltak túlsúlyban a szlávok, hanem részint az oláhok, részint a magyarok. Az ország minden táján fordúlnak elő „Bán„ összetételü helynevek, mint Bánréve, Bánhida, Bánlaka, Bánfalva, Bánhegyes, Bánszeg stb. és habár tudom, hogy a „Bán“ szó az Árpádok korában személynévül is használtatik, nehezen hiszem, hogy ezen sok helynév mindig a Bán személynévből, soha a báni hivatal nevéből forrt volna össze. Jogosan analogiát teszünk fel a Herczegszálás, Püspökfalva, Királyrév, stb. féle helynevekkel. A fent említett móriczhidai és ropolyi bánokat a Dunántúl, a magyarság közepette volnék hajlandó keresni.

Volt idő, midőn a Bánság nevének használatában még haladást láttunk, t.i. a kérész életü, senki által nem szeretett szerb vajdaság korában, mely az 1848. évi dicső forradalom mögött támadván, 12 évi tengődés után, azon az úton, a melyen életbe hivatott, el is töröltetett 1860. év december 29-én. Törvénytelen volt a Temesi Bánság, törvénytelen a szerb vajda

*) Szilágyi Ferencz a Budapesti szemlében 1867-ki évfolyam 5-ik füzet 85. lap.

ság, de azon zsarnokok, kik az utóbbit létre hozták, még köztünk éltek, még naponként halmoztak sérelmet sérelemre, holott azon rosz geographusok, kik a múlt század elején Temesi Bánságot festettek Magyarország térképére, már rég elporlottak, és maga a Hofkriegsrath is a forradalom árja által elsöpörtetett.

Egyben, de csak is egyben, túltettek a Bánság múlt századi feltalálói, a jelen század másod felében keletkezett statuskontárokon, t.i. abban, hogy mig ezen utóbbiak csak a magyart tekintették saját hazája földjén a Tisza és Maros közt idegennek, addig az elöbbiek magát Szent Istvánt kicserélték, mint az ország védszentjét el nem ismerték, és helyébe Nepomuki Szent Jánost emelték a Bánság patronusává. Czimere azonban ezen tartománynak nem volt, és azok, kik azt keresik,*) fáradságot pazarolnak.

Midőn ma a Temesi Bánságról szólunk, alig jut valakinek eszébe, e név jogosultságát a törvénykönyvben is keresni, mely épen ellenkezőjét bizonyítja. Az 1848. évi törvények, melyek hevenyészett szövegébe a „közös ügyek" nem sejtett következményü elnevezése is becsúszott, a bánsági katonai határszélek országgyülési képviseltetéséről is van gondoskodva, de ki fogja abból azt magyarázni, hogy a Temesi Bánság törvényesítve van? hisz, ha már a temesvári banater General Commando alá rendelt határőrvidékről szólni kellett, merő lehetetlenség annak más nevet adni, mint a milyennel bírt.

A rosz szokás ragad és befészkeli magát a közjogba. A Wiener Zeitung tavalyi 1867. évi hivatalos részében olvassuk: „Ő cs kir. apostoli felsége ez évi márczius 25-diki legmagasabb elhatározásával az Orsován és a magyar Bánságban török consullá kinevezett Murad Effendi megbizó levelét a legmagasabb „exequatur"-ral ellátni méltóztatott. Ennek folytán nevezett Murad Effendi Temesvárról 1867. év april 14-én következő felhivást tesz közzé: „A magas ottoman porta alattvalói, kik a Bánságot és a hozzá tartozó határezredeket lakják, ezennel felszólittatnak, miszerint a maguk igazolása végett 6 hét alatt a császári ottomán consulságnál személyesen vagy irásilag jelentkezzenek." Aláirva: A császári ottoman Consul Orsova és a Bánság számára: Murad Effendi.

*) Mint Böhm Lénárt Dél-Magyarország, vagy az úgynevezett Bánság külön történelme, II. köt. 3—5. lap.

Látjuk, hogy noha Temes, Krassó és Torontál megyéknek közös politikai szervezése nincs, mely azokat az ország más megyéitől elkülönitné, és mely azoknak ethnographikailag külön jelleget adna, a Bánság még napjainkban kezd diplomatiai szerepet bitorolni. Ki ne emlékeznék arra, mily roppant indignatiot szült, még a jelen év folyamában két katonai hatóság eljárása, a mely hirdetéseiben a Temesi Bánságról és szerb vajdaságról még mint fenálló tartományokról szólt? Még a félénkebb bureaucraták, a hivatalos statisticusok, számvevőségek, sugalmazott irók is ezen néhai politikai felosztásokról, legalább még mint volt Temesi Bánságról, mint volt szerb vajdaságról szólnak, mintha lelki könnyebbségükre szolgálna, ha frivol kézzel egyet csavarhatnak a nemzet közjogán, ha dulakodhatnak jogérzelmünk oltárán. Maga a volt magyar kir. helytartótanács sem kerülte el ezen hibát, és 1865.évi november 21-én kelt intézményével rendeli, hogy Magyarország, beleértve Muraközt, Erdélynek visszakeblezett részeit, a fenállt szerb vajdaságot és temesi bánságot[1]) 1866. évre 25,587 újonczot állitson. Nem érdemelnek-e az ilyen jelenségek figyelmet? Nem volna-e vétkes közönyösség az ilyen visszaélés ellen fel nem szólalni.? [2])

A mi itt vétkes szánd ékból történt, az történik másutt figyelmetlenség vagy hanyagság miatt, mint például, ha még csak néhány nappal az előtt előfordúlhatott, hogy Kikinda vidékén a földbirtokosok szerb vajdaság és temesi Bánság feliratu ivekkel szólitattak fel adófizetésre, vagy ha még ma is oly iskolai térképek vannak használatban, melyekben a szerb vajdaság s temesi Bánság elkülönített határai láthatók.

A rosz szokás ragad, és körülfonja legjobb embereinket is. Bem Magyarország függetlenségért harczolt, mégis proclamatiói midőn Erdélyből győzelmesen Temesvár felé vonult, „az erdélyi és bánsági hadsereg főparancsnoksága" nevében adattak ki.

A hiba hiba marad, bár ki kövesse el, csak a szándék tehet különbséget, de nem adhat mentséget.

---

[1]) Temesvárer Zeitung 1867. 104. szám.

[2]) Szólhatnánk még azon irókról is, kik az utolsó absolutisticus rendszer által hirdetett politicai és geographiai beosztást oly készséggel elfogadták, hogy Magyarországról szóló munkáikból Temes, Krassó, Torontál és Bács megyék leirását kihagyták, mintha minden rendszer daczára nem Magyarországhoz tartoznának. De ez messzire vezetne.

A Magyar Tudományos Akadémia el nem zárhatja, el sem zárja magát a közélettől; mert ha igaz, hogy az a nemzet elvesz, mely tudomány nélkül való, igaz viszont az is, hogy az a tudomány vész el, mely nem esik a nemzet fogékony keblébe. Az Akadémia szava tekintélyes szava eléggé messzire hallatszik, és igy, ha a tudomány segédeszközeivel egy geographiai balhitet lerombol, ha állami integritásunk egy álczázott tagadását leleplez, ha a jövendő ármánykodásokat már eleve megfosztja szépitő ürügyeiktől, melyekkel a közvéleményt meghamistíhatnák, nem csak a tudománynak, hanem a közéletnek is tesz szolgálatot.

Biblioteca centrală regională
Timişoara

9
S97

K: 221.

PÉTER ÉS ABA.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

SZABÓ KÁROLY

R. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1872. junius 10-ki ülésén.)

Biblioteca centrală regională
Timișoara

PEST, 1872.
EGGENBERGER FERDINÁND M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.
(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)

Petru și Aba. Consilium de coroană!

Pest, 1872. Nyomatott az Athenaeumban.

PÉTER ÉS ABA.

SZABÓ KÁROLYTÓL.

(Székfoglaló Értekezés. Olvastatott a M. T. Akadémia 1872. junius 10-iki ülésén.)

A magyar királyság megalapítója István halálával nemzetünk mély gyászba merült. „Magyarország kobza, — mint krónikáink irják, — azonnal siralomra vált, az egész ország népe nagy kesergéssel siratá oly igen szent királyát, s ifjaik és szüzeik gyászba öltözve három esztendeig nem kelének tánczba.“ [1])

Az országos gyász, melylyel a nemzet első nagy királya emlékét évekig ünnepelte, a mily méltó volt a haza ujjáalkotójának multjához, éppen oly híven fejezte ki a nemzet érzelmeit, melyek az István halálára következett szomorú korszakban a hazafiak szivét keserves fájdalommal szorongatták.

István fényes és bölcs uralkodása után a trónra egyenlően méltatlan és alkalmatlan Péter és Aba korában az ország belbékéjét folytonos zavar váltotta föl, s a nemzet vagy a zsarnokság vas vesszeje vagy a forradalom féktelen kicsapongásai alatt vérzett és szenvedett, melyek közé utóbb a pogányság romboló kitörése is vegyült. Magyarország ereje és vére pártharczokban fecsérlődött, egykori tekintélye és hatalma alásülyedt, s függetlensége veszedelemben forgott.

---

[1]) *Kézai, Chron. Hung. II. könyv 2. fej.* 1. §. *Podhradczky kiad. 49. l., Marci Chron.* (a bécsi képes krónika) *Kiadta Toldy Ferencz. Pest, 1867. 37. l., Chron. Budense. Budae. 1838. 73. 74. l., Thuróczi, Chron. Hung. II. rész 34. fej.*

A nemzet nem csak jogainak porba tapodását, nem csak az ország területének csonkulását fájlalta, hanem a legmélyebb megaláztatás szégyenét is kénytelen volt vérző szívvel tűrni, midőn trónjára az általa elűzött bitorlót idegen hatalom diadalmas fegyverei helyezték vissza, s midőn gyűlölt zsarnoka az addig független Magyarországot, mint a német birodalom adófizető tartományát, vetette védura lábai elébe.

E valóban siralmas de rendkivül tanulságos korszak fordulatokban gazdag s tragicus végcsapásokban megható képét szándékozom e lapokon, a mennyire a források bőségeseknek éppen nem mondható adatai engedik, lehető tiszta világításban tüntetni föl.

István, egyetlen fiának s nagy reményü utódjának Imrének legszebb korában 1031-ben történt halála után lélekben és testben megtörve, uralkodása utolsó éveiben úgy szólván csak árnyéka volt önmagának. A siralomba és imádkozásba merült agg és beteg király mellett a valódi hatalom az önérdekét féltő s jövőjeért aggódó királyné Gizella és idegen kegyenczei kezében volt, ki teljességgel nem volt hajlandó férje bekövetkezendő halála után a magyar királyi trón fényéből magányba vonulni, s ha maga nem ülhetett a trónon, arra oly férfiút ügyekezett ültetni, ki azt neki és hiveinek köszönhesse, s kire befolyást gyakorolva a kormány hatalmát, ha egyenesen nem is de közvetve, kezében tarthassa. E czélra Pétert, Urseolo Ottó számüzött velenczei dogenak István hugától született fiát, nézte ki, kit István udvarában nevelt, Imre halála után fiává fogadott [2]) s a királyi hadak parancsnokává tett [3]).

A magyar királyi trón, valamint az Árpáddal kötött etelközi vérszerződés értelmében, úgy az európai középkori trónöröklési rend szerint is Árpád fiú-ági maradékait illette.

---

[2]) Stephanus ... hunc (Petrum) fecit adoptivum. *Annales Altahenses majores* Pertznél *Monumenta rerum Germ. XX. köt. 794. l.*

[3]) Quem in Venecia genitum ad se vocatum iam dudum exercitui suo prefecerat ducem. *Legenda S. Stephani regis major 15. fej. Endlichernél Rerum Hung. Monumenta Arpadiana 153. l.* és utána szórólszóra *Hartvicus, Vita S. Stephani 21. fej. u. o. 185. l.*

Ezek közül négyen voltak életben: Vazul, István nagybátyja Mihály fia, s Endre, Béla és Levente, Vazul testvére Szár László fiai. István, ki a nemzet ősi szokás által szentesített törvényes jogát sérteni nem akarta, ereje hanyatlását érezve s közelgő halálát sejtve, Vazult szándékozott utódjául a trónra juttatni, s udvari emberének Budának parancsot ada, hogy őt a nyitrai börtönből, hol némi kihágásaiért fogságban tartotta, rögtön hozza udvarába, hogy még életében maga után királylyá tegye [4]). Szándékát azonban gonosz neje meghiusította.

Ez a nagyravágyó, cselszövő asszony, ki Vazul trónra léptével rég táplált titkos ohajtásai füstbe menetelétől rettegett s az iránta ellenszenvvel viseltető Árpádfiak megtorlásától tarthatott, hogy czélját elérhesse, a bűn ösvényére lépni sem iszonyodott. Budával, titkos hivével, tanácsot tartván, ennek fiát Seböst rögtön Nyitrára indította, ki atyját megelőzvén a fogoly Vazul szemeit kiszúrta, füleibe forró ólmot öntött, s e gaz tette után Csehországba menekedett [5]).

Istvánnak, midőn ily iszonyúan megnyomorított rokonát

---

[4]) Misit festinanter . . . Budam . . . qui Vazul, patruelis sui filium, quem recluserat rex propter iuvenilem lasciviam et stultitiam, ut corrigeretur, de carcere Nitrie educeret et ad se deduceret, ut eum, antequam moreretur, regem constitueret. *Marci Chronicon 37. l. Chron. Budense 71. 72. l., Thuróczi, Chron Hung. II. rész 33. fej.* — Ezek Vazul bezáratása okául, melyről *Kézai c. h. 48. l.* és a *Chron. Posoniense 29. l.* hallgatnak, ifjui kicsapongását adják, mit alapos okul nem fogadhatunk el, miután Vazult, az agg István király apja testvérének fiát, alig gondolhatjuk ennél sokkal fiatalabbnak s így kicsapongó ifjúnak. Előttem valószínűbbnek látszik, hogy Vazul Gizella s udvari pártja cselszövénye következtében jutott fogságba.

[5]) *Marci Chronicon* s több hazai krónikáink *c. h.* — Ezek ellenében egyedül a bajorföldi alteichi monostor évkönyve tulajdonitja a Vazulon elkövetett kegyetlenséget magának Istvánnak, azt állitván, hogy István, miután Pétert fiává fogadta s országában örökösévé tette, filium fratris sui digniorem in regno, quia hoc non consensit, cecavit, et parvulos eiusdem exilio relegavit. *Annales Altahenses majores Pertznél e h. XX. köt. 794. l.* — A bajor monostori évkönyv ezen állitásának, mely lélektanilag éppen nem indokolható, hazai krónikáink ellenében fontosságot éppen nem tulajdonithatunk, s azt csak a bajor Gizella iránti részrehajlásból származtathatjuk, melylyel a bajor szerzetes ennek bünét palástolni ügyekezett.

eléje vezették, csak könyei és sohajai voltak a szerencsétlen számára; karját, királyi tekintélyét, melyet legközelebbi környezete bitorolt, nem érezte többé erősnek arra, hogy ez irtóztató bűnt megtorolja. Sőt méltán tarthatván attól, hogy a gonoszság képes és kész lehet a többi Árpádfiak életére is törni, magához hivatván rokonait, Endrét, Bélát és Leventét, maga tanácsolá nekik, hogy meneküljenek a fenyegető veszély elől, melytől őket megóvni nem állana hatalmában. A testvérek, a Péter kezében öszpontosított katonai erő ellenében magokat biztosságban nem érezhetve, jónak láták az életök kért aggódó király tanácsát megfogadni s jobb idők fordultáig Csehországba vonák magokat [6]).

Hogy István sejtelme és aggodalma nem volt alaptalan, igazolja az orgyilkossági kisérlet, melyet a gonoszság az ő élete ellen is intézni nem irtózott. A testőrségből, mely a trónra vágyó Péter parancsnoksága alatt állott, négyen, gyanithatólag Péter érdekében s általa megvesztegetve, összeesküdtek, hogy a beteg ágyában tehetetlenül fekvő királyt meggyilkolják. Egyiknek sikerült estve világgyujtás előtt észrevétlenül bélopózkodni a király háló termébe, azonban a mint annak ágyához közeledik, remegő kezéből a köpönyege alá rejtett tőrt elejti, a fegyvercsörrenésre ágyából a tisztes ősz fölemelkedik, az ijedtében térdre omló bünöst kérdőre vonja, s a kegyelemért esdeklőnek, miután bünét és büntársait bevallotta, megbocsát. Az orgyilkos három társa méltó halállal lakolt: de a bün valódi szerzője fölfedezetlen és büntetetlen maradt [7]).

Ily viszonyok között Istvánra nézve a halál, mely őt esti és lelki súlyos szenvedéseitől megszabadítsa, csak ohajtandó lehetett. Neki az életben többé nem volt mit veszteni;

---

[6]) *Kézai, Chron. Hung., Marci Chron.* s többi krónikáink *e. h.* — Béla lengyelországi bujdosását egyenesen Péternek tulajdonitja IV. Béla király, László, Lónya fia, részére számos erdélyi faluról 1245-ben kelt adománylevelében, e szavakkal: Quas possessiones per litteras primi Beae Regis, qui dum in partibus Poloniae, propter Petrum, qui nomen Regis sibi potenter Hungariae adscripserat, pro tempore mansisset . . . *Fejér, Cod. Dipl. Hung. Tom. IV. Vol. I. 393. l.*

[7]) *Hartvici Vita S. Stephani 20. fej. Endlichernél Monum. Arpadiana e. h. 184. 184. l.*

lelkét, midőn közelgő halálára gondolt, csak nemzete jövendője aggaszthatta. Hogy nyugodtan halhasson meg, biztosítékot kivána magának szerezni, hogy nagyszerű művét, melyet a nemzeti fönmaradás egyetlen egy föltételének hitt, melyért annyit küzdött és áldozott, a keresztyén magyar államot, utódja és országa nagyjai a netalán kitörendő viharok közt hiven fogják védeni és oltalmazni. Magához hivatván azért a püspököket és országa nagyjait, hűségökbe ajánlá utódját Pétert, kinek neveltetésében elég kezességet látott, hogy a keresztyénséghez hiven fog ragaszkodni, inté őket, hogy maradjanak meg igaz hitökben, az igazságban, alázatosságban, testvéri szeretetben, de különösen legyenek hű őrzői a keresztyénség ujdon veteményes kertjének [8]). Neje jövőjéről is gondoskodva Péternek szivére kötötte, hogy az özvegy királynét tiszteletben tartsa, jószágaiból, melyeket neki adott semmit el ne vegyen, s esküt vőn tőle, hogy a királynét mind azok ellen, kik ellene törekednének, teljes erejéből védni fogja; mire udvara nagyjai is hasonlóan esküvel kötelezék magokat [9]).

Igy hunyt el a nagy király 1038. augustus 15-dikén, s igy jutott koronája, melyet ő méltósággal és dicsőséggel viselt, melyet az ő korában a külföld tiszteletének s a nemzet szeretetének fénye övezett, Péter fejére, ki annak ragyogását csakhamar homályba borította, s a trónt és keresztyén vallást zsarnoki dölyfével, maga és kalandor kegyenczei feslett erkölcseivel, a jogaiban lábbal tapodott s érzelmeiben vérig sértett nemzet szivében gyülölet és utálat tárgyává tette.

Pétert, mint láttuk, udvari pártja segélyével Gizella emelte a trónra, azzal a számitással és reménynyel, hogy a hatalom, melyet az ifjú király neki köszönhet, mint agg férje életének utolsó éveiben, továbbra is kezei között marad [10])

---

[8]) *Hartvicus e. h. 185. l.*

[9]) *Annales Altahenses majores Pertznél e. h. XX. köt. 794. l.*

[10]) A *Legenda S. Steph. regis maior* és utána *Hartvicus Vita S. Stephani, Endlichernél Monum. Arpadiana 145. és 174. l.* azt állitja ugyan, hogy István király Gislam . . . unctione crismali perunctam gestamine

Biblioteca centrală regională
Timişoara

s ő Magyarország kormányára döntő befolyást gyakorolva ki fogja vinni azt a titkos tervet, mely, míg István élt, csak el volt halasztva, de attól a pillanattól fogva, midőn nyugatról az első térítő szerzetes magyar földre lépett, soha föl nem volt adva, hogy tudniillik Magyarország, önállóságából kiforgatva, a német birodalom alá vettessék [1]). Azonban számításában, legalább a maga személyét illetőleg, keserűen csalatkozott.

Péter trónra jutva csakhamar kimutatta, hogy a kormányon, melyet saját kénye kedve szerint ohajtott kezelni, maga mellett társat tűrni nem akar, s a hatalmat sem az özvegy királynéval, sem a nemzet előkelőivel, a királyi tanácscsal, nem hajlandó megosztani. Udvarából a magyar hazafiakat eltávolítván magát német és olasz kegyenczeivel vette körül, az ország fő méltóságait, a királyi várak ispánságait a magyaroktól elvévén németeknek és olaszoknak osztogatta, a királyi gazdak jövedelmeket kicsapongó dobzódás közt idegen kegyenczeire tékozolta, kik telhetetlenségökben a népet kiméletlenül nyúzták. Maga és udvari népe, a szemérem minden érzését levetkezve, a fajtalanságot nyiltan üzte; a hol a király és kisérlete megfordult, senki biztosságban nem lehetett, hogy neje vagy leányai nem lesznek-e a buja szenvedélyek áldozataivá. Az ország törvényeit lábbal tapodta, a nemzet erkölcseit ledér könnyelműséggel megvetőleg sértette. Az idegen udvaronczok ellen panaszt emelő s szenvedett sérelmeikért orvoslást kereső honfiakat megvető gúnynyal utasította el, s határt nem ismerő dölyfében nyiltan fenyegette őket, hogy ha bizonyos ideig uralkodhatik, az ország valamennyi méltóságát, a bíróságokat, a katonai és polgári tiszteket, a legfőbbtől legalsóbbig, németeknek és olaszoknak osztogatja

---

corone regni sociam esse constituit: de bizonyosan nem tévedünk, ha azt hiszszük, hogy a királyné csak István vég elgyengültsége után birt és birhatott döntő befolyással a kormány ügyeire.

[1]) Regina vero Kysla consilio iniquorum Petrum Uenetum . . . regem fecit super Hungaros, ut pro libitu posset motus sue voluntatis perficere, regnumque Hungarie amissa libertate Teutonicis subderetur. *Kézai, Chron. Hung. II. rész 2. fej. 2. §. 50. l. Marci Chron. 38. l., Chron. Budense 75. l. Thuróczi II. rész 34. fej.*

az országot idegen gyarmatosokkal rakja meg s a német birodalom fensősége alá veti [2]).

Ily féktelen szenvedélyes ember az özvegy királynénak a kormány ügyeire gyakorolni megkisérlett befolyását sem szívelhette, s nem sokára gondoskodott róla, hogy az alkalmatlan beavatkozástól, melyet Gizella az ő érdekében tett régi jó szolgálatokért jogosultnak tartott, végképen megszabaduljon. Alig egy évet töltött vele tisztességesen s ekkor álarczát levetve ellene is erőszakos jellemének egész durvaságával lépett föl Gazdag uradalmait, melyeket Istvántól még életében kapott volt, magán kincstárát erőszakosan elfoglalta, s esküt csikart ki tőle, hogy meghagyott vagyonából az ő engedelme nélkül senkinek többé semmit sem ad. Sőt személyes szabadságától is megfosztotta, egy városban, — hihetőleg Veszprémben, — oly szoros felügyelet alatt tartván, hogy onnan ki sem léphetett s idegenek vele nem érintkezhettek. [3])

Még az egyházi rend irányában sem mutatott több kiméletet, holott az ország főpapjai, nagyobb részint idegenek lévén, trónra jutásában Gizellával együtt bizonyosan szivesen közremüködtek. Két püspököt erőszakosan megfosztott méltóságától, s helyökbe másokat nevezett ki [4]), kik féktelen kicsapongásaira szemet hunyni hajlandóbbak lehettek.

A bent erőszakos uralkodó az ország kül ügyeiben is saját kénye és szeszélye szerint intézkedett. Midőn trónra lépett, a csehek követséget küldvén hozzá fölkérék, hogy a bujdosó lengyel fejedelmet Kázmért, ki alattvalóitól elűzetve István udvarába menekült, s kit István, a csehekkel, a lengyelek legnagyobb ellenségeivel, barátságban lévén, nem eresztett szabadon, ne bocsássa el, ha velök barátságban akar maradni. E kérelemre Péter ily büszke választ ada: „Ha volna régi törvény, mely azt tartaná, hogy a magyarok királya a csehek fejedelmének tömlöcztartója, akkor megtenném, a mire kértek“ s a cseh követeket megvetőleg utasitá el, sőt Kázmért gazdagon megajándékozva száz lovassal Németországba küldé, honnan az nemsokára 1039-be i ötszáz

[2]) *Kézai c. h.* s többi hazai krónikáink.

[3]) *Annales Altahenses majores Pertznél c. h. XX. köt. 794 l.*

[4]) *U. ott. 795. l.*

lovassal hazájába visszatérvén, országát a csehektől és pomeránoktól megtisztitva visszafoglalá [5]).

Nem sokára azonban ezután Pétert a cseh fejedelem Bretiszláv szövetségében találjuk, ki országát a német birodalomtól függetlenné tenni törekedve a II. Konrád császár halála után 1039-ben trónra lépett III. Henrik német királylyal háborúba keveredett. Mi birhatta rá Pétert, hogy a csak imént visszautasitott cseh fejedelmet a hatalmas német birodalommal szemben fegyverrel támogassa, nem tudjuk; de gyanithatjuk, hogy a Gizella királynén elkövetett sérelem hozta őt meghasonlásba a német udvarral s Németország megtámadásával az onnan várható megtorlást igyekezett megelőzni és elháritni.

Már az 1039-re következett télen Péter hadai a német birodalom nyugoti széleit tűzzel-vassal dúlták s foglyokkal és zsákmánynyal megrakodva tértek vissza [6]); az 1040-diki őszi hadjáratkor pedig, midőn Henrik Csehországot, délről a Cseherdő, éjszakról az Érczhegység felől, két hatalmas sereggel támadta meg, de a határhegyek elsánczolt szorosaiban mindkét helyt tetemes veréséget szenvedvén eredménytelenül vonult vissza, a Péter által küldött dandárok a csehknek a győzedelem kivivásában a legnagyobb segitséget szolgáltatták [7]).

A következő 1041-dik évben Henrik, ki égett a vágytól, hogy a fegyverein legelső hadjárata alkalmával ejtett csorbát kiköszörülhesse, hogy a hódolatról hallani sem akaró Bretiszlávot megtörje, a nyár derekán ismét két oldalról, most még erősebb seregekkel támadta meg Csehországot. Dél felől maga vezérlé a támadást. A Cseherdő egyik elsánczolt szorosával szemben táborba szállván néhány napig sike-

[5]) *Chronica Polonorum Pertznél e. h. VIII köt. 437. 438. l.*

[6]) 1039. Petrus Rex Ungariorum hieme terminos regni sui (Henrici) invadens, praedis, incendiis et captivitate depopulatur, mond az egykoru Reichenaui Hermann, ki egyébiránt Péternek további részvételéről a cseh-német háboruban egy szóval sem emlékezik. *Herimanni Augiensis Chron. Pertznél e. h. V. köt. 123. l.*

[7]) Boemico etiam duci, suo seniori nostro regi repugnanti, maximo fuerat subsidio prioris anni, ut diximus, autumno, irja 1041-re az *Annales Altahenses majores, Pertznél XX. köt. 794. l.*

retlen alkudozásokat folytatott, egyszerre azonban hadainak nagy részével fölkerekedvén, bizodalmas híve Günther remete kalauzolása mellett, ki e rengetegekben harmincz évnél többet töltött, titkos ösvényeken az országba hatolt, a csehek állomásait megkerülte s az ország déli részét hat hétig tüzzel-vassal pusztította. Ejszakon az ország határait Prkos bilini zsupán védte, kinek seregében harczoltak a morvaországi csapatok s a Péter által segélyül küldött három magyar dandár is [8]). Itt azonban a megvesztegetett vezér az ellenállást csak szinleg folytatta s utat engedett az ellenségnek az ország szivébe nyomulni. A két felől előnyomuló német hadak már a fővárost Prágát fenyegették, ekkor a püspök számos elökelővel hódolva járult Henrik elébe; végre Bretiszláv is, a további ellenállást sikeretlennek látva, követei által alkudozásba bocsátkozott, Henriktől kegyelmet kért és nyert, s hódolata biztositékául öt kezest adott, kik közt volt legidősb fia Szpitignev is. Henrik czélját érve diadalmasan tért vissza Regensburgba, hol két hét mulva octoberben Bretiszláv fényes ajándékokkal megjelenvén ünnepélyes esküvel kötelezte magát ura hűségére [9]), melyet azután haláláig híven meg is tartott.

Csakhamar ezután Henrik királyt még nagyobb szerencse érte, midőn a csak imént megalázott cseh fejedelem szövetségese Péter, a fegyverre kelt magyaroktól elüzetve, hozzá menekült s trónja visszafoglalására tőle kért segedelmet, és igy a legkedvezőbb alkalmat nyujtotta neki Magyarország ügyeibe avatkozni s magát azzal a reménynyel ke-

---

[8]) Hunc enim (Pricos) dux praefecerat toti cohorti, quae fuerat de Moravia, et tribus legionibus, quae fuerant missae in auxilium de Ungaria. *Cosmas Pragensis Pertznél e. h. VIII. köt. 74. l.* — Az 1125-ben 80 éves korában elhalt Kozma prágai dékán ezen tudósitását, ki a magyar segélyhadak jelenlétét egyenesen a csehekre nézve szerencsétlen 1041-diki háboru idejére teszi, nem tartottam elvetendőnek; bár a német krónikák s köztök az ezen hadjáratról legbővebben szóló alteichi évkönyvek is Péter segítségét csak az 1040-diki szerencsés cseh háboruban említik, melyet azonban némely évkönyvek, mint az *Annales Hildesheimenses* és *Wirziburgenses Pertznél III. köt. 104. l. és II. köt. 243. l.* hibásan helyeznek 1041-re.

[9]) *Annales Altahenses majores Pertznel XX. köt. 795. 796. l.*

csegtetni, hogy a magyar nemzetet is felsősége elismerésére fogja kényszerítni.

Míg ugyanis Péter hadainak nagy része az ország határán kivül táborozott, a nemzet elökelői, némely püspökök tanácsára, titkon összegyülve szövetkezének, hogy hazájokat a kiállhatatlan zsarnokságtól megszabaditsák. Az Árpádfiak, kiket a korona jogosan illetett, az országtól távol bujdosóban lévén, fejökké István király húgának férjét, az Árpáddal bejött Ed és Edömér kún hadnagyok ivadékát, Abát, keresztnevén Sámuelt, választák, ki a Mátra mellékén s az általa épitett Aba-Ujvár vidékén terjedelmes jószágokat birt s az országban nagy népszerüségnek örvendett. [10])

Az elégületlenek, mihelyt a fölkelést a vidéken szervezték s ügyök diadalába bizhattak, Péternél azzal a követeléssel állottak elő, hogy gonosz tanácsosát Budát, mint mindnyájok közös ellenségét s az ország nyomorának egyik legfőbb okozóját, szolgáltassa kezeikbe, hogy érdemlett büntetéssel lakoljon. E határozott föllépésre Péter, ki az Aba és hivei által megindított nemzeti forrongás elfojtására magát elég erősnek nem érezve nem tarthatta tanácsosnak a közelgő vészt ön fejére fölhivni, nem mert tagadó választ adni s Budát a nemzet bosszújának áldozatúl oda dobta. A gaz tanácsost rögtön darabokra vagdalták s két fiának szemeit kiszúrták. E véres jelenet mintegy jeladásul szolgált a forradalomra, mely mint a nemzeti sérelem és fájdalom általános s kitörésében oly erős volt, hogy leküzdésére az egy-

[10]) *Kézai Chron. Hung. II. rész 2. fej. 3. §. 51. l., Marci Chron. 39. l. Chron. Budense 78. l., Thuróczi II. rész 36. fej.* — Aba kún származását, valamint Sámuel keresztnevét, egyedül *Béla király névtelen jegyzője* említi 32. fej., ki szerint öt kegyességéért nevezték Abának (apának). Ha ezen szójátékot nem vehetjük is történelmi valóság gyanánt, de már a Sámuel nevet, mely az Aba név mellett később kori krónikásainknál tökéletesen feleslégbe merült, fényesen igazolva látjuk ezen királyunk »Samvel Rex« köriratú pénzei által, melyek mind veretre, mind súlyra és anyagra teljesen egyeznek István, Péter és Endre királyaink pénzeivel. — Ha a névtelen jegyző, kinek hitelességét kül- és belföldön annyian törekednek lerombolni, az ő korában még ismert Sámuel nevet fön nem tartotta volna, most a világ legtudósabb érmészei sem tudnák ezen pénzeket kinek tulajdonítni.

szerre magára hagyatott udvari pártnak gondolni sem lehetett. Péter saját életét sem érezvén többé biztosságban, kevesed magával, kik hozzá hívek maradtak s a nemzet boszszújától méltán rettegtek, még azon éjjel megszökött [1]) s a vérét szomjazó fölkelők csapatai között csak nagynehezen menekülhetett sógorához Adalbert osztrák őrgrófhoz. [2])

Ez alatt a nép, mely a királylyá kikiáltott Aba zászlai alá árviz gyanánt tódult, szivében rég táplált gyülöletének s elfojtott bosszúvágyának kielégitésére szabad tért nyerve, idegen nyomorgatóit, a Péter zsarnokságában részes tanácsosokat és tisztviselőket, a hol csak kézre kerithette, irgalom nélkül öldökölte; Sebösnek, Vazul megnyomoritójának, előbb kezét, lábát összetördelte s azután végezte ki [3]); némelyeket kerékbe tört, másokat kővel vert agyon. Krónikáink ezen fölkelés és kitörés legfőbb vezetőiül és intézőiül az ország három főemberét, Visket, Taiszlánt és Péczelt emlitik. [4])

---

[1]) *Annales Altahenses majores Pertznél XX, köt. 794. l.* — Ezen bajor évkönyv, melynek részrehajlása a bajor Gizella iránt kézzelfogható, a magyarok fölkelését egyenesen Gizella föllépésének tulajdonítja, ki az ország nagyjait összehíván s Pétertől három éven át szenvedett sérelmeit eléjök adván, őket védelmére tett esküjök szentségére figyelmeztette. Igy léptek azután föl ezek Péternél először Gizella érdekében, s miután kérelmöket a király dölyfösen visszautasitotta, csak akkor követelték a gonosz tanácsos Buda halálát, s csak Péter megszökése után választották Abát királyukká. Hogy a fölkelés eredetének ezen szinezése hamis, kétségtelen; a nemzetnek nagyon is elég oka volt szabadsága visszavívására, szenvedései megtorlására fegyvert ragadni, s azt bizonyosan nem tette Gizella érdekében, ki mint a zsarnok Péter trónra emelője, Vazul megnyomoritója s az Árpádfiak üldözője, a nemzeti párt gyülöletének egyik legfőbb tárgya volt.

[2]) Ungari perfidi, irja 1041-re az egykorú Reichenaui Hermann, Ovonem quendam regem sibi constituentes Petrum regem suum occidere moliuntur. Qui vix fuga lapsus primo ad marchionem nostrum Adalbertum sororis suae maritum profugus venit. *Herimanni Augiensis Chron. Pertznél e. h. V. köt. 123. l.*

[3]) Hazai krónikáink igy végeztetik ki Seböst, kinek halálát az alteichi évkönyvekben 1039-re találjuk jegyezve e szavakkal: Schebisch marchio Ungariae eodem anno est defunctus. *Annales Altahenses majores Pertznél XX. köt. 793. l.*

[4]) In his autem rebus gerendis tres de principibus regni praecipui fuerunt; unus vocabatur *Wiske*, secundus *Toyslan*, tertius vero *Pezli*, qui

Aba rövid idő alatt roppantra nőtt táborával ellenállás nélkül vonult be a királyi székvárosba, s a nép örömujjongása közt ünnepélyesen megkoronáztatott. Azonnal országgyülést tartván legelső gondja volt, hogy Péter minden önkényes rendeletét s az általa behozott törvénytelen adókat eltörölte, s a magyar törvények erejét visszaállitotta [5]). A Péter által erőszakosan elmozditott két püspököt is vissza akarta méltóságába helyezni; mivel azonban ezek helyei időközben már be voltak töltve, ez ügy elintézését a római pápa itélete alá bocsátva ettől tette függővé [6]). Hihető, hogy ezen országgyülés határozta azt is el, hogy Henrik királyhoz, kinél Péter segélyért könyörögve szives fogadtatást talált [7]), Aba követséget küldjön, a végre, hogy annak ez ügyben adandó válaszából az ország magát tájékozhassa, vajon Németország részéről békét várhat-e, vagy háborura kelljen készülnie.

A magyar követség Henrik királyt a karácsonyt ünnepelve Strassburgban találta. A válasz, melyet kérdéseire kapott, hogy tudniillik ellensége-e Abának azért, hogy Pétert kikergette, vagy hajlandó volna-e vele állandó békében élni, ha nem volt is határozottan fenyegető, de nem is lehetett megnyugtató. „Ha ő óvakodik engem és az enyéimet jogta-

---

libertatem gentis suae quaerebant. *Marci Chron. 40. l., Chron. Budense 79. l., Thuróczi Chron. II. rész 36. fej.* — A két utóbbiról az alteichi évkönyv is emlékezik e szavakkal: Harum rerum summa a duobus regni principibus est perpatrata, quorum unus *Ztoisla* nomen habuit, alter *Pehzili* dictus fuit. *Annales Altahenses majores Pertznél e. h. XX. köt. 795. l.* — Ezen fölkelést hazai krónikáink Péter uralkodásának harmadik évére, és igy a külföldi forrásokkal egyezőleg 1041-re teszik.

[5]) Aba vero regali potestate sublimatus consecratus est in regem. Omnes autem constitutiones et exactiones, quas Petrus Rex secundum consvetudinem suam statuerat, Aba Rex in irritum revocavit. *Marci Chron. Chron. Budense* és *Thuróczy e. h.*, rövidebben *Kézai II. rész 2. fej. 3. §. 51. l.*, ki megjegyzi, hogy Hungarorum scita iussit observare. — Világosan országgyülésről szól az alteichi évkönyv, mely megemlitvén, hogy Obo regio more est consecratus, ezt mondja róla: Habito sinodico concilio, cum communi episcoporum et principum consilio omnia decreta rescindi statuit, quae Petrus iniuste secundum libitum suum disposuit. *Annales Altahenses majores Pertznél e. h. XX. köt. 795. l.*

[6]) *Annales Altahenses e. h.*

[7]) Ad Henricum veniens pedibusque eius provolutus veniam et

lanul bántani, én nem akarok ellenségeskedést kezdeni: de ha ő kezdendi meg, majd megérzi, hogy Isten segitségével mit tehetek.“ [8])

Aba király a választ fenyegető kihivásnak tekintve, szerencséjébe s a nemzet erejébe elbizakodva, talán azért is, hogy a lázas izgatottságban lévő nemzet harczias szenvedélyének tért nyisson s a tömeg zsákmányszomját kielégitse, oly lépésre hagyta magát ragadtatni, melyet, ha helyzetét s ellenfele erejét komolyan számba veszi, józanúl csak akkor merhetett, ha biztosan számithatott volna arra, hogy e lépése következményeinek bátran szemébe nézhet, s az általa fölidézendő viharban maga és nemzete a helyet emberül meg akarja és meg birja állani.

Követei visszatértével Aba hadait azonnal összegyüjtötte, s hogy készületeiről a külföld hirt ne vehessen, országában valamennyi idegent, a külföldi kereskedőket, sőt még a fejedelmek követeit is letartóztatta. Hadait három felé osztva, egyszerre három felől rontott be a német birodalom határaiba. Maga a legerősebb hadtesttel a Duna déli partján, vezére szintén tekintélyes erővel a Dunától éjszakra nyomult elő, míg egy kisebb csapat a Dráva mellékén a karinthiai őrgrófságot rohanta meg. Aba könnyű lovasságával csaknem észrevétlenül nyomult a Traisen folyóig [9]); innen szá-

---

gratiam imploravit et impetravit. *Herimanni Augiensis Chron. Pertznél e. h. V. köt. 123. l.* — Rex noster excepit eum cum omni gratia et plurima illi impendit beneficia. *Annales Altahenses majores e. h.*

[8]) Si quidem ille me et meos cavet iniuriis lacessere, ego nolo inimicitias incipere, sin vero ipse inceperit, quid possim, Deo auxiliante sensurus erit. *Annales Altahenses majores e. h. 796. l.* — Hazai krónikáink, melyek az ezen s a következő évek történetei leirásában az alteichi évkönyvet követik s gyakran szóról szóra kiirják, a választ ellenséges szinben tüntetve föl *igy* adják: Quia meos iniuriis lacessivit, quid vel quantum possum, ipse sentiet. *Marci Chron., Chron. Budense* és *Thuróczy e. h.* — Miután Henrik Aba részéről eddig sérelemről nem panaszkodhatott, világos, hogy a magyar krónika e helyének szerkesztője azért tért el az alteichi évkönyv szövegétől, hogy Aba berohanását a német földre igazolja és szép szinbe öltöztesse.

[9]) Ez a mai *Triesting*, mely Laxenburgnál szakad a Schwechat vizébe. Ekkor még hazánk határai a Lajta vagy Sár vizén tul körülbelül idáig terjedhettek.

guldozó csapatokat bocsátott szét, melyek a falvaikban s házaikban meglepett lakosokat, kik télviz idején ily veszedelemre nem is gondoltak, részint kirabolták, részint rabszíjra fűzték, s azokat, kik fegyverrel akartak ellenállani, leöldökölték. A dúlás és égetés februárius 16-dikán hajnaltól fogva estig tartott. Az éjt Aba Tuln városa alatt táborozva töltötte, honnan hadai ujjongva vonultak haza; mert, mint az egykorú alteichi évkönyv irója följegyzette, soha a bajor földről annyi zsákmányt nem vitt el Magyarország.

A mily szerencsével járt itt Aba, éppen oly kudarczot vallott vezére. Ez is véletlen rohanva be a Duna éjszaki partján gazdag zsákmányra tett szert, de azt csúfosan elvesztette. Adalbert osztrák őrgróf ugyanis fiával Liutpolddal s alig harmincz főre menő nehéz gyaloggal éppen akkor itt tartózkodott. Felszólítására a falvakban szétszórva lakó nemesség hirtelen összegyülekezett, s bár a magyarokhoz képest csekély számmal volt [10]) egymást buzditva elszántan vonult az ellenség elébe, készebb lévén inkább meghalni, mint ily gyalázattal életben maradni. A tiz zászlóalja magyarság három osztályra volt szakadva; az egyik a zsákmányt és tömérdek fogolyt őrizte, a másik a közelgő német sereg ellen vonult, míg a harmadik kerülő úton igyekezett az ellenséget hátba fogni. A bátor német sereg vitéz ellenállását a legszebb siker koszorúzta. A magyarok rövid de véres harcz után, melyben közülök sokan elestek, futásnak erednek; a németek ekkor fogoly honfiaik megszabaditására rohannak; azok a viadal döntő perczeiben őreik ellen fordulnak, őket késsel, láncsával, mindennel mi kezök ügyébe eshetett, öldökölni kezdik s igy a győzedelem kivivását honfiaiknak tetemesen megkönnyítik. A mint a győztes németek a csatatérről fáradtan elvonúlnak, megdöbbenve veszik észre a harmadik magyar csapat közelgetését. Ennek rohamát is elszántan fölfogják s vitézül visszaverik, azután ők válnak támadókká s egyszersmind a csatatér uraivá. A megszaladt magyarokat az üldöző német lovasság a Morva

[10]) Az alteichi évkönyv, honfiai dicsőségét annál nagyobb fényben kivánva föltüntetni, kézzel fogható túlzással alig 300-ra teszi a német harczosok számát tiz zászlóalj (legio) magyar ellenében.

folyónak szorítja, azok menekülést keresve vakmerően neki ugratnak a sebes folyónak, melynek hullámaiban a tolongás közben számosan merülnek el. A vezér nagy bajjal átúsztatva megmenekült ugyan, de sorsa keservesebb lett a halálnál; mert Aba, ki e gyalázatos veszteség miatt vad haragra lobbant, feleletre vonván tisztétől megfosztotta s mások rettentő példájára mind két szemét kiszúratta.

Nem sokkal jobb szerencsével járt a Karinthiába betört hadosztály sem, melyet, a mint zsákmánynyal és foglyokkal terhelten haza felé vonult, Gottfried örgróf, Lambachi Arnold fia, Pettau környékén utól érvén megtámada, szétvere, s a zsákmányt kezeikből szerencsésen visszacsikará. [1])

E néhány napig tartó s csak félig sikerült rabló berohanás, mely a hadjárat nevet nem érdemli, melynek anyagi haszna bizonyosan nem érte föl a két helyt szenvedett vereség és gyalázat leverő hatását, Aba részéről végzetszerü ballépésnek bélyegezhető. Hetyke kihívása volt az a német nemzetnek, melynek trónján a fiatal, nagyratörő III. Henrikben olyan fejedelem ült, ki a csehek nemzeti ellenállását vas karral leverve csak az imént mutatta meg,

[1]) Igy adja ezen berohanás történetét az *Annales Altahenses majores Pertznél XX. köt. 796. 797. l.* Ebből meritették előadásukat hazai krónikáink, mi kétségtelen abból, hogy Aba rabló beütésének napját, a Traisen folyót, a Tuln alatti éjjelezést éppen azon szavakkal említik, mint az idézett évkönyv. Krónikáink azonban az éjszaki hadsereg megveretését elhallgatják s a magyarokat a Duna mind két partján egyenlő szerencsével működtetik. Ezt annyival kevésbbé lehet elfogadnunk, mert Adalbert és Liutpold győzedelmét az egykorú Reichenaui Hermann is világosan említi, ki e berohanást 1042-re röviden így irja le: Ovo Ungariorum tyrannus, ob susceptum a rege nostro Petrum, diviso bifariam exercitu suo fines Baioariae ex utraque Danubii parte depraedans et incendens populatur. Sed una pars exercitus eius a septentrionali parte Danubii ab Adalberto marchione et Liutpaldo ad internecionem deleta est. *Herimanni Augiensis Chron. Pertznél V. köt. 124. l.* De már a karinthiai vereséget a budai krónikán kivül többi krónikáink is elismerik, mondván: cum inde redirent honorosi, Gotfridus Austriae Marchio circa Petouiam insultum faciens super eos, eorum spolia fertur abstulisse. *Kézai Chron. Hung. II. könyv 2. fej. 3. §. Podhr. kiad. 52. l., Marci Chron. 40. l., Thuróczi II. rész 36. fej.* — Hogy itt Gottfried tévedésből van osztrák örgrófnak nevezve, kétségtelen.

hogy birodalma érdekében a háborútól nem irtózik s a csaták mezején, mint hivatott vezér, elemében érzi magát. Aba a helyett, hogy trónján magát megszilárditva, országa zilált belviszonyait rendezve, nyugodtan várta volna be a Henrik által Péter érdekében netalán teendő föllépést, s ha ez meg merészli támadni, Magyarország függetlenségének veszélyben forgását, a nemzet önrendelkezési jogának sérelmét hangoztatva, a háborút az egész nemzet előtt népszerű jogvédelmi harczczá tette volna, a jogtalan támadás terére lépve maga nyujtott ellenfelének ürügyet, melylyel az önálló magyar állam ellen intézett terveit a jogos megtorlás palástjával fedezze.

Henrik kapva kapott az alkalmon, hogy Magyarország ügyeibe avatkozhassék. Kölnbe, hol a husvétot ünnepelte, országa nagyjait egybehíván a magyar ügyek fölött velök tanácsot tarta. Azok egy szívvel lélekkel arra szavazának, hogy a szenvedett sérelmet fegyverrel kell megtorlani s az elhurczolt foglyokat meg kell szabaditni. Henrik e végzést örömmel szentesítette s Péternek ünnepélyesen megigérte, hogy trónjára visszahelyezi.

A hadjáratra Henrik a vállalat nehézségéhez illő nagyszerü előkészületeket tett, melyek néhány hónapi dolgot adának. E közben Wirzburgból, hol a pünkösdöt ünnepelte, Brunó püspököt követségbe küldé Vilmos poitiersi grófhoz, hogy annak leányát Ágnest számára jegyezze el. A nyár vége felé osztán a Duna két partján jól fölszerelt roppant sereggel vonula alá a magyar határszél felé [2]).

Itt először is Haimburgot, a magyarok egyik erős végvárát, s Pozsonyt vette be s dúlta föl [3]). Minthogy azonban hadainak előnyomulása a Duna déli partján a folyók és ter-

[2]) Az alteichi évkönyv, mely Péter és Aba korára legbövebb forrásunk, az után hogy Henrik pünkösdkor (május 30-dikán) Wirzburgban való mulatását említi, rögtön mondja: expeditio vero facta est mense sequenti. *Annales Altahenses majores e. h. 797. l.* Hogy azonban ezen évkönyv eredeti szövegében, mely ma nem létezik, mense *Septembri*-nek kellett állani, biztosan következtethetjük az egykorú Reichenaui Hermann szavaiból, ki ezen 1042-diki hadjárat leirását e szavakkal kezdi: Heinricus quoque rex *autumno* Pannonias petens ... *Herimanni Augiensis Chron. Pertznel V. köt. 124. l.*

[3]) Heimenberg et Brezesburg evertit. *Herimannus Augiensis e. h.*

jedelmes mocsárok miatt igen meg volt nehezítve [4]), a cseh fejedelem Bretiszláv tanácsára, ki seregével személyesen vett részt e hadjáratban, egész erejét a Duna bal partjára vetette át. Itt a vidéket, ha hódolni nem akart, kiméletlenül dúlva s a száguldozó magyarokkal kétszer szerencsés harczot víva a Garan vizéig hatott [5]), s a földúlt és fölégetett Haimburggal és Pozsonynyal együtt összesen kilencz várost hódított meg [6]). A védtelen lakosok a diadalmasan előnyomuló Henrikhez követségeket küldözve, minden kívánságát teljesítni igérkeztek, azt azonban határozottan kinyilatkoztatták, hogy Pétert, kit magával hozott s kit iszonyú átkokkal halmoztak el, soha királyuknak vissza nem fogadják [7]).

A tél közeledtével, mely ez évben korán és erősen köszöntött be, Henrik nem látta czélszerűnek a tovább nyomulást, s egyelőre megelégedve a kivívott eredménynyel, hadait

---

[4]) Quia flumina australem (Danubii partem) et paludes munierant. *Ugyanő u. o.*

[5]) Usque ad Grana flumen vastavit, seu in deditionem accepit, et pars exercitus bis numero Ungariis incursantibus congrediens strages magnas effecit. *Ugyanő u. o.* — A Duna éjszaki partjára helyezi ezen hadjáratot az *Annales Augustani* is 1042-re irván: Henricus rex Pannoniam petens septentrionales Danubii partes vastat. *Pertznél e. h. III. köt. 125. l.* valamint, hibásan 1043-ra téve, a corveyi monostor évkönyve is: Prima expeditio regis in Ungariam, Deique dono totam provinciam in occidentali parte Histri subegit. *Annales Corbejenses Pertznél e. h. III. köt. 6. l.* — Tévedve teszi ezen hadjárat szinhelyévé a Rába vidékét a közel korú hirschfeldi vagy aschaffenburgi szerzetes Lambert, ki szerint 1042. Rex prima expeditione in Ungariam facta praedictum Ouban fugavit, usque ad fluvium Raban pervenit, tres urbes maximas cepit, acceptoque a provincialibus jurejurando in pace remeavit. *Lamberti Hersfeldensis Annales Pertznél V. köt. 152. l.* — Még nagyobb tévedéssel irja az ottenbeuerni évkönyv: 1042. Rex Ungariam intrat, usque ad *Drauum* fluvium, (hol azonban a *Drauum* régi másolási hiba is lehet *Granum* helyett). *Annales Ottenburani Pertznél V. köt. 6. l.*

[6]) *Annales Altahenses majores e. h. 798. l.* — Ezen évkönyv Haimburg és Pozsony fölégetését a német hadakról elháritva magokra a városiakra fogja, mondván: duae tamen earundem urbium Baioaricae marchae proximae (ezek alatt csak Haimburg és Pozsony érthető) ante adventum nostratium urbanorum ignibus sunt absumptae.

[7]) *Annales Altahenses majores e. h. 797. 798. l.* s ezzel egyezőleg *Herimanni Augiensis Chron. Pertznél V. köt. 124. l.*

a Garan mellől visszaindította. Előbb azonban a meghódolt tartomány kormányát, miután meggyőződött, hogy Pétert a nemzetre hijában erőszakolná, Bretiszláv kérelmére s a lakosok megegyeztével is, István király egyik rokonára bizta, ki mint bujdosó Bretiszlávnál tartózkodott s annak táborában vett részt e hadjáratban [8]). Ezt azonban Aba mindjárt a német hadak kivonulása után megtámadta s Csehországba visszakergette [9]).

E hadjárat lefolyása alatt érezni kellett Abának, mily veszedelmes ellenfélre talált a harczias, hóditni vágyó fiatal német királyban, kitől mint Péter nyilt pártfogójától trónját sem tarthatta biztosnak. Azért őt minél elébb kiengesztelni igyekezett. Követei békeajánlataival már karácsonkor megjelentek Henriknél Goslarban. Ez jól ismerve s föl akarva használni helyzete előnyeit, a követséget eredménytelenül bocsátotta vissza; miben nem annyira az udvarában jelenlévő Péter könyörgésére hallgatott, mint saját föltett czélját tartotta szeme előtt [10]).

A következő 1043-dik évben Aba király mind inkább meggyőződött a felől, hogy Henrik ismét hadjáratot tervez ellene. Ujabb követséget indíta tehát hozzá, melyet Henrik

---

[8]) Rex novem civitates deditione capit, quas rogatu Bretislavi et consensu incolarum *fratrueli Stephani regis*, qui cum eodem duce advenerat, dedit. *Annales Altahenses majores e. h. 798. l.* — Quendam alium ex illis, apud Bohemos item exulantem, ducem eis constituit. *Herimannus Augiensis e. h.* — István király ezen unokatestvére alatt alig gyaníthatunk mást, mint Szár László fiainak egyikét, hihetőleg a legidősebb Endrét.

[9]) *Herimanni Augiensis Chron. e. h.* és utána az *Annales Wirziburgenses Pertznél II. köt. 243. l.* — Hazai krónikáink, melyeknek első szerkesztője előtt az alteichi évkönyv, e hadjáratra legbővebb forrásunk, kétségtelenül ismeretes volt, említik ugyan a magyarok ellenkezését Péter visszafogadása iránt, de Henrik benyomulását az országba elhallgatják. Szerintök Henrik, a magyar követek által ajándékokkal s a foglyok visszaadásának igéretével kiengeszteltetve, az ország határszéléről vonúlt vissza, és sietve indúlt a lothringeni herczeg Gozzilo fia Gottfried által támasztott zavar lecsillapitására, mely zavar valósággal ez után csak két évvel, Gozzilonak 1044-ben történt halála után, tört ki.

[10]) *Lamberti Hersfeldensis Annales Pertznél V. köt. 153. l.*, ki szerint Henrik a magyar követséget Péter esedékeire utasitotta el.

Paderbornban fogada, hol az akkor május 22-dikére esett pünkösdöt ünnepelte. A magyar követek kedvező ajánlatokat terjesztének elő, megigérék, hogy valamennyi német rabot visszabocsátnak, a kiket vissza nem adhatnának, azokért méltányos becsárt fizetnek, s ezen kivül a királynak nagy összeg aranyat ajánlának. Henrik átlátva Aba szándékát, hogy csak hadjáratát akarja meggátolni's időt akarva nyerni, hogy hadi készületeit teljesen befejezhesse, azt válaszolá, hogy addig nem egyezkedik, míg Regensburgba nem megy, s ott az ajánlatokat a bajor országnagyok elébe nem terjeszti, kiket mint különösen érdekelt feleket, ez ügy leginkább illet. A követek ennek következtében Regensburgban a rendek előtt megjelenvén, ajánlataikat még kedvezőbb föltételekkel megtoldva adák elő, s hogy a kiegyezkedés létre nem jött, csak azon mult, hogy a magyarok Henriktől a szerződés megtartására esküt követeltek, mit ez határozottan megtagadott. Ezzel a háboru koczkája el volt vetve.

Alig érkeztek haza Aba követei, midőn híre jött, hogy Henrik a magyar határszél felé közeledik. Itt serege fölött szemlét tartván, azt a Duna déli partján, a mosony-győri vonalon inditá meg s ütközet nélkül hatola a Rápczáig. Már készen állának az ostromgépek, melyekkel Henrik a folyam vizét elrekesztő s így a vidéket víz alá boritandó torlaszokat más nap szét akará romboltatni, midőn megjelenének előtte Aba békét ajánló s a tavalyi sérelemért bocsánatot kérő követei. Ajánlataik az előbbieknél még kedvezőbbek valának. Az összes elhurczolt rabok visszaadásán, vagy a kiket vissza nem adhatnának azok eskü szerinti becsára megfizetésén kivül átadni ajánlkozának az ország határszéléből a Lajtáig eső területet, magának a királynak 400 font aranyat s ugyanannyi palástot igérének [1]), végre királyuk nevében azt is megigérék, hogy Gizella királynénak néhai férje által adományozott minden jószágát, melyeket mint Péter úgy Aba is lefoglalva tartott, visszaadják [2]). Henrik e föltételeket,

[1]) 400 auri talenta, totidemque pallia. *Annales Altahenses majores Pertznél XX. köt. 798. l.*

[2]) Az altaichi évkönyv szerint, mely után adjuk e hadjárat leirását, ez az ország azon része volt, melyet egykor a németek barátságból

melyek által birodalma határát kardcsapás nélkül terjeszthette s ellenfelét megalázhatta, elfogadván, a békeszerződés biztositására czélzó föltételeit megszabá. Ezek értelmében Aba személyesen jelenék meg Henrik táborában s ünnepélyes esküvel kötelezé magát igéretei teljesitésére, minek nagyobb biztositékául hét elökelő kezest is ada, kiket a németek magok jelöltek ki, oly föltétellel, hogy ha kötelezetéseinek Szent András napjáig eleget teend, a kezesek szabaduljanak meg, ellenkező esetben veszszenek el. Henrik azután hadaival visszavonúlván Besanconba mene, hogy jegyesével poitiersi Ágnessel egybekeljen, s miután nejét Mainzban megkoronáztatta, lakodalmát Ingelheimban fényes ünnepélyek közt tartotta meg [3]).

Aba, ki oktalan támadásával a mily meggondolatlan volt a német nemzet fölingerlésében, a mily tehetetlennek mutatkozott a tavalyi támadás visszaverésében, most éppen oly meghunyászkodottan söt gyáván viselte magát ellenfele előtt, a kikönyörgött békeszerződés által trónját biztositottnak vélvén, könnyebben kezde lélekzeni. A veszély elvonultával, melylyel szembe szállani nem volt lelki ereje, mint a heves, de ingatag jellemek szokása, ismét elbizakodva, fön-

adtak volt István királynak, mely fölfogást azonban alaposnak el nem ismerhetünk. Tunc condixerunt . . . partem regni retradere, quae quondam Stephano data fuerat causa amiciciae. *Annales Altahenses majores e. h.* — Hogy ez a rész a Lajtáig terjedt, világosan mondja az egykorú Reichenaui Hermann, ki e hadjáratot röviden így irja le: 1043. Heinricus Rex iterum Pannonias petens, ab Ovone vix impetrante pactum, satisfactionem, obsides, munera, regnique uspue ad Litaha partem accipiens, discessit. *Herimanni Augiensis Chron. Pertznél V. köt. 124. l.*

[3]) Igy adja ezen hadjárat leirását az *Annales Altahenses majores e. h.* s ez után irják azt le röviden hazai krónikáink, melyekben nem csak a dolog menetele, hanem a szöveg is több helyen szóról szóra az alteichi évkönyvből van véve. A lajtai határszél átengedését azonban krónikáink elhallgatják. Szerintök Henrik Aba ajándékain kapva s más fontosabb (!) dolgai által gátolva, Cesar itaque allectus muneribus et aliis gravioribus negotiis prepeditus, tért vissza Besanconba. *Marci Chron. 41. l., Chron Budense 80. 81. l., Thuróczi II. rész 37. fej.* — *Kézai* az ezen s előbbi évi hadjáratokat, melyeket idézett krónikáink helyesen külön írnak le, önkényesen egygyé olvasztja s Henrik visszavonulását részint a lothringeni herczeg tanácsának (!) részint Aba ajándékainak tulajdonítja. *Chron. Hung. II. rész. 2. fej. 3. §. 52. l.*

héjázólag viselé magát. Csak a pillanat benyomásai alatt állva nem is sejté, hogy bukását éppen azzal a tettével melylyel féltett trónját megszilárdithatni vélte, önmaga készitette elő.

A nemzet, hogy a gyülölt idegen zsarnoktól megszabadulhasson, őt, kinek a bujdosó Endre és testvérei ellenében, vérség szerint még kevesebb jogczíme lehetett a magyar koronához, mint az elkergetett Péternek, a sikerült fölkelés mámorában örömrivalgás közt emelte a trónra: de a mélyebben látóknak lassan-lassan meg kellett győződniök, hogy ez a szerencséjében elbizakodott, a veszélyek közt kicsiny hitű ember nincs hivatva István trónja fényének s a nemzet tekintélyének föntartására. Ha már az első német hadjárat alkalmával kételkedni lehetett hadvezéri tehetségében, most a második hadjárat után, melyben egy kardcsapás nélkül, magát és nemzetét megalázva, csupán önérdekéért, oly gyalázatos békét könyörgött ki büszke ellenfelétől, milyet egy saját és nemzete méltóságát szivén hordó magyar királynak szerencsétlen háboru vereségei után is csak kénytelenségből lehetett volna elfogadni, jellemének tisztaságát is minden józanul gondolkozó hazafi méltán kétségbe vonhatta.

Ha a nemzet értelmesebbjei, az ország elökelői, tőle e tette után idegenkedve fordultak el, azért nem szükség őket azzal az alaptalan gyanusitással terhelni, hogy mint a kiüzött Péter titkos hívei saját érdekökben ennek javára működtek volna, mint egy külföldi évkönyv elfogultan állitja [4]; nem szükség az ellene fordult közérzületet s a megbuktatására irányzott törekvést a bujdosó Árpádfiakhoz való ragaszkodásnak tulajdonitni, bár az ország nagyjai közt bizonyosan számosan voltak, kik a trónra emelt kún főnök helyett örömestebb hódoltak volna Árpád vérének [5]: a nemzeti becsület könnyelmű föláldozása, az

[4] Conspiraverant enim plerique principes, quod in regem suum deliquerant, poenitere, et ut ipsum placatum habere possent, illum, quem inique substituerant, aut vinctum aut necatum caesari tradere querebant, irja 1044-re az *Annales Altahenses majores Pertznél e. h. XX. köt. 799. l.*

[5] Ilyeneknek festik krónikáink már Aba trónra jutása előtt

ország területének megcsonkítása, Abának a nyilatkozó roszalás elfojtására irányzott eszélytelen intézkedései nagyon is elég okot szolgáltattak arra, hogy az elégületlenség a nemzet szivében mind erősebb erősebb gyökeret verjen.

A mint Aba az előkelők bizalmatlanságát, az értelmesebbek zúgolódását észrevette, őket udvarából eltávolítván, magát egészen a nép karjaiba veté, s annak nyers erejében keresé uralkodásának támaszát. Hogy az ősi pusztai életmódhoz ragaszkodó köznépet magának még inkább megnyerje, az urak és nemesek fekvő birtoki magán tulajdonjogát, melyet István törvénynyel szabályozott, megszünteté, s a törzsek és nemzetségek szerinti közös birtoklást visszaállitá [6]), a királyi tanácsba, az országos tisztekbe a nép fiait emelte, a parasztokkal együtt evett, ivott, társalkodott és tanácskozott [7]). Az István által alkotott államszervezet fölforgatása, mely a könnyen izgatható tömeget az urak és gazdagok befolyásának és vagyonának megsemmisitésére ösztönözte, a hütlenséggel gyanusított előkelők üldözése, jószágaik elkobzása és kiosztása, szóval az osztálygyülölet féket nem ismerő kicsapongásai a nemzet nagyjait az önfentartás ösztönénél fogva ragadták az ellenzésre, s minthogy nyiltan föllépni erejök nem lehetett, mintegy kényszeritőleg sodorták az összeesküvés terére.

Midőn Aba az összeesküdtek czéljáról, mely az ő megöletésére volt irányozva, számukról és neveikről az összeesküvés egyik részesétől, ki teendő fölfedezéseiért magának

---

Visket, Taiszlánt és Péczelt, qui libertatem gentis suae quaerebant, et regnum regali semini restituere nitebantur. *Marci Chron. 40. l., Chron. Budense 80. l., Thuróczi II. rész 36. fej.*

[6]) Igy vélem helyesen értelmezendőnek krónikáink e szavait: Arbitrabatur enim, ut omnia communia essent dominis cum servis. *Marci Chron. 41. l., Chron. Budense 82. l., Thuróczi II. rész 37. fej.* — Kézai, ki a krónikáink közös alapjául szolgált eredeti szöveget rövidítve adja, csak a nemesek megvetéséről szól.

[7]) Hazai krónikáink a Henrikhez menekült összeesküvők Aba ellen emelt panaszát igy adják: quod pro nihilo iuramentum reputaret, Nobilesque, qui eum Regem super se constituerunt, contemneret, ac cum rusticis et ignobilibus ederet, equitaret, et continue loqueretur. *Marci Chron. 42. l., Chron. Budense* és *Thuróczi e. h.*

kegyelmet alkudott ki, pontosan értesült [8]), mint minden gyáva és életét féltő zsarnok, iszonyú bosszút esküdött ellenök, s azt alattomosan s a legaljasabb baromisággal hajtotta végre. Az egyház által bünbánatra szentelt bőjti napokban az alatt a szín alatt, hogy az ország ügyei fölött tanácsot akar tartani, az előkelőket összehíván, a tanácstermet fegyvereseivel s a felbőszített néppel körülvéteté, s közülök mintegy ötvenet kihallgatatlanul s elítéletlenül mint a barmokat botokkal verete agyon [9]). A kik e mészárlásból menekülhettek, vagy a kik a zsarnok bősz haragjától tartva hasonló sorstól retteghettek, Németországba futának, s Henriket kérve kérék, hogy szabadítsa meg hazájukat a bitorló kiállhatatlan garázdálkodásától [10]). Igy tette Aba azokat, kikben kormányának, ha azt eszélylyel birja vezetni, bizonyosan erős támaszait találta volna, először elégedetlenekké, majd pártütőkké s végre hazaárulókká.

Aba, bármily kevéssé tudott is szenvedélyein uralkodni, az egyház iránt, melynek hü fiául vallotta magát, kiméletesnek mutatkozott. Bármily engedékeny volt is a nép irányában, melynek kedvét kereste, az ős vallás híveit, kik az országban, mint a következő évek eseményei bizonyítják, igen számosan voltak, féken tudta tartani. Uralkodása alatt legalább legkisebb nyomát sem találjuk annak, hogy az osztálygyülölet izgalmai közé a vallásos pártok elkeseredettsége vegyült volna. Az egyház nagyjai nem is viseltettek

[8]) Quidam, qui eiusdem conspirationis socius fuit, suam salutem pactus, omnes coniuratos regi prodidit. *Annales Altahenses majores e. h. 799. l.* s utána hazai krónikáink.

[9]) Sanctis quadragesimae diebus honestissimos quosque sui consilii viros fustibus et palis velut iumenta seu bruta animalia ausus est interficere. *Vita S. Gerardi, Endlichernél Monumenta Arpadiana 226. l.* — Ezen forrásunk a megöltek számát, melyet hazai krónikáink adnak, valamint a hely szinét sem említi. Krónikáink ezen jelenet színhelyét Csanádra teszik, hihetőleg csak azért, mert sz. Gellért életirója mindjárt e sorok után beszéli el az Aba és Gellért között húsvétkor Csanádon történt jelenetet. — Az összeesküdtek egy részének leöletéséről, mások megmeneküléséről az alteichi évkönyv is emlékezik.

[10]) Omnes, qui potuere elabi, caesaris auxilium expetunt . . . et eum ad expugnandam terram suam invitaverunt. *Annales Altahenses majores e. h.*

idegenséggel az érdekeiket kimélő király iránt, ki vallásos buzgóságának a Mátra hegyei közt saját birtokán épített sári monostorban fényes emléket emelt [1]). Azonban föntebb leirt dühöngő kegyetlensége után csakhamar megdöbbenve kellett tapasztalnia, hogy többé a papi rend támogatásába sem bízhatik.

A húsvétot királyi udvarával, fényes egyházi és világi kiséretével Csanádon ünnepelte. A középkori szokás szerint ilyenkor a helybeli püspök tiszte volt az egyházban a király fejére koronát tenni s boldog országlásáért imádkozni. Gellért püspök azonban, ki, mint velenczei eredetü, földijéhez a számüzött Péterhez különben is több rokonszenvet érezhetett szivében, mint a nyers jellemü Abához, kinek nyelvét sem értette, e szertartás teljesitését határozottan megtagadá. Abát a papság és nép nagy pompával vezeté a székes egyházba, s ott a koronát a kiséretében volt püspökök illeszték fejére. A fényes isteni tisztelet végeztével Gellért hófehér stolával a szószékre lépvén kemény szavakkal feddé meg a királyt, ki a bünbánatra rendelt szent böjti napok alatt kardját ártatlan vérrel mocskolta, öt legkedvesebb híveitől megfosztotta, s bünei bocsánatát és az egyház áldását töle megtagadva ihletett szavakkal jósolá meg közelgő veszedelmét, mondván: „Ime a jövő évben harmadszor támad föl ellened a bosszúállás kardja, mely töled álnokul szerzett országodat el fogja venni“ [2]). Ezen szavakra a király kiséretéből mind azok, kik a latin nyelvet értették, elámulának s aggódni kezdének a püspök életéért, ki ily vakmerően merte fölidézni az indulatos király bosszúját, s intének a tolmácsnak, ki a latinul nem értő Aba előtt Gellért szavait magyarázza vala, hogy hallgasson. De a vértanúságra is örömmel kész püspök, a mint az elnémult tolmács remegését észrevette, e szavakkal riada rá: „Istent féld, a királyt tiszteld, az én atyai szavaimat mondd el.“ A

---

[1]) Krónikáink ezen monostort Aba király »proprium monasterium«-ának nevezik. *Kézai c. h. 52. l., Marci Chron. 43. l., Chron. Budense 85. l., Thuróczi II. rész 36. fej.*

[2]) Ecce anno futuro tercio excitabitur in te gladius ulcionis, qui a te auferet regnum per te fraude acquisitum. *Vita S. Gerardi Endlichernél Monum. Arpadiana 227. l.*

tolmács a püspök és király parancsára mindent híven elmonda: de Aba bizonyosan nem annyira vallásos kegyeletből, mint inkább a szent szék hatalmától rettegve, magába fojtá indulatját s büntetetlen hagyá a püspököt, nem tarthatván tanácsosnak az egyházi rendet is maga ellen ingerelni [3]).

A bosszúállás kardja csakugyan nem késett sokáig. Aba, ki mihelyt a veszedelemből bármi áron szabadult, erejét botorúl túlbecsülve, a pillanatnyi biztosság érzetében keveset gondolt a jövővel, a Henrikkel kötött s esküvel szentesített békeszerződés pontjainak teljesitését folyvást halogatá [4]). Hihető, hogy tartott a nemzet közérzületétől is, mely ezen megalázó föltételeken erősen megbotránkozott, s még hihetőbb, hogy e szerződés pontos végrehajtására, ha netalán hajlandó lett volna is, nem volt elég elhatározottsága s lelki ereje. A két évvel előbb a német határszélekről rabolt tömérdek fogoly visszaszedése éppen legbuzgóbb híveit, legharcziasabb katonáit, fogta volna elidegenítni, kikkel bizony bajos lett volna megértetni, hogy fegyverrel szerzett hadi zsákmányuk, az ősi szokás ellenére, nem teljes joggal bírt tulajdonuk. Henrik a szerződés meg nem tartásáért a legjogosabb czímen indíthatott új háborút Aba ellen, s hogy régi vágya, Magyarország meghóditása, sikerül, most, mintán az udvarába menekült magyaroktól az ország zavart belviszonyairól alaposan értesült, sokkal biztosabban reménylhette, mint valaha.

Az 1043-ik évben az igen erős télre következett nedves

---

[3]) Igy adja ezen jelenetet a *Vita S. Gerardi Moresanae Ecclesiae Episcopi*, melynek eredeti szerkezete még Gellért 1083-ban történt szentté tétele előtt végződik s bizonyosan nem sokkal később lehetett irva Gellért halálánál, *Endlichernél e. h. 226. 227. l.* — Ezen forrás után, melyből a Vata lázadásának részleteit is merítik, említik röviden e jelenetet többször idézett krónikáink is, e szavakkal: Beatus Gerardus Chanadiensis episcopus canonica severitate regem corripuit et ei periculum imminere praedixit.

[4]) Regem nostrum offenderat denuo, non complendo, quam praecedenti autumno sponsionem fecerat, quam etiam iureiurando, ut praediximus, firmarat, mond 1044-re az *Annales Altahenses majores e. h. 799. l.* — Nec captivos suos remiserat, sicut Caesari iuraverat, nec illata damna resarciebat, irják idézett hazai krónikáink *e. h.*

Biblioteca centrală regională

nyár miatt Németországban a gabona szüken termett s a népet éhség és dögvész pusztította. Henrik látva az élelmezés és a zsoldosok fizetésének nehéz voltát, birodalma távolabb tartományait a hadjárat terhétől kimélni akará; azért udvari népén kivül csak a bajor hadakkal és a cseh fejedelem Bretiszláv segélycsapataival, s igy aránylag nem nagy erővel indula meg az 1044-dik év tavaszának vége felé föltett czélja végrehajtására, hogy Pétert, kit magával vitt, a meghóditandó Magyarország trónjára visszahelyezze [5]).

A mint Henrik az ország határához közeledett, elébe menének Aba követei, s hogy visszatérésre bírják, a tavaly kötött egyességen fölül még valamivel többet is ajánlának neki; azt azonban határozottan követelék, hogy a táborában lévő magyar szökevényeket, kiket az ország rablóinak s hazaárulóknak szidalmaztak, mint a két nemzet közötti viszály legfőbb szitóit, szolgáltassa ki. Ezt Henrik kereken megtagadá, s a követeket, kik gyanitása szerint csak azért jöttek, hogy haderejét kikémleljék, tisztességes szín alatt, mintha az alkudozást komolyan akarná folytatni, táborában tartóztatá, s e közben hadaival folytonosan elébb elébb nyomula [6]).

---

[5]) *Annales Altahenses e. h.*, mely szerint Henrik oly szándékkal indult volna meg, hogy a bajor határszélről, ha Abát a szerződés teljesítésére birhatja, visszatér. Ezen krónika, a középkori szerzetes irók szokásos fölfogása és színezése szerint, Isten sugallásának, végzésének tulajdonitja Henrik csekély erővel nyert csudás győzedelmét. Az egykorú Reichenaui Hermann szerint is Henrik e hadjáratot »cum perpaucis copiis« indította, s a corveyi monostor évkönyve is állitja, hogy Henrik a döntő ütközetet »cum paucis« nyerte meg. *Herimanni Augiensis Chron. Pertznél V. köt. 124. l.* és *Annales Corbeienses u. o. III. köt. 6. l.* Ez a csekély szám azonban csak a vállalat és eredmény nagyságához arányban értendő, s igy teljességgel nem tulajdoníthatunk semmi hitelességet az egykorú, de az esemény színhelyétől igen távol eső, többnyire csak mondák után induló, mesékben és csudákban szertelenül gyönyörködő, gyenge itélő tehetségü Rudolf clugny-i szerzetes előadásának, ki a magyar ügyekkel annyira ismeretlen létére, hogy Abát Henrik által behelyezett magyar királynak állitja, a két hadsereg számát, melyről a legjobban értesült német évkönyvek is csak általánosságban szólnak, pontosan meg tudja határozni, s a németek számát hatezerre, a magyarokét pedig kétszázezerre teszi. *Rudolphi Glabri Historia Pertznél e. h. VII. köt. 70. 71. l.*

[6]) *Annales Altahenses e. h.* s utána hazai krónikáink, melyek Aba ujabb ajánlatát elhallgatják.

Ezalatt Aba tömérdek sereget gyüjte zászlai alá, s Győr várára támaszkodva, a Rába mögött, a lovasságának kedvező téren várá a német sereget, azzal a számitással, hogy azt ott túlnyomó erejével összetöri, s az országba önkényt bébocsátott Henriknek a visszavonulást és menekülést könynyű lovasaival lehetetlenné teszi [7]). A két tábort már csak egy napi járó föld választotta el egymástól, midőn Henrik az egymást érő alkudozó követségekkel eddig sikeretlen folytatott egyezkedési kisérleteket megszakítva a magyar küldöttekkel úgy egyezett meg, hogy harmadnapra egy kitüzött helyen a két ellenfél döntő csatát vívjon. Henrik a rendelt helyen és időben hadaival meg is jelent, de Abára, ki jól választott hadállását nem akarta föladni, hijában várakozott.

Ekkor Henrik előnyomulván hadait a Rápczáig vitte; ennek révét azonban megerősítve s őrizettel megrakva, a folyót gátakkal eltorlaszolva s igy a vidéket elárasztva találta. Az átkelést itt erőszakolnia veszedelmes lett volna. Azért a táborában lévő magyar szökevények tanácsára, kik a vidéket jól ismervén kalaúzaiúl szolgáltak, sötét estve egy csapat lovassal fölkerekedék, s a folyó partján fölfelé huzódva hajnal hasadtával alkalmas gázlóra találá, melyen könnyü szerrel átkelhete. A mint más nap a torlaszok és zsilipek őrei az ellenséges lovasságot a folyó innenső partján látták feléjek közeledni, állomásaikat s minden podgyászukat oda hagyva futásnak eredének. Az út igy megnyílt, s a pusztán hagyott állomásokon sok hadi szer s nagy mennyiségü eleség is jutott a németek kezébe [8]).

---

[7]) Quem Ovo, qui maximum paraverat exercitum, in tantum despexit, ut eum, quasi facile occidendum seu capiendum, provinciam ingredi sineret. *Herimannus Augiensis e. h.*

[8]) Igy adják ez átkelés történetét az *Annales Altahenses majores e. h. 799. 800. l.* és utána hazai krónikáink, azzal a különbséggel, hogy míg az alteichi évkönyv világosan a Rápcza (Rabaniza) folyót említi, emezek a hely színét a sopronyi útvonalra Babot mellé ugyancsak a Rápcza mellékére teszik, holott Babot mellett valósággal nem a Rápcza, hanem a kapuvári Rába folyik. Intrans per Supronium, et cum vellet per Bobuth Rabcha transire . . . *Marci Chron. 42. l., Chron. Budense és Thuróczi e. h.* — Előttem valószinübb, hogy Henrik, mint a mult évben úgy most is a Duna

Harmadnapra Henrik hadaival a Rába partján állt, hol az előcsapatokat a derék vitéz Dedo gróf vezette át [9]). Még a német sereg nagyja alig kelhetett át a folyón, midőn a messze távolban föl kezdének tünni a magyar lovas csapatok, melyek oly sebesen terjeszkedének szét a rónaságon s oly sürün borították a láthatár szélét, mintha csak a föld gyomrából egyszerre rengeteg erdő nőtt volna ki [10]). A félkör, melyet a magyar lovasság villámgyorsan előnyomuló két szárnyával a rendezett tömegekben óvatosan előhaladó német sereg körül vont, mind szükebbre szükebbre szorula, s Henrik előtte a túlnyomó erővel, mögötte a Rába vonallal a legválságosabb helyzetben érezte magát; mert lehetetlen volt be nem látnia, hogy ha az ütközetet elveszti, egész táborával menthetetlenül veszve van. A két sereg Ménfő közelében találkozott egymással [1]).

Forró nyári nap, julius 5-dike volt. A láthatár alján könnyü fehérlő felhők emelkedtek, melyek a napot vékony fátyol gyanánt borították el. A tikkasztó höségben egyszerre teljes erővel kitört a Magyarország rónáin oly sajátságos nyári vihar, mely a német sereg által fölvert port iszonyú erővel csapkodta a már csaknem nyillövésnyire közeledett magyarok szemei közé [2]). A mint a tomboló zivatar heve

partján, a mosony-győri vonalon vezette hadait, hol balját a Duna fedezte, melyet egyszersmind eleség és hadiszer szállítására is használhatott. Igy jutott a Rápcza révéhez Abda irányában, s azon hadait átszállitván, harmadnapra, mint az alteichi évkönyv irja, a Rába jobb partjára, a döntő csata színhelyére, melyet krónikáink a hagyomány szerint Ménfőhöz helyeznek.

[9]) Dedo comes . . . cunctis virtute militari se praetulit . . . Eius ductu et ingenio fluvium Raban rex transvadit, mondja a gosechi monostornak a XII. század közepén irt évkönyve, mely ezen átkelést hibásan teszi Henrik első hadjárata idejére 1042-re, mikor a német sereg a Duna éjszaki partján működött. *Chron. Gosecense Pertznél Monum. Germ. Hist. X. köt. 144. l.*

[10]) Innumerae acies armatorum eminus apparent, quae campum latissimum, quasi sylva succrevisset, cooperuerunt. *Annales Altahenses majores e. h. 800. l.*

[1]) A csata helyét hazai krónikáink nevezik meg, melyek egyébiránt ennek részleteit a legfőbb vonásokban az alteichi évkönyv után adják, melynek szövegét több helyt szóról szóra kiirják.

[2]) Tenuis nubecula id est coeleste signum apparuit iis . . . et ecce

pillanatokra csillapodni kezdett, a magyarok rendes szokásuk szerint, rettentő riadással rohanák meg a németek tömör sorait, kik a király kiséretében jött püspökökkel és papokkal a végzetes perczek közeledte előtt buzgón imádkoztak volt Isten segitségeért. A támadók felhő gyanánt repkedő nyilai, melyeket Aba hű kúnjai hihetetlen ügyességgel irányoztak, sürün oszták a sebet és halált a bajorok soraiban; de ezek halált megvető elszántsággal fogadák és verék vissza a heves rohamot s nem engedék magokat hadállásaikban megingatni. A harcz lassankint vérengző kézviadallá változék, melyben a német nehéz lovasság s a vértes gyalogság a könnyű magyar lovassággal szemben inkább elemében érzé magát. Henrik, ki a csatában maga is hősileg küzdve vett részt, szóval és tettel mindent elkövete ugyan, hogy csapatait halálig hű kitartásra buzdítsa s a harcz ingadozó szerencséjét a maga részére fordítsa: de aránylag csekély hadaival, melyek a nagy erőfeszítésben már-már lankadozni kezdettek, a sikerre való kilátást minden perczben kétesebbnek kellett szemlélnie. A veszedelem minden perczben fenyegetőbb alakot öltött, minden perczben a véres koczka végső fordulatát lehetett várni, midőn Aba király, ki erejének túlsúlyát jól tudva a diadalt kezében képzelte, válogatott hadai élén személyesen vezeté a döntő támadást a német sereg ingadozó zöme ellen. E válságos pillanatban azonban több magyar csapat egyszerre földre dobá a zászlókat; áruló hadnagyaik, kik a német táborban harczoló bujdosó rokonaikkal titkos egyetértésben állottak, tetemes haderővel csapának át az ellenség táborába s a bosszú sovár szomjával rohanának a gyülölt zsarnok környezetére. Abát az árulás láttára rémület és düh fogta el, megbomlott csatarendjét hasztalan erőlkö-

---

turbo vehemens ex parte nostratium ortus pulverem nimium adversariorum ingessit obtutibus, mond az *Annales Altahenses* szerzője *e. h.*, ki a németek diadalát Isten igazságos ítéletének tulajdonítja. — A clugnyi franczia barát ennyivel nem elégszik meg, hanem azt meséli, hogy a csata elején olyan homály és sötétség boritotta el a magyarokat, hogy mellettök álló bajtársaikat is alig ismerhették meg, Henrik serege ellenben a legtisztább napfényben tündöklött. *Rudolphi Glabri Hist.* Pertznél *e. h. VII. köt. 71. l.*

dött helyreállítani, a vérszemre kapott németség merészen nyomult elő a támadt résekbe, az ijedtség a zavarral együtt nőttön-nőtt, a királyt és ügyét mindenki veszettnek hitte, s a megriadt tömeg vad futásnak eredve szétbomladozott. Aba nagynehezen keresztül vágva magát megmenekült ugyan, de aranyozott lándzsája a csatatéren a győztesek kezében maradt [3]). Az üldözés közben ezer meg ezer magyar halott borította a térséget, s a győztes sereg számtalan fogolylyal, ezek között több püspökkel, pappal és előkelővel tére meg táborába, kik a szent szék által átok alá vetett Aba táborában csak kénytelenségből vettek részt [4]).

Mily váratlan meglepő volt ez a győzedelem, melyet a külföldi kolostorok évkönyvei, a magyar krónikákban föntartott árulásról nem emlékezve, csudás színezetben rajzolnak, s bizonyosan igen helytelenül neveznek vértelen diadalnak [5]), mutatja Henrik és serege magaviselete. A diadalmas király a véres harcz után a halottakkal borított csatatéren daróczba öltözve mezítláb járula a feszület elébe, s ott magát megalázva áhitatosan omlék térdre; példáját követék vezérei, s utánok az egész sereg, s mindnyájan buzgó imádkozásba merülve adának hálát a seregek urának. Ezután egymást megölelve sérelmeikért kölcsönösen megbocsátnak, halottjaikat, kiknek számát csak a magyarok vesztességével arányban hihetjük kevésnek [6]), fölkeresik és tisztességesen eltemetik, sebesültjeiket pedig gondos ápolás alá véve hazájokba visszaindítják.

---

[3]) Lancea regis deaurata capitur. *Annales Altahenses majores e. h.* — Rex Henricus cum paucis Obbonem de bello fugavit, et lanceam, insigne regis, recepit, írja hibásan 1043-ra a lüttichi évkönyv, és utána glembourси Sigbert. *Annales Leodienses Pertznél IV. köt. 19. l. és Sigiberti Gemblacensis Chron. U. o. VI. köt. 358. l.*

[4]) Episcopi, capellani, principes, alii conplures retrahuntur. *Annales Altahenses e. h.* — Ezen forrás szerint a szent szék, bizonyosan a pápára döntő befolyást gyakorló Henrik eszközlésére, Abát és hiveit még e hadjárat előtt átok alá vetette. Quos Apostolicus successor b. Petri, eo quod regem suum dehonestarant, iam pridem anathemisarat.

[5]) Incruenta victoria. *Annales Altahenses e. h.*

[6]) A külföldi évkönyvek, melyek magok is elismerik, hogy a magyarok az utközet elején vitézül harczoltak, a német halottak számát pau-

Henrik most Péterrel és pártosaival ellenállás nélkül nyomula előre. Az út előtte a székvárosig nyitva állott; a megrémült lakosság egyenként s kisebb nagyobb csoportokban hódolva járult elébe. Királyi fénynyel, nagy kisérettel tartá ünnepélyes bevonulását Székes-Fejérvárba, s ott az István által épített fényes egyházban, a Péter elismerésére kész püspökök, a hozzá szító nagyok és a szokatlan jelenetet némán bámuló nép jelenlétében, őt, ki már azelőtt neki hűséget esküdött volt [7]), királyságába visszaállítá. Ez alkalommal a hódolatára gyült kevés számú urakkal és nemesekkel tanácsot tartván, miután őket királyukkal kibékítette s hűségére intette, bizonyosan csak az ősi magyar törvényeket és szokásokat gyülölő Péter és hazaárúló környezete kívánságára megparancsolá neki, hogy az országot, mint a német birodalom fegyverrel hódított tartományát, német törvényekkel kormányozza [8]). Hogy a nemzet, mely a hatalomnak hódolni kénytelen lévén szabadon nem nyilatkozhatott, ebben megnyugodott, sőt, mint némely külföldi évkönyvek irják, az

ci, perpauci és paucissimi szavakkal emlegetik. Azonban hogy a bajorok vesztesége nem lehetett jelentéktelen, bizonyitják hazai krónikáink, melyek szerint a csata színhelyét a nép századok mulva is Verlorun Payernek, magyarúl Veszett Nempti-nek nevezte. *Kézai, Podhradczky kiad. 55. l., Marci Chron. 43. l., Chron. Budense 85. l. és Thuróczi II. rész 37. fej.* de igazolja ezt a XI. századi bajor Necrologium is, mely szerint: 3. Nonas July A. 1044. dominicae incarnationis Henricus imperator filius Cho unradi imperatoris Ungarios expugnavit, regemque ipsorum effugavit, et regnum Romano imperio subiugavit. In eo bello occubuerunt Eberhart subdiaconus, Sizo comes, Arnolt aliique Teutonum complures. *Pertznél e. h. VIII. köt. 773.* l. — Csak mosolyoghunk lehet, midőn a XVI-dik századi *Aventinusnál* olvassuk, hogy a németek vesztesége éppen 1 8 halottra ment, *Annales Boiorum Lipsiae 1710. 501. l.* — A csata napját a necrologiummal egyezőleg teszi 3. Nonas July-ra az egykorú *Herimannus Augiensis* is *Pertznél V. köt. 125. l.*

[7]) Péter hűségesküjét, melyet egyébiránt is nagyon természetesnek tarthatunk, világosan emliti az egykorú corveyi évkönyv, 1044-re mondván, hogy Henrik gentem totam cum paucis subiecit, ipsisque regem ab eis antea regno privatum, sibi per iuramentum iam fidelem factum, instituit. *Annales Corbeienses Pertznél e. h. III. köt. 6. l.*

[8]) Illis etiam petentibus concessit rex (Henricus) scita Teutonica. *Annales Altahenses maiores e. h. 800. l.* — Ungarios petentes lege Baioarica donavit. *Herimannus Augiensis e. h.*

idegen törvényt maga kérte volna, ezt csak föltenni is képtelenség; miután látjuk, hogy ezen önkény ellen az egész ország nem sokára általános fegyverre keléssel tiltakozott. De viszont azt sem fogadhatjuk el hihetőnek, mit hazai krónikáink, a külföldi évkönyvek előadásának értelmét egészen megfordítva, állítnak, hogy tudniillik Henrik a magyarok kérelmére megengedte volna, hogy régi törvényeikkel éljenek s ősi szokásaik szerint ítéltessenek [9]). Az uralomra vágyó s hódítási terveiben vas következetességü III. Henrikről, kinek határozott czélja volt Magyarországot vazallja Péter által a német birodalom alá vetett tartománynyá sülyeszteni, a megalázott magyarok irányában ily engedékenységet föltenni lélektani lehetetlenség.

Henrik a királyi trón védelmére s mintegy fensősége látható jeléül Péter mellett őrsereget hagyván, hadaival diadalmasan vonula be Regensburgba. Ott az nap addig semmit sem evett, míg a város minden egyházát ünnepélyes körmenetben mezítláb daróczban körül nem járta s valamennyi oltárra egy-egy drága palliumot nem ajándékozott. A bajor főváros utczái zengettek a papok, barátok és apáczák énekeitől; a nép határtalan örömujjongásnak adta magát [10]). A balgatagok elragadtatásukban azt képzelték, hogy Magyarország önállásának halotti torát ünneplik.

E közben Aba a ménfői vesztett csata után menekülve először egy faluba rejtette el magát, de mintha az elemek is üldözőbe vették volna, pihenésre ott sem találhatott. Közelében villám sujtott le, melytől a viharos éjben az egész falu lángba borult. Innen nagy bajjal szabadulván, járatlan úta-

---

[9]) Concessitque petentibus Hungaris Hungarica scita servari et consvetudinibus judicari, mondják gyakran idézett hazai krónikáink *e. h.*: jóllehet kétségtelenül bizonyos, hogy krónikáink szövegének első szerkesztője az 1044-dik évi események leirásában, gyakran a legapróbb részletekig, az altéichi évkönyv után dolgozott, melynek azonban a német törvények behozataláról szóló adatát szándékosan változtatta ellenkezőre.

[10]) *Annales Altahenses majores e. h.*, mely után adjuk ezen hadjárat részleteit, tekintettel hazai krónikáinknak ezen forrástól csak itt ott mutatkozó eltéréseire.

kon ismeretlenül bujdokolva a Tisza mellékére húzódott, hol a székvárosból jókor menekült nejével, gyermekeivel és rokonaival [1]) hű kúnjai közt magát a legbiztosabban érezhette és szerencsecsillagának ujabb földerülésére várakozott. E helyett azonban a büntető nemesis támadt föl ellene, melyet vérengzésével önmaga idézett volt föl vesztére. A vérét szomjazó magyarok, kiknek rokonait kegyetlenül leölette volt, saját jószágán, a Mátra aljában a Csörsz árka közelében eső Füzes-Abany helységben, — melynek neve is rá mint egykori birtokosára emlékeztet bennünket, — megrohanák és meggyilkolák [2]). Holt testét hívei a falu mellett álló egyházban temették el, de néhány év mulva, a mint a nemzet Péter

---

[1]) Ujabb történetirónk azt állitják, hogy Henrik a ménfői csata után Győr várát ellenállás nelkül bevévén, abban Abának nem csak kincseit kerítette kezére, hanem nejét (Szalay szerint özvegyét) és gyermekeit is foglyúl ejtette. Lásd: *Szalay, Magyarország tört. 2. kiad. I. köt. 142. l.* és *Horváth Mihály, Magyarorsz. tört. I. köt. 160. l.* Én ezen állitás alapját sem az általok e hadjárat leirására idézett, sem más forrásokban nem találtam; söt ellenkezőleg a wirzburgi és utána a hildesheimi évkönyvekben, hibásan 1045-re téve, ezt olvasom: Heinricus rex tercio Pannonias iratus ingrediens Ovonem cum uxore et filiis cognatisque, quibus locus evadendi erat, effugabat. Lásd: *Annales Virziburgenses Pertznél e. h. II. köt. 244. l.* és *Annales Hildesheimenses. U. o. III. köt. 105. l.*

[2]) Aba vero rex devictus fugit versus Tisciam, et in villa quadam, in scrobe veteri, ab Hungaris, quibus regnans nocuerat, crudeliter iugulatur. *Kézai, Marci Chron., Chron. Budense* és *Thuróczi e. h.* — Külföldi évkönyvek szerint Aba egy ideig bujdokolván kézre került, s halálra itéltetve Péter parancsára végeztetett ki. Caeterum Obo ... vix elapsus fugitando latitabat, usque dum comprehensus communi judicio nostrorum et suorum capitalem subit poenam. *Annales Altahenses majores e. h. 800. l.* — Ovo a Petro rege comprehensus scelerum suorum poenas capite plexus persolvit, irja 1044-re *Herimannus Augiensis e. h. 125. l.* — Petrus Ungariorum rex Ouban aemulum suum atque insidiatorem regni sui captum decollavit, irja 1045-re *Lambertus Hersfeldensis Pertznél V. köt. 153. l.* — Obo a Petro captus decollatur. *Annales Augustani Pertznél III. köt. 125. l.* — Ezek ellenében elsőséget mertem adni hazai krónikáinknak, mint a melyek Aba halálának nem csak helyét és okozóit ismerik, hanem, mint mindjárt meglátjuk, két rendbeli sirhelyéről is tudósitást adnak. A mi Aba megöletésének helyét illeti, azt a krónikáink idézett szavaiban olvasható helyrajzi körülményekből következtetve merem a Heves vármegyei Füzes-Abanyra határozni.

elűzése után szabadon lélegzett, tetemeit a Mátrában általa épített sári monostor szerzetesei fölásták és királyt illető tisztességgel saját egyházuk sírboltjába helyezték át [3]). Ott nyugszik ő a Mátra legnagyobb magaslatának, a messze sötétlő Kékesnek aljában, hol az egyszerű Sár helységtől éjszakra, mintegy negyed óra járásra, a török világban elpusztult monostor csekély romjai naponként mind inkább-inkább porladoznak [4]).

---

[3]) *Kézai, Marci Chron.* s többi krónikáink *e. h.* — Ezek szerént a mint Aba testét a sírból fölvették, szemfödelét épen és sebhelyeit beforradva találták. E mondában megörökitve látjuk a fájdalmat, melylyel a nép a történelem által méltán elitélhető, de előtte kedves emlékü királya méltatlannak hitt erőszakos halálát siratta.

[4]) Aba király sírjának helyét a Sár helység keleti szélén emelkedő szikladomb alatt, a b. Baldacci Antal urodalmi pinczéjében maig is mutogatják. Ezen pincze menedékes keleti tornáczában ugyanis, a mint az ember az igazi pincze szájához ér, mindjárt balra, a földszintől mintegy három láb magasságban, látható egy zacskó alakú lyuk, a sziklába kellő arány nélkül, belülről kifelé lejtőleg, durva faragással vágva. E mellett áll egy vörös márvány emléktábla, melyet oda a mult században báró Haller Sámuel tábornok állittatott, hosszas latin fölirattal, mely szerint »Hac in caverna fuit depositus Samuel Aba rex« stb. Ezen nagyon is ujdon fölirat azonban, melyet »Sámuel Aba királynak Sáron lévő temető helye« czimü értekezésében Gorové László a *Tudományos Gyüjteményben 1830. V. füz. 5. l.* egész terjedelmében közöl, a szakértő vizsgálót bizonyosan nem fogja arra meggyőződésre birni, hogy ezen disztelen helyet Aba király sírhelyének elismerhesse. Valamint ugyanis az egész pinczében úgy annak tornáczában sem fedezhető fel valami faragványnak vagy díszitménynek legkisebb nyoma sem, mely csak sejteni is engedné, hogy itt valaha magyar királyi mausoleum lehetett; pedig a sári benedek-rendi szerzetesekről föl sem lehet tenni, hogy egy magyar király tetemeit, kiben monostoruk alapitóját és jótévőjét tisztelték, ne illő diszü helyen temették volna el. A helybeli nép ugyan most azt beszéli, hogy a sári monostor azon szikladombon állott volna, mely alatt a leirt pincze terül, sőt némelyek ezen domb szük, egyenetlen fölületén az alapfalak romjait is vélik mutathatni. Azonban ezen hiedelmök bizonyosan csak az emlitett fölirat hitelére támaszkodik. A valódi régi hagyomány szerint ugyanis a monostor a falutól éjszakra egy negyed órára állott, hol a szőlők közt egy ódon épület düledező oldalfala néz a közel enyészet elébe. Aba király sírja tehát kétség kivül ezen helyen volna keresendő. — Ezen helyleirási részleteket s azokra alapított véleményemet a szíhalmi őskori ásatásokról ismert nevü régész tiszt. Foltínyi János szíhalmi lelkész úr szíves köz-

Péter, bár Henrik kegyelméből visszanyert trónját többé Abától nem félthette is, még sem érezhette magát királyságában eléggé biztosnak. A nemzet, minél erősebben volt nyomva, szivében annál inkább ragaszkodott eltiprott szabadságához, s eltörölt ősi törvényeihez, annál élénkebben ragaszkodott multja emlékeihez, s titkos sovárgással óhajtá vissza a magyar korona törvényes örököseit, Szár László távol bujdosó fiait. Megaláztatását némán türte ugyan, de e mogorva hallgatagság csak a vihar kitörését megelőző szélcsendhez hasonlított. A nép lelke mélyében annál erősebben zajlott a zsarnok kormány iránti gyülölet, melyet Péter kiméletlen dölyfe s korlátlan hatalmaskodása folytonosan szított. Az elégületlenség napról napra fokozódott, végre a panasz és keserv az egész országban mindegyre élesebben kezdett nyilatkozni.

Péter belátta, hogy a nemzet általános elégületlensége ellen, melynek kitörésétől méltán retteghetett, csekély számú idegen csapatainál s még kevesebb párthiveinél erősebb támaszra van szüksége. Azért, hogy uralmát biztosítsa, Magyarországot, melyet csak imént vett volt át titkos hüségeskü mellett III. Henrik kezéből, most a német birodalom adófizető hübériségéül nyiltan fölajánlotta. Követei már 1045. elején a böjt első hetében (febr. 24— mart. 2.) értekezésbe bocsátkozának a Freisingban időző Henrikkel, s őt ünnepélyesen meghivák, hogy hü fiát Pétert pünkösdkor látogassa meg a magyar királyi székvárosban [5]).

Henrik majus első felében Regensburgból a Dunán díszes hajón, fényes papi és világi kisérettel lefelé indula, az áldozó csütörtököt (majus 16-dikát) Passauban ünneplé, innen útját folytatva kitére a Duna mellett fekvő Persenburg várába, hol Adalbert ebersbergi gróf özvegye fényes lakomával vendégelé meg. Itt életét csak a jó szerencse mentette meg a véletlen veszedelemtől. Az emeleten lévő diszterem padlózata egyszerre leszakadt s a király a körötte ülő

---

lésének köszönöm, ki kérésemre ez év tavasztán személyesen tett vizsgálódást e kérdés földeritésére.

[5]) *Annales Altahenses majores Pertznél XX. köt. 801. l.*

vendégsereggel hanyatthomlok zuhant alá. Bruno wirzburgi püspöknek, Altmann ebersbergi apátnak lába törött, a házi asszonyt félholtan találták a romok között, s ezek nem sokára meg is haltak: Henriknek azonban csak karjáról horzsolta le a bört egy rá szakadt darab gerenda [6]). Igy a kitüzött időre szerencsésen megérkezhetett Fejérvárra, hol Péter királyi fénynyel s a legnagyobb tisztességgel fogadá.

Pünkösd ünnepén, majus 26-dikán, a pazar fényü székes egyház rendkivüli ünnepély színhelye volt. Péter király a magyar és német udvari nagyok s a kiváncsian bámuló nép színe előtt Magyarországot Henriknek mint urának az aranyos láncsával jelképileg átadá; udvara nagyjai s a vele tartó előkelők a német királynak s utódainak hódolati esküt tönek, s Henrik az országot mint a német birodalom hübérét bocsátá vissza élete végéig Péter mint alattvalója kezébe [7]). Ezzel a független Magyarországot, mely első nagy királya István idejében, mint II. Konrád császár egykorú életirója jellemzöleg mondja, a németeknek még csak nevét sem szerette hallani [8]), egy bitorló zsarnok idegen felsőség alá vetette s a német birodalom adófizető tartományává sülyesztette.

A hódolati ünnepélyt pazar fényü királyi lakoma követte, s ez alkalommal Péter gazdag ajándékok mellett tömérdek aranynyal kedveskedett védurának, ki azonban mind ezt vitézei közt osztogatá szét, kik a mult évi táboro-

---

[6]) *Ugyanaz u. o.*

[7]) A hódolati ünnepély részleteire nézve forrásaink a külföldi évkönyvek, mint az *Annales Altahenses majores e. h. 802. l.*, *Herimannus Augiensis Pertznél V. köt. 125. l.* és az *Annales Corbeienses u. o. III. köt. 6. l.*, melyek azt határozottan pünkösdre teszik. Hazai krónikáink ezen hódolatot az alteichi évkönyv után röviden irják le, s a *Marci Chron. 44. l.* és a *Chron. Budense 87. l.* határozatlanul mondják, hogy az in ipsa sancta solemnitate történt, söt *Thuróczi Chron. Hung. II. rész 37. l.* tévedve irja hogy a hódolat in ipsa sancta *paschali* solemnitate ment véghez.

[8]) Ungaria ... quam ... rex Heinricus tercius nobili atque mirabili victoria domuit, et post victoriam sapientissimo consilio sibi et successoribus stabilivit, praedicto tempore (1024-ben) nec audire nos sustinuit. *Wiponis Vita Chuonradi Imperatoris Pertznél e. h. XI. köt. 257. l.*

zásban győzedelmének részesei és kivívói voltak [9]); az arany láncsát pedig, mint Magyarország fölötti urasága jelképét, Rómába küldvén az apostolok egyházában függeszteté föl [10]). Henrik hatalma és dicsősége tetőpontján állt, s még csak egy vágya volt, hogy magát Rómában császárrá koronáztassa.

Péter most már állását a nemzettel szemben megszilárdítva vélé, s a német király hatalmába bizakodva, mint krónikáink irják, „már nem uralkodik vala, hanem inkább zsarnoksága kegyetlenségével Magyarországot letiporva ostorozza vala.“ De a nemzet, mely őt az ország függetlenségének önkényes föláldozásáért most még inkább gyülölte mint valaha, szíve mélyében iszonyú bosszút forralt a bitorló ellen, ki legszentebb jogait idegen uralkodó lábai elé vetette. Az elkeseredés összeforrasztotta a hazafiak érzelmeit, s csakhamar erős nemzeti párt alakult, mely titokban oda működött, hogy a korona törvényes örököseit, Endrét és öcscseit, az országba visszahozza s Pétert a trónról letaszítsa. E párt élén Visk, az 1041-ki fölkelés egyik főinditója s Bolya és Bonyha, az István által legyőzött erdélyi ifjabb Gyula fiai, Istvánnak anyai ágon rokonai, állottak atyjokfiaival és bajtársaikkal [1]), kik csak az alkalmas pillanatot lesték, hogy a nemzeti fölkelés zászlaját nyiltan kitűzzék. Tervöket azonban két áruló, kiket krónikáink Budának és Devecsernek nevezneK, Péternek fölfedezte, s ez pillanatig sem habozott a kitörendő mozgalmat a pártvezérek vérébe fojtani. Visket, Bolyát és Bonyhát rögtön elfogatván akasztófán végeztette ki,

[9]) *Annales Altahenses majores e. h. 802. l.*

[10]) Cuius (Henrici) insigne trophaeum aurata indicat lancea Ungarorum regi violenter extorta, et Romae in Apostolorum templo suspensa, mond az egykorú Arnulf, ki arról is emlékezik, hogy Henrik a legyőzött magyarokat adó alá vetette. *Arnulphi Gesta Archiepiscoporum Mediolanensium Pertznél e. h. VIII. köt. 18. l.*

[1]) Visca, Bua et Buhna. *Marci Chron. 45. l., Chron. Budense 90. l., Thuróczi II. rész 39. fej.* E két utóbbit, mint az Erdélyt meghódított Töhötöm utódait, *Bua* és *Bucna* név alatt emliti *Anonymus Belae Regis Notarius* is *24. és 27. fej.* — Ezek neveit az erdélyi *Bolya* és *Bonyha* helynevekben vélem fönmaradtaknak, s ezt annyival valószinűbbnek tartom, mivel *Bonyha* helység nevét egy 1319-diki oklevélben is *Bohna* alakban találjuk irva, *Fejérnél Cod. Dipl. Hung. VIII. d. dar. II. köt. 237. l.*

másoknak szemeiket szúratta ki, s többeket iszonyúan kinoztatva sanyargattatott. Az ország szenvedéseinek pohara csordultig telt, az elkeseredés oly fokra hágott, hogy, mint krónikáink irják, a magyarok jobb szerettek volna meghalni, mint ilyen nyomorúságosan élni [2]).

Ütött végre a bosszúállás órája, megjött nem sokára az alkalom, hogy a nemzet rablánczait széttörhesse. Az 1046-dik évben ugyanis Henrik király a szentszék három ellenpápa által fölforgatott tekintélyének helyre állitására s a római zavarok lecsendesitésére fordította minden figyelmét és erejét, hogy magának a császári korona elnyerésére az útat egyengesse. Septemberben Augsburgból válogatott sereggel Olaszországba indulván, miután Veronában nagy hadi szemlét tartott, már october vége felé Paviában, utóbb Sutriban, zsinatot tarta, melyek czéljainak annyira kedveztek, hogy karácsony ünnepén Rómában a sz. Péter egyházában a három elmozdított pápa helyébe beültetheté hivét, a szász eredetü Svitger bambergi püspököt, ki II. Kelemen nevet vévén föl, őt még azon nap császárrá koronázá. E közben, midőn Henriknek lehetetlen volt a magyar ügyekbe fegyverrel avatkozni, tört ki a forradalom, mely Pétert koronájától és életétől megfosztandó vala.

Az üldözött nemzeti párt fejei ugyanis Csanádon titkos gyülést tartván elhatározták, hogy a bujdosó Árpádfiakat az országba visszahívják s a zsarnok Péter ellen fegyvert ragadnak. Szár László fiai közül Endre öcscseivel együtt előbb Cseh-, azután Lengyelországban tartózkodott, hol Béla a lengyeleket szorongató pomerán fejedelmet párviadalban elejtvén, lovagias vitézsége díjául fényes adományokban, nagy kitüntetésben részesült s a hálás királytól II. Miczislávtól leányát Richesát is nőül nyerte. Innen Endre, a lengyel földön kitört zavarok miatt, Bélát és a lengyel udvart elhagyva, öcscsével Leventével együtt Lodomériába vonult, hol szives fogadtatásra nem találván, a Feketetenger mellékén tanyázó

---

[2]) *Marci Chronicon 45. l., Chron. Budense 90. 91. l., Thuróczi II. rész 39. fej.*, kik e párt törekvését és leveretését, melyről Kézai hallgat, szóról szóra egyenlően, természetesen mindnyájokkal közös régibb forrásból, irják le.

kúnokhoz s végre Oroszországba bujdosott. Itt Jaroszláv fejedelemnél, kivel orosz fejedelmi vérből származott anyjáról különben is rokonságban állt, nem csak vendégszeretetre talált, hanem a fejedelem leánya Anastasia kezét is megnyerte. Az elégületlenek ide küldének tehát titkos követséget, mely Endrét a trónra meghíván biztosítá, hogy ha az országba jövend s azt a németek igájától megszabadítni közreműködendik, az egész ország örömmel kész lesz neki hódolni. A követek esküvel is erősíték, hogy mihelyt az ország határaiba lépend, a nemzet egy szívvel-lélekkel zászlai alá tódúl s őt urának királyának ismeri. Endre és Levente azonban, Péter titkos cselvetésétől tartva, elébb alattomban kémeket küldének az ország közérzületének kipuhatolására s csak azok biztató jelentése után határozák el magukat a megindulásra [3]).

Endre, öcscsével Leventével, az orosz fejedelem segélyhadai kiséretében s tetemes számú fogadott hadakkal nyomula át 1046-ban őszszel a Kárpátokon [4]). Alig érkezett Aba-Ujvár alá, a nép mindenfelől tömegesen tódula hozzá, s szilaj örömben tombolva üdvözlé a szabadság fönlengő zászlaját. Az országot egyik szélétől a másikig villámgyorsan futotta át a lázas izgatottság heve; a nemzeti fölkelés, a mily kegyetlenül volt eddig elfojtva, épen oly ellenállhatatlan erővel tört ki; a szenvedélyek fölzúdult hullámai mind magasabbra dagadtak, s a forradalom, óriási erejének önérzetére jutva, nem elégedett többé meg azzal a czéllal, hogy a zsarnok kormányt megbuktassa s Magyarország függetlenségét visszavívja. A nép, melynek nagy tömege előtt a keresztyénség bizonyosan nem lehetett egyéb érthetetlen külső szertartá-

---

[3]) *Kézai II. könyv 3. fej. 1. §. 56. 57. l.*, bővebben *Marci Chron 45. 46. l., Chron. Budense 88—92. l.* és *Thuróczi II. rész 38. 39. fej.* — Endre orosz fejedelmi vérből származott nejét említi *Anonymus Belae Regis Notarius* is *15. fej.* — Endrének a főurak titkos tanácsából történt behivásáról emlékezik rövidebben az *Annales Altahenses majores* is *e. h. 803. l.*, a fölkelés kitörését éppen Henrik, általa bőven leirt olaszországi utja idejére téve.

[4]) Immensam multitudinem conductitii exercitus secum advexisset. *Annales Altahenses majores e. h.*

soknál, mely szivében ősi szokásaihoz, pusztai életmódjához, apái hitéhez ösztönszerüleg ragaszkodott, s mindent, a mi idegen, mint a nemzet szerencsétlenségének s megaláztatásának okát lelkéből gyülölt, a nyugot-európai államintézmények eltörlésén kivül a keresztyén vallás kiirtására is szenvedélyesen törekedett. Ingerültségében minden roszat, mely a hazát évek óta sujtotta, az idegenek döntő befolyását s megalázó garázdálkodását, Péter trónra emeltetését, a nemzet jogainak eltapodását, az ország idegen hadak által történt dulatását s adófizető tartománynyá sülyedését, hajlandó volt a keresztyénségnek tulajdonítni. A papi tized fizetésében vele született szabadságának romlását szemlélte s átkot szórt a többnyire idegen eredetü papságra, melynek törvénytelen kapzsisága, élvhajhászata és erőszakos kicsapongásai magát a keresztyén vallást tették előtte gyülölet tárgyává [5]).

Az árvíz módra növekedő fegyveres tömegek már Aba-Ujvár alatt fönhangon követelték Endrétől és Leventétől, hogy engedjék meg nekiek öseik vallása szerint élni, a püspököket és papokat leölni, az egyházakat lerombolni, s a keresztyénséget kiirtani. Endre, ki annyival kevésbbé lehetett képes e fenyegető követeléseknek ellenszegülni, mert öcscse Levente is szívvel-lélekkel az ős vallás híveihez csatlakozott [6]), érezve, hogy nincs ereje a nép korlátot többé nem ismerő szenvedélyeit fékezni, azok folyásának kénytelen vala szabad tért engedni; mert különben a tömeg, mint nyiltan kimondá, nem fogott mellette Péter ellen harczolni.

Most aztán a nép, vezére a Bihar vármegyei béli vagy bélavári Vata példáját követve [7]), ki ős pogány módra

[5]) A német- és magyarországi papság e kori mélyen sülyedt erkölcseit élénk színekkel festi és keményen ostorozza az egykorú Gellért csanádi püspök Deliberatio supra hymnum trium puerorum czimü munkájában. *Sancti Gerardi scripta et acta. Albae Juliae 1790. 125. 126. l.*

[6]) Kétségtelen ez abból, hogy Levente, mint krónikáink irják, még bátyja Endre uralkodása alatt is haláláig híve maradt az ős vallásnak, s éppen azért a Duna mellett Taksonyban, ős Taks fejedelem sírhelyén, pogány szokás szerint temették el. *Marci Chron. 49. l., Chron. Budense 102. l. és Thuróczi II. rész 42. fej.*

[7]) Vatha de cas[t]ro Belus *Marci Chron. 46. l., Chron. Budense 93. l. Thuróczi II. rész 39. fej.* — Szent Gellért életiratában e név hibásan

megnyiratkozva csak három oldalról eresztett le egy-egy csombókba font hajfürtöt, szabad ég alatt áldoza ősei istenének, lóhússal és lóvérrel lakomáza, s táltosai és varázslói rajongó beszédeinek bőszítő hatása alatt, kik a harczias pogány kor régi dicsőségének fölvirradását zengették s a keresztyénségre szitkokat szórtak, az egyházakat és kolostorokat a rombolási düh vad kéjével dúlá és égeté s a keresztyéneket, ugy a papokat mint a világiakat, irgalom nélkül öldökölni kezdé. Dühök különösen a németek és olaszok ellen volt irányozva, kik Péter által különféle hivatalokban az országba szétszórva sanyargatták a hazafiakat; ezeket, a hol csak kézrekeríthették, a leggyalázatosabb halállal végezék ki, még nejeiknek és gyermekeiknek sem adva kegyelmet.

Péter, a mint a forradalom kitöréséről értesült, hogy a felföldről közelgő támadásnak ellenálljon, táborával a Duna éjszaki partján foglalt állomást. Azonban, minthogy az egész nemzetet magával ragadó mozgalom ellen biztosan csak csekély számú idegen fegyvereseire számíthatott, aggódó lélekkel nézett mindinkább sötétülő jövője elébe. Egy váratlan jelenet megdöbbentő hatást idézett elő töprengő lelkében, s mélyen lehangolá katonái bátorságát, kikben az ügy igazságán alapuló lelkesedés különben is hiányzott. Egy éjjel három magyar lovas vágtatott be táborába s ősi szokás szerint igy kiáltá ki a nemzeti gyülés határozatát: Isten szava s Endre és Levente parancsa, hogy a pü-pökök a papsággal együtt ölettessenek le, a déz ások konczoltassanak föl, az ős vallás állíttassék vissza, az adó töröltessék el végképen, és Péter emlékezete németeivel és olaszaival veszszen el örökre. Másnap reggel Péter, magyarokkal vegyes táborában is lázadástól tarthatva, hadait a Dunán Zsitvatőnél átszállítá s Fejérvár felé siete, hogy a koronát és kincstárát biztosítsa.

Bacha-nak van adva, azonban ugyanezen életirat Wion által eszközlött 1597-diki kiadásában »Vatha ex oppido Belo natus« áll. *S. Gerardi Acta et Scripta 347. l.* Vatáról és fiáról Jánosról, ki az I. Béla korabeli pogány lázadásban fő-zerepet vitt, érdekes hagyományt jegyzettek föl krónikáink *e. h.* hogy tudniillik a keresztyéneknek meg volt tiltva az ő elátkozott vérségökből házasodni.

Azonban a forradalom villámgyors szelleme már ide is elhatott; a város kapuit bezárva, a tornyokat és bástyákat fegyveres polgárokkal megrakva találta.

E közben Endre és Levente a bérczekről megindult hógomoly módjára növekedő táborukkal ellenállás nélkül nyomultak az ország szíve felé. A papok és híveik, kik hitöket megtagadva a fölkelőkhöz csatlakozni nem akartak, tömegesen lettek a szerteszét dühöngő nép vér- és boszúszomjának áldozataivá; a kik menekülhettek, a Dunántúlra vonúlva Fejérvár és más városok falai közt kerestek oltalmat.

Midőn Endre hadaival már a pesti révnél táborozott és többé kétség sem férhetett hozzá, hogy Péter és ügye végképen veszve van, a Fejérvárra menekült püspökök Gellért, Besztréd, Buld és Beneta, tanácsot tartván elhatározták, hogy Szónok ispánnal s több előkelő keresztyénnel együtt hódolva Endre elébe járuljanak s a keresztyén hit oltalmáért könyörögjenek. Utjok közben Diódon megállapodván szent Szabina egyházában áhítatosan meggyónának, hol a hagyomány szerint Gellért püspök az egy Benetán kivül mindnyájok vértanúi halálát megjövendölé s őket az örök élet örömeivel vígasztalá és bátorítá. A hívek kis serege alig érkezett a Kelenföld aljában állott rév közelébe, midőn Vata és társai rájok rohanának s őket közáporral boríták el. A beteges Gellért kocsijában ülve vértanúi rajongással fogadá a dühös tömeget, s azokra, a kik kövekkel hajigálák, folytonosan keresztet vet vala. A pogányok ezen még inkább felbőszülve kocsiját a Duna partján feldönték s abból a már-már félholt püspököt kivonszolván talicskára tevék s úgy zúdíták le a meredek hegy tetejéről. Az összeroncsolt de még pihegő vértanú mellét a lent álló pogányok láncsákkal átdöfdösék, s testét egy szikladarabra vonszolván, melyről, a legenda szerint, a megáradt Duna hullámai a vért hét esztendeig nem bírták lemosni, ott koponyáját összetördelék [8]). E közben Buld

---

[8]) Ez esemény emlékére a kegyes utódok ott a hely színén Gellért tiszteletére kápolnát emeltek, melynek ma már nyoma sem maradt fön. Ennél sokkal tartósabb emléket emelt neki a nép, midőn a hegyet, melyről letaszították, Gellért hegyének nevezte és maig is úgy hívja. — Érde-

püspök agyonkövezve ott a hely szinén adta ki lelkét; mig Besztríd és Beneta a zavarban szerencsésen hajóra kapva a tulsó partra menekülhetett. Itt azonban megújula a vérengző jelenet; a pogányok megrohanák a menekülteket, s Endre közbelépésének is csak nagy bajjal sikerüle a sebekkel borított Besztridet, ki harmadnapra csakugyan meg is halt, szerencsésebb társával együtt a dühöngők kezéből kiszabadítni. Nem menekülhetett a haláltól Szónok ispán sem, ki lovával a Dunába ugratva egy Mothmír nevü ember hajóján keresett és remélt menedéket. Ez őt, mint keresztatyját, a hajóba fölvévén szivesen kész lett volna megmenteni: azonban a parton álló pogányok iszonyú fenyegetéseitől megijedve vendégét agyonszúrta s a Dunába vetette. Igy vérzettek el a békéért és oltalomért könyörgendő püspökök és világi kísérőik. Hasonló sors érte mind azon hü keresztyéneket, kik az ország különböző részeiben dühöngő pogányok kezeibe jutottak; úgy hogy, krónikáink kifejezése szerint, az ekkor a Krisztus hitéért leöldökölt papok és hiveik számát csak az Isten és angyalai tudhatják [9]). Az idegenek legnagyobb része a nép

---

kes az Istvánfinál olvasható késő kori monda, mely szerint a hatalmas Kórógyi család tagjai, kiknek öse Gellért megöletésében részt vett volt, mihelyt véletlenül ezen Gellért tiszteletére épitett kápolnába találtak lépni, hasokat nem tartóztathatva, azonnal összepocsékolták magokat; mit a mohácsi vészben elesett utolsó Kórógyi Péteren is, ki pedig oly vasgyomrú volt, hogy kigyót, békát, tücsköt bogarat undorodás nélkül összeevett, az ifju II. Lajos király a mese szerint gyakran nevetve tapasztalt. *Nicolai Istvánfi Hist. Coloniae Agripp. 1622. 131. l.*

[9]) Vata lázadására s Gellért és társai vértanúi halálára legrégibb és legbővebb forrásunk a *Vita S. Gerardi, Endlichernél Monumenta Arpadiana 227—230. l.* Ez után irják azt le Kézain és a pozsonyi krónikán kivül többi hazai krónikáink is, mint *Marci Chron. 46—48. l., Chron. Budense 92—98. l. és Thuróczi II. rész 39. 40. fej.* — A püspökök, barátok és keresztyének leöletését, valamint Szónok (principum unus Zaunic nomine) legyilkoltatását, rövidebben az alteichi évkönyv is emliti, *e. h. 803. l.*, mely szerint, mint krónikáink is mondják, hazánkban ekkor csak három püspök maradt életben. — Sz. Gellért életirata, valamint a XIII. századi rövid *Chronicon Posoniense Endlichernél e. h. 55. l.* Gellért halálát s ez utóbbi Modestus püspök megöletését is, 1047-re jegyzették föl; mit hitelesnek azért nem fogadhatunk el, mert a Pétert megbuktató forradalmat az egykorú külföldi évkönyvek 1046-ra öszre teszik, s a Széché-

dühének áldozatául hullott el s csak kevesen lehettek közülök olyan szerencsések, hogy bár mindenökből kifosztva s üldözött vadként bolyongva a határon túl menekülhettek [10]).

Péter Fejérvár alól német testőreivel Mosony felé vette utját, azzal a szándékkal, hogy osztrák földre meneküljön és segélyért Henrik királyhoz folyamodjék : de a határszéleken az útakot elállva, a hídakat és réveket őrökkel megrakva s a vidéket lázongó csapatoktól zaklatva találta. Kétségbe esetten, biztos irány nélkül s a szabadulásra mind kevesebb kilátással bolyongva találkozott Endre érette küldött követével, ki őt ura nevében életéről biztosítván fölszólítá, hogy visszatérve jelenjék meg Endre udvarában, kinél tisztességes bánásmódban fog részesülni. Péter királyi vérből származott rokona adott szavával inkább hihetvén életét biztosítva, mintha fegyverrel kisértené meg útat törni a fölkelt népen keresztül, melytől irgalomra nem számíthatott, kénytelen kelletlen elszáná magát, hogy kisded csapatával Endre elébe járúl s annak kezébe teszi le sorsát. Útközben azonban, a mint Fejérvártól már nem messze rejtett fegyveres csapatokat vett észre, a követ hitszegésétől s törbe eséstől rettegve, híveivel együtt hirtelen útat vesztve futással igyekezett életét megmenteni. Üldözői a Tárnok völgyében eső Zámor helységben, a mai Fejér vármegyei zámori pusztán, érték utól. Itt egy udvarházba vonúlva a kétségbeesés vad elszántságával harmadnapig élethalálra védte magát. Miután azonban testőreit az íjászok majd mind egy lábig elejtették, végre is a sokaság által elnyomatva, sebekkel borítva, csaknem fél holtan került a makacs viadalban elkeseredett ellenségei kezébe, kik attól tartva, hogy valaha még a német király segélyével ujabb vészt találna hozni a hazára, szemei világát rögtön kioltották. Igy vezették őt Endre elébe Fejérvárra, hol nejével együtt őrizet alá vettetve nyomorúlt életét

---

nyi országos könyvtárban lévő régi magyar missale-codexben Gellért halálának napja (Passio S. Gerardi) ugyancsak őszre september 24-dikére van jegyezve.

[10]) Exules etiam plerique sunt interfecti, quidam vero aufugerunt pedestres, nudi et spoliati. *Annales Altahenses maiores e. h. 803. l.*

iszonyú kínok közt nem sokára bevégezte [1]). Testét a pécsi székesegyházban temették el, melyet királyi bőkezűséggel építtetett [2]).

Ezzel be volt fejezve a véres tragoedia, melynek két fő hősét a világtörténelem kérlelhetetlen birósága multjokhoz és jellemökhöz méltó ítélettel sujtotta le, igazságot szolgáltatva a megsértett erkölcsi érzetnek. De a sebek, melyeket ezen bitorlók zsarnoksága s a forradalmak dühöngése a nemzet testén ejtettek, Endre törvényes kormánya alatt is csak lassan hegedtek be, s az alkotmányosság és törvénytisztelet véd-

[1]) *Marci Chron. 48. 49. l. Budense 100. l., Thuróczi II. rész 41. fej.* — Péter megvakittatását 1046-ra röviden emlitik, az *Annales Altahenses e. h. 803. l.*, az *Annales Augustani Pertznél III. köt. 125. l., Lambertus Hersfeldensis u. o. V. köt. 153. l. Herimanni Augiensis Chron. u. o. V. köt. 126. l.* s ezek nyomán több később kori külföldi évkönyvek is. A Pétert megbuktató forradalom idejét a legtisztábban határozza meg az egykorú Reichenaui Hermann, ki szerint az 1046-ban öszszel történt, midőn Henrik már Olaszországban volt; ugyanő emlékezik Péter nejéről is, kit a magyarok megvakított férjével együtt sok méltatlansággal illettek s őrizet alatt tartottak. — Hogy az 1055-ben elhalt cseh fejedelem özvegye Judith, a németeket s így tulajdon anyját is gyülölő fia II. Szpitignev üldözése elöl Magyarországba menekülve, itt Péter királyhoz ment volna nőül, s így Péter még 1055. után is élt volna, mint *Cosmas Pragensis Pertznél VIII. köt. 78. l.* állitja s az *Annalista Saxo U. o. VI. köt. 692. l.* utána mondja, nem egyéb világos tévedésnél. Az igaz, hogy Judith, valamint kisebbik fia Wratiszláv is, Magyarországba menekült, az is igaz hogy Wratiszláv, Olmüczben hátra hagyott neje halála után, Endre király Adelhaid nevü leányával lépett ujabb házasságra: de hogy Judith Péter királylyal kelt egybe, azt csak a magyar történelemben járatlan Kozma prágai dékán képzelhette.

[2]) Hazai krónikáink *e. h.* — Ezen pécsi egyházra vonatkoznak a XII-dik század elején élt olasz eredetü lengyelországi névtelen szerzetes ezen szavai: Petrus Veneticus ... ecclesiam Sancti Petri de Bazoario inchoavit, quam nullus rex admodum inchoationis usque hodie consummavit. *Chron. Polonorum Pertznél VIII. köt. 437. l.* — Hogy a pécsi székes egyház mostani alakjában nem lehet régibb a XII-dik század harmadik negyedénél s így Péter sirja azon régibb, egyszerübb egyház alatt feküdt, melyet krónikáink szerint 1064-ben a tüzvész elhamvasztott, alaposan kimutatja *Henszlmann Imre, Magyarországi régészeti emlékei I. köt. 3. l.*

pajzsa alá visszatért nemzetnek még éveken át tartó erőfeszítésre volt szüksége, míg Magyarország Péter és Aba által könnyelműen eljátszott s gyalázatosan elárult függetlenségét III. Henrik császár kezéből fegyverrel visszavívhatta.

Biblioteca centrală regională
Timișoara

9
N17
73:444.

EMLÉKBESZÉD

ÉRDY JÁNOS

AKAD. RENDES TAG FELETT.

NAGY IVÁN,

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1873. márczius 31-diki ülésén.)

Biblioteca centrală regională
Timișoara

BUDAPEST.
EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS
(HOFFMANN és MOLNÁR).
1873.

Cuvintare omagiată a lui
Érdy J.

Budapest, 1873. Az Athenaeum nyomdájában.

ÉRDY JÁNOS EMLÉKEZETE.

Kegyeletes szokásaink szerint osztályunk egyik érdemes rendes tagjáról Érdy Jánosról kell emlékbeszédet tartanom.

T. Akadémia! Engem az elhunyt életének emlékezetbe hozatalára megbizatásomon kívül a tisztelet, rokon tanulmányok és tizenöt éves ismeretség szivélyes viszonya ösztönöz; — s teszem azt nem a kötelességérzet rideg közönyével, de azon hazafiui és collegialitási hévvel és kegyelettel, mely a boldogult érdemeinek emlékét méltón megilleti; és ha mind e mellett rajzom a kellőnél, a méltónál tökélytelenebb, szineiben halványabb, — ha eléadásom elvállalt tárgyamhoz mérve kevésbbé hatásos lenne, mint az megkivántatnék: e hiányok nem a boldogult érdemeinek, hanem az én szónoki tehetségem fogyatkozásainak lesznek fölrovandók.

Elhunyt tagtársunk — ősei nevén Luczenbacher — utóbb *Érdy János*, becsületes szülőknek Luczenpacher Józsefnek és Czeczkó Máriának fiok 1796. september 19-én Hont-megyében az Ipolynak a Dunába befolyásánál fekvő Szob helységben látta először a napvilágot, — és testestől lelkestől magyar volt; mert habár nemzetsége Belgiumból származott vala is, de déd atyja Luczenbacher Mihály, ki a szobi anyakönyv tanusága szerint ott 1758. nov. 19-é mult ki, Budavár bevétele után már 1688. év körül a nevezett helységben telepedvén meg, ennek ivadéka a mult század végén, tehát tagtársunk születése korában a nevezett helységben negyed- és ötöd izig levén elterjedve, ott a legtörzsökösebb családok egyikét képezte.

Néhai tagtársunk tizenegy testvérei között születési sorban a harmadik, korán elveszté atyját, a család fentartóját, kinek terhe ezentúlra a szegény özvegyanya vállaira nehezült. De a mi Jánosunk, ki ekkor már Váczon és Esztergomban a gymnasium némely osztályait kijárta, tanulásában annyi szorgalmat és elmetehetséget tanusitott, mennyi elegendő volt megállapitására azon reménynek, miszerint a fiu a tudományos pályán is sikerrel érvényesiteni foghatja a társadalmi lét szükséges föltételeit. És bizonyára e remény számbavétele szerzé meg a tanuló ifjonez részére nagybátyjának Luczenbacher Jánosnak, — ki néhai társunk nagyatyjával volt unokatestvér, — nem csak pusztán gondnoki czimét, de azon pártolását is, melylyel a különben magára nézve is számos gyermekkel megáldott családfő unokaöcsesét iskolai pályáján tehetsége szerint istápolta; — s mert akkor a hasonló sorsu szegény polgári szülék gyermekeire nézve az egyházi pálya mutatkozott legbiztosabb elömeneti esélyekkel legkevésbbé küzdelmesnek, és a család és rokonság részére egykoron számitható segélyezhetése tekintetéből legesillogóbbnak: bizonyára az anya és gondnok irányzatában is nem egy rugó működött azon elhatározásra, mely a — mondhatni jeles — szerény ifjat ki az 1814—15. iskolai évben Nagyszombatban Doszlern Ödön igazgatósága és Gátser Leo tanársága alatt a benczés rendiek gymnasiumában a humaniorák II. vagy is utolsó évét mint sorozatilag ötödik jeles tanuló bevégzé, — az iskolai év befejezése után 1815. év nyarán a Bencze rend pannonhalmi növendékei közé vezette.

A következő iskolai év a zárda falai közt az ugynevezett novitiusi állapotban a gymnasiumi tantárgyak ismétlésével folyt le; ezután következett a bölcsészeti tanfolyam, melyet tagtársunk a győri akadémiában az ismert nevü tudós és magyar iró Szeder Fábián, egykoron magyar akadémicus igazgatósága és Engelhardt Anzelm bölcsészeti, Czinár Mór természettani, Orray Kajetán történelmi stb. tanárok alatt 1818. évi juliusban jelesen bevégzett. Igy összesen három évet töltött a zárdában. Mi tapadt ezen idő alatt kedély-életéhez, vagy szellemvilágához? arra nézve adataimból, melyekből ezen emlékszálakat összefüznöm lehetett, — semmi felvi

lágositást ki nem vonhatok. Tagtársunknak kissé zárkozott, magába vonuló természete, mely az élet zaját — ugy látszik — ifjabb korában is egész életén át kerülte, vele született és sorsából fejlödött ösztön volt; szerény de nemes ösztön is egyszersmind, mely teljesen szabad az önzés minden salakjától. Ily kedélyállapot, ily körülmények mellett azt lehetne hinni, hogy az egyházi pálya a collegium falai közt társunk egész lényével öszhangzásban állhatott. Pedig nem. Már a harmadik év derekán átnyilalt keblén egy érzelem, mely az ön választotta életkört szűknek, kedélyére nézve veszélyesnek sugalta; és nehéz belső küzdelmek között ezen érzelmi tiltakozás annál erősebb lön, minél inkább közeledett a fogadalmi hitletétel napja, mig végre nem csekély habozások után határozott és — nyilatkozott. Doszlern Ödön, nagyszombati iskolázása idejében igazgatója, ekkor pozsonyi collegiumi főnök, tagtársunknak — ugy látszik atyailag pártolója, — az első volt, kinek 1818. martius 10-én kelt levele által lelkületében gyökeredző szerénykedéssel a rendtől megválni eltökélt szándékát tudtul adá. Mint az e levélre nyert válaszból kivehető, — tagtársunk zivatart emlegetett, mely öt eme pályán fenyegetendette, és mely alatt bizonyára lelki, kedélyi zivatart értett; de a melyet viszont a kebel háborgásait rég túl élt Doszlern nem tudott megérteni — és azért magyarázatot kért. Tagtársunk válaszolt; — de a magyarázatot az iskolai év bevégeztével a talár levetközésével a legmegfoghatóbban megadta. Búcsút vett a rend collegiumától és kiállott szabadabb, de küzdelmesebb színterére az életnek, hol azonban reá nézve — legalább az ő életpályáján — tudtunkra — semmi nagyobbszerü zivatar elő nem fordult. A következett öszszel folytatta iskoláit, hallgatván a törvénytudományokat a győri akadémiában, hol mint ismert jó tanuló, csendes, józan fiunak szives pártfogói is akadtak. Nágocson lakott Zichy József kamarás ur fiának Jánosnak a II. évi bölcsészeti és a jogtani két évi folyam alatt — összesen három évre — tanitását reá bizta, és érte, valamint saját fiáért az Akadémia igazgatójánál az ismert tudós Fejér Györgynél a szállás és élelmezés költségeit is viselte. Ugyan itt volt tagtársunkkal szálláson és élelmezésen gr. Batthyány

Lajoson, Mihalovicson, Rostaházy-n kivül az ifju herczeg Breczenheim Ferdinand is, kit Érdynk meltányos dijért a magyar nyelvre tanitott. Iskolatársai közt itt találjuk hazánk nagy fiát Deák Ferenczet és gr. Majláth Antal volt kanczellárt is. Az akadémiában tanáraik az I. évben (1818/9-ben) a természetjogból Szibenliszt Mihály, a statistikából és bányajogból Kmety András; II. évben (1819/20-ban) a magyar jogból Bognár József; a politikai tudományokból és váltójogból Beke Farkas valának. Mind a két évi jogi tanfolyamot tagtársunk szintén jeles előmeneteli érdem-jegyekkel végezte be 1820. évi juliusban. Azonban, mert nevezett tanitványa Zichy János a II. évi jogfolyamot csak a következett 1821-ben volt hallgatandó, Érdynknek is még egy évig Győrben eddigi szállásán Fejér Györgynél kellett maradnia. Itt tanitványa oktatása mellett tanult maga is, használta Fejérnek előtte tárva álló könyvtárát és készült a jogi tudományokból teendő szigorlatra; egyszersmind pedig volt jogtanára Beke Farkas mint hites ügyvéd mellett 1820. sept. 1.—1821. aug. 15-ig törvénygyakornokként (patvarista) foglalatoskodott; sőt ez alatt 1820. nov. 29-én Győrmegye előtt letett eskü mellett engedélyt nyervén: ezen megye törvényszéki tárgyalásaira is alaposb gyakorlat okáért szorgalmasan eljárt vala.

Bevégezvén tanitványával az iskolai évet sikeresen és a szülők teljes megelégedésére elannyira, hogy az emlitett Zichy családdal szivélyes viszonya még azután is soká fenmaradt, és maga is elkészülvén tanulásával, (1821.) augustus 19-én Pestre jött, hol aug. 22-én Halácsy László személynöki itélőmester oldala mellé kir. táblai jegyzőnek felesküdött, majd egyszersmind a pesti egyetem előtt a jogi tudományokból a szigorlatokat jelesen kiállván, már september 1-én a jogtudori oklevelet elnyerte. Egy negyedévet töltött még Halácsy itélőmester irodájában mint juratus, deczember 22-től kezdve pedig Mausperger Fridrik táblai ügyvédhez szegődött és annál maradt 1822. november 27-ig, mely után december 16-án a királyi tábla előtt az ügyvédi vizsgát is letévén, az ország hites ügyvédei sorába lépett. Az ügyvédi oklevél valamint nagy nérvben még most is, ugy föképen akkoron zárköve volt a gondtalan élhetés ifju korának. Innentúl kezdő-

dött az állandó kenyérkeresés komoly prozája: a „*multa tulit, fecitque*“ után a „*sudavit et alsit*“ valódilag életbe lépése.

Ezeket el kellett mondanom, T. Akadémia! ne a csak a szokásos életrajzi szabály iránti figyelemből, de főleg azért, hogy talapzatától kezdve ismerhessük azon magaslatot, melyre tagtársunk érdemeit irodalmi történetünknek föl kell emelnie.

Érdy János, daczára, hogy ügyvédi vizsgát tett, s diplomát szerzett: nem készült az ügyvédségre, és arra tán maga sem érzett hajlamot, vagy hivatást. Jól tanult, sokat és szorgalmasan tanult, azért: mert maga is tanitani akart. Ő tanszékre vágyakozott. Ide czélzott tanulásában vas szorgalma, melylyel a jogtudori czimet nyerte, — és igyekezete az egyetem jogi karának kebelébe juthatni, melyet 1824. october 30-án el is ért. Életczélja tehát a tanszék volt. Ezeknél fogva nem csodálhatjuk, hogy elhagyva a fővárost, Fejér megyében Vereben egy előkelő családnál, verebi Végh Ignácz házánál, annak fia János mellett nevelői állást vállalt, mint ő hihette — ideiglenesen, addig: mig számára valamely főiskolai jogi tanszék megnyílik. De a mi, — miként tudjuk, — soha meg nem történt.

Verebi Végh Ignácz, — az e század elején elhalt híres Végh Péter országbirónak testvérétől származott unokaöcscse, — tudományosan kiképzett, tiszta jellemü, kedélyes férfiu akkor Fejérmegyének főjegyzője s egyszersmind az 1825-ki országgyülésen követe, utóbb Bécsben m. kanczelláriai titkár, majd Pesten országbirói itélőmester, végre ugyan itt váltótörvényszéki elnök volt, kinek házánál Érdy a család teljes és méltó bizalmát birván, — nem csak neveléssel és oktatással foglalkozott, hanem utóbb a család ügyvéde, gazdasági felügyelője, lehet mondani-mindenese volt, évek hosszu során át, melyeknek folytában tanitványával lakott egyszer másszor Pesten, Pozsonyban, sőt Bécsben is, hol az udvari könyvtárban tanulmányozás végett gyakran megfordult; de legtöbb idejét mégis Vereben töltötte. Ez állásában tanulta Érdy ismerni azon életkört, politikai és társadalmi viszonyokat, melyeket legtalálóbban talán, de komoly értelemben táblabirói világnak nevezhetünk. Igy multak az évek; de az óhajtott czélhoz jutás reménye még mindig a távol jövő

Bibliotecă centrală regională
Timişoara

ködében csillogott, mig végre mint a beláthatlan sikság délibábja eltünt. Mert időnként több akadémiai, sőt egyetemi tanszék is megüresült, és ezek közül 1825. év végén ő is a zágrábi akadémia egyik tanszékeért pályázván, arra a pesti egyetem által harmadikul, — majd az akkori szokás szerint a bécsi egyetem által másodikul kijelöltetett: az óhajtott állomást néhai Henfner János nyerte el. A nagyváradi tanszéknél, melylyel barátai és ismerősei kecsegtették, szintén nem lett szerencsésebb. Sőt ugyan ez időben a pesti egyetemen megüresült tanszékre épen egykori győri tanára Szibenliszt Mihály emeltetett. Azonban még pár évig táplálta néhai társunkat a remény, lelke pedig táplálkozott Oldendorp, Grot Hugo, Selden, Hobbes, Puffendorf, Thomasius, Feuerbach, Höpfner, Schmaus, Fichte, Gros, Welker s a többi, munkáival, mely tanulmányai folytán 1828-ban egy, „*Elmélkedések a Természeti Justudomány állapotjáról*“ irt velős értekezésével a Tudományos Gyüjtemény azon évi füzeteiben is föllépett. Ez volt az irodalom terén első, de e nemben — tudtomra — utolsó müve is. Ezentul — tán a hosszú, sikertelen várakozás, vagy talán még inkább a következőkben emlitendő viszonyok azon térre vonzották őt, melyen élete végéig hiven megmaradt, és melyen történet-irodalmunkban magának maradandó emléket állitott; és ő a költő szavai szerint követte keble Istenét.

Tisztelt Akadémia! Társunk emlékezetének rajzolásában elértem azon határhoz, melytől fogva őt e tisztelt társaság tagjául kell számitanunk. Elértem azon ponthoz, melynél föl kellene fejtenem azon nemes ösztönök, gerjesztő és ápoló rúgók hüvelyeit, melyekből mint kis magból a terebélyes fa, — társunknak következett munkássága, ennek iránya fejlődött, és egész tudományos pályája kidomborult. Azonban sajnálattal kell megjegyeznem, hogy épen e korszakra nézve néhai veterán társunk egykorú, vagy jobban mondva régibb barátai és ismerősei köréből igért és kivánatos adatokat nem nyerhetvén: eme mozzanatokhoz én csupán az akkori irodalom előttem ismeretes viszonyainak összefüzésével és egybevetéséből gyüjthettem az itt felhasznált anyagot, melynek feldolgozásánál, ha mégis tévedés vagy felfogásom gyarlósága

miatt jó igyekezetem nem sikerül vala: szives elnézésért esedezem. Mindenek előtt századunk harmadik tizedében (1820–30.) történelmi irodalmunk állapotaira kell vetnünk egy futó pillanatot. Szándékom ezt tárgyilagos elfogulatlansággal cselekedni.

Hazai történetirásunk nagyszabású férfiai Pray, Cornides, Katona István s ezek néhány társa voltak azok, kik a mult század végén és a jelenek elején — habár nem a nemzet nyelvén, de azért elvitathatlan hazafias lélekkel és pedig a józanabb történelmi felfogás érzékével és a tisztultabb kritika erejé el hazánkban e tudományt megállapiták. Ezeknek nyomaikban jöttek Engel és Feszler németül, — a Budaiak és Virág Benedek magyarúl irt müveikkel, kiknek elhunyta vagy elhallgatása után nem mondhatni, hogy történelmi irodalmunk terén pangás állott volna elő. A mukálkodás hévvel és sok oldalulag folyt; a történelmi anyagnak, ugymint az emlékeknek és forrásoknak tanulmányozása és gyüjtése a Kovacsichok mellett és után Fejér György és mások igyekezetével; — valamint egyes kérdések megvitatásában a történetvizsgálat elég széles mérvet öltött. És ez utóbbi irodalmilag annyival jelentékenyebb hatást gyakorolt, mert kiválólag a nemzeti nyelven történt. Azonban felfogás és alkotás tekintetében ez időszak mégis inkább meddőnek mondható, pedig ahol haladás nincs, ott bizonyos mérvben a hanyatlásnak be kellett állnia. Nemzeti irodalmunk történetirói ezen időszakra, mely átalában a nyelvujitás és szépités korának neveztetik, — történetirásunkban egy uj szellem ébredezését, egy uj, nemzeti iskola kezdetét jelzik. Egy uj iskola valóban keletkezett, melynek iránya és hatása a roppant olvasottságú és ennélfogva nagy tudományú tekintélylyel biró Horvát Istvánnak kiválólag a nemzet eredetét tárgyazó fellépésében nyilatkozott. Csodálatosképen kerültük a beláthatót, s kerestük az ősi dicsőség éji homályait. Elmondhatjuk Senecával: Curiosum nobis natura ingenium dedit, in media nos sui parte constituit, et circumspectum omnium nobis dedit: sed acies nostra aperit sibi investigando viam, ut aliquid ipso mundo inveniat antiquius.

De nincs szükség reá, hogy amaz irány jellemzésénél

időzzem; az itészet, az idő rég határozott fölötte. Az eredményt tekintve, a baj leginkább csak az volt, hogy — Toldy Ferencz tudós tagtársunknak szavaival élve — „Horvát István iparkodása nem elszigetelt, nem helyre szorult seb maradt történeti tudományosságunk testén, hanem nemes erők elszánt akarattal, buzgó munkássággal és részben feláldozással követték a szerencsétlen irányt“, mely — hozzá tehetjük — több, régebben megállapitott történelmi kérdést felforgatott, kétségbe vont csak azért, hogy látszólag ujat mondhasson, fölfedezést tehessen — szerencsétlen viszketegségéből a rajongó történeti vizsgálatnak.

Néhai tagtársunknak Érdy Jánosnak, ki ez idétt jött az irodalom kiválóbb embereivel, köztök Horvát Istvánnál is ösmeretségbe, első történelmi értekezésén, — s még utóbb is néhány dolgozatán, — kiérzik azon emlitett új iskola befolyása, mert ő is Horváth István buzgó hivei közé tartozott; és első irodalmi föllépése is genetikai összeköttetésben állt a mester irányának hatásával.

Ugyanis Holéczy Mihály, — ki egykoron a Tudományos Gyüjteményt etymologico-historiai czikkeivel bőven el látta, — Camoens Luziadajában Portugalia alapitó herczegéről Henrikről azt olvasva, hogy az magyar királyi másodszülött fiu volt, — erről egy értekezést bocsátott közre azon folyóirat 1828. évi I. kötetében. Az eszme tetszett; Horvát István a kérdést megragadva, ugyan azon folyóirat III. kötetében négy hosszú ivre terjedő értekezésben a kérdéses Henriket I. Géza királyunk fiául igyekezett bebizonyitani. Azonban egy férfiu, — Fejér György, — kinek nem csak tudománya, de bátorsága is volt Horváttal szembeszállani, a következő kötetben már kimutatta Henriknek nem magyar, hanem franczia vérből eredetét, miből azután egy kis élesebb irodalmi feleselés származott.

Alig simultak el a polemia által felizgatott kedélyek hullámai, midőn tagtársunk a kérdést szintén felkarolva, „*Henrik, portugáliai gróf eredetéről*“ irt értekezését a Tudományos Gyüjtemény IX. kötetében napfényre bocsátotta, bebizonyitani igyekezvén abban, hogy Henrik portugali gróf nem ugyan I. Géza, hanem I. Péter magyar királynak fia

volt. Világos és tárgyilagos előadása, érveinek kellő beosztása, válogatott, nagyobbára külföldi s pedig spanyol és portugal kutfőinek helyes alkalmazása beható tanulmányozásról, bő forrásismeretről és hivatott történetnyomozói tehetségről tesz tanuságot; — s ha mégis a czél, a döntő eredmény kivivása elmaradt: az nem az itészeti erő hiányában, hanem az előbb vázolt Horváth István-féle irányzat folytán fölvetett tárgy megvédhetlenségében találja megfejtését. És csakugyan a czáfolat nem sokára bekövetkezett. Fejér György, miután értekezését — mint maga irja — „a Tud. Gyüjtemény Redactora részrehajlásból föl nem vette", az állitást, vajon „*Henrik, portugáliai gróf Velenczei Péter magyar király fia volt-e?*" egy 1830 ban önállólag kinyomatott 24 lapnyi füzetben vizsgálta meg; és szerény véleményem szerint meg is döntötte, habár néhai tagtársunk ezen vizsgálat ellenében ugyanazon évben szintén önálló (98 lapnyi) füzetben „*Henrik, Portugáliai Gróf magyar eredetét*" nyomósan és lelkesen megvédelmezni igyekezett. Lett legyen azonban bármilyen a kérdés eldöntésére nézve az eredmény; azonkivül, hogy e vizsgálatok és vitatások történetirodalmunk mezejét termékenyitek, alkalmul szolgáltak egy hasznos tehetségnek is felismerésére és méltánylására, melylyel tagtársunk ezen föllépései által föleg barátai és ismerősei körében találkozott.

De sokkal közvetlenebb és irodalmi tekintetben sokkal gyümölcsözőbb jeleit adta tagtársunk tudományos ismereteinek és birálati tehetségének azon dolgozatában, melyben Perger János magyar törvénytárát az 1831. évi tud. gyüjtemény VIII. és IX. köteteiben vizsgálata alá vette. Itt bibliographiai nyomozásai, jogtörténeti és törvénytudományi biráló, és összehasonlitó fejtegetései, melyekkel a fordító jegyzeteit és itt-ott magát a munkát egyszerü és világos, de egyszersmind beható észrevételeivel kiséré, — jogtörténelmi irodalmunkhoz becses és tanulságos adatokkal járultak, és irójok tudományos készültségének oly jelentékeny mérvét mutaták, melynélfogva Akadémiánk, — mely épen azon évben lépett életbe, — második nagy gyülésekor a következő 1832. évi mart. 9-én levelező, majd még azon évi september 9-én ren-

des tagjai közé választá. És e választás helyességét a következés hathatósan igazolá.

Tagtársunk munkássága a történelmi segédtudományok terén sok oldalulag nyilatkozott. A magyar őstörténeti nyomozásokon és egyéb apróbb adalékokon kivül kiterjedt tanulmányozása a hazai és római régészet, az okmánytan, pecséttan, nemzéktan, különösen pedig a magyar éremtan művelésére.

Mindjárt a következő 1833. évben az egy egész irodalmi harczot támasztott Magyar Conversations Lexikon munkatársai között találjuk. Ezen közhasznu Esmeretek tára VII. kötetében a kelet-indiai literaturáról, mythologiáról, nyelvekről valamint a magyar literaturáról értekezett. Ezen dolgozata ha nem is eredeti forrásokból meritett, de önállóan, a czélnak megfelelő világos előadással feldolgozott mü. Kétségkivül eredetibb volt ennél ama dolgozata, melyben ugyan csak ez évben a magyar biblia történetét tárgyalta a berlini kir. könyvtár részére, mely azonban legalább idehaza tudtomra meg nem jelenvén, és igy azt csak egyszerüen czíméből ismervén, annak jelentőségéről bővebben nem szólhatok.

1834-től kezdve a m. Akadémia által megindított Tudománytár szorgalmas munkatársa volt. E folyóiratban mindjárt az első évben ismertette a nagyszombati codexet, mely sz. László legendáját tartalmazza; továbbá Hunyadi János kormányzó magyar esküjét 1446-ból; és a zsitvatoroki békekötést. Az 1835. évi akadémiai Évkönyvek II. kötetében oklevél alapján szólott Zsigmond országlásának évsoráról és [illegible]zlött nevezetesebb magyar, főként históriai kéziratokról [illegible]ló tudósitást.

1837-ben őt bizta meg az Akadémia a Tudománytár értekező részének szerkesztésével, melyet a folyóirat megszünteig (1844-ig) lelkes buzgalommal folytatott és minden folyamában saját érdekes dolgozatával gazdagitott. Itt jöttek ki „*Okleveles toldalék*“ czim alatt alapos okmánytani, történelmi és pecsétani észrevételeinek kiséretében, leggyakrabban rézbe nyomatott pecsét ábrákkal hiven és kellő jártassággal másolt régi oklevelei, tanulságos adalékul okmány- és pecséttani irodalmunkhoz. E folyóirat 1837. évi folyamában adá ki

értekezését a verebi sirkövekről három könyomattal, kitüntetve benne a római régiségek és érmészet tanulmányozásához hajlamát, abban szerzett nem közönséges kutfőkre alapitott ismereteit, melyek őt hazai tudományosságunk ezen szakában kitünővé tették. A következő évben adá a magyarok eredeti lakhelyéről Atelközről, a sabartói asphalokról és kúnokról Hammer után dolgozott értekezését. Itt kell megemlitenem, habár később (1841-ben) irá is, a tárgy rokonságánál fogva azon jelentését, melyet Lukotya Mansvét lelkésznek östörténeti leveléről adott; — mert ezentul kivévén a Bessenyő nemzet különféle nevezeteiről irt és az Akadémia ülésein 1857. januar 5-én és 1859. január 10-én tartott értekezéseit, melyeken erősen megérzett a Horvát István-féle téves irány befolyása, de melyek tudtomra nyomtatásban meg sem is jelentek, magyar östörténelmi tanulmányozása végkép megszakadt.

Tagtársunk 1839. april 2-ka óta, midőn Fehérmegye kitünő bizonyitványa szerint azon megyei Vereb helységtől és ekkép *forma szerint legalább* a Végh családnál viselt ügyvédségtől búcsut vőn és állandóan Pestre telepedett: odaadóbban, hogy ne mondjam kizárólag, — a tudományokkal kötött szövetséget; mihez nem csekély hatással járult 1840. mart. 8-án az Akadémia érem gyüjteményének, akkor csekély bár, de egy mai hasonló összegnél hatványosabb értékü 300 frt évi fizetéssel *őrré* kineveztetése. Ez állásában társulatunk egykori elnöke gr. Teleki József által a Veszerle-féle éremgyüjteménynek rendezésével is megbizatott. A mily szorgalommal és eredménynyel végezte ő ezen megbizatást: ép annyira maga is hasznos ismereteket szerzett és beható előmenetelt tett ezen uj téren, amint utóbbi dolgozatai fényesen tanusiták; mert ámbár munkálkodása ezután is még több szakra kiterjedt; de legnagyobb volt és irodalmunkban tagadhatatlanul legtöbb érdemet szerzett az éremtan terén, miért is ebbeli tevékenységének méltatását legutoljára hagyva, lássuk előbb működésének másnemü jelenségeit, mindenek előtt pedig vessünk egy pillantást életpályája főbb mozzanataira.

Fönnebb említém, t. Akadémia! miként tagtársunk

életterve eszményét, a tanári széket, el nem érhetvén, a neki nem hivatásszerű ügyvédség gyakorlatát elhagyván, életét a szó valódi értelmében kizárólag a tudományos irodalomnak szentelé. És a tudós sorsát mi várja? küzdelem. Küzdelem szellemileg, küzdelem az élet anyagi gondjaival. Ez volt sorsa néhai tagtársunknak is; mert mostoha viszonyaink között a tudományos pálya nem oly jutalmazó, hogy önállóan, mellék-állás vagy mellék kereset nélkül megállható lenne; és rendszerint ha végre a küzdő az élet gondjait némileg enyhítő révbe, valamely biztos állomásra jut: akkor már rendesen életkorának napja hanyatlóban van; és ha kérdené a költő (Berzsenyi) szavaival: ezért lesz-e pályabér?" — várhatja jutalmul a küzdelmek zárkövét: a halált, elmondhatva a római bölcsesel: contra injurias vitae beneficium mortis habeo. Igy történt tagtársunkkal is, ki 1837-ben az Akadémia folyóiratának a Tudománytárnak szerkesztője, 1840-ben az éremgyüjteménynek őre lett, és ezen hivatalos és tán a csekély rendes tagi fizetésre és a még szerényebb irói dijakra volt életszükségleteinek fedezése utalva. De 1844. év végével részvéthiány miatt megszünvén a Tudománytár, megszünt a szerkesztői jövedelem is, és tagtársunk ismét egyedül az éremtár-őri csekély javadalom mellett maradt. Egy hosszú és munkálkodásban is — nem csoda — az előbbenieknél meddőbb év telt el, tagtársunk kora az ötven felé haladt, midőn végre régészeti, különösen pedig éremtani dolgozatai által szerzett érdemei tekintetéből — melyekről alább szólandok — József nádor által 1846. mart. 16-án a nemzeti muzeum régiségtárának szabadszállással és rendes évi fizetéssel őrévé kineveztetett, oly meghagyással, hogy előzőleg a következő nyáron tanulmányozás végett a külföld némely múzeumait látogassa meg, s csak aztán sept. elején kezdje meg hivatalát, évdijja is sept. 1-től járjon. E hivatalt akkoron — mint róla egyik veterán tagtársunk Toldy Ferencz megjegyzé — nálánál senki jobban meg nem érdemlette. Ekép jutván valahára tagtársunk biztos révpartra, junius 27-én örömmel és megelégedéssel indult tudományos utjára és Bécsen keresztül meglátogatta Prága, Drezda és Berlin muzeumait, megnézve és megvizsgálva mindenütt hiv

szerint a nevezetességeket, a mint ezt magán feljegyzései mutatják. Haza érve, sept. 1-én elfoglalá hivatalát, melyet 1869-ben történt nyugalmaztatásaig hiven, buzgón és becsületesen betöltött, szorgalmasan munkálkodván irodalmunkban is, amint ezt a következőkben előadni szerencsém lesz. Még azon (1846.) évi dec. 29-én Hymen oltárához is járult, nőül vévén Kolecsányi Ferencz és Szén Amalia leányát Borbálát, kivel haláláig boldog családi életet élt, 1847. sept. 12-én pedig azon megtiszteltetésben részesült, hogy Sopronmegye táblabirájává neveztetett. 1857-ben lemondott az akadémiai éremtári őrségről. — Ime, szük keretben ez vázlatos képe néhai tagtársunk férfiú kori szerény pályájának.

Most szedjük össze munkálkodása elszórt egyes darabjait, melyekből emléke tömörül.

Érdy a régészet körében általában, különösen pedig a régi — ugynevezett — pogány sirok és római viaszos fatáblák (becsületi bocsátványok) ismertetése által jelentősen gyarapitá irodalmunk ezen akkoron nagyon is parlag mezejét. A régi sirok tudományszerü felásatásában mondhatni úttörő hazánkban, mindenesetre első volt, ki ez ügyben rendszeresen járt el. Első kisérlete volt e téren — mint már említém — még 1837-ben a verebi sirkövek ismertetése. Utána következett 1844-ben a „kézdi-vásárhelyi régiségekről" szóló jelentése. Majd (1847-ben) a Budán talált római sirkövekről; a dánországi kőkori sirhalmokról és régiségekről; a tordakoholt Sphinxről értekezett. Ugyancsak ez utóbbival egyszerre terjeszté elő — akkor feltünő — értekezését a Fehérmegye (Handsabék, magyarul) Érd határában felásott pogány magyar sirokról, mely azért is nevezetes, mert alkalmat adott arra, hogy néhai tagtársunk előbbi Luczenbacher ősi nevét ezen régészeti müködése emlékével kapcsolatba hozva, „*Érdy*"-re változtassa, amint ez 1848. junius 18-án hivatalosan is megtörtént. Az 1848-ik év folytán régészeti czikkeihez járult a „Runamo föliratos köszirtről és a sukorói és pákozdi szikla-csoportokról" szóló értekezése. 1850-ben Historiai séta a Margitszigeten; római emlékek Fehérben: Kis-kun-Majsai régiségek, 1851-ben azó-budai Kis-Czellnek terjedelmes, de érdekes és alapos ismertetések. Ezeket követék e szakban

évenkint egész haláláig kisebb-nagyobb becsü következő dolgozatai. (1853-ban) a bellovicziai ásatásokról; — III. Béla kir. és nejének Székes-Fehérvárott talált siremlékei; (1854-ben) az aszódi pogány sirokról; a sziszeki sirkő; a nagyváradi emlékpohár; (1858-ban) a verebi pogány sir; (1861-ben) Kelenföldi pogány sirok öt rajzzal; Nyitra-Ivánka területén kiszántott byzanti zománczok a XI. századból két rajzzal; (1864-ben) a tétényi római sirok; (1868-ban) Archaeologiai vázlat régi tárczájából; és (1870-ben) a Pilini pogány sirok; nagyobbára mind az Uj magyar muzeum, a M. Tud. Akadémia Értesitője, Évkönyvei, Archaeologiai Közlemények stb. hasábjain; mindannyi érdekes és hazai régészeti irodalmunkat értékes anyag és adatkészlettel gy arapitó dolgozatok.

Kevésbbé volt szerencsés tagtársunk a nemzéktan terén, főleg 1848-ban a „Magyarországi Crouy nemzetségnek története, nemzékrende és oklevéltára“ czimü munkája sikerével, mely egy, — a történelmi birálat előtt meg nem állható tételt, — e családnak II. Andrástól fiágon erezdeztetését jobb ügyre méltó fáradsággal és készülettel vitatta és iktatta a magyar irodalom termékei köze, és melyet nyomban az elfogulatlan szigoru birálat Fehér György személyében „historiai gyom“-nak nyilvánitott, évekkel utóbb pedig két tagtársunk (Bottka Tivadar és Horváth Mihály) történelmi és kortani szempontból vizsgálva, végkép megdöntött. Érdy ismét igyekezett egykori állitmányát a „Crouy nemzetség négy okiratának időszámitásával“ megvédelmezni, de tudományos buvárlatának fáradtsága sikertelen maradt.

Futólag megemlitve még azt, hogy kisebb czikkein kivül, milyenek Mehemed bécsi kéziratának ismertetése; a Szerbek és Magyarok, Kézai Simon és Márk krónika irókra figyelmeztetés, 1854-ben sz. István életét Hartvik után magyarul jegyzetekkel ada, ki kell emelnem azon közleményeit, melyekben az Erdélyben talált viaszos lapokat ismerteté. Ezek az ugynevezett becsületi bocsátványok, (Tabulae honestae missionis) melyeknek olvasását hazánkban ő kiséré még első közrebocsátani 1856-ban, majd javitva 1859ben. A mennyire fontosak ezek a régi római világ közéletének és hazánk legrégibb történelme viszonyainak szempontjából: épen annyira

fáradságos és elszigeteltségünkben kétszeresen nehéz emo ezredéves emlékeknek palaeographiai tekintetben helyes megoldásuk, miért minden e téren megindított törekvés, még ha kevésbbé tökéletes is, bir bizonyos fokú termékenyitő hatással, mert a római költő szerint is:

Nec sterilis locus ullus iia est, ut non sit in illo
Mixta fere duris utilis herba rosis.

De térjünk munkálkodása derék részére.

Érdy-nek — mint mondám — irodalmi tevékenysége és szaktudományi ereje legmagasabbra az éremtan terén emelkedett. E szakban adott ő legtöbbet, e téren dolgozott legfolytonosabban, ebbeli munkálkodása lett legtermékenyebb és lesz legmaradandóbb. Már 1839-ben adta e hivatásának és tanulmányainak jeleit, midőn a Tudománytár azon évi folyamában az *Esztergomi érsekség pénzmesteréről* Pisetarius), majd a *Magyar Pénztudomány ritkaságáról* t. i. I. Géza m. kir. pénzeiről értekezett. 1840. és 1841-ben pedig több izben közölt *római kiadatlan pénzeket*. Ugyancsak 1841-ben jelent meg Rupp Jakab neve alatt: „*Magyarország ekkorig ismeretes pénzei lerajzolva, történeti és pénztudományi kutfők utána magyarázva*“ czimü munka első kötete latinul és magyarul mely az Arpádi korszak érmeit tartalmazza, és mely Schönvisner latin müve után maig egyetlen rendszeres magyar numismatica irodalmunkban. Ez akkoron éles polemia tárgya volt sajtónkban azon kérdés fölött: közös szerzője-e ezen münek a czimlapon meg nem nevezett tagtársunk? És mind a két fél válaszérveinek megvizsgálása után az elfogulatlan itészet kimondá: hogy a nevezett mü magyar részét egészen Érdy irta. [1]) S ezt ő annyival könnyebben és avatottabban tehette, mert mint az Akadémia éremtár öre ezen gyüjteménynek I. Istvántól I. Ferdinandig bevégzett összeirásával épen ez idétt volt foglalatos. Még döntőbb bizonyitvány volt Érdy éremtani szakismereteiről a következett mü. T. i. 1843-ban egy másik becses önálló munkával: „*A Szerb Zsupánok, Királyok és Czárok pénzei XXIII. réznyomattal Buda. 1843.*

[1]) Ujabb kori Ismeretek tára. III. kötet 113. lap — »T. jegy alatt. (Toldy)

8-r." ajándékozá meg a magyar irodalmat, mely nem csak előbbre vivé a tudományt, nem csak egyetlen e nemben hazai irodalmunkban; de tüzetes szerkesztményénél fogva páratlan az összes éremtani szakirodalomban. És ezt követék e tárgyban kisebb közlései 1844-ben a *muszka pénzekről*, 1847-ben egy *pénztudományi rejtély megfejtéséről;* 1852-ben Róbert királynak *szerb veretü pénzéről;* mig ismét 1857-ben a „*Boszna és szerb régi érmek*" czimü önálló müvével állott elő és gyarapitá e tudományt. A következő (1858.) évben megjelentek tőle „*Stiria mint magyar vezérség és érmei*;" alig három év mulva (1862-ben) *Erdély érmei képatlasszal*, önálló nagy 4-rétü füzetben, mely Erdély összes, addig ismeretes érmeit tartalmazza. És munkálkodásának itt sem szakadt vége. 1865-ben *kiadatlan magyar érmeket* közlött az *Árpádok korszakából*; mig végre élte végső szakában (1870-ben *Hervoja spalatói herczeg és érmei* közlésével zárá be e téren felmutatott hasznos és termékeny munkálkodásának hosszu sorát, — és azt hiszem — nem korán, confectus senio, postquam gravis adfuit aetas: tagtársunk kora 75. évét járta, elaggott, elgyengült; de hiszen munkálkodott annyit és annyi foganattal, hogy nevét régészeti és még inkább éremtani müveinek méltatása által a magyar irodalom elismeréssel meg fogja őrzeni.

Ime! bemutattam irodalmi pályáját; szólnom kell még tagtársunkról mint hivatalnokról, emberről és polgárról.

1846-ban foglalta el muzeumi hivatalát, s már az év őszén ő szállitatá be a Ludoviceumból, és Budáról fensőbb rendeletnél fogva a régiségtári gyüjteményt a muzeumi uj épületbe, hol a régiségtárnak üres termeiben ez osztály felállításának egész súlya az ő vállaira nehezedett; és a tárgyakhoz és termekhez illő butor hiánya, majd 1849-ben a forradalom miatt a régiségtár értékesebb kincseinek ládákba elpogygyászolása, ismét 1850-ben uj butoroknak tervezése miatt kétszer-háromszor kellett az ideiglenes felállitásnak terhes munkájával megküzdenie. Ezen bajokhoz járult, hogy 1855-ben az ide s tova hordás által összegyült éremgyüjtemények halmazát a kirendelt hivatalos ellenőr jelenlétében kellett a lepecsételt ládákból kiszedni, mérlegezni, meghatározni és leltározni, mely munka hosszu két évet vett igénybe;

mig végre az elhibázva készült első butorok után tagtársunk hazafias panasza folytán b. Sina Simon nagylelkü adakozásából készitett uj butorokban 1860-ban az éremgyüjteményt felállithatá és a látogatók előtt megnyithatóvá tevé. Általában a nemzeti muzeum kincs-, régiség- s éremtárának rendezése körül fáradhatlan szorgalmat fejtett ki, kellő szakértői ügyességgel és tárgyszeretettel müködött.

Mint magán egyén, mint polgár, Érdy nemes és hazafias lelkületü magyar ember volt; külalakra és arczra nézve is annyira magyar jellegü, hogy a világhirü tudós Mommsen tanár Pesten jártakor Érdyben eredeti hún-magyar fajt vélt láthatni, és megütődött, midőn néhai nagy emlékezetü b. Eötvös József elnökünktől Érdy-nek eredetéről és előbbi ősi német nevéről értesült. Sed quid tam parva loquor. Jellemére nézve Érdy szerény, de önbecsét érző, kevés beszédü, mondhatni magába vonuló, és ámbár — főleg irodalmi pályáján — nem kis mértékben fájósan érzékeny volt, de busongó hangulata nem támadó, mint inkább védelmi halk panaszokban keresett enyhülést. Modorának nehézkes, — hogy ne mondjam — lassu és rendesen egyhangu komolysága, mely nem bókol, kegy után nem jár: lehetett egy részben forrása lassúbb és késői szerény előmeneteleinek is. Pedig ő serény, szorgalmas volt, tudott türni és el tudott szenvedni anyagi áldozatokat is; mert hiszen — panasz nélkül legyen mondva — mi ként is lehetne el magyar tudós áldozatok nélkül? Midőn 1846-ban muzeumi hivatalára kinevezésekor hivatalos felszólitásra tudományos utazást kellett tennie Németországon, a muzeum s különösen osztálya elrendezésének érdekében; „utazási költségei fejében semmi kárpótlást nem nyert, úgy hogy ezen költsége — mint egyik tudós társa irá — egyenesen a hazai tudományosság oltárára tett áldozatul tekintendő. Midőn 1848. évi decemberben III. Béla király és nejének Székes-Fehérvárott talált siremlékei felásatására hivatalosan kiküldetve eljárt: tett költségeiből — mint maga panaszlá — filléres összegek saját terhére törültettek. De minek részletezni, apróságokba elegyedni ott, hol az egész életpálya eléggé áldozat; csakhogy Érdynél ezen áldozat — és ezt hangosan ki kell emelnem, — önzetlen nemes ösztönből, buzgó haza-

szeretetből származott. Nem én, — ő maga irá Ruppnak az általa kiadott magyar éremtan szerzősége iránt tett nyilatkozatára. „Nem mondtam e — ugymond — számtalanszor, hogy nekem tiszteletdij nem kell, és szemrehányt fizetés nem is kellett soha. A ki *csak* pénzért ir, az előttem nem iró, hanem a napszámosok sorába tartozik;“ [1]) ő tehát nem anyagi jutalomért munkált és fáradozott, hanem honszeretetből azon elismerésért, melyet az irodalomtörténet van hivatva neki megadnia, és melynek megérdemlett megszavazását tisztelt tagtársaimtól ezennel kikérem.

És most röviden bevégezhetem mondandóimat. Az elaggott tudós bajtárs hivatalából 1869-ben nyugalmaztatva, pihenésre tért, röviddel utóbb lefizette halandói végső adóját és 1871. május 9-én sirba szállt. Kölcseyként.

A pálya végre jára,
Kizajlott a kebel.
Az élet szép oltára
Lerontva sülyed el.
Fü nő, s bokor fölébe
Bús szél lebeg körül,
A multkor roncsolt képe
Romján mohlepve ül.

T. Akadémia! példájából meritsünk erőt a kitartásra és mondjunk áldást emlékezetére.

---

[1]) Érdy János. A szerb Zsupánok, Királyok és Czárok pénzei. 71. lap.

Érdy János munkálatainak jegyzéke

Idö rendben.

1828.

Elmélkedések a természeti jogtudomány állapotjáról. *Tudományos Gyüjtemény 1828. évi VII. köt. 62—82. IX. köt 29—45.*

1829.

Henrik Portugáliai gróf eredetéről. *Tud. Gyüjt. 1829. XI. köt. 19—61.*

1830.

Henrik Portugáliai gróf magyar eredetének védelmeztetése. Pest, 1830. 8-r. 98 lap.

1831.

Perger Jánostól magyarositott Verböczi István Hármas törvénykönyvének vizsgálata. *Tud. Gyüjtemény 1831.évi VIII. köt. 83—119. és IX. köt. 102—112.*

1833.

Kelet Indiai a) literatura b) mythologia, c) nyelvek *Közhasznu Esméretek Tára. Pest 1853. VII. köt. 121—140. I.—er jegy alatt.*

Magyar Literatura. *Ugyan ott VII. köt. 559—569. jegy nélkül.*

Magyar biblia története a berlini k. könyvtár számára. *Megjelenésének helye?*

1834.

A Nagy-szombati Codex 1490—1527. (Sz. László legendája) *Tudománytár 1834. I. köt. 216—235.*

Hunyadi János kormányzó magyar esküje 1446. *Tudománytár II. köt. 229—232.*

A zsitva-toroki békekötés (ily czimmel: Magyar nyelv országos divata). *Tudománytár III. köt. 230—242.*

1835.

Zsigmond országlásának évsora. *A M. Tudós Társ. Évkönyvei. 1835. II. köt. 43—60.*

Nevezetesebb magyar, főként historiai kéziratok jegyzéke. *Évkönyv. II. köt. 14—19.*

1837.

Verebi sirkövek 3 könyomattal. *Tudománytár 1837. uj foly. I. köt. 59—67.*

Okleveles Toldalék. (Az országos tanács pecséteiről és annak 1446. pecsétе réznyomatban.) *Tudománytár II. köt. 165. és 306.*

1838.

Okleveles Toldalék. (Városok pecséteiről és Bihacs 1395-ki pecsétе réznyomatban) *Tudománytár 1838. III. köt. 184—190.* Továbbá *ugyanott* 345. — (Kálmán győri püspök eredetéről.) *Ugyanott. IV. köt. 158—163.* és más *u. ott. 295*

A magyarok eredeti lakó földéről Atelkuzu s azon helyről, hol sabartói asphalok laktak és a kunokról. Hammer József latin értekezése szerint. *M. Tud. Társ. Évkönyvei 1838. III. kötet 130—144.*

1839.

Kálmán győri püspök 1369-ki czimeres pecsétе. *Tudománytár 1839. V. köt. 66—69.*

Az esztergomi érsekség pénzmestere (Pisetarius). *Ugyanott V. köt. 89—110.*

Okleveles toldalék. *Ugyanott V. köt. 134. 195. 262. 324 392.* Továbbá *VI. kötet 61. 134. 339.*

Literaturai különösség, (Mehmed kézirata ismertetése) *Ugyanott V. köt. 326.*

Magyar pénztudományi ritkaság (I. Géza m. kir. pénzei) Ugyanott VI. köt. 48—55.

1840.

A legrégibb pénz két réznyomattal. *Tudománytár VII. köt. 315—350.*

Okleveles toldalék *XXXI. Kanizsai János pecsétgyűrüje. Tudománytár VII. köt. 67—70.* Továbbá *Ugyanott 140.* Henrik Portugáli gróf eredetét érdeklő oklevelek és értekezések. *Ugyanott 199.* Thetemy István budai biró levele. *Ugganott 404.* — Báthori István országbiró 1489-ki oklevele és pecsétje. *Ugyanott VIII. 59.* — Más oklevelek. *Ugyanott VIII. köt. 130. 320. 380.*

1841.

Magyar pénztudományi ritkaság. *Tudománytár IX köt. 89.*

Okleveles toldalék. *Ugyanott IX. köt. 195.* 261. X. köt. 185. 256. 321. 376.

Kiadatlan római pénzek. *Ugyanott X. köt. 60.*

Lukotya Mansvét lelkésznek östörténeti leveléről jelentés. *M. akadémiai Értesitő* 1841. III. szám 50.

Magyarország ekkorig ismeretes pénzei lerajzolva, tört. és pénztudományi kútfők után magyarázva előterjeszti Rupp Jakab. *Árpádi korszak.* Buda. 1841. *Ezen I. kötet Érdy János dolgozata.*

1842.

Kiadatlan római pénzek. *Tudománytár XI. köt. 57. XII. köt. 63.*

Okleveles toldalék. *Ugyanott XI. köt. 61. 320. 376 XII. köt. 65. 127.*

II. Endre kir. adománylevele és pecsétje. *(M. akademiai Évkönyv V. köt. 195.)*

1843.

A szerbek és magyarok. *(Tudománytár XIII. köt. 295—317.*

A szerb zsupánok, királyok és czárok pénzei XXIII réznyomattal. Buda 1843. 8-r. 72 lap.

1844.

Muszka pénzekről. *M. akadémiai Értesitő 1844. IV. szám. 87—93.*

Kézdi vásárhelyi régiségekről. *M. akadémiai Értesitő 1844. VII. szám 202.*

1847.

Egy pénztudományi rejtély megfejtése. *Magyar Akadémia Értesitője 1847. évi 39. lap.*

Budai sirkövekről. *Ugyanott 87.*

Dánországi régi sirhalmok. *Ugyanott 217.*

A tordai sphinx koholmány. *Ugyanott 282.*

Pogány magyar sirokról Érd határában. *Ugyanott 282.*

1848.

Runamo föliratos köszirtről s a sukorói és pákozdi sziklacsoportokról. (*Magyar akadémiai Értesitő II. szám 34.*)

Magyarországi Crony nemzetségnek története, nemzékrende és oklevéltára. Budapest, 1848. 4-r. XX és 91 lap.

1850—1.

Historiai séta a Margit szigetén. (*Uj m. muzeum 1850/1. I. köt. 129.*

Római emlékek Fehérben. (*Ugyanott 252 lap.*)

Kis-Kún-Majsai régiségek. (*Magyar akadémiai Értesitő. I. köt. 176.*

1851.

Az Ó-budai Kis-Czellről. (*Magyar akadémiai Értesitő. I. köt. 449.*

1852.

Van-e Robert Károly királynak szerb veretü pénze? (*Magyar akadémiai Értesitő 51.*)]

1853.

A belloviczi ásatásokról. (*Magyar akadémiai Értesitő 434.*)

III. Béla kir. és nejének Székesfehérvárott talált siremlékei. (*Magyarország és Erdély képekben. Kiadták Kubinyi Ferencz és Vahot Imre. Pest, 1853. 4-r. I. köt. 42.*

1854.

Az Aszódi pogány sirokról. (*Magyar akadémiai Értesitő 132.*)

Honunkban találtevezetes réa) gisln égek képkele

Ó-budai sztela. 2) Sziszeki sirkő. 3) N.-Váradi emlékpohár. (*Magyarország és Erdély képekben. Kiadta Kubínyi Ferencz és Vahot Imre. Pest 1854. III. köt.*)

Sz. István első magyar király életirata Hartvik regensburgi püspök szerint. Kiadja a Sz. István társulat. Pest 1854 4-r.

1855.

Kezai Simon és Márk krónikáira figyelmeztetés. *A M. Akadémia febr. 5 én tart. ülésében.*

A kelenföldi pogány sirásatásokról jelentés. *A M. Akademia april 2-ki ülésében.*

Az erdélyi viaszos lapok bemutatása az *Akadémia decz. 17-ki ülésében.*

1856.

Erdélyben talált Viaszos Lapok. (Tabulae Ceratae etc.) képekkel. Pest 1856. n. 8-r.

1857.

A Boszna és Szerb régi érmek. Buda, 1857. 4-r. *önállóan* és a *M. T. Akadémiai Évkönyv IX. kötetében.*

Liptói Regestrum 1391-ből. (*M. Történelmi társ. kiadja a M. T. Akadémia. IV. kötet.*

A bessenyők, nemzeti néven vasok (scythák) hires bányászok voltak. *Felolvastatott az Akadémia 1857. jan. 5. ülésében.* Meg nem jelent.

Az Erdélyben talált három levelü fenyőfa-könyvről. *Jelentés az Akadémiában 1857. jun. 15-én.*

A magyar emlék-érmekről. *Felolvasás a m. Akadémiában 1857. decz. 14-én.*

1858.

Stiria mint magyar vezérség és érmei. *(Magyar akadémiai Értesitő. 201—209.*

Régiségtani közlemények. 1) A Pannonia és Dáczia terein ekkorig talált becsületi bocsátványok négy táblával. 2) A verebi pogány sír hat táblával. *(A m. Akadémia Évkönyvei IX. köt. 1—27.)*

1859.

Erdélyben talált viaszos lapok és magyar őstörténeti vizsgálatok. Pest, 1859. 4-rét.

A Bessenyö nemzet különféle neveiről. *(A magyar Akadémia 1859. jan. 10-ki ülésén tartott értekezés.)*

Az arany forintról általában és különösen a magyarról (A magyar Akadémia 1859. mart. 7-iki ülésében *tartott értekezés.) A két utóbbi nem jelent meg.*

1861.

Kelenföldi pogány sirok öt rajzzal. (*Archaeologiai közlemények. Pest, 1862. 8-r. II. kötetben 27—47.*)

Nyitra-Ivánka területén (1860—1.) kis ántott Byzanti zománczok a XI. századból, két rajzzal. (*Ugyanott* 65—78.) és *külön lenyomatban is.*

Az ujonnan megbirált magyarországi Crouy nemzetség négy okiratának időszámitása. Pest, 1861. 8 r. 32 lap.

1862.

Erdély Érmei kép atlaszszal. Pest, 1862. n. 4-r.

1864.

Tétényi római sirok. (*Archaeologiai Közlemények IV. köt. 11—14 lap.*

1865.

Kiadatlan magyar érmek az Árpádok korszakából. Két közlemény. *(Archaeologiai Közlemények. V. köt. 3—11. és 138—144.)*

1868.

Archaeologiai vázlat régi tárczájából. *Archaeologiai Közlemények VII. 54—60.*

1870.

Hervoja Spalatói herczeg és érmei. *(Archaeologiai közlemények VIII. köt. 50.)*

Pilini pogány sirok. *(Ugyanott 73.)*

Robert Károly (1308—1342.) király 1355. évi érmelési szerződése. *Ugyanott 154.*

Eperjes megszállási pénzei. *Archaeologiai Közlöny II. köt. 205.*

Biblioteca centrală regională
Timi...

9
W57

A:447.

ADALÉK

AZ

ERDÉLYI SZÁSZOK TÖRTÉNETÉHEZ

AZ ANDREANUM ELOTTI IDŐBŐL.

WENZEL GUSZTÁV,

RENDES TAGTÓL.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1873. május 12-ki ülésén.)

Biblioteca centrală regională
Timişoara

BUBAPEST.

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(Hoffmann és Molnár.)

1873.

Contribuțiuni la istoria sosirii
din Ardeal.

Budapest, 1873. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ADALÉK

az erdélyi szászok történetéhez, az Andreanum előtti időből.

Az erdélyi szászoknak története, akár magában tekintjük, akár mint Magyarország általános történtének egyik speciális részét, a közönségesnél egyaránt nagyobb érdekkel bir. Mert a szász nemzet nemcsak egészben foglalt tekintélyes helyt mindig Erdély lakosai közt, hanem annak fiai közül is minden időben találkozunk olyanokkal, kik a köz- és a magánéletnek terén maguknak előkelő állást kivívtak. S ha az eredményt vesszük szemügyre, ki fogja tagadni, hogy a szászok lakta vidékek és helységek jelenleg is a szellemi és anyagi érdekek virágzásának mindannyi figyelemre méltó és szép példányai. Ehhez járúl az is, hogy az erdélyi szászok történetök mivelésére mindig nagy gondot fordítottak. Valamint az összes szászságnak u. n. nemzeti levéltára, úgy az egyes publicumok, egyházi testületek és városok levéltárai példás rendben vannak, s a történelmi kincseknek gazdag tárházát képezik. Bírnak azonkívül az erdélyi szászok Nagy-Szebenben a Brukenthalféle intézetben saját nemzeti muzeumot is. A mi pedig történetök tudományos mivelését illeti: Eder József Károly óta (1760—1811.) köztük a történetíróknak egy igen respectábilis iskolája keletkezett, kik történetöknek minden irányait ernyedetlen szorgalommal tanulmányozták, s a historiai munkásságnak oly hatályos buzgóságát fejtették ki, hogy a tekintélyes szász történetíróknak már egész sorozatát említhetjük fel, és hogy még nem-szász tudósok is, mint gr. Kemény József, Kurz Antal, ezen munkásság társaiul

szintén nagy készséggel álltak be. S noha sajnos, hogy az erdélyi szász történetírók nagy részének munkásságán bizonyos egyoldalú elfogultság vehető észre: egészben véve azok a mai történettudománynak szinvonalán mégis állnak. Így valamint az egyes történetírók munkái, úgy a köztük keletkezett erdélyi honismei egyletnek (Verein für siebenbürgische Landeskunde) kiadványai is a tudományos világ előtt nagy becsben tartatnak.

A történelmi vizsgálódások ezen köréhez van szerencsém egy új adalékot nyujtani; t. i. három mindeddig kiadatlan és ismeretlen okmányt az 1204. 1206. és 1231-ki évekből. S a mennyiben az erdélyi szászok történetének az 2124-ki andreanum előtti időszaka még nagy homályban van, ezen okmányoknak ketteje ezen időből való, a harmadik pedig csak hét évvel azután, de még II. Endre uralkodása alatt adatott ki.

Általános tájékoztatás végett néhány megjegyzést bocsátok előre:

1) Az erdélyi szászok története a XIII. század második feléig Magyarország külső beköltözködések általi gyarmatosításának történetéhez tartozik. *) Reák illenek tehát szent Istvánnak fiához Imréhez intézett azon szavai: »In hospitibus et adventitiis viris tanta inest utilitas, ut digne sexto in Regalis dignitatis loco possit haberi. Propterea jubeo te, fili mi ut bona voluntate illos nutrias, et honeste teneas. **)

2) Első kérdés az, hogy hol volt ősi hazájuk. E tekintetben annyi már be van bizonyítva: **a**) hogy ők nem a tulajdonképi szász germán néptől származnak 3*), **b**) hogy nem is mindnyájan ugyanazon egy eredetüek, hanem különböző vi-

*) Azon elbeszélések, melyek az erdélyi szászokat a régi gothoktól vagy gepidáktól akarják származtatni; s úgy szintén a hammelni gyermekek hypothesise már régen történelmi képtelenségeknek vannak bizonyítva; miért is egyszerűen itt mellőzzük azokat.

**) Szent István levele fiához Imréhez, a Corpus Juris Hungariciban a király első végzeményének nevezete alatt, 6. fej.

3*) Ez az által bizonyíttatik, hogy a szász nyelvjárásnak jellemző sajátságai az erdélyi szászok nyelvjárásában hiányoznak.

dékekből költözködtek hazánkba. Nyelvészeti tanulmányok arra mutatnak, hogy részben Flandriából *), részben a közép Rajna vidékeiből **), de részben Németország más részei, névszerint Nürnberg környékéből 3*) és Franconiából is költözködtek őseik Magyarországba. Némi részök északi Magyarországból is a Szamos folyó irányát felfelé követve telepedtek meg Erdélyben 4*) c) Nemzeti egységet tehát nem hoztak magukkal, hanem azt csak itt nyerték. Azonban úgy látszik hogy ezen nemzeti egység is az Andreanum előtt még igen laza volt. Tamás salonai esperest II. Endre királynak a keresztes háborúba elindulását és a spalatói kikötőben tengerre szállását 1217-re vonatkozólag elbeszélvén, azt mondja: »Praecessit Regem et Ungaros ingens Saxonum multitudo«. 5*) Arról, hogy ezen multitudo akkor már egygyé lett volna szervezve, tudomásunk nincs. De az Andreanumban már mint »fideles hospites nostri Theutonici Ultrasilvani *universi*« említtetnek, s az mondatik »quod universus populus, incipiens a Varas usque in Boralth, cum terra Siculorum terrae Sebus, et terra Daraus, *unus sit populus*«.

3) Azon kérdés, hogy az ország melyik részét szállták meg először, s az egyes szászok lakta vidékek, mikor voltak általuk először elfoglalva, szintén csak annyiban van még tisztába hozva, hogy a beköltözködésnek kettős irányát szokás megkülönböztetni, nyugatról és éjszak-nyugatról.

A nyugati jövevények előbb a Maros jobbpartján telepedtek meg Gyulafehérvárt a püspöki székhely közelében, s Karako és Magyarigen voltak itt első nevezetes telepítvényeik. A Marost átlépvén, a Küküllők és az Olt közti vidéke-

*) L. Regestáink 4., 7. és 8. számait.

**) *Fabricius Károly* az erdélyi-szász és a közép rajnai nyelvjárásokat, különösen pedig a a helyneveket mélyebb összehasonlító tanulmányok tárgyává tevén, ezt kétségen kivül helyezte. Tanulmányainak eredményeit lásd Haltrich Józsefnél, Zur deutschen Thiersage (a segesvári gymnasium $185^4/_5$-ki programmjában) 12. sk. ll. Általán véve v. ö. Borchgrave Emil, Essai historique sur les colonies belges en Hongrie et en Transilvanie, Brüssel 1871. 93. sk. ll.

3*) Lásd Reg. 1. sz. a.

4*) Lásd Reg. 2. sz. a.

5*) Lásd Reg. 17. sz. a.

ken foglaltak el állandó lakhelyeket.*) Az uj honfoglalás ezen irányához okmányaink nem érdek nélküli adalékot nyujtanak, különösen Erdély azon részére nézve, mely Nagy-Szeben és Kis-Disznódtól Segesvár felé terül el, melyen túl a Székelyföld bérczei további elönyomulásukat korlátolták. Innen dél-kelet felé, ugyanazon főirányban, a Barczaságban is telepedtek le német gyarmatok.

Éjszak-nyugatról Szatmár-Németi város volt a beköltözködésnek támpontja, a honnan az első megállapodás hihetőleg a Csicsó és Bálványos várai s Dees közti vidéken volt.**) S itt a németek telepedése három felé ágazott szét, Kolozsvár, mely egykor szintén német város volt, s Szász Régen és Besztercze felé.

4) Nemzeti és politikai szervezésöket a jövevények magyar királyok privilegiumainak alapján nyerték, névszerint II. Géza király concessióinak és II. Endre király 1224-ki privilegiumának alapján, melyet Robert Károly 1317. ünnepélyesen erősített meg; s ezen privilegiumok szervező ereje oly erős volt, hogy midőn az 1298-ki országgyülési végzeményben az »Universitas Nobilium, Saxonum et Cumanorum« említtetik, a Saxones nevezete alatt kétségen kívül az erdélyi szászokat kell érteni. Ellenben társadalmi és községi viszonyaik nemzeti intézmények alapján csak később nyertek általános és egyöntetü rendezést. Joguk egészben véve még a XV. századnak vége felé rendezetlen volt, s csak az 1437-ki kápolnai és az 1541-ki tordai unio, valamint magánjogi tekintetben az 1583-ki nemzeti statutumok eredményezték joguknak egységét.

Ezen keretbe illesztem fentemlített három okmányomat is, melyek névszerint az erdélyi szászok telepitvényeinek régibb idejére vetnek fényt. T. i.

1) 1204. »Johannes Latinus inter Theutonicus Transilvanenses in villa Rivetel conmorans« érdemeinek jutalmazá-

*) *Teutsch G. D.*, Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Brassó, 1852. 17. l.

**) *Steilner Károly*, Beiträge zur Geschichte der deutschen Ansiedlungen im Nord-Westen Siebenbürgens aus der Arpadenzeit, a segesvári gymnasium 186$^1/_2$-ki programjában.

sául Imre király privilegiuma által a következő jogosítványokat **a**) hogy őt »cum tota suorum heredum successione ex omni officio predictorum Theutonicorum, et etiam aliorum talium Regia benignitate eximimus«; azaz hogy örököseivel és utódjaival azon kötelességek alól mentetik fel, melyeknek az erdélyi theutonok vagyis németek és mások, kik azokhoz hasónlók, alávetvék. **b**) Őt »tali libertate donavimus, ut tam ipse quam ipsius heredes in aula Regia liberam habeant conversandi facultatem«, azaz hogy ő és utódjai a király udvaránál szabadon megjelenhessen és ott tartózkodhassék. **c**) »Nec in aliquo alicui de rebus suis vel possessionibus, tam in domibus quam in aliis, quas usque modo acquisisit vel adhuc acquirere poterit, exactionem aliquam vel tributum vel ipse vel haeredes sui dare de cetero teneantur«, azaz adómentesség. **d**) »Nisi in armis militaribus, in quibus nobis et Regno tali libertate donati servire tenentur«, azaz fegyveres szolgálattal a királynak és az országnak tartoznak. **e**) »Ut ante alium judicem, praeter nos, et illum qui judicat filios jobagionum nostrorum, nullatenus cogatur respondere«.

2) **1206.** II. Endre királynak »Cwezfey« földet tárgyazó adománya, Vratatos helység közelében, ugyan azon »Johan Latinus hospes fidelis noster miles« számára, mely az előtt »infidelis nostri Andreae filii Teutonici Martini de villa Vratatus« volt; s ez alkalommal egyuttal az említett birtoknak határai is szabályoztatnak. Azon kivül a király az említett »Johan Latinus«.nak, »cujus jus salvum esse volumus« megerősíti az Imre királytól nyert szabadságát; u. m. **a**) »Quod in placito ad nullius judicis adstet praesentiam, praeter Regiae Maiestatis et Comitis Palatini«, tehát a törvénykezési immunitását; — **b**) »Ut ubicunque locorum domos, terras, vineas, molendina, et alia quaecunque bona, quascunque possessiones habuerit, vel in posterum praestante Domino poterit adipisci, sine aliqua dilaceratione vel infestatione praecipimus permanere«, tehát teljes egyéni birtoklási önállóságát; — **c**) »Quod ad quemcunque locum ipse vel eius famuli causa mercationis venerint, ab omni exactione vel pensione tributi liberi sint et exempti«, tehát vámszabadságát; — **d**) »Ut nulli omnino hominum fas sit, praenotatum Johan eiusque

Biblioteca centrală regională
Timişoara

haeredes in aliquo perturbare, et suam familiam inquietare, vel eius possessiones auferre, vel aliquatenus minuere; sed integrae et illibatae permaneant illi illiusque in perpetuum haeredibus usibus idoneis pro futuris«, tehát személyi és vagyoni jogosítványainak különös királyi oltalom általi biztosítását.

3) **1231.** Midőn IV. Béla akkor még ifjabb király, atyja II. Endre királynak meghagyásából Erdélyben a kelletlen adományokat visszavonván, ehhez képest az ottani birtokviszonyokat rendezte; többi közt a fentemlített »Johannes Latinus«-nak két fiát, Konrádot és Dánielt, kiket határozottan »fideles et dilecti milites nostri Saxones Ultrasilvani«-nak nevez, **a**) négy helységének t. i. »villa Albae Ecclesiae», »villa »Homuspotok«, »villa Sarpotok« és »villa Latina«-nak qirtokában megerősíti; — **b**) azonkivül pedig azt határozza, hogy »populos eorundem de villa Oplid ab omni collecta absolvimus; ita quod nec nostris collectoribus, nec populis Scibiensibus (Cibiniensibus) collectam persolvant, nec collectores villas ipsorum intrare nostri praesumant; sed constituto termino, id est circa Nativitatem Domini teneantur nobis dictae villae militum tres fertones auri persolvere annuatim«; a mi tehát nemcsak a »villa Oplid«, hanem a többi négy helység lakosaira nézve a közterhek viselésében kiváltságos kedvezmény.

Ezen három privilegiumot V. István, akkor még ifjabb király 1257. »Gyaninus filius Corrardi et Daniel filius Johannis frater eiusdem«-nek kérésére akkép erősíti meg, hogy ők és utódjaik »concessa perfruantur libertate«.

Már ha ezek után azt kérdezzük, hogy mi történelmi becse van az általam bemutatott három okmánynak? — azoknak általános okmánytani, és szoros értelemben vett történeti jelentőségét kell megkülönböztetni.

A hazai diplomatika szempontjából minden uj és eddig smeretlen árpádkori, azaz 1301. előtti hazai okmány felfedezését érdekesnek szokás tekinteni, különösen pedig az ilyen okmányok közül azokat tartják fontosaknak, melyek az u. n tatárjárás, tehát 1241. előtti időből valók. Pedig van szerencsém három ilyen okmányt 1204. 1206. és 1231-ből bemutatni, melyek eddig kiadatlanok és egészen ismeretlenek voltak.

Úgy hogy az említett három okmány általános diplomaticus becse kétségkivüli.

De tartalmuknál fogva is van ezeknek különös történelmi fontossága.

Az erdélyi szászok régibb idejéből — mint már említettem — csak kevés okmány jutott korunkra, melyek akkori történetöket közvetlen felvilágositanák. Jelen értekezésemnek második függelékében regestákat állitottam össze, melyek mindazon adatokat tartalmazzák, melyeket a IV. Béla király halálát, tehát az 1270. évet megelőzött időből birunk, s a Barczaságot és Beszterecze vidékét mellőzve, melyek akkor a szászok földjéhez nem számíttattak, nem sikerült többet, mint összesen 31 ilynemü adatot találnom. De ezek közül is kettő Gizela királyné és három II. Géza király korának homályos és traditionalis reminiscentiáinál alig tartalmaznak egyebet; tiz pedig kizárólag csak az egykori nagyszebeni prépostságra vonatkozik, tehát az akkori szászok tulajdonképi történetével csak másodlagos összefüggésben van. S így csak 16 adat marad hátra, mely közvetlenül az akkori szászok viszonyait és eseményeit tárgyazza, de ezek közt is az általam közlött négy okmányi adat egy harmadat képez. S míg a többi nyolcz közül kettő *(Reg. 18. és 20.)* az összes szászságra, s hét egyes községekre vonatkozik (Karako, Chrapundorf vagyis Magyar Igen és Ramsra három, t. i. *Reg. 14. 23. és 30.*; Vincz és Burgbergre kettő, t. i. *Reg. 26. és 29.*; s Rodnára kettő, t. i. *Reg. 24. és 31.*); az én négy okmányom egy akkori, a szászokhoz számított egyénről, s az általa alapított családról nyujt közvetlen tudomást. Sőt a mennyiben rendszerint II. Endre királynak Karako, Chrapundorf és Ramsra vonatkozó 1206-ki okmányára régiségénél fogva a fő súlyt szokták fektetni; én Imre királynak egy 1204-ki, tehát ennél régibb, és II. Endre királynak egy szintén 1206-ki okmányát nyujtom.

Okmányaimnak tartalmát illetőleg, mindenek előtt szükséges a privilegiális jogositványnyal megadományozott egyén, t. i. »Johannes Latinus« nevét figyelembe venni. Mert a »Latinus« szónak határozott értelme van, s olaszt jelent, de franczíát és spanyolt is jelenthet. Itt azt azon hozzátétel által látjuk közelebb meghatározva, hogy ezen Johannes

Latinus »inter Theutonicos Tansilvanenses in villa Rivetel« lakik.

Rivetel helységre nézve II. Endre királynak Kis-Disznód (Mons Sancti Michaelis, Michelsberg), Nagy-Szeben melletti helységnek határait tartalmazó egy 1223-ki okmánya nyujt teljes felvilágositást, hol ezeket olvassuk: »Prima meta terrae Montis Michaelis incipit ab oriente in pede alpium, et descendit per torrentem descendentem ab ipsis alpibus versus villam *Ruetel*, metis assignatis usque ad viam, que ducit de ipsa Monte ad villam Ruetel; inde transit ipsam viam, et ascendit per quandam viam usque ad metam, quae dividit territoria de Villa Hermani et de villa Ruetel« stb. *) Rivetel vagy Ruetel helység tehát egykor a Villa Hermani és Mons Sancti Michaelis, vagyis a mai Nagy-Szeben város és Kis-Disznód helység tőszomszédságában feküdt.

A mennyiben most okmányunk Jánost határozottan »Joannes Latinus«-nak nevezi, látjuk egyszersmind, hogy Nagy-Szeben környékének lakossága a XIII. századnak kezdetén nem volt tisztán német, s Gergely bíbornok és pápai követnek a XII. század végére vonatkozó tudósitása: »Flandrenses, qui tunc erant in illo solo deserto, quod gloriosae memoriae Geisa Rex Flandrensibus concessit« (lásd *Regestáink 4.* és *9.* számát.), szintén azon felvilágositást nyujtja, hogy az ide költözködött flandroknak két nemzetiségét kell megkülönböztetni, t. i. német flandrokat, kik Teutonoknak is nevezettek, és franczia flandrokat vagyis u. n. wallonokat, kik a Latinus-ok szó alatt értendők. Az ezek által lakott helységek az erdélyi szászok közt csakhamar elnémetesedtek; de az országnak más részeiben még a XV. század közepe táján »villae Latinae« vagy »loca Gallica«-nak nevezete alatt felemlittetnek. **)

Okmányaink szerint ezen »Johannes Latinus« 1204. a

*) *Fejér* Cod. Dipl, III. köt. 1. r, 400. l., és korrectebb formában *Teutsch és Firnhaber* Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens I, köt. 24. l.

**) *Borchgrave Emil*, Essai historique sur les colonies belges, qui s. etablirent en Hongrie et en Transylvanie pendant les onziéme et treisiéme siécles, Brüssel, 1871. 116. l.

szászok tartozásai alól felmentetvén, oly módon, hogy ő és utódjai közvetlenül a királyi udvarhoz azok közé felvétettek, kik királyi jobbágyfiaknak (filii jobagionum nostrorum) neveztettek, tartozásuk akkép határoztatott meg, hogy egyedül fegyveres szolgálatokra legyenek kötelezve. Azonkivül János előbb »Cwezfey« nevü birtoknak, azután pedig »villa Albae Ecclesiae«, »villa Homuspotok«, »villa Sarpotok« és »villa Latina«-nak is adományát nyerte; s halála után fiai Konrád és Dániel, és ezeknek utódjai nemcsak az említett jószágok birtokában, hanem több jogositványban és immunitásban is megerősittettek, melyeket atyjuk János érdemeinek jutalmául nyert. S itt különösen nevezetes az, hogy ezen szabadságok és felmentések mellett is IV. Béla akkor ifjabb király, Jánosnak fiait 1231. »fideles et dilectos milites nostros Saxones Ultrasilvanos«-nak nevezi; kik tehát az erdélyi szászok nemzeti kapcsában azon túl is megmaradtak.

A fent említett öt helységnek mai viszonyaink szerinti helyszinelése nem csekély nehézséggel jár; s csak két jeles szász tudós, tagtársunk Fabricius Károly, és az erdélyi szász nemzet érdemdús levéltárnoka Wenrich Vilmos uraknak segitsége által támogatva, azoknak topographicus meghatározását megkisértem.

Ehhez képest a »*Vratatos*« nevü helység ma már nehezen található, s talán nem is létezik többé; de némileg útbaigazithat az adományozott földnek »*Cwesfey*« neve, mely hihetőleg Kozdfő-nek olvasandó, s igy Felső-Fehérmegyében a *Kosd* patak forrásához közel, talán azon vidéken lehetett, mely ma Woldorfnak neveztetik, és a fundus Regiustól külön állva, Felső Fehér vármegyéhez tartozik.

A »*Villa Albae Ecclesiae*« ma is létezik *Fejéregyház* (Weiskirch) neve alatt Segesvár szomszédságában.

A »*Villa Hormuspotok*« a mai kiejtés szerint *Kormoszpatak*-nak olvasandó, s egykor a mai Kormosz völgyében lehetett.

A »*Villa Sárpatak*« létezik még Segesvártól nem távol, Felső-Fehérmegyében.

Végre a »*Villa Latina*« a mai *Olasztelek* lehetne Udvarhely székében, nem messze a Kormoszvölgy nyilásától.

A hatodik helység, t. i. *Oplid*, mely mint »Johannes Latinus« fiainak birtoka emlittetik, meg nem határozhatónak látszik.

Különben az ekkép csak geografiailag fejtegetett három okmánynak van még fontosabb érdeke is; t. i. a jogtörténeti. A mennyiben mindazáltal mai előadásomnak egyedül az volt czélja, az erdélyi szászok történetéhez az Andreanum előtti időből egy uj, eddig ismeretlen adalékot nyujtani, a jogtörténeti érdeket tárgyazó kérdésnek tüzetes fejtegetésébe ezen alkalommal nem bocsátkozom; s csak azt emelem ki, hogy okmányaim jogtörténeti tekintetben is sajátságos figyelemre méltók. Mert valamint azok egyrészről a szászok lakta vidékeknek egy magában elzárt terrenummá alakulására, mely ezen időben történt, becses adatot nyujtanak, úgy másrészről »Johannes Latinus« és fiainak személyes és családi viszonyai, melyek okmányainkban foglaltatnak, bizonyságot tesznek arról, hogy az Andreanumnak »Unus sit populus«-féle tétele mellett is, a politikai és társadalmi egyenlő jogosultságnak azon elve, mely később a szász nemzet alkotmányának főszabályává lett, akkor gyakorlatilag még csak igen hiányosan lehetett kifejtve. Ugyanazt bizonyítják a Regestáink 25. és 31. számai alatt idézett okmányok is.

ELSŐ FÜGGELÉK.

1) *Imre királynak privilegiuma Johannes Latinus riveteli lakos számára. 1204.*

In nomine Sancte Trinitatis et Indiuidue Vnitatis. Hemiricus, Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Chroacie, Rame, Seruieque Rex imperpetuum. Quanto pluribus innotescit uniuscuiusque forma exemcionis vel contractus, eo quod ab humana tardius euanescat memoria, maioris roboris percipere consueuit incrementum. Hinc est, quod ad universorum tam presencium quam futurorum noticiam volumus pervenire, quod Johannem Latinum inter Theutonicos Transilvanenses in villa Riuetel conmorantem propter seruicium suum, quod nobis multociens intulit, cum tota suorum heredum successione ex omni officio predictorum Theutonicorum, et eciam aliorum talium Regia benignitate exemimus, et tali libertate donauimus, ut tam ipse quam ipsius heredes in aula Regia liberam habeant conversandi facultatem, nec in aliquo alicui de rebus suis vel possessionibus, tam in domibus, quam in aliis, quas usque modo acquisivit, vel adhuc acquirere poterit, exaccionem aliquam vel tributum vel ipse vel heredes sui dare de cetero teneantur, nisi in armis militaribus, in quibus nobis et Regno tali libertate donati seruire tenentur. Concessimus eciam ei, ut ante alium iudicem, preter nos, et illum qui iudicat filios hyobagionum nostrorum, nullatenus cogatur in aliquo respondere. Ut autem huius Regie concessionis series firma et invariabilis in perpetuum permaneat, presentem paginam in rey testmonium intitulatam sigillo nostre ymaginis

fecimus communiri. Datum per manus Petri Albensis Prepositi et aule Regie Cancellary, anno ab Incarnacione Domin-M° CC° IIII°. Venerabili Johanne Colocensi Archiepiscopo, Vgrino Strigoniensi Archielecto et Iauriensi Episcopo, Calano Quinque-Ecclesiensi Episcopo, Desiderio Chenadiensi Episcopo, Simeone Waradiensi Episcopo, Willermo Ultrasilvanensi Eyiscopo. Benedicto Palatino, Ypochyo Bano, et Bachiensi Comite, Jula Nitriensi et Curiali Comite, Tiburcio Budrugiensi Camite, Chepano Supruniensi Comite.

(V. István akkor ifjabb királynak 1257-ki megerösítő privilégiumából, mint alább 4. sz. a.)

2) *II. Endre királynak adománya ugyanazon Johannes Latinus számára. 1206.*

In nomine Sancte Trinitatis et Individue Unitatis. Andreas Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie, Gallicie, Lodomerieque Rex in perpetuum. Regie Serenitatis deuocioni plurimum expedit, quod ex fonte nascitur pietatis, ut hospites omnes ad sinum sue benignitatis confugientes suscipiat et fo eat; sed racio persuadet, ut eos propensius protegat et promoueat, quos ad honorem Corone et Regni utilitatem inspexerit, efficacius invigilare. Huius igitur rey speculat o re salubriter ammoniti, et Johan Latini hospitis fidelis nostri militis serviciorum merita fideliter et efficaciter nobis impensa considerantes, terram quandam nomine Cwezfey pristaldo infideli (igy) nostro Andrea filio Teutonici Martin de villa Vratotus hereditario iure, in perpetuum ei contulimus possidendam. Que terra his metis et terminis circumgingitur et concluditur. Incipit itaque prima meta de Barancyth, et progrediens terminatur ville Lewenech; vnde exiens per quasdam metas tenet terminum cum villa Cowrnh; et inde terminus vadit per tres metas, donec perveniatur ad villam Welmer; inde progrediens per quasdam metas conterminam habet villam Sars; deinde similiter uadit per quasdam metas et coniungitur ville militum; unde procedens de meta in metam revertitur ad predictam villam Barancuth; infra quas villas

est terra Johan, quam ei dedimus. Que eciam est lustrata et metis assignata per iam dictum pristaldum, iobagionibus Albensis castri testimonium inde perhibentibus. Quorum nomina hec sunt: Gyuna, Gyna, Gyurgy, Iseph, Willam, et aliis quam pluribus quos tedet nominare. De cetero paci et quieti illius providere volentes, eandem libertatem, quam frater noster Rex Hemiricus recolende memorie ei contulerat, plenarie sibi suisque heredibus presencium auctoritate concedimus; videlicet quod in placito ad nullius iudicis adstet presentiam preter Regie Majestatis et Comitis Palatini; cuius ius saluum esse volumus, et ubicumque locorum domos, terras, vineas, molendina et alia quecunque bona, quascunque possessiones habuerit vel in posterum prestante Domino poterit adipisci, sine aliqua dilaceracione vel infestatione precipimus permanere. Ad hec stabilimus, quod ad quemcumque locum ipse vel eius famuli causa mercacionis venerint, ab omni exaccione vel pensione tributi liberi sint et exempti. Decernimus ergo ut nulli omnino hominum fas sit, prenominatum Johan eiusque heredes in aliquo perturbare, et suam familiam inquietare, vel eius possessiones auferre, vel aliquatenus minuere; sed integre et illibate permaneant illi illiusque in perpetuum heredibus usibus idoneis pro futuris. Ne igitur huius nostre donacionis vel institucionis series ab aliquo posterorum calumpniose possit infringi, presentis scripti patrocinio et Regie Serenitatis sigillo fecimus confirmari. Si quis autem pertinax et indevotus presenti pagine temerario ausu contraire temptauerit, iram Omnipotentis Dey incurrat et Regie indignacionis severitatem vehemencius experiatur. Datum per manus Gottfredi Orodiensis Prepositi et Regie aule Cancellarij; anno ab Incarnacione Domini M° CC° VI°. Venerabili Johanne Strigoniensi Archiepiscopo existente, Calano Quinque-Ecclesiensi Episcopo, Bolezlao Waciensi, Kalanda Vesprimiensi, Kathapano Agriensi, Desiderio Chenadiensi, Guthardo Zagrabiensi, Symone Varadiensi, Petro Geuriensi. Mogh Comite Palatino et Byhoriensi, Chepano Bano existente, Chepano Comite Bachyensi, Gyula Budrugiensi, Marcello Supruniensi, Benedicto Woyowoda, Smaragdo Curiali Comite nostro et Zonuchiensi, Mercurio Posoniensi, Tiburcio Curiali Comite Regine et Albensi, Martyn Woswariensi,

Ogyuz Zaladiensi, Nicolao Nitriensi, Poth Musuniensi, Nicolao Chenadiensi.

(V. István akkor ifjabb királynak 1257-ki megerősítő privilepiumából, mint alább 4. sz. a.)

3) *IV. Béla akkor ifjabb királynak adománya ugyanazon Johannes Latinus és fiai számára. 1231.*

Bela Dei gracia Rex primogenitus Regis Hungarie omnibus presentes litteras inspecturis salutem in Domino. Gloria in excelsis Deo et in terra bone voluntatis hominibus pax in terra nunciatur, quum illuxit dies redempcionis Hungarorum, restauracionis dignitatis Regie, reuocacionis libertatis Corone, Beatissimus Rex Stephanus ad inmarciscibilem enim vite eterne transiturus gloriam, defensioni Beate Virginis terram Hungarorum merito commendavit; quia eius precibus et interventu de merore ad leticiam, de servitute ad libertatem est translata. Nos igitur sub proteccione eiusdem militantes, dum per Divine inspiracionis graciam voluntate patris nostri, et maturo Principum terre nostre Consilio inutiles et superfluas donaciones, que falso nomine perpetuitates nuncupantur, destrueremus, positi in Transilvanis partibus, fideles et dilectos milites nostros Saxones Ultrasilvanos, Corrardum et Danielem filios Johannis Latini, qui nobis fideliter sua semper in omnibus exhibuerunt servicia tam diligenti anneximus, quod quatuor villas eorum, scilicet villam Albe Ecclesie, villam Homuspotoc, villam Sárpotoc, villam Latinam, nec non et populos eorundem de villa Oplid ab omni collecta absolvimus; ita quod nec nostris collectoribus, nec populis Scibiensibus, collectam persolvant, nec collectores villas ipsorum intrare nostri presumpmant; sed constituto termino, id est circa Nativitatem Domini teneantur nobis dicte ville militum tres fertones auri persolvere annuatym. Ita quod propter istam specialem solucionem populos ab omni absolvimus gravamine. Hoc non pretermittentes, quod quando in exercitum proficiscuntur ipse vel filii eius, in usus eorum collecta dicte pecunie redigatur. Ut igitur nostra donacio de generacione in generacionem salua

semper et inconcussa permaneat, concessionis nostri sigilli seriem scribi fecimus sigillo nostro roborantes. Datum per manus Mathye Prepositi Zagrabiensis aule nostre Cancellary anno Domini M°CC°XXX°I° Pous Tauarnicorum, Chac Dapiferorum, Posa filio Solum Agasonum, Michaele filio Opud Pincernarum Magistris existentibus; Iula fratre Ratolt Woywoda Transylvano existente.

(V. István akkor ifjabb királynak 1257-ki megerősítő privilegiumából, mint 4. sz. a.)

4) *V. István akkor ifjabb királynak privilegiuma, melylyel a fentebbi három okmányt megerösíti. 1257.*

Stephanus Dei gracia Rex primogenitus Illustris Regis Hungarie, et Dux Transilvanus, omnibus presencium noticiam habituris salutem in eo qui est vera salus. Plurimum expedit devocioni Regie Serenitatis, quia ex fonte nascitur pietatis ut universos ad suum sinum confugientes suscipiat, foueat et protegat opere pietatis, maxime tamen eos, quos considerat invigilare ad Corone Regie gloria et honorem. Hinc est igitur quod ad universorum noticiam tenore presentium volumus pervenire, quod accedentes ad nostram presenciam Gyaninus filius Corrardi, et Daniel filius Johannis frater eiusdem, exhibuerunt nobis privilegia auorum nostrorum inclitorum Regum Hemerici videlicet et Andree, et domini patris nostri Illustris Regis Bele; quorum privilegorum, unum videlicet inclite memorie Regis Hemerici incipit in hec verba:

In nomine stb. Hemericus stb. (Következik Imre királynak 1204-ki privilegiuma, mint fentebb 1. sz. a.)

Aliud vero privilegium videlicet recolende memorie Regis Andree continetur in hac forma:

In nomine stb. Andreas stb. (Következik II. Endre királynak 1206-ki privilegiuma, mint fentebb 2. sz. a.)

Tercii vero privilegii videlicet domini ac patris nostri karissimi tenor talis est:

Bela D. gr. primogenitus Regis Hungarie stb. (Következik IV. Béla akkor ifjabb királynak 1231-ki privilegiuma mint fentebb 3. sz. a.)

Quibus inspectis, auditis et intellectis suplicabant nobis viri supradicti, ut iuxta formam privilegiorum supradictorum ipsos ac eorum heredes heredumque successores fouere et conseruare dignaremur. Nos igitur ipsorum peticionem justam fore et condignam considerantes, eorum suplicacionibus misericorditer inclinati, ipsos Gyaninum et Danielem, ac eorum successores concessa perfrui, volentes libertate, seriem privilegiorum gloriosorum Regum ratam habentes de verbo ad verbum nostro privilegio inserendo confirmauimus et auctoritate presencium confirmamus. Vt autem huius nostre donacionis series et facti robur optineat perpetue firmitatis presentes concessimus litteras sigilli nostri duplicis munimine roboratas. Datum per manus Magistri. Ph. Prepositi Dymisiensis aule nostre Cancellary, anno Domini M° CC° L° septimo.

(Eredetie bőrhártyán, melyről a király kettős pecsétjének töredéke sárga-ibolyaszínű selyemzsinóron függ; a budai kir. kamarai levéltárban.).

MÁSODIK FÜGGELÉK.

Regesták az erdélyi szászok történetéhez IV. Béla király haláláig.

1. *1000—1038.* Hermani generatio cum Regina Keyzla introivit. Liberi homines sunt de Nurunberg hereditatibus pauperes. (Mark képes krónikájában; s úgy szintén a pozsonyi ed. Toldy 27. l., a budai ed. Podhraczky 51. l., s a Turóczyféle krónikában II. k. 18. f. Ezen Herman Nagy-Szeben felépitőjének tartatik, mely neve után Villa Hermanni és Hermannstadtnak neveztetik.).

2. *1000—1038.* Andreas stb. hospitibus Teutonicis de Zathmar Nemethi residentibus, qui se dicebant in fide dominae Reginae Keyslae ad Hungariam convenisse, talem dedimus, donavimus et concessimus libertatem, quod more Saxonum villicus ipsorum armatus cum quatuor personis sagittariis nobiscum exercituare teneatur stb. (II. Endre király 1230-ki

privilegiuma Szatmár-Németi város számára, Fejér Cod. Dipl. III. köt. 2. r. 211. l.

3. *1141—1161.* Andreas stb. Accedentes fideles hospites nostri Theutonici Ultrasilvani universi ad pedes Maiestatis Nostre humiliter nobis conquerentes, sua questione suppliciter nobis monstrauerunt, quod penitus a sua libertate, qua vocati fuerant a piissimo Rege Geysa auo nostro excidissent stb. (II. Endre királynak 1224-ki nagy privilegiuma, mint alább 20. sz. a.).

4. *1141—1161.* Gregorius de Sancto Apostolo D. gr. Sanctae Mariae in Porticu Diaconus Cardinalis Apostolicae Sedis Legatus stb. Flandrenses stb. qui tunc erant in illo solo deserto, quod gloriosae memoriae G. (II. Géza) Rex Flandrensibus concessit stb. (Gergely bibornok 1189-ki okmá. nyából, mint alább 9. sz. a.)

5. *1141—1161.* Sigismundus stb. Nos ex tenoribus et continentiis certarum litterarum praedictorum dominorum Gaysae etc. Regum per nos confirmatarum stb. vidimus stb. (Zsigmond királynak 1419-ki szabadságlevele, Siebenbürgische Quartalschrift IV. köt. 166. l.).

6. *1141—1161.* Wladislaus stb. Saxones nostri stb. uti ex litteris quondam Serenissimi domini Sigismundi stb. superinde confectis vidimus contineri, ex quondam Geysae stb. Regum Ungariae generosis (? graciosis) concessionibus, eisdem vigore litterarum eorundem Regum stb. factis stb. I. (Ulászló királynak 1441-ki szabadságlevele, Edernél: De initiis juribusque primaevis Saxonum Transsilvanorum 181. l.).

7. *1173.* után. Gregorius de Sancto Apostolo D. gr. Sanctae Mariae in Porticu Diaconus Cardinalis Apostolicae Sedis Legatus stb. quod cum occasione huius verbi »desertum«, quod verbum est in privilegio gloriosi et illustris domini Regis B. (III. Béla) et nostro ad preces eiusdem Regis impetrato a nobis et optento super constitucione Praepositurae Ultrasilvanae, quam fecimus, cum prius officium legationis gessimus in Hungaria stb. (Ugyanazon Gergely bibornok és 1189-ki intézkedéséből, mint 9. sz. a.).

8. *1184.* Rex Vngarie habet de alienis hospitibus Regis

de Vltrasyluas XV millia marcarum. (Status Regni Hungariae Bela III. R. H. regnante, Fejér Cod. Dipl. II. köt. 218. l.)

9. *1189.* Gregorius de Sancto Apostolo D. gr. Sanctae Mariae in Porticu Diacomus Cardinalis Apostolicae Sedis Legatus stb. (Az erdélyi püspök és a nagyszebeni prépost közti perben) illustris et gloriosus Rex (III. Béla) ad interrogationem nostram hanc interpretationem Vesprimii in praesentia Magnatum suorum promulgavit, quod non fuit eius intentionis tempore constitutionis Praepositurae, nec postea, quod ali Flandrenses Praeposito essent subditi, nisi qui tunc tantummodo habitabant in deserto, quod sanctae recordationis Geisa pater suus Flandrensibus concesserat stb. Nos vero idem cum domino Regie sentientes stb. praedictum verbum sic interpretamur stb. (Fejér Cod. Dipl. II. k. 250. l. Teutsch és Firnhaber Urkundenbuch. 4. l.).

10. *1191.* Datum XIII. kalendas Januarii. Coelestinus Episcopus servus servorum Dei venerabili fratri . . . Strigoniensi Archiepiscopo stb Cum Ecclesia Teutonicorum Ultrasilvanorum in Preposituram liberam sit instituta stb.: eandem institutionem ratam habentes praecepimus nostri registri serie contineri perenni memoria duraturam stb. (Fejér id. m. II. k. 276. l.; Teutsch és Firnhaber id. m. 3. l.).

11. *1198.* Datum Rome apud Sanctum Petrum XVII. kalendas Julii. Innocentius (III.) stb. megerösíti Gergely bibor és pápai követnek 9. sz. a. intézkedését. (Fejér id. m. II. köt. 333. l.; Teutsch és Firnhaber id. m. 6. l.).

12. *1199.* Datum Laterani XIX. kalendas Januarii. Innocentius (III.) stb. Adriano Ultrasilvanensi Episcopo stb. ut si aliquod scriptum contra sententiam, que contra Flandrenses sacerdotes, qui positi sunt in terra Sancti Michaelis quondam decimali, super jure parochiali pro te lata est, per subrectionem appareat impetratum, viribus careat stb. (Fejér id. m. II. köt. 348. l.; Teutsch és Firnhaber id. m. 6. l.).

13. *1204. In nomine stb. Hemiricus D. gr. Hungarie stb. Rex stb.* Imre királynak privilegiuma Joannes Latinus számára, mint az első függelékben 1. sz. a.

14. *1206.* Andreas stb. hospites Regni de tribus villis Ultrasilvanis, *Karako* videlicet, Chrapundorf et Rams stb. tali

eos ob reprimendam posterorum praesumtionem libertatis gratia, quam et antecessorum nostrorum privilegiis obtinuere, dotavimus stb.; quod a collectarum, et quibus alii Saxones obligantur sint immunes pensionibus; nec ob custodiam confiniorum excubent in exploratione, neque etiam, nisi quando Rex in propria persona — — praecesserit, in exercitum ire teneantur stb. (Fejér id. m. III. k. 1. r. 33. l.; Teutsch és Firnhaber id. m. 7. l.)

15. *1206. In nomine stb. Andreas D. gr. Hungarie stb. Rex stb.* II. Endre királynak privilegiuma Johannes Latinus és fiai számára, mint az első függelékben 2. sz. a.

16. *1211.* Datum Laterani idibus Julii. Innocentius (III.) stb. Ultrasilvano Episcopo. Significatum est nobis, quod Sibiniensi Prepositura vacante, que ad Romanam Ecclesiam nullo pertinet mediante, dilectus filius Magister R. ad eam canonice est electus stb. A választásról jelentés tétessék. (Fejér id. m. III. k. 1. r. 114. l.; Teutsch és Firnhaber id. m. 10. l.).

17. *1212.* Datum Laterani XV. kalendas Februarii. Innocentius (III.) stb. Electo et Preposito Colocensibus. Sicut dilectus filius Magister R. nobis exponere procuravit, carissimus in Christo filius noster Ungarie Rex illustris, ipsum ad Prepositurum duxit canonice presentandum stb. instituáltassék (Fejér id. III. m. k. 1. r. 129.; Teutsch és Firnhaber id. m. XXX. l.).

18. *1217.* Anno Redemtionis nostrae MCCXVII. mensis Augusti XXIII. die advenit Andreas Rex ad civitatem Spalatensem. Praecessit autem Regem et Ungaros ingens Saxonum multitudo, qui omnes pacifici et mansueti erant cum devotione ac desiderio navigationem Regiam praestolantes; omnes enim cruce signati erant stb. (Thomae Archidiaconi Spalatensis, Historia Salonitanorum Pontificum atque Spalatensium, 26. fejezet.)

19. *1223.* In nomine stb. Andreas D. gr. Hungarie stb. Rex stb. privilegium a kerczi apátság számára. (Fejér id. m. VII. k. 1. r. 212. l.; Teutsch és Firnhaber id. m. 23. l.).

20. *1224.* In nomine stb. Andreas D. gr. Hungarie stb. Rex stb. Az u. n. Andreanum, vagyis II. Endre királynak

nagy privilegiuma az erdélyi szászok számára (Fejér id. m. III. k. 1. r. 441. l.; Teutsch és Firnhaber id. m. 28. l.)

21. *1235.* Datum Laterani IV. kalendas Martii. Gregorius (IX.) stb. Archiepiscopo Strigoniensi stb. Cum Ecclesia Theutonicorum Ultrasylvanorum in Prepositurarn sit liberam instituta et eisdem, quibus alie Prepositure exemte libertatis insignibus redimita, et eam authentico scripto recolende memorie B. Rex Hungarie studuerit communire, quam etiam felicis memorie Gregorius Sancte Marie in Porticu Diaconus Cardinalis, tunc in partibus Hungarie Apostolice Sedis Legatus privilegii sui munimine, et Apostolica postmodum Auctoritas confirmauit stb. uj pápai megerősités. (Fejér id. m. III. k. 2. k. 240 l; Teutsch és Firnhaber id. m. 45. l.)

22. *1231. Bela d. gr. Rex primogenitus Regis Hungarie stb.* IV. Béla akkor ifjabb királynak privilegiuma Johannes Latinus fiai számára, mint az első függelékben 3. sz. a.

23. *1238.* Datum in villa Saxonum de Erkwd. II. idus Februarii. Bela stb. quod nos hospitibus nostris Saxonibus de villis Karako et Crapundorff talem concessimus libertatem stb. (Fejér id. m. VII. k. 4. r. 257. l.; Teutsch és Firnhaber id. m. 61. l.

24. *1241.* Rex Cadan (Tartarorum) inter Rusciam et Comaniam per silvas trium dierum habens iter sive viam, pervenit ad divitem Rudanam, inter magnos montes positam Theutonicorum villam, Regis argenti fodinam, in qua numerabatur innumera populi multitudo. Sed cum essent homines bellicosi, et armorum penuriam non haberent, audito ipsorum adventu extra villam per silvas et montes eis obviam exierunt. Cadan vero respiciens multitudinem armatorum, terga dedit, fingens fugam ante eos. Tunc populi cum victoria revertentes, armis depositis inebriari vino inceperunt. Sed ipsi Tartari subito venientes, cum fossata, muros et municiones aliquas non haberent, villam ex multis partibus intraverunt. Et licet hinc inde fieret magna strages; videns populus, quod eis resistere non valebat, se ad fidem eorum totaliter reddiderunt. Sed Cadan sub sua protectione villa recepta, Ariscaldum Comitem Ville, cum electis sexcentis armatis Theutonicis, suis militibus, associavit sibi, venire cum eis incipiens citra

silvas (M. Rogerii Carmen miserabile super destructione, Regni Hungariae per Tartaros facta 20. fej.)

25. *1243. VI. kalendas Februarii.* Bela stb. quod cum fidelem nostrum Laurentium Woyvodam post conflictum Tartarorum ad partes Transylvanie misissemus, ut populos nostros recolligeret, et ea que sibi videntur in terra illa nobis et Regno nostro utilia, vice nostra et authoritate ordinaret: dictus Laurentius Woyvoda, considerans servitium et fidelitatem per quosdam Theutonicos, Lentenk videlicet Comitem, et Hermannum fratres nobis exhibitam, eisdem quosdam terras Castri nostri Doboka, Tatateleke videliet, Bachunateleke, Chegeteleke contulit perpetuo possidendas; Christiano vero, sponso dictorum Lentenk et Hermanni, quandam terram ville Nagyfalu axistentem ad viginti aratra ad nos pertinentem, contulit eciam ob remuneracionem seruicii et fidelitatis perpetuo possidendam stb. (A király ezt megerösiti. Fejér Cod. Dipl. IV. köt. 1. r. 275. l.)

26. *1248.* Nos Laurentius Wayuoda Transsilvanus et Comes de Walkov fidelibus suis Teutonicis de Wynck et in Burgbergh commorantibus stb. quod fidelibus hospitibus nostris in Wynch et in Burgbergh commorantibus omnem per omnia libertatem stb. quam habent provinciales Comitatus Scybiniensis, duximus indulgendam stb. (Fejér id. m. VII. k. I. r. 294. l.; Teutsch és Firnhaber id. m. 68. l.)

27. *1252.* Bela stb. quod accedens ad nos fidelis noster Vincentius Comes filius Akados Siculi de Sebus — — genter postulando, quod terram Zek, que quondam Saxonis Fulkun fuerat, sed per devastacionem Tartarorum vacua et habitationibus carens remanserat inter terras Olahorum de Kirez, Saxonum de Barassu, et terras Siculorum de Sebus existentem sibi conferre dignaremur stb. Prima meta incipit ob oriente super quodam monte nomine Vekul, et venit ad fluvium Olth usque partem meridionalem, et per memoratum fluvium Olth descendit ad indagines usque septemtrionem, et per quemdam rivulum vadit diu usque ad caput ipsius rivuli; et inde ascendit ad monticulum, qui vulgariter berkh dicitur, a quo contignatur predicto monti Vekul versus orientem, et sic terminatur stb. (Fejér Cod. Dipl. IV. k. 2. r. 147. l.).

28. 1257 *Stephanus D. gr. Rex, primogenitus Illustris Regis Hungarie et Dux Transilvanus stb.* V. István ifjabb királynak privilegiuma Johannes Latinus utódjai számára, mint az első függelékben 4. sz. a.

29. *1265* Stephanus d. gr. junior Rex Hungarie, Dux Transilvanus stb. megerősíti Lőrincz vajdának 1248-ki okmányát, mint fentebb 26. sz. a.

30. *1266.* Stephanus D. gr. junior Rex Ungarie, Dux Transylvanie stb. védlevél a »hospites de Karako et de Igen« számára. (Teutsch és Firnhaber id. m. 83. l.)

31. *1268.* Datum in Rodna in vigilia Thome Apostoli. Nos Judices et Jurati de Rodna stb. quod Comes Rotho cum bona voluntate omnium suorum amicorum et heredum, — — — sui Comitis Heuchmanni, scilicet filie sue Margarete vendidit suas possessiones Comiti Henrico filio Brendlini et suis heredibus stb. Nomina vero ipsarum possessionum hec sunt: Primo turris lapidea, et domus lignea apud turrim, et curiam circum munitam cum fundo; item molendinum ultra aquam Zhomos; item casam integraliter, et duas curias, et omnes agros sub castro; item medias partes argenti fodinarum undique locorum, quas ad Comitem Rothonem novimus pertinere stb. (Fejér id. m. IV. k. 3. r. 480. l.; Teutsch és Firnhaber id. m. 89. l.).

Biblioteca centrală regională
Timişoara

M: 220

TANULMÁNYOK

A

GÓTHOK MÜVÉSZETÉRŐL.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

HENSZLMANN IMRE

RENDES TAGTÓL

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1874. január 12-ki ülésén.)

Biblioteca centrală regională
Timişoara

BUDAPEST,
EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.
(Hoffmann és Molnár.)
1874.

Budapest, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

TANULMÁNYOK A GÓTHOK MŰVÉSZETÉRŐL.

Dr. HENSZLMANN IMRE,

REND. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1874. január 12-iki ülésén.)

A régibb középkornak egy jelképéről kivánok szólani, mely a hol megjelenik, meghatározza az alapját tevő münek nemzetiségét. Ha továbbá ily müvek modorát más egykoruakkal összevetjük, ezeket is vagy ugyanazon nemzetnek fogjuk tulajdoníthatni, vagy attól kizárni s igy ujabb világot deríteni a mütörténelem egyik igen homályos korszakára.

A történelem atyja. Herodot (IV. 8—10.) elbeszéli Herakles pontusi kalandját. — Miután a hős Geryon ökreit elrabolta, maga is elveszti mig alszik, utánok kérdezősködvén, eljut Echidnahoz is, a félig emberi félig kigyó alkotással biró heroinahoz, és megtudja töle, hogy ő hajtotta el a nyájat, de addig vissza nem adja, mig a hőstől gyereket nem nyer. A szerelmi kalandra mindig kész hős beleegyezése után Echidna három figyermeket szül, kik közül azt jelöli ki Herakles királynak, ki képes lesz, ha majd felnő, ijjával elbánni, *és övét, melyen arany csészét hordott, kellőképen felkötni.*[1]) E feladatot *Skythes* a legifjabb teljesitette és ezért ő nyerte el az uralmat. Töle származnak a skythák, kik a Heraklesfélének emlékéül, még Herodot idejében is csészét hordottak övükön[2]) Ezt úgy mondja Herodot: beszélik a Pontus körül lakó görögök.[3])

---

[1]) ζωστῆρα ἔχοντα ἐπ' ἄκρῃς τῇς
συμβολῇς φιάλην χρυσέην.

[2]) ἔτι καὶ ἐς τόδε φίαλας ἐκ τῶν
ζωστήρων φορέειν Σκύθῃ.

[3]) A Skythák a csészehordás eredetét másként mesélik: Targitai Jupiter és Borysthenes istennőnek fiának három fia volt: midőn ezek

Ezen csésze vagy kehely a fentebb érintett jelkép.

A bécsi világtárlat spanyol melléképületében tizenöt főszöntvényü emberi alak volt kiállitva, melynek mindegyike csészét szoritott testéhez, majd egy de többnyire mindkét kezével. Egy az öntvények mellett elhelyezett könyv megismertette az eredeti szobrok lelhelyét és leirta az alakokat. Czime ez »Memoria sobre las notables escavaciones hechas en el Cerro de los santos poblicada por los PP. Escolapios de Yecla, Madrid 1871.«

E könyv szerint, a halom, melyben ezen szobrok századok óta el valának temetve, régóta »szentek halma« név alatt volt ismeretes, midőn a nép az itten, szintén régóta kiásott szobrokat szentekéinek tekinti. Az ásatásokat 1871 óta rendszeresen folytatják. Itt állott volna hajdan Altea, Baetikának fővárosa, melyet a karthagóiak feldúltak. A csészehordó szobrokat tehát papi szobroknak, a csészét áldozó kehelynek, a helyet imahelynek (adoratorio) kellene tekintenünk.

Ez az asklepi atyák véleménye, mely ellen azonban felhozható: hogy a szobrok stylje, minden durvasága mellett, mégis antik képek utánzására mutat, és pedig archaisalókéra, nem valóban archaikusokéra, miből következik, hogy azokat a púni háború utáni korba kell helyeznünk; felhozható továbbá, hogy a szobrok nagy többsége nem férfiakat, hanem nőket ábrázol; végre, hogy másutt talált hasonló csészehordók nem papokat ábrázolnak, hanem siremlékek gyanánt ismeretesek. A kérdéses könyv nem mondja ugyan világosan, hogy e szobrok közelében embercsontok találtattak, hanem csak általán szól ily leletről is.

Mielőtt tovább menénk, tekintsük e főszöntvények néhányát: (lásd jövő lap.)

A spanyol könyv a talált szobrok több nemét irja le, de mi csak azokra irányozzuk különös figyelmünket, melyek csészét hordanak, az e jelképpel el nem látottakat, melyek

---

uralkodtak, az égről hullott négy tárgy (πτώματα): szántóvas, járom, kettős fejsze (σάγαρον, bipennis) és *csésze* (ψιάλη). E tárgyakat csak a legifjabb, Kolaxain, birta elhordani, az idősebb kettő, Leipoxain és Aproxain ujjaikat megégették, midőn hozzá nyultak. A csésze tehát ezen hagyományban is szerepel. Ezt is Herodot beszéli idézett könyvében.

1. kép.

3. kép.

4. kép.

2. kép.

6. kép.

5. kép.

száma szintén nagynak mondatik, csak mellékesen érintjük. — Az »attitudok« és ruházatra nézve a nevezett munka három osztályt állit fel.

»Az első osztályba tartoznak — olvassuk abban — azok, melyek vallásos és tekintélyes (autoritativo), jellemet tüntetnek elő, álló helyzetben vannak, az *öv magasságában mindkét kézzel edényt tartanak*: csak arczuk, kezeik és lábaik fedetlenek; balkezüket gyürü ékesíti, lábaikon czipőt viselnek; földig érő tunicájok czafrangban végződik, a test közepén olyas látható, mi övhez hasonlit, vállukról mellökre hármas nyakékszer vagy násfa esik, köpenybe burkolvák, mely hátukat egészen befödi, hol számos apró redőket képez, elül a köpeny szélei egymáshoz közeledve arányos ránczban a test és a kar közt folynak le. Fejükön fökötő látható, mely a homlokon két egymás fölötti czafrangban végződik. Csillagalaku csokor függ a fő két oldalán, melyből két zsinór esik le a mellre, e fölött pedig vastag zsinór tekercs fekszik a szobor vállán.«

»Másnemü alakokon ugyanezen viseletet találjuk, de némi módositással; fejükön csuklya van, mely az egész szobornak negyed magasságát veszi igénybe, néha alacsonyabb. Épek e nemben nem találtatnak, de a meglevő töredékek az előbbi fajnak elrendezését mutatják. Egy némelyiknek fejét mitra, vagy barett vagy pedig csürök idomu takaró födi. Ugy látszik, hogy a különféle alaku fejtakarók nem egykoruak, a csürökfélék roszabb miveletüek, tehát régibbek, a mitrafélék jobbak és ujabbak.«

»A második osztályhoz tartozó szobrok egyszerübbek. ezekből sem találtatott egész, de a töredékek nevezetesek. Nagy köpenyt viselnek, mely elboritja jobb oldalukat, de csak ugy, hogy a kinyuló két kéz, a mellnek része, az egész fej és a láb látható. A fejet a homlokig leeső és a hátulsóját eltakaró sapka födi, ennek alsó homloki része egy vagy két czafrangban végződik; van fülbevalójuk is. Jobbjuk kinyujtva mellükön nyugszik, mik balkezükben meghatározhatlan tárgyat tartanak, egy némelyiknél könyvre ráismerhetni; a lábat czipő takarja. Mellök el nem takart részén felirat jelenik meg, melynek betüi a turdetaniaiaktól különböznek. A szobrok egyikénél a felirat helyén nehézkés medaillon násfán látható, a medaillon hasonlit ama gombostükhez, melyeket, »imperdibles« elveszthetleneknek »nevezzünk; bronce darabokat, melyek hasonló tük részei voltak, szintén találtak az ásatásnál.«

»A harmadik osztályhoz tartozó szobrok martialis tekintetüek, mint az előbbiek tunicába és köpenybe ruházvák; az előbbi számtalan ránczczal bir, a köpenyt kalapácsalaku broche tartja (vajjon nem kell-e ezt a római készivalaku fibulának tartani?*) a köpeny a mellen és háton jobbjuk alatt leesik. A fej akként van diszitve, mint az előbbieknél; karpereczök is van. *Jobbjuk négy ujjával egy meglehetősen* lapos *ívócsészét tartanak*, a hüvely ugy görbül, mint ha valamely ismeretlen tárgyat támasztana.«

Az emberi alakokon kivül a spanyol munka állatszobrokat is idéz, nevezetesen: két- és négy fogatu lovakat, bikákat és oroszlánokat, de még phantastikus szobrokat is, ezekhez tartozik egy Bécsben kiállitott háromfejü törzs, rajta emberi alak töredéke, talán Cerberus és Herakles.

Tekintve az itt ábrázolt öt szobrot (a hatodik egyedül furcsa fejtakarója miatt van mellékelve), mind az öt, két kézzel tartja, melléhez szoritva a *kérdéses csészét vagy poharat*. Öltözetök legnagyobb részben az antik világé: fejfátyol vagy etruriai tutulus, kettős tunica, alsó és felső, s ezek fölött a köpeny, antik lehet az ékszer is: a torques, gyürü és fülbevaló; az utóbbi itt nem fordul ugyan elő, hanem a spanyol könyv mint előfordulót emliti. Határozottan nem antik az 1. és 5. ábra colossalis mitrája és a 6-diknak vánkos alaku fejtakarója, nem tarthatni antiknak talán a kötényeket sem, valamint a czipő is inkább a maihoz, mint a rómaihoz hasonlit. Ellenben archaizáló módon van redőzve a szobor valamennyiének ruházata, sőt a 3-dik ábra egyik ruha darabján még az antik sulyositó gomb is látható, mely azt lefelé huzza. A 2-dik ábrán igen különös, a csészéből emelkedő láng, mely fölött öt águ csillag lebeg, ennek jobbján félhold, balján az arczczal ellátott nap mutatkozik. Valamennyi szobor nőnemü.

Az itt adott öt szobron kivül a bécsi tárlatban még tiz csészehordó alak volt kiállitva.

1. Álló fátyolos női alak, antikizáló köntösben; csészé-

*) Hildebrand Heidnisches Zeitalter in Schweden. Hamburg 1873. cc czimü könyvének 222-dik lapján két kalapácsalaku nyakdisznek ábráját adja, mely Svéd országban találtatván, alkalmasint Thor istenre emlékeztet.

jéből láng támad, mely fölött kos jelenik meg; ennek jobbján és balján roncsolt nap és hold.

2. Álló fátyolos női alak, antikizáló ruhában, nyakán násfa, baljával csészét tart, jobbját mellére emeli, mutató ujját kinyujtja.

3. Fej nélküli alak, jobbja a törzstől eltávolitva tartja a csészét, balja a test mellett van lebocsátva.

4. Kis álló női alak antikiszáló ruhában, násfás, mindkét kezével melléhez szoritja a csészét, fejdisze különös, mintha abból sugárok indulnának.

5. Törött és összekötött maradvány, mindkét kézzel a csészét melléhez szoritja.

6. Kettős alak, a jobbik férfiu, minden fejdisz nélküli, a női alak fátyolos antikizáló öltönyben, a csészét magok közt tartják.

7. Papi alak, torzkép, jobbja a csészét tartja, balja a kehely fölött emelve, mint nálunk áldoznak; miként a katholikus misében látjuk; rendkivül nagy füle magasan áll.

8. Női fátyolos alak, jobbjában a kehely, baljában négy osztályu gömb, nyakán násfa.

9. Álló női alak, fátyolos, antikizáló öltönyben, melle előtt mind két kezében a csésze.

10. Álló fátyolos női alak, ruhája antikizáló, a két kezével tartott csésze fölött, mintegy második csésze látható; ha csak ezen alakot nem ölt ruhájának különös redőzete.

Ezek voltak a spanyol tárlat föszöntvényei.

A romániai iparosztályban ki volt állitva a petreosai kincs, melyet Bock a bécsi »Mittheilung«-ok 1868-dik évfolyam 105. s. k. l. irt le, feltalálása körülményeit ekkép elbeszélvén:

»1837-ben négy munkás a közel Buzeo városához fekvő Satul Petreosa falu Istritza nevü hegyén hídépitéshez való követ fejtvén, csekély mélységben több rendbeli ércz edényekre akadt, melyek századok óta itt hevertek, mint ezt felületök feketés bevonása mutatta. Az egyszerü munkások nem gyanitották, hogy valamennyi tárgy, mely együtt többet nyo-

mott $^3/_4$ mázsánál, finom aranyból volt készítve, az anyagot vörös réznek tartván, a leletet alkalmasint magok közt felosztották. Több mint két esztendő mulva a dolog köztudomásra jutott, midőn a munkások egyike egy réz edényt csavargó czigány által kiigazittatni szándékozván, oda nyujtotta a talált edényeknek darabját, mely a lelet ideje óta padlásán hevert. Egy esetleg ott járó görög megpillantja e darabot, ráismer anyagára és hihetőleg potom áron megveszi a szegény ember egész részét. A kincset értékesiteni óhajtván, a görög kiszedte a drága köveket s az edényeket egyenként eladta, sőt ha nagyobbak voltak, darabokra törte s igy árusitotta el.«

»Ugyan ez idő táján valamely tisztviselő Petreosán át utazván, s itt a falu gyermekeit különös alaku granátokkal játszani látván, kérdezősködéseire sikerült megtudnia, hogy e granát darabok ugyanazon leletből származnak, melyről, a becset nem ismerve, azokat erőszakkal letörték. Az innen eredt feljelentés következtében Ghika Mihály herczeg akkori belügyminiszter és az uralkodónak testvére, maga elment a helyszinére, összeszedte a még meglevő tárgyakat, ezeket államtulajdonnak jelentvén ki, és az elveszetteknek szigoru nyomozását elrendelte; államtulajdonnak pedig kinyilatkoztathatta azért; mert lelhelyök a buzéoi püspökség földjén fekszik. Daczára a legszigorubb nyomozásnak, az eladott, beolvasztott vagy másként elfecsérlett tárgyak többé nem kerültek elő.*)

»Ámbár mint a helyszinén megtudtuk, az eredeti leletnek több mint két harmada oda van, a meglevő tizenöt tárgy mégis többet nyom 30 fontnál tiszta aranyban.«

Bock érintett czikkében nyolcz tárgynak ábráját adja, azonban ott hiányzik az itt másolt főtárgy. (lásd a táblát.)

Az első e lelet fölött tartott értekezést találjuk a bécsi tudom. akadémia értesitőjében (Szitzungsbericht) 1848. évfoly. (aug. 1. 2-dik füzet 42. s k. l.) hol Arneth József ezeket mondja: »az egy láb átmérővel biró, két fontot nyomó csésze

*) De Linas a fölfödözés történetét kissé másképen beszéli; de, midőn Bock adatait a helyszinén vette, ez utóbbinak elbeszélését pontosabbnak kell tartanunk.

8. kép.

közepén szobrocska látható, melyet elszedhetni; venyigével diszitett padon ül. *E női alak mindkét kezével ivóedényt tart;* miért is Liberanak nevezhetnők. E kis körön tul emelkedik egész a venyigediszes körzetig, a hellen és római mythologiából vett, de barbár elemekkel vegyitett 16 istenség. Legkönnyebben ráismerhetni Apollóra, balján félig ruházott alak, parittyával és baltával; — két nő széken ülve, hihetőleg Ceres és Proserpina, mellettök felruházott férfiu, balját szivére teszi, jobbjában parittyát tart; valamely imperatornak, talán Maximiannak, vagy barbár ellenének képe, melyet a böség istennője koronáz; egy folyó-istenség krokodilus on ülve; következnek Ceres papnője, kalászszal hajzatában, a Dioskurok felemelt ostorral, köztök madár, végre egy bachans és bachansnő. Ugy hiszem, hogy a csésze Diocletian korában készült. Itt a földivel sok mystikai, a földfölöttiével, sok földalatti van összekeverve.«

9. kép.

E kincset, mely a párisi tárlaton is ki volt állitva, tüzetesen irta le de Linas »Histoire du Travail á l'exposition universelle« czimü munkájának 183. s. k. l. sőt már elébb is emlékezett arról az 1864-ben megjelent »Orfévrerie mérovingienne-ben« ama adatok és fényképek nyomán, melyeket Bocktól

kapott. De Linas is mint Arneth, a csészét az antik művészet hanyatlási korába helyezi, mintegy a IV-dik századba; ellenben Odobescoval, ki 1867-ben román kiállitási biztos volt és a bukaresti evang. lelkész Neumeisterrel a nagyobb kör tizenhat alakját az északi mythologiából magyarázza és következőleg azonositja az északi mythologiának és a classikai kornak isteneit 1. Balder, Odin fia, Apollo; a hyperboreusok imádták a napot. 2. Aegir a vizek istene, Neptun. 3. Fosite, Balder fia, tisztelték Helgolandban. 4. Tyr, a hadur, Mars. 5., 6. és 7. a három Norna: Urda, Verdandri és Skuldra, vagy is Clotho, Lachesis és Atropos 8. Soeter? Saturnus. 9. Freya, a szerelem és termékenység istennője, Venus. 10. Odin vagy Vodan, Tacitus szerint a germanok Mercuriusa 11. Thor, a villám istene, Hercules vagy Vulcan. 12. Héla, a halál istennője (ehez nincs de Linasnak analogja az antik mythologiában.) 13. és 14. Castor és Pollux, kiknek tiszteletét Tacitus a Naharvaleseknél talált 15. Freyr, a békének és termékenységnek istene? 16. Ostara, a tavasz istennője? A holló Odinnak jelentést tett az egész világ titkairól. Feladatunk nem terjed annak vizsgálatáig, vajjon e magyarázat helyesen ismeri-e fel az északi isteneket? mert tulajdonképen csak a középső szobrocskával van dolgunk. Itt tehát csak annyi jegyzendő meg, hogy de Linas a kincs kölönféle tárgyait részben keleti, részben antik és részben gót eredetüeknek tartja.

A középső szoborkáról ezt jegyzi meg: »ez ülő női alak, magassága 0,075 m. hosszu ujj nélküli tunicát visel, mely a testhez szorul; homlokától fogva osztott hajai tekercses koronát és chignont képeznek; durva arczvonásai semmi kifejezéssel nem birnak, melle kevéssé emelkedett; *mind két kezével csürök alaku poharat tart* (calathus), melyet mellehez szorit.« (Ez áll a 185. l. és tovább a 194. l. ez van): A tál közepén uralkodó helyet foglal el a vén Jordh vagy Hertha, a föld vagy Kybele, kit jellemez környezete és kezében a *pohár.*« (?) Ezután folytatja: »Filimonow ur (ki a párisi tárlatban orosz szakbiztos volt) e szoborkában azon istennőnek typusára ismer, mely déli Oroszországban, többnyire egyetlen kő darabból faragva, gyakran előfordul, ott *kamenaia baba-nak* nevezik, ezek az élet és a természet teremtő erejének jelképei. Filimonow

megjegyzése tanusitja, hogy az Ázok, kik később egész Európában elterjedtek, Oroszországban voltak honosok. A kamenaia babákra nézve egy kérdést koczkáztatok, a nélkül hogy magam adnám a feleletet. D'Eichwald ur, a petersburgi orvosi társaság tagja, pár nap előtt velem négy, 1820-ban talált, colossalis alak rajzát közlötte, egyet Konskje Rasdory, a charkowi megyének faluja mellett kis Oroszországban, a többi hármat déli Oroszországban födözték fel, Kherson és Berislaw közt, valamivel inkább kelet felé a Marianopolból Tagonrogba vezető ut mellett. Az eredeti négy köszobor *két férfiut és két nőt ábrázol, kezökben van a petreosihez hasonló calathus,* de ezzel vége van a hasonlatosságnak; mert az orosz colossok ruházata és arczvonása *mongol jellemü*. A Filimonow ur által vizsgált emlékek vajjon ugyan ezen jellemet viselik-e magukon?«

Bock id. értekezésében (109. l.) a csészéről igy szól: »A medencze átmérője 9″ 11″ (Arneth 12″ mond), két arany lemezből áll, mely egymásra van rakva és összeforrasztva, az erősebb képezi az alapot, mig a vékonyabb felsőben vannak kiverve az alakok és diszitmények. E módon eltakarhatta a mester a felső lemez alsó felületén a disztelen és kényelmetlen üreket, melyeket a kivert munka okoz; másrészt sokkal gyengébb arany lemezt is használhatott, mely ismét könnyebben engedett a kalapácsnak. Sajnáljuk, hogy ezen érdekes mü másával nem szolgálhatunk, mivel pontos archeologikai lerajzolása a helyszinén lehetetlen volt és a fénykép sem sikerült kellőleg; puszta leirására kell tehát szoritkoznunk. Medenczénk közepén több körrel és tekeres czafrangféle diszszel körülvett medaillont pillantunk meg, ez magában köralakban elrendezett jelenetet mutat, fekvő pásztort, körülvéve különféle álló és szaladó állatokkal. E kisebb körben, ismét kettős körrel és venyigével körülvéve, ül egyszerü széken *női* alak, mely *sajátságos idomu poharat két kezében tart* és melynek antik öltözete és haj elrendezése jellemzi a csésze eredetének korát. Nem döntjük el a kérdést, vajjon ezen előadás vonatkozással bir-e a medencze rendeltetésére, de az ülő alak mindenesetre annak markolatául szolgált; midőn hasonlóan alakitott tálakat még ma is készitenek.«

Bock a tizenhat dombor mű alakot csak futólag emliti, tüzetesbb magyarázatát s egyszersmind az eddigiek közt a legjobbat találjuk az 1872-dik évi »Berliner archaeologische Zeitung 135. s. k. l. hol Matz a csészét is adja három ábrán, melyet itt másolunk, e magyarázat röviden a következő: a kisebb körben, mig a pásztor alszik, oroszlán és párducz megtámadja nyáját. A nagyobban lantja és griffje után *Apollóra* ismerünk, szemközt vele a *Nilre,* krokodilusa után, melyet azonban talán inkább hippopotamusnak kellene tartanunk; a kettő közt van az egyik oldalon öt, a másikon kilencz alak. Az ötös csoport közepén álló férfi a legegyszerübb idomu szántó eszközt tartja, (fából, tehát nem szántó vasat, mint ezt az egyptomiak használták), *Triptolemusnak* tartjuk kisérőjével. A kilenczes csoportban az ülő alaku *Demeter* volna, mellette *Persephone,* egy harmadik női alakban, a mellén csomósitott ruhával *Isis papnőjére* ismerünk, mig a közte és Persephone közt álló férfiu egy a *mysteriumokba való beavatását* váró volna. A hátra levő öt alakot közelebb nem magyarázza Matz. Végre ezt mondja: »a két csoport közti összefüggést a mezőgazdaság két nagy istensége adja, s ez annál szorosabbá válik, ha az ötös csoport fő alakjában Ceres pártfogoltjára, Triptolemusra helyesen rá ismertünk. Eszerint a művész feladata lehetett: előadása azon áldásnak, melylyel az eleusi s az azokkal rokon istenek az emberiséget elárasztják; még pedig nem csak anyagilag, hanem szellemileg, mit a mysteriumokba való avatás, ha ezt helyesen határoztuk meg, tanusit. Igaz, hogy minde mellett több részlet magyarázás nélkül marádt, ezen ujabb publicatio azonban hihetőleg alkalmat adand e műemlékek behatóbb tanulmányozására, midőn azután a nehezségeket legyőzni, vagy a teljes magyarázat lehetlenségét kimutatni fogják.«

Tekintsük most a csésze provenientiáját.

Bock ezt és a kincs többi tárgyát határozottan gótnak tartja; Először kizár minden más nemzetiséget, mely a régi középkorban a lelet szinhelyén volt letelepedve, más részt igenleges okait a népvándorlás körülményeiből meriti. — Miután Athanarichet fegyvereseinek nagy része odahagyta, kevesed magával Petreosa táján visszamarad, hol azonban

elleneitől körülvéve, nem maradt soká; azért a rómaiakhoz fordul, kik megengedik átszállását a Duna jobb partjára, sőt Theodosius császár megajándékozza és meghívja Konstantinályba. Athanarich ennek folytán oda hagyja hegyi lakát, s ez volt hihetőleg azon időpont, melyben kincseit elásta vagy már előbb tette, midőn a hunnok megtámadását minden perczben várnia kellett, vagy talán csak akkor, midőn rögtöni futásával a Duna jobb partjára menekült. Bizhatott visszatérésébe is, miután Fridigern halála után ismét minden nyugoti gót törzsnek főnökövé lett; azonban csakhamar Konstantinápolyba megérkezte után meghalván (381-dik január 25-kén), vele együtt kincsei helyének ismerete a sirba szállt, s ezt csak is a véletlen korunkban födözte fel ismét.

Bock tovább fejtegeti a táj helyszinelését: »a Kárpátok ezen egyik tősarjadéka igen alkalmas a körüle fekvő terjedelmes siknak uralkodására, központja lehet egyszersmind egy ide szorult csapat hadi működésének.« körül veszik e helyet több rendbeli erődítési épitkezéseknek maradványai is, melyeket Bock szintén a gótoknak tulajdonit. Továbbá Bock a petreosi tárgyakat összehasonlitja a bakodiakkal és a guarrazaiakkal és kivált a technikában sok analogiat talál, miben Bockkal megegyezik de Linas is*). Végre fontos a gót eredetre nézve egy a kincs tárgyai közt talált gyürünek felirása, melyet az epigraphikusok többsége runokból állónák, tehát gótnak ismer el; mihez csak ezt kell hozzá adnunk, hogy legyen bár gót is a petreosi kincs, mégis fő tárgyában, a csészében, az antik művészet befolyása, épen oly félreismerhetlen, mint a fenn leirt spanyol szobrokban.

Keressük fel tehát a csészehordó szobrok ős-eredeti hazáját a fekete tenger vidékén, déli Oroszországban.

Herodot emlékezik az élő csészehordó szittyákra, e történész után a csészehordó-szobrokról legelőször szólanak orosz XIII-dik századbeli kronikák, melyek elbeszélik, hogy 1225-ben Hamabég, tatár főnök a *palóczok kurganai mögé vonulván*, a palóczok által megöletett.

*) V. ö. De Linas »Orfévierie mérovingienne« 76. s. k. l. az idetartozó ábrákkal s épen ugy a bakodi leletnek a »Mittheil.« 1860 évf. 102. s. k. l. Arneth igazgató által adott magyarázatát.

A kronikákhoz korra nézve legközelebb áll Rubruquis minorita, kit IX. Lajos 1253-ban a tatár nagykhán udvarához küldött, az utóbbi öcsének látogatására, kiről az a hire szárnyalt, hogy a keresztyén hitre áttért. Rubruquis, másként Rubroi, Risbrouke, Ruysbrooke stb. a Krimen és déli Oroszországon átutazván, utleirásában beszél számos *sírszobrokról, melyek*, mint magát kifejezi, edényt *tartanak köldökökön:* »a kúnok« mondja, nagy halmokat hordanak össze és azokra kelet felé tekintő szobrot állitanak, mely *poharat hord küldökén*, a gazdagoknak pyramisokat is emelnek, azaz hegyes házikót és néhol nagy, téglából épitett tornyokat láttam, néhol kő házakat, ámbár ott követ nem találhatni. Láttam nem régen kimultat, kinek tizenhat lóbört akasztottak magas rudak közt, négyet-négyet minden sarkpont felé, és ellátták cosmossal (a kancza tejből készitett »kumis« nevü itallal) hogy ihassa, és hussal, hogy chesse, és erről mégis mondták, hogy keresztelve volt.«*)

Toldy e szobrok előfordultáról Livadiában, melyeket »kamene babè« az alattok levő halmokat »kurganoknak« nevezik, a következőket mondja Eötvös »Politikai hetilap« 1866-dik 22-dik számában.

»E sirhalmok nagy számmal a Don és Pruth között fordultak elő, tehát ott, hol Herodot korában *scythák* laktak, s még tömöttebben a keresi térségen, hol a középkorban *kazarokkal* találkozunk. Radozicki a Dneper és Don közt állapitja meg nyugati és keleti határaikat, s délnyugatnak egész a Kuban és Terek folyókig. Köppen szerint a kurgánvidék Herodot Scythiáját fedezi. Pallas, Güldenstedt és Klaproth szerint a Dneper és Don közt vannak legnagyobb számmal,

*) Comani faciunt magnum tumulum, et erigunt ei statuam versa facie ad orientem, *tenentem ciphum ad umbilicum*, fabricant etiam divitibus piramides, id est domunculas acutas, et alicubi vidi magnas turres de tegulis coctis, alicubi lapideas domus, quamvis lapides non inveniantur ibi. Vidi quemdam noviter defunctum, cui suspenderunt pelles XVI. equorum, ad quodlibet latus mundi quatuor, inter perticas altas; et apposuerunt cosmos ut biberet, et carnes ut comederet, et tamen dicebant de illo, quod fuerit baptizatus.« Recueil de voyages et de mémoires. Paris, 1839. T. IV. p. 237.

a Donon túl is, de ritkábban, t. i északi Kaukáziában, a Kubán és Terek, a Kúma és ennek mellékfolyói körül; a mi pedig felette nevezetes, Pallas szerint a Jenisei, Irtis és Samara vizeknél is fordúlnak elé, bár ritkán, és csak egyenként. Jerney tagadja, hogy Krimia déli részein találtatnának, de Köppen Bakcsiszeráj körül határozottan állit olyanokat lenni. Az utolsó utazó, Jerney, határokul a Dneper és Don, Charkow és Krimia közt határozza meg a kurgán vidéket.«

»Ez átnézet tehát oly földekre utasit, melyeket a legrégibb időkben *scythák*, utóbb *kúnok, kazarok*, s hosszabb-rövidebb ideig *magyarok* laktak, sőt *ugorok*, tehát északi finnek is.«

Pallas és Klaproth ez emlékeket a *hunnoknak*, tulajdonitják, Eichwald a *kúnoknak*, Bulgarin a *scythákna*k, Radozicki a *mongoloknak*, Güldenstedt a *slávoknak*, Jerney a *magyaroknak*. Egyedül a *gótoknak* eddig nem tulajdonitotta senki, bár ezek is mintegy két századon át lakták e vidéket.

Dubois »Voyage du Caucase« czimü Neuchatelben 1840-ben megjelent munkájának atlasa »Série d'Archeologie« XXXI-dik tábláján az érintett szobrok tizennégy ábráját közli, és mellékel két chinai fejet, hogy igy a fajnak rokonságát bebizonyitsa. Igaz! vannak a szobrok közt arczvonásaikkal a chinaiakéhez közel állók, azonban a nagy többség határozottan ind-europai jellemü.

Scytha eredetök ellen, eltekintve, hogy a nomad élet nem alkalmas a szobrászat gyakorlatára, az is harczol, hogy e szobrok, barbár durvaságuk daczára, mindenütt az antik plastika befolyását elárulják. még pedig nem az archaikusét, hanem már az elkorcsorodottét, melyben a byzanti pompáskodás, kivált az öltönyben lábra kapott, ez utóbbit veszszük észre itt is, ellentétben a spanyol országi szobrokkal, melyeknek mintáit nem ugyan archaikus, hanem mégis archaizáló antik müvek szolgáltattak.

Dubois ábrái közt három kitünőbbet választok, a többi kevésbbé tanulságos.

Legnevezetesebb e három szobor középsője, 11. ábra, ennek arczvonásaira állapitja Dubois, hypothésisét a chinai rokonságról, de ez ellen szól a többinek typusa, valamint a

10. kép.

11. kép.

12. kép.

10-dik és 12-dik ábránkon sem látszik semmiféle chinai rokonság. A 11. sz. ábrának pompás ruhája hasonlit a byzanti »ruhumhoz«, a colossális agraffok emlékeztetnek egy részt a héber főpapnak »rationalejára«, más részt a későbbi keresztyén főpapok u. n. »morsus casalae-járá«, óriási csatra, mely a misés felruha két szárnyát a mellen összetartotta. Ábránkban még a kereszt sem hiányzik, mely körülmény viselőjét keresztyénnek tekinteni is engedné. Köntöse alján felvarrt zsinórzatot látunk, egyik mezején parittyát, másikán ivet, de nem tudjuk, vajjon e tárgyak byzanti módra ide himzettek-e vagy a kelmébe vannak szöve? A nadrág is dusan van diszitve. A csészét az alak a mell alatt tartja, a köldök táján, még pedig mindkét kezével, fejét csürök alaku sapka födi, melynek anyagát meg nem határozhatni.

10. Ábránk alakja fején hasonló csürök-sapkát visel,

bár férfiu, mégis szakálatlan és gyöngy násfával van ellátva, mely alatt ismét kettős kerekded agraffe látható, de itt a keresztdisz hiányzik. A pohár még inkább lefelé sülyedt, köntöse mintegy prémes s ugy tetszik, mint ha alsó köntös volna alatta. Leginkább feltünő a csizma, ez olyan minőt ma is viselünk, azonban ilyen csizmát a chinaiaknál is találni.

A 12-dik alakot nőnek tüntetik fel a finomabb arczvonások, keskenyebb vállak, lefüggő mell, daczára, hogy annak a ruha által födötteknek kellene lennie, és szélesebb medenczéje. Czomb és láb helyett, mintegy fa- vagy kőállvány szerepel; fökötője egészen sajátságos, nyakán gyöngy-násfát visel s ezalatt még két nyaklánczot, szoknyája fölött még kötény is látszik; a többi poharaktól alakjában eltérő csészét két kezével tartja. Igen feltünő hármas nyakékszere, melyet a fentidézett spanyol könyv nyomatékosan emlit s kiemeli a spanyol analog alakoknál, valamint nevezetes a kötény is; mivel ezt is a spanyol női személyeknél találjuk.

Jerney 1844-ben utazott déli Oroszországban, az odessai museumban látta legelőször azon csészetártó szobrokat, melyekben első pillanatra mint magyarokra vélt ráismerni. E fölfödözés által lelkesitve meglátogatta mindazon vidékeket, melyeken, mint mondja, e szobrok ezerenként találhatók, már nem eredeti helyükön ugyan, a sirhalmokon, hanem elszórva a szomszéd falukban: befalazva a házakba, az épebbek alkalmazva kerti diszként, a kevésbbé épek használva ajtó küszöb, lépcsőfok sőt még vályogként is. Jerney állitja, hogy a kereken kidolgozott szobor és a dombormü közepett állának (Dubois szobrainak hátsó része is, csak kevésbbé szorgalmatosan van kidolgozva); hogy mindkét nembeliek ülve adatnak elö (Duboisnál sőt maga Jerney táblájáu is lábon állók is fordulnak elö), hogy többsége colossális nagyságu, másol egy 9′ lábnyi magasat stb. A ruházatot a mai magyar ruházathoz hasonlónak állitja, igy a bajuszt is, sőt talált czopffal ellátottakat is és ilyent Dubois is ábrázol.

Jerney augustus elsején keltézett második jelentése folytán az akadémia külön bizottságot küldött ki ily feladattal: vizsgálja meg tüzetesebben az utazó adatait, és jelölje ki azon módot, mely vizsgálatai könnyebbitésére szolgálhatnának. A

bizottság többször tanácskozott és az 1844-dik octob. hó 14-kén tartott kis gyülésnek jelentését beadta (1844-dik Értesitő 152 s. k. l.), melyben a következő a legnevezetesebb volt.

»A választmány sajnálattal kénytelen kijelenteni, mikép a tudósitó rövid leirása nem eléggé határozott és jellemző, hogy az hasonlitásoknak és ezekből következő itéleteknek biztos alapot nyujthasson. Igy, hogy a bizottság részletekre menjen által, a szűk nadrágot illetőleg, melyet Jerney ur a jellemző tulajdonok közé helyez, a nélkül mégis, hogy közelebbről meghatározná azt, meg kell jegyeznünk, hogy eldődeink a legrégibb időkben alkalmasint nem szűk, hanem bő nadrágot viseltek. E valószinüség mellett vitáz az is, hogy a keleti öltözködés általános jelleme a kényelmes bőség, a régi magyarok lóhátoni élete, azon bizonyos tudomás, hogy szűk nadrágot, már igen régi időkben más népeknél igen is találunk, jelesen a németeknél és olaszoknál, kiknek művészetét magasabban felvihetni, már X. században, sőt még korábban; mig a legrégibb magyarokat ábrázoló képek és metszvények, például a bécsi képes krónika és Burgmeier Jánosnak a XVI. század kezdetén készitett fametszetei, csizmába tolt nadrágot ugyan, de nem szűket, hanem bővet mutatnak*); továbbá, ha szűk nadrágot eredetinek veszszük, nem fejthetjük meg magunknak annak együttlétét a gatyával, mely nem találtatik eredetileg semmi európai nemzetnél, csak a magyarnál, s mi legkülönösb, ennek a szűk nadrág alatt viseltetése: ugy hogy több mint valószinű, miszerint a mai szűk magyar nadrág nem más, mint ékesebb formája hegyi tótjaink sujtásos szük nadrágjának: mit az itteni éghajlat szükségein kivül támogat az is, hogy valamint egyéb sajátságokat, ugy a ruházatét is mindenkor a köznép tartja fön, s őrzi meg legtovább a maga ősi eredetiségében, s itt is azt látjuk, hogy valamint a tót pór szűk nadrágja, egészen hasonlit a mai magyar nadrághoz, úgy a magyar paraszt bőnél bővebb gatyát tart sajátjának.«

»Nagyobb nyomatékot mint a nadrágnak talán a többi,

*) Itt tévedés van: mert a bécsi képes krónika férfi alakjai szűk nadrágban jelennek meg, hanem olyan szűk nadrágban, minőt a XIV. században egész Európában viseltek.

Jerney ur által fölfödezett ruházat nemeinek lehetne tulajdonitni u. m. a prémes mentének, csizmának, a nőnem fökötöinek stb., de ezek sem jellemeztetnek közelebbről, hanem csak általában magyar alakuaknak mondatnak.«

Az arczvonásokról a physiognomiáról a bizottság, eredeti példányok vagy legalább jellemző rajzok hiányában, itéletet nem hozhat.

»Az ismert történeti bizonyságok inkább Jerney ur véleménye ellen mint mellett szólnak, mely tekintetben elegendő leszen Constantinus Porphyrogenitusra hivatkoznunk, ki eldödeinkről azt jegyzi meg, hogy csak három esztendeig lakták a kérdéses földeket (Lebediást): mert Engel magyarázatát, mely leirói hibát tevén fel, elég önkényesen 203 évre nyujtja lebediási tartózkodást, annál keséhbé fogadhatjuk el, miután szinte Constantin bizonysága szerint eleink ugyancsak Lebed vezérlete alatt jöttek be Atelkuzuba. Mint lehet pedig, hogy költözés közben 3 év alatt ezrekig menő colossal kőemlékek, készüljenek?«

13. kép.

»Felötlő az is, hogy öseink csak Lebediásban gyakorlolták volna a szobrászatot, Atelkuzuban pedig, s a mai hazában a gyakorlattal mintegy rögtön hagytak volna föl. — Valószinübb, hogy a magyaroknak honba érkeztök előtt művészetök nem volt.«

»Azonban midőn a bizottság igy vélekedik, nem idegen azt hinni, hogy az idézett emlékek készitésére azon, a magyar nemzettel rokon népek adtak alkalmat, melyek előttök hosszabb ideig, mint öseink, tartózkodtak Lebediásban; egyszersmind nyilvánitván, mikép azon emlékek készitésénél a régi görög és római (azaz inkább a byzanti) szobrászatnak befolyását sejti.« stb.

Jerney utleirását két negyedrét kötetben kiadta 1851-ben e czim alatt »Jerney János keleti utazása.« Ebben már nem tulajdonitja, oly határozottan, mint jelentéseiben, magyar művészeknek a kérdéses

szobrokat, hanem e dicsőségben a magyarokkal rokon fajokat is részesíti, ugy szintén jobb ábrákat is ad, mint a minőket leveleihez csatolt.

Jerney munkája I. tábláján az itt 13. 14. és 15 sz. a. másolt ábrák láthatók, a 13. és 15. szám alatti ugyanazon kőszobornak, mely az odessai museumban őriztetik, két oldalróli nézlete. A rongált állapot nem engedi meg a nemzetbeli meghatározást; de köntösét igen hasonlónak mondhatni az elébb, a 11. sz. alatt adott alak köntöséhez, csak hogy itt ív és parittya mellett még kard is látható, a czomb és lábat épen ugy mint a 12 számunál fa- vagy kő-állvány pótolja, a sapka a már ismert csürök alaku, szóval ugy tetszik, mint ha a 10, 11, 12, 13 és 15. számu alak, ruházatánál fogva ugyan egy nemzetbelieket ábrázolná; de ez ellen határozottan szólnak az arczvonások, ha a valóban chinai féle 11. sz. alatti arczvonásait a többiével, mely ettől egészen elüt, hasonlitjuk.

14. kép.

15. kép.

II-dik tábláján Jerney az itt következő 3 ábrát ad:

Abráink mind hármában megvan ismét a már ismert csürök-sapka, kettejében a szintén már előfordult kettős mell-agraff*), melyek tarcsái csat által össze vannak kötve; szintugy a 17. sz. a. köntös rokon a 13. és 15. számuéval, mindnyáján az ív és parittya előfordulván.

Illetvè a nemzeti physionomiát, a magyar vagy azzal közel rokon népek typusát nem ismerhetjük félre a 16. 17. 18. sz. a. alakokban és a 14. sz. a. adott főben; és ha némi nem-

*) Az itt látható, kivált a 11. ábráéhoz igen hasonló agraffot közli Hildebrand is »Das heidnische Zeitalter in Schweden« czimü 1873-ban Hamburgban megjelent munkája 22. l.« Runde Fibula von Silber mit eingelegtem rothem Glasfluss; Kentischer Typus; hasonló a 31. l. előforduló gotlandi is. Távolabb állnak a 17. és 18. sz. alatt adott elypticus fibulák.

16. kép.

17. kép.

zet elfogultságot feltesszük is Jerney választásában és rajzában, mégis Dubois a 11. számu alakot ugyan e fajhoz, nem pedig a chinaihoz tartozónak kell elismernünk. Ide járul azután Rubruquis tanusága, ki megjegyzi, hogy még korábban is, azaz a XIII. században, a kunoknak sírhalmait ily szobrokkal rakták meg. Egyébiránt nem felesleges még egyet megemliteni, hogy nem csak ezen, hanem más, nevezetesen az ind-europai fajhoz tartozó népek szobrai is, még pedig gyakrabban fordulnak elő a Pontus táján.

18. kép.

Felmerül e kérdés, miféle nemzetnek kell tulajdonitanunk a szobrok készitését? Mi a magyarokat illeti, ezeket határozottan ki kell zárnunk, mivel mint fentebb láttuk, csak rövid ideig tartózkodtak a kérdéses vidéken és mivel Magyarországon ily szobroknak legkisebb nyoma sem találtatott; az utóbbit nem czáfolja meg az, mit Jerney idéz, t. i. a kövek melletti »ad lapides« tisztelkedésöknek törvényes eltiltása; mert a Pontus melletti szobrok sem voltak bálvány képek, hanem síremlékek; mert a

magyarok letelepedésök után, csak hosszabb idő multával, lettek keresztyénekké, végre, mert a kövek, mint bálvány-képek, tisztelete az egész világon előfordult; tisztelték pedig és tisztelik ma is a vad népek a köveket, nem szobor, hanem durva, jelképes alakban, mit Lubock »The origin of civilisation and the primitive condition of man« czimü 1870-ben Londonban megjelent könyvében 204. s. k. l. tüzetesen fejteget.

De ha a magyaroknak nem tulajdoníthatjuk a szobrok készítését, nem tulajdoníthatjuk más népnek sem, mely későbben változott lakhelyén ily plastikai müveket nem hozott létre.

Fenmaradt tehát egyedül a *gót nemzet*, melynek egyik ága ily szobrokat Spanyolországba készített, még pedig ugyanazon jelvénynyel, a *mellhez szorított csészével vagy kehellyel* ellátottakat. Hozzá járul, hogy a petreosi tálban, a dél oroszországi és spanyolországi gótokat összekötő láncznak középszemére ráismerünk; mert Bockkal és de Linassal e tálat határozottan gót münek kell tartanunk, habár csak annyiban is, hogy gót megrendelésre byzanti mester készítette.

Jerney a kérdéses csészét majd Perzsiából származó áldozó, majd a véreskühez szolgáló edénynek tekinti, hivatkozván a magyar hét vezérnek szerződésére is. Azonban mind két magyarázat elkésettnek tekintendő, midőn a csészét, mint Herakles jelképét, már Herodot korában, sőt azelőtt is szerepelni látjuk; egyébiránt minő értelemben? azt ma annál kévésbbé határozhatjuk meg, minél rövidebb s kévésbbé világos már Herodot megjegyzése is.

A gótok nem birtak eredetileg-teremtő művészettel; miért is Hildebrand azt mondja rólok (id. munkája 83. l.): »Ezek (a germánok) mögött laktak keleten gót népek, melyek keleti és nyugatiakra oszlottak, vandalok és mások, kik korán egybeolvadtak és, mint látszik, a keleten nagy hatalmat képviseltek, mindenek előtt nagy hatalmat képeztek a római birodalom határain belül. Elenyésztek azon törekvésükben, melylyel a german faj a classikai polgárosodást akartak rátukmálni, igy vesztek el olasz, galliai, spanyol és afrikai birodalmai.«

Ezen nyilatkozat vizsgálatunkra nézve fölötte fontos;

mert ábráink és az ezeken ismeretes leirt vagy lemásolt művek mindnyájának, bár félbarbár gyakorlata ugyancsak az antik művek utánzásán alapul.

De más részt ugyan is Hildebrand tanuságot szolgáltat a gótok müipari képességükről, midőn a gotlandi szigetet mint e nemüek apadhatlan lelhelyét felemliti és idézi az idegen, itt talált régi pénzek roppant mennyiségét, mely nem jöhetett ide másképen, mint az ily kiviteli czikkek ára fejében.

Ha a bécsi világtárlat »amateur« osztálya első tervének szellemében alakul meg és részt vésznek a kopenhagai és stokholmi muzeumok is; tárgyunkhoz alkalmasint bővebben és tüzetesebben szólhattunk volna, azonban az adott körülmények közt a különféle vidéken előforduló ugyanazonos csészehordó szobrok is alkalmat szolgáltatnak arra, hogy a tulajdonképi gót müvészet vizsgálatát tovább folytassuk, s így e nemzetnek oly müveket is tulajdonitsunk, melyeket eddig, elégtelen okadatolással, más egykoru népektől származtattak.

7. kép.

9
H97

A:502

A MAGYARORSZÁGI

AVAR LELETEKRŐL.

PULSZKY FERENCZ

TISZT. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1874. január 12-ki ülésén.)

BUDAPEST,

AZ EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(HOFFMANN és MOLNÁR.)

1874.

Budapest, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

A MAGYARORSZÁGI AVAR LELETEKRŐL.

PULSZKY FERENCZ t. tagtól.

Alig van ország Európában, hol a régész feladatai oly nehezek és bonyolúltak volnának mint minálunk, mert hazánkat soha nem lakta homogén nemzet, s a régi hóditó népek nagyobb részint csak keresztül vonultak rajta, uralmok nem tartott soká, legtovább még a rómaiaké, kik negyedfélszáz év alatt városokat épitettek s gyarmatokat telepitettek, de gyarmataik is az egész római világ népségeiből összeszedett légiók és cohorszok kiszolgált katonáiból nyerték lakóikat, olasz légió hazánkban alig feküdt, hanem Batávok, Lusitannok, Ituréok stb., minek következtében rómakori emlékeink szintén a barbarság bélyegét viselik, s a dombormüvek csak itt-ott emlékeztetnek classikus előképekre. A későbbi népek pedig, egyik a másik nyomát taposta el, emlékeit összerombolta, csak a sirok őrizték meg itt-ott a müvészeti ipar azon terményeit, melyek a halotthoz koporsójába vagy hamvvedrébe adattak.

Hazánkban az ember, a mennyire eddig tudjuk, az újabb kőkorban tünik fel először, szerszámai csontból, fegyverei csiszolt kőből készültek, hasonlók azokhoz, melyekre a schweiczi tavakban a czölöpépitők maradványai közt, a skandináv konyhahulladékokban, az olasz terramárékban akadunk. Győrmegyében nem ritkák ugyan a nyilak és szilánkok jaspisból, s Ungban, Zemplénben obsidiánból; Hevesmegyéből a Tisza partjáról ismerünk egy szép kovakést, melyek mind nincsenek csiszolva, de ily kovanemü szerszámok másutt is, például Olaszországban, a csiszolt kőkorba soroztatnak, mely onnét nyerte nevét, hogy a nagyobb szerszámok és fegyverek, kevésbbé kemény kőből mint a kova s

obsidian, mind csiszolva vannak. Az emlitett csiszolatlan szilánkok egyébiránt roppantúl eltérnek a palaeolith franczia s ángol barlanglakók idomtalan durva kőfegyvereitől. Barlangjainkban eddig nem találták kétségtelen nyomát a jégkorelőtti, jégkori és iramszarvaskori embernek; ez ugy látszik csak Franczia s Angolországban terjedett el; Németország keleti részében s a skandináv országokban eddig nem észleltetett. Történt ugyan említés hazánkban is két három ily leletről, de ezek nincsenek elégségesen constatálva emberkéz által felhasitott őslényi csontok által, sőt a csiszolt kőkor is alig tartott nálunk soká, mindenütt látjuk már a finomabb formákat, s az átmenetet a bronz korba. Ezt azonban aligha meg nem előzi még a felföldön egy rézkor, mert különösen a Kárpátok alján s a Mátra körül sok tiszta réz szerszám fordul elő minden egyéb fémkeverék nélkül, nagyobb részint bányászcsákány s egyéb bányaeszköz, mi alig tünhetik fel, mert a hol a természréz találtatott, ott ezt használták fel előbb, mint a nehezebben olvasztható érczet, mely más fémekkel van keverve. A bronzkor egyébiránt Magyarországon szintoly választékos alakokat teremtett mint a skandináv országokban, sőt liliomlevél alaku bronzkardjaink vetélkedhetnek szépségökre nézve azokkal, melyeket a görög művészek a homéri hősök kezébe adtak, s eltérnek markolatjukban is a szomszéd német bronzkori kardoktól.

Mikor kezdődött hazánkban a bronzkor, azt meghatározni lehetetlen, sőt az sem bizonyos, mikor végződött s a vaskorba ment át. A történelmi kor, mely csaknem mindenütt a vaskor kezdetével azonos, nálunk, a mint tudva van, Augustus idejére esik, midőn Tibér Bathót, a pannoni fejedelmet, nyolcz évi háború után legyőzi, elfogja s Rómába viszi s a Dunántúlt római tartománynyá teszi. Mellékesen megemlithetjük itt, hogy a legjelesebb Cameo Augustus idejéből való, a hires bécsi »gemma Augustalis«, Tibér pannoniai diadalára vonatkozik, s hogy az alsótéren látható két fogoly egyike Bathót ábrázolja. A vaskor kezdete azonban hazánkban valószinüleg háromszáz évvel régibb, mert a Duna mentében sokszor ásatnak ki ezüst érmek, melyek kétségtelenül Fülöp macedoniai király tetradrachmáinak barbár utánzásai s e sze-

rint idejéből valók, tanui a görög civilizátióval folytatott érintkezésnek. Tudjuk továbbá, hogy Nagy Sándor birodalma egész a Dunáig terjedett, a kereskedés bizonyosan összehozta az alsó Duna két partjának lakóit, s a civilizatiót bevitte az ország belsejébe. Igy Nógrád vármegyében is találtak barbár ezüst érmeket, melyeknek súlya eltér a római pénz súlyától s a göröghöz közelit, tehát a római foglalást megelőzi, a pénzverés pedig a civilizátió egy oly fokát tanusitja, mely a vaskort soha meg nem előzheti, s ismeretségre mutat a culturnépekkel. Nem is emlitjük, hogy Erdélyben a mult században nagy mennyiségü pénzek Lysimachus királytól; taval szintén nagy mennyiségü ezüst tetradrachmák Thasos sziget veretével ásattak ki, mind a két lelet bizonyitja a kereskedés és közlekedés élénkségét Görögország és hazánk közt, mely bizonyosan a vaseszközök használatát előbb idézte elő, mint az ezüst pénz értékének ismeretét.

Róma uralmának a nepvándorlás vetett véget Magyarországon, midőn hazánk azon nagy országúttá vált, melyen a barbárok hol keletről hol éjszaknyugotról vonúltak keresztül a déli államok megtámadására. Ezek közül legnevezetesebbek voltak a Góthok, Herulok, Gepidák, Hunok, Longobardok s Avarok, kik itt vándorlásaik közben egy ideig megpihentek, de államot csak a Hunok és Avarok alapitottak, hazájoknak csak ők tekintették a közép Duna völgyét. A Hunok nagyobb nevet hagytak ugyan a történelemben, de uralkodásuk ideje rövidebb volt mint az avaroké, kik legalább harmadfélszáz évig birták hazánkat s reánk nézve annál érdekesebbek, minthogy Nagy-Károly által legyőzettek ugyan, de soha ki nem pusztitattak sem ki nem szoritattak az országból. Ismeretes, hogy Károly hadai csak a Dunántúli részeket rabolták ki és zsákmánynyal terhelve tértek vissza; az Avarok e szerint, habár mint legyőzött s megtört nép, tovább is lakhatták hazánkat, egyesülhettek a csak két generatióval később érkező Árpád hadaival, ámbár krónikáink erről hallgatnak. Bármi lett legyen végleges sorsuk, annyi bizonyos, hogy uralkodásuk sokkal hosszabb volt, mint mind azon népeké, kik őket a rómaiak óta megelőzték; nem fogunk tehát hibázni ha állitjuk, hogy ezen emlékeknek nem csekély

része, melyek mint a népvándorlás tanúi hazánkban találtatnak, az Avarok idejéből származik. Minthogy azonban ezen nép culturájának fokáról alig tudunk valamit, s a korukbeli irókban nem találunk semmit, mi fegyvereik, öltözetük s ékszereik jellegét ismertetné, szembeötlő mily nagy figyelmet érdemelnek azon leletek, melyekkel együtt pénz is találtatott, mert ez mégis képes a kort némileg meghatározni, melybe a lelt tárgyak tartoznak. Absolut bizonyosságot az így talált érmek sem adnak ugyan, mert történhetett, sőt történt is, hogy sokkal régibb érmek újabb kincsek közt találtatnak, ha azonban rokonjellegü tárgyaknál, több helyütt, ugyanazon korból fordulnak elő a régi pénzek, akkor a legszigorúbb kritika sem kárhoztathatja azon következtetést, hogy az ily tárgyak körülbelől azon korból valók mint az érmek; s ha azután hasonló tárgyak találtattak érmek nélkül is, a styl azonossága elégséges arra, hogy ezeket is ugyanazon korba sorozzuk be.

Ezekből világos a leletek nevezetessége, melyeknél érmek is találtatnak, mint kiindulási pontok culturtörténelmi vizsgálódásainknál, s útmutatók kutatásainknál. Az ily nagyobb leletek, hol ékszerek s érmek együtt találtattak, fájdalom, nálunk ritkák. Muzeumunkban csak a következő hat van elégségesen bebizonyitva:

1. Az osztropatakai, Herennia Etruscilla aranyával 249-ből.

2. A kunágotai (I. Justinián aranyával, a nagy császár 527-től 563-ig uralkodott).

3. A szentendrei, melylyel két arany érem találtatott, az egyik I. Justinusé (518—527), a másik Phocasé (602—610).

4. Az ozorai, Constantinus Pogonatus aranyával (668).

5. A verebi, Berengarius olasz király ezüst denáraival a X. század végéről a brentai csata idejéből.

6. A galgóczi, egy keleti kalif ezüst pénzével szintén a X-ik századból.

A hat érmes lelet közül tehát kettő magyar, a vezérek korából, három azon korból való, midőn az Avarok birták hazánkat, csak egy közülök mutat névtelen barbárokra, s ezzel nem foglalkozunk ez alkalommal; figyelmünket inkább

azokra fordítjuk, melyek Justinián korától kezdve a VII. század végéig terjednek, tehát az Avar időkből valók. Ezzel nem akarjuk még egyelőre azt is állítani, hogy ezek mind az Avarok készítményei, mert kincseik nagy részben rablott kincsek lehettek, melyek máshol készültek. Az osztropatakai első leletnél például, mely a múlt század végén a bécsi régiségtárba vándorolt, egy ezüst csésze találtatott, mely legalább is Augustus idejére vihető vissza, s egy római arany kapocs (fibula) a III. századból e latin felirással, »Utere felix«. — Barbár eredetre csak azon emlékek utalnak, melyeken látszik, hogy a régibb művészi tárgy értelmetlenül más czélra alakíttatott át, vagy melyeken a nemes anyag, különösen az arany, tömör és súlyos alakba öntetett, mert a mivelt világ embere, ki a nemes érczeket munkával szerzi, jól szokott gazdálkodni a becses anyaggal s csak finomabb munkákra használja; a barbár ellenben, ki az aranyat ellenségétől rabolta el vagy sarczul nyerte, nem érti művészi becsét s azt minél tömörebb alakban használja ékszerül s viseli testén, sátrában nem lévén szekrény, melyben elrejtse, testén megvédi. Barbárműnek mondhatjuk végre azon emlékeket, melyeken a díszitmények motivuma egészen eltér a culturnemzetek által használt motivumoktól s hol a munka durvasága mutatja, hogy a munkás nem igen ismerte mestersége traditióit.

Azon három érmes lelet közül, mely az Avar időkbe esik, első tekintetre is legrégibbnek mondanók a kúnágotait, ha nem találtatott volna is ezzel Justinián aranya, mely könnyen egy későbbi kincshez is juthatott, mert Justin és Justinián uralkodása a keleti császárság boldogabb korszakát képezi, félszázadot tölt be, melyben a kincstár szükséget nem szenvedett, a seregek győzedelmeket arattak, a tudomány s művészet virágzott. Sokkal több arany veretett e császárok, mint a rövid uralkodású és sok bajjal küzködő utódjaik alatt. Justinián aranyai még soká maradtak forgalomban halála után, s ha valamely kincscsel találtatnak, csak annyit bizonyitanak, hogy a kincs elrejtése nem előzi meg e császár korát.

Nem lehet feladatom, mely egy felolvasás keretén túl is terjedne, hogy ezen leleteket részletesen leirjam, ez külön monographiának lehet csak tárgya, mert maga az ozorai

lelet közel száz darabból áll, elég itt mindegyiknél a főtárgyakat röviden jellegezni. — A kunágotainál találunk kétségtelen byzanczi müemlékeket, keskeny, hosszú, vékony arany lemezeket decorativ használatra, melyek ugyanazon technikával készültek mint az osztropatakai kincs egy része, az alakok t. i. bélyeggel be vannak verve az arany lemezbe. A motivum a felső sorban halászat, az alsóban vadászat; egy ágaskodó oroszlán s egy térden álló vadász, ki a vadat lándzsájával fogja fel, stilizált csoportozatot képeznek, mely a lemezek egész hosszában folytonosan ismételtetik. Hasonló technikával készültek Bacchikus jelenetek kerék lemezen, melyek magyarázó köriratokkal vannak ellátva; még jól olvasható egy női alak mellett *XAPIC* s egy férfialak felett *AION* (*ΥCOC*). Ezen lemezt azonban a barbár szétvágta, tekintet nélkül ez alakokra, s készitett belőle két háromormú boglárt, s három lyukat furt mindegyikébe s oda illesztett három zöld üveg gyöngyöt. Itt kétségtelen a barbár kéz. Ugyanerre mutat több egymáshoz hasonló hüvelyforma arany darab, egyszerü diszitménynyel, minőt byzanczi munkán nem ismerünk, továbbá számos ezüst boglár, melyek motivuma négy gomb háromszögben s alattok rojt. Ezen boglárok voltaképen rézből készültek s vastag ezüst lemezzel boritvák (plattirt) s ha az arany darabokat szorgalmasan vizsgáljuk, az találjuk hogy ezek is eredetileg rézzel voltak bélelve, melyet azonban a zöld rozsda annyira megemésztett, hogy csak itt-ott mutatkozik a réz nyoma. Egy keresztforma ezüsttel boritott boglár felvilágitást ád ezen ékszerek használatáról, mert hátul megmaradt még rajta a régi szij, melynek diszitményül szolgált; e szerint ezen ezüst s arany ékszerek, a szijak s különösen a szij végek diszesitésére használtattak, s a szijhoz azon szegek által voltak hozzá csavarva, melyek hátról hozzájok vannak forrasztva. Érdekes továbbá a kunágotai leletnél több nemtelenebb keverékü ezüst edény s néhány karperecz, melynek egyike mind két végén tölcsér alakú.

Épen ily tölcsér alakú két karperecz találtatott a szent-endrei leletnél is, mely általok a kunágotaival rokonságba jö. Ezen leletet, melylyel Justin és Phocas arany érmei találtattak, jellegez két arany durva fülbevaló, háromszegü gúla alakú, arany gyöngyökből összerakva. Ily fülbevalók

többször találtattak hazánkban, a Muzeum a szent-endrein kivül még négyet bir, birja ezeken felül még e durvább munkáju ékszer finom filigrános byzanczi előképét is, más részről pedig tudjuk, hogy hasonló alakú fülbevalók a mai napig is készülnek Olaszországban. Az ékszer motivuma tisztán byzanczi, de durva részletei s nagysága a szent-endrei érmek tanusága következtében egyenesen az Avarok idejébe tartozik. Rokon izlésü arany hajtük, sokszor durva filigránnal diszitve, e fülbevalók sztyljében dolgozvák, és szintén ezen korba valók.

A szent-endrei lelet legnagyobb nevezetessége azonban a két kengyelvas, mely az arany fülbevalókkal találtatott, s mely e szerint a VI., vagy VII. századig viendő vissza. A görögök és rómaiak nem ismerték a kengyelvasat, a stapes egy keresztfa volt a lándzsa végén, melyre a lovas rálépett, hogy magát könnyebben a lóra vethesse. De kengyelvas nélkül lehetetlen lévén a zárt lovas oszlopok rohama, a classikus időkben a lovasság harczokat soha nem döntött. A kengyelvas és a patkó megváltoztatták a régi tacticát, s hadviselést, a puskapor feltalálásáig a lovasság döntötte el leggyakrabban a csaták sorsát s még sincs tudva, mely időben történt ezen nevezetes találmány. A római emlékeken s iróikban nyoma nincs, még a Sassanid dombormüveken a régi Ktesiphonban, melyeket Ker. Porter munkájából ismerünk, kengyelvasat nem látunk, a szent-endrei eddig a legrégibb. Mellékesen megjegyzem itt, hogy a verebi leletnél, mely árpadkori magyar, a vezérek korából, Berengarius érmeivel szintén találtatott kengyelvas, mely a szent-endreinek felfedezése előtt a legrégibb volt, melyet ismertünk.

Az ozorai kincs Constantin Pogonatus érmével szorosan összefügg a kúnágotaival, egy részről nemtelenebb keverékü ezüst edények, más részről azon számos arany szijvégek által, melyek egészen a kúnágotaiakhoz hasonlitanak, mind a mellett, hogy egy egész századdal későbbiek. Ezek mellett e gazdag lelet több ékszert tartalmaz, mely egy külön technikával ismertet meg bennünket: ezek arany boglárok, gyürük, hajtük, csatok, melyeken arany rekeszekbe be vannak csiszolva hol gránátok, hol sötét veres üveg darabok. Az üveg darabok igen sokszor kiestek az arany rekeszből, néha benmaradtak.

Ezen ékszereken a gránátot az által lehet megkülönböztetni az üvegtől, hogy a kő mindig egy kis domborusággal, az üveg egyenesen van csiszolva. Ily technikával készült a gazdag bakodi kincs, melynél a nyakláncon mind gránátok, mind üvegdarabok láthatók. Byzanczban nem ismerjük e technikát, mely azonban nem különlegessége hazánknak, hanem egész nyugoti Európában is elterjedt, s a népvándorlás korának második felét jellegzi. A francziák merovingi sztilnek nevezik, mert Chilperik királyuk sírjában találtak ilynemü ékszereket, különösen méheket, minél fogva a méh a frank királyi jelképnek tartatott. Hasonló, de nem azonos sztilt találunk Németországban különösen ezüst fibulákon, nálunk mind az arany boglárokat, sőt a csömöri leletnél ugyan oly méheket is, mint a Chilperik sírjában, mind pedig a nagy ezüst diszfibulákat. A legnagyobb lelet azonban, valósággal királyi kincs, a Petrossai Romániában, mely diszedényeket mutat aranyból, üveggel s gránáttal; ilyen végre Theodolinda longobard királyné kincse Monzában, mely szintén a VI. században készült. — Ezen technikát e szerint semmi nemzetiséggel nem lehet kizárólagosan összeköteni; az atlanti tengertől elterjedt az a feketéig, s nem tudjuk hol eredett, de mindenesetre csak a frank longobard s avar korban, mely összeesik. NagyKároly alatt már új formák s új sztil merül fel.

Ezeknél, miket emlitettem, több biztos emléket nem ismerünk az avar időkből. Találtatnak azonban hazánkban számos helyeken bronz szijvégek, némelyek áttört domboru diszitményekkel, többnyire sztilizált állatok alakjaival, mig az arany szijvégeken eddig állatalakot nem találtunk. Valószinüleg ezek is az avar időkbe sorozhatók. Biztosat azonban korukról még sem mondhatunk, be kell várnunk valamely ujabb leletet, melynél akár érem, akár az arany ékszerek sztilje megalapitja ezen nagyszámu bronztárgyak korát, jelenleg csak azt állithatjuk, hogy a népvándorlás korának oly szakából erednek, midőn a római müvészet hagyományai tökéletesen megszüntek, mi az avar időkre mutat.

A szellemdús Schlegel Fridrik megjegyzé egyszer, hogy a tudós valamely eltünt nemzetnek egyetlen fenmaradt emlékéből is biztos itéletet hozhat, civilizátiójának fokáról; kisértsük tehát meg az avar-korból fenmaradt kevés emlékek

nyomán hazánk ezen régi lakóinak culturafokát meghatározni. A szent-endrei sir kengyelvasa mutatja, hogy egy lovas nemzetről van szó, melynél a ló tulajdonosát még a sírba is követi, a mint a régi magyaroknál is, az Anonymus tanusága szerint, Thonuzóba, midőn nem akar megtérni a keresztènységre, lovastul temetteti el magát ősi szokás szerint. Még nevezetesebb, hogy ezen kengyelvas a legrégibb, mely eddig ismeretes, s ez megfejti az Avarok hadi szerencséjét, kiknek lovas csapatai rémülésbe hozták a gazdag, népes várakkal s városokkal bővelkedő keleti császárságot. Ha az Avarok csakugyan az elsők, kik a kengyelvas használatát Európába behozták, akkor ők lettek a nagy újitók a hadviselésben, s velök kezdődik a középkor, melynél a csaták sorsa, eltérőleg a görög és római tactikától, a lovasság által döntetik el. Ez lényegében lovagkor s eltart mindaddig, mig a lőpor, s különösen a puska s ennél ismét a puskaágy, mely által kezelhetővé lesz, fel nem találtatnak. A kengyelvas és patkó vezeti be a lovagkort, a puskaágy és szurony az újat.

A lovagkor mindig s mindenütt rablókor, a fölény, melylyel a lovag a gyalog felett bir, s mely csak a puska s szurony által szüntettetik meg, természetesen fel is használtatott, s igy a logika törvényei is megmondanák nekünk, ha a történetirók hallgatnának, hogy az Avarok rablók voltak. Bizonyitják ezt azon arany ékszerek is, melyek az avar sirokban találtatnak, s ezek az avarok fényüzését is mutatják, mint kik öltözetökre sem fukarkodtak kincseiket tüzni, hogy lássa mindenki gazdagságukat. Ezen fényüzés továbbá nem tisztán barbár, sirjaikban eddig nem találtattak azon tömör nehéz arany karpereczek, melyek hazánkban több más leleteknél elé fordúltak. Náluk az arany és ezüst csak felületes, rézzel s bronzzal van kibélelve; díszedényeik sincsenek tiszta ezüstből készitve, hanem az úgynevezett potinból, melyet a jelenkor Chinaezüstjéhez lehet hasonlitani, nemtelenebb fémkeverék, mely ezüstnek adja ki magát. Mind ez már civilizátióra mutat, de hanyatló civilizátióra, olyanra minőt a hanyatló byzanczi császárságtól lehetett kölcsönözni. De ettől is csak a fényüzésre szolgáló mesterségeket kölcsönözték, culturájok s államiságok érzete annyira nem emelkedett, hogy pénzt vertek volna, ők kizárólag byzanczi pénzzel

éltek, holott több századdal előttök a Duna mentében lakó barbár népek hazánkban már vertek pénzt, a mint ezt a Celta nevü Ajuntamarus, Biatec, Nonnos e történelmileg ismeretlen királyok pénzeiből tudjuk, ismeretes t. i. hogy ezek a macedoniai királyi pénzeket utánozák.

Az avaroknál tehát virágzott a kovács és ötvös ipar, ezekhez adhatjuk még a szijgyártó és szabó mesterséget, de mind ezek nem gyakoroltattak foglyok s byzantinusok által, mert e művek-nem mutatnak mindig byzanczi mintákra s motivumokra, mind a mellett, hogy külön sztil nem fejlődött ki köztök ; byzanczi ékszerek utánoztattak ugyan sokszor, de sokkal durvább modorban mint minők az eredetiek, a legszebb ékszerek pedig azok, melyeknek sztilja más barbár nemzetnél vette eredetét, hol arany vagy ezüstrekeszben gránátok vagy vörös üvegdarabok illesztettek be.

Egészben véve tehát az Avarok civilizátiója igen alacsony turáni fokon állt, a mi ismét egészen természetes, mert ők sem keveredtek össze a szomszéd legyőzött népekkel, s a köztök lakó arya fajú alattvalóikkal, a tapasztalás pedig bizonyitja, hogy a turáni népek csak akkor emelkednek magasabb álláspontra, ha el nem szigetelik magokat az idegen, jelesen az arya befolyásoktól. Szent István királyunk nem csekély dicsősége az előrelátás, melylyel ezen elvet felismerte, s az olaszok s németek bevándorlását előmozditotta, mi által a magyar vér folytonosan felfrissittetett adoptio s bevándorlás által oly annyira, hogy nemzetünkben a nyelven kivül alig maradt meg turáni jelleg. Reánk tehát késő utódokra egy egészen másféle kötelesség nehezedik, tudniillik őrködni nehogy az idegen befolyások hullámai nemzeti tulajdonunkat, nyelvünk tisztaságát elsodorják, nehogy a civilizátio áldását nemzetiségünk felolvadásának árán vásároljuk meg. Az elidegenülés ellen viselt harczban a Magyar Akadémiának jutott az előörs szerepe, ennek eddig emberül megfelelt, s nem kételkedem, hogy ezentúl is szakadatlanul meg fog felelni.

Bibliotecă centrală regională
Timi...

B:570.

MAGYARORSZÁGI
TANÁROK ÉS TANULÓK
A BÉCSI EGYETEMEN
A XIV. ÉS XV. SZÁZADBAN.

FRAKNÓI VILMOS,

RENDES TAGTÓL.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1874. márczius 9-diki ülésén.)

Biblioteca centrală regională
Timișoara

BUDAPEST

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(HOFFMANN és MOLNÁR.)

1874.

Professori di studenti di Ungheria
in sec XIV - XV - la' università di
Vienna

MAGYARORSZÁGI TANÁROK ÉS TANULÓK

a bécsi egyetemen, a XIV és XV. században.

Fraknói Vilmos r. tagtól.

I.

Mióta a cultúr-történeti tanulmányok Európa legkiválóbb szellemeit foglalkoztatják, s ezek a történetírásnak új irányt adtak; hazánkban is mind nagyobb figyelem irányúl a műveltségi viszonyok tanulmányozására.

Igaz ugyan, hogy e téren nagyszabású művek alkotására alig van kilátásunk; de ha múltunk szerényebb körre kényszerít szorítkoznunk: a feladatok, melyeknek megoldására hivatva vagyunk, nem nélkülöznek sem fontosságot, sem érdeket. E feladatok sorában bizonyára a legjelentékenyebb: kijelölni azon állást, melyet Magyarország világrészünknek nagy szellemi mozgalmaiban korszakonként elfoglalt, és kimutatni azon befolyások természetét, melyek nemzetünk politikai, társadalmi és irodalmi fejlődését irányozták.

Már pedig kétségtelen, hogy azon tényezők között, melyek a középkorban ily befolyást gyakoroltak, kiváló hely illeti meg a *főiskolákat*, melyek — köztudomás szerint — századokon át, a szellemi életnek gyúpontjai valának, s a közélet minden irányaira lényegesen visszahatottak. És ezen szempont alapítja meg a főiskolák történetének jelentőségét.

Sajnos, hazai főiskoláink múltját sötét homály borítja. És a történetnyomozás mai állásában le kell mondanunk a reményről, hogy azt eloszlatva látandjuk. Mert a széles ki-

terjedésü kutatások, melyek a közelmúlt években megindittattak, alig teszik lehetővé, hogy lényegesen kiegészithessük azt, mit két évtized előtt irodalomtörténetünk nagyérdemü megalapitója *Toldy Ferencz* nyújtott.

Nagyobb eredményt igér azon külföldi főiskolák történeti emlékeinek tanulmányozása, melyeket magyarországi ifjak látogattak. És e téren még sok a tennivaló.

Ugyanis a XVI. századot megelőző korból mind Olaszország [1]), mind Európa többi országainak egyetemeiről [2]) — az egy *Krakkót* kivéve [3]) — egy-két névnél és adatnál egyebet nem ismerünk.

Mindazáltal alig csalódunk, ha felteszszük, hogy a XV. század végéig Európa minden egyetemei között a *bécsi* volt hazánkra nézve legfontosabb, geographiai helyzeténél és azon szoros viszonynál fogva, melyben Magyarország a szomszéd Ausztriához állott. Annál örvendetesebb, hogy ezen egyetem legrégibb jegyzőkönyvei jó részben fenntartattak napjainkig.

Az első anyakönyv elveszett ugyan, s az, melyet az egyetemi levéltár őriz, csak 1500-ban kezdődik; de fenmaradtak a bölcsészeti kar jegyzőkönyvei 1385-től [4]), a hittudományi kar jegyzőkönyvei 1396-tól [5]) és az egyetemi »natio hungarica« anyakönyvei 1453-tól [6]).

---

[1]) A *bolognai* egyetemről *Vass József*. A hazai és külföldi iskolázás az Árpád-korszak alatt. (1862.) 104—6 l. Szilády Áron közleménye a M. T. Akadémia Értesitőjében. 1868. 129 l. B. Nyáry Alberté. Századok. 1870. 266. l. A *páduai* egyetemről Nicolai Comneni Papadopoli Historia Gymnasii Patavini. Velencze. 1726. Vass J. 106, 7. l.

[2]) A párisi egyetemről *Vass*. i. m. 108. l. A *prágai*nak magyarországi tanulóiról semmit sem tudunk. A *lipcsei* egyetem XV. századbeli magyarországi tanulói közül csak hatot ismerünk. L. Archiv des Vereines für Siebenbürgischen Landeskunde. X. 388. l.

[3]) Regestrum Bursae Cracoviensis Hungarorum. Buda. 1872. (A névsor 1493-ban kezdődik.) Statuta nec non liber promotionum Philos. ordinis in Univ. Studiorum Jagellonica ab anno 1402—1849. Kiadta Muczkowsky János. Krakkó. 1849.

[4]) A bécsi császári könyvtárban.

[5]) A hittudományi kar levéltárában.

[6]) A natio hungarica levéltárában.

Ezen könyveket többen — Schier[1]), Kink[2]) Aschbach[3]), Teutsch[4]) — használták ugyan eddig is, de hazánk szempontjából egész kiterjedésben én voltam szerencsés először átkutatni.[5])

II.

Ismeretes, hogy a bécsi egyetem Habsburgi Rudolf unokájában, IV. Rudolf ausztriai herczegben tiszteli alapítóját, ki 1365-ben a párisinak mintájára szervezte és bőkezüleg megadományozta. Azonban teljes és rendes működését csak 1385-ben, a III. Albert herczeg által eszközölt újjászervezés után kezdette meg.

Már Rudolf kiválóan látszott számítani arra, hogy a szomszéd Magyarország jelentékeny számú tanulókat fog az új egyetemnek szolgáltatni, s azért az első statutum (1366) a négy egyetemi nemzet egyikéül negyedik helyen[6]) a *magyart* jelölte ki, melyhez nemcsak a magyar korona területének, hanem egyúttal az al-dunai tartományok népei is soroltattak. A második (1384) statutumban a magyar nemzet már a *harmadik* helyet[7]) foglalja el, s hozzácsatoltattak a lengyelek, csehek, morvák és görögök.

Mindegyik nemzet félévenkint a maga kebeléből *procurátort* választott, ki ügyeit vezette, érdekeit képviselte, s kik együtt félévenkint az egyetem *rectorát* választották. Mindegyik kar magisterei szintén félévenkint választották a *dékánt*, s e mellé mindegyik nemzetből egy-egy *tanácsnokot*, (consi-

---

[1]) Memoria Academiae Istropolitanae. Bécs. 1774.

[2]) Geschichte der k. Universität zu Wien. Bécs. 1854. Két kötet.

[3]) Geschichte der Wiener Universität im erstem Jahrhundert ihres Bestehens. Bécs. 1865.

[4]) Az Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde X. kötet, 2-ik füzetében az Erdélyt érdeklő részleteket közli a bölcsészeti kar első jegyzőkönyvének egy részéből, és az egyetem anyakönyvéből.

[5]) Egyelőre csak a XV. század végeig terjeszkedem ki.

[6]) A többi három nemzet: az ausztriai, cseh és szász.

[7]) A többi három nemzet: az ausztriai, rajnamelléki és szász.

liarius, coadjutor, assessor), s negyedévenkint minden nemzetből egy-egy vizsgálót (examinator).

Egyébkint az egyetem tagjai valának: a tanulók (scolares), baccalaureusok, licentiatusok, magisterek és doctorok.

Arra, hogy valaki a tanulók sorába felvétessék, nem volt sem az előismeretek összege, sem a kor meghatározva. A jelentkező tanuló bemutatta magát a rectornál, bejegyeztetett az anyakönyvbe, némi csekély díjt fizetett le, és esküvel kötelezte magát, hogy az egyetem szabályait meg fogja tartani, többi között, hogy a rendes egyenruhát (papi öltönyt) fogja viselni, a mely kötelezettségtől azonban a szegényebb tanulók rendesen felmentettek. Azután a tanuló saját nemzete procurátoránál jelentkezett, s általa a nemzet kebelébe felvétetett, a mi szintén díj fizetésével és esküvel volt összekötve.

A tanuló, miután bizonyos meghatározott időn — a bölcsészeti karban legalább két éven — át az előírt tanulmányokat szorgalmasan végezte, a baccalaureatus fokozatáért versenyezhetett, s azt, ha a vizsgát szerencsésen kiállotta, a vizsgáló bizottság ajánlatára az illető kartól elnyerte.

Legnehezebb volt ezt a hittudományi karban elnyerni. Feltételei voltak: hogy a tanuló már előbb a bölcsészettudomány mestere legyen, a hittudományi tanulmányokat hat éven át hallgatta, az ó- és új-testamentomi könyvekről egy-egy éven át, s Petrus Lombardus »Sententiarum liber« című munkája felett szintén egy éven át előadásokat tartott.

A baccalaureusok a tanároknak segédei valának, ők tartottak az előkészítő tanulmányokból előadásokat. Ha ezen minőségben bizonyos ideig, — a bölcsészeti karban legalább *két*, a hittudományiban legalább *három* évig működtek [1]), versenyezhettek a *licentiátusi* fokozat elnyeréséért. Miután erre a karnak előleges engedélyét előlegesen kieszközölték, a dékán által bemutattattak az egyetem cancellárjának [2]), ki a vizsgálatra napot tűzött ki. Ezt megelőzőleg esküt kellett

[1]) A bölcsészeti karban legalább 21, a hittudományiban legalább 30 évesnek kellett lenni a jelöltnek.

[2]) Ez a bécsi székesegyház nagyprépostja volt.

tenniök, többi között arra is, hogy mint licentiátus legalább egy éven át fognak az egyetemen mint tanárok működni. A ki a vizsgát szerencsésen kiállotta, azt szent István dómjában a cancellár ünnepélyesen felruházta a tanítás jogával. [1]) Hogy e jogot tényleg gyakorolhassa, s bizonyos tantárgyból nyilvános előadásokat tarthasson, szükséges volt, hogy az illető kar által a tanári testületbe befogadtassék, s midőn az megtörtént, *magisterré* vagy *doctorrá* avattatott. [2])

Évenkint, szeptember elsején — hat héttel a tanév megnyitása előtt — mindegyik kar ülést tartott; melyben a tantárgyak a jelentkező magisterek között szétosztattak. [3])

Ezek után, melyeket az alább elmondandók megértésére szükséges volt előrebocsátanunk, [4]) áttérhetünk annak megismertetésére, mily állást foglaltak el a magyarországi tanulók a bécsi egyetem bölcsészeti és hittudományi karaiban, és az egyetemi magyar nemzet körében.

III.

Miként fönnebb említettük, az *egyetemi magyar nemzet* megalakulása az egyetem megalapításával összeesik.

Miután azonban anyakönyvei csak 1453-tól maradtak reánk, a korábbi időből csak két adatot ismerünk.

1388-ból a procuratornak nevét, M. Christianus de Septemcastris.

1415-ben pedig a magyar nemzet azon kérelemmel fordult az egyetemi tanácshoz, engedtessék meg neki évenkint szent László királynak, mint védszentjének ünnepét megülni, s ennek költségeire a nemzet kebelébe felvett tanulóktól némi pénzösszeget szedni be. Az egyetem készségesen adta megegyezését. [5])

---

[1]) Licentiam legendi, regendi et disputandi.

[2]) A bölcsészeti karban a magisteri fokozat, a többi három karban a doctori volt a legmagasabb fokozat.

[3]) Ezek »magistri actu legentes« nevezetet nyertek.

[4]) V. ö. Aschbach i. m. 66. s kk. ll.

[5]) »25 die julii fuit congregata Universitas: Nacio ungarica sup-

És ezóta évenkint csakugyan megünnepelték sz. László napját. Reggel jelen voltak a misén és meghallgatták a szent beszédet, melyet a procurátor által felkért egyházi férfiú tartott, ki a magyar nemzet pénztárából tiszteletdíjt nyert. Az isteni tiszteletet közköltségen rendezett lakoma követte. [1])

Egyúttal megjegyezzük, hogy a magyar nemzet ládájában sz. Lászlónak életirata őriztetett, mely már az 1454-ik évi jegyzetekben említtetik. [2]) Sajnos, hogy az jelenleg nem találtatik a magyar nemzet levéltárában.

Ugyanezen időtől fogva a nemzet anyakönyve fentartotta a procuratorok névsorát. Ebben a XV. század végeig 96 procurator között 59 magyarországi származásu van; [3]) miből kitünik, hogy a magyar elem a magyar nemzet kebelében túlnyomó, de nem uralkodó vala. Az 59 magyarországi procurátor közül pedig 20 az erdélyi szászok köréből választatott. Végre megemlítendő, hogy kettő procuratori hivataloskodásának tartama alatt Rómába utazott. [4])

IV.

A magyarországi ifjak az egyetem alapításától kezdve nagy számban keresték fel azt.

1385-től 1498-ig a bölcsészeti karnál *százkilencz* magyarországi tanárral találkozunk, kik összesen 185 előadást

---

plicauit, quatenus concedatur sibi celebrare festum sancti regis Ladislai, et quod a supportatis suis possit recipere pecuniam ad honorifice celebrandum festum, item quod haberet matriculam unam, in quam inscriberet sua supportata. Et quod ad primum, placuit Universitati, quod celebraretur festum predictum.« Acta fac. Artium. f. 150.

[1]) Az 1453-ik évi számadások között olvassuk: »Item pro festo sancti Regis Ladislai Predicatori, cum quatuor fratribus suis Carmelitis secum adductis, finito sermone exposui pro collacione 12 d.... 4 pro ceriis, 1 pro pane, item 6 pro vino communi .... item 1 libram pro laboribus Predicatori.«

[2]) »Ego M. Joh. Rudel ... recognosco ... me recepisse .... ladulam nacionis cum hystoria sancti regis Ladislai.«

[3]) L. Melléklet V. szám.

[4]) A brassai Pogner Antal 1577-ben és a szintén brassai Knofloch Mátyás 1488-ban.

tartottak; [1]) a hittudományi karnál pedig 1407-től 1477-ig *tizenhárom* magyarországi tanárral, kik összesen 29 előadást tartottak. [2])

A sorozatot 1385-ben öten nyitják meg, kik közül csak az egyiknek ismerjük származási helyét: ez Michael de Wacia; három általánosságban magyarországinak, s egy erdélyinek neveztetik. De a XIV. század első éveitől kezdve rendesen származási helyükkel jeleltetnek. Családi nevekkel kivételesen találkozunk. Így 1399-ben első ízben tart előadásokat *Cesar*, hihetőleg Császár, János mester, ki azon tekintetben is a kivételek közé tartozik, hogy tizenegy éven át bírja tanári állomását; míg a többi rendszerint 2—4 évi tanárkodás után visszatér hazájába.

Az ország minden részeiből kerültek ki az egyetem tanárai. Éjszakról: Zólyom-, Privigye-, Nyitráról és a Szepességből; továbbá a fővárosból és a Tisza sikjairól; délen: Zágráb, Pozsega és Temesvárról; a keleten: Nagyvárad, Kolozsvár, Szeben- és Brassóból.

Fényes családok sarjai sem hiányoznak soraikban. Kiemelem *Palóczy Györgyöt*, a későbbi esztergomi érseket, *Palóczy Pétert* és *Hedervári Lászlót*. (1433.)

Egyébkint a bölcsészeti karnál 1385-től 1453-ig 525 magyarországi ifjú nyerte el a baccalaureusi és magisteri fokozatokat. [3])

Hányan látogatták a többi karok előadásait, s hányan nyerték el azoknál az akadémiai fokozatokat: adatok hiányában nem vagyunk képesek meghatározni. Csak annyit tudunk, hogy a XV. század második felében (1453—1499.) mind a négy karnál 1285 magyarországi tanuló képezte ki magát. Ezeknek névsorát a magyar nemzet anyakönyve tartalmazza. [4])

Azonban habár hazánk a bécsi egyetem tanulói, taná-

[1]) L. Melléklet I. szám.
[2]) L. Melléklet II. szám.
[3]) L. Melléklet VI. szám.
[4]) L. Melléklet VII. szám.

rai, úgyszintén a bölcsészeti kar tanácsosai [1]) és vizsgálói [2]) sorozatában jelentékeny szám által van képviselve, feltünő, hogy az egyetem kormányzói, úgy szintén a bölcsészeti kar dékáni tisztét csak egy magyarországi mester volt képes elnyerni: »Johannes Wittich de Semptemcastris«, ki 1411. apríl 11-én rectorrá, s a következő évben a bölcsészeti kar dékánává választatott.

V.

A magyarországi származású tanárok és tanulók névsorának önmagában is nagy becse van. Megismertet azon férfiakkal, kik a magasabb tudományos müveltség előnyeivel felruházva, hazánkban a nyugati müveltségnek közvetitői valának. De érdekes ezen névsor annyiban is, a mennyiben képesit minket arra, hogy a statistikai módszer alkalmazásával következtetéseket vonhassunk hazánk müveltségi állapotaira, a mint azok a különböző helyeken és időkben feltünnek.

Úgy hiszem, nem egészen alaptalan a feltevés, hogy azon arány, mely szerint a tanulók száma az ország egyes részei és helyei között — a honnan t. i. származnak — felosztik, *hozzávetőleg* tájékozást nyújt az ott uralkodó müveltségi állapotok iránt. Főleg midőn 115 évből több mint 1800 név áll előttünk.

Mindenek előtt magára vonja figyelmünket azon körülmény, hogy az *erdélyi szászok* a bécsi egyetem magyarországi származású tanárai között 27%-kal (122 : 33), a tanulók között 20%-kal (1800 : 355) vannak képviselve. Ellenben a Szepesség csak 27 tanulót küldött Bécsbe.

A magyarországi városok között a főváros, *Buda* küldött Bécsbe legtöbb tanulót: 60-at. Nyomban következik Pozsony 57, Kolozsvár 37, Sopron 35, Pest 33, Székes-

[1]) L. Melléklet III. szám.

[2]) L. Melléklet IV. szám.

fehérvár 32 tanulóval. A tanárok sorában szintén *Buda* foglalja el az első helyet 7-el, követi Fehérvár és Pest (3—3).

30—20 között mutat fel tanulókat: Pécs, Körmöcz, Nagyvárad, Nagy-Szombat, Szeged, Pápa.

20—10 között: Zágráb, Csazma, Esztergom, Vácz, Körmend, Kapronca, Győr, Temesvár, Eger, Gyöngyös, Vasvár.

Feltünő, hogy *Kassa* Csanáddal, Pozsegával, Gyulával, Bácscsal és Lippával (9—8); *Beszterczebánya* Izdenczczel, Szathmárral és Somorjával (7—6) egy színvonalon áll. Hogy továbbá Selmecz, Nyitra nem küldöttek több tanulót, mint Kecskemét, Kőrös, Verebély, Tolna, Eszék, Varasd, vagy épen Titel és Zalankemén.

VI.

Miként helyi tekintetben, úgy az egyes személyekre vonatkozólag is figyelmet érdemlő részleteket találunk az egyetemi jegyzőkönyvekben.

Többeknek egész egyetemi pályájukat követhetjük, felvételüktől tanári tevékenységükig; egyszersmind kimutathatjuk, mikép emelkedtek, hazájukba visszatérve, a legmagasabb egyházi és állami méltóságokig.

Sokan társaik bizalma által különböző megtisztelő megbízásokban [1]) és kitüntetésekben [2]) részesültek. Kiemeljük

[1]) Így például 1387-ben Johannes de Septemcastris egy társával »procuratores conuiuii in carnis priuio.« 1388-ban M. Michael de Wacia azon bizottságba választatik, mely »ad corrigenda statuta« küldetett ki. 1389. M. Jacobus Lupi de Septemcastris »sigillum facultatis pro conservatione« veszi át. 1390- és 1391-ben M. Michael de Wacia, 1400-ban M. Jacobus de Septemcastris, 1429-ben Laurentius de Corona, 1440-ben M. Andreas de Labatlan bizottságokba választatnak. 1413-ban a hittudományi kar elhatározta »quod debet fieri virga argentea, et execucionem commisit Ven. M. Lamperto et antiquo decano, quodque in cooperatorem sibi assumerent M. Johannem Wittich (de Septemcastris), qui circa argentarios et argentum putabatur expertus.«

[2]) Így például 1418-ban az Úrnapján tartatni szokott körmenet rendeztetvén, György szepesi és László fehérvári prépostoknak külön, elökelő hely jelöltetik ki.

az ünnepi szent-beszédeket, melyek a hittudományi kar tanulói által az egyetem templomában tartatni szoktak. [1])

Még többen részesültek a bölcsészeti kar jóakarata által fölmentésekben: a szabályszerü öltöny viselésétől, a díjak fizetésétől, vagy tanulmányi kötelezettségektől. [2]) Többeknek, kik magyarországi vagy külföldi egyetemeken nyerték el a baccalaureusi vagy magisteri fokozatot, s a bécsi egyetemen kívánták folytatni tanulmányaikat, egyetemi rangjuk megerősittetett. [3]) De megtagadta az egyetem tanácsa 1448-ban *Palisnai Péternek* erre vonatkozó kérelmét, ki miután a bécsi egyetemen nem állotta ki a vizsgát szerencsésen, Ferrarába sietett, ott sikerült megszereznie a magisteri fokozatot, mire ismét visszatért Bécsbe, s itt is a magisterek sorába kívánt felvétetni. [4])

---

[1]) 1409. és 1410. M. Johannes de Septemcastris. 1446. M. Michael de Banka. 1455. M. Lucas de Albaregali. 1458. M. Paulus Rotchin de Corona. 1460. M. Antonius de Cibinio. 1461. M. Petrus Gotfart de Corona. 1462. M. Laurentius de Krumpach, M. Paulus de Corona, M. Petrus de Corona. 1464. M. Antonius de Macrantz. 1467. M. Petrus Gotfart de Corona. 1470. M. Petrus de Corona, M. Thomas de Tirnavia. 1473. M. Mathias ex Crumpach. 1477. és 1478. M. Antonius de Corona.

[2]) Érdekes a következő eset. 1479. apríl 14-én a hittudományi kar ülésében tárgyaltatott két baccalaureus kérelme, kik a szabályszerü idő letelte előtt kívánták elnyerni a licentiatusi fokozatot. Az egyik M. Antonius Aurificis de Corona, »Plebanus in Magno Horreo.« Erre nézve »consideraverunt, quia isto tempore, proch dolor! Thurci terras illas vaporarunt incendio et depopulatione, et gentem suae Parochiae interemerunt et abduxerunt, et relicti de illa sua Parochia eundem vellent pastorem suum, ut residuum populum, quasi gregem pasceret, a studio reuocarunt, ut apud Ecclesiam suam maneret pro consolatione eorum. Cum autem idem Magister sententias legendo finiisset sermones, et festiuitates juxta statuta facultatis perfecisset, super residuo paruo temporis defectu gatiose facultas dispensauit.« Liber. secundus fac. Theol. f. 26.

[3]) Az Academia Istropolitana bacalaureusairól alább szólunk.

[4]) 1448. husvét utáni pénteken a bölcsészeti kar ülésében tárgyaltatott Palisnai ügye »Cuius petitio non est sortita effectum, scilicet est reseruata usque ad integrum annum, quo reuoluto si placuerit prefato Magistro iterato offerre preces suas, poterit in facultate. Dictus enim Magister immediate ante hoc, circa festa Natiuitatis, admissus in nostra facultate pro tentamine ad gradum Magisterii, ac tentatus

Nem tartozott a ritka esetek közé, midőn magyarországi tanulók a bécsi egyetem pénztárából kölcsönt vettek fel, [1]) vagy midőn a Bécsben elhúnyt magyarországi tanulók hagyatéka foglalkoztatta az egyetem tanácsát. [2])

A magyarországi tanulók többször törvényellenes tetteik vagy kihágá saik által magukra vonták az egyetemi hatóságok megrovását, vagy épen büntetését. [3]) A bécsi egyetemi

more solito, nubilam paciens fortunam, statim conferens se ad Ferrariensem, ibidem est promotus, rediens ad nostram facultatem, petendo, antequam alii licenciati secum temptati in nostra facultate essent promoti, quod visum fuit nostre facultati non ita legale esse.«

[1]) Így például 1401-ben május 1-re a bölcsészeti kar jegyzőkönyvében fel van jegyezve: »M. Johannes Cesar de Ungaria petiuit sibi restitui librum, quem facultati obliganit pro duobus florenis.«

[2]) Érdekes a következő eset, mely 1408. november 18-án tárgyaltatott az egyetem ülésében: »Moriebatur hic in studio quondam Dominus Bartholomeus plebanus in Septemcastris intestatus, et pro tunc bona sua, pecunias et alias res dimisit, de quibus M. Heinricus Teizpuhl doctor iuris canonici pro tunc rector Universitatis 53 florenos nomine Universitatis recepit, et M. Johannes Cesar et Dominus Nicolaus de Septemcastris de aliis rebus suis, vestibus et libris, nomine Universitatis se intromiserunt; quam pecuniam et res M. Johannes de Septemcastris, sibi per Capitulum et Ciuitatem Cibiniensem commissas petiuit . . . Placuit Universitati, quod ea pecunia et alie res presentarentur M. Johanni de Septemcastris . . . De litera Universitati directa, in qua plura vicia et vituperia, de quibus Universitas inculpabilit r contumeliabatur, de quibus tamen omnibus Universitas innocens et immunis fuit . . . placuit Universitati, quod districte scriberetur Ciuitati et Capitulo, quod Universitas non sit culpabilis, verum iniuste inculparetur de hiis, de quibus inculpatur.«

[3]) Így például 1414. február 2-kán büntettetik Briccius de Buda. — 1422. az úrnapi processioban a rend ellen vétett Nicolaus de Zagrabia. — 1440. »Licenciati Valentinus de Albaregali, Michael de Sancto Nicolao, Demetrius de Macra, volentes ante hanc congregacionem se ad partes transferre, erant de tecti in via.« — 1455. »Georgius de Zalach, Valentinus de Vörösmart cum sociis suis, qui ceperunt disturbium quoddam in bursa cum quodam.« — 1470. »M. Petrus de Zibinio minus decenter se gessit in vestibus, videlicet in camisia babicali (?) detulit gallerum fibulatum . . . Sigismundus de Zek, qui ambulauit distinctus, fuit visus in quodam loco suspecto, voluit ledere conventorem suum. Georgius de Quinqueeclesiis fuit in locis suspectis. Antonius de Corona fuit lesus, nescitur ubi, fuit eciam visus ire distinctus de taberna. . . Marcus

élet csendes folyamát többször megzavarták zajos, nem egyszer véres események, bár ezek ritkábban fordulnak elő, mint az olasz egyetemek heves vérű tanulóinak körében. Csak egy esetet kívánok felhozni.

1416. február 11-én *Pál* báttai apát megjelent az egyetemi tanács előtt. Előadta, hogy ő azon nap reggelén, szolgái kíséretében, elhagyta lakását, a kánoni jog előadásaira menendő. Útközben ismeretlen egyének megtámadták, őt és szolgáit súlyosan megsebesítették. A tettesek kinyomozását és megbüntetését követelte. Egyúttal, a constanzi zsinathoz és az esztergomi érsekhez intézendő bizonyságleveleket kért kiállíttatni arról, hogy ártatlanul vonta magára e támadást. És miután a támadók elleni küzdelemben két újját elvesztette, felkérte az egyetemet, eszközöljön ki részére a constanzi zsinattól engedélyt, hogy megcsonkított kézzel is végezhesse a misét. Az egyetem teljesítette kérelmét, rögtön küldötteket bocsátott mind az ausztriai herczeghez, mind Bécs városa tanácsához, a vétkesek kinyomozását és szigorú megbüntetését követelvén. [1])

VII.

Egyébként bármennyire becses azon névsor is, melyet a bécsi egyetem jegyzőkönyveiből nyerünk: ezek még egyebet is tartalmaznak, mi a hazai művelődés történelmének szempontjából figyelmet érdemel.

Első helyen azon helyekről kell megemlékeznünk, melyek hazánk XIV. és XV. századbeli iskoláiról szólnak.

Ismeretes, hogy Zsigmond király Budán főiskolát alapított. Ennek egyik tanárát *Magister Johannes* de *Horow*-ot a bécsi egyetemről hívta meg 1396-ban, mely év ekként hihetőleg ama főiskola alapításának idejét jelezi. [2]) Két más

---

de Supronio, qui ambulabat distinctus et habuit calceos rosetos et crispos pilos.«

[1]) Liber primus Actorum fac. Arcium. f. 182, 3.

[2]) 1396. »Secunda julii in congregacione facultatis arcium ... Tercius (articulus) ad audiendum supplicaciones cunisdam Magistri

adat kétségtelenné teszi, hogy a budai főiskola fel volt ruházva a tudóri fokozatok adományozásának kiváltságaival; mert két esettel találkozunk, (1412- és 1414-ben) midőn a budai boccalaureusok a bécsi egyetem boccalaureusainak sorába felvétetnek. [1])

Ugyancsak Zsigmond király uralkodása alatt történt, hogy Eger egyik püspöke székhelyén magasabb tanintézetet tervezett alapítani, s tanárokért a bécsi egyetemhez fordúlt. Ez Tamás püspök vala. Ekkoráig a hazai egyháztörténelem lapjai semmi egyebet nem jegyeztek fel róla, mint nevét, mely két királyi oklevél zársoraiban fordúl elő. [2]) Azon néhány sor, melyet a bécsi egyetem bölcsészeti karának jegyzőkönyve tartott fön, mint a tudományok lelkes pártfogóját tünteti fel. Kétségtelen, hogy 1421-ben foglalta el püspöki székét, mert ez évben még elődjével is találkozunk. [3]) És ime alig veszi át egyhazmegyéjének kormányát, a szó legszorosabb értelmében *első* gondja: Egerben iskolát szervezni, melyben a *bölcsészeti* és *jogi* tanulmányok is előadatnának. Még az említett év deczember havában — talán csak néhány héttel székfoglalása után — levelet intéz a bécsi egyetem tanácsához, melyben azt felkéri, küldjön neki két tanárt, kik közül az egyik a bölszészettudomány mestere, a másik jogtudor legyen. És kijelenté, hogy ezeknek ellátásáról megfelelően fog gondoskodni, a mennyiben kész volt részökre káptalanában javadalmakat adományozni.

---

pro dispensacione de tempore et actibus. Et supplicanit M. Johannes de Horow promotus ad collegium in Universitate Budensi.« Liber primus Actorum fac. arcium. f. 73.

[1]) 1412. »Sabbatho octave penthecostes. Congregacio facultatis arcium . . . Quartus articulus ad audiendum supplicacionem cuiusdam baccalaurei alterius Universitatis, qui fuit Briccius de Pest, Budensis, ut admitteretur ad consorcium baccalariorum nostrorum, et fuerat. . . admissus.« U. o. f. 153. — 1415. »Festo s. Colomani. Congregacio facultatis . . . ad recipiendum baccalarium alterius Universitatis. Qui receptus fuit nomine Nicolaus de Themesswar.« U. o. f. 179.

[2]) Fejér Codex Diplomaticus X. k. 6 v. 536 l. és X. 8 v. 602. l. V. ö. Schmitth. Episcopi Agrienses. I. 407. l. Pray. Specimen Hierarchiae. I. 401 l.

[3]) Schmitth. i. m. 406. l.

Az egyetemi tanács az 1421-ik év utolsó napján vette tárgyalás alá levelét. Megbízta a rectort, hogy igyekezzék a püspök kívánságához képest két alkalmas férfiút nyerni meg, s ha ez rögtön nem sikerülne, értesítse a főpapot levél útján az egyetem határozatáról, magasztalólag emelvén ki »szent és dicséretes szándékát.« [1]) Sajnos, nem tudjuk, kik küldettek utóbb Egerbe, s az iskoláról is hallgatnak emlékeink.

Egy félszázaddal utóbb, Mátyás király uralkodása alatt, a Pozsonyban alapított egyetemnek, az »Academia Istropolitana« szervezése és megnyitása a bécsi egyetem közreműködésével történt, melynek több tanára 1467. év nyarán ismételve megjelent Pozsonyban. [2]) És a pozsonyi hittudományi kar két tanára *Hüttendorfi Schrickcher Miklós* [3]) s *Krumpachi Lőrincz* a bécsi egyetemről hivatott meg. [4])

---

[1]) »Ultima die mensis decembris congregata fuit Universitas per juramentum ad audiendum quasdam literas Universitati directas a quodam episcopo, et ad deliberandum super contentis in eadem. Et audita est litera, in qua dominus Thomas episcopus Agriensis petiuit universitatem, ut dignaretur providere de duabus honestis personis quorum una esset Magister in artibus, reliqua vero Jurista, quibus promisit se velle honeste providere in capitulo suo. Et commissum fuit domino Rectori et suis, ut deberent habere scrutatum et inquisicionem de personis dirigendis, qui si non possent iam ad statim haberi, tamen respondendum est per literas domino episcopo, suum sanctum desiderium recomendando, et quod universitas velit facere diligenciam de dirigendis, ut suum laudabile propositum effectum sorciatur.« Liber secundus Actorum Facultatis arcium. f. 47.

[2]) Pozsony város 1467-ik évi számadási könyvében áll: »Am Eritag an sand peter und pawl tag, hab ich geben 2 furlleiten mit zwain wägen, die den probst und die toktores haben gen wien gefuhrt, ... So haben meine Herrn geert die toktores die her sein khomen am Montag vor Maria Magdalena ym 4XVII Jahr umb die Hochschuell anzuheben mit Huener und mit semeln. ...« (Rakovszky J. ur szíves közleményeiből.)

[3]) Már 1456- és 1460-ban a bölcsészeti kar dékánja volt. Ezen karnak 1470. Katalin ünnepét megelőző pénteken tartott ülésében: »Exauditus fuit absolute M. Stephanus Murer de Brunn, qui petiuit concedi M. Nicolao de Hittendorf in Theologia Licenciato, nunc in nova Universitate Histropolensi, videlicet Posoniensi, Lectori, quemdam librum pro exemplari de librario facultatis.« Liber. secundus. f. — V. ö. *Schier.* i. m. 22 l.

[4]) 1461-ben nyerte el a bölcsészet mesteri fokozatát. 1469-ben a

Végre megemlítjük, hogy miként a Zsigmond által alapított budai egyetemnek, úgy az Istropolitánának is több baccalaureusa Bécsbe ment át a magasabb fokozatok elnyerése végett, hol a pozsonyi fokozatok nehézség nélkül ismertettek el. [1])

VIII.

Nemcsak tudományos intézeteinkkel, hanem néha politikai és vallási ügyeinkkel is volt alkalma a bécsi egyetemnek foglalkozni.

1409. márczius 12-kén az egyetemi tanácsülés azon kérdést tűzte ki tanácskozásainak egyik tárgyává: »mily eljárást kelljen követni azon esetre, ha a magyar király országának rendeit visszahívja?« [2]) Azonban sajnos, nem tudjuk, mire vonatkozott e kérdés.

1431. végén egy Magyarországban támadott eretnekség kiirtása ügyében fordult egy magyar úr a bécsi egyetem hittudományi karához, mely sietett ez iránt az esztergomi és kalocsai érsekekhez leveleket intézni. [3])

---

hittudományi karban előadásokat tartott. Ezen kar 1469. október 20-ki ülésén: »Archiepiscopus Strigoniensis obtulit quandam supplicacionem in scriptis per medium M. Laurentii de Krumpach . . . in hac forma: Rogamus vos, ut cum eo dispensare velitis, et lecciones per eum legi debendas, simul et alios actus, quos ex statuto vestro perficere habet, in Universitate Istropolitana continuari permittatis. Et .... exauditus est.« Az 1471. Pálfordulása előtti szerdán tartott ülésben ismét felolvastatott az érsek levele, melyben említi, hogy »eundem M. Laurencium ... autoritate apostolica ordinaverat, ut et nunc sentencias in dicta sua Universitate legeret, qui et duos libros sentenciarum in Histropoli legit.« Acta Fac. Theol. f. — V. ö. Schier. i. m. 24. l.

[1]) Így 1472. október 30-a előtti szombaton, a bölcsészeti kar által befogadtatott »Bacc. Petrus Vorchttinger de Kirichdorf Universitatis Posoniensis. Liber secundus fac. arcium. f. 233.

[2]) »Quid sit faciendum, si rex ungarie revocabit omnes regnicolas sui regni?« Liber primus fac. arcium. f. 133.

[3]) 1431. »In vigilia s. Luciae habita Congregacio facultatis Theologice in Commodo Rectoris M. Petri de Pirchwart, quodam securi petenti consilium super extirpacione cuiusdam heresis in Ungaria.

1442. nyarán Erzsébet magyar királyné és a pártjához tartozó magyar urak felszólították a bécsi egyetemet, hogy négy tanárt küldjön Pozsonyba, kik őket, az Ulászló királylyal megindítandó alkudozásokban, tanácsukkal támogassák. Az egyetem kettőt küldött: Narcissus hittudort és Bolzmacher János jogtudort. [1]) Mily befolyásuk volt e tudós férfiúknak az ügyekre? ismeretlen.

Midőn Mátyás király III. Frigyes császár ellen hadat viselt, Bécs városát ostromolta, majd megvívta és hosszabb ideig e városban tartózkodott: természetszerüen érintkezésbe kellett jönnie az egyetemmel is. Mindenek előtt ki kell emelnünk, hogy az egyetemi jegyzőkönyvek az 1485—1490. közötti években gyakran szólanak Mátyásról, [2]) s mindig tiszteletteljesen, sőt nem egyszer a rokonszenv hangján.

1485. május 13-án az egyetem, a városi hatóság felszólítására két tudort küldött a Bécs falai alatt táborozó királyhoz, hogy vele a város átadása iránt értekezzenek. [3])

Fuit data Litera ex parte facultatis ad dominum secularem de Warebe (?) domini in Ungaria, et alia litera ad Episcopum Strigoniensem vel Colocensem.« Liber primus fac. Theol. f. 39.

[1]) »In die sancti Petri et Pauli . . . congregata fuit Universitas . . ad audiendum Serenissime domine nostre Regine Ungarie etc., necnon dominorum huic inclite patrie presidencium desiderium ac voluntatem . . . D. Rector presentauit Universitati literas Serenissime domine Regine . . . quod ipsa instantissime petiuit, quatenus Universitas quatuor doctores in eadem litera nominatos mittere dignaretur ad dietam int r ipsam ac eius dilectissimum filium dominum Ladislaum S. . . . ex una, et Regem Polonie parte ex altera in eius Civitate Posoniensi habendam. Super qua facultas, temporis considerans qualitatem et negocii ardui magnitudinem, deliberauit, quod duo essent mittendi, videlicet . . . M. Narcissus in sacra pagina doctor ac d. Johannes Bolzmacher inclite facultatis Juridice . . . qui eciam a domina Regina erant nominati et petiti.« Liber secundus fac. arcium. f. 150.

[2]) Igy 1483-ban mind a bölcsészeti, mind a hittudományi kar jegyzőkönyvében hosszasan van leirva Bécs ostroma.

[3]) In Congregacione Universitatis super desiderio Magistri Civium et aliorum civium per Dominum Rectorem proposito, tali vel consimili forma: Petunt prefati Magister Civium etc. duos eligi de Universitate, qui cum aliis duobus Prelatis huius Civitatis in hoc eciam electis, quasi a se ipsis ad Regem venturi ac petituri Regem Ungarie

Tizennégy nappal utóbb azon kérdés képezte a tanácskozás tárgyát, vajon az egyetem Mátyást és nejét, midőn bevonulásukat tartandják, ünnepélyesen fogadja-e? A határozat igenlő volt. Egyúttal Kreutznach Miklós mester hittanár megbízatott, hogy a királyt és királynét az egyetem nevében üdvözölje. [1])

Midőn tehát június 1-én a király és négy nappal utóbb a királyné bevonulását tartotta, az egyetem teljes díszben jelent meg. [2]) Ugyanakkor *Márton* budai plébános kihallgattatást eszközölt ki a királynál az egyetem részére. [3])

Mátyás és Beatrix június 5-kén a sz. István dóm szentélyében fogadták a tudós férfiak hódolatát. Kreutznach Miklós tartotta az üdvözlő beszédet. A király latin nyelven, melynek correct szépsége a tanárok körében feltűnést okozott, válaszolt: »Mindenképen azon leszünk — igy szólott — hogy a ti egyetemetek kiváltságaiban és szabadságaiban fentartassék, hogy ezek ne csökkenjenek, hanem inkább gyarapíttassanak, s az egyetem hajdani virágzó állapotába visszahelyeztessék.« A királyné — mint a bölcsészeti kar jegyzőkönyve említi — élénk figyelemmel hallgatta a beszédeket, s többször mosoly jelent meg ajkain. A tanárok elégülten távoztak. S a hatásnak, melyet a király reájuk gyakorolt,

---

previa quescione, quod sua majestas desiderat a Wiennensibus, saluum conductum trium vel quatuor dierum prefatis Civibus tractaturis cum eodem de mediis pacis. Ad hanc peticionem annuit facultas, et elegit egregios M. Nicolaum de Kreutznach et Doctorem Leopoldum seniotam; sed pluralitas in Universitate conclusit pro M. Doctore Lutoldo et Doctore Wolfgango Stadler.« Liber secundus Actorum fac. Arcium f. 106.

[1]) »In Congregacione Universitatis placuit facultati, quod Universitas et singula supposita eiusdem in habitibus suis processionaliter irent obuiam Domino Regi Ungarie in Corporis Christi professo. In hunc modum eciam conclusit tota Universitas. Item tunc electus fuit ad suscipiendum prefatum Regem Ungarie V. . . M. Nic. de Kreutznachi« i. h

[2]) A hittudományi kar első jegyzőkönyvében f. 116. A bölcsészeti kar második jegyzőkönyvében f. 317.

[3]) »Sollicitat quidam Spectabilis vir Doctor Medicine, nomine Martinus, plebanus Ecclesie B. Virginis Bude, impetrat Universitati audienciam apud Regiam Maiestatem.«

jellemző kifejezését találjuk az említett jegyzőkönyv azon szavaiban, melyekkel az audentia leirását bezárja: »Adjon nekik Isten boldogságot.« »Faxit Deus felicitatem iis.« [1])

A király nemcsak szóval, hanem tettekkel is bebizonyította jóakaratát az egyetem iránt. 1486. nyarán a rector a dékánok kiséretében Pozsonyba jött, 1489. végén pedig egy tanár küldetett Budára, hogy a királynál kieszközölje azon díjak kifizetését, melyeket a tanárok az ausztriai herczegtől élveztek. Mátyás — a pozsonyi prépost közbenjárására — készségesen teljesítette kérelmöket. [2]) Midőn Mátyás Bécsben tartózkodott, komoly érdeklődéssel kisérte az egyetem tudományos munkásságát. Egy alkalommal, 1489. márczius 25-én jelenlétével tisztelte meg a nyilvános disputátiót, melyben a pápai tekintély érdekében fel is szólalt. [3])

[1]) . . . »Ore proprio fatur Regia Maiestas dicendo: Conabimur utique omni labore, quod vestra Universitas conservetur in suis privilegiis et libertatibus, et quod ipse non minuantur, sed augeantur, et quod redigatur in pristinum statum et floreat, quemadmodum temporibus retroactis. Hec et consimilia dicebat Regia Maiestas egregio latino. Acta sunt hec in choro s. Stephani . . . Arrexit (sic) diligentissimas aures Domina Regina, sepe cum placita audiret, subridendo.« A bölcsészeti kar jegyzőkönyve 317.

[2]) 1486. »Tercia Julii fuit facultas congregata ad deliberandum pro stipendiatis, an videlicet D. Rector cum sibi condeputatis ad Regiam Mtem ad postulanda stipendia mittendus sit, sicut fuit antecedenter in congregacionibus ordinatum, ex quadam missiva mota, quam misit Dominus Prepositus Busoniensis Domino Doctori Jeronimo Hollenprunner. Conclusit facultas, quod D. Rector scriberet D. Preposito cum omni humilitate et reverencia et graciarum accione propter zelum, quem gereret ad Universitatem. Secundo, ne certum pro incerto exponeretur, placuit facultati, ut per nuncium simplicem vel occasionalem, qui regis aduentum exploraret, mitteretur . . . 4 Julii . . . iterum fuit congregata facultas ad audiendas relaciones aliorum Decanorum . . . . qui preualuerunt in eo puncto, quod utique D. Rector cum suis condeputatis iturus sit . . . Et arripuit iter D. Rector cum suis condeputatis 7 die Julii versus Busonium.« 1488. 16. Decembris »Conclusum fuit, . . . quod de pecuniis facultatis contribueretur pro expensis Magistri missi in Budam pro stipendio apportando, quo Scr. D. Rex Matthias ibidem *dandum mandaverat* in scriptis.« A hittani kar jegyzőkönyve. f. 107 és f. 112.

[3]) 1489. 19. Martii »Congregata facultate, lecte sunt proposicio-

Mátyás király halála után Bécs város kormányzója, *Szapolyay István* komolyan őrködött a magyar korona érdekei fölött, s oda hatott, hogy Ausztria birtokát a leendő magyar király részére biztosítsa. E végből már néhány nappal a nagy király halála után felhívta az egyetemet, hogy minden tagjai kötelezzék magukat a megválasztandó magyar király iránti hűségre. Az egyetem attól tartott, hogy számos tagjai inkább el fognak távozni, mintsem hogy a kívánt kötelezettséget elvállalják. E miatt április 22-én küldöttség ment Szapolyayhoz azon kérelemmel, hogy kívánságáról mondjon le. Ez hajthatlan volt. Megjegyzé, hogy a császár fondorlatai ovatosságra kényszerítik, s a ki nem akarja a fogadást letenni, ám távozzék a városból. Figyelemre méltó a Szapolyayval tartott értekezlet leírásában azon részlet, hogy az egyetem szónokának előadását tolmács által magyaráztatta magának, mert — mint a bölcsészeti kar jegyzőkönyve kiemeli — »*a latin és német nyelvben járatlan vala.*« [1])

Egyébként Bécs városa soká habozott, vajjon visszatérjen-e Frigyes hűségére, vagy tartsa-e fönn kapcsolatát Magyarországhoz, melyet sok tekintetben előnyösnek tapasztalt.

1490. augusztus 7-én az egyetem ülésében megjelent Bécs városának küldöttsége. Szónokuk előadta: hogy — úgymond — a polgárok a legnagyobb zavarban vannak, miután nincsenek tisztában az iránt, kit kelljen törvényes uralkodójuk gyanánt elismerni? Esküvel kötelezték ugyan ma-

---

nes intimate per quendam de Ordine Predicatorum, ad quas coram Universitate, presente Rege Ungarie et Regina, die Annunciacionis Domini respondit in castro publice . . . Item noluit tunc Regia Maiestas, ad cuius mandatum intimacio facta fuit, quod proposiciones tangentes autoritatem Pape et determinacionem Ecclesie in loco illo venirent in publicam disputacionem, sed coram Rm. Legato Angelo Ortano Episcopo.« A hittani kar jegyzőkönyvében. f. 114.

[1]) 1492. április 22. » . . . His itaque persuasionibus aliisque adiectis, Comes predictus . . . se ad partem cum sibi collateralibus conuertit, tandem tamen per interpretem (nam et ipse Ungarus fuerat, expers lingue latine alemanniceque) . . .« A bölcsészeti kar jegyzőkönyvében. f. 339. És a hittani kar jegyzőkönyve f. 115, 116.

gukat hűségre a magyar király és örökösei iránt, de miután a jogtudomány terén járatlanok, nem tudják, kit kelljen Mátyás király törvényes örökösének tekinteniök? Vajjon a cseh királyt, kit a magyar rendek egy része már megválasztott? Vagy a lengyel király fiát, ki szintén igényt tart a magyar trónra? Vagy Mátyás királynak János nevű fiát, ki a koronát és a királyi kincstárt bírja? Vagy végre a legyőzhetlen római királyt, Miksát, ki magát Magyarország kétségtelen királyának tartja?

Az egyetem hosszas tanácskozás után a következő határozatban fejezte ki tanácsát: »Feltéve hogy a szerződés és a pápai megerősítés, melyre Miksa király hivatkozik, csakugyan létezik, a fenséges és győzhetlen Miksa fejedelmet illeti jogosan Magyarország birtoka, melyről az ő javára Frigyes császár lemondott; minélfogva Magyarország összes lakói Miksának, mint bizonyos, igaz és kétségtelen királyuknak tartoznak hódolni.« [1])

Ezen, a történetírók által eddig fel nem használt részletek kiváló érdekkel bírnak azon viszony felderítésének szempontjából, melyben az ausztriai tartományok rendei Magyarországhoz állottak.

---

[1]) 1490. augusztus 7. »Congregata fuit Universitas ... Fuit autem hec peticio Dominorum Ciuium Wiennensium. Primum enim dicebant se fore penitus in magna perplexitate super eo, quod non plene recteque informati essent, quem in eorum dominum verum recognoscere deberent, eo quod ipsi iuramento se strinxissent, regi Ungarie Mathie successoribusque suis, modo quis esset verus successor, cum ipsi viris incii essent ... Visum fuit consulendum, quod si eo, que in compactatibus et inscripcionibus posita sunt, vera forent, quod tunc iuste et legitime Ciues Wiennenses recognoscere possent Dominum Serenissimum Maximilianum, tanquam legitimum et verum successorem Regni Ungarie.« A bölcsészeti kar jegyzőkönyve f. 341.

MELLÉKLETEK.

I.

A bölcsészeti kar magyarországi származású tanárai.

1385. M. Benedictus de Ungaria. [1])
» » Ladislaus de Ungaria.
» » Leo de Ungaria.
» » Michael de Wacia.
» » Seifridus de Septemcastris.
1387. » Christianus de Septemcastris.
1388. » Jacobus de Septemcastris.
1389. » Jacobus de Wacia.
» » Nicolaus de Agria.
1390. » Michael de Wacia, Methaphysica.
» » Benedictus de Makra, Alkabitium, librum de judiciis astrorum.
1395. » Nicolaus de Wacia, Parua naturalia.
1396. » Nicolaus de Wacia, Parua logicalia.
1398. » Jacobus de Septemcastris, Physicorum.
» » Leo de Ungaria, Ethicorum.
1399. » Jacobus de Septemcastris, De celo et mundo.
» » Nicolaus de Septemcastris, Primam partem Alexandri.
» » Johannes Cesar [2]) Petrum Helye et Bocatium de consolacione philosophie.
1401. » Johannes Cesar Terciam partem Alexandri, vel unum librum in rethorica.

---

[1]) A származási helyneveket és a családi neveket szorosan a jegyzőkönyvek helyesírása szerint adom, kivéve azt, hogy nagy kezdőbetűvel írom.

[2]) Utóbb Johannes de Ungaria elnevezés alatt.

1402. M. Johannes Cesar Priorum.
1403. » Johannes de Ungaria (Cesar) Priorum.
1404. » Johannes Cesar Priorum.
1407. » Johannes de Septemcastris Physicorum.
» » Johannes Cesar. [1])
1409. » Johannes Cesar Consequentiae Marsilii.
1410. » Johannes Cesar Parua logicalia.
1412. » Johannes Sigvart de Septemcastris Quartum Metaphysicae.
1414. » Nicolaus Philippi de Corona. [1])
1415. » Nicolaus de Corona Topica.
» » Johannes de Corona Tractatus Petri Hispani.
» » Thomas Zakan Priorum.
1417. » Thomas de Czabay Libros Metaphisicae.
» » Lucas de Posega Libros Elementorum Euclidis.
» » Nicolaus de Heltha Obligatoria Holandrini.
1419. » Barnabas de Tissauassan Priorum.
» » Nicolaus de Temesvar Sententias Jouis.
1420. » Barnabas de Tissauassan Algorismum.
1421. » Barnabas de Tissauassan Parva Naturalia.
1422. » Barnabas de Tissauassan Politica.
» » Benedictus de Baradino Parva Naturalia.
1423. » Benedictus de Baradino Primam partem doctrinalem Alexandri.
1424. » Thomas Zakan Metaphysicam.
1425. » Thomas de Zakan Marcum de Planetis (?)
» » Johannes de Nitria Alanum de planctu naturae.
1426. » Johannes de Corona Secundam partem Alexandri.
1427. » Johannes de Nitria Secundum et tertium Tractatum Petri Hispani.
» » Jacobus de Strigonio Computum. [1])
1428. » Johannes de Nitria Proportiones breues.
» » Johannes de Thapolcza Secundam partem Alexandri.
1429. » Martinus de Zipsz Elenchorum.
» » Johannes de Nitria Theoricae planetarum.
» » Albertus de Waradino de anima.

---

[1]) A tantárgy czíme olvashatlan.

1430. M. Albertus de Barandino Parua Naturalia.
» » Johannes de Keked Metaphysicam.
» » Michael de Priuidia Super libro Graecismi.
» » Albertus de Vethes Boetium de consolatione philosophiae.
» » Anthonius de Sintauia Elenchorum.
1431. » Albertus de Wetes Parua Naturalia.
» » Anthonius de Sinthauia Computum ecclesiasticum.
1432. » Albertus de Baradino Computum.
» » Nicolaus de Sagrabia Primam partem doctrinalium Alexandri.
» » Benedictus de Solio Libros de anima.
» » Mathias de Mada Secundam partem Graecismi.
1433. » Nicolaus de Zagrabia Musicam Muris.
» » Antonius de Sinthauia Similitudines Raimundi.
» » Petrus de Palócz Libros posteriorum.
» » Ladislaus de Hedervara [1])
1434. » Michael de Prividia Boetium.
1437. » Nicolaus Lepes Quinque tractatus.
1438. » Martinus de Chlosenburg Tertiam partem Alexandri.
1439. » Blasius de Zaz Sphaeram meterialem.
» » Georgius de Czasma Algorismum.
» » Johannes de Bankota Perspectiuam communem.
1440. » Valentinus de Albaregali Primam partem Alexandri.
» » Martinus de Corona Proportiones breves Bragwardini.
1441. » Johannes de Pankata Secundum et tertium tractatum Petri Hispani.
» » Martinus de Corona Parua Naturalia.
» » Michael de Ungaria Librum de anima.
1443. » Martinus de Corona Priorum.
» » Michael de Sancto Nicolao. [2])
» » Jacobus de Sempnitz. [3])
1444. » Martinus de Corona Parua logicalia.

[1]) Meg van jegyezve »Absens«.
[2]) A tantárgy czíme olvashatlan.
[3]) A tantárgy czíme olvashatlan.

1445. M. Nicolaus de Heltaw Theoricas planetarum.
1446. » Laurentius de Corona Donatum minorem.
1448. » Michael de Sancto Nicolao Quartum Ethicorum.
» » Michael de Albaregali Secundam partem Alexandri.
1449. » Michael de Sancto Nicolao Tertium Ethicorum.
» » Georgius de Buda Primum librum Euclidis.
» » Ladislaus de Werencz Obligatoria Holandrini.
1450. » Michael de Sancto Nicolao Decimum ethicorum.
» » Mathias de Themeswar Obligatoria.
» » Clemens de Ysdencz Sphaeram materialem.
» » Paulus de Zilah Primam partem Alexandri.
» » Jacobus de Supronio Primum et secundum tractatum Petri Hispani.
1451. » Gregorius de Buda De generatione.
» » Emericus de Ker Algorismum.
» » Jacobus de Ödenburga de Coelo et mundo.
» » Paulus de Zilah Metaphysika.
» » Sindramus de Kesmarkt. [1])
» » Johannes de Leutscha Algorismum de integro.
» » Gregorius de Kusal Priorum.
» » Martinus de Buda Primam Jouis.
1452. » Michael de Sancto Nicolao Parva logicalia.
» » Gregorius de Wuda Algorismum de minutiis vulgaribus.
» » Jacobus de Odenburgk Insolubilia Holandrini.
» » Sindramus de Kasmargk Alanum de planctu nature.
» » Gregorius de Kussal Latitudines formarum.
1454. » Valentinus de Kapruncza Libros de generatione et corruptione.
» » Sindramus de Kesmarkt Primam partem Alexandri.
1455. » Jacobus de Cibinio Primum librum Metaphysicorum.
1456. » Georgius de Zala Primum Alexandri.
» » Petrus Gotfart de Corona Posteriorum.
» » Anthonius de Macrancz Insolubilia Holandrini.
» » Thomas de Czirkeucza Aritmeticam.
» » Johannes de Themeswar Tertiam Alexandri.

[1]) A tantárgy czíme olvashatlan.

1457. M. Petrus de Appoldia Elencorum.
1458. » Antonius de Corona Secundam partem Alexandri.
1460. » Tomas de Yst ncz Algorismum de integro.
1462. » Paulus de Corona Veterem artem.
» » Petrus de Corona Libros de anima.
» » Thomas de Cibinio Insolubilia.
» » Petrus de Deuezer Librum Elencorum.
1464. » Petrus de Corona Algorismum de integro.
» » Petrus Türck de Corona De anima.
1465. » Petrus de Corona Primum Ethicorum.
» » Gregorius de Albaregali De coelo et mundo.
1466. » Petrus de Corona Librum Iconicorum.
» » Martinus de Corona Insolubilia Holandrini.
1467. » Franciscus de Madras Insolubilia Holandrini.
» » Andreas de Kermend Secundum et tertium tractatum Petri Hispani.
1468. » Antonius de Corona Sextum Ethicorum.
» » Petrus de Cibinio Libros Elencorum.
1469. » Albertus de Albaregali Primam partem Alexandri.
» » Petrus de Cibinio Secundam partem Alexandri.
1470. » Petrus de Corona Veterem artem.
» » Petrus de Cibinio Proporciones breves.
» » Antonius de Tatha Algorismum de integro.
» » Blasius de Baradino Obligatoria.
1471. » Petrus de Cibinio Veterem artem.
» » Michael de Weresmarth Summam Jovis.
» » Thomas Krenczer de Tirnavia Algorismum.
1472. » Petrus de Corona Politica.
» » Emericus de Pest Secundum et tertium tractatum Petri Hispani.
» » Mathias de Tatha Priores.
» » Blasius de Wacia Sphaeram.
1474. » Petrus de Corona Primum Rethoricorum.
» » Johannes de Cibinio Secundam partem Alexandri.
» » Stephanus de Pest Proporciones breves.
» » Clemens de Adorian Primum librum Euclidis.
1475. » Nicolaus de Clausenburga Proporciones breves.
1476. » Nicolaus de Clausenburga Obligatoria.

1476. M. Ladislaus de Poseganar Metheorica.
» » Michael de Schesburg Proportiones breves.
1477. » Michael de Schesburg Disciplinam scholarium.
» » Caspar Meland de Kremniczia Elencorum.
1478. » Clemens de Adrian Parva naturalia.
» » Gregorius de Cibinio Elencorum.
1479. » Georgius de Cibinio Obligatoria.
» » Gregorius ex Pest Summam Jovis.
1480. » Georgius de Cibinio Obligatoria.
1481. » Lucas ex Cibinio Arithmetica.
1488. » Matheus de Corona Tertiam partem Alexandri.
» » Valentinus de Corona Sphaeram Materialem.
» » Petrus de Ethe De consolatione philosophiae.
» » Johannes Wan de Buda Theoricas planetarum.
1489. » Valentinus de Corona Tertiam partem Alexandri.
» » Benedictus de Chasma Obligatoria.
1490. » Valentinus ex Corona Libros de anima.
» » Johannes de Buda Primam Euclidis.
» » Stephanus de Heresnye Obligatoria.
» » Bartholomaeus ex Samarja Primam partem Alexandri.
1491. » Laurentius de Posonio Libros de anima.
» » Johannes Ruprecht ex Buda Proportiones breves.
» » Bartholomaeus ex Samarja Summam Jovis.
» » Nicolaus civis de Buda Obligatoria.
» » Martinus Neyss ex Posonio Secundam partem Alexandri.
1492. » Valentinus de Corona De anima.
» » Stephanus de Heresnye Parva logicalia.
1494. » Johannes ex Wuda De anima.
1498. » Nicolaus de Jaurino Secundam partem Alexandri.
» » Martinus de Cibinio Secundam partem Alexandri.

II.

A hittudományi kar magyarországi származású tanárai.

1407. M. Johannes de Septemcastris Jeremiam Prophetam.
1408. » Johannes de Septemcastris Epistolam B. Pauli ad Hebraeos.

1411. M. Johannes Wytich de Septemcastris Deuteronomium.
1412. » Johannes Wyttich de Septemcastris Ezechielem Prophetam.
1424. » Johannes Wyttich de Ungaria Sententias.
1425. » Thomas de Zachkan Canonicas Epistolas.
1426. » Thomas de Zachkan Thobiam.
1427. » Thomas de Zakan Sententias.
1433. » Benedictus de Ungaria Secundam quinquagenam Psalmorum.
1434. » Benedictus de Ungaria Epistolam Apostoli ad Hebraeos.
1456. » Lucas de Albaregali Ecclesiasticum.
1458. » Lucas de Albaregali Epistolam ad Thessalonicenses.
1459. » Lucas de Albaregali Sententias.
1460. » Paulus de Corona Librum Judicum.
1461. » Paulus de Corona Evangelium s. Mathiae.
1464. » Petrus de Corona Epistolam ad Corinthios.
1465. » Antonius de Makranz. *)
1466. » Antonius de Makranz Epistolam Pauli ad Titum.
1467. » Petrus de Corona Sententias.
1469. » Laurentius de Krumpach Librum Sapientiae.
» » Antonius Pogner de Corona Primum librum regum.
» » Albertus de Albaregali Acta Apostolorum.
1470. » Antonius de Corona Secundam Epistolam ad Corinthios.
» » Albertus de Albaregali Neemiam.
» » Laurentius de Krumpach Epistolam ad Colossenses.
1471. » Laurentius de Krumpach Sententias.
1472. » Emericus Ungarus Canonicus Strigoniensis Evangelium Ioannis. **)
1475. » Mathias de Krumpach Epistolam ad Colossenses.
1477. » Antonius de Corona Sententias.

*) Ugyanis 1466. szeptember 15-én megjegyeztetik »Assignati secundi cursus sunt M. Antonio de Macranz«, mi feltételezi, hogy a megelőző évben tartott már egy cursust.

**) Erről megjegyeztetik 1472. szeptember 14-én: »M. Emericus Ungarus defecit in tempore isto; facultas eundem suspendit ab inceptione suorum cursuum usque ad festum Paschae.

III.

A bölcsészeti kar magyarországi származásu tanácsosai.

(1390—1498.)

1390. M. Michael de Wącia.
1391. » Benedictus de Wacia.
1397. » Jacobus de Septemcastris.
1398. » Jacobus de Septemcastris.
1399. » Johannes Cesar.
1400. » Nicolaus de Septemcastris.
1401. » Barnabas de Jaurino.
1402. » Johannes Cesar.
1403. » Johannes de Septemcastris.
1404. » Johannes Cesar.
1405. » Johannes Cesar.
1407. » Johannes de Septemcastris.
» » Johannes Cesar.
1413. » Nicolaus de Septemcastris.
1414. » Nicolaus de Septemcastris.
1416. » Thomas Zachan.
1420. » Barnabas de Tissauassan.
1421. » Nicolaus de Temeswar.
» » Barnabas de Tissauassan.
1426. » Thomas de Zakan.
1430. » Laurentius de Corona.
1431. » Albertus de Waradino.
1432. » Michael de Priguidia.
1433. » Jacobus de Strigonio.
» » Petrus de Palocz.
1434. » Michael de Prividia.
1435. » Johannes de Tapolcza.
1437. » Nicolaus Lepes.
1439. » Andreas de Labatlan.
1442. » Johannes de Pankota.
» » Martinus de Corona.
1445. » Michael de Sancto Nicolao.
1447. » Matheus de Temswar (sic).

1448. M. Michael de Sancto Nicolao.
» » Johannes de Pankota.
1449. » Michael de Albaregali.
» » Ladislaus de Kozard.
1450. » Johannes de Pankota.
» » Michael de Sancto Nicolao.
1454. » Blasius de Corona.
» » Simannus de Kesmark.
1455. » Blasius de Maerpot.
» » Valentinus de Capruncza.
1456. » Nicolaus de Weysnburga.
» » Paulus de Zela.
1457. » Blasius.
» » Paulus de Zyla.
1459. » Paulus Wann de Kenal.
1462. » Paulus de Corona
1463. » Thomas de Cibinio.
» » Petrus de Corona.
1465. » Petrus de Corona.
1467. » Petrus de Corona.
1468. » Petrus de Corona.
1470. » Petrus Gothfart de Corona.
» » Albertus de Albaregali.
1471. » Albertus de Albaregali.
1472. » Petrus de Corona.
1473. » Petrus de Corona.
1479. » Antonius de Corona.
1487. » Georgius de Sancta Anna.
1490. » Valentinus Pellificis de Corona.
1491. » Georgius de Sancta Anna.
1492. » Georgius de Sancta Anna.
1494. » Johannes de Buda.
1495. » Valentinus de Corona.
1498. » Nicolaus de Jaurino.

IV.

A *bölcsészeti kar magyarországi származású vizsgálói.*

(1388—1499.)

1385. M. Michael Ungarus.
1386. » Ladislaus Ungarus.
» » Leo de nacione ungarorum.
1387. » Michael de Wacia.
1388. » Benedictus de Ungaria. [1])
» » Leo.
» » Michael de Wacia.
» » Estanus de nacione ungarorum.
1389. » Michael de Wacia,
» » Leo.
» » Michael Sclegel. [2])
1390. » Michael de Wacia.
1397. » Jacobus de Septemcastris.
1398. » Jacobus de Septemcastris.
1399. » Jacobus de Septemcastris.
» » Johannes Cesar.
1400. » Nicolaus de Septemcastr's.
1401. » Johannes Cesar.
1402. » Johannes Cesar.
» » Johannes de Septemcastris.
1403. » Johannes de Septemcastris.
» » Johannes Cesar.
1404. » Johannes Cesar.
» » Johannes de Septemc stris.
1405. » Johannes Cesar.
1406. » Johannes Cesar.
» » Johannes de Septemcastris.
1407. » Johannes Cesar.
» » Johannes de Septemcastris.
1408. » Johannes Sywart de Septemcastris.

---

[1]) Ezen évben kétszer választatott meg.
[2] »Qui tu c fuit in Ungaria, non potuit esse praesens.«

1409. M. Johannes Cesar.
» » Johannes Mengerlin de Septemcastris.
1410. » Johannes Sywart de Septemcastris.
» » Johannes Cesar.
1411. » Johannes de Septemcastris.
1412. » Johannes de Septemcastris.
1413. » Nicolaus de Septemcastris.
1414. » Nicolaus de Corona.
1415. » Nicolaus de Clausenburg.
» » Johannes Goldner de Corona.
» » Thomas Zakan.
1417. » Thomas Zackan. [1])
1419. » Barnabas de Tissavassan.
» » Nicolaus de Temeswar.
1421. » Barnabas de Tissawassan.
1422. » Nicolaus de Temeswar.
1424. » Benedictus de Waradino.
» » Thomas Zakan.
1425. » Johannes de Corona.
1427. » Thomas de Zakan.
1429. » Albertus de Waradino.
1430. » Albertus de Barandino.
1431. » Michael de Prividia.
1432. » Benedictus de Solio.
» » Nicolaus de Sagrabia.
» » Michael de Prividia.
1433. » Michael de Prividia. [1])
» » Petrus de Palocz.
» » Nicolaus de Zagrabia.
1434. » Jacobus de Strigonio. [1])
» » Johannes de Tapolcza.
» » Antonius de Sintania.
1435. » Michael de Prividia.
1438. » Nicolaus Lepes.
» » Martinus de Corona.
1439. » Andreas de Labatlan.

[1]) Ez évben kétszer választatott meg.

1440. M. Johannes de Pankota.
1444. » Martinus de Corona.
1445. » Michael de Sancta Nicolao.
1446. » Michael de Sancta Nicolao.
1447. » Johannes de Pankota.
1448. » Michael Canonicus Jauriensis.
» » Georgius de Heltard.
» » Ladislaus de Kozart.
1450. » Georgius de Helta.
1451. » Georgius de Buda.
» » Emericus de Kecr.
» » Michael de Sancto Michael.
1453. » Johannes de Temeswar.
1454. » Blasius de Septemcastris.
1455. » Valentinus de Kabruncza. [1])
» » Blasius de Mairpot.
» » Lucas de Quinqueecclesiis,
1456. » Jacobus de Cibinio.
» » Paulus de Zela.
» » Nicolaus Nothodt [2])
1457. » Blasius de Mayrbott.
» » Paulus de Corona.
1458. » Michael de Feketh.
» » Antonius de Macrancz.
1459. » Petrus Koenigsperg.
1460. » Paulus de Corona.
1461. » Martinus de Posonio.
» » Antonius de Makrancz.
1462. » Petrus de Corona.
» » Andreas de Sanctogeorgio.
» » Paulus de Corona.
1463. » Thomas de Cibinio.
» » Thomas de Ystencz.
» » Petrus de Corona.
1464. » Christianus de Megies.

---

[1]) Kapronczа.
[2]) Noythod.

1466. M. Thomas dè Ystencz.
1467. » Petrus de Corona.
1468. » Albertus de Albaregali.
» » Petrus de Cibinio.
1472. » Hieronimus de Corona.
» » Valentinus de Weresmart.
1474. » Nicolaus de Klausenburgk.
» » Johannes Arcuficis de Cibinio.
1477. » Michael de Sanctogeorgio.
» » Michael de Schespurg.
1478. » Clemens de Adorian.
» » Ladislaus de Pusagavar.
1479. » Gregorius de Cibinio.
» » Mathias de Krumpach.
1481. » Caspar ex Buda.
1482. » Leonardus Kuttner ex Posonio.
» » Petrus Czekl de Cibinio.
1487. » Philippus de Sont.
» » Mathias Textoris de Corona.
1489. » Valentinus Pellifex de Corona.
» » Georgius de Sancta Anna.
1490. » Valentinus Pellifex ex Corona.
» » Johannes Wann ex Buda.
1491 [1]) » Laurentius de Posonio.
» » Valentinus Craus ex Corona.
1492. » Georgius de Sancta Anna.
1493. » Valentinus Krawss de Corona.
1494. » Johannes de Wuda.
» » Georgius de Sancta Anna.
1495. » Valentinus Krausz de Corona.
1496. » Sebastianus de Zardahel.
1497. » Nicolaus de Jaurino.
1498. » Nicolaus de Jaurino.
1499. » Martinus de Cibinio.

[1]) 1491-ben a május 28-án »De nacione ungarorum propter defectum Magistrorum electus est M. Caspar Hohewarter ex Meisaw.«

IV.

»*A magyar nemzet*« *magyar származású*[1]) *Procurátorai.*

(1388—1500.)

1388. M. Christianus de Septemcastris. [2])
1453. » Johannes Messingflor de Lewtschaw.
1454. » Johannes Rwdel plebanus de Corona.
» » Blasius de Meyerpot partium Transsylvanie.
1455. » Andreas de Buda Canonicus Ecclesiae Vesprimiensis.
» » Lucas de Albaregali.
1456. » Jacobus Schaffind de Cibinio.
» » Nicolaus de Noythod Canonicus in Albaregali.
1457. Artium et Medicinae Doctor Stephanus de Lechnicia.
» » Petrus de Apoldia inferiori.
1458. » Michael de Feketh. [3])
1459. » Paulus Rotchin de Corona Theol. Bacc.
1460. » Thomas de Cibinio.
1461. » Valentinus de Weresmarth. Juris can. Bacc.
1462. » Laurentius de Krumpach.
» » Petrus Gotfart de Corona.
1463. » Paulus de Corona.
1464. » Thomas de Isdencz.
1465. » Thomas Altenburger de Cibinio.
» » Antonius de Makranz.
1466. » Andreas de Sanctogeorgio Decretorum Baccalarius, Canonicus Ecclesie Jauriensis.
» » Franciscus Kerekes de Madaras.
1468. » Michael Kuttner de Buda Decretorum Lic.
1469. » Antonius Pogner (Mercatoris) de Corona.
» » Petrus (Rasoris) de Cibinio.
1471. » Emericus de Czestreg Canonicus Ecclesie Strigoniensis.
1472. » Hieronimus Reyebus de Corona.

[1]) Ugyanis gyakran csehek, morvák stb. is választattak.
[2]) Aschbach 595. l.
[3]) Aschbach szerint »Michael de Sigeth.«

1472. M. Albertus de Albaregali Canonicus Ecclesiarum Colocensis et Albensis.
1475. » Mathias de Krumpach.
1476. » Ladislaus Orzaguilag de Posegauar.
» » Antonius Pogner de Corona.
1477. » Michael de Schespurck [1])
1478. » Clemens de Adoryan.
1480. » Mathias ex Krumpach.
» » Johannes Planckner ex Gotthiaw Archidiaconus et Canonicus Zagrabiensis.
1481. » Gregorius Cibiniensis.
1482. » Petrus Zeckel ex Cibinio.
1484. » Leonhardus Chuttner Posoniensis.
1486. » Valentinus ex Corona.
1487. » Georgius de Sancta Anna ?
» » Philippus de Zond.
1488. » Mathias Knofloch ex Corona. [2])
1489. » Georgius de Sancta Anna. (?)
1491. » Michael Altenburger de Cibinio plebanus de Insula Cristiana.
» » Laurencius Muschinger ex Posonia.
1492. » Valentinus Krausz Coronensis.
1494. » Stephanus Gheztw de Hereznye (?)
» » Laurencius Klump de Corona.
1495. » Sebastianus de Zerdahel.
1496. » Georgius de Sancta Anna.
» » Seruacius Beer Coroniensis.
1497. » Nicolaus de Jaurino.
» » Johannes Mohachius.
1498. » Georgius Mandl Posoniensis.
» Doctor Michael Vitezius.
1499. » Andreas Mayxner Cremniciensis.
1500. » Georgius Mandl Posoniensis.
» » Michael de Premarthon.

[1]) 1477. 10. marcii M. Anthonius Pogner Coronensis fungens officio procuracie mihi magistro Michaeli de Schespurck, petere voleus pretactus M. Anthonius curiam romanam, vices officii sui subdelegauit.

[2]) Időközben Rómába utazott. Távolléte alatt M. Matheus plebanus helyettesítette. Visszatérte után ismét átvette a procurátori hivatalt.

V.

A bölcsészeti kar magyarországi tanulói.

(1385—1453.) [1]

1385—1389. [2]) M. Michael de Wacia.
» » » Ladislaus de Ungaria.
» » » Benedictus de Ungaria. [3])
» » » Seyffridus de Septemcastris.
» » » Jacobus de Wacia.

---

[1]) Miután az egyetem XIV. és XV. századbeli anyakönyvei elvesztek, a magyar nemzetnek fennmaradt anyakönyve pedig 1453-ban kezdődik, az ezen évet megelőző korból csak azoknak neveit ismerjük, kik a bölcsészeti és hittudományi karok jegyzőkönyveiben megemlíttetnek. Az utóbbiak igen szegények. S azok, kik itt előfordulnak, már korábban a bölcsészeti kar jegyzőkönyveiben is megjelennek. Annál gazdagabbak az előbbiek. De ezekben is csak azoknak neveivel találkozunk, kik a vizsgálatokat kiállották, egyetemi fokozatokat elnyerték, hivatalokat viseltek, vagy más módon foglalkoztatták az egyetemet. Ezen jegyzőkönyvekből chronologiai rendben állítom össze a magyarországi tanulókat. Mindenik azon év alá van helyezve, midőn először fordul elő, többnyire azon alkalommal, midőn a baccalaureatusi vizsgára bocsáttatik s ezen fokozatot elnyeri. Az L. és M. betűk, melyek a nevek mellett előfordulnak, a licentiatusi és magisteri fokozatokat jelezik, melyet az illetők bírtak.

Miután a tulajdonnevek gyakran elferdítve jegyeztettek be, s némely helynevek nemcsak hazánkban, hanem más országokban is fordulnak elő, könnyen megtörténhetett, hogy a jelen névsorból kihagytam olyanokat, kiket fel kellett volna vennem, vagy felvettem olyanokat, kik tulajdonképen nem magyarországiak. Úgy hiszem mindazáltal, hogy ez csak kevés esetben történt. Midőn kétségesnek látszott a név elé kérdőjelt tettem. A nevek után tett kérdőjel azt jelenti, hogy a név nem olvasható biztossággal. A származási helyneveket és a családi neveket szorosan a jegyzőkönyv orthographiája szerint adom, kivéve azt, hogy nagy kezdőbetűvel írom.

[2]) A Liber primus Actorum fac. Artium fol. 24. 1375. év címe alatt vannak felsorolva »Nomina Magistrorum secundum senium facultatis arcium.« De egykorú kéz oldaljegyzete kétségtelenné teszi, hogy e sorozatba a következő évek magisterei is fel vannak véve.

[3]) Más helyen Benedictus de Makra névvel fordul elő.

1385—1389. M. Nicolaus de Agria.[1])
» » » Christianus de Septemcastris.
» » » Johannes Cesar de Ungaria.
» » » Leo de Ungaria.
» » » Michael Sclegel.[2])
» » Gallus de Ungaria.
» » Nicolaus de Wacia.
» » Johannes de Sibinio.
» » Thomas de Lypa.
» » Petrus de Lypa.
» » Petrus de Tyrna.
» » Sebastianus de Ungaria.
» » Petrus de Septemcastris.
» » Michael de Ungaria.
» » Georgius de Chegled.
» » Ladislaus de Keres.
» » Seyfridus de Alba Julie.
» » Andreas Ungarus.
» » Martinus de Pannonia.
» » Wolfardus de Pusonia.
» » Laurencius de Walko.
» » Jacobus Lupi de Septemcastris.
» » Thomas de Simand.
» » Martinus de Posonia.
» » Valentinus de Corona.
» » Thomas de Miscolzch.
1390. Thomas de Albaregali.
1391. Ulricus de Pusonio.
1393. Dominicus de Waradino.
» Johannes de Schlavonia.
1394. Jacobus de Septemcastris. 1397. M.
» Johannes de Septemcastris. 1397. M.
» Christianus de Septemcastris.
1396. Dominus Ladislaus Prepositus Mischlensis.

---

[1]) Más helyen Nicolaus Jacobi de Argia névvel fordul elő.

[2]) 1389-ben examinátorrá választatván, megjegyeztetik róla »Qui tunc fuit in Ungaria non potuit esse praesens.«

1396. Johannes de Alba Transiluana.
» Nicolaus de Septemcastris. 1398. L.
» Benedictus de Wacia.
1397. Johannes Armenus de Septemcastris. 1401. L.
» Barnabas de Jaurino. 1401. L.
» Jacobus de Posonio.
1398. Thomas de Septemcastris.
» Petrus de Septemcastris.
» Christoforus de Kremnicz.
1399. Johannes de Septemcastris.
» Petrus de Helta.
1400. Valentinus de Septemcastris.
» Antonius de Septemcastris.
» Michael de Cibinio.
» Jacobus de Septemcastris.
1402. Casparus de Septemcastris.
» Antonius de Quinqueecclesiis.
» Nicolaus de Sancto Ladislao.
» Ladislaus de Septemcastris.
1403. Nicolaus de Septemcastris.
» Egidius de Septe (?)
1404. Nicolaus de Cybinio.
» Nicolaus Kynish de Septemcastris.
» Johannes de Cybinio.
» Valentinus de Helta.
1405. Georgius de Septemcastris. 1409. L.
» Johannes de Neczpal.
» Nicolaus de Clausenburk. 1409. L.
1406. Nicolaus de Waradino.
» Martinus de Cibinio.
1407. Johannes de Septemcastris.
1408. Thomas de Clausenburg. 1413. L.
1409. Georgius de Quinqueeclesiis.
» Nicolaus de Helta.
» Clemens de Agria.
1410. Ladislaus de Buda.
» Johannes de Buda.
» Bartholomaeus de Helta. L.

1410. M. Johannes Megerlin. L.
» Jacobus de Clausenburg. L.
1411. Georgius de Posonio. 1414. L.
» Johannes Goldner de Corona. 1414. L.
» Nicolaus Philippi de Corona. 1414. L.
» Dominus Georgius Prepositus Zipsensis.*)
» Jacobus de Septemcastris.
1412. Simon de Septemcastris.
» Johannes de Corona. 1415. (Joh. Gut de Corona. M.
» Ladislaus de Albaregali.
» Johannes Trautenburg de Septemcastris.
» Simon de Cybinio.
» Caspar de Cybinio.
» Jacobus de Cibinio.
» Johannes Flechtner de Cibinio.
» Vincentius de Supronio.
» Laurentius de Corona. 1415. L.
» Thomas de Zakkan. 1415. L.
» Valentinus de Ysdentz.
1413. Thomas de Clausenburg.
» Johannes frater plebani Budensis.
» Clemens de Tengelek.
» Leonhardus de Quinqueeclesiis. 1414. L.
1414. Briccius de Buda.
» Thomas de Burcia.
1415. Jacobus de Corona.
» Emericus de Sebesch.
» Nicolaus de Septemcastris.
» Emericus de Hunyad.
» Matheus Zipsensis.
» Osvaldus de Caschovia.
» Christianus de Lippa.
» Caspar de Corona
» Stephanus de Cibinio.
» Martinus de Cibinio.
» Nicolaus de Themesswar.

*) Palóczi György, utóbb esztergomi érsek.

1416. Marcus de Caschouia.
» Matheus de Buda.
» Stephanus de Tirnauia.
» Lucas de Buda.
» Stephanus de Waradino.
» Leo de Sempnitz.
» Petrus de Capruncza.
» Ladislaus de Alma.
» Petrus de Seremio.
» Paulus de Gutta.
» Gregorius de Quinquecclesiis.
1417. Bartholomeus de Corona.
» Dominicus de Albaregali.
» Paulus de Agria.
» Lucas de Bosoga. L.
» Sigismundus de Caschouia.
» Gregorius de Nagmihal.
» Stephanus de Hedrey.
» Jacobus de Albaregali.
» Johannes Sandor de Zalard.
» Andreas de Agria.
» Nicolaus de Dalmad.
» Michael de Quinquecclesiis.
1418. Nicolaus de Albaregali.
» Johannes de Buda.
» Paulus de Epries (?)
» Dominus Ladislaus Prepositus de Ungaria.
» Nicolaus de Corona.
1419. Benedictus de Waradino.
» Andreas de Corona.
» Caspar de Heltaw.
» Johannes de Corona.
» Andreas de Cyps.
1420. Johannes de Wyncz.
1421. Barnabas de Zagrabia.
1422. Martinus de Lewbitz.
» Georgius de Baradino. 1428. L.
» Osvaldus de Zyps.

1422. Jacobus de Tyrnauia.
» Albertus de Kezkement.
1423. Johannes de Corona.
» Stephanus de Septemcastris.
» Nicolaus de Lewczowia.
» Georgius de Sala.
» Dominicus de Patak.
1424. Ciriacus de Quinquecclesiis. 1428. L.
» Michael de Cybinio.
» Marcus de Cybinio.
» Ladislaus Posa de Menczenth.
1425. Jacobus de Strigonio.
» Albertus de Waradino. 1428. L. 1429. M.
» Stephanus de Cibinio.
» Johannes Zekel de Nytria. L.
» Stephanus de Sagrabia. L.
» Anthonius de Pelschutz. L.
» Valentinus de Tirnauia.
» Michael de Septemcastris.
» Johannes de Ketzkemet.
» Johannes de Tapolcza 1428. M.
» Johannes de Cibinio.
» Nicolaus de Corona.
» Johannes de Heltaw.
1426. Stephanus de Clausenburg.
» Bartholomaeus de Palosnak.
» Paulus de Trapolden.
» Benedictus de Zolio. 1432. M.
» Johannes de Leutschau.
» Georgius de Corona.
1427. Thomas de Quinquecclesiis.
» Nicolaus de Zagrabia. 1432. M.
» Ladislaus de Nagimyhal.
» Symon de Cybinio.
» Ladislaus de Waradino.
» Thomas de Getzgemeth.
» Nicolaus Vintze.
» Emericus de Keket. 1430. L.

1428. Dominus Demetrius de Czuppor.
» Dominus Ladislaus de Czag (Ztschackk).
» Anthonius de Sinthauia. 1430. M.
» Georgius Posa.
» Dominus Michael Prepositus Strigoniensis.
» Dominus Nicolaus Archidiaconus et Canonicus Cancellarius Agriensis.
» Emericus de Ders.
» Zacharias de Llipcz.
» Andreas de Huniat.
» Michael de Bodon.
» Stephanus de Septemcastris.
» Ambrosius de Tamassi.
» Urbanus de Enyedino.
» Andreas de Cassouia.
» Ladislaus de Baradino.
» Dominus Petrus de Palocz. 1431. m.
» Mathias de Mada.
» Stephanus de Coloswar. 1433. L.
» Dominus Nicolaus de Nana.
» Antonius de Corona.
1429. Jacobus de Enydino.
» Fabianus de Kaschia.
» Jacobus de Strigonio.
» Ladislaus de Waraskeszi.
» Nicolaus de Waraskeszi.
» Johannes de Kremniczia.
» Blasius de Sazz (?)
» Thomas de Zagrabia.
» Lucas de Themesvar.
» Fabianus de Wacia.
» Johannes de Corona.
» Paulus de Bela.
» Stephanus de Posega.
» Georgius de Tolna.
» Egidius de Ungwar.
» Paulus de Albaregali.
» Johannes de Tolna.

1429. Philippus de Posegawar.
» Johannes de Lewtschouia.
» Nicolaus de Corona.
1430. Albertus de Wetes. M.
» Thomas de Debrente.
» Georgius de Leytczchowia.
» Blasius de Baczia.
» Thomas de Kallo.
» Laurencius de Zasma.
» Antonius de Czibinio.
1431. Michael de Albaiula.
» Martinus de Clausenburg. 1437. L.
» Paulus de Tytulio.
» Dyonysius de Mohacz.
» Johannes de Cibinio.
» Emericus de Kapruneza.
» Lucas de Waradino.
» Leonhardus de Buda.
1432. Michael de Waradino.
» Petrus de Darocz.
» Georgius Albanus.
» Nicolaus de Helta.
» Georgius Weisz de Corona.
» Damianus Ungarus (condam).
1433. Bartholomaeus de Bathor.
» Nicolaus de Quinqueecclesiis.
» Nicolaus Lepes. L.
» Paulus de Bela.
» Ladislaus de Hedrwar. (Ugyanazon évben Mag. ex causa leg. absens.)
» Johannes de Coloczia.
» Georgius de Zebes.
» Michael de Vesprimio.
1434. Laurentius de Pest.
» Nicolaus de Kremniczia.
» Andreas de Miscolcz.
1435. Paulus de Azalo.
» Johannes de Lomnicz.

1435. Simon de Zala.
» Ladislaus de Czorna.
» Demetrius de Tapolcza.
» Stephanus de Ormand.
» Valentinus de Sarwar.
» Laurencius de Titulio. 1441. L.
» Johannes de Bankota.
» Antonius de Suprunio.
» Ladislaus de Segedino. 1442. L.
1436. Didmannus de Dacia. L.
» Mathaeus de Tacharo.
» Sigismundus de Zhehyi.
» Ladislaus de Waradino.
» Johannes de Tapolcza.
» Dionisius de Patak.
1437. Blasius de Sacz.
» Gregorius de Czasma.
» Stephanus de Schintauia.
» Johannes de Wacia.
» Johannes de Curgo.
» Wolfgangus de Supronio.
1438. Paulus de Dumbro.
» Nicolaus de Jula.
» Antonius de Papa. 1442. L.
» Laurencius de Corona.
» Nicolaus de Papa.
» Martinus de Medgyes.
» Wolfgangus de Odenburga.
» Balthasar de Segesdino.
» Thomas de Supronio.
» Mathaeus de Lippa.
» Valentinus de Septemcastris.
» Thomas de Solio.
» Martinus de Corona. L. [1])
1439. Petrus de Zardahel.
» Augustinus de Lippa. 1445. L.

[1]) Assumpsit sermonem ad honorem b. Catharine virginis.

1439. Ambrosius de Dombro.
» Petrus de Septemcastris.
» Petrus de Palisna.
» Mathias de Supronio.
» M. Andreas de Labatlan.
1440. Andreas de Coloczia.
» Petrus de Soos Abbas. L.
» Valentinus de Cibinio. L.
» Johannes Rudel dé Corona. 1433. L.
» Jacobus de Corona. L.
» Hieronimus de Corona. L.
» Mathias de Zala.
» Ladislaus de Beczencz (?)
» Thomas de Corona.
» Ladislaus de Bolcyard. L.
» Michael de Albaregali. L.
» Michael de Themeswar. L.
» Jacobus de Huszufalu. L.
» Osvaldus de Sarwar. L.
1441. Ladislaus de Alma. 1446. M.
» Stephanus de Transilvania.
» Georgius Burgensis de Helta. 1445. M.
» Petrus de Czibinio.
» Thomas de Schokwt.
» Andreas de Veteribuda. 1449. L.
» Antonius de Septemcastris.
» Conradus de Farmos.
» Jacobus de Septemcastris.
» Wolfgangus Meysel de Posonio.
» Ladislaus de Sancto Nicolao. L.
» Valentinus de Clausenburg. L. [1])
1442. Ladislaus de Kosard. 1446. L.
» Michael de Wacia.
» Johannes Zatmar de Baradino.
» Emericus de Posfalu.

---

[1]) 1444-ben mint Valentinus Schlem de Clausenburga van bejegyezve azok közt, kik petunt licenciam absencie.

1442. Johannes de Zeremlyen.
» Ladislaus Abbas de Batha.
» Johannes Münch de Buda.
» Johannes Rudisch de Leutsch. 1450. L.
» Michael Ludowici de Posonio.
» Johannes Hanno de Clausenburg.
» Stephanus de Buda.
» Johannes Stelhchin de Clausenburg.
» Osvaldus de Tirnavia.
» Georgius de Gergellaca.
» Blasius Bankota de Nadab.
1443. Stephanus de Deretsch.
» Michael Alberti de Posonio.
1444. Petrus de Caschouia.
» Bartholomaeus de Chremnitzia.
1445. Stephanus Newmaister de Cibinio.
» Cristoforus de Castrosches.
» Gregorius Schlewnig de Clausenburg.
» Jacobus Sutor de Cibinio.
» Mathaeus de Themeswar. 1447. L.
» Michael de Castrosches. L.
» Georgius de Cibinio.
» Johannes de Cibinio.
» Valentinus de Simigio.
» Paulus de Zasma.
» Jacobus de Sigligeth.
1446. Paulus de Gara. L.
» Ladislaus de Cowar.
» Oswaldus de Santhmarton.
» Nicolaus Henckel de Lewtschaw. 1449. L.
» Andreas de Cassouia.
» Philippus de Zanadio Prepositus ibidem.
» Matheus de Sarkeuz.
» Georgius de Palisna.
» Jacobus de Ödenburga.
» Valentinus de Cibinio.
» Gregorius de Jassow.
» Leonardus de Corona.

1446. Ladislaus de Zegedino. M.
» Laurencius Barg de Corona. L.
1447. Caspar de Castroschezz.
» Valentinus de Capruncza.
» Clemens de Ysdencz. 1450. L.
» Emericus de Ker. 1452. M.
» Stephanus Marki.
» Stephanus de Patfalva.
1448. Jacobus de Baczia.
» Sigismundus de Megies.
» Petrus de Genges. L. 1450. M.
» Paulus de Wacia.
» Gregorius de Pest.
» Johannes Türk de Corona.
» Georgius de Giula.
» Jacobus de Zibinio.
» Martinus Rosenpergar de Buda.
» Johannes Chnorr de Corona.
» Stephanus Chremsar de Supronio.
» Nicolaus de Lindwa.
» Michael Ebnar de Chremniczia.
» Stephanus de Tasna.
» Georgius Goldner de Cibinio.
» Ambrosius de Zanadino.
» Georgius Kun de Corona.
» Johannes Schenkenburg de Corona.
» Ladislaus de Malcza (?)
» Petrus de Turacz (?)
» Johannes Per de Corona.
1449. Petrus Sartoris de Corona.
» Petrus de Lack.
» Nicolaus Keylhaw de Corona.
» Gallus de Silisio.
» Emericus de Waradino.
» Elias de Zepes.
» Ladislaus de Watt. (?)
» Demetrius de Albaregali.

1449. Valentinus de Albaregali.
» Stephanus de Arann.
» Albertus de Zokglos.
» Laurentius de Quinquecclesiis.
» Stephanus de Sardahel.
» Emericus de Kerestur.
1450. Michael de Told.
» Johannes de Helta.
» Emericus de Lippa.
» Lucas de Sancto Demetrio.
» Georgius de Buda.
» Stephanus de Torda.
» Michael de Sagrabia.
» Johannes de Zibinio.
» Ladislaus de Salankemen.
» Thomas de Getzkamet.
» Briccius de Zerdahel.
» Emericus de Albaregali. L.
» Nicolaus de Sittauia. L.
» Paulus de Zilach. 1452. M.
» Jacobus de Sathmar. L.
» Sinderamus de Kasmargk. L.
» Elias de Quinquecclesiis. L.
» Jacobus de Ödenburga. L.
» Stephanus de Pasto Lector et Can. Agriensis.
» Stephanus de Sempti.
1451. Antonius de Subacz.
» Martinus de Castroschez.
» Emericus de Felnamet.
» Ladislaus Zente de Zerdahel.
» Johannes de Sas.
» Johannes de Jaurino.
» Clemens de Castrosches.
» Barnabas de Waradino.
» Caspar Brüstel de Clausenburg.
» Caspar Bodo de Gorgii.
» Demetrius de Zasma.
» Gallus de Sick Silisiensis.

1451. Georgius de Kusal.
» Gregorius de Nana.
» Colomannus de Gyula.
» Lucas de Albaregali.
» Martinus de Buda.
» Paulus Roekinn de Corona. 1459. M. és S. Theolog. B.[1])
» Stephanus de Zoob.
» Ambrosius de Waradino.
» Thomas Jakczo de Patak.
» Michael de Fecket. 1454. M.
» Thomas de Agria.
» Gregorius Drescher de Supronio.
» Clemens de Tirnavia.
» Johannes de Futag.
» Fabianus de Sanadino.
» Petrus Heym de Megies.
» Benedictus de Lippa.
» Paulus de Sagrabia.
» Stephanus Greff de Corona.
» Clemens de Castrosches.
» Sebaldus Reichel de Buda.
» Gervasius de Giula. 1445. M.
» Johannes de Giula.
» Augustinus de Busonio.
» Gregorius de Bekes.
» Emericus de Zenadino.
» Johannes Plattner de Supronio.
» Wölffgangus Stiffter de Busonio.
» Stephanus de Pest.
» Wolffgangus de Ödenburga.
» Martinus de Thorda.
» Lukas de Zilas.
» Andreas de Nitria.
» Heinricus Kunigsdorff de Buda.
1452. Martinus Kunigsveld de Pusonio.
» Anthonius de Zelem. (?)

[1]) M. Paulus Rotchin de C.

1452. Audreas de Gyewla.
» Paulus de Jaurino.
» Johannes de Coloczia.
» Nicolaus de Mohora. 1454. (Nicolaus Wydfy de Mohora.) M.
» Gregorius de Zala. 1455. M.
» Sigismundus Schering de Chesmark.
» Johannes de Temeswar. 1455. M.
» Thomas de Veresmargk.
» Labislaus de Gersse.
» Johannes de Riuulo Dominarum.
» Paulus Raubentisch de Posonio.
» Emericus de Segedino.
» Valentinus de Veresmartt. 1470. M. és Juris Can. Bacc. 1471. Canonicus Ecclesie Strigoniensis.
» Clemens de Naghwat.
» Gerhardus de Segedino.
» Johannes de Wuda.
» Andreas de Waradino.
» Abraham de Zibinio.
» [1]Nicolaus Ostphy de Assanfalva, filius baronis regni Ungarie. [1])
» Stephanus Ostphi de Assanfalva, filius baronis regni Ungarie.
» Albertus de Zoklios. L.
» Philippus de Leles. L.
1453. Petrus de Zegedino. L.
» Johannes Peyr de Clausenburk. L.
» Benedictus de Zegedino. L.
» Thomas de Czirkewcza. 1455. M.
» Gallus de Vesprimio. L.
» Johannes Cholb de Cibinio. L.
» Johannes Schaffind de Scibinio. L. 1454. M.

---

[1]) Ez 1453-ban meghalt. A magyar nemzet anyakönyvében olvassuk: »1453. Item habui de candelis similiter pro exequiis comodatis condam Stephano Ostfy arcium baccalaureo nepoti Episcopi Strigoniensis . . . . .«

1453. Ladislaus de Jawrino.
» Martinus de Czakol.
» M. Lazarus Caspar de Enyedino.
» Michael Kuttner de Buda.
» Johannes More de Rivulo Dominarum.
» M. Nicolaus de Noythod Canonicus in Albaregali.
» » Johannes Messingflor de Lewtschaw.
» » Petrus Rothen de Apoldia inferiori.
» » Amborius de Sczanadino.
» Martinus de Lewa. 1455. M.
» Anthonius de Macrancz. 1455. M. 1466. S. Pagine B.
» Stephanus de Strigonio.

VI.

A bécsi egyetem magyarországi származású tanulói.

(1453—1500.)

(A »natio hungaricae« anyakönyvéből.)*)

1453. Georgius Kun de Cibinio. Nob. B.
» Johannes Hyckel de Krempniczia.

---

*) Fönnebb említettem, hogy a magyar nemzetnek első évkönyve elveszett, a második 1453-ban kezdődik. Mintán a magyarországi tanulók több más ország tanulóival vegyest vannak bejegyezve, itt is, a fönnebb 38. lapon, kiemelt módon jártam el. A helyesirás körül is az ugyanott kiemelt elveket tartottam szem előtt.

A magyar nemzet anyakönyvébe a tanulók nincsenek egy sorozatban összeállítva. A következő czimeket találunk: Baronatus et Prelatus minores. — Principes, Prelati maiores et Barones scolares — Prelati minores scolares. — Doctores Theologiae, Juris, vel Medicinae cum Licentiatis — Magistri arcium cuiuscumque status siue condicionis infra Baronatus et Prelatos minores. — Baccalaurei arcium nobilium statum infra Barones tenentes. — Scolares nobiles statum tenentes infra Barones. — Baccalaurei s. Theologiae, Juris sive Medicinae. — Baccalaurei arcium simplices sub nobilium statibus non comprehensi. — Scolares cuiuscumque facultatis sub nobilium statibus non comprehensi.

A helyett, hogy a könnyebb munkát végezve, e helyen ugyanazon sorozatban adnám a neveket, a mint találtam, a könnyebb átnézet és az ismétlések kikerülése végett összefoglaltam a különböző osztályokat

1453. Emericus de Keszthelcz.
» Paulus Braseator de Krempniczia. 1456. B.
» Thomas Thanheusz de Cibinio.
» Michael Sturm de Valle Agnetis.
» ? Mathias de Giemez.
» Johannes Norus (?) de Clausenburga.
» Frater Mathias de Chorna.
» Nicolaus de Novavilla Transylvanensis.
» Bartholomaeus de Kewrmend. 1455. B.
» ? Matheus de Sucha.
» ? Johannes de Bwdrotz.
» Dominus Mathaeus Emerici de Zepetnek Presbyter.
» ? Mathias de Schorkez.
» Georgius de Bacia.
» Marcus de Pattak.
» Demetrius de Etwyn.
» Stephanus de Syn.
» Osvaldus de Schemtania.
» Gregorius de Hangatzsch.
» Johannes Pellificis de Castroschecz.
» Johannes de Erdewd.
» Valentinus Rauel de Corona. 1454. B.
» Johannes Pileator de Cibinio. 1446. B.
» Johannes Müllner de Cibinio. 1458. M.
» Stephanus de Zegedino.
» Frater Thomas Siculus Ordinis Praedicatorum.
» Stephanus de Quinqueeclesiis.
» Anthonius de Vari.
» Georgius sacerdos de Helta
» Jeronimus currifex de Cibinio.
» Nicolaus Zankfy de Zava sancto Demetrio scol. nob.
» Ladislaus Zambo de Hwzywtoth. Scol. nob.
1454. Stephanus de Lechnicia Artium et Medicinae Doctor

---

egy chronologiai sorozatba. És pedig minden nevet azon év alá tettem, melyben először találkoztam avval. Természetesen minden név mellett meg van jelölve azon társadalmi állás és egyetemi fokozat, melyet birtokosa elfoglalt.

1454. M. Johannes Rudel de Corona, Plebanus in Corona.
» » Jacobus Schoner de Sopronio.
» » Paulus de Ffiged Canonicus Jauriensis.
» » Martinus Ghyzar de Wylak.
» » Blasius de Meyrpot parcium Transilvanie.
» Petrus Minchin de Corona B.
» Paulus Burger de Corona B.
» Simon de Lulya B.
» Frater Lucas de Zylach Ordinis Praedicatorum B.
» Thomas Altnberger de Cibinio B. 1455. M.
» Stephanus de Myclo B.
» Jeronimus de Castrosches B. [1])
» Gregorius de Zaksch. B.
» Georgius Sartorius de Corona.
» Nicolaus Institoris de Pescht.
» Johannes de Agartd.
» Antonius Colb de Clausenburga.
» Wolfgangus Schwarz de Supronio.
» ? Ambrosius de Sylicze. [2]) 1456. B
» Ladislaus de Agria.
» Thomas de Zokloss. 1455. B.
» Johannes Textoris de Cibinio.
» Andreas de Sancto Georgio. 1456. B. 1458. M. 1466. Decr. B. Canonicus Ecclesie Jauriensis.
» ? Gregorius de Crecztur. [3])
» Clemens de Kwppa.
» Petrus de Zekwdwar.
» Valentinus de Alba.
» Albertus de Albaregali. [4]) 1463. M.
» Laurentius de Beckes de Mickebwda.
» Gregorius Bathonicz de Trwbin.
» Paulus Campholz de Zewlesch. 1456. B.

---

[1]) Oldaljegyzet: «Obiit 1494.«
[2]) Talán Silisió.
[3]) Talán Kereszтúr.
[4]) E név ezen évben kétszer fordúl elő a bejegyzettek sorozatában.

1454. Johannes Orozlo de Kuthusch.
» Andreas Sartoris de Corona.
» Franciscus Pictoris de Cibinio.
» Petrus de Thassar.
» Paulus de Bwda. 1456. B.
» Antonius Arcuficis de Corona. 1457. B. 1458. M. [1])
» Sigismundus de Heltha.
» Georgius sacerdos de Dombro.
» Emericus de Capruncia.
» Richardus de Heltha.
» Jeronimus Rewchen de Corona. 1456. B.
» Andreas de Wlfalu. 1461. B. [2])
» Georgius de Papa.
» Johannes de Czestreg.
» Dominicus de Babocza.
» Thomas de Izdench. 1459. M. 1466. Decret. Bacc.
» Elias de Quinqueecclesiis.
» Valentinus Grewel de Cibinio.
» ? Thomas de Myley. 1456. B.
» Petrus Bloem de Corona.
» Sigismundus Cruetz de Corona. 1457. B.
» Martinus Smyl de Corona.
» Johannes de Corona.
» Johannes de Wesprimio. 1456. B.
» Johannes de Cibinio.
1455. M. Andreas de Buda. Canonicus Ecclesie Wesprimiensis.
» Christoforus de Abafalwa Archidiaconus Budensis et Cauonicus Wesprimiensis. Nob. B.
» Ladislaus de Pernez. B.
» Georgius Koerpner de Buda. B.
» Petrus de Palotha B.
» Thomas de Agria. B. 1456. M.
» Michael de Weresmarth. B.
» Benedictus de Zelizio. B.
» Johannes de Buda. B.

---

[1]) M. Antonius Pogner de Corona.
[2]) Andreas de Ujfalw filius Michaelis Bwthws.

1455. Mathias de Zolio. B.
» Laurencius de Temeswar. B.
» Mathias Thassol de Alba.
» Paulus de Zobozlo. 1457. B.
» Stephanus Buz's de Scyna. [1])
» Thomas Gaspar de Cherewd.
» Stephenus Briccius de Themeckény. [2])
» ? Petrus filius Stephani de Wzen.
» Bartholomaeus Chakan de Kyralkezy.
» Johannes Chymer de Kezthewlcz.
» Philippus de Wath.
» Thomas Sartori de Kew.
» Benedictus Trewthel de Myscolcz.
» Ladislaus de Paty.
» Michael Jacobi de Debrethe.
» Johannes de Dombro.
» Jacobus Strayber de Smelnicia.
» Lucas Dewnel de Smelnicia.
» Johannes Prister de Smelnicia.
» Georgius de Valle Agnetis. [3])
» Wolfgangus de Posonio.
» Ambrosius de Albaregali. 1457. B. [4])
» Michael de Novavilla.
» Barnabas de Lwdbrega.
» Paulus de Novavilla.
» Johannes de Thopplicza.
» Christophorus Hungarus de Nybethycz.
» Johannes de Bakna.
» Stephanus de Warasdino.
» Leonardus de Corona.
» Georgius de Corona.
» Michael de Posonio.
» ? Ladislaus de Razma.

---

[1]) Szina.
[2]) Temetvén.
[3]) Agnethelen, erdélyi szász helység.
[4]) Ambrosius Decanus de Albaregali.

Biblioteca centrală regională
Timişoara

1455. Georgius de Capronoza.
» Petrus de Chasma.
» Gregorius de Warasdino.
» Conradus de Kremnicia.
» Antonius Czypisch de Corona.
» Ladislaus de Kaza.
» Michael de Nyeek.
» Daniel de Cremnicia.
» ? Mathias de Bogdassa.
» Georgius de Kaesmarg.
» Andreas de Zeek. 1457. B. [1])
1456. M. Gregorius de Albaregali.
» Dominus Johannes Zwbwr de Ffeldwar. Nob.
» Johannes Pellifex de Cibinio.
» Frater Paulus Ordinis b. Bernardi de Cykador B.
» Michael de Bwzla. 1458. B.
» Petrus de Strigonio.
» Ladislaus Damianus de Patay.
» Laurencius Dobas de Kermend.
» Stephanus Egidii Sartoris de Clausenburga.
» Antonius Gschoff de Cibinio.
» Dominus Wenceslaus Kircheyn de Cibinio.
» Josephus de Nouavilla.
» Petrus de Wacia.
» Dionisius Paxi de Nadast.
» Michael Wessoeder de Insula Christiana.
» Valentinus Rex de Castrochez.
» Jacobus Zasz de Clausenburga.
» Petrus de Brósz.
» Emericus de Czesztereg. 1459. B. 1460. M.
» Paulus de Clausemburga.
» ? Johannes de Toltsch.
» Marcus Mensatoris de Novosolio.
» Lucas Carnificis de Hecze.
» Leonardus Gersch de Clausemburga.
» Georgius de Path.

[1]) Andreas Thomester de Zeek.

1456. Mathias de Sagrabia.
» Thomas Trawtenberg de Cibinio.
» ? Stephanus filius Thomae de Moragh.
» ? Georgius filius Francisci de Dewald.
» Paulus de Kestelcz.
» Demetrius de Zilagh.
» Caspar Lak de Berend.
» Ladislaus de Buda.
» Blasius de Zathmarnempthy.
» Gregorius de eadem. [1])
» Laurencius de eadem. [1])
» Johannes de Kuthus.
» Briccius de Pesth.
» Johannes de Kald.
» Jacobus Dyetrich de Clausenburga.
» Dionisius de Temeswar.
» Andreas de Rakosd.
» Nicolaus de Rwm.
» Stephanus de Kalatha.
» Benndictus de Keurus. 1458. B.
» Michael de Beremnie. 1459. B.
1457. M. Petrus Gotfart de Corona. [2])
» Johannes de Zechen. Nob.
» Petrus filius Jan de Zarabia. B.
» Mathias Gerung de Moelnbach.
» Laurentius Weysperg de Corona.
» Paulus de Dombro.
» Nicolaus de Mestekno. 1460. B. [3]) 1461. M.
» ? Dionisius de Abboth.
» Augustinus de Cremnicia.
» Johannes de Sagravia.
» ? Gregorius de Wyjaszth.
» Johannes Bulchin de Clausenburga.
» Mathaeus de Appatfalva.

---

[1]) T. i. Szathmár.
[2]) Oldaljegyzet: »Sepultus apud s. Laurentium.
[3]) Nicolaus de Mesthegnew.

1457. Johannes de Sanctomartino. 1458. B.
» Laurentius Ratz de Mulenbach.
» Michael de Buda. 1468. Decretorum Licenciatus. [1])
» Antonius Pellificis de Corona.
» Johannes Needer de Megies.
» Dominicus de Jaurino.
» Zacharias Weykart de Schmolnicz.
» Dominicus de Jaurino.
» ? Gregorius de Appar.
» Nicolaus de Arnath.
» Petrus de Sawoth.
» Christianus Richter de Clausenburga.
» Johannes de Mana. [2])
» Blasius Wezelem de Chaleghaz.
» Petrus Pileatoris de Corona.
» Georgius Henisch de Corona.
» Mathaeus de Mendzenth.
» Ladislaus Tompa de Bodogazzonfalwa.
» Jacobus Sartoris de Insula christiana.
» Christianus de Megies. 1461. B. [3])
1458. Johannes de Czoborsenthmihal. Nob.
» Petrus de Zeecz. Nob.
» Michael Carpentarii de Sanctogeorgio.
» Petrus de Deveczer.
» Jacobus de Lindwa.
» Simon de Sambok.
» Michael de Nagkarad.
» Mathias de Keonygsperg.
» Johannes de Sopronio.
» Michael Aurifabri de Cremnicia.
» Leonhardus Weychenperger de Buda.
» Ambrosius Schewber de Sopronio.
» Benedictus de Apati.
» Nicolaus de Nesmel.

---

[1]) Michael Kuttner de Buda.
[2]) Talán Mánya.
[3]) Christianus Grasman de Megies.

1458. Andreas Colomani de Solio.. 1462. B.
» Johannes Cariczler de Buda.
» Gregorius Bodo de Phayz.
» Andreas Alexi de Antiquo soleo.
» Johannes Benedicti Notarii de Pezvaragy.
» Johannes Burseatoris de Ternavia.
» Antonius Sartoris de Scheyszburg. [1])
» Andreas Markwart de Kremnicia.
» Michael Aurificis de Helta.
1459. Petrus Türk de Corona. 1463. B.
» Stephanus de Posonio.
» Johannes de Caschouia.
» Leonardus de Ferrea civitate.
» Andreas Bachy de Albaregali. 1461. B. [2])
1460. Georgius Frank de Egeg. B.
» Mathias de Dabra.
» Blasius de Waradino. 1467. B. 1469. M.
» Georgius de Buda.
» David de Cremniczia.
1461. Johannes de Dwlhaz natus Blasii de eadem. 1464. B. [3])
» Johannes Borhy de Albaregali.
» Mathaeus de Kayar natus Benedicti de eadem.
» Petrus de Nizmel [2]) dictus Ban.
» Nicolaus Somlyw de Themeswar.
» Michael natus Benedicti de Bykesd.
» Osvaldus Galambus de Bachya. 1465. B.
» ? Dominus Valentinus de Ruffomonte.
» Martinus natus Benedicti de Zege.
» Nicolaus de Ozgyan natus Danielis.
» Andreas Zederken de Pesth.
» Gregorius de Gyolya, natus Martini. 1563. B.
» Emericus de Pest, natus Gregorii de Kezew.
» Stephanus Racz de Pesth.
» Franciscus de Pesth, natus Gregorii Sutoris. 1463. B.

---

[1]) Schesburg.
[2]) Andreas Borhi de Albaregali.
[3]) Johannes Dul de Dulhaza.

1461. Ambrosius, natus Petri de Yene.
» Johannes Pellificis de Yaurino.
» Stephanus Forster de Posonio.
» Benedictus de Stara.
» Michael de Khaza.
» Johannes Erasmi de Corona.
» Bartholomaeus de Dombo.
» Johannes Meindel de Posonio.
» Valentinus de Cibinio.
» Stephanus de Waresdino. 1463. B.
» Thomas de Greben.
» Ulrichus Crachpawm de Pusonio.
» Lucas de Dombro.
» ? Gregorius de Miletincz.
» Franciscus de Madaras. 1464. B. 1465. M.[1])
» Mathaeus de Sabbaria.
» Johannes Schan de Corona.
» Georgius de Paruo Horreo.[2])
1462. Nicolaus Nőzel Sacerdos Strigoniensis B.
» Mathaeus Greft de Broosz B.
» Martinus Monetarii de Corona. 1463. B. 1465. M.
» Frater Johannes de Czorno.
» Wolfgangus Anwein de Posonio.
» Dominicus de Zelews.
» Mathias de Sabbaria.
» Johannes Kerestes de Zegedino.
» Andreas Aurifabri de Schesburg.
» Nicolaus Lado de Septemcastris.
» ? Michael Johannis de Azyag.
» Valentinus de Muschna.
» Andreas de Kermend. 1464. B. 1467. M.
» Nicolaus de Corona.
» Georgius de Corona.
» Martinus Töschcz de Corona. 1464. B.[3])

---

[1]) Franciscus Kerekes de Madaras.
[2]) Klein-Schäuern.
[3]) Thotsch.

1462. Mathaeus Rwdel de Corona. 1464. B.
» Michael de Strigonio. 1463. B.
» Stephanus Varst de Pusonio.
» Stephanus List de Pusonio.
» Johannes Steck de Crempnicia.
» Petrus Rasoris de Cibinio. 1463. B.
» Martinus de Muschna.
» Johannes de Zond.
» Jacobus Schan de Corona.
» Johannes de Kisd.
» Georgius de Cibinio.
» Valentinus Dick de Corona. 1466. B.
» Simon Zeckel de Draws. 1465. B.
» Andreas de Peterd.
» Dionisius de Harsan.
» Paulus de Pest.
» Gregorius de Castroferreo.
» Michael de Pest. 1465. B.
1463. Dionisius de Abaad. B. 1465. M.
» ? Cosmas Daczenesser de Engendiino. [1])
» Clemens de Vrboucz.
» Gregorius de Albaregali.
» Johannes de Novosolio.
» Dominus Sigismundus de Castrosches.
» Petrus Dackengisser de Cibinio.
1464. Stephanus de Labaad. B. 1465. M.
» Michael de Paath. B. 1466. M. [2])
» Michael de Buda.
» Georgius de Gemer.
» Clemens de Collocia.
» Michael de Theyed.
» Stephanus Literati de Zewkefalva.
» Emericus de Waswar. 1466. B.
» Hieronimus de Galgócz. 1466. B.
» Antonius de Tatha. 1466. B. 1469. M.

---

[1]) Talán Enyed.
[2]) M. Kereki de P.

1464. Martinus de Labath.
» Jacobus Meyld de Corona.
» Nicolaus Pellificis de Clausenburga. 1469. M.
» Johannes Czethsch de Clausenburga.
» Wolfgangus Charner de Buda.
» Simon Bohemus de Nitria.
» Nicolaus Piscatoris de Sanctomartino.
» Paulus de Zagrabia.
» Lucas de Farnad.
» Benedictus de Zathmarnempti. 1466. B. [1])
» Andreas Dremll de Tirnavia. 1467. B.
1465. M. Ladislaus de Buda.
» Petrus Büm de Corona. B.
» Johannes Erasmi de Corona. B.
» Mathaeus de Zelisio. B.
» Andreas de Quinqueecclesiis. B.
» Franciscus de Abaad. B.
» Valentinus de Zenthiwan. B.
» Lucas Elekees. B.
» Jacobus Schön de Corona. B.
» Dominus Bartholomaeus de Posza. Scol. Nob.
» Johannes Wessoeder de Insula christiana.
» Gregorius de Gyulakutta. 1468. B. [2])
» Thomas de Waradino.
» Petrus Flasner de Cibinio. 1468. B.
» Thomas de Babolscha. 1467. B. 1471. B.
» Blasius de Niwl. 1467. B.
» Caspar de Pesth.
» Emericus de Albaregali.
» Blasius de Zakcz.
» Demetrius de Albaregali.
» Paulus Dwcz de Karos.
» Emericus de Kermend.
» Conradus de Nouosolio.
» Johannes Aurifabr de Kremnicia.

---

[1]) B. Remigii de Z.
[2]) G. de Gywlakartta.

1465. Thomas Kreyerer de Tirnauia. 1467. B. 1470. M.
» Michael de Tirnauia.
» Nicolaus de Ladon.
» Paulus de Zentkiral.
» Michael de Segesd.
» Johannes Fabri de Mylenbach.
» Martinus de Sanctogeorgio.
» Jacobus de Samaria. [1]
» Melchior Aurifabri de Clausenburga.
» Simon de Caniza.
» Simon de Apathi.
» Martinus de Zegedino.
» Stephanus de Baczhya. [2]
» Fabianus de Zegedino.
» Jacobus Notarii de Clausenburga.
» Johannes Zas de Megyes.
» Barnabas Meg de Albaregali.
1466. M. Andreas de Sanctogeorgio Canonicus Ecclesie Jauriensis.
» Gallus de Nag Besenew. 1467. B.
» Johannes de Zegedino.
» Johannes Philippi de Zatha. 1469. B.
» Thomas Laurentii de Sad.
» Benedictus de Chanadino.
» Benedictus de Sopronio.
» Leonardus de Sopronio.
» Nicolaus Posar de Gywla.
» Andreas Haz de Batmonostra.
» Blasius de Maiori Kemlek.
» Dominus Michael de Goston.
» Dominus Stephanus de Sancta Elizabeth.
» Dominus Abraham de Kawas.
» Nicolaus de Albaregali.
» Ladislaus de Themeswar. 1469. B.
» Johannes de Kapronca.

[1]) Somorja.
[2]) Bács.

1466. Michael de Bachia.
» Nicolaus de Pazto. 1469. B.
» Ladislaus Sartoris de Varadino.
» Johannes de Wyhel. 1469. B.
» Johannes de Chanadino.
» Stephanus de Zepethnek.
» Laurentius de Corona.
» Caspar de Birthalmen.
» Nicolaus de Castrosches.
» Valentinus de Castrosches. [1]
» Stephanus de Nouzolio.
» Petrus de Orodio.
» Acacius de Doboz.
1467. Emericus de Poyan de Pest. B.
» Andreas de Samaria.
» Johannes de Cibinio.
» Stephanus de Gyarmat.
» Emericus de Scharwar.
» ? Johannes de Belky.
» Wolfgangus de Newsidel.
1468. M. Michael de Sanctogeorgio.
» Barnabas de Sary B.
» Jacobus de Klausenburga. 1469. B.
» Dominus Stephanus de Fanczhal, Plebanus de Appoldia inferiori. Prel. min. scol.
» Demetrius de Gengies. 1470. B. 1471. M.
» Georgius de Bizther. 1470. B. 1471.
» Johannes de Gengies. [2]
» Mathias de Schenk. [3]
» Anthonius de Patha.
» Johannes de Batzmonostra.
» Marcus de Supronio.
» Johannes Fabri de Novaciuitate Burczensis.
» Paulus de Scharwar.

[1] Oldaljegyzet: »Hic Vienne obiit.«
[2] Talán Gyöngyös.
[3] Erdélyi szász hely.

1468. Johannes de Abaad. 1470. B. 1471. M.
» Georgius de Vesprimio.
» Emericus de Seck. [1]) 1471. B.
» Laurentius de Sabaria.
» Johannes Krausz de Corona.
» Antonius Mercatoris de Corona.
» Mathaeus de Thatha.
» Martinus de Sebess.
» Martinus de Posonio.
» Johannes de Cibinio. 1470. B.
» Ambrosius de Castroschess.
» Mathias Seckeress de Vlmatz.
» . ? Johannes de Kemesch.
» Nicolaus de Waradian.
» ? Franciscus de Chezihewles.
» Blasius de Bistricia.
» Georgius de Waradian.
» Michael de Posonio. 1470. B. [2])
» Sigismundus de Ezek.
» Johannes de Castromarie. [2])
» Michael de Quinqueeclesiis.
1469. Nobilis vir Nicolaus de Hydasch. Nob. s. ol.
» Stephanus de Torda.
» Gregorius Sartoris de Cibinio.
» Martinus Schezer de Megies. 1472. B.
» Georgius de Quinqueeclesiis.
» Benedictus de Lippa.
» Michael Sartoris de Castromarie.
» Urbanus de Coluswar.
» Maurentius de Morosio.
» Stephanus de Themeswar.
» Petrus de Zalamken. [3])
» Gregorius de Zalamken.
» Balthasar de Bosan.

---

[1]) Talán Szék.
[2]) M. Pruckler de P.
[3]) Zalankemen.

1469. Johannes Hospitalensis de Cibinio. 1472. B. 1473. M.[1])
» Mathias de Suploncza.[2])
» Ladislaus de Posogawar.[3]) 1471. B.
» Clemens de Batchia.
» Clemens de Ulak.[4])
» ? Mathias de Schek.
» Albertus de Futag.
» Gregorius de Ulak.
» Johannes de Kocze.
» Ladislaus de Quinqueecclesiis.
» Jacobus de Castrosches.
» Albertus de Semyen.
» Petrus de Capruncza.
» Mathias de Herandfalwa.
» Nicolaus de Pescht.
» Mathias de Krumpach. 1471. B. és M.
1470. Marcus de Selisio.
» Gregorius de Thatha.
» Jacobus de Nemethy.
» Emericus de Vacia.
» Sigismundus Ernst Prepositus Budensis de S. Trinitate.
» Wolfgangus Roemer de Posonio. 1475. M.
» Johannes Exlefar de Krempniczia.
» Wolfgangus Stawb de Posonio.
» Stephanus Zaz de Thorda. B.
» Valentinus de Hoswaso.
» Andreas de Soklós. 1471.
» Caspar Rawscher de Ternavia.
» Michael de Castrosches.
» Mathias de Pesth.
» Michael Prunner de Albaregali. 1472. B.
» Laurentius de Sentmarthon.
» Gregorius de Hosiwhaso.

---

[1]) Johannes Magistri Nicolai de Cibinio.
[2]) Talán Szaploncza.
[3]) Pozsega.
[4]) Újlak.

1470. Michael de Kezthewlez. 1472. B.
» Michael de Mathushnia. 1476. B. Canonicus Ecclesie Bachiensis. [1])
» Mathaeus de Kenderes.
» Nicolaus de Eseck.
» Gerardus de Naglak.
» Martinus de Buda, Canonicus Waciensis. 1472. B.
» Petrus de Novosolio.
» Emericus de Quinqueecclesiis.
» Petrus de Quinqueecclesiis.
» Thomas de Nitria.
1471. M. Nicolaus Thüfl de Corona.
» Martinus de Labaad. B.
» Stephanus Sasta de Pesth. B.
» Dominus Ladislaus de Pilys Custos et Canonicus Ecclesie Waciensis.
» Dominus Blasius de Zylas Canonicus Ecclesie eiusdem.
» Dominus Stephanus de Pilys Canonicus Ecclesie eiusdem. [2])
» Blasius Hydozy.
» Ladislaus de Doroghaza.
» Antonius de Papa filius Dominici Pellificis.
» Nicolaus de Heves filius Georgii Azalos.
» Martinus Clomp de Corona.
» Lucas de Cibinio.
» Christianus de Helta.
» Martinus de Viskolcz.
» Mathaeus de Zekedino.
» Petrus de Felthoth.
» Emericus de Abaad.
» Valentinus de Kermend. 1472. B. 1476. M. Canonicus Albensis.
» Benedictus de Thelegd.
» Sebastianus Emerici parui de Kermend.
» Nicolaus Emerici literati de Farnas.

---

[1]) Dominus Michael de Mathutyna.
[2]) Mindhárman a »Prelati minores scolares« czímü sorozatban.

1471. Andreas Benedicti literati de Bank.
» Paulus Mathiae Ballsa de Vitenyed.
» Nicolaus Martini Pellificis de Papa.
» Clemens de Zewlews Georgii de eadem.
» Andreas Calcarificis de Buda.
» Wenzeslaus de Ternavia.
» Georgius de Karachon.
» Vilhelmus Tunkel de Supronio.
» Georgius Kiliani de Jaurino.
» Egregius Dominus Nicolaus de Thelegd.
» Johannes de Cibinio.
» Osvaldus de Cibinio.
» ? Stephanus de Eskethen.
» Petrus de Papa.
» Georgius Sutoris de Sezpurg.
» Martinus Demetrii de Posegawar. 1475. B.
» Nicolaus Bwsmarth de Berthalom.
» Valentinus de Pathay.
» Stephanus de Batyhan.
» Barnabas Martini de Tengeld.
» Mathaeus Blasii Sos de Zegedino.
» Emericus Benedicti Feyr de Pest.
» Bartholomaeus Carnificis de Corona.
» Petrus Sellatoris de Corona.
» Georgius Horwath de Posegawar.
» Stephanus filius Laurentii Fodor de Samaria.
» Krakuicz de Ottontaal.
» Ambrosius Sarcha [1]) de Pestch.
» Georgius de Pesthene. [2])
» Thomas de Waradino.
» Jacobus de Zenthkyralzabadia. 1472. B.
1472. M. Albertus de Albaregali Canonicus Ecclesiarum Colocensis et Albensis.
» Dominus Ambrosius de Papa Canonicus Ecclesie Quinqueclesiensis.

[1]) Talán Szarka.
[2]) Talán Pöstyén.

1472. Nobilis Franciscus de Wizackna. [3])
» Dominus Johannes de Zerdahel. [1])
» Antonius Mercator de Corona. B.
» Leonhardus Kottner de Posonio. B. 1473. M.
» Egidius Motsch de Ferrea ciuitate. B.
» Albertus de Albaregali. B.
» Martinus de Myskolcz. B.
» Blasius de Papa. B.
» Dominus Ambrosius de Papa Canonicus Ecclesie Quinquecclesiensis.
» Georgius Clomp de Corona.
» Christoforus de Corona.
» Andreas Greb de Megies.
» Johannes Müllner de Megies.
» Erhardus de Kermend.
» Blasius de Wep. 1475. B.
» Bernhardus Kottner de Posonio.
» Caspar de Cibinio.
» Wolgangus Gloser de Posonio.
» Nicolaus de Kamanez.
» Blasius de Ystwanaza.
» Laurentius de Clausenburga.
» Briccius de Castrosches.
» Mathias de Kopan.
» Ludovicus Onewein de Posonio.
» Martinus Czuck de Posiuck. [2])
» Martinus Hermanstether de Buda.
» Michael de Montegrecz. [3])
» Caspar Krichpawm de Buda. 1475. B.
» Antonius Fabri de Tartlaw.
» Nicolaus de Kemend.
» Andreas de Papa.
» Philippus de Bodók. 1475. B. 1476. M.

---

[1]) Mindkettő a »Principes, Prelati maiores et Barones scolares« sorozatban.

[2]) Talán Bazin.

[3]) Zágráb.

1472. Benedictus de Sancto Stephano.
» Johannes de Buda.
» Urbanus de Bodrock.
» Johannes Ernrich de Sanctogeorgio.
» Mathias de Muschna.
» Michael Czigler de Sopronio.
» Johannes de Birthalben.
» Fabianus de Zond.
» Stephanus de Pastho.
» Thomas de Hodws.
» Thomas de Petsch.
» Mathias Textoris de Corona.
» Laurentius de Novaciuitate Burcensi.
» ? Bernardus de Brosdorff.
» Michael de Wacia.
» Osvaldus de Wacia.
» Simon Carnificis de Pesth.
» Sebastianus Pellificis de Pest.
» Petrus Pictoris de Pesth.
» Thomas Gereletsch de Pesth.
» Nicolaus de Nagkewrews. 1475. B.
» Nicolaus de Zegedine. 1475. B.
» Alexius de Kermendt. 1475. B.
» Dominicus de Nema. 1475. B.
» Johannes de Wacia.
» Nicolaus de Sancto Ladislao.
» Nicolaus Hydazy de Papa.
» Antonius Hydazy de Papa.
» ? Kilianus de Zowath.
» ? Blasius Kiliani de Zowath.
» ? Gregorius Kiliani de Zowath.
» Martinus de Papa.
» Blasius Hydazy de Papa.
» Benedictus de Papa.
» Christoforus de Papa.
» Antonius de Zagrabia.
» Demetrius de Radocz.
» Georgius de Jaurino.

1473. M. Antonius de Yuanicz.
» Johannes Flechtner de Hirsperg Baccalareus Universitatis Histropolensis.
» ? Laurentius de Vrbocz. B.
» Johannes Zenftleben de Novosolio.
» Johannes Thebn de Posonio.
» Gregorius de Czibinio. 1476. B. [1])
» Colomannus de Althnburgk.
» Bartholomaeus Lanificis de Corona.
» Nicolaus de Posonio.
» Valentinus de Pest.
» Blasius de Sarvar.
» Rupertus Semreich de Sopronio. 1475. B.
» Johannes de Czanadino.
» Dominus Jacobus Iwan de Schintauia.
» Nicolaus de Tirnavia.
» Valentinus de Tharczal.
» ? Antonius de Danaz.
1474. Nicolaus de Eseck. 1475. B. 1480. M. [2])
» Benedictus de Kenderes.
» Gregorius de Pest. 1478. B. 1480. M.
» Nicolaus de Egegh. 1478. B. 1480. M.
» ? Mathias de Schespruck.
» Michael de Monteregio.
» Caspar de Schesburg.
» Johannes de Posonio.
» Mathias de Thartlaw.
» Johannes de Posonio.
» Blasius de Schespurg.
» Johannes de Krempniczia.
» Ambrosius de Lipcz.
» Valentinus de Nodolicz. [3])
» Antonius Fisch de Draws.
» Leonhardus Arcuficis de Cibinio.

---

[1]) Gr. Pileatoris de Cibinio.
[2]) Nicolaus Franck də Eseck.
[3]) Nedelicz.

1474. Johannes de Cibinio.
» Christianus de Cibinio.
» ? Ladislaus Raczer de Laack.
» Stephanus de Kremniczia.
» Christoforus de Posonio.
» Jacobus de Zegedino.
» Quirinius de Valleagnetis.
» Christoforus Feyertag de Tirnavia.
» Blasius Feyrtag de Tirnavia.
» Johannes Naglkoph. de Tirnavia.
» Ladislaus de Erdeott.
» Bernhardus de monte Regio.
» Johannes Carnificis de Corpona.
» Balthasar de Sanntho.
» Gregorius de Keresturr.
» Michael Klauss de Schebnicia. [1])
» Georgius Tramp de Krembnicia.
» Jacobus de Muray Zombath.
1475. M. Ladislaus Orzaguilag Posegavary.
» M. Johannes Planckner ex Gothiaw Archidiaconus Komarczensis et Canonicus Zagrabiensis. [2])
» Dominus Ladislaus de Doroghaza Canonicus Strigoniensis.
» Caspar filius Stephani de Leutzovia. B.
» Wolfgangus Wilach de Posonio.
» Nicolaus de Prona Teutonicali. [3])
» Antonius de Cibinio.
» Stephanus de Chasma.
» Fridericus Gruenhaus de Cibinio.
» Ladislaus de Alba.
» Andreas de Clausenburga.
» Wenceslaus Onwein de Pusonio.
» Gregorius Fremburger de Schesburck.
» Antonius Mettnpeck de Pusonio.

---

[1]) Selmecz.
[2]) A Prelati minores scolares között.
[3]) Német-Próna.

1475. Johannes Körpner de Cibinio.
» Servacius Aurifabri de Schespurck.
» Valentinus de Agria Carnificis.
» Laurentius Aurifabri de Corona.
» Stephanus de Monte regio.
» Laurentius Muschinger de Pusonio. 1480. B.
» ? Balthasar Radl de Gunsz.
» Frater Georgius professus in Petrobaradino.
» Stephanus de Belye.
» Thomas Orzaguilag Posegavarius.
» Nicolaus de Albaregali.
» Stephanus de Hegyes.
» Ladislaus Gozthoni de Czanahaza. 1479. B.[1])
» Mathaeus de Corpad.
» Jacobus Dolcatoris de Cibinio.
» Johannes Nenthambreck de Cibinio.
» Petrus de Beel.
» Sigismundus Aurifabri de Buda.
» Stephanus de Bistricia.
» Albertus de Megyes.
» Jacobus de Bagod.
» Laurentius de Sanctogeorgio.
» Petrus Czekel de Cibinio. 1479. B. 1480. M.[2])
» Michael de Gunz.
» Andreas de Ternavia.
» Michael de Ferreaciuitate.
» Stephanus de Izdencz.
» Johannes de Posonio.
» Nicolaus de Ynach.
» Hieronimus Remazther de Corona.
» Marcus Güldenmunczer de Cibinio.
» Stephanus de Capronicza.
» Johannes de Zagrabia.
» Lucas de Meztegnie.
» Franciscus Kazdag de Pesth.

[1]) Ladislaus de Gozthon.
[2]) P. Zeckel.

1475. Benedictus Files de Pogran.
» Johannes Pauli Institoris de Pest.
» Johannes Bachynay.
» Martinus Pauli Sag de Zenthgyergy. 1478. B. 1480. M.
» Petrus Georgii de Pesth,
» Dionisius Valentini ex Verebylw. [1]
1476. M. Gaspar Voland de Corona.
» Dominus Nicolaus Gerendi. [2]
» Christophorus Rewtag de Tirnavia. B. [3]
» Lucas Pileatoris Sartoris de Cibinio.
» Georgius de Gezth.
» Laurentius Sartoris de Birthalem.
» Andreas de Kapusch.
» ? Martinus Arandt de Magaria.
» Stephanus de Schespurck.
1477. Nicolaus de Sanctomartino.
» ? Georgius de Vrbancz.
» Stephanus de Puspecki.
» Paulus de Castromarie.
» Petrus Gisser ex Cibinio. 1479. M.
» Simon Scriba ex Müllnbach.
» Michael de Saxardia. [4]
» Mathias Martini Burrosch de Castrobaska. (?)
» Thomas Henrici de Keczew.
» Clemens Vectoris de Cibinio.
1478. M. Clemens de Adoryan.
» Dominus Michael de Bewlchke Canonicus Ecclesie Colocensis. [5]
» Gerardus de Naghlaak. B.
» Thomas Sartoris de Schespurkg.
» Blasius de Wacya. 1480. B.
» Johannes Nicolai de Chlauszenburgo.

---

[1]) Verebély.
[2]) A »Scolares nobiles« között.
[3]) A »Baccalaurei nobiles« között.
[4]) Szekszárd.
[5]) A »Prelati minores« között.

1478. Stephanus Fürst de Clauszenburgo.
» Johannes Czekel de Cibinio.
» Andreas Monetarii de Cibinio.
» Stephanus Pechy de Patak.
» Philippus Czapo de Szond.
» Georgius de Madaras.
» Georgius de Strigonio.
» Emericus de Chasma.
» Paulus Monetarius de Rivulo Dominarum.
» Stephanus Batthor de Strigonio.
» Stephanus Sartoris de Rivulo Dominarum.
» Demetrius de Segedino.
» Mathaeus de Segedino.
» Johannes de Buda.
» Benedictus de Pesth.
» Blasius de Sentmarthon.
» Urbanus de Zakch. 1480. B. [1])
» Paulus de Sentgerghwar.
» Blasius de Herczegsewlews.
» Blasius de Beczhye.
» Jacobus de Kaalmanczehy.
» Johannes de Buda.
1479. M. Antonius Pogner de Corona Plebanus in Magno Horreo, Arcium S. Theologiae Professor.
» M. Sebastianus de Kerment.
» Blasius Aurifaber de Schesburck. B. 1480. M.
» Simon Mettnbeck ex Posonio. B. 1481. M.
» Martinus de Corona. B.
» Joachimus Klochani de Posonio. [2])
» Georgius de Buda.
» Georgius de Azalo.
» Johannes de Pest.
» Johannes Hockl de Schemnicia.
» Paulus Kayssler de Tirnavia.

[1]) U. Galfi de Zakch.
[2]) A »Scolares nobiles« között.

1479. Johannes de Gyngys.
» Johannes de Pakosd.
» Petrus de Castro Marie.
» Laurencius de Gyngs.
» Gregorius de Werebel.
» Paulus de Werebel. 1488. B.
» Mathias de Tirnavia.
» Simon de Sarkecz.
» Stephanus de Sancta Elizabeth.
» Cosmas de Gara.
» Andreas de Tirnavia.
» Andreas de Hadgymas.
» Georgius de Ferreo Castro.
» Andreas Newhawser de Scob. [1])
» Paulus Wan ex Buda.
» Thomas de Agria.
» Martinus de Sendmaria.
» Blasius Borchy ex Alba.
» Johannes de Sederies.
» Benedictus de Chasman.
» Johannes de Nesmen.[2])
» Petrus de Feghwernek.
» Albertus Posa de Zabady.
1480. Nobilis et insignis Johannes Planckner ex Gotthiaw. B. [3])
» Nobilis et insignis Andreas Planckner ex Gotthiaw. B.[3])
» Georgius de Sancta Anna. B. 1486. M.
» Bartholomaeus de Modrossia. B.
» Christianus de Heltaw. B.
» Ladislaus de Themerlin.
» ? Michael de Matzo.
» Paulus de Pest.
» Mathias Sartoris de Strigonio.
» Nicolaus Henkl de Lauczonia.

---

[1]) Talán Szobb.
[3]) Talán Neszmély.
[2]) A »Baccalaurei nobiles« között.

1480. Paulus Ysa de Pisk.
» Johannes Schumer de Corona.
» Ambrosius de Corona.
» Andreas de Zala.
» Georgius de Castromarie.
» Elias de Kalmantsche.
» Antonius de Zegedino.
» Michael de Werebel. 1481. B.
» Paulus Carpentarii de Cibinio.
» Johannes Grossl ex Posonio.
» Antonius de Strigonio.
» Petrus Geyer ex Sabaria.
» Johannes de Ibanitz.
» Stephanus Lantzer de Sopronio.
» Georgius Raissnzam de Varasdino.
» Johannes de Koereos.
» Laurentius Clompp ex Corona.
1481. M. Lucas ex Cibinio germanus. [1])
» » Gregorius Thackaro de Thur. [1])
» » Jacobus de Zabady. [1])
» » Laurentius Muschinger ex Posonio. [1])
» Johannes Saali. B. [2])
» Johannes Hecht de Cibinio. B. [2])
» Franciscus Frankh ex Buda. B. [2])
» Nicolaus Molnár ex Baboth. B. [2])
» Johannes Langfelder ex Cremniczia. B.
» Nicolaus Back de Mohora. 1486. B.
» Stephanus Geczew de Hereznye. 1487. B.
» Mathaeus de Sent Michael.
» Lucas de Vasamsmernic. (?)
» Mathaeus de Seremlien.
» ? Mathaeus de Zagd.
» Valentinus Crausz de Corona. 1487. M. [3])
» Paulus Rasoris de Cibinio.

---

[1]) A »Baronatus et Prelatus minores« sorozatban.
[2]) A »Baccalaurei nobiles« sorozatban.
[3]) V. Kranez de Corona.

1481. Mathaeus ex Valle Agnetis..
» Valentinus Schnakk de Engedino.
» ? Georgius Greff de Prosdorf.
1482. Bernhardus Panczer ex Posonio.
» ? Stephanus Agmeth de Prachia.
» Petrus de Ethee. 1487. B. és M.
» Michael Blasii de Iwanich.
1484. [1]) Valentinus Hellweich de Buda.
1485. Valentinus Pellificis ex Corona. 1482. B. 1486. M.
» Mathias Sartoris ex Corona. 1486. B.
» Alexander Dolcatoris ex Cibinio.
» Nicolaus de Albaregali.
1486. Dominus Sigismundus de Corona Crucifer in Cassmar. (?) B.
» Benedictus de Barkolcz.
» Michael de Kapruncza.
» Johannes de Quinquecclesiis.
» Nicolaus de Kard.
» Franciscus de Azar.
» Wolfgangus Weizer de Sopronio.
» Nicolaus Carnificis de Buda.
» Petrus Hotkovich ex Modrussia.
» Valentinus Tawaz de Polgar.
» Johannes de Chasma.
» Martinus Weys de Posonio.
» Gregorius Kysch de Gyengyes.
» Benedictus de Petrovina.
» Johannes Carnificis de Buda. 1485. B. [2])
» Bartholomaeus de Samaria. 1491. M. [3])
» Michael Altnberger de Cibinio.
» Thomas Altnberger de Cibinio.
» Gregorius de Thareza.
» Simon de Echegh. 1487. B.
» Emericus Fodor de Hederwara.

---

[1]) »1485. Nullus est intitulatus.«
[2]) Johannes Macelarii de Buda.
[3]) M. B. Schneyter ex Samaria.

1486. Mathaeus Buıya de Zenthefalva.
» Michael de Pathona.
» Johannes de Supronio.
« Dionisius de Mathe.
» Georgius de Futak.
» Stephanus de Zegedino nepos Dominici Prepositi Ecclesie Albensis.
1487. M. Philippus de Zond.
» » Mathias Knofloch ex Corona. [1])
» Dominus Martinus de Thyba Canonicus Wesprimiensis.[2])
» Dominus Georgius de Veschige Canonicus Agriensis.[2])
» Dominus Franciscus de Fegvernek CanonicusAgriensis.[2])
» Franciscus Demetrii Zakczy de Albaregali. B.
» Benedictus de Chazma. B.
» Franciscus de Pesth Dionisii Institoıis.
» Laurencius Beld de Gozton.
» Petrus Zas de Megies. 1488. B.
» Szeraphin de Zegedino.
» Petrus Türk de Cibinio.
» Stephanus Tanhauser de Cibinio.
» Nicasius Notarii de Cibinio.
» Dominicus de Zek. 1489. B. [3])
» ? Jacobus de Kuldw.
» Nicolaus de Karansebes.
» Franciscus Frank de Buda.
» Gregorius de Zeremlyen.
» Johannes de Chazma.
» Georgius de Chazma.
» Thomas Miclin de Zerdahel episcopali.
» Antonius de Zagrabia.
» Wolfgangus de Posonio.
» Valentinus Zetl de Supronio.
» Stephanus Bornemizaja de Vaacz.
» Johannes de Bagod.
» Johannes Balog de Zenthdemeter.

[1]) A »Baronatus et Prelatus minores« sorozatban.
[2]) A »Prelati minores scolares« sorozatban.
[3]) D. de Bathazeck.

1487. Stephanus Therek de Pa'. (?)
» Lucas Wokoya de Zalonkemend.
» Stephanus Therek de Hadmas.
» Andreas de Chasma.
» Martinus de Racha.
» Bernardus de Keczk. 1489. B. [1])
» Johannes de Varkon. [2]) 1489. B. 1494. M.
» Michael de Czepel.
» Amadeus de Jaurino.
» Sebastian Sartoris de Kezthelcz.
» Martinus Kapornaky de Wyfalv. 1489. B.
» Michael de Sanctogeorgio.
» Mathaeus de Chasma.
» Johannes de Kermend.
1488. Dominus Udalricus Abran de Nagluheze Canonicus Jauriensis. 1489. B. [3])
» Dominus Mathias de Sanctovito Archidiaconus Papensis et Canonicus Jauriensis. [4])
» Petrus Halaas de Egrees.
» Petrus Carnificis de Strigonio.
» Andreas de Sabaria.
» Martinus Dolcatoris de Posonio.
» Valentinus de Corona.
» Mathias Ebendorfer de Buda.
» Michael Benygh ex Samaria.
» ? Daniel ex Antiquocastro.
» Michael ex Albaregali. 1490. B.
» Severinus Tubicinatoris de Sanctogeorgio.
» Johannes Pictoris de Cibinio.
» Nicolaus Ebendarfer de Buda.
» Paulus de Strigonio Nicolai de Endred.
» Johannes Hecht de Cibinio. 1494. M.

---

[1]) B. de Kek.
[2]) Johannes Varkon de Czegled.
[3]) A »Prelati minores scolares« és »Baccalaurei arcium simplices« sorozatokban.
[4]) A »Prelati minores scolares« sorozatban.

1488. Stephanus de Kaprontza.
» Stephanus de Zagrabia.
» Petrus Harber de Buda.
» Udalricus Harb ex Sopronio.
» Johannes Stephani de Gereben.
» Elias Georgii de Laek.
» Antonius Lapicide ex Corona.
» Johannes de Ra[illegible]ha.
» Johannes Kleynmichel ex Coloswar.
» Jacobus Fanentrager de Corona.
» Jacobus Burger ex Corona.
» Blasius ex Bistricia Nylasch.
» Paulus Lapicide ex Cibinio.
» Martinus Lapicide ex Cibinio.
» Osvaldus Lapicide ex Cibinio.
1489. M. Mathaeus ex Rappas Albensis Diocesis Juris Pontificii Bacc.
» Mathias de Jena. B.
» Petrus Thonhauser ex Cibinio. B. 1496. M.
» Sebastianus de Zerdahel. B. 1494. M. [1])
» Johannes Wan de Bwda. B.
» Dominus Nicolaus Henyei.
» Ladislaus Oroz de Geztel. [2])
» Antonius Thok (?) de Cibinio.
» Bernardus Sartoris de Cibinio. 1490. B. [3])
» Wolfgangus Macellarii de Corona.
» Servacius Beer de Corona. 1492. B.
» Paulus Dolcatoris de Bi[illegible]thalbe[illegible].
» Johannes Fabri de Megies.
» Frater Thomas de monte Quinquecclesiens[illegible].
» Paulus de Quinquecclesiis.
» Benedictus de Kermend.
» Michael de Chasma.
» Nicolaus de Baboth. 1495. B. és M.

[1]) Sebastianus Wayda de Zerdahel.
[2]) A »Scolares nobiles« sorozatban.
[3]) Bernardinus Sartoris de Cibinio.

1489. Nicolaus de Buda.
» Stephanus Abraam de Naghluchy.
» Georgius Institoris de Thatha.
» ? Willibaldus de Sanctamargaretha.
» Raphael de Sopronio.
» Petrus ex Pusoni[y].
» Johannes de Tholna.
» Johannes de Pest.
» Franciscus de Pesth.
» Johannes de Bayoth.
» Andreas de Koloswar.
» Benedictus de Warasdino.
» Wolfgangus de Thernavia.
» Sigismundus de Kyszelew.
» Johannes de Chasma.
» Michael de Pathana. [1])
» Emericus de Veeb. [2])
» Ladislaus de Kalmanche.
» Nicolaus de Zegeszwar.
» Michael de Ysdench.
» Nicolaus de Zuckfalwa.
» Nicolaus de Ysdench.
» Franciscus de Kelewsar.
» Johannes de Olmoch.
» Martinus de Borsh.
» Gregorius de Sandor.
» Elias de Deech.
» Andreas de Harsan.
» Antonius de Kapronicha.
» ? Augustinus de Ewbachyck.
» Johannes de Papa.
» Johannes de Fwthak.
» Michael de Zenthmyclos.
» Johannes de Zenthywan.
» Martinus de Mudrossy[y].

---

[1]) Patona.
[2]) Talán Vép.

1489. Marcus de Chasma.
» Johannes Pothotsch de Buda.
» Thomas de Kaaransebes.
» Johannes de Zeleste.
1490. M. Johannes Rueprecht ex Buda.
» » Stephanus de Hereznye.
» Michael de Jaurino. 1495. B. és M.
» Petrus de Zabaria.
» Ambrosius de Bai h.
» Petrus de Kaprunicza.
» Valentinus de Ky.
» Caspar de Zabaria.
» Stephanus de Koluschwar.
» Demetrius de Kw.
» Johannes Tax ex Buda.
» Mathias Re'chl de Sanctogeorgio.
» Jochannes de Rachka.
» Michael de Gizingh. [1])
» Johannes Schwancz ex Helta.
» Petrus de Toln .
» Petrus Prentl ex Sabaria.
» Gregorius de Fyad.
» Johannes de Zul.
» Wolfgangus Prukner ex Ferrea ciuitate.
» Michael Hungarus de Riuulo Dominarum.
1491. M. Michael Altnberger de Cibinio Plebanus de Insula Christiana.
» Nicolaus de Sankfalwa. [2])
» Georgius Mandl de Posonio. 1496. M. [3])
» Johannes de Mohacz. 1497. B. és M. [4])
» Blasius de Tapoltza.
» Valentinus de Czecll.

---

[1]) Németújvár.
[2]) A »Scolares nobiles« sorozatban.
[3]) A »Baronatus et Prelatus minores« sorozatban.
[4]) A »Baronatus et Prelatus minores« sorozatban, ily jegyzettel: »Hic Paduanus Doctor Vienne pro loco publice respondit, ac privilegio Doctoris Arcium functus publice utilitati omnium plarimum profuit.«

1492. Johannes Gregorii de Corona. B.
» Paulus Burger de Corona. B.
» Mathias Sekeresch de Ulmacz. B.
» Laurentius Koppinger ex Bistricia. B.
» Johannes Kleyn de Klausenburg. B.
» Johannes Meyden ex Pusonio. B.
» Georgius Krauss de Corona.
» Leonardus Fabri de Corona.
» Paulus Penckner de Corona. 1496. M. [1])
» Johannes Galsam de Posonio.
» Andreas Ungarus de Quinqueecclesiis.
» Johannes Altman de Porsing.
» Caspar Geyer de Posonio.
» Philippus de Sanctogeorgio.
» Andreas de Vyllack.
» Vitus Grassel ex Posonio.
» Martinus Capinius de Cibinio.
» Paulus Hofschneyder ex Schespurga.
» Nicolaus Eywen de Bistricia.
1493. Dominus Petrus Perbing de Sanctogeorgio.
» Georgius Mandel ex Posonio.
» Martinus de Possonia.
» Andreas Meichsner de Kremnicia. 1496. B. 1498. M.[2])
» Marcus Peyden de Strigonio.
» Andreas de Transilvania. 1500. B.
» Albertus de Zatmar.
» Michael de Fayd. 1494. B.
» Jacobus Chorbenler de Sanctogeorgio.
1494. Franciscus Schnaittl ex Kaschouia. B.
» Stephanus de Kapronicza. B.
» Antonius de Bela Canonicus Albensis. B.
» Ingenuus adolescens Ecclesie Wesprimiensis Prepositus Johannes Budensis. [3])
» Jacobus Vadaz de Buda.

---

[1]) »A Prelatus et Baronatus minores« sorozatban.
[2]) A »Prelatus et Baronatus minores« sorozatban.
[3]) A Principes, Prelati minores et Barones scolares« sorozatban.

1494. Gregorius Galgocz de Labatlan.
» Blasius Nagy de Labatlau.
» Mathias Klepchich de Iwanicz.
» Emericus Zapo de Papa.
» Authonius de Thomor.
» Albertus de Salamonvara.
» Mathias Stampner de Posonio.
» Petrus Feyer de Salamonvara.
» Caspar Fabri de Megyes.
» Cristoforus Rigenpekk de Newsidl.
» Christianus Smeth de Corona.
» Bartolomaeus Hebwick de Castrosches.
» Ladislaus Kawasy.
» Christianus Stürm de Zenthagota.
» Laurentius Aurifabri de Meges.
» ? Stephanus Teryek de Sancta Elizabet.
» Andreas Zakal de Phylek.
» Antonius de Bela Canonicus Albensis.
» Laurentius Crispinus de Zakan.
» Valentinus Belda de Papa.
» Emericus Celler de Albaregali.
» Wolfgangus Ruprecht de Buda.
» Oswaldus Hiller de Buda.
» Lucas Besbart ex Tartlen.
1495. Dominus Franciscus Zekel de Strigonio. [1])
» Andreas Paller de Strigonio. 1498. B.
» Michael Therekh de Temeswar.
» Gabriel Therekh de Byryegh.
» Ambrosius Chwla de Gywla.
1496. Dominus Ambrosius Alfeldy de Thwrr. [1])
» Nicolaus Pictoris ex Schespurga. B. 1497. M.[2])
» Stephanus Taschner de Thirna. B.
» Georgius Hwbner de Lechnicia. B.
» Johannes de Cibinio.
» Valentinus Merchy de Naghfalu.

---

[1]) A »Scolares nobiles« sorozatban.
[2]) A »Baronatus et Prelatus minores« sorozatban.

1496. Petrus Vecz de Samaria.
» Petrus Sartoris de Genges.
» Petrus Mercatoris de Genges.
» Martinus Ryeder de Ferrea ciuitate.
» Benedictus Poar de Gwnz.
» Bartholomaeus Glocz de Hodai.
» Wolfgangus Rathalt de Sopronio.
» Ambrosius Sworcz de Ferrea ciuitate.
» Bartholomaeus Wayda de Symontornya.
» Vitus Schoebel de Ferrea ciuitate.
» Mathias Fogl de Ferrea ciuitate.
» Urbanus Luce parui de Zegedino.
» Martinus Sartoris de Valle Agnetis.
» Gregorius Leyhner de Ferrea ciuitate.
» Mathaeus de Magno Orco.
» Georgius Rod de Sanctogeorgio.
» Johannes de Cibinio.
» Andreas de Zagrabia.
» Johannes de Castromarie.
» Stephanus Clepczich de Iuanicz.
» Gregorius de Strigonio.
» Johannes de Transilvania.
» Franciscus de Strigonio.
» Sigismundus de Bycol. 1498. M.
» Petrus Dax Budensis.
» Petrus de Buda.
» Johannes de Buda.
» Mathias Mytwesch Cybiniensis.
» Michael de Premarton. 1499. B.
» Mathaeus de Sagrabia. 1500. B.
» Michael de Kemled.
» Georgius Geyer de Posonio.
» Ambrosius de Nagysarlo.
» Eustachius Stromer ex Cibinio.
» Andreas Zekel de Alba Jula.
» ? Jacobus de Meyesch.

1497. M. Martinus ex Cibinio. [1])
» Dominus Franciscus Schuelck de Beckchi. [2])
» Nicolaus Rossar de Arad.
» Georgius de Bekchi.
» Stephanus Comes de Medies.
» Laurentius de Kiss.
» David Scriba de Millenbach.
» Stephanus Molitoris de Posonio.
» Martinus de Papa.
» Antonius de Mohacz.
» Franciscus de Mochach.
» Briccius Martini Fabri de Ozora.
» Stephanus de Zentmihalfalwa.
» Thomas de Feketh.
» Michael Bozoki de Mohacz.
» Franciscus de Pesth. 1499. B.
» Gaspar Quinqueeclesiensis.
» Johannes Custodis de Isep. 1498. B.
» Blasius de Macra.
» Georgius Bozoki de Mohacs.
» Benedictus de Papa.
» Michael de Albaregali.
» Benedictus Udvarnoki.
» Franciscus de Pest. 1500.B.
1498. M. Michael Vitezius Budensis Juris Pontificii Doctor.
» Johannes Fridericus de Muschna. B.
» Stanislaus de Lipcz tentonicali. [2])
» Gregorius de Pesthene. [2])
» Mathias Croner de Cibinio.
» Wolfgangus Funicis de Ferreacinitate.
» Johannes Scraff de Ferrea cinitate.
» Johannes Hodkonis ex Modrusia.
» Martinus de Zakoleza.
» ? Jacobus de Petriuilla.
» Petrus Rodner de Muschna.

---

[1]) A »Baronatus et Prelatus minores« sorozatban.
[2]) A »Scolares nobiles« sorozatban.

1498. Laurentius de Wirthalbn.
» Hubertus Sartoris ex Cibinio.
» Georgius Iwes de Sancto Martino.
1499. Johannes Ysthwanfy de Kysaschosafalwa. [1])
» Johannes de Quinqueecclesiis. [1])
» Sigismundus Banfy de Losoncz. [1])
» Johannes de Sereni. [1])
» Franciscus de Pest. [1])
» Johannes Fabri de Quinqueecclesiis. B.
» Valentinus de Kamancz.
» Gregorius de Corona.
» Thomas de Corona.
» Blasius de Albaregali.
» Dóminus Johannes de Corona.
» Johannes de Buda.
» Stephanus de Cibinio.
» ? Andreas de Villa Blasii.
» Wolfgangus Fleckler de Supronio.
» Georgius Schneler de Supronio.
» Johannes Stubenrauch de Cremnicia.
» Christoforus Istitoris ex Cremnicia.
» Petrus Mittinger ex Cremnicia.
» Nicolaus de Quinqueecclesiis.
» Michael de Gotho.
» Gregorius de Quinqueecclesiis.
» Johannes Pictoris de Gengess.
» Ambrosius Salczer de Supronic.
» Andreas de Khy.
» Mathias Walch ex Ferrea ciuitate.
» Pancratius Greyner ex Supronio.
» Johannes Lang de Genges.
» ? Johannes Aurifabri ex Meiesch.
» Pancratius Szeber ex Rust.
» ? Valentinus Gustan ex Czschaita.
» Simon Kheekh ex Posgano. (?)
» Georgius Bauarus de Posonio.

[1]) A »Scolares nobiles« sorozatban.

1499. Johannes de Eseg.
» Gallus de Wallasutt.
» Udalricus de Strigouio.
» Johannes de Gara.
» Nicolaus Khemel de Corona.
» Philippus Scheyd ex Kremnicia.
» Mathias de Corona.
» Gregorius Fabri de Watzenmyklosch. [1])
» Johannes Teuschner de Corona.
1500. Dominus Michael Etheley. [2])
» Dominus Ladislaus Kermendi. [2])
» Dominus Franciscus de Thas. [2])
» Johannes Stubenrauch Cremniciensis.
» Mathias de Bestricza. [2])
» Georgius de Waskapu. B.
» Christoforus de Themezwar.
» Nicolaus de Khieresztess.
» Johannes de Kieresztess.
» Thomas de Lippa.
» Augustinus de Waradino.
» Johannes de Valle Agnetis.
» Blasius Schwarcz de Sopronio.
» Johannes Dolcatoris ex Werdhalbn.
» Franciscus de Sathmar.
» Briccius Dolcatoris de Meslen.
» ? Christianus de Gunsz.
» Stephanus Hussar de Buda.
» Demetrius Bebek de Zegleb.
» Nicolaus ex Sagrabia.
» Sixtus Reybein ex Neusidl.
» Stephanus de Coloswar.
» Stephanus de Gyalu.
» Georgius Wranitz de Nedelicz.
» Gregorius de Monoslo.

---

[1]) Talán Nagy-szent-Miklós.
[2]) A »Scolares nobiles« sorozatban.

1500. Michael de Salathnokh.
» Johannes Sartoris de Pesth.
» Petrus de Agard.
» Antonius de Ivanich.
» Johannes Wilhelmi de Zagrabia.
» Petrus de Myskolcz.

Biblioteca centrală regională
Timişoara

9
F8b

M: 207.

NÁPOLYI

TÖRTÉNELMI KUTATÁSOK.

ÓVÁRY LIPÓTTÓL.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1874. február 9-iki ülésén.)

Biblioteca centrală regională
Timişoara

BUDAPEST, 1874.
EGGENBERGER-FÉLE AKADÉMIAI KÖNYVKERESKEDÉS.
(Hoffmann és Molnár.)

Budapest, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

NÁPOLYI TÖRTÉNELMI KUTATÁSOK.

ÓVÁRY LIPÓTTÓL.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1874. február 9-iki ülésén.)

Nápoly a középkori magyar történelmi emlékek egyik leggazdagabb lelhelyét képezvén, közel 14 évi ott tartózkodásom alatt, a mennyire katonai s később irodalmi s tanári működésem engedé, ez emlékek kutatása vala legkedvesebb foglalkozásom; és 1870. óta a magy. tud. akadémia megbizása folytán magamat kizárólag e kutatásoknak szentelhetvén, e négy évet életem legérdekesbjei közé kell sorolnom.

És valóban csakis a hazaszeretet lángjától hevülő kutató birja felfogni ama rendkivül kellemes érzést, melyet egy-egy fontos történelmi emlék föltalálása ébreszt. Képzelmünkben eloszlik a ködfelhő, mely homályba boritja a multat; mintegy visszavarázsoltatunk a korba, melyet az igazság szövetnekének fényénél világosan látunk; látjuk és csaknem érintkezünk az alakokkal, melyek ama korban szereplének. Igy bányásztam én is a magyar emlékek nápolyi kincsaknáiban; és az örömön kivül, melyet ez érdekes munka nyujtott, fáradságom legszebb jutalmául tekintem a működésemmel való megelégedést, melyet a t. Tört. Bizottság velem tudatni méltóztatott.

Jelen előadásomnak nem lehet czélja összetes jelentést adni sok évi nápolyi kutatásaim eredményéről, a Nápoly könyv- s levéltáraiban föllelt s a m. tud. akadémiának időközönkint beküldött okmányok,- krónikai s regestai kivonatokról, melyek közel öt századot karolnak át. Ez alkalommal a tisztelt osztály 1872. januári ülésében *Wenzel Gusztáv* akadémiai rendes tag által mély szakavatottsággal ismertetett anjoui regestákban lelt azon hungaricákat, számszerint mintegy 350 ok-

mányt, fogom ismertetni, melyek az Árpádkor utólsó saz anjou-kor első éveire deritenek világot.

Nem bocsátkozhatván egyes okmányok szószerinti idézésébe,vagy egyes — bár mélyebb tanulmányra méltó — tények bővebb tárgyalásába, egyedüli czélom azon kevésbbé ismert, vagy egészen ismeretlen nevezetesebb történelmi eseményeket világítani meg, melyek az általam fölfedezett okmányokban megerősitésöket lelik. Mindenek előtt ama fontos történelmi tényen kezdem, mely az Arpádháznak az Anjou-házzal való egyesitését vonta maga után, ugyanis: az V. István magyar és I. Károly nápolyi királyok közt kötött baráti s családi szövetségen, melynek a két király gyermekei közti kettős házasság és ennek folytán a magyar anjou-ház megalapitása lőn következménye.

Ki kezdeményezte e nagy horderejü szövetség tárgyalását?

A magyar, vagy a nápolyi király? nem lehet egész határozottsággal megállapitani, mert habár az anjoui regestákból világosan kiderül az, hogy az első lépés magyar részről történt: igen valószinü, hogy ezt megelőzőleg a nápolyi udvar részéről is tétettek volt már lépések, ez utóbbinak érdekében állván a már kihalófélben levő Árpádház birodalmait saját házának szerezni meg, mely lépések nyoma tán a regesták hiányos volta miatt nem található.

Az anjoui regesták után indulva, az események folyama a következőképen áll előttünk:

1269. juniusban Apuliában két magyar követtel: Domonkos és János szerzetesekkel találkozunk. Az akkor Lucera alatt táborozott Károly nápolyi király 1269. junius 23-iki parancslevelében meghagyja apuliai helytartójának, hogy ama követeket és kiséretöket — *honorifice sicut decet* — mint dennel lássa el és maga elé kisértesse. Az ekkor meginditott alkudozások vethették meg alapját ama fontos szövetségnek; — mert ugyanaz év szeptemberében ismét két magyar követet János prépostot és Zárai Mihályt találjuk Barlettában kik az V. István által ekkor tán már elfogadott szerződés alkalmasint magukkal hozták, mert csak néhány nappal ezután, u. m. 1269. szept. 13-án kelt Károly nápolyi király le-

vele a sz. székhez, melyben már mint befejezett tényt jelen ti, miszerint *ad honorem Dei et Sancte Romane Ecclesie et totius fidei Christiane fecimus et facta intendimus matrimonia et alia certa pacta cum magnifico domino Stephano Illustri Rege Vngarie contra omnes Theotonicos et Theotonie adherentes et contra omnes existentes extra fidem ecclesie* stb. s ez egyezményeknek a szent szék általi megerősítetését kéri. Egy nappal később azaz 1269. szeptember 14-én kelt Bernát cassinoi apát, báró Curbano Aurél s Broglio Bernát a nápolyi király teljhatalmú követjeinek a Fejér codexben is ismertetett nyilt fölhatalmazó levele is, melyben nevezett követek ezen a németek s a kereszténység valamennyi ellensége ellen kötött szövetségi szerződésnek jogerejü végaláirására fölhatalmaztatnak. A Károly salernói herczeg s Mária V. István leánya, valamint a László — később IV. vagyis Kun László s Isabella vagyis Erzsébet nápolyi királyleány közt kötött kettős házasságról számos okmányt találtam az anjoui regestákban, s különösen Izabellának Magyarhonba s Máriának Nápolyba való szállittatása, nevezetesen a hajók fölszerelése iránt tett intézkedések müvelődés-történelmi szempontból is birnak érdekkel.

V. István halálának hirére Károly nápolyi király 1272. szept. 5-ki kelettel vigasztaló levelet ir Magyarország nagyjaihoz, tanácsát és segélyét ajánlván föl veje becsülete s az ország békéje érdekében. Hasonló levelet intéz a kún főnökökhöz: *Magnifico Viro Albret et aliis nobilibus Cumanis dilectis amicis* — kiknek fényes igéreteket tesz, ha László iránti hűségökben továbbra is szilárdan megmaradnak.

Ipja fölajánlott segélyét Kun László nem késett igénybe venni. 1273. jul. 22-én Károly követet küld Magyarország nagyjaihoz: *Vniuersis Ecclesiarum prelatis, Comitibus, Baronibus aliisque Nobilibus per Regnum Vngarie constitutis,* hogy veje s leánya becsületét érdeklő ügyekben — *pro quibusdam negotiis ad honorem carissimorum filiorum nostrorum domini Ladislai Regis et Ysabelle Regine Vngarie spectantibus* — nekik üzenetet vigyen; s e követ — ki alkalmasint közbenjáró szerepet játszott László magyar király s az elégedetlen pártok között—csak egy év mulva, 1274. jun. 25-én

tér vissza Nápolyba egy bizonyos Martinus dictus Alamannus társaságában. — E közben több magyar s cseh követ érkezik Károly nápolyi királyhoz és e követségek eredményeül az anjoui regesták egy nevezetes tényt derítenek föl: I. Károly nápolyi királynak közbenjárását ugyanis Kun László és Ottokár és a mint később látni fogjuk: Kun László s az elégedetlen magyar pártok közt is — 1276. április 22-én ugyanis Károly Rómából, hol ekkor tartózkodék, követeket küld a magyar s cseh királyokhoz a köztök megkötendő béke tárgyalása végett, mely tárgyalások csak öt hónap mulva vezetnek kedvező eredményre, a midőn is, — t. i. 1276. szept. 14-én—újabb s teljhatalmú követeit küldi Károly a kitüzött helyre a békekötés végmegállapitása s aláirása végett, ő maga, mint nyilt fölhatalmazó levelében mondja, személyesen meg nem jelenhetvén. E teljhatalmu követek elindulását több héttel megelőzőleg, azaz ugyanaz év augusztusában mintegy tüntetésképp Ottokár ellen egy bizonyos Bourson Jakab vezérlete alatt két nagyobb s két kisebb hajóval segélysereg indul Apuliából Magyarhonba — mely expeditio 12 általam teljesen lemásolt okmányban van leirva. Egy év mulva, azaz 1277. juniusában ismét látunk Károlynál Venosában egy cseh követet, bizonyos János mestert, ki Károly követe társaságában indul vissza László magyar királyhoz; — és az expeditio — melyről fentebb szó van, s melynek Magyarhonban léte alatt számos követ érkezik Károlyhoz részint László királytól, részint a magyar főuraktól, különösen a brebiri grófoktól, kiket Károly kedvezményekben is részesit, amaz expeditio csak két év mulva, azaz 1278-ban tér vissza Nápolyba, s hogy a cseh Ottokár elleni tüntetés nem vala egyedüli czélja, kiderül onnét, hogy magyar kezeseket hoz magával, kik egy helyütt mint: *Stephanus filius Stephani cum duobus servientibus et quatuor vallictis,* máshelyütt mint: *pueri obsides hungari quos Jacobus de Bursono nuper de Hungaria secum duxit,* vannak emlitve, s kik Trani várában lőnek szoros őrizet alatt elzárva. E tény azt bizonyitja, miszerint a magyar nemzet vagy valamely párt részéről kötelezettségek lőnek elvállalva a közbenjáró nápolyi király irányában, mely kötelezettségek teljesitésének biztosi-

tékaul kezesek nyujtattak; bizonyitja egyszóval, hogy Kun László szomoru emlékü uralkodása alatt Károly nápolyi király jelentékeny befolyást gyakorolt Magyarország ügyeibe.

Élénk összeköttetésben állott már ekkor az anyahazával Mária salernoi herczegnő, Kun László nővére, kiről alább bővebben szólandok. Udvara tisztviselői közt több magyar volt, mint Perroctus Vngarus, Máriának summai helytartója, egy bizonyos *Camusia Heve* magyar kisasszony, ki Mária gyermekei mellett volt alkalmazva *Camusia heue domicella hungara in comitiua infantium principis Caroli, Dominicus Vngarus scutifer Marie* s György mester, kit később mint *Martell* Károly titkárát találunk.

Kun László halálának hirére Sánta Károly, már ekkor nápolyi király s neje Mária 1290. szept. 11-én követeket küldenek Magyarhonba, hogy örökösödési jogukat a magyar koronához kijelentve, a nép hűségi fogadalmát átvegyék: *petendum requirendum et recipiendum nomine et pro parte nostra homagia et sacramenta fidelitatis ab hominibus Regni hungarie cum per obitum Regis Ladislai Regnum ipsum ad nos sit rationabiliter devolutum.* Mária ekkor fölveszi a magyar királynői czimet is.

III. Endre magyar király trónraléptének hirét vevén II. vagyis Sánta Károly nápolyi király fölindultan ir 1291. ápril 21-én a magyar főuraknak s egyháznagyoknak; — *non sine grandi admiratione accepisse, quod mortuo Ladizlao sororo nostro quidam Andreatius de Venetia Regnum Hungarie ad Reginam Consortem nostram carissimam spectantem occupauit* — — és ellentállásra buzditja őket a trónbitorló ellen. Az ez alkalommal Magyarhonba menesztett számos követek közt találkozunk legelőször egy *Drughetti* Jánossal, a későbbi hires Druget család ősével, kit Mária küld be; nehány évvel később egy Druget Miklóst látunk Martell Károly gyermekei mellé rendelve — *Nicolaus Drugetti miles deputatus ad seruitia liberorum Caroli Regis Vngarie.*

1292-ben Mária, fia Martell Károly javára lemond a magyar koronához való jogáról, s erről egy külön levélben értesiti Magyarország nagyjait.

Ekkor lép előtérbe a fiatal Martell Károly, ki a maga

részéről szintén küld teljhatalmu követeket Magyarhonba. Martell Károlynak több reánk nézve érdekes diplomáját különösen adományleveleket találhatni az anjoui regestákban; a többi közt János mester Henrik bán fia különféle kedvezményeken kivül Sopron s Vas megyéket kapja — habár valószinüleg csak papiron. Ugyanez több másokkal együtt jogot nyer hadat viselhetni *Endre s követöi* ellen: *offendendi et dampnificandi Inuasorem Regni Hungarie eiusque fautores*; — számos kedvezményekben részesülnek a brebiri grófok, Pál a horvát bánságot nyeri stb.

1293. elején Martell Károlynak egy helytartója, sereg élén indul Magyarhonba. II. Károly nápolyi király ugyanis következőleg ir Nizzából 1293. január 25-ki kelettel: *Hugoni dicto Russo de suliaco etc. de consilio deliberato prouisum est, quod tu in cuius industria et strenuitate persone specialem habemus fiduciam pro Karolo primogenito nostro dei gratia Rege Vngarie ad dictum Regnum Vngarie Capitaneus cum decenti armigerorum exercitu munitus accedas* s a Martell Károlylyal egyetértésben történendö intézkedések megtétele végett két megbizottját küldi Nápolyba. — Nemsokára Martell Károly is készül Magyarhonba s e végre magyar diszruhákat is kér atyjától, ki is megengedi, hogy azokat a cartellamaria kincstárból magának kivehesse: *quod de Thesauro nostro castri saluatoris ad mare de Neapoli possitis sumere res subscriptas tantum et non plures, scilicet Vestem Vnam de samito rubeo laboratam auro traceo ad diuersa opera ornatam pelle vtrie ad modum Vngaricum* (Jele hogy már akkor is létezett magyar ruha) — *ac etiam unam aliam vestem de samito albo laboratam auro traceo ad diuersa opera licentiam vobis tenore presentium impertimur.* — Martell Károly Magyarhonba utaztáról azonban egy okmány sem szól, a helyett atyja távollétében mint királyi helytartót találjuk öt Nápolyban, mig anyja Mária, Provence, Avignon s Forcalquier franczia tartományokban viszi a kormányt.

1294-ben II. Károly s fia Martell Károly meghivására több horvát s dalmátországi főur érkezik Nápolyba, s ugyan ez évben követek küldetnek Toscana s Lombardiába a magyar ügyek előmozditása érdekében kölcsönt venni fel: *ad*

recipiendum mutuum pro Hungaria, másutt: *ad recipiendum pecuniam in subsidium Regni Hungarie.*

1295-ben II. Károly nápolyi király 1300 unczia aranyat küld segélyképen a még magyar földön tartózkodó nővére Izabella vagyis Erzsébet magyar özvegy királynő számára, megengedvén egyszersmind hogy azon esetre, ha elhatározná magát Nápolyba térni vissza, itt 1000 unczia arany kölcsönt vehessen föl. A királynő csak 1298 őszén tér visszsza s a *Sancti Petri ad Castellum* — a jelenlegi *Castel del Novo* — nevü várban volt zárdába visszavonulva, 1303. novemberében zárja be izgalomteljes életét. Ugyane zárdában találjuk Erzsébetet is V. István második leányát, ki itthon a nyulak szigetén apáczáskodott, s kiről történelmünk fölemliti, hogy Ágnes mostoha anyjával együtt kivándorolt a hazából. Erzsébet 1300 nyarában érkezett Nápolyba, hol évi 30 unczia aranyat húzott királyi sógorától, ki egyszersmind különféle adósságait is kifizeté. Halála ugyanitt 1304-ben következik be.

1296-ban hal meg Martell Károly — némely olasz krónikus szerint mérgezés következtében. Róbert ugyanis, a nevezettnek másodszülött fivére, hogy magának a nápolyi koronát biztosithassa, egy barát által ostya segélyével őt meg mérgeztette volna.

Martell Károly halála után Károly s Mária még erélyesebben folytatják megkezdett munkájukat, hogy a magyar koronát most már unokájuk Róbert Károly számára szerezzék meg. Magyarországból is számos főur érkezik Nápolyba, s a két országok közti élénk közlekedés föntartása végett *Prudentius de Barolo* küldetik ki két kisebb hajóval Brebiri György parancsainak vettetvén alá: *ad eundum et redeundum de partibus Hungarie pro seruitijs Georgii Comitis draguriensis.* Ugyanezen György ur ajánló levéllel is elláttatik a Velenczei köztársasághoz.

1298-ban *Petrus de Sur* — másutt *Suria* és *Petrus Pilectus* — vezérlete alatt egy nagyobb s több kisebb hajóval expeditio indul Magyarhonba, s ekkor már Robert Károly bemenetelére is tétetnek előkészületek. Már 1299-ben II. Károly nápolyi király levelet ir Robert Károly unokájának hogy egy ugynevezett *Parui passus* — másutt *petit pas* —

vitéznek adományozzon Magyarhonban egy bizonyos terület földet *quod provideat in sexaginta marchatas terre in Hungaria*; — és 1300 tavaszán több tagból álló magyar követség érkezik Nápolyba, mely ugy látszik Róbert Károlyt hivja az országba. E követség, mely Nápolyból azonnal Rómába indúlt a sz. székhez, a következő tagokból állott: *Frater Gregorius Vicarius Dalmatinus et duo socii eiusdem ordinis heremitarum, lector strigoniensis et frater Jacobus prior curmodensis eiusdem ordinis, — nuncii prelatorum et baronum hungarie.* — Ezeket kiséri Rómába Isabella Kun László özvegyének káplánja Jakab mester.

Egy hónappal e követség megérkezte után Károly nápoly király már igy ir Magyarország nagyjaihoz: *Ecce transmictimus vobis desideratum et postulatum puerum nepotem nostrum Carolum. Mittimus illuc cum dicto nepote nostro fratrem Petrum priorem de Kassa cui fidem adhibere rogamus.* Fogadják tisztelettel a gyermeket — folytatja tovább Károly — s engedelmeskedjenek neki mint leendő királyuknak. — Néhány nappal később azaz 1300 május 6-án bizonyos Odo de Romania várnagynak neveztetik ki ama szlavoniai várba, hová Róbert Károly szállandó volt.

Ugyan e hó folyamában több adománylevél s kitüntetés találtatik azon magyar főurak javára, kik Róbert Károly pártjához vagy kiséretéhez csatlakoztak, s nevezetesen Frangepánnak a vegliai grófnak igéretet tesz a nápolyi király, hogy azon esetre, ha Nápolyba jő s unokája kiséretében részt vesz, megfogja erősittetni, ez utóbbi által, akkor birt javait: *faciemus tibi per patens privilegium nepotis nostri confirmari possessiones quas nunc tenes.* — A királyi expeditio augusztus elején indult meg Apuliából, a midőn ugyanis a nápolyi király meghagyja az apuliai parthatóságnak, hogy Domuald szlavoniai grófnak engedjen kiszállitani a kikötőből »*salmas frumenti mille pro fodro gentis et aliis necessitatibus Caroli Roberti ad partes Hungarie nunc transfretari debentis.* Az expeditio 3 nagyobb s több kisebb hajóból állott, — a kiséret fényes volt — az ifju király udvarmestereiül *Nicolaus de luparia, Nicolaus caraczulus* és a már föntemlitett *petrus petitti passus*, — kincstárnokául *Johannes de Anapiis*

vannak megnevezve, a tengeri fővezénylet *Maraldicius protho ntinus Melficte* kezében volt. A magyar kiséretből a már emlitett Domuald grófon — Pál bán helyettesén kivül — *Comes Georgius de Sclavonia, Frater Petrus abbas de sclavonia, Gregorius de Osnaar* stb. emlitetnek. — Ez expeditiót illetőleg 25 okmány szolgáltat adatokat.

Szlavoniába érvén Róbert Károly több izben segélyeztetik — különösen élelmi szerekkel nagyatyja a nápolyi király részéről — ajándékokat kapnak a brebiri grófok, nevezetesen Pál bán évi 100 unczia aranyat kap Sánta Károlytól *pro seruitijs prestitis in prosecutione negotij Regni Hungarie.*

1307-ben Mária királynő is készül Magyarhonba, s e végre engedélyt nyer férjétől kölcsönt vehetni föl; ez utazási terv foganatositásáról azonban egy okmány sem szólván valószinü, hogy az férjének közbejött halála miatt meghiusult.

Nem tartom érdektelennek megemlékezni itt nehány szóval ez árpádházi királynőről, kit valamennyi nápolyi történész, mint általánosan ünnepelt és kedvelt fejedelemnőt, a legnagyobb tisztelettel emlit. *Donna di animo virile* — igy ir róla Minieri Riccio — *sostenne con coraggio e virtu tutte le sventure durante la perigionia del marito**). — 1290-ben férje után indult Narbonneba, s 1291-ben ő kormányozta férje nevében a nápolyi anjou-ház franczia tartományait. Az anyahaza iránt hő vonzalommal viseltetek. Környezetében, mint már emlitém, többen voltak magyarok, s jószivüségének hire magyar tanulókat is vonzhatott e távol országba. Találkozunk ugyanis egy bizonyos Miklós apát aradi prépposttal, ki Nápolyban egyházjogot hallgatott: *Nicolaus Abbas prepositus aradiensis studens Neapoli in jure canonico*: e prépost megbetegedvén nagylelküen segélyeztetik Mária királynő által, s erről eredeti nyugtái is léteznek az anjoui fasciculusok közt 1291. aug. s szeptemberből. — Ez időben egy magyar birót is találunk Nápoly környékén: *Petrus Vngarus de Nuceria judex in ciuitate surrenti.*

Nápolyban Mária több jelentékeny alapitványnyal örökité meg nevét, nevezetesen fölépitteté az 1292-ben földrengés következtében romokba dőlt *Donna Regina* zárdát s temp-

*) Geneologia di Carlo I. Napoli 1857.

lomot, hol ama kor egyik legbecsesebb műemlékét képező sirboltban — melyről a nápolyi magyar műemlékekről irt külön jelentésemben bővebben szólok — nyugosznak hamvai is. Mária uralkodása alatt épült az új érseki székes egyház, vagyis Sz. Januarius temploma, melynek főbejáratát, valamint a nevezett zárda helyiségeit is, magyar czimerek diszitik. E zárdában fontossággal birnak reánk nézve még a magyar sz. Erzsébet II. Endre leánya életének főmozzanatait ábrázoló falfestmények, melyekről föntérintett jelentésemből vett következő kivonatot vagyok bátor fölolvasni: Sz. Erzsébet élete öt nagy képcsoportozatban van elénk állitva.

Az első kissé rongált állapotban levő kép Erzsébetnek, az akkor még csak 4 éves gyermeknek a thüringiai gróf eisenachi kastélyába való bevonulását ábrázolja, hol mint tudjuk a 11 éves Lajos grófnak vala eljegyezve.

A második képen a már uralkodó s 20 éves Lajos grófnak az akkor 13 éves Erzsébettel való egybekelési ünnepélye van előtüntetve 1220-ból. A wartburgi kastély egy nagy termében vagyunk, hol Hessen s Thüringia nagyjait látjuk egybegyülve; egy szerény külsejü de gazdagon öltözött gyermekben ismerünk Erzsébetre; dicskörtől ragyogó fején királyi korona diszlik; kezét egy ifjunak nyujtja, kinek fején nincs korona, s ki gyürüt illeszt ujjára. Gyönyörü egy barát alakja, ki az ifju párra áldását adja; — az ivek alatt jobbról egy király ül trónon, egyik kezében királyi pálczát, a másikban almát tartva; — mellette egy nemes tartásu hölgy áll; — amaz II. Endre magyar király, emez Zsófia thüringiai özvegy grófnő, ki nem levén királynő, állva ábrázoltatik. Zenészek nagy száma s néptömeg töltik be a nagyszerü terem többi helyiségeit. — Ugyane kép felső keretében kiáltó ellentétkép vannak előadva — bár igen kis arányokban — a csakhamar özvegyen maradt Erzsébet viszontagságai: a mint 1228-ban a csatatéren elhullt férje rokonai által Wartburgból elüzetvén, Eisenach felé halad, Hermann fiacskájával ölében, — szegényen s elhagyatottan — csupán két nőcseléd által követve, kik három leánykáját viszik utána, — majd a legvégső nyomorban látjuk öt disznóólba rejtőzve — szigoruan meg levén tiltva, öt bárkinek is a házába fogadnia.

A harmadik képen egy zárdában találjuk Erzsébetet, szegényesen öltözve, dicskörrel feje körül, a mint magát egy apácza lábaihoz veti, ki vékony pálczával érinti fejét. Ez apácza Matild kiczingeni apátnő Erzsébet nagynénje (Gertrud magyar királynő nővére), ki mint tudva van, Erzsébetet oltalmába vette.

A 4-ik képen több, Erzsébet jótékonyságát, alázatosságát s egyéb erényeit ábrázoló jelenetek vannak előtüntetve. — Az 5-ik végre Erzsébet halálát ábrázolja, hol az alakok közt Egibert bambergi püspök, Erzsébet nagybátyja látható.

Ime rövid ismertetése ez 1320. körül ismeretlen szerző által készült nagybecsü falfestményeknek, melyek egy jelenleg esküdtszéki helyiségül szolgáló terem falát borítván el, csakis az őszi törvénykezési szünidő alatt volnának közelebb tanulmányozhatók, vagy tán lefényképeztethetők.

Mária férje halála után nemsokára az általa épitett zárdába vonul vissza, hol 1325-ben mintegy 70 éves korában végzi be dicső élete pályáját — *Fu compianta da tutti i misevi* — mondja egy olasz iró — *che in lei perdettero la madre e la benefattrice.*

14 gyermeket hagyott hátra, köztök 2 királyt, Róbertet s Martell Károlyt s egy szentet: Lajost a tolousi püspököt.

Róbert nápolyi király trónraléptével, a két ország közti viszonyok nem vesztettek eddigi élénkségökből. Az, hogy Róbert Károly a salernoi herczegségre jogigényeket támasztott vagy a két udvar közt a legkisebb feszültség létezett volna, nem derül ki az anjoui regestákból. Csak 1311-ben volt egy kissé élénk szóváltás Róbert nápolyi király s — a mi különös — közvetlenül Pál tengeri bán közt, a dalmát kalózok által az apuliai partokon elkövetett károk miatt. Mint az általam teljesen lemásolt okmányból kiderül, Apulia polgárai adót fizettek a brebiri grófoknak Pál s György uraknak, csakhogy a kalózok sarczolásaitól megmeneküljenek. Róbert komolyan felkéri Pál bánt, hogy ezentul többé meg ne adóztassa az ő alattvalóit, s hogy különösen a kalóz alattvalói által (a subditis vestris piraticam exercentibus pravitatem) Ortona városán tett károkat 2 hét alatt térittesse meg. A Magyar-

honból érkezett követek különben még mindig gazdagon megjutalmazva térnek vissza, ilyenek voltak: *Ladislaus Confessor Regis Vngarie et Johannes Cantor ecclesie vaciensis Capellanus eiusdem Regis, Comes Moaltus de Hungaria, Georgius de Sclauonia, Nicolaus de Sems frater Vitus episcopus nitriensis* stb. Róbert különféle ajándékokat — leginkább fegyvereket — s a mi különös, egyszer egy szamarat is küld *somerium*, — a nápolyi somaro után *unum ad bardam* — öcscsének Róbert Károlynak.

A két udvar közti jó egyetértést bizonyitja továbbá azon tény is, miszerint a történelmünkben emlitett ál Endrét, ki mint tudva van, magát a még 1277-ben meghalt Endre vezérnek, Kun László fivérének adta ki, s állitólag Lengyelhonban veszett volna el, Róbert nápolyi király a majorki király által, ki e kalandort fogva tartotta, kiszolgáltatta magának s summai várában záratta el, honnét alig hihető, hogy többé kiszabadulhatott vala.

Meghalván egyetlen fia s örököse Károly, Róbert király — némely olasz krónikus szerint — lelkiismerete fordulásaitól gyötörtetve Martell Károlynak általa történt megmérgeztetése miatt, unokáját Johannát s evvel a nápolyi trónt Endrének, Róbert Károly kisebbik fiának ajánlja oda, mig mások szerint János pápa közbenjárására történt meg e végzetszerű házasság. Annyi bizonyos, hogy 1331-ben, mely évről van keltezve János pápának a Fejér codexben (VIII. 3. f. 538) közölt ama levele is, melyben fölhivja Róbertet, hogy Róbert Károlynak a salernoi herczegséget adja vissza, — 1331-ben mondom, Nápolyban már fényes előkészületek tétetnek Róbert Károly s fia Endre fogadtatására, átszállittatásukra hat gálya szereltetvén föl, mi a kincstári kiadások közt jelölt következő adatból derül ki: *pro pretio cannarum* (canna nápolyi mérték, körülbelül 3 magyar rőf) *quadraginta staminee**) *colorum Rubei albi et celestis, de quibus facte sunt banderie sex ad arma Domini Regis Vngarie nepotis Regii quas Dominus Rex misit ad partes Apulie ad opus Galearum sex nouiter armandarum* stb. — Máshelyütt

*) Du Cange szerint vastag gyapjuszövet »qua monachi quidam vice cilicii utebantur.«

le van irva a sátor, mely Róbert Károly számára készittetett, valamint a beszerzett, a királyi vendég s kisérete által később elfogyasztott élelmi szerek is. Királyunk csak 1333. juliusában érkezett Nápolyba, honnét hat havi tartózkodás után tért vissza Magyarhonba, hátra hagyván kis fiát Endrét magyar dajkájával, Isoldával s magyar kiséretével. Itt voltak a többi közt *Domina Margarita, domina Isabella* és *Domina Helena domicelle Vngare servitrices ducis Andree; Stephanus Vngarus Nicolaus filius Jule, Stephanus Sueth, Farcasius, Jacobus, Picolaus et Lancelloetus Vngari vallicti, Stephanel lus filius nutricis.* stb.

1337-ben Nápolyban járt a budai prépost, később Róbert Károly orvosa (cirurgicus Regis Hungarie); mindketten megajándékozva hagyják el a nápolyi udvart.

A házassági ünnepély Endre s Johanna közt 1342-ben tartatik meg, a midőn ugyanis a herczegi pár elérte azon kort, melyben az erre vonatkozó s igen érdekes királyi edictum szavai szerint: *intelliguntur etate competentius suffragante permissi amplexus in connubiis quos sacramentalis coniugii impariter sincerius sublimiusque honestas admictit, pro qua in persona ecclesie de Christo sponso in canticis decantatur Levatius sub capite uno et dextera illius amplexabitur me.*

Felolvasásomban chronologicus rendben haladván, nem hagyhatok itt érintetlenül egy, Johanna által kiállitott műtörténelmi nevezetességü okmányt, mely 1343. május 6-án kelt s melyben egy Erzsébet magyar anyakirálynő által a marseillesi sz. Lajos templomnak tett s Magyarhonból már több évvel ezelőtt a nápolyi ndvar közvetitése által rendeltetése helyére küldött, de még ekkoráig oda nem érkezett jelentékeny ajándék, mely Magyarhonban készült, ekkép van leirva: *subscripta bona et jocalia missa olim per Inclitam dominam Reginam Vngarie Domine Regine Sanctie matri nostre transmitenda per Eam ad Ecclesiam sancti Ludovici de massilia videlicit Calix unus magni ponderis de auro puro crux una cum lapidibus preciosis de argento ampulle duo de argento — candelabra de argento, duo et omnia deaurata, duo*

panni preciosi et unum frontale — capella completa una planeta dalmanica tunica et unum pluuiale amictus albe stole cortine et omnia multum pulchra.

Nehány hóval Endre esküvője után meghal Róbert király — igérete ellenére a kormányt neje Sanctia, d'Artois Károly s más kettőnek gyámsága alatt Johannára bizván; később a pápától kiküldött Aymerik bibornok volt Johanna gyámja. Giannone nagynevű nápolyi történész azt állitja ugyan *), hogy ez utóbbinak semmi befolyása nem volt, mert Róbert barát (Fra Roberto) mindent maga kormányzott a a maga magyarjaival; de ez állitás fényesen meg van czáfolva az anjoui regestákban levő 1343—44-beli okmányok által, melyek kivétel nélkül vagy Johanna vagy Aymerik intestatiojával ellátvák, amaz mindig a gyám beleegyezésével — *de consensu et beneplacito Reuerendi in Christo patris* stb. — emez függetlenül adván ki rendeleteit. Endre király által intestált okmány sehol sem fordul elő, sőt annyira ment alárendelt helyezete, hogy neje engedélye nélkül szolgát sem fogadhatott maga mellé, s mint ama korbeli krónikus Gravina is mondja: *vix posset sine licentia Reginae unam facere sibi Robbam.*

Endrének eme súlyos helyezete s a megkoronáztatását gátló cselszövények hirére, mint tudva van, Erzsébet anyakirálynő is Nápolyba jött. Magyarhonba visszatérése az anjoui regestákban 1344. márczius elejére van jelölve.

Az ekkor folyt diplomatiai alkudozások a magyar udvar s a sz. szék közt, valamint a szerencsétlen Endre meggyilkoltatása s az azt megelőzött ármánykodások sokkal hivebb s élénkebb szinekkel festvék fényes nevü történészünk — ez osztály nagyérdemü elnökének — mesteri ecsetje által, hogysem azoknak leirásába bocsátkozni illetéktelen tollammal merészkedhetném. Itt csak azon tényt kivánom feltüntetni, miszerint az Endre ellen elkövetett ocsmány merénylet az egész országban, de különösen Nápolyban s Salernóban mélyen föllázitá a kedélyeket; — és midőn fegyveres népcsoportok — a királyi palotát megrohanva s magát Johannát fe-

*) Storia di Napol. Vol. V. libr. XVII.

nyegetve, a gyilkosok kiszolgáltatását követelék, a gyilkosság főokozói: Valois Katalin s Johanna férfi rokonai, hogy személyeikről a gyanut elháritsák, maguk állottak élére a népmozgalomnak, föláldozván az eszközeikül szolgált czinkosokat. E tény Johannának egy 1346. márczius 18-án kelt bocsánatleveléből derül ki, melyben a nápolyi néplázadás is körülményesen leiratik, melyet teljes másolatban volt szerencsém közölni.

S mily borzasztón lakoltak e kivétel nélkül magas rangu bünösök — Raimundus de Cathania miles hospitii senescallus, Sassus, de Dinisiaco Terlity comes ac Regni Sicilie marescallus, Robertus de Cabannis comes Eboli magnus Regni Sicilie senescallus, Fratres de Lagouissa, Nicolaus de Milacrano hostiarius, Philippa de Cathania magistra mulier nobilis sanctia de Cabannis, kit Johanna socia et familiaris nostra-nak nevez, — nem szólván a többiek későbbi bünhödéséről, mint bosszulta meg magát Nápoly népszerü ifju királya gyilkosain, elmondja nekünk Gravina, akkori krónikus, ki azoknak kivégeztetését ekkép irja le:

Ecce ducuntur ad vindictam damnati praefati, et carnifices cum tenaliis igneis carnem eorum absque misericordia saepe mordentes, et alii corpora eorum funibus verberantes, per unamquamque Rugam Neapolitane civitatis ducuntur singulis clamantibus: sic decet proditores singulos vestros pares simili et pessima poena plecti. Aliqui exspuebant eis in facie, alii lapidibus eos coedebant. — Dum igitur peruenirent ad locum, quo ignis erat paratus, licet in eorum corporibus caro modica superesset morsibus tenaliarum ignearum, Dominus Robertus paulo ante emiserat spiritum, Terlicij autem comes viuus adhuc erat. Tolluntur itaque de carrectis, et igni apponuntur — etiam et ii qui frustati fuerunt. Et dum ponerentur ad ignem tantus inibi concurrit populus ciuitatis visurus vindictam, quod omnes furioso animo corpora eorum viua et mortua tollentes, gladiis incidebant, velut ligna, et proiciebant ad ignem, et multi quidem artifices de ossibus eorum accipientes, aliqui taxillos, aliqui manicas cultellorum fecerunt ad rei memoriam sempiternam.

Biblioteca centrală regională Timişoara

e.o.

2
P.53

A SZÖRÉNY VÁRMEGYEI

HAJDANI OLÁH KERÜLETEK.

PESTY FRIGYES,

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1875. október 4-iki ülésén.)

Biblioteca centrală regională
Timișoara

BUDAPEST, 1876.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az akadémia épületében.)

Localitātii valahe in judetul severin

Budapest, 1876. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek.

Magyarország délkeleti része, mely a mult század közepe óta a változó politikai rendszerek mintaiskolájává használtatott, és sok oly intézményt mutatott fel tarka változatosságban, mely másutt e hazában ismeretlen volt, a régibb századokban is különleges térképet, és külön fejezetet az alkotmánytörténetben igényelt magának.

Ezen állapotok, melyek annak idején a nemzet érdekei által igazolva lehettek, de a mai alkotmányos theoria előtt meg nem állhatnak, a felismerhetlenségig elmohosodtak az idők viszontagságai által, és a köztudomásból egészen kivesztek, csak egyes jelek mutattak arra, hogy e vidéken némi eltérés fordul elő az ország szokásos berendezésétől, és hogy a történetnyomozóra itt oly feladat vár mint a bányászra, ki a felszinen talált némely érczes kövekből utasítást vesz magának, hogy a talpa alatti földet minden irányban aláaknázza.

Nagy Lajos korában némi nyomát találjuk annak, hogy Krassó vármegye és a határos szörényi bánság egyes geographiai kivételeket mutat, melyekkel bizonyos szervezeti sajátságok is jártak. A nevezett király parancsa folytán ugyanis Trötöl János szörényi bán 1376. évben a határokat Mutnok és Kárán községek közt bejárja és megigazítja, minthogy Mutnoki Bogdán és fia István, Radul, Vojnik fia, és más mutnoki nemesek közt egyrészről és a káráni lakosok közt másrészről, hosszadalmas vita folyt ezen határokra nézve. A felek azonban még később is nyugtalankodván és pörlekedvén, Perényi Miklós szörényi bán 1391. évben a négy kerület (nobiles et kenezios quatuor provinciarum) t. i. Sebes, Lugos, Kárán és Komjáthi nemeseit és kenézeit kihall-

gatta, és nyilatkozataik alapján a peres földeket a Mutnokiaknak itélte oda.

A nevezett négy kerület területileg egymással érintkezett, és ok nélkül nem történik, hogy ezekről nem mondatik, miszerint valamely vármegye keblében feküdtek.

Temeselyi Désfy Péter kenéz, és testvérei Halmágy, Kristofor, és Mihály a Padis hegytövében a miháldi kerületben birták Krivapatak, és Patak nevü helységeket. Azonban Dán oláh vajda egyszer az országba betörvén, a határos miháldi kerületet pusztitá, mely alkalommal a nevezett kenézek birtokjogait igazoló oklevelek is megsemmisültek.

Zsigmond király tehát János szörényi bánnak 1390. évben a dolog megvizsgálását meghagyá, a ki Sebes, Lugos és Miháld »vármegyék« nemes és más állásu lakóit kihallgatván (a nobilibus et alterius status hominibus Comitatuum Sebes, Lugos, et Myhald) kedvező jelentést tett a királynak, ki is azért a Deésieknek uj adományt adott.

Hogy ezen majd provinciák, majd Comitatusoknak nevezett kerületek oláh kerületek voltak, noha ilyeneknek még nem neveztetnek, mutatja későbbi történetük.

Pár évvel az előadottak után t. i. 1406. évben Zsigmond király a komjáthi districtusban fekvő Lópataka, máskép Mihalancz nevü helységet, mely összesen tiz jobbágytelekből állt, Dénesnek Csuka fiának uj adománykép adományozza, igy megjutalmazni akarván Dénesnek érdemeit a Hervoja elleni hadjáratban, mely a mult télen valamint a folyó nyár idején az utóbbi ellen indittatott. Érdekel bennünket itt megtudnunk még azt, hogy Dénes és az ő testvérei, valamint szülei és elődjeik ezen helységet már eddig is more keneziatus, az az a kenézek módjára birták. Az uj adomány alkalmával azonban Zsigmond király Dénest és testvéreit és azok gyermekeit az ország nemesei sorába emeli, de csak a királyi tetszés tartamára: nostro tamen duntaxat beneplacito perdurante.

Hogy a sebesi egykor külön kerület volt a káráni tól, nemcsak a fenebbi közleményből kitetszik, hanem abból is, hogy az aradi káptalan egy 1422. évi kiváltságlevele szerint Libanmezeje máskép Vozestje nevü falu a káráni kerü-

letben feküdt, és hogy a káráni kerületnek külön pecsétje volt. Igy 1575. évben a káráni kerület ily körirásu pecsétet használt: Sigillum districtus Karan. A sebesi kerületnek saját pecsétje nem volt, hanem hivatalos iratait névszerint megnevezett, a kerületben lakó 4 vagy 6 nemes ember pecsétjével erősitette meg. Igy 1439. évben a sebesi kerület nemessége és kenézei jelentést tesznek a temesi főispánoknak hogy Bizerei Lado és fiai mindig hüségben megmaradtak, és a jelentést pecsét nem létében (propter carentiam sigilli) négy nemes ember, és pedig Mutnoki János, Pagancsi Jakab, Macskási János és Bizerei János pecsétjével hitelesitették. Hasonlókép 1440. évben Mutnoki Dénes, Világf(al)vi János, Bobul Mihály, és Fiáth Ferencz, — 1447. évben Bizerei Miklós, Mutnoki Dénes, Örméuyesi Fiáth, Macskási Lukács, Bobul Mihály és Sztan András pecsétjével él a kerület. Azon kételyt, vajjon ezen kifejezés: »propter carentiam sigilli,« nem azt jelenti-e, hogy a sebesi kerületnek volt ugyan hivatalos pecsétje, hanem véletlenül kéznél nem levén, a nemesek magán pecsétjei vétettek igénybe, — eloszlatja azon körülmény, hogy a sebesi kerület összes nemessége 1448 évben egy itélet végén akként nyilatkozik: Districtus vero proprio sigillo carens, cum sigillis quatuor virorum nobilium..... praesentes consignare curavit.«A kerület pedig saját pecséttel nem birván, a jelen iratot négy nemesnek pecsétjével megerősitette.«*) Hasonlókép Margai Jakab és Rayn vajda szörényi albánok 1478. évben Bizerei György javára hozott itéletükben azt mondják, hogy propter carentiam sigilli proprii districtus, az itélet négy nemes ember pecsétjével hitelesittetett, a kik névszerint maga Margai Jakab az albán, Váralyai András szolgabiró, Mutnoki Mihály és Macskási Demeter.

Van azonban nyoma, hogy a karansebesi districtus később mégis élt saját pecséttel. Erre több a példa, de — a mi elég különös, — mind csak 1599. évből való. Igy ez évben nemcsak a »karansebesi ispánok pecsétes levelei« hanem még határozottabban a vármegye pecsétje emlitetnek. A castella-

*) A négy nemes ember neve: Mutnoki Bogdán, Bobul Mihály, Nacza Miklós és Magorai Bálint.

nusok Nyakazó István ellen, ki Priszakán a Temes vize által elrombolt malomgátot nem akarta csináltatni, marasztaló ítéletet hoztak, kiadván erről »az uarmegiwnk pecsetjeuel« megerösitett bizonyságlevelet.

A káráni kerület nyoma csakhamar eltünik, és nem lehet kétség, hogy a sebesibe beolvadt, ugy miként a hajdan két külön Sebes és Kárán oppidumok egyesülés által Karansebes várossá lettek.

A szörényi bánság politikai helyzetének megértésére nélkülözhetetlen a határában alakult kerületek ismerete.

A sebesi kerület eredete régibb a többieknél vagy legalább emlékezete megelőzi a többiekét.*) Midön Szeri Pósa krassói főispán 1352. évben Mutnoki István fiainak a Mutnokpataka nevü elhagyatott földet adományozza, a birtokosokat egyuttal oly birói hatalommal ruházza fel, a melylyel a knézek in provincia Seebus vannak ellátva. Azonban a rablás, tolvajlás és gyujtogatás bűne a sebesi biró elé tartozónak mondatott (ad sedem judicis ad Sebes.) Miért utasitá a krassói főispán a nagyobb bűnök feletti biráskodást a sebesi biró elé? és vajjon ő, ki földeket adományozott, miért nem tartá fenn a biráskodást saját magának? vagy ellenkezőleg, miért avatkozott a sebesi kerület ügyeibe? Megfejti ezen kérdéseket azon körülmény, hogy Szeri Pósa egyszersmind sebesi ispán — Castellanus de Sebus — is volt. Különben a karansebesi kerület elég jellemzőleg még 1439. évben is provincia Sebes neveztetik. Igaz, hogy azon időben a provinciának régi értelme rég elveszett, de midőn ezen szó, mely a 12-ik és 13. században csak az ősvármegyékre vonatkozott, a karansebesi vidékre alkalmaztatott, azzal mindenesetre a kerület politikai jelentősége elismertetett.

A districtus elnevezés mellett, mely 1370 óta leggyakrabban használtatik, már a Comitatus elnevezéssel is találkozunk, és Beken, Pojan és Pojanicza falvak 1489 in Comi-

*) Az ilyédi castellanusok majdnem egykoruan emlittetnek ugyan, a sebesiekkel, de nem az ilyédi districtus. Azon Ubul mester, ki a 13-ik században mint Comes de Sebesvár emlittetik, és kiben a Kállay család első ismeretes ősét tiszteli, valószinüleg a szörényi Sebesvár várnagya volt. Districtusról akkor épen szó nem lehetett.

tatu de Sebes fekvőknek mondatnak. Ez előfutára a 16. századbeli hivatalos irásmódnak, a midőn már a magyar nyelv sürüen használtatott még a haza ezen részeiben is, és a midőn Karansebes vármegyéről, vagy Karansebes vármegyének tartományáról szóltak a törvényszékek.

Midőn Zsigmond király 1394 évben Macsova és Dobregozta, a sebesi vár tartozandóságai között fekvő falvakról azt mondja, hogy ő ezen falvakat a sebesi vár hatósága és hatalma alól kiveszi, és azokat Mutnoki Bogdánnak uj adomány czimén adományozza, önkénytelen a vár ispánsági intézményre gondolunk, mely az ily eximálások és adományozások által apránkint szétmállott. A 14. század végén azonban a várispánságok már rég elenyészvén, Zsigmond király uj adományának csak az az értelme van, hogy Macsova és Dobregozta falvak eddigelé csak a kenézi hivatalnál fogva lévén a Mutnokiak kezén, és igy a sebesi vár hatalma alatt állván, a király, nevezett falvakat a sebesi vár hatósága alól kiveszi, és örökösödési joggal a Mutnokiakra ruházza át, kik ez által—noha az oklevél világosan ki nem mondja,— valóságos nemesekké lettek.

A szörényi bánság kerületei eddigelé nem ugy emlittettek, mintha köztük valami közösség léteznék. Legfeljebb három, négy kerület neveztetik együttesen, de csak ugy mint három, négy vagy több magyar vármegye is emlittetik, ha például az adományozott jószágok több vármegyében fekszenek. A 15. század közepe felé neveztetnek a szörényi és krassói kerületek először oláh kerületeknek, és ezen jelleggel 7 vagy 8 kerület ruháztatott föl. Ebben áll a közösség.

Hunyadi János kormányzó Temesvárott 1451. jun. 8-án kelt levelével meghagyja a hét oláh kerület szolgabiráinak (nobilibus viris Judicibus nobilium septem sedium valachicalium) hogy összehiván a tartomány hét oláh székének nemeseit bizonyos határnapra, a törvénykezés székhelyére (nobiles comprovinciales praescriptarum septem sedium valachicalium ad unum certum et brevem terminum sedis vestrae Judiciariae) kikiáltott közgyülés által (per modum proclamatae congregationis generalis) tartsanak vizsgálatot az iránt, vajjon Csornai Mihálynak, fiának Miklósnak, és testvérének Balázsnak van-e Dranko várára (a mai Drenkova) és kerületére

birtokjoga. A hét oláh kerületnek törvénykezési helye Sebes városa volt, oppidum Sebes, a hol az aradi káptalan és a kormányzó küldöttje 1452 csütörtökön vizkereszt napja után megjelenvén a comprovincialisok kihallgatását megkezdték. A kihallgatott comprovincialisok voltak:

Halmos,
Karansebes,
Lugas,
Mihald,
Krassófő,
Borzafő,
Komiáth

tartozandóságaiból (de pertinenciis stb. Az oklevél nem mondja: districtus.)

Ime tehát a hét oláh kerület neve, mely akkor létezett.

Már a csanádi káptalannak 1369. évi határjáró levele Temes-megyei Egerszeg faluról, mely akkor a jeles Himfy Benedek bolgár bán birtoka volt, K o m j á t h i p r o v i n c i á r ó l szól, és abból egyszersmind megértjük, hogy a kerületnek nevet adó Komjáthi falu a mai Jerszeg Krassó megyei falu közelében feküdt. Ezen Jerszeg azonos a régi Egerszeggel. De a komjáthi kerület Zsigmond király oly gyakori pénzzavaraiban is szerepel. A két Hunyadi János, Vajk fiai t. i. az Arad-vármegyei Papi nevü oppidum zálogjogi birtokában voltak, mert a királynak 1200 magyar arany forintot kölcsönöztek. A király kérelmére azonban ezen birtokot, minden jövedelmeivel, és a Maros folyón levő révjog (vadum) felével, mely Papihoz tartozott, visszaadták, sőt a király zavarán segitendők, annak még további 300 magyar arany forintot kölcsönöztek. Ezen 1500 arany forint biztositására Zsigmond király a két Hunyadi Jánosnak 1435. évben Komjáthi oppidumot az egész hozzá tartozó területtel együtt elzálogositja, fogadván, hogy őket azoknak birtokában a visszaváltás idejeig megvédelmezendi. Ily módon közel 25 esztendeig voltak a Hunyadi testvérek a komjáthi kerület birtokosai, akkor azonban a kerület maga fáradozott, hogy régi helyzetét visszanyerje.

V. László király Bécsben 1457-ben Keresztelő Sz.-Já-

nos napján kelt levelében olvassuk, hogy a komiáthi kerület oláhai Gamzai Vasa nevü emberüket küldték hozzá, tőle azt kérvén, hogy ámbár Zsigmond császár és király Hunyadi Jánosnak a komiáthi kerületet bizonyos pénzösszegért elzálogositá, ők még is Hunyadinak és fiainak az egész összeget már visszafizették, és ez okból kérik, hogy a komiáthi kerület a többi 7 kerülethez, melyektől Zsigmond király elszakitá, visszacsatoltassék. V. László király nagyon kedvesen vette az oláhok hüségi nyilatkozatait ex parte vestrae universitatis, és universis et singulis volahis nobilibus et kenezÿs districtus Komyath intézett levelében ezt a kerületet a többi 7 kerülethez visszakapcsolja, még azon esetre is, ha az oláhok tán még egészen vissza nem fizették volna azon összeget, a melyért a kerület elzálogositva volt.

Meg kell jegyezni, hogy ha a komiáthi kerület lakosai visszakapcsoltatásukat a többi hét oláh kerülethez szorgalmazták, akkor a fenebbi felsorolásban egy kerület elmaradt, mert ezek fent csak a komiáthival együtt tesznek hét kerületet. És a dolog ugy is van, mert a fenebbiekhez még az ilyédi kerületet hozzá kell számitani. Minthogy az oklevelek 1451. évben 7, de 1457. évben már 8 oláh kerületről beszélnek, világos hogy ezen hat évi időközben, egyik uj kerületnek kellett hozzájárulni a többiekhez. A mint V. László leveléből látjuk, épen a komiáthi kerület volt az, mely 1457. évben visszakapcsolás által az oláh kerületek számát nyolczra emelte.

A karansebesi kerület a komjáthit már a 16. század második felében elnyelte, mert egy 1584. évi okirat szerint Daszesth, Nagypatak máskép Valemare és Remethe in districtu Karansebes és in pertinenciis possessionis Komÿáth fekszik. A komjáthi kerületről hallgat a forrás.

A komjáthi kerületnél nem szabad gondolnunk a Temes megyei régi Komiáth falura, melynek ujkori német telepitői ezt Lichtenwaldnak nevezték el, hanem egy Karansebeshez éjnyugotra fekvő vidékre, melyben a mai Krassó megyei Zorlencz, Remethe, Valemare, Dezesth stb falvak találhatók, noha maga a Komiáth név ezen vidéken az emberek emlékezetéből régóta már tökéletesen kiveszett.

Az ilyédi kerület szintén már a 14 században em-

littetik, és terjedelmére nézve körülbelől Krassó vármegye mai oraviczai kerületének felelt meg. Nagy Lajos király 1363. évi levele említést tesz a szokolári birtokosok panaszáról László kevei főispán és annak ilyédi vicecastellanusai Gergely és Mihály ellen, mint kik a szokolári birtokosok kövesdi jobbágyait erőszakkal Ilyédre (ad villam Ilyeed) hurczolták, és némely földeket Kövesden és Szokoláron elfoglaltak. Ezen korból szép számmal találjuk feljegyezve az ilyédi castellanusok neveit: Igy:

János, Hench fia,
Kartali Tamás
1325. 1326. Szeri Pósa, és fia
Szeri László.
1382. Miklós mester, Domokos fia.

Al-castellanusok ezek:

Gergely,
Mihály.

Az említett szokolári birtokosok azt állíták, hogy ők a kövesdi földet már az elősorolt négy első ilyédi castellanusok korától fogva birják, a mi a 14. század első éveire visszamutat.

Tudjuk,hogy Szokolár és Illadia egymással határos falvak Krassó vármegyében, és könnyü eltalálni, hogy ezen Illadia nem egyéb mint a régi Ilyéd, mely már Palatics György bán korában Illadiára változtatta nevét, — ki innét vette fel praedicatumát.

Mátyás király 1464. évben Vrányi János, György és Mihálynak, és egy másik Györgynek uj adományt ad a Krassó vármegyében és in districtu de Illyed fekvő Werbolcz Marinkolcz, Dichyn, Tyuko, Lugoth, és Cseglo nevü falukról, a nevezett adományozottakat ezen jószágok birtokában oly módon és azon feltételek mellett megerösitvén, melyek alatt az ilyédi kerület többi nemesei szokták birtokaikat tartani.

Ha III. Honorius pápa, midőn 1223. évben Margit konstantinápolyi császárnőt, Imre magyar király hugát, minden jószágaival együtt különös pártfogása alá veszi, és ezen jószágok közt Keve vármegyét és várát, és a közönségesen Elyad-nak nevezett királyi prediumot elősorolván, ezen utóbbi alatt a mai Illadia birtokára czélzott, akkor mi sem mutat

arra, hogy ezen Illadia akkor már districtus, vagy bármiként a vármegyétől elkülönitett terület lett volna. Várnak sem neveztetik még. De a 17. században már nem volt többé districtus, mert akkor Ilidia csak egyszerüen Szörény-vármegyei helységnek mondatik.

A districtus kora tehát a 14. 15. és 16. századokra esik.

A miháldi kerületnek első ismeretét nem földirati viszonyokból kapjuk, hanem első főnökeinek emlitéséből és ezek szintén a 14. század elejére vezetnek vissza.

Előfordul nevezetesen:

1323. Balázs, kir. fölovászmester, Castellanus de Miháld.

1323. Dénes, kir. tálnokmester, Castellanus de Miháld és de Zsidóvár.

1324. Ugyan ő, Castellanus de Miháld.

1402. Koroghy Fülöp, Comes de Miháld.

1419. Losonczy Zsigmond, Orsova, Miháld, Sebes, Zsidóvár és a többi várak Castellanusa.

1559. Gámán Péter, Castellanus districtus Mihald.

A fent nevezett Dénes gyakran a királyi kiváltságlevelek záradékában, az ország dignitariusai sorában emlittetik, a mely körülmény kétségkivül nem abból, hogy miháldi castellanus volt, hanem, hogy udvari hivatalt viselt, magyarázható. Koroghy Fülöp ugyan Comes de Miháld czimén fordul elő, de azért a Comes alatt nem kell főispánt értenünk, hanem czimet mely jelentésében a castellanusi hivatalnak megfelel. Koroghy két évvel később (1404) temesi főispán lett, és egyuttal Comes Sebesiensis, mely kifejezés mint alább látni fogjuk, szintén csak azt jelenté, hogy ő a sebesi districtust is igazgatta. Miért viseli az egyKoroghy Fülöp a Comes czimét majd a miháldi majd a sebesi kerületben? Véleményem szerint azért, mert azon korban a szörényi báni méltóság betöltetlen volt, és igy szükség forroghatott fenn, a castellanusok fölébe magasabb állásu férfit helyezni. Csakugyan 1404-ik évben a sebesi kerületben külön, ámbár általunk névszerint nem ismert sebesi castellanusok, léteztek, kiket Koroghy Fülöp: castellani nostri in Castro Sebesiensi constituti nevez, épen ugy mint 1402-ik évben az akkori temesi főispán Balogh

János és Wrányi Mihályról mint a maga sebesi castellanusairól szól. Igaz. hogy Losonczy Zsigmond idején szintén nem létezett szörényi bán, Losonczy még sem neveztetett Comesnek, de a helyett ő valamennyi várat tartotta kezében, melyek a szörényi bánságban elterültek. Mind ezen jelenségek daczára nem szenved kétséget, hogy Miháld, a mai Mehadia egy kerületnek székhelye volt, és hasonló szervezettel birt mint a halmosi, komjáthi, sebesi és más ezen vidéki kerületek. I. Ulászló királynak 1440. évi parancsa a csanádi káptalanhoz, miszerint Temeselyi Lászlót, és Dést, in Comitatu seu districtu Miháld fekvő birtokokba beigtassa, nem jelentéktelen bizonyitvány arra, hogy akár Comesnek akár Castellanusnak neveztetett a miháldi várvidék főnöke, a hatósága alatti föld a szörényi kerületek egyikét képezte.

Az itt beigtatott család elődjeinek emlékéhez van kapcsolva a miháldi kerület első feltünése minthogy Losonczy István szörényi bán Dés fiának Péternek, a ki a miháldi kerületben kenéz volt (kenezÿ districtus castri regalis Mihald vocati) hü szolgálatait 1387. évben a nevezett districtusban fekvő Patak nevü királyi helység adományozásával jutalmazza, azon feltétel alatt, hogy ő és utódai a mindenkori miháldi castellanusnak évenkint Szent Mihály napján minden telek után három garast, Szent György napján pedig termesztményeik ötvened részét fizessék, miként ezt a többi szabad kenézek is tenni kötelesek.

Zápolyai János király hatalma az ország ezen részében elég szilárd volt e korban, azért Zenthe Pált azon hütlenségeért, mert Ferdinánd király pártjához szitott, a miháldi kerületben fekvő jószágainak elkobzásával büntette, és azokat 1529. évben Sebesy Mihálynak adományozta.

Kevés az, a mit a halmosi, máskép halmágyi kerületről tudunk, és melynek neve az almási völgyben maradt meg, mert Mehadiától délnyugotra vezet. Egy évnélküli oklevélben a Kállay család levéltárában elősoroltatnak némely hatalmaskodások, melyek nobiles kenezii in districtu Halmas commorantes remetei Himfy Imre, László és Miklós kárára Cosgya nevü faluban elkövettek. Ezen ügynek idejét a 15. század második vagy harmadik tizedére teszem, mert ak-

kor élt három ily nevü Himfy testvér. Bizonyossá növi ki magát ezen feltevés azon körülmény által, hogy Remetei Imre, István fia 1430. évben Radnitz Miklós német lovagrendi vitézt felkérte, hogy közte, valamint a halmasi kerület kenézei és nemesei közt bizonyos birtokviszonyi és hatalmaskodási ügyben igazságot szolgáltasson.

Különben a halmosi kerület alig emlittetik más alkalommal, mint midőn valamely helységek ezen kerületben fekvőknek mondatnak; emlitésre méltó, hogy Mátyás király 1484. évben Gerlistyei Jakabnak Rudaria, Prilipecz, Marsina, és egyéb falvakat, a halmosi kerületben uj adománykép adományozza.

A Karas folyó forrásánál létezett hajdan egy Krassó fő nevü falu, mely az érsomlyai várhoz tartozott, és egyik oláh kerületnek nevet adott. — Ér-Somlyó mint a kerületnek főhelye, a mai Semlak táján, kezdetben nem volt királyi vár, a mi Róbert Károly 1335. évi leveléből kitetszik, mely arról értesit, hogy László kalocsai érsek, a maga castellanusát Thouka-t de Ersumlya et de Karasofw bizonyos ügyben birói teendők végett kiküldötte. Utóbb, ugymint 1364. évben Dorman János vicecastellanus de Crassowfew emlittetik, kinek szolgái György és Vybar Himfy Lőrincz három jobbágyát, midőn a mezősomlyai vásárról hazatértek, az uton kirabolták, és egyiket közülök megöltek. Ezen ügyet Krassó vármegye, nem pedig a kerületi hatóság vizsgálta meg, — a mi a jogkör szempontjából figyelmet érdemel. Castellani de Crassofew, de nem névszerint emlitettnek 1389. körül is, a Kállay-család egyik oklevelében, Zsigmond király azonban 1392. évben Ér-Somlyót már királyi várnak nevezi, és épen akkor azt a hozzá tartozó Krassófő, Csernócz, Jabolnak, Varadia és Vizvár faluval Perényi Miklós egykori szörényi bánjának uj adománykép adományozza azon vitézségeért, melylyel a ráczországi hadjáratban a törökök ellen kitünt, — a miből kitetszik, hogy a vár azelőtt is már magán kéznél volt Egy 1437. évi levélben mondatik, hogy a krassófői castellanus és az oda való népség és kenézek, remetei Himfy Frank birtokát elpusztitani akarták.

Forrásaim a krassófői castellanusokat emlitik ugyan,

de nem névszerint, nézetem szerint azért, mert Krassófő az érsomlyai várhoz tartozott.

1323. Miklós mester, de Érd-Somlyó et de Krassó.

1335. Thouka, de Ersumlya et Krassófő; a kalocsai érsek castellanusa.

1364. Dormán János krassófői vice castellanus.

1382. Gergely, Castellanus de Érd-Somlyó.

1408. Gyertyánosi Csép Jakab. Ozorai Pipo temesi főispán nevezi őt ér-somlyai castellanusának.

1421. Fejér Péter vice castellanus de Érd-Somlyó.

1454. Szent-miklósi Pongrácz Jakab, Comes de Zsidóvár et de Sumlov.

A krassófői d i s t r i c t u s, tudomásom szerint csak 1457. évben emlittetik, a midőn a 8 oláh kerület kiváltságai megerősittetnek. A hatóságához tartozó helységek soha sem a krassófői kerületben fekvőknek, hanem Érd-Somlyó várához tartozóknak mondatnak. Csak néhány évvel előbb, t. i. 1452. évben tanuskodik Krassói Maro fia György, a krassófői kerületből, hogy Albert király Dranko várát a Csornaiaknak adományozta.

A Berzava folyó forrásánál, és igy a mai Resiczától délkeletre, a Capucin hegy tövében, melyből a Berzava ered, lehetett B o r z a f ő falu. Ettől nyerte egyik oláh kerület nevét. László nádor és opuliai herczeg 1370. évben a Krassó vármegyei közgyülésen Bálint kenézt, és királyi jobbágyot, ki Balk fia Péter falujában tartózkodott, és a mely falu in pertinenciis Borzafew feküdt, mint országos bünöst elitéli. Ez a borzafői kerület első nyoma. Krassófői Orbonás György egy Borzafőben 1400. évben kelt kiváltságos levelet állit ki nagyobbik pecsétje alatt, melylyel egerszegi Himfy Mika nejét Juliánát, és minden ingó és ingatlan vagyonát oltalma alá veszi. Orbonás György nem irja meg hivatalát, de a kiváltság tartalmából tán szabad következtetni, hogy ő a borzafői kerület Castellanusa volt. Bizerei János 1495. évben az ő részbirtokait, melyek a karansebesi és borzafői kerületben feküdtek, Gámán Györgynek 250 arany forintért az aradi káptalan előtt elzálogositja. Még egyszer, és pedig 1597. emlittetik a borzafői kerület, de azon hozzátétellel, hogy a kerület

Szörény vármegyében fekszik. Ezen districtus egy castellanusát is ismerjük, és pedig 1452. évben, — neve Egyed.

A lugasi kerület létezését a 14. században az értekezésem elején közlött adatok eléggé bizonyitják. Meg kell jegyeznem János szörényi bánnak 1390. Zsigmond királyhoz intézett jelentésére, hogy ő a sebesi,lugasi, és miháldi kerületek (Comitatuum Sebus, Lugas, et Myhald) nemes és nem-nemes lakóiról szól. Itt azonban a Comitatus szó nem jelent Lugas vármegyét, vagy helyettesitett alakban Krassó vármegyét, — azon időben Lugas még nem is volt Krassó vármegyének székhelye, hanem Mező-Somlyó, — valamint Sebes, vagy Miháld vármegyére sem gondolhatunk a fenebbi kitételnél, hanem igen is jelent lugasi kerületet, a melynek különleges viszonyai vannak.

I. Ulászló király 1442. év julius 14-én megparancsolja az aradi káptalannak, hogy gamzai Turcsin Miklós és Kornethi Mihály Lugas kerületbeli oláh kenézeket (pro fidelium servitiorum meritis..... walachorum kenesiorum districtus Lugas) Berzös, Csehohaba és Ohabicza helységekben nekik adományozott részjószágokba igtassa be. A király igtatási parancsa szerint ezen helységek a lugasi districtusban feküdtek, és azoknak részét Turcsin Miklós és Kornethi Mihály, »János vajda és bán«, értsd Hunyadi János adományozásából tartották kézen, ki ez időben már erdélyi vajda és szörényi bán volt.

A kerület fenállását a 15. században, mutatja azon körülmény, hogy olykor egyes falvak a lugasi districtusban fekvőknek mondatnak. De kerületi minősége alig jelentkezett valami tényekben, és szintoly kevéssé ismerjük azokat, kik a kerületet képviselték. Mátyás király a terület árnylételét még inkább összeszoritá, midőn dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda és székely ispán hadi érdemeit kivánván jutalmazni, 1464. évben neki és testvérének Andrásnak, kir. pohárnok mesternek Zsidóvár várát és Lugos oppidumot, annak kerületével együtt, a Zsidóvárhoz és Lugoshoz tartozó falvakkal, pusztákkal, földekkel és hasznokkal adományozza. Pongrácz János fia Mátyás is adományt nyert Mátyás királytól, és pedig 1487. évben a terjedelmes Szépmező nevü prediumra a

lugasi districtusban, mely azelőtt Dobrotha János nevü nemes emberé volt, ki azonban magzat nélkül halt meg, és igy a birtok a király rendelkezése alá került.

Ha Báthory Zsigmond fejdelem 1591. évben Váradi Gergely diák egy Lugoson, in districtu Lugosiensi, et Comitatu de Zaránd, vett házát adómentessé teszi, ez nem egyéb, mint az illető fejedelmek kanczelláriájának hibája, mert Lugos soha sem feküdt Zaránd vármegyében.

Igen kevés tisztviselőnek neve jutott reánk, a ki a lugosi kerület dolgait intézte. Egyetlen egyet sem tudunk, a ki Castellanus districtus Lugas czimet viselt, a mint például Castellanusokat districtus Sebes, vagy Miháld ismerünk. Volt azonban Lugoson erősség, melyet majd castrumnak, majd castellumnak majd végre arxnak irnak, melyben a következő szereplőket találtuk.

1529. Tinkovai Péter, castellanus castri Lugas.

1591. Babos János, azelőtt vicecastellanus arcis Lugas.

1597. Szepsi János, provisor arcis.

1658. Flóka László, capitaneus arcis.

» Rapsai Tamás, provisor arcis.

Ugylátszik, hogy régibb korban a zsidóvári castellanusok voltak a lugosi kerület igazgatói. Erre mutat Macskási Jakab, More János, és Vasa zsidóvári castellanusok (Castellani Castri Sydowar.) 1470. évben kedden pünkösd napja után Zsidóvárott kelt saját kiadásu levelük, melyben azt irják, hogy ők a lugosi tartomány nemeseivel: in sede nostra Judiciaria unacum Nobilibus comprovincialibus Sedis Lugas, törvényszéket tartván, Margai Jakab és Sysman Sandrin követelése fölött itéletet hoztak. Ez megfejti azon körülményt is, hogy Losonczy Zsigmond, mikép láttuk, 1419. évben Orsova, Miháld, Sebes és Sydovár Castellanusának czimét viseli, de nem a lugasi várnak is, a mi nem tartóztatá őt, mert rendén volt, hogy Sebes, Lugos, Kárán, és Komjáth districtusok nemeseivel és kenézeivel törvényszéket tartson, és biráskodjék.

Zsidóvári castellanusok:

1323. Dénes, kir. tálnokmester, egyszersmind miháldi castellanus.

1419. Losonczy Zsigmond, ki egyszersmind Orsova, Mihál, Sebes és a többi várak castellanusa.

1432. Chap László, és testvére István.

1440. Kis Ferencz és János diák.

1454. Szentmiklósi Pongrácz Jakab zsidóvári és somlyói Comes.

1464. Bethlen Gergely.

1470. Macskácsi Jakab. More János. Vasa.

1478. Macskási Jakab.

1485. More János.

1566. Endrédi János, »praefectus« Castri Zsidovár.

Csak mikor a zsidóvári castellanusok megszünnek, találkozunk lugosi castellanusokkal, és akkor Zsidovár fontossága is hanyatlik. Báthory Kristóf fejedelem 1578. évben, és Báthory Zsigmond 1585. évben Zsidovárt már a karansebesi kerülethez számitják.

A lugasi kerület nemessége mint Universitas nobilium szintén előfordul egy pár esetben. Igy midőn 1419. évben Losonczy Zsigmond Kárán városában törvényszéket tart Sebes, Lugas, Kárán és Komjáth kerületek nemeseivel; valamint 1478. évben, midőn a lugasi kerület nemessége eskűt tesz le arra, hogy Perlo, és a zsidóvári Váraljának mindig külön határa volt.

Különben Lugas vára és kerülete Mátyás király óta több izben ment át fejedelmi kézből magán birtokba és viszont. Ferdinand király 1552. március 28-án rendeli, hogy Csálya, Lugas, Zsidovár és Rékas várak, Lévai Jánosnak, Forgács Jánosnak és Pásztói Jánosnak visszaadassanak. Annak semmi nyoma, hogy a kerület ezen birtoklás ellen felszólalt volna. Utóbb a század végén ismét fejedelem kezén van a kerület; minthogy Báthory Zsigmond 1593. oppidum nostrum Lugas, ac castellum in eodem oppido, et districtu Lugas emleget, hol akkor Seredy Erzsébet Palatics György neje la-

kott, miből következtethetni, hogy a nevezett karansebesi és lugasi bán akkor szintén itt székelt.

Még egyszer, és pedig utoljára emlittetik a lugosi kerület nemessége, a midőn Toysa Miklós lugosi főbiró, Lugos városa s a lugosi kerület senatorai, községe, a nemesség egyeteme és a többi oláhok és kenézek nevében 1609. évben az ellen tiltakozott, hogy Báthory Gábor erdélyi fejedelem nem rég egész Lugos városát, és a hasonnevü kerületet Szörény vármegyében a maga tanacsosának Némethy Gergelynek adományozta ezen kerületbeli nemesség kiváltságainak sérelmére. — Bethlen Gábor alatt 1615, sept. 27-én a kolosvári diéta Karansebest, Lugast, stb. fiscalis jószágoknak declarálta. Ezen időn tul a lugosi kerület nemessége homályba van burkolva, s katonai müködés foglalja el egyedül a tért, és azon kiváltságok, a melyeket 1654. évben a lugosiak Rákóczy György fejedelemtől nyertek, katonai intézményeket alapitottak meg, melyek az V. László korabeliekhez képest egészen más természetüek voltak.

Ime mind a 8 kerületnek, mely V. László király kiváltságában előfordul, külön állását több, kevesebb adatokkal igazoltam, de meg kell jegyeznem, hogy ha azok 2—3 századon keresztül mint külön kerületek emlittetnek is, »oláh« kerületeknek azonban egyedül csak V. László király és Hunyadi János okleveleiben neveztetnek.

Ezen kerületek sokszor valamely vármegyei területhez minden geographiai viszonyitás nélkül fordulnak elő, majd ismét az is mondatik rólok, hogy bizonyos megye keblében foglaltattak. Igy leggyakrabban a karansebesi kerület Szörény vármegyében, olykor — mint például 1447. és 1563. évben Temes vármegyében fekvőnek mondatik. A miháldi kerületről nincs tudomásom, hogy valamely megyéhez tartozónak mondatnék, de azért Ozorai Pipo temesi főispán 1425. sept. 3-án Mehadián (in oppdio Myhald) törvényszéket tartott, és Temeselyi Désnek, Péter fiának és társainak Jabolcsna és Zalyn helységek birtokát, melyért pörbe vonattak, oda itélte, alapul véve a Csáky Miklós előtt történt egyezkedést. Hasonló eset áll a halmosi kerületről is, erről sem mondatott soha, hogy valamely vármegyéhez tartozott; ezen kerülethez

számittatnak 1548-ben Jabolcsna és Zalin helységek is,melyek Ozorai Pipo idejében miháldi kerületbeli helységek voltak. Az ilyédi kerület majd Krassó majd Szörény vármegyéhez tartozott, az elsőre példa 1464-ben, a másikra 1537-ben fordulván elő. Továbbá mig a borzafői kerület (1597.) Szörény vármegyéhez számittatott, addig a krassófői kerület hová tartozandóságáról mélyen hallgatnak forrásaink, Zsigmond király pedig 1390. és 1392. évben Érd-Somlyó várát és a hozzá tartozó Krassófő, Vizvár, Varadia stb. falvakat határozottan Krassó vármegye keblében létezőknek mondja. A komjáthi kerület, ugy látszik, a szörényi bánság kiegészitő részét képezte, — erre csak egyetlen adatunk van, és pedig 1499. évből, ezen egy példán kivül nincs eset, hogy a komjáthi kerület megyei illetősége emlittetnék. De minthogy ezen kerület egyes falvai olykor a karansebesi kerületben fekvőknek mondatnak, ezen falvak a karansebesi kerület sorsát követték, és azzal együtt majd Temes majd Szörény vármegyéhez tartoztak. Azon kérdés tehát, hogy ha a karansebesi kerület Temes megyéhez tartozott, hová tartozott a komiáthi kerület? az okiratokból egyenes megoldást nem nyerhet ugyan, de mind a mellett nem nehéz eldöntésü. — A lugasi kerület a 16. század elején Szörény vármegye keblében foglaltatott. Lugas városa 1522. évben a szörényi kerületben (a mi nem más mint Szörény vármegye,) 1553. és 1628. Szörény vármegyében, 1580., 1591. és 1609. a lugasi kerületben Szörény vármegyében fekvőnek iratik. Krassó vármegyéhez egyedül a 18. század végén kapcsoltatott.

A déli részeken ezen 8 oláh kerületen kivül még más kerületekről is kell tudomást vennünk. Ugyanis V. László király Pozsonyban 1453. január 30-án kelt levelében Hunyadi János hadi érdemeit hosszasan elősorolván, neki és általa fiainak Görgény várát, Torda, és Déva várát Hunyad megyében, továbbá a Temes vármegyében fekvő Swdya, Monostor, Bosár és Supán nevü »oláh kerületeket« a hozzá tartozó városokkal, falvakkal, pusztákkal és egyéb hasznaival adományozza.*) A statutiót a király elég későn, t. i. csak sept. 14-én

*) Meg van ezen oklevél V. László király saját 1454. évi átiratában a budai kamarai levéltárban NRA. 1524 csom. 12. szám. Közli azt Teleki a müncheni levéltárból Hunyadiak kora X. köt. 356—363.

rendelte el, meghagyván az aradi káptalannak, hogy Hunyadi Jánost Suggya, Supan és Thwerd, temesmegyei oláh kerületek birtokába bevezesse.*) A királyi adományban előforduló bosári és monostori kerületről az igtatási parancsban szó sincs, — helyette az utóbbiban a thwerdi kerület emlittetik, melyről meg a kir. adománylevél hallgat. Miért ezen eltérés? Erre minden alapos adat hiányában felelni nem lehet. Tájékozásul azonban még is megjegyzem, hogy a mai Furdia Krassó-megyei helység a 16. és 17. században Ferde név alatt, kerület központja volt, és hogy benne annál is inkább a fenebbi Thwerd, vagy olykor Thwrd nevü kerületet ismerem föl, minthogy a ferdei valamint a thwerdi kerületben többnyire ugyanazon falvak fordulnak elő, melyek ma Furdia környékén találhatók. — A sugyai, vagy sugdiai kerület névadó helységét nem fedezhetem fel, és ha más név alatt lappang, nyelvészetileg ki nem nyomozhattam, fekvése azonban kétségkivül a Bég mellékére, Kiszető és Facset közé teendő, mert ezen kerülethez tartoztak a mai Leukusest, Radmanest, Rakitta, — melyek akkor magyarabb neveket viseltek — Jersnik, Kladova, Gruin, stb. Bosár a mai Bozsur, Zsuppán és Monostor Facsetről délnyugotra oly közel fekszenek egymás mellett, vagy is inkább határosak, hogy csudálkozni lehet mikép képezhették egykor külön kerületek központjait.

Volt-e ezen utóbbi kerületeknek, a fenebbi nyolczhoz hasonló, vagy bár mi más kiváltságuk, arról legkisebb tudomásunk nincs, de ugy látszik, hogy a négy kerület lakói ilyen feltevésben és véleményben éltek, mert a 16. század elején a monostori kerület megtagadta Temes vármegyének az engedelmet, miért is az 1518. évi 32. törv. czikk, a monostori, sagyai (értsd a fenebbi sugyai) és morsinai kerületet, — a törvény nem mondja »oláh« kerületet — melyek jelenleg sem Erdély sem Magyarország hasznára nincsenek (qui in prae-

lap, és Fejér: Genus, incunabula ei virtus Joannis Corvini de Hunyad, 180 lap, Spiess: Aufklärungen stb után. Fejérből vette Bárány Ágoston.

*) Kemény József ezen oklevelekre hivatkozva azt irja, hogy a sudiai, monostori, bosári és supáni oláh kerületek a dévai uradalomhoz csatoltattak. (Uj Magyar Muzeum 1854. év II. 129. 130. lap.) De olyasmi az idézett oklevelekben egy szóval sem mondatik.

sens nec Transilvaniae nec Hungariae deserviunt), és mert ezen kerületek lakosai legnagyobb kárára és veszedelmére vannak az ország lakosainak, Temes vármegyéhez, hová az előtt is tartoztak, visszacsatoltatni rendeli.

Ilyen, a nemzet gyülése által kimondott lesujtó itélet után, ezen kerületek soha többé fel nem támadtak.

Léteztek a szörényi bánság területén, vagy közvetlen határánál más királyi várak is, mint Bokcsa, Görény, Peth, Szinicze, Drenkova — de ezek kerületek székhelyei nem voltak, sőt még Szörény és Orsova vára sem, melyek pedig ezen kisebb váraknál hasonlithatlanul fontosabb szerepre valának hivatva.

Értekezésem folytán több izben a nyolcz oláh kerület kiváltságaira hivatkozván, azokat a mennyire lehet ismertetni akarom Kiváltságokról, noha districtusok már előbb is léteztek, V. László király ideje előtt szólni nem lehet, mert minőségüket előtte senki sem határozta meg, de hogy már korábban fenállottak, bizonyitja az, hogy V. László csak ezen kiváltságok megerősitésére érezte magát hivatva. Tudomásunk szerint az első megtámadás Zsigmond királytól jött, ki mint előadám, — a komiáthi kerületet a többi 7 kerülettől elszakitá és Hunyadi Jánosnak elzálogositá.

V. László király 1457. évi megerősitő levele kötelességévé teszi a komiáthi, valamint a többi 7 kerület oláh nemeseinek, kenézeinek, és többi lakosainak, hogy a király és az ország szent koronája iránt hűséggel viseltessenek, és az ország határait védelmezzék, átkelő helyein pedig őrködjenek. A kiváltságlevél maga, melyre a király mint a részleteket tartalmazóra hivatkozik, eredetiben nem létezik, ismerjük azonban Báthory Gábor erdélyi fejedelem 1609. évben a lugasi, sebesi, miháldi, halmosi, krassófői, borzafői, komiáthi és ilyédi kerületek oláh nemességéhez és kenézeihez intézett leveléből, melylyel az V. László király által a nyolcz kerület részére adott kiváltságokat megerősiti, átirván egyszersmind értelmük szerint a kiváltság pontozatjait. Azok szerint idegennek (extraneo) a király jószágokat vagy földbirtokot nem adományozhatott, kivévén oly férfiaknak, kik hűséges szolgálataikért az oláhok és nemesek által érdemesnek találtatná-

nak. Senki, még a király sem választhatja el egymástól ezen falvakat, valamint a nyolcz kerületet egymástól. A nyolcz kerületnek egy közös grófja (Comes) legyen, ki igazságot szolgáltasson, és kitől az országbiróhoz, attól pedig a királyhoz felebbezni lehessen, ha itéletével megelégedve nincsenek. Ha pedig a főispán vagy az alispán (Comites et Vicecomites) birságokat akar behajtani, a birságolandó ember lovait, juhait egyvereit el nem viheti. A birságokat másképen behajtani ne is lehessen, mint ha a végrehajtó az oláhok szolgabirájával a hely szinére kimegy. Végre az oláh nemeseket és kenézeket adómentessé teszi, és ezek valamint jobbágyaik vagyonát, (res et bona) minden lefoglalás alól (a quorumlibet arrestatione . . . libertasse) felmenti, és mások birósága alól (a Judicio aliorum) kiveszi. A kerületek oláh nemesei az ország valóságos nemeseinek tekintessenek. Az oláh nemesek jobbágyai elleni perek az emlitett nemesek előtt; az oláh nemesek és a kenézek elleni perek pedig az ő főispánjuk előtt folyjanak. Eddig V. László király 1457. évben kelt kiváltságlevelének tartalma.

Kellett az adományozásokra vonatkozólag is bizonyos eltérő szabályoknak létezni, melyek minőségét fájdalom nem ismerjük. Igy I. Ulászló király 1444 évben jutalmazni akarván Bizerei Miklósnak és érdektársainak a törökök ellen Hunyadi János alatt szerzett hadi érdemeit, miután a törökök berohanásai alkalmával okirataik elvesztek, neki és testvéreinek Kusklya, Szavoj, mindkét Pathak és Szilfa nevü oláh birtokokról a karansebesi kerületben uj adományt ad, »a régi határokkal, és azon feltételek mellett« a melyek alatt a többi oláh birtokok is Karansebes kerületében birtokoltatnak, valamint oly értelemben, »a milyenben az Ulászlót megelőzött többi királyok is ezen oláh birtokokat adományozni szokták.« Ezen kifejezések mutatják, hogy az »oláh possessiók« bizonyos »districtusok«-hoz tartoztak, és hogy azok eladományozása egyéb feltételekhez volt kötve, mint Magyarország más vármegyéiben.

Midőn Mátyás király 1464. évben Vrányi Jánosnak, Györgynek és Mihálynak Krassó megye ilyédi kerületében fekvő bizonyos falvakra, uj adományt ad, azt azon megjegy-

zéssel kiséri, hogy a Vrányiaknak és örököseiknek a nevezett jószágokat azon módon és azon feltételek alatt adományozza, a melyek alatt a kerület többi nemesei birják jószágaikat.

A sebesi kerület oláh, és más nyelvü lakói, minthogy a törökök gyakori beütései folytán sok elnyomatást, pusztitást szenvedtek, és sokan közülök rabságra hurczoltattak, sorsuk némi enyhitésére, Zsigmond királytól az egész országban vámmentességet nyertek; II. Ulászló király is, midőn Temesvárott megfordult, ezen kiváltságot, tekintetbe véve a lakosságnak a törökök elleni érdemeit, és a törökök betörései által szenvedett kárát, 1494. évben megerősité. Figyelembe veendő, hogy Zsigmond királynak ezen kiváltsága csakis a sebesi kerületről szól.

Ennyiből álltak a kiváltságok a hártyás kiváltságlevelekben, — a valóságban ennél mindig kevesebbet találunk. Legkisebb nyoma sincs annak, hogy a nyolcz oláh kerületnek valaha egy közös főispánja (Comes-e) lett volna, vagy hogy a perek egyenesen az országbiróhoz fellebbeztettek volna. Sőt ellenkezőleg a szörényi, utóbb a karansebesi- lugosi bánok, és a temesi főispánok igen erélyesen avatkoznak be a kerületek ügyeibe, még pedig nem is bitorlás utján, hanem a dolog megállapitott rendje szerint. Az egyetlen közösség a Karansebesben müködő törvényszék volt, de attól a felterjesztés nem az országbiróhoz történt, hanem minden habozás nélkül Ozorai Pipo, Kinisy Pál, Petrovits Péter, és más Temes megyei főispánokhoz, utóbb pedig rendszerint a báni táblához Karansebesben, melynek elnökei a lugasi- karansebesi bánok voltak. A törvényszék közössége már 1419. évben mutatkozik, a midőn t. i. Losonczy Zsigmond mint orsovai, miháldi, sebesi és zsidóvári várnagy Kárán városban Sebes, Lugos, Kárán és Komjáth kerületek nemeseivel és kenézeivel törvényt tartott. A későbbi esetekből nevezetes az, hogy Hunyadi János kormányzó Temesvárott 1451. jun. 8-án kelt levelével a 7 oláh széket felszólitja, miszerint törvényszékük helyére a 7 szék nemeseit (nobiles comprovinciales sedis nostrae Judiciariae) rövid határnapra hivja meg a melyen Csornai Mihálynak Dranko várát illető birtokjoga fölött vizsgálatot tartsanak.

Mily kevéssé ment át az V. László féle kiváltság a közéletbe, mutatja azon körülmény, hogy a lugasi kerület oláhai és kenézei 1609. évben az ellen tiltakoztak, hogy Báthory Gábor fejedelem, — tehát épen ő, ki a László-féle kiváltságokat, még pedig szintén csak 1609. évben megerősité — Lugas várost és az egész kerületet Szörény vármegyében, kiváltságaik sérelmére a maga tanácsosának Némethy Gergelynek adományozta. Különben mint fent közlöttem, már Mátyás király is 1464. évben Lugas városát és kerületét Pongrácz Jánosnak és Andrásnak adományozta.

Azon pörben, melyet Gámán János magtalan halála után, annak rokonsága 1561. évben a kir. fiscus ellen támasztott, ki magát Gámán János örökösének tekinté, és a melynek folytán II. János király a magban szakadt jószágait az ő kanczellárjának Csáky Mihálynak adományozta, Pökry Gábor és Pobora Miklós 1563. évben egész Szörény vármegye nevében a beigtatás ellen tiltakoztak, állitván, hogy kiváltságaik szerint a király oly egyénnek, ki Szörény vármegyében nem birtokos, jószágokat nem adományozhat, (ne videlicet maiestas Regia cuipiam in Comitatu ipso Zewriniensi Bona non habenti, Bona conferri possit.) Ezen ellenmondásra való jogosultság nem hangzik össze V. László királynak a 7 oláh kerületnek adott kiváltságával, mert ebben az mondatik,hogy a király csak hü és érdemes férfiaknak adományozhat jószágot, s a kiket olyannak az oláhok elismernek. Ezen utóbbi meghatározás tehát kevésbé kirekesztő, mert megengedi és lehetővé teszi, hogy adomány utján azelőtt birtoktalanok is jószágot nyerhessenek. Midőn a 17. század végén Szörény vármegye összes nemessége Macskási Péter körül csoportosult, és a Bécsben kinevezett főispánt Száva Mihályt hivatalában el nem ismerte, az ellene tett kifogások egyik legsulyosbika az volt, hogy Szörény vármegyében nem lévén birtokos, annak főispánja sem lehet. Látjuk, hogy V. László király e részben adott kiváltsága az idő folyamában oly különféle magyarázást és alkalmazást nyert, mely eredetileg a fejedelem szándokában nem lehetett. Az utóbbi esetben az is feltünő, hogy Szörény vármegye az oláh kerületeknek adott kiváltságot egyszerüen örökségkép magára ruházza, — én legalább semmi

nyomát nem találtam annak, hogy Szörény vármegye külön magára nézve oly kiváltságokat nyert volna, melyek az előadott módon az idegeneknek birtokszerzését megszoríták.

A törvénykezésnél kiváltságokon kivül olykor oláh szokásokról is történik említés, a melyeket azonban jó lesz egy kis vizsgálat alá venni. Wadi Kopasz nemes ember a szörényi al-bánok előtt arról vádolta bizerei Gámán Györgyöt, László fiát, hogy nevezett György még apja életében, valamely molnárával felkerekedvén Kopasznak egy malmát a Bizere folyón török módra felgyujtotta, és elhamvasztotta. Gámán György a bünt tagadván, a szörényi albánok 1478. évben őt arra itélték, hogy tizenketted magával az oláh kerületek régi és helyeselt törvénye szerint (juxta antiquam et approbatam legem districtuum volahicalium universorum) esküt tegyen le arra, hogy ő mind abban ártatlan, a mit a vád ellene felhoz. A közbenjárók azonban kieszközölték, hogy Kopasz, Gámán Györgynek megengedé, miszerint csak másod magával tegyen le esküt, ez a másik egy a Kopasz által választandó nemes legyen, ki Gámán Györgygyel együtt esküdjék. Kopasz Bizerei Miklóst választotta, és ez Gámán György büntetlensègére meg is esküdött. Kitetszik, hogy itt a conjuratorok régi intézményével van dolgunk, mely intézmény hazánk ős törvénykezésével számtalan bizonyitvány szerint szorosan összefügg, és mely eredetileg sem magyar, még kevésbé oláh intézmény, mint a szörényi al-bánok vélekednek, hanem igen is a régi frank törvényekből származott át hazánkba, mint sok egyéb más ugyanezen forrásból. — Ugyanezen Gámán György 1500 évben is a szörényi bánok széke előtt mint vádlott állt, a fenebbi Bizerei Miklós özvegye, több szakálos ágyú árát kérvén tőle, mire Gámán György azt viszonozta, hogy ő csak két ágyut kapott, azokat pénzen vette Bizerei Miklós kastélyában, és ki is fizette. Minthogy a perlekedő felek állitásaikat az oláh jog követelése szerint, (Jure volachie requirente) bővebben igazolni képesek nem voltak, — a bánok (akkor Gerlistyei Jakab és Macskási Tárnok Péter) Bizerei Miklós özvegyének meghagyták, hogy esküt tegyen arra, miszerint ő két szakálos ágyúnál többet el nem adott. Itt nem a conjuratorok intézménye forog fenn,

mert csak egy személy tesz le esküt. De a bánok nem is az eskü általi bizonyitást állitják ez alkalommal »oláh jog-«nak, oláh szokásnak, hanem azt irják, hogy a felek állitásaikat semmi további okirattal, vagy tanusággal (documento) az oláh jog követelménye szerint igazolni képesek nem voltak. Egy oláh jogot, mely Magyarországon, vagy annak bármily kis részében gyakorlatban volt, komolyan feltenni senkinek nem juthat eszébe. — Gámán Györgynek nevezett évben még más baja is volt. Török János felesége t. i. Dorottya, Gámán Miklós leánya azt panaszlá, hogy atyjától semmi hozományt nem kapott, és azért az oláh szokás szerint (jure wolachie requirente) Gámán Györgytől és fiaitól, kikre Gámán Miklós részbirtokai átszálltak, hozományi kielégitést vár. Dorottya igényei 60 arany forinttal elégitettek ki. — Midőn Gabre, Bogdán fia, kalugyereni nemes, anyagi szorultságba jött, ezen kellemetlenségen segitendő, a komiáthi kerületben nevezetesen Kalugyeren, Magojest, Rekicze, és Sztremptura faluban fekvő részbirtokait elakarta zálogositani, és azért 1503. három törvényszéken »oláh szokás szerint« (juxta ritum volachie) valamennyi szomszédjait és birtokhatárosait, nevezetesen Marthát, néhai Remethei Tamás leányát és Tamásnak minden örököseit felhivá, hogy ezen részbirtokokat zálogba fogadják, és idegen kézre ne bocsássák. — Itt megint nem oláh szokással, hanem ős magyar jogeszmével, a család érdekének szempontjával a birtok fölött van dolgunk, a mely érdek az örökölt birtokra nézve az eladást, elajándékozást vagy elzálogositást korlátolta, és mely birtokátruházás csakis a rokonok, és ezek után a szomszédok beleegyezésével történhetett, avagy rokonoknak és szomszédoknak a birtokszerzésben elsőséget adott. Ezen joggyakorlat a magyar nemzetnél kétségkivül megelőzi azon kort is, a melyben az oláhok, Magyarországba bevándoroltak.*)

Báthory Zsigmond betörésének Erdély felől, hogy Temesvárt a török járom alól felszabaditsa, habár ezen czélja nem sikerült, még is állandó haszna volt, a mennyiben az ál-

*) Lásd Robert Roessler: Romänische Studien, különösen: Die Wohnsitze der Romänen in Mittelalter czimű fejezetet.

tala hadseregével bejárt földet, úgyszólván, a meddig csak hire hatott, hóditmányának tekinté, és bőkezü adományozások által hiveinek kiosztogatá, és igy a birtokos osztályt nemzeti elemekkel szilárditá. Ez alkalommal a már fent emlitett monostori, és a marsinai kerületek veszik igénybe figyelmünket. Marsina, vagy régiesen Morsina régibb történetéről nem szólván, csak azt jegyzem meg, hogy Albert király 1439-ben Hunyadi Jánosnak az egész ikusi kerületet elzálogositá, melyhez akkor Morsina is tartozott, és mely Temes vármegye részét képezte. Ezen a néven maradhatott a morsinai birtok Corvin János herczeg kezén, de nem minden megtámadás nélkül, mert Báthory István erdélyi vajda Hunyad várát Erdélyben, és az ahhoz tartozó Hátszeg, Morsina és Monostor várakat magának elfoglalta, mig bikoli Bikly Jánosnak nagy fáradsággal és sok költséggel végre nem sikerült ezen várakat visszaszerezni, mire aztán 1505. évben azokat a hozzá tartozó falvakkal, jövedelmekkel, ágyúkkal, hadiszerekkel stb. Corvin Jánosnak visszaadta. Brandenburgi György határgróf Morsinának már csak részbirtokosa volt, és midőn 1511. évben Perényi Imre nádornál bizonyos hatalmaskodásért panaszt tesz, Morsináról mint temesmegyei faluról szól. Petrovics Péter az egykori temesi főispán 1554. évben a morsinai és monostori kastélyt, tartozandóságaival együtt magának kérte Kazon pasától, Temesvár hóditójától, de ez kivánságát megtagadta. Báthory Zsigmond korától fogva már nemcsak a marsinai castellum, hanem a marsinai kerület is állandóan emlittetik, és pedig a monostorival együtt, majd mind Temes, majd mint Hunyad-vármegyei kerület. Igy 1597. május 24-én a midőn Báthory Zsigmond a nevezett két kérületet Török István Hunyad vármegyei főispánnak adományozta. A Török család a két kerületet még a 17. század első tizedeiben birta, de ezen ténynél e helyen inkább azon körülmény érdekel, hogy a kerületek alkatrészei sokszor változtak és Bethlen Gábor fejedelem egy, 1620. évi levele névszerint a morsinai és monostori kerületekhez tartozó falvakat előszámlálván, azok közt Sugdia falut emliti, mely Hunyadi János idején maga is egy saját kerületnek adott nevet. Kitetszik ebből, hogy némely kerület egy másiknak rétegei fölött

keletkezett, és hogy az eddig előszámlált kerületek egykoruan nem mindnyájan léteztek.

Felesleges tán megjegyezni, hogy a »districtus«-féle elnevezés, egyedül nem elegendő az ország valamely részének a megyétől különállást, vagy külön igazgatást vindicálni,mert Temes vármegyében elvetve cseri-i, sosdi, rékasi, bélvidéki stb kerületekről, Krassó vármegyében pedig bozsuri, facsáti districtusról, sőt facsáti vármegyéről olvasunk, a mellett hogy amazoknak ügyei Temes vármegye, emezeké Krassó vármegye törvényszékénél intéztettek el. Sőt ugy látszik, hogy eleinte az ilyédi kerület a kevei főispán alatt állt, legalább László kevei főispán 1363. évben Gergelyt és Mihályt az ő ilyédi al-castellanusainak nevezi, a mi az akkori diplomaticus nyelvben annyit jelent, hogy László az ő főispánjuk és uruk volt. Külön állásra, némi autonomicus szerkezetre csak az »Universitas nobilium« kifejezés mutat, és ez egyedül csak azon nyolcz — de nem a többi oláh kerületre vonatkozólag alkalmaztatik, a melyeknek V. László király 1457. évben kiváltságot adott.

A districtusok területén kivül még vármegyei területet is meg kell különböztetnünk, Krassó vármegye keblében szintugy mint a régi szörényi bánságban. Ezt nemcsak azon körülmény teszi bizonyossá, hogy az oláh kerületek fenállása korában krassói főispánok és szörényi bánok szerepeltek, hanem még inkább azon tapasztalás, hogy sokszor oly helységek viszonyai tárgyaltatnak, a melyek soha valamely kerület részét nem képezték. Hogyan tarthatott volna különben Krassó vármegye közgyüléseket, mikép lehetett volna külön tisztikara stb? mi értelme lehetne a nélkül a Krassó vármegyei nemes universitásnak? Tegyük fel, hogy külön Krassó vármegyei terület, olyan t. i. mely azonos nem volt a districtusok földével, nem létezik, és hogy e szerint a districtusok mindent magukba foglaltak Facsettől Orsováig és a szörényi várig, ez esetben egy uj érvet nyerünk arra, hogy az oláh kerületek privilegiumában emlitett közös Comes soha valósággá nem lett. Mert miután a régi Krassó vármegye 1506. esztendeig huzta ki életét, ezen idő előtt a szörényi bánok bizonyosan nem avatkoztak a kerületek ügyeibe, melyek mint az ilyédi, lugosi, krassófői és borzafői a mai Krassó várme-

gye keblében feküdtek.*) A kerületek egyik része tehát a krassói főispántól,a másik a szörényi bántól függött, — nem is szólva a temesi főispán ingerentiáiról,melynek példái nem ritkák.

Miként igazgatták az oláh kerületek krassói csoportját 1506. évtől a mohácsi csata idejéig, adatok hiányában még nem mondhatom, bizonyos azonban, hogy az ős szörényi bánság még Zápolyai János idejében elenyészett, a melynek helyébe a 16. században Szörény vármegye lépett, de mely a régi Krassó vármegyét is egészen magába olvasztotta. Ezen nagy tartomány főnökei lugasi karansebesi bánoknak neveztettek. Ezen tényt még azon körülmény sem zavarhatja meg hogy II. János király a Bizerei család jószágpöre ügyében hozott itéletében Kőszegh Krassó vármegyei faluról szól, — mert Krassó vármegyének ezen korban való fenállását annyi összevágó más adat ellenében nem lehet igazolni.

A kerületek szörényi csoportja szintén fenhagyott oly tartományi részeket (ámbár kevesebbet mint Krassóban,) melyek nem tartoztak a kerületi igazgatás alá. Ha t. i. Mátyás király egy 1480. évi adománylevelében azt irja, hogy Felső-Bolvasnitza, Alsó-Bolvasnitza, Közép-Bolvasnitza, Huzarczky, Charziky, Szépmezeje és Kriva falvak a szörényi kerületben, — Jász, Mészfalu, Cserenyes, és Kéregh pedig a sebesi kerületben fekszenek ;*) ha továbbá a garam-szent-be-

*) A szörényi bánok 1499. és 1503. Karansebesben kelt levelük szerint a komjáthi kerület, melyet a mai Krassó vármegye határai átkarolják, a szörényi bánságban feküdt, — és Gerlistyei Jakab és Macskási Péter csakugyan zorlenczi birtokügyben biráskodnak. Ugyan ők 1500. évben a borzafői kerületről is azt mondják, hogy a szörényi bánságban feküdt. Ezt irja Báthory Zsigmond is egy 1597. évi igtatási parancsában, miből kitünik, hogy ez nem azért történik, mert Krassó vármegye akkor már elenyészett.

*) Mátyás király ezen adománylevelének eredetije meg van a gyulafehérvári káptalan levéltárában, azonban a sebesi kerületben fekvőknek mondott helységek nevei régi törléssel ott is, a hol azok a szövegben ismétlődnek, ki vannak huzva, és a szövegnek igazitás által oly módositás adatott, mely szerint Felső-Bolvasnitza stb faluk a szörényi kerületben fekszenek, — a sebesi kerületre vonatkozó szavakat utóbb semmiseknek akarták tekintetni. Annyi ezen eljárásból is látható, hogy szörényi districtusról lehetett szólni. Ugyanezen adomány folytán Mátyás király az aradi káptalannak megparancsolja, hogy Fiáth Lászlót a

nedeki convent 1522. évi levelében castrum Lugas, a szörényi kerületben; az erdélyi diéta 1650. évben Mikefalvát Szörény vármegyében fekvőnek mondja, — miután szörényi kerület oly értelemben, mint eddig a nyolcz oláh kerület példáján mutattam, nem létezett, — ebből csak azt magyarázhatom ki, hogy az itt említett, állitólag szörénykerületi helységek tulajdonkép vármegyei terület volt, és ily formán a districtusok földétől megkülönböztetett; és ez áll Lugasra nézve is, mert ugy látszik ezen adatból, hogy 1522. évben Krassó vármegye mar átváltozott Szörény vármegye kiegészitő részévé.*) János király végre 1529. évben Macskási Job azon birtokairól szól, melyek őt a szörényi districtusban illetik. Szintén János király 1536. évben itéletet mond Gerlistye, Budinacz Heves-Izwar, felső és alsó Zsittin, Jamsorovits, és Maronits nevü prediumok ügyében, melyek szerinte in districtu de crasso fekszenek. Itt több mint valószinü, hogy a krassófői kerület értendő, a melyben egy Fekete Izvar előfordul. Zsittin ugyan az ilyédi kerülethez volt csatolva, de Karasocz (ma Krassova) Gerlistye és Csudanovecz kétségtelenül a krassófői vidékre utalnak. Még 1597. évben is az erdélyi káptalan requisitorai Krassovecz, Gerlistye, Csudanovicza, Zsittin, Agadics, Ilsava máskép Majdán, Rekitova, Goruja, Greon, Petrovecz, Szpenczuracz és Goruvicza mint olyanokat említik,

fenebbi falvak birtokába beigtassa, — mely igtatási parancsnak eredetije található a báró Fiáth család levéltárában; és itt nevezetes, hogy ezen utóbbi okiratban semmi törlés, semmi igazitás elő nem fordul, és igy csakugyan el lehet fogadnunk azon tényt, hogy a fenebbi falvak egy része a szörényi, másik a sebesi kerületben feküdt. Feltünő megkülönböztetés, midőn szörényi kerület alatt távol sem az Al-Dunánál a Vaskapu közelében fekvő szörényi vár vidékét, hanem csakis a karansebesi kerületet lehetett érteni. (Az igtatási parancsot, és az aradi káptalannak igtatási jelentését közli Teleki is, de aligha az eredetiek után, Hunyadiak kora XII. köt. 130 és 179 lap. Az igtatási jelentés 1481. évben kelt, és csak a szörény kerületbeli falvakban végbe ment igtatásról szól, — vajjon a sebesi kerületbeli falvakba miért nem vezettetett be Fiáth László, azt nem emliti az okirat.)

*) Agyagos és Ménes még 1506. évben Krassó vármegyei falvaknak iratnak II. Ulászló király levelében, — ezen időn túl Krassó vármegye megszünik, és csak a 18. század végén támad fel ujra. (Hazai Okmánytár V. 400 lap.)

melyek a krassói kerületben fekszenek. De vannak prediumok is, melyek egyedül csak Szörény vármegye területén vannak kijelölve, ilyenek Báthory Zsigmond fejedelem 1596. levele szerint Tiszova, Rudincz, Dragozela, Zetnicza, Persipna, Letbenicze, és Petloncz, — nem is olvastam azokról soha, hogy valamely oláh kerülethez tartoztak volna. Hasonlókép a bokcsai (ma bogsáni) vár, Gertenyes, Raffna és Füzes falvak, és Komoristje predium Szörény vármegyéhez, és nem valamely districtushoz tartozóknak mondatnak. Igy Nadrág és Sydimir 1548, Chebo 1589, Doklin és Binis 1597 csak Szörény megyében fekszenek.*) Ismét oppidum Krassó, és Goruja helység szintén Szörény megyében, és nem valamely districtusban fekvőknek emlittetnek. 1607. és 1627. évben sok helység, mely karansebesi vagy miháldi kerületbeli volt, egyedül mint szörénymegyei tüntettetik fel. De a 17. század elején már a kerületek elmosódtak, és ennek folytán a helységek már nem a districtus keretében, hanem Szörény vármegye közvetlen aegise alatt felelnek meg a geographiai nyomozásnak.

Ennyit előre bocsátván, már tüzetesben foglalkozhatom a karansebesi kerület viszonyaival, és ezek nagyobb körben is annál inkább érdemelnek figyelmet, mert a karansebesi kerület hasonlithatlanul a legfontosabb volt a nyolcz oláh kerület között, és mert ennek közjogi állását megfejtvén,a hazánk délkeleti részében a középkorban divott alkotmányt sokkal jobban megértjük,és egészen más szemmel fogjuk nézni mint eddigelé.

Az általam átbuvárolt családi levéltárak azon állásba helyeztek, hogy a karansebesi kerület tisztikarát oly kedvező eredménynyel, a milyenre más vármegyéknél az adatok hiányában alig számithatni, összeállithattam. Csak egy pillantás az akkori szereplők névsorára meggyőz bennünket, hogy az itteni alkotmányos szervezet sokban eltér attól, mely a vármegyékben országszerte divott.

Azt látjuk, hogy a karansebesi kerület tisztviselői azon időtől fogva, a midőn karansebesi, lugasi bánok léptek a szörényi bánok helyébe, rendesen ezek: két castellanus, egy szolgabiró, és a jegyző. A szomszéd Temes és Krassó várme-

*) Azonban 1590. évben Zsidomirfalva és Nadrág Szörény megye karansebesi kerületéhez számittattak.

gyében, mint az ország többi vármegyéiben, a fő- és alispán mellett, n é g y szolgabiró müködött.*) A latin nyelvü oklevelekben legszokásosabb a castellanus elnevezés, de igen gyakran használtatik a Comes, Vice-Comes, a magyar nyelvü oklevelekben a porkoláb, viceispán, vagy hites ispán kifejezés; mind ezen különféle elnevezéseknek a karansebesi kerület főtisztviselőjére nézve ugyanazon jelentése van, a mi kétségtelen azon oknál fogva mert ezek felváltva ugyanazon korban, ugyanazon egy személyre alkalmaztattak. Igy 1566. évben Fiáth János és Vajda Bona karansebesi castellanusok, a magyar oklevelekben porkolábok, Kricsovai Ferencz 1622. évben Szörény vármegye Karansebes districtusának ispánja, 1624. évben Vice Comes Comitatus Zöriniensis, ugyancsak 1624. évben Comes, 1627. évben megint Vice Comes. Gerlistyei György és Bazaraba Ferencz 1576. évben Comites et Castellani districtus Karansebes, 1577. évben ugyan ők Karansebes vármegyei ispánok. Tar Miklós és Rakoviczay János 1579. Karansebes vármegyei porkolábok. 1641. évben Kun Gábor és Flóka László Comites de Karansebes. A szörényi bánok levelei, midőn ezeket a districtus főnökeihez intézik, a dolgot más oldalról világositják meg. Igy midőn Csornai Mihály és Dancs Péter szörényi bánok 1454. évben az alsó macskási és alsó tövisi nemeseket bizonyos kenézi fizetések alól felmentik, egyuttal felkérik a kerület főnökeit, az az mint az oklevél mondja: C o m i t e s d i s t r i c t u s S e b e s, hogy ezen nemeseket jogaikban oltalmazzák. Tehát itt Comites: a districtus elöljárói, mind a mellett ez alatt távolról sem főispánok, hanem egyszerüen castellanusok, porkolábok, viceispánok értendők, mint ez számtalan példából kitünik. Figyelmet érdemel, hogy a czimzés ezen módja, még V. László király kiváltságlevelét is egy pár évvel megelőzi. Ily esetek később is fordulnak elő, mint például 1539. évben Rakoviczay Márton és Örményesi

*) Az okleveles szöveg Judlium-féle rövidítése lehet Judexnobilium és Judices nobilium. Némely ritkább esetekben, mint például 1561 a Judices Nobilium többes számban vannak kifejezve, de miután ténylegesen soha többet egy szolgabirónál megnevezve nem találunk, a többes szám csak az alszolgabirákra vonatkozhatik, és ily alszolgabirák valóban léteztek is, — habár egyikének neve sem maradt fenn.

Fiáth Ferencz, — mindegyike mint Comes districtus Karansebes szerepel. Geographiai tekintetben hasonló eredményekre jutunk, mert ha 1608 Gerlistyei László és Kun Dániel Szörény vármegyének és Karansebes tartományának viczeispánjai,— vagy ha 1599 Thoma László, 1561 Brathován Márton, 1586 Laczugh László, 1572 Mózes Péter Karansebes vármegyének szolgabirái voltak, — vagy végre ha 1555-ben Kárán vármegyének törvényszékéről van szó, — ezzel más nem mondatik, mint hogy a districtus akkor nem csak kerület, hanem majd tartomány, majd vármegye szóval is fejeztetett ki, kivált az oly esetekben, mindőn mint a karansebesi districtusra nézve bizonyos nagyobb hatáskör is volt egybekapcsolva.*)

A kifejezések sokfélesége a districtus, és annak előljáróira nézve perczig sem fog bennünket zavarba hozni, mihelyett a karansebesi tisztviselők 16. és 17. századbeli álladékát áttekintjük, és minden más érvelés helyett legyen elég ezen névsorra utalnom.

Mindezeknél figyelmünket nagyobb mérvben igénybe veszi azon körülmény, hogy ezen vidék főtisztviselői oly czimekkel élnek, melyek kétséget hagynak fenn, vajjon ők Szörény vármegyének, vagy a karansebesi districtus tisztviselői-e? És hogy micsoda viszony állt fön Szörény vármegye s annak karansebesi districtusa közt? Hogy ezt megértsük, ismét egy száraz összeállításhoz kell folyamodnom.

Vannak, kik egyszerüen karansebesi castellanusoknak, porkoláboknak, ispánoknak, — mások kik Szörény vármegye tisztviselőinek iratnak. Az utóbbiak közül 1630 Gámán Miklós, 1635 Fiáth János és Tót Ilyés, 1648 Vajda Mihály, 1649 Tivadar András és Fodor Ferencz, 1639 Jósika Farkas stb. Szörény vármegye ispánjainak (Comes, vagy Vice Comesei) neveztetnek, mintha a vármegyén kivül districtus nem léteznék. De még többször előfordul azon eset, hogy miként a falvak fekvése districtus és Comitatus szerint, ugy a tisztviselők hatáskörének területe is districtus és Comi-

*) Irják például 1612. évben, hogy Totesd falu Hunyad vármenyének Haczeg tartományában fekszik.

tatus szerint jelöltetik ki. A dolog minden esetre szokatlan, és miután fel kellett tennem, hogy egy olyan két, harmadfél századon át következetesen mutatkozó szokásnak alapjának kell lenni, a kérdéssel tüzetesben foglalkoztam. Azt találván, hogy 1604. Kasztrucz Miklós és ifj. Laczugh Ferencz, — 1622. Kricsovai Ferencz és Fodor Mihály, — 1628. Tivadar László és Gámán Miklós, — 1632. Gerlistyei László és Gábor, — Szörény vármegye és Karansebes districtusának Comesei avagy ispánjai voltak, talán azon nézet merülhetne fel, hogy Szörény vármegyének külön, és a karansebesi districtusnak szintén külön administratiója, külön tisztikara volt, és hogy az olyan esetek, melyekben mint az utóbbiakban valaki szörényi és egyuttal karansebesi ispán, azon számos kettős hivatal példáihoz tartoznak, melyeket a régi és az ujabb kor ismer.

De a dolog különben van. Még azt sem lehet mondani, hogy a karansebesi ispán hivatala járuléka volt a szörényi Comes hivatalának, azon analogia szerint, miként a Comes Cumanorum a nádori méltósággal, — a szolnoki ispánság az erdélyi vajdasággal járt, mert a karansebesi és a szörényi ispánság ugyanazonos volt.

Miért neveztetik tehát, — ha azonos, — a karansebesi districtus ispánsága külön, a Szörény vármegyei ismét külön, máskor ellenben együttesen? Nem másért, mint azért mert a karansebesi kerület fontossága már az első századoktól fogva oly annyira tulhaladta a többiekét, hogy a többiek mellette elenyésztek, önállóságra, sőt még hasonló rangra vergődni sem tudtak. A mohácsi csata ideje óta a karansebesi districtus ispánja, szolgabirája, notariusa, magát a többi kerületek ispánjának, szolgabirájának, nótariusának tekinthette, és a minek magát tekinthette, azt czimeiben ki is fejezhette, kivált akkor, mikor az egész nyolcz kerület, de még a többi Krassó megyei rész is Szörény vármegyébe olvadt. Mig a karansebesi districtus közügyi személyzete meglepő számmal, majd hézagot sem hagyva, tölti meg rovatainkat, addig a többi kerületek alig egy két castellanusát ismerjük, a tisztviselők lajtorjáján lefelé épen senkit. A véletlenség játéka volna-e ez? Nem hiszem; mert azon levéltári források, a melyek nekem

az adatokat Szörény vármegye történetére, oly bőségesen szolgáltatták, bizonyosan a többi kerületek szervezetéről is többet mondtak volna, ha az a karansebesivel *mindenben* hasonló lett volna. Ha Hunyadi János 1451. évben rendeletet intéz a hét oláh kerület szolgabiráiboz, abból ugyan méltán szabad következtetnünk, hogy minden kerületben voltak szolgabirák, de *ne m* bizonyos, hogy ez mindig igy volt, legalább később a többi kerületekben szolgabirák már többé nem említetnek, egyedül a mihàldi kerület jöhetne itt némi tekintetbe, de ennél is az V. László király megerősitő kiváltsága után való korból csak Gámán Péter neve akad meg, ki 1559. évben »Castellanus districtus Miháld« neveztetik. Elég-e azonban ezen egy adat annak kimutatására, hogy a miháldi kerületnek oly kiterjedt hatósága volt, mint a karansebesinek? alig hiszem, és pedig annál kevésbé, mert ugyan ezen évben Gámán Péter karansebesi — és nem egyuttal miháldi Castellanusnak is neveztetett és mert adataink vannak, hogy a karansebesi porkolábok a miháldi kerület ügyeiben hivatalos befolyást gyakoroltak. Igy midőn a Gerlistyei leány-ág maradéki, ugymint karansebesi Fiáth Anna és Marsinay Ferencz a miháldi kerületben fekvő Mehadika, Terregova, Csebnyak, és a halmosi Perho, Prilipecz és Rudaria faluban osztályt kértek, Vajda Bona karansebesi porkoláb és Brathován Márton szolgabiró 1566. évben az osztály végrehajtására kimentek, de Ombozy György az alperes, régi szokás szerint az osztálynak kivont karddal ellentállt. A karansebesi kerületnek ezen rendkivüli hatásköre lehet oka, hogy némely helységek, melyek más kerületben való fekvését oklevelek és köztudomás igazolják, olykor a karansebesi kerületben fekvőknek mondatnak. Terregova, Bokosnicza, Plesiva, Kis-Miháld máskép Mehadika, Csebnyak, Perho (ma Pirhova) a miháldi, — Prilipecz és Rudaria a halmosi kerülethez tartoztak, még is ezek és amazok több izben a karansebesi kerületben fekvő falvaknak mondatnak. Ha ezt betü szerint vennők, vajjon mi maradna hátra a miháldi és halmosi kerület számára? Hasonló homályban vagyunk a lugosi kerületnél is, mert Bethlen Gábor leveleiben már olvassuk, hogy *oppidum Lugos*, a karansebesi kerületben és Szörény várme-

gyében feküdt. Látjuk tehát, hogy a karansebesi kerület, keresztül törvén a többi kerületek határain Szörény vármegye egyik végétől a másikig foglalásokat tett és terjeszkedett, és magát a mai Krassó vármegye székhelyét sem kimélte.

A karansebesi kerület kiválóbb állását tanusitja azon tény is, hogy Isabella királyné és fia János Zsigmond, utánuk pedig az erdélyi fejedelmek rendeletei sokszor egyenesen a districtushoz intéztetnek és az egyenes jelentést is tett a fejedelemnnek; oly helyzet, mely tudomásom szerint a többi kerületeknél elő nem fordult, — szóval a karansebesi districtus Szörény vármegyének mintegy képviselője, czimhordozója volt. Nem kevésbé jellemző, hogy a karansebesi porkolábok az erdélyi vajdák parancsára Nevrincsa, Zsena, Velcsest és más falvakban statutiókat teljesitettek ép ugy, mintha közelebb más politikai hatóság nem létezett volna, és valóban Nevrincsa, mely jól távol éjszakra fekszik Lugoshoz, nem is a lugosi hanem a karansebesi kerületben fekvőnek mondatik.

Nézzük a czimzéseket:

Báthory Zsigmond igy ir 1583: Castellanis et Judicinobilium districtus Karansebes et Comitatus Zevreniensis. Ugyancsakaz ő 1584.év i levelében emlittetik Georgius Dragna Comes Comitatus et districtus de Karansebes. Egy a karansebesiekkel folyt pör elintézését sürgető 1591. évi levele igy czimeztetik: Egregiis et Nobilibus Bano, Castellanis et judicibus nobilium districtuum Caransebes et Lugos. Ellenben 1598. évben igy: Nobilibus Capitaneo arcis, item Castellanis sive Comitibus et Judicibus nobilium districtus Caransebes. Érdekes ezen utóbbi czimzés már azon tekintetből, mert a Castellanus és a Comes czim azonosságára enged következtetést. Ha azonban Báthory Zsigmond 1597 ily czimzéssel él: item Comitibus, vicecomitibus et judicibus nobilium districtus Karansebesiensis. — és hasonlókép Basta György 1603. évben Comitibus, Vice Comitibus, et Judicibus ac Universitati Nobilium Comitatus Zöreniensis, — akkor erre csak azt lehet mondani, hogy nincs eset, melyben Szörény vármegyében Comesek és Vicecomesek egykoruan, és együttesen szerepeltek volna. Azért helyesebben ir Báthory

Kristóf 1577. évben Stephano Tompa bano nostro districtus Karansebes: item Comitibus alteri Iudicibus nobilium et Castellanis districtus Karansebes et Comitatus Zevreniensis, — — vagy I. Rákóczy György 1636. és 1640. évben: Supremo et Vice-Banis districtuum Lugasiensis et Karansebesiensis, et Vice-Comitibus et Judicibus Nobilium Comitatus Zöreniensis; — és hasonló correct czimzéssel'él 1642. évben, irván Paulo Nagy de Déva, peditum nostrorum praetorianorum Capitaneo, supremo Bano, item Vice Bano districtuum Karansebes et Lugos, Vice Comitibus (tehát itt Comesek nem fordulnak elő), Judicibus nobilium et Juratis Notariis ac Assessoribus sedis Judiciariae Comitatus Zöreniensis.

A politikai összeolvadást élénken kifejezi II. János király is, ki leveleit (például 1562. évben) castellanis, Judicibus et universitati nobilium Comitatus Zöreniensis et districtus Sebesiensis czimezi.

Történetiróink kétségkivül a T e m e s k ö z nevével már többször találkoztak, de mit kell alatta érteni, még nem volt megállapitva. Már a 14. században emlittetnek a Tótcsákyak ex Comitatu Temeskuz. Zsigmond király 1387. azt irja, hogy Almafa a Bisztra mellett in districtu Temeskuz fekszik.*) Temeselyi Désy Péter és Ferenc pedig Byzerei Miklósnak 1504. évben megengedik, hogy T e m e s k ö z v á r m e g y é b e n f e k v ő jószágaikban a szántóföldeket, legelőket és erdőket használhassa. Ezen Temesköz nem lehet külön kerület, vármegye vagy vidék, a melynek falvai és birtokai épen csak a Temesközben, és nem más kerületben fekszenek, hanem csak oly geografiai elnevezés, mely rendesen más elnevezés alatt már ismert területre vonatkozik, — és igy a Temesköz nem is lehet más mint a karansebesi kerület és ezen magyarázatot elfogadván, felvilágositást nyerünk egyszersmind arról is, hogy a Temesközre miért ragad olykor a Comitatus szó.

Hogy a karansebesi districtus valóságos vármegyei életet élt, erről a vármegyei ispánok, a vármegye pecsétje, to-

*) Egy 1549. oklevél szerint Almafa, (a mai Mörul) in Comitatu de Karansebes fekszik.

vábbá midőn a karansebesi districtusról szó van, »a vármegye törvényt tett,« az az itéletet mondott, és ehez hasonló kifejezések eléggé tanúskodnak, »itéltük, hogy a jószág Mutnoki Farkas kezénél legyen, a Farkasiak extra dominium keressék a jószágot,« — ezen szavak oly hatáskörre mutatnak, mely inkább a vármegyei fogalommal kapcsolható össze.

Azonban törvényszékről szólván, szükséges megjegyeznem, hogy a karansebesi törvényszék ugyanaz volt a szörénymegyei törvényszékkel. Például bizonyos pör 1635. évben tárgyaltatik. Nagy Pál főbán, Fodor Mihály al-bán, továbbá in praesentia Vice Comitum Judicumque Nobilium, nec non juratorum assessorum sedriae districtus Karansebesiensis et Comitatus Zöreniensis. A miből láthatni, hogy a karansebesi districtus és Szörény vármegye fogalma törvénykezési tekintetben oly módon takarja egymást, mint ezt a politikai szervezésnél láttuk. Báthory Gábor 1588-ban Karansebes vármegyei törvényszékről (Sedes judiciaria Comitatus Caransebesiensis), — I. Rákóczy György 1647. évben szörényi törvényszékről (Sedes judiciaria Comitatus Zöreniensis) szól, mindkettő ugyanazt mondja más szavakkal, ugyanazon törvényszéket, t. i. a karansebesit (sedes judiciaria districtus Caransebes) érti, melynek tagjai voltak a Vice-Comes, a fő- és alszolgabirák, és az ismeretlen, vagy bizonytalan számu eskütt ülnökök (jurati assessores.)

Ezen törvényszék, miként ez különösen II. János király intézkedéseiből kitetszik, az első forum volt, a melytől a fellebbezés a karansebesi báni táblához, attól az erdélyi fejedelemhez történt.

Kimutatván, hogy a karansebesi kerület a vezérszerepet játszotta a többi oláh kerületek közt, és azt, hogy a karansebesi kerület magát Szörény vármegyével azonositá, könnyen jövünk azon következtetésre, hogy épen ezen nagy terjeszkedési vágya a karansebesi kerületnek, és annak a többieknél nagyobb politikai sulya hozta a végveszélyt az oláh kerületekre, a melyek létezése mindinkább elhalaványulván, a karansebesi kerület által minőségükből egészen kiszorittattak. De utóbb a karansebesi kerületre is reá került az enyészet sora, a mely enyészet végleges lett azon időszakban, mely Bar-

csay Ákos megadása, és Karansebesnek a töröktől való visszafoglalása közé esik, t. i. azon 30 esztendő alatt, a melyben ezen tartományt a törökök ideiglenesen birták. Karansebesnek 1688-ban történt visszafoglalása sem támasztotta fel ujra a karansebesi, sem a többi oláh kerületet, és az officiosus nyilatkozatban az egész tartomány a Marostól Orsováig Szörény vármegyének neveztetett, főnöke a Comes-főispán czimet viselte. Csak néha csillámlik még föl a nép emlékezetében a karansebesi kerület vezérszerepe, a mint kitetszik abból, hogy az 1699. évben bizonyos tanuvallatásra meghivott magánszemélyek Macskási Péterről, még mindig mint Comitatus Caransebesiensis Comeséről emlékeznek.

A dolgok ezen fejlődésének tulajdonitom azt is, hogy Krassó vármegye a 16. század első tizedeiben megsemmisült, és csak a 18. század végén elevenitetett fel ujra, hanem a régitől sokban különböző határokkal.

A mi azóta a legujabb korig történt, köztudomásu dolog. Az 1716—1779. évig tartott német katonai és polgári interregnum a Maros, Tisza és Alsó-Duna közti vidéket 11 kerületre osztotta fel, és ezen országrész történeti nevét meg hamisitotta, midőn azt Temesi Bánságnak nevezte el. A vármegyék közül csak Torontál, Temes és Krassó szervezkedtek ujra, a tarthatlanná vált állapotok romjain állíták vissza az összetartozás érzetét a nemzet testével, és voltak terjesztői a törvényes fejlődés közéletének. De a törvényes és alkotmányos állapotok visszaállitását ezen tartományok minden vidékére egy vasfal gátolta még a legujabb időkig, értem a katonai végvidéket, mely hazánk délkeleti részét az országtól elszakitá, olyan befolyások alatt, melyek itt idegen, sőt ellenséges állapotok keletkezésének, és megszilárdulásának annyira kedveztek.

Ez volt soká a tör a nemzet testében, mig a parlamentaris kormány azt attól meg nem szabaditá. Szörény vármegye, melynek nevét már nemzedékek nem hallották többé hangoztatni, 1873. évben ujra feléledt, ujra alakult, és pedig a volt oláhbánsági határőrezred kerületéből, mely lényegileg a régi szörényi bánság területe is volt. És ez a név sok történeti emlékeinél fogva egymaga elegendő, hogy a magyar nem-

zet szivében az uj municipalitás iránt a legmelegebb rokonszenvet ébreszsze.

Be nem fejezhetem értekezésemet a nélkül, hogy ne említsem, hogy a nyolcz kerület közélete, kivált ha azt a karansebesi kerület által épviselve tartjuk, háromszáz évnél továbbra terjed, de hogy azok oláh kerületeknek csak a Hunyadiak és V. László király korában neveztetnek. Ám legyen, hogy ezek más időben is oláh kerületek név alatt ismertettek, de ezen névben semmi kirekesztőség nem rejlett más nemzetek irányában. A birtokos nemesség ezen kerületekben, kivált a karansebesiben és miháldiban, nyelvére, érzületére többnyire magyar volt, és sokan a szörénymegyei családok közül még ma is az ország legtiszteltebbjeinek sorába tartoznak. Ilyenek a Fiáth, Jósika, Macskási stb. család tagjai, kik többnyire magában Karansebesben laktak, miként a Gerlistyei, Gámán, Rakoviczay, Peyka, Simon, Pribék, Tivadar, Vajda, Fodor, Flore, Bizerei, Miksa, Jvuly, Laczugh, Tar, Ombozy, Bertha, Margai, Tornya, Naláczi, Bobik, Halmágyi, Kun, Floka családok és mások, kik közül többen a karansebesi melléknévvel is éltek. A magyar nyelv ezen családok közt általános használatban volt, sőt még a köznép is, ha nyelvére nézve származásilag oláh volt volná is, a magyar nyelvet értette, azzal el bánni tudott, bizonyság arra, hogy tanuvallatáskor nem ritkán magyarul fejezték ki nyilatkozatukat, valamint végrendeletet, és hasonló magán természetü okiratot sokszor ezen nyelven fogalmaztak. Ez igy levén, annál kevesbé fog meglepni, ha a politikai testületek és törvényszékek hivatalos működésében a magyar nyelv használatát divatozónak találjuk. Karansebes városának, a karansebesi districtus és törvényszék, a báni tábla tárgyalásai levelezései, rendeletei, itéletei majd oly gyakran magyar nyelven folytak és adattak ki, mint latin nyelven, és ezt évek hosszu során át tapasztalván, alappal és meggyőződés szerint mondhatom, hogy a magyar nyelv használata a Szörénységben otthonosabb volt, mint némely oly vármegyében, mely azt hiszi magáról, hogy a haza iránti kötelességét mindenkor teljesitette.

Léteztek hazánk némely más vidékein szintén oláh ke-

rületek, mint például Zaránd, Szathmár, és Közép-Szolnok vármegyében, de a mit azokról gróf Kemény József*) közöl, ez azt mutajta, hogy azoknak csak igen apró kiváltságaik lehettek, és a Temesmenti fejlettebb organicusabb oláh kerületekkel sehogyem hasonlithatók össze. Kiváltságuk, ha ilyenről szó lehet, legfeljebb abból állt, hogy alsó foku ügyes-bajos dolgaikra nézve saját vajdájuktól függtek, kik, a Temes menti kenézek módjára ezen hivatallal földbirtokot is nyertek; de még ez által nemesi rangot nem nyertek, mi Zsigmond királynak 1406. évi általam az értekezés elején már ismertetett leveléből kitünik, ki Dénesnek, Csuka fiának a komjáthi kerületben fekvő Lópataka nevü falut, melyet már szülei is »a kenézek módjára« birtak, ujra adományozza, és egyuttal őt, gyermekeivel együtt királyi tetszésének tartamára az ország többi nemeseinek sorába emeli.

A Zaránd vármegyei oláhság, vajdájukkal együtt a temesi gróftól függött, sőt mint gróf Kemény József gyanitja, a Hunyad megyei és a hátszegvidéki oláhság is. Ezen kérdések a középkori institutiók megértése czéljából, mind történetirôra mind az olvasóra nézve, nem kétlem, érdekesek lehetnek, de miután ezek feladatomat: a szörényi 8 oláh kerület ismertetését meghaladják, a nyomozást ezen irányban tovább folytatni feleslegesnek tartottam.

*) Uj Magyar Muzeum 1854. év II. köt. 119—132. lap: Magyar hazánkban létező oláhok hajdani vajdaságairól, czimü czikk.

A szörényi oláh kerületek falvai és pusztái.

Lugosi kerület.

Lugos 1591. 1593. 1609. — de a szörényi kerületben 1522., Szörénymegye karansebesi kerületében 1624.

Agres predium 1590.

Barthafalva.

Budaholi, másutt Budafolt 1590, predium.

Bényes, ma Binis.

Campony predium 1590.

Chewhaba (Cseh Ohaba?) 1442.

Dragotenest predium.

Gedeteleke, másutt Gydesteleke } 1510, intra metas oppidi Lugos.
Hegyeres }

Kastély 1609.

Ohabicza 1442.

Kulboest, máskép Lugos 1510.

Kuldoffalva 1510.

Ország, ma Olloságh 1437., 1440., 1596. (lásd alább.)

Felsö- és Alsó-Kövesd, máskép Felsö- és Alsó-Gavosdia 1447., 1548.

Szépmező 1482.

Perlo, Zsidóvár mellett 1464., a sebesi kerületben 1478.

Sidimirpatak 1464., a sebesi kerületben 1478.

Tinko predium 1464., a sebesi kerületben 1478.

Váralya, vagy suburbium Castri Sydovar, 1468.

Topsafalva 1487.

{Olohság,
{Dragomerfalva, ma Dragomirest. Mindkettöről 1439. évben mondatik: in tenutis oppidi Lugas, et pertinencijs castri Zsidovár. Az aradi káptalan irja 1440. évben: Orsagh et Dragomerfalva in provincia et pertinencÿs oppidi Lugas.

Karansebesi kerület. *)

Almafa, ma Mörul.

Andrilest.

Arszág, vagy Ország.

Bania.

Brad 1577.

Bezna 1495.

Bogoltin 1582.

Bolvasnitza 1515, és 1588., 1598. — Felső- és Alsó-Bolvasnitza 1582. De az utóbbiak 1480. évben a szörényi kerületben. 1584. Szörényvármegyében.

Borlova 1617.

Bukin, vagy Bökény.

Cserese, ma Cseres-Bisztra 1580.

Csernecz, vagy Cserenies 1480.

Csiklén 1577.

Dolinpatak 1550.

Domasnia, 1585. a miháldi kerületben 1452.

Fejérvíz 1569., a miháldi kerületben 1550.

Alsó- és Felső-Fényes 1613., ma Fönisch.

Gradiste, predium 1572.

Glimboka, régen Novak, vagy Novakfalva is, 1580.

Glino 1501.

Goletz 1468.

Gyuro 1467., 1501.

Halandin predium 1569., a miháldi kerületben 1550.

Hanzarova.

Hidegpatak 1552. Karansebesvármegyében, különben mindig a miháldi kerületben.

Bokosnitza, olykor Bokosticza 1468., a miháldi kerületben 1575.

Bizere 1430.

---

*) A karansebesi kerületnek csak azon helyiségeit és prediumait sorolom itt elő, melyek a feloszlatott katonai határőrvidék területén részint még ma is léteznek, részint léteztek. Azokat, melyek a mai Krassó és Temes vármegyék területére esnének, azon megyék általam munkábavett monographiáiban kívánom ismertetni.

Illova 1603.

Jabalcsna 1552., 1577., 1603., — a miháldi kerületben 1447., a halmosi kerületben 1548.

Jász 1480.

Alsó- és Felső-Kalova 1458., 1448., 1580.

Kárán oppidum a karánsebesi kerületben 1597., 1596.

Karansebes, sokszor csak Sebes.

Keregh 1480.

Kriva, predium 1560. — Alsókriva 1436, a miháldi kerületben.

Kzyn 1590.

Kopács 1503.

Korbol predium 1591.

Kornia 1603., hajdan Somfalu.

Konyerova, ma Korniareva 1539.

Korczmafalva, ma Krőcsma 1580.

Kuptore 1589.

Kuskia vagy Kusklya 1444.

Krusovacz 1598., — a miháldi kerületben 1447.

Lozna predium 1603.

Libanmezeje, máskép Vozestje, 1404., 1422.

Lunkavicza 1603.

Macsova 1585., 1603.

Maczkan 1544. predium.

Marga, ma Vama-Marga.

Masthakon 1467.

Mál, vagy Meel, Málfalva 1448., 1561.

Mehadika, — de 1528., 1566., 1575. évben stb. a miháldiban.

Mészfalu, ma Var 1480., 1603.

Alsó- és Felső-Mihelencz, máskép Lópatska 1580.

Miraja 1468.

Mocseris 1603.

Muszczel 1603.

Nerr 1636.

Nyires 1613. Alkalmasint azonos Masztakon faluval

Obresia 1597. Alsó- és Felső-Obresia 1597., 1636.

Ohaba predium, Mehadia közelében 1560.

Ohaba Zkorcza 1603.

Örményes, ma Armoenisch 1428.

Öt-halom, predium 1603.
Pades, predium 1550.
Patas, a Nera mellett 1603.
Petnik 1603.
Petrosnicza 1468.
Alsó- és Felső-Plese 1563., 1580.
Prisztian 1447.
Prigor 1550., a halmosi kerületben 1611.
Prilipecz 1598., 1603., — a halmosi kerületben 1484.. 1566.
Pirhova, hajdan Parho 1598., — a miháldiban 1528., 1566., 1575.
Pojan 1613.
Pojanicza.
Pokolfalu, ma Rüen 1507.
Plugova 1577., — a miháldi kerületben 1439.
Rafna 1561.
Rakovicza 1485.
Ratkonia 1603.
Rüen, azonos Pokolfaluval.
Sopot 1603.
Szabadfalva 1448.
Szacsel 1492
Szadova.
Szavoj 1430., 1583. Felső- és Alsó-Zavoy 1586.
Szlatina 1448.
Taria, predium 1603.
Terregova 1591., 1577., — a miháldiban 1447., 1548., 1566., — a halmosiban 1611.
Tudorovicza predium 1560.
Vaiszlova 1580.
Valiamare, máskép Nagypatak 1578., 1584.
Valisora 1566-, 1613.
Vercserova, Alsó, Közép és Felső. 1563., 1580., 1584., 1448.
Vulaska, predium 1603.
Zboristje 1588.
Zlospataka 1503.

Miháldi kerület.

Miháld, vagy Nagy-Miháld.

Balvasticza.

Belibuk, vagy Belabuk, ma Bela-Reka. 1439.

Beletin 1528.

Bokosnitza, olykor Bokosticza 1575. A karansebesi kerületben feküdt 1468., 1603.

Budisincz predium 1590.

Csebnyak 1528., a karansebesi kerületben 1598.

Chemernika 1508.

Cherova predium 1590.

Chladnyk predium 1590.

Csorna, némely helyeken Cserna. 1439.

Czukarczi.

Domasnia 1452., — a karansebesi kerületben, 1585.

Felsö- és Alsó-Falu 1550.

Felsö-Fehérviz 1550., — a karansebesi kerületben 1569.

Alsó-Fehérviz 1519.

Felsuncza 1550.

Fazakas 1439.

Gradista 1508.

Gubanachva predium 1590.

Hosszu mező 1436.

Alsó-Hideg 1447. Hidech 1392. Hidek 1409.

Hidegpatak predium 1548., — Karansebes vármegyében 1552.

Felsö- és Alsó-Glob, predium 1590.

Halandin 1550., — a karansebesi kerületben 1569.

Jordasnitza, vagy Jardasticza.

Alsó- és Felsö-Kalva predium 1590. Alsó-Kalva 1548.

Krivicza predium 1590.

Alsó-Kriva 1436.

Közép-Kriva 1440.

Felsö-Kriva.

Krusocz vagy Krusovecz, 1447., — a sebesi kerületben 1598.

Kalvicza, a miháldi-almási kerületben 1540.

Kraloposvicza » » » 1540.

Királymezeje, Kis-Királymező.

Jabalcsna 1447., — a hálmosi kerületben 1548.
Nagy- és Kis-Lukavicza 1440.
Mehadika vagy Kis-Miháld 1528., — a karansebesi kerületben 1598.
Moznik (Nagy Iván: Morzin) 1528.
Porho, ma Pirhova 1528., 1565., 1575., — a karansebesi kerületben 1588., 1598.
Plugova 1439., — a karansebesi kerületben 1577.
Plugovicza 1519.
Prekop 1590. predium.
Felső- és Alsó-Porecha, Porecza, vagy Parychko predium 1543., 1500., 1584.
Pecseneszka.
Plesiva, ma Plavisevicza 1575.
Paprad 1439.
Podmel vagy Podmelnik predium 1550., 1590.
Popova predium 1590.
Alsó- és Felső-Pernis 1590.
Presnicz vagy Pressincz 1590.
Patak 1387.
Szalin 1447. Mindkét Szalin a halmosi kerületben 1548.
Simonócz predium 1584., 1543.
Szlatinik predium 1590.
Felső- és Alsó-Stremba 1508.
Sztaniznek predium 1590.
Terregova 1447., 1548., 1566., — a halmosi kerületben 1611.
Themessel, Temeshely, Temes, Temesin, Felső Temeshely 1392., 1409., 1447., 1452., 1548.
Toplicsan vagy Tapolcsán 1439., 1440.
Ráczbojnik predium 1590.
Markusesth predium 1519.
Urbacsyen.
Wzredek (Nagy Iván: Ujredek) 1528.
Valalecz, Valecz, Waralyecz predium 1590.
Valiabolvasnitza 1436.
Valchiapolia.
Alsó- és Felső-Verendin 1439.
Zagusen predium 1590.

Halmosi kerület.

Halmos, ma Almás.
Bosovics 1555.
Cosgya.
Drenkova.
Gerlistye máskép Rudaria 1452., 1484., 1575.
Hernyak 1484.
Jalzanitza 1484.
Marsina 1484.
Mynecz = Ménes, a mai Mönisch 1555.
Mendrisnak 1555.
Legeden 1555.
Lapusnik 1555.
Jabolcsna 1548., — a miháldi kerületben 1447.
Machoris 1484.
Pades 1499., — a karansebesi kerületben 1550.
Prewalacz 1555.
Prigor 1611., — a karansebesi kerületben 1550.
Prilipecz 1484., 1566., 1575., — a karansebesi kerületben 1598., 1603.
Ruszka 1611.
Rustnik 1484.
Szalin 1548., — a miháldi kerületben 1548.
Szeliste 1484.
Tiszovicza.
Tergovistya 1555.
Terregova 1611., — a karansebesi kerületben 1577., 1591., — a miháldi kerületben 1447., 1548., 1566.
Tyuko 1555.
Zagradya predium 1555.

Ilyédi kerület.

Illadia vagy Ilyéd 1363.
Cseglo, ma Csiklova 1464.
Dichÿn.
Kragunfalva 1370.
Lugoth 1464.
Marinkolcz 1464.
Szokolár 1363.
Váralya.
Vrány 1464.
Verbolcz 1464.
Tyuko = Tinko, a mai Tikván 1464.

Komjáti kerület.

Komjáth.

Gamza; noha mindig a karansebesi kerületben fekvőnek mondatik, de fekvése Mutnik és Zorlencz közt a komiáti kerületre mutat.

Kalugyeren.

Lópataka, máskép Mihalancz. Alsó- és Felső-Mihelencz, Temesmegye karansebesi kerületében is fordul elő.

Magoyafalva vagy Magojest 1503.

Rekethe vagy Rekycze 1503.

Peperygh, máskép Mocskafalva 1544.

Stremptura 1503.

Nagy- és Kis-Zorlencz 1499. A karansebesi kerületben 1544., 1584., 1585., 1591., 1603. Máskor Szörény vármegyében, kerület említése nélkül.

Daszesth, ma Dezestje.

Nagypatak, ma Vallemare Krassómegyében.

Remethe. (Egy 1584. évi oklevél szerint Daszesth, Nagypatak máskép Valemare és Remethe in districtu Karansebes et pertinencÿs possessionis Komÿath — fekszik.)

Krassófői (érdsomlyói) kerület.

Érdsomlyó.

Krassofő 1335., 1405., 1457.

Branefalva.

Bykesd.

Csernouch.

Dobravicza.

Jabolnak 1390.

Fekete Izwar.

Lukaya.

Luki 1452.

Harastowth.

Steepkfalva 1343.

Nevegtelek.

Soma 1370.

Varadia.

Vizvár 1390—1392.

Borzafői kerület.

Borzafő 1590.

Bratova, Brazova 1590.

Czerova.

Czerovicza 1590.

Fejérviz 1590. Más Fejérviz a miháldi kerületben.

Mykolcz, vagy Smykolcz 1500., a borzafői kerületben és a szörényi bánságban; 1561. évben Temesvármegye karansebesi kerületében.

Sinkova 1590., 1597.

Tirnova 1590.

Valle 1597.

Oklevelek.

1343.

Nos Capitulum ecclesie Orodiensis, damus promemoria, Quod Petrus dictus bok, famulus magistri Powsa Comitis de Karasow, in persona eiusdem domini sui, accedens ad nostram preseneiam retulit protestando, quod Lucasius filius Rayk, quasdam possessiones castri domini Regis *Ersomlyo* vocati Steepkfolua, Lucaya, Bykesd, Harasthowth, Brancfolua, feketeyzwar, et Neuegteluk uocatas cum montibus et alys vtilitatibus et pertinencÿs earundem indebite sibi vsurpasset, ac occupasset, et nunc detineret occupatas, datum feria sexta proxima post octauam beati Georgy martiris, Anno domini Mmo CCCmo XLmo tercio.

Kivül: pro magistro Powsa Comite de Karasow contra Lucasium filium Rayk super occupacione quarundam possessionum intrasumptarum protestatoria.

(Papiron, zárlatán monoru pecsét nyomaival, eredetie Keszthelyen a gr. Festetics cs. ltárban. Ignota Miscellanea 38.)

1387.

Nos Stephanus de lochonch Banus Zeuerinensis et inter ceteros honores Comes Themesiensis, Memorie commendamus per presentes, Quod nos consideratis laude dignis meritis fidelium seruiciorum Petri fily dees Kenezy districtuum *Castri* regalis *Michald* vocati Halmag Cristofori et Michaelis fratrum suorum vterinorum, quibus ÿdem regie maiestati et per consequens predecessoribus nostris videlicet Banis dicti nostri banatus ac nobis a multis temporibus iam elapsis signanter vero tempore pristine guerre, dum pro liberacione domine marie regie (igy) laborabamus, se multis casibus fortuitis rebus et

personis eorum non parcendo submittendo exhibere curauerunt in (re) compensacionem eorundem seruiciorum ipsorum, vt eciam inantea ad ipsa seruicia eo magis animentur, quamdam villam regalem *patak* vocatam in districtu prescripti Castri Mihald habitam, cum omnibus suis vtilitatibus et pertinencÿs quibuslibet, prelibato petro et fratribus suis supradictis, ac eorum heredibus heredumque ipsorum successoribus, duximus concedendam sicut modo incumbit officio sub infrascriptis condicionibus et solucionibus, vtendam et tenendam, videlicet quod in festo beati Michaelis archangeli singulis annis, de qualibet sessione singulos tres grossos et in festo beati Georgÿ martiris, quinquagesimam castellanis prescripti castri Mihald pro (tempore) constitutis soluere teneatur prout de alys liberis villis ipsorum Kenezialibus soluere sunt consueti, In cuius rei testimonium presentes literas nostras sub impressione sigilli nostri quo vtimur, consignatas duximus annuendas, datum in Jeneo secundo die festi beati Alexy confessoris, anno domini Mmo CCCmo octuagesimo septimo.

(Eredetie hártyán a gyulafehérvári káptalan ltárában, Cista Zaránd Fascicul. 2. No 44. A szöveg alatt Lossonczy István pecsétje zöld viaszban, griff madárt mutatva.) Másolatban gr. Kemény Józsefnél: Diplomat. Transilvanicum: Appendix III. köt. 14. szám.

1391.

Nos Nicolaus de Peren inter ceteros honores Banus Zewriniensis, significamus quibus expedit vniuersis, presencium per tenorem, Quod cum quedam causa et litigium inter Bagdanum de Muthnuk, ac Stephanum filium eiusdem ab vna, ac populos et hospites de Ciuitate karan ab altera partibus, racione cuiusdam particule terre, que a terrea meta incipiens spacium continet vsque, vbi fluuius Muthnuk cadit in fluuium Themes, dudum ventilata extitisset, Et quia inter partes Judicium et Justitiam facere voluerimus, ob hoc nos Nobiles et kenesios districtuum et prouinciarum quatuor scilicet de Sebes, de lugas, ac de karan et kompÿathi, nostram in presenciam fecimus conuocari, Tandem cum dictarum quatuor prouinciarum Nobiles et kenesÿ coram nobis, ac coram partibus constituti extitissent, et per nos ad fidem iporum deo debitam fuissent requisiti, an

dicta particula terre ipsius Bogdani de Muthnuk, et Stephani filÿ sui, semper extiterit, aut ipsis populis de karan dinoscitur pertinere, Quiquidem Nobiles et kenezÿ prefatarum quatuor prouinciarum ad fidem ipsorum deo debitam in huuc modum sunt confessi quod prenarrata particula terre semper et ab antiquo ipsius Bogdani de Muthnuk, et perconsequens Stephani filÿ eiusdem fuisset et extitisset, nec que populus de dicta karan ad eandem particulam terre vmquam aliquod Jus habuisset, Nos itaque cum dictum Bogdanum et filium suum ad prenarratam particulam terre ex predictorum Nobilium et kenesiorum fassione, omnimodam Justiciam habere cognouerimus, Quare nos ipsam particulam terre ipsi Bogdano et suis heredibus duximus statuendam, ac iuxta confessionem eorundem Nobilium, et kenesiorum predictarum quatuor prouinciarum, presentes litteras nostras eidem Bogdano, et suis heredibus, ipsius rei in memoriam firmitatemque perpetuam duximus concedendas, Datum in kene secunda die festi XI milium virginum, Anno domini Millesimo CCCmo Nonagesimo primo.

Zsigmond király 1392-diki megerősitő leveléből, mely be van irva Losonczi Zsigmond orsovai várnagy 1419-diki itéletlevelébe, melyet ismét átirt és megerösitett Zsigmond király 1421-ben. Található a Macskási család levéltárában.

1404.

Nos Phÿulpus *de Korogh* Comes Themesyensis et Sebesÿensis Memorie commendantes tenore presencium significamus quibus expedit vniuersis, Quod nos consideratis et attentis fidelitatibus et fidelium seruiciorum meritis Nobilium virorum Stephani, Farkasÿ, ladislai, et Johannis filiorum condam Comitis Bogdani de Muthnuk ac ceterorum fratrum ipsorum quibus ipsi Regie maiestati et per consequens nobis suis locis et temporibus opportunis, rebus et personis non parcendo studuerunt conplacere, eisdem Quandam possessionem regiam Lÿbanfalua alias Vozestÿa vocatam in districtu Castri Sebesÿensis habitam, cuius kenezÿatum in nostri Judicÿ figura, Juridice ab alienis manibus optinuerunt, simulcum cunctis Juribus et pertinencÿs eiusdem vniuersis ad eandem rite spectantibus

sub eisdem veris et antiquis metis quibus hactenus tenta fuit et possessa, eisdem Stephano farkasio ladislao et Johanni Item Ladislao et Michaeli filÿs Apprissa de Machoua Stephano et Dyonisio filÿs Juge Michaeli filio Marci Mogos filio Demetrÿ, Paulo et Sinkay filÿs Romani fratribus et consanguineis eorundem ipsorumque filÿs et successoribus vniuersis, dedimus donauimus et contulimus ymmo damus donamus et conferimus perpetuo possidendam tenendam, pariter et habendam saluis tamen Juribus alienis, Presencium nostrarum patencium litterarum mediante *). Quocirca vobis Castellanis nostris in dicto Castro Sebesÿensi nunc constitutis et in posterum coustituendis vestrasque vices gerentibus firmiter et districte precipientes mandamus, quatenus, a modo inposterum Jamdictos Stephanum, farkasium, Ladislaum et Johannem, ceterosque fratres et consanguineos eorum supranominatos in dominio eiusdem possessionis Lybanfalua alias Vozestÿa vocate et suarum pertinenciarum vestris et vestrorum manibus ab eisdem exceptis, tenere conseruare et ab omnibus tueri debeatis. Secus non facturi Datum Bude secundo die festi beati Bartholomei Apostoli, Anno domini Millesimo Quadringentesimo Quarto.

(P. H.)

Eredetie pergamenen a Tinkovai *Macskási család levéltárában Kolosvártt* (fasc. 26. nro 831.) — Pecsétje teljesen ép; nagysága mint egy uj 20 krajcárosé; e körirattal: S. PHILPVS D KOROGH.

1406.

Relatio piponis Comitis Themesiensis.

Nos Sigismundus dei gracia Rex Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Marchioque Brandenburgie etc. Sacri Romani Imperÿ vicarius generalis et regni Bohemie gubernator. Memorie commendamus per presentes. Quod dionisius filius Chwka de Lopathaka alionomine de Myhalyanch Serenitatis nostre adiens conspectum suis fidelitatibus et fidelium obsequiorum gratuitis meritis, virtuosis gestis et sinceris

*) E mondatból kimaradt a *vigore* szó.

conplacencÿs per ipsum nobis et sacro nostro dyademati sub diuersitate locorum et temporum, exhibitis et impensis, propositis et declaratis predictam possessionem Lopathaka alionomine Myhalyanch vocatam in districtu Comÿati existentem, decem Sessiones Jobagionales vtifertur ad presens in se continentem, quam ipse necnon Stanislaus vterinus, Item Ladislaus Mychael et Johannes fily Nicolai, farkasius Petrus et Mychael fily Batrata de eadem et perconsequens progenitores ipsorum hactenus more keneziatus tenuissent et possedissent et in cuius dominio ipsi existerent de presenti, sibi et per eum prescriptis fratribus suis, ipsorumque heredibus vniuersis, noue nostre donacionis titulo per nos dari supplicauit et conferri Nos itaque recensitis, attentis et diligenter consideratis et in armario nostri pectoris sedulius permetitis premissis fidelitatibus et fideliorum obsequiorum vberrimis meritis et sinceris conplacencÿs per ipsum dionisium in nostris et regni nostri varÿs expedicionibus non parcendo persone neque rebus, Sed se et sua pro nostri regÿ honoris vberiori incremento diuersis fortune casibus opponendo. Presertim vero in ÿeme proxime preterita et in estate presenti, in regio exercitu nostro Boznensi, aduersus Herwoyam nostrum notorium infidelem et sibi adherentes moto cum adieccione laudabilium operum exhibitis et impensis, Pretextu quorum volentes eidem dionisio et dictis fratribus suis regio occurrere cum fauore, vt alÿ eo viso ad prestanda amplioris fidelitatis obsequia feruencius animentur, prescriptam possessionem Lopathaka alionomine Michalyanch vocatam quam vtfertur ipsi et eorum progenitores more keneziatus, hactenus tenuissent et possedissent, et in cuius dominio existerent depresenti, cum omnibus et singulis eiusdem vtilitatibus et pertinencÿs, terris videlicet arabilibus cultis et incultis, pratis pascuis, Molendinis aquis aquarumque decursibus Montibus vineis, Alpibus Siluis, nemoribus, Et generaliter quibuslibet vtilitatum integritatibus, ad eandem rite spectantibus, Sub suis veris metis et antiquis limitibus prefato Dionisio filio Chwka, et per eum prefatis, Stanislao, Ladislao Mychaeli, Johanni farkasio petro et alteri Mychaeli, Ipsorumque heredibus et posteritatibus vniuersis de prelatorum et Baronum nostrorum consilio, et omni eo Jure quo dicta possessio nostre rite incumbit donacioni, noue nostre donacionis titulo dedimus donauimus et contulimus ymo damus donamus et conferimus, possidendam tenendam pariter et habendam. Saluo Jure alieno Ipsos siquidem et eorum so-

boles more et adinstar ceterorum regni nostri nobilium de plenitudine nostre regie potestatis nobilitamus, nostro tamen duntaxat beneplacito perdurante. Ita tamen quod directa et equalis medietas dicte possessionis Lopathaka alionomine Myhalyanch vocate, prefatis dionisio et Stanislao, alia autem similiter directa et equalis medietas eiusdem possessionis prefatis Johanni farkasio petro, Mychaeli et alteri Mychaeli Ipsorumque heredibus cedi debeat et relinquatur. Harum nostrarum vigore litterarum. Datum Bude in vigilia festi Corporis christi, Anno eiusdem Mmo quadringentesimo Sexto.

(P. H.)

Eredetie pergamenen a *Tinkovái Macskási család levéltárában* (fasc. 20. Nro 624.) — A veres viaszba nyomott pecsét a pergamenről letördezett; helyén e szavak olvashatók: Relacio piponis comitis Themesiensis.

1420.

Nos Sigismundus de Losonez etc. Castrorum *Zeuryn*, *Orswa*, *Mihald*, *Sebees* et *Sydowar* Castellanus Memorie commendamus, significamus tenore presencium quibus expedit vniuersis Quod nos consideratis et in memoriam nostre Magnitudinis reductis multimodis fidelitatibus et fidelium seruiciorum preclaris et laudedignis meritis, dilecti nostri Bogdani fily Nicolai fily Magoya per ipsum nobis in nonnullis nostris seruicÿs validis et expedicionibus non parcendo rebus suis et personis, signanter sub *Castro Zeuriniensi* contra seuissimos Turcos diligenter studio sed et sincere dileccionis feruore complacuit nobis seruire Tum etenim propter sui sanguinis effusionem Keneziatos eiusdem possessionis *Magoyafalva Rekethe* et *Stremptura* vocatarum in *districtu Komyathy* existentes simulcum vniuersis suis vtilitatibus quouis nominis vocabulo vocitatis ad eundem de Jure spectantibus eidem Bogdano filio Nicolai et per eum Johanni et Nicolao filÿs Magoya Michaeli filio Elye Thome filio pauli Ztanislao filio Iwan Mykwla filio luce fratribus suis qui easdem possessiones Magoÿafalwa Rekethe et Stremptura a quampluribus temporibus iam retrolapsis nomine keneziatus possedisse asseruntur, Nosque a Nobilibus

et Kenezÿs infrascriptis sumus informati fide ipsorum mediante, qua deo tenentur, quod predictus Bogdanus vnacum fratribus antedictis literales ipsorum instrumentales super facto iamdictorum possessionum per scuissimos Turcos essent deperditi et anichilati. Item de *districtu Sebes* petrus Beleen Nicolaus de Machkas, Johannes Blasius de Mwtnuk, de *districtu lugas*, Stephanus filius Emerici de Zepmezew ladislaus filius luce petrus Saarga Symon de Olahat de *districtu Komyath* vassa de Gamza Gruban de Remethe ladislaus de Korneeth daga de dagafalwa Nosque easdem possessiones eorundemque heredibus et successoribus vniuersis in persona Regie Maiestatis dedimus donavimus et contulimus ÿmmo damus donamus et conferimus per eundem Bogdan et fratres suos antedictos more Keneziatuum ceterorum volahorum tenendas possidendas et habendas Ita tamen quod ipse Bogdanus vnacum patre Nicolao vnam porcionem habeant facultatem possidendi. Harum nostrarum vigore et testimonio literarum nostrarum mediante, Datum in *Castro Sydowar* in festo beati Jacobi Apostoli Anno domini MCCCC-o XX-o.

(Csáky László erdélyi vajda 1440. évi átiratából. Található a Sombory család levéltárában.)

1422.

Capitulum ecclesie Orodiensis, Omnibus cristi fidelibus presentibus et futuris presencium Noticiam habituris Salutem in salutis largitore. Ad vniuersorum noticiam harum serie volumus pervenire, Quod Egregÿ viri magistri Stanchul filius Baab et Dragaan filius Manchul Wolahy de *Komÿath*, Aule Regie milites, pro se ipsis personaliter, ac pro Belotha daan et Koztha, Item Stanchul filio daan et altero Stanchul filio draguta similiter volahis de dicta Komÿath Oneribus eorum, in se susceptis, Si temporum in processu in infracriptis nollent persistere ab vna, parte vero ex altera, Stephanus filius Bagdan de *Mwthnok* et alter Stephanus filius Juga de *Wozestya* personaliter similiter pro se ipsis, ac pro ladislao et Johanne filÿs dicti Bogdan, Nicolao filio Farkas, Michaele filio Oprissa de eadem Mwthnok dionisio et Nicolao filÿs dicti Juga, Thatwl filio Magus, Johanne filio Michaelis de dicta *Wozestÿa*, Coram nobis constituti per

Biblioteca centrală regională

eosdem Stanchul filium Barb et Dragaan oraculo viuenocis confestum extitit comodo, Quod licet et dicti fratres eorum quandam possessionem *Wozestia* alio nomine *lybanmezeye* vocatam in districtu *Kaaran* existentem et habitam, a Serenissimo principe domino nostro domino Sigismundo dei gracia Romanorum semper Augusto ac Hungarie Bohemie etc. Rege profidelibus ipsorum seruicÿs, sibi ipsis impetrauerunt Incuius eciam dominio vsquehuc pacifice persteterunt, Tamen ÿdem Stanchul et dragaan olahÿ predicti, recognoscentes dictam possessionem *Wozestÿe* alio nomine vt prefertur *lybanmezeye* appellatam, annotatis vtrisque Stephano et alÿs supranotatis pleno Iure pertinere, Obhoc ipsi Stanchul et dragaan, ipsorum et predictorum alioru n nominibus eandem possessionem *Wozestie* cum omnibus vtilitatibus et pertinencÿs Terris scilicet arabilibus cultis et incultis Siluis Nemoribus montibus piscinis aquis et generaliter cunctis vtilitatum integritatibus quouis nominis vocabulo vocitatis ad eandem legittime spectantibus, annotatis vtrisque Stephano et predictis alÿs, tum pro premisso Jure, tum etenim Centum florenorum puri auri, ab eisdem vt dixerunt pro eorum expensis plene habitis et receptis remisissent, et relaxassent, ymmo ydem Stanchul et dragan ipsorum et aliorum predictorum nominibus cuilibet videlicet cum fratribus suis in filios filiorum heredum et successorum ipsorum Jure perpetuo et irreuocabili remisissent et relaxassent tenendam possidendam pariter et habendam Omne Jus et totale dominium eiusdem possessionis *Wozestÿe* a modo in eosdem vtrosque Stephanum et alios predictos transferendo, manusque eorum penitus et per omnia de eadem eximendo Coram nobis In Cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem presentes literas nostras priuilegiales munimine pendentis et autentici Sigilli nostri roboratas duximus concedendas Datum per manus magistri Johannis lectoris ecclesie nostre predicte feria tercia proxima post dominicam Judica Anno domini Mo CCCCo vigesimo secundo, presentibus ibidem honorabilibus Dominis vito Cantore paulo Custode, magistris Augustino Thoma et Stephano, ceterisque Canonicis fratribus nostris in dei ecclesia Regi sempiterno Jugiter famulantibus.

(Eredetie hártyán a tinkovai Macskási család levéltárában csomag 879. szám? Kék selymen csüng a káptalan monyoró pecséte.)

1428.

Nos Sigismundus dei gracia Romanorum Rex semper Augustus ac Hungarie Bohemie Dalmacie Croacie etc. Rex Memorie Commendamus Quod In Congregacione nostra generali vniuersitati (igy) Nobilium kenezyorumque, ac alterius status districtus nostri *Myhald* vocati quinquagesimo octauo die festi omnium sanctorum in *opido* nostro similiter *Myhald* nuncupato, per nos celebrata, Stephanus filius Radozlai nec non Rayo, et dobres kenezy in villa *keralmezy* vocata commorantes de aliorum medio personaliter exurgendo contra dees et ladislaum filios petri, ac Michaelem et petrum filios h(alya) nec non andream et ladislaum filios halmagh de *Temeslow*, eisdem dees filio petri ac Michaele filio halÿa nec non andrea et ladislao filys halmagh presentibus et audientibus proposuerunt et conquesti sunt eomodo Quomodo eos ipsi dees ac Michael Andreasque et ladislaus nec non alter ladislaus, et petrus, de possessionibus *Jabalchna* et *Zalyn* vocatis, in dicto districtu *Myhald* habitis, quas eorum progenitores, et per consequens ipsi nomine kenezyatus, ab olim permultorum annorum preteritorum curricula pacifice tenuissent et quiete possedissent, tempore cuius quarta uel citra instaret reuolucio annualis, potencialiter et minusiuste, excludendo prefatum kenezyatum ipsarum villarum ipsis scilicet Stephano, ac Rayo et Dobres pleno Juris titulo ad . . . . .ÿ pertinentem pro se ipsis occupassent, ex parte quorum Judicium habere vellent Jure exigente, Quo audito Iidem dees ac Michael necnon Andreas et Ladislaus personaliter adherentes in suis ac dictorum alterius Ladislai, et petri personis, Responderunt exaduerso vt ydem iamdictas possessiones *Jabolchna* et *Zalyn* vocatas, necnon Kenezyatum earundem potentialiter, et indebite non occupassent, nam Ipsi easdem possessiones a praefatis Stephano ac Rayo et Dobres, coram fideli nostro, condam Magnifico Pipone de Ozora, inter cetera Comite nostro *Temesiensi* Juridice opptinuissent, et super hoc haberent litteras Ipsius Piponis Comitis efficaces, vbi et in instanti in horum verborum suorum cercius documentum quasdam literas ipsius piponis Comitis in predicto *Opido Myhald* feria tercia proxima ante festum Nativitatis Beate Marie virginis Anno Domini Millesimo Quadringentesimo vigesimo quinto, patenter confectas, nobis demon-

strauerunt exprimendo, Quod cum ÿdem Rayo ac Dobres et Stephanus, Kenezÿ, de iam fata villa *Keralmezeye* coram ipso condam pipone Comite, aduersus eosdem dees ac ladislaum filios petri, necnon Michaelem, et petrum filios Michaelis, atque Halmagy, ac andream, ladislaum et Michaelem de dicta Temeseleö asserentes per eosdem se de predictis possessionibus *Jabolchna* et *Zalÿn* vocatis per dictos eorum progenitores et consequenter per se nomine vt premittitur Kenezyatus servatis potencialiter exclusos esse . . . . . sue predictis, hoc verum esse, vt ipse possessiones apud manus dictorum progenitorum ipsorum Rayo, ac Dobrest Stephani fuissent, Sed per composicionem inter ipsos . . . . . Rayo ac Dobres, et Stephanum ab vna eorumque scilicet dees et fratrum suorum progenitorum initam et firmatam eisdem eorum progenitoribus deuenissent Coram eodem pipone Comite respondentibus et in . . . Euocacione quasdam literas olim Magnifici Nicolay de Chaak vayuode Transiluanensis prefatique Temesiensis et de Zolnik Comitatuum Comitis Judicisque Comanorum nostrorum hunc tenorem continentes Nos Nicolaus de Chaak wayuoda Transiluanensis Temesiensis et de Zonuk Comes Judexque Comanorum Memorie commendamus, Quod dragomer filius Nexe et Blasius filius . a . . de *Kiralmezeye* ab vna, parte vero exaltera petrus halmagh, Kerestefal, et Michael, filÿ dees de *Temesel*, coram nobis personaliter constituti per eosdem sponte confessum extitit et relatum, Quod licet ipsi in facto possessionum *Jabolchna*, *Zalyn* et *Kyralmezeye*, predicta in districtu *Myhald* existencium, contra sese mutuo nostra in presencia litem mouissent Tamen quia ipsi causam contra se procedere non volentes, ipsam litem ad composicionem nonnullorum proborum virorum pacem amancium, nobis admittentibus recipiendo Juxta composicionem et ordinacionem dictorum proborum virorum, videlicet Joannis dicti Balog, et Michaelis de *Wran*, Castellanorum nostrorum de Sebes, nec non Nicolay fily Budislay et Stoyan de Chorna ac ladislai fily pethou et farkas fily Bogdan de *Mothnok*, et aliorum quam plurimorum, Nobilium virorum districtuum predictorum de Sebes et Myhald Taliter concordassent, et concordauerunt, Coram nobis, Quod prefatis Dragomier et Blasio predicta possessio *Kiralmezeye* cum omnibus vtilitatibus prememoratis . . . . petro Halmagh, Kerestefol et Michaeli filÿs dicti dees memorate possessiones *Jabolchna* et *Zalyn* simul cum cunctis vtilitatibus et pertinencÿs earundem vniuersis per modum . . . (comp)-

osicionis cessissent et deuenissent, Super quibus ambe partes predicte Juxta ordinacionem et disposicionem dictorum proborum et Nobilium virorum contenti fuerunt, tandem . . . . . quorum euidens testimonium presentes literas nostras Jam dictis filys dees duximus concedendas . . . . . Anno domini Millesimo . . . . . secundo In ipsius piponis Comitis presencia exhiben. Idem pipo Comes reuisis et perlectis continencÿs litterarum earundem prescriptas possessiones *Jabolchna* et *Zalyn* nuncupatas Ip . . . . . s . . pdictas virtute prescripte composicionis in ipsorum ac dictorum Rayo nec non Dobres et Stephani progenitores modo premisso facte legitime tangere comperiens, eas cum omnibus ipsarum vtilitatibus et pertinencÿs Ipsi Dees et fratribus suis . . a . . . eorumque heredibus adiudicasset tenendas et possidendas prefatis Raÿo ac Dobres et Stephano silencium perpetuum exinde imponendo ac insuper eos pro recepcione earundem possessionum aduersus ipsum dees et fratres ipsius prelibatos in facto calumpnie conuictos fore commisisset, Quibus quidem literis prefati piponis Comitis, exhibitis, Quia ex earundem f . . . . prenominatus pipo Comes pretactas possessiones *Jabolchne* et *Zalyn* nuncupatas, cum ipsarum vtilitatibus et pertinencÿs annotato dees, et fratribus suis antefatis, modo premisso adiudicasse, et ipsos Rayo ac Dobres et Stephanum ex racionibus subscriptis in dicto facto calumpnie conuictos esse decreuisse reperiebatur, Obhoc eedem possessiones eidem dees et eius fratribus prenotatis Ipsorumque heredibus adiudicari et relinqui ydem vero Rayo ac Dobres et Stephanus pro talismodi sopite et terminate litis resuscitacione, rursus et iterum In ipso facto calumpnie aduersus ipsos in causam attractos conuinci et agrauari debere nobis, ac Juratis assessoribus ipsius nostre congregacionis, necnon Nobilibus Kenezÿs prefati nostri districtus *Myhald* ceterisque Regni nostri proceribus nobiscum Tribunal Judiciale consedentibus, agnoscebatur Igitur nos eorundem Juratorum, assessorum et Nobilium, necnon Kenezyorum assumpto consilio, preallegatas possessiones *Jabolchna* et *Zalÿn* vocatas cum dicto earum Kenezyatu, ac alÿs vtilitatibus et pertinencÿs, sepefatis dees, ac ladislao filys petri, necnon Michaeli, et petro filÿs halya, Item andree et ladislao filÿs halmagh, ipsorumque heredibus et posteritatibus adiudicandas et Jure eis expremissis incumbenti possidere et tenere relinquendas ac prefatis Rayo necnon Dobres et Stephano Silencium perpetuum

superinde inponendo eosdem Rayo ac Dobres et Stephanum inpremisso facto calumpnie, ex eoque in poenis et grauaminibus ex inde Juxta Regni nostri consuetudinem, sequi debendas, conuictus extitisse commisimus presencium literarum nostrarum testimonio et vigore mediante, Datum sexto die Congregacionis nostre predicte, in loco memorato, anno domini Millesimo Quadringentesimo vigesimo octauo Regnorum nostrorum anno Hungarie etc. XLV-o *) Romanorum decimo nono et Bohemie Nono.

(Eredetie ép hártyán a gyulafehérvári káptalan levéltárában Centuria XX. 96. szám, a pecsét nyomával. Az okmány irása nagyon elfakult, helyenkint olvashatlan.)

1430.

Capitulum ecclesie Chanadiensis, Omnibus christi fidelibus presentibus pariter et futuris harum Noticiam habituris, Salutem in salutis Largitore Ad vniuersorum Noticiam harum serie volumus peruenire, Quod Nos literas Serenissimi principis domini nostri domini Sigismundi dei gracia Romanorum Regis semper Augusti ac hungarie Bohemie dalmacie Croacie etc. Regis, recepimus in hec verba, Sigismundus dei gracia Romanorum Rex semper Augustus ac hungarie Bohemie Dalmacie Croacie etc. Rex, fidelibus nostris Capitulo ecclesie Chanadiensis, Salutem et graciam, Dicit nobis Johannes filius Wolkzan in sua ac Georgy fily petri necnon Wolkzan, fily Bogdan petri fily Stoyan lazk, fily Juga et Nowak fily Negotha personis, quomodo ipsi in dominium quararumdam possessionnm *Bizthere* alias *Negoteste Zaboy Woyzlawa* et *Korchoma* vocatarum in districtu de Sebes habitarum ipsos omnis iuris titulo concernencium legittime vellent introire, Super quo fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio, fidedignum, quo presente Nicolaus de *Mochkas* aut lucas filius eiusdem vel Martinus de *Zylfa* sin Andreas de *Ermines* sew Nicolaus de *Kwsla* siue Michael filius Bobol de *Bladost* Alÿs absentibus homo noster ad facies predictarum possessionum vicinis et commetaneis earundem uniuersis inibi legittime conuocatis et presentibus acce-

*) Tollhiba lehet XLII. helyett.

dendo Introducat memoratos Johannem Georgiom Wolkzan Petrum laczk et Nowak in dominium earundem statuatque easdem eisdem iure ipsis incumbenti perpetuo possidendas si non fuerit contradictum, Contradictores vero si qui fuerint Euocet ipsos contra annotatos Johannem Georgium Wolkzan petrum laczk et Nowak nostram in presenciam ad terminum competentem, racionem contradiccionis eorum reddituros, Et posthec huiusmodi possessionarie Introduccionis et Statucionis seriem cum nominibus contradictorum et Euocatorum si qui fuerint, terminoque assignato, nobis fideliter rescribatis, Datum Wyenne feria secunda proxima post beate Marie Magdalene Anno domini Millesimo quadringentesimo Tricesimo, Regnorum nostrorum anno hungarie etc. XLIIII-o Romanorum XX-o et Bohemie decimo, Nos igitur mandatis regÿs humiliter obedientes, vt tenemur vnacum luca de Moczkas homine regio predicto nostrum hominem Balthasar Chori dicte ecclesie nostre Clericum ad prescriptas Introduccionem et Statucionem faciendam nostro pro testimonio misimus fidedignum Qui demum exinde ad nos reuersi nobis concorditer retulerunt Quod idem homo regius dicto testimonio nostro presente In festo Omnium sanctorum proxime preterito ad facies predictarum possessionum *Biztere* alias *Negoteste Zaboy Woyzlawa* et *Korchoma* vocatarum in dicto districtu Sebesiensi habitarum vicinis et commetaneis earundem vniuersis inibi legittime conuocatis et presentibus accedendo Introduxisset prefatos Johannem filium Wolkzan Georgium filium petri necnon Wolkzan filium Bogdan petrum filium Stoyan laczk filium Juga et Nowak filium Negotha in dominium earundem Statuissetque easdem eisdem iure ipsis incumbenti perpetuo possidendas Nullo contradictore apparente tam in faciebus earundem possessionum quam nostri inpresencia legittimis diebus et horis expectando, In cuius rei memoriam firmitatemquo perpetuam presentes literas nostras priuilegiales emanari fecimus pendentisque Sigilli nostri munimine roborari, Datum per manus magistri Mathie lectoris et concanonici nostri quintodecimo die dicti Introduccionis et Statucionis predictarum Anno domini supradicto, presentibus honorabilibus dominis Benedicto preposito Stephano Cantore Alberto Themesiensi ladislao Orodiensi altero ladislao Thorontaliensi et de Kewe Benedicto Sebesiensi et alio Ladislao Crassowiensi archidiaconis Ceterisque Canonicis fratribus nostris In Dei ecclesia Regi Jugiter famulantibus sempiterno.

(Eredetie ép hártyán, melyben a már elveszett függő pecsétnek csak átmetszései látszanak. Közlötte velem Szentkláray Jenő, az Adattár szerkesztője Temesvárott.)

1436.

Capitulum ecclesie Chanadiensis Omnibus christifidelibus presentibus pariter et futuris presencium noticiam habituris Salutem in salutis largitore Aduniversorum noticiam harum serie volumus peruenire, Quod nos literas Gloriosissimi et Excellentissimi principis domini nostri domini Sigismundi dei gracia Romanorum Imperatoris semper Augusti, Ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. Regis, suma cum reuerencia recepimus inhec verba, Sigismundus dei gracia, Romanorum Imperator, semper Augustus ac Hungarie, Bohemie, dalmacie, Croacie etc. Rex fidelibus nostris Capitulo ecclesie Chanadiensis Salutem et graciam, dicitur nobis, in personis Jacobi et Mychalis filiorum Emerici de *Baluasticza* Ac Stephani de *Hozywmezew* Necnon demetrÿ fily Iyo de *Alsocriua*, fratrum ipsorum condiuisionalium Quomodo ipsi in dominyum quarundam trium possessionum *Baluasticza* vocatarum, Ac eciam aliarum possessionum *Alsocriua* et *Hozywmezew* appellatarum in *districtu Myhald* habitarum, Ipsos omnis Juris titulo concernencium legittime vellent introire, Super quo fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, Quo presente Iwan de *Zenthes*, vel Myze de *Bogonthw* Alys absentibus homo noster ad facies predictarum trium possessionum *Baluasticza* vocatarum, ac eciam aliarum possessionum *Alsocriuina* (igy) et *Hozywmezew* appellatarum vicinis et commetaneis suis vniuersis inibi legittime conuocatis, et presentibus accedendo, Introducat prefatos Jacobum, Mychaelem Stephanum et Demetrium in dominyum earundem, Statuatque easdem, eisdem, Jure ipsis incumbente perpetuo possidendas, si non fuerit contradictum Contradictores vero si qui fuerint Euocet ipsos contra Annotatos Jacobum Michaelem Stephanum et demetrium nostram in presenciam, ad terminum competentem Racionem contradiccionis eorum reddituros, Et posthec huiusmodi introduccionis et statucionis seriem cum contradictorum et Euocatorum si qui fuerint vicinorumque et commetaneo-

rum qui predicte statucioni intererunt nominibus terminoque assignato nobis fideliter rescribatis, Datum *Chanadini* feria tercia proxima post octauas festi pasce domini Anno eiusdem Millesimo CCCC-mo XXX-o sexto Regnorum nostrorum Anno Hungarie etc. quinquagesimo, Romanorum XXVI. Bohemie XVI. Imperÿ vero tercio, Nos igitur mandatis nostris humiliter obedire cupientes vt tenemur vnacum Nicolao de *Zenthmiklos* homine vestro regio predicto, Nostrum hominem videlicet Nicolaum Chori dicte ecclesie nostre presbiterum, ad premissa vestra mandata peragenda nostro pro testimonio misimus fidedignum Qui demum exinde ad nos reuersi nobis concorditer retulerunt Quod Idem homo vester dicto testimonio nostro presente feria quinta proxima ante festum beati Georgÿ martiris proxime preteritum ad facies predictarum possessionum videlicet *Boluasticza alsocriua* et *hozywmezew* vocatarum vicinis et commetaneis vniuersis, videlicet Michaele et Blasio de *Chorna* alysque vniuersis ibi legittime conuocatis et presentibus accedendo introduxissent prefatos Jacobum Mychaelem Stephanum et demetrium in dominyum earundem statuissentque eas dem eisdem perpetuo possidendas Nullo contradictore apparente tam in faciebus predictarum possessionum quam nostri in presencia, legittimis diebus et horis expectando In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes literas nostras priuilegiales pendentisque Sigilli nostri munimine fecimus roborari, Datum per manus magistri Mathie lectoris et Concanonici nostri quinto decimo die diei introduccionis et statucionis prenotatarum Anno domini supradicto presentibus ibidem honorabilibus et circumspectis uiris dominis Benedicto preposito Stephano Cantore Alberto The nessiensi vrbano Orodiensi, ladislao Thorontaliensi Benedicto Sebessiensi altero ladislao Crossouiensi Archidiaconis. Ceterisque Canonicis fratribus nostris in dei ecclesia regi Iugiter famulantibus sempiterno.

(Eredetie hártyán az örményesi báró Fiáth család levéltárában. A kék-vörös selymen függött pecsét leszakadt.)

1437.

Co. Emerici de Marczaly Magistri curie et Michaelis Orzaag supremi Thesaurarÿ.

Nos Sigismundus, dei gracia Romanorum Imperator, semper augustus, ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. Rex, Memorie commendamus per presentes Quod quia nos, fidelibus nostris, vtrique Johanni Olah filÿs condam Woyk de Hwnyad, ad tres Menses proxime venturos, videlicet Octobrem, Novembrem, et decembrem, in quibus ÿdem cum quinquaginta lanceis more exercituancium nobis seruire tenebuntur, pro solucione huiusmodi quinquaginta lancearum, seu gencium sub eisdem lanceis exercituancium, pro qualibet lancea per vigintiquinque florenos auri soluendo, quorum totalis sumpma facit Mille ducentos et quinquaginta florenos auri, huiusmodi Mille ducentis et quinquaginta florenis auri debitorie dinoscimur obligari, Ideo nos eosdem vtrumque Johannem Olah, de huiusmodi Mille ducentorum et quinquaginta florenorum auri rehibicione, certos reddere volentes et securos, *Districtum nostrum Komyath* appellatum, nunc apud manus eorundem vtriusque Johannis Olah, a maiestate nostra pro certa pecuniarum sumpma in alÿs nostris literis Impignoraticÿs superinde emanatis, contenta, titulo pignoris habitum, eisdem vtrique Johanni Olah, vltra illam pecunie sumpmam, pro qua vt premittitur, ipsis, per nos per prius existit impignoratum, pro prescriptis Mille ducentis et quinquaginta florenis auri puri veri et Justi ponderis, omnino sub illis et eisdem clausulis, condicionibus et articulis, sub quibus vtpremittitur, eisdem, per prius a maiestate nostra existit impignoratum, impignoramus et obligamus, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante, Datum Prage, In festo beati Mathei apostoli et Ewangeliste, Anno domini M-oCCCC-oXXX-oVII-o Regnorum nostrorum Anno Hungarie etc. LI-o Romanorum XXVII. Bohemie XVIII. Imperÿ vero Quinto.

(P. H.)

Papirral lezárt vörös pecsét, mely alatt mint fent áll: Co. Emerici de Marczaly stb.

(Eredeti hártyán az anspachi gyüjtem. A budai kamarai levéltárban NRA. 1522. csomag, 24. szám.)

1440.

Capitulum ecclesie Chanadiensis, Omnibus christifidelibns presentibus pariter et futuris harum noticiam habituris Salutem in salutis largitore ad vniuersorum noticiam harum serie volumus peruenire, Quod nos literas excellentissimi principis et domini domini nostri Wladislay dei gracia hungarie, polonie, dalmacie, Croacie etc. Regis, Lithwanieque principis supremi et heredis Russie, ffidelibus nostris Capitulo ecclesie Chanadiensis, Salutem et graciam, Cum nos pro fidelitatibus et fidelibus seruicÿs ladislaÿ et dees filiorum petri fily dees de *Themeselew* per ipsos primarie sacro Regio dyademati prefati Regni Hungarie cons quenterque, nobis regimen ipsius Regni, diuina fauente clemencia gloriose adeptis, nostre maiestati, locis debitis et temporibus opportunis laudabiliter exhibitis et impensis, possessiones eorum *Naghlukawicza* et *Tapolchan*, necnon *Kyslukawicza* et *Keozepkriwa* vocatas, in Comitatu sew *districtu Myhald* nuncupato habitas et existentes, In quarum dominio, ipsi ladislaus ac dees se Justomodo existere asserunt, cum omnibus . . . . ipsarum vtilitatibus et pertinencÿs vigore aliarum literarum nostrarum donacionalium exinde confectarum, Ipsis ladislao et dees ac eorum heredibus imperpetuum contulerimus, velimusque ipsos in dominium earundem mediantibus nostro et vestro hominibus legittime facere introduci, Igitur fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem protestimonio fidedignum, quo presente Stephanus forro, de *Nerenthe* vel Nicolaus vizes de *Zolobagh*, aut lucas de eadem, siue petrus dobrocha de *Zypmezew* sin Johannes de *Zenthesy*, sew paulus de eadem, an ladislaus de *feyerwiz* neue ladislaus filius vaywode, de *Mihald* vel Michael de eadem alÿs absentibus homo noster, ad facies predictarum possessionum, *Naghlukawicza*, *Topolchan*, *Kislukawicza*, et *kwzepkriwa* vocatarum vicinis et commetaneis ipsorum inibi legittime conuocatis et presentibus accedendo, Introducat prefatos ladislaum et dees, in dominium eorundem, Statuatque easdem, ipsis, premisse noue nostre donacionis titulo eis incumbenti, perpetue possidendas, si non fuerit contradictum, Contradictores vero si qui fuerint. Ewocet ipsos contra annotatos Ladislaum et dees, nostram personalem in presenciam ad terminum competentem, racionem contradiccionis eorum reddituros, Et posthec

huiusmodi possessionarie Introduccionis et Statucionis seriem, cum contradictorum et Ewocatorum, si qui fuerint, vicinorumque et commetaneorum qui premisse Statucioni interernnt nominibus, et termino assignato eidem nostre personali presencie fideliter rescribatis, Datum Bude in festo ad vincula beati petri apostoli, Anno domini Millesimo Quadringentesimo Quadragesimo, Nos igitur mandatis eiusdem domini nostri Regis semper obedire volentes vt tenemur vnacum Ladislao filio *Vaywode* de *Myhald* homine Regio predicto nostrum hominem videlicet magistrum petrum de *Zenthmihal* conCanonicum nostrum ad predictas Introduccionem et Statucionem faciendam, nostro pro testimonio misimus fidedignum, Qui demum exinde ad nos reuersi nobis vniformiter retulerunt, Qud ipsi feria sexta proxima ante festum beati francisci confessoris ad facies prefatarum possessionum *Naghlukawicza* ac *Tapolchan* necnon *Kyslukawicza* et *Kezepkriw* vocatis accedendo, vicinis et commetaneis eorundem videlicet Michaele de *Rwzka* petro de *Orbagh* et Michaele vayda de *Mihald* inibi legittime conuocatis et presentibus predictus homo Regius presente antefato nostro testimonio introduxisset prelibatos Ladislaum et dees in dominium earundem Statuissetque easdem ipsis premisse Regie noue donacionis titulo perpetuo possidendas, nullo penitus tam in faciebus prenotatarum possessionariarum quam expost coram nobis legittimis diebus expectantibus contradictore apparente, Inquarum quidem Introduccionis et Statucionis testimonium et robor presentes literas nostras priuilegiales pendentis Sigilli nostri munimine roboratas fecimus emanari, Datum per manus Magistri Vrbani lectoris et conCanonici nostri quintodecimo die Introduccionis et Statucionis predictarum, Anno domini supradicto presentibus honorabilibus dominis philippo preposito, Stephano Cantore, Jacobo Custode, Alberto Themessiensi, Benedicto Orodiensi, Stephano Vltramorusiensi, Ladislao Thorontaliensi, Baltasar Sebessiensi et Andrea Crassouiensi Archidiaconis Ceterisque Canonicis fratribus nostris in dei Ecclesia regi iugiter famulantibus sempiterno.

(Eredetie ép hártyán a gyulafehérvári káptalan ltárában, Cista XX. 48. szám. A fehér-kék zsinorról csüngött pecsét leszakadt.)

1444.

commissio propria domini Regis.

Nos Wladislaus dei gracia Hungarie Polonie Dalmacie Croacie etc. Rex Lythwanieque princeps supremus et Heres Russie Significamus serie presencium quibus incumbit vniuersis, Quod nosdebitum ut decet habentes respectum ad illa fidelitatis et fidelium obsequiorum accepcione digna merita fidelis nostri Egregÿ Nicolai de Byzere familiaris fidelis nostri Magnifici Johannis Wayuode nostri Transsiluanensis, quibus idem maiestati nostre, et Sacre huius Regni nostri Corone a principio Electionis et Coronacionis nostrarum in Regem hujus Regni nostri Hungarie diuina cooperante clemencia feliciter factarum in nonnullis nostris et nostrorum expedicionibus et presertim in conflictibus, quos primum prefatus Magnificus Johannes Wayuoda noster in partibus Transsiluanis et Transalpinis post se se, cum perfidis Turcis paganis: catholice fidei et cristiane religionis emulis infestissimis, semper glorioso triumpho de eisdem emulis reportato habuit, Demum vero et singularius in ista nouissima expedicione passagÿ: in qua personaliter laborauimus nobiscum per totam Rasciam et Bulgariam usque ad confinia parcium Romanie procedendo, certorumque gencium armatorum prefati Wayuode Capitaneatum gerendo, in omnibus conflictibus, quos in ipso progressu et regressu cum eisdem Turcis habuimus inter primos, se inter hostium cateruam medius ingerendo, multaque milicie et Strenuitatis exercicia ad vsum nostrum exhibendo, maiestati nostre se gratum reddidit et acceptum, Quorum intuitu possessiones Wolachicales *Kusklya Zawoÿ* vtrasque *pathak* et *Zÿlfa* vocatas in districtu Karansebes habitas, in quarum pacifico dominio idem Nicolaus de Bÿzere seque et fratres suos infrascriptos ex collacionibus condam Serenissimorum principum dominorum Sigismundi et Alberti huius Regni nostri Hungarie Regum predecessorum a certis retroactis annis extitisse et eciam de presenti existere, sed literas et literaria eorum Instrumenta quibus mediantibus easdem tenuissent per dictos paganos Turcos alias in eodem districtu discurrentes ablatas et ab eisdem alienata fuisse asserit, Simulcum cunctis ipsarum vtilitatibus et pertinencÿs quibuslibet, Terris scilicet arabilibus cultis et incultis Agris pratis pascuis siluis Nemoribus rubetis Montibus vallibus vineis vinearumque promontorÿs Aquis fluuÿs

piscinis piscaturis aquarumque decursibus necnon Molendinis et locis Molendinorum ac generaliter quarumlibet vtilitatum et pertinenciarum suarum integritatibus quouis nomine vocitatis sub earum veris metis et antiquis, ac *sub illis condicionibus* et seruicÿs *quibus alie possessiones Wolachicales* in dicto districtu tenentur et possidentur ac sub eisdem *vigoribus quibus similes possessiones wolachicales per predecessores nostros Reges conferre solite fuere*, memorato Nicolao de Byzere quo ad quartam partem earundem, ac per eum Ladislao filio Johannis de eadem Byzere fratrueli, ac dionisio filio Mathie philippoque filio Ladislai, et Ladislao filio Dionisÿ de pathak, necnon Johanni filio Johannis de Zylfa condiuisionalibus fratribus suis cuilibet scilicet eorum iuxta porcionem suam, quo ad alias tres partes ipsarum, ac heredibus et posteritatibus eorum vniuersis Noue nostre donacionis titulo et omni eo Jure quo nostre legittime incumbit collacioni dedimus donauimus et contulimus ÿmo damus donamus et conferimus Jure perpetuo et irreuocabiliter possidendas tenendas pariter et habendas Saluo Jure alieno, Harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante, Quas in formam nostri priuilegÿ redigi faciemus dum nobis in specie fuerint reportate. Datum Bude in festo Sacratissimi Corporis christi Anno domini Millesimo quadringentesimo quadragesimo quarto.

(Eredetie hártyán a Sombory család levéltárában. A szöveg alatti pecsét lehullván, ennek helyén ezen szavak: comissio propria domini Regis olvashatók.)

1447.

Nos Johannes de Hwnyad Nomine et in Persona Serenissimi Principis domini Ladislai Electi Nat. . . . . Regni Gubernator Memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit vniuersis Quod nos consideratis et in memoriam (revocatis) gratuitis meritis sinceris complacencÿs atque virtuosis gestis Egregiorum dees, ac Ladislai filiorum condam petri de *Themessel*, quibus ipsi . . . . . Exercituum, tam Regalium quam nostrorum plerauice sicuti contra Scuis imos Turcos Cruciscristi persecutores sic non minus contra Regem Romanorum . . . . . .

Expedicionibus. Presertim vero tempore, quo Serenissimus princeps dominus Wladislaus hungarie, polonie etc. Rex leuato suo valido Exercitu, partes Rascie subintrando . . . . . pululabant, vsque ad confinia Seuissimorum Turcorum, prope Montem Zlathycza, ad Ciuitatem philipopensem pertinentem, vbi tunc Seuissimus Turcus Omorath Imperator . . . . . strictum ij sius Montis timens, ipsius domini nostri Regis in huius Regni poten. domÿnia sua, posse preualere, et diccioni (igy röviditési jellel) subiugare, circumiacencia cacumina montis predicti, vallas . . . . . ac Ladislai, vrbana promptitudo strennua ac Militaria fecit opera, pre alÿs suis participibus multa laudabiliora. Secundo vero, cum prefatus dominus noster Wladislaus Rex obtento . . . . . anno vno, propter datam sibi victoriam, in Regno hoc Hungarie predicto repansando, rursus resumptis viribus, validissima sua potencia in prefato Regno agregata, partes Bulgarie subintr . . . . . Mare peruenisset, ibique cum Seuissimo Imperatore Turcorum ac ipsius eciam visiri horrenda et incomprehensibili potencia acerrimum conflictum commisisset prefati Desew ac Ladislaus tan (quam nost)re Corone fidelissimi palmites radicatam in ipsis constanciam et sinceram fidelitatem, multis insignioribus virtutibus in ipso Conflictu, non sine ipsorum Sanguinis effusione, ac carorum familiarium amissione semper, prefati domini nostri Regis demumque nostro lateribus, adherendo, studuerunt approbare, ipsisque laudem honorem atque gloriam accumulare, Et licet multomaiora, et crebriora, huic Regno fidelia exhibuerint seruicia, Tamen ne prorsum ipsorum gestorum Rerum preconia, quasi irrememorata pedetentim transire videantur cum euo hec prescripta breui, stilo, cew quoddam Insigne pro exemplo reponentes, speculum, futurorum recordio duximus censendum. Pro quibusquidem meritis premissis, quamuis multomaioribus antidotum premÿs merito deberent remunerari, In aliqualem tamen seruiciorum ipsorum recompensam volentes ipsis nostram exhibere beniuolenciam fauorosam vt exinde ad queuis fidelia obsequia feruencius incitentur Porciones possessionarias in possessionibus *Themessel*, *Thwreguba*, *Wrbachyen*, *Alsohydeg*, *Krewa* superior, *pathak*, *Krwssowcz*, *Yabelchna*, *Zalyn* necnon possessionem *Kwzephkrewa*, vocatis, habitas, In quarum domÿnio prefati desew ac Ladislaus pacifice ad nostrum scitum persistunt eciam de presenti, Item possessiones *Naghwkawycza*, *Thoplichaan*, vocatas in quarum domÿnio similiter prefati dees et ladislaus quo ad medie-

tatem directam, ad aliam vero medietatem Crechwl, filius Bogdan de eadem *lwkawicza* necnon Myla frater eiusdem Bogda Item fiy Raad, necnon Dÿa et Wolkaan fily Iwcha, ac similiter desa et Nowak fily Welÿk, preterea filÿ Brathko, et dÿa filius condam lengwl, de eadem, existunt, in domÿnio, demum vero possessionem *Kislwkawycza*, vocatam, in qua prenotati dees et ladislaus, quo ad medietatem ad aliam vero medietatem, filÿ Tresaan filÿ Juga, ac similiter filÿ hitemmel, persistunt in *districtu*, vide icet *Mihald* existentes, preterea in *lugas* possessionem *Barthafalwa*, in cuius medietate prenotati dees et ladislaus, in alia vero medietate, Mathias Bartha dictus de eadem in possessionem *Gedefalwa*, in quam modopremisso ad medietatem pretacti dees et ladislaus ac ad aliam medietatem Gyarfasius de eadem, ac possessionem *Felsewkwesd* et *Alsokwesd*, in quarum domÿnio prefati dees et ladislaus quo ad directam et equalem, ipsarum medietatum ad aliam vero petrus et Johannes fily condam Dionisÿ Keny dicti, de eadem *Kwesd* prestare perhibentur, Simulcum omni Jure Regio, si quod in eisdem qualitercumque et quibuscumque modis Regia haberet Serenitas aut ipsius concerneret maiestatem, necnon cunctis ipsarum vtilitatibus et pertinencÿs, terris videlicet arabilibus cultis et incultis pratis Siluis Nemoribus Montibus vallibus pascuis fenetis, Aquis, aquarumque decursibus vineis vinearumque promonthorÿs Molendinis atque Molendinorum locis, Generaliterque quibuslibet vtilitatum integritatibus, quouis nominis vocabulo vocitatis, ad prescriptas possessiones, necnon porciones possessionarias de Jure spectantibus et pertinentibus, sub ipsarum veris metis et antiquis Auctoritate nostre Gubernacionis, necnon consilio, et voluntate vniuersorum dominorum prelatorum et Baronum ad Id accedencium, eisdem dees ac ladislao fratri suo, de prefata *Themessel*, ac alÿs vniuersis prescriptis Nobilibus, sic quemadmodum, superius declaratum existit, ipsorumque heredibus et posteritatibus vniuersis dedimus donauimus et contulimus, Noue nostre donacionis titulo ÿmmo damus donamus et conferimus Jure perpetuo et irrevocabiliter possidendas tenendas pariter et habendas Saluo Jure alieno Harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum Bude in dominica Judica Anno domini Millesimoquadringentesimoquadragesimoseptimo.

(P. H.)

Papirral lezárt kis vörös pecsét.

(Eredetie hártyán, melynek jobbik két szege le van tépve, — a gyulafehérvári káptalan levéltárában, Miscellaneorum Cista 1-ma Fascicul. 2. Nr. 42.)

1457.

Nos Ladislaus Dei gracia Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. Rex, Austrie et Styrie Dux, necnon Marchio Moravie etc. Memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit vniuersis. Quod nos tum ad humillimam supplicacionis instanciam fidelium nostrorum Michaelis Dees dicti de Thomoshel *) et Stefani filÿ Sysman de Bozÿas per eos in ipsorum ac ceterorum Vniversorum Nobilium et Keniziorum nec non aliorum Valachorum de Districtibus Lugas, Sebes, Mihald, Halmas, Krassofw, Borzafw, Komiathy et Illyed vocatis nominibus et in personis nostre propterea porrecte Maiestati, tum vero consideratis fidelitatibus et fidelium seruiciorum meritis eorundem Vniversorum Nobilium et Keniziorum ac ceterorum Valachorum, quibus ÿdem non solum predecessoribus nostris Regibus Hungarie, sed et nobis se gratos reddiderunt, et acceptos, et presertim eo respectu, quod ipsi in confinÿs Regni nostri collocati, in custodia et tuicione Vadorum Danubÿ contra crebros incursus Turcorum, utpote qui ipsum Regnum nostrum in illa parte vel depredare, vel homines eiusdem Regni nostri sine discrecione sexus et etatis inpune abducere in seruitutem consueuerunt, personas, resque et bona sua fortune casibus summittere, damnaque et incommoda ac vulnera dira suscipere non formidant. Volentes eisdem gratitudinis vicem rependere, omnia et singula eorundem Valachorum et Keniziorum priuilegia, super quibuscunque eorum libertatibus, prerogatiuis et Juribus confecta, ac si presentibus literis nostris de uerbo ad uerbum inserta essent, sub illis tamen condicionibus, oneribus et seruitutibus, quibus eadem emanata et per predecessores nostros Reges Hungarie ipsis concessa sunt, Authoritate Regia pro eisdem nobilibus Valachis et Kenezys ceterisque Valachis presentibus scilicet et futuris perpetuo valitura, roboramus et confirmamus, eosque in unum quemque

*) A gyulafehérvári káptalan: Teömeöshel.

eorum sicuti maiorem, sic et minorem in omnibus huiusmodi eorum libertatibus prerogatiuis et Juribus manutenere et conseruare promittimus. Et nihilominus ut ipsi Nobiles Valachÿ et Kenezÿ firmata inter se vnione dicta seruicia nostra et Regni nostri in tuendo vado Danuby eo melius continuare possint, decreuimus a modo in posterum in prefatis octo districtibus nullo unquam tempore alicui extraneo possessiones et villas donare, nisi illis qui bene meriti propter eorundem seruicia videbuntur. Et quod huiusmodi octo districtus ab invicem non separabimus, nec aliquem ex eis alicui donabimus, sed Sacre Regni nostre Corone sicuti predecessores nostri Reges, sic et nos quasi simul iunctos tenebimus. Imo prefatum districtum Komÿathÿ, qui per quondam Serenissimum Principem dominum Sigismundum Romanorum Imperatorem ac Hungarie etc. Regem, Auum nostrum charissimum quondam Joanni de Hunyad alias eiusdem Regni nostri Hungarie Gubernatori impignoratus, ac per Incolas eiusdem Districtus ab eodem redemptus esse perhibetur prefatis septem Districtibus iterum anectimus, decernendo a modo deinceps, sicuti aliquem alium ex ipsis Districtibus, ita et ipsum districtum Komiathy de corpore illorum districtuum esse, atque uno et eodem privilegio cum illis gaudere. Preterea annuimus eidem Nobilibus Valachis et Kenezÿs ut nullus eos iudicet preter Comitem eorum pro tempore constitutum, cuius iudicio si contenti non fuerint, ad Judicem Curie nostre, et dehinc in nostre Maiestatis personalem presenciam possint et valeant causas eorum provocare. Volumus insuper quod Comites eorum vel Vicecomites pro tempore existentes, in exigendis Byrsagÿs et Judiciorum grauaminibus Equum leporarium, Arma et Aves convictorum vel convincendorum auferre non presumant, nec aliter pro exactione huiusmodi Birsagiorum, nisi sumpto secum Judice Nobilium eorundem Valachorum exire valeant modo aliquali. Postremo eosdem Nobiles Valachos instar verorum nobilium Regni nostri. Item Kenezios eorundem Valachorum ex omni solucione tributi tam nostri quam aliorum quorumcumque exemtos esse volumus et supportatos, et quod nullus omnino hominum res et bona eorum et Jobbagionum ipsorum in quibusuis locis arestare seu prohiberi facere, aut eosdem vel dictos eorum Jobbagiones ad cuiusuis instanciam iudicare vel eorum astare Judicatui compellere presumant, sed aliqui quidquam actionis vel questionis contra eosdem Nobiles Valachos et Kenezios, aut annotatos ipsorum Jobbagiones vel alterum eorum haberent vel habere spera-

rent, hi id contra prefatos ipsorum nobilium Valachorum Jobbagiones in presencÿs eorundem Nobilium aduersus autem eosdem Nobiles Valachos et Kenezios coram prefatis Comitibus eorum pro tempore existentibus prosequantur, qui si in reddenda iusticia tepidi fuerint, in presencia Judicis Curie nostre, et si ibi iterum iusticia eis deerit, in presenciam nostre Maiestatis iuridice prosequantur, ex parte quorum omni contra eos querulanti iudicium et iusticia impendetur, prout dictabit ordo iuris. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes literas nostras secreto Sigillo nostro quo vt Rex Hungarie vtimur impendenti communitas duximus concedendas. Datum Vienne in festo decollaciconis Beati Joannis Baptiste Anno Domini Millesimo quadringentesimo quinquagesimo septimo. Regnorum autem nostrorum anno Hungarie etc. decimo octauo, Bohemie vero quarto.

(Báthory Gábor 1609. évi átiratából, a Macskási család levéltárában. Báthory Gábor ezen megerősítő levelét átirták a gyulafehérvári káptalan requisitorai 1634. évben, és ujra a gyulafehérvári káptalan 1800 augustus 24-én Ferencz királynak ugyancsak 1800 év augustus 19-én Kolozsvárott kelt parancsa folytán. Közli V. László király ezen kiváltságát Maniu Basil is: Disertatiune Istorica-Critica si literaria tractanda despre originea Romaniloru din Dacia-Trajana, czimü, oláh nyelven irt munkájának 541. lapján, a forrás megnevezése nélkül, és némi hibákkal. A kiváltságlevél eredetije még eddig lappangván, leghitelesebb a Macskási család levéltárában létező Báthory-féle eredeti átirat, — ebben azonban a 15. század helyesirása mellöztetvén, a szövegben a régi helyesirást visszaállitandónak véltem.)

1457.

Commissio propria domini Regis.

Ladislaus dei gracia, Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. Rex, Austrieque et Stirie dux, necnon Marchio Morauie etc. fidelibus nostris vniuersis et singulis volahis Nobilibus et Kenezys districtus Komÿathi Salutem et graciam. Grato animo accepimus fidelitatem et seruicia vestra, ex parte vestre vniueritatis per hunc vasa de Gamza, nuncium vestrum, nobis oblata, et eciam intimata, in

facto predicti districtus Komyathÿ nobis summe placita fuerunt, Intimatis enim, quod quamquam, ipse districtus dudum per condam dominum Sigismundum, Imperatorem, ac Hungarie etc. Regem, auum nostrum, condam Magnifico, Johanni de Hwnÿad in certa summa pecuniarum obligatus fuerat, Tamen vos, huiusmodi summam pecunie eidem condam Johanni de Hwnyad, et suis filys e vestri medio, iam in toto, soluissetis et expediuissetis, obhocque petebatis nostram maiestatem, vt ipsum districtum Komÿathi, alys septem districtibus volahicalibus a quibus vtpremittitur, per ipsum dominum Sigismundum regem, abstractus fuit, iterato reannectaremus et reincorporaremus Super quo fidelitati vestre taliter respondemus, quod nos maxime ex consideracione, vt vos, vnacum ceteris volahis Nobilibus et kenesys prescriptorum septem districtuum ad seruicia nostra ad que pro conseruacione, et defensione, confiniorum, et vadorum illarum parcium inferiorum ex consuetudine obligamini, insimul pariter intendere, et inuigilare, atque nostre maiestati ac Sacre Corone illius Regni nostri melius et comodius seruire valeatis, prefatum districtum komyathi, pretactis alys septem districtibus volahicalibus readiunximus et reincorporauimus, prout hoc ex litteris nostris priuilegialibus videbitis clarius contineri, Volumusque omnino efficere, eciam in casu, quo, summa predicta pro qua Idem districtus fuit obligatus per vos, nondum plene esset soluta, vt districtus ipse, ab huiusmodi obligacione liber prescriptis alÿs septem districtibus sit per nos incorporatus perm(an)-at, Quamobrem fidelitati vestre vniuersitatis, presentibus firmiter precipientes mandamus sic omnino habere volentes, quatenus a modo deinceps semper successiuis temporibus ad omnia facta negocia et seruicia nostre maiestati et sacre Corone Regni nostri, necnon circa defensionem et custodiam confiniorum, ac vadorum, cum volahis Nobilibus kenezÿs ac alÿs illorum septem districtuum hominibus vnanimiter totis vestris viribus attendere et inuigilare debeatis, et quilibet vestrum debeat omnibus modis, Et aliud nullatenus facere ausuri in premissis. Datum Wyenne, in festo decolacionis beati Johannis baptiste Anno domini Millesimo qnadringentesimo quinquagesimo Septimo, Regnorum autem nostrorum Anno Hungarie etc. decimo octauo Bohemie vero quarto.

(P. H.)

Eredetie papiron a *Macskási Itban* (Fasc. 20. Nro 631.)

Közli: Szabó Károly.

1464.

Mátyás király megparancsolja az aradi káptalannak, hogy Vrányi Jánost, Györgyöt, Mihályt és másik Györgyöt Krassó vármegyében az illyédi kerületben fekvő Verbolcz, Marinkolcz, Dicsin, Tyúkó, Lugoth és Csegló helgségekbe, melyeket őseik s magok is békében birtak és birnak, igtassa be. Kelt Budán 1464.

. . . . . .

Mathias dei gracia Rex Hungarie Dalmacie Croacie etc. fidelibus nostris Capitulo ecclesie Orodiensis Salutem et graciam Cum nos attentis et consideratis fidelitatibus et fidelium seruiciorum gratuitis meritis fidelium nostrorum Johannis Georgÿ, Michaelis et alterius Georgÿ de Wran *) per eos primum vti didicimus sacre huius Regni nostrj Hungarie Corone Tandem vero mayestatj nostre sub locorum et temporum varietate cum summa fidelitatis constancia exhibitis et impensis, possessiones Werbolcz, Marinkolcz, Dichÿn, Thiwko, lwgoth et Cheglo vocatas in Comitatu de Crasso et indistrictu de Illyed existentes habitas, Inquarum pacifico dominio Idem Johannes Georgius Michael et alter Georgius progenitores suos ab antiquo perstitisse seque persistere asserunt eciam depresentj, simulcum cunctis ipsarum vtilitatibus et pertinencÿs quibuslibet prémissis sic vt prefertur stantibus et se habentibus Memoratis Johanni Georgio Michaelj et alterj georgio ipsorumque heredibus et posteritatibus vniuersis *sub illis modis et condicionibus quibus ceteri Nobiles prefati districtus possessiones tenere solent* vigore aliarum literarum nostrarum donacionalium exinde confectarum inperpetuum contulerimus velimusque eosdem in domirium earundem per nostrum et vestrum homines legitime facere Introducj Super quo fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum quo presente petrus Bogdo**) vel ladislaus de Brayan siue georgius filius Maro ac Johannes de patak Alÿs absentibus homo noster Ad facies dictarum possessionum vicinis et commetaneis earundem vniuersis inibi legitime conuocatis et presentibus accedendo Introducat prefatos Johannem Georgium Michaelem

*) *Wran* a mai *Vrány* falu Krassóban az oravicai járásban.
**) A káptalani jelentésben Bogdosy.

et alterum Georgium indominium earundem statuatque easdem eisdem simulcum cunctis vtilitatibus suis et pertinencÿs quibuslibet premisse nostre noue donacionis titulo perpetue possidendas si non fuerit contradictum contradictores vero si qui fuerint euocet eosdem contra annotatos Johannem georgium Michaelem et alterum Georgium nostram inpresenciam ad terminum competentem racionem contradictorum (igy) eorum reddituros Et posthec huiusmodi Introduccionis et Statucionis seriem cum contradictorum et euocatorum si qui fuerint vicinorumque et commetaneorum qui premisse Statucioni intererunt nominibus terminoque assignato nobis fideliter rescribatis Datum Bude feria quarta proxima post festum beatorum Thiburcÿ et Valerianj martirum Anno domini Millesimo quadringentesimo Sexagesimo quarto Regni nostrj Anno septimo Coronacionis vero primo.

Az aradi káptalan 1464-diki beigtatási kiváltságleveléből (az erd. Muzeumban.) Közli: Szabó Károly.

1464.

Az aradi káptalan kiváltságlevele, melyben bizonyítja, hogy Mátyás király 1464 . . . . kelt parancsa értelmében Vrányi Jánost, Györgyöt, Mihályt és másik Györgyöt, a Krassó vármegyében az illyédi kerületben fekvő Verbolcz, Marinkolcz, Dicsin, Tyúkó, Lugoth és Csegló helységekbe, uj adomány czimén minden ellenmondás nélkül beigtatta. Kelt 1464.

Capitulum Ecclesie Orodiensis Omnibus Christifidelibus presentibus pariter et futuris presencium noticiam habituris Salutem in salutis largitore Ad vniuersorum noticiam harum serie volumus peruenire Quod nos literas Introductorias pariter et Statutorias Serenissimi principis domini Mathie dei gracia Regis Hungarie Dalmacie Croacie etc. domini nostrj naturalis nobis preceptorie directas sumpmacum reuerencia recepimus in hec verba, Mathias dei gracia Rex *stb.* (*lásd*: *külön*). Nos igitur mandatis Regie serenitatis in omnibus obedire cupientes vt tenemur vnacum Georgio filio Maro de Pathak homine suo regio predicto vnum exnobis videlicet honorabilem Magistrum ladislaum de Pankotha socium et concanonicum nostrum ad premissas Introduccionem et Statucionem faciendas nostro protesti-

monio transmisimus fidedignum Qui tandem exinde ad nos reuersi nobis concorditer retulerunt Quod ipsi in festo natiuitatis virginis gloriose proxime preteriito et alÿs diebus ad Id aptis et sufficientibus ad facies dictarum possessionum Werbolcz Marinkolcz Dÿchin Thywko lwgoth et Cheglo vocatarum in Comitatu de Crasso et districtu de Illÿed existencium habitarum vicinis et commetaneis earundem vniversis inibi legittime conuocatis Signanter Johanne de Pribinipathak et Petro Bogdosy de Bussicze et presentibus accedendo Introduxisset prefatos Johannem Georgium Michaelem et alterum Georgium de Wran in dominium earundem Statuissentque easdem eisdem simulcum cunctis earundem vtilitatibus et pertinencÿs quibuslibet premisse Regie noue donacionis Titulo perpetue possidendas nullo penitus contradictore apparente tam in facie dictarum possessionum quam expost coram nobis Incuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes literas nostras priuilegiales pendentis et autentici Sigilli nostri munimine roboratas duximus emmanandas Datum per Manus Magistrj Johannis (lec)toris socÿ et concanonicj nostri Anno domini Millesimo quadringentesimo sexagesimo quarto quintodecimo die diej Introduccionis et Statucionis prenotatarum, presentibus ibidem Honorabilibus dominis Demetrio Cantore Martino Custode altero Martino de Zombor et Stephano de Gyanthe Ceterisque Canonicis fratribus nostris indej ecclesia Regj sempiterno iugiter famulantibus.

Eredetie pergamenen az Erd. Muzeumban (Jos. Comitis Kemény Diplomatarium Autographum Tom. II.). — Vörös és kék selyem zsinórról függött pecsétje elveszett.

Hátára irva későbbkori kézzel: Krasso vgyeben nemelj falukrol *Uraj* *) familiat illetö Pura Statutoria Level.

Közli: Szabó Károly.

1464.

Co propria domini Regis.

Nos Mathias Dei Gratia Rex Hungariae, Dalmatiae, Croacie etc. Memorie commendamus tenore presencium significantes quibus

*) Tévedve olvasta az illetö a de wraη szót *Uraÿ*-nak.

expedit vniuersis. Quod nos attentis et consideratis fidelitatibus et fidelibus servitÿs fidelium nostrorum Jacobi de Macskas, ac Thomae filÿ Romani de Perlŏ per eos primum Sacrae hujus Regni nostri Hungariae Coronae tandemque nostrae Majestati sub Locorum et Temporum varietate cum constantia fidei et sollicitudine indefessa exhibitis et impensis, *Praedium Perlo* [1]) vocatum in Districtu de *Lugas* habitum, in cuius pacifico dominio ÿdem ab antiquo perstitisse, seque persistere asserunt, etiam ad praesens, item totum et omne Jus nostrum Regium, siquod in eodem Praedio *Perlŏ* [2]) ac in alÿs quibusdam praedÿs, *Sidimir Pataka*, *Dragotenest* [3]) et *Tÿnko* vocatis, in dicto districtu de *Lugas* habitis qualiterumque haberemus, aut nostrum ex quibuscunque causis, vÿs, modis, et Rationibus concernerent Maiestatem, simul cum cunctis eorundem utilitatibus et pertinentÿs quibuslibet, Terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis pascuis, foenetis, sÿlvis, campis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis vinearum que promontorÿs aquis, fluuÿs, piscinis, piscaturis, aquarumque decursibus, molendinis ac Molendinorum locis, et generaliter quarumlibet utilitatum et pertinentiarum eorundem integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis, sub suis veris metis, et antiquis ad eadem Praedia de iure spectantibus, et pertinere debentibus, praemissis sic ut praefertur Stantibus et se habentibus Memoratis Jacobo, et Thomae filio Romani, ipsorum haeredibus et posteritatibus vniversis dedimus donavimus, et contulimus; imo damus, donamus et conferimus jure perpetuo et irrevocabiliter tenendum possidendum pariter et habendum; salvo Jure alieno harum nostrarum vigore et testimonio Literarum mediante, quas in formam Privilegÿ nostri redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae. Datum Budae feria secunda proxima ante festum Ascensionis Domini Anno ejusdem Millesimo Quadringentesimo Sexagesimo quarto, Regni nostri Anno septimo, Coronacionis vero prim°.

(A gyulafehérvári káptalan 1689. átiratából, mely azt is mondja, hogy az eredeti levélre vörös viaszban a király nagyobb pecséte volt rányomva. Egyszerü másolat a tinkovai Macskási család levéltárában XXII. csomag, 748. szám. Ugyanitt Huszti András másolata 889. szám alatt.)

---

[1]) Husztinál: Perleo. [2]) Husztinál: Perlö. [3]) Fekvésénél fogva hihetöleg Dragomirest.

1470.

Nos Jacobus Maczkas ac Johannes More, et Vasa Castellani Castri Sydowar Memorie commendamus per presentes quod nos in sede nostra Judiciaria vnacum Nobilibus comprouincialibus *Sedis lugas* sedissemus, ab vna parte Jacobus de *Marga*, parte vero altera Sandrinus Sysman, nostram veniens in presenciam, per eundem Jacobum extitit in hunc modum, quod ipse tempore Michaelis ac Stephani de Mothnok Banis Zewriniensibus, vnacum Sandrino fratre in Castro Zewriniensi fuissent Castellani, tunc dictus Sandrinus Syman (igy) de porcione sua prouentus eiusdem Castri triginta duos florenos Auri recepisset et abstulisset, qui quidem Sandrinus, coram nobis extitit in hunc modum, quod ipse de porcione eiusdem Jacobi plus non recepisset nisi viginti duos florenos Auri, hÿs auditis nos vnacum dictorum Nobilibus comprouincialibus, disposuimus et ordinauimus, ut predictus Sandrinus Sysman, predicto Jacobo decem et Nouem florenos Auri soluere teneretur, Id ambe partes ad disposicionem et oridinacionem prefatorum Nobilium comprouincialium, contenti extiterunt, Nosque vnacum prenominatorum Nobilium comprouincialium pro sulucione dictorum florenorum Sandrino terminum asignamus, terminoque adueniente sepe dictus Sandrinus, prenotatos florenos Jacobo marga deponere non potuit, sed in tribus possessionibus porcionarÿs videlicet *Bozyas*, *Ohaba felsew Borzas*, vocatas, eidem Jacobo marga, predictos florenos asignabat, hys visis et audítis Martinus Thewrsewk frater et consanguineus eiusdem Sandrini, contradixit, vt sepe nominate porciones possessionarie ipsum similiter concernerent sicuti Sandrinum Sysman, ad manus alienas prefatas porciones possessionarias intromittere non vellet, sed ipse, prenominatis florenis prodictis porcionibus possessionarÿs videlicet *Bozyas Ohaba felsew Borzas* deponere vellet, ita dum et quando fratres eiusdem Martini Thewrsewk redimere vellent extunc Idem Martinus, dictas porciones possessionarias remittere debeat et teneatur, tunc sepedictus Martinus decem et Nouem florenos coram nobis prenominato Jacobo marga plene et integraliter deposuit et soluit testimonio presencium mediante Datum in *Sydowar* feria tercia post festum penthecostes Anno domini Millesimo CCCCo Septuagesimo.

(Eredetie papiron a tinkovai Macskási család levéltárában,... csomag, 883. darab. Szöveg alatt apró pecsét fehér viaszban.)

1478.

Nos Jacobus de Marga et Raÿn waywoda vice Bani Zewrinienses Memorie commendamus tenore presencium significantes Quatenus nos feria quinta proxima post festum Beatorum Simonis et Jude proxime nunc preteritum, cum vniuersis nobilibus, et Andrea de waralya Judice nobilium districtus Karansebes, ad eundem opidum *Sebes* pro faciendo Judicio conuenissemus Tunc nobilis vir Kopaz de *wad* coram nobis personaliter constitutus, contra et adversus Nobilem virum Georgium filium condam Nobilis Ladislai Gaman de Byzere, per modum accionis proponere curauit in hunc modum Quod ipse Nobilis Georgius, ex amonicione et informacione dicti condam Ladislai Gaman patris sui, ipso adhuc in humanis agente, pristinis temporibus cum quodam Molendinatore suo insurgendo ad quendam Molendinum suum super fluuium Byzere appellatum habitum, et in districtu Sebes existentem, Irruissent, eundemque Molendinum more Turcorum succendissent, et penitus combussissent, vnde ipse actor Sexaginta florenorum auri dana (igy) se allegabat patuisse, Quod cum audiendo ipse Nobilis Georgius supradicta proposita et allegata ipsius actoris premisso modo contra ipsum facta, coram nobis abnegauit, ac se a tali crimine penitus inculpabilem et inmunem fieri afirmabat, Quarum parcium proposita nos audientes et percipientes, tali Judicio duximus determinandum et Judicandum, Quod ipse prefatus Georgius duodecimo se personis sacramentum deponere teneatur *Juxta antiquam et aprobatam legem districtuum volahicalium* vniuersorum, hoc modo, quod ipse predictum Molendinum ipsius Nobilis Kopaz vnacum Molendinatori suo, ex amonicione consensuque et informacione predicti patris sui videlicet condam Nobilis Ladislai Gaman, non succendit et neque eidem predictorum LX florenorum auri damna contullit, ad id certo per nos sibi designato termino, tandem ipse Nobilis Kopaz ad Intercessionem multorum proborum Nobilium virorum annotato Nobili Georgio attracto (igy) id concessit, quod solum secundus met sacramentum deponere teneatur, et hoc sic vt ipse Nobilis Kopaz vnum eligeret et adoptaret Nobilem quem vellet qui cum predicto Nobili Georgio predictum deponere teneatur sacramentum, quod et factum est, elegitque et adoptauit, Nobilem virum Nicolaum de Byzere ipso Igitur termino adueniente prefatus Georgius racatttus vnacum predicto Nobili Nicolao

de Byzere sacramentum vti per nos ad Iudicatum extitit deposuit, in quo nobis annotatus Nobilis Georgius, contra prefatum Kopaz quitus expeditus et modis omnibus absolutus remansisse videtur, et neque de cetero est Impediendus, presencium per vigorem, presentes tandem *propter carenciam Sigilli propry districtus*, cum Sigillis nobilium virorum Jacobi de Marga, vice Bani ac Andree Judicenobilium, nec non Michaelis de Mothnok (ac D)emetri de Machkas fecimus confirmare, Scriptis loco vt supra feria quinta in festo videlicet (Barn) habe. . . . Anno domini Millesimo quadringentesimo LXX-mo octauo.

(Eredetie papiron a Sombory család levéltárában. Szöveg alatt 4 apró pecsét.)

1484.

Mathias dei gracia Rex Hungarie Bohemie etc. Fidelibus nostris Capitulo Ecclesie Orodiensis Salutem et graciam Cum nos consideratis fidelitate et seruicÿs fidelis nostri Egregÿ Jacobi Gerlysthey per eum Sacre imprimis dicti Regni nostri Hungarie Corone Et deinde Maiestatj nostre cum omnj fidelitatis constancia exhibitis et impensis, possessiones *Gerlysthe Jalsanycza Rwdarÿa Rwstnjk prilipacz Hernyak Marsyna* et *Zelÿste* vocatas omnino in districtu de *Halmas* existentes habitas In quarum pacifico dominio Idem Jacobus precessores suos ab antiquo perstitisse seque persistere asserit eciam de presenti Simulcum omni Jure nostro Regio si quod in eisdem qualitercumque haberemus Aut nostram ex quibuscunque causis vÿs modis et racionibus concerneret Maiestatem Ac pariter cum cunctis earundem vtilitatibus et pertinencÿs quibuslibet, premissis sic vt prefertur stantibus et se habentibus Memorato Jacobo Gerlysthey suisque heredibus et posteritatibus vniuersis vigore aliarum litterarum nostrarum nostre nove donacionis titulo superinde confectarum imperpetuum contulerimus velimusque eundem in dominium earundem per nostrum et vestrum honimes legittime facere Introduci Mandamus igitur fidelitatj vestre firmiter quatenus uestrum mittatis honimem pro testimonio fidedignum quo presente Lazarus de *Bohowyth* aut Georgius Thyzoúicza vel Stephanus de *Machoris* Alys

absentibus homo noster ad facies predictarum possessionum vicinis et commetaneis earundem inſibj legittime conuocatis et presentibus accedendo Introducat prefatum Jacobum in dominium earundem Statuatque easdem eidem premisse nostre noue donacionis Titulo perpetuo possidendum Si non fuerit contradictum Contradictores uero si qui fuerint euocet eos contra annotatum Jacobum nostram personalem in presenciam ad terminum competentem racionem contradiccionis eorum reddituros Et posthec huiusmodi Introduccionis et Statucionis seriem cum contradictorum et Euocatorum si qui fuerint vicinorumque et commetaneorum qui premisse Statucioni intererunt nominibus terminoque assignato Eidem nostre personali presencie fideliter rescribatis Datum Bude In festo Beati Mathie Apostoli Anno domini Millesimo quadringentesimo octogesimo quarto Regnorum nostrorum anno Hungarie etc. vigesimo sexto Bohemie vero quinto decimo.

(Kívül: Fidelibus nostris Capitulo Ecclesie Orodiensis pro Egregio Jacobo Gerlysthey Statutoria et Introductoria.)

(Oldalvást: Execucio facta fuit feria quarta proxima post festum beati Marci Euangeliste proxime preteritum homo Regius Lazarus de Bohowyth noster vero dominus ladislaus lector vicini et commetanei Georgius Thizawycza Stephanus Machwrÿsÿ ladislaus Banyaÿ et Johannes de dicta Machwrÿsÿ.)

(Eredetie a gyulafehérvári káptalan levéltárában. Zárlatán vörös pecsét nyomával.) *)

*) Az értekezésem tárgyára vonatkozó több okleveleket nem közölhettem, mert az akadémiai ügyrend szerint, az értekezés öt ívnél többre nem terjedhet.

9
0-82
L: 505

MARGUM ÉS CONTRA-MARGUM.

(CASTRA AUGUSTO FLAVIANENSIA, VAGY CONSTANTIA)

HELYFEKVÉSE.

FORRÁSOK ÉS KÖZVETLEN HELYBUVÁRLAT ALAPJÁN.

IRTA

DR. ORTVAY TIVADAR,

AKADÉMIAI L. TAG.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1876. január 3-iki ülésén.)

Biblioteca centrală regională
Timișoara

BUDAPEST, 1876.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.

(Az Akadémia épületében.)

Budapest, 1876. Nyomatott az Athenaeum r. társ. nyomdájában.

I. FEJEZET.

A Margum-kérdés eredete és jelentősége hazai történelmi szempontból.

A régi topographia elhanyagoltsága és ennek okai. — Egyik téves állítása, hogy Margum hazánk területén feküdt. — Ez állítás általánossága a külföldi irodalom helyesb tájékozottsága ellenében. — A tévedés ujabb keltünek látszik s nyilván a római Dáczia közigazgatási beosztására vonatkozó fogalomzavaron alapszik. — Az iróink által idézett források s Margumnak általuk történt topographiai meghatározása. — A kérdés világtörténelmi jelentősége.

Aránylag a legtöbb tévedés, mely a rómaiaknak hazánk területén történt letelepedésére vonatkozólag történetirodalmunk terén felmerül, — a *topographiára* esik.

Egyrészt a források megbizhatatlansága, másrészt pedig azok helytelen értelmezése annyi zavart idézett elő, hogy nyilván még sokáig fog kelleni a jó szerencsére várni, midőn majd minden egyes tévedés kútforrása fel lesz fedezve, az anachronismus kijavítva, a bonyolult, zavaros kérdés kritikailag tisztázva.

Egy ilyen anachronistikus állítás többi között az is, *hogy Délmagyarországon, vagyis a Maros, Tisza, Duna és Erdély közti területen, egy római telepítvény, a hirneves* **Margum** *létezett.*

Ez állitás a külföldi irodalomnak e tekintetbeni helyesb tájékoztatása daczára, meglehetősen átment nálunk a tudományos köztudalomba. Ujra és ujra állitották azt iróink, sőt midőn történetmüvelésünk legujabb szakában a kritikának már könnyüvé válhatott az anachronismus felismerése, az állitás

mégis még egyre fenn birta magát tartani, *amint legujabban is tényleg mint teljesen positiv tétel került az olvasó közönség elé.* [1])

Hogy ki állitotta ezt először s illetőleg hogy mi alapon szülemlett meg tulajdonképen a tévedés, egész bizonyossággal nem állithatom, de bizonyosként vélem mondhatni, *hogy e téves állítás egészben véve nem oly felette idös, s hogy kútforrását nyilván azon fogalomzavarban kell keresni, mely az egykori római Dáczia közigazgatási beosztására nézve a hazai és külhoni történetirodalomban egyaránt általános volt.*

Egy századunk első tizedében megjelent munkában ugyanis, *Miller Jakab Ferdinándnak*, a mehadiai Herkulesről irt s kritikai észrevételekkel 1806-ban közrebocsátott munkájában az úgy hivott *bánsági* Traján-gyarmatokat illetőleg olvassuk a többi között: »Non minus *Margum*, Arcidavam, Turrim Litteratam, Centum puteam, Berzoviam, Ad aquas, Lizicinum, Morisenum, Tibiscum, aliaque in *ripenni Dacia* exsurrexisse Municipia ex ruderibus, quae inibi inventa sunt, *dulcis amicus meus Engelius perquam dilucide exploratum reddidit.*« [2])

Miller tehát *Engelre* hivatkozik Margum Délmagyarországban létezettségének bizonyitásában!

Egészen más forrásra utal egy Millernél ujabb iró. *Oltványi István* egykori csanádi káptalani nagyprépostnak egyik hátrahagyott foliokéziratában ugyanis a dácziai nevezetesebb Traján-telepek *Margummal* együtt tökéletesen a fenntebbi sorrendben hozatnak fel, forrásúl pedig egy klassikus történetiró, *Eutropius* idéztetik.[3])

S ez a forrásidézés mindenesetre többet látszik mondani, mint Millernek hivatkozása.

Ami pedig a többi irót illeti, azt tapasztaljuk, *hogy az állítás náluk minden forrásutalás nélkül kerül elö. Griselini* [4]),

---

[1]) L. *Dél-Magyarország vagy az ugynevezett Bánság külön történelme.* Irta: Böhm Lénárt. Pest, 1867. I, 32.

[2]) *Hercules Mehadiensis animadversionibus criticis illustratus* a Jac. Ferd. *de Miller.* Pestini. 1806.

[3]) *Annales Capituli Ecclesiae Cath. Csanádiensis.* M. S.

[4]) *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeswa-*

az »*Ujabb Ismeretek Tára*« irói [5]), *Vályi* [6]), *Preyer* [*]), *Böhm* [7]) és a többi semmi történeti alapot ki nem jelölve, egyszerűen csak felemlitik.

A dologban egyébiránt legérdekesb az, hogy iróink Margumot nemcsak mint magyar területen feküdt római helyet jelölik ki, *hanem még topographiailag meg is határozzák annak helyfekvését!* A Margum-vitatók között ugyanis *többen állitották, hogy az Torontálvármegyében, a mai Nagy-Becskerek helyén feküdt s igy e városnak mintegy első alakultát képezte.* [8])

Már pedig ez állitás *történeti szempontból* felette figyelemre méltó. Mert hiszen *Margum* városához a történelem oly emlékeket füz, melyeket egyátalán nem nevezhetni másodrangúaknak.

Három IV-ik századbeli történetiró — *Flavius Vopiscus, Sextus Aurelius Victor* és *Eutropius* — ugyanis azt emliti, hogy *Margum*nál döntetett el két császári vetélytárs: Carinus és Diocletian fegyveres viszálya s ezzel egy világbirodalom sorsa, mit egy IV-ik századbeli iró — *Jeromos* — egy V-ik szá-

---

rer Banats in Briefen an Standespersonen und Gelehrte. Wien, 1781. Im Verlage bey Johann Paul Krausz. I. Theil. 5. lap.

[5]) *Ujabb Ismeretek Tára.* Pest. 1850. 3. füz. 309. l.

[6]) *Magyarországnak Leirása.* Készitette *Vályi* András. Budán, 1796—99. köt. III, 476. lap.

[*]) Die römischen Pflanzstädte, welche auf diese Weise in der *Dacia ripensis*, oder dem heutigen *Temeser* Banate emporstiegen, waren folgende: *Csernes*, **Margum**, *Arcidava* stb. (*Monographie der königlichen Freistadt Temesvár.* Von Johann N. *Preyer.* Temesvar 1853. 1. lap.)

[7]) I. k. i. h.

[8]) Ugy látszik Bárány állitása, melylyel *Becskerek* városának eredetét a *római* korszakba helyezi (*Torontálvármegye Hajdana.* Emlegette *Bárány* Ágoston. Budán 1845. 61. lap.) szintén feljogositott egyeseket azon hitre, hogy *Margum* itt keresendő. Böhm állitására nézve egyébiránt megjegyezzük, hogy ő ugyan *Margumot* határozottan Nagy-Becskereknek értelmezi (i. k. 32. l.), de ez inkább talán csak elnézésből történt, a szövegben a szükséges kérdőjel kifelejtetvén akár a szerző, akár a szedő által. Hiszen Böhm egyik jegyzetében (i. k. I. köt. II. könyv. 3 fej. 371. lap. 18. jegyz.) Bárány szövegét e szavakkal toldja meg: »*Valjon azonban e város valóban Margumnak neveztetett, az még nincsen eldöntve.*«

zadbeli iró — *Prosper Aquitanus* és egy VI-ik századbeli iró — *Aurelius Cassiodorius* — is ismételnek.

Egy V-ik századbeli byzanti történetiró — *Priscus Rhetor* — meg arról tudósit, *hogy Margumban köttetett meg azon hun-byzanti béke*, mely Thierry szavai szerint Attilának mintegy fegyvertárúl szolgált a római birodalmat politikával verni, midőn fegyverrel nem szorongatta. [9]) Ugyanő tőle tudjuk meg azt is, hogy *Margum*ban püspökség létezett, s hogy *Margum* birtokba vételével Attila kezébe került volt egész Moesia.

Egy VI-ik századbeli iró — a góth *Jornandes* — pedig arról értesit, hogy *Margum* volt azon hely, melynél *Mundo*, Attila utolsó sarja, Sabinianussal megküzdött s Theodoric által segittetve, győzedelmeskedett.

Igy tehát ha igaz lenne, hogy Margum hazánk területén feküdt s illetőleg, hogy az a mai Becskerekkel azonos, akkor természetesen hazánk s nevezetesen Becskerek talaja nagy és kiható történeti momentumoknak volna a multban szinpada. Becskerek ez állitás helyességének esetére *világtörténelmi* ponttá válnék s mint ilyen, hazánk területének politikai és egyházi történetén vajmi nevezetes módosulást eszközölne.

Ezért nyilván nagyon is megérdemli e kérdés a behatóbb kritikai tárgyalást, s ezt annyival inkább, minthogy itt nem csak egymaga *Margumról*, hanem egy ennek helyfekvésétől feltételezett másik római telepitvényről, a *Contra-Margumról* — is szó van.

Nevezetesen eldöntendő:

Először: *Valóban hazánk területén feküdt-e Margum? s illetőleg azonosítható-e vele az ősi Becskerek?*

Másodszor: *A történetileg constatált Margum hol feküdt?*

Harmadszor: *Contra-Margum hazánk földjén a Duna mellett, a római Dácziában, avagy Szerbiában a Morava mellett a római Moesiában feküdt-e?*

---

[9]) *Attila története.* Irta Thierry Amadé. Fordította Szabó Károly. Pest 1865. 44. lap.

II. FEJEZET.

Margum nem feküdt hazánk területén.

Miller helytelen idézete. — Engel szóval sem állítja, hogy Margum hazánk területén feküdt volna. — Oltványi helytelen idézete. — Eutropius sem állítja, hogy Margum a trajáni Dáczia gyarmathelye lett volna. — Az állítás inkább merő fogalomzavaron és történetbuvárlati fölületességen alapszik. — A forrástanulmányok egészen mást bizonyítanak. — Egyetlen régi forrásmű sincs, mely Margumnak hazánk területén való létezettségét bizonyítaná. — Marga nevű mai oláh falucska nem képezhet érvet, mert helyén az ősi Pons Augusti feküdt. — A bánteleki puszta régiségleletei sem képezhetnek érvet a forrásművek ellenkező tanúskodása ellenében.

Ami az első kérdést illeti, mindenekelőtt is szemügyre kell vennünk, mit *Engel* s *Eutropius* róla mondanak, mint kikre az irodalomban hivatkozás történik.

Miller állítása szerint Engel *érvekkel* mutatta volna ki Margumnak hazánk területén való létezettségét. Ám ha Engelnek hivatolt munkáját megtekintjük, legott meg kell győződnünk az idézet helytelenségéről. Mert Engel, ámbár Dáczia közigazgatási beosztására nézve tagadhatatlanul beleesett azon egykor köz elfogadásba ment hibába, mely az ugynevezett *temesi Bánságot parti Dacziának* nevezte el, a Margumról való tévelyt ő még sem követte el. A régi Dáczia, mint római tartomány geographiájáról közzétett tanulmányaiban rátalálunk Ulpia Trajanára, a dák Sarmizegetusára, Apulumra, a Salinakra és Aurariakra, a Colonia Ciernensiumra, Tibiscumra, Turrisra, Ad aquasra, Caput Bovisra, a peutingeri abrosz Caput Bubalisara, Zeugmara, Napocara, Sergidavara, a Jassiorum Civitasra, Petrodavara, Carsidavara, Patridavara, Triphulumra, Arcobadara, Centum puteara, a Parendaneriorum coloniara — *de egyátalán nem Margumra* [1]) és igy joggal róhatni meg azon kritikátlan eljárást, mely kétségkivül

[1]) *Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium.* pp. 228—246.

másodkézből dolgozva, mást egy nevezetes anachronismus szülőjévé tesz.

De ép igy vagyunk Eutropiussal is, kire mint klassikus tanura Oltványi támaszkodik. Az idézetnek itt sincs erősebb alapja, mert Eutropiusnak egyszerü, de értelmes könyvében a hivatolt helyen *Margum mint a trajáni Dáczia gyarmathelye fel nem említtetik*, tehát rája okkal s érvénynyel hivatkozni épen nem lehet.

Már maga e körülmény erősen sejteti, *hogy a tévedés eredetileg csak félreértésen, fölületes forrásismereten és másodkézből való puszta állitgatáson alapszik.* Maguk az irók minden kritikai vizsgálat nélkül csak egyszerüen átvették az állitást s nem okadatolták azt, a kik pedig állitásukat történeti érvekkel igyekeztek igazolni, azok kétségtelenül elárulták, *hogy nagyon is a történeti alapon kivül állanak s történetforrási nyomaték nélkül beszélnek.* De ezzel egyszersmind bizonyságot tettek arról, hogy mily könnyen harapódzhatnak el lényeges hibák is egy oly irodalomban, mely nem alapúl eredeti forrástanulmányokon.

Mert történeti alapra helyezkedve, a nyomozás egészen más eredményekre vezet.

A forrástanulmányok t. i. hazai iróink állitásával szemben sorra épen az ellenkezőt bizonyitják. *Nincs tényleg semmi oly klassikus forrás, melyből ki lehetne mutatni, hogy egy Margum nevü római hely a hajdani Dáczia Duna balparti területén létezett volna.* Akár a *történeti*, akár a *földrajzi* és *chorographiai* munkák, akár pedig a *feliratos emlékkövek* között kutassunk, mindenütt egyaránt ugyanazon *nemleges* eredményre jutunk.

Strabo, ámbár főfeladatává tette magának Eratosthenes számos hézagát kitölteni, miután a rómaiaknak Dácziában való uralmi korszakát jóval megelőzte, természetesen úgy sem jöhet számitásba. Ugyanez áll az idősb *Plinius Secundus* nagyszerü encyclopädikus munkájára, a »Historia Naturalis«-ra nézve, minthogy irója még az első század befejezte előtt lett a kitört Vezuv hamuesőjének áldozatává. Az ifjabb *Plinius*, Trajan kortársa; nicaeai *Dio Cassius*, epitomatora

Xiphilinus és folytatója *Herodián; Sextus (Festus) Rufus; Aurelius Victor; Svetonius Tranquillus; L. Annaeus Florus*, valamint a császártörténelem irói: *Flavius Vopiscus, Trebellius Pollio, Aelius Lampridius, Julius Capitolinus, Aelius Spartianus és Vulcatius Gallicanus* a dácziai Margumról mélyen hallgatnak. De későbbkori irók is, mint az V-ik századbeli *Priscus Rhetor* és a VI-ik századbeli *caesariai Procop* meg a góth *Jornandes* mitsem tudnak egy duna-balparti *Margum*ról.

Másrészt a cosmographiák és geographiák, az itinerariumok és útabroszak épen nem közlékenyebbek. *Ptolemaeus Claudius*, a II-ik évszázadban élt hires geograph és csillagász, ámbár *negyvenhárom* dácziai várost s telepet számlál elő, *Margumot* nem említi meg ezek között. A *veronai kézirati codex*, *Polemius Silvius* analog jegyzete, *Hierocles* lajstroma; a IV-ik század folytán készült *Itinerarium Antonini* és az *Itinerarium Hierosolymitanum*; a *Notitia Dignitatum* és a hires *peutingeri katonai úttérkép*; a későbbkori *ravennai Névtelen* és *Guido* egyaránt nem registrálják a dácziai Margumot. És ép oly kevéssé teszik azt a *monumentális emlékek*, mert a hazánk területén vagy egyebütt talált nagyszámú emlékkövek egyike sem örökítette meg a trajáni Dáczia Margumát.

Egyetlen egy dolog van, mely Margumnak itt feküdtét némileg bizonyítani látszik. *Azon helynév az, mely Erdélyország szélén mai nap is fennvan.* Az igénytelen oláh falucskát *Marga*nak nevezik s földén esetleg római régiségeket is találtak [2]),

[2]) Egyebek között ott került elő e feliratos emlék is:

DEAE·NEMESI
AEL·DIOGENES
ET·SILIA·VALERIA
PRO·SALVTE·SVA·ET
FILIORVM·SVORVM
MATER·ET·PATER
EX·VOTO·A·SOLO
TEMPLVM·EX·SVO
FECERVNT·COLLE
GIO VTRICVLARI
ORVM·

melyekről Marsili [3]), Muratori [4]), Katancsich [5]) s legujabban Mommsen is emlékszik [6])

Azonban hogy e mai helynév a multra nézve komoly érvet *nem* képez, az nyilván való. Egyrészt maga az a körülmény, *hogy a reánk maradt forrásokban a telep neve egyátalán nem kerül elő*, de másrészt főleg a római miliariumoknak a geographiai távollal való pontos összeegyezése elég argumentum arra nézve, hogy a régi római Margumot ne nyomozzuk a mai oláh Marga területén. A helység bizonyára egyéb körülményeknek köszöni létét, ha mindjárt nem is vagyunk képesek ez idő szerint azokat közelebbről meghatározni. Annyi azonban tagadhatatlan, hogy a római miliariumok szerint a mai Marga helyén az ősi *Pons Augusti*-nak kellett feküdnie, melynek emléke feliratilag maradt fenn számunkra. [7]) S e tekintetben megegyezőleg nyilatkoznak tu-

---

[3]) *Danubius Pannonico-Mysicus.* Observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomos digestus ab Aloysio Ferd. Com. *Marsili* socio regiarun societatum Parisiensis, Londinensis, Mospeliensis. Hagae comitum, apud P. Gosse, R. Chr. Alberts, P. de Hondt. Amstelodami, apud Herm. Uytwerf et Franc. Changuion. M·D·CC·XXVI. Tom. II. tab. 56. Egyébiránt azon térképen, melyet Marsili *Theatrum Antiquitatum Romanarum in Hungaria* czím alatt nagy munkájához (Tom. II. tab. I.) mellékelt, *Marga* mint oly hely van feltüntetve, melynek *fali régiségei* már nem engednek tiszta alakzást.

[4]) Cf. 531, 4.

[5]) Katancsich: *Orbis Antiquus, ex Tabula Itineraria, quae Theodosii Imp. et Peutingeri audit ad systema Geographiae redactus.* I, 374.

[6]) *Corpus Inscriptionum Latinarum* Vol. III. Pars I. p. 246. Nr. 1547.

[7]) Déván *Váradi* birtokában. Kiadva lásd Neigebaurnál: *Dac.* pag. 56. Acknernél és Müllernél: *Die römischen Inschriften in Dacien.* Nr. 225. Mommsennél: *Corpus Inscriptionum Latinarum.* Vol. III. Pars I. pag. 222. Nr. 1351. Mommsen a kő lectio variansát is adja s a feliratot ekként olvassa: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) terrae Dac(iae) et genio p(opuli) R(omani) et commerci Felix Caes(aris) n(ostri) se[r](vus) vil(icus) statio(nis) pont(is) Aug(usti) pro M. Co[s]s(onio ?) Rufo ex vik(ario) n. . .

I · O · M
TERRAE·DAC
ET·GENIO·P·R
ET·COMMERC
FELIX·CÆS·N̄·SEr
VIL·STATO PONTAVG
PRo M C⌐S RVFO
EX·VIK N////////////

dósaink, mint *Mannert* [8]), *D'Anvilleus* [9]), *Reichardt* *) *Katancsich* [10]), *Mommsen* [11]), *Jakab* Elek [12]), és legujabban *Gooss* [13]) és *Detlefsen* is. *)

---

[8]) *Pons Augusti.* 8 Mill. von Agnavae lag wahrscheinlich bey Bonizar, am Übergange des Bistraflusses, in der Nähe des eisernen Thores. *Das Maass der Peut. Karte von hier nach der Hauptstadt scheint mehr für das westlichere Marga, am Übergange eines kleinen Nebenflusses, zu sprechen.* — Ptolemaeus führt den Ort mit griechischen Namen an, Zeugma. — Von der Stelle des Jornandes »Dacia duos tantum accessus habet, unum per Bontas, alterum per Tabas« gehört wohl der erste, schon verdorbene Name hieher zu Pontes, oder Pons Augusti; die Lage des andern muss man wohl beim Rothen Thurm-Passe suchen, wo die Peut. Tafel den Namen Burridava anführt. Die ersten Silben verloren sich vielleicht nach und nach in der Sprache des gemeinen Mannes, wie dies auch sonst häufig geschieht. (*Geographie der Griechen und Römer.* IV, 210) Ugyanő másutt: supra vicum *Margum* ponte inter montana connexo, *qui et olim Pons Augusti nuncupabatur.* (*Res Trajani Imp. ad Danubium gestae.* Norimbergae 1793. pag. 28.)

[9]) L. Katancsichnál: *Orbis Antiquus.* I, 374.

*) L. *Orbis terrarum Antiquus.* Editione D. Campii. Norimbergae. Tab. VI. *Thracia et Illyricum.* Ezen *Pons Augusti* Marga táján jő elő.

[10]) Est ad laevam rivi, ab austro Bisztram petentis, vicus *Marga, ubi Marsilius antiquae habitationis vestigia, et epigraphas reperit; heic Danvilleo et Mannerto, Pons Augusti.* Nos aliquando putabamus, vocabulum hoc ad pontem Traiani lapideum referri debere; sed is eo tempore, quo Tabula est constructa, iam inutilis erat, ut ipse viarum ductus ostendit; et hic quispiam, ab Traiano forsan, pons fuerit constructus, quem recentiorum nemo novit. *Pons Augusti*, cuius meminit epigraphe Varheliensis, reapse ad Pontem Traiani lapideum spectat, vt in epigraphica monstramus. (*Orbis Antiquus.* I, 374.)

[11]) *Pons Augusti* fuit secundum Peutingerianam *inter Sarmizegetusam et Tiviscum*, Marga falu e kettő között fekszik. Másutt pedig mondja *Margaról*: qui vicus cum incidat fere in pontem illum Augusti. (*Corpus Inscriptionum Latinarum.* Vol. III. Pars I. pag. 222. ad Nrum 1351 és u. o. pag. 246 ad Nrum 1547.)

[12]) Átvéve Katancsich nézetét, mondja, hogy a mai *Marga* nevű falu helyére, a Bisztra folyó mellé teendő a *Pons Augusti.* (*Kolozsvár története* I, 114 és 169.)

[13]) *Pons Augusti, welches in die Nähe Margas fallen dürfte.* (*Studien zur Geographie und Geschichte des Trajanischen Daciens.* Közzétéve e kiadványban: *Programm des evangelischen Gymnasiums in Schässburg zum Schluss des Schuljahres 1873/4.* Hermanstadt 1874. 34. lap.)

*) L. *Jahresbericht über die Geographie der nördlichen Provinzen des römischen Reiches.* Von Professor Dr. D. *Detlefsen* zu Glückstadt. Közzé-

Azok pedig, kik a régi római Margum helyét Torontálvármegye székhelyének területén jelölik ki, egészben s egyedül azon maradványokra támaszkodhatnak, melyekre Becskerek táján bukkantak. Ugyanis az ezen városhoz közel fekvő *Bántelek* nevü halom körül nagy mennyiségben római rézérmek találtattak a császárság idejéből; továbbá római téglák a legiok bélyegeivel, cserépedények, halotti urnák — hamvvedrek —, de főleg széles kiterjedésü alapfalak. [14]) Ám — kérdjük — mondható-e mindez érvnek arra nézve, hogy *Margum* feküdt itt? A bánteleki puszta régiségleletei és ősi alapfalai — ha ugyan valósággal rómaiak — igen is bizonyítják, *hogy itt egykor római helységnek kellett állania,* de ennél nem is többet. Kik mégis többet akarnak és tudnak e körülményből összes irott és vésett forrásaink közös hallgatása mellett kiokoskodni, *azok nyilván csakis az ábránd csalfa szemüvegén át nézik a történeti talajt.* Ábrándnak és üres képzelődésnek azonban semmi helye a komoly történetirodalomban.

III. FEJEZET.

Margum Moesiában, a Duna jobb partján feküdt.

Margum helyfekvésének vidékére nézve semmi kétség sincsen. — A deductio is útbaigazit. — Margus illyriai folyó s azonos a mai Moravával. — Margum csak a Margus mellett kereshető. — A történelmi és földirati kútfők is erről tanuskodnak. Eutropius, Flavius Vopiscus, Aurelius Victor, az Itinerarium Hierosolymitanum, az Itinerarium Antonini, a Notitia Dignitatum Utriusque Imperii, Hieronymus a Strido, Priscus Rhetor, Idatius, Prosper Aquitanus. Cassiodorius, Jornandes és Paulus Diaconus egyenes adatai. — A veronai kézirati codex s a ravennai Névtelen indirect bizonyitása. — Ptolemaeus hallgatása csakis leirási hibán alapszik. — Margum epigraphiai emlékezete. — A požega-kragujevaci feliratos emlékkő. — Boue, Schaffarik és Mommsen olvasása. — Schaffa-

---

téve Bursiannál: *Jahresbericht über die Fortschritte der classischen Alterthumswissenschaft.* I. Jhrg. 1873. VII. Heft. Berlin 1875. 804. lap.

[14]) L. Barányt: *Torontál hajdana.* 61. l. Böhmöt: *Délmagyarország kül. történelme.* I, 371. és *Tört. Adattár, Csanádegyházmegye hajdana és jelenéhez.* Temesvárott 1871. I. köt. 395—403. ll.

rik és Mommsén értelmezésének valószínűtlensége. — A kövön nyilván Margum neve van megörökítve. — Valamennyi kútfői adat a mellett tanuskodik, hogy Margum Moesiában, a jobb Dunaparton állott. — A külföldi szakkutatás e tekintetbeni jobb tájékozottsága. — A hazai irók erre vonatkozó tévedésének valószinű megfejtése.

Különben eddigi érvelésünk még bizonyitóbbá lesz, ha a második kérdést oldjuk meg, *hogy a történetileg igazolt Margum hol feküdt?*

Ennek hajdankori fekvésére nézve — *ami a vidéket illeti* — épen semmi kétség sem foroghat fenn. Már egymaga a *deductio* érvelése is eléggé útbaigazitó; mert *Strabo* szerint *Margus* [1]), mely azonos a Casaubonus és Groskurd *Margonával*, de a melynek másrészt *Bargus* névformája sem vonható kétségbe [2]), miután *Herodot* ugyane folyót *Brongos*-nak (Βρογγος) nevezi [3]), folyó *Illyriában*. *Plinius Margis*nek nevezi [4]), a *peutingeri tábla Margum*nak [5]), a *ravennai Névtelen Margus*nak [6]) és valamennyien megegyeznek e folyó geographiai fekvésére nézve, mert mind a Duna *jobb* partvidékére [7]) teszik s igy kétségtelenül azonos *Niketas Moravosával*, a mai *Morávaval*, amint ezt egyébiránt a legilletékesebb exegeták és chartographok is határozottan állitják. [8])

---

[1]) *Geographia.* VII, 5, 12.

[2]) Βάργος egyes editióban. (V. ö. Forbigerrel Paulynál: *Real-Encyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft.* Stuttgart 1846. Tom. IV, p. 1556. És ugyanő *Strabo* stuttgarti 1857-ik évi német forditásához vetett jegyzeteiben. VII. k. 5. fej. 12. §. 109. l. 67. jegyz.)

[3]) *Melpomene.* IV, 49.— A Spruner-Menke-féle *Atlas Antiquus* VI-ik tábláján e néven látjuk megjelölve. — Kiepert is azonositja, ámbár egyik helyt kérdőjelt használ. (*Histor.-geograph. Atlas der alten Welt.* Weimar 1858. 22. lap. és Tab. IX.) L. azonk. Stephanust. (*Dictionarium Historicum ac poeticum.* 1567-ik évi kiadás. pp. 34. 86.) A Graff Atlasában feltüntetett Herodot-féle földiratot. (*Schul-Atlas der alten Geographie.* Tab. I.)— A Menke-féle *Orbis antiqui descriptio* II-ik kiadását. Gotha 1854. Nr. III.

[4]) *Hist. Naturalis.* III, 26.

[5]) Valamennyi kiadásban.

[6]) Parthey és Pinder berlini 1860-ik évi kiadásában. IV, 16. pag. 212. s. 4.

[7]) A ravennai Anonymus elvétésére nézve lásd alább megjegyzésünket.

[8]) L. Bährt *Herodot* stuttgarti 1863-iki német kiadásában, IV. könyv,

Ez igy lévén, és különben is tudván, hogy Ticinum a *Ticinus*, Tibiscum a *Tibiscus*, Parthiscum a *Parthiscus*, Oescus az *Oescus*, Narona a *Naro*, Arrabona az *Arrabo* stb. mellett keresendő: *vajjon akkor kereshetö-e Margum is egyebütt, ha nem épen e Margus vagyis a Morava partjain?*

A történeti valóság érdekében csak örvendeni lehet, hogy ez észszerü érvelést a tevőleges történetirás is jelesen támogatja. *Margumot a Margus mellett keresve, mi is tényleg*

---

49. fej. 54. l. **) jegyz. — Mannertet: *Geogr. der Griech. u. Römer.* Landshut 1812. VII. Th. 77. l. És ugyanö: *Res Trajani Imp. ad Danubium gestae* p. 21. és az e munkához csatolt térképen. — Mommsent a *Corp. Inscript. Lat.* dácziai térképén és Dalmatia térképén. Tab. III.— D'Anvillet: *Géographie Ancienne* abregée. Paris 1768. I, 300. — Heerent: *Handbuch der alten Erdbeschreibung von J. B. d'Anville.* Nürnberg. 1800. I, 352. — Forbigert *Strabo* stuttgarti 1857-ik évi német kiadásában. VII. k. 5. f. 12. d. 109. l.[67]) jegyz. és ugyanö a *Pauly*-féle *Real-Encyclopädi*ában. IV, 1556. — Aschbachot: *Ueber Trajans steinerne Donaubrücke.* p. 4. — Roeslert: *Romänische Studien.* Leipzig 1871. p. 52. — Reichardot: *Orbis terrarum Antiquus.* Editione D. Campii. Norimbergae. *Orbis terrarum Veteribus notus* czimü mappán. — Sprunert: *Histor. Atlas* Nr. 1. és V. Ung. — Spruner-Menkét: *Atlas Antiquus.* Gotha 1865. III. kiad. Tab. XIII. XV. XXIII. — Kiepertet: *Wandkarte der alten Welt*, a waimari Landes-Industrie-Comptoir kiadványában. És ugyanö: *Histor.-geogr. Atlas der Alten Welt.* Weimar 1858. 22. l. IX. t. — Desjardinst a *peutingeri tábla* legujabb párisi 1874-ik évi kiadásához adott commentáraiban. pag. 260. — Azonkivül lásd még Czoerniget: *Ethnographie* II. Bd. 2. §. 3. l. és 13. §. 41. l. 19. §. 43. l. — Froehnert: *La Colonne Trajane.* Paris 1865, a térképen.— Katancsichot: De Istro eiusque adcolis Commentatio. Buda 1798. p. 49.— Jornandest: *De rebus Slavicis* Tom. II. p. 153. Sect. XXX és u. o. pag. 184. Sect. XXXIII. U. o. P. III. Sect. XV. p. 27. — Funkét: *Neues Real-Schullexicon.* Wien und Prag. 1806. III, 481.—Bischoff-Möllert: *Vergleichendes Wörterbuch der alten, mittleren und neuen Geographie.* Gotha 1829. p. 729. — Möllert: *Karte der Länder am Mittelmeer und Pontus für die Zeit der griechisch-persischen Kriege.* Elberfeld. 1829. Nr. III. — Graffot: *Schulatlas der alten Geographie.* Tab. IV. — Rhodet: *Hist. Schul-Atlas.* Glogau. III. tábl. és 4 szöveglap. — Wedellt: *Histor. geogr. Handatlas.* Glogau 1843. Nr. II. III. — Bedeust: *Hist.-geneal.-geogr.-Atlas.* Hermanstadt 1851. I. térkép.— Tzschuckét *Eutropius* lipcsei 1796-ik évi kiadásában pag. 706.— *Encyclopédie ou Dictionaire raisonne des sciences, des arts et des métiers.* Par une societé de Gens de Lettres. A Neufchastel. 1765. Tom. X. pag. 101. Pray ezért határozottabban nyilatkozhatott volna, mintsem mikor azt irja: Margus, hodie *verisimiliter* Morava. (*Annales Veter.* Lib. III. pag. 150.)

a történeti térre jutunk. Hiszen azon történeti és földirati források, melyek egy Duna-*balparti* Margumról oly mélyen hallgatnak, nagyrészt érdekes felvilágositást adnak a Duna-*jobbparti* Margum felől. Mert említi azt *Eutropius, Flavius Vopiscus, Aurelius Victor,* az *Itinerarium Hierosolymitanum,* az *Itinerarium Antonini,* a *Notitia Dignitatum, Hieronymus a Strido, Priscus Rhetor, Itatius, Prosper Aquitanus, Cassiodorius, Jornandes, Paulus Diaconus* és indirecte a *veronai kézirati codex is.* És ha ezek közül egyik-másik, mint Flavius Vopiscus, Hieronymus, Idatius, Prosper Aquitanus és Cassiodorius kevésbbé tájékoztató Margum helyfekvésének *vidékére* nézve, úgy másrészt teljesen biztossá válik ezek adatainak használata is, ha tudósitásaikat a többiek határozott tudósitásaival egybevetjük.

Flavius Eutropius ugyanis, Julián császár titoknoka és bizalmasa, ki Valens uralkodása kezdetén irta nyilván paedagogiai czélból tanulók számára tervezett sovány, de értelmes *Breviariumát* *), ebben felemlíti, hogy Carinus *Margum*nál öletett meg, mely Viminacium és a Mons Aureus között, tehát *Moesiában* feküdt. [9])

Sextus Aurelius Victor, szintén IV-ik századbeli s afrikai születésü iró, ki történeti tanulmányai által Julián császár figyelmét magára vonta s általa jutalomképen a városi praefectura diszes méltóságára emeltetett s mint kora ünnepelt férfia, emlékszoborral tiszteltetett meg [10]), a *Caesarok*ról irt könyvében azonkép felemlíti, hogy azon *Margum,* melynél Carinus császár tönkrement, *Moesiá*ban, vagyis a *Duna jobbparti* tartományokban feküdt, [11]) s igy e

---

*) V. ö. *Die Geschichtschreiber der Römer von den frühesten Zeiten bis auf Orosius.* Uebersichtlich dargestellt von Franz Dorotheus *Gerlach.* Stuttgart 1855. 237—238. ll. — Főleg lásd: *Geschichte der römischen Literatur.* Von W. S. *Teuffel.* III. Aufl. Leipzig 1875. 971. lap. 415.

[9]) Postea Carinum, omni odio et detestatione viventem, apud *Margum* ingenti praelio vicit.... *certe* desertum *inter Viminacium atque Aureum Montem.* (*Breviarium Historiae Romanae ad Valentem Libri X.* Lib. IX. cap. 20.)

[10]) V. ö. Gerlachchal i. h. 235—236. Teuffellel i. h. 968. l. 414, 1.

[11]) At Carinus, *ubi Moesiam contigit, illico Margum iuxta* Diocletiano congressus. (*De Caesaribus.* XXXIX, 12.)

rhapsodikus modoránál fogva különben jelentéktelen, azonban mégis jó forrásokból meritett irodalmi termék, mely sem az alkotmányos, sem a közerkölcsi, sem a korviszonyokat jellemezni nem tudja, e hiteles adata miatt reánk nézve felette becses. És ez annál is inkább az, mivel klassikus kiegészitéseül szolgál azon ugyancsak Aurelius Victornak tulajdonitott, de igen valószinüen mégis inkább *Victor Junior*nak vagy *Victorinus*nak tulajdonitandó *Epitome*nek, mely a római események történetét Augustustól Theodosiusig felölelve, Carinus esetét a *helynév megnevezése nélkül* érinti. [12])

Syracusai *Flavius Vopiscus* ugyancsak a IV-ik századból, azon munkájában, melyben tizenegy imperatornak compilált életiratát közli [13]), többi kortársaival megegyezőleg előadja, hogy Carinusnak utolsó csatája és napja *Margum*nál volt. [14])

Az *Itinerarium Antonini*, mely lehet hogy már Agrippa rendeletére készült, ámbár bizonyos, hogy nem általa, hanem valamelyik Antoninus, valószinüleg Antoninus Caracalla által adatott ki s mai formájában Diocletian idejébe tehető [15]), mint *Margo*-t említi a Duna-jobboldali útmenetben. [16])

Egy másik útjegyzék, az *Itinerarium Hierosolymitanum* más néven *Itinerarium Burdigalense*, melyet egy keresztény 333-ban készitett el a Burdalából (Bordeaux) Jeruzsálembe utazók számára [17]) *Civitas Margo*-nak nevezi. [18])

---

[12]) *Epitome de Caesaribus* XXXVIII, 8.

[13]) V. ö. Gerlachchal i. k. 229—230. ll. F. Richterrel: *Rhein. Mus.* VII, 17—20.

[14]) Ultima pugna apud *Margum* commissa, victus occubuit. (*Scriptores Historiae Augustae.* In *Vita Carini.* XVIII, 2.)

[15]) V. ö. Parthey és Pinder előszavával az *Itinerarium* berlini 1848-ik évi kiadásában.

[16]) *Margo ab Aureo Monte* M. P. VIII. (Wesseling amsterdami 1735-ik évi kiadásában pag. 132. Parthey és Pinder kiadásában pedig pag. 62. 132 v. 4.)

[17]) V. ö. Parthey és Pinder előszavával az emlitett kiadáshoz. Azonkivül ugyancsak Pindernek e tárgyról szóló értekezésével a *Monatsber. der Berliner Akademie von 1860.* 316. lapján. A. de Barthélémyvel: *Itiner. de Bordeaux à Jerusalem d'après un MS. de Vérone.* Közölve a *Revue Archéol.* 1864-ik folyamában. II, 98—112.

[18]) *Civitas Margo Md. VIIII.* Partheynél és Pindernél. p. 267 (564,7.)

A hires *Notitia Dignitatum Utriusque Imperii*, mely a Justinian előtti és a Justinianbeli államszervezet és geographia egyik legkitünőbb s valószinüleg a IV-ik század végéből vagy az V-iknek első éveiből származó forrása [19]), *Margo*-t mint *moesiai helyet* ismételten is felhozza.[20])

Hieronymus a Strido, a IV-ik és az V-ik század (340—420 kör.) e nagyszerü alakja, a kereszténységnek legtudósabb képviselője, s egyszersmind a legélesbelméjü dialectikusok és a legügyesebb stilisták egyike, sz. Özséb krónikáját bővitetten latinra fordítva, ami szellemi termékeinek egyik legbecsesbje, eme bővitett krónikában felemliti, *hogy Carinus Margum-nál életett meg.* *)

Priscus Rhetor, egy szellemdús és eszes, ügyesen figyelő tudós görög, a II. Theodosius által 449-ben Attilához küldött követségben Maximinus követtársa, kinek követségi jelentéstételében az V-ik század történelmének legtanulságosb lapjait birjuk [21]), *Margum*ról világosan és határozottan állitja, hogy az *moesiai Illyriában* a Dunánál fekvő város [22]), melynek püspöke megfélemlítve azt Attila kezébe juttatta. [23]) És Priscusnak eme tájékoztatása annál becsesebb, minthogy Illyriát,

---

[19]) V. ö. Böcking bevezetésével a *Notitia* 1839—1850-ik évi, bonni kiadásában. — O. Seeckkel: *Quaestiones de Not. Dignit.* Berlin 1872.

[20]) Sub dispositione Ducis *Moesiae primae* Auxilium *Margense Margo*, és Praefectura Classis Stradensis et Germensis *Margo*. (*Notitia Dignitatum et administrationum omnium tam civilium quam militarium in partibus Orientis et Occidentis.* Kiadva Böcking által Bonnae. Impensis Adolphi Marci A. CIↃIↃCCCXXXIX. Caput XXXVIII. pag. 104—106.)

*) *S. Hieronymi interpretatio Chronicae Eusebii Pamphili.* (Lásd S. *Eusebii Hieronymi Opera Omnia.* Mignénél: *Patrologiae Cursus Complet.* Tom. XXVII. (Jeromos összes munkái VIII-ik kötete.) Paris 1846. pag. 658.) Carinus proelio victus apud *Margum* occiditur.

[21]) V. ö. Thierry előbeszédével *Attila történelmé*ben. Pest 1865. VII—VIII. ll.

[22]) ἡ (Μάργος) δὲ πολις τῶν ἐν Ἰλλυρίᾳ Μυσῶν πρὸς τῷ Ἴστρῳ. Est autem (Margus) urbs in *Illyrico Mysorum* ad Istrum sita. (*Prisci Rhetoris et Sophistae Excerpta de legationibus gentium ad Romanos.* Becker-Niebuhr-féle kiad. Bonnae 1829. P. I. p. 167.)

[23]) *Excerpta de legationibus gentium ad Romanos.* i. h. p. 140—141.

melyben *Margum* feküdt, közelebbről jellegzi, hogy vele minden zavarnak eleje legyen véve. Tudjuk ugyanis, hogy *Illyricum* eleinte csak az Adria-mellékre, Istriára, Liburniára s Dalmatiára szoritkozott, utóbb pedig maguk a rómaiak által az Alpoktól a Pontus-Euxinusig terjedő területre terjesztetett ki, úgy hogy Illyricum alatt *Trebellius Pollio* szerint az egész szláv-hellen félsziget, fel a Dunáig s a keleti Kárpátokig Rhätia, Noricum, Pannonia, Dalmatia, Dacia, Moesia, Thracia, Macedonia és Görögország értetett.*) Priscus tehát *Margum* helyfekvésének meghatározásában jelentékenyen segitségünkre van, midőn megjegyzi, hogy az a *mösiai Illyricumban* feküdt. **)

A spanyol származású *Idatius*, ki a IV-ik század végén született s az V-ik század folytán (395—470) irta krónikáját, mely hazájának történetére nézve igen becses forrás, egy másik szintén neki tulajdonitott munkában *Margumot* ugyancsak felemliti. Ugyanis a *Fasti Romani*-ban, mely a consulok névlajstromát tartalmazza a köztársaság kezdetétől a Kr. utáni 468-ik évig, s mely régibb fastikból s Liviusnak egyik kivonatából van merítve s a száraz névlajstromba történeti tudósitásokat is sző, többi között felemliti, hogy Carinus *Margo*-nál életett meg.†) És ez adat még azon esetre is érvényben marad, ha csakugyan e *fastik* szerkesztése nem tulaj-

---

*) V. ö. Severini: *Pannonia*. I. c. 3. — Szalágyi: *De statu Ecclesiae Pann.* I, 65. — Gibbon: *Geschichte des allmäligen Sinkens und endlichen Unterganges des römischen Weltreiches.* Leipzig 1840. (Sporschil ford.) I, 33—34. — Czoernig: *Ethnographie der oesterr. Monarchie* II. §. 1. pag. 2. — Lányi: *Magyar egyháztört.* I, 26.

**) Ezért commentálja Priscus szövegét Pray e szavakkal: Accepit autem hoc loco Priscus Illyricum Orientis, *in quo Moesia et Thracia* fuere. (*Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum.* Lib. III. pag. 106. sub nota p. V. ö. azonkivül Stritterrel: *Memoriae populorum olim ad Danubium incolentium.* Petropoli 1774 Tom. I. pag. 480. g) jegyz.)

†) Diocletiano II. et Aristobulo. His conss. occisus est Carinus *argo*, qui ipso anno cum Aristobulo consul processerat. (*Idatii Episcopi Descriptio Consulum ex quo primum ordinati sunt.* Ex codice ms. bibliothecae collegii Parisiensis Soc. Jesu. Annos ab Urbe condita Varronianos ad oram addidit *Labbeus.* Migné-nél: *Patrolog. Curs. Compl.* Paris 1846. Tom. LI. pag. 906.)

donittathatnék Idatiusnak, mert itészetileg kétségtelen, hogy e mű s a kézirati hagyomány *Idatius idejébe esik.* †)

Egy másik V-ik századbeli iró, sz. Ágoston dogmatikájának buzgó védője, a 463 körül elhalt *Prosper Aquitanus*, kinek krónikája szorosan sz. Jeromos krónikájához csatlakozik, s melyben a consuloknak a Kr. u. 29-ik évből kezdődő névlajstroma azóta teljesen elveszett forrásokból van merítve*), ugyancsak felemliti, hogy Carinus *Margum*nál győzetett le s öletett meg.**)

Hasonlót mondhatni azon Magnus Aurelius *Cassiodorius* senatorról, ki úgy hivatalos állásánál mint saját egyéni értékénél fogva Boethius mellett kora legjelentékenyebb férfia volt.*[1]) Krónikájában, mely a világtörténelmet Adamnál kezdi s innen a Kr. utáni 519-ik évig vezeti le legnagyobb részt régibb forrásokból*[2]), Carinus halálát *Margum* előtt történtnek mondja.*[3])

Cassiodorius kortársa *Jordanes* vagy *Jornandes*, ki a VI. században élt és születésére nézve góth, vizigóth, hivatalára nézve pedig ravennai püspök volt, 551 és 552 körül két számunkra szerencsésen fennmaradt történeti munkát irt, melyek

†) V. ö. Teuffellel: *Geschichte der römischen Litteratur.* Leipzig, 1875. 1111—12. lap.

*) Teuffel i. k. 1082—1083. ll. — Ebert: *Literat. des Mittelalters.* I, 420 s kk. ll.

**) Carinus proelio apud *Margum* victus occubuit. (*S. Prosperi Aquitani Chronicum Integrum in duas partes distributum.* Mignénél: *Patrologiae Cursus Completus.* Tom LI. Paris 1846. pag. 572.)

*[1]) Wattenbach: *Deut. Geschichtsquellen.* 54—61. ll. — A Franz: *M. A. Cassiodorius, ein Beitrag zur Gesch. der theol. Literatur.* Breslau, 1872. — Teuffel i. h. 1144. s kk. ll.

*[2]) L. föleg Mommsent: *Die Chronik des Cassiodorus Senator vom J. 519 n. Chr. nach den Handschriften herausgegeben.* (Közzétéve e kiadványban: *Abhandlungen der königl. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften.* Leipzig VIII. Bd. 1861. vagyis *Abhandlungen der philologisch-historisch. Classe der k. sächs. Gesellsch. d. Wissensch.* III. Bd. pag. 560—561.)

*[3]) Carinus apud *Margum* proelio victus interiit. (*Chronica Magni Aurelii Cassiodori Senatoris,* Mommsen kiadásában pag. 645. Mignénél pedig: *Patrologiae Cursus Completus.* Series Latina. Tom. LXIX. Paris 1865. pag. 1239.)

ha nem is mondhatók kiváló kritikai és tudományos irodalmi termékeknek, úgy mégis kétségtelen, hogy egyrészt a római és görög irodalomban való nagy tájékozottságuk, másrészt pedig számos megmentett történeti adatuknál fogva reánk nézve szerfelett becsesek. [24]) Azon munkájában, melyet »De regnorum et temporum successione« czimen Vigilius pápának ajánlott s ugyan semmi egyéb, mint a világtörténelemnek Justinianig terjedő egyszerű vázlata, Jornandes *kétszer is felemlíti Margumot*, egyszer midőn elbeszéli, hogy Carinus ott veszett el [25]); másodizben pedig, midőn Mundonak, a magát Mundusra rómaizáló hunfinak harczáról tesz említést. [26]) De ugyanez eseményt felhozza ama másik művében is, melyet »De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis« czim alatt tőle birunk. E mű tulajdonkép Cassiodorius művének esetlen kivonata. [27]) Tartalmazza tudniillik a góthoknak történetét azok eredetétől kezdve egészen a keleti góthok italiai uralmának megbukásáig s tekintve, hogy e mű több szerfelett fontos, de elveszett forrásművet, főleg pedig Cassiodorius elveszett eredetijét pótolja, tartalmának és formájának hiányossága daczára is a góth történelem és a népvándorlás számos eseményének egyedüli s azért megbecsülhetetlen forrását képezi. E becses munkájában tehát Jornandes ujból felhozza városunkat, csakhogy ez egyszer

---

[24]) Wattenbach: *Deutsche Geschichtsquellen im Mittelalter.* p. 45. — Gooss: *Studien zur Geographie und Geschichte des Trajan. Daciens* pag. 21. Teuffel i. k. 1152 s kk. ll. — Stahlberg: *Beiträge zur Gesch. der deutschen Historiographie im Mittelalter.* Mülheim a. R. 1854. I, 24. — Jordan: *Jordanes Leben u. Schriften.* Ansbach. 1843. 28. l.

[25]) *Carinus vero apud Margum in proelio victus occiditur.* Sylburgnál: *Hist. Aug. Script.* Francofurdi. I, 650. — Gruternél: *Historiae Augustae.* Hanoviae 1611. pag. 1076. LXXXVI. — Haurisiusnál: *Scriptor. Hist. Rom. Lat. Veter.* Heidelbergae 1748. Tom. II. p. 267. — Rouierenél: *Hist. Rom. Script. Lat. Vet.* Aureliani 1623. p. 711. — Muratorinál: *Rer. Ital. Script.* Mediolani 1723. I, 237.

[26]) Variis namque sub Anastasio miles proeliis fatigatus, et nunc in *Illyrico* cum Sabiniano, et *Mundone ad Margum*, nunc cum Pompeio ad Hadrianopolim... concertans, frustratus est. Gruternél: *Histor. Augustae.* pag. 1081. CVIII. — Sylburgnál: *Hist. Aug. Script. Lat. Min.* I, 655.

[27]) Cassel: *Magyarische Alterthümer.* 299. l. — Schirren: *De ratione, quae inter Jord. et Cassiod. intercedat commentatio.* Dorpat 1858. 94. l. — Köpke. *Deutsche Forschungen.* Berlin 1859. 50—79. ll.

Margoplano név alatt[28]), de mely hogy csakugyan egy s ugyanaz *Margum*mal, teljesen kétségtelenné válik az által is, hogy ugyanazon eseményt — mint láttuk — másik munkájában mint *Margum*nál történtet kétszer is felemlíti. *) *Margoplano*ról különben e helyt még megjegyzi, hogy az a *Duna és a Martianus folyó között fekszik*, mely folyó alatt kétségtelenül a *Margust* kell értenünk **), amint tettleg egyik codexben, a *codex Palatinus*ban Gruter figyelmeztetése szerint Martianumque helyett *Margumque* áll. [29]) Különben Jornandesnek *Migne* által eszközölt legujabb 1865-ik évi párisi kiadásában a Martianum *Margum*mal azonosittatik. [30]) Sőt már ő előtte sokkal korábban tevé azt *Garetius* is, kinek erre vonatkozó jegyzete átment aztán Jornandesnek Muratori-féle kiadásába is. †)

A *veronai kézirati codex*, mely egy III-ik századbeli eredeti schemából folyva, VII-ik évszázadbeli capitälirással van kiállitva s Julius Honorius egyik kéziratához tartozó-

---

[28]) Indeque contra Sabinianum *Illyricum* Magistrum militiæ, qui tunc cum Mundone paraverat conflictum *ad civitatem cognomine Margoplano*, que inter Danubium, Martianumque flumina adiacebat. (*De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis.* Cap. LVIII. Gruternél: *Historiae Augustae.* pag. 1119. — Muratorinál: *Rer. Italicar. Script.* I, 220. — Migne 1865-ik évi párisi kiadásában pedig in *Patrologiae Cursu Completo* Tom. LXIX. pag. 1294.)

*) Ezért nyilván nagyot tévedt Lazius, midőn Jornandesnek ezen Margoplanojára nézve akként vélekedik: si fortasse Margoplanum idem fuerit, labente Imperio, *cum Martis Castris*, quorum incipientis Imperii autores meminere; quorum demonstravimus rudera in *Marotha agri Sirmiensis* repériri. (*Commentatio Reipublicae Romanae.* Cap. VI. Lib. XII. pag. 1114.)

**) Forbiger is figyelmeztet, hogy *Strabo*nál előfordúl a Μάρτος név. (Pauly: *Real-Encyclopädie der class. Alterthumswissensch.* IV, 1556.)

[29]) A *membranae Palatinae*-ben s Gruter hozzáteszi: »*forte verius.*« In *Annotationibus ad Paulum Warnefridum.* pag. 160. cap. LVIII.

[30]) *Patrologiae Cursus Completus.* Tom. LXIX. pag. 1294.

†) *Jordanis Historia de Getarum sive Gothorum origine, et rebus gestis a P. Johanne Garetio* edita et notis illustrata. Nunc vero iterum ad fidem antiquissimi codicis MS. Bibliothecae Ambrosianae accuratissime collata atque emendata. Cura et studio *Josephi Antonii Saxii* ejusdem Bibliothecae Praefecti. Muratorinál: *Rerum Italicarum Scriptores.* Mediolani 1723. Tom. I. p. 220. a jegyzetben.

nak bizonyúlt [31]), ámbár magára a városra nézve közelebbi felvilágositást nem nyujt, vidékére nézve mégis jól tájékoztat, midőn a »*Moesia superior Margensis*«-t registrálja. [32]) S e tekintetben maga Mommsen e codex értelmezésével, *) Kiepert pedig chartographiai feltüntetésével mellettem bizonyit. **)

Paulus Diaconus, másként *Paulus Levita*, monte-casinoi barát, a VIII-ik századnak legjelentékenyebb longobard historikusa és korának legtanultabb férfia, azon főmunkájában, melyet *Historia Miscella* czim alatt a beneventi herczeg nejének Adelperga számára irt, s mely ámbár csak ismeretes müvekből eszközölt compilationak tartandó inkább, semmint forrásmunkának, mégis igazságszereteténél, pártatlanságánál, a források értelmes kiválasztása- és felhasználásánál, tiszta irályu vonzó előadásánál fogva az egész középkor tartamában első rangú történeti munkaként érvényesitette magát, itélve kéziratainak, átdolgozatainak és folytatásainak jelentékeny száma után [33]), *Paulus Diaconus* ezen főmunkájában Eutropius nyomdakain járva, tulajdonkép azt egész terjedelmében átvéve*), *Margumot* szintén *moesiai* városnak mondja. [34])

---

[31]) L. Mommsen: *Verzeichniss der römischen Provinzen aufgesetzt um 297.* Berlin, 1868. Különnyomat az *Abhandlungen der phil. hist. Klasse* 1862. Nr. 8-ból.

[32]) Diocensis misiarum habet prouincias numero XI: dacias, *misia superior margensis*, dardania, macedonia, tessalia, priantina, priualentina, epiros noua, epiros uetus, creta. (Mommsennél: *Verzeichniss der römischen Provinzen aufgesetzt um 297.* Berlin 1868. pag. 491. Különlenyomat az *Abhandlungen der phil. hist. Klasse.* 1862. Nr. 8-ból.)

*) Die Benennung *Margensis* — irja ö — für Obermösien ist passend, kommt aber nicht weiter vor. Wahrscheinlich soll sie erinnern an den Sieg Diocletians, durch den er seine Herschaft begründet hat, über Carinus *am Margus.* (U. o. 509. lap.)

**) *Das römische Reich nach der Administrativ-Eintheilung des K. Diocletians* czimü s Mommsennek imént idézett munkájához csatolt térképen pontosan ki van jelölve a Duna *jobb* partján a *Moesia superior Margensis.*

[33]) V. ö. Bethmann: *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde.* Bd. X. Hannov. 1851. 247 s kk. ll. — Bauch: *Über die Historia Romana des Paulus Diaconus*, Göttingen. 1874. 75. l.

*) L. W. Hartel: *Eutropius u. Paulus Diaconus.* (Sitzungsbericht er Wiener Akademie. Philolog. Classe. LXXI, 84. Wien, 1872.)

[34]) Postea Carinum, quem Carus Caesarem in *Illyrico* reliquerat,

Végül ami a *ravennai Névtelent* illeti, ki a legmegbizhatóbb nyomozások szerint a IX-ik században élt s egy a VII-ik század végén készült görög alapmű nyomán irta latin cosmographiáját, melynek összeállításában főleg a góth Jornandesre szorítkozott, ámbár használt kétségtelenül más szerzőket is, nevezetesen pedig egy, a peutingeri táblával egyátalán nem azonos régi orbis pictust [35]), ez a *ravennai Anonymus* a veronai kézirati codex példájára csak indirecte nyilatkozik tárgyunk mellett. Nagy tájékozatlansággal és kirivó kritikátlansággal összeállított, de azért mégis sokban, főleg bővebb részletei és helyesb névformáinál fogva még magának a peutingeri táblának is felette álló munkája *Margumot* nem, de az *Orea Margit*, vagyis *Horrei Margum*ot mint *moesiai* várost tartalmazza.*) *Margus* folyót tájékozatlansága következtében ugyan Dalmatiába helyzi, de azért mégis csak a Duna *jobbparti* vidékén tünteti fel s igy *Margum* város helyfekvésének *vidékére* nézve szintén eléggé jól tájékoztat.

A III-, IV-, V-, VI-, VII-, VIII-, és IX-ik századokból reánk maradt ennyi érdekes és hiteles adat mellett feltünő lehet, hogy *Margum* elő nem kerül *Ptolemäus*nál, ki a II-ik század első felében Hadrianus és Marcus Antonius alatt élt s hires geographiáját szerkesztette, melylyel tudvalevőleg ez

---

omnium odio et etsecratione viventem, *apud Murgum* ingenti praelio vicit, proditum ab exercitu suo... certe desertum *inter Viminatium et Aureum Montem*. (*Historiae Miscellae*. Lib. X. Gruternél: *Historiae Augustae*. pag. 875. — Muratorinál: *Rerum Italicarum Scriptores*. Mediolani 1723. I, 69.)

[35]) V. ö. Mannert: *Einleitung zur zweiten Edition der Peut. Tafel*. pag. 41. Ritter: *Geschichte der Erdkunde und der Entdeckungen*. pag. 131. — Gooss: *Studien zur Geographie u. Geschichte des Trajanischen Daciens*. (Separatabdruck aus dem Schässburger Gymnasialprogramm vom Jahre 1873/4.) Hermannstadt 1874. pp. 23—24. — Gutschmid: *Rhein. Mus.* XII, 438—441. — Pinder: *Ueber die Kosmographie des Geogr. Ravennas*, a berlini Akad. kiadványáb. 1853. oct.— Parthey: *Die Erdansicht des Geogr. Rav.* (Abhandlung. der Berl. Akad. 1858. 627 s kk. ll. — Pinder és Parthey a *Cosmographia* berlini 1860-ik évi kiadása elé bocsátott I—XVIII bevezetésben. — Mommsen: *Berichte der sächs. Gesellsch. der Wissensch.* 1851. III, 80—117. — Rossi: *Sopra il cosmografo Ravennate e gli geografi citati da lui*. Roma 1852.

*) *Ravennatis Anonymi Cosmographia*. Berolini 1860. IV, 8. 3. p. 192.

ismeágnak tudományos alapját vetette meg, miután a topographiát csillagászati meghatározásokra s a földtekék vetületeit és a földabroszokat mértani alapra fektette.[36]) Mulasztása azonban csak *látszólagos* s egyátalán nem kényszerülünk azt onnan magyarázni, mintha Ptolemaeus idejében, a II-ik század elején az a város még nem létezett volna, melyről mint létezőről a következő századok történet-forrásai emlékeznek. Mert ugyan már *Mannert* is kétségtelenné tette, hogy a Ptolemaeus könyvében feljegyzett városok névsorából *Margum csakis a leirók hibája folytán* maradt ki; hiszen Ptolemaeus Claudius megjegyzi, hogy: »*a mellett, παρ' ἦν, volt a Moschius folyó torkolata*«[37]), ami nem tartozhatik az előbb álló Trikorniumhoz, *hanem nyilván csakis a hiányzó ἡ Μάργος-hoz.*[38])

De ezek mellett nagyon valószinü még az is, hogy városunk neve és emléke s helyfekvésének jelzése egy *epigraphiai* emlék által is fenn lön tartva. Boué, ki európai Törökországról egy igen hasznavehető könyvet irt, egyebek között egy római feliratot is közöl, mely Szerbiának *užicai* kerületéből, *Požegából* hozatott *Kragujevacba*, hol a fejedelmi konaknál lett elhelyezve.[39]) E feliratot utóbb *Schafárik* ujból copiálta kétségtelenné tévén, hogy Boué olvasása nem teljesen correct.

[36]) V. ö. Goossal: *Studien zur Geographie u. Geschichte des Traj. Daciens.* pp. 12—18.

[37]) *Geographia.* III. 9. 3.

[38]) Ptolemäus übergeht diesen Ort durch Fehler der Abschreiber; denn er bemerkt: bey welchem (παρ' ἦν) der *Moschius* Fluss seine Mündung hat. Dies kann nicht zum vorhergehenden Trikornium gehören, sondern offenbar auf das fehlende ἡ Μάργος. (*Geographie der Griechen u. Römer.* VII, 77.)

[39]) Boué: *Turquie de l' Europe.* II, 358. És innen Mommsen: *Corpus Inscriptionum Latinarum.* Vol. III. Pars I. pag. 266. Nr. 1672, igy olvasva azt: D(is)m(anibus) P. Ael(io) Qu[i]nt[i]liano dec(urioni) M(unicipii)[et II]virali de[f](uncto) ann(orum) LXV P. Aelii Lu... .[et] M[a]ximus et S[i]lvanus et Tattaia patri p(osuerunt). Megyjegyzendő, hogy Mommsen Boué hiányos közlését olvasta igy.

D·M
P·AEL·QVNT
LIANO DEC
MMLVIRA
LI DEI ANN
LXV·P·AELII LV
MXIMVS ET
SLVANVS ET
TATTAIA·PA
TRI·P·

A felirat a következő:

D·M
P·AEL·QVNT
LIANO DEC
M·M·IIVIRA
LI·DEF·ANN·
LXV·P·AELII
MXIMVS·ET
SLMNVS·ET
TATTAIA·PA
TRI·P·P· [40])

E felirat 4-ik sorában egy municipium nevének kezdő betüivel — M·M-val találkozunk. Schafárik azon nézeten van, hogy ez a Colonia *Magia*-ról értendő, de *Mommsen* helyesen kérdi: minő *Colonia Magia*ról? Szerinte ez inkább igy magyarázandó: *decurio municipii Municipii*, vagy *municipii Margensis*, csakhogy e magyarázatok egyikét sem tartja teljesen kielégitőknek, egyrészt azért, mivel a *Horreum Margi* csupán csak Margum név által nem látszik elegendőnek kifejezve lenni, másrészt pedig mivel úgy a Municipium, mint a Horreum Margi messze esnek Užicatól. [41])

Azonban Mommsennek ezen értelmezésére megjegyzem, hogy a feliratban M·M fordulván elő, nyilván a Morava jobb partján állott *Municipium* nem értethetik, [42]) s minthogy

[40]) Mommsennél: *Corpus Inscriptionum Latinar.* Vol. III. P. II. p. 123. ad Nr. 1672.

[41]) Schafárik cogitat — irja Mommsen — de colonia *Magia* nescio qua. Possis temptare dec(urio) m(unicipii) M(unicipii) vel m(unicipii) Ma(rgensis), sed neutra explicatio vere satis facit, cum praesertim Horrei Margi oppidum solo Margensis vocabulo non recte videatur significari, denique tam Municipium, quam Horreum Margi longe distent ab Užica. (*Corp. Inscript. Lat.* Vol. III. P. II. pag. 123.)

[42]) Midőn Mommsen azt irja: De Municipio, quod distat Viminacio M. P. XVIII. Naissum versus, ut cogitemus, suadet indicatio loci; nam Kragujevatz quamquam a Municipio antiquo distat M. P. c. 30—35, tamen nihil vetat illam quam posuit Boué loci indicationem eo usque extendere (*Corp. Inscr. Lat.* V. III. p. I. pag. 266.), csak a Boué által közlött feliratot ismerte, melyen a IV-ik sor csakugyan MM-et tartalmaz, de minthogy Schafárik Boué téves olvasását constatálta s M M he-

szerinte is a Horreum Margi kifejezésére a titulus elégtelen, természetes, hogy én e felirat helynevét inkább azon *Margum*ra vonatkoztatom, melyről ez értekezésben szó van; ha még annyira igaz is, hogy *Margum* Požegától tényleg távol esik. Hiszen e kőnek vándorlási történetét nem ismerjük s amint Požegából Kragujevácba került, ugy kerülhetett az a Morava-torkolat vidékéről is az užicai kerületbe, Požegába. Különben meg is engedve, hogy e kőnek eredeti situsa csakugyan Požega, feliratának érdekessége még ez esetre is mitsem veszit előttünk; mert miért ne tehetnők fel, hogy az a P. Aelius Quintilianus, kinek emlékének e követ gyermekei emelték, mint Margum városának decurioja és duoviralisa hivatalkodásának szinhelyétől távol, talán épen hálás gyermekeinek távolabbra eső tűzhelyénél lepetett meg a váratlan halál által? S ilykép *Margum* neve *epigraphiailag* is fenn volna tartva!

Egyébiránt eltekintve ettől, csupán csak a felhozott klassikus adatok alapján kétségbevonhatatlannak mondhatjuk, *hogy Margum a Duna jobb partján, a rómaiak Moesiájában, a jelenkori Szerbiában feküdt*, amint a kritikusabb irók és térképrajzolók a források e világos tudósitását nem is magyarázták félre[43]) s azért annál feltünőbb hazai iróink azon része, kik mindezek ellenében állitgatták, *hogy Margum a Duna balpartján, Délmagyarország területén feküdt.* [44])

---

lyett M AA-t olvasott, magától értetődik, hogy Mommsen értelmezése meg nem állhat, s csodálni lehet, hogy annak később, Schafárik helyesb közleménye ismerése után is, még egyszer, ámbár módositott kifejezést adott.

[43]) Alább egyenként fel lesznek hozva.

[44]) Az anachronismus tudományos genesisét ebben gyanitjuk: Dáczia közigazgatási felosztása iránt a helytelen nézetek sokáig tartották fenn magukat, s mindazok, kik egy »Dáczia riparia«-ról regéltek, nem vették tekintetbe, vagyis inkább nem jöttek annak tudomására, *hogy egy alpesi, közép és parti Dácziára való felosztás egyetlen régi irón sem alapszik*, de ellenkezőleg, hogy egy klassikus *felirat* által a *Dacia Apulensis*, *Malvensis* és *Porolissensis* nyer érvényt és történeti jelentőséget a Dacia *Alpestris*, *mediterranea* és *ripensis* s illetőleg a Dacia *Auraria* ellenében. De minthogy később a Duna *jobb* partján, mint tudva van, az úgynevezett *aureliani Dácziában* csakugyan létezett egy *parti Daczia*, nyilvánvalónak gondolom, hogy a fogalomzavarban miként nem habozott

IV. FEJEZET.

Margum topographiai pontjának téves kijelölése az egyetemes szakirodalomban.

A topographiai pont teljesen bizonytalan meghatározása. — A nézetek egymás és sajátmaguk közti ellenkezése. — Mult századi általános zavar. — E zavar Ptolemaeus Claudius földirati munkájának félreértéséből keletkezett. — A mult századokbeli textus javítás birálati fejletlensége. A kritikátlanság inkább a görög nyelv, semmint a mathematika hiányos ismeretéből folyt. — E szempontból ítélendő meg a Ptolemaeus-codexeknek Margumra vonatkozó szöveghiánya. — A ptolemaeusi szöveghézag az alapnélküli okoskodások tágas terére vezetett.— D'Anville, Heeren, Bischoff, Möller, Büchling, Funke, Majorszky, Becker, a Brockhaus-féle reálencyclopedisták, Bedeus, Mannert, Desericzky, Katancsich, Kanitz, Böcking, Spruner, Menke, Reichard, Wedell, Rhode, Jausz, Wesseling, Czoernig, Jászay, a magyar egyetemes encyclopädisták, Holstenius, Koeler-Weigel, Karacs, Forbiger, Baudrand, Cluverius, Buno, Heckel, Reiske, Cellarius, Sickler, Tomka-Szászky, Graff, Thierry, Bernhardt, Bellori, Calmet, Sabbathier, Stritter, Baronius, Ferrarius, Eckhel, Sestini, Timon, Banduri, Du-Fresne, Gibbon, Fleuri, Rasche, Weber, Ladvocat, Fuhrmann, Tzschucke, John Clarke, Anna és Tanaquil Faber, Clarean, Rauschurck, Thaller, Haack, Kereszturi, a bécsi tudóstársasági 1827-ik évi nagy lexicon irói, Rotteck, Schlosser, Kercselich, Brunner, Hunziker, Beck és Buxtorff, Le Quien, Gebhardi, Guthrie-Gray, Sulzer, Occo, De Strada a Rosberg, Hübner-Sperl-Fejér, Stephanus, a Zeller-féle egyetemes lexicon szerzőinek véleményei.

Ha azonban a régi források útmutatása szerint kétségtelen is, hogy *Margum* a Duna *jobb* partján feküdt, úgy mégis teljesen bizonytalan maradt volt eddig, *hogy tulajdonképen a Duna jobb partjának melyik pontján feküdt az?* Még azon irók is, kik a régi forrásokat félre nem magyarázva, a *Dunavidéket* Margumra vonatkozólag helyesen határozták meg, teljesen eltérnek úgy egymástól, mint a történeti valóságtól

---

hatott maga a komolyabb tudomány is *Margumot*, mely *Moesiában*, vagyis az aureliani, egyébként parti Dácziában, a mai Szerbországban feküdt, a *bal dunavidékre áthelyezni, mint melyről azt gondolta, hirdette és vitatta, hogy Dáczia ripensis!* (E véleményt már 1871-ben nyilvánítottam. L. *Történelmi Adattár*. Temesvár 1871. I, 401—402.)

akkor, midőn a pontot, melyen a város feküdt, *topographiailag* ki kellett jelölniök. Sőt nem egyszer saját maguknak is ellentmondanak nem különböző, hanem *egy s ugyanazon* könyvben!

Sajátszerű s jellemző mindenekelőtt azon általános zavar, mely a mult századokban a birálatos történeti és földirati irodalom terén *Ptolemaeus Claudius* földirati munkájának félreértéséből keletkezett. Mondva volt, hogy az alexandriai tudós könyvéből *Margum* esetlegességből kimaradt s ezt sajátszerűen észre nem vették Ptolemaeus munkájának sem görög, sem latin kiadói, ámbár a múlt századokban kifejlődött codexdüh igyekezete épen a textus-javitásra volt irányozva. A temérdek szöveg-eltérést, amely a különböző codexek között kijelölhető, a mathematikának hiányos ismeretére szerették ujabb időkig visszavezetni, de én kétségtelennek hiszem, hogy okául inkább a *görög nyelvnek* hiányos ismerete tartandó. Csakis e hiányból magyarázhatni meg, hogy a görög és latin codexek egyaránt az eredeti szöveg másolatainak fogyatkozását rendre átöröklék, úgy hogy ez által az eredetileg csak másolati elnézésen alapuló hiba annál átalánosabbá lett, minél inkább szaporodtak a codexek és a kiadások. A codex Vienensis, a Codex Fettichii, a Codex Pici Mirandulani, a velenczei sz. Márkkönyvtár két codexe, a Grimman-Codex, a három flórenczi codex, a lugduni codex, az angol könyvtárakban levő 10 codex, a Coislin-Codex, a bonni codex, az öt római codex, a lugduni codex, az athoshegy-monostori codex, a lipcsei nyomtatott codex; továbbá az Ebner-, Jacobus Angeli-, Emmanuel Chyrsolora-féle latin codexek, a nürnbergi latin codex, a lugduni két latin codex, az angolhoni három latin codex, a treviri, velenczei latin codexek, a Codex Patavinus stb. amennyiben *Margumot* nem tartalmazzák, csakis a görög nyelv grammatikájának félreismerése folytán lettek kritikátlanokká! S minthogy igy a ptolemaeusi szöveg a codexekben csonkultan szállott reánk, érthetővé, ha nem is igazolttá válik, hogy mindazok, kik Ptolemaeust értelmezték, szövegéhez jegyzeteket függesztettek, avagy szövegéhez térképeket készitettek, Margum helyfekvésére vonatkozólag ugyancsak félrevezetnek, a mennyiben ők a *Moschius* vagyis a *Margus* folyó

torkolatához *), hol *Margumot* kellett volna nyomozniok, a csonka ptolemaeusi szöveg értelmében *Tricorniumot* helyezték.

Ezzel aztán tág tere nyilt az alapnélküli okoskodásoknak, melyekre bukkanhatunk, haa XVI-ik, XVII-ik, XVIII-ik és a legujabb század idevágó irodalmát kissé vizsgálgatjuk.

Jean Baptiste Bourguignon d'Anville, a mult század eme legkitünőbb geographusa és térképkészitője, kinek mappái az akkori kor segédeszközeihez képest vetélytárs nélkül állottak, *Margum* topographiai helyfekvését vajmi különbözőleg határozta meg. A »Geographie Ancienne Abrégee«-ben ugyanis a mai *Kosztolácz* helyére tevé azt a *Mláva* folyónak Dunába szakadó torkolatához.[1]) Ugyane helyre határozta azt a franczia Akadémia emlékirataiban is *), de az »Atlas Antiquus« czimü munkájában már a *Morava* torkolatához járul vele, ámbár úgy, hogy a jel épen a folyóba esvén, nem tudhatni,

---

*) A Moschius (Μόσχιος) és Margus azonosságának bővebb nyomozása igen elvezetne a tárgytól. Itt röviden csak azt jegyezzük meg, hogy mit Cellarius (Moschius Ptolemaei... Margis Plinii esse videtur. *Notitia Orbis Antiqui*. Lipsiae 1701. T. I. Lib. II. c. VIII. Sect. III. §. XLII. p. 458.); D'Anville (Margus .. scheint der Moschius des Ptolem. zu seyn. *Handbuch der alten Erdbeschreibung*. Heeren-féle átdolgozat. Nürnberg 1800. I. Th. X. Cap. §. 9. p. 352.); Bischoff-Möller (Margus... vielleicht im griechischen Moschius, Μόσχιος, Ptol. *Vergleichendes Wörterbuch*. Gotha, 1829. 729. l.) határozatlanúl említenek, azt Petancius Felix (Schwandtnernél: *Scriptores Rer. Hungaricar.* Vindobonae, 1766. III, 189.) és Forbiger egész határozottsággal állitják. (Margus unstreitig identisch mit dem Μόσχιος des Ptol. Pauly: *Real-Encycloped.* IV, 1556.) Ugyanezt látjuk az *Encyclopedie ou Dictionaire raisonné des sciences, des Arts et des Métiers* czimű munkában. (Neufchastel 1765. Tom. X. p. 101.) Mannert ellenben igy nyilatkozik: Ob der Fluss, welchen schon Plinius *Margis* nennt, auch Moschius hiess, oder ob es blosser Schreibfehler ist, weiss ich nicht. Jedermann erkennt die heutige Moldava, auch *Morava* genannt. (*Geographie der Griech. u. Römer* VII, 78.) Katancsich azon véleményben van, hogy a Moschius inkább a Jessavanak felel meg. (*De Istro eiusque adcolis Commentatio*. Buda 1798. p. 49.)

[1]) *Margus*... conserve des vestiges d' antiquité sous le nom de *Kasztolatz*, quoiqu' aujourd' hui à quelque distance audessous de l' embouchure de la riviére de même nom, par un changement arrivé au bas de son cours. (*Géographie Ancienne Abrégée* [Par M. *D'Anville*.] Paris 1768. I, 304.)

*) L. *Mém. d. l' Acad. des Inscr.* XXVIII, 433.

ha vajjon a Morava jobb- vagy balpartját akarta-e vele megjelölni? [2]) s mig másrészt a *Rollin* történeti könyvéhez készitett térképen *Margum* teljesen hiányzik [3]), addig azt tapasztaljuk, hogy D'Anvillenek *Heeren* által átdolgozott kiadásában *Požarevac* (*Passarovicz*) van *Margum* helyéül kijelölve. [4])

Ez utóbbi városhoz egyébiránt mások is határozták *Margumot*, mint *Bischoff* és *Möller* [5]), *Büchling* [6]), *Funke* [7]), *Majorszky* [8]), *Becker* [9]) és a *Brockhaus*-féle reál-encyclopädia irói. [9]) A *Bedens*-féle Atlashoz készült szövegben is ugyancsak

---

[2]) *Atlas Antiquus Danvillianus.* Norimbergae 1784. *Orbis Romani pars Orientalis.* 1782.

[3]) *La Grece et les Pays plus Septentrionaux jusqu'au Danube.* Pour l' histoire ancienne de Mr. Rollin par le Sr. D'Anville 1740.

[4]) *Margum*, wo Carinus vom K. Diocletian eine grosse Niederlage am Flusse Margus (Morawa) erlitten hat. *Daher glaubt man dessen Lage komme mit der von Passarovitz überein.* (*Handbuch der alten Erdbeschreibung von J. B. d'Anville, zum Gebrauch seines Atlas Antiquus in zwölf Landkarten verfasst.* Neue umgearbeitete Auflage von A. H. L. *Heeren.* Nürnberg, 1800. I. Th. X. Cap. §. 9. 354. l.)

[5]) *Margum*... Ort in Moesia Super. XXIV. M. P. von Viminacium; in unseren Tagen *Pasarofdscha*, *Passarovitz*, kleine Stadt in Servien, an der Morava. (*Vergleichendes Wörterbuch der alten, mittleren und neuen Geographie* von Fr. H. Th. *Bischoff* u. J. H. *Möller.* Gotha, 1829. p. 728.)

[6]) *Margum.* Eine Stadt in Obermösien, *die jetzt Passarowitz heisst.* Büchling jegyzete ad *Eutropii Breviarium Historiae Romanae.* Bécsi és triesti kiadás 1825. (*Auserlesene Bibliothek der vorzüglichsten lateinischen Klassiker* VIII. kötetében pag. 304. 71 jegyz.)

[7]) *Margum*, ein Ort in Obermösien, am Flusse Margus (Morava). ... *Man hält den Ort mit Passarovitz*, wo 1718 der berühmte Friede geschlossen wurde, *für einerlei* (*Neues Real-Schullexicon.* Wien und Prag, 1806. III, 481.)

[8]) *Margum* oppidum (*Passarovitz*) ad ostia cognominis fluvii. (*Enchiridion Antiquae Geographiae.* Buda 1831. Cap. VIII. §. V. pag. 89.)

[9]) *Margus, Passarovitz in Mösien.* (*Karl Friedrich Beckers Weltgeschichte.* Achte neu bearbeitete, bis auf die Gegenwart fortgeführte Ausgabe. Herausgegeben von Adolf *Schmidt.* Dritte vermehrte Auflage. Leipzig. 1871. IV, 115.)

[9]) *Der warscheinlich an der Stelle des alten Margum in Obermösien stehende Ort* (*Passarowitz*) ist merkwürdig durch den daselbst 21 Juni 1718... abgeschlossenen Frieden. (*Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie für die gebildeten Stände. Conversations-Lexicon.* Elfte umgearbeitete, verbesserte und vermehrte Auflage. Leipzig, F. A. Brockhaus. 1867. XI. Bd. 436. l.)

Passarovicz hangsulyoztatik, magán az Atlason mégis a város a *Margios* folyó *balpartjára*, ennek *torkolatához* van téve [10]), s mindenesetre eredeti, hogy ugyanezen munka másik térképén a Morava-torkolatnál, ugyancsak a balparton, már *Viminacium* áll! [11])

Mannert, a mult és jelen század ezen legnevesb buvára, ki a források kritikai felhasználása folytán maradandó becscsel biró történeti és földirati munkákat teremtett, *Margumot Pobritzárhoz* határozza [12]), talán észre sem vevén, hogy sajátmagának ellent mond akkor, midőn a nagy geographiai munkájához csatolt térképek egyikén a római várost a *Margus* folyó torkolatához, a jobb partra teszi Viminacium és a Mons Aureus közé. [13]) Azon térképen pedig, melyet »Germania Ptolemaei« czimen ugyancsak nagy földirati munkájához mellékelt, a Margus folyó torkolatánál, a balparton Tricornium áll és *Margum*nak semmi nyoma. [14]) *Desericzky* is önmagának mindenkép ellenmondólag a mai *Viddin* [15]) mig *Katancsich* biztosb történeti érzékkel *Kulič* helyére határozza [16]), mely a

---

[10]) *L. Historisch-Genealogisch-Geographischer Atlas zur Übersicht der Geschichte des ungrischen Reichs, seiner Nebenländer und der angrenzenden Staaten u. Provinzen,* nach den besten Quellen bearbeitet von *Joseph Bedeus von Scharberg.* Hermannstadt, 1851. III-ik rész I. térkép: *Zustand der Länder, in deren Mitte sich in der Folge die Ungern niederliessen, zur Zeit der grössten Ausdehnung des römischen Reichs gegen Norden.* Um das Jahr 200 nach Christi Geburt.

[11]) U. o. II-ik térkép: *Politischer Zustand und Eintheilung des südöstlichen Europa, bis Ankunft der Ungarn in ihrem heutigen Vaterland.* Um das Jahr 890 nach Christi Geburt.

[12]) *Margus*, ein befestigter Ort . . . lag etwas östlich vom Flusse, beym Flecken *Pobritzar.* (*Geographie der Griechen u. Römer.* VII, 77. l.)

[13]) *Macedoniae, Thraciae et Moesiae delineatio accuratior.* Nro. 1.

[14]) *Geographie der Griechen u. Römer.* III. Theil. 2. Auflage.

[15]) *Margus*, Civitas ad littus Istri in superiore Misia *circa Vidinum hodiernum.* (*De Initiis ac Majoribus Hungarorum Commentaria.* Budae in Hungaria. MDCCXLVIII. Lib. IV. Tom. III. Part. II. Cap. II. pag. 170. sub nota t.) És ugyanott Cap. III. pag. 180. sub nota h): *Margus*, Civitas Maesiae superioris ad Margum fluvium posita in Danubium illabentem *circa Vidinum hodiernum.*

[16]) Nam recta ab Semendria ad *Kulics*, castellum laeva Moravae exeuntis situm, *cui Margum oppidum respondet*, non nisi VI M. P. censentur (*Orbis Antiquus.* P. I. pag. 344.)

Morava-torkolatnál fekszik s e helyre határozza azt *Kanitz* is [17]), ki ha nem is mondható szakbuvárnak, úgy viszont az sem tagadható meg tőle, hogy Szerbiának mindenesetre monumentalis monographiát adott.

A kritikus *Böcking*, a Notitiának különben minden látszat daczára is nem épen legkritikusabb kiadója és értelmezője, az eltérő vélemények között szintén csak a Morava baloldaláu álló Kuličot tarthatja *Margum* szinhelyének s elveti D'Anvillenek Mlava-parti véleményét. [18])

Különben a *Morava-torkolat* mellett számosan nyilatkoznak, csakhogy a partra nézve térnek el egymástól. Nevezetesen a *bal*partra teszi *Margum*ot a jelenkor legnagyobb chartographjai egyike *Spruner* [19]), továbbá *Menke* [20]), *Rei-*

---

[17]) Die Thurmruine des Schlosses Kulič, welches die einst beträchtliche, heute ganz verschwundene Schiffart auf der Morawa an ihrem Einflusse in die Donau überwachte, erschien vom festen Lande vollkommen abgetrennt, und ragte nur wenige Fuss hoch aus der allgemeinen Ueberfluthung hervor. *An dieser Stelle stand einst am römischen Margus (Morava) die gleichnamige römische befestigte Niederlassung... Ich glaube .. Kulič ist unzweifelhaft dasselbe.* (*Serbien.* Historisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1859—1868. Leipzig, 1868. IV. fej. 12—13. ll.) Aztán: *Mansion Margus an der Moravamündung.* (U. o. 415. l) És: *An der Moravamündung mit den Ruinen der sie einst hütenden Römercastelle Margus und Contra-Margum.* (U. o. XI. fej. 421. l.) Es: *Kulič = Ad Margum.* (U. o. X. fej. 268. l.)

[18]) *Margum*... ad ostia Margi fluvii, qui Morava hodie dici constat, atque tot fere M. P. supra Kastolacz Danubio miscetur, quot inter Margum Viminaciumque interfuisse Itin. Hieros. et Tab. Peut. perhibent, i. e. decem cf. not. 8. Kollitz, ut Marsil. tab. 14. sect. XII. habet, Kulich, ut apud alios scriptum est, *in sinistra Moravae fl. ripa ad Danubium conditus locus est.* (A *Notitia* bonni kiadásában pag. 484.)

[19]) L. *Dr. Karl von Spruner's Historisch-Geographischer Schul-Atlas des Gesammtstaates Österreich von den ältesten bis auf die neuesten Zeiten.* 13 illuminirte Karten in Kupferstich. Gotha: Justus Perthes. 1860. Nr. 1. és Nr. 2. — Továbbá l. *Historisch-Geographischer Hand-Atlas zur Geschichte der Staaten Europa's vom Anfang des Mittelalters bis auf die neueste Zeit* von Dr. *Karl. v. Spruner.* Zweite Auflage. Gotha. Bei Justus Perthes 1854. Nr. 1: Europa. *Das römische Reich und die nördlichen Barbaren im IV-ten Jahrhundert* és Nr. II: *Europa im Anfange des VI. Jahrhunderts.*

[20]) L. *Orbis Antiqui Descriptio.* In usum scholarum edit Th. *Menke.* Editio secunda. Gothae. Sumtibus Justi Perthes. Anno MCCCLIV. Nr. XVII. *Imperium Romanum inde ab Augusti temporibus.* Azonkivül lásd

chard[21]), és akik leginkább Spruner után indultak *Wedell*[22]) és *Rhode.*[23]) *Jausz* is nyilván e csoportba számitandó, csakhogy határozatlanúl rajzolván, Margusa épen a folyóba esik belé, úgy hogy ez okból nem tudhatni, ha vajjon a *jobb* vagy a *bal*parton állott-e szerinte?[24]) *Wesseling* csakis Priscus és Jornandes meghatározásaira szoritkozik, melyek szerint *Margus illyrmösiai* város a hasonnevü folyó mellett Constantiával szemben anélkül, hogy *Czoernig*gel *), *Jászai*val **), az Egyetemes Magyar Encyclopädiával ***), megmondaná a *jobb-* vagy a

még: Spruner-Menke: *Atlas Antiquus.* Karoli Spruneri opus tertio edidit Theodorus *Menke.* Gothae: Sumtibus Justi Perthes. Anno MDCCCLXV. Nr. XVI. *Imperium Romanum inde a Constantini Magni tempore.* És Nr. XXIII. *Pannonia, Illyricum, Dacia, Moesia, Thracia, Macedonia, Epirus.*

[21]) *Orbis terrarum Antiquus,* cum thesauro topographico, continente indices tabularum geographicarum topographicos,eosdemque criticos.Auctore *Christiano Theophilo Reichardo.* Norimbergae. Sumtibus Friderici Campii.1824. Tab. VI. *Thracia et Illyricum* és Tab. X. *Italia Superior, Rhetia, Noricum, Pannonia, Daciae et Illyrici partes occidentales.* Norimbergae. 1822.

[22]) *Historisch-Geographischer Hand-Atlas* in sechs und dreissig Karten nebst erläuterndem Text, bearbeitet und herausgegeben von *Rudolf v. Wedell.* Mit einem Vorwort von Dr. J. A. *Pischon,* zum Gebrauch für höhere Bürger-Schulen, Gymnasien und Militair-Bildungs-Anstalten, sowie als Supplement zu den Geschichtswerken von Becker, Pischon, Rotteck, Schlosser etc. Zweite Auflage. Glogau. Verlag von Carl Flemming. (1843.) Nr. II., mely a római birodalmat és Nr. III., mely Európát a népvándorlás korában tünteti fel.

[23]) *Historischer Schul-Atlas zur alten, mittleren und neueren Geschicht* von C. E. *Rhode.* 89 Karten auf 30 Blättern nebst erläuterndem Text. Neunte Auflage. Glogau Druck u. Verlag von Carl Flemming Nr. III.

[24]) *Historisch-Geographischer Schul-Atlas für Gymnasien, Realschulen und verwandte Lehr-Anstalten.* Herausgegeben von *Georg Jausz,* Professor. 1. Abtheilung: *Die alte Welt.* Zweite Auflage. Wien und Olmütz. Eduard Kölzel's Verlag. 1873. Nr. 9. *Oesterreich-Ungarn zur Zeit der Römerherschaft.*

*) *Margus, am Einfluss der Morawa in die Donau.* (L. *Ethnographie der oesterreichischen Monarchie,* von Karl Freiherrn v. *Czoernig.* Herausgegeben durch die k. k. Direction der administrativen Statistik. Wien 1857. II. Bd. 19. §. 43. l.)

**) Jászay csak azt irja: *A Duna jobbpartján fekvő Margus. (A magy. nemzet napjai a legrégibb időtől az arany bulláig.* Kiadta Toldy Ferencz. (Pest 1855. II. szak. 74. l.)

***) Egy nagy sikou a *Duna jobb partján, a Morava folyó beszaka-*

balparton feküdt-e? [25]) És hasonló áll *Holsteniusról* is. *) Ellenben a *Koeler-Weigel*, [26]) és a *Karacs*-féle térképeken *Margus* a *jobb* parton áll [27]), mig *Forbiger* egyik helyt, a partot meg nem határozva, csak *felső-moesiai* városnak mondja, mely az Aureus Mons és Viminacium közt a *Morava torkolatánál* feküdt [28]); másik helyt ezen véleményével ellenkezőleg *Semendriát* vagy Požarevacot jelöli ki helyeül. [29]) Baudrand is, ki alexandriai Ferrarius Fülöpnek geographiai lexicalis művét ujból kiadta, *Margum*ot a *Morava torkolatához* teszi ugyan, de a partot ő sem határozza meg. [30]) A XVII-ik év-

---

dásánál, közel a római *Margus* városhoz. (*Egyetemes Magyar Encyclopädia*. Kiadja a Szent-István-Társulat. Pesten, 1862. IV. köt. 274. l.)

[25]) Alluebatur urbs (*Margo*) a cognomine fluvio, quem Tabula memorat. Situm bene descripserunt Priscus et Jornandes: illius in Excerpt. (Hoesch p. 49.) haec sunt: καὶ ἐνθαγίνονται ἐς Μάργον ἡ stb. Margum pervenimus quae Mysorum in Illyrico urbs est, posita ad Danubium e regione castelli Constantiae, quad adversam ripam insidet. — Jornandes de Reb. Getic. c. 58. Qui tunc — inquit — cum Mundone conflictum paraverat, ad civitatem Margo plano, quae inter Danubium Martianumque flumina adjacebat. (Cf. *Antonini Augusti Itinerarium*. Curante *Petro Wesselingo*. Amstelaedami, 1735.)

*) *Margus Moesiae primae, sive superioris civitas, ad fluvii ejusdem nominis et Danubii confluentis sita.* (Carolus a S. Paulo-nál: *Geographia Sacra, sive Notitia Antiqua Dioecesium omnium Patriarchalium, Metropoliticarum et Episcopalium Veteris Ecclesiae*. Accesserunt in hac editione notae et animadversiones *Lucae Holstenii*. Amstelaedami. MDCCIIII. pag. 203.)

[26]) L. *Descriptio Orbis Antiqui in XLIV. Tabulis exhibita* a *Jo. Davide Koelero*. Hist. et Polit. PP. Altdorfino studio atque opera *Christophori Weigelii*. Norimbergae. 20. lap. *Regiones Danubianae, Pannoniae, Dacia, Moesiae cum Vicino Illyrico*, studio *Christoph. Weigelii*. Norimbergae.

[27]) *Regiones Danubianae Pannoniae DaciaMoesiae cum vicino Illyrico* In usus Collegii Ref. Debrecinensis aeri incisae per *Franciscum Karacs* Pestini 1800.

[28]) *Margum* oder *Margus*, ein befestigter Ort in Moesia Superio *zwischen dem Aureus Mons u. Viminacium an der Mündung des gleichnamigen Flusses in den Danubius*. (L. *Real-Encyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft*. Herausgegeben von *August Pauly*. Stuttgart. 1846. Tom. IV. pag. 1558.)

[29]) *Handbuch der alten Geographie*. Leipzig, 1848. III. Bd. 1091. l. és v. ö. Kanitz: *Serbien*. 13. l.

[30]) *Margus* urbs fuit episcopalis Moesiae primae seu superioris, *ad fluvii cognominis confluentes in Danubium sita*, ut ex Itinerariis et Notitia

századnak egyik legjelentősb régiségbuvára és geographusa, *Cluverius* Fülöp, kit tudvalevőleg az összes művelt európai államokban tett buvárutazásai és széles nyelvismeretei arra képesitettek, hogy a geographiai tudományt történeti és politikai összes kiterjedésében először rendszeresen és sikeresen művelje, amint tényleg Introductio-jával számos nevezetes tévelyt helyre is igazitott, *Margumra* vonatkozólag épen mi felvilágositást sem nyujt. Legalább a rendelkezésemre álló leydeni 1627 [31]) és 1628 [32]), az amsterdami 1629 [33]), a párisi 1635 [34]), a leydeni 1641 [35]), az amsterdami 1661 [36]), 1670 [37]) és 1676 [38]), a gvelferbiti 1686 [39]), a nürnbergi 1687 évi német kiadás [40]), valamint a wolfenbütteli 1694 [41]), az amsterdami

---

Imperii apparet (L. *Novum Lexicon Geographicum*, in quo universi Orbis urbes, regiones, provinciae stb. descripta recensentur. Illud primum in lucem edidit Philippus *Ferrarius* Alexandrinus. Nunc vero Michael Antonius *Baudrand* Parisinus. Patavii M. DC. XCVII. Tom. I. pag. 412.)

[31]) *Introductiv in universam Geographiam* ect. ad Illustr. et Ampliss. Dominicum Molinum patritium et senatorem Venetum. Lugduni Batavorum. Ex officina Elzeveriana. CIↃIↃCXXVII. 16-od rét. kiad. jegyzetek nélkül.

[32]) Hasonló czimű, nagyobb 16-od rétű kiadás. Lugd. Batav. Ex officina Jacobi Marci. 1628. Jegyzetek nélkül.

[33]) Hasonló. Kis 16-od rét. Amstelod. apud J. Hondium 1629. Jegyzetek nélkül.

[34]) Hasonló, kis 16-od rét kiadás. Parisiis apud Michaelem Soly sub signo Phoenicis Petrum Billaine sub signo bonae fidei 1635. Jegyzetek nélkül.

[35]) Hasonló, kis 16-od rét. Lugd. Batav. apud Elzevirios. 1641. Jegyzetek nélkül.

[36]) Hasonló, nagyobb 16-od rét. Amstelodami. Ex officina Elzeviriana. Aº. 1661.

[37]) Hasonló, kis 16-od rét. Amstelodami, apud Elzevirios. 1670. Jegyzetek nélkül.

[38]) Hasonló. Amstelodami apud Jaussonio Waesbergios. Anno CIↃIↃCLXXVI. Jegyzetek nélkül.

[39]) Gvelferbyti. M·DC·LXXXVI. Jegyzetekkel.

[40]) *Mundus Chartaceus, sive Geographia totius mundi accuratissima Cluveriana.* Nürnberg, 1687.

[41]) Reiskius-féle kiadás. Wolffenbüttelae. Anno MDCXCIV. Jegyzetekkel.

1697 [42]) és az utrechti 1701 évi kiadás [43]) mitsem tartalmaznak s egyedül *Buno*, *Heckel* és *Reiske*, Cluverius geographiájának ezen neves kiadói azok, kik kiadásaikhoz tudományos jegyzeteket csatolva, *Margum*ra nézve szintén nyilatkoztak. Egyátalán *Buno* jegyzetei mentek át a *Heckel*- és *Reiske*-féle kiadásokba is, csakhogy e jegyzetek és a térképi kijelölés a manapi tudományos szinvonal mögött elmaradottaknak mondandók. *Margumra* nézve *Buno* azon véleményben van, hogy Moesiában az *Aureus-Mons* mellett, annak szomszédságában feküdt [44]), mi eléggé határozatlan kijelölés s a topographiai pontra nézve annál kevésbbé utbaigazító, minthogy a Cluverius-féle geographiához mellékelt többrendbeli térképek egyátalán nem alkalmasok a zavar szétoszlatására. Igy például az amsterdami 1661-ik évi kiadáshoz csatolt térképek egyikén [45]) a *Margis* folyó torkolata szembe van téve az Olttal! mig az igazi *Margum* helyén a névtelen folyó balpartján *Senderovia*, vagyis Szendrő áll. Egészen azonosok e térképekkel a nürnbergi 1687 és az utrechti 1701 évi kiadásokhoz mellékelt abroszok, ellenben az amsterdami 1676-ik évi kiadás térképén [46]) a *Margis* folyó torkolatánál a balparton *Enstesium*, a jobb parton pedig *Talia* van feltüntetve, *Margum* pedig teljesen hiányzik. Csakis a wolffenbütteli 1694-ik évi s Reiske által gondozott kiadás egyik térképén [47]) találkozunk egy névtelen folyó balpartján, a Dunától igen távol *Margum*mal. E folyó torkolatánál, a jobb partra, a Dunához *Columbacium* van téve, mig a *Margis* vagyis *Morona*, azaz a *Morava* folyó a Trajan hidja közelében

---

[42]) Amstelodami apud Joannem Wolters. MDCXCVII. Jegyzetekkel.

[43]) Nagyobb 16-od rét kiadás. Trajecti ad Rhenum apud Guilielmum Broedelet. MDCCI. Jegyzetek nélkül.

[44]) Vicinum ei (Mons Aureusnak) erat *Margum* oppidum. L. a Heckel-féle gvelferbiti 1686-ik évi kiadásban ca . XVI. pag. 403. Továbbá a Reiske-féle wolffenbütteli 1694-ik évi kiadásban cap. XVI. pag. 400 és az amsterdami 1697-ik évi kiadásban cap. XVI. p. 373.

[45]) *Moesiae et Daciae Tabula continens una Poloniam, Russiam nigram* etc.

[46]) *Daciarum Moesiarumque, vetus Descriptio.* Petrus Kerius caelavit. A kiadás 95-ik lapjához mellékelve.

[47]) *Daciarum, Moesiarum et Thraciae Vetus et Nova Descriptio.* A kiadás 390-ik lapjához mellékelve.

szakad be a Dunába. Igy tehát Cluverius és földirati művének tudós kiadói távolról sem nyujthatnak *Margum* monographusának biztos kézintéseket. De ép oly kevéssé mondhatni ezt a XVII-ik század egy másik tudományos kitünőségéről, *Cellarius* Kristófról, azon Cellarius Kristófról, ki mig egyrészt az ismert latin classikusok kézikiadásainak közrebocsátása által az ó nyelvek és irodalom ismereteinek terjesztésére Németországban oly jelentékeny befolyással birt, addig másrészt a geographiai tanulmányokat is első kezdte komolyabb kritikai alapra fektetni. *Notitia orbis antiqui* czimü munkájának jegyzeteiben [48]), valamint Eutropiusnak általa eszközölt kiadásaihoz mellékelt tudományos jegyzeteiben *) *Margum*ot csakis mint *felső-moesiai* várost említi, anélkül, hogy topographiailag közelebb meghatározná, mindazonáltal azon térképek egyikén, mely geographiai munkája függelékéhez van csatolva, *Margus* mint tornyos város úgy a Margus folyótól, mint a Dunától is meglehetős távolságra, a Margus-folyóvidék *bal*jára van helyezve [49]), mig mindezekkel ellenkezőleg más kiadásokhoz, nevezetesen a lipcsei 1701 és a *Schwartz* Konrád által gondozott ugyancsak lipcsei 1731-ik évi kiadásokhoz csatolt térképeken a város a Margus-folyó *jobb* partjára van téve. [50]) *Sickler*

[48]) *A fluvio (Danubio) remota post Aureum montem Margus* (Felső-Moesiában) L. Christophori Cellarii Smalcaldiensis: *Geographia Antiqua.* Ad veterum Historiarum, sive a principio rerum ad Constantini Magni tempora deductarum, faciliorem explicationem adparata. Cizae. Sumtu Jo. Bielkii Bibliop. Jen. Typis Fr. Hetstedii 1686. Cap. XIV. pag. 145.

*) *Margus Moesiae superioris oppidum.* Lásd *Eutropius*nak következő kiadásait. *Debrecini.* Excudit Jo. Margitai Typographus Anno 1741. *Cum selectis Christoph. Cellarii Notis.* pag. 136. Épen igy a *debreczeni* 1751-ik évi, *Cellar* jegyzeteivel ellátott kiadást. pag. 136. Továbbá a *Debreczenben* és aztán *Kolozsvárt, Cellárius* jegyzeteivel ellátott 1768-ik évi kiadás, pag. 136. A *jenai* 1755-ik évi, *Cellarius* jegyzeteivel ellátott VI-ik görög-latin kiadást, p. 248, valamint az ugyancsak *Cellarius* jegyzeteivel ellátott *debreczeni* 1777-ik évi görög-latin kiadást, pag. 248.

[49]) L. *Appendix triplex Notitiae Orbis Antiqui Christophori Cellarii cum tabulis aeneis XVIII.* Lipsiae MDCCLXXVI. *Illyricum Orientale.*

[50]) L. *Pannonia, Moesia, Dacia, Illyricum* feliratú térképet, mellékelve e kiadáshoz: *Notitia Orbis Antiqui, sive Geographia plenior, ab ortu rerum publicarum ad Constantinorum tempora orbis terrarum faciem declarans.* Christophorus *Cellarius* ex vetustis probatisque monimentis collegit, et novis tabulis geographicis, singulari cura et studio delineatis, illustra-

is azonkép a Morava *jobb* oldalára s a torkolattól messze elesőleg rajzolja *Margumot* *), szöveges munkájában pedig egyenesen *Passarovitzczal* vagyis *Požarevácczal* azonositja. **) *Tomka-Szászky*, ki sok tekintetben eredeti munkával gyarapitá a mult században tudományos geographiánkat, *Margumot* a Morava *balparti* vidékére, de úgy a Moravától, mint a Dunától jó távol Singidunum (Belgrád) felé helyezte ***). *Graff*, nyilván Cluverius által félrevezetve, városunkat a Margios folyó mellé ugyan, de Viminaciumtól egészen délre, *Felső Moesia belsejébe* helyezi. [51]) *Thierry*, Attila és Attila fiainak classikus ecsetelője, *Margumot* egy helyt a *Morava-torkolat*nál [52]), de más helyt, sajátmagával ugyanazon müben ellenkezésbe jövén, a Jessavanál feküdtnek mondja azon a téren, melyen manap a szerb *Smederevo* elterül [53]). *Bernhardt*, a római császárság történelmének sikeres kutatója, nyilván szintén *Szendrő* vidé-

---

vit. Alteram hanc editionem annotationibus varii generis partim e scriptis veterum, partim e recentiorum observationibus illustravit et auxit L. Jo. *Conradus Schwartz* Lipsiae apud Joh. Friderici Gleditschii. B. Fil. 1731. És ugyanezen térkép már a lipcsei 1701. évi kiadáshoz is mellékelve. Lipsiae impensis Gleditsch sen. 1701.

*) L. *Schulatlas der alten Geographie mit historisch-erläuternden Rand-Anmerkungen* stb. Von Dr. Fr. C. L. *Sickler*. Cassel. Verlag von J. J. Bohné. Tábla Nr. VIII. *Terrae a Danubio ad Meridiem sitae.* Margum mint főcsatahely megjelölve.

**) *Margum = Passarowitz*, am Flusse gleichen Namens. (*Handbuch der alten Geographie.* Von Dr. F. K. L. *Sickler*, Cassel 1832. Verlag bei J. J. Bohné. I. Theil pag. 473.

***) *Hunnia Occ. Abarica per Pannoniam atque Daciam sec. VII. VIII. prorogata.* Posonii 1751. czimű térképén.

[51]) *Schul-Atlas der alten Geographie*, zunächst zum Gebrauche der geographischen Lehrbücher von Dr. S. Chr. Schirlitz, entworfen und gezeichnet von *Georg Graff*. Zweite durchgesehene und verbesserte Auflage, zweiter Abdruck. Halle, 1845. Verlag von Richard Mühlmann. Tab. IV. *Moesia, Makedonia, Illyris, Thrake, mit dem griechischen Inseln.*

[52]) Az értekezlet egy sikon történt *a Duna jobb partján, a Morava folyó beszakadásánál, igen közel a római Margus városhoz.* (*Attila története.* Irta *Thierry Amadé.* A 3-dik javitott és bővitett kiadás szerint fordította Szabó Károly. Pest, 1865. 43. l.)

[53]) *Szendrő a Morava beszakadásánál (!?) Margus városa*, e vidékeknek a' rómaiak korabeli nagy vásárhelye, területén áll. (*Attila fiai és utódai történelme.* Irta *Thierry Amadé.* A 3-dik javított és bővitett kiadás szerint fordította Szabó Károly. Pest, 1865. 14. l.)

kére gondol, miután szerinte *Margum* a *Mons Aureus tövénél* feküdt. [54]) *Bellori* [55]), *Calmet* [56]), *Sabbathier* [57]), és *Stritter* [58]) *Viminacium és a Mons Aureus közé* helyzik, oda, a hová őket megelőzőleg már *Baronius* *) és *Ferrarius* helyezte volt azt.[59]) *Eckhel*, a tudományos numismatika rendszerének nagynevü megalapitója, *Viminacium* közelében feküdtnek irja [60]), csakhogy Viminaciumot ő nem Kosztólácz, hanem *Rama* helyén állottnak képzeli, [61]) azonkép, amint ez *Sestininél* [62]) és másoknál is előfordul. [63]). *Timon*, Ptolemaeus által félrevezetve, a

[54]) *Margus.. eine Stadt in Mösien, welche an der Mündung des gleichnamigen Flusses in die Donau zwischen Mons Aureus an dem Berge desselben Namens und Viminacium gelegen war. (Geschichte Roms von Valerian bis zu Diokletians Tode* [253—313 n. Chr.] Von *Theodor Bernhardt*. I, 259—261.)

[55]) E più fiate con esso combattuto, in fine vicino ad on Castello detto *Margum tra Viminacio, él Monte Aureo*, restó vinto, ed oppresso. (*L'Historia Augusta da Giclio Cesare a Constantino il Magno.* Descritti da Gio: Pietro Bellori. In Roma 1695. pag. 286.)

[56]) Qui se donna dans la haute *Mesie sur le Danube à Margue, entre Viminiac et le mont d'or.* (*Histoire Universelle Sacree et profane* par *Augustin Calmet*. Strasbourg, 1739. Tom. V. Liv. LX. pag. 226.)

[57]) *Margum entre Viminacium et le mont d' Or.* (*Dictionaire pour l' intelligence des Auteurs Classiques* ect. par *M. Sabbathier* Paris, 1770. Tom. IX. pag. 123.)

[58]) *Margus, urbs Moesiae inter Viminacium et Aureum montem sita.* (*Memoriae populorum olim ad Danubium, Pontum Euxinum stb. incolentium* e scriptoribus Historiae Byzantinae erutae et digestae a Joanne *Gotthilf Strittero*. Petropoli 1774. Tom. IV. *Index Geographicus*. pag. 279.)

*) *Murgum inter Viminatium, atque Aureum montem.* (*Annales Ecclesiastici*. Auctore Caesare *Baronio* Sorano. Editio novissima. Antverpiae. M·D·XCVII. Tom. II. pag. 668.)

[59]) *Margum... oppidum fuit Mysiae superioris, inter Viminacium et Montem Aureum.* (*Novum Lexicon geographicum*, in quo universi Orbis urbes, regiones, provinciae stb. descripta recensentur. Illud primum in lucem edidit *Philippus Ferrarius* Alexandrinus. Nunc vero *Michael Antonius Baudrand* Parisinus. Patavii M·DC·XCVII. Tom. I. pag. 412.)

[60]) Egy helyt: *apud Margum Moesiae superioris*, másik helyt: *apud Murgum Moesiae superioris prope Viminacium.* (*Doctrina numorum veterum.* Editio secunda. Vindobonae, 1828. Pars II. Vol. VII. pag 514. és u. o. Tom VIII. pag. 2.)

[61]) L. *Kurzgefasste Anfangsgründe der alten Numismatik.*

[62]) *Classes Generales Geographiae Numismaticae*. I, 14.

[63]) *Classes Generales seu Moneta Vetus Urbium, Populorum et Regum*. Editio secunda. Florent. 1821. Apud G. Platti. pag. 24.

Morava torkolatához Tricorniumot, Rama helyére pedig az Aureus Monst helyezi, s minthogy szerinte Eutropius alapján *Margum Viminacium és a Mons Aureus között* feküdt, nyilvánvaló, hogy Timon szerint csakis a *Mlava folyó és Rama* között keresendő *). Oly hangzatos nevű tudósok, mint *Banduri* [64]), *Du-Fresne* [65]), *Gibbon* [66]), *Fleuri* [67]), *Rasche* *[1]), *Weber* [68]) Margumot egyszerüen csak *moesiai* városnak nevezik, ép úgy, mint *Gruner* *[2]), *Ladvocat* [69]), *Fuhrmann***)

*) Notato apud ostium Moschii Tricornio Ptolemaeus illico subdit Viminatium legionem. Hanc porro militum stationem haud procul fuisse a fluvio Morava, discimus ex Eutropio; qui (Lib. IX. Cap. XIII.) de victoria Diocletiani, haec literis consignavit, Carinum apud Margum ingenti praelio vicit inter Viminacium et Aureum Montem. Aureus hic Mons fuerit aurifer, aut Rama (Ram) arx olim in monte; supra quam Viminacium investigandum. (*Imago Antiquae Hungariae.* Cassoviae 1733. Lib. I. cap. XI. pag. 93.)

[64]) *Margum, Mysiae Superioris oppidum.* (*Numismata Imperatorum Romanorum a Trajano Decio ad Palaeologos Augustos.* Opera et studio D. *Anselmi Banduri.* Lutetiae Parisiorum, 1718. Tom. I. pag. 525.) Ugyanő más helyt: *Murgum in* Moesia. (I. h. tom. II. pag. 2.)

[65]) Oppida (*Moesiae superioris*) regionis clariora, et quidem in ripa Danubii: Singidunum, Tricornium, Mons Aureus, *Margum* ect. (*Caroli Du Fresne Domini Du Cange Illyricum Vetus et novum, sive Historia Regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, Serviae atque Bulgariae.* Posonii, Anno MDCCXLVI. Cap. I. pag. 3.)

[66]) *Stadt Margus in Obermösien.* (*Ed. Gibbons Geschichte des allmäligen Sinkens und endlichen Unterganges des römischen Weltreiches.* Aus dem Englischen übersetzt von Johann *Sporschil.* Leipzig, 1840. Verlag von Otto Wigand. VI. Bd. 378. lap. XXXIV. fej.)

[67]) *Murga, in Danubii ripa sita, in Moesia superiore* (L. *Claudii Fleurii Abbatis Historia Ecclesiastica* latine reddita et notis illustrata a R. P. Brunone *Parode.* August. Vindeliceor. et Oeniponte 1758. Tom II. pag. 587.)

*[1]) *Margum, aliis Mursia in Moesia.* (L. *Lexicon universae rei numariae Veterum.* Edidit *Christophorus Rasche.* Lipsiae 1785. Tom Secundo. Pars posterior. pag. 387.)

[68]) *Margus, eine kleine Stadt Mösiens,* unweit der Donau. (*Allgemeine Weltgeschichte.* Leipzig, 1863. IV, 497.)

*[2]) *Moesiae urbem.* Aurelius Victor *erlangeni* 1787-ik évi kiadásában (*De Caesaribus.*) p. 340. not. 8.

[69]) *Murgánál Moesiában.* (L. *Ladvocat Apáturnak Historiai Dictionariuma.* Ford. s kiadta *Mindszenty* Sámuel. II. köt. 59. l.)

**) *Allgemeine Kirchen- und Weltgeschichte von Oesterreich.* Abgefasst von Mathias *Fuhrmann.* Wien, 1769. pag. 28. Ellenben az e műhöz csa-

Izschucke †), *John Clarke* *[3]), *Anna és Tanaquil Faber,* *[4]) *Clarean* *[5]) *Rauschurk* [70]), *Thaller* [71]), *Haack* [72]), *Keresztúri* [73]) és a bécsi 1827-ik évi tudóstársasági hires lexicalis mű irói. [74]) A nagynevű történetirók közül *Rotteck* [75]) *illyr, Schlosser* pedig *Pannonia és Moesia határán* fekvő városnak nevezik [76]), s mig *Coronelli* [77]), *Bowles* *[6]), *Du-*

tolt térképen (*Illyrici Magni Provinciae Noricum, Pannonia, Dalmatia, Moesia, cum conterminis Dacia et Rhaetia sub dominatu Romanorum.*) Margum a Margus folyó jobb partján áll a torkolatnál. A Margus folyó azonban nem a Morava, hanem a Jessava. A Morava folyó mellett, mely nincs megnevezve, a balparton, a torkolat közelében *Viminacium*, vele szemben a másik parton pedig *Cuppae* áll.

†) Fuit urbs *Moesiae superiorish. Serviae inter Danubium et Margum* fl. (*Eutropius* lipcsei 1796-ik évi kiadásában. Ad librum IX. c. XX. p. 706.)

*[3]) *A town in Moesia.* (Eutropiusnak 1764-ik évi londoni V-ik kiadásához adott jegyzetekben. Ad libr. IX. c. 20. p. 142.)

*[4]) *Margum* et Viminatium duo *Moesiae* oppida vicina erant. (Eutropiusnak *Havercamp*-féle leydeni 1729-ik évi kiadásában a jegyzetek közt. p. 432. Továbbá Eutropiusnak *Verheyk*-féle leydeni 1762-ik évi kiadásában a jegyzetek közt. pag. 460.)

*[5]) *Margum Moesiae* oppidum. (*Eutropius*nak apud Franc Fabrum Lugdunensem 1594-ben megjelent kiadásában inter annotationes Henrici *Clareani.* p. 173.)

[70]) *Margus, eine in Mösien unfern der Donau* gelegene Stadt. (L. *Ersch u. Gruber: Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften u. Künste.* Leipzig 1834. XXV. Theil, 280 l.)

[71]) *Margus in Moesien.* (L. Wetzer és Welte: *Kirchen Lexicon.* Freiburg in Breisgau 1849. III. Bd. 154. lap.)

[72]) *Pauly: Real-Encyclopädie* II. kötetében. 150 lap.

[73]) *Margum in Moesia.* (*Compendium Historiae Universalis.* Tom. I. P. II. pag. 128.)

[74]) *Margus in Ober-Mösien* (*Neuestes Conversations-Lexicon.* Von einer Gesellschaft von Gelehrten. Wien, 1827. V. köt. 214. l.)

[75]) L. Ersch u. Grubernél: *Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften u. Künste.* Leipzig, 1821. VI. Theil, 261. lap.

[76]) *Margus an der Grenze von Pannonien u. Mösien.* (F. C. *Schlossers Weltgeschichte für das deutsche Volk.* Unter Mitwirkung des Verfassers bearbeitet von Dr. G. L. *Kriegk.* Zweiter, unveränderter Abdruck. Frankfurt am Main. 1847. IV. Bd. 409. l.)

[77]) *Aevi veteris usque ad annum salutis nonagesimum supra Milles. Quadringento cogniti tantum, typus geographic.* a patre *Coronelli* Venetae Reipublicae Cosmographo descriptus. Anno Dni 1690.

*[6]) *Geographia Classica, or, the Geography of the Ancients.* London, 1784.

Val ***[***]), *Burucker* [78]), *Del'Isle* [79]), *Jansonius* [80]), *Blancardus*[81]), *Rasche-Zimmermann*[82]), *König* [83]), *Marsili* [84]), *Kiepert*[85]), *Mommsen*[86]), stb. róla teljesen hallgatnak, addig mások ugyan említik, de helyfekvését meg nem határozzák, mint *Beck* és *Buxtorff*[*]), *Kercselich* [87]), *Bruner*[**]) és *Hunziker* [88]), sokan pedig hihetetlenül összezavarják. Névszerint *Le Quien* a *Horrea Margivel téveszti össze* [89]), *Gebhardi* a *Horrea Margit*, *Margoplanumot* és *Margumot* szintén egynek veszi s a Morava-torkolat keleti részére határozza [90]), mely hiba aztán

---

[***]) *Carte des quatre grandes Monarchies des Assiriens, des Perses, des Grecs et des Romains* stb. par P. *Du-Val.*

[78]) *Das altrömische Reich zur Zeit seines höchsten Flohrs.*

[79]) *Orbis Veteribus Noti Tabula nova.* Auctore *Guillelmo Del' Isle.* Parisiis 1714. És: *Theatrum historicum ad annum Christi quadringentesimum, in quo tum Imperii Romani tum Barbarorum circumcolentium status ob oculos ponitur.* Autore Guillelmo *Del' Isle.* Parisiis.

[80]) *Orbis terrarum Veteribus cogniti typus geographicus.*

[81]) *Europa Antiqua, cum finitimis Africae et utriusque Asiae regionibus.* Nicolaus *Blancardus* historicus ad lucem aevi veteris delineabat.

[82]) *Historischer Atlas,* zum Gebrauch beim Geschichtsunterricht. Von Emil *Rasche* u. Reinbold *Zimmermann.* Annaberg, 1874. Verlag von Rudolf et Dieterici.

[83]) *Historisch-geographischer Hand-Atlas zur alten, mittleren und neuen Geschichte.* Bearbeitet von Theophil König. Wolfenbüttel. Druck und Verlag von L. Holle. 1. u. 2. Abth. 1874.

[84]) *Theatrum Antiquitatum Romanarum* stb. czimü térképen, mellékelve a *Danubius Pannonico Mysicus*-hoz. II. Tab. 1.

[85]) *Atlasa*inak többrendbeli kiadásaiban.

[86]) *A Corpus Inscriptionum Latinarum*-hoz csatolt térképeken.

[*]) L. *Neu-Vermehrtes Historisch u. Geographisches Allgemeines Lexicon.* Beck és Buxtorff pótlékaival. Basel, 1742. II. Th. 455. l.

[87]) *De regnis Dalmatiae, Croatiae Sclavoniae Notitiae Praeliminares.* Studio Balth. Adam. *Kercselich.* Zagrabiae. pag. 19.

[**]) *Vopiscus Lebensbeschreibungen.* Kritisch geprüft von *Julius Bruner.* Büdingernél: *Untersuchungen zur römischen Kaisergeschichte.* II. Bd. 105. lap.

[88]) *Diocletian und seine Nachfolger.* Büdingernél: *Untersuchungen zur Röm. Kaisergeschichte.* II. Bd. 136—136. ll.

[89]) *Or. Christ.* II, 307. s lásd Böckingnél a *Notitia Utriusque Imperii* bonni kiadásához adott jegyzetekben, pag. 483.

[90]) A szövegben ugyanis háromszor is említi a *Horrea Margust* nyilván *Margum* helyett, jegyzetben pedig azt az észrevételt teszi: Einige Geographen setzen Margus höher am Morava: allein da es in

a *Guthrie*- és *Gray*-féle nagy világtörténeti műbe is átment [91]). *Sulzer*, ki egyébiránt sok helyt józan kritikát tanusitott, magára a Morava-folyóra nézve lévén jelentékeny zavarban, *Margum*ot körülbelül *Orsová*val szemben tünteti fel. [92]), *Occo* egyszerüen *Dalmatiába* [93]), *De Strada a Rosberg Galliába* [94]), *Hübner-Sperl-Fejérék Mediába* [95]), *Stephanus Phrygiába* helyezi azt tanitva róla, hogy később *Apollonia*nak hivatott. [96]) Többen *Mursia*val téveszték össze [97]), a *Zeller* kiadásában megjelent

---

Verbindung mit dem Besatzungsplatze Augusta Flaviana jenseits der Donau stand: so muss es am Ausflusse gelegen haben. Az okoskodás, mennyiben *Margumra* vonatkozik, tagadhatatlanúl helyes, a helytelen csak az, hogy Gebhardi nem tudta, miszerint *Margum* és *Horreo-Margum* nem *egy*. (L. *Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten*. Leipzig, 1778. I, 137. 139. ll.)

[91]) *Allgemeine Weltgeschichte nach dem Plan Wilhelm Guthrie, Johann Gray und anderer Gelehrter Engländer entworfen*. Leipzig, 1778. XV. Bd. I. Abth. 139. l. U. o. 202. lap. U. o. IV. Abth. 243. l.

[92]) L. *Carte des alten Daciens* mellékelve: *Geschichte des transalpinischen Daciens*. Wien, 1781. czimü munkájának 1-sö kötetéhez.

[93]) *Murcium* seu *Mergum in Dalmatia*. (*Impp. Romanorum Numismata a Pompeio Magno ad Heraclium*. Ab Adolfo *Occone*. Antverpiae. 1579. pag. 348.)

[94]) *Mursium in Gallijs*. (*De Vitis Imperatorum et Caesarum Romanorum tam occidentalium, quam orientalium* stb. Cura et impensis *Octavii de Strada a Rosberg*. Francofurti ad Moenum. 1615. pag. 163. — Pedig hogy e munka alapossága iránt mennyire tisztában voltak annak idején, azt legjobban mutatja a czimlap e sora: Opus novum ac longe praeclarissimum, olim incredibili labore, sumptu magno, peregrinationibus multis stb. congestum et adornatum.

[95]) *Margus, Margis, Moschius, fö Maediában*. (L. *Mostani és régi nemzeteket, országokat, városokat stb. Lexikon. Hübner* János — *Sperl* Xav. Ferencz — *Fejér* György által. III. k. 431. l.)

[96]) *Margium, civitas Phrygiae, postea Apollonia dicta*. (*Dictionarium Historicum ac poeticum*: omnia gentium, hominum, locorum, fluminum ac montium antiqua recentioraque stb. bono ordine complectens. A Carolo *Stephano*. 1567. pag. 215. A lugduni 1581-iki kiadásban hasonlóan, pag .514. És ugyanazt lásd in: *Dictionario Historico, Geographico, Poetico*. Authore Carolo *Stephano*. Genevae. Sumptibus Joannis Antonii et Samuelis de Tournes. 1662. Igen bövitett kiadás. pag. 1295.)

[97]) Amint ez *Rasche*ből is eléggé kitetszik, ki irja: Margum, *aliis Mursia*. (*Lexicon universae rei numariae Veterum*. Tom. II. Pars posterior, pag. 387. a lipcsei 1785-ik évi kiadásban.)

nagy egyetemes lexicon szerzői pedig *Kis-Ázsiába*, a mai *Natolia* helyére határozták [98]), bár ugyan-e nagy mü egy előbbi kötetében *moesiai* városnak mondatik. [99])

V. FEJEZET.

Margum város és az erőd helyfekvésének meghatározása közvetlen helyszemlélet alapján.

A történetirásnak és térképrajzolásnak Margum helyfekvése körüli ingadozása a forrásművek határozatlanságán alapszik. — E forrásművek egyike sem határozza meg közelebbről Margum helyfekvését. — Közlékenyebbek az Itinerariumok, de a topographiai szabatosság ezekben is hiányzik. — Az Itinerarium Hierosolymitanum és az Itinerarium Antonini egymásközti eltérése. — E két mü különböző codexeinek változatai.— A peutingeri katonai úttérképen feltüntetett mértföldtávolság. — A források használatát különben a méretek bizonytalansága és a topographiai ismeretek hiányossága is nehezíti. — Sikeres eredményt csakis az autopsiától lehetett remélleni. — Kirándulásom a Moravasikra. — A Morava-defilé átalános jellemzése. — A Morava-torkolat melletti kuliči toronyrom. — Két kor védrendszerének e tornyon felismerhető jellege. — A Morava-völgy földrajz-egyedi jellemzése. — Közlekedési és hadi jelentősége. — Jelen physiognomiája, multja, jövője. — A margumi római castrum csakis e helyt állhatott. — A római mérnökkar figyelmét a Morava-torkolat strategiai fontossága ki nem kerülhette. — A rom négyszögü alapidoma római, felépítménye középkori. — Arnold állítása. — E helyt talált római mozaik-téglák s egy feliratos márvány emlékkő. — E kő leirása, feliratának olvasása, megfejtése és történeti érdekessége. — A Morava-torkolat melletti római vámhivatal. — Mommsennek erre vonatkozó tévedése. — Azok tévedése, kik Margum várost a Morava-torkolathoz határozták. — Itt csak a castrum állott s a városnak e helyt semmi nyoma. — A szemben levő jobb Morava-parton sem állott a város. — Vizsgálataim eredménye Dobravica irányában. — A száraz Morava-medert tévesen tartja a néphit a Morava régi medrének. — A Morava a római korszakban is mai medrében szakadt a Dunába. — Az Orasje és felásott római régiségei. — Gyönyörü feliratos

[98]) *Margus oder Margum*, eine vormals berühmte Stadt in *Ober-Mösien oder dem heutigen Natolia in Klein-Asien.* (*Grosses vollständiges Universal-Lexicon* aller Wissenschaften und Künste, welche bishero durch menschlichen Verstand und Witz erfunden und verbessert worden stb. Halle u. Leipzig, 1739. Kiadva Johann Heinrich *Zedler* által. XIX. köt. 1392 lap.

[99]) *Murga in Mösien.* U. o. V. köt. 835. l.

oltárducz. — Margum város romjain. — Erdő Margum felett. — Az Orasje geographiai fekvésének jelentősége az Itinerariumok és a Tabula Peutingeriana mértföldtávolságának meghatározása tekintetében. — Margum letelepedési környezete.

Igy tehát kétségtelen, hogy Margumnak *topographiai* pontja kezdettől fogva manapig mind a *történetirás*, mind pedig a *térképrajzolás* terén vajmi eltérő, zavaros és határozatlan magyarázatot nyert.

Ennek oka egyébiránt könnyen megfejthető, ha magukra a forrásművekre gondolunk. *Ugyanis jelentékenyebb részök Margum helyfekvésének topographiai pontját épen sehogy sem határozza meg, azon forrásművek pedig, melyek meghatározzák, egymással meg nem egyeznek.*

Eutropius csak tágabb tért jelöl ki, midőn Margumot azon téren feküdtnek mondja, mely Viminacium és a Mons Aureus között terül el. [1]) *Priscus* Rhetor csakis mint moesiai illyr várost hozza fel, mely a Dunánál feküdt Constantiaval szemben. [2]) *Aurelius Victor* [3]) és történetének folytatója *Paulus Diaconus* [4]) csakis felemlitik és hasonlót kell mondanunk *Flavius Vopiscusról* [5]), *Idatiusról* [6]), *Hieronymusról* [7]) és *Prosper Aquitanusról.* [8]) A *Notitia Imperii* egyátalán sem pótolja a többi források ebbeli hézagát [9]), a *veronai kézirati codex* [10]) pedig és a *ravennai Névtelen* [11]), a várost meg sem emlitve, csak tágabb körű geographiai tájékoztatást adnak. *Jornandes*ből [12]) csak annyit tudunk meg, hogy Margum moesiai város volt a Duna és a Martianus, azaz a Margus folyó között. A mi pedig *Ptolemaeust* illeti, ez ugyan a Moschius folyó torkolatához határozza, [13]) de tudjuk, hogy ezt csak a kritikai exegesis mellett mondhatni róla, miután könyve szövegéből Margum tettleg teljesen kimaradt.

E forrásokkal szemben az *Itinerariumok* igaz közlékenyebbek, de a geometer szabatossága ezekben sem található fel, mert egymással meg nem egyeznek. Igy például az *Itinerarium Hierosolymitanum* szerint a Margo Civitasnak mértföld távolsága a Mons Aureustól VIIII [14]), az *Itinerarium Antonini* szerint azonban csak VIII. [15]) Amaz első mértföld-

---

[1]—[15]) Idézett helyeken.

távolt mutatja a XIV-ik vagy XV-ik századbeli *Codex Matritensis*; a XV-ik századbeli *Codex Florentinus*; a XV-ik századbeli *Codex Parisiensis Regius*; a XV-ik századbeli *Codex Monacensis*; a XVI-ik századbeli ugyancsak *Codex Monacensis* és végre az *Incerti Codicis Excerpta Aurelianensia* is.[16]) Valamennyi többi codexben *Margum*nak mértföld távolsága a *Mons Aureustól* VIII.[17])

Ami a *peutingeri* katonai úttérképet illeti, ez a *Margum* folyónak (mert csak folyót említ) a geographiai mértföld távolságát X-re teszi[18]), úgy hogy ennélfogva ezen források alapján mértani határozottsággal annál kevésbbé nyilatkozhatni, mivel egyrészt ezen források mértékegységére, másrészt pedig a Mons Aureus helyi topographiájára nézve még teljesen megbizható tájékozottságunk nincsen.

Azért azt hivém, hogy az egyedüli mód, mely e tekintetben sikeres eredményhez vezet, mint a római geographia terén számos egyéb esetben is egyedül az *autopsia* lehet. Ez okból indultam folyó év május havában, anyagilag a műemlékek országos bizottsága, erkölcsileg pedig a cs. k. közös külügyminiszterium által támogattatva, Szerbiába, a rómaiak Moesiájába, hogy itt a helyszinén tett kutatások segélyével eligazodjam azon *Margum* helyfekvése iránt, melyről az egykorú és közelkorú források, valamint a századok történetirodalma eligazító tájékoztatást nem adhattak. Első törekvésem volt a *Morova-torkolathoz* jutni s bizonyára nem érzelgőség részemről ha azt állitom, hogy fennen dobogott szivem, midőn a lélekvesztőből kilépve, a Morava partjain állottam. A terrenum, melyre léptem, klassikus föld! Előttem egy tágas nyilt tér terült el, közepett a zajgó Morava által keresztülszelve; a láthatárt mérsékelt emelkedésü hegy-hullámok szegélyezték, melyeken innen kelet felé Dubravicza, nyugat felé pedig Smederevo, düledező, soktornyú háromszögvárának sajátszerüen szép silhouéttejével bizonytalan szinhangulatban mutatkozott. Viminacium, a római capitale Moesiában, a láttér keretén

[16]) L. Parthey és Pinder az *Itinerariumok* berlini 1848-ik évi kiadásának szövegéhez bocsátott jegyzeteit. pag. 267.
[17]) U. o. pag. 62.
[18]) I. h.

kivül esett, de fekvését tisztán jelezték a láthatáron délről éjszak felé futó hegylánczolatnak Dunára kiszökellő legkülsőbb emelkedései. A hegycsoportok nyugaton, melyekbe első izben Probus császár ültette a szőlőtőkét *), barátságos ellenképeül szolgáltak a tágas panorama belső sikterének, mely agriculturális tekintetben feltünőleg elhanyagoltnak mutatkozott.

Előttem közvetlenül egy hegyes földszögben, melyet a délről éjszak felé folyó Morava és a nyugatról keletre hömpölygő Duna képeznek, a siktalajtól egy mérsékelt térfogatú, de hatalmas toronyszerü romhalmaz meredezett fel, sötéten, búsan tekintve a kék Dunára s az azon innen igézően mosolygó virágzó magyar partvidékre. A folyó tükréről, a hajó fedélzetéről e rommaradvány teljesen izoláltnak látszik **), de a helyszin megszemlélése csakhamar constatálja e terület szárazföldi összefüggését. Maga az épitmény éjszakon nehány ölig a Duna tükréhez szökell ki; nyugati oldalát közvetlenül mossák a rakonczátlan hullámok s úgy látszik, ez ellen emelték már eredetileg azon kőből épült tömör gátfalat, mely helyütt a viz által már egészen el van lepve. A déli oldal teljesen fedezetlenül áll, a keleti pedig egy-két száz ölnyire tehető az igen iszapos, sekélyes partú Moravától.

Épitési modorára nézve azt hiszem nem csalatkoztam, midőn két kornak és két védrendszernek jellegét ismertem fel benne. Alapidoma egy tömör négyszög, melyet a később bekövetkezett átalakitások sem voltak képesek teljesen eltorzitani.

A négyszeges alapidom felett egy téglákból és kövekből álló vegyes falazatú felépitmény emelkedik már nem négyszögben, miként a távolból mutatkozik, hanem nyolczszögben, amint az, a bástyákon állva, legjobban kivehető. Sem a tégla, sem a köragasz, sem az ereszték nem római, hanem egészen azonos azon épitkezési anyaggal, melylyel a fejedelemségnek többi középkori romjain találkozunk.

---

*) Eutropius: *Breviarium Historiae Romanae.* IX, 17. És lásd az Eutropiusból kiegészített *Polemii Silvii Laterculus*-át Mommsen kiadásában. (*Abhandl. der k. sächsisch. Gesell. der Wissensch.* III. Bd. Leipzig 1857. Philolog. hist. Classe II. Bd. p. 243.)

**) Kanitz: *Serbien.* 12. lap. IV.

Körülötte elhanyagolt, laktalan térség, melynek mélyebb fekvésü helyeit a Morava és a Duna vize mocsárokká alakitotta. Túl a Moraván egy áthathatatlan füzcserje-rengeteg; az innenső parton, a várrom és a folyópart között, a távolfekvő fedett helység békés temetője van körülsánczolva, apró fakeresztjeit alig emelve ki a bozótos hantokon. A vidék élettelen csendét csak a habok zugása, a romok között legelő barmok hangja és a Duna-oldalon a Moraván leúsztatott talpfák kifogdosásával és elrakásával foglalkozó pár szerb egyhangú dunnogása szakitja meg.

E helyt állva képes voltam e vidéknek teljes jelentőségét felfogni, mert itt az egyszerű áttekintet is elég azon meggyőződés megszerzésére, hogy miként válhatott e sajátszerű terület geographiai alakulatánál fogva a hadi és forgalmi életnek sark- és ruganypontjává. *Hadi* tekintetben ugyanis a Morava defilének fontossága szembeszökő. Kulcs az a stratega kezében, melylyel az egész vidék uralmát a maga czéljainak teljesen biztositathatja, amint biztositotta is a multban a történelem bő tanúskodása szerint. *Közlekedési* szempontból pedig a Morava-síkvölgy természetes és egyedüli útja a fejedelemségnek éjszak és dél között, 17 geographiai mértföldnyi-hosszterjemben torkolatától Sveti-Stolácig, hol a szerb és a bulgár Moráva habjai egyesülnek s ez idő szerint négy közigazgatási kerület érintkezik egymással. De ezen túl is, nyugat-éjszaki irányban egyfelől és dél-keleti irányban másfelől a Morava-sík az, melyben a Moravának, Szerbia e legjelentékenyebb folyójának culturalis missiója félreismerhetetlen. Ami a Dunának hivatása nyugat-keleti irányban, ez a hivatás a Moraváé is éjszak-déli irányban: a nyugati civilisatiónak közvetitési fonaláúl szolgálni és az európai müvelt világ termény- és iparpiaczát a nagyrészt még keleti physiognomiájú Elő-Balkán vidékkel összekapcsolni. Nincs is azért kétség benne, hogy az az élénk, mozgalmas, üde élet, mely a történelem tanúsága szerint a hajdankorban, e vidék első cultivatoraitól a görögöktől kezdve, mélyen a XVI-ik századig, itt versenyezve, tevékenyen zajongott, ismét felfogja váltani a manapi stagnatiót, midőn a Moróván alig észlelhetni többé egy-egy csónakot s partjai hosszában csak romban heverő erődítményeket szemlélhetni. Csak időkérdés

többé, hogy a tervezett vaspályavonal a Morava mentében valósuljon, a Moraván pedig a cs. k. szabad. Dunagőzhajózási-Társulat vállalkozásából a személy- és terményközlekedés ismét megnyittassék. Csak időkérdés, hogy az eliszaposodott, beszakadozott partokon új nemzetgazdasági élet ébredjen s hogy a folyó vad hullámai, melyek jelenleg tavaszi s egyéb időszaki áradásokkor védtelen partjaikból kilépve, vészt és pusztulást eszközölnek mindenfelé, az iparkodó szerb kormány áldozatkészségéből szabályozott mederbe tereltessenek s ez által, valamint a közelfekvő erdőterületek jobb cultiválása folytán megbecsülhetetlen vizuttá, az egész tartomány életképes üterévé váljék. Csak időkérdés, hogy e vidék, melynek jövője tettleg multja nagyságában és geographiai jellegében gyökerezik, ismét visszanyerje ama régi virágzó arczulatát, melylyel az főleg akkor birt, midőn a római pilum által meghóditva, a római iparnak, közlekedésnek, kereskedelemnek és védrendszernek, szóval a nagy világbirodalom polgárisodásának termékeny ültetvényes telepe lett.

Ekként fogva fel e vidék jelentőségét, nyilván való, hogy a multra nézve is könnyű volt magamat legott tájékozni. Mert igazán, ha valahol, úgy hát itt ismerheti fel a régiségbuvár legbiztosabban ama történeti multat, melynek a tudományos irodalom már csak igen elmosódott képét birja visszatükrözni. Kétségtelenül e helyt hálálja meg legjobban a historikus fáradalmait az *autopsia*, mert a vidék szemlélése talányos multjának legbiztosb nyitja, megfejtése.

A *kulići* várrom előtt állva önkénytelenül kérdi az ember: mi czélja volt az erődítménynek itt két hatalmas folyó partján, a nyilt defilé bejáratánál? A felelet magától jő meg annál is, kinek a historiai forrásokról semmi tudomása nincsen. E várnak strategiai feladata két folyón a közlekedést s illetőleg két folyón a strategiai mozdulatokat ellenőrizni, s hű ebként őrködni ama torkolat és ama vidék fölött mely az egész tartomány kulcsát képezte, s midőn e feleletnél a historikus megemlékezik arról, hogy egy byzanti forrás a a margusi duna-flotilláról tartalmaz hiteles, kétségtelen adatot: akkor pillanatig sem habozhatik tovább e pontot kijelölni azon helyül, melyněl a duna-moravai hadiraj állomásozott s

teljes meggyőződéssel kimondani: *a margumi római castrum másutt nem állhatott, mint épen ezen helyt.*

És hogy a középkori kuliči várrom csakugyan egy római hadtelep fölött emelkedett, azt, ámbár a parton mindössze is csak nehány bisquit-alakú római mozaik-téglát találtam s a római kornak semmi egyéb emlék maradványát, egész határozottsággal merem állítani.

Először is nem felejtkezhetünk meg arról, hogy a rómaiak, e szinte oly ügyes mérnökök mint nagy tábornokok, oly jól ki tudták választani telepeik helyét, hogy a hadtudományban a mai találmányok által behozott forradalom daczára is itt a védelem átalános rendszerének ugyanannak kellett maradni. Belgrád ugyanazon területen fekszik, a hol Singidunum, a római közép-dunai hajóhad állomása; Zimony Taurunum helyén áll szemben Singidunummal; Szendrő a Jessava torkolatánál szintén római telep fölött emelkedik; a régi Bononiát ma Viddin, Durostorumot Silistria, Pristát Rustsuk, Nicopolist Nikápoly képviseli *), s azért fel nem tehető, hogy egy oly kiváló pont, minő a Morava-torkolati s minőhöz hasonló fontosságu a Szávatorkolatin kivül az egész Aldunán fel nem található — kikerülte volna a genialis római vezérkar figyelmét. Egymaga e szempont minden egyéb positiv érv nélkül is elegendő arra, hogy a historikus e pontra helyezze a margumi erődöt.

Pedig vannak erre nézve positiv érvek is.

Említettem volt, hogy a kuliči rom alapját a római négyszög teszi, s ennél positivabb érv nem is szükségeltetik annak bizonyitására, hogy itt okvetlenül kellett egy római hadtelepnek léteznie. Oly döntő érv ez, hogy már Arnold merte térképén a Morava balján feltüntetett vár alá e felvilágositó szavakat irni: *Rudera von Röm. Cast. Kollitz.* **).

Azt is emlitettem, hogy a parton római mozaiktéglákat találtam, melyeket a nemzeti muzeum számára magammal

*) V. ö. Thierryvel: *Attila tört.* 14. lap. és Mommsennél: *Corp. Inscrip. Lat.* Vol. III.

**) *Karte vom Banat und der Wallachey aus den besten Originalien mit Mühe zusammen getragen.*

hoztam s ha e mellett még arra is figyelmeztetek, hogy a rom déli oldalának kisebb kapuja fölött, mely manap már teljesen bedőlt, egy római feliratos márvány emlékkő találtatott, állításom még kétségtelenebbé válik. Marsili gróf tudniillik, ki a mult században e vidéken járt, anyagot és tapasztalatot gyűjtve nagyszerű művéhez a »Danubius Pannonico-Mysius«-hoz, felemlíti e leletet s rajzát a felirattal együtt közli is. ***) A kő egy párkányzatos kődúcz volt, oldalán ioniai oszlopokkal, a középtéren körives keretben emberalakkal. A felső perem és a ducz lapja között az ismeretes ∪⁼∪ tojásdisz. A párkányzaton balra haladó geniusz, maga után szalagot vagy guirlandot vonva, fölötte pedig jobbra fordult páva mint symbolikus alak. A kövön levő felirat, melyet Marsili után Muratori helytelenül közölt *†), Mommsen közleménye szerint im a következő: ****)

SPLENDIDISS V
MI·BEC·T·· III VR
SVB CVRA IV V
DI MARCIV I
PROC·AVG... I
BEIEICVS CÆSA
R.....N VER
VIL IDIB SEP FANA·LI

Olvasása, ugyancsak Mommsen szerint ez:

[in honorem] splendidiss[i]mi bect(igalis) I[lly]r(ici) sub cura Iu[c]u[n]di(i) Marci v(iri) [e (gregii?) proc(uratoris) Aug[ust]i Be[ll]icus (?) Caesar[is] n(ostri) ver(na)vil(icus) idib(us) Sep(tembribus)....

E feliratos kő tehát érdekes említést tesz a Morava-torkolati császári vámkezelésről s erről emlékezve, kétségtelen, hogy e kő situsa itt volt s nem lett későbbi időkben más vi-

***) *Danubius Pannonico-Mysius.* Tom. II. Tab. 50. Fragmentum marmoreum supra parvam portam Castelli Kolliz ad meridiem.

*†) 766, 4.

****) *Corpus Inscript. Latin.* Vol. III. Pars I. pag. 264. Nr. 1647. e megjegyzéssel: basis columnae ex pulcherrimo marmore in muro castelli Kolliz. .. ad orientem.

dékről ide szállitva. Hiszen a császári vámhivatalnak ott kellett felállitva lennie, a hol a Duna- és a Morava-közlekedés egymással érintkezett s azért teljesen hibázott Mommsen, s ennek tekintélye által félrevezetve Detlefsen†), midőn két helyt is következetesen e vámállomást a Duna éjszaki, vagyis a magyar partra teszi. Mommsen nyilván a vidéknek nem ismeréséből irhatta, *hogy Kulič a Duna balpartján fekszik* *), holott a *Pujadies* [1]), *Rouge* [2]), *Mollo* **) *Weigel* [3]), *Mannert* [4]), *Marsili* [5]), *Seutter* [6]), *Arnold*-féle [7]) és számos más régibb specialtérkép [8])

---

†) Bemerkenswerth ist eine Station des vectigal Illyricum zu Kulitsch am *linken* Donauufer, nicht weit von Semendria, festgestellt durch die Inschrift Nr. 1647 bei Mommsen. (L. *Jahresbericht über die Geographie der nördlichen Provinzen des römischen Reiches.* Von Professor Dr. D. *Detlefsen* zu Glückstadt. Közzétéve ily czimű kiadványban: *Jahresbericht über die Fortschritte der classischen Alterthumswissenschaft.* Herausgegeben von Conrad *Bursian.* I. Jhrg. 1873. VII. Hft. Berlin 1875. 807. lap.)

*) Egy helyt Marsili *Koliz*-át magyarázva irja: *id est Kulitsch in sinistra Danuvii ripa* non longe a Semendria. *Corpus Inscript. Latin.* Vol. III. Pars I. pag. 264. Nr. 1647. Aztán: Nota stationem, in cuius honorem titulus positus est, *fuisse in ripa Danuvii septentrionali!!*

[1]) Ez egy igen részletes haditérkép, melyen *Kul.* a Morava balparti torkolatánál van.

[2]) *Le Royaume de Hongrie la Transilvanie* stb. Paris par et chez le tr. le *Rouge* Ingenieur Geographe du Roy. 1742. *Gulich* a *Mora* balparti torkolatánál.

**) *Europa.* In Wien 1816. bey T. *Mollo.* A Morava balpartján *Kutschina.*

[3]) *Hungaria.* Exhibetur a Christophoro *Weigelio.* A Morava torkolatánál a bal oldalon *Koilutsch.*

[4]) *Charte von Ungarn und Siebenbürgen* stb. A. 1797. verfertiget von C. *Mannert.* Nürnberg 1799. A Morava torkolat balján *Kuljtsch.*

[5]) A művéhez csatolt térképen mint *Kolliz.*

[6]) *Nova et accurata tabula Regnorum et provinciarum Bosniae, Serviae* stb. Studio et impensis Mathaei *Seutteri.* A Mora balján *Culich.*

[7]) *Karte von Banat und der Wallachey aus den besten Originalien.* Mint *Kollitz* a Morava balján.

[8]) Lásd például: *Le Bannat de Temeschwar.* 1789. *Kullics* vár a Morava balján. — *Mappa Regnorum Bosniae et Serviae* czimű hadi részlettérkép 1788-ból, *Koilutsch* a Mora-torkolat balján. És *Carte des Schar mützel bei Rama, Kulisch, Hassan Pascha Palanka u. Ujpalanka.*

az ujabbakkal [9]) megegyezőleg kivétel nélkül a *jobb* vagyis a *szerb* parton s illetőleg a Morava balpartján tüntetik fel Kuličot. De hogyan is lett volna az *illyr* vámállomás az innenső, dácziai parton?!

Azért mindezek alapján teljesen megnyugodhatni abban, hogy a *margumi castrum*, a római duna-flotilla állomáshelye, a *kuliči vár* helyén keresendő s igy mindazok, kik azt egyébüvé helyezték, tévedtek. Kik a Morava-torkolat mellett nyilatkoztak s ezek közül főleg Böcking, *Katancsich* és *Kanitz* azok, kik a forrásokat a legtöbb szerencsével értelmezték s az igazsághoz legközelebb járultak. De noha épen ezen *Kuličot* jelölték ki *Margum* helyeül, úgy mégis nem mondhatni, hogy a nyomozott igazságot teljesen felismerték volna. Egy dolog ugyanis teljesen kikerülte figyelmöket és elvégre is épen ez egy a fődolog! *Ők t. i. egyátalán Margumot Kulič helyére határozták,* ez pedig lényeges tévely, mert ha tagadhatatlan is, hogy a rómaiak Margus-melléki erődítése itt feküdt, úgy viszont a helyszini szemlélet az iránt is szétoszlat minden kétséget, hogy *Margumnak, a hirneves civitasnak más téren kellett kiterjednie!* A Morava balpartján hasztalan kutattam a város nyomait, — annak itt sehol semmi kijelölhető maradványa nincsen s azért eltökéltem a Moraván átkelni, gyanitva hogy annak kissé emelkedettebb talajalakulata a városnak kedvezőbb terrenumúl szolgálhatott. Ám ebben csalatkoztam, mert csakhamar meg kellett győződnöm, hogy a sürü cserjerengeteg talaja, melyet a kiáradt Morava vize és még inkább a beállott volt tartós esőzések teljesen átáztattak, *vizhordott föld*, a milyen egyátalán a Morava-völgy földje és a minők azon számtalan kupolya-dombbordázatok, melyek főleg éjszak-nyugati Szerbiának sajátos terület-jellegét képezik. Itt város nem állhatott — a civitasnak másutt kellett feküdnie.

Utamat *Dubravica* felé vettem, mely gőzhajó-állomás s kiszállóhely azokra, kik Duna-jövet Požarevacba szándékoznak. Távolsága Kuličtól jelentéktelen, egészben talán csak

---

[9]) Például: Kanitznál a térrajz. *Die Donau von Kostolac bis Gradište, (Serbien.* pag. 419.) L. azonkiv. *Mappa Geographica almae Dioecesis Csanádiensis.* MDCCCLIV.

egy mértföldnyire tehető. Oda menet a félúton mintegy feltünt nekem egy teljesen szárazra fektetett s délről éjszak-keleti irányba futó meder, melyet mindkét oldalon korhatag fák szegélyeztek be. E száraz meder a Morava-ágygyal egy deltát képez, melyet sürü füzfaerdő borit be. Kisérőmtől megtudtam, hogy a régi hagyományra támaszkodó közvélemény e medret a Morava-folyó régi medrének tartja, de én kétségtelennek állitom, hogy e közhit bizonyos tekintetben téves. Az ugyan tagadhatatlan, hogy folyómeder és pedig a Morava-folyó medre de távol sem oly meder, melyhez képest a Kuličnál elhuzódó jelenlegi Morava-meder ujabb eredetü lenne. Mert hogy a Morava a római időkben is ott szakadt a Dunába, a hol ma, legjobban bizonyitja a kuliči várrom, melynek eredeti rendeltetése a Morava-torkolat ellenőrzése volt. De másrészt e mellett bizonyit a Morava jobb partján levő vizhordott föld is úgy hogy a száraz medret olyannak magyarázhatjuk, mint melyet a *kiáradt* Morava zabolát vesztett hullámárjai vájtak maguknak. S hogy ujabb időkben is ez az eset, világosan bizonyitja a száraz meder hosszában mindkét oldalon sürüen heverő hordványiszap. Egyébiránt megjegyzem, hogy a száraz medernek szintje mintegy két lábnyira fekszik a Duna tükre fölött, pedig midőn ott jártam, a Duna vizállása annyira nagy volt, hogy a balparton mindent elöntött s egy kiáradt Nilushoz hasonlitott. A száraz medernek most emlitett magassági szintje szerintem arról tanuskodik, hogy az csakugyan minden időben csupán csak időszaki vizágyúl szolgálhatott.

E meggyőződésem daczára azonban mégis indittatva éreztem magamat, nem mint terveztem volt Dubravica felé keleti, hanem e száraz meder mentében déli irányba haladni. S ezt nem volt okom megbánni, mert szerencse kisérte utamat. Mintegy háromnegyed órai menet után e meder irányát követve, egy terjedelmes *diósba* érkeztem, melyet a köznép *Orasje*nek nevez. Alig érkeztem be e hűs helyre, már is a római állandó letelepedésnek egyes nyomaira akadtam. A következő pillanatban már körül voltam fogva marczona kinézésü, s tetőtől talpig felfegyverkezett szerbek által, kik a búja füben legelő jószágaikat őrizték. Kiváncsian kérdezősködtek czélom felől, mit megtudva, értesitettek, hogy beljebb az erdőben nehány

nap óta nagyobbmérvű ásatások folynak, mert régi épületalapokra bukkantak. Beljebb indultam s szemem elé oly látvány tárult, mely meggyőződtetőleg hirdeté velem, *hogy Margum romjain állok.*

A föld mintegy nyolcz helyen volt nehány ölnyire megnyitva s mindenütt római épületmaradványok lettek fölfedve. Egyik helyt egy teljes római szobát bontottak ki a föld öléből a legszebb mozaikpadlattal. A római köragaszt oly szépen mint e helyt fentartva, még nem láttam. Colossális faragott épitkezési kövek, ajtó- és ablak-bélletek, garádicsok, zár- és szegletkövek, ereszaljak, és pillér-töredékek iszonyú halmazokban hevertek szanaszét a bûja fûben. Egy másfélölnyi mély, ujon ásott üregben pedig egy colossális oltárducz hevert, melynek rengeteg súlya a kiemelését megkisérlő munkások erejét megszégyenitette. Magassága nem kevesebb mint 1 meter és 55 centimeter, melyből 51 a felső, 32 az alsó peremre jutott, mig a szélesség 71·5 cm terre rugott. Különben ez ara egészen azonos a szokásos alakzatúakkal, t. i. alant és fölül párkányzatos, az oltár-lap pedig felül kivájt. Különben rajta semmi decorativ faragás és semmi symbolicus ábrázolás elő nem fordul. Az elő-oldallapon, egy 62. cm. széles és 72. cm. hosszú iráslapon a leggyönyörűbb betükből álló eme felirat foglaltatik:

I O M
M A N T O N
V S · N A R C I S
S V S D E S V O
P O S V I T E T
P O R T I C V S
F E C I T

Hogy mi történt azóta e valóban gyönyörü, s most először közzétett monumentummal, nem tudom, de azt már ottlétemkor kellett fájdalommal észrevennem, hogy az ásatások itt is csak úgy, mint a közeli Viminaciumban egészen rendszertelenül folynak. Hiszen nem magasb tudományos czél, nem fennsőbb lelkesedés hozza itt mozgásba az ásót és a csákányt, hanem a hitvány, az önző nyervágy. Részben épitőanya-

got kotornak, részben pedig titkos kincs után hajhásznak; mert hivatkoznak egy régi közhirre, mely a sudaras fák alatt rengeteg kincset jelez. A kik körülfogva tartottak s minden mozdulatomat féltékenyen ellenőrizték, minden felvett követ megfigyeltek, felőlem is azon hitben voltak, hogy kincs dolgában járok itt, nem is sejtve, hogy itt a százados fák alatt, melyek terebélyes koronáin és koronái alatt fölséges béke nyugszik, csakugyan kincset találtam, oly kincset, mely megbecsülhetetlen, mert véget vet több százados történetirodalmi töprengéseknek, eloszlat egy régi bizonytalanságot, s megoldja azon történeti kérdést, melynek megfejtésében eddig a komoly kritika is annyiszor megbotlott.

Az *orasjei* romokkal szemben ugyanis *Margum* helyfekvésére nézve többé semmi kétség sem foroghat fenn. Ott állott hát e város, a hol senki sem kereste s a hol senki nem is gyanithatta. Föléje a századok izmos és terebélyes törzsű erdőt növesztettek s a véletlennek köszönhető, hogy történeti ismereteink egy ujabb positiv adattal ismét gyarapodtak.

Orasje Dubravića és a Morava között fekszik s távolsága a Morava torkolatától s illetőleg a Dunától mintegy mértföldnyire tehető. És ezen helyfekvés egy másik nevezetes megfejtéshez segit. Emlitettem, hogy az Itinerariumok s illetőleg a peutingeri katonai uttérkép méretei egymással meg nem egyeznek, *mennyiben közöttük egy miliariumot tevő különbség forog fenn.* E differentiát most már megfejtettnek tekinthetjük. Mert a Morava-torkolat, hol a kuliči várrom áll, *mintegy miliariummal közelebb fekszik a Mons Aureus-hoz s viszont Orasje, hol a civitas állott, egy miliariummal odább a Mons Aureustól.* Mig tehát az Itinerarium Antonini a peutingeri táblával együtt a *morava-torkolati erödöt*, a flotilla állomáshelyét, addig az Itinerarium Hierosolymitanum az odább fekvő *orasjei civitast* tartotta méreteinek meghatározásában szem előtt, s erre látszik utalni nyilván az is, hogy mig az Antonin-féle Itinerarium egyszerüen *Margot* emliti, addig a jeruzsálemi Itinerarium a *civitas Margo*-ról beszél. A különböző codexek eltérései pedig vagy szintén e felfogásra vezethetők vissza, avagy csak egyszerü tollhibákúl tekintendők, mint melyek a figyelmetlen leirókon annál könnyebben estek

meg, amennyiben a mértföld távolok mindkét Itinerariumban latin számjegyekkel vannak kifejezve, úgy hogy a két számjegy (VIIII és VIII) csakis egy vonal által különbözik.

Ez értekezés keretén kivül esik a Mons Aureus helyfekvését közelebbről meghatározni, de kétségtelen lévén, hogy az a *Morava-balparti* vidéken feküdt, valamint másrészt teljesen constatált, hogy Viminacium, Felső-Moesia egykori fővárosa, a *Morava jobb partvidékén,* a Mláva partján, a mai Kosztolácznál állott, *Margumra* vonatkozólag hát a római letelepedési környezetre is immár teljesen tisztában lehetünk.

VI. FEJEZET.

Contra-Margum helyfekvése.

Contra-Margum emlékének meddősége a régi forrásművekben. — Csak két byzantin forrás említi különböző néven. — E miatt Contra-Margum kérdése eddig teljesen megoldatlan maradt. — Helyfekvésének ujabb irók s térképkészitők által történt meghatározása. — Mannert D'Anville, Kanitz, Rotteck, Spruner, Reichard, Gebhardi, Böcking, Tomka-Szászky nézete. — E nézetek egymásközti ellenkezése. — A kérdés kritikai tárgyalása kétségtelenné teszi, hogy a Notitia Imperiiben említett Castra Augusto Flavianensia és a Priscusnál előforduló Constantia azonos Contra-Margummal.— Desericzky tévedése.— Contra-Margum nem Moesiában, a mai Szerbiában, hanem Dácziában, mai magyar területen feküdt. — Kanitz tévedése. — Contra-Margumnak eme helyfekvését a római védrendszerből merített analogiák és az autopsia is bizonyitják. — Kanitz ujabb tévedése. — Contra-Margum nem állhatott Osztrova szigetén Viminaciummal szemben. — A római hadi czél szempontjából az csakis Kubinnál állhatott. — Helyszemléleti vizsgálataim eredménye. — A Monastiristie, melyről a hagyomány emlékszik, eltünt török erődmű lehetett. — A Kubin előtti földmagaslat s annak vármaradványa. — Marsili gróf erre vonatkozó rajza, állitása és tájékozatlansága. — Contra-Margum kétségtelenül csakis a kubini várrom helyén feküdhetett. — E körülmény culturális jelentősége hazai történelmünkben.

Hátra van még az utolsó kérdés: *hogy hol keresendő Contra-Margum?*

Bibliotecă centrală regională
Timișoara

Contra-Margumnak egykori létezettségét a régi források közöl tudtomra mindössze csak kettő bizonyitja és e két forrás egymást kölcsönösen felvilágositja. A *Notitia* ugyanis felemliti azt oly helyként, melynek katonai helyőrsége Moesia hadparancsnoka alatt állott s tulajdonkép *Augusto Flaviana*-nak neveztetett. [1]) *Priscus Rhetor* csak *Constantiát* emliti, mint oly helyet, mely *Margum*-nak átellenében feküdt. [2]) A többi forrásból azonban e tekintetben épen mi felvilágositást sem nyerhetünk s minthogy az emlitett két forrás is különböző neveket tartottak fenn, nem tünhetik fel, hogy *Contra-Margum*-nak kérdése az irodalom terén teljesen megoldatlanúl fekszikelőttünk.

Egyátalán csak kevesen vannak, kik *Contra-Margum* helyfekvéséhez hozzászólottak, ámbár azok száma, kik *Margum* meghatározását megkisérlék, mint láttuk, nem jelentéktelen. *Contra-Margum*, mint a forrásokban alig jelzett mellékerőd, az irók és buvárok legnagyobb részének figyelmét teljesen kikerülte. De azok is, kik e dologhoz szintén hozzászólottak, eltérőleg nyilatkoztak e római telep helyfekvéséről.

Nevezetesen *Mannert* a Notitiának és Priscusnak adataira helyezkedve, azt tartja valószinűnek, hogy amannak *Castra Augusto Flavianensia*-ja és Priscus *Constantia*-ja különböző erődítések voltak: az egyik *Osztrován*, a Dunaszigeten, a másik ellenben az *átellenes parton*. [3])

---

[1]) Sub dispositione Ducis Moesiae primae cuneus Equitum Promotorum Flaviana... Auxilium Margense Margo.... Praefectura Militum *Contra-Margum in Castris Augusto Flavianensibus*. (Böckingnél: *Notitia Dignitatum et Administrationum omnium tam civilium quam militarium in partibus Orientis et Occidentis*. Caput XXXVIII. pag. 104—106.)

[2]) ἡ δὲ πολις τῶν ἐν Ἰλλυριᾳ Μυσῶν πρὸς τῷ Ἴστρῳ κειμένη ποταμῷ ἄντικρυ κωνσταντιας φρουρίον κατὰ τήν ἑτέραν ὄχθην διακειμένον. Est autem Margus urbs in Illyrico Mysorum ad Istrum sita *ex adverso Constantiae arcis ad alteram fluminis ripam collocatae*. (*Excerpta de legationibus*. pag. 32. Bekker-Niebuhr-féle kiadás. Bonnae 1829. P. I. p. 167.)

[3]) Am gegenseitigen Ufer lag die Römische Schanze Contra-Margum, auch Contra Augusto Flaviensia genannt. Bey Priskus im 5-ten Jahrhundert heisst sie die Schanze Konstantia. Es waren wahrscheinlich verschiedene Befestigungen; die eine bey Ostrova in der Donauinsel, die andere am gegenseitigen Ufer. (*Geographie der Griechen und Römer*. VII, 77. Azonkivül lásd az e műhöz csatolt térképet is *Macedoniae, Thraciae et Moesiae delineatio accuratior*. Nr. 1.)

D'*Anville* egészen másutt kereste, mert Margum helyfekvésére nézve nem lévén tisztában s a Moravát teljesen szem elől tévesztve, *Contra-Margum*-ot a *Mlávapartra* helyezte annál inkább, minthogy a Mlava mindkét partján fönnmaradt római castrumok félreismerhetetlen maradékaira már Marsili figyelmeztetett.*) Különben megjegyzendő, hogy D'Anville Mannert nézete ellenében a *Notitiá*ban említett *Castra-Augusto-Flaviánát Contra-Margum*mal azonositja s azt mondja, hogy amaz nevét *Flavius*tól kapta, mely név Constantin házának valamennyi tagját illette. [4])

Kanitz úgy Mannerttől mint D'Anvilletől eltérőleg *Contra-Margum*ot a *Morava partjára* állitotta, olykép, mintha az a balparton levő *Margum*mal szemben a Margus folyó *jobb* partján állott volna. [5]) És úgy látszik *Rotteck* is teljesen e nézeten van, miután ő azon *Konstantiát*, melyet Attila *Margum*mal feldúlt (?), emezzel együtt *illyr* városnak mondja.**)

Spruner ellenben a Contra-Margumot, melyet ő is *Castra Augusto Flaviana*-val egynek vesz, a moravaparti *Margum*mal szemben a *Duna balpartjára* helyezi [6]) s e tájra tette azt *Reichardt* [7]) *Gebhardi* †) *Böcking* ††) és mint *Constantiolá*-t *Tomka-Szászky* is. [8])

---

*) *Danubius Pannonico-Mysius.* Tom. II. Tab. 5.

[4]) *Mém. de l' Acad. des Inscript.* XXVIII, 433.

[5]) An der *Moravamündung mit den Ruinen der sie einst hütenden Römercastelle Margus und Contra-Margum. (Serbien.* 421. lap. XI. fej.)

**) L. *Allgemeine Encyklopädie von Ersch u. Gruber.* Leipzig 1821. VI. Theil. 261. lap.

[6]) *Historischer Atlas, Atlas Antiquus*, a Menke-féle III-ik kiadásban. Tab. XXIII.

[7]) *Orbis terrarum Antiquus.* Nürnbergi kiad. Tab. VI. *Thracia et Illyricum.*

†) Da Margus *in Verbindung mit dem Besatzungsplatze Augusta Flaviana jenseits der Donau stand* stb. (*Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten.* Leipzig, 1778. I. Theil 139. lap. y) jegyzet. És ugyanő a *Guthry és Gray*-féle *Allgemeine Weltgeschichte* XV-ik kötetében I. rész.)

††) A *Notitia* bonni kiadásához adott tudományos jegyzeteiben. pag. 484.

[8]) *Introductio in Geographiam Hungariae antiqui et medii aevi.* Pozsony 1781. pag. 21.

Igy tehát *négy* vélemény fekszik előttünk *Contra-Margum* helyfekvésére nézve. Az egyik szerint a *Morava jobb partján* állott e telep; a másik szerint a *Mláva* partján Viminaciumnál, a mai Kosztolácznál; a harmadik szerint két erődből állott az, melynek egyike *Osztrova szigetén*, a másik ezzel szemben a *Dunaparton* feküdt; végre pedig a negyedik vélemény szerint *Contra-Margum* a *Duna balpartján*, a *Morava torkolattal szemben* keresendő. Vagyis egy rész *Moesia*, másik rész ellenben *Dáczia* különböző pontjaira határozza *Contra-Margum*-ot.

E véleményekkel szemben kérdés mindenekelőtt, hogy: *a forrásokban említett Contra-Margum, Castra-Augusto-Flavianensia és Constantia azonosok-e avagy mindannyi különböző erőd?* Másodszor pedig az a kérdés, hogy: *Contra-Margum tényleg szerb avagy magyar területre helyezendő?*

Mindkét kérdésre vonatkozólag az előttünk fekvő két forrásmű alapján teljesen biztosan felelhetni.

Ugyanis a *Notitia Imperii* határozottan mondja, hogy *Contra-Margum*ot a *Castra Augusto Flavianensia* képezte *[3]) *Priscus Rhetor* ellenben arról tudósit, hogy a *Margum*mal szembenlevő erőd *Constantia* *[4]), és igy a két forrás kölcsönösen kiegészíti s illetőleg értelmezi egymás adatát, kétségtelenné téve, hogy különböző nevek alatt egy s ugyanazon erőd jelöltetett: *Augusto Flaviana* néven a *Notitia* szerkesztésének idejében a IV-ik században, *Constantia* néven pedig *Priscus* idejében az V-ik században. †*) És Priscus adata egyszer-

*[3]) Lásd a fenntebbi jegyzetet.

*[4]) Lásd a fenntebbi jegyzetet.

†*) Mint a *Notitia*nak idézett szövegéből láttuk, a forrásban egy helyt a *Flaviana*, máshelyt pedig a *Castra Augusto Flavianensia* említtetik s ez Böckinget azon nézetre hozta, hogy itt két különböző helyről van szó. Mert megjegyzi: Hunc versum per errorem bis habent Exemplaria Panciroliana. *Flaviana*, non *Flavianae*, contra suum morem habent etiam editi. *Vix dubito, quin hoc castellum diversum non sit a Castris Augustoflavianensibus, quae infra memorata sunt.* Pancirolus: »Sabellicus vult esse Viennam« haec *Flaviana Moesiaca?* Vix crediderim. Castellorum in his regionibus nomina haud raro ab imperatorum nominibus desumpta fuerunt, ut cap. XXXVI. item Flaviana atque Gratiana legimus. (A *Notitia* bonni kiadásában. pag. 476.)

smind fényesen czáfolja meg *Desericzky*nket, ki *Constantiát* megfoghatatlan módon magával a Morava-melléki *Margum*mal azonosítja. ††)

A másik kérdésre pedig ugyancsak a két görög forrás alapján azt kell válaszolnunk, hogy *Contra-Margum* mindenesetre *magyar* területen feküdt. Hisz *Priscus Rhetor*, ki mint kor- és szemtanú e tekintetben legbiztosb kalauzunk, határozottan említi, *hogy a Dunánál fekvő Margummal szemben a folyó másik partján állott Constantia* [9]). Ő a *Moravát* nem említi, *a szövegében előforduló másik folyópart tehát nem vonatkozhatik a Moravára, hanem csakis az Ister re, a Dunára, melyet szövegében érint.* ††*) És Priscusnak e helye annyira világos, hogy valóban csodálkozhatni, hogy miként indulhatott a legujabb időben még *Kanitz* is azok után, kik ez ellen-erődöt a *szerb* parton keresték!

Egyébiránt Priscus döntő bizonyítéka nélkül is kétségtelennek kellene ezt mondanunk. Mert hiszen csak meg kell figyelni a rómaiak strategiai intézkedéseit bir odalmuk bármely pontján, és legott tisztába jöhetünk e k érdésre nézve. Hogy csak hazánk területére szoritkozzunk: azt látjuk, hogy a Morvától a Tiszáig a Duna mentén az ellenerődök mind a balparton állottak. *Admures*nek a *nagy-léli*; *Bregetium*nak az *izsai*; *Nyerges-Ujfalunak* a *p.-csenkei*; a *basaharczi* hármas erődnek a *szobbi*; *Bogdány*nak a *hoszuréti* s ennek a *veröczei*; *Ulcisia-castrá*nak a *dunakeszi*; *Aquincum*nak a *Transaquincumi*; *Pogányvár*nak, *Százhalom*nak, *Kliszák*nak a *haraszti*; *Mat-*

---

††) *Margus* in *Historia Miscella* cap. XVII. et in *Historia Theophilacti* Libro VII. Cap. VIII. *vocatur Constantiola* Civitas ad littus Istri in superiore Misia stb. *(De Initiis ac Majoribus Hungarorum Commentaria.* Lib. IV. Tom. III. *Attila.* pag. 170. (t) jegyzet.)

[9]) Lásd a fenntebbi idézetet.

††*) Marsilit czáfolva mondja Böcking is: Idem Constantini arcem, i. e. Castra Augustoflavianensia non in sinistra Danubii, sed in dextra Mlavae ripa contra Margum fuisse opinatur, ut ea castra cum castelli reliquiis, quae sub nomine Breninkolatz apud Marsil. tab. 15. sect. XIII. indicantur, convenirent, quod neque cum Prisci verbis, neque cum usu libri (qui praepositione *contra* significare solet situm loci in altera fluminis, non rivi ignobilis, ripa quaerendum esse) facile conciliari poterit. (A *Notitia* bonni kiadásában, pag. 484.)

*rica*nak az *Ercsi*vel szemben levő; *Vetus Salina*nak a *ráczkevi* stb. ellencastrumok felelnek meg [10]), úgy hogy *Margum*nak contra-castruma sem kereshető másutt, *mint épen a Duna-balparton.* A Duna-balparton állva, volt *hadi jelentősége*, mig ha azt a Morava partján képzeljük, e hadi jelentősége teljesen elvész.

Különben, hogy ez ellenerőd a Morava jobb partján tényleg *nem* állott, azt váltig bizonyitja az a körülmény is, *hogy annak itt semmi nyoma nincsen.* S azért ujból méltán csodálkozhatni Kanitzon, úgy *mint ki azon romokról beszél, melyek Contra-Margumból a Morava jobb partján fennmaradtak*! Említve volt, hogy a Morava jobbpartja hordványföld, mely hadi letelepedésre nem igen lehetett alkalmas s ha hozzá gondoljuk, hogy maga a balparton álló *margumi* erőd teljesen elegendő volt a Morova-torkolat ellenőrzésére, akkor egyszersmind az iránt is tisztába jövünk, hogy csakis a fölületes buvárlat helyezhette *Contra-Margumot* a *Morava jobb partjára.* És megjegyezzük, hogy a közeli Viminacium példájára is épen nem hivatkozhatni, mert ha tagadhatlan is, hogy a Mlava mindkét partján erődök állottak, úgy viszont nem lehet nem tudnunk, hogy azok ugyan egyike sem képezett ellenerődöt. A moesiai metropolisnak főrésze, a tulajdonképeni város a Mlava jobb partján terült el mig eröditményei a folyón túl levő magasb s keskenyebb hegylejtőn állottak.[11]) Mindkét parti telep egy egészet képezett, mig ellenerőde kétségtelenül Osztrova szigeten, vagy Viminacium irányának megfelelően a tulsó Duna-parton feküdt.

Ezzel egyszersmind ki van mondva, hogy nem kevesbbé téves az a nézet, mely *Contra-Margumot* Viminaciummal szemben *Osztrovára*, vagy az *Osztrova elötti baldunapartra* határozta. A hadi czél követelte, *hogy Margum ellenerőde sokkal feljebb Kubin felé lett legyen felállítva.* Az osztrovai erődök, melyeknek nyomait, minthogy a magas vizállás folytán a szigetre át nem mehettem, nem láttam, kétségenkivül csakis a viminaciumi erődökkel állottak hadi kapcsolatban. *)

---

[10]) V. ö. Römer Flóris »*Pannonia Térképe*«-vel. 1873. (Mellékelve az *Acta Nova Musei Nationalis* I. kötetéhez.)

[11]) Hasonlítsd össze Kanitzczal: *Serbien.* 413 s az ott levő térrajzzal.

*) Ezt Kanitz is elismeri, így irván: »Das Weichbild und die *Be-*

Én ez okból *Contra-Margumot csakis a Kubin előtti térségen nyomoztam,* épen mitsem törődve a kubini esperesplébánosnak nehány év előtt egyik honi irónk előtt tett nyilatkozatával, hogy »várromnak nyoma sincs az egész határban, sőt a lakosoknak ilyenről sejtelmük sincs.« †*) Közvetlenül a parton, a *kuliči* rommal szemben igaz én is mi nyomot sem találtam, ámbár a nép ajkán — constatálom az egyébként tisztelt plébános úr állitása ellenében — *egy traditio* mégis csak *él, mely egy, e helyt létezett régi* erődről emlékezik. Ez az úgynevezett »Monastiristie,« mely e hagyomány szerint a kuliči rommal szemben állott. Itt-ott igaz, vannak egyes sánczszerű emelkedések, de ezeket sehogy sem tarthattam római erődsánczoknak s ha e helyt csakugyan létezett fortificationális mű, az nem kétlem a török epochából származhatott; az épületromok pedig, melyek a kuliči várrommal szemben közvetlenül a beszakadozott Dunaparton láthatók, egy határőrsi őrházéi, mely a végvidéknek polgáriasodása óta adatott át a dicstelen pusztulásnak.

Figyelmemet egészen más pont ragadta magára.

Közvetlenül *Kubin,* ezelőtt végvidéki, jelenleg temesmegyei jelentősb helység előtt a Dunára tekintő arczvonalon a Dunavácz nevű Dunaág s a Ponyavicza vize között egy sajátszerű földmagaslat tünik fel, mely a helységfelőli oldalán Kubin emelkedetteb terrassával szintvonalosan áll, Duna felőli részén azonban oly meredek, hogy felső siktere ez oldalról teljesen hozzáférhetetlen. Felső sikterére csakis a helység felőli részről lehet jutni, a honnan gyönyörű kilátás nyilik a Duna mindkét oldalán elterülő sikra és az azon fekvő szerb és magyar községekre. Az egész egyébiránt azt a benyomást teszi a nézőre, mintha e földmagaslat ezen az oldalon elemi erőszak vagy emberi hozzájárulás folytán nyerte legyen sajátszerű alakzatát. Sem fű, sem bozót nem födi ezen falszerűleg meredek oldalt, s teljesen kopáron, csupaszon áll egy mosolygó

festigungen Viminacium hatten sich gewiss auch auf diese heute Oesterreich gehörende grösste der Inseln der untern Donau erstreckt.« (*Serbien.* X, 414.)

†*) L. Iványi Ede: *Kevevármegye emléke* czimü czikkét a *Századok* VI-ik évfolyamában, 174. lap.

vidék közepette, melynek agyag, homok, kovag, mész és salétrom vegyülékü talaja, gazdag humussal egyesülve, a legtermékenyebbek közé tartozik.

Már maga a feljárat legott tájékoztat az iránt, hogy e helyt egy jelentősb erődítménynyel van dolgnnk, de ennek constructiójáról csak akkor nyerhetünk átalános fogalmat, ha a felső siktérre érkezünk.

Elhaladva a volt végvidéki őrségnek és az őrségi tisztnek épületei mellett, egy szabályos négyszöghöz érünk, melynek mindenik oldala 40 metert tesz. E négyszög sánczai erős lejtössel futnak a négyszög keretén belül össze, aljukon egy falazott üreget mutatva. Maguk a sánczok földből hányvák, de itt-ott tömör falrészletek is jelenkeznek, ami azon tényt látszik constatálni, hogy az erődítvény magva köragaszos szilárd falazatból áll. Egyébiránt megjegyezhetem, hogy a kötörés számos helyt már meglőn itt kisérve s ki tudja, a helységnek hány kerítés- vagy házfala lőn már az innen kibányászott szilárd anyagból felépitve.

Körüljárva a négyszög sánczain, nehány meternyi térköz után két párhuzamosan futó s középterökön sajátszerüen kihornyolt sánczhoz érkezünk, melyek köze sánczátjáratot, sánczsikátort képez. Még Marsili idejében, ki e helyt szintén megfordult s az egésznek alaprajzát is felvevé [12]), e sánczsikátor a kettős hornyolat jobbján a Dunavácz felé el volt zárva, a hornyolatok felé ép úgy, mint a futósánczoknak a hornyolatokon erről eső végrészletein is, úgy, hogy ez által a külső tér, melyen az emlitettem négyszög fekszik, a futó parallel-sánczokon túl levő térrel össze volt kapcsolva.

A sánczokon túli másik tér Marsili szerint szintén szabályos, ámbár nem egyenoldalú négyszög, melynek hosszát 280, szélességét ellenben 130 ölre teszi s igy a külső négyszögöt térfogatra jelentékenyen meghaladja. Mindkét térséget egységesitve egy ékalakban kifutó pararellogrammot nyerünk, melynek összefutó külső része magában foglalja a kisebb négyszögöt.

---

[12]) *Danubius Pannonico-Mysius.* Tom. II. Fig. XII.

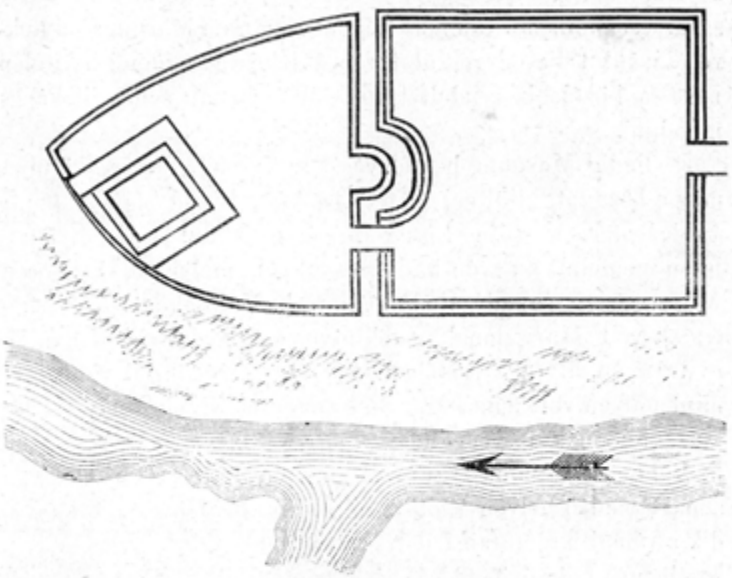

Marsili rajza.

Az egésznek *római* eredetét kétségbevonni lehetetlen. Nemcsak a négyszögalak, de a falanyag is hiven kezeskedik erről, amint maga Marsili is határozottan *római műnek* állitja. [12]) Szerinte ez erőd a rómaiaknak a dákok ellen emelt

[12]) Ime mit mond róla:

Czovina. Ad eamdem Danubii ripam, quinque infra Belgradum milliariis Fortalitium, a pago, qui olim hic loci steterat, ita denominatum.

Situm est in loco aliquantum elevato, figurae non plene quadrato-oblongae; siquidem occidentem versus in cuspidem quamdam desinit. In medio fere a dupplici Aggere in duos quasi discinditur qui apertura patente communem utrique ingressum in alterum praestet. Ad partem occidentalem, et quae flumen respicit, alterum parvum, internis annexum habitur Fortalitium quadratum, et ultra 40 orgyas uno latere non excurrens, cum alterum, continens ad 280 in longitudine, in latitudine vero 130. se extendat.

Totum constat ex terra, et lapidibus mixtim, quorum tamen major pars, imo etiam quibus inscriptiones sunt incisae, in Semendriae urbis fundationem sunt insumpti, utpote quae unum tantummodo milliare cum dimidio ab hinc distat.

Hujus Fortalitii, si magnitudo, et figura consideretur, haud sine

egyik kiváló hadászati telepe volt, de nem birván meghatározására semminemű támponttal, s nevezetesen Margum helyfekvése iránt teljesen roszúl lévén tájékozva, e római hadtelep neve és közelebbi rendeltetése felől épen mit sem volt képes mondani.

Pedig Margum helyfekvését szem előtt tartva, könnyű már e hézagot kitölteni; *mert nem lehet kétség benne, hogy a kubini várrom helyén Contra-Margum* feküdt!*) E helyt teljesen megfelelt az azon hadi igényeknek, melyek a Duna és a Morava összeszakadásából előállottak. Valóságos *contra-castruma* volt Margumnak s tekintve emelkedettebb fekvését, nyilván ép oly jelentős hadi telepe volt a dácziai vidéknek, mint milyen volt maga Margum a moesiai vidékre nézve. Sőt kétségtelennek tartom, hogy *Contra-Margum* másrészt azon hadtelepnek is előbástyája volt, mely a Jessava torkolatánál a mai Szendrő helyén állott, s mindenesetre fényesen tanúskodik a római hadmütan fejlettségéről, mely telepeinek elhelyezésében és kölcsönös fedezésében annyi gyakorlati ügyességgel birt.**)

* * *

---

ratione dixerim, quod inter praecipua unum fuerit, quod Romanis contra Dacos securitatem praestiterit.

(Marsili II. Tom. 9—10. pp. et Fig. XII.)

*) Böcking is természetesnek ismerte fel ezt, mert Margumot a Morava balpartjára határozva, azt mondja: eique contrarius, *in sinistra Danubii ripa,* est locus, quem Marsilius ita designat »Csovina Antiquit. Rom.« *Atque in eo quidem loco Castra Augustoflavianensia quaerenda esse putaverim.* (A *Notitia* bonni kiadásában. pag. 484.)

**) Megjegyzem, hogy Kubinban, hol főleg dr. *Despinits* Péter és dr. *Kozáry* János urak a legnagyobb készséggel támogattak tudományos törekvéseimben, római téglákon kivül a római világnak egy másik érdekes maradványát is találtam. Ez egy alakos diszítményü faragott kőemléktábla, mely a volt végvidéki őrház homlokzatába van befalazva. A tábla egészben két vizszíntes mezőnyre van osztva. Az alsó mezőny magassága 50 cmtnyi, a felsőé 41 ctmnyi, a két mezőny közötti tagozatak 10 cmternyiek s így az egésznek magassága 1 meter és 7 cm. Az egésznek szélessége pedig 92. 9 cm. A felsőmezőny párkányzatos keretü s 33 cmtnyi magas belterén jobbról-balról álló szárnyas geniusok láthatók, kik egy feltünően erős guirland-köteget tartanak, mely vállaikon átnyúl s dúsan csüng le a földig. A guirland fölött a két genius szárnya között egy heraldikailag jobbra fordult madár lát-

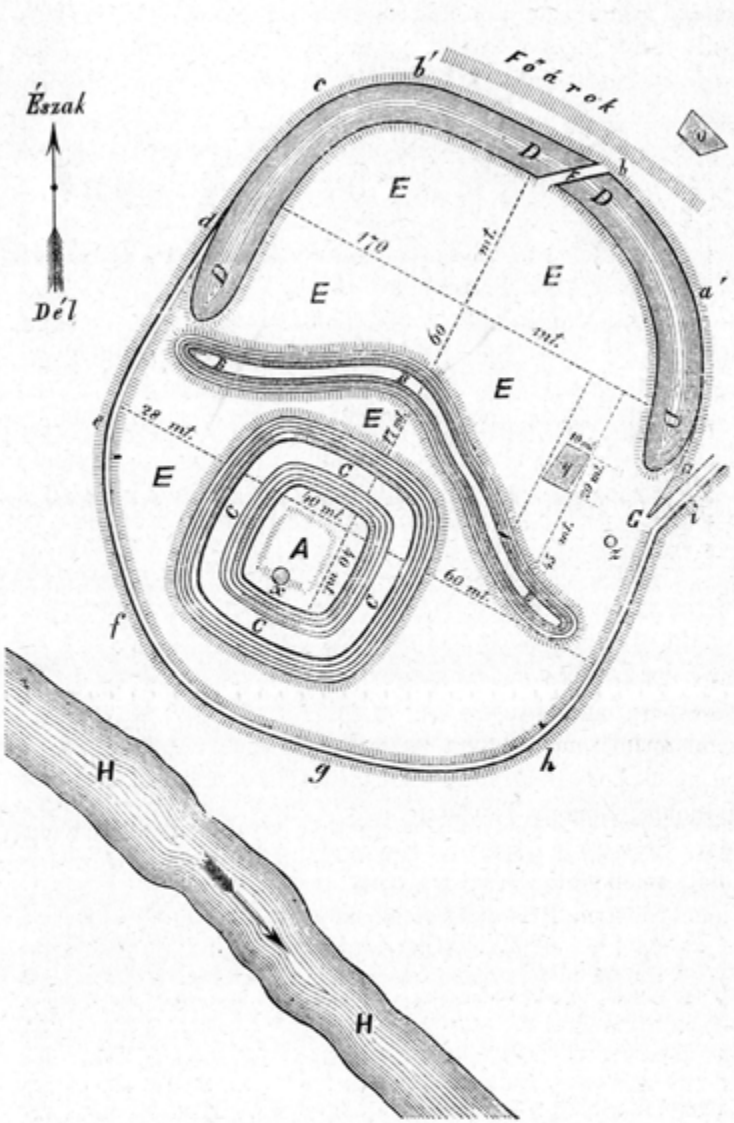

Marsilinek felvételétől elüt, ha magára a fődologra nézve nem is, de a részletekre, a méretekre és az orientatióra

---

ható. Az alsó mezőnyt két oszlop három egyenlőtlen nagyságú részre osztja, vagyis az oszlopok és a külső keret közötti tér 6 cmtnyi, a két oszlop közé foglalt közbenső tér ellenben 59 cmtnyi. Az oszlopok dó-

nézve saját felvételünk. Mert miként mellékelt rajzunkból kitünik a Marsili által feltüntetett második nagyobb négyszög, illetőleg egyenközény nem oly szabályos. *A* a belső négyszög, melynek hossza és szélessége egyaránt 40 métert tesz; *x* egy kútszerű üreg; *CCCC* egy 10 meter mély és 25 meter széles árok; *BBB* egy 2 meter mély árok; *DDDD* agyaggát, mely a'-tol b'-ig a főárokba nyúlik; *F* képezi a főbemenetet, *GG* a gyalog feljáratot, az *E*-vel jelölt terek sikterek, *abcdefghi* egy 8 meter magas meredek földfal, *HH* a Ponyavicza folyócska, *y* az ujabb időkben épült pénzügyőri laktanya, *z* a kőfalas őrház, *O* a kubini vámház a vármagaslat alján, *K* pedig kubin község területét jelenti.

Ennyi az mindössze, mit *Contra-Margum*ról mondhatok; nyilván vajmi kevés, de hiszen e kevés is megbecsülhetetlen, ha meggondoljuk, hogy ezzel a dák-moesiai románság védrendszerének ismeretét egy ujabb érdekes adattal bővithetjük.

Mert midőn ekként nevéről, léteztéről és helyfekvéséről biztos tudomásunk jutott: nyilván arra nézve is egy ujabb adatot nyertünk, *hogy a római epocha után való hadi és polgári rendezkedés a régibb római cultura letarolt ültetvénytelepein lett foganatosítva.* A középkor legvirágzóbb községei rendszerint római alapon szilárdultak meg, s itt ujból figyelmeztetek, hogy Belgrád ugyanazon területen fekszik, ahol Singidunum; Zimony Taurunum helyén áll, szemben Singidunummal; Szendrő a Jessava torkolatánál ugyancsak római telep fölött emelkedik, a régi Bononiát pedig ma Viddin, Durostorumot Silistria, Pristát Rustsuk, Nicopolist Nikápoly képviseli.

Ép igy lett *Contra-Margum* is első virágzásának meg-

---

riai capitállel, de ennek daczára is a joniai vagy korinthiai oszloprendszerben előfordulni szokott talapzattal birnak. Az oszlopokon hármas architravszerű gerendázat nyugszik s képezi tulajdonkép a negyedik metszett tagozattal együtt a két mezőny közötti válaszfalat. A két oszlop között azonkivül egy többtagú csúcsíves keret emelkedik fel az architrávig, magába foglalva a tér közepén egy tógába öltöztetett férfiú 39 cent. magas mellképét. Az oszlopok és a csúcsívek közötti felső szeglettereket jobbról-balról két symbolikus alak foglalja el, melyekből én csak a jobb oldalon levőt voltam képes kivenni. Ez egy lefelé fordult delphin, mely, tudjuk, hogy a mythologia és a symbolika sokszoros tárgya volt a régieknél.

szünte után egy másik s maradandóbb utóvirágzásnak termékeny ültetvényévé. Mert tényleg eredeti római letelepedés helyén virágzott fel azon magyar letelepedés, mely egy egész vidék központjává, egy már eltünt megye székhelyévé tudott lenni, s melyhez a nemzeti történelem nem épen érdektelen hireket füz.

Keve vára, városa és megyéje nem ismeretlen tényezők hazai történelmünk lapjain!

Már Árpád idejében létezett [14]) s 1073-ból idézhetünk történetéből biztos adatot! Hat századdal van ez ugyan Priscus kora után és hét századdal a Notitia Imperii keletkezési ideje után: a XI-ik évszázadra vonatkozó s hazai krónikáinkban regestrált adat mégis két nagy kort és időközt hidal át.

Ez a *Keve* vára, hol Salamon idejében Endre király Nissa ostromáról visszajövet, seregét szétbocsátá [15]); hol Imre király Leo bibornokot, a sz.-széknek a magyar király fennhatósága alá tartozó Joannicz bolgár fejedelem számára királyi czimet vivő követét elfogatja s elcsukatja [16]); melyet II. Endre király nővérének, Margit volt byzanti császárnőnek, Isaac Angelus özvegyének adományozott s melynek birtokában őt III. Honorius pápa a Lateránban kelt okmánynyal biztositja [17]); melynél Kún-László [18]), Zsigmond [19]), Hunyadi János [20]) időztek, táboroztak és hadakoztak, és hol Murad szultán fegyverei győztek [21]); ez a *Keve* vára, melyet 1439-ben Vég-Szendrő eleste után az ozmanok feldultak [22]), de mely azért 1449-ban még mindig magyar birtok s nevezetes kereskedő

---

[14]) Iványi *Keve* hún kapitánynak tulajdonítja építését (*Keve vármegye emléke* i. h. 152. lap.) A vár valósággal már a húnok előtt épült.

[15]) Ráth: *Magyar királyok utazásai s hadjáratai.* Győr, 1866. 4. l.

[16]) Szalay: *Magyarorsz. tört.* II. kiad. I, 290.

[17]) Theiner: *Vetera Monumenta Historica Hungariam sacram illustrantia.* Roma 1859. I. 39. LXXX.

[18]) Ráth i. k. 38. lap.

[19]) Ráth i. k. 141 lap. Horváth: *Magyarország történelme.* II, 208.

[20]) Teleki: *Hunyadiak kora Magyarországon.* X, 527. CCLV.-és X, 527—528. CCLVI.

[21]) Iványi i. h. 163. l.

[22]) Századok. II, 530—531. ll. Iványi i. h. i. k. 164. l.

telep [23]); mely 1460-ban, Szilágyi Mihály által jól megerősittetve, ostromló ellenségeinek vitézül ellentállott [24]); mely 1478-ban azonban már ostromképtelenné kezdett válni [25]) s Mátyás dicső király halálával a vármegyével együtt végkép elhanyatlott [26]), hogy aztán hosszú időre török járom alá kerüljön [27]) s végre 1716-ban történt felszabadulása után az 1739-iki belgrádi békekötés erejénél fogva széthányattassék [28]) — *ez a viszontagságdús Keve vára az egykori római Contra-Margum, a Castra Augusto Flavianensia, Priscus Constantiája fölött emelkedett.* A rómaiak épitették, Attila hunjai birtokukba vették s ötödfél század mulva Árpád magyarjai Glad fejedelemtől hún örökség czimén visszakövetelték.

Korát, léteztét már csak kevés nyom jelöli s az idő végre is igazolni fogja a most még anachronistikus állitást:

»Várromnak nyoma sincs az egész határban, sőt a lakosoknak ilyenről sejtelmök sincs.«

---

[23]) Teleki: *Hunyadiak kora.* X, 243—244, ll. CXV. dar. Iványi i. h. 166. l.

[24]) Kaprinai: *Hungaria Diplomatica.* II, 87.

[25]) Griselini: *Versuch einer natürl. u. polit. Geschichte des Temeser Banates.* 44. l.

[26]) Bárány: *Temesvármegye emléke.* 148. l.

[27]) Iványi i. h. 169. l.

[28]) L. Szabó tudományos jegyzetét a *Névtelen* magyar fordításához Pest 1860. 62 lap. [3]) jegyz.

TARTALOM.

I. FEJEZET.

A Margum-kérdés eredete és jelentősége hazai történelmi szempontból.

A régi topographia elhanyagoltsága és ennek okai. — Egyik téves állítása, hogy Margum hazánk területén feküdt. — Ez állítás átalánossága a külföldi irodalom helyesb tájékozottsága ellenében. — A tévedés ujabb keltünek látszik s nyilván a római Dáczia közigazgatási beosztására vonatkozó fogalomzavaron alapszik. — Az iróink által idézett források s Margumnak általuk történt topographiai meghatározása. — A kérdés világtörténelmi jelentősége. 3

II. FEJEZET.

Margum nem feküdt hazánk területén.

Miller helytelen idézete. — Engel szóval sem állítja, hogy Margum hazánk területén feküdt volna. — Oltványi helytelen idézete. — Eutropius sem állítja, hogy Margum a trajáni Dáczia gyarmathelye lett volna. — Az állítás inkább merő fogalomzavaron és történetbuvárlati fölületességen alapszik. — A forrástanulmányok egészen mást bizonyítanak. — Egyetlen régi forrásmű sincs, mely Margumnak hazánk területén való létezettségét bizonyítaná. — Marga nevű mai oláh falucska nem képezhet érvet, mert helyén az ősi Pons Augusti feküdt. — A bánteleki puszta régiségleletei sem képezhetnek érvet a forrásművek ellenkező tanúskodása ellenében 7

III. FEJEZET.

Margum Moesiában, a Duna jobb partján feküdt.

Margum helyfekvésének vidékére nézve semmi kétség sincsen. — A deductio is útbaigazit. — Margus illyriai folyó s azonos a mai Moravával. — Margum csak a Margus mellett kereshető. — A történelmi és földirati kútfők is erről tanuskodnak. Eutropius, Flavius Vopiscus, Aurelius Victor, az Itinerarium Hierosolymitánum, az Itinerarium Antonini, a Notitia Dignitatum Utriusque Imperii, Hieronymus a Strido, Priscus Rhetor, Idatius, Prosper Aquitanus. Cassiodorius, Jornandes és Paulus Diaconus egyenes adatai. — A veronai kézirati codex s a ravennai Névtelen indirect bizonyitása. — Ptolemaeus hallgatása csakis leirási hibán alapszik. — Margum epigraphiai emlékezete. — A požega-kragujevaci feliratos emlékkő. — Boue, Schaffarik és Mommsen olvasása. — Schaffarik és Mommsen értelmezésének valószinűtlensége. — A kövön nyilvánMargum neve van megörökitve. — Valamennyi kútfői adat a mellett tanuskodik, hogy Margum Moesiában, a jobb Dunaparton állott. — A külföldi szakkutatás e tekintetbeni jobb tájékozottsága. — A hazai irók erre vonatkozó tévedésének valószinű megfejtése 12

IV. FEJEZET.

Margum topographiai pontjának téves kijelölése az egyetemes szakirodalomban.

A topographiai pont teljesen bizonytalan meghatározása. — A nézetek egymás és sajátmaguk közti ellenkezése. — Mult századi átalános zavar. — E zavar Ptolemaeus Claudius földirati munkájának félreértéséből keletkezett. — A mult századokbeli textus-javitás birálati fejletlensége. A kritikátlanság inkább a görög nyelv, semmint a mathematika hiányos ismeretéből folyt. — E szempontból itélendő meg a Ptolemaeus-codexeknek Margumra vonatkozó szöveghiánya. — A ptolemaeusi szöveghézag az alapnélküli okoskodások tágas terére vezetett. — D'Anville, Heeren, Bischoff, Möller, Büchling, Funke, Majorszky, Becker, a Brockhaus-féle reálencyclopedisták, Bedeus, Mannert, Desericzky, Katancsich, Kanitz, Böcking, Spruner, Menke, Reichard, Wedell, Rhode, Jausz, Wesseling, Czoernig, Jászay, a magyar egyetemes encyclopädisták, Holstenius, Koeler-Weigel, Karacs, Forbiger, Baudrand, Cluverius, Buno, Heckel, Reiske, Cellarius, Sickler, Tomka-Szászky, Graff, Thierry, Bernhardt, Bellori, Calmet, Sabbathier, Stritter, Baronius, Ferrarius, Eckhel, Sestini, Timon,

Banduri, Du-Fresne, Gibbon, Fleuri, Rasche, Weber, Ladvocat, Fuhrmann, Tzschucke, John Clarke, Anna és Tanaquil Faber, Clarean, Rauschurck, Thaller, Haack, Kereszturi, a bécsi tudóstársasági 1827-ik évi nagy lexicon irói, Rotteck, Schlosser, Kercselich, Brunner, Hunziker, Beck és Buxtorff, Le Quien, Gebhardi, Guthrie-Gray, Sulzer, Occo, De Strada a Rosberg, Hübner-Sperl-Fejér, Stephanus, a Zeller-féle egyetemes lexicon szerzőinek véleményei 27

V. FEJEZET.

Margum város és az erőd helyfekvésének meghatározása közvetlen helyszemlélet alapján.

A történetirásnak és térképrajzolásnak Margum helyfekvése körüli ingadozása a forrásművek határozatlanságán alapszik. — E forrásművek egyike sem határozza meg közelebbről Margum helyfekvését. — Közlékenyebbek az Itinerariumok, de a topographiai szabatosság ezekben is hiányzik. — Az Itinerarium Hierosolymitanum és az Itinerarium Antonini egymásközti eltérése. — E két mű különböző codexeinek változatai. — A peutingeri katonai úttérképen feltüntetett mértföldtávolság. — A források használatát különben a méretek bizonytalansága és a topographiai ismeretek hiányossága is nehezíti. — Sikeres eredményt csakis az autopsiától lehetett remélleni. — Kirándulásom a Morava-sikra. — A Morava-defilé átalános jellemzése. — A Morava-torkolat melletti kuliči toronyrom. — Két kor védrendszerének e tornyon felismerhető jellege. — A Morava-völgy földrajz-egyedi jellemzése. — Közlekedési és hadi jelentősége. — Jelen physiognomiája, multja, jövője. — A margumi római castrum csakis e helyt állhatott. — A római mérnökkar figyelmét a Morava-torkolat strategiai fontossága ki nem kerülhette. — A rom négyszögű alapidoma római, felépítménye középkori. — Arnold állítása. — E helyt talált római mozaik-téglák s egy feliratos márvány emlékkő. — E kő leirása, feliratának olvasása, megfejtése és történeti érdekessége. — A Morava-torkolat melletti római vámhivatal. — Mommsennek erre vonatkozó tévedése. — Azok tévedése, kik Margum várost a Morava-torkolathoz határozták. — Itt csak a castrum állott s a városnak e helyt semmi nyoma. — A szemben levő jobb Morava-parton sem állott a város. — Vizsgálataim eredménye Dubravica irányában. — A száraz Morava-medert tévesen tartja a néphit a Morava régi medrének. — A Morava a római korszakban is mai medrében szakadt a Dunába. — Az Orasje és felásott római régiségei. — Gyönyörű feliratos

oltárducz. — Margum város romjain. — Erdö Margum fölött. — Az Orasje geographiai fekvésének jelentősége az Itinerariumok és a Tabula Peutingeriana mértföldtávolságának meghatározása tekintetében. — Margum letelepedési környezete 44

VI. FEJEZET.

Contra-Margum helyfekvése.

Contra-Margum emlékének meddősége a régi forrásművekben. — Csak két byzantin forrás említi különböző néven. — E miatt ContraMargum kérdése eddig teljesen megoldatlan maradt. — Helyfekvésének ujabb irók s térképkészitők által történt meghatározása. — Mannert D'Anville, Kanitz, Rotteck, Spruner, Reichard, Gebhardi, Böcking, Tomka-Szászky nézete. — E nézetek egymásközti ellenkezése. — A kérdés kritikai tárgyalása kétségtelenné teszi, hogy a Notitia Imperiiben említett Castra Augusto Flavianensia és a Priscusnál előforduló Constantia azonos Contra-Margummal. — Desericzky tévedése. — Contra-Margum nem Moesiában, a mai Szerbiában, hanem Dácziában, mai magyar területen feküdt. — Kanitz tévedése. — Contra-Margumnak eme helyfekvését a római védrendszerből merített analogiák és az autopsia is bizonyitják. — Kanitz ujabb tévedése. — Contra-Margum nem állhatott Osztrova szigetén Viminaciummal szemben. — A római hadi czél szempontjából az csakis Kubinnál állhatott. — Helyszemléleti vizsgálataim eredménye. — A Monastiristie, melyről a hagyomány emlékszik, eltünt török erödmü lehetett. — A Kubin előtti földmagaslat s annak vármaradványa. — Marsili gróf erre vonatkozó rajza, állitása és tájékozatlansága. — Contra-Margum kétségtelenül csakis a kubini várrom helyén feküdhetett. — E körülmény culturális jelentősége hazai történelmünkben 57

9
~~D-82~~
597

E: 222.

A GERMANIZÁLÁS

TÖRTÉNELMÉBŐL

A KÉT MAGYAR HAZÁBAN

II. JÓZSEF ALATT.

IRTA

SZILÁGYI FERENCZ

LEV. TAG.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1876. május elsején tartott ülésén.)

Biblioteca centrală regională
Timişoara

BUDAPEST,
M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.
(Az Akadémia bérházában.)
1876.

Din istoria germanizării în cele
două patrii maghiare în timpul
lui Iosif al II-lea.

Budapest 1876. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.

A germanizálás történelméből a két magyar hazában II. József alatt.

I.

II. József császár két intézvénye: Szent István koronájának Bécsbe fölvitele, s a német, mint közigazgatási nyelv.

II. József császár, e reformáló s a két magyar hazában is új korszakot kezdő fejedelem, ki a felvilágosodás, vallásos és polgári szabadság barátjainak rokonszenvét, nagyrabecsülését ma is birja, azt még inkább megérdemelné, ha korát megelőző terveinek, újításainak életbeléptetését, végrehajtását törvényes és alkotmányos uton, az ország rendeinek beleegyezésével kivánja eszközölni, s e részben kevesebb sietséget és több megfontolást tanusitva, népeit boldogitó eszméinek az idő által megérlelését bevárni akarta volna.

A monarchának a kormányzás különböző ágaiban, jelesen a polgári ügyek körében megkisérlett rendszabályai közt két intézvénye volt, — mindkettő az 1784-dik esztendőben, — melyek kérdésen kivül, a magyar nemzetnek legnagyobb kedvetlenséget, legélesebb fájdalmat és keserüséget okoztak, t. i. *Sz. István király koronájának a hazából Bécsbe felvitele*,[1]) továbbá *a német nyelvnek a közigazgatásban kizárólag leendő használása.*

Mi az *elsőt* illeti: a valóban dicső ereklyének, mely Magyarország alapjogai- kiváltságai- és szabadságának sym-

[1]) L. Collectio Ordinationum Imperatoris Josephi II. et Repraesentationum diversorum Regni Comitatuum. Pars Prima — Dioszegini.

boluma, egyszersmind palladiuma is, a szent koronának a hazából eltávolítását, annak, úgyszólva: a nemzet kebléből kiszakasztását méltán ugy tekintették, hogy a fejedelem ily módon a törvényes rendet felbontván, a haza történelmi multjával egészen s végkép szakitni kivánna; annálfogva eltökélt erős szándéka volna, az ősi alkotmányt számba nem vevő és csupán szabad akarat szerinti uralkodását, mint elkezdé, tovább is folytatni, s egy az ország előtt idegen, az addigi államéletet alapjában megingató kormányrendszert, úgyszólva állandósitni.

Nem kevesbbé méltó és jogos aggodalom nyugtalanitá *másfelől* a közigazgatási nyelvre nézve kiadott rendeletért a hazafiakat, kik az által legfőbb kincsüket, az élettel egyaránt szeretett, féltett nemzetiséget fenyegetve, sőt nagy mértékben megtámadva vélték, s e veszély képe folyvást szemük előtt lebegett.

Legyünk mindenek előtt fölvett tárgyunkra nézve tisztában.

II. József császár azon meggyőződésben volt, hogy sokféle elemekből és néptörzsekből álló monarchiájának erejét, mint szilárdságát az öszpontositás lényegesen előmozditja, s e czéljára vezető egyik eszköznek és kormányrendszere biztos alapjának birodalmában, az ügyviteli nyelvnek egységét vélte. Igy történt, hogy hazánkban addig főkép a törvényhozásban, de nagyrészben a kormányzás körében is uralkodó holt latin nyelv helyébe az élő németet rendelte, melyet bizonyos idő alatt a közigazgatás minden ágára ki kell terjeszteni.

A császár a kérdéses ügyet a fenemlitett szempontból tekintette s általában azon hitben élt, hogy a germanizálási rendszabálynak végrehajtása népei érdekével, mint birodalma javával szorosan összefügg.

Ha tehát ez érdekes és nagy jelentőséggel biró hazai ügyben igazságosan akarunk itélni, a monarcha emlitett felfogását, szinte lehet mondani: rögeszméjét, szemünk előtt kell tartani.

Másfelől azonban azt sem lehet felejteni, hogy II. József császár, mint róla Heeren, jeles német historicus megjegyzi:

»a szó teljes értelmében korának növendéke volt [1]),« épen azért annak hatalma alatt állott, s igy terveit és megkisértett újításait a 18-dik században uralkodó eszmékkel, s politikai tanokkal is kapcsolatban szükség megitélni.

A mondott században »a felvilágosodott despotismus« korszakában még XIV. Lajos franczia király hirneves maximája: »l'état, c'est moi,« az állam én vagyok — volt egészben véve irányadó a kormányokra nézve; akkor a polgári társaság czélja, érdeke, jóléte az »Isten kegyelméből« uralkodó monarchák személyében öszpontosult, csak azoknak volt joga és akarata, a népek minden szabadsága, teendője abban állott: az állam fejétől rájuk parancsolt kormányrendszert, s octroyált boldogitásukat köteles engedelmességgel elfogadni.

Lehet-e csudálkozni; ha II. József császár ily elveket valló, s azokat gyakorló autokrator volt?

II.

A szóhagyomány, s a historiai igazság a germanizálási rendszabály ügyében.

II. József császár, ki édes anyjának Mária Theréziának 1780-ban novemb. 29-én történt halála után, ősei trónjára lépett, uralkodása második esztendejében u. m. 1782-ben aug. 14-én kelt rendeletével a két magyar haza egyesitését, tehát Erdély unióját elhatározta, s majd annak addigi politikai helyzetét s viszonyait gyökeresen átalakító módon a magyar, székely és szász földet összeolvasztva, az országot tizenegy vármegyére osztotta. Az igy egyesült két haza a magyar és erdélyországi udvari kanczelláriának volt alá rendelve, melynek feje gr. Eszterházy Ferencz udvari kanczellár volt. A germanizálási rendszabálynak életbe léptetését előkészitő első és fő intézvénynek lehet, sőt kell az uniót tekinteni.

A szóhagyomány szerint, miről jeles magyar történetirók munkáiban is emlités van téve, a monarcha eleinte haj-

[1]) »Im vollem Sinne Zögling des Zeitalters.« *Heeren*: Handbuch der Geschichte des europäischen Staatensystems und seiner Colonien. — Dritte Ausgab». Göttingen 1819. S. 456.

landó volt, sőt nyilatkozott volna is, a latin helyébe a magyart állitni, de azt előkelő magyar tanácsosai ellenezték, mivel a magyar nyelv még fejletlen, s oly kevéssé van kiképezve, valamint kellő szóbőséggel sem bir, hogy azt a közügyek folytatásában használni nem lehetne.[1])

E szóhagyomány ellenében, mint azt alább látni fogjuk, el nem vitázható historiai tény: hogy a magyar nyelv kiszoritására czélzó rendszabály egyenesen II. József császár kezdeményezéséből eredt, ki azon intézvényének végrehajtására nézve, már akkor, midőn azt kiadta, maga meg nem rendithető és semmi ellenmondást nem tűrő, általában teljes meggyőződésében gyökerező, eltökélt akaratát világosan és félre nem érthetőleg nyilvánitotta. Legyen itt, mint germanizálási érdekes adat előre bocsátva II. József császárnak egy magyar mágnáshoz 1785-ben január hóban intézett levelében olvasható nyilatkozata, kinek irja: »mivel birodalma általános nyelve a német, azért nem engedheti meg, egyetlen-egy tartományában is a nemzeti nyelvet használni a közügyekben; annál inkább, mert birtokai közt Magyarországot legfontosabbnak és elsőnek nem tartja, s a dolog e részben másképp áll.«[2])

III.

II. József császárnak gr. Eszterházy Ferencz magyar és erdélyországi udvari kanczellárhoz 1784-ben april hó végén a germanizálásra nézve intézett kézirata.

Azt, hogy a germanizálás eszméje II. József császár fejében született és saját erős akaratából eredt, az alább

[1]) *Horváth Mihály:* Magyarország történelme. — Az uj dolgozat második bővitett kiadása. — Budapest 1874. — 8. — L. a hetedik kötetben 532. l. — Továbbá *Bocsor István* pápai reform. tanártól: Magyarország történelme, különös tekintettel a jogfejlésre. V-dik füzet. Pápa 1865. — 8. 1038. l.

[2]) Wäre das Königreich Hungarn die wichtigste und erste meiner Besitzungen, so würde ich die Sprache desselben zur Hauptsprache meiner Länder machen; so aber verhält es sich anderst.« — L. Briefe von Joseph dem Zweyten, als charakteristische Beiträge zur Lebens- und Staatsgeschichte dieses unvergesslichen Selbstherrschers. — Zweite Auflage. — Leipzig 1822. — 8. S. 76.

közölt *három* eddig nem ismert és soha még köztudomásra nem jutott hivatalos okmányból lehet látni, s következtetni. *)

1. II. József császár 1784-ben april hó végén gr. Eszterházy Ferenczhez a magyar- és erdélyországi udvari kanczellárhoz e kéziratát intézte:

Kedves gróf Eszterházy! Belátásában s hivatali buzgóságában bizva, önt itt következő fontos határozataimról értesitem:

Ha egy nemzet minden közügyében holt nyelvet, milyen a latin, használ, az minden bizonynyal felvilágosodásának nagy gyalázatára válik, mert hallgatag azt bizonyitja, hogy azon nemzetnek vagy nincs rendes anyai nyelve, vagy ez olyan, a mit olvasni, s azon irni senki sem tud, s csupán a latin tanúlmányokkal foglalkozó tudósok képesek gondolatjaikat papiron kifejezni, sőt hogy az összes nemzet kormányzása s törvénykezése oly nyelven foly, a mit maga nem ért. Ez világos, miután az Európában fenálló minden müvelt nemzetek maguk közügyeikből a latin nyelvet kiküszöbölték, s divatban az még csak Magyar- és Lengyelországban maradt.

Ha a magyar nyelvet azon országban s a hozzá csatolt tartományokban általánosan beszélnék, úgy csupán egyedül azt lehetne használni, de lakosainak tán csak kisebb része beszél magyarul, a legnagyobb rész nyelve az illyr, ennek különböző tájszólásaival, valamint az oláh nyelv. Annálfogva a hadi s polgári közigazgatásban használásra csupán a németet lehet kiválasztani, mint a mely a birodalomnak a nyelve.

Mennyire hasznos, ha egy monarchiában csak egy nyelv van, s a hivatalos irományokban is csupán azt használják, az mennyire összeköti az egyes részeket az egészszel, s a lakosokat egymással testvérileg összekapcsolja, ezt ön is könnyen megitélheti, valamint a franczia, angol és orosz nemzeteknek egymással összehasonlitása folytán átlátandja. Mily hasznos volna végre a magyarokra nézve is, ha nekik nem kellene idejüket oly sok, az országban szükséges nyelvek tanulására

*) E három, hivatalos okmányt, szerző, Bécsbe a volt magyar udvari kanczelláriа elnöki levéltárából másolta le.

fordítni, a latin nyelvet akkor legnagyobb részben nélkülözhetnék, s így mindnyájuk a birodalom nyelvének tudása által annak minden részében, minden bel- és külföldi szolgálatokra képesekké tudnák magukat tenni.

Ugy látszik azért, eljött az időpont, melyben azt legjobban eszközölni lehetne. Az udvari kanczelláriának már folyó év novembere 1-sőjén a hivatalos ügyeknek német nyelven folytatását meg kell kezdeni, annálfogva az, a maga előterjesztéseit, jegyzőkönyveit németül készítse, rendeleteit a helytartó tanácshoz, a kamarához, s az erdélyi guberniumhoz hasonlag németül intézze, s e kormányhatóságoknak is, ugyanazon naptól fogva tudósításaikat az udvari kanczelláriához németül kell fölterjeszteni; a megyéktől, vagy közigazgatási hivataloktól felérkező irományok mellékleteit azonban az 1785-dik esztendő egész folyamában latin nyelven lehet benyujtani, annak eltelése után ezeket mindenütt német nyelven kell szerkeszteni.

Mi a megyékhez szóló intézvényeket illeti: ezeket innen még egy esztendeig, mint most, latinul kell leküldeni, ez időn túl pedig minden nyilt parancsokkal együtt, félig behajtott ívpapiron egyszerre németül és latinul kell még két esztendeig kibocsátni; e három-esztendei idő eltelésével hasonlag minden törvényszék a peres ügyeket németül folytassa, s az ügyvédek a maguk irományait németül készítsék.

A törvények latin nyelven maradhatnak, mivel az ügyvédeknek, s a bíráknak a felsőbb tanulmányokhoz tartozó latin nyelvben különben is jártasoknak kell lenni. Ennek könnyebbítéseül ön a tanulmányi bizottmánynyal egyet fog érteni: miképen lehessen a pesti egyetemen, s az összes lyceumokban s gymnasiumokban, — az elsőben a philosophiát és orvostant, valamint az utolsókban a német nyelven irást, úgy mint itt, németül folytatni, — továbbá: minden papi növeldében a német nyelv tanulását lényegesnek kell tartani, s a főpásztori levelek felolvasása is jövőben ezen a nyelven történjék.

A kormányhatóságoknak Budára áthelyezése, a falusi s normalis iskoláknak javítása és szaporítása, a magyarországi németül tudó lakosoknak számos volta, s mivel még jóval

többen találtatnak, kik azt könnyen megtanulhatják, — fenemlitett akaratom sikerét lehetővé sőt biztossá teszik. Jövendőben azért senki sem fog, ha németül nem tud, a kormányhatóságoknál, megyékben, vagy az egyház körében bármi hivatalra fölvételt, vagy abban előléptetést nyerni; e rendszabályt pedig a kormányhatóságoknál tüstént, a megyékben egy esztendő elteltével, a kisebb egyházi és világi hivatalóknál három esztendő mulva életbe kell léptetni.

Ez az én érett megfontolással és teljes meggyőződéssel tett elhatározásom, s egészen ön szolgálati buzgóságára, mint ismert belátására bizom az eszközök kiválasztásában azokat nekem ajánlani és alkalmazni: mik a Magyarország és a birodalom javára történt ez intézkedésem czéljához legbiztosabban, leghamarább s mulhatatlanul vezetni fognak.*)

Bécs, aprilis 26-án 1874.

József, s. k.

IV.

Gr. Eszterházy Ferencznek a germanizálási rendeletre 1784-ben május 8-án a császárhoz tett fölterjesztése.

2. Gr. Eszterházy Ferencz a hozzá intézett rendeletet, úgy látszik, hogy megdöbbenéssel vette, s arra nem előbb, mint május 8-kán kelt legalázatosabb jegyzékében — allerunterthänigste Note — válaszolt; a melyben a legfensőbb kézirat tartalmát **a, b, c, d, e, f, g, h** betük alatt, s igy mindössze *nyolcz* pontba összefoglalva, előrebocsátá.

Az udvari kanczellár, mint megjegyzi, a legfensőbb kéziratot nehány napig magánál tartotta, azt lehetőleg jól megfontolta, s minél tovább gondolkodott is a tárgy felől, annak jelentőségét annál inkább átlátta, miért maga észrevételeit *élő szóval* szándékozik ő felsége elibe terjeszteni. Mielőtt azonban az ügyre tartozó, s ő felségétől parancsolt rendeleteket kibocsátná, arról, hogy a kérdéses dolgot micsoda szempontból tekinti? maga véleményét *irásban* bővebben is nyilvánitni, szoros kötelességének ismeri.

*) Ez okmány kiváló s döntő fontos voltáért, mint toldalék az értekezés végén eredeti német nyelven közöltetik.

Az udvari kanczellár ugyan legkevesbbé sem vonja kétségbe, hogy ő felségének fő s végczélja Magyarország javára van irányozva, de ha a haza alkotmányát, törvényeit, a több századig fenálló szokást, s az akkori körülményekből eredő valódi helyzetet közelebbről vizsgálja, kénytelen, mint azt kötelessége hozza magával, őszintén nyilvánítni: hogy meggyőződése szerint, a legfensőbb rendeletnek végrehajtása, — főkép a mint ő felsége azt már elhatározta, fontos akadályokat s nehézségeket fog előidézni, miért neki a dolognak szerencsés, s mint ő felsége bizonyosan óhajtja, a legfensőbb szolgálat minden kára nélkül leendő kimeneteléért lehetetlen jótállani.

A kéziratnak mindjárt az elején, hol a magyar nyelv valódi állásáról Magyar- és Erdélyországban van szó, — e tekintetben, mint látszik, ő felsége igaz és teljes tudósitást nem kapott, hogy t. i. a lakosoknak kisebb része az, mely magyarúl beszél. Ha ugyan is egyedül csak azokat veszszük fel, kik a magyar nyelvet beszélik, ezek *igy* bizonyosan a legszámosabbak, s csak azon esetben, ha azokat a többi néptörzsekkel összehasonlitjuk, ezek, egészben véve, a magyaroknál nagyobb számot fognak képezni.

A mi már a nemeseket, főkép a közhivatalt viselőket illeti: ezek — egy csekély számnak Horvátországban kivételével — a magyar nyelvet mindnyájan beszélik. E nyelv az, melyen az országgyülések alkalmával a nyilvános ülésekben, mint szintén a megyei rendek közgyüléseiben az ügyeket élő szóval előadják s megvitatják, nem kevesbbé a cerimoniára tartozó beszédeket is nagyobbára ezen a nyelven tartják, miért ha az országos ügyeket ezen a nyelven kellene folytatni, az semmi nehézséget sem okozna, mivel különben is a tisztviselők, bár mely nyelv legyen a közügyek vitelében használva, mégis a nyelvét azon népnek tudniok kell, a melylyel közvetetlen érintkezésben állanak, főkép miután csak későn lehet azt remélni, hogy nehány millió ember, kiknek most különböző nyelvük van, jövendőben csak egy nyelvet beszéljen, kivált ha az, a német volna. A köznépet tekintve ugyanis, ebből azok, kik a német nyelvet értenék, igen csekély számmal vannak Magyarországban, s legnagyobb rész-

ben csupán az általános béke megkötése után *), a hazában lévő, s ott találtató népességből állanak.

Mind a mellett az országban bizonyosan mindig igen jól ismerték azon nagy hasznot, mit a német nyelv tudása által szerezni lehet, s azért kivált a városokban, s a nemesség körében azt lehetőleg terjeszteni akarták, nem kevesbbé az uj a nrendszerben arra kiváló figyelmet fordítottak, mi nem maradt siker nélkül, valamint remélhetőleg az udvari tanulmányi bizottmány is ez ügyben teendő fölterjesztésében arra tekintettel leend.

De miután jelenleg a legfensőbb kivánság oda megy ki hogy minden politikai s törvénykezési kormányhatóságnál — dicasterium — az ügyek tárgyalásában legottan a német nyelv használtassék, s ily rövid idő alatt, senki se nyerjen hivatali alkalmazást, ha csak a német nyelvet jól nem érti, továbbá, a latin törvényes nyelv s az anyai magyar nyelv teljesen mellőzve legyenek, — az udvari kanczellár, valóban felfogni nem tudja, mikép lehessen egyeztetni ez elhatározás teljesitését a régtől fogva fenálló törvényes szokással, mint a házi érdekével az összes családoknak, a melyeknek minden kiváltságaik, pereik, szabadalmaik, okmányaik a fenemlitett két nyelven vannak készitve, valamint az, mikép férjen össze a legfensőbb szolgálat javával, miután ily módon igen sok ügyes egyén a hivatali pályáról eltávolitva lesz, s csupán a német nyelv nem tudásáért sok nem értelmes, vagy legalább az országról semmi ismerettel nem biró emberekért kell mellőztetniök; s mind ezekért előre lehet látni azon nagy feltünést, valamint rémülést, a mit a határozat kihirdetése minden rend körében okozni fog.

Ha arról lenne szó: vajjon a rendszabályt életbe kell-jen-e léptetni? akkor több oly jelentékeny körülmény merülne fel, a mit szükség volna jól megfontolni; de miután a felség a dolgot már elhatározta, csupán a végrehajtás módjára nézve fog az udvari kanczellár némely megjegyzéseket tenni, s azokra nézve ő felségének további intézkedését és utasitását elvárja.

*) Ez a Hubertsburgban 1763-ban február 15-én aláirt és a porosz hétéves háborut bevégző béke.

Az udvari kanczellár e végre, mint már említve volt, nyolcz betü szerint, ugyanannyi pontba összeszorított legfensőbb kézirat egyes határozataira teszi meg maga észrevételeit.

a. A mi a német nyelvnek az udvari kanczelláriánál használását illeti: noha e részben az udvari kanczellárnak is lesznek nehézségei, miután néhány udvari tanácsosa van, kik különben igen ügyesek és a szolgálatnak nagy hasznára vannak, de német nyelven dolgozni képesek nem volnának, — az udvari kanczellár még is igyekezni fog, e részben ő felsége parancsának eleget tenni. Ennélfogva az ő felségéhez intézendő fölterjesztések, jegyzékek, bizottmányi jegyzőkönyvek, valamint a levelezések a különböző német hivatalokkal, mind német nyelven leendnek szerkesztve; másfelől azonban szükség volna megengedni, hogy az úgy is gyakran elő nem forduló törvénykezési ügyekben a latin nyelv addig maradjon meg, mig a megyékkel is a levelezés németül fog folyni. — Ezenkivül az udvari kanczelláriai tanácsülések jegyzőkönyveit is darab ideig még latinul kellene szerkeszteni, hogy a németül nem tudó referensek véleményeit ne kelljen mások által lefordittatni.

Mivel ő felsége maga is kegyelmesen át fogja látni: mily nehéz oly embereknek, kik már bizonyos életkort elértek, egy idegen nyelven dolgozni, s abból történt forditásokat felülvizsgálni, ez okból a helytartó tanácshoz, a magyar udvari kamarához, az erdélyi guberniumhoz, valamint az ottani kincstartósághoz intézendő német expeditiók kezdetüket akkor vennék, midőn a fenemlitett hivatalok maguk tudósitásait németül szerkeszteni elkezdik.

b. Vajon azonban, hogy a fenemlitett hivatalok idei novemb. 1-jén képesek leendnek-e tudósitásaikat német nyelven készitni, s azoknak elnökei a dolog elintézését mikor fogják kivihetőnek találni, annak megfontolását rájuk kell bizni, mint a kiknek maguk embereit, valamint a legfensőbb elhatározás életbe léptetésének lehetséges módját legjobban kell ismerniök.

c. és **d.** Hogy a megyék és vidékek egy esztendő elteltével maguk tudósitásait német nyelven készithessék, az udvari kanczellár ezt lehetlennek tartja, azért nekik az irt czélból

hosszabb időt kellene engedni; addig azonban a legfensőbb akaratot körlevelek által közzé tenni szükség volna. A városokban a dolog végrehajtása könnyebb leend, mivel azok közül némelyek most is már német felirásokat küldenek fel.

e. A törvényszékeknek a fönebbi ügyben még most semmit sem kellene tudomásukra juttatni, de jó lesz egy darabig a kérdéses rendelet sikerét a politikai dicasteriumoknál bevárni, azért a törvénykezés egyáltalában még néhány évig mindenütt latin nyelven folyjon.

g. *) Az udvari tanulmányi bizottsággal szükséges értekezés tekintetéből, annak elnökével b. Swietennel az illető paragraphusok közöltettek, miről annak idejében ő felségéhez külön fölterjesztés tétetik.

h. Mivel a legfensőbb határozat egy paragraphusa szerint, az, ki a német nyelvet nem tudja, semmi hivatalra fel nem vétetik, s épen ez a kedélyeket nagy mértékben zaklatja, azt oly móddal kellene szelidíteni, hogy ha az illetők egyebekben egyformák is, de legtöbb tekintet azokra lesz, a kik egyszersmind a német nyelvben is elég jártassággal birnak.

Egyébiránt a legfensőbb határozatot foganatba venni, nincs más mód, mint az ifjuságot az iskolákban a német nyelvre lehetőleg jól tanítni, azokat pedig, kik az iskolákat már végezték, a német nyelv megtanulásának szükséges voltára figyelmeztetni, s őket arra minden lehető módon buzditni.

Ha mindazáltal a dicasteriumok és megyék e rendelet kihirdetése után, az ügyben netalán alapos fölterjesztéseket küldenének fel, az udvari kanczellár esedezik: neki megengedni, hogy azokat tudás és megitélés végett ő felségének benyujthassa.

V.

A császár határozata gr. Eszterházy Ferencz felirására.

3. Az udvari kanczellárnak fönebb közlött fölterjesztésére a császár következő legfensőbb határozatával válaszolt:

*) Az udvari kanczellár fölterjesztéséből az **f** betü, mely pont a törvényeknek latin nyelven meghagyására vonatkozik, mivel arra semmi észrevételt sem kellett tenni, természetesen kihagyatott. E betü alatti pont azért az alább következő legfensőbb határozatból is kimaradt.

Kéziratom, meggyőződésem szerint, oly tulnyomó érveket tartalmaz, a miért én ahoz semmi egyebet hozzá nem tehetek. Itt azonban egy igen lényeges tévedést kell kiemelnem, mi ön jegyzékébe a magyar anyai nyelvnek teljesen leendő kiküszöböléséről becsuszott. Sem erről, sem más Magyarországban lévő bármely anyai nyelvről kéziratomban legkisebb említés sincs téve, de abban egy holt s csupán tudós nyelvről van szó; ezért nem az a kérdés: hogy millió emberek a magukét mással cseréljék fel, s így más nyelvet beszéljenek, de azoknak, kik a közszolgálatnak akarják magukat szentelni, abban a latin nyelv helyett a németet kell használni, s az ifjuság is ezt, és nem amazt tanulja meg.

Ha ön több napi gondolkodás után kéziratomban semmi egyebet nem látott s nem talált, mint parancsomnak egészen hamis magyarázatát, akkor valóban nem lehet csodálkoznom, ha ön jegyzékében, e téveszméből eredő csalódás következtében lehetetlen dolgokat, nehézségeket, nagy feltünést és rémülést emleget.

Önnek azért pontonként további utasitás végett, meghagyom:

a) Hogy a kanczellária folyó évi november 1-jétől kezdve, minden ügyet németül tárgyaljon, de ott az előadásnak s a szavazásnak is azon nyelven kell történni, kivéve, ha az anyai nyelven beszélnének. Azért természetesen a jegyzőkönyvet is németül kell irni, de a törvénykezési ügyeket lehet még egy esztendeig latinul folytatni.

b) Mind a három főhivatalnak [1]) meg kell parancsolni: hogy azok az ügyeket mind a tanácsülésekben mulhatatlanul német nyelven folytassák, minden előterjesztéseiket németül irják; tőlük azért nem azt kell kérdezni: »an possint?« de nekik parancsolni: »fac ut possis.«

c) és *d*) Az 1785-dik esztendő november 1-jétől kezdve minden expeditió a megyékbe, valamint a tudósitások és a dicasteriumokhoz németül legyen irva.

e) A főrendelet kihirdetésébe nem kell a törvényszéke-

[1]) Az udvari kanczellária, a magyarországi helytartótanács és az erdélyi gubernium.

ket belé tenni, ezeknek azonban, hogy a német nyelv használására képesekké váljanak, úgy a mint a körülmények hozzák magukkal, hosszabb határidőt is lehet engedni.

g) Az udvari tanulmányi bizottság fölterjesztését elvárom.

h) Mivel senkisem köteles egy embert maga szolgálatába fölvenni, a rendelet kihirdetésében világosan ki kell fejezni: hogy azok, kik a német nyelvet nem tudják, semmi királyi hivatalra föl nem vétetnek, valamint 1785. november 1-sö napjától kezdve, a megyékben is bármely hivatalra sem lesznek kijelölhetők.

A tanuló ifjakat folyó esztendő november 1-sö napjától kezdve egy latin iskolába sem lehet bevenni, ha azok németül irni és olvasni nem tudnának.

Mind azon fölterjesztéseket, miket a megyék kétségen kivül ide felküldenek, mint szintén más ilynemü irományokat is ad acta kell tenni.

A fönebbiekhez képest fogja ön a rendeleteket e tárgy ban kibocsátni, s azt mindég szeme elött tartani: hogy ezen intézvényem a magyar nemzet, valamint a közönség javára és diszére van irányozva, s épen nem az anyai nyelvek kiirtásának czéljából, s még kevesbbé saját kényelmemért történik, miután én képes vagyok a latin nyelven magamat elég értelmesen kifejezni.

Végre idei november 1-sőjétől kezdve az udvari kanczelláriának nem szabad többé semmi más, mint németül irt folyamodványt elfogadni; *s a német mint a közügyekben általánosan bevett nyelv fog jövendőben az országgyüléseken is használtatni; annál fogva három esztendő mulva oda olyan követet küldeni nem lehet, ki azon nyelvet nem tudná* [1]).

József.

E *három*, mint már fönebb is érintve volt, eddig nem ismert okmány: u. m. II. József császárnak 1784 april 26-án

[1]) »Ebenfalls soll a 1-a Novembris a. c. kein Memorial als in deutscher Sprache mehr angenommen werden, und wird hinführo auch diese als die allgemeine Geschäften-Sprache in Landtägen gebraucht, und also nach den 3 Jahren kein Deputirter dahin abgeschikt werden der dieser Sprache nicht mächtig wäre;« az eredeti német szöveg szerint.

kelt kézirata, gr. Eszterházy Ferencznek az udvari kanczellárnak arra vonatkozó s május 8-án kelt jegyzéke, valamint a császártól ez utolsóra adott legfensőbb elhatározás, olyan okiratok, melyeknek fontos voltát a kérdéses ügy t. i. a germanizálás genesisének eldöntésében, félre ismerni nem lehet.

A harmadik okiratban t. i. a császár által gr. Eszterházy Ferencz május 8-diki jegyzékére adott legfensőbb határozatban kilátásba helyezett, *s német nyelven tanácskozó magyar országgyülés* oly módon illustrálja a monarchának a fenforgó ügyet illető felfogását, nézetét, s egész álláspontját, miért arra nézve a történetirónak nem szükség bármi megjegyzést tenni, vagy a kérdést bővebben fejtegetni és magyarázni.

VI.

Az 1874-ben május 11-kén kelt s a germanizálás végrehajtására vonatkozó királyi leirat.

A fönebbiek előre bocsátása után közöljük lényeges kivonatban az 1784-ben május 11-én a végrehajtásra nézve a magyarországi helytartó tanácshoz, valamint az erdélyi kir. guberniumhoz intézett kir. leirat egyes pontjait, mint itt következnek.

1. A magyar-erdélyországi udvari kanczelláriánál az 1784-dik esztendő november 1-sőjétől fogva német nyelven folyjanak és adassanak ki mindenféle ügyek a törvényes vagy peres dolgokon kivül, melyeket még egy évig latinul lehet tárgyalni. A mondott határidő után az udvari kanczellária csak német nyelven irt beadványokat fogadhat el.

2. Hasonlag az 1784-dik esztendő november 1-sőjétől fogva minden magyar és erdélyországi kormányhatóság maga keblében minden ügyet németül fog tárgyalni, az udvarhoz teendő fölterjesztéseket, jelentéseket azon nyelven készitendik, ellenben az alattuk álló törvényhatóságokhoz intézendő iratokat még egy év lefolyásáig latin nyelven tehetik, s ez idő alatt az onnan felküldendő tudósításokat is, a körülményekhez képest, mint mellékletet az udvarhoz latinul terjeszthetik fel.

3. Az 1785-dik esztendő novembere 1-jétől kezdve, a megyék, szabad királyi városok, vidékek és székek tartoznak ügyeiket német nyelven folytatni, nem kevésbbé jelentéseikben, s az egymás közötti levelezésben is azon nyelvet használni. Az udvari kanczellária köteleztetik a kijelölt határidő után két év elteltéig mind az említett iratokat, mint minden más nyilt parancsot hasábosan, s az egyik oldalon latinul, a másikon pedig németül készitni, s ugy küldeni le, mely két év elmultával, mindezen expeditiók németül fognak történni.

4. Három esztendő elmultával a törvényszékek és bíróságok az előttük álló pereket maguk üléseikben német nyelven adják elő, az ügyvédeknek is perbeszédeiket — az allegatiokat — azon a nyelven kell készitni, s a törvényszékhez beadni, — azonban ő felsége nem idegen attól, hogy az említett határidő a feljelentendő körülményekhez képest meghosszabbittassék.

5. Jövendőben a kormányhatóságoknál, megyéknél s az egyház körében senkit sem lehet bármi névvel nevezendő hivatalra is alkalmazni, ha a német nyelvet nem érti s ezt a kormányhatóságoknál mostantól kezdve, a megyéknél egy év mulva, a kisebb egyházi hivataloknál pedig három év elteltével szorosan meg kell tartani, s azért 1785 novembere 1-ső napja után, a megyéknél is az ottani tiszti hivatalokra senkit kijelölni nem szabad, a ki németül nem tudna.

6. A császár akarata, a német nyelv használását az országgyülésre is bevinni, hogy a vitatások ott azon a nyelven folyjanak, azért három év mulva, az országgyülésre olyan követet, ki németül nem tudna, választani nem lehet.

7. Az 1784-dik esztendő november 1-ső napja után, a latin iskolákba csak olyan ifjakat szabad bevenni, kik németül irni és olvasni tudnak.

Ezekben áll — igy végzi a monarcha e rendeletét — érett megfontolás és lelkének abból eredő teljes meggyőződése után, a magyar nemzet javára és diszére tett határozata, melynek egyedüli czélja: hogy azok, kik magukat a közszolgálatra és hivatali pályákra szentelik, a latin nyelv helyett a németet használják, s az ifjuság is azt megtanulja; *miért ő*

Felsége ez intézvénye ellen teendő bármely fölterjesztések által sem hagyja magát rávétetni, annak végrehajtásától elállni [1]).

VII.

A végrehajtási királyi leiratnak a jog, törvény és igazság szempontjából megitélése.

A fölvett előadásának tovább folytatása előtt, szükség II. József császár germanizáló rendeletének alkalmából, némely megjegyzéseket tenni.

E monarchának népei boldogitására irányzott nemes szándékát, emberszerető törekvéseit, dicséretes buzgóságát elismerve, s jó akaratában legkevesbbé sem kételkedve, a historicusnak mégis nem lehet elfelejteni: hogy a királyok, mint népek eljárása s tettei a történelem itélőszéke elé tartoznak, ez birálja meg annálfogva a császárnak a hivatalos nyelv ügyében kelt intézvényét is, melylyel birodalmának szigoru öszpontosítását, s különböző népeinek ugyszólva: németekké átalakitását, e kettős lehetetlen czélt uralkodásának egyik, s főfeladatává tette.

Legyen szabad azért elmondani azon észrevételeket, mik a szóban lévő királyi leirat tartalmára nézve, a jog, törvény, igazság és czélszerüség szempontjából fölmerülnek.

A királyi leirat legelébb is azon megjegyzésre ad alkalmat, mennyiben abból világos, hogy a császár saját intézvényét: hivatalos nyelvvé tenni a németet, nem azzal indokolja: mintha arra a magyar nyelv képes nem volna — az illető rendeletben ez egyáltalában nincs emlitve — de egy holt nyelvnek, t. i. a latinnak azon czélra használását roszalja,

[1]) »Haec — est nostra positiva, et post maturam deliberationem, sequutamque plenariam animi conceptionem incommoda et honorem hungarae nationis concepta resolutio; — — — — — — et eo unice tendit haec nostra ordinatio, ut ii, qui gerendis publicis negotiis sese consecrant, germanici, in vicem latini idiomatis in pertractandis iisdem publicis negotiis usum faciant, ac juventus hujus loco, illud condiscat; ac ideo Nos nec per ullas in contrarium faciendas repraesentationes a procurando ejus ordinationis nostrae effectu dimoveri patiemur.« A latin eredeti szövegből.

s a nemzetnek a müveltségben hátramaradása fő okát e körülményben találja.

Legyünk őszinték, méltányosak: II. József császárnak ez állitásban sok részben igaza volt. A latin nyelvnek Magyarországban az országgyüléseken, közigazgatásban, iskolákban, tudományban általános divatban s használásban létét két körülménynek lehet tulajdonitni; azon nyelv hazánkban a középidőben a római katholikus egyház által lett közönségessé, valamint az országban lakó különböző népfajok kimélése végett, a magyar nyelvnek akkori fejletlensége is azt szükségessé tette; de később, sőt II. József császár koráig, mi szükség volt az idegen nyelv igáját nálunk a közéletben fentartani? Hogy ezt némileg a római katholikus egyház érdeke kivánta, mennyiben az Magyarországban a reformatió után is uralkodónak maradt, tudva van; ezt azonban itt nem vitatva, elég lesz: egy meg nem dönthető erejü példát felhozni, hogy a magyar földön lehetett a latin nyelv segitsége nélkül is kormányozni; t. i. rámutatni a szomszéd Erdélyre, s hivatkozni az ott másfél századig fenálló gyakorlatra, midőn a nemzeti protestáns fejedelmek alatt, az orszaggyülési és közigazgatási nyelv a magyar volt, a törvények is magyar nyelven irattak és codificáltattak, szóval: a magyar nyelv volt ott az uralkodó, s bátran lehet állitni: a magyar nemzetiség és müveltség e körülménynek kárát nem vallotta.

Ha másfelől figyelmünket a császár azon kettős állitására fordítjuk, melyek az april 26-diki kir. leiratban, s a magyar mágnáshoz irt levelében foglaltatnak, hogy: »a magyar nyelv Magyarországban, s a hozzá csatolt tartományokban nincs általános divatban, s azért a közügyek tárgyalásában nem is használható; továbbá: Magyarország az ő Felsége birtokai közt, nem legfontosabb és első, ezekre nézve legyen szabad megjegyeznem:

Először: Magyarországban ugyan a magyar nemzeten kivül, több és más dialectusokat beszélő néptörzsek is voltak, de ezek magyar földön laktak, melyet a magyar, fegyverrel hódított meg, hol már akkor egy kilencz század óta fenálló államot és hazát alapitott, azt, mint a keresztyénség védbástyáját ennek, s a gyenge, tehetetlen Németországnak javára

maga vitéz karjával és drága vérével a törököktől megoltalmazta. A magyaroknak ez el nem vitázható *történelmi jogából* önként következik az is: hogy Magyarországban, tehát a magyar földön csak egy *politikai nemzet* volt, mint szintén van ma is, s ha annak nyelvét az itt lakó más nyelvü népek megtanulják, ebben bizonyosan csupán maguk érdekét tartják szemük előtt.

Sajnálni, sőt fájlalni lehet *másodszor*, hogy midőn ő felsége Magyarországot maga birtokai közt nem legfontosabbnak s nem elsőnek nyilvánította, egy statistikai adatra, valamint egy nagy és dicső történelmi tényre emlékezni nem kivánt.

A *statistikai adatra:* hogy a magyar föld, sz. István koronájának területe kiterjedésére nézve, nemcsak a fels. ausztriai ház birtokainak legalább felét képezi, de más tekintetben ismert jelentékeny állásánál s erejénél fogva, a többi ugynevezett német örökös tartományokat felülmúlja; s igy Magyarország nélkül létezik ugyan osztrák főherczegség s vannak osztrák kis herczegségek, de osztrák birodalom nem volt, s ma sem volna.

A történelmi adat pedig ő felsége életében s javára történt, midőn egy europai fejedelmi nagy szövetségtől megtámadott édesanyját Mária Theréziát a hü magyarok védték meg. Az 1741-ik esztendei pozsonyi országgyülés alatt *september 11-dike* az osztrák-magyar történelemben nagy és dicső nap volt, midőn »a mindenektől elhagyott királyné a karok és rendek hűségéhez, valamint a magyarok régi vitézségéhez folyamodván,« azok egy szájjal s egy szivvel lelkes felkiáltásban törve ki, *életüket és vérüket* a királyné, valamint az ország védelmére felajánlották, s a birodalmat a feldarabolás veszélyétől meg is mentették. [1])

---

[1]) »Ab omnibus derelicti, nunc ad Inclytorum Statuum fidelitatem et priscam Hungarorum virtutem confugimus, impense rogantes, periculum enim in mora; velint Inclyti Status et Ordines in hoc maximo periculo quantocyus consulere, et in effectum etiam deducere.« — — — — His rerum circumstantiis — legitime coronatae suae Reginae — — dolore permoti et in lacrymas indiscriminatim omnium soluti animi: *Vitam et sanguinem*, pro defensione Reginae et Regni unanimi voto acclamatum; — L.

E valóban nagy és dicső tényre, mint alább látni fogjuk II. József császár majd azon oldalról lett emlékeztetve, honnan azt legkevésbbé várta volna.

Ha továbbá ő felsége hite szerint: »a közjóra nagy haszon háromlik abból, ha a monarchiában csak egy nyelv uralkodnék,« tudva van, hogy a monarcha még életében annak az ellenkezőjéről meggyőződött, s azért ez intézvényét is visszahuzni szükségesnek itélte, valamint a rendelet kihirdetése után bekövetkezett események folytán, ő felsége nem maradhatott meg, mint magát kifejezte: »lelkének abból eredő erős meggyőződésében« hogy kérdéses határozata »a magyar nemzet javára és diszére« leend; a nemzet azt illetőleg maga ellenvéleményét s valóban erős meggyőződését a megyék útján elég hangosan s érthetőleg nyilvánitotta.

S ha végre II. József császár a fenemlitett 1741-diki országgyülésen hozott XI-dik törvényczikket: hogy a fejedelem az ország dolgait és ügyeit mind ben a hazában, mind azon kivül t. i. Bécsben az udvari kanczelláriánál, magyarok által fogja folytatni [1]), megtartotta volna, mennyi baj, s kedvetlen következés lett volna ily módon eltávolitva.

VIII.

A magyar és erdélyországi udvari kanczelláriának 1784-ben augustusban a császárhoz intézett, s a germanizálási rendelet visszahuzásának szükségességét indokoló felirata. A császár határozata e fölterjesztésre.

II. József császárhoz a német nyelv ügyében kibocsátott rendelete után, nem sokára, u. m. 1784-ben augustusban a magyar-erdélyországi udvari kanczellária által egy fölterjesztés tétetett, melyben azon intézvény visszahuzásának szükségessége van indokolva, — általában az emlitett udvari kanczellária ő felségének esedezett: vagy az addig fenállott gya-

Josephus Podhraczky: Hungarorum de Augusta Domo Austriaca benemerita. — — Budae 1859. — 8. — pag. 34. 35. Ez érdekes történelmi kis munkát ma is méltán lehet a magyar olvasók figyelmébe ajánlani.

[1]) »Quod res et negotia Regni tam *intra*, quam *extra* Regnum per h ungaros tractabit, tractarique faciet.«

korlat szerint: a latint hivatalos nyelvnek meghagyni vagy a helyett, mig az országgyülés összehivatnék, a magyar nyelv használását megengedni.

A fönebb már érintett, s bizonyosan a monarchától nem várt fölterjesztés tartalma itt következik:

A német nyelvnek a közügyekben a latin helyett használása — ellenkezik a haza alkotmányával, mely nyolcz század óta szakadatlanul fenálló gyakorlat, valamint a törvény és országos tekintély által szentesitve van.

Ellenkezik az továbbá ő felsége azon igéretével s nyilatkozatával, melyben trónra lépésének alkalmával, az ország jogait, törvényeit és szabadságait biztositotta, megerősitette; a miben kételkedni egyáltalában nem szabad.

Számos jeles és derék polgár kizárva lenne a közhivatalokból csupán azért mivel a német nyelvet nem érti, s a több század óta királyi diplomák által megerősített hazai törvényeknek nagy sérelmével történnék.

A legfensőbb intézvény végrehajtása sok nehézséggel van összekapcsolva azért is, mivel a német nyelvnek sokkal nagyobb és alaposabb ismerete szükséges azon czél elérése végett, hogy azt a közügyek kezelésére és hivatali nyelvnek alkalmazni lehessen, mint a mennyire az országban az még most elterjedve van, s jelenleg úgy szólva csak alig kezdett virágozni.

Az udvari kanczellária annálfogva esedezett ő felségének, az ország javát kegyelmesen tekintetbe venni s mindenek fölött arról gondoskodni: hogy a nemzet vérrel szerzett, oly sok század óta megőrzött és fentartott jogainak és szabadságának sérelmével a szivek és elmék el ne keseríttessenek, s az által sokféle panaszokra ok ne legyen szolgáltatva; annálfogva az udvari kanczellária ő felségét kéri a latin nyelvnek használását a különböző kormányhatóságoknál, megyéknél, törvényszékeknél továbbra is, mint régen volt, meghagyni.

Ha mindazáltal ő felsége sem az udvari kanczellária alázatos folyamodványát, sem több magyarországi megyének ahoz csatolt fölterjesztését hü alattvalói reményének ellenére kegyelmesen meghallgatni hajlandó nem volna, — legalább azért esedezik az udvari kanczellária, hogy mig a

német nyelv ismerete az iskolákban s az országban is inkább elterjedve lesz: *a nemzet oly kedves ősi nyelvének a köz ügyekben használása, az országgyülésének leendő összehivásáig, ő felségétől kegyelmesen engedtessék meg.*

A császár az udvari kanczelláriának a nemzet közbecsülését ma is megérdemlő e feliratára következő, s maga hajthatatlan erős akaratát, mint az irmodorát is egyaránt jellemző legfensőbb határozatát adta le:

Az udvari kanczellária megkimélhette volna magát közelebbi fölterjesztésétől, melyben szükségesnek látja, a latin nyelvnek a közügyekben használását egy országgyűlés összehivásáig elhalasztani, mivel most csupán a nyelv, s nem a dolog az, miről kérdés van; én pedig nem vagyok az, ki a szappanbuborékot golyóbis gyanánt tekintsem.

Miután s ismételve megparancsoltam, a német nyelvet, még pedig a meghatározott előhaladás szerint használni, e mellett állhatatosan megmaradok. Hogy az udvari kanczellária a dolgot saját tanácsosai s titkárai közt mikép osztja ki, továbbá a helytartótanács, a kamara, az erdélyi gubernium és kincstárnokság, s végre a megyék ezen akaratom foganatosítására nézve mikép fognak magukon segíteni, azzal semmit sem gondolok, csak hogy az alattvalók a házi pénztárba többet fizetni ne köteleztessenek.

A ki pedig magát e rendeletemhez alkalmazni nem akarja, annak szabadságában áll, hivataláról lemondani, s azt az udvari kanczelláriánál szolgálókon kezdve, a legutolsó megyei hivatalnokig bárki teheti.

Ennélfogva az udvari kanczellária e parancsolatomat hajtsa végre, s annak mindenütt pontos megtartására ügyeljen.

József s. k.

Az udvari kanczellária előtt ily módon az út teljesen elzárva volt, a dologban többé felszólalni, s igy a legfensőbb intézvény iránti engedelmességének nyilvánitásán kivül más teendője nem maradt, mit a kérdéses ügyet illető határozatában ki is fejezett [1]).

---

[1]) »Inservit homagiali Cancellariae hujus obsequio et directioni, et notitiae loco reponatur inter acta;« a fenemlitett határozat szavai.

IX.

A magyarországi megyék által a császárhoz a germanizálási rendszabály ellen tett fölterjesztések kivonata. — A haza véleménye.

A mint az udvari kanczelláriaugustusi fölterjesztésében emlitette, ehez volt csatolva egy kivonata azon felirásoknak, melyek a magyarországi megyék által a hivatalos nyelv ügyében, jelesen pedig a német nyelvnek azon czélra használása ellen a felséghez felküldettek.

E terjedelmes emlékiratban a német nyelv behozatalát rendelő királyi leiratot illetőleg, miután annak pontjai egyenként s rendre fölvétettek, azokra nézve a dolog állása a jog és hazai törvények, valamint a nemzet véleménye, s nem kevesbbé a kormány és közszolgálat érdekének kivánatához képest kellő világba volt helyezve, hogy ez által a fejedelem előtt germanizáló intézvénye viszahuzásának szüksége indokolva legyen.

A megyék a honszeretet meleg hangján, nemes buzgalmat, s szilárd hazafi jogérzületet tanusitó feliratairban a nemzet véleményét s közakaratát tiszteletteljesen tolmácsolták. Azokban, egészben véve a fősuly következő érvekre volt fektetve:

Voltak idők, midőn Magyarország szépen virágzó állapotban volt, s egész Európa szemeit magára vonta, s a fény ezen polczára a német nyelv tudása nélkül emelkedett, most azért maga lealázása és az idegen nemzetek előtti egész tekintetének elvesztése nélkül nem mondhatna le azon nyelvről, a melytől a nemzet maga nevét kapta, melyet az ország a megyegyüléseken s más hasonló alkalomkor használ.

A nemzet maga nyelvével együtt nemzeti jellemét, ősi nemes szellemét, s igy azon rugót vesztené el, mely azt fejedelmének felhivása folytán, a legnagyobb erőfeszitésre képessé tenné. Ha igy a magyar, saját hazájában idegenné lesz, az iránt, valamint uralkodója iránt viseltető szeretete is keblében kialszik. Minden nemzet, minden idő történelme s jelenkori példák bizonyitása szerint is, nem rabszolgák, de szabad

és a honszeretet szent tűzétől áthevült emberek azok, kik a trón legerősebb támaszait képezik.

A megyék továbbá a latin nyelvnek a közigazgatásban megtartását óhajtják, mert a nemzet, polgári életének kezdete óta saját közügyeiben azt használta; a törvények, kiváltsági okmányok, s más ilynemü iromány mind azon a nyelven vannak irva, mely úgy szólva: az alkotmányos élettel összeforrott; másfelől a legfensőbb rendelet a haza alkotmányával s törvényeivel sem megegyeztethető; továbbá: a felséges uralkodó háznak a magyar királyi szent koronát oly módon adta át, s ez a pragmatica sanctio kelésekor is megújittatott, hogy t. i. a haza minden törvényei, szabadságai, kiváltságai és törvényes szokásai szentül s épen fentartassanak, mi a koronázási hitlevelek által is biztositva lévén, a nemzet maga ősi alaptörvényeihez állhatatosan ragaszkodni kiván; s nem mellőzik azt is felhozni, hogy a nemzeti nyelvet elnyomó, az által a nemzetet mintegy lealázó rendszabály végrehajtása sok bajjal, nehézséggel fog járni, s főleg Zemplénmegye rendei az azzal összefüggő kormányrendszer »impractibilitását« kiemelték stb. A megyék azért az előadott okok s érvek tekintetbe vételéért esedeztek, s az intézvénynek legkegyelmesebben visszahuzását hathatósan sürgették, hogy: *a nemzet saját maga honában mintegy számüzötté és idegenné ne váljék* [1].

---

[1]) A német nyelvnek a közügyekben használása ellen készült megyei felirások hontörténelmi munkákban felhozatnak, részint azokban terjedelmesen vagy kivonatilag ki is nyomattak, a melyeket Bars, Szabolcs, Zemplén, Szathmár, Torna, Bihar és Zólyom megyék az udvarhoz fölterjesztettek. Ezek közül kivált a három első, őszinte magyar nyiltsággal, s a tiszteletről el nem felejtkező szabad bátorsággal szerkesztésükért dicsérettel említést érdemelnek. — L. Collectio Ordinationum Imperatoris Josephi II-di et Repraesentationum diversorum Regni Hungariae Comitatuum. Pars Prima. Diószegini 1790—8. Steph. Katona: Historia critica Regum Hungariae Stirpis Austriacae Tomulus XXI. Budae 1810—8. pag. 378—393. Fessler. Die Geschichten der Ungern etc. Zehnter Theil. Leipzig 1825—8, S. 505—509.

Az udvari kanczelláriá levéltárában találtatik Hunyad megyének is 1784. julius 14-én tartott közgyüléséből a hivatalos nyelv ügyében készült, s Bécsbe küldött felirása, de ugy látszik — hihetőleg mivel későn érkezett fel — a császárhoz föl nem terjesztetett.

Legyen szabad itt az udvari kanczelláriai fölterjesztéshez csatolt emlékiratnak befejező, vagy zárszavait fölhozni.

»Ő felsége ugyanazt méltóztatott nyilvánítni: hogy e rendeletét minden ellenfölterjesztésnek daczára is végrehajtatni akarja. Mind a mellett azt gyanítni sem akarjuk: hogy e végrehajtást a mindent lesujtó hatalom eszközölje, sőt inkább azon reménységgel vigasztaljuk magunkat: hogy ő felsége legkegyelmesebben meghallgatandja az előterjesztéseket, mik teljes hódolattal, de egyszersmind a dolog méltányosságától megkivánt szabad érzéssel vannak irva.

Csak a monarcha megsértésének kellene azt tekinteni, ha bárki csak egy perczig is kétségbe vonhatná: hogy ő felsége az egész nemzetet oly közelről érdeklő ez ügyben tett alapos fölterjesztéseket meghallgatni nem akarná, miután ő felsége azon kis emlékiratban, a miben uralkodását illető főelveit elmondva, s eljárásáról mintegy számot adva, így nyilatkozni méltóztatott; »nem millio ember van az ország fejedelméért, de az utolsó van azokért teremtve« [1]). Ily felséges gondolatokra képes uralkodóról olyasmit képzelni egyáltalában nem lehet [2]).

B. Brukenthal Sámuel, erdélyi kir. kormányzó — a kérdéses ügyben illetékes tekintély — 1784-ben nov. 30-án a császárhoz tett tudósitásában a hivatalos nyelvi legfensőbb intézvény foganatositására nézve a német nyelvnek nemcsak a tanácsosoknál, de a kebli személyzetben is tapasztalt hiányos ismeretéből fölmerült, s általa is érzett »zavart és aggodalmakat« említi. »Ich erkenne es — — für meine Pflicht, die Verlegenheit und Besorgnisse, welche ich bei dem nun offenbar gewordenen Mangel an erforderlicher Kentniss der deutschen Sprache, von Seiten der Räthe sowohl, als den meisten übrigen Personale für den Gang der Geschäfte, nicht weniger als für sie, die Geschäfte selbst, empfinde und fühle, u. s. w. L. *Schaser*: Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Freiherrn Samuel von Brukenthal, Gubernators von Siebenbürgen — — Hermannstadt 1848—8. — S. 101.

[1]) »Dass die Vorsicht Millionen Menschen für ihn (den Landesfürsten) erschaffen und sich nicht träumen lässt, dass er für den Dienst dieser Millionen zu diesem Platz von selben bestimmt worden wäre.« — Joseph des Zweyten *Erinnerung* an seine Staatsbeamten am Schlusse des 1783-ten Jahres. — Wien, (gedruckt bey Johann Thom. Edlen von Trattnern.) 8. — S. 23. 24.

[2]) Ez emlikirat latin nyelven is ki van adva *Keresztury József* bécsi udvari agens »Constituta Regia« czimü ismert, s Bécsben 1788-ban ne-

Vajha ő felsége legkegyelmesebben megengedné, hogy ki ne haljon egészen azon nemzedék, mely az ő felsége személye iránt viseltető hűségét már akkor tettlegesen bebizonyitotta, mielőtt ő felsége élete gyenge koráért azt még nem érezheté [1]); vajha az öregek, kik a trón bátorságban maradásáért vérüket gyakran ontották, siruk szélén azon legédesebb gyönyörüségtől ne fosztatnának meg, hogy gyermekeiknek is lesz még hazájuk, s a magyar saját honában, Magyarországban nem lesz idegen.

S ha a latin nyelvet, ismeretlen okokból, a közügyekben többé használni nem is lehet, vajha ő felsége addig is, mig az országgyülés az arra nézve szükséges rendszabályokról gondoskodni fog, s a karoknak és rendeknek más tekintetben is szorongatott szivük ő felségének ünnepélyes megkoronáztatása s a nádor választás által enyhülést nyerhetne, legkegyelmesebben megengedni méltóztatnék: hogy a magyar nyelvnek a közügyekben használása legyen kiszabva, s az iskolákban is e czélra vezető intézkedések tétessenek.

Nem lehet még azt is emlitetlen hagyni: hogy a vármegyék legnagyobb része magyar erdélyi-udvari kanczellár gr. Eszterházy Ferenczhez is fordult, s őt mint az ország egyik elsőrangu báróját, s nádorispán nem létében a király és haza közötti közvetetlen közbenjárót, legsürgetőbben megkérte: mind e főnebbi fölterjesztéseket ő felsége szine elé juttatni, s különben is minden kitelhető buzgósággal azon lenni és dolgozni: hogy az ország oly forró óhajtásai meghallgatva, s teljesitve legyenek!

A magyar-erdélyi udvari kanczellária ugyan a haza alkotmányos szabadságának, törvényeinek védelmében, ellenőrzésében, fentartásában, mennyire az tőle függött volna is, nagy buzgóságot nem tanusitott, a nemzet ősi institutioi s alapjogai mellett, mennyire azt talán tehette volna is, föl nem lépett, de a nemzeti nyelv ügyében, valamint gr. Eszterházy Ferencz

gyed-rétben és két kötetben megjelent könyvében. Mint ez iró bizonyitja a kis emlékirat egészen II. József császár saját-kezü munkája: »Opus hoc ipsiusmet Principis est, propria conscriptam manu.« pag. 1. 2.

[1]) T. i. az 1741-diki pozsonyi országgyülésen, mint az főnebb a VII-dik szakaszban elmondva volt.

udvari kanczellár, úgy az udvari kanczelláriа is kötelességüket becsületesen teljesitették.

E fő dicasterium tagjai bár nem fektettek nagy sulyt az alkotmányos jogok gyakorlására, de midőn a nemzetiséget veszélyben látták, ez ügyben hazafi meleg érzülettel és erélyesen fölszólaltak, s ha a polgári szabadságot nem is birhatták, *minden esetben magyarok kivántak maradni.*

A történelem tartozik a részben nekik igazságot szolgáltatni!

X.

Az 1786-ban martius 7-én kelt, sa római katholikus egyházi istentisztelet nyelvének megváltoztatására czélzó legfensőbb intézvény.

Hátra van még egy, II. József császár nyelvújitási kisérletéh ez tartozó, s abból eredőnek tartható, valamint az akkori kormányrendszer érdekesen jellemző intézvényéről szólni, mely az alább elősorolt okmányok alapján lesz előadva.

A magyar- és erdélyországi udvari kanczelláriа 1786-ban martius 7-én az erdélyi királyi guberniumhoz következő rendeletét küldötte:

Császár ő felsége azon óhajtását nyilvánitotta, hogy: a vallásra és istentiszteletre vonatkozó cselekvények — Religions- und Gottesdienstliche Handlungen — kiváltképen pedig az oltári szentségnek és a keresztségnek kiszolgáltatása, mind az abban részesülők, mind az azon jelenlévő nép nagyobb épületére az ország nyelvén történjék, mivel e szent cselekvények és az akkor szokásos imádságok, a népnek több vigasztalást és alaposabb oktatást nyujtanak.

Ennél fogva a kir. guberniumnak meghagyatik: minden püspöknek tudomására juttatni ő felsége üdvös óhajtását, s ennek előmozditását nekik lehetőleg ajánlani, egyszersmind őket arra buzditni, hogy az országban szokásos nyelveken a legfensőbb kivánatnak megfelelő rituale (a szent szertartásokra vonatkozó agenda) tervét készittessék el, s előleges megtekintés végett ide terjesszék fel.

E tárgyban az említett esztendő martiusa 8-án az udvari haditanácstól a katonai határszélekre vonatkozó hasonló tudósítás érkezvén oda, a fenemlitett rendelet kihirdetése végett, — a magyar-erdélyországi udvari kanczellária 1786-ban martius 21-én kelt átiratában az udvari haditanácsot értesitette arról, hogy a kérdéses tárgyban mind a magyarországi helytartótanácshoz, mind az erdélyi kir. guberniumhoz a szükséges rendelet leküldetett.

De nem sokára t. i. már egy hónap mulva, a dologban nem vélt fordulás történt. Gr. Hadik András az udvari haditanács elnöke 1786-ban aprilis 9-én a magyar és erdélyországi udvari kanczelláriához intézett jegyzékében annak megirta: hogy az udvari kamarától rövid úton nyert értesités következtében, nem szükség végrehajtani azon legfensőbb rendeletet, melynek értelmében, a vallásra és istentiszteletre vonatkozó szent cselekvényeket az országban szokásos nyelveken kellene véghez vinni.

Az egyesült t. i. a cseh-osztrák udvari kanczellária is a fenirt napon tudósitotta ez ügyben a magyar- és erdélyországi udvari kanczelláriát, hogy t. i. a császár a szentségek kiszolgáltatásának alkalmával »az anyanyelvnek használására vonatkozó rendeletétől elállani« parancsolta, mi által természetesen az államhatalomnak a mise, általában a rom. katholikus istentisztelet nyelvének megváltoztatására czélzó, s le nem győzhető akadályokba ütköző intézkedése meg lett szüntetve; — »dass seine Majestät von der angesonnenen Anwendung der Landessprache bei Ausspendung der Sacramente — — — — abzusehen, allergnädigst anbefohlen habe.«

Toldalék.

A germanizálás ügyében kelt első és fő-okmány, az 1784. április hó 26-ki királyi kézirat eredeti szövege.

Lieber Graf Eszterházy! Ich will ihrer Einsicht und ihrem Diensteifer diese meine folgende wichtige Gesinnungen anvertrauen.

Der Gebrauch einer todten Sprache in allen Geschäften, wie die lateinische ist, dient ganz sicher einer Nation für ihre Aufklärung zur grössten Schande, da es tacite beweiset, dass die Nation entweder keine ordentliche Muttersprache hat, oder dass in selber kein Mensch weder lesen, noch schreiben kann, und dass nur die Gelehrten, so den lateinischen Studien obgelegen sind, ihre Gedanken allein schriftlich auf dem Papier ausdrücken können, ja, dass die Nation insgesammt in einer Sprache, die sie nicht einmal verstehet, regieret und beurtheilet wird. Der Beweis ist klar, da alle in Europa bestehende und politirte Nationen die lateinische Sprache von Geschäften verbannet haben, und selbe nur noch in Hungarn und Pohlen ihren Wohnsitz beybehalten hat.

Wenn die hungarische allgemein in ganz Ungarn, und dessen Provinzen wäre, so könnte sich selber auch allein bedienet werden, aber vielleicht der mindeste Theil dessen Inwohner redet hungarisch, die deutsche, illyrische, mit allen ihren unterschiedlichen Dialekten, die walachische machen den grössten Theil aus. Es kann also wohl keine andere Sprache als die deutsche, so zugleich jene der Monarchie sowohl bey Kriegs- als Politischen Fache ist, ausgewählet werden.

Wie vortheilhaft est ist, wenn in einer Monarchie nur eine Sprache bestehet, und in selber allein geschrieben wird, wie sehr solches alle Theile mit dem Ganzen verbindet, und die Inwohner mitsammen verbrüdert, dieses werden Sie von selbst leicht beurtheilen, und durch die Zusammenhaltung der französisch-, englisch- und Russischen Nationen unter sich erkennen. Wie nützlich es endlich auch für die Ungarn selbst seyn wird, wenn sie nicht ihre Zeit in Erlernung so vieler, im Land nothwendigen Sprachen zubringen müssten, die lateinische Sprache zum grössten Theil entbehren und sich sämmtlich durch Kenntniss der Monarchie-Sprache in allen Theilen, und zu allen inländisch- und auswärtigen Diensten fähig machen können.

Der Zeitpunkt scheinet also gekommen zu seyn, wo dieses am besten bewerkstelliget werden kann. Es soll nemlich die Kanzley ihre Geschäfte hinführo in deutscher Sprache a 1-a 9-bris dieses Jahrs zu führen anfangen; dazu muss sie also ihre Vorträge, ihre Protocollen auf deutsch verfassen, ihre Befehle an das Consilium und an die Kammer, und an das Siebenbürgische Gubernium eben-

falls auf deutsch erlassen, und haben diese Stellen gleichfalls ihre Berichte auf deutsch an die Kanzley von nehmliche dato zu erstatten; die Beylagen aber, so von den Comitaten oder Administrationen kommen, können annoch lateinisch auf das ganze 1785 Jahr eingereichet werden; nach Verlauf desselben aber sollen diese überall auch in deutscher Sprache geschrieben werden.

Was die Expeditionen von hieraus, die immediate an die Comitate oder Städte ergehen, betrifft, so müssen solche noch durch ein Jahr lateinisch wie jetzo erlassen werden, hernach aber sind selbe sammt allen Patenten halbbrüchig auf deutsch und lateinisch zugleich wieder annoch auf 2 Jahre zu erlassen; nach dieser Zeit von drey Jahren sollen ebenfalls alle Justiz-Dikasterien die Geschäfte auf deutsch abhandlen, und die Advocaten ihre Schriften auf deutsch verfassen.

Die Gesetze können im Latein bleiben, weil ohnedem Advocaten und Richter der lateinischen Sprache, welche ein Theil der höheren Studien ausmachet, kündig seyn müssen. Zur Erleichterung dieser Befolgung werden Sie sich mit der Studien-Commission einvernehmen, wie bey der Universität zu Pest, und sämmtlichen Lyceen und Gymnasien das Studium Philosophicum und der Medicin bey erstern, und die deutsche Schreibart bei letzteren wird können wie hier, auf deutsch gelehret werden, und wird auch zugleich in sämmtlichen Seminariis durchaus die Lehre der deutschen Sprache als ein Essentiale angesehen, und auch die Pastorale in dieser Sprache hinfüro vorgelesen werden.

Die Übersetzung der Dicasterien nach Ofen, die Verbesserung und Vermehrung der Trivial- und Normal-Schulen, die häufige Anzahl der Inwohner in Ungarn, die ohnediess schon deutsch können, und die noch weit grössere, welche selbes mit leichter Mühe erlernen können, machen den Erfolg dieser meinen Gesinnung möglich und sicher. Es wird hinfüro Niemand mehr zu einem Amt von was immer für eine Gattung in Dicasterien, Comitaten oder Geistlichem Fach vorrücken oder gelangen können, der nicht der deutschen Sprache kündig ist, welches bey den Dicasterien von nun an, bey den Komitaten aber nach Verlauf eines Jahres, und bey den minderen Geist- und weltlichen Aemtern nach 3 Jahren beobachtet werden muss.

Dieses ist mein mit reifer Überlegung und gänzlicher Überzeugung getroffener Entschluss; ich überlasse dann gänzlich ihrem Diensteifer und bekannten Einsicht in Auswahl der Mitteln mir diejenigen sogleich vorzuschlagen und anzuwenden, welche zu dieser meinen, für das Beste Ungarns und der Monarchie hier getroffenen Entschliessung am sicherst-, geschwindest- und verlässigten werden führen können.

Wien, den 26-ten April 1784.

Joseph m. p.

TARTALOM.

Lap.

I. II. József császár két intézvénye: Szent István koronájának Bécsbe fölvitele, s a német, mint közigazgatási nyelv. . . 3

II. A szóhagyomány, s a historiai igazság a germanizálási rendszabály ügyében 5

III. II. József császárnak gr. Eszterházy Ferencz magyar- és erdélyországi udvari kanczellárhoz 1784-ben april hó végén a germanizálásra nézve intézett kézirata 6

IV. Gr. Eszterházy Ferenczuek a germanizálási rendeletre 1784-ben május 8-án a császárhoz tett fölterjesztése 9

V. A császár határozata gr. Eszterházy Ferencz felirására . . 13

VI. Az 1784ben május 11-én kelt s a germanizálás végrehajtására vonatkozó királyi leirat 16

VII. A végrehajtási királyi leiratnak a jog, törvény és igazság szempontjából megitélése. 18

VIII. A magyar- és erdélyországi udvari kanczelláriának 1784-ben augustusban a császárhoz intézett, s a germanizálási rendelet visszahuzásának szükségességét indokoló felirata. A császár határozata e fölterjesztésre 21

IX. A magyarországi megyék által a a császárhoz a germanizálási rendszabály ellen tett fölterjesztések kivonata. A haza véleménye 24

X. Az 1786-ban martius 7-én kelt, s a római katholikus egyházi istentisztelet nyelvének megváltoztatására czélzó legfensőbb intézvény 28

Toldalék. A germanizálás ügyében kelt első és fő-okmány, az 1784 april hó 26-ki királyi kézirat eredeti szövege 30

A: 403.

BRANKOVICS GYÖRGY

RÁCZ DESPOTA

BIRTOKVISZONYAI MAGYARORSZÁGBAN

ÉS A

RÁCZ DESPOTA CZÍM.

PESTY FRIGYES

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1877. január 2-ki ülésén.)

Biblioteca centrală regională
Timişoara

BUDAPEST, 1877.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Despotul sârb. Rancovici Gh.

Budapest, 1877. Nyomatott az A t h e n a e u m r. társ. nyomdájában.

Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországban és a rácz despota czim.

Zsigmond király, nagy birodalma ügyeit már sok év óta folytonosan Budáról igazgatta, midőn a hódító török nemzet Európa második metropolisát Byzanczot fenyegette, és magát állandólag e világrészben megfészkelni készült. Byzancz 1422. évben egy ujabb heves ostromot állott ki és bukását ez uttal csak azon körülmény háritá el, hogy II. Murad szultán szükségesebbnek találta Ázsiába fordulni, egy ottani lázadás elnyomására. II. Manuel görög császár érezvén, hogy az enyészet mindinkább hangosan kopogtat fővárosa kapuján 1423. év végén Budára jött, hogy Zsigmondnál segélyt keressen, de majdnem két havi tartózkodás után siker nélkül. Nem sokára bekövetkezett halálával, utódjára Palaeolog Jánosra örökítette át azt a gondot, hogy a roskadozó görög birodalmat külsegedelemmel fentartsa. Palaeolog János előbb Velenczére azután szintén Budára utazott, a nyugati hatalmak támogatását felkérendő. Minthogy akkor II. Murad zultánnak szintén békére volt szüksége, hogy szabad keze legyen Moreában és Havasalföldön, 1424. évi junius és julius havában szintén követeket küldött ajándékokkal Budára, és minthogy a hasonlókép ott tartózkodó Lazarevics István, a zultán kivánságát nagyon ajánlotta, Zsigmond király, ki különben is a huszitákkal nagyon el volt foglalva, két évi fegyverszünetet kötött a zultánnal. Palaeolog Jánost pedig azon reménynyel biztatta, hogy ezen két év eltelte után, az ő érdekében lehetőleg legtöbb részvétet fog tanusitani.

Lazarevics István budai tartózkodása ideje alatt mint vazallus viselte magát, és hihetőleg már akkor kezdte meg

az alkudozást Zsigmond királylyal és a magyar főrendekkel, mely által Brankovics Györgynek az örökséget Szerbiában kivánta biztosítani, és mely törekvésében két évvel utóbb czélt is ért, a Zsigmond által Tatán kiállított szerződés erejével.

Ezen szerződés képezi értekezésünk kiinduló pontját, és általában hazai történetünknek is egy nevezetes mozzanatát. [1])

A gyermektelen és elvénült Lazarevics István kérte, hogy nővérének fia Brankovics György Magyarország főnemesévé, és mint ilyen az országtanács tagjává avattassék, hogy Szerbország nevezett Brankovicsnak és törvényes férfiutódjainak a magyar korona fenhatósága alatt biztosíttassék azon esetre, ha Lazarevics despota férfiörökös nélkül kimulna. Maga részéről Lazarevics még arra kötelezte magát, hogy bizonyos, különösen Magyarországra nézve fontos várakat, melyekre nézve a magyar királynak részint magszakadás, részint hosszas birtoklás következtében világos joga van, halála után Magyarországnak visszaadandja, egyszersmind esküvel hűséget fogad Zsigmond királynak és Magyarországnak azon kötelezettséggel, hogy szükség esetén az anyaországot egész hadi erejével segítendi. Azon esetre, ha Brankovics György is férfiörökös nélkül meghalna, egész Szerbia Magyarország rendelkezésére visszaszálljon.

Mindezekért Zsigmond király arra kötelezte magát, hogy Szerbiát egész hatalmával a törökök ellen megvédendi. Arról, hogy Zsigmond király a Szerbiában neki átadandó várakért Brankovicsnak cserében magyarországi birtokokat átengedjen, az egész szerződésben nincs szó, sőt inkább a szerződés szövege igy hangzik, hogy Zsigmond király Lazarevics despota magtalan halála esetére Szerbiát Brankovics Györgynek örökösödési joggal át fogja adni, a szerződésben névsze-

---

[1]) A szerződés teljes szövegét legelőször közölte Engel: Geschichte von Serwien und Bosnien 370—372. lap. Listhi Sebestyén kéziratából. Közölte továbbá Fejér Cod. diplom X. 6. köt. 809—813. lap, és némileg javított szöveggel Szalay László: A magyarországi szerb telepek jogviszonyai az államhoz 119—122. lap, de szintén nem eredetiből. A szerződés kelt 1426. évben Tatán, de napja nincs kitéve. Zsigmond király a nevezett évben május 8-ától junius 6-ig tartózkodott Tatán. Horváth Mihály azt irja, hogy a szerződés 1426. ősz elején köttetett meg.

rint említett várak és birtokok kivételével, mi által Zsigmond király kétségkivül azt akarta kijelenteni, hogy magát nemcsak ezen várak, hanem az egész tartomány tulajdonosának tekinti.

A Zsigmond király által magának fentartott várak a következők:

Thyznicza-vár és tartozandóságai Ozaz [1]) kerületében.

Szakol [2]) vár, a polanchi [3]) kerületben, a mely kerületben egykor Hervoya ur Brodar és Szomszéd (szerbül Zvonized) várakat épitette. Egyszersmind azon jószágok és birtokok, melyek Szakol-vár közelében néhai Dragisa és Halap urakat illették, magtalan haláluk miatt azonban, a magyar királyra szálltak.

Macsó-vára és tartozandóságai, a melytől a macsói bánság vette elnevezését.

Hasonlókép Chaztha fia Lászlónak minden birtoka, melyek magtalan halála következtében szintén a királyra szálltak. Ezen birtokok névszerint nem soroltattak elő.

A *bythwai* kerület. Itt egykor királyi vár létezett, mely a lázadó Horváthy László kezébe esett, a honnan Koroghy István által kiüzetett. [4])

A *felső-abnai* és *alsó-abnai* kerület.

A *padioi* kerület, Abna közelében. [5])

A *neprichowi* [6]) kerület.

---

[1]) Engel és Szalay szövegében Ozach. Dimitrijevics Milan: Gyurgye Brankovics czímü életrajzában ezen Thusnitzáról ugy vélekedik, hogy ez tán hibás leirása a Ljeschnica vagy Losnica névnek.

[2]) Engelnél Zackel és Zackol, Fejérnél Zahol és Zakol.

[3]) Engelnél Polanz, Dimitrijevicsnél: Poljane.

[4]) Lásd Zsigmond király 1388. évi levelét Koroghy István javára. Fejér X. k. 415. lap.

[5]) Mily zavar van az oklevél szövegében mutatja következő összehasonlítás Engelnél: Item tenutis et districtibus Felsewabba et Alsowabna vocatis, item districtu Radio vocato penes Abria existente. Fejérnél: Item tenutis et districtibus Felsewatna existentibus. Item districtu Padio vocato penes Abna existente. Szalay is Radio kerületről szól. Dimitrijevics ezen abnai kerületről hallgat. A Radio nevet helyesen Radjeviná-ra magyarázza.

[6]) Engelnél: Nepryczen, helyesen Nepricsev.

A *ligh*-i kerület, mely a neprichowival határos. Helyesen Ljig.

A *rabas*-i [1]) kerület.

A *Golubara* [2]) kerület.

Belazena-vár (Bela Stena, Fejérkő) minden tartozandóságaival.

Az *ubi* [3]) kerület, az Ub folyó mellett Szerbiában.

A *thamnava melléki* [4]) kerület, a Tamnava folyó mellett Szerbiában.

Nándorfehérvár vára és minden tartozandóságai. Végre *Galambocz*-vára és minden tartozandósága.

Megjegyzendő, hogy Galambocz-váráról nincs említés a szerződés azon szövegében, melyet Fejér közöl, de benne van az Engel által közlött szerződésben. Mindezek után a szerződés még általánosságban oda veti, hogy azokon kivül még mindazon várakat, tartományokat, megyéket, városokat és községeket Szerbiában Zsigmond király a maga és a magyar korona számára fentartja, melyek egykor Nagy Lajos király által birattak, vagy időnkint Magyarországhoz tartoztak.

Midőn Lazarevics István végnapjait érezte közeledni, Brankovics Györgyöt Szrebernikre hivatta betegágyához, és őt a bojárok által szerb despotának elismertette és még a végpillanatokat is jótékony intézkedésekre fordítván, meghalt 1427. év junius 19-én. [5]) A tatai szerződés téntája még alig száradt meg, és Zsigmond király az azzal magára vállalt kötelezettségnek már derekasan megfelelt, minthogy Maróthy János macsói bánt még ez év végén hadsereggel Oláhországba indította. A szerencse kedvezett a magyar fegyvernek, mert Maróthy János a törökök pártfogoltját Radul vajdát elüzte, és Zsigmond hivét, Dán vajdát 1427. év elején a fejedelmi

[1]) Engelnél és Szalaynál Rabus. Dimitrijevics ezen kerületről hallgat.

[2]) Engel Kohiobara, Fejér Cullubara, Szalay Holuvbara.

[3]) Engel és Szalay: Ws. Fejér Wb.

[4]) Engel: Thalm labemeleko zárjelben: Thamama Weleke, mit Szalay is elfogad. Fejér: Thamlawámelek.

[5]) Ezen időt fogadja el Engel: Serwien 369., és Geschichte des ungr. Reichs II. 320. lap. Utána Hammer: Geschichte des osmanischen Reichs. I. 331. lap.

székbe beültette. [1]) Ezen hadjárat elvonta a török hadsereget Szerbiától, mely ennélfogva könnyebben is lélekzett.

Lazarevics meghalván, utódjának feladata lett volna, a tatai szerződésben Magyarországnak fentartott várakat és kerületeket Zsigmond királynak átadni. De a dolog már kezdetén nem nagyon simán ment, a mire világosan mutat azon körülmény, hogy Zsigmond király 1427. év auguszt. havában Orsova felé kerülve, már szept. havában, tehát rövid időre Lazarevics halála után, személyesen jött le Nándorfehérvárra, még pedig hadsereg élén, melylyel holnapokon át táborolta körül a vár környékét. Ily módon a fegyveres hatalomnak latba vetésével lehet elhinni, a mit Zsigmond király az 1437. évben Tallóczy Matkó és Frank javára kiadott adománylevélben mond, hogy Nándorfehérvár, mely az előtt István despota kezében volt, annak halálával csakhamar (mox) Zsigmond királynak átadatott. [2]) Abban, hogy Zsigmond király 1428. évben jószágadományozásokkal jutalmazá Szentlászlói Márkot, ki Ujlaki László banderiumában vitézül szolgált, és nevezetesen *in conservatione* castri nostri Nándoralbensis érdemeket szerzett, szintén bizonyítványát látom annak, hogy Nándorfehérvár nem egészen Brankovics önkéntes akaratából adatott át, mert a király leküzdött nehézségeket jutalmazott fent, és ezek vajjon micsoda részről származhattak akkor, ha nem Brankovics részéről. [3])

Engel azon állitását, mintha Zsigmond király már 1436. október 31-én Belgrádon kelt levelet kiadott volna, a miben nyilvános jelét látja annak, hogy Zsigmond király akkor Brankovicscsal értekezleteket tartott, magaménvá nem tehetem azon okból, mert Zsigmond király 1426. évben még nem volt Belgrádon. Ott volt azonban a következő évben, hadseregével együtt szept. elejétől az év végeig, sőt még 1428. évben

---

[1]) Még ugyan ezen 1427. év április 6-án Hosszumezőn kelt levelével jószá adománynyal jutalmazta Zsigmond király Kállay János vitézségét, ki Maróthy János zászlói alatt harczolt. (Fejér X. 6. köt. 876. lap.)

[2]) Eredeti oklevél a Nemzeti Muzeumban.

[3]) Gyulafehérvári káptalan levéltára.

is a tavasz nyiltáig. [1]) Nem állhat meg Engel azon vélekedése sem, hogy Zsigmond király Brankovicscsal Galambócz vára visszavételének módjáról értekezett volna; az ily értekezletre egy nagy ország királya nem jelenik meg hadsereggel, és nem is olvassuk sehol, hogy Brankovics hadcsapatai is részt vettek volna a Galambócz-vár elleni hadi működésben, a mi egyuttal azt is tanusítja, hogy a viszony Zsigmond király és Brankovics közt már kezdetben némileg feszült volt. Különben Engel egy másik helyen maga is elismeri, hogy Brankovics György, a várak átadását kihuzta, [2]) de vélekedése szerint azért, mert Zsigmond király, ki lengyel, cseh és német országos és egyházi ügyekkel el volt foglalva, maga sem sürgette a szerződés életbeléptetését.

Azon várak közt, melyek a tatai szerződés szerint Zsigmond királynak lettek volna átadandók, Galambócz-vára is neveztetik. De ennek átadása különös nehézségekbe ütközött. Még Lazarevics István valami Jeremiás nevü hü szolgájának 12,000 aranyat igért jutalmul, melyeket azonban készen nem birván, ezen szolgájának ideiglenesen Galambócz várát adta zálogba. Az lett volna tehát a teendő, hogy Zsigmond király a kiváltási összeget azon szerb bojárnak lefizesse, és a várat Magyarország déli határainak biztosítására megszállja. Zsigmond király azonban mint sokszor, most sem rendelkezett pénzzel, egyedül jogára támaszkodott, mely a kiváltás kötelességét kirekeszté, és Lazarevics István oklevelének valódiságában kételkedett, a despotának pecsétjét pedig hamisnak és utánzottnak találta. A szerb bojár erre Murat zultánhoz fordult, ki épen ez időben Szerbiába betört, tőle pénzt kapott, és személyesen vezetett egy török csapatot Galambócz-vár elé, mely azt azonnal megszállta. [3])

Ezen körülmény idézte elő a következő év hadjáratát Magyarország részéről, melynek érdekei oly élénken koczkáztattak. A magyar hadsereg már 1428 ápril végén táborolta

---

[1]) Ráth Károly: A magyar királyok hadjáratai, utazásai stb. Második kiadás, az 1426., 1427., 1428. évek.

[2]) Serwien und Bosnien 378. lap.

[3]) Dlugoss elbeszélése után Engel: Serwien und Bosnien 372. lap.

körül Galambócz-várát. E hadjárat alatt a hősies feláldozás éz fényes vitézség számos jelenete fordult elő, de a kis magyar hadsereg a háromszorta nagyobb török ellenében nem jöhetett kedvező eredményre és nagy veszélyben forgott. Galambócz azért török kézen maradt, a magyar hadsereg pedig a Duna balpartjára átszállván, Murat győztes hadai szabadon pusztíthatták egész Szerbiát. A pusztításnak akkor vetett véget a zultán, midőn Brankovics György 50 ezer arany évi adót igért, és Magyarországgal való minden összeköttetésének megszakasztását igérte. [1])

Nándorfehérvárnak Zsigmond kezébe való átadásának ideje, hazai iróinknál nincs kellőleg meghatározva. Foglalkozzunk tehát ezen kérdéssel. Zsigmond királynak legkorábbi levele, mely Nándorfehérvárból kelt, 1427. szept. 10-éről szól, és ezen idő után elég sűrűen követik egymást. Innét kelt a királynak egy másik levele november 7-éről, a melyben Nándorfehérvárt a macsói bánság hatóságától függővé teszi, és a városnak — Civitatem *nostram* Nandoralbensem — különféle szabadalmakat engedélyez, melyek különösen az ottani kereskedés emelésére céloztak. Többi közt rendeli, hogy sem a Sopronból ide meghivott iparosoktól, sem másoktól, kik bár honnan Nándorfehérvárra költöznek, utjokban senki és sehol vámot ne szedjen. Mindez arra mutat, hogy Zsigmond király Nándorfehérváron mint valóságos uralkodó lépett föl, és hogy a kifejezés *Civitas nostra* a szó legszigoruabb értelmében veendő. Nem lehet figyelem nélkül hagyni, hogy Zsigmond király az idézett levélben egy általa kiadott más levelére hivatkozik, melyben Nándorfehérvár szabadalmai részletezve vannak. [2]) Mi által nincs ugyan az mondva, hogy ezen utóbbi levél már korábbi években kelt volna. — Két nappal később ugymint november 9-én Zsigmond király a Bathwai István és Aszófői Lőrincz közt, Kövesd és Örményes nevü birto-

[1]) Engel téved, midőn a Galambócz elleni hadjáratot 1427. évi május havára teszi; téved abban is, hogy Murat zultánnak pénzzel való kielégíttetésében a beteg Lazarevics Istvánt is emlegeti Brankovics György mellett. A Galambócz előtt folyt nagy harczok 1428. május végére vagy junius elejére esnek, és akkor Lazarevics már nem volt az élők közt.

[2]) Magyar Történelmi Tár IX. 138. lap.

kokra nézve létre jött egyezséget megerősíti. A keltezés helye »*a mi* nándorfehérvári várunkban.« [1]) És igy ezen diplomatikai formulát folytonosan használta.

Mind ebből méltán lehet következtetni, hogy Nándorfehérvár a fentebbi időben Zsigmond királynak már át volt adva, és hogy midőn Galambócz-vár ostromára indult, a kérdést nem hagyta megoldatlanul hátra.

Vajjon Zsigmond, az első magyar király, ki Nándorfehérváron tartózkodott, a vár megszállása után azonnal külön várparancsnokot nevezett-e ki? nem mondhatjuk. Forrásaink 1430 év előtt ilyent nem említenek, és igy feltehető, hogy miután az időben ugyis két macsói bán együttesen hivataloskodott mindig, [2]) kiknek Zsigmond, mint említém, Nándorfehérvárt alárendelte, Tallóczy Matkó várparancsnokká történt kineveztetéseig, a macsói bánok egyike őrködött Nándorfehérváron; mely alkalommal megemlitjük, hogy 1427. és 1428. években Maróthy János és lévai Cseh Péter, 1429. és 1430. Ujlaky István és lévai Cseh Péter voltak macsói bánok.

Engel azt következteti, hogy Nándorfehérvárnak átadása 1433. év elején történt, és pedig azon körülményből, mert amaz évben már Tallóczy Máté kevei főispán és nándorfehérvári kapitány minőségében fordul elő.

Ha a derék német nyelvü, de magyar érzelmü történetiró az ilyen adatra súlyt fektet, a mint joggal teszi, Nándorfehérvárnak magyar kézbe adását még igy is legalább 1430. évre lehet tenni, mert a Kállay család levéltárában Tallóczy Matkónak két levelét találtam 1430. évből, melyben magát nándorfehérvári kapitánynak czimezi.

Ezen időben a nándorfehérvári kapitányok sora következő volt:

1430. *Tallóczy Matko* (Matko de Ragusio) kevei főispán, (Budai kam. ltár NRA. 1521. cs. 25. sz.) nándorfehérvári kapitány. (Kállay cs. ltára; itt található két levelében érinti, hogy más hivatalai is vannak. Az egyik levél kelt Bedefalván novemb. 29-én, a másik Panczal

[1]) Hazai Okmánytár IV. köt. 290. lap.

[2]) Századok 1875. folyam 458. lap.

faluban Torniszka mellett, deczember 10-én.) Felesége volt Margit, Lévai Péter leánya.

1431. *Tallóczy Matko*, Krassó, Csanád és Keve vármegyének főispánja és nándorfehérvári kapitány. (Kállay cs. ltára.)

1432. *Tallóczy Frank*, Krassó, Csanád és Keve vármegyék főispánja és nándorfehérvári kapitány.(Kállay cs. ltára.)

1432. *Tallóczy Matko*, kevei főispán és nándorfehérvári kapitány. (Magyar akadémiai Évkönyv II. 198. lap.)

1433. *Tallóczy Matko*, kevei főispán és nándorfehérvári kapitány. (Fejér X. 7. k. 466., 468. és 471. lap. és bécsi cs. k. titkos levéltár.)

1434. *Tallóczy Matko*, kunok birája. (Budai kam. ltár. NRA 395. csom. 5. sz.) mint kevei főispán, nándorfehérvári kapitány és a vránai perjelség kormányzója, (Fejér X. 7. köt. 564. lap) mint kevei főispán és kunok birája és a zágrábi püspökség kormányzója. (U. o. 607. lap.)

1435. *Tallóczy Frank*. (Ez évben Comes Kowiniensis etc. irja magát. Nincs kétség, hogy nándorfehérvári kapitány is volt, noha e czimet kiirva nem találjuk.)

1436. *Tallóczy Frank*, Csanád, Keve és Krassó vármegye főispánja, nándorfehérvári kapitány. (Kállay cs. ltárának Regestruma.) Ez évben szörényi bán is volt. (Székely Okmánytár I. 133. lap.)

1437. Ez években nem fordul elő nándorfehérvári kapitány.

1438. De Tallóczy Frank 1437. évben mint szörényi bán és krassói főispán szerepel.

1439. *Tallóczy Frank*, néhai szörényi bán, most nándorfehérvári kapitány és kevei főispán. (Teleki: Hunyadiak kora X. 56. lap és bécsi cs. k. titkos levéltár.)

1441. és 1446. *Hunyadi János* nándorfehérvári kapitány.

1446. *Crepiol*, nándorfehérvári kapitány. (Gr. Sztáray ltár.)

A Galambócz elleni hadjárat meghiusulása Zsigmond királyt azon meggyőződésre vezérelhette, mennyire szükséges, hogy a tatai szerződésből reá háromló előnyöket, mielőbb érvényesitse. Azért Zsigmond király nem elégedett meg azzal, hogy a szerződésben neki biztositott várak és tartományok birtokába lépjen, hanem gondoskodni akart, hogy ezek állan-

dóan a magyar korona alatt megmaradjanak, a mit az által vélt elérni, hogy Brankovics Györgynek Magyarországon nagyszerü jószágokat adományozott, és őt ekkint szorosabban Magyarország érdekeihez füzte.

Felfogásom ezen magyarországi birtokadományozásra nézve teljesen különbözik többi iróinktól. Az eddigi általános nézet szerint Zsigmond király bizonyos fontos és gazdag uradalmakat *cserében* adott volna Magyarországon Brankovicsnak Nándorfehérvárért, és a többi szerb várakért és kerületekért. De valamint a tatai szerződésben Zsigmond király semmiféle cserére nem kötelezte magát, és Nándorfehérvárt és a többi szerb részeket nem kérte, hanem visszatartotta magának, a melyekért semmi territorialis kárpótlást nem igért, ugy látni fogjuk, hogy a Zsigmond király által Brankovics kezébe bocsátott magyarországi uradalmak oly időben és oly czímen jöttek a despota kezébe, melyek a csere eszméjét kizárják.

Politikai nem pedig statusjogi okok voltak Zsigmondnál irányadók.

Azt az eszmét, hogy Zsigmond király *cserébe* bizonyos magyarországi jószágokat átadott Brankovics Györgynek Nándorfehérvárért és más szerb várakért, először tisztes krónikásunk Turóczy hozta be irodalmunkba, ámbár ő a csere eszméjét nem oly világosan fejezte ki, mint későbbi iróink. [1]) Nem ismerek oly eredeti adománylevelet, mely Brankovics Györgyöt egyszerre Magyarország oly gazdag nagybirtokosává tette volna, mint azt eddigelé állitották, és igy csak Turóczy tekintélyén alapszik az a közlemény, hogy Brankovicsnak *Zalankemen*, *Kewlpen*, *Becse*, *Világos-vár*, *Tokaj*, *Munkács*, *Tálya*, *Regécz* várak, valamint *Szatmár*, *Böszörmény*, *Debreczen*, *Túr* és *Varsány* városok, egy diszes házzal Budán adattak. Történt volna pedig, Turóczy állitása szerint 1425. év körül.

Az itt emlitett várak és városok közül, mint látni fogjuk, Világos-várát még csak 1439. évben kapta Brankovics Albert királytól. Szatmár városa Zsigmond királynak ado-

[1]) Cseréről szólnak Bonfin, de határozattabban mint ő: Istvánfy (Lib. VII. 58. lap) és Teleki.

mányozása folytán, már 1411. évben lett István despota birtokává és igy Brankovics csak örökség utján ült abba. Hasonló áll Debreczen városáról. Ez még 1424. évben királyi birtok volt, minthogy ebben az évben Zsigmond király Debreczennek országos vásári jogot engedélyezvén, ez alkalommal mindig *Civitas nostra* kifejezéssel él. [1]) De már 1429. évben Brankovics György mint despota Rasciae Albaniaeque dominus megerősíti a városnak eddigi szabadalmait. [2]) Miután azonban ez alkalommal György, az elődje, István despota által Debreczennek adott szabadalmakról is szól, kérdés, vajjon István despota 1424. év előtt (a mikor t. i. a város királyi birtok volt) vagy utóbb volt-e Debreczen birtokos ura? Nem tehetni fel, hogy 1424. év *előtt*, mert annak következménye az volna, hogy Zsigmond király Debreczen birtokától megfosztotta volna István despotát; a mit pedig bizonyosan nem tett, mert István a királynak hű embere volt. Meg kell tehát engedni, hogy 1424. évnél utóbb, talán a tatai szerződés ideje táján; és ez esetben Brankovics György mondhatja 1429. évben, hogy elődje István despota szabadalmait is megerősíti, de ez által egyszersmind azon meggyőződésre jutunk, hogy Brankovics Debreczent is csak örökség utján kapta, mint Szatmárt, nem pedig jutalmul Nándorfehérvár átadásáért.

Alább látni fogjuk, hogy Brankovics Tokaj birtokába is csak örökségi czimen jutott; és valószinüleg Becse és Becskerek Torontál megyében szintén ily uton lett az övé.

Hiába nyomozzuk tehát a történetiróink által eddigelé emlegetett birtokcsere idejét, ezt nem fogjuk kideríteni, mert ily birtokcsere elő nem fordulhatott, midőn az állítólagos csere tárgyai részint örökségét képezték Brankovicsnak, részint 10—12 évvel később jutottak annak birtokába, mintsem a magyarok Belgrádot megszállták, és egyesek azok közül egészen más uralkodó alatt.

---

[1]) Már ez a körülmény szükségkép kétessé teszi azt az állítólagos 1423. évi oklevelet, a keltezés idejére nézve, melylyel Brankovics György, Debreczen városának mint saját birtokának parancsot ad, az adó hová beszolgáltatásáról, és a peres ügyek fölebbezésére nézve. Miről alább.

[2]) Debreczen város magán levéltára. 10. szám.

Hogy Zsigmond király és Lazarevics István despota, vagy utódja közt birtokcsere történt volna, ezt, több más, már előadott okokon kivül, a körülményeknek megfelelő állításnak még azért sem lehet elfogadni, mert Zsigmond király a tatai szerződésben határozottan Ráczország urának vallja magát, a kinek tehát semmi szüksége nincs, hogy sajátjáért cserében más értéket adjon. Határozottan kijelenti ismételve, hogy egész Ráczország minden tartozandóságaival és jogaival az ő szent koronájának és Magyarországnak mindig és régi időktől fogva alá volt vetve, ahhoz tartozott mindenkor és tartozik most is. (Ipsum regnum Rasciae cum omnibus juribus et pertinentiis suis nobis ac sacro nostro diademati ac dicto Regno nostro Hungariae semper et ab antiquo subiectum fuisse et esse, ac ad jus et proprietatem nostrae Maiestatis sacraeque Coronae ac dicti Regni nostri Hungariae semper et ab antiquo..... spectasse et pertinuisse, ac spectare et pertinere etiam de praesenti.) [1])

---

[1]) Jelen értekezésemnek a magyar tudományos Akadémia 1877. január 2-án tartott ülésében történt felolvasása után került kezembe Dimitrijevics Milan karloviczi főgymnasiumi tanár következő czímű, Újvidéken 1876. évben nyomatott, Brankovics-féle életrajza: Gyurgye Brankovics (Smederevac) Despot der Serben. A kis munka fölötte rosz németséggel van irva, de megérdemli a történetirók figyelmét. Nevezetes benne az, hogy Dimitrijevics tanár is, szerb nemzetiségü iró létére, a Zsigmond király és a despota közt állitólag létrejött birtokcsere eszméjét tagadja, minthogy idézett munkája 38. lapján Brankovicsnak magyarországi gazdag birtokairól akként nyilatkozik, hogy ezeket Brankovics elődjétől István despotától örökölte. Meglehet — ugymond — hogy Zsigmond király elismerésül a (tatai) szerződés loyalis teljesítéseért, ama birtokokhoz még némely másokat is kapcsolt, *azonban a szerződésben arról, mintha ezen jószágok, szerb tartományok és várak átengedéseért adományoztattak volna Brankovicsnak, semmi szó nincs*, sőt inkább abban világosan kimondatik, hogy ezen jószágok Brankovics örökségét képezik. A szerződésben — mondja Dimitrijevics — mint Brankovics jószágai felemlíttetnek: Zalankemen, Lipovo, Szolnok, Tokaj, Munkács, Becse, Dálja, Regécz, Tóthság, Böszörmény, Szatmár, Túr, Varsány, Csörtörökhely, Debreczen, Becskerek, Kölpény stb. és egy nagy ház Budán. — Szerző ezen utóbbi állítása merő tévedésen alapszik, mert a szerződésben a despoták semmiféle magyarországi jószágai elő nem soroltatnak, annál kevésbé mondatik benne, hogy Brankovics ezeket örökségi

A szerződés súlya abban feküdt, hogy Lazarevicsnek megengedtessék, saját családjából és rokonságából örököst fejedelmi székére meghíni.

Azon városok vagy várak, melyekre a birtokcseréről szóló tan megdöntésére hivatkoztam, további történetükben is, Brankovics viszonyát a birtoklás kérdésében érdekesen világítják. Igy midőn Zsigmond király 1427. évben Meszth és más királyi javakat Zaránd-megyében Losonczy Zsigmondnak adományozta, Meszthről azt mondja, hogy miként előbb, ugy most is *a mi* Világos-vár királyi várunkhoz tartozik. Ezen Meszth falut azelőtt Seléndi Albert birta, de a király ellen felzendülvén, Demeter, Wlkasin albaniai király fia által, ki 1404. és 1407. években zarándmegyei főispán és világosvári kir. castellanus volt, elfogatott és lefejeztetett. [1]) Még 1434. évben sem tartozott Világos-vár Brankovics György birtokaihoz, mert ez évben Zsigmond király Országh János zaránd főispánnak és világosvári parancsnoknak (Castellano Castri Világosvár) és Országh Mihály főkamarásnak, gúthi Országh Gáspár fiainak Földvár helységet adományozza Zaránd-megyében. [2])

Azon alkalommal, ugymint 1430. évben, midőn a váradi káptalan bizonyítványa szerint bélteki Drágfi Sandrin és *Nagybánya* és *Felsőbánya* közt fenforgott pör kiegyenlíttetett, György rácz despota ezen két város urául említtetik. [3]) Azokat a *szatmári örökséghez kell* számítani.

---

czímen birja. A Dimitrijevics által Brankovicsnak tulajdonított birtokok nagy része — miként azt nem a szerződésből, hanem más forrásokból tudjuk — csakugyan Brankovics tulajdonához tartoztak; de hogy Lipovo (melyik?) Tóthság, Szolnok, Csörtörökhely is hozzátartozott volna, legalább a mennyire szerző az utóbbi kettő által magyarországi és nem szerbföldi birtokokat értene, arról semmi tudomásunk és sajnálnunk kell, hogy ez iránt források nem idéztetnek. Mint Brankovics-birtokot említi szerző Dályá-t is, és itt könnyen valaki azon tévedésbe eshetne, hogy e név alatt a verőcze-megyei Dálya és nem a zemplénmegyei Tálya város értendő.

[1]) Oklevél a gróf Erdődy család galgóczi levéltárában.

[2]) Gyulafehérvári káptalan levéltára.

[3]) Fejér X. 7. köt. 305. lap.

A Következő (1431.) év január 19-én megrójja Garai Miklós nádor, Kállai Lökös Miklóst és fiát Jánost azért, hogy György rácz despota debreczeni polgárait tavaly Kállóban megkárosították. E végett meginti őket, hogy a 2000 forintra menő kárt megtérítsék, mielőtt a királynak ezen erőszakoskodás tudomására esik. [1]) Hunyadi János kormányzó 1447. évben *Hadházon, Téglás*on, *Sámsonban, Macsón, Hegyesen* és *Szoboszlón* levő részjószágokat Szokoly Miklósnak adományozott: de ez ellen Brankovics Györgynek épen akkor Magyarországon tartózkodó neje Ilona, a váradi káptalan előtt tiltakozott, mivel magát ezen részjószágok törvényes birtokosának vallotta. A kormányzó erre az adományozást csakugyan visszavonta. [2]) Azt hiszem, hogy az itt említett részbirtokok Brankovicsnak *debreczeni örökségéhez* tartoztak.

A Turóczy által felsorolt jószágok távol sem foglalják magukban Brankovics György egész magyarországi tartományát, mert részint a Birini Pálnak tett ajándékban, részint a Hunyadiakkal később megállapított egyezségben, számos, Turóczy által nem említett birtokok fordulnak elő. De még ezeken kivül is alkalmilag oly jószágok birtokában találjuk Brankovicsot, melyeknek szerzési idejét ki nem mutathatjuk. Valószinü, hogy ezen jószágok nagyobb részét akkor kapta Brankovics, midőn Nándorfehérvár és a többi szerb részek őrizete közvetlenül magyar csapatokra bizatott, de azt a lehetőséget mindig fön kell tartani, hogy bizonyos jószágokat később kapta Brankovics a magyar királytól, vagy azok némelyikét pénzen szerezte.

A gazdag és hatalomra vágyó Brankovics Györgynek véletlenül egy veszélyes vetélytársa támadt Veronai Birini Pálban, ki nem kevesebbet igényelt, mint örökösödési jogot a szerb fejedelemségben. Nem tudni, vajjon Brankovics oly annyira alaposnak találta-e Birini Pál igényeit, vagy a Brankovics hatalmára féltékeny magyar főurak, kik tán Birini Pált támogatták, nyomásának engedvén, tény az, hogy Brankovics

---

[1]) Eredeti levél a Kállay család ltárában.

[2]) Szücs István: Szabad királyi Debreczen város történelme I. köt. 152. lap.

a véletlen trónkövetelőnek tekintélyes magyar jószágokat engedett át tartományából, hogy őt kielégítse.

A szerb követelő ily czímmel élt: Paulus Brini de Verona, filius quondam Michaelis Ducis de Verona, filii Michaelis Ducis eadem,[1]) Marchio Bosnensis de cognatione Stephani, Regnorum Rasciae, Bulgariae, Bosnae atque Albaniae Imperatoris. Nincs történetiró, ki nekünk megmondaná, hogy ki volt az az ember, a ki ily czímekkel és rokonsággal dicsekedett, és azért egyelőre Engel vélekedését vagy összevetését kell elfogadnunk, ki azt mondja, hogy Irén görög császárné, Milutin István szerb király anyósa, azon tervvel foglalkozott, miszerint saját fiainak egyikét a szerb fejedelmi székre segítse. Fiai közül Tivadar egyszersmind lombard határgróf vala. Ő 1306—1309. év táján Szerbiába jött, és itt, miután Milutin legközelebb Bosniát Brebiri Pál gróftól elragadta, Bosnia zsupanjává kineveztethetett. Tivadarnak azonban nem tetszett Szerbia, és Lombardiában hagyott feleségéhez visszatért; de családjában, ugy látszik, a szerb örökösödési jog emlékét hagyományul folytatta, és azért a Marchio Bosnensis czímet megtartotta.

Családfája tehát ez volna:

1309. körül Tivadar, Iréne görög császárné fia

Mihály, veronai herczeg

Mihály

Birini Pál.

Igy érthetővé lesz, hogy Pál a XV. században mint Tivadar ősunokája Brankovics György ellen örökségi igényeket emelhetett.

A mi Pál fellépésének idejét illeti, ez iránt meglehetős chronologiai zavarban vagyunk. Timon, midőn az oklevél ismertetésére készül, melyben Brankovics György vérszerinti rokonának elismeri, és azért neki öt várat tartozandóságaival

[1]) Ezen második Mihályt csak Engel szurja be, Timon és Fejér szövegében róla nincs szó.

együtt átenged, ezt mint 1422. évi okiratot említi, szövegét mégis 1412. évi kelettel közli. Fejér a birtokátengedési okiratot kétszer közli, és pedig 1412. és 1422. évszámmal, [1]) azonfelül Turóczyra ráfogja, hogy ez eme »cambiumot« 1425. évre tevé. Turóczy nem ezen »cambium«-ról vagy helyesebben jószágátengedésről szólt 1425. év alatt, hanem azon jószágokról és várakról, melyeket Brankovics György a tatai szerződés végrehajtása folytán Zsigmond királytól nyert. És ez kétféle dolog, mert a dolog természetében fekszik, hogy előbb Brankovicsnak magának kellett Magyarországban jószágokat nyernie, mielőtt azoknak egy részét Birini Pálra átruházta. Katona is a Birini Pálra vonatkozó adományt Timon után szórul szóra közölvén, azt veti hozzá, hogy Turóczy ezen »cambium«-ot 1425. évre tolja, a mi Katona véleménye szerint nem helyes, minthogy Brankovics György 1425. évben nem kaphatott oly jószágokat, melyekről mint sajátjáról már 1422. vagy 1412. évben emlékezik. Tehát Katona sem veszi észre, hogy Turóczy (IV. Caput XX.) nem a Birini Pálnak adott jószágokról, hanem olyanokról szól, melyeket Brankovics magának szerzett. Bizony a jó Katonának ez alkalommal nem nagy fejtörést okozott a chronologia.

A chronologiai épitmény, melyet Turóczy, Katona, Fejér és társaiknál [2]) találunk, rögtön halomra dől, mihelyest csak egy-két jószágnál, mely 1412. illetőleg 1422. évben állitólag Brankovics tulajdona volt, megvizsgáljuk, vajjon a nevezett időben birhatta-e Brankovics. Igy például épen 1422.

---

[1]) Fejér Cod. dipl. X. 5. köt. 362. lap és X. 6. köt. 502. lap. Pray észrevette az 1412. év számbeli tévedést, de azt helyre nem igazította. (Annales II. 291. lap.) Teleki is foglalkozik a chronologiai ellenmondással: Hunyadiak kora I. 14. és 15. lap, de az által, hogy a különféle véleményeket összeállítja, sokat nem nyertünk, ha csak azzal nem elégszünk meg, tudni azt, hogy már Zsigmond alatt birta György despota a »csere«-jószágokat; lévén t. i. egy pár olyan iró is, ki e »cserét« Albert király idejére teszi.

[2]) Budai Ferencz is ismeretes Lexiconjában irja, hogy Brankovics György, Zsigmond király iránti hűségének (!) jeleül, annak 1422. évben Belgrádot átadta, kapván helyébe az országban sok városokat és várakat, és itt elősorolja azokat, melyek Turóczyban olvashatók.

évben azt irja Zsigmond király, hogy Tokajt cum Castello és Tályát, az előtt Garay Jánosnak és nejének Hedvig mazoviai herczegnőnek 12,000 arany forint értékben nászhozományul átadta volt, (de nostrae munificentiae largitate). A király kértére azonban Garay Tokajt és Tályát visszaadta a királynak, mire ez neki Bosniában Szrebernik várat más városokkal és jószágokkal elzálogosította 12,000 arany forint erejéig. Értekezésem folyamában látni fogjuk, hogy a többi egyuttal említett jószágok sem lehettek még a fönebbi időben Brankovics birtokában.

A budai kamarai levéltárban a kérdéses jószágátengedési okiratnak egy régi másolatát találtam, mely keltezésül az 1442-ki évet mutatja. [1]) Habár mint másolat nem bir teljes hitelességgel, de az évszámra nézve minden esetre a valósághoz igen közel jár, és maga Engel is ugy vélekedik, hogy Birini Pál 1441. év körül lépett föl mint trónkövetelő Brankovics György ellen.

Hogy ezen jószágátengedés Birini Pál javára, sokkal korábban nem történhetett, bizonyos abból, hogy Zsigmond király még 1436. évben volt Világos-vár birtokosa, és ez évben güti Országh Jánosnak az ő világos-vári kapitányának és zarándi főispánnak meghagyta, hogy a Kúnságban Kátai Lászlóval együtt tegyen vizsgálatot az iránt, hogy kik birják a kún kapitányságokat örökségi joggal.[2]) Sőt mi több: Albert király, mint látni fogjuk, még csak 1439. adományozta Brankovicsnak a világos-vári uradalmat. Ezt az évet tehát lehetetlen, hogy megelőzze a Birini Pálnak tett adomány, de 1441. évnél későbbre sem eshet.

A despota következő öt várat és tartozandóságait ajándékozta Birini Pálnak.

1. *Szolnik*-vár és Szolnok oppidum, az ottani vámszedési joggal. (Timon, Fejér.) — Azonkivül Charanza (Timon, Fejér, Engel) és Baborna, [3]) mind két helyen vámszedéssel, arany és ezüstbányákkal.

---

[1]) Levéltári jegy NRA. 1042. csom. 4. sz.

[2]) Oklevél a magyar Nemzeti Muzeumban.

[3]) Igy Engel. A helynév Timonnál Bohorma, Fejérnél Bohozma. A kam. ltár egy másolatában: Baborina.

A vár neve Engelnél Zolnok. Mind a mellett az ezen pont alatti adomány tárgyát Szerbia területén keresem. Szolnik lehet = Zwoynnik, melyet később Mátyás király ostromlott 1464. évben. [1]) Ma Zwornik a Drina partján.

2. *Theoczak*-vár, a hasonnevü oppidummal. Szerdahely és Csütörtökhely, mindkét oppidum vámmal együtt. Továbbá minden, a vár uradalmához tartozó falvak, — és Ossor.

Theocsak ma is népes város Bosniában, a Drina balpartjához nem messzire. A magyar nevü Szerdahely és Csütörtökhely eltünt a szlávság közt. Az Ossor név azonban az Osorafolyó vidékére mutat, mely mint magyar tartomány majd bánok, majd vajdák által kormányoztatott. Theocsak éjszakra esik Zwornikhoz.

3. *Világosvár*, Syri oppidummal és vámjogával. Galsa és Mesth vámjoggal együtt. Aranyag [2]) és más helységek és haszonvételek, melyek a várból igazgattattak, Zaránd-vármegyében.

Ma mindez Arad-vármegyéhez tartozik.

4. *Zalankemen* vár és oppidum, az ottani révjoggal, ehhez Olcsár és Garafalva helységek Szerém-vármegyében.

Olcsár ma már nem létezik, Garafalva [3]) a mai Gorjan Verőcze-megyében.

5. *Becse* vár a Tisza szigetén, a hasonnevü oppidummal, az ottani vámszedési- és révjoggal. Ezenkivül még következő gazdag, de jó távol egymástól fekvő birtokokat, ugymint:

Ujfalu, ma e helyen ismeretlen.

Szentkirály, ma csak puszta Aracs mellett.

Boldogasszonyfalva, ma ismeretlen.

Szentendréd, ismeretlen, ezek mindnyájan csak ez alkalommal emlittetnek történeti forrásainkban.

Vegenye, ma nem létezik. Griselini azon különös gondolatra jött, hogy ez a mai temes-megyei Versecz városa.

Ecsehida, az itteni vámszedési és révjoggal, Bél Mátyás és mások szerint e falu a mai Nagy-Kikinda helyén állott, a

---

[1]) Onnan keltezett királyi levelek vannak a Kállay ltárban.

[2]) Engelnél hibásan Aranyas.

[3]) Praynál (Annales II. 291. lap) hibásan Parafalva.

mit bajos elhinni, mert Kikinda területén nincs folyó, melyen révjogot lehetett volna gyakorolni, hacsak azt nem teszszük fel, hogy az Aranka-folyó akkor itt görgeté a Maros habjait.

Aracsa oppidum,[1]) ma puszta, érdekes templomrommal.

Bazalhida oppidum, ma Bassahid vagy Kis-Kikinda.

Becskereke oppidum, az itteni vámjoggal.

Irmes falu, ma nem létezik.

Nyilas falu, ma ismeretlen.

Chingard vagy Chingrad falu, mai fekvése ismeretlen.

Aradi falu, a vámszedés jogával. Ma Aradacz.

Mindezek Torontál vármegyében feküdtek. Továbbá:

Chereg, a vámszedés- és révjoggal. A mai Csurog, mely a legközelebbi időben még a csajkás kerülethez tartozott.

Péterréve, valószinüleg a mai Petrovosello.

Szent-Péter falu, még a XVIII. században mint puszta említtetik.

Arkulith. Ma nem létezik, sőt névalakja is bizonytalan [2]) Itt vámszedés is gyakoroltatott.

Perlek falu, vámszedéssel. Ma puszta Ó-Becséhez éjszakra, a Tisza mellett. [3])

Asszonyfalva, ma ismeretlen.

Peszér falu, az itteni vámszedéssel és révjoggal. Ma puszta Zenta és Mohol közt a Tisza partján.

Mindezek Bács vármegye területéhez tartoztak.

Végre: *Túr-* és *Tisza-Varsány*, Szolnok vármegyében. Az első a mai Mező-Túr Heves, illetőleg Külső-Szolnok megyében, a Berettyó folyó mellett, hol a vámszedés is szokásban volt.

A Turóczy által Brankovics Györgynek tulajdonitott birtokok közül korszakunk már első éveiben nehányakat okiratilag igazolva találunk. Igy Debreczen, Böszörmény, Túr, Tálya, Tokaj, Regécz és Munkács Zsigmond királynak 1433. évben a leleszi conventhez intézett levelében, mint

---

[1]) Fejérnél Aruka, Timonnál Araka, Engelnél Sztraka.

[2]) Timon és Praynál: Arculith; Fejérnél: Areuleth, és Areulich; Engelnél: Arculich.

[3]) Ezen falut kihagyta Engel a maga közléséből.

Brankovics birtokai említtetnek, és az utóbbi négy vár mellett még Bulkokew vára is, melyet eddigelé nem hallottunk nevezni, mind az öt vár fölött Geszti László, Mihály fia lévén a despota várparancsnoka. [1])

E sorozatban nem fordul elő Zalankemen, Kewlpen, Becse, Tisza-Varsány és Világosvár. Hogy Brankovics György 1436. évben még nem volt *Világosvár* birtokosa, bizonyos azon körülményből, hogy ez évben gúti Ország János zarándi főispán volt a királyi várkapitány Világosvárott. [2])

II. Murad zultán Szerbiát nagyon szorongatván, Brankovics Szendrőnek védelmét fiára Gergelyre bizta, maga pedig előbb Ragusába bujdosott, azután pedig Magyarországba vonult, hogy itt tartományainak felmentésére annál bizonyosabban segélyt eszközölhessen. Albert király azonban elégtelen seregével nem tudott a hadi szerencsének más irányt adni, a miért is Szendrő, három havi ostrom után 1439. aug. havában a törökök kezébe került. Ebben az esztendőben *bővítette* meg — mint Teleki helyesen irja — a despota kiterjedt magán jószágait, a *világosvári* uradalommal, mert ez eladdig csakugyan nem volt az ő birtokában. Az adományozás arra mutat, hogy a király nem kételkedett Brankovics György hűségében. [3])

Elmondom majd alább, hogy a világosvári uradalom micsoda városokból és községekből állott. Előbb szükséges felhozni azt, hogy Erzsébet királyné, Albert király özvegye 1442. évben igényt emelt *Világosvárra*, és elég feltünőleg

---

[1]) Fejér X. 7. köt. 451. lap. Bulkokew hibás leirásnak látszik. Hihetőleg Boldogkő vára értendő Abauj vármegyében, melyet a XVI. század közepén Frater György váradi püspök pénzen vásárolt meg.

[2]) Oklevél Szeged városa levéltárában. Egy másik szintén ez évi oklevélben hasonlót olvasunk. Eredetije a magyar nemzeti Muzeumban. Ország János már 1434. évben volt e hivatalban. Oklevél a gyulafehérvári kápt. ltárban.

[3]) Teleki: Hunyadiak kora I. k. 117. és 145. lap. Egy 1439. évi oklevél szerint, melynek másolata megvan a budai kamarai levéltárban NRA. 1041. csom. 35. sz. a világosvári uradalmat azért adományozta Albert király a despotának, mert neki Szendrőt átadta. Láttuk, hogy a király Szendrőt nem szállhatta meg.

azzal állt elő, hogy a despota a vár birtokában nincs és nem is bir adománylevelet arról Albert királytól. Kérdenünk kell, miért hozatta azt fel a királyné, ha Brankovics semmiféle birtokviszonyban nem áll Világosvárával? Az országgyülés, mely követei által 1442. évben Győrött békességre lépett a királynéval, az ő igényeinek kedvezett, és neki engedte oda Világosvárát tartozandóságaival együtt.

Általában mondhatni, hogy mig Theoczak, Szolnik, Zalankemen és Becse, mint Brankovics-féle birtokokról okleveles emlékeink nincsenek, a világosi birtokcsoportra nézve a politikai pörök egész sora áll előttünk.

Mig Albert király Brankovics György hűségét elismerte és jutalmazta, az ő utódja már más tapasztalatokra jött, mert I. Ulászló király már 1440. évben Munkács várát, 1441. évben pedig *Világosvárát* és annak minden tartozandóságát Zarándés Aradmegyében Brankovics György despotától hütlenségi bünéért (propter notam infidelitatis) elveszi és Munkács várát Palóczy Lászlónak élte fogytáig, Világosvárát és tartozandóságait Maróthy Lászlónak adományozza, ki is ezen birtokokba a fehérvári káptalan által beiktattatott. [1])

Az elkobzott és tovább adományozott birtokok ezek:

Világosvár, Zarándmegyében.

Mindkét aranyági és kalodvapatakai kerület Aradmegyében, valamint a kápolnai, csucsi, fehérkörösi, halmágyi és ribiczei kerület Zarándmegyében.

---

[1]) Actorum Neo Registratorum Tomus L I. a budai kamarai levéltárban, fasc. 957. N-o 4. Az eredeti okirat elveszett. Az okadatolás, hogy miért vétetett el Munkácsvára Brankovicstól, olvasható Horváth Mihálynál, Magyarország történelme. Második kiadás II. k. 336. lap, a leleszi convent levéltárában levő adatok után. A királynak Esztergomban kelt 1441. évi levele szerint a világosvári uradalmat elkobozza per notam infidelitatis Sztepán vajvodae, Castellani Georgii, despoti Rasciae per ipsum in Castro Világosvár constituti, és azt Maróthy László aradi főispánnak, néhai János macsói bán fiának adományozza, a ki hűségesen szolgált a lázadók elnyomása, nevezetesen harapkoi Bothos András akkori temesi főispán, és Sztepán vajda, György despotának castellanusa ellen. (Fabián Gábor: Arad vármegye leirása I. 72. lap.) Kitetszik ebből, hogy Brankovics György Bothos Andrással összeszürte a levet, kinek leveretése mint tudjuk, Hunyadi János műve volt.

Syry, Galsa, Meszth, Kalodva, Fejérkőrös, Nagy-Bánya máskép Chybebánya, Kis-Bánya, máskép Medvepataka oppidumok, a két utóbbiból járó hegyvámmal együtt, Zarándmegyében.

Továbbá következő falvak, ugymint:

Magyar-Kalodva,
Kis-Kalodva,
Felső-Kalodva,
(Ma Kalodva vagy Kladova, Aradmegyében.)

Alsófalu, ma ismeretlen.

Sÿvegh, ma ismeretlen.

Disznóspataka.

Hosszulászlófalva.

Mikófalva.

Mindkét Szilvás.

Szilágy.

Aranyág.

Kérmezőfalva, Telekinél 1445. évben Kermezinfalva.

Nemesfalu.

Székeshelyfalu.

Felső-Aranyág.

Baynfalva.

Ferenczfalva.

Kálvi, ma nem létezik.

Halmágyfalva, a mai Halmágy oppidum közelében fekhetett.

Hontheü, vagy Honthew.

Balthfalva, ma Baltyele, Joszás mellett Aradmegyében.

Raztolcz és Felső-Raztolcz. Ma Rosztócz a Fehér-Kőrös mellett Aradmegyében. [1])

Honthesér, ma Honczisor Aradmegyében.

Felső-Honth. Talán a mai Holt, a Fehér-Kőrös mellett.

Pókafalva.

Zewdesfalva.

---

[1]) Hunyadi János kormányzó 1451. évben mindkét Raztocz falut Zarándmegyében Vitéz Ilyésnek hűséges szolgálataiért *uj adomány* czímén adományozza, megjegyezvén, hogy Vitéz Ilyés szülői már ezen két falut birták, és ő is ennek békés birtokában van. (Macskási ltár.)

Iugafalva.

Ewrvenyes.

Mayathageörfalva. Telekinél: Mayathagyerghfalwa.

Haryachfalva. Telekinél: Hazyachfalwa.

Alsó- és Felső-Székás.

Kérfalva.

Boglezth.

Baglyafalva.

Felső-Zeldes, ma Zöldes Zarándmegyében.

Bucsava, ma Aradmegyében.

Ferechfalva, ma Fericse Aradmegyében.

Solmos, ma Aradmegyében Bucsava és Fericse mellett.

Panusa vagy Panussa.

Madársákfalva, tán a mai Madrizesty Aradmegyében, Solmos és Bucsava közelében.

Achwa, tán a mai Acsava. Ezt Zsigmond király 1427. évben Losonczy Zsigmondnak adományozta.

Bonchafalva, ma Boncsesd, Csill mellett Aradmegyében.

Jaroszlafalva. Telekinél: Tarozlafalwa.

Kis-Kápolna.

Bothfalva, ma Bogyesty, Csill mellett Aradmegyében.

Plófalva, valószinüleg Plop, falu a Fehér-Kőrös mellett Aradmegyében.

Almás és Felső-Almás, ma Almás Aradmegyében, a fönebbi Plop mellett.

Bodyafalva.

Lonka, ma Lunka, a Fehér-Kőrös mellett Aradmegyében.

Tyztetheö. Telekinél: Fyzthethew.

Roszthaka. Telekinél: Bozthoka.

Kakaró, ma Aradmegyében a Fehér-Kőrös mellett.

Pleska, ma hihetőleg Pleskucza Zarándmegyében.

Madyafyfalva.

Dragoyafalva. Telekinél; Dragwyafalva.

Criminaz, Telekinél is igy.

Bokorfalva, ma Alsó- és Felső-Bukurest Zarándmegyében.

Zalovfalva. Telekinél: Zalofalwa.

Bogdanfalva.

Medvefalva.

Felső-Bányafalva.

Chenzfalva. Telekinél: Chenczfalwa.

Berethya.

Tamásfalva, ma Tomesd Zarándmegyében.

Kÿulfalva. Telekinél Kwyfalwa.

Levothafalva.

Dobronthafalva.

Mihályfalva.

Balásfalva.

Gyürmend. Telekinél: Germend.

Karácsonfalva.

Kelemenfalva.

Kayary, ma Kajanyel, Zarándmegye keleti határán.

Therchie, ma Tresztyie, németül Rohrbach Zarándmegyében.

Herczegfalva, ma Herczegán Zarándmegye délkeleti határán.

Felső-Rach.

Ivánfalva.

Vallya.

Alsó-Lankal.

Zeropa, ma Szarapcz Zarándmegyében, Bradhoz közel.

Vaka, ma falu Ribicze alatt Zarándmegyében.

Gyunkfalva, ma Dsunk Zarándmegyében, Potigány mellett. Telekinél: Gyewnkfalwa.

Rudafalva, ma Ruda, Brád alatt Zarándmegyében.

Kis-Ribicze, ma Ribicze Zarándmegyében.

Vÿborfalva.

Baylafalva.

Bulchfalva, ma Bucsesd Zarándmegy. Potigány mellett.

Pontingálfalva, ma Potigány Zarándmegyében.

Kemegyeth. Telekinél: Kemegyech.

Stanizfalva, ma Stanisa Zarándmegye keleti határán. Telekinél: Stanizlafalwa.

Csúcs, ma szintén ily néven Zarándmegyében. Ezt 1427. évben Meszth királyi birtokkal együtt Losonczy Zsigmondnak adományozta a király.

Kapolna.

Bokorfalva, ma Bukurest. Mennyiben különbözik a már fönn említett Bokorfalvától bizonytalan.

Káposztafalva.

Nagyoyafalva.

Buchafalva.

Feyőpatak. Telekinél: Fenyewpatak. Valószinüleg a mai Mesztakon.

Lazurfalva, ma Lazur Zarándmegyében a Bihar hegy tövében.

Magurich. Telekinél: Magyorich.

Rachka.

Chebefalva, ma Czebe, Kőrösbánya mellett.

Valyafalva.

Karacsfalva, ma Karacs, Kőrösbányához délre.

Az 1441. évi elkobzási és tovább adományozási levélből kimaradt három falu, ugymint: *Orosfalva, Felsö-Rechka* és *Dragothafalwa,* mely Telekinél 1445. évben említtetik, ellenben Teleki az ő községi jegyzékében Ferreczfalvát kétszer sorolja elő. Mindkét részen tehát tollhiba található, a mi azonban nem gátolja felismerni azt, miszerint mindkét okirat tökéletesen ugyanazon egy uradalomról szól.

E szerint 110 falu tartozott a világosvári uradalomhoz, a hegyvámot hozó oppidumokon kivül.

Mi történt 1439. és 1441. év közt, hogy Brankovics György a hűtlenségben bünösnek találtatván, jószágaitól megfosztatott? Nem tudunk semmit, mi *ezen időben* Brankovics hűtlenségét igazolná. Ezen évek chronologiai nagy zavarából csak azt akarom kiemelni, hogy még Albert király Hunyadi Jánost 1438. évben szörényi bánná nevezvén ki, halála után 1440-ben pedig az erdélyi vajda és temesi gróf méltóságát is egyesitvén magában, a benne helyezett bizalomnak tökéletesen megfelelt, a törököket, kik a határon átcsapni merészeltek, megzabolázta, és különösen a szendrői Isak pasán diadalmaskodott és azt Nándorfehérvár ostromától visszaverte és Szendrőig üzte. Az előtte való (1440.) esztendőben a bátor Tallóczy Zovan szintén oly fényesen verte vissza a törököket és számos csapatot a légbe röpitett. Épen ezen nagy

siker indította Brankovicsot, hogy Magyarországba visszatérjen, reménye mindinkább növekedvén, hogy a magyarok fegyverei neki tartományát visszaszerzendik. Hunyadi többi idejét a belügyek, nevezetesen azon törekvés foglalta el, hogy I. Ulászló, magyar királynak ismertessék el.

Egy másik kérdés abban merül fel, hogy Brankovics György Világosvár és tartozandóságainak birtokától megfosztatik 1441. évben, holott ő ezen birtokokat 1442. évben (ha t. i. a chronologiai feltevés helyes) Birini Pálnak átengedhette. Ha azt felteszszük, hogy a despota már korábban mint 1442. évben adta át Világosvárát Birini Pálnak, akkor meg azt kell kérdezni, miként foszthatta meg a király Brankovicsot bizonyos jószágoktól és adományozhatta ezeket Maróthy Lászlónak, mikor ezeket Brankovics már Birini Pálnak czedálta? és Birini Pál ezeket birta?

Nem szabadulhatunk a kételytől, vajjon Birini Pál ezen jószágokat a cessio daczára valóban átvette-e valaha? Azon körülmény, hogy még oly oklevél elő nem került, mely Birini Pált mint ezen jószágok birtokosát feltüntetné, Albert király 1439. évi 25-ik törvényczikkét juttatja emlékezetembe, melyben a király fogadja, hogy oda fog működni, miszerint a rácz despota, és Cilley gróf és a többi főurak, kik Magyarországon várak, városok, falvak és uradalmak birtokosai, az azokban való tisztségeket csak magyarokra ruházhassák át. Némely iró azt állitja, hogy ezen, az ország rendeinek kivánságára hozott törvényczikk által, a Birini Pál javára történt adomány érvénykivülivé lett, de ha azt felteszszük, akkor az adomány 1441. vagy 1442. évben nem történhetett, hanem 1438. vagy 1439. évre — minden esetre 1439. év előtti időre teendő — ámbár akkor megoldatlan marad az a kérdés, hogy ha Birini Pál külföldinek tekintetett, és mint ilyent nagy jószágok birtokába nem engedték bemenni, mennyivel kevésbé külföldi volt Brankovics György és Cilley gróf, kik a törvényben egyes-egyedül egyénileg kiemeltetnek? A fő nehézség pedig az, hogy maga Brankovics sem birta még 1439. év előtt Világosvárát.

A világosvári uradalomba beiktattatott Maróthy László, nehezen örült soká ezen birtokainak, mert három évvel a

hütlenségi vád és ennek folytán történt jószágelkobzás után, Brankovics György megint azokban bennült a nélkül, hogy tudnók, mikor és mi módon nyerte uradalmait vissza.

Brankovics György ugyanis 1444. évben fia Lázár és felesége Ilona nevében is az aradi káptalan előtt Hunyadi Jánosnak a világosvári uradalmat ajándékozza Syri, Galsa, Meszth, Kőrösbánya, máskép Cybebánya, [1]) Kis-Bánya, máskép Medvepatak oppidumokkal és Kalodva, Aranyág, Kápolna, Csúcs, Fejérkőrös, Halmágy és Ribicze kerületekkel; kivált azon 32,000 arany megtérítésére, melyeket Hunyadi János tavaly sajátjából fordított a háborura, és melyben majdnem egész Rasciát foglalta vissza a töröktől. Az ajándék Hunyadi János fiai javára is szól, és a despota azon ismeretes formulával él, hogy Hunyadi még sokkal nagyobb jutalmat, mint ezen jószágokat érdemelt volna. [2])

Hunyadi János és fiai a következő (1445.) évben Hedervári Lőrincz nádornak márczius 10-én kelt iktató parancsa következtében a gyulafehérvári káptalan által ezen birtokokba minden ellenmondás nélkül beigtattatnak, mi mellett érdekes az, hogy az iktatási parancsban és jelentésben *semmi hivatkozás nem történik Brankovics György despotára, valamint arra, mintha a Hunyadiak az ő adományozásának czímén lépnének az illető birtokokba.* A beiktatás történt épen azon helységekbe, melyekből fönnebb említém, hogy 1441. évben Brankovicstól elvétetvén, Maróthy Lászlónak adományoztattak. [3])

A despota világosvári castellanusa 1448. évben volt László, ki urával a despotával Losonczy János és Albert által arról vádoltatott, hogy az ő tudtukkal és beleegyezésükkel, merészelt Ribiczey János a despotának kápolnai vaj-

---

[1]) Czebe nevü falu van ma is Kőrösbánya határában.

[2]) Budai kam. ltár. Engel: Serwien und Bosnien 391. lap. Fejér: Genus et incunabula Joh. C. de Hunyad 71. lap. Teleki: Hunyadiak kora I. 389. és 391. lap. Budai kam. levéltár NRA. 1522. cs. 41. sz.

[3]) Teleki: Hunyadiak kora X. 159—164. lap, a müncheni kir. ltárból. Budai kam. ltár NRA. 1066. csom. 2. sz.

dája és Csily Janko a vádlók Felső-Karathna nevü Zarándmegyei jószágukba betörni. [1])

A történetek összefüggése miatt a chronologiai rendet némileg elhagyni kénytelen lévén, meg kell említenem utólagosan, hogy habár nagyjában a köztörténetek utján veszünk tudomást, a Brankovics alatt lévő leggazdagabb és legfontosabb birtokokról, de voltak olyan birtokai is, melyeket mint ilyeneket, csak a történeti kutatásban ma már nagyobb készültségünk tesz ismeretessé. Igy tudjuk, hogy Zsigmond király 1437. évben Geszti Lászlót, Mihály fiát a leleszi convent által maga elébe idéztette, mert Geszti Lászlót arról vádolták Bekényi Kelemen és Dénes, valamint bekényi Cseh László, hogy a Tisza folyónak felét, egy füzfaerdőt és némely mezőket, melyek a vádlók Pygh (a mai Ptrügy) nevü birtokukhoz tartoztak, György rácz despotának *Deda* nevü falujához kapcsolta, mindezen javadalmakkal pedig a despotának dédai jobbágyai most is élnek minden jog ellenére. [2]) Itt constatálnom szükséges, hogy a despotának említett birtoka a mai *Dada* Szabolcsmegyében a Tisza partján, mi nem csak annak Ptrügyhez való közelsége, hanem az által is, mert már 1300. évben Deda néven előfordul, igazoltatik. [3])

Említendő továbbá, hogy Brankovics György despota 1443. évben Hunyadi János erdélyi vajda kérelmére — kit ő a maga legkedvesebb fiának nevez — kistárkányi Dénesnek, Miklós diák fiának és testvéreinek, ugyszintén Apagi Jánosnak, Bálint fiának és testvéreinek Zemplén vármegyében *Pachen* (ma Páczin) és *Karacha* falvakat adományozza örökségi joggal, azon érdemeiknél fogva, hogy Hunyadi Jánosnak hűségesen szolgáltak. [4]) Mikor kapta Brankovics György az általa ádományoztatott két zempléni falut, arról semmiféle jegyzeteink nincsenek.

---

[1]) Oklevél a gróf Erdődy család galgóczi levéltárában.

[2]) Eredeti oklevél a Hanvay család levéltárában.

[3]) Fejér VII. 2. köt. 201. lap.

[4]) Eredeti hártyás oklevél a budai kam. ltárban NRA. 861. csom. 60. szám.

Ez volt az az esztendő, a melyben Brankovics legkészebb volt Hunyadit és Magyarországot segíteni; ez volt a hosszú hadjárat esztendeje, a melyben Hunyadi János Sofiáig előnyomult és öt hónap alatt 6 fényes győzelmet kivívott, és a bámuló Európa már azt várta, hogy a kereszténység azon korbeli legdicsőségesebb vitéze Konstantinápolyban fogja a békét dictálni.

Brankovics György pénzével volt Hunyadi János képes 25,000 katonát összeszerezni, a kiket ő a királyi sereggel egyesített és julius 22-én Budáról kivonult. De bármily dicsőséges volt a hadjárat, Brankovics, ki a magyar hadseregnek útmutatója volt, a Dunán át Rasciába, nem volt egészen annak eredményével megelégedve, mert nehány vára még a törökök kezében maradt. Ő azért ujra 100,000 aranyat ajánlott fel, csak hogy a háboru folytattassék, és tartományának utolsó városa is még a törökök alól felszabadíttassék. A hadjárat vége azonban ugy is már télközepébe esvén, I. Ulászló király a várostromokat jövő évre kivánta halasztani.

A következő 1444. nagy változást idézett elő a közügyekben. A török zultán követei által egész Szerbiának visszaadását ajánlotta fel a chulmi tartománynyal együtt Albania határáig, a magyarok fogságában levő natoliai pasa kibocsátásáért 70,000 aranyat, és kötelezé magát Magyarország fenhatóságát Oláhországra örök időkre elismerni. A magyar udvarnál a békeajánlatok nagyszerü vitákra adtak alkalmat. Julián bibornok a harcz folytatását ajánlotta, Brankovics a békefeltételek elfogadását; és győztes lett az utóbbi vélemény: Magyarország 10 évi fegyverszünetet kötött a zultánnal, a törökök egész Szerbiát odahagyták, és Brankovics ujra birtokba vehette tartományát.

Nem tartozik ide részletezni azon befolyásokat, melyeknek tulajdoníthatni, hogy az alig kötött béke, már augusztus 4-én a magyarok által semmisnek kinyilatkoztatott. Brankovics ezen percztől fogva csak a maga érdekét tartotta szem előtt, és pedig erkölcsileg legkevésbé védelmezhető módon. Ő nemcsak hogy a magyar hadjáratban részt nem vett, hanem az utak eltorlaszolásával Skanderbeget akadályozta is abban, hogy a magyar hadsereggel egyesüljön. Sőt nagyon vetvén

számításba, mennyire szükséges neki a zultán kegyelmét már előre megnyerni, őt a magyar hadsereg elindulásáról azonnal értesíté. A kémkedés általában Brankovics erős oldala volt, és valamint Tallóczy Frank nándorfehérvári kapitány egy 1432. évi leveléből tudjuk, hogy Brankovics György jelentéséből értesült Zinan begnek az egész török hadsereggel Magyarország déli részei felé való nyomulásáról, ugy nemcsak egy bizonyitékról rendelkezhetünk, mely Brankovicsnak titkos összeköttetéseiről a törökkel tesz tanuságot.

A fegyverszünet megtörésére a várnai csata volt a felelet november 10-én és Magyarország mind azt elvesztette, a mit az eddigi fényes hadjáratokban nyert.

Mi módon nyilatkozott ezen csapás után a Brankovics ellen támadott gyanu, nincs kellőleg felvilágositva. Hogy a gyanu ellene nem uj, kimutattam fönnebb, a midőn I. Ulászló király 1440. évben Munkács várát elvette, és pedig azért, mert a despota, kinek két fia a törökök közt van, arról gyanús, hogy a hazát sujtó török pusztitásoknak nem csak tudója, hanem helyeslője is, és mert midőn a király Magyarország kormányzását átvette, a despota minden észszerü ok nélkül, idegen országba ment és ezáltal inkább lázadásának mint hűségének jelét adta. A király azért, mig a despota hűségéről jobban meg nem győződik, Páloczy Lászlónak Munkácsot adományozza, [1]) a hozzá tartozó birtokokkal együtt. Kit aztán a leleszi káptalan be is iktatott.

Hunyadi János az összehivott 1445. évi országgyülés ideje előtt a kormányzati ügyekkel élénken foglalkozván, előbb Nagyváradon járt, azután április 14-én Böszörményben tartózkodik, mely napon *Munkács* városát *mint saját birtokát*, a szabad királyi városok szabadalmaival felruházza. [2]) Itt tehát megint hézag előtt állunk, mert mi nem tudjuk megfejteni, mi módon jutott Hunyadi János Munkács birtokába, midőn csak röviden az előtt Páloczy László iktattatott be ezen várba.

Átszállunk három év történetén és folytatjuk 1448. év

---

[1]) Tabódy József: Munkács multja és jelene, 140. lap.

[2]) Balajthy: Munkács leirása, 171. lap.

julius és augusztus hónapjaiban, a melyekben Hunyadi seregeit mindenfelől összehuzta a törökök ellen, e mellett György despotát is részvételre igyekezvén birni. Brankovics azonban a hadviselésben való részvétét egyenesen megtagadta, sőt alattomban Murat zultánt a magyar sereg erejéről, mozdulatairól és Hunyadi János szándokairól jó eleve tudósította.

A dolog ezen állása mind Magyarország, mind Szerbia nagy kárára vált. Hunyadi a 82 éves áruló despotát, minden magyarországi jószágának elvételével büntette, aztán daczára annak, hogy a pápától várt segedelem elmaradt, a Dunán seregével átszállt és Brankovics tartományát mint ellenségét pusztitotta. [1]) Ezen hadjáratot a szerencsétlen rigómezei csatavesztés fejezte be, melynek siralmas következései voltak. A szerbek minden zugban lesben álltak, várván a csata kimenetelét, azon eltökéléssel, a vert részt, bár melyik legyen az, kifosztogatni és végkép megölni. Innen magyarázható azon körülmény, hogy a magyar nemesség közül alig szabadult valaki, noha a törökök győzelmüket ki nem meriték, és Hunyadit nem üldözték. [2]) Hunyadi hosszas bujdosás után Szendrőre ért, ottléte azonban elárultatván, Brankovicsnak adatott ki, ki az egész tartományban intézkedéseket tett az ő elfogatására.

Hunyadi barátai és tisztelői rögtön összegyültek, hogy szabadságát kieszközöljék. Fenyegetés és igéret hozatott mozgásba, és végre a kiszabadítás sikerült, de oly feltételek mellett, melyek a hős kormányzó önérzetét nagyon sérték. Ugyanis esküvel kelle fogadnia, hogy fiát Mátyást Erzsébettel, Cilley Ulrik leányával házasságilag annak idejében egyesitendi, most pedig eljegyzi. A despotának különben *minden magyarországi jószágai visszaadattak,* túszúl pedig hozzá Hunyadi László küldetik Szendrőbe. [3])

Ezen egyezségi pontozatok mutatják, hogy Hunyadi

---

[1]) Teleki: Hunyadiak kora II. 74. és 81. lap. A jószágelfoglalás Chalkokondylasz és Bonfin tudósításán alapszik, de arról szóló okiratunk nincs.

[2]) Engel: Serwien und Bosnien 397. lap.

[3]) Teleki: Hunyadiak kora II. 105. Engel: Serwien und Bosnien 398. lap.

János, a háboru elején csakugyan a despota magyarországi jószágait elfoglalta volt.

A következő 1449. esztendőben a magyar országgyülésen a rácz despota és bosniai király jelentek meg, egymás elleni panaszukkal, mely ugy látszik a macsói bánság egyes részei körül forgott, a panaszt annak elintézésére bocsátván.

Ez az országgyülés foglalkozott a törökökkel kötendő fegyverszünettel is, a mire az ország kénytelen volt magát elhatározni, minthogy a külsegedelem mindenhonnan elmaradt. Brankovics György Szegeden megbizást nyert a javaslat kidolgozására, és ő ezen megbizásnak az ország más meghatalmazottjainak részvétele mellett Szendrőben megfelelt. [1])

Sem ezen fegyverszüneti feltételek, sem a Brankovicshoz való viszonya nem voltak a kormányzó inyére. Előre lehetett látni, hogy az a nemtelen mód, a melylyel Brankovics György Hunyadi fogságát kizsákmányolta, tartós békességre nem vezet és Hunyadi legkevésbé titkolta el azt, hogy magát az erővel tőle kicsikart szabadon bocsátási feltételek teljesítésére lelkiismerete szerint kötelezve nem érezi, és ezen meggyőződése még inkább meggyökeresült benne, midőn a pápa őt egy 1450. április 12 én kelt levelében a Brankovics által rá kényszerített kötelezettségek alól fölmentette.

A helyzet nagyon feszült volt, mindazonáltal még megoldást nem nyert, hanem még a következő év hátát is terhelé, a midőn is az országgyülés többi közt abban is fáradozott, hogy Hunyadit és Brankovicsot egymással kibékitse, ez által a kormányzó hatalma túlterjeszkedésének gátot vessen. [2])

A közvélemény mindinkább hangosan nyilatkozott ez állapot ellen, és Kállay Lökös János bizonyosan csak annak adott kifejezést, midőn a despotát helyzetének természetére figyelmezteté. Azonban a despota 1450. évben túlzott öntudattal azt válaszolta Kállay Lökös Jánosnak, hogy midőn ő Hunyadi Jánost elfogatta, azt teljes joggal tevé, a fenyegetésektől nem fél, ha pedig Hunyadi az ő tartományába betörne

---

[1]) Teleki II. 120—122. lap és X. 243. lap.

[2]) Hogy 1450. évben is tartatott országgyülés, tanusítják a rendek junius havában keltezett több rendbeli levelei.

és azt pusztitaná, minden megölt tyúkért egy emberfej fogna lehullani. [1])

Ugy látszik, hogy Hunyadi be sem várta az országtanács közbenjárásának eredményét, hanem már (1450.) ápril elején Nagy-Turon, Brankovics György jószágán a Tisza mellett találjuk őt, hogy a despota tisztviselőit kiüzze, és annak jószágait a maga családja számára, hadiköltség czimén elfoglalja. [2]) Munkács, Szatmár-Németi, *Asszonypataka* (rivuli dominarum) Debreczen, Böszörmény és Túr Hunyadi János egyéb birtokaihoz kapcsoltattak. Teleki ezekhez még Tokajt is számítja. [3])

Az országtanács csak junius végén, tapasztalván Brankovicsnál minden közbenjárás sikertelenségét, mondá ki Brankovics magyarországi jószágainak lefoglalását, és egyszersmind Rasciába hadjáratot határozott. A határozat alkalmával kiemelte azt, hogy a despota, midőn Hunyadi az ő hatalmában volt, tőle *Ér-Somlyó* várát és minden, ezt és más birtokait illető leveleit kicsikarta, miáltal ő hűtlenség bűnébe esett. [4])

Ebből egyuttal azt tanuljuk, hogy *Érd-Somlyó* nem tartozott Brankovics azon birtokai közé, melyek Zsigmond király első adományán alapszanak, de azt nem tudjuk, hogy mikor kapta Hunyadi ezt a várat, melyet másokkal tőle Brankovics kicsikart. Krassó vármegyének 1431. évi leveleiben Érd-Somlyó castellanusai még minden főuri birtokos megnevezése nélkül emlittetnek; és e szerint akkor Érd-Somlyó még királyi vár volt, miként a megelőző korszakban is.

Hunyadi mint a villám csapott Ráczországra méltó boszujában, és azt végig pusztitotta. A Brankovics által reménylett török segély elmaradt, sőt a zultán épen Hunyadi elbocsátása miatt Györgyön boszut akarván állani, Szerbia megtámadására készült. A megrémült Brankovics sürgős kérelmeket intézett az országtanácshoz, közbenjárását és kibé-

[1]) Kállay család levéltára.

[2]) Engel: Serwien und Bosnien 400. lap.

[3]) Hunyadiak kora II. 154.

[4]) Gróf Kemény József Kurznál: Magazin I. 3. füz. 316. l. Utána Telekí II. 106. lap.

külést kérvén. Szándoka őszinteségének jeleül a despota a fiatal Lászlót, jól megajándékozva, föltétlenül visszaküldé Hunyadinak. Az országtanács csakugyan futárokat küldött Hunyadi táborába, mire ez büntető karját nyugtatá és a Duna innenső partjára visszatért.

Mielőtt az 1450. év eseményeitől bucsút vennék, visszatekintőleg meg kell jegyeznem, hogy Hunyadit Munkács várának birtokosául láttuk ugyan, de miután 1448. évben Brankovicsnak minden birtoka visszaadatott, Hunyadi Munkács vára ellen 1450. év elején ismét mint Brankovics birtok ellen procedálhatott. A mi az egyuttal szintén említett Asszonypatakát, melynek mai neve *Nagy-Bánya*, illeti, erről, mint fönebb láttuk, csak ugy mellékesen értesülünk, hogy *Felső-Bányá*-val együtt, már 1430. évben Brankovics Györgyöt uralta. [1])

Az ország gondjai alatt Hunyadi soha sem téveszté szem elől, hogy a Brankovics György despotával való ügye még befejezve nincs, föltett szándoka volt tehát ezt végre saját és az ország érdeke szerint rendezni. Jól meggondolt cselekedete volt, hogy 1451. év elején a kormányzó főtanyájául Temesvárt szemelte ki, mert ő követeléseinek nyomatékot akart szerezni, és minden pillanatban kész volt Szerbiába betörni. Hunyadinak ezen komoly elhatározása tudva volt az országtanács előtt, és hazafias és személyes tekintetek összejátszottak, miszerint a felek közt egyezséget eszközöljenek, mely az állandóság valószinüségével bir. E czélra Garai László nádor, Ujlaki Miklós vajda, Páloczy László országbiró ajánlkoztak, Hunyadi maga részéről még Vitéz János váradi püspököt, Orbovai Lászlót és berendi Bak Jánost adá mellé jök, kik mindnyájan Szendrőn gyülekeztek össze, hol augusztus 7-én az egyezség és béke végre létrejött. A békepontok ezek: 1. A már elhatározott házasság Hunyadi Mátyás és Erzsébet, a despotának Katalin (nem Margit, mint Teleki irja) nevü leányától és férjétől Cillei Ulriktól való unokája közt végrehajtatik, és az esketés napjául 1453. évi deczember 6-ka tüzetik ki, a midőn t. i. a most 10 éves és Brankovics

[1]) Fejér X. 7. köt. 305. lap.

gondnoksága alatt levő Erzsébet életének 13-ik esztendejét elérendi. 2. Ha a despota a kitüzött időre Erzsébetet Mátyásnak át nem adná, és vele annak egybekelését nem eszközöltetné, ezen esetben Munkács Beregmegyében, Némethi, Szatmár és Asszonypataka [1]) Szatmármegyében, Debreczen és Böszörmény Biharmegyében, mely városok most mind Hunyadi János kormányzó keze alatt vannak; továbbá Kölpény, Száva-Szent-Demeter (ma Mitrovicz) Zalankemen és Zimony Szerémmegyében, Becse és Becskerek Torontálmegyében, Érd-Somlyó Krassómegyében és Világosvár Zarándmegyében, Hunyadi Jánosnak és fiainak örökös birtokába menjenek át. 3. A despotának visszaadatnak Kölpény, *Száva-Szent-Demeter*, Zalankemen, *Zimony*, Becse, Becskerek, Érd-Somlyó és Világosvár; a többi, fönnt említett birtokait, Hunyadi véglegesen megtartja. 4. A despota köteleztetik visszanyert váraiban és uradalmaiban, magyar nemes és birtokos kapitányokat tartani, azokban is, melyek most Hunyadi kezében maradtak, ha azok időközben a despota birtokába jönnének. 5. Minden várnagy esküvel köteleztetik arra, hogy ha a despota uradalmai és várai, a házasság eszközlésének elmulasztása miatt, ezen békekötés értelmében a Hunyadi-házra szállnak, a kezeikre bizott várakat és uradalmakat, a despota parancsát be nem várván, a Hunyadi-családnak haladéktalanul átadják. 6. Ha Mátyás vagy Erzsébet halála miatt a házasság létre nem jöhetne, a békesség az egyező felek közt fel ne bomoljék, és a jószágok felosztása megmaradjon a mint fönn megállapittatott. [2])

Nevezetes ezen békeszerződésben, hogy Száva-Szent-Demeter és Zimony csak most említetnek először mint Brankovics-féle birtokok; mikor kapta ezeket, nincs felje-

---

[1]) Zápolyai Imre megdicsértetik 1459. Mátyás király által, hogy mint Asszonypataka castellanusa a várat az ostromlók ellen védelmezte, és a Hunyadiak számára megtartotta, a mig Mátyás, László király fogságában volt. Ez az ostrom és védelem tehát 1457. évre esik. Zápolyai Imre a tokaji uradalmat kapja.

[2]) Teleki: Hunyadiak kora II. köt. 174. és 175. lap. A békességi oklevél X. kötet 305—312. lap., a bajor kir. levéltárból.

gyezve. Érd-Somlyó pedig eredetileg Hunyadi János egyik birtoka volt, melyet Brankovics a már mondott nemtelen módon magáévá tett; miért is a körülmények tárgyilagos felfogására mutat azon kifejezés, hogy Érd-Somlyó is *visszaadatik* a despotának.

A kibékülés jeleül Hunyadi Jánosnak és György despotának egy közös emlékérme készült. Az elölap Brankovicsot trónon ülve mutatja, fején nyilt koronával, jobbjában kihuzott karddal, baljában a kettős kereszttel ellátott almával. A körirás: *DESPO GURG.* A hátlapon a Hunyadiak czimere ezen körirással: † JOHANNES H. GU. R. UNGAR I. [1])

Az ezen békekötésben a Hunyadiak tulajdonában hagyott birtokok közt, Engel utolsó helyen említi »Világosvárt Szolnokmegyében«, de megjegyzést nem köt hozzá, Fessler azonban, tudván, hogy Világosvár akkor Zarándmegyében feküdt és vélvén, hogy a Szolnok vármegyére való hivatkozás meg nem támadható, azt állítja, hogy nem Világosvár, hanem Tisza-Varsány adatott át e békelevél által Hunyadinak, mert ez az utóbbi és nem Világosvár fekszik Szolnokmegyében, mely utóbbi vár különben már 1444. évben engedtetett oda Brankovics által Hunyadinak. [2])

A békekötésnek Spiess [3]) és Teleki által közlött szövegében Világosvár nem Szolnok, hanem helyesen Zarándmegyében fekvőnek mondatik; érdemes történetiróink Engel és Fessler tehát, kiket oly gyakran együttesen szoktunk emlegetni, hihetőleg rosz másolatot használtak. Fessler másik nézete ellenében pedig az a tény áll, hogy Brankovicsnak 1448. évben minden jószága visszaadatott és igy Világosvár is.

Hunyadi János e békesség alapján, többi közt *Érd-Somlyó* krassómegyei vár birtokába is jutott. Ezen vár az előtt Ország Mihály és János tulajdona volt, kiktől azt I. Ulászló király 1440. évben elvette, cserében adván nekik Solymosvárát a Maros jobb partján Aradmegyében.

---

[1]) Dimitrijevics: Gyurgye Brankovics. 76. lap.

[2]) Fessler: IV. köt. 694. lap.

[3]) Archivische Nebenarbeiten I. d. 173. lap.

Érd-Somlyónak ily módon említése ismét több rendbeli kérdést támaszt. Csodáljuk ugyan, hogy ezen vár már 1440. évben volt Országh Mihály és János birtokában, holott I. Ulászló király még csak 1440. évben kezdte Brankovicsot előbb Munkács vár, a következő évben a világosvári uradalom elvételével büntetni. Az aradmegyei Solymos pedig 1446. óta Hunyadi János birtoka volt, ki azt pénzen vásárolta meg Hagymási Lászlótól.

Teleki [1]) Engelre ráfogja, mintha ez utóbbi azt állitaná, hogy Hunyadi a békeszerződés által Túrt és Tokajt is nyerte volna, holott a szerződésben ezen két birtokról semmi említés nincs. Teleki nagyon sebesen olvashatta Engel művének szövegét, különben észrevette volna, hogy a mit ezen gondos iró Túrról és Tokajról mond, az nem a Szendrőben kötött békeszerződésre, hanem Hunyadinak 1450. év elején a Brankovics-féle jószágokon elkövetett harczias végrehajtásra vonatkozik.

Feltünő és megfejtetlen dolog különben, hogy Túr, Varsány és Tokaj a békeszerződésben akár mint Hunyadi, akár mint Brankovics kezében maradó birtokok nem említtetnek. Mégis mindhármat nem sokára a Hunyadi-ház birtokában fogjuk találni.

Az aradmegyei *Boros Jenő*, hogy valaha Brankovics György birtoka lett volna, erre elég nyomatékos adatot nem találtam. [2])

Mohamed zultán 1453. május 27-én Konstantinápoly elfoglalásával koronázá meg nagy hódításainak számát. Sem Magyarország, sem Szerbia részéről nem történt komolyabb lépés ezen európai csapás elhárítására. A mint előre látható volt, a nagy hódító, Magyarország felé hengergeté harczedzett

---

[1]) Hunyadiak kora II. 175. lap a jegyzetben.

[2]) Ezt megjegyzem jeles fiatal tudósunk Dr. Ortvay Tivadar ellenében (Történelmi Adattár I. köt. 118—119. lap.) ki ritka kitartással szokta a tárgyára vonatkozó adatokat kimeríteni. Ez alkalommal nagy súlyt fektet arra, hogy a Hunyadiak később mint Jenő birtokosai fordulnak elő. Fabián Gábor (Aradmegye leirása) Jenő viszontagságainak elbeszélését csak a XVI. század közepével kezdi.

tömegeit. Legelőbb is Szerbiába tört be 1454. évben, melynek lakossága mind a várakba menekedett, Brankovics György pedig Magyarországba. A zultán személyesen vezetett egy hadsereget Szendrő ellen, a hol azonban a nagy hőditó kemény ellentállásra talált, és végre is az ostromot abban hagyni kénytelen volt. [1]) Hallván a zultán, hogy Hunyadi és Brankovics hadsereggel készülnek Szerbiába, Sofiáig és Drinápolyig visszahuzódott. Ferizbég a Morava parján Kruschevatz táján visszamaradt, hogy innét egész Szerbiát hóditsa meg. De erre neki Hunyadi időt nem engedett, mert négy nap alatt Szendrőtől Kruschevatzig repült, hol a török hadsereg, megpillantván és felismervén Hunyadinak félelmet terjesztő zászlóit, szerteszét futott.

Hunyadi 1455. évre fölötte szép és hasznos tervekkel foglalkozott, de azok valósitása meghiúsult Frigyes császár tétlenségén és Cilley Ulrik ármánykodásán, ki az ifju László királyt vezérelte.

Brankovics hiába sürgette Győrött a magyar segélyt, hiába ajánlott 10,000 katona kiállitását saját költségén — végre is kénytelen lett Szendrőbe visszamenni és ott bevárni azt a sorsot, melyet számára Mohamed lesz rendelendő.

De Brankovics nem békességes indulattal tért haza Győrből és Budáról. Embereinek azt a parancsot adta ki, hogy akárhol szerb földön valamely Szilágyit találnak, azt elfogják, és élve vagy halva hozzá kisérjék. [2]) Hallván egy alkalommal a despota, hogy Szilágyi Mihály és öcscse László nándorfehérvári kapitány négylovas kocsin kiindultak, hogy a vár környékét szemle alá vegyék, lesből őket orozva megtámadtatta. A veszedelmet látván Mihály, azonnal lóra pattant és menekedett, László azonban sok szurással holtan hagyatott hátra. [3])

[1]) Teleki: II. 341. lap.

[2]) Szerb irók persze azt állitják, hogy Brankovics ezen rendeletének oka abban volna, mintha Hunyadi János odautasitotta volna sógorait Szilágyi Mihályt és Lászlót, hogy a mig a despota figyelme a török háborúval és pestissel lesz elfoglalva, vegyék el tőle a neki rendelt területeket, és ha lehet, fogják el őt, hogy a tervezett háború alatt akadályt ne okozhasson.

[3]) Dimitrijevics Milan is többször idézett munkájában vallja, hogy az orvtámadás a szerbek részéről történt.

Szilágyi Mihály el volt határozva ezen gyalázatos tettért boszút állani. És erre alkalmat talált. Midőn Brankovics 1455. év végén a maga várait beutazta, Szilágyi a Száva mellett, a Kupinovo-ba (Kupinik) bemenni szándékozó despotára deczember 17-én belgrádi őrségének egy részével rácsap, és öt nyakas ellentállás után fogolylyá teszi. Brankovics ezen vivásban jobb kezének két ujját veszté, melyekkel annyiszor hamisan esküdött. [1])

Brankovics György a maga kiszabadításáért Torontálban a *becsei*, Krassóban a *somlyói* [2]) uradalmat ajánlotta Szilágyinak, ki azonban a Mátyással való terveit magasabbra tartván a személyes indulatnál, és annak inkább barátokat kivánván szerezni, a despotát nemcsak szabadon bocsátá váltságdij nélkül, hanem vele egyezségre is lépett.

Ezen egyezséghez később, t. i. 1458. augusztus 20-án Mátyás király hozzájárult azon feltétel alatt, hogy ha a despota fiai felségsértésbe esnének, vagy magtalanul elhunyná-

---

[1]) Hogy mindez 1455. év végén történt, ezt Dimitrijevics Milan kritikai érvekkel bizonyítá. Ez idő mellett tanuskodnak valamennyi szerb kronisták, és tudván azt, hogy Hunyadi János 1456. év augusztus 11-én meghalt, méltán lehet mondani, hogy ezen események még az ő életében történtek, miként azt V. László király is az ő 1457. márczius 21-én kelt levelében állítja. A Schaffarik által közlött kronikás deczember 17-ét nevezi mint azt a napot, a melyen a despota elfogatott. Ugyanazt bizonyítja ezen események egy kortársa, az ostrovicai eredetü Mihajlo, ki mint török katona a Belgrád körüli egész viadalt a török táborból nézte és határozottan kimondja, hogy a despota megtámadtatása Szilágyi által még Hunyadi életében történt, és hogy ezen pártszakadás szemlélete hozta Mohamedet azon gondolatra, hogy Belgrádot megtámadja. Hazai iróink közül Pray már nagyon közel volt a valósághoz. Ő ugyan az 1766. évben megjelent Annales III. köt. 199. lapjáu a főnnebbi eseményeket még 1457. évre teszi, de az 1801. évben megjelent munkájában: Historia Regum Hungariae II. köt. 363. lap, előbbi állítását 1454. évre igazítja, a mi még nem a teljes pontosság ugyan, de tény, hogy a főnnebbi eseményeket szintén Hunyadi János élte korába teszi.

[2]) Nem Becskereket és Somlyót, mint Engel irja: Serwien 411. lap, mert Mátyás királynak 1458. évi levele szerint, Becskerek csak azon esetben nézett Szilágyi Mihályra, és Becsével és Somlyóval jön vala az ő birtokába, ha Brankovics utódjai, bizonyos feltételeknek meg nem felelnek.

nak, vagy Galambócz várát a töröknek átadnák, vagy bár miként elsajátitanák, ez által Becse vára, Becskerek oppidum, és Somlyó vára azonnal Szilágyi Mihályra örökségi joggal szálljanak. [1])

A zultán most Nándorfehérvárt vette czélba, és hóditó öntudatában már csak két hónapra vélte kitüzhetőnek azt az időt, midőn Budán fogja parancsait osztogatni. Elég lesz itt csak érinteni, hogy Hunyadi 1456. évben Nándorfehérvár alatt legszebb győzelmeinek egyikét, de nemsokára halálát is találta, hogy Brankovics azonban, noha a hozzájárulása nélkül aratott győzelmek folytán, majdnem egész országát ismét visszanyerte, megint a törökök felé fordult, a zultántól most, midőn annyira megaláztatott, jobb feltételeket, sőt vele teljes kibékülést remélvén.

A legnagyobb fény mellett, a legnagyobb árnyék. A csatatéren diadalok, — otthon a hős vezér nagy alakja mögött, ellene szőtt ármányok. Midőn a dicső vezér elhunyt, a Brankovics és Cilleyek közti egyetértés a Hunyadi-ház megdöntésére határozottabb szint öltött. Cilley, egy a despotához irt levélben annak Hunyadi János fiainak fejét igérte küldeni. Ezen felfedezés kényszerítette a Hunyadiak barátait elhárító lépésekre, és Cilley Ulrik kardjaik alatt kiadta annyi szerencsétlenség forrásául szolgáló lelkét.

A nándorfehérvári fényes győzelem, és a hős Hunyadi János halálának esztendejében, Brankovics György despota is meghalt, [2]) kinek eseménydús élete valóban nem igaz gyön-

---

[1]) Mátyás király oklevele a budai kamarai levéltárban, NRA. 688. csom. 46. sz. Kaprinai: Hungaria diplomatica II. 195. lap.

[2]) A halálának idejét megállapító adatokat Teleki állította össze, III. köt. 76. és 77. lap. Ezekből Teleki a lehető legjobb következtetéseket huzta ki, azonban mindezen adatok nem elengedők Brankovics halála idejének szorosabb meghatározására. — A zavart még növeli III. Calixtus Pápa 1457. év márczius 14-én kelt levele, melyben S. Angeli János bibornok-követnek meghagyja, hogy Ráczországot a szentszék nevében birtokba vegye, az ellentállókat pedig kiátkozza. Cum — irja a pápa — sicut fidedignorum relatione intelleximus, quondam..... despotus Rasie, sicut domino placuit, debitum naturae persolvit. (Theiner: Monumenta hist. Hungariae II. 308. lap) Ha a pápának már a fönnebbi

gyét képezi e korszaknak. Meghalt egy évvel a Szilágyi Mihály elleni vivása után, állitólag azon sebek következtében, melyeket akkor nyert. Ezt azonban oly határozottan, mint némely iróink, nem állitanám, és sokkal természetesebbnek tartom, halálának okául azt hozni fel, hogy Brankovics élte korának már 90-ik évét lépte át.

Szemle alá vevén most, hogy a despota eredeti magyar uradalmai, közvetlenül és rövid időre halála után, hová tartoztak, azt találjuk, hogy:

Zalankemen a Hunyadiak kezén maradhatott, mert Corvin János herczeg, Mátyás király fia, még 1498. évben panaszt tett az országgyülés előtt, hogy néhai Kinisy Pál neki Zalankemen várát vissza nem adta, hanem valamely Gerébnek átengedte. [1])

Kölpény vagy Kulpin szerintem régenten Szerémmegyében feküdt, ma a bródi határőrezred területén Nagy- és Kis-Kopanicza a Száva közelében, Sprunner történeti térképén Magyarország XV. századi állapotáról: Koppany. Engel magyarázata, hogy Kewlpin vagy Kulpin a szláv Kupinnik, mely a Mlaka folyó mellett Sorello határánál fekszik, semmi

napon tudomása volt a despota haláláról, vajjon mely időre kellene tennünk Szilágyi Mihálynak orv megtámadtatását Brankovics által, az utóbbin vett megtorlást, elfogatását, szabadonbocsátását, és nyert sebeiben sinylődését, ha az eddigi nézet szerint a Brankovics és a Szilágyiak közti összekoczczanást 1457. év elejére teszszük? Mindenki érzi, hogy az idő szorongatja az eseményeket, és hogy ennélfogva a Belgrád előtti összekoczczanást sokkal korábbi időre kell tenni. A pápai évszámban itt hibának kell lenni — noha betüvel van kiirva — mert azon záradék: Pontificatus nostri anno tertio, nem 1457., hanem 1458. évszámnak felel meg, III. Calixtus 1455. április 8-kán kezdvén meg pápaságát. — Horváth Mihály Brankovics György halálát 1458. év elejére teszi. (Magyarország történelme. Második kiad. II. 425. lap.)

A szerb krónikások szerint nincs kétség benne, hogy György despota 1456. év deczember 24-én halt meg, és ezen állitással összevág V. László királynak 1457. év márczius 21-én kelt azon levele, melyben a nagy Hunyadi János életét sok vétek lánczolatának festi, és azon összeütközést Szilágyi Mihály és Brankovics közt, melyben az utóbbi jobbjának ujjait veszíté, ugy adja elő, mintha ez még Hunyadi János életében történt volna. (Teleki: Hunyadiak kora X. 548. lap. és II. köt. 498. és 499. lap.)

[1]) Hazai okmánytár IV. köt. 441. lap.

utbaigazítást nem nyujt. [1]) Csodálnom kell még itt Szücs István Debreczen város monographusának állitását (I. köt. 71. lap) mely szerint Lippa = Kewlpen. Utóbbi birtokosát, a ki a despotát követte, nem ismerjük, János despota a törökök sok beütése miatt, székhelyét Kewlpenből a felső-szerémi Bersakovo-ra tette át.

Becséről nem egész bizonyossággal lehet mondani, hogy Brankovicstól a Hunyadiakra ment volna át. Tény azonban, hogy Mátyás király 1458. szeptember elején a becsei várnagyoknak és a *rácz despota uradalmaiban* a Tisza mindkét partján levő vám- és révfelügyelőknek megtiltá, hogy a szegedi polgárokat, ugy miként a despota által nyert szabadalmukban kijelentetik, semmiféle fizetésekkel ne terheljék. [2])

Világosvárát és a hozzá tartozó egész uradalmat Mátyás király 1464. évben Báthory Andrásnak, Istvánnak és Lászlónak adományozta; de ők annak birtokába rögtön nem léphettek. Ezen uradalom t. i. valamint Túr és Varsány, horogszegi Szilágyi Mihály özvegyénél, Margitnál maradt, és Mátyás király az özvegynek 1461. évben 7000 arany forintért beiratta és elzálogositotta. [3]) A fönnevezett három Báthory testvér 1464. évben Dénes esztergomi bibornok-érseknek az esztergommegyei Köbölkut és komárommegyei Ravazkező és Ujfalu falvakat elzálogositják, hogy Világosvárát lindvai Bánfy Pál és neje kezéből kiválthassák. Neje t. i. a Báthoryak nővére és Szilágyi Mihály özvegye volt, a Báthoryak igen soká birták Világosvárát.

Tokaj a Hunyadi családé volt. Bizonyitja ezt Hunyadi László beszterczei gróf és királyi tárnokmester 1457. márczius 4-én — tehát még Brankovics életében — kiadott levele, melyben Bakos Pál tokaji várnagyának roszalja, hogy a bártfai polgároktól vámot vett. [4])

---

[1]) Engel: Serwien und Bosnien 449. lap.

[2]) Történelmi Adattár Csanádegyházmegye hajdana és jelenéhez. Szerkesztik Orthmayer és Szentkláray I. 311. lap.

[3]) Budai kam. ltár. Margit özvegy Diód, Világosvár várat, Túr és Varsány oppidumot esküvel és levéllel adta át Mátyás királynak.

[4]) Wagner: Diplomatarium Sarosiense 118. lap.

Bizonyos levén e szerint, hogy a Hunyadiak birták ez évben Tokajt, és pedig az 1451. évben György despotával kötött szerződés alapján, rejtélyesnek tünik fel az a körülmény, hogy Mátyás király 1459. évben a tokaji uradalmat Brankovics Istvántól elveszi, és csak igy adományozza azt, anyja Szilágyi Erzsébet és az ország főrendeinek hozzájárulásával, Zápolyai Imrének. Fel kell tennünk, hogy 1457. év óta a tokaji uradalom a despota családjának visszaadatott, oklevelek hiányában azonban azt biztosan állitani nem lehet. Érdekes Mátyás király 1459. évi, Zápolyai Imre javára szóló adománylevelében azon pont is, mely Tomassevits István bosniai király fiát hütelennek nyilatkoztatja, és őt, ki a jövendő rácz despota lett volna, »et ad quem illa bona que quondam, *despotorum* Rasciae fuerunt, devolvi debebant« (és a kire ezen, a rácz despo*ták* birtokaihoz tartozó jószágok lettek vala szállandók) szintén a tokaji uradalomból kirekeszti. A despoták örökösödési joga magyarországi jószágaikban itt világosan el van ismerve, és igy fel szabad tennünk, hogy Brankovics György nem volt minden magyarországi uradalmának első szerzője, hanem hogy egyet-mást, elődjétől Lazarevics Istvántól is örökölt. Midőn Mátyás király a tokaji uradalomhoz tartozó jószágokról igy szól, hogy ezek hajdan a rácz despo*ták*é voltak, (quae quondam despo*torum* Rasciae fuerunt) elég világosan mondja, hogy Lazarevics is birta Tokajt, mert Brankovics György előtt csak Lazarevics volt az a despota, ki egyszersmind magyarországi birtokos is volt.

Mátyás király többször idézett levele szerint Tokajhoz még a tiszai révjog tartozott. Továbbá Tarczal és Rátka fele, és az ottani vámnak fele. Koldo, Tálya, Keresztur, Kisfalud, Szeg és Vámosujfalu, a fél vámmal; Ladány, Őszed, Csergő, Mád, Karacsa, Páczin, Fejő, Szentmiklós és Bőd, azonkivül Zombor területének némely része Zemplénmegyében, Szántónak fele Abaujmegyében és Ároktő Borsodmegyében.

Mint a király mondja, Tokaj várát és a hozzátartozó uradalmat Brankovics György Hunyadi Jánosnak engedte át, azon 10,000 arany forint megtérítéseül, melyet Hunyadi János sajátjából fordított a despota érdekeinek és ügyeinek javára.[1])

[1]) Hártyás oklevél a magyar tudományos akadémia kézirattárában.

Itt a király valószinüleg a volt kormányzó által 1450. évben tett költségekre céloz. Hogy Tokaj az 1451. évi szerződésben Brankovicsnak vissza nem adatott, tudjuk.

Ez alkalommal legyen megemlítve, hogy Zsigmond király még 1412. évben Tokajnak ura volt, ismervén levelét, melyet ez évben »vicecastellano suo de Tokaj« czímzett, a miből világos, hogy itt már akkor vár létezett.

Ez igy lévén és a fönnebbiekből világosan kitünvén, hogy Brankovics előtt már más despota birta Tokajt, ki nem lehet más mint Lazarevics István, még mindig megoldásra vár az a kérdés, vajjon mely időben jött Tokaj az utóbbinak birtokába?

Munkács várát Hunyadi János majd birta, majd visszaadta Brankovicsnak. Az 1451. évi szerződés alkalmával Hunyadi János Munkácsot birta, és ugyanezen szerződés erejénél fogva megtartotta. Özvegye, a hőslelkü Szilágyi Erzsébet, mint örököse, holtig volt annak birtokában, kitől aztán Mátyás királyra szállt.

Tálya és *Regécz* soha sem voltak a Hunyadiak kezén, legfeljebb 1448. év elején, midőn Hunyadi János a despota árulását, jószágainak elfoglalásával büntette. Hogy kire jutott a két vár közvetllenül Brankovics halála után, nem tudjuk. Említtetik 1469. évben Roskoványi Tamás mint tályai várkapitány, de azért a vár urát még sem ismerjük. [1]) Brankovics György már 1433. évben Sexthy Mihályt mint a maga tályai castellanusát említi, meghagyván Debreczen városának, hogy a despotát illető adót, nevezett castellanusnak beszolgáltassák. Castellano nostro in Tálya et Comiti nostro, mondja a despota, Debreczen városa levéltárában levő rendeletében. (A Sexthy név ellen kételyünk van, még bizonyosabb, hogy ezen ember nem Capellanus volt, mint Szűcs István egy rosz másolatot követve ir, hanem Castellanus.)

Szatmár és *Németi* az 1451. évi szerződés alapján Hunyadi kezében maradván, utána Mátyás király vette át a két város birtokát. A király 1460. évben Charnavoday Egyednek megkegyelmezett azon hatalmaskodásért, melyet a szatmári

[1]) Szirmay: Notitia comitatus Zempliniensis 160. lap.

kir. kastély építésének alkalmatosságából elkövetett, a miből kitetszik, hogy itt királyi vár építtetett. [1]) *Felsőbányát* is 1464. évben erősítette Mátyás király. Lesz azonban alkalmam Szatmár egyéb viszonyairól alább véleményemet elmondanom. *Asszonypatakát* 1459. évben Szilágyi Erzsébet kezén találjuk.

Böszörmény nem fordul elő sem Szilágyi Erzsébet, sem Corvin János birtokai közt, noha bizonyos, hogy 1450. évben Hunyadi János e várost többi birtokához kapcsolta. Ki vette át a Hunyadiak kezéből, nincs feljegyezve. Böszörmény, ugy látszik, nem tartozott Lazarevics István despota birtokaihoz, minthogy ezen oppidumot Zsigmond király még 1415. évben magáénak tekinti és a városnak szigoruan meghagyja, hogy Kállai Lökös Miklósnak egy Székely Márton nevü jobbágyát, minden holmijával hozzá küldje vissza Kállóba.

Debreczen oppidumot [2]) Szilágyi Erzsébet éltefogytáig tartotta és a hűséges várost kegyeivel árasztotta el. Utána Corvin János herczeg birtokává lett, halála után az ő özvegye Frangepán Beatrix örökölte, ki azt aradíjul leányának Erzsébetnek rendelte, mint kit a Mohácsnál elesett Zápolyai Györgynek jegyezett el. Erzsébet azonban az egybekelés előtt meghalván, a király Debreczent 1507. óta magvaszakadás czímén igénybe vevén, a várost Szakmári György pécsi püspöknek adományozta, [3]) de már 1510. évben Zápolyai Jánosnak engedte át a király.

Túr (avagy Mező-Túr, máskép Nagy-Túr) és *Tisza-Varsány* sorsa ezen korszakban mindig együttesen jár. Mátyás király e két várost még koronáztatása előtt adományozta Kállay Pálnak és Parlagi Györgynek, mindkettő udvari lovag, ki magát a csehek és törökök elleni háborukban, nevezetesen

---

[1]) Szirmay: Szatmár vármegye esmérete I. 154. lap.

[2]) Szabolcs vármegye 1416. évben bizonyítja, hogy nemes Zeleméry Mihály Lászlót »Comitem Camerarum Salium Regalium de Debreczen« zeleméri jószágrészének használatától eltiltotta. (Kállay levéltár N-o 793.). Ebből kitetszik, hogy Debreczen még nem volt a despota birtoka.

[3]) Szűcs István: Szabad kir. Debreczen város történelme I. 95. l.

Bosniában kitüntette. A király a két várost 1464. évben Kállaynak és Parlaginak ujra adományozza és megjegyzi, hogy azok ez előtt a rácz despoták birtokai voltak, de a kiktől azokat hűtlenségük miatt, és mert Ráczországgal együtt a törökhöz szítottak, elvette. [1]) Minthogy a király itt több hűtlen rácz despotáról beszél, ezt csak ugy lehet magyarázni, hogy Túrt és Varsányt Brankovics György után, fia István is birta, kit a király, mint látni fogjuk, másképp is büntetett. Később Túr és Varsány ismét a Hunyadi házhoz került, mert e városok Corvin Jánosra jutottak örökségi uton. A herczeg 1491. évben a két város felét Derencsényi Imre volt jaiczai bánnak és fiának Pálnak adományozza; a következő évben az egész birtokot ugyancsak Derencsényi Imrének és fiainak Pálnak és Györgynek 8000 arany forintért eladja. [2])

Szemlét tartván ily módon Brankovics György magyarországi birtokai fölött, még egy pár birtokáról kell szólnom, melyek eddig semmiféle combinatióban elő nem fordultak. Zsigmond király ugyanis 1433. évben Brankovics György rácz despotát igen komolyan megrójja azért, hogy Bártfa városának polgárai régi szabadságaik daczára, a despota vámszedői által *Bath*, Tokaj, Böszörmény, Debreczen, Szatmár, *Vári, Szász* és Munkács városokban megvámoltatnak. A király hivatkozik ez alkolommal a Brankovics György javára kiadott és a fönnebbi vámjogot körüliró adománylevelére, mely előttünk ismeretlen, de a király hivatkozása kétségtelenné teszi, hogy már 1433. év előtt létezett királyi adomány Brankovics javára, és pedig oly birtokokról, melyeket Turóczy és Timon nem említenek. [3])

Vajjon a fönnebbi *Báth,* a hontmegyei város, más adatok hiányában nem merném eldönteni. *Vári* azonban és *Szász* avagy Lompertszásza, ma Beregszász, tudvalevőleg ma is Bereghmegyében találtatnak. Ezekről is az a tudomásunk, hogy Szilágyi Erzsébet özvegységi birtokaihoz tartoztak,

---

[1]) Eredeti oklevél a Kállay-féle, most a Nemzeti Muzeumban levő levéltárban.

[2]) Oklevelek a budai kam. ltárban.

[3]) Fejér: X. 7. köt. 457. 458. lap.

minthogy 1462. és 1463. évi levelekben Munkács, Lompertzaza, Vári stb. mint Erzsébet birtokai említtetnek. [1]) Valószinüleg Munkácscsal együtt jöttek a Hunyadiak birtokába.

A birtokviszonyokat eddig annyira részletezvén, a menynyire azt a hozzáférhető adatok lehetővé teszik, szükségesnek tartom egy pár szót azon közjogi állásról is mondanom, mely a rácz despoták Magyarországon való jószágbirtoklásából kifejlődött.

A despoták sokkal korábban lettek Magyarország nagybirtokosai, mint azt a közhiedelem eddigelé föltette.

Lazarevics István szerb herczeg, ki Manuel görög császárral együtt a XV. század első éveiben a török zultán fönhatóságát elismerte, Manuel által rácz despota czimével megtiszteltetett. Lazarevics azonban utóbb nemcsak a törökök, hanem saját rokona, Brankovics György által is szorongattatott ugy, hogy végre kénytelen lön, Zsigmond király segedelmét igénybe venni. Zsigmond király erre kész lévén, Sandal bosniai vajdát sereggel Szerbiába küldte, ki onnét a törököket szerencsésen kiverte, »cum illustrissimo principe Despota totius Regni Rasciae, fideli nostro« — a mint Lazarevics Istvánt most a magyar király czimezte.

Ugy látszik azonban, hogy Lazarevics István, ki később is hűségesnek mutatta magát a magyar állam iránt, ez időben még különös szolgálatokat tehetett Zsigmond királynak, mert nem sokára őt mint magyarországi birtokost találjuk, sőt Zsigmondnak 1423. évben Ulászló lengyel királylyal és Witold litváni herczeggel, kötött szövetségről szóló ünnepélyes levelének záradékában, a nádort és minden világi főurat megelőzve (Cilley Hermant kivéve) Stephanus regni Rasciae despotus megemlitése tünik föl. [2])

Szirmay Antal azonban már 1411. évből közli Zsigmond királynak egy levelét magyar fordításban, mely szerint a király a rácz despotának »ugy hozván magával az ő hivsége, ez iránt kelt más levelünknek ereje szerint *uj királyi adományképen*« Szatmár és Németi városokat, azonkivül Asz-

[1]) Teleki: Hunyadiak kora XI. 38—44. lap.

[2]) Fejér: X. 6. köt. 536. lap.

szonypatakát, Felsőbányával együtt, az arany- és ezüstbányákkal és pénzverési joggal által adja.[1]) Nem ismerjük, fájdalom ezen oklevélnek sem eredetijét, sem lelhelyét, és igy idejét biztosan meg nem határozhatom. De elfogadván a szöveget, a miként kaptuk, félre nem lehet ismerni, hogy István despota, már jóval 1411. év előtt nyerte Zsigmond királytól Szatmár, Németi, Asszonypataka és Felsőbánya városokat, a tartozandóságokkal együtt, miután a király maga egy korábbi adománylevelére hivatkozik; mindazáltal a despota csak 1411. évben iktattatott be ezen jószágokba, a leleszi convent jelentése szerint.

Szatmár városához, Szirmay szerint, tartoztak akkor Réztelek, Jóstelek falvak; Szent-Eged és Zemermén puszták. Németi városa, Zemeretelke, Peratelke, Chiaholcztelke puszták; Hidegkút, Feketefalu, Kékes, Thükes, Oroszfalu,

---

[1]) Szirmay: Szatmár vármegye esmérete I. 151. 152. lap. Szücs István: Debreczen város történelmében 71. lapon Szirmaynak azon adatát, mintha Vuk György despota 1411. évi szept. havában iktattatott volna be magyar birtokaiba, oda véli igazitandónak, hogy ez nem akkor, hanem 1421. évben történt volna a leleszi convent által, okul adván, hogy akkor még Vuk György (azaz Brankovics György) nem volt szerb fejedelem, élvén még az ő nagybátyja, t. i. Lazarevics István. — Vajjon mit gondol Szücs István, mikor halt meg Lazarevics despota? Kár volt Szücs Istvánnak nem tudni, hogy Lazarevics még csak 1426. évben kötötte Zsigmond királylyal a tatai szerződést, a mely Brankovics Györgynek a despotai méltóságot biztositotta Szerbiában. Azt bizony tudnia kellett volna a debreczeni városi levéltár oklevelei nélkül is. Egyébiránt miért nem mondja Szücs István nyiltan, hogy nem az ő combinatiójának eredménye az, miszerint Lazarevics István már 1421. évben meghalt, hanem hogy e részben Katonát követte? Az érdemes Katona csakugyan szintén irja: quod Georgius hic Brankovitzius, post mortem avunculi sui, Stephani Bukovitzii (értsd Lazarevics Istvánt) *quae contigit anno superiore 1421.* tam potens evaserit, ut idmodi permutationes facere potuerit. (Historia crit. XII. 395. lap.) Azonban Katona mentségére legalább az szól, hogy még nem olvashatta a tatai szerződés szövegét Fejér Codexében. Egy 1452. évi levelében azt irja Hunyadi János, hogy Felső-Bánya városában Boldogasszony templomából egy orgonát elvitetett, miért is a várost azzal kármentesiti, hogy a város részéről évenkint a nagybányai kamarába fizetendő, az aranybányák után járó hegyvámot annak örökre elengedi. Hunyadi itt Felső-Bányát nem nevezi az ő városának — Civitatem nostram.

Sándorfalva, Gyurkefalva, Surgianfalva és Duravicza falu és Halfalva puszta.

A szatmári birtokokkal nevezetes politikai jogok is jártak, melyekről érdekes felvilágosítást nyerünk István rácz despota saját, több rendü eredeti leveleiből, melyek mind a Kállay család levéltárában — most a nemzeti Muzeumban — találhatók és melyek, miután feltétlen hitelességüek, a chronologiai homályt lényegesen eloszlatják.

István despotának egyik levele kelt Krusováczon 1417. augusztus 5-én és szól az erdélyi püspöknek, panaszolván, hogy ez utóbbi remetei Himfy Istvánt, a despotának tisztviselőjét Szatmár és Németi városokban perbe vonatta, és megbirságolta azon okból, mert Himfy István neki az adótizedet ki nem szolgáltatta. A despota kéri tehát a püspököt, hogy a főnebbi ügy végett Himfyt ne terhelje, és minthogy soha nem hallotta, mintha a püspöknek oly adótized járna és a király a despotának Szatmárt és annak adóját adományozta, ezt az ügyet a király eldöntésére bocsássák, ha az majd haza jön. [1])

Négy más levele a despotának Nándorfehérváron kelt ugyan ez évben október 28-án. Az egyikben István despota Nagybánya városának meghagyja, hogy a hozzájuk jövő Himfy István mesternek, kit a despota a maga tárnokmesterének nevez, segítségére legyenek Miklós szatmári polgár, Abraham fiának, bár hol található vagyona lefoglalásában. Mit ha nem tennének, hűtlenségi bűnül fogna tekintetni. A többi levelekben is István despota következetesen a maga tárnokmesterének nevezi Himfy Istvánt, Péter fiát. Egyszer általánosan ajánlja Himfyt Szatmár és Németi városoknak, hogy neki hitelt adjanak, az általa a despota részéről előadandó ügyekben. Majd ismét meghagyja a két városnak, hogy jámbor viseletü esküttéket válaszszanak, kik midőn Himfy István oda jövend, hogy a tárnokok módjára (juxta consuetudinem et modum tavernicorum) törvényszéket tartson, őt az

[1]) A tizednek ki nem adása miatt Geréb László erdélyi püspök 1501. évben a szatmáriak részére a misemondást, gyóntatást, az oltári szentségek kiszolgáltatását, az egyházi temetést eltiltotta, s a halottakat temetés nélkül büszhödni hagyta. (Palugyay.)

igazságszolgáltatásban és a panaszok elintézésében támogassák. Végre meghagyja, Szatmár és Németi városoknak, hogy miután közülök nehányan 150 arany forintot a királyi adóból maguknak bitoroltak, és ezt a pénzt most is maguknál tartják, nyomozzák ki az illetőket és szolgáltassák azt vissza; különben kegyvesztéssel fenyegeti őket. [1])

A despota mindig Isten kegyelméből ráczországi despotának czímezi magát, Szatmárt és Németit a maga városának lakosait a maga polgárainak és hospeseinek, Himfyt a maga tárnokmesterének nevezi.

Ismeretes előttem még ezeken kivül István rácz despotának két évnélküli levele, mely szintén tanulságos; az egyik kelt Batochynában szerdán, pünkösd ünnepe után, és szól Himfy Istvánnak és Benedeknek (Stephano filio Petri, et Benedicto filio Heem) kiket a despota a maga szatmári ispánjainak *(Comitibus nostris de Zathmár)* nevez, meghagyván nekik, hogy sietve jöjjenek hozzá hadra készen. A másik Nándorfehérváron kelt Szent-Mihály nap utáni nyolczadán, ebben a többször nevezett Istvánnak, Péter fiának (*Comiti nostro* de Zathmár) egy Hans nevü harangöntőt ajánl. Ezen Himfy István a már idézett 1417. évi levelek egyikében a despota által Comes et familiaris noster, és magister Tavernicorum neveztetik.

Látjuk mindezekből, hogy István rácz despota Szatmár vármegyében nemcsak főuri nagybirtokos volt, hanem a megyét mintegy hűbérben tartotta, és hogy Himfy István 1417. évben az ő főispánja volt. Az emlitett két, évnélküli levelek egyikéből azt tanuljuk, hogy nem csak Himfy István, hanem vele együtt Himfy Benedek is volt a despotának szatmármegyei Comese. Miután Himfy Benedek 1420. évben már nem volt az élők közt, a kérdéses levelet 1411. és 1420. évek közé kell tenni. Ezen időszakban Szirmay munkájában Szatmár vármegyéről főispánok nem neveztetnek.

---

[1]) Mind ez oklevelek a Kállay-család levéltárában. Öt kétségtelen hitelességü levél 1417. évből István despota által lévén kiadva, melyekben Szatmár és Németi városok birtokosaként szerepel, a Szirmay által közlött adománylevél 1411. évi keltezésében sem lehet főnnakadni.

Ezen példa nem áll magányosan. A Kállay levéltárban ugyanis egy szintén 1417. évi oklevelet fedeztem fel, t. i. Torontál vármegyének egy kiadványát, mely már mint olyan nagy ritkaság, de nevezetes más tekintetből is. Az oklevél, mely azt bizonyítja, hogy Csépi Jakab özvegye ügyvédeket vallott, igy kezdődik: »*Nos Brayan* . . . . . *Rascie vice Comes* et Judices nobilium Comitatus de thurontal stb.« Ezen szavak után »Nos Brayan« után az oklevél meg van csonkítva. Szerintem azt igy kell kiegészíteni: Nos Brayan *(Stephani despotae)* Rasciae vicecomes stb. Ily módon rávezettetünk, hogy Lazarevics István rácz despota Torontál vármegyében is hübéri jogot gyakorolt, ott is a törvényhatóság tőle függött. De ha a despotának ez a hatalma Szatmár vármegyében kevésbé feltünő, hol mint láttuk, nagy uradalmakkal birt. kevésbé érthető az Torontál vármegyére nézve, minthogy eddigi tudomásunk szerint Lazarevics Istvánnak itt semmi jószágai nem voltak.

A kérdés csak ugy fejthető meg, ha felteszszük, hogy Lazarevics István nem csak Szatmár vármegyében előzte meg Brankovics Györgyöt nagy jószágok birtoklásában, hanem Torontál vármegyében is. Brankovics György talán örökösödési joggal követte István despotát Becse és Becskerek birtokában Torontálmegyében; e két uradalom legalább nem említtetik azok közt, melyek neki Nándorfehérvárnak az ő részéről való átadása után Magyarországon adományoztattak, mégis Becse — a nélkül, hogy különben tudnók, miként került az ő birtokába — Brankovics által veronai Birini Pálnak engedtetett át.

Mily terjedelmü volt az a jog, melyet György despota a szátmári főispán kinevezésében gyakorolt? arra egyenesen adatunk nincs, azonban feltennünk szabad, hogy e részben Szatmármegyében a viszonyok hasonlók voltak, mint Külső-Szolnokmegyében, a hol, mint láttuk, Brankovics György a fontos Túrt és Varsányt birta.

E viszonyt érdekesen világositja I. Ulászló király Pyrotha bolgár városban 1443. november 22-én kelt és eredetiben Körmöczbánya városi levéltárában található levele, [1])

[1]) Közli Balássy Ferencz a Századok 1675. évi folyam. 251. lapján.

melyben Brankovics György despotának megengedi, hogy a külső-szolnoki főispánságra, melyet azelőtt néhai Kátay László viselt, a maga emberei közül a kit akar válaszszon vagy ajánljon, kit azután a király, tetszésének tartamára e hivatalban megerősíteni fog.

Ezen utóbbi kitétel: »tetszésünk tartamára« (durante nostro beneplacito) valamint a királyi levél azon kifejezése, hogy az említett kijelölési engedély csak *a mostani esetre* szól (*hac vice* eligere et nominare valeatis), eléggé megérteti velünk azt, hogy itt sem a tatai szerződésből folyó jogról lehet szó, sem arról, hogy Brankovics magyar zászlós uri, vagy nagybirtokos minőségénél fogva ily jogot gyakorolt volna.

A királyt ezen engedély megadásában egyedül csak politikai és opportunitási indokok vezérelték, a melyek nagyon helyén lehettek ott, a hol Brankovicsnak főbirtokai ugyszólván összetömörülve valának.

Máskép állott a dolog Krassó vármegyében. Ottan ugyanis Brankovics Györgynek szintén voltak birtokai, nevezetesen Vaja és Dragalyolch falvak, melyek különben ma már nem léteznek; de nem lévén jelentékenyek, a despota itt nem is vergődhetett fel törvényhatósági képviseletre. Krassó vármegye 1431. évben szombaton Szentgyörgy napja után azt irja, hogy Himfy László emberei a despota egy jobbágyát megkárosították, a miért is az érd-somlyai castellanusok eskületételre megidéztettek. Említtetik ez alkalommal Érd-Somlyó, de nem mint a despota birtoka, mert a fentebb közlött adatok szerint Brankovics Érd-Somlyót csak az ő fogságába került Hunyadi Jánostól 1448. évben csikarta ki. Krassó vármegyének egy 1438. évi leveléből is tünik ki, hogy a rácz despotának a jobbágyi és területi viszonyokból származó ügyei ott tárgyaltattak és nem fordul elő eset, hogy Brankovics saját alispánjainak nevezte volna a vármegye alispánjait. Különben nem ismerjük azon falvakat, melyeket Brankovics Krassó megyében birt.

És mint Krassóvármegyében ugy Zaránd-, Szerém-, Bács-, Zemplén-, Beregh-, Abauj- és Biharmegyében, a hol a despotának szintén jószágai voltak, semmi nyoma sincs annak, hogy Brankovics hivatalbul a megye élén állott volna.

Érdekes azon mód is, melylyel a despota Debreczen

városa számára a peres ügyek fölebbezését szabályozta; ki t. i. egy Czerbenitze faluban 1433. Mária Magdolna ünnepét megelőző vasárnapon azt rendelte, hogy a debreczeniek peres ügyeiket ne Buda város törvényszékéhez, hanem mindenek előtt a despota *saját tárnokmesteréhez*, onnan pedig magához a despotához fölebbezzék. [1]) Még ennél nagyobb öntudatra mutat azon körülmény, hogy Brankovics György 1429. évben szükségesnek találta Debreczen városának nem csak elődje, István despota által nyert szabadalmait megerősiteni, hanem azokat is, melyek a városnak Zsigmond király által adattak. [2])

Egyébiránt a magyar Hármaskönyv a rácz despotáról azt jegyzi föl, hogy ő azonképen miként az érsekek, püspökök, vránai perjel, a szabad ispánok és örökös főispánok saját pecsétje alatt vallhat ügyvédeket. [3])

Ezen utóbbi adatra hivatkozott Tököly Szabbas az ugynevezett illyr nemzeti congressus, Temesvárott 1790. szep-

---

[1]) Mily könnyen terjesztetnek történeti tévedések, mutatja az a körülmény, hogy az itt idézett oklevélre, melyben Mihály tályai castellanusról is szó van, Szűcs István Debreczen város történelmének 72. lapján, mint olyanra, mely 1423. évben kelt, hivatkozik. Ő ezen évszámban meg nem ütközött. Jónak találtam azonban Révész Imre akadémiai tagtársam szivességéhez fordulni és igy közbenjárása folytán kaptam Debreczen város levéltárából azon 3 oklevél teljes szövegét másolatban, melyre Szűcs az idézett 72. lapon az 1., 2. és 3. jegyzet alatt hivatkozik. Nagy meglepetésemre ezen másolatok közt a főnebbi oklevél megint csak 1423. évi keltezéssel fordul elő. A dolog ezen zavarában azon levéltári tiszthez fordultam, kinek ezen másolatokat köszönhettem, kérvén őt többi közt, legyen szives ujra az eredeti oklevelet megnézni, vajjon ott nem áll-e vigesimo tercio helyett, tricesimo tercio. És ime, jön a válasz, hogy a szóban levő oklevél nem 1423-ban, hanem csakugyan 1433. évben kelt. — A dolgot ugy kell magyarázni, hogy Debreczen városánál a régibb kiváltságlevelek mind lemásolva bőrfedélbe kötve tartogattatnak. Ezen bőrkötésü könyvet használta Szűcs István, és ebből kaptam én is a hibás másolatot. Kevesebb scepticismussal, és a hivatalos másolatoknak hitelt adva, vajjon micsoda történeti combinatiókban kellett volna tévelyegnem egy oklevél alapján, melyben Brankovics György már 1423. évben, sok évvel Lazarevics István halála előtt, magát rácz despotának és Albania urának nevezi, és Debreczenben mint saját városában intézkedéseket tesz!!

[2]) Oklevél Debreczen város magán ltárában 10. sz.

[3]) Verbőczy: Tripartitum II. rész, 13. czím, 6. §.

tember 9-én tartott ülésében, hogy kimutassa, miszerint Brankovics György felségi jogokat (jura majestatica) gyakorolt. Hivatkozott Albert király decretumjának, általunk is már idézett 25-dik czikkére, melylyel a rácz despota és Cilley gróf arra köteleztetnek, hogy jószágokat csak magyaroknak adományozhassanak, felejtvén, hogy ez által Cilleyre is felségi jogokat ruházna, nem csak a despotára. Nézetének támogatására felhozza, hogy a despota a krusedoli zárdának adományokat tett, és Munkács városának vásári jogát megerősítette, mely két cselekvénye ma is érvényben áll. Hogy a despota biráskodott, saját nevén bevallásokat tett, hogy banderiumot tartott, és azt a hadba vezette; mind azt Tököly Szabbas a különben jó irányu és világos elméről tanuskodó beszédében a felségi joggal hozza kapcsolatba. Mennyire túl lött a derék követ a czélon, és mennyire félreértette az ország intézményeit, azt mondanunk fölösleges, czáfolatra nem érdemes.

Brankovics György halálával a rácz despoták Magyarországban más nyomokban mozognak. Halálos ágyán Szerbia kormányát nejének Irénnek adta át olyformán, hogy három fiának tanácsával éljen. Ezek közül kettőnek, Gergelynek és Istvánnak, Murat zultán 1441. évi május 8-án szemeit kitolatta; a harmadik: Lázár, egyedüli uralkodásra törekedvén, anyját Irént megmérgezte, mire az ő bátyja Gergely, valamint nővére Mara, Murat zultán volt neje, atyai házukból megszöktek Mahomet zultánhoz.

Bünök által szerzett hatalmát nem soká gyakorolta Lázár, hanem csakhamar meghalt.[1]) Özvegye Ilona, egy Palaeolog leány, Szerbiát a pápának felajánlotta hübérül, és midőn saját alattvalói ellene fellázadtak, a magyarokat hivta meg segitségül, kik erre 1459. évben Szendrőt megszállják, és azt Tomassevics István őrizetére bizzák. Azonban a szerbek maguk hivták meg II. Mahometet. Utjában a föld népe mindenütt segitette, Szendrő polgárai elébe mentek a zultánnak és Tomasevics a magyar hadőrséggel kénytelen volt capitulálni 1459. julius elején. Igy jött egész Ráczország Galam-

[1]) Már 1458. február 22-éről vannak különféle hivatalos jelentések az ő haláláról.

bóczczal együtt minden kardvágás nélkül a törökök hatalmába.

Brankovics György második fia, a világtalan István Magyarországba vándorolt ki, honfiai nagy számának kiséretében, kik Szerém vármegyének nagy részét benépesitették, és Istvánt Ráczország despotájává ki is kiáltották.

De ezen bevándorlás aligha közvetlenül Szendrő eleste után történt, mert Istvánnak Brankovics György fiának szintén rosz hire volt Magyarországon. Mátyás király 1459. julius 18-án, tehát rövid napokkal Szendrő elvesztése után, a tokaji várat, és az egész hozzátartozó uradalmat Brankovics Istvántól György fiától elveszi, bünül róván fel neki, hogy Szendrő várát a királynak, annak ismételt kérései daczára nem adta át, sőt a várőrséget folytonosan kérte, hogy Mátyásnak át ne adja. Lefoglalta és elvette a király a tokaji uradalmat továbbá István Tamás bosniai király fiának, Tomassevics István hűtlenségeért is, ki Brankovics György fiának Lázárnak (rácz despotának) Mária nevü leányát birván feleségül, mint Mátyás király mondja, a jövő rácz despotává volt kijelölve, ki azonban nem tekintvén Magyarország és az egész kereszténység ebből származandó veszedelmét, Szendrőt a törököknek átadta. [1]) Ez igy levén, nem értjük, miként dicsekedhetik István Tamás bosniai király már május 1-én egy Sfortia Ferencz milánói herczeghez irt levélben, hogy az ő fia István néhai Lázár despota minden jószágait Magyarországban és Ráczországban, a mennyire a törökök még el nem foglalták, megkapta és hogy Mátyás király által Lázár helyébe rácz despotának kineveztetett. [2])

Rövid idő mulva István despota, elhagyatva magoktól a szerbektől, országából teljesen ki volt üzve a törökök által, és Castriota György (Skanderbeg) a hős albaniai fejedelemhez menekedett, kinél bizonyos kegykitartásban részesült a mindenétől megfosztott despota. Innen követeket küldött 1461. évben Sfortia Ferencz milánói herczeghez, kiket az

[1]) Eredeti hártyás oklevél a magyar tudományos akadémia kézirattárában.

[2]) Magyar diplomacziai emlékek Mátyás kir. korából I. 49. lap.

Biblioteca centrală regională

utóbbihoz maga Castriota György is látott el ajánló levelekkel. [1])

Midőn a törökök (Skanderbeg halála után 1467. évben) Albania megszállására is készültek, István Olaszországba ment, és ott 1481. évben 56 esztendős korában meghalt. Családja azonban Olaszországból Erdélybe jött, onnan is 1485. évben Szerém vármegyébe költözött. [2]) Miről alább.

A roppant birtokok, melyeket Brankovics György egykor sajátjának mondott Magyarországon, tőle és családjától visszaestek a koronához vagy másoknak adományoztattak, és igy berekeszthetném értekezésemet, ha némely eszmének tovább füződését nem tartanám alkalmasnak, az ő birtokviszonyából folyó helyzet jobb megismerésére.

Ha Brankovics István, György fia, legalább kisérletet tett Ráczország visszafoglalására, és igy a földiei által neki tulajdonitott méltósághoz a megfelelő hatalmat is megszerezni, utódjai még annyit sem tehettek; náluk a despota elnevezés már épen csak czim volt.

Brankovics György öregebbik fia Gergely látván, hogy II. Mahometh segitségével Szerbia uralmára nem fog jutni, az uralkodás szándokáról lemondván, szerzetessé lőn és zárdába ment. († 1460.) Fia Wuk semmi pretensióval nem használta ugyan a despota czimet, de becses emléket szerzett magának Magyarország történetében, vitézsége és — a mit nem hiába hangsulyozunk — hűsége által a haza iránt.

Wuk 1465. év elején a török zultán által Mátyás királyhoz küldetett, hogy ott a béke eszközlésében működjön. Wuk a küldetést elfogadta azon szándokkal, hogy Magyarországból soha vissza ne térjen. Mátyás király szintén felismervén benne a derék férfit, őt szolgálatában marasztalta. Azóta őt folytonosan Magyarország érdekében tevékenynek, harczaiban saját fegyverét is dicsőiteni látjuk. Midőn Mátyás király 1468. április elején Podiebrad ellen készült, Wuk Brankovicsot találjuk az ő kiséretében. Már 1476. évben a temesvári vár-

[1]) Magyar diplomacziai emlékek Mátyás király korából I. 116. és 117. lap.

[2]) Engel Serwien und Bosnien 415. és 416. lap.

nagyokkal, Jaksics Demeterrel, a Dócziakkal és más urakkal együttesen verte meg a törököt Temes vidékén és Pozazin-ig üldözte. Fridrik császár a pápai intés daczára Csehországot Ulászlónak hübérbe adván, az ezért megsértett Mátyás király két nappal utóbb 1477. junius 12-én Fridriknek és mindazoknak, kik segítendik, háborút izent. A hadsereg Győrött gyülekezett, és Wuk Brankovics közte volt könnyü rácz lovasságával. Szeptember havában Krems és Stein mellett táborozott Ausztriában Kinisyvel és Jaksicscsal. Kinisy Pállal 1479. évben Báthory István erdélyi vajda segitségére repült, és a kenyérmezei diadal kivivásában részt vett. Mátyás királyt a tapasztalás azon meggyőződésre vezette, hogy csak ugy léphet fel hatásosan a török ellen, ha előbb a szintoly unalmas, mint álnok és szükkeblü Fridrik császárt megrontja. Tervének kivitelére készülvén, 1481. évben Kinisyt és rendes haditársait, Wuk Brankovicsot és Jaksics Demetert kellő utasitással bizta meg a déli részek védelmével. Ez évben november 4-én ő szállitotta át hajóival Kinisy hadseregét Szerbiába, ki ez alkalommal Kruseváczig hatolt. A következő évben, julius havában megint Kinisy, Dóczy Péter és Wuk Brankovics verik meg a szendrői pasát Becskereknél. [1]) Utolsó hadi tette lehetett, midőn 1484. évben a Karinthiából visszatérő törököket, ő vele együtt Geréb Mátyás bán, és Frangepán Bernardin az Unna közelében és Dubicza táján lemészárolta.

Ugy látszik (legalább Raics irja) hogy Wuk Brankovics 1485. évben meghalt. Az oklevelekben rendesen a despota czimével fordul elő, de ez igazán csak czim volt, és még nem is e czim, hanem saját vitézségének kifolyása volt az, ha Mátyás

[1]) E csata idejét elég zavarosan adják elő történetiróink. Fessler julius végére teszi, megjegyezvén, hogy a király e győzelmet a pápának szeptember 15-én jelentette. (V. köt. 380. és 381. lap.) Engel szerint a csata Szendrő mellett a Becherem mezőn folyt augusztus havában, (Serwien 433. lap) alább ugyan ő szeptember havára teszi (u. o. 448. lap). Ortvay épen október utolsó napjaira teszi a csatát Becskerek vidékére. (Csanád egyházmegyei tört. Adattár I. 468. lap.) Teleki a csata idejéről egészben hallgatván, az ellenséges összecsapást Becserem mezején mondja történtnek, miből látjuk, hogy e részben Engelt követi. Heltai Becse mezején keresi az ütközet helyét. (Teleki: Hunyadiak kora V. 241. lap.)

király a hadi parancsolatot néprokonainak egy része fölött neki átengedte.

A despota czímet Mátyás király 1471. évben erősitette meg Wuk Brankovics javára; akkor, midőn már több esztendeig e férfi derekségét kipróbálta. Eljárásában a nagy királyt szintugy politikai előrelátás, mint egy kis öntudatosság vezérelhette, mert magához illőnek találta, hogy vazallusai és alattvalói közt egy bosniai király (Ujlaky Miklós) és egy rácz despota legyen. Reménylette egész Szerbiának visszahódítását, magyar védnökség alatti ujra alakulását, és a Brankovics háznak trónrajutását az ő támogatásával.

Engel azt állitja, hogy Mátyás király Wuk Brankovicsnak székhelyül *Fejérkö* várát jelölte volna ki melynek másik neve Belasztena, Posega vármegyében, melyhez *Zalankemen* is tartozott. Mikor? azt nem mondja. (Serwien und Bosnien 446. lap és Geschichte des ungarischen Reichs II. köt. negyed rét.) Mondja azt is, hogy a despota e birtoktól tizedet fizetett a zágrábi püspöknek. A hely ma a gradiskai határőrezred kerületében létezik, és Lipszkynél és Nagy Lajosnál Bielasztenanak Görögnél Bielasztienea-nak iratik. [1]) Bizonyosabb, hogy a király Wuk-nak *Berekszó* várát adományozta Valkómegyében, minthogy 1482. évben Vithéz István az ő berekszói Castellanusának neveztetik. (Castellanus Castri Berekzó *Illustris* Wok despoti.) [2])

Mindjárt Wuk halála után, és pedig 1486. évben, Mátyás király Berekszót, melyet eddig Wuk titulo donationis et inscriptionis birt, Brankovics István fiainak, Györgynek és

[1]) Ezen Belasztena régen a Garai családé volt, és várral birt. Ezt, valamint Neprichou és Debrechen várakkal és Kalabar, Lygh, Toplicza, Pepelócz, Neprichun, Kalizar, Tomla, Ragys, Jeznik, Devrechen, Abnya és Ubmelléke ráczföldi kerületekkel Garai Miklós, a hasonnevü nádor fia, 1392. évben cserébe adta Zsigmond királynak, a melyért viszont a királytól Kőszeg várát és a hasonnevü, fallal kerített várost Vasmegyében és Csesznek várát Veszprémmegyében kapta. Az erről szóló oklevél olvasható Zsigmond királynak egy 1406. évi átiratában, mely a budai kamarai levéltárban őriztetik. Kitetszik ebből az is, hogy azon várak és tartományok, melyeket Zsigmond király 1426. évben a tatai szerződéssel magának Szerbiában fentartott, csakugyan az ő tényleges birtokában voltak már a XIV. század végén.

[2]) Oklevél a budai kamarai ltárban.

Jánosnak adományozza, a kik tehát, mint látjuk, Olaszországból akkor már visszajöttek. Az adományozás formája az akkori diplomatikai nyelven azt jelenti, hogy a birtok nekik zálogba adatik, mig az bizonyos összegért tőlük vissza nem váltatik. Az adománylevélben István fiainak egyike igy czímeztetik: *Illustris* Georgius Princeps; a másik: Magnificus Johannes *Despota*. És itt feltünő, hogy nem György, a testvérek öregebbike tiszteltetik meg a despota czímével, hanem János az ifjabbik, melynek magyarázatául az szolgál, hogy György pap lévén, egy hegumen rábeszélésére még ugyan ez évben a kölpényi zárdába vonta meg magát. Mégis György az, ki utóbb még mint magyar zászlós ur szerepel egypárszor, és nincs kétség, hogy a magyar királyok még mindig szemmel tartották az 1426. évi tatai szerződés alapját. Nevezetesen 1492. évben, »György Ráczország despotája« tizedik helyen Losonczy László tárnokmester pecsétje után, a magáét is függesztette a Budán márczius 7-én kelt oklevélre, melynek erejénél fogva Magyarország és az erdélyi részek bárói, főbbjei és nemesei, II. Ulászló fimagva szakadásának esetében Maximilián római királyt urokul és királyukul választandják. Mint Magyarország bárója s tehát zászlósa is, tartozott a despota az 1498. évi 22. törvényczikkelyhez képest ezer lovast az ország oltalmára kiállitani. [1]) Ezt a törvényczikkelyt akár Jánosra akár Györgyre lehet érteni, mert a despota benne név nélkül emlittetik. Szalay azt egyedül Györgyre alkalmazta, János azonban székhelyéül Kölpényt választotta, mely egykor Brankovics György birtokainak egyike volt, de a honnan János felső-szerémmegyei Bersakowo-ra [2]) tette át lakását a sok török betörés miatt. És itt János meg is halt 1503. évben. [3])

János despota elég szerény szerepet játszott. Midőn 1490. évben 8 püspök és 25 mágnás Corvin János herczeggel szerződésre léptek, azon titkos szándokkal, hogy őt trónörök-

[1]) Szalay László: A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz 9. lap.

[2]) Ma ily néven ismeretlen.

[3]) Engel: Serwien und Bosnien 448., 449. és 453. lap.

ségi reményében kijátszák, a herczeg védelmére sereggel megjelent urak közt volt János despota is,[1]) de daczára annak, hogy Corvin hívének vallotta magát, még sem vett részt a herczeg oldalán azon csatában, melyet Kinisy Pál elég hálátlanul vivott vele a Csontmezőn; sőt ugy látszik, hogy Kinisy őt nem sokára Ulászló király pártjára vonta. Kitünik ez abból is, hogy 1491. évben Georgius et Joannes Rascianus Ulászló király seregéhez 600 sisakos vitézt állitottak.

Mellőzöm az Ujlaki Lőrincz herczeg és János despota valamint testvére György közt folyt hoszadalmas pereket, melyeket Várdai Péter kalocsai érsek hiába igyekezett kiegyenliteni,[2]) és melyek magát a királyt kényszeriték, a feleknek békét parancsolni, a haza védelmének érdekében.

Azonban midőn 1494. évben a király Ujlaki Lőrincz herczeg megaláztatását szükségesnek találta, János despota kapta a parancsot, hogy *Száva-Szent-Demetert* és Roholtzát Posega közelében szállja meg, a mi meg is történt; de az utóbbi helyet előbb ostromolni és ágyúkkal döngetni kellett.

János despota különben nem csak Ujlakival, hanem magával a békéltető Várdai Péterrel is viszályban állt, mely a ráczok részéről az érseknek megtagadott tizedfizetésből keletkezett. Várdai e végett keservesen panaszkodik Drágfy Bertalan erdélyi vajdának, és a despota rosz szomszédságáért, kinek egyébiránt erélyes szavakban szintén felvilágositást adott a törvényes helyzet követelményeiről.[3])

A feszültség azonban az érsek és János despota közt nem mindig létezett, mert egyik levélben az utóbbinak köszönetet mond, hogy a törvényszék előtt az érsek javára cselekedett, igéri is János despotának és testvérének kész barátságát, ha ők is barátságukat tettel és nem csak szóval fogják bizonyitani.[4])

[1]) Fessler igy czimezi: Johannes Despot von Rascien und Ban von Jaicza. (V. köt. 704. lap.)

[2]) Várdai Péter 1491. évben három levelet intézett a fönnebbi György despotához, kinek szintén ezt a czimet adja: Illustri domino Georgio, Regni Rasciae despoto. Lásd Petri de Warda Epistolae 82—86. l.

[3]) Lásd Várdai két levelét 1496. évből: Epistolae 124. és 126. lap.

[4]) A levélnek nincs keltje, mind a mellett 1496. év elejére vélem tenni, mert a fönforgó viszályra legkisebb czélzás nincs. (Várdai 275. l.)

Említésre méltó, hogy olykor György, János testvére is használta a despota czímet, nevezetesen egy 1496. évben kelt oklevélben, mely az Athos hegyen Szent Péter és Pál tiszteletére emelt zárda javára állittatott ki. Ez által György máskép Maxim püspök, csak családi jogát akarta föntartani, különben is anyjával és testvérével jószágközösségben élvén. Raitsch szerb iró az idézett oklevelet látta és pecsétjét lerajzolta. Rajta három koronás személy látható, alma és jogar nélkül, ily felirással: Gospodina Angelina, Gospodin Despot Georg, Gospodin Despot Johann. A hátrészén Szentgyörgy a sárkánynyal, és ily felirással: Szent, nagytehetö György, segitsd szolgáidat. [1])

János az utolsó Brankovics volt, ki a despota czímet (állitólag 22 évig) használta, és vele együtt a család még virtualis ogai is a szerb földre örökre elenyésztek.

A despota czím azonban, azonnal János halála után más családra származik át, értem a grabarai Beriszló horvát családot. A Beriszlók sógoraik voltak a Brankovicsoknak, nem véreik, és rácz despotákká való kineveztetésökből azt lehet következtetni, hogy a Brankovicsok fimagzata a XVI. századelején elfogyott.

Ebből Beriszló Ferencz 1501—1503. évig még csak jaiczai bán volt.

Beriszló János már 1504. évben Despotus Regni Rasciae czímen fordul elő és mint ilyen neveztetik a Rákos mezején 1505. évben tartott hires országgyülés azon oklevele alatt is, mely elvül mondja ki, hogy Ulászló fimagvaszakadásának esetére, a Rendek királyul csupán és egyedül magyart akarnak tenni. Előfordul pedig az ország főurai között huszonnegyedik helyen, 1509. és 1511. években még mindig Beriszló János, 1522. [2]) és 1526. években azonban Beriszló István viseli a rácz despota czímét, kivel — mint Szalay László irja — »végizben a mohácsi ütközet előestéjén találkozunk« mely állitás azonban — mint látni fogjuk — nem felel meg a valóságnak.

---

[1]) Engel: Serwien 452. lap.

[2]) Oklevelek a gróf Zay család ugróczi levéltárában.

A versenygő magyar királyok neveztek-e ki a mohácsi csata után rácz despotát? Szalay azt tagadja, és azon nézeten látszik lenni, hogy Beriszló István ezen csata örvényében elveszett. [1]) A körülmények csakugyan olyanok valának, hogy a despotai czim örökre való leáldoztát kellene feltennünk, mert midőn a magyar nemzet saját földjén volt kénytelen lételeért küzdeni, nem volt értelme azon politikának, mely a despotai czim osztogatásával a magyar király jogát Szerbiára akarta kitüntetni és a reményt ébren tartani, hogy ha majd Szerbia a török uralom alól felszabadittatik, ezen tartomány Magyarország védnöksége alatt ismét helyre fog állittatni. De a dolog máskint történt, mert János király 1527. junius 18-án a német párthoz szegődött Grabariai Istvántól — ki nem más mint a fönnebbi Beriszló István — a rácz despotaságot elveszi és azt a dunai naszádosok kapitányának Radics Bosicsnak adományozza. [2])

Ebből nemcsak az tünik ki, hogy Beriszló István a mohácsi csatát túlélte, hanem hogy a despotai czim végre oly egyénekre szállt le, kiket semmi vérséges kötelékbe nem lehet hozni a Brankovicsokkal, és kiknek neve távol tartá a szerb fejedelemségre való aspiratió eszméjét.

Radics Bosics vitéz ember volt, és még alig nehány évvel az előtt vándorolt be Szerbiából Magyarországba. [3])

De ugyanazon időben (1527) egy alacsony származásu szerb, földieinek nagy számát maga körül gyüjté és ámitá tekintélyes származásának hiresztelésével és hadi préda igéretével. Ez ember, kit történetirásunk »Czár Jovan« néven ismer, nem csak azt állitá, hogy a Csarnojevics montenegrói családtól származik, hanem rokonságot is fitogtatott Angelinával, Brankovics István feleségével, György és János anyjával. Ez a Jován [4]) a mohácsi vész utáni zavarokat felhasz-

[1]) Szalay László: a magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz 10. lap.

[2]) Szerémy Emlékirataiban Radics Bosicsnak több tette felemlíttetik, melyek az ő ragaszkodásáról János királyhoz tanuskodnak.

[3]) Az oklevél, mely őt despotává kinevezi, Budán kelt és eredetiben található a budai kam. ltárban NRA. 938. csom. 13. sz.

[4]) Istvánfy szerint homályos, szolgai eredetü, Zermegh szerint Zápolyainak erdélyi vajdasága korában, lovásza volt.

nálni akarván, a rácz despotai czimet bitorolta, és miután koronás fejedelem által erre fel nem jogosittatott, a maga földiei által, kik a jogot nem igen nyomozták, despotának czimeztette magát. Nem eszméért harczolt ő, hanem a harczczal járó prédáért, kirabolta a barátot és ellenséges félt egyaránt, ajánlatokat fogadott el Ferdinánd királytól, Zápolyai János királytól is, Ferdinánd nevezetesen ismervén Ján fenhéjázó aspiratiót, neki a despotai méltóságot, és mindazon jószágokat igérte, melyeket Brankovics valaha Zsigmond királytól birt. Utóbb Ferdinánd király ezen igéretét függő pecsét alatt kiadott oklevélbe foglalta, és azt megbizottja Mercator által Jovánnak kiszolgáltatik. [1]) Végre Révay Ferencz is őt nagy igéretekkel Ferdinánd részére hajlitá, mit Zápolyai megtudván, előbb Perényi Pétert, aztán Czibak Imrét küldé ellene, kinek hadai őt Szeged környékén megverték és megölték.

Ily módon tünt el történetünk lapjairól a despotai czim, és hogy vele nem találkozunk többé, azon nincs mit sajnálni. Letünt sokkal hamarább mint azt Tököly Szabbás véli, ki azt állitá, hogy az I. Lipót által 1690. évben a bevándorolt szerbeknek adott kiváltságok a despotai méltóságot leszoriták, vélvén, hogy annak helyébe a vajdai hivatal lépett. [2]) Ki ne tudná, hogy az idézett kiváltságlevél a régi despotai czimmel semmi összefüggést nem keres, nem állit? A választásra bocsátandó, de soha a választás stádiumába nem került vajdai hivatal, az ujabb időben felmerült törekvés, a vajdai hivatallal tartományi birtoklást és kormányzást is összekötni, a mivel még a régi despotai méltóság sem dicsekedhetett Magyarország földén, ezen értekezés keretén kivül esik.

Mint elfogulatlan történetirónak constatálnom kell, hogy a rácz despotaság története a XVI. század első felében megszünik; későbbi századoknak találmányait e történetbe behozni: nincs sem szükség, sem jogosultság.

[1]) Lásd Szerény Emlékiratai 158. és 160 lap.

[2]) Sermo quem Sabbas Tököly, qua deputatus ad nationalem illiricum Congressum in sessione Temesvárini die 9-na Septembris Anno 1790. celebrata, fecit Pestini. 1791.

A: 469.

Gr. PROKESCH-OSTEN ANTAL

M. T. AKAD. KÜLTAG

EMLÉKEZETE

ÉS

MÁTYÁS KIRÁLY KÖNYVTÁRA MARADVÁNYAINAK FÖLFEDEZÉSE.

IPOLYI ARNOLD

M. T. AKAD. IGAZG. ÉS R. TAGTÓL.

Olvastatott a M. T. Akademiában 1878. febr. 25.

Biblioteca centrală regională
Timişoara

BUDAPEST, 1878.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.
(Az Akadémia épületében.)

Budapest, 1878. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

GR. PROKESCH-OSTEN ANTAL EMLÉKEZETE ÉS MÁTYÁS KIRÁLY KÖNYVTÁRA MARADVÁNYAINAK FÖLFEDEZÉSE.

IRTA

IPOLYI ARNOLD.

Annyi veszteség után, mely nemzetünket századokon át érte, vigasztalódunk, ha sikerül valamit visszaszereznünk.

Ez érzetet gerjeszti fel bennem gr. Prokesch-Osten Antal emlékezete. Mint akademiánk egyik tagja elhunytán egyébkint csak a tiszteletet teljesitem iránta, melynek az akademia már kifejezést adott akkor, midőn őt kültagjai sorába emelte; kikkel, mint a tudomány sommitásaival, magát vagy diszíti, vagy kitünteti ezzel azokat, kik a magyar tudományosság érdekében neki szolgálatot tettek.

Gr. Prokesch-Osten ez utóbbi kevesek, de nekünk azért becsesebbek sorába tartozott. Oly ügyben tett ő a hazai tudománynak szolgálatot, mely annak már csak merész óhajtását, eltünt régi dicsősége egyik eszményét képezte; de melynek valósítása már elérhetlen vágynak, hiu reménynek látszott.

Ez a Corvina, Mátyás király budai híres könyvtára maradványainak feltalálása és visszaszerzése volt. A minek ő egyik közvetítője s eszköze lőn.

Ez ügyben járatom hozott engem is vele közelebbi viszonyba. Ez hozta őt akademiánknak, mit ő oly nagyra tartott, körébe. Ez adja az alkalmat, hogy megemlékezzünk felőle elhunyta után is.

Nem lehet azért feladatom, akár az emlékbeszéd kerekded szónoklatával egyszerűn ünnepelnem; akár élete teljes rajzát, vagy csak jellemképét is előállitanom. A nagy és szerencsés német nemzet, melynek kitünő fia volt, méltón teljesitheti ezt.

Ránk a hálatartozás néz, melyet úgy vélek legméltóbban leróni, ha őt szaktanulmányai s életpályája ama vonatkozásaiban állítom elő, melyekkel ő nekünk is oly becses szolgálatokat tett.

I.

Csak futólag körvonalozom élete pályáját, hogy ennek alapján kiemelhessem annak nemes szellemi és erkölcsi tartamát. A rendkivül tehetséges férfiunak pályája aránylag a mily nyugodt és zavartalan, oly rendkivüli volt. Nemes lelke magas eszményeit követve, és nagy tehetségét szorgalommal, belátással és mérséklettel érvényesitve, középsorsból a legmagasabb állásig emelkedett. A nélkül, hogy a hadnagyságon tul a harczmezőn, vagy többé már a hadseregben is szolgált volna, táborszernagyságra vitte. A nélkül, hogy a politikai pályára készült volna, a legmagasabb diplomatiai állásig jutott. Mintegy félszázadon át a világ három részének legfontosabb ügyei intézésébe befolyt, s a legbonyolodottabb nemzetközi viszonyokban, a franczia háborukban és a hellen szabadságharczban, az olasz forradalmakban s az osztrák-porosz viszályban, az egyiptomi és keleti kérdésben, mint katona és diplomatiai ügynök, mint követ és a német szövetség elnöke, mint poroszországi nagy-követ és portai internuntius, gyakran a világ sorsának szálait kezében forgatva, döntő határozatokban vett részt.

Igy emelkedett az irodalom és tudomány terén is. Bejárta annak összes birodalmait, a szépirodalomtól és költészettől, a journalistikától és diplomatiától kezdve, az ethnographia és hadtudomány, a mathematika és archaeologia mélyeig behatolva, minden térnek, hol megjelent, dísze volt.

A mély kedélyű és magas röptü vallásos ifjunak, alighogy gyermekéveiből kivetközött, szárnyait próbálgatva, ajka dalra nyilt. De dala csakhamar harczi énekké vált. Az idő is olyan volt. Még a biblia ájtatos énekeit zengé, és a szent hajdan harczainak, a makkabei hősök küzdelmeinek nagy éposát irta [1]), midőn a hatalmas franczia imperator győzelemről

[1]) *Kehrein* Biographisches Lexicon der katholischen deutschen Dichter II. 21.

győzelemre szállva, leigázta hazáját Németországot. Levert népe sohaja, Görresnek a nemzetet aléltságából felriasztó szózata, Körnernek, a szigetvári hős Zrinyi halála tragoediája költőjének, a német ifjuságot harczra felhivó dalai, lelkesiték őt is. Letette tollát és harczi dalt zengve, fegyvert fogott, hogy a véres zászlót a hadba kövesse.

Mint hős küzdött; a csatában bátorságot, körültekintést és elhatározást tanusított. A hadtörténet is feljegyezte, hogy véletlenül megrohanva kisebb erejével a túlerőt, legyőzte; és hogy tartóztatta fel másszor a Rajnánál maroknyi bátor csapatával az ellen erősebb hadait. Közben a csatában is mint költő énekelt tovább, hadi dalaival lelkesitve társait. Midőn Körner dallal ajakán elesett, Prokesch sebesülten folytatta a dalt, s megénekelte a hős halálát. Énekei versenyezve viszhangzottak akkor Körner ismeretes hadimájával: »Vater ich rufe dich,« »Atyám téged hivlak,« melynek dallama nekünk éltesebbeknek még gyermekkorunkból visszazeng füleinkben, a mint sokáig anyáink magyar fordításban is énekelték. És Prokesch imája is: »Das Gebet« megható szépségeért kitünő mesterek által háromszor is énekre és zenére téve, korában mindenfelé hangzott.

Az 1813—15-diki világharczok bevégeztével letette ő is a fegyvert, s elővette ismét a tollat, hogy megirja a nagyháboruk történetét s a hősök- és hadvezéreknek, mint a lipcsei hős hg. Schwarzenbergnek, kinek egyik hadsegéde is volt, tetteit s életét.

Közben hadtanulmányokkal foglalkozott. Lalande hires formulái és problemái megoldásába merült, s a fensőbb mathesis tanára lőn a hadiskolában. Majd törzskari teendőkkel és felvételekkel volt megbizva Magyarországban; majd a hajóhadi szolgálat tanulmányozásával foglalkozott az adriai tenger partjain.

Itt az oceán nézésébe merülve, ragadta meg a vágy bejárni az emberiség történetének nagy színtereit, meglátogatni bölcsője és ifjusága szent és classicus helyeit. Mielőtt utra kelne, vallásos ihlettel zarándokol névszentje ünnepén Páduába sz. Antal koporsójához, és a költő lelkesedésével

megy tovább Arquaba Petrarca sirjához [1]). Visszatérve, hajóra szállt, és vele szállt szerencséje is.

Mert szélvész és viharok, vadnépek, rablók és kalózok, hadak és forradalmak dulásai, s a pestis és járványok pusztításai közt is utaiban mindenütt a szerencse kisérte. Behajózva tengereket és beutazva távol vidékeket, a mint a Nil kataraktái közt s a pyramisok csucsai felett állott, Palaestina szent helyeit és Hellas classicus földét látogatta: ugy mindenütt a fejedelmek és diplomaták, a népek és hadvezérek tanácsába jutott; s a bejárt elborult classicus helyeket, tudománya világával a messze multba s jövőbe hatva, felderité. Máskép gyors léptekkel haladó korunkban, s a naponkint felmerülő nagy világeseményekkel és fölfedezésekkel szemben, mindezek rég elveszthették volna jelentőségöket, bármily nagy dolgok lehettek akkor, midőn történtek; vagy bármily magas volt is az állás, melyet ő elfoglalt. Mert a mint a legmagasabb is gyakran csak a középszerüség nyomorult ambitióinak és cseleinek, szerencséjének s az erőszaknak jut martalékul, csupán a magasabb szellemi emelkedettség, a mélyebb tudomány s a nemes lélek az, mi a nagyságnak is egyedül adja meg valódi értékét és fényét.

Még a költészet ihlete s a tudománynak csupán ösztöne feszíté vitorláit, midőn Hellas partjain a villám hasogatta akrokerauni szikla-öbölben kikötött. Itt az Eumenidák szentélye helyén, hol a mythos a világ végét vélte, s a Tartaros bemenetét regélte, Homerral kezében száll ki, és fenkölt dallal köszönti a költők és hősök classicus honát. De a költői ihlet mindinkább a művészet és tudomány magaslatai felé ragadta őt is. És Homert csak azért teszi le már kezéből, hogy elővegye Herodotot és Pausaniast, Strabót és Diodort, s a költészet lelkesült világában a történelem istápja támogassa. Igy járja be már akkor Homerrel és Pausaniással kezében Hellast és Tróját, Athenaet és Mykenaet, mint akár napjainkban az Atreus kincsházát és Tróját-ásó Schliemann, vagy a mai Olympia-felfedezők.

---

[1]) Denkwürdigkeiten aus d. Orient II. 472.

Az emberiség nagy és szent emlékeit látogatva, az ő nemes lelke nem állhatta meg, hogy lelkesedve általok, tanulmányukba is ne mélyedjen. Föllebbent előtte, ha nem a végzetnek áthatlan, legalább az ismeretnek sűrű saisi fátyola. Minél többször járja be mintegy évtizeden át e csodás világokat és vizsgálja ez emlékeket, minduntalan visszatér hozzájok utjaiban. Mind erősebb lesz a kisértet, hogy tudományos archaeologiai vizsgálatukba ereszkedjék.

E kor, a jelen század második fele e tanulmányokban is épen a forduló ponton állott. A romantika ábrándos varázsának szürkületéből a classicismus derült hajnalára, a tudomány világos ismeretére virradt, ugy az archaeologiában, mint az irodalomban. Itt érte ifju hősünket is a régiségtudomány reggele.

Az iskola kezdete e téren is jóval megelőzte fejlődése és divata korát. Ujabb iránya ennek is, mint a történetkútfővizsgálatnak a maurinusi benedeki szerzetesek nagy történetirodalmi iskolájából fejlődött ki. Egyik mély tudományu társuk: Montfaucon, azzal a merész eszmével lépett fel, hogy az antik civilisatio történetét a classicus művészet emlékeivel felderitse. Colossalis munkája nagy foliansainak számos ábráiban tette közzé a classicus müemlékeknek, melyekhez hozzá férhetett, képeit. A renaissance óta divatossá vált műirányt ezzel a tudomány színvonalára emelte. A classicai irodalom mellé állitva a képzőművészet emlékeit, velök a tért, melyet addig a philologia egyedül foglalt el, a müremekek világával felderité.

De az anyag még szük volt, s a monumentalis archaeologia és a műkritika összehasonlitó tanulmánya még hiányzott. Winkelmann megragadta ez irányt, s megállapitotta vele az ókor képzőművészetének magasb ismeretét. Egyszerre feltünt, hogy az Akropolis, a Parthenon phidiasi művei az Iliasnál is fönségesebben szólnak a müértőhöz; és hogy Italia és Róma nagy emlékei ékesszólóban hirdetik népe dicsőségét Virgilius és Titus Livius legékesebb szólamainál. Utána egyszerre belátták majd azt is, hogy a középkor néma emlékei, az ó-keresztény basilikák s a gót domok magasabban hirdetik e sötétnek

TEMESVÁR SZAB. KIR. VÁROSI KÖNYVTÁR

vélt kor kifejlett nagyszerű művészetét és társadalmi életét, mint a legbőbeszédűbb krónikák száraz följegyzései.

De csak korunkban sikerült e kezdeményeket betetőzni. Az »Antiken Bildwerke« hirneves kiadója Gerhard, s ujabb iskolája emelte azt a tudományos rendszer magaslatára. A dús ujabb leletek által, melyek az addigi anyagot megkétszerezték, és összehasonlitó kritikai irataik hosszú sorával [1]) megalapitották a tan szabályait; megfejték a classicus élet összes vonatkozásait, a mythosi, herosi és költői regevilágtól kezdve az eleusi mysteriumok rejtélyes vonatkozásáig s a köznapi családi- és népéletig.

Midőn Prokesch e térre lépett, már a Winkelmann és Caylus által vetett alapra állhatott. Ebben mi sem hiányzott inkább, mint az anyag bővebb ismerete s összehasonlitása. Mi sem volt szükségesebb, mint a fenmaradt összes műemlékek vizsgálata, mit egyelőre csak az ujabb felfedezések s utazások nyujthattak. Ő is tehát az akkori archaeologiai kutatók s utazók sorába lépett.

A classicus és aegyptologiai vizsgálatok során ekkor kezdik Kis-Ázsiát is a tudományos vizsgálatok körébe vonni. A mult század másik fele óta több kitünő utazó Chandler és Lechevalier-Choiseul-Gouffier és a két Laborde nyitotta meg oda a régiség vizsgálat utját. De azt biztosan járhatóvá csak az angol Leak tette, ki attikai tanulmányai által ugy kitünt az előbbiek közül, ugymond maga Prokesch-Osten, mint az antik gemma a cinque cento müvek közt. Prokesch a mint ezek nyomában jár, s az egész ujabb irodalmat felhasználja, nem csekélyebb ujabb eredményekre jut. Legérdekesebb vizsgálatai egyikét képezi a régi Iliumnak, Trója terének, meghatározása. Homerral és a mérvesszővel kezében egy romtól és tumulustól a másikhoz járva, felveszi ujra és meghatározza fekvését, s döntő szóval lép az e kérdést kutatók közé a felőle felmerült pörbe.[2])

---

[1]) Gerhard Mythologia, Griechische Vasenbilder, Rapporto intorno Vasi Volcenti, Etruskische Spiegel és számtalan más iratai s jelentései a római és berlini archaeologiai szaklapokban.

[2]) *Lechevalier* és *Choiseul* Mémoire sur Homer. *Bryant* Dissert. concerning the Var of Troyes. London 1799. Morris és Walpole véleményeivel foglalkozott leginkább s azokra vonatkozott ujabb kutatásaival.

S a legujabb vizsgálatok neki adtak igazat. Kitünt ezáltal, hogy az Ilias nemcsak a legfönségebb költemény, de a történet s az archaeologia egyik első kutfője. Schliemann Trója ásatásánál ugyanezt az utat követte, csakhogy Homer versei s a mérvessző mellett még az ásót és kapát is használta. Hasonlón indult már előtte Prokesch is az Ilias nyomán, az Ilion falai alól visszatérő hősökkel, Agamemnonnal vissza Mykenaebe; hol Atreus és Aegysthes, Thiestes és Orestes, Klytemnestra s Elektra véres küzdelmeinek őt körüllengő árnyai és regéi közt sem feledi Pausanias helyirata nyomán bejárni müemlékeit, és fölvenni a tért, hogy meghatározza Atreus kincstárát, az agorát és Perseus heroonját. Nincs emlék, kiált fel, mely hivebben beszélné ez antik hősök küzdelmeit, s melynek archaicus, ódon lehe és szirma annyira megragadná a régiségbuvárt. És ma tudjuk, mily igazság rejlett szavaiban, hogy Schliemann itt is az Iliast és Pausaniast követve, az ásóval kezében oly csodás világot tárt szemünk elé, mely a mint korszakot alkot a régiségtudományban, úgy megerősité az archaeologiai tanulmányok által követett ujabb irány helyességét. Nemcsak hogy az itt felfedezett Bopis, tehénszemü Herának argolisi cultusa felvisz az egyiptomi Isisig s Osirisig, mint általában a hellen archaicus emlékek; hanem az ottani egyéb leletek felvisznek egészen a világ összes népei bronz- és kőkoráig.

De Prokesch korában a régiségtudomány előtt még nem nyilt volt meg ez út, e tágabb látkör. Akkor a classicus müvészet eredetét legfölebb a Nilus partjáig nyomozták. Ő is ez uton indult tovább. Bejárva az Idahegységet s Kykladok szigeteit, a tengeri viharok által az aegei és ioniai tenger szigetei közt hányatva, Pathmosra és Parosra vettetve, leszáll Kreta Labyrinthjába, s felhat Egyiptomba a kataraktákig. Itt is mint előbb Kisázsiában, bejár és megvizsgál minden emléket: a pyramisokat és stelakat, a sphinxeket és memnoniumot, a templomok romjait és a királysirok barlangjait. Minden emléknél nemcsak elmondja a classicus irók Herodot és Diodor stb. rávonatkozó helyeit, az ujabb utazók s aegyptologok véleményeit, [1]) hanem ő maga is a vizsgálatok uj sorát nyitja meg.

[1]) Denon és Champollion, Belzoni és Caviglia érdekes tanulmányai és nagy kiadásai mellett, melyek benne e tanulmányok vágyát felkelték,

Ő állitotta akkor első legteljesebben össze és magyarázta a királyi névjegyek és pecsétek hieroglyphjeit, számos táblán adva metszeteit, a pharaok legrégibb dynastiájától kezdve a ptolomaeidakig, sőt a római korig minden hozzáférhető emlékről, a thebai Abydos tábláktól kezdve a memnoniumig s a karnaki és luxori typhoniumig, újra leírva, összeszedve s ujabbakkal gyarapítva. Ehhez fölvette a Nil partjai és kataraktaközei uj térképét, melyhez az egyiptomi templomok és pylonok alaprajzai fölvételét s kiadását csatolta. Velök, ezek szervezete s idomai meghatározásához, és monumentalis történetök kisérletéhez nem csekély adalékkal járult. És mit sem vonhat le érdeméből, hogy a ki a Champollionok, Denonok és más előzőinek nagy munkái után ennyi ujat fölfedezett, maga is utódai a mai hires aegyptologok, a Mariettek, Lepsiusok és Brugschok fényes munkálatai által tulhaladva lőn.

Az ó-világot járván, vallásos ihlettel zárándokol tovább az igéretföldjének szent helyeire. Mint Egyiptomban és Attikában a hieroglyphek és classicus irók nyomában jár, hasonlón látogatja a szentföld helyeit a bibliával, az evangéliommal, a szentatyákkal, az egyháztörténetirókkal kezében. Mindenütt összehasonlitja ezeket itt is az ujabb vizsgálatokkal, és nem egy érdekes uj fölfedezéssel szolgál a bibliai archaeologiának.

Magasra emeli mindezt még a mély vallásos és erkölcsi érzet, mely utai, vizsgálatai és munkái minden szebb pontját magasztos fénysugarával ragyogja be, s mely alakját is, a mint meghatva áhitattal borul a Megváltó sirjához, mint egy nymbussal veszi körül.

Méltányolva tudományos érdemeit, azonban nem szabad felednünk, hogy mindezen bibliai és classikai, aegyptologiai és nevezetesen numismatikai vizsgálatait, — mely utóbbi téren tette a legfontosabb tudományos felfedezéseket, melyeket alább irodalmi munkái során említek, — korunk már nagyobbára tulhaladta. A kezdetben még ő is a korában divó

ismerte és használta a korabeli terjedt aegyptologiai összes irodalmat, mint iratai idézeteiből látni. De különösen Salt angol és Drovetti franczia consulok, kikkel baráti viszonyban volt Alexandriában, munkáik, utazásaik és gyüjteményeik által nagy hatással voltak tanulmányaira. (Prokesch-Osten Mehmed-Ali Vicekön. v. Aegypten 1. és 3.)

amaz archaeologiai iskolának volt adeptusa, mely csak akkor bontakozván ki a philologia szorosabb pólyáiból, a mythosi és herosi regékben s müvészi alakzataikban a szép aesthetikai eszményén kivül mitsem látott még egyebet, a mi az emberi müveltség történetében számbavehető volna. A mi ezt megelőzte, nekik még ismeretlen ür vagy merő vadság, a mi követte, sötét középkor s erőszakos barbárság volt. Nem ismerték és be nem látták még az antik világ ama magasabb vonatkozásait, melylyel ezek az emberi miveltség életével és történetével összefüggtek. Hiányzott vizsgálataikban a talaj, a történelemelőtti őskor ismerete, melyre a régiségtudomány alapját fektethették volna. Nem volt meg nálok a kapocs, mely az ős- és középkort, s ezzel az emberi fejlődés története egészét összeköthette volna.

Az ujabb régiség-tudomány föltalálta e kapcsot. A mint a föld gyomrából kiásta az emberiség ősokmányait és az égbe nyuló gót domok mümérveit fölvette s megfejtette, e tanulmányokat a tudomány szinvonalára emelte. A csodás ujvilág, melyet a trójai és mykenaei legujabb ásatások szemeink elé tártak, bármily korszakias fölfedezések legyenek is, csak megerősitették, mint minden uj felfedezés, a tudomány praemissait és postulatumait. A homeri hősök trójai csataterén, lakaiban és sirjában, Atreus kincsházában és Mykaene oroszlán kapuja halotti kamaráiban a páratlan dús aranymű-kincs mellett is, csakugy feltaláljuk a kő- és bronzkortól kezdve az emberiség műfejlődése emlékeit, mint akár a hunhalmokban s a tiszazugi őstelepeken. Mig másfelől a középkor nagy müemlékei támrendszere messze tulvisz a classicus műépitészet oszloprendszere korlátolt modulusán. Az emberiség művelődésének folytonossága mint egy összefüggő történeti egész lép elénk; majd fejlődésben ugyan és virágzásban, de majd hanyatlásban és elvadulásban is egyaránt mutatkozik, melynek ha egyszer sikerül történetét teljesebben felismernünk, majd föltételei- és törvényeinek is kutatásával és felállitásával foglalkozhatunk; s ebben is, mint a történetben és természetben, mindinkább fölemelkedhetünk általa az isteni gondviselésnek ha nem is teljes megértésére, legalább megismerésére és csodálatára.

Prokesch már élete végkorszakában állott, midőn e tudományos vizsgálatok eredménye előtte a felszinre emelkedett. Nem foglalkozhatott többé velök szakszerüleg, miután az éremtan egyes részleteit választotta volt élete végtanulmányaul. De nem zárkózott el amazok nagy tanulságai elől sem. Az antik műszépség, melynek csodálásába merült, nem vakitotta el, csak élesitette szemeit. Megragadták még ezek is figyelmét. Vizsgálgatta és gyüjtögette már ezek emlékeit is.

Élte ezen szakában hozott engem is hozzája életem egyik nyájas percze. Midőn társaimmal a merész feladatra vállalkoztam, hogy a szultánok serailjában fölkeressem Mátyás király könyvtára maradványait, első sorban őt kerestük fel, ki akkor befolyása magaslatán állott a portánál. Hogy őt ügyünknek megnyerjük, magyarországi ős- és középkori régiségeink tanulmányai első zsengéi bemutatásával léptünk eléje. A m. akademia akkor kezdte meg hazai régiségeink kiadását az Archaeologiai Közleményekben, melyek első köteteit szerencsés voltam szerkeszteni. Bennök a nagy kép-atlaszban Kubinyi Ferencz őskori leleteinek egész sora fényes képtáblákban kiadva diszlett. Mellette szinezett aranylapokon a nyitra-ivánkai byzanti zománczos aranykorona-lelet, mely azóta magyarázatainkkal és meghatározásunk elfogadásával a műtörténeti szakmunkákba, De Linas, Bock és mások hires munkáiba, mint egyike a legritkább s legjellemzőbb e nemű emlékeknek, átment. A tudós diplomatának is ezek azonnal felébreszték figyelmét. Mindjárt feltárta előttünk hires gyüjteménye kincseit, és vele feltárta nekünk nemes szivét is. A sötét ébenfa szekrények vörös bársony alapjáról mesés kincs ötlött szemeinkbe. Minden értéket felülmuló arany- és ezüstérmek legszebb, sokszor egyetlen példányai, egyiptomi zománczos, ökölnyi nagyságu arany scarabeusok és lepkék, görög anticagliák és gemmák páratlan sora ragyogott felénk.

A mire figyelmünket mindjárt fordítá, a mieinkhez hasonló bronzok kis gyüjteménye volt. Nagyobbára az akkor fölfedezett hires hallstadti leletek részletei. Észrevehető volt, hogy ujabb archaeologiai tanulmányai és gyüjteményei kezdetét képezték. Kedvvel fordult feléjök, hogy a mieink kiadásaival össze-

hasonlítsa, melyekkel oly váratlanul leptük meg. De majd felhagyva vele, mint a kinek már nincs érkezése az eléje táruló uj világba lépni, bármily érdekes lenne is az, mondá hogy ezeket nekünk engedi át. Adjuk át az ezekben oly dús magyar nemzeti muzeumnak, mint az ő ajándékát, s foglalkozzunk tanulmányaink folytán már mi velök, ő marad régibb tanulmányainál.

Nem kisebb figyelemmel kisérte azért vizsgálatainkat, midőn Bizanczban is ez alkalommal a bizanti épitészeti műemlékek vizsgálatával foglalkoztunk, kieszközölve számunkra a fermanokat, örömmel szemlélte sikereinket, és Henszlmann társunk érdekes rajzait, melyekkel Salzenberg nagy művét a bizanti műemlékekről pótolta, midőn a Hagia Sophiatól kezdve a Gul Dsamisin, a Pantokrator és Theotokos mecseteken át egész a Hexi Marmara romjáig, a fermánok és pártfogolás daczára is sokszor nem kis fáradsággal, sőt küzdelemmel is [1]) mindent átvizsgáltunk és kinyomoztunk, s azokon nem egy lappangó ismeretlen vagy kiadatlan mozaikot és falfestményt, épitészeti részletet s ékitményt fölfedeztünk. Az övénél csak Mehemed-Ali musirnak, akkori külügyministernek volt nagyobb öröme és meglepetése, midőn hozzája bevezetve, a diplomata udvarias mentegetődzésére, hogy nálok, ugymond, a tudomány és művészet felkentjei kevés érdekeset találhatnak, mi azzal feleltünk, mily meglepetve állunk Bizancz épitészeti emlékei előtt. Mily érdekes nyomokra s eredményekre jutottunk, melyeket a bizanti épitészettörténet eddigi leirásaiban sehol sem találtunk. Mikép rájöttünk, hogy a középkori épitészeti műfejlődés eleme a tám és támív, már a bizanti épitészetben világosan mutatkozik, mikép fejté ki azt tovább már a török mecset-épitészet is az Ahmedie mecseten stb. Hogy képezi ez által a bizanti styl is a középkori nagy egyházépitészeti izlések egyik organicus átmeneti mozzanatát, mely azt a többivel szorosabb fejlődési viszonyban tünteti fel, mintsem tanulmányaink nyomán eddig véltük.

A török diplomatának addig szerényen lesütött szeme

[1]) Egyes részleteket e felől közzé tettem: Magyar Sion I. kötetében. Adalék a magyar Pálosok történetéhez.

büszkén villant fel, s arcza kiderült, hogy fővárosa műemlékein igy lelkesültünk; és Prokesch nem kisebb örömmel és ronkonszenvvel kisérte s hallgatta naponkint apró felfedezéseinket.

Tudományos érdemeit méltatva, meg kell emlékeznünk Prokesch irodalmi műveiről is. Ezekben is oly rendkivüli sokoldalusságot tanusított,mint élete pályáján. Közel harmincz kötetben állanak előttünk munkái. Közülök több két kiadásban is megjelent, és még több kéziratban maradt, mely nemes fia kegyelete által kiadásra vár, ki ezek méltó közzétevését már megkezdette. Egész változatos könyvtár az, mit ezekben gazdag szelleme nyujt. Irataival is, mint emlitők, a tudomány- és irodalomnak majdnem összes terén megfordúlt.

Kezdetben meglátszik rajtok a kor iránya és a külső körülmények erős befolyása. Nevelő- és mostohaatyja és tanára Schneller a fellépő iróra is nagy hatással volt. Ez élénk szellemü férfiu irataival s egész lényével korának, a német irodalomtörténelemben ugy nevezett »Sturm und Drangperiode« mozgalmaiba elmerülve állott. Schneller Ausztriába költözve, Grátzott és máshelyt tanári állást foglalva, a német és bécsi irói körökkel, Kotzebueval és Pichler Karolinával, Collinnal és Castellivel, Hormayrral, Majláthtal és Hammer-Purgstallal élénk viszonyt folytatott. Vegyesen szindarabokat és költeményeket, bölcsészet- és történelem-politikai műveket irt. Szabadelvü irányu josefinista és bonapartista volt. Lelkesedett közben a magyar alkotmányért és szabadságért. Hazánkat látogatva, azonnal megirta annak is, még pedig többszörös munkákban, történelmét és befolyását az osztrák birodalomra. Ezen munkái egyikének jellemző czime is: Ungarns Schicksal und Thatkraft vor dem Verein mit Oesterreich«, és másik köteté: »Bundesanbeginn von Ungarn, Böhmen, Oesterreich« stb. Más munkáiban is e történetpolitikai irányt folytatva, megirta az osztrák birodalom befolyását Németországra s Európára, s irt épen ugy világ s államtörténetet stb. Irálya sokszor mesterkélt, dagályos eszméi sokat akarnak átkarolni, és mindig többet fognak, mint a mennyit meg-

birnak. De az áttörő erő s uj irány, magasb szellem és fenkölt lelkesedés jellemzik. Ezzel a társadalmi körökben és tanszékén is annyira hatott, hogy elragadott hallgatói lelkesítő előadásai után meghatva, többször tüntetve kisérték haza. Az ily tüzes és e mellett féldemagóg tanár, mint Freysing nevezi, Ausztriában nem volt megtürhető és az ügyes Gentznek állítólagos intrigái miatt ki kellett költöznie.

Schneller hatása azonban a legnemesebben érvényesült neveltfiára Prokeschra. A szép tehetséggel megáldott fiu magasb irodalmi és történelmi irányát neki köszönhette. A dagály és pathos helyett inkább az uj iskolának még mindig kissé érzelgős s ábrándos, de már is jóval higgadtabb, természetesebb és világosabb irályát s eszmemenetét sajátítá el. Mig később ő is a Göthe-korszak szinvonalára emelkedik, s a classicus iskola erős hivévé lesz; majd irataival a mester mellett a polemia terén is harczol, és Ossiant is, kinek ködös álmain hosszan merengett, ugymond ő maga, elhagyja Homérért. De Homért is sokáig még hason ábrándozó érzelemmel követi azért. Eleinte utazásai s archaeologiai leirásai sem mentek ettől. Minden nagy emlék láttára lelkesül versein, hasonlókat ir, vagy csak az ő verseit szavalja; és művei még sokszor a regényes utazó ábrándaival szövék, s a felületes működvelő szólamai szépségeivel diszelegnek.

Első e nemü irata *Keleti emlékek* [1]) nevelőatyjához Schnellerhez irt levelek alakjában jelent meg. De már is sok meglepőt, szép és uj anyagot nyujtott. Később sem hagyja el egészen másik utleirásában ez irányt. De itt már mind mélyebb tudományos vizsgálatok eredményei leirását adja [2]). Egyes részleteik már uttörő kezdemények és felfedezések voltak az aegyptologia s a classicus topographia terén, melyeket már előbb jeleztem. Mindannyiban ezekkel nemcsak a könnyü kellemes tourista utazási leirását összeköti; hanem az ethnographiai és statistikai, nép- és helyrajzi szempontot épen

[1]) »Denkwürdigkeiten und Erinnerungen auf dem Orient«, három kötet.

[2]) »Erinnerungen auf Aegypten und Kleinasien«, 3 kötet. Ehhez »Land zwischen den Katarakten des Nil« és »Reise ins heilige Land«, mind e század második és harmadik tizede éveiben kiadva.

ugy, mint a magasb történelmi és politikai látkört s a művészet emlékei s a természet szépségei iránt a nemes lelkesedést áttünteti. Míg egy helyütt bennök igy a szaktudós alaposságával magyarázza a karnaki hieroglypheket, a másik lapon már a kereskedelmi politikus belátásával számítja például Egyiptom gabona- és gyapot-termelését, kikötői be- és kivitelének emelkedését.

De legmagasabbra, uj és nevezetes eredményekre vitte a tudományt az éremtan terén. Itt szakmunkákkal jelent meg, melyek a bécsi, párisi és berlini tudományos akadémiák és szaklapok közleményeiben láttak világot [1]). A classicus művészet termékenységét misem jellemzi annyira, mint érmei dús és mesteri vésetei, melyek gyakran még a művészek bevésett névjegyeit is fentartván, nemcsak a történetnek adatait képezik, mint addig nézték, hanem a művészetnek és műtörténetnek is legkeresettebb emlékei lettek. Prokesch e műirányt is megragadva érvényesíté, s azt követve, korszakias felfedezéseket tett. Velök Eckhel, Mionnet, Borrel és mások mérvadó munkáit sokszor kiigazítá, többször túlhaladta.

Nem egyszer voltam magam is meglepett tanuja, hogy érkeztek minden postahajóval hozzá konstantinápolyi palotájába a tömeges éremküldemények, a kelet minden pontjáról, a vele szolgálati viszonyban álló, vagy ismeretségben levő consuloktól. De ekkor már a példányok ezrei közt, alig merült föl egy, melyet gyüjteménye számára kiválaszthatott volna. Annyira teljesen s a legválasztékosabb példányokban birta már mindannyit.

Alaposan és bőven gyüjtötte az ismeretlen hieroglyphi, valamint a hellen kis-ázsiai föliratokat, és velök a Corpus

[1]) *Gerhard* Archaeologische Zeitung. Grichische Münzen aus der Sammlung d. H. v. Prokesch-Osten. 1843 óta 1852-ig folytatva hozta közleményeit. A bécsi Akadémia emlékirataiban és ülései értesítőiben (Sitzungs-Berichte) 1856 óta jelent meg tőle a kiadatlanok hosszu sora: Inedita meiner Sammlung griechischer Münzen. Hasonlón a berliniben s a párisi Revue Numismatiqueban. És kész volt akadémiánknak is hasonló közleményeket szolgáltatni, mint nekünk személyesen felajánlá, ha hasznát vehetnők, ugymond, gyüjteményei közlésének.

Inscriptionumok gyüjteményeit és kiadásait ujabbakkal gazdagította. Tudományos és történelmi irányát azonban legelől már hadtani és történelmi munkái jelezték, melyekkel a katonai folyóiratokban lépett fel először. Majd nagy figyelmet keltve, különösen megjelentek összes iratai egyik első gyüjteményében [1]). Bennök az átélt franczia nagy világháboruk és ezek vezérei történetével sokáig s ismételve foglalkozott. Szép befejezést adott ezeknek később a görög szabadsághábora diplomatiai történetére [2]), az olasz forradalmakra, a keleti kérdésre s egyéb diplomatiai viszonyokra vonatkozó leirások és okmányaik összegyüjtése és kiadása által. Ezekkel ujra majd egészen ismeretlen tért világított meg; majd oly megható képeket festett, mint a római sz. szék diplomatáival és Mehmed-Ali egyiptomi alkirálylyal való érdekes viszonya, vagy a Reichstadti herczeggel szőtt benső barátsága [3]).

De a mi munkái érdekét és hatását mindenek fölött emelte, az tudományos vizsgálatainak, utazásainak, diplomatiai tevékenységének és missióinak könnyü és szép előadása volt. Általa régiségtani kutatásait és leirásait még a nagy közönséggel is megkedveltette, s e tanulmányokat népszerüsíteni segité. Bár ez jelenleg a mükedvelői felületesség szinét viselheti, midőn már a tudományt szakszerüen is tudjuk népszerüen előadni; de akkor, e tanulmányok kezdetén, az valódi szükséget pótolt. E mellett észreveszszük, hogy nemis annyira mint belletrista, hanem inkább mint müértő artista szól, és szép irályával fölemel a

---

[1]) »Kleine Schriften«, hét kötetben, hadtani és történeti, politikai müvészeti, szépirodalmi stb. iratai; és külön a két kiadásban megjelent és korában nagy figyelmet költött irata: »Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Feldmarschalls Fürst Schwarzenberg« először 1823.

[2]) »Geschichte des Abfalls der Griechen und der Gründung des Hellenischen Königreichs«, hat kötetben kiadva a bécsi Akadémia által először még a negyvenes években. De ekkor a censura lefoglalta, és csak 1867-ben jelent meg ujabban teljesen.

[3]) Dépêches inédites du ch. d. Gentz aux Hosp. de Valachie pour servir a l'histoire de la politique Européenne 1813—1828. 1876. három kötet. Zur Geschichte der Orientalischen Frage 1877. — Mehmed-Ali Vicekönig von Aegypten aus meinem Tagebuch 1826—1841. — Mein Verhältniss zum Herzog v. Reichstadt. — Zwei Sendungen nach Italien. Selbstbiographische Aufsätze. 1878.

műremeknek nem csak tanulmányára és szemléletére, hanem mintegy élvezetére is. A szépnek és ideálnak honát valóban alig lehetett valaki képesebb szebben felfogni és festeni, mint az ő eszményies emelkedettsége, a szép iránti magas lelkesedése és fogékonysága, nemes kedélyének finomsága és gazdagsága. A műveltség és tanulmány minden kellékével nem kis mértékben rendelkezett a classicai emlékek, élet és vidékek leirásában, a *sermonis lepor, ingenii acumen, copia dicendi*, nagy mérvben volt sajátja. A mint lelkesülve, valamely, a történet által megszentelt térre lép, azonnal körülveszik, mint maga szépen mondja egy helyt, nagy történeti jeleneteinek képei. És nemcsak az őskor emlékeivel, a pyramisokkal s a Parthenonnal szemben lelkesül; megszállja ez azonnal, a mint nagy tények és férfiak emlékei emelkednek fel előtte bárhol és bármely korból. Épen ugy emelkedik Vauban és Turenne emlékénél az ifju hősnek lelke, mint akár Bossuet sirjánál: »Üdvözöllek nagy és buzgó szelleme Bossuetnek!« kiált fel, midőn Párisba menet a hadjáratok közt, egy napon a hajnal szürkületében messziről megpillantja Meaux chatedrálját, »méltó emlékkint állsz sirja felett, égbetörő sötét dom!«

Irálya, mely mindig csinos és kellemes, ilyenkor művészivé emelkedik; mint például a genialis Mayern Vilmos, a Dya-na-sore irója és hadsegédtársa jellemrajzában, vagy a Reichstadti herczeg jellemzésében. Szavai dus szinpompában ragyognak fel ilyenkor, ha a méltó tárgy megragadja. Pedig valahányszor a genius sugara felcsillámlik előtte, valamely alak mögött, őt mindig tisztelettel és lelkesedéssel tölti el. Nem egykönnyen lehet az övénél fogékonyabb kedélyt képzelni, épen ugy valamely vidék szépségei átérzésére és leirására, vagy népélete megértésére, valamint a nagy tettek és férfiak méltánylására. Mintegy hivatva volt ez érzeténél fogva távol népek és vidékek ismertetésére, s a nagy emberek életirására. Mert ámbár német hazáján és annak nemes fiain lelkesedéssel csüggött, de melegen érzett, mint ő maga Mayernről szépen mondja, mindazon néppel, férfiakkal és nemzetekkel, hol életerőt és eredetiséget, nemes és magas jellemet és tehetséget, vallásos és hazafiui lelkesedést látott.

Évek multán is igy meghatón és bűvös fénynyel, mint a lenyugvó nap sugarai, ragyogja be nála a visszaemlékezés sugara és melege mindazon szép vidékeket és nagy alakokat, hol egykor időzött, s a kikkel viszonyban volt; s ezzel nemcsak a keletnek, nemcsak Hellas és Italiának szép ege alatt, hanem épen ugy Steyer hazája hegyei közt, vagy még hazánk völgyeiben és rónáin töltött napjai emlékét is nemes érzetének fénye megaranyozza [1]). Megőrizte kedélye, mint maga oly szépen mondja egyszer, a tapasztalás homoksivatagai közt is a kegyeletet, a hitnek magasztos virágszálait szőve élete füzéreibe. Igy irta többnyire munkáit is e nemes és gyöngéd érzettel; és mint szép emlékei és lelke kegyelete kifolyását szőtte azokat nemes természetéből folyólag, mint a pók hálója szálait. »Nem dicsőségért, nem dicséretért irok,« mondja legnagyobb műve: a görög függetlenségi harcznak, melyben oly nagy része volt, történetében azzal kezdve előszavát. »Irok természetemnél fogva, megszokva a munkát, gyönyörködve a vizsgálatban, szeretem az igazságot kimondani. Irok, mint a hód épit, s a fa levelet hajt.« És hozzá adhatta volna, ha valaki ugy ő méltán, a classicus mondatot, mely leghívebben fejezi ki a benső szükséget, mi a valódi irót alkotni és teremteni készti:

»est Deus in nobis agitante calescimus illo!«

II.

Tanulmányaink bemutatásával sikerülhetett a tudóst és archaeologot megnyernünk. De nekünk most nem erre, hanem a diplomatára volt szükségünk, kinek befolyása képes legyen utat nyitni a serajba, a Corvina maradványaihoz.

Ha valaki, ő mutatkozott erre legképesebbnek. Lelkesedve a tudomány és buvárlat magas czéljaiért, melyeket maga is egy egész életen át üzött, azon emelkedett, tudományos férfiak sorába tartozott, kik mindig képesek épen ugy az életet, valamint mások tudományos igyekezeteit megérteni és méltányolni. A tudósok ama magasabb neméből való volt, kik sohasem merülnek el egészen a tudomány örvényeiben, és még az archaeologia meandereiben és labyrinthaiban sem téved-

[1]) Hazánkról még versei is emlékeznek, mint péld. kedves költeményei Görgey Iphigeniához stb.

nek el. A magasabb tudományos élet szelleme nekik ama theseusi fonal, mely őket a daedalusi tömkelegből is kivezeti az emelkedettebb szempontok felé. Mélyebb tanulmányai őt sem fordithatták el az élettől. A mint lelke a mult tanulságain csüggött, az élet utait befutva, annak nagy igazságaiból meríté bölcseségét, a nélkül, hogy a doctrinák és speculatiók elméletében elmerült volna.

Egyike lőn ez által ama kitünő államférfiaknak, kik épen a tudomány, az archaeologia köréből szállottak át a diplomatia terére.

A mult század vége óta a nagy irók és utazók, az archaeologok, orientalisták és philologok közül váltak ki Európa kitünőbb diplomatái: Choiseul-Gouffier és Lechevalier a franciáknál, a Parthenon márványait kifosztó Elgin és Strangford az angoloknál, Niebuhr, Bunsen és Humboldt Vilmos a németeknél akkor tüntek fel, nevezetesen a keleti és déli országok diplomatiai állásain. Ez irány fentartá magát részben az utóbbi időkig, Hammer-Purgstallig és Prokesch-Ostenig, és maig, a Ninive-ásó Layardig; midőn már a kormányfők is, mint Gladstone, a Homér-magyarázók közé állhatnak.

Tanulmányaik nemhogy korlátozták volna szellemöket, sőt tágabb látkört nyitottak előttük s a régiség- és müveltségtörténet ama magaslatára emelték őket, melynek a diplomatia kiinduló pontját kell képeznie.

Az emberiség classicus történetének s életének nagy példái, mintegy választ szolgáltathattak nekik koruk története rejtélyes sphinx-feladatai megoldására. A régiséggel foglalkozás, a classicus mondat szerint *antiqua scribendo, antiquior fit animus*, edzette a nagy antik példákon szellemöket. S a rég bizantinussá vált diplomatia körében ilyen alakok, mint valódi rómaiak, tünhettek fel.

Prokesch-Osten is az államférfiak e fajából való volt. Nem az iskola, nem a születés, de az élet és tudomány vitte őt egyszerre e térre a nélkül, hogy külön készült volna rá; vagy hogy csak észrevette volna is magát rajta, mignem közepén állott. Nem ő kereste a pályát, de a pálya követelte őt.

Az osztrák diplomatiában ilyesmi akkor ritkább eset volt, mint bárhol másutt. A diplomatiának itt a mily bizony-

talan iskolája, oly erős hagyományai voltak. A Talleyrand gúnyos ajkain gyanúsan hangzó mondat, hogy a diplomatia legjobb iskolája a theologia (rien ne prépare mieux à la diplomatie, que la théologie), a mily kétségtelenül igazolta magát a középkorban, annyira kiment volt a divatból. Csak a multkor vázoltam önök előtt egy emlékbeszéd-közben, a középkor ama természetes institutióját, mely szerint az egyháziak és szerzetesek, mint született diplomaták járhattak az országok közt, mindenütt saját családukba s otthonukba jutva társházaik körében. A tudománynak és műveltségnek akkor legmagasabb fokán állva, valamint annak közös nyelvét beszélték, ugy az emberiség nagy vallás-erkölcsi igazságait tanitva és hirdetve, az emberi vad erőszak tulereje s barbársága ellen a theologia és diplomatia czélja nálok alapjában közös volt. A diplomatia e feladata azonban mostanig sem lévén megoldva, ugy véljük, hogy az maig sem multa idejét. A renaissance is csak a szónok ékesebb tógájába öltöztette a theologust, s az irodalom és művelődés fénysugarával övezte a Cesarini Julianok és Piccolomini Aeneas Sylviusok bibornok-diplomatái nemes sorát. Csak a hitszakadással szakad meg egészen a diplomatia e régi iskolája és hagyománya. Ekkor kezdődik ismét a hatalmasok amaz erőszakos, s a gyengék ama cselszövényes diplomatiája, melyet oly sokáig magával a diplomatiával egyértelműnek tartott a világ, midőn azt legfölebb a szerencse szellemes cseljátékának vélte. Nem mintha azelőtt is nem gyakorolták volna már; de valódi rendszerré csak akkor nőtte ki magát. Mint a Mazarinra fogott adoma szól, hogy a bibornok a diplomatiai szolgálatra ajánlkozótól csak azt tudakozá, van-e szerencséje és nyertes-e a játékban? Ugy a diplomaták hasonlók lettek Róma feciálisaihoz, kik a hányszor a hatalomnak jó kilátásai voltak a hódításra, azonnal még a madarak röptéből is ürügyet vettek szövetséges népeik elnyomására. A sok apró fejedelem, ha kilátása volt függetlenné lehetni a nagyobb birodalomtól, mindjárt felhasználta a vallásszakadás és vallásszabadság ürügyét is; és mint macedoniai Fülöp a delphi szentély védelmének s amphyctioni szent szövetsége határozatai végrehajtásának ürügye alatt megrabolta az istenek kincseit és leigázta a népeket: ugy ezek is

könnyü móddal egész országokra és tartományokra tettek szert. A csel, a kijátszás, a szerencsevadászat diplomatiáját nyomon követte mindig az erőszaké; s az ujabb kor szülte a katonák, a tábornokok ama diplomatiáját, kik nemcsak a sagum, hanem a toga redőiben is hadat hordtak béke helyett, és ezzel széttörték a koronákat és trónokat, leigázták a népeket, és füstölgő romokká tették az országokat.

A legujabb kor igy találta a diplomatiát, midőn követelő igényei ezt egy ujabb nemével szaporíták. Eleinte a tapasztalt utazók és touristák, majd a napi kérdésekben jártas politikus journalisták, eme szellemi napi touristák, lépnek az előtérbe. A francziáknál s angoloknál többé-kevésbbé nyiltan ők viszik már régebben a diplomatiát. Ausztriában a Herbersteinok, Tektanderek és Kakasok óta Hammer-Purgstall és Prokesch-Osten voltak talán az elsők, kik az irányt méltón képviselték. Prokesch mint katona, hadiró, és hadtudósító, utazó, hirlaplevelező, politikai vezérczikk- és tárcza-iró journalista, egyaránt otthon volt a népek s országok ismeretében és a nagy politikai és irodalmi kérdésekben. E kellékek, kitünő tehetségei s nemes jelleme mellett, teljesen képesíték az újabb diplomatiai irányra, s azonnal egyrangra emelték más államok hasonló diplomatiai ügynökeivel. Kétségtelen, hogy a mint akkor a magasabb journalismus a külföldön már a diplomatia egyik tényezője és közege lett, melylyel ki és befelé nagy befolyást lehetett gyakorolni, ugy tehetséges férfiai is a politika leghivatottabb ügynökei lehettek.

A nap eseményeinek gondos megfigyelése, a sebes és alapos felfogás, a tények folytonos evidentiában tartása, pontos följegyzése és véleményezett, commentált közlése, ezzel a messzebbvivő kilátások élesszemü észrevevése, az innen folyó combinatiók felállítása és szellemdús aperçukkel kisérése, mint ezt a magasabb hirlapirodalom valódi hivatottjai végzik, mindannyi elsőrendü diplomatiai kelléket képez.

A diplomatia ez uj neme sem volt ugyan egészen új jelenség. A velenczei signoria küldöttei már századok előtt túltettek volt ezzel akár a mai reporterek avatottságán és mozgékonyságán. Csak ugy be tudtak hatolni a nevezetesebb személyiségek magánköréig, mint akár a mostani legtolako-

dóbb interwiew-író journalisták. Az uralkodókat, azok udvarát és befolyásos államférfiaikat tetőtől talpig tolluk hegyére véve, a legrészletesebben irják le, — kinézésüktől haj- és arczszinöktől kezdve az udvari mende-mondáig, és finánczi állapotaikat, a mi fő, egész az utolsó garasig élénken jelzik. A tanács legügyesebb embereit, a kik száz tengeri uton, idegen népeknél és tájakon, ezer kereskedelmi alku cselfogásain keresztül mentek, küldötte, mint ambassadorokat az udvarokhoz, melyek szövetségének ügyes megnyerésével volt kénytelen már vesztett erejét a gazdag signoria pótolni. Minden tizennégy napban kellett rendesen tudósítást küldeniök, hogy a pregadik tanácsában, melyet hasonló ügyviselt éltesebb férfiak képeztek, kik az illető hely körülményeit saját tapasztalásukból ismerhették, számos hosszú estéken át felolvastassanak. Meglátszik ez *anatomiákon*, a mint az uralkodók és államférfiak e jellemző és részletes leirásait elnevezték, a közvetlenség és frisseség, s a titkos részletek és rugók fölfedezésében az élethivatás és mesteri gyakorlat, melyet ebben sajátjokká tettek.

Az ujabb politikai journalismus e genrét csak jobban kimivelte, és magasabb, általánosabb szempontra emelte. A hirlapi jobb reporter és levelező, ki az események jelzésében ismeri a magasb szempontot, melyből a tényt az előtérbe kell állitania, kinek a mily híven, oly öntudatosan kell a hírt, a beszédet, az iratot vagy társalgást reproducalnia, s a kellő oldalról bemutatni a hatás szerint, melyet elérnie akar, — folytonos ily diplomatiai gyakorlatban áll. A tudósító, kinek nagy tapasztalással, mély psychologiai és physiognomiai tanulmányt kell párosítania, ehhez a tájékozó leirásokat plastikai erővel s az irály müvészetével élesen szinezve, jól felfoghatón kell előállítania és közben még mindig szeme előtt kell tartania azt is, hogy közlönye elveinek és feladatainak, valamint lapja szerkezete organismusának keretében magát alárendelve érvényesítse; azontúl pedig az emberiség magasb erkölcsi érzete s eszméi előtérbe és kiinduló pontul helyezésével a közérdeket és figyelmet felköltve hasson, — mindez — oly erős diplomatikai érzéket tanúsít, mely minden más iskolát bátran pótolhat.

Természetes volt, hogy ez iskola emberei, a mint a napi kérdések tárgyalásával befolyásosan foglalkoztak, ujabban a szerint már a politikai és diplomatiai pályákra jutottak.

Prokesch már a világháborúk idején igy mint hadiró és tudósító érdemelte meg sarkantyuit. Majd az akkori európai nagy kérdésekbe is beleszólott kortörténeti irataival s a szereplő egyéniségek jellemzésével s életrajzaival. Majd a politikai ellentétes vélemények vitatásában is föllépett. Nevezetesen mint az akkor nagy befolyásu augsburgi Allgemeine Zeitung politikai czikkei irója, és »Von der Donau« czimü levelezője a keleti ügyekben, a görög és egyiptomi függetlenségi kérdésekben, a nagy világ-lapok, a Journal des Débats és a Times ellen czikkeivel vitázott. Sikerrel küzdött igy nevezetesen Lamartine-nek a franczia kamrákban mondott fényes beszédei ellen. Ezzel nem kisebb szerencsével párosítá a tárczairást, melyben utazásai, irodalmi, ethnographiai és müvészeti tanulmányait tette közzé.

Az akkori hatalmas államcancellár, hg. Metternich, ki az egész monarchia ügyeit kezében összetartotta, sokkal helyesebb felfogást és egészségesebb érzéket tanúsított a kül-, mintsem a belügyekkel szemben. Csakhamar felismerte Prokeschben is, ugy mint előbb az iratai által előtte feltünt Gentzben, a diplomatiai ügynököt, minőre neki is az ügyek élénk s erőszakos fejlődésénél szüksége volt a távol keleten; nemcsak hogy jól legyen értesülve, hanem hogy kellő közege legyen, ki őt elősegítse a nehézségek és bonyodalmak elhárításában, mi akkor az örökös conflagratioktól rettegő politikájának, valamint általában régóta az ausztriai politikának egyedüli czélja volt.

Prokesch e szerepre ritka hivatással birt. Kormányát a leghivebben tudósítá, minden kitüzött ráfogások és a felek kendőzése nélkül a tiszta igazságot jelentve. Mig másrészt a conservativ, de kiegyenlítő békes politika híve volt.

Épen e keleti utjában, a hellen szabadságháború izgalmai közt, találkozik Ottenfelssel, az akkori internuntiussal a portánál. Tudósítja őt görögországi tapasztalatairól. A követ, ki a képtelen és ügyetlen consuli közegek által mindig rosszul vagy hiányosan volt informálva, kikéri további tudósításait. Ezek

annyira megragadták figyelmét, hogy jónak vélte a jelentéseket Gentznek és Metternichnek is megküldeni. Majd Metternich figyelmét is annyira lekötötték, hogy mint Gentznek párisi utjából irja, elhatározta azok történeti részét a lapokban közzétenni, hadd lássa belőle, ugymond, Európa a valóságot [1]). Prokesch ezentul is úgy mint egyszerü politikai ügynök éveken át jár a küzdő felek közt. Tudósit, békit, közvetít és közbenjárásával, a hol teheti, mindenütt segit.

Az egész müvelt világ lelkesedett a görög függetlenségért. Az államférfiak és fejedelmek, csak ugy rajongtak érte titkon, mint a költők és tudósok Byron lelkesedésével nyiltan léptek a philhellenek táborába. Prokesch, ki a költő ihletével szállott ki Hellas partjain, s a tudós müértő elragadtatásával lelkesedik emlékein, egyszerre a szabadság-háború közepett áll. De sem lelkesedése nem tévesztette meg, hogy a háttérben át ne lássa a nyomorúlt cselszövényeket, melyek a népfőnökök s az európai nagy hatalmak részéről a fölkelést szitották és vezették; sem ennek belátása nem ingatta meg, hogy lelke magas eszményeit megtagadja; és hol a szabadságot nem szolgálhatta, hol a nyomorult érdekekhez nem szegődhetett, s az aljas cselszövényektől elfordult, — ott legalább az emberiség ügyét szolgálta.

Igy jár archaeologiai vizsgálatai utján a palikárok táborai s a tengeri kalózok gályái közt. Majd a felkelők vezéreivel: Maurokordatossal és Trikupissal, Ducassal és Kolokotronissal, Ypsilantival és Capodistriassal tárgyal. Majd az angol és franczia, az orosz és török egyiptomi flotta admiraljainál jár Naupliában és Navarinnál közvetítve. Mindannyival nemannyira csupán a félhivatalos állás és udvariasság, de a legtöbbel még szivélyes viszony, sőt személyes barátság köti össze küldetéseiben. Ez állását és viszonyát azután mindenkor a szerencsétlen áldozatok megmentésére, az áldz hadviselés csapásai enyhitésére használja fel.

Meghatva kisérjük ez utjaiban s megindulva olvassuk e jeleneteket, a mint például Parosnál hajóra száll, hogy nehány

[1]) Ottenfels tudósitása Gentzhez és Metternich levele u. ahhoz. Lásd kiadva: Zur Geschichte der orientalischen Frage. Briefe aus d. Nachlasse d. Fr. v. Gentz, 51. s köv. lapok.

száz arab fogolyt a felkelők táborából átvigyen kiváltásul a török táborba hurczolt görög rabfoglyokért. Még utolsó perczben is utána tódul a nép, körülveszik, kérik, jegyezze fel kinek apja és anyja, kinek leánya és fia, vagy neje és testvére nevét, kiket a törökök a táborba elhurczoltak, hogy el ne feledje őket kiváltani. De a névsor már sokszorosan haladja a beváltható török fegyveresek számát. Mindez nem ingatja meg elhatározásában, kiváltani mindenkit, ha teheti, segiteni mindannyin, ha lehet. A mily kétes az egész negotiatio jogosultsága, annyira nem akadályozza, hogy legelhatározottabban lépjen fel a hadvezérnél, Ibrahim Pasánál, az egyiptomi alkirály fiánál. A tábor görög foglyai a mint küldetése hirét veszik, tódulnak hozzá, erőszakosan szabadulnak és megszöknek uraiktól; mig a tábor, zsákmányát és prédáját féltve, zudul és fellázad ellene. Csak tekintélyes fellépésének és megnyerő udvariasságának, melylyel Ibrahim Pasát a barátságig lekötelezi, s még e mellett is bátorságának s elszántságának, melylyel saját életét is kiteszi, sikerül a hadvezér nagylelküségétől az elhurczolt rabokat megnyerni. De a kiadottakon felül is még egy sereg szökevény menekül hajóira. A tábor odáig üldözi s visszaköveteli őket; a hajók pedig a menekvők nagy száma alatt már sülyedeznek, s a hajós kapitány alig akar az indulási parancsnak engedelmeskedni, a menekvők pedig megmentőjök lábaihoz borulva, kétségbeesetten esdeklenek: ne adja ki, ne hagyja el őket; és a mire a gályák indulnak, a földre leborulnak, hogy léptei nyomát csókolják; ehhez a jelenetek, minő a missolunghi rableány esete és kétségbeesése; azután hogy viszi magával a foglyokkal hozott pestist, melynek maga is majdnem áldozatává lesz, — mind oly képek, melyek legszebben és leghivebben festik diplomatiai missiója e nemes szerepét. Igy volt ő philhellen, igy a görög szabadság-háború egyik legnemesebb alakja, bármily szerényen állott is a cselszövő diplomaták és rakonczátlan rabló táborok és felkelő vezérek mögött a háttérben.

Világosan átlátta és megbélyegezte irataiban mindezt: a nyugati hatalmak irigy s oktalan versenygését, az orosznak prédára leső cselszövényét, a felkelő nép és vezérei nyomoruságát és képtelenségét; kik az emberiség nagy kérdéseit gyáva

fondorlatok és szennyes személyes érdekek üzelmeivé aljasiták. Ilyenkor elborult kedélylyel sóhajtja a Leonidások és Miltiadesek, az Aristidek és Themistoklesek nevét, melyeket utódaik oly méltatlanul viselnek, ugymond, ajkaikon. De folytatja azért küldetését Hellasból Peloponnesusba, Marathontól és Thermopylaetől Athenbe és Mykenaebe, Korinthosba és Megaraba; és az Iliasi s Argonauta hősök útjain járva s látva a felkelők rabló hadait, fel-felsóhajt a multra, és megy tovább, hogy a jelen ügyeit lebonyolitsa, a feleket kiegyeztesse, az ellen kegyetlenségét lefegyverezze. Majd betér közben egy nagyszerű műromnak, valamely görög templom ledőlt portikusának, oszlopcsarnokába. Ugy érzi magát, ugymond benne, mint a gyermek, ha szülővárosa nagy gót domjának titkos fenségü csarnokába meghatva lép. Majd egy antik oszlopfő modulusának mű-archaeologiai vizsgálatát folytatja. Majd a régi acropolisok romjait kutatva, élénk szinekkel irja le mai népét, mely föléje telepedve, a ledőlt templomok romjai és a hősök sirja felett, mint a hangya nyüzsögve és hemzsegve rakja rájok hangyabolyait. Ugy érzi magát ilyenkor ő maga is a nagy emlékek közt, mint a beduin Theba templomainak bedőlt romjai alatt. És kisiet ujra innét az életbe, a tengeröböl partjaira, hol a messze kilátás nyilik a tenger sziklafokára és kéklő hullámaira, a pálma-erdőkre s az olajfa-berkekre. Elmélyedve bár azonban a természet szépségeibe s a müvészet emlékeibe vagy a diplomatiai értekezletekbe egyaránt, soha sem feledi a magasabb világtörténeti szempontokat. Trója terén az Ilias hősei táborait és sirjait vizsgálva és mérelegelve, igy eléje lépnek az Ázsia- és Európa-hódítók nagy alakjai, a népvándorlások táborai, mint járnak erre át a Hellespontnak két világot összekötő szorosain. A Hectorok és Achillesek ezeknek csak előjátékát képezték. Erre viszik seregeiket, s itt mennek át Xerxes és Miltiades. Erre jár Nagy Sándor és Julius Caesar, valamint az utolsó ázsiai hódítók, Turan végső néprajai és még Szoliman is, ki Achilles útját követte, csakúgy állott ennek sírja felett, mint Nagy Sándor és Caesar, és hallván a hős történetét, itt ébredt volna benne a vágy, hogy meghódítsa Európát.

E képek hiven festik mindig hősünk hangulatát, lelke

költészetét, szive nemes eszményeit, és e mellett épen úgy tanulmányait, mint politikai elveit.

De mindez egy perczre sem tartóztatja fel actiójában. Már a másik pillanatban felszáll ismét hadi hajóira, és mint a rendelkezésére álló osztrák hadihajórajnak törzskari főnöke, expeditiót visz a görög és török tengeri rablók és kalózok ellen. Majd behatol Syriáig, az erőszakos Abdallah akkai és tripolisi pasa ellen is, ki a szentföldi zarándokokat fosztogatva és sarczolva, a jeruzsálemi utat veszélyessé tette. Hadihajói megjelenésével s nem kevésbbé ügyességével, fölényével, mint hatalmával a pasát meghódítva, a birodalmi zászlót St. Jean-d'Acre falaira kitűzte, a zarándokok utját biztosította, s maga is Jeruzsálembe zarándokolva, a sz. sír lovagjává üttette magát.

Ez első diplomatiai járata után, visszatérve hazájába, a mint az udvarnál kitüntetéssel fogadtatott, szövődött közte s Napoleon fia, a reichstadti herczeg, e nagyratörő és kiváló szellemü ifju közt, amaz eszményi nemes barátság, mely mindkettőjöket oly szépen jellemzi. Majd magasb hadtudományt üznek együtt, majd nagy eszméket és czélokat forralnak. Prokesch a görög királyságra emelését tervezte az udvarnál s a cabinetben; s mindjárt egy arany Alexander-érem ajándokával kivánta volna őt, az ujkor Nagy Sándorának fiát, Hellasnak s a keletnek eljegyezni. Majd a lengyel forradalommal, s Magyarországnak eziránti rokonszenvével, egyidőre a lengyel királyság is előtérbe lépett számára. De a fiu atyja és Francziaország dicsősége és trónja után epedett. Prokesch hasztalan igyekezett őt az életnek megnyerni, vágyait, terveit s ábrándjait mérsékelni. Sokszor az ifju kilátásai és barátsága majdnem őt is magával ragadták, mig amazt vágyai fölemésztették. Prokeschnak e viszonyról szóló irata azonban nemcsak barátságának, de nemes szellemének és magas diplomatiai tehetségének egyik legszebb emléke maradt.

Még e közben érte őt az olasz forradalmi mozgalmak kitörése folytán a Romagnába és a pápai delegatiókba szóló küldetés; hol a fegyveres erő mellett, az ő humanus, s ép oly határozott, bátor és gyors fellépése a nehézségeket, sőt a fenyegető franczia összeütközést is elháritotta. Alig tüntetheti fel valami alakját nyájasabban, mint ezen diplomatiai viszonyai a szent-széknél. A mily nyiltan és erélyesen lép fel

javaslataival és munkálataival a delegatiokbani helyzet javitásában és Rómában a hadsereg szervezésében, oly kegyelettel és elismeréssel viseltetik a szent széknek már Winkelmann által jellemzett nagy diplomatiai traditiói iránt, és magasztalással szól nemes diplomatiai iskolájáról s egyéniségeiről [1]). Közben itt is Italia szép ege alatt és Róma nagysága bűvkörében minden szabad idejét a tudománynak és müvészetnek, a társadalomnak és természet élvezetének szenteli. A római archaeologiai társulatokban épen akkor élénk mozgalom vette kezdetét. A porosz ugynevezett Hiperboraeusok által alakitott Instituto vetekedett az Akademiával. Prokesch mind a kettőbe fölvétetett. Az elsőbe, melynek akkor oly férfiak mint Niebuhr és Bunsen, Luynes herczeg és Gerhard képezték diszeit, ennek titkára Gerhard, a másodikba Visconti vezette be. — Épen oly szoros viszonyban volt a művészekkel. Thorwaldsen és Horace Vernet, Owerbeck és Führich s a többiek műtermeiben, valamint az aristokratia és diplomatia salonjaiban kedvesen látott mindennapi vendég volt. A Rómában tartózkodó Lajos bajor király ekkori trónörökös mű- s irodalmi körével, az ott mulató Thierssel és St. Aulaire franczia követtel bensőbb ismeretség és viszony köté össze.

Azalatt a hellen szabadság-harczban is beállott a fordulat. És Prokesch ujra visszatért oda, mint követségi képviselő, hogy most már a függetlenség és a királyság megállapitásában részt vegyen. Méltón végezte be azzal itteni pályáját, hogy e függetlenségi harcznak s a hellen királyság megalapitásának, melyekben oly kitünő része és fontos szerepe volt, sokszor a háttérben is, hová szerényen vonult, most még diplomatiai történetét is megirta.

De közben már uj küldetés várta: az egyiptomi kérdés, mely ezalatt mind inkább felszinre jutott. S itt is, a mint Mehmed-Alinál, az alkirálynál közben jár, nemcsak küldetését érvényesiti, de vele is meghitt benső viszonyba lép. Lelkesül e nagy tehetségü férfiu korszakias reformjaiért, melyekkel Egyiptomot a müveltségnek ujra visszaadni, s jólétét regenerálni törekedett. Valódi eszménye volt akkor a keleti

[1]) Mein Verhältniss etc. zwei Sendungen nach Italien 192—3.

reformernek. Bár ő is csakhamar átment a reformból a luxusba, mint ez a keleti népek rendes hibája, hogy a legtöbben ott kezdik, hol az egészet betetőzniök kellene. Prokesch iratai e viszonyoknak is a mily uj, oly érdekes világítást kölcsönöznek. Mert olyan volt valóban, mint a szövétnek, a hol fellobogott, mindenütt világot és fényt terjesztett.

Egyes jelenetek ezek diplomatiai pályájának még ugy szólván kezdetéről, de melyek legjobban tájékozhatnak ennek magasb iránya és tevékenysége felől.

Már egész külső megjelenésében és deli szép alakjában, megnyerő, udvarias és e mellett nyilt s őszinte férfias modorában oly erő és varázs volt, melynek vele szemben nehezen lehetett ellenállani. Mindenki megszerette, mindenkit leköteleztett. A legmagasabb körök és társaságok keresték társaságát és barátságát.

De magasabban állottak még ennél is az államférfiu, a diplomata nemes elvei és meggyőződései. Midőn a diplomatiai pályára lépett, magával hozta ezeket ugy szólván lelkiismeretében. Irányeszméje egyszerűen az volt, hogy az emberiség erkölcsi érdekeit szolgálja s előmozditsa. Magasan tartotta az eszményt, a népek szabadságát és művelődését, jólétét és testvéri viszonyát. De tanának alapját, cselekvése kiinduló pontját egyaránt képezte a méltányosság s igazság, valamint a törvényesség. S e téren a régibb diplomatiai iskola hagyományait követte, tisztelettel hajolt meg az őskortól öröklött legitimitási elvek előtt, melyek a népek és uralkodások ősi jogát az elnyomások és bitorlások fölé helyezték. Nem ismerte a jogvesztések uj elméletét, és csak akkor fogadta el, ha ezek valóban már uj históriai állapotok alakulására vezettek.

Mindig élesen meg tudta különböztetni ebben a valót s az eszményt. Mig az utóbbiért szive melegen dobogott s az emberiség javáért a fellengzésig tudott lelkesedni, érzéke épen oly egészséges és erős volt a valóért s az élet követelményei iránt. Szelleme a mily élénk és sokoldalu, oly józan, állhatatos és következetes volt az actióban. Reálpolitikus maradt azért mindig, ki a nap politikai szükségeit tétovázás nélkül szolgálta, sokszor ideális hajlamai daczára. Jól megválasztotta

az előtte lebegő eszményi végczélt a legközelebbi teendőtől; s ennek követelményeit teljesitve, igyekezett ezeket ugy intézni, hogy velök annál biztosabban készitse el a magasb jövőt, mintsem teheti vala, ha, mint a maikor számos előretörő államférfia, minduntalan összetéveszti a nap igényeit a jövő feladataival; a mint ez az ideolog-politikusok ideál-politikájának örök végzetes hibája mindenütt.

Ama nagyszabásu politikai actióiban is, hol e végletek egyre érintkeztek, nem tévesztette soha szeme elől a hatalmi kérdést s a történeti jogot, a békés kialkuvást és nyugodt átalakulást, a boldogabb jövő iránti lelkesedést és a szabadságot az erőszak és csel kérdései mögött; ha azok mindjárt oly tetszős és rokonszenves alakban és színben mutatkoztak is, mint a Hellen szabadságharcz, az afrikai világrész reformjának az egyiptomi alkirály függetlenségével összefüggő kérdései, vagy épen Napoleon fiának a franczia trónra irányuló szép tervei, melyek oly biztos kilátást látszottak nyujtani akkor Ausztriának erős franczia szövetségre; s ezzel európai hegemoniára. Mélyen volt bár e tervekbe avatva, melegen csüggött bár rajtok, magasan lelkesedett ideáljáért Hellasért s egy egész világrész reformjáért; a legbensőbb viszony köté bár ez ügyek bajnokaihoz, a felkelők vezéreihez, Mehmed Alihoz és a Reichstadti herczeghez, — mindez nem volt képes őt tévutra vezetni.

Szeme mélyebben látott, mint a lelkesedésé a philhelleneknél, s a jós költő Byroné. Sokáig nem látták ők s nem az államférfiak sem, Hellas ragyogón kelő uj hajnalának napja mögött az éjszaki kolosz dermesztő hatalmának fenyegetését. Mig mások az ellenpárton megzavarva hüledeztek a lázadás és zavarok miatt; és maga az éleseszű Gentz[1]) is azt vélte, hogy ujra ott, hol az actiumi csata a római világbirodalom sorsát eldöntötte, fog e hellen complicatió és ütközetek folytán a világ sorsa eldőlni. Excidat illa dies aevo! kiált

[1]) Zur Geschichte der orientalischen Frage 7. Gentz dépécheiben Strangford számára: Nous verrions dans ces mêmes contrées, où la bataille d'Actium décida du sort de l'Empire Romain, une autre bataille d'Actium bien plus colossale, décider pour des siècles du sort de l'Europe, et du monde civilisé.

fel rémülten egyik diplomatikai jegyzékében. Prokesch ugyan már ennél is tovább látott. Látta és megbélyegezte a nyomorult orosz cseleket, melyek a szabadságháború mögött állottak s a nagyhatalmak érdek- versenygését. A felkelők főnökeiben látta sokszor ezek aljas eszközeit. Capodistriasban a szabadsághős helyett jelezte az orosz emissariust. De a Gondviselés szeme azontul is még tovább ért, mint az övé. E felszabadúló népek önállósága s önérzete okosan felhasználva, gát lehet még az éjszak fenyegető viharai ellenében, és feloldozhatja idővel szabadságuk és függetlenségök lehével annak dermedt zsarnoki kérgét. A hellenismus már is kivált a moskovitismusból; és ha függetlenségöket fön akarják tartani, majd elválnak Romania, s a délszlávok is. Magyarország lehet még ismét a központ, valamint a törökhódítás előtt volt, s erős bástyája szövetséges népei szabadságának és függetlenségének. Ha későn felismert politikája: a török birodalom fentartása nem sikerült, számára most már csak a közös érdeknek e loyalis politikája maradt fenn.

De azért, hogy Prokesch nem volt rajongó és nem volt ideal-politikus, épen ugy messze távol állott tőle az ujabban ismét felvergődött diplomatiai materialismus és cynismus, mely a túlerő hatalmában az európai egyensuly felborulását nemcsak fenyegeti, hanem már tönkre is tette. Nála a lelkesedés az emberiség sorsa javitásáért, a szabadság és nemzetiség eszméiért, ha nem is a törvényes hatalom s a történeti jog összetörésére, de mindenesetre a türhetlen állapotok javitására volt intézve. A *status quo amélioré* eszélyes és örök politikájának diplomatája volt. Megvolt győződve, hogy az államférfiunak a haladás és felvilágosodás nemes eszméit sajátjává kell tennie, hogy azok élére kell állania, nemcsak hogy azokat vezethesse és mérsékelje, hanem a szélsők kezéből kivéve, meg is gátolja, nehogy az izgatás és rombolás eszközeül szolgáljanak. Hozzá még azon egyszerü nemzetközjogi alaptétel volt egyik vezérelve, hogy ha az erősebb hatalom a gyengébbet ki akarja fosztani és el akarja nyomni, a többinek a gyenge mellé, segítségére kell állania. Erősen tartva a közjog e régi megszentelt elveit, megjelenése és befolyása mindenütt jótékonyan hatott és kedvesen fogadtatott, hol az igazság és

törvényesség mérvadó volt. Belátása és józan felfogása, melyet az ügyek és emberek ismeretében tanusított, nagy tapasztalása és a körülmények alapos tanulmánya, a mily méltányossá tették a viszonyok megitélésében, annyira hathatóssá befolyását. E tekintetben hosszas keleti utai és időzése, tanulmányai és tapasztalása által senki sem volt korában nálánál hivatottabb a keleti külügyek intézésére.

A keleti kérdés épen ez időben merült fel ismét élesebben. E név is, vagy inkább röpszó, akkor a veronai congressuson mondatott ki, mint Prokesch feljegyzé, mig addig csak keleti ügyekről beszéltek. Azóta vette fel az alakot, melylyel ő azt éles felfogásával azonnal jellemzé: A mit keleti kérdésnek neveznek — ugymond — az csupán az orosz és a többi Európa közti, nem pedig keleti kérdés.[1]) Igaza volt, a mily helyesen fogta fel mindjárt, oly figyelemmel kisérte fejlődését ezentul.

Ő azonfelül is még benső részvéttel csüggött a kelet életén és hitt regeneratiójában; ha nem is az akkor elvétve kezdett, vagy kényszerhelyzettel erőszakolt reformok alapján. A dolgok mélyére tekintett. Éles elméje nem zárkózhatott el a történelem nagy tanuságai elől. A hanyatlást, a rosz gazdálkodást, a corruptiót nem csupán felszinében, de alapjában tanulta megismerni, mint eredetében és lényegében a bizantinismus hagyományát. A mint Iconium szultánjai vitéz tábora a sátorokból befészkelte magát az Aranyszarv palotáiba, utolérte e legedzettebb vitéz népet is, épen ugy, mint előbb a hős harczokat vivó helleneket s a világhóditó rómaiakat elérte a romlás, e helyen, hol Ázsia és Európa, a kelet és nyugat, az egész pogány világ megromlott hatalma és gazdagsága, ravasz cselei és buja kéjei fészke volt. A görögök és rómaiak, s utánok a bolgárok és szlávok épen ugy áldozataul estek, mint a törökök. Mintegy ragályos nyavalya, mint valami helybeli epidemia uralkodott ott. A padisák és vezéreik divánjától és megromlott görög s örmény ügynökeiktől kezdve, a Balkán végső szláv kunyhójáig a bizantinismus corruptiójának átka mindenütt

[1]) Zur, Geschichte der Orientalischen Frage-irata jelszavául is a czimen e mondat áll.

elterjedett. Az akkori régibb irók, mint a kevésbbé szlávbarát Fallmereyer, s az ujabbak, mint a slavophil Kapper Siegfried egyaránt felismerték s irataikban megjelöltek ez örökölt baj diagnosisát. — Mások felismerték már, hogy Oroszország is csakugy örökölte azt Bizancz vallásával és absolutismusával, s rajta is emészt e kór; csakhogy egész rendszerré és élettermészetté fejlődve, szigoru militarismusában s absolutismusában, a caesaropapismusban s a szabadság teljes elnyomásában mintegy megdermedten együtt tartja még egy ideig betegen is a nagy testet. De Prokesch már akkor is tovább látva jósolá, hogy a mint egyszer Oroszország Bizantig ért, és mint Róma azt uralma és hatalma pontjául választotta, csak ugy fel fog oszlani, mint Róma.

E mellett elfogulatlanul látta, és méltányolta a keleti népek nemes tulajdonait is, a mély vallásos és erkölcsi érzetet, a természetes, mérsékelt, egyszerü és sokszor az önmegtagadásig szigoru életet, a nagy czélok iránti lelkesedést, és kitartást, a hősies erőt és küzdelmet. És épen mind e tulajdonainál fogva nem esett kétségbe jövője iránt. Tudta, hogy mindazon népfajok közt, melyek a keleten egymásba ütköznek, a török az, mely, mint Thiers mondja, még a legtöbb erkölcsi képességgel bir. Sokat foglalkozott komolyan regeneratiójával. És mily melegen üdvözlé Mehmed Ali alkirályban a keletnek, mint vélte, valódi reformerét, azt már fönebb említém. Habár ezért még legkevésbbé sem hunyt szemet mindezeknek visszásságai előtt sem.

Szelleme mérsékletével és belátásával is épen ugy képes volt azonban, határozott fellépést és erős tevékenységet párosítani, valahányszor ennek szükségét látta. Nem maradt egyszerün a humanisticus hajlamok és philantropicus ohajok mellett. Nem állott meg a politika akadémiai elméleteinél. Mint valódi tudós és államférfiu egyszersmind, megkülönböztette az actiót az akadémiai tudománytól. Mit rendesen ugyis csak azok szoktak összetéveszteni, kik sem az egyiknek, sem a másiknak nem állanak kellő magaslatán.

Nem egyszer lép fel ily erélyesen és határozottan a görög háborúban s az olasz forradalmakban. Beviszi a hadakat a márkákba és a delegatiókba, meglepi gyorsaságával és vé-

letlen megjelenésével az ellen tábornokát, Courbiert Anconában; s épen oly diplomatiai ügyességgel és békülékenyen veszi elejét az összeütközésnek is.

Mindnyájunk emlékezetében állhat még erélyes és győzelmes fellépése Berlinben, midőn 1849-ben mint rendkivüli nagykövet és teljhatalmu minister megjelent a porosz udvarnál, és megakadályozta, hogy IV. Vilmos a neki felajánlott német birodalmi koronát fejére tegye. Mig ő vitte ez ügyet, a porosz-osztrák viszályban, mindig nyertes volt; s épen ugy tudta a már mögötte álló hadtestek daczára lecsillapítani a háború kitörését is. E közben III. Napoleonnál járt, s nagyobb kitüntetéssel és bizalommal fogadtatott általa, mint II. Napoleonnak barátja s a napoleonidák tervei avatottja, mint bárki más. Igy volt 1853-tól 1855-ig a német szövetség elnöki követe. Itteni erélyes föllépése a porosz fondorlatok ellen, hivta volna ki először Bismarck actióját. És mint akkori kartársa, Bruck minister és internuntius állitá, Buol Prokesch által hozta volna létre Bismarckot. [1]) De valószinű, hogy ha ő helyén marad és végig viszi politikáját, az európai conflagratió sem következik vala be még azért egykönnyen.

De az akkori erélytelen kormányférfiak képtelenségökben azt vélték, hogy az, ugymond, »fél török« Prokesch-Osten jobban helyén lesz Konstantinápolyban, mintsem Frankfurtban Bismarckkal szemben.[2]) Ő készséggel fogadta ezt is; és nagy szolgálatokat tett nekünk ott is.

De németországi erélyes és eredményteljes addigi actiója után meglepő volt, hogy nem ő állittatott akkor a kormány, vagycsak a külügy élére. Senki nálánál erre nem volt hivatottabb. Már fiatalabb korában bizalmi férfia lévén Metternichnek és Gentznek, a ki velök dolgozott az állam cancelláriában éveken át, s általok megbízva járt legmeghittebb küldetésekben, — nálánál alig ismerhette valaki jobban a külügy traditióit; alig voltak valakinek oly benső és sokszoros viszonyai a diplomatiai karban; és senki sem tanusitott, mint a következés mutatta, mélyebb belátást a külügyekbe

[1]) Heller: Memoiren des B. Bruck. 25.
[2]) U. ott. 6.

akkor, midőn Ausztriának erőszakos belső helyzete mellett, külső viszonyai képezték a sarkpontot. Vannak ugyan időpontok, midőn a diplomatia ügyessége s erélye sem futja ki többé. Hatalmi és nemzeti erő kell hozzá ilyenkor, hogy istápolja actióját. Erre szorult volna talán akkor az ő diplomatiai eljárása. De ez talán még idején lett volna, mint a később beütött olasz, franczia és porosz háboruk katastrophái tanusiták, mikor ez már késő volt.

Politikai pályáját azonban fontolgatva, nem szabad felednünk a politikai szereplésben való mérsékletét sem. Hogy odáig nem vitte, hogy az állam kormánya nem került akkor kezeibe, midőn azt annyi kontár, vagy csak a képtelen középszerüség hatalmába ejté, ennek csupán jelleme mérsékeltsége s antik nyugalmu komoly viselete a politikában lehetett oka. Ő soha sem volt azok sorában található, kik a hatalomért agyarkodtak, s a befolyásért küzdöttek. Az gátolta, hogy az ezek keresésére vivő utakon megjelenjen és járjon. Őt a hatalomnak kellett felkeresnie, ha szolgálatát kivánta, melynek értéke elismert és kétségtelen volt. A mily képes s ügyes volt a rábizottat nem csak végezni és kivinni, a nehézségeket elháritani, a terhes helyzetekben kisegiteni, hanem ujat is alkotni és kezdeményezni, annyira nem volt képes nagy tehetségeivel előre tolakodni.

De korunk politikai életének jellege az, hogy csak a hatalomért való tartós küzdelem és tolakodás képes arra emelni. A mérsékelt és szerényebb föllépés nem adhat igényt rá, a szemérmetlenül küzdők palaestrájában; hol a legnagyobb tehetség is a háttérben maradhat, ha valamely faiseurnek nincs épen szüksége rá, hogy vele födözze képtelenségét.

Bármily magasan állt is ő a közpálya legmagasabb polczain, a lármás fellépéshez mégsem értett oly mozgalmas időkben, midőn a tért a rhetorok és sophisták, vagy az üzérek és kalandorok foglalták el, kik a jövő politikája nagy eszméinek hirdetésével és vásárra hozott hazafiuságukkal tulárverezik a józanabbakat; és kiknek, mint egy nagy franczia államférfi mondja, hasonlón a jósokhoz és charlatanokhoz, szintén csak a politikai köznyomor idején van legnagyobb hitelök. — Tudjuk pedig, hogy akkor negyvennyolcztól fogva e tulajdonok

a legszélsőbb demagogiától kezdve a legerősebb centralisatióig s absolutismusig sokszor ugyanazon egyének politikai pályáján feltalálhatók voltak.

Még inkább irtózott egész nemes valója amaz aljas industrialismustól és szennyes speculatiótól, mely a minél zsirosabb állások kiválogatását tűzte czéljául. A tudományért és művészetért lelkesedve, valamint ezeknek köszönhette élete legnemesebb örömeit, ugy ezek szilárd erényét mindig megóvták a kisértettől. Tekintete a magasba irányulva, ugy nézte ez emberi javakat is, hogy azoknak hozzá kell a magasba emelkedniök, és nem neki kell értök leszállni a porba, hogy azokat magának hasznosithassa.

Ezen nemes jellem lehe és antik szirma diszité őt élete utolsó éveiben, midőn a német szövetség elnöki székéről küldetett ismét a keletre internuntiusul, és midőn nekem hozzá, Pera velenczei palotájában először lehetett szerencsém, bármily régen tiszteltem is nevét, s ismertem működését.

Valóban itt is helyén volt, mint mindenütt és talán jobban, mint akkor bárki más. Épen jókor jött Bruck helyébe, kinek a legválságosabb időben, a krimi háboru alatt a keleti kérdés egyik legfontosabb tételét az képezte, hogy hány millió nyereséget veszit a trieszti Lloyd a törökországi kereskedelmi forgalom hiánya miatt.[1]) A ki az erélyesebb politikát, melyet hirdetett, azzal initiálta, hogy a magyar emigratió szomoru ügyét, mely már is szunnyadóban volt, ujra felverte; Koszta szmirnai esetével felzaklatva, egy amerikai hajónak teljes győzelmet szolgáltatott maga felett, mit ő egy pasának kétes becsü letételével vagy áthelyezésével volt csupán képes megtorolni. Prokesch megjelenésével a nagy keleti háboru után igyekezett a kedélyeket ujra megnyugtatni és lecsillapítani. A nyugati hatalmak sebastopoli győzelme nemcsak Oroszország, de a porta felett is győzelem volt, melynek sulyát ez nehezen viselte. Az orosz cselszövény ugyis azért egy perczig sem szünetelt. A Mentsikoffok és Ignatieffek faja ott nem mult ki soha. Mig másrészt most a porta az egész versengő diplomatiai hadnak is kezébe kiadva volt, mely már ha-

[1]) Heller: Memoiren des b. Bruck 9.

gyományos feladatának vélte a beteg embernek inkább halálát s örökségét lesni, mint a veszélyeztetett állapotán javítani. Halott-kémek voltak inkább, mintsem az egészséget helyreállitani törekvő orvosok, a minek kellett volna sajátlag lenniök. Annyi bizanti közt, ő maga volt most is ott az egyetlen római.

De a politika, melyet képviselt, csak is a status-quo fentartására irányult. Ausztria politikájában, mint régóta rendesen, ugy ekkor is itt nem volt semmi uj teremtő eszme, nem volt irányzó actió. Odáig jutott volt ez, hogy örökké csak a conflagratiók elháritásának tojástánczát járta. A nagy czél, mely a birodalom előtt homályosan lebegett, és különösen Magyarország régi hagyományos politikája felvételét képezte volna, hogy a kelet felé kellene gravitálnia, most ha előtérbe lépett is már, nem egykönnyen volt létesithető, az ujonnan függetlenségre jutott közbenső kis államok képződése és közvetlensége miatt. Befolyásunkat nem tudtuk idején és most nem voltunk már képesek érvényesiteni. A török keletnek kellett volna már azt keresni s akarni. Ez pedig nem ismert minket, s azért nem is vehetett számba. Mire megismert, meghallá szavunkat, és megérté rokonszenvünket, már késő volt. Gyümölcse egyelőre és talán örökre csak is a Corvina maradványai visszaszerzése volt. De erről tovább szólok.

Amint akkor a porta azonban legkevésbbé tartott Ausztriától, s ez reá a legkisebb pressiót gyakorolta, ugy az előtte a legacceptusabb volt. Senki tanácsára nem hallgattak jobban, senkiét nem fogadták nagyobb készséggel, mint az övét. Ezt Prokeschnek a porta iránti jó akaró, segéllni kész személyisége még a legkedvesebbé is tette, és nála valóban gratissima persona volt. Háta mögött dolgozott az oroszok s nyugoti nagy hatalmak cselszövénye. De az ő tanácsa fontos, sokszor döntő volt.

Ez okozta részben, hogy járatunkban és annak sikerében, befolyásának sokat, talán többet is köszönhettünk, mint a mennyit magunk is a felszinen észrevettünk; és többet értünk, mintsem reméltünk; és hogy végtére talán ez által értük el a czélt is: Mátyás király könyvtára a Corvina maradványainak visszaszerzését.

III.

Mátyás király Stambulba vitt hires könyvtára maradványainak fölfödözése és visszaszerzése a magyar tudomány lelkesebb buvárainak nemzedékről nemzedékre szóló régi hagyományát képezte.

Az oly dicsőnek vélt nemzeti mult, bármily kitünő lehetett is a vitézségben, annál kevesebbet mutatott a tudomány és művelődés magasabb világából. Mátyás király tudományos- és műköre képezte volna abban az egyedüli fényesebb pontot; mig ujabban mélyebbre nem szálltunk, hogy multunk művelődésének emlékei eltemetett ismeretét a felszinre hozzuk. De e közt is, a mint középkorunk műemlékei s irodalmi régiségei nem csekély kincsét fölfedeztük és fölemeltük már, a renaissance kor vizsgálata is nem kisebb fényt látszott hazánkra vetni; s azért a Corvina maradványai szent örökségének keresése egyre méltán kisérté a nemzet lelkesebb tudósait; ámbár feltalálásuk reménye gyakran már ábrándnak mutatkozott, melyen csak rajongva csüggöttünk és lelkesedve emelkedtünk.

Emléke azonban nemcsak irodalomtörténetünk legszebb lapjai egyikét képezte. Nyomozásának és keresésének is már egész története s irodalma volt. Hogy jártak egymásután a követségek érte Budára: a Brassicanusok és Cuspinianusok, a Busbeckek és Pirckheimerek; hogy irták le a Láziusok és Schier Xistusok; hogy vitte diadalban a nagy Soliman szultán vagy talán Ibrahim nagyvezér Stambulba a seraj palotáiba; hogy kinált érte Pázmány és Bethlen harminczvagy százezer aranyat. Mesés hirek jártak kincséről, a hártya-codexek, képeik és kötésök értékéről és tudományos becséről; sőt, a mi több, magyar könyveiről: Bátori László pálos teljes magyar bibliája fordításáról, Janus Pannonius magyar grammatikájáról és hadi dalairól, Szombathelyi Tamás hires magyar hitszónoklatairól, Gábor Deáknak Mátyás király által kedvvel olvasott magyar énekeiről, s a Mátyás palotájában énekelt hősdalokról, a Liber regiusok és króni-

kák példányairól, a magyar egyházi szent hymnariusokról és Csoda Miklósnak munkáiról s annyi más csodadolgokról.[1])

Mint az uj és nagy idők kezdetén a lelkesedés nagyobb, a kedélyek fogékonyabbak, ugy szülemlett és lépett e kincs fölkeresésének eszméje és terve is az akkori merészebb vállalkozások közt nehányunknál az előtérbe: midőn a nemzet az elnyomás hosszas éje után az uj hajnal derengő szürkületébe kitekintve, szebb jövőt tervezgetett.

Egyik elhunyt társunk, a politikai közélet terén is szerepelt Kubinyi Ferencz, akadémiánknak tevékeny s áldozatkész tagja, épen az időben, aggkora daczára egy keleti tudományos ut tervével élénken foglalkozott. Nemes szándékaival s áldozatkészségével ha nem állott is arányban készültsége és tehetsége, de buzgóságával sokakat felülmult. Az ut tudományos czéljai mellett inkább a nemzeti kegyeletek eszméi lebegtek a lelkes honfi előtt. Meg akarta látogatni keleten a magyar történet által is megszentelt classicus helyeket, a szabadságháboruk kibujdosott hősei menhelyeit és sirjait a Pontus partjain, hová a számüzöttek egykor elbujdostak, és hol az elhunytak porai az idegen földön nyugosznak.

Az akkori »felirati és határozati« viták közt azzal az ötlettel lépett fel, hogy sajátlag a szultánhoz kellene köszönő feliratot intézni, a negyvenkilenczediki menekült honfiainknak nyujtott oltalomért. S nem kevesebbet forgatott eszében, minthogy ezt talán személyesen megviszi. E mellett egyszersmind a még merészebb tervre szándékozott vállalkozni, hogy Rákóczy Ferencznek emlékkővel jelölt, de üres sirjában többé fel nem lelhető hamvait fölfedezheti és haza hozhatja.

Ekkor, midőn már Henszlmann társunkkal az utra felkészült, hozott engem is többször régi viszonyom és tiszteletem az ő körébe. Atyai barátsága, melynek sokat köszönök, és melyre a hála legbensőbb érzetével emlékezem, valóban rám a fiura még atyámról szállott, kivel őt egykor, a midőn mindketten két szomszédos megye politikai pályáján szolgáltak, a barátság összekötötte volt; — és most azt, régiségtani bu-

[1]) Toldy: Mátyás kir. könyvtára. Tud. ért. II. 25.

várlataim közben vele gyakran találkozván, közös törekvéseink: a »patriam illustrare« lelkes óhaja még szorosabbra fűzték.

Ekkor szűkebb baráti körünkben vetém fel az eszmét, mennyivel czélszerűbb lenne, ha a bizonytalan és kétes hazafiui tervek helyett inkább a Corvina maradványai fölkeresésére egyesülnénk a keleti utra. Ugy vélekedtem, hogy nagyobb szükségünk van egyelőre nemzeti műveltségtörténetünk emlékei felfödözésére, melyek a hazafiui lelkesedésnek is méltó talaját képezhetik, mintsem egyszerűn nemzeti hőseink ily — talán kérdésbe fogható — cultusára. — Henszlmann társunkat, mint a tudomány szakférfiát, kit ugyis a műtanulmányok vonzottak a kelet felé, nem kellett e nézetnek megnyerni. De buzgó aggbarátunk is azonnal lelke erős és meleg hevével megragadta a tervet, és szivesen elejté érte ugy is határozatlan kiindulási pontját.

Mire a czéllal tisztában voltunk, áttanulmányoztuk minden oldalról nem kevésbbé a kérdést, mint a feladat kivitelére szolgáló eszközöket megfontolgattuk. És ki hinné ma, hogy akkor arra kellett a legnagyobb gondot forditanunk, hogy a terv titokban maradjon, nehogy akár nevetségessé tegyük azt és magunkat hazafiui buzgalmunkkal; vagy netalán még akadályokat is gördítsünk szándékunk kivitele elé. Mert senki nálamnál nem érezte jobban e merész vállalkozásnál nem csak azt, mily gúny kisérheti a sikeretlen járatot, ha czélt nem értünk; de az ügyet magát is mennyire veszélyeztetné ily merész és eredménytelen vállalkozás, a mi pedig valószinü volt; és még mily szédelgéssel is vádoltathatunk netalán. Ámbár ezek ujabb vivmányainak nálunk akkor az irodalom és tudomány terén még nem igen volt divata, sem haszna. Éreztem, hogy nagyobb hazafiui elszántsággal, mintsem józan számitással vállalkoztunk oly feladatra, melyet nálunknál nemcsak hasonlithatlanul nagyobb tekintélyü, tehetségesebb és a körülményekkel ismeretesebb államférfiak és tudósok, sőt a leghatalmasabb uralkodók követségei többszörös sürgetéseik daczára nem voltak képesek elérni. Most pedig az egész már rég feladva, s a feledés leple által egészen elboritva volt. Mindez, ha nem teljes titoktartást, legalább a czél leplezését

igényelte. Pártfogást nyernünk egyébként sem sikerülhetett volna. Kormányra, mely ily nemes czélt felkarolni, vagy csak méltányolni is képes lett volna, már épen nem, és nekünk a legkevesbbé lehetett akkor gondolni. Az ily kincsekért lelkesedő Pázmányok és Bethlenek, kik százezereket készek értök kedvvel áldozni, századok ritka alakjai, és nem mindennapos jelenségek. Még oly bibliophil könyvszerzőink és műkedvelőink faja is akkor kihalt volt, kik, mint Széchényi, az atya, és Jankovich Miklós, Fehérváry és Horváth István készek voltak a codexeket és műtárgyakat aranynyal felmérni. A közvélemény és közlönyei a hirlapok nagy hatalma, más actioval voltak elfoglalva a nemzet élete ama küzdelmes napjaiban. Egyébiránt ily codexekért legkevésbbé lehettek képesek lelkesedni. Legnagyobb részénél a tudomány iránti érzék sem volt soha annyira kifejlődve, hogy megválasztani tudta volna, ha nem is a lelőtt fehér varju felől és tudományos tárgyról szóló ujdonság közti érdeket, de legalább is, hogy különbséget lettek volna képesek tenni az irodalmi nyegleség s a tudományos fontosságu tárgy közt; mint azt mindennap tapasztalhattuk és nagyobbára maig tapasztalhatjuk. De ebben a lapok közönségüket csak érdeme és belátása szerint szolgálják, mely a lényegest és lényegtelent csak nehezen képes megkülönböztetni, s a fenhangu üres lármát mindig jobban hallja, mint a mélyebb és halkabb bölcs szót.

Az egyetlen hely, hol bevallva szándékunkat, nem ugyan segélyt nyerhettünk, de legalább részvétet kelthettünk volna, akkor is az akadémia volt. De itt is jónak véltük, csak féligmeddig leplezve, ovatosan vallani szint. Azt is csak azért tettük, hogy egyszerü ajánló-levelet nyerjünk tőle, minőt akár a turkesztani dinnyemag-keresőknek is szokott kiszolgáltatni. 1862. mart. 17. ülésében tehát csak általánosságban jelentettük be, hogy szándékunk a keletre utazni, és Konstantinápolyban hazai történetemlékeink iránt vizsgálódni; azokat, a mennyire lehet, összegyüjteni és megszerezni. Hogy erre okunk volt, akkori intézőinek barátságos s előzékeny fogadása mellett is mutatta a mosoly ama neme, melylyel a bölcsebbek a rajongókat lehüteni szokták. Megvallom részökről e viseletet józannak, hibátlannak és természetesnek vél-

tem; és bármennyire lelkesedve voltam az ügyért, nem kívánhattam lelkesedést azoktól, kiknek nem volt a nemzeti tudomány ügye egészen szivökhöz nőve.

Csak az egyetlen Toldy, kinek itt mindnyájan annyit köszönünk, s a legtöbben baráti karjain léptünk be e helyre, volt az, kinek lelkesedése, a mint értesült szándékunkról, határt nem ismert. »Nem álom ez« kiáltott fel, az előtte is szerényen mentegetődző vállalkozásra. »Erős a hitem, hogy ott létezik, hogy még együtt van Mátyás király könyvkincse legnagyobb része. Isten segitsen rá titeket, hogy megtaláljátok, meghozzátok.« A tervezés, a készülődés napjai alatt már alig váltunk el többé egymástól, s alig beszéltünk egymásközt másról, mint erről. Irodalomtörténete harmadik kiadása II. kötetének e részletét, Mátyás király könyvtáráról, épen a sajtó alá volt adandó. Kivette, ujra átdolgozta hamarjában, hogy a tényt benne teljesebben kifejtse. Átadta nekem, mint maga erről irja, azon »buzgó esengéssel, hogy vegyem az ügyet lelkemre, hogy győződjem meg vázlatos előállitásából, hogy nem álom az, amit hirdet, hogy méltó e kérdés felderitéseért fáradozni és áldozni.« S mire átadta, még utánunk kiáltott búcsuzóul: »Az igéret-földének küszöbén álltok: hóditsátok meg. Ez az égnek utja, s régi magyar disz, kiált felétek Berzsenyi árnyéka.«[1]) De én ez esengést ugy vettem, mint egy követi utasitást, mint parancsot és meghatalmazást; mint a magyar nemzeti tudomány kincstárnokának, sőt fejedelmének utasitását és meghatalmazását követéhez. Éreztem, hogy a nemzeti tudomány ügyében nemesebb küldetést nem egy könnyen nyerhettem volna. Toldy még tovább akart menni. Erővel az akadémia elé akarta hozni az ügyet, azt akarta, hogy egyenesen »az akadémia által legyünk a Corvina kinyomozására megkeresendők, s a kezdeményezés dicsősége az akadémiának legyen biztositva. Én bizom nemzetem geniusához, lesz pénze erre Magyarországnak!« irta lelkesedve.[2]) Alig tudtuk őt erről lebeszélni; hogy ennek haszna és sikere nem

[1]) Toldy saját szavai, valamint az előbb idézettek. Lásd 1862. »Magyarország« egy czikkében, s ezután ujra közölve: Tud. ért. II. 25. és 26.

[2]) U. ott. 25. és 27. lap.

lesz, dicsősége pedig semmi arányban sem állana a nehézségekkel, melyeket ezáltal fölkelthetne. Megnyugodtunk végre abban, hogy az akadémia ajánló levelet ád gr. Prokesch-Osten internuntiushoz, és hasonlót eszközöltünk ki gróf Forgách Antal magyar kancellártól; ki akkor a kormány élén állott, s minket szokott szives figyelmével hathatósan ajánlva, valóban nagy hálára kötelezett le. Mig Budán az akkori kormányzónak valami titkára vagy tanácsosa, midőn csak utlevelet kérelmeztünk, ugy fogadott körülbelül, mint a gyanus emberekkel szokás bánni.

De ily czél mellett az apró méltatlanságok oly kevéssé ingathattak meg, mint akár aggbarátunk Kubínyi kevésbbé eszélyes sőt kihivó viselete az utazás czéljai hirdetésében; melyek a rendőrség figyelmét is képesek voltak fölébreszteni. Szerénységünk és csekély tehetségünk öntudatában is éreztük hivatásunk és küldetésünk magas eszméjét, és csak ugy át voltunk hatva általa és lelkesedtünk érte, mint akár az uj világot kereső Columbusok, vagy uj égi rendszereket felfedező Copernicusok.

Igy léptünk be a Fekete-tengeren átélt viharos éjre következett szép májusi napok egyikén, az Aranyszarv fölött emelkedő Pera velenczei palotájába, gr. Prokesch-Osten internuntiushoz. Beküldött névjegyünk elég volt, hogy bebocsáttassunk, gróf Forgách s az akadémia átnyujtott levele elég, hogy meghitten fogadtassunk. Mindennek daczára a vállalkozásunk merészsége mellett szükséges ovatosság nem engedte, hogy mindjárt nyiltan és őszintén szóljunk.

Áttanulva a Corvina s általában a bizanti könyvtárak nyomozása történetét, ha nem vakmerőségnek, mégis nevetségesnek véltük, hogy magunkat első perczben ugy mutassuk be, mint a kik a Corvinát fölfedezni és visszaszerezni jöttünk. Nem is emlitve a régibb magyar s osztrák fejedelmi küldöttségeket, kik azt sikeretlenül keresték; tudtuk, hogy az ujabb időben is oly tudósok, mint a franczia abbé Savin, és az olasz abbate Toderini, az angol főesperes Carlisle és az osztrák követségi tanácsos Hammer-Purgstall, udvaraik által is támogatva, hasztalan fáradoztak ez ügyben. — Sem a bizanti,

sem a Corvina-könyvtárak nyomaira nem akadhattak.[1]) Féltünk, ha ily tudós férfiunak egyenesen elmondjuk, hogy e könyvtárakba akarunk jutni, melyeket ő maga is bizonyára vágyódott látni, ha azokba bejuthatott volna, még szemünkbe talál nevetni. Megkerültük azért a kérdést, s ovatos diplomaticus modorral igyekeztem elmondani nevünkben, hogy a magyar történet-kutfők vizsgálatával foglalkozván, melyek kiadását akadémiánk monumentáiban már akkor megkezdte, archaeologiai tanulmányaink mellett ezek keresésére utaztunk ide. Nevezetesen arról értesültünk, hogy a szultánok eskiserajpalotájában lévő kubbe alti nevü épület könyvtárában a magyar krónikák egy érdekes példánya találtatik, mely számos uj variánsokat szolgáltathat. Ezt óhajtanók látni. Czélunk egyelőre csak az, hogy bebocsáttassunk a nevezett könyvtárba, ott körültekintve, megkereshessük e codexet, és beletekintve tájékozhassuk magunkat, vajjon annak használata, kijegyzése vagy leirása szükséges-e? A további iránt azután az akadémia rendelkezését fogjuk elvárni.

A dolog lényege t. i. az volt, hogy a követ által engedélyt nyerjünk a kubbe alti, azaz kúp alatti palota könyvtárába juthatni. Régi hagyományok szóltak a felől, hogy itt a régi seraj kubbe alti kincstára könyvtárába volnának letéve a könyvek, melyeket Budáról a kincscsel, az istenek: Hercules és Apollon szobraival, és nagy ércz-candelaberekkel hozott magával diadalban Soliman szultán vagy Ibrahim nagyvezér. A keresztény és török irók, mint Gritti emlékirója Francesco della Padovano, és Gilius Konstantinápoly leirásában, Pecsevi a magyar renegát, Mózes zsidó és Sokolazade török iró egyaránt emlékeztek volna ezekről. A portai müveltebb török effendik s a portánál kibejáró görög s örmény ügynökök és segédek meghitten suttogták. A magyar emigratio egyes tanult férfiai, kik a keleti irodalmat elsajátiták, mint Szilágyi Dániel, és Konstantinápolyban régebben tanuló kitünő orientalistánk Vámbéry figyelmét is fölkelték; nevezetesen az utóbbi Pecsevi és Sokolazade forditásával is ujra figyelmeztetett.

[1]) L. Hammer Konstantinápoly leirásában ezek kutatásait összeállitva.

Tervünk tehát az volt, hogy oly tudományos férfiu által, ki ily vizsgálat czélját teljesen méltányolhatta, és oly befolyásos állásu diplomata által, minő akkor gr. Prokesch-Osten internuntius volt, a bebocsátást ily ártatlanabb ürügy alatt könnyebben kieszközöljük, mint ha a bizanti császárok vagy a Corvina codexei keresését hirdetjük.

A mily jóakaró készséggel meghallgatta azonban kérésünket, oly határozottan mentegetődzött, hogy hivatalos állásában nem lehet segélyünkre. Mire, méltányolva igyekezetünket, válaszolt, hogy »példával akarja, — ugymond — annak kényes voltát előadni. Önhöz fordulok, mondá hozzám intézve a szót, mint egyházi férfiuhoz. Ön legjobban megérthet, ha az esetet fölteszem: mit válaszolna a Szent Atya, ha valami berlini protestans tudós, azzal a kérelemmel állana elő, hogy adja ki neki a vatikáni könyvtárban, tegyük fel, Luthernek ott létező eredeti kéziratait, melyeket munkái kiadásánál használni kiván. Én azt vélem, folytatá, hogy mint egyháza fejének és hitőrének ezt meg kellene tagadnia. Már most tegyen ön hasonlatot a Szent Atya bölcs, felvilágosodott, tudományos, nagy műveltségü személye, s a tudatlan, oktalan előitéletes török közt, vegyük akár ő felségét a szultánt is, ki épen ugy vallásának feje és hitőre; melynek épen egyik hitczikke, hogy mindaz, a mi a koránon kivül áll, s irva van, csak istentelenség. Ha ő maga nem is gondolna talán vele, környezete az ulemák figyelmeztetnék és gátolnák ebben. A követnek ilyesmit magától vagy valakiért kérni, egyenesen a diplomatiai illemmel, szokással, sőt a köteles tisztelettel ellenkeznék. De tudják önök mit, én azt vélem, hogy szavaiknál tovább látok és hogy nálamnál jobban vannak tájékozva, nemcsak a tárgy, a mód iránt is, melylyel azt megnyerhetik. Tegyék meg a tudomány érdekében ez uton, a mit tehetnek. Mert ha én ily uton fellépek, ezáltal figyelmet keltve, azzal csak akadályukra lehetnék. De részemről mindent meg fogok egyébkint tenni, hogy az intéző körökben jól fogadtassanak. Szükségök lesz a portánál, a külügyérnél, a nagy vezérnél, sőt lehet a nagyurnál is bemutatásra, hogy a kivánt helyig juthassanak, és kérelmök meghallgattassék. Ezt ajánlatommal ki fogom eszközleni, mint kiváló személyiségeknél szokás, kik fontos

tudományos járatban vannak. Odáig érve egyszer, az önök ügyességétől és szemességétől függ, hogy czélt érjenek, ha az egyáltalában ez ügyben lehetséges.«

Máskép is meggyőződnettünk, hogy ha Törökország- [illegible] volna valaha becse a tudományos expedi- [illegible] rég elvesztették a miveltebb államférfiak előtt is [illegible]. Nemcsak európai kalandorok éltek e czimmel vissza, hanem az orosz csel s az angol és franczia versengés is ezt használta a kikémlelés vagy befolyás érvényesitésének lepleül. A porta nem győzte már e czimen adni a kavaszokat s kiállitani a fermánokat a kajmakamok és agák számára; melyekkel a lázitó orosz emissarius födözhette magát és keresztül-kasul járhatott a tudomány szolgálatában oly országokban, melyekben a tudománynak mi keresni valója sem volt. Képzelhetni, mily gyanus szemmel nézték a portánál az ily vállalatokat. És valóban nagy pártfogás kellett a merészséghez, ha valaki még a seraj könyvtárába is be akart jutni. Prokesché mégis elégséges volt kieszközlésére, ha nem minden nehézség nélkül járt is.

De nem fárasztom önöket ezek elbeszélésével, s a minket annyiszor kifárasztott lépések és tárgyalások további részleteivel. Csak röviden emlitem, hogy az ő ajánlása és követségi személyzetével való elkisértetésünk végre is fényes fogadást szerzett a portánál. Kubinyi társunk gazdag dísz magyar viseletet öltött, melynek paszomántja, állitása szerint, még II. Rákóczy Ferencz díszöltönyét ékesité. Kavaszok előlovaglása mellett nagy kisérettel vezettettünk be. Előbb a külügyminiszter, majd rá a nagyvezér, akkor Fuad pasa fogadott. Üdvözletünkben kiemeltük, hogy neki nemcsak mint a birodalom legmagasabb méltóságának, hanem mint a török irodalom első férfiának és hirneves költőnek kivántuk, mint távol idegen föld szerény tudósai, hódolatunkat kifejezni. Midőn erre nyájasan kezet fogott velünk, nem küzdhettem le az érzést, melyre történelmünk legsötétebb lapjai, konstantinápolyi török követségeink többnyire oly lealázó sorsa és fogadása leirásai emlékeztettek. Eszembe jutottak egyik ősömnek, a XVI-dik századi magyar költő s többször portai követ Rimai Jánosnak jelentései: hogy lehetett szerencsés végre a fényes por-

tánál megjelenve, miután felkaftánoztatott, nagyvezér ő magassága kaftánja szélének csókjára bocsáttatni. Vagy mint még Zrinyi Ilona és Tököly leveleiben is megháborodva olvashatjuk, mikép esedezének, hogy a Seislam ő nagyságának, a török hit legfőbb oszlopának köntösét csókolhassák.[1] Vagy Apafi fejedelem a vezérrel szemben, csak oda nyujtott csókolása után kaftánoztatik fel.

Mennyire változtak azóta az idők. De változott jobban, mintsem véltük volna, a török szellem is. Prokesch, lehet, már akkor szólt Fuaddal, bár nekünk nem említé. Annyi bizonyos, hogy a nagyvezér kérésünkre a legkisebb meglepetést sem mutatott, s mint ilyenre, épen semmi nehézséget sem tett. Ellenkezőleg egyenesen rámondá, hogy maga is ifjukorában gyakran forgatta a könyvtárban az európai codexeket, nevezetesen Plutarchust említé, hogy hosszasabban volt kezében.[2]) De — ugymond — az oly gyakori tüzvészek Konstantinápolyban, mint ez köztudomásu, s itt a követségi személyekre mutatott, hogy ők is tudhatják, mindezt elemészték, s aligha maradt belölök még egy kettő. Azonnal ki fogja adni a rendeletet, hogy elökerestessenek s az eredményről értesittetni fogunk. Azután beszédét francziául tovább folytatta a török birodalom két nagy bajáról. Egyik az, hogy nem beszélve népe a müvelt nyelveket, elzárva maradt a világmüveltség lendületétől. Más az, hogy a tüzvész annyiszor pusztit, s általa elvesznek a házakkal a vagyon, a kincsek, az emlékek stb. De mindkettőn igyekszünk segiteni. A jövő nemzedék megtanulja majd a müvelt nyelveket, s a fa-házak helyébe szilárd anyagból fogunk újakat épiteni.

A török lassuságot ismerve, el voltunk bár rá készülve, türelmünk mégis nagy próbáknak volt kitéve. Megérkezett végre a nagy nap, melyen dobogó szivvel átléphettük a kubbe alti csarnokai küszöbét. A fogadás mi kivánni valót sem hagyott fenn. Oly fényes volt, akár a portánál. Megvendégléssel kezdődött, mely

[1]) Tud. ért. I. 263 sat. S Uj Magy. muz. X. I. 103.

[2]) Valóban a felfedezett és visszakerült corvina codexek egyikében Plutarchus életrajzainak egyes részletei előfordulnak.

a nehány csemege, kávé és csibuk fogás közt is nagyon hosszasnak, sőt végtelennek látszott. Végre miután a keleti illedelem minden udvariassági formáin átestünk, a kincs- és könyvtár főőre: Salih bej fölkelve jelt adott, hogy bevezetésünkre készen áll. A kincstárba lépve, nagy tömegekben állott előttünk a sok drágakő s aranykincs. Felhalmozva áll itt a világ minden részéből összerablott préda-zsákmány, s a követségek által összehordott ajándék-tárgyak össze-vissza állitott sora, az indiai drága kövektől és perzsa trónoktól kezdve egész a párisi mult századi barock óraházig. De köztök a drágaságon és curiosumon kivül valódi műbecscsel biró tárgy mennél kevesebb volt. Hazánkra különösen mutató emlék vagy műrégiség általam hamarjában épen nem volt fellelhető. Az egészet máskép is csak futólag néztük, alig várva, hogy a könyvtárba juthassunk. De erről a kincstár megtekintése után szó sem volt. Azt hallók, hogy már ez is oly nagy kegy és kitüntetés, melyben csak a bucsuzó követségi személyek részesittetnek. Ezzel ujra a fogadó teremben a keleti bucsuzási illem udvariasságait folytatva akarták az egészet elvégezni.

Igy csalódva és kijátszva, kénytelenek voltunk az illemet félretenni. Figyelmeztettünk, hogy nem ezért jöttünk, hogy az engedélyt nem erre kértük és nem erről szól. Nem a kincstárt, de a könyvtárt kivántuk látni, s eziránt nyertünk igéretet a nagyvezértől. Az ámulás most részükön mutatkozott. A fermán csak a kubbe alti látogatásáról szól. De ha könyvtárt akarunk látni, ezt a szivességet is hajlandók ily előkelő, tudós férfiaknak megtenni.

E közben elvezettek az eski seraj parkjában lévő egyik szultáni kösknek (szerintünk kiosk) nagy könyvtártermébe. A jól berendezett könyvtárban, mely a szultáni paloták ifjusága iskolájának könyvtárát képezné, azonnal könnyen tájékozhattuk magunkat. Láttuk a polczok feliratairól, hogy a tudományszak szerint rendezett könyvtár a korán, az orvostan, költészet sat. keleti irodalma műveit foglalja csupán magában. A nem háttal, de a nyiló oldallal kifelé forditott könyvek mindegyikének szélmetszetére lévén irva czime, köztük hasztalan kerestünk volna tovább európai codexeket. Folytattuk azért követelésünket, és mire ez sem fogott, ismét nyájasabb kérés

és beszélgetés közt előálltunk értékesebb ajándékkal is és még nagyobbnak igéretével, ha azt, a mit keresünk, előmutatnák és feltalálnók.

Salih bej követelésünk daczára perczig sem veszté nyugalmát, sőt még nyájasabb lőn. Megigérte, hogy utánnézet, kerestetni fog, lehet, hogy még valamire akadnak. — Ez nagy időt vett igénybe. Türelmetlenségünket fékezve, igyekeztünk közben a bejt mulattatni és társalgását élvezni. Kubinyi elmondá neki is, mint a nagyvezérnek és más pasáknak, hogy a szultánnak hálafeliratot inditványozott a magyar menekültek védelmeért. A bejre e közlemény épen ugy nem volt hatással, mint más pasákra. Közülök csak Rauf pasa, kinek atyja egykor bécsi követ volt, kérdé rá, mikép vagyunk tehát most Ausztriával; és Suphi bej, a vakufok egykori minisztere, valamint a magyar menekültek kérdésében bukott miniszterek, mutattak némi érdeket.

Ez irányban még sajátságosabb tapasztalatokra tettünk ez alkalommal szert. A társalgás folyamán megemlitettük, hogy nálunk Magyarországban a török uralkodás több érdekes nyomot hagyott maga után, mecseteket, minaréteket, török fürdőket sat. Mire észrevettem a bej és környezete arczán, hogy ezt vagy nem értik, vagy nem hiszik, folytattam, hogy sokáig is uralkodott ám hazánkban a török, és hogy 150 esztendeig lakott ama helyen, hol plebános voltam, melyet azért maig Török-Szent-Miklósnak neveznek. Ez még is többnek látszott Salih bejnek, mintsem, hogy egyszerü udvariassággal felelet nélkül hagyja. Válaszolt ama keleti udvarias szépszólamok egyikével, melyek minden mozlimnak azonnal rendelkezésére állanak, s valódi életbölcsességét képezik: Allah — ugymond — nagy és nála minden lehetséges. De ő soha sem sem hallott ezek felől vagy ilyesmit. Pedig sokat olvasott távol vidékeken utazó dervisekről. S itt azután egy mitsem mondó mesét beszélt a Niluson krokodilusok közt utazott dervisről.

Midőn Prokesch ezt hallá, hasonló érdekes esetet beszélt utazásaiból. Trója terét és tumulusait vizsgálva, a pasánál vagy agánál, ki a vidék birtokosa volt, többször megfordulván, ez beszélte neki, hogy időnkint jönnek mennek idegenek erre, kik a köveket, melyekből most török siremlékek készülnek,

nézegetik. Azt mondják, hogy valami város romjai volnának. De ő sokszor kikérdezte már a vidék legöregebb embereit, és senki sem emlékezik rá, hogy itt város lett volna. Prokesch megjegyezte rá, hogy elhiszi, mert közülök aligha lesz valamelyik harmadfélezer éves, a mikor a város már megszünt létezni. De gazdája azzal vigasztalta, hogy kár lesz azért hasztalanul tovább is keresni.[1])

E beszédek közt egyszerre föllebbent az ajtó függönye s az előcsarnok távlatában megpillantók, mint hoznak szolgák biborba kötött nagy codexeket. Látásukra szivünk megrebbent, felsikoltottunk volna. — De mint férfiak, a görög bölcs mondatával: *Εὑρηκα*! kiáltánk meghatottan, hogy végre is czélt értünk!

Csupán hat codex volt! Örömünk csakhamar hanyatlott. De e nehány codex is egyelőre megragadta mindjárt figyelmünket. Mindannyi jelenleg már itthon van nálunk a muzeum s egyetem könyvtárában. Mindannyin rögtön szemünkbe ragyogott a kapcsok zománczában a magyar és Hunyadi czimer, mely hasonlón miniatur képeiken is mutatkozott. Biztosok voltunk, a codexek egész habitusa tanusitotta, hogy feltaláltuk a Corvina stambuli maradványait; hogy három század multán elsők felismertük és köszönthettük a magyar tudomány e kincseit s emlékeit.

---

[1]) Hasonló esetünk volt egy napon Konstantinápolyban a Gul-Dsamisi mecsetet, egy régi bizanti egyházat vizsgálva, melyben remete sz. Pál teste feküdt volt. A medreszeből, a mecset melletti iskolából kitódulo gyermekek kérdésünkre összeköpdöstek és giauroknak szidalmaztak, a tanitó pedig egyszerüen megtagadta kinyitását. Henszlmann társunk kivülről rajzolgatta s az erre összecsoportosult jóakaró törökök kérdésére mit mivelünk, azzal felelvén, hogy messziről jöttünk ide az épitést tőlük tanulni, s most nem akarnak beereszteni, elvezettek a közel kávéházban ülő hodzsához. Az illemes üdvözlet kávé és csibuk vendéglés után végre a kikérdezésre került a sor. »Mi járatban vagytok, s mily országnak fiai?« Az épitést jöttünk hozzátok megtanulni és Madzsaristánból valók vagyunk. Ez országról, válaszolá, soha életében semmit sem hallott; pedig még Dzsinnisztanról is (a szellemek, tündérek hona) olvasott. A kávéház közepén tuskón fát vágva guggolt egy aggastyán katona és röviden közbeszólt: ő tudja hol van, midőn Belgrádban mint nizzam szolgált, sokszor betekintett falairól ez országba: nagy ország, szép ország, gazdag ország! S e nehány szóval tekintélyünk meg volt alapitva. Azonnal megnyilt az érdekes templom előttünk.

Csakhamar beteltünk Sz. Ágoston Isten városa és Tacitus Róma története sat. ismeretes szövegei lapozásával. Égtünk a vágytól a többit is láthatni és birni. De velök csak még néhány nyomtatott nagy könyvet hoztak ki: a versaillesi kert mult századi képes kiadását, Calepinus szótárát sat., melyeket vagy nem tudtak, vagy nem akartak megkülönböztetni a keresett codexektől. Láthatólag örvendettek mégis, hogy valamivel eltalálták kedvünket. Annál is inkább csodálkoztak további kérdésünkre és kéréseinkre, hogy meg nem elégedve, ebből még többet kérünk. Nincs több! mondák és rázták a fejüket. De talán lesz még? kértünk tovább; igérgettünk és közbe fenyegetődztünk is, hogy folyamodunk ujra a nagyvezérhez; mért nem mutatták meg a többit. Nyugodtan vették. Jól teszszük, mondák. De nekik most nem lehet többel szolgálni. Erre sem volt határozott engedélyük. Talán majd kereshetnek s addig találnak még ilyes valamit.

Heteken át tartott ez igy, a további lépések megtevése s ujabb engedély kieszközlése. Jól felhasználtuk ez alatt az időt s alkalmat. A nagyvezérnél a tengerparton levő nyári lakában magán fogadást nyertünk s némileg titkos látogatást tettünk, melyet egyik menekült derék hazánkfia, főkertésze Sipos eszközölt ki számunkra. Ennek eredménye volt, hogy egy napon mégis sok kétség és aggály közt hozzá juthattunk óhajtásunk tárgyához

Addig is Prokesch tartá bennünk a lelket. Szeretetteljesen, akár egy atya vagy testvér fogadott bennünket. Majdnem esténként megjelenhettünk társalgó teremében; többször hivatalosak voltunk asztalához és estélyeire, minőket akkor a Konstantinápolyt látogató angol trónörökös walesi herczeg tiszteletére a nagy világnak és diplomatiának adott. De legkedvesebb volt nekünk személyes társalgása, midőn vele egyedül tölthettük az estét. Ilyenkor szellemes és finom lelke gazdag tapasztalatait, szive nemes érzelmeit felülmulhatlan bájával tárta fel előttünk, s órákon át lebüvölve tartott velök. A ki valaha olvasta számos emlékiratai, a Denkwürdigkeiten, Erinnerungen sat. megragadó helyeit, melyekben görög és keleti utja fénypontjait, az emlékek és természet szépségeit, a tudósok és művészek, diplomaták és fejedelmek körében töltött érdekesebb óráit beszéli, annak lehet némi fogalma e társal-

gásokról. Személyének varázsa kiapadhatlan volt. Sokszor igy fölmelegedve, a mint iróasztalánál általunk körülvéve ült, irott naplói után nyult s ezekből kiadott emlékeihez oly kiadatlan részleteket olvasott, melyek azokat nem csak részletességök, de megható egyes meghittebb személyes vonásaik által érdekességökre nézve messze tulhaladták. Csak egy ilyet emlitek itt fel például. Mert méltónak tartom, hogy történeti emlékeink számára is följegyezve maradjon.

Mindjárt az első napok egyikén fölveté a kérdést, mikor megyünk Rodostóba? kissé meglepetve és habozva válaszoltunk. Nem vártuk az internuntiustól, hogy erről szabad legyen neki tudomást venni; nem tudtuk, mit akar vele, és lehet-e, illik-e előtte szint vallanunk. A minket megelőzött hirek, melyek nemcsak itthon, de az ottani emigratiónál is keringtek, hogy Tököly és Rákóczy hamvaiért jöttünk; miről a pérai sz. Benedek egyháznak, melyben Zrinyi Ilona és Rákóczy hamvai nyugodtak, Lazarista szerzetes főnöke azonnal kérdezősködött s egy nála ezt bejelentő levelet is mutatott elő hazánkból, — minket már is óvatosságra intettek, és nem bátorithattak egyenes, határozott válaszra. De a mint ezt Prokesch észrevette, a jóakaró, őszinte nyiltság hangján vágott közbe: No az volna szép, ha magyar létetekre meg nem látogatnátok történetetek e kegyeletes helyét. Azután elővette naplója egy kötetét és gyönyörü irásu lapjairól kedvvel olvasta fel a részletet rodostói első látogatásáról, még a huszas évek elejéről. Bámulva hallgattuk, nemcsak a szép, kegyeletes reflexiókat, de a pontos részleteket, melyekkel a Rodostóban nyugvó magyar menekültek siremlékei feliratait följegyezte. Örökké bánom, hogy azokat le nem irtam akkor, mert Rodostót látogatva, már a számos, mintegy husz siremlék közől csak a három ismeretest: Bercsényiét, Eszterházyét és Szarvaskendi Zsibrikét találtuk meg az örmény r. kath. templomban, és Kőszeghyét egy sirkertben. — A többi mind elenyészett; és tudtunkra csak Prokesch kéziratban maradt naplója az egyetlen kutfő, mely azok emlékét fentartotta. E helyett leirhattuk Rákóczy maig fenálló palotája kápolnájában, hol a szerencsétlen fejedelem oly buzgón imádkozott naphosszant, és melynek oltáránál szerencsés voltam sz. misét szolgálhatni, — fentartott emlékeinket, a

magyar menekültek anyakönyveit, melyekben házasságaik, gyermekeik születése és haláluk napja be van jegyezve. Mikes Kelemen nevével többször találkoztunk bennök; és könyvével kezemben bejártam a tengerpartot, a tájat, hol lakott. Felismerni véltem a helyet, hol háza állhatott, a mint leveleiben leirja, hogy a viharban a hegyről hullámzó zápor árjai s a tenger felhabzó hullámai falaihoz verődtek. Maig is látható egy lak romja közel a tengerparthoz s a záporáradások által kimosott nagy árkok aljában.

Prokesch sajátkezüleg irta meg előttünk az ajánló levelet számunkra a rodostói konsulhoz. Elolvasta meghagyását, hogy fogadjon ugy, mintha ő saját személyében látogatná. A jó ember azzal lépett azután elénk, hogy ő is hazánkfia. Anyja Katinkay magyar menekült leánya, s ő maga valóságos régi magyar táblabirói alak volt. Igy dicsekedtek többen is az előkelők közül magyar eredetükkel. Szivesen vendéglő házi gazdánk dr. Stefanelli neje, Grimani leány, a Kőszeghyektől származtatá magát. Mindannyian üdvözletünkre jöttek s jártunkban tömegesen kisértek az utczákon egy vasárnapon, és megjelentek Rákóczy kápolnájában az általunk tartott isteni tiszteleten. Bár hazajövet értesültünk, hogy ezért s a Rákóczy sirja helyén a sz. Benoi régi bizanti egyház kápolnájában tartott isteni tiszteletért, hol menekült hazánkfiai összegyülve üdvözöltek, fel voltunk jelentve a rendőrségnek; azért mégis Prokesch részvéttel hallgatta ottani mulatásunk éleményeit, s olvasta tovább naplójából a szép helyet, mely részben emlékiratai kiadásában is megjelent. Mint jött Aegos-Potamosból ide a régi Rhoduntia vidékére, hol a Propontis partjain a tenger ezüst leple alatt Ázsia és Európa egymásnak kezet nyujt. Őt is az akkori konsul Rákóczy egyik kisérőjének fia ugymond, vezette a magyarok siremlékeihez. Kedvesen emlékezik itt azután Prokesch is a magyar felvidéken töltött napjaira, midőn Sáros hegyeiben és Szepes völgyein többször tanuja volt a megható jelenetnek, a mint a körülálló népnek a Rákóczy-nóta felhangzására könybe merültek szemei, s a másik versnél már sirásra fakadva, hangosan zokogtak, mintha csak atyjuk halálát énekelve siratták volna ugymond [1])

[1]) Prokesch: Denkwürdigkeiten u. Erinnerungen aus d. Orient I. 350.

Nem egyszer ilyenkor meghitten és nyiltan hozta szóba a kényes állást is, melyben akkor hazánk a felirati vita után állott és a provisorium idejében volt. Kubinyi kissé tapintatlanul hozakodott elő megint, a szultánnak inditványozott feliratával. Prokesch mosolyogva mondá, hozzám fordulva: »De azt komolyan még sem hihetem, hogy e jó, kedves, nyájas öreg ur forradalmár lenne. »Azt meg még kevésbbé értem, hogy kegyeden oly meleg barátsággal csügg erős protestáns létére.« »Dehogy forradalmár! válaszolám. Sőt lelke és szive alapjában, bármily sajátságos országgyülési adomákat beszélnek még atyja s őse felől, erősen dynastikus érzelmü s legitimista; s oppositiója is csak a legitimitásból indul ki. Atyai szives barátsága daczára is azonban vallásának, melynek egyik főnöke, oly erős híve, hogy sértett érdekeiért képes volna a zöldasztalnál velem bármikor kemény s tekintet nélküli vitát vívni. A minthogy ilyenkor szemben vele én sem engednék mitsem hálás érzelmeimnek, hogy a vitát fel ne vegyem és meg ne védjem vallásom s egyházam igazait s jogait. Ilyesmi nálunk, mondám, kérdést sem szenved és magától értetődik.« »Látni, hogy csakugyan alkotmányos nemzet fiai vagytok és nyilvános életben nevekedtetek fel. Csak ezáltal lehet titeket megérteni.« — »És mégis, tevém hozzá kissé halkabban, de bátrabban, olyanok által kormányoztatunk, kik ezt nem képesek megérteni.« — »Igaz!« mondá rá röviden, de teljes meggyőződés hangján.

Abbahagytuk, s átmentünk ismét tudományos tárgyainkra. A legkedvesebb volt előtte ugy is az archaeologiai tanulmányok felett társalogni. Ilyenkor gyüjteményei egyes tárgyai ismételt bemutatásával istápolta uj felfedezéseit és véleményét; elbeszélte egyiptomi, kizsázsiai kutatásai részleteit. És ha észrevette magát, hogy hoszabban szólt, még bocsánatot is kért, a miért oly érdekesen beszélt. De lássátok, mondá, e tunya törökök közé vetve, itt ez senkit sem érdekel; s éveken át alig vetődik ide néha-napján szaktudós, kivel ezekről szólanom lehetne.

Ott álltunk azután igy a velenczei palota társalgó-termének a kertbe nyiló ablakai emelkedett terén, honnét nagyszerü kilátás nyilt a Chrysokeros, az aranyszarv hullámain

evedző számtalan hajóira és fel a túlparton a szultánok régi serajja fokára, le Perára s Galatára, át Ázsiába Skutarira, a régi Chalcedonra. A palota kertjéből a szép májusi estéken a fák virág-özönének illata, s a csattogó csalogányok éneke hangzott be; az előtérben ez antik jellemü s nemes humanus szívü férfiu tisztes alakja állott, kedves és megragadó közlékenységével, még e páratlan szép kilátáson túl is a tudomány és művészet magasabb regióiba emelve lelkünket. Majd viszonozta is látogatásainkat, ő, valamint követségi kedves személyzete: gr. Ludolf és Lackenbacher tanácsosok, b. Vecsera Albin és Mayer Ernő hazánkfiai, titkárok, Lebidar és Kossják tolmácsok. De igy kisért még tapasztalása, tanácsa, sőt pártfogása tovább keleti s kis-ázsiai utunkon, mint Rodostóba, ugy Bythiniába és Nikomediába Tököly sírjához, és Hellasba, hol Syrában Haan consul, az albán nyelvtan és regék s a mythologia irója s az antik műrégiség avatott férfia, épen oly barátsággal segélt az ő ajánlatára; mint a dán Köppen, ki mint philhellen jött egykor Hellas függetlenségeért küzdeni s a királyságot megalapitani; majd tanításával az elvadult és tótosult helleneket civilizálni. De kit azért a németek elüzésével a hálátlan görögök csakugy kiüztek; és most Amerikából, hová menekült és hol Philadelphiában tanár volt, az abolitionista háboru kiütésével megint visszajött ide öregen ifjusága feledhetetlen szép honába. Barátságát ránk ruházva, lelkesülten vezetett minket Hellas classicus vidékein és Athenben. Naponkint feljárt velünk a Parthenonba, hol egyszer e barátságának és készségének, felsietés közben a napszurás által leterítve, majdnem áldozata lett, a leesőt felfogó karjaink közt. Hálásan emlékezünk ma minderre, a mivel akkor Prokesch kétes és reménytelen vállalatunk esélyei közt bennünk az elszántságunk daczára is már csüggedező lelket fenntartotta. Még később is, élete végső napjaiban hazánkon át visszajövet a keletről, itt is meglátogatott minket, muzeumunkat, melyet dúsan megajándékozott, s akadémiánkat, melynek jelentésünkre szives szolgálataiért tagja lett.

Végre megjött ismét az engedély, s a nap, melyen meghíva beléphettünk az eski-sérajba. Itt az előbb leirt Kösk könyvtár-tereme közepén megteritett asztalon, most a codexek

nagy halmaza felrakva várt reánk. Megindulással nyultunk utánok, hogy mi mindent fogunk bennök találni. Az első fogások meggyőztek felőle, hogy itt egyszerűn számos classicus, egyházi s középkori iró munkái codexeivel állunk szemben; és nem valami hazai irodalmi és történelmi különlegességekkel. A mint ez iránt tájékozva voltunk, azonnal hozzá fogtunk névjegyzékök, tartalmuk és külkinézésük rövid leirása elkészitéséhez. Jól kellett sietnünk velök, mert mintegy ötven darab állott előttünk, s alig volt egy-két óra áttekintésükre engedve. Köztök ismét több nyomatott könyv volt elvegyitve, mint Banduriusnak a bizanti régiségekről irt munkája. Legnagyobb részt azonban becses régi XIV. és XV. századi latin, görög, sőt kiril pergamen kézirati codexek voltak. Ezek közül nevezetesen 9 darab ismét Mátyás király codexei előbb leirt jellegét, az akkori florenczi codex-irók kezét és miniaturjeit, a veres bársony kötést, ennek kapcsain és a képek festményeiben a magyar birodalom, valamint a Hunyadiak czimerét mutatta. Sőt egy kép Mátyás király alakját is felismerhetőn ábrázolta. Tartalomra mindannyi classicus, mint mondám, egyházatya és későbbi iró, nevezetesebbek Tacitus, Plautus, Suetonius, Polybius, Teophrastus, Cornelius Nepos, Cicero, Augustinus, Eusebius, Clemens stb. melyek közül kétségtelenül a legtöbb Mátyás király könyvtárából való lehet, habár annak oly kiváló jellegével nem bir, mint azok, melyek különös megrendelésére készültek, mig a legtöbb általa készen volt megszerezhető.

Nem is tartóztatom önöket e könyvek részletes felsorolásával. Jelenleg már, midőn azok nagy és legjelentékenyebb része birtokunkba jutott, részletes bibliographiai leirásaikat, czimeik összeirásai s összehasonlitásai ismertetéseit többszörösen is birjuk. [1])

[1]) Lásd az általunk fölfedezettek jegyzékét Mordtmann és Dethier későbbi közleményeivel összehasonlitva, kiadva Henszlmann társunk által. M. Akadémia jegyzőkönyvei 1864. II. 89. Pulszky: A corvina maradványai, és Csontosi: A stambuli szerailban látott nyugoti codexek. Magyar. könyvsz. II. 145. 153. S legujabban az ott visszamaradtak ismeretes codexeinek leirása is felvéve Dethier által a magyar Akadémia megkeresése folytán. Ez is tudtunkra a M. Könyvszemle legujabb füzetében fog megjelenni.

Biblioteca centrală regională

Fölfedezésünk mindjárt nagy figyelmet keltett Konstantinápolyban is, az ottani tudósok kis körében. Most már föllépheltünk vele nyiltan. Nemcsak Prokesch örült neki; hanem az ott bizanti tanulmányokkal foglalkozó egy-két idegen tudóst is nagy mérvben érdekelte. Nevezetesen dr. Dethier Rajnakörnyéki származásu akkori tanoda-igazgató, most a stambuli múzeumok igazgatója, kérte tőlünk mindjárt e jegyzéket. De különösen érdekelte magát érte dr. Mordtmann, ki mint hamburgi ügyvivő jött oda s régibb idő óta a török kereskedelmi ministerium főnöke volt. Több munka jelent meg tőle, nevezetesen Konstantinápolynak a törökök általi bevétele egykoru források után ujonnan megirva. Társaságában körüljártuk volt Konstantinápoly híres falait, magyarázgatta nekünk azok nevezetes helyeit és emlékeit, valamint többszöri ostromait. Most közlésünk után tűnt ki először, hogy ő titkon ismételve többet látott már e codexek közül. Első alkalmat adott neki erre a híres Tischendorf, a biblia sinai ősrégi codexe felfedezője. Mint a biblia régi szövegei kutatója, nagy szerencsével járta be ekkor a keletet és kutatta a kolostorokban, nevezetesen Athos hegyén a codexeket. Nagy munkái fényes kiadásai Miklós orosz czár költségén jelentek meg. A czár sajátkezű levelével kérte a szultántól, hogy küldötte Tischendorf a serajban levő bizanti codexeket vizsgálhassa. Ugyanezt tette a porosz király Lepsiusért. Mind a ketten azt vélték, valamint kutató elődeik abbé Savin és Carlisle, hogy feltalálhatják még a bizanti császárok ősrégi könyvtárát. És mindannyian csalódtak ismét. Mind a kétszer különböző helyen, a szultánok dolmabakcsi palotája egyik szobájában láttak nehányat fennebb leirt codexeink közül, melyek tehát oda nyilván az eski-serajból vitettek át az Aranyszarvon megtekintésül. Mind a két hirneves tudós rögtön láthatta, hogy ezek ujabb codexek s azért nem érdekelték őket. Mig Mordtmann ezek társaságában kétszer is, majd felületesebben, majd részletesebben vizsgálgatta s feljegyezgette azokat, sőt mint egy 12 darabnak rövid czímét is közzétette Lepsius philologiai lapjában. Egyik sem ismerte fel azonban bennök a Corvina maradványait, melyeket sem nem kerestek, sem azok jellegét nem voltak képesek felismerni. Most hogy Mordtmann az álta-

lunk elért eredmény után erről értesült, kérte, közölnők vele jegyzékünket, és ő viszont közlendi velünk az övét. E jegyzékek összeállításából láttuk, hogy ő a mieink közül többet nem látott, és viszont mi sem láttuk mindazt, a mit ő.

Tisztán állott tehát előttünk, hogy még jóval többnek kell ott lenni, mint a mit mi láttunk s eddig ismertünk. Bizonyos volt az is, hogy egyikünk sem juthatott a helyiségbe, hol e könyvtár áll; és hogy annak csak egyes példányai hordattak ki különféle helyekre, megmutatásul a kubbe-altiban létező könyvtár szobából. Most azért e helyiségnek kutatására fordítottuk ujra figyelmünket. A kubbe-alti egyszerü s magánálló épülete minden felől jól kivehető volt. Látogatásaink által tájékozva voltunk a benne levő kincstár helyiségeiről, a fogadó lakról. Elkészitettük alaprajzát, megszámítottuk ablakait, körül hajóztuk tengerre néző oldalát, és mind ebből világosan kitűnt, hogy a kincstár termein túl egy vagy két kisebb teremben vagy szobában nem voltunk és hogy ez valószinüleg a codexek rejtegetett könyvtárhelyiségét képezi, melybe bocsátani nem akarnak senkit, hanem inkább onnét kihordják megmutatásul egyes példányaikat.

Ennek oka kétféleképp is volt magyarázható. Az általunk vizsgált s ismert codexek nehányán feltünő volt a leszakadt, vagy megsérült kötésüeknél hátlapjaik nedvessége, hiánya, rothadása és penészes volta. Ez arra mutatott, hogy a könyvek a földre hányva egy halmazban fekszenek, s hogy az alsók a padló nedvességétől szenvednek. Ily állapotban, valószinű, hogy átallották a könyveket mutatni, és inkább kihozták a jobbakat. Azért, midőn oly számosat állitottak ki belőlük, mint nekünk, talán lejebb is kellett a rongáltabb példányok után nyulniok. [1]) Mig más állitólag értesültek azt adták okul, hogy a kubbe-alti kincstár azon termén túl, és közben a szegletszoba helyiségével, melyben nagy mennyiségü könyv hever,

[1]) A visszakerült példányokon is ennek nyoma látható. Cicero, Clemens, Aristoteles s egy biblia codexein e rothadás, elmállás és penész nyomai kisebb-nagyobb mértékben mutatkoznak.

ez előtt egy szobában Mahommed ereklyéi őriztetnek. Miért a hitetlenek ide be nem léphetnek.

Akárhogy legyen is, nekünk többé sem ide bocsáttatnunk nem sikerült, sem kérésünk, hogy még több codexet láthassunk, ha nem most, egy más alkalommal ismét, nem teljesíttetett. Ünnepek következnek, mondák. A padisah ide fog látogatni az eski seraj palotáiba. Elfogadására kell készülnünk, akkor senkit sem lehet fogadnunk, semmi idegennek nem lehet ide belépni.

Annál kevésbbé lehetett egyelőre nagyobb eredményt elérnünk. Mert, ha sikerült is a Corvina maradványait fölfedeznünk, nem sikerülhetett azokat visszaszereznünk. A kilátásba helyezett mód és feltételek egyrészt oly természetűek, másrészt nehezebbek voltak, hogysem határozottan abba ereszkednünk s ezeket megbirnunk lehetett volna. Azzal vigasztaltuk, vagy csak hitegettük magunkat, hogy itthon talán sikerülni fog jobb módot és költséget is találnunk. Ámbár az igazat megvallva, ismervén szük körülményeinket, s az ilyesmi iránti egykedvűséget, vagy csak csekélyebb érdeket, nem igen kecsegtethettük magunkat valami reménynyel. A való azonban még ezen is alól maradt.

Visszatérve, az akadémia legközelebbi ülésében most már el lehetett mondanunk utunk czélját s annak nevezetes eredményét, hogy fölfedeztük Mátyás király könyvtára maradványait; láttuk s összeirtuk azok nagyszámát, s hogy ezek mögött még több is rejlhetik talán, a mi fölfedezésre és mindannyi megszerzésre vár. A Trattner-Károlyi ház régi egyszerű terme, hol az akadémia egyik bölcsője állt, alig hallott ennél örvendetesebb hirt. Társaink, kik közül sokan ülnek még e fényes teremben, s emlékezhetnek az eseményre, bár 15 éve mult, élénk érdeklődéssel és melegen fogadták jelentésünket. A további részletek, a megszerezhetés módja, föltételei, kivitele iránt is hajlandók voltunk nyilatkozni. De erre zártülést kértünk. Az akkori elnökség, a mily tüntető készséggel fogadta s igérte azt, ugy soha sem hivta össze. Tacitus, Augustinus codexei s a mi talán még mögöttök rejlett, ha mindjárt Mátyás király könyvtárából való s az ecset és zománcz művészetével diszítve volt is, akkor nem látszottak még oly fontosságuaknak, mint

csak ma is. Ne vádoljunk érte senkit. Adjunk hálát, hogy már tul vagyunk ez állapotokon, és hogy az akadémia azóta ünnepeket látott s ül, valahányszor ily codexek bemutattatnak; hogy készséggel jár el, ha tudósaink számára kikéretnek.

Akkor még ilyesmi nem volt várható. Apró létküzdelmek korát éltük és nem lehet csodálkoznunk, ha mellékes tekintetekkel kellett inkább, mintsem a tudománynyal foglalkozni. Máskép is ily sikerek horderejét és jelentőségét a hangadó körökben akkor csekélyelték. Ki hinné, hogy oly hangadó nagy hirlap, (mely egy montenegrói rosz lőfegyver elsülését, vagy valami kétes jellegű szerb államférfi áldomását magának megsürgönyöztetve ujnyi kövér betükkel adja, méltóságát, melylyel közönségének s a nemzetnek tartozik, feledve,) akkor nem tartotta méltónak közleni a sürgönyt, melyet a Corvina maradványai fölfedezéséről tőlünk Konstantinápolyból vett.

Csak Toldy volt most is az egyetlen, ki sikereinket nem csak méltányolta, de a lelkesüléssel, melyre csak az ő nemes és fogékony lelke volt képes, fogadta. Rögtön a mint levelemből értesült, visszahangoztatta az *Εὑρεκα*-t, üdvözölte szerencsés fölfedezésünket. Irt a Magyarország czimü akkori politikai nagy lapba felőle czikkeket. »Május 21-dike, ugymond, a szerencsés nap, melyen sikerült fölfedezni a Corvina maradványait. — — A tény constatálva van! — Bizom nemzetem geniusához, lesz pénze Magyarországnak arra, hogy azt megszerezhessük,vagy a mi szükséges a honi és európai tudományosság érdekében lemásolhassuk. Isten segítse rá értünk a távolban fáradozó hazánkfiait! — Ez az, a mi a nemzetre még uj dicsőséget hozhat!« igy irt és szólt. S az egész kérdést ujra előadva, vele lelkesített és buzdított.

De mind hasztalan volt. Az általános tájékozatlansággal és érzéketlenséggel szemben az ügy egyelőre egészen elaludt. Mig az akadémiában időről időre mind erősebben lüktető tudományos élet ujra s ismételve is az előtérbe, vagy csak a tanácskozási szőnyegre hozta. Inditvány inditványt ért. Majd az internuntius volt felszólítandó, hogy szerezze meg az ott létező többi codexek jegyzékét is, bármily jelentékteleknek látszassanak is azok és bármily rosz állapotban legyenek. Mert ugy véltük, hogy csak a világra szóló nagy művek fényesebb

codexeit láthattuk, mig talán épen a magyar szövegű vagy történeti codexeink mint jelentéktelenebb papiros kéziratok félre vetve senyvednek a könyvtár alján. Majd midőn a Prokesch által kieszközölt s elkészíttetett ujabb összeirás sem elégített ki, Konstantinápolyba küldendő követség jött inditványba. De az örökös költséghiány miatt az sem létesülhetett.

Az alatt Prokesch-Osten, figyelme általunk már annyira fölébresztve, mind erősebben foglalkozott az ügygyel. Sikerült valóban kieszközölnie, hogy a codexek neki ujra előmutattattak, és dr. Dethier által azok bővebb jegyzékét elkészíttette, különös tekintettel lévén azokra, melyeken a Corvina jellege felismerhető volt.

De ekkor már fölfedezésünk hire fölébresztette az összes európai szaktudósok figyelmét, kik egymás után jöttek, fejedelmeik hatalmas ajánló leveleivel, s többen bebocsátást nyertek. Konstantinápolyban levő hazánkfiai leveleiből arról értesültünk, hogy nehányan egyes Codexek másolásához kezdettek, mások közülök egyet-mást eltulajdonítottak, vagy kimetszettek belőlök; a mi nekünk, ha ezt helyesnek véljük, épen ugy sikerülhetett volna.

Az első a franczia kamarának könyvtárnoka Miller volt, ki III. Napoleon által küldetett ki fölfedezésünk hirére. [1]) Erre a másik az angol Brittish-Muzeum küldötte Newton jött. Mire Pétervárról az orosz küldött Tischendorf is, előbbi eredménytelen kutatásai daczára ismét megjelent; és most oly eredménynyel járt el, hogy az általunk fölfedezett Hervojaféle Glagolit, s még más hasonló bizanti s ó-szláv codexeket, evangeliárumot, hymnologiai és legendariusokat magával vitte, ugy hogy ma többé ott azóta nyomuk sincs.

A törökök végre restelték már a folytonos zaklatást és kihordották a kubbe-altiból. Felállitották az eddig muto-

[1]) Dr. Dethier az Akadémiának ujabban beküldött Catalogue Scientifique et histor. des Codices de la biblioth. imp. du Sérail mondja: L'éveil donné par la députation Hongroise, fit que Napoléon III. envoya M. Miller le bibliothécaire de la Chambre des députés. — Puis vient M. Newton envoyé par le Musée Britannique. M. Tischendorf a trouvé bon de cacher ce qu'il a fait en examinant la collection. L. fennebb Dethiernek a Könyvszemlében kiadás alatt levő legujabb kézirati jegyzékét.

gatottakat az eski-seraj emlitett köskje könyvtárában. Itt azután mindenki könnyen hozzáférhetett, a ki Konstantinápolyba utazott. Itt látták már hazánkfiai, nevezetesen Pulszky Ferencz is, mint értekezésében irja; s eljött még Poroszországból ujra Lepsius, a kormánytól küldve, mint Dethier jegyzékéből látni. Tehát minden európai müvelt nagy hatalom hivatalos küldetéssel képviselve volt már. Csak mi, kik fölfedeztük, kiknek leginkább érdekében állott, kik legjobban voltunk tájékozva már az ügyben magánvállalkozásunk által is, nem tettünk többé lépést. A szerencse azonban, s adjuk hozzá mindjárt, a szerencsétlenség is, jobban, kedvezőbben gondoskodott rólunk, mint érdemünk s igyekezetünk.

Midőn Magyarország uralkodója visszahelyezve az országot régi jogába, magyar kormányelnöke kiséretében, a nagy világesemény alkalmával, mely a suezi Isthmus átmetszésével a Középtengert az Indiai s Atlanti Oczeánnal egyesité, Konstantinápolyba ment, hozta vissza s ajándékozta a magyar nemzeti muzeumnak Mátyás király könyvtára kitünő négy codexét. Prokesch-Osten, ki azóta, hogy nekünk igérte, nem veszté szem elől a Corvina ügyét, nemes belátásával hozta ajánlatba a portánál és szultánnál e legnemesebb ajándékot. S Magyarország királya e legszebb ajándékkal szentesité ez irányban is az uj irodalmi és tudományos korszakot, minő nálunk Mátyás király fényes kora óta nem volt, midőn könyvtára e maradványait visszahozta s az országnak visszaadta.

A többit tudják önök, hogy jutott vissza. Az alkalom, mely azt szülte, bár nagyobb eredményhez vezetett, kevésbbé volt vigasztaló. Az európai török birodalom élet-halál harczba volt lépendő. Magyarország, mely a kelet felé Európa egyik őrpontját képezte, századokon át küzdött annak vad hódítási áramlatai ellen; mig azok végre rajta megtörtek. De az ország keleti politikája és diplomatiája, melynek egykori követei s ügynökei, oratorai és küldöttei oly sürün járták a portát, önállásunk leszálltával elvesztette volt régen befolyását a keletre; ezzel elvesztettük szem elől itteni érdekeinket is. Mire önállásunk visszanyerésével már ezeket szemre vettük és érvényesithettük volna, késő volt. A viszonyok fejünkre nőttek s a végzetek utolértek. A közös érdekek érzete csak a vész előtti

utolsó perczben nyomult ott is a keleten és részben itt is nálunk előtérbe; és hogy azokat ott is megérték, annak most a Corvina maradványai visszaküldése lőn egyik záloga. Nem volt többé szükség a diplomatizálásra; a nép magától megérté már közös érdekét. A mint a nagy katastrophákná történni szokott, a véletlennek látszó körülmények mellett meghozza a Gondviselés azt, mit az emberi ész és bölcseség, a honfiúi vágy, igyekezet s áldozatkészség létesíteni nem képes.

Igy történt itt is.

Ott álltunk taval, egy éve most, a magyar egyetem könyvtár-palotája ama fényes termében, mely lehet, Mátyás könyvtára királyi termein túl is téve, épen elkészült volt, hogy, mint méltó hely, fogadja magába Mátyás király könyveit, a török szultántól és nemzettől ajándékban. — Itt üdvözlöttük ismét a codexeket, melyeket 15 év előtt először fedeztünk fel. Harminczöt küldetett vissza ez alkalommal s igy az uralkodó által hozott négy darabbal együtt 39 codex került vissza hazánkba. Az eddig ott fölfedezett összes codexek száma Dethier legujabb összeirása szerint mintegy 103 darabra tehető. Oly apró töredéknek mondható tehát ezek száma is, mely semmi arányban sem áll Mátyás király könyvtárával, mely a mostani alaposabb és mérsékeltebb számitás szerint is legalább nyolcz-tiz ezer kötetre tehető. De ezek közt több oly bizanczi és egy-két keleti codex is van, melyről biztossággal el lehet mondani, hogy nem voltak Mátyás király könyvtárából valók. Az eddig fölfedezetteknek tehát közel fele s a legszebb corvinai codexeknek majdnem teljes száma haza került. Az ott maradtak közt eddig egy sincs, mely minket máskép közelebbről érdekelne. Vajjon azonban van-e még több? A kubbe-alti könyvtárban nem maradt-e talán az elrongyolt, elmállott, összehányt töredékek közt, mely közelebb állana hozzánk? Ez mindenesetre még kérdéses marad.

Az itt levők közül is egy sem nyujt egyes mellékes feljegyzésen kivül akár különös magyar történeti kutfőt, akár magyar nyelv-irodalmi emléket. Mi volt tehát sajátlag az eredmény!? Valóban ahhoz képest a mit rendkivülit és nagyot vártunk, csekély! Nem találtuk meg köztök: sem az ős magyar bibliát, sem a nemzet hős dalait, sem Janus Pannonius ma-

gyar nyelvtanát és nem magyar verseit; nem Mátyás király udvarában énekelt magyar hősdalokat, nem magyar egyházi szónokainkat és hymnariusainkat. Ezeket majd talán még tovább is mint eddig legendariusi és passionáléi nyelvemlékeinket, kolostoraink- és más könyvtárainkból, vagy épen mint most, elhanyagolt levéltáraink oduiban lappangó töredékes feljegyzésekből, mint a Szabács-viadalát és ujabban Balassa Bálint dalait, fogják buváraink előhozni.

De a mit találtunk és fölfedeztünk, az sem megvetendő kincs. Mert találtunk valamivel talán többet is, mint a mit kerestünk. Ezzel kézben kimutathatjuk azt, hogy egykor az európai classicus műveltség szinvonalán álltak nemzetünk kitünő férfiai. Megismerjük, hogy mi volt nálunk a renaissance. Fenhangon szólhatunk, hogy a világműveltség e korszaka épen ugy, mint a keresztény polgárosodás minden mozzanata, nemcsak áthatott minket, nemcsak virágzott hazánkban; hanem hogy annak előkelő tényezői is voltunk. Mondhatjuk már ez emlékekkel kezünkben, hogy nem csupán hóditók, nemcsak szabad és független állam, nemcsak nagy hatalom valánk egyszer; hanem budai királyi lakunk versenge a műveltségben mindannyival s egy egész korszakon át jóval előbbre ment a művelt Európa többi udvarainál. Hogy oly tudományos kincse volt, mely a pápait és mediceit vagy legfelebb még egy két olasz udvart kivéve, sehol sem volt található; melynek codexeit az olasz fejedelmek is még fél század multán leirásul, európai udvarok s tudósok használatul kérték. Hogy ennek beszerzésére oly nagy összegek adattak ki akkor nálunk, minők a könyvek vásárlására, festésére és kötésére sehol talán sem ezelőtt, sem azután nem költettek el egyszerre a világon. Ez adta meg azután a budai királyi laknak, midőn teljes fényében ragyogott, a legméltóbb fényt; ez adta meg neki a többiek fölött a fölényt. Ez volt, a mi akkor is még, midőn genialis alkotójának lelke onnét kiköltözött, oda vonzotta Európa tudósait és szellemi életét; s ennek codexei szétszóródva innét, képezték maig a királyok s országok könyvtárai legdrágább kincsét.

De mindez nálunk elenyészett és tőlünk kipusztult volt. Természetes, hogy legalább emlékeit, maradványait óhajtottuk

ismerni, vágytunk birni. Mert ha más nem, legalább az volt ez nekünk, a mi a kipusztultnak és tönkrementnek szebb kora nemes emléke. De más is volt és lesz még. Mert most jön majd a tudományos és bibliographiai vizsgálat. Alig hogy tegnap megkezdték és mi mindent hallunk felőle már, mi mindent találunk bennök. Megtudjuk, hogy a renaissance, a Corvina nem állott nálunk csupán a légben, hogy nem volt csak luxus tárgy. Halljuk iskoláját és hagyományait egész századon át füződni; látjuk, hogy annak alapját Vitéz érsek könyvtára képezte. Megismerjük már s megválasztjuk ennek codexeit és bennök fenmaradt kezevonásait és javitásait, mint tudományos buvárkodása nyomait. Értesülünk arról, mint hozat és szerez ujabbakat öcscse és tanitványa Janus Pannonius által; és mikép alkot ez mint pécsi püspök még nevezetesebb gyüjteményt, melynek kincseit az érsek és király és könyvtárnokaik Galeotti sat. egyaránt megkivánják s elkérik. Lépésről épésre kisérhetjük az egész mozgalmat; hogy járnak tudósaink a renaissance kezdete óta elfordulva a párisi sorbonnei studiumtól mindjárt Olaszországba, s hogy jönnek az olasz tudósok hozzánk hozva könyveiket hazánkba; honnét és hol, kik másolják és közvetitik a codexeket, e szak első férfiai Attavante és Bisticci, a pápák könyvtára berendezője, a Medicik Laurentianájából satb.

Majd következik erre az ujabb, a ritkább, az ismeretlenebb codex-szövegek összehasonlitó ismertetése; eredetök, családaik kutatása, mint ezt már is megkezdték akademiánk ülésein, s a szakfolyóiratokban erre hivatott szaktudósaink.

Mi pedig végezzük be a hála virágait füzve ama férfiak érdemkoszorújába, kiknek e hazai tudományos kincsünk fölfedezésében oly nagy érdemök volt. Hálával legyen emlitve ez alkalommal elhunyt társunk és barátunk: Kubinyi Ferencz neve! És mellette bizonyára Prokesch Ostené is. Neki valósziniileg többet köszönhetünk ebben, mint a mennyi a felszinen látható volt eziránti érdeméből. Nem érte meg az eredményt; mert nem érte meg a végzetek teljesedését. Azok előestéjén általok nyugtalanitva és velök foglalkozva élete végső perczeiben is, hunyt el. Mint jós Cassandra rájok mutatott már félszázad előtt, az első pillanatban, midőn a kelet ügyei inté-

zésében először fellépett. Azóta sokszor megjelent sybillai könyveivel, folyton kínálva azok bölcs tanácsait. Senki sem fogadta idején. Elkészitette még akkor, félszázad előtt a haditervet is, hogy kellene egy osztrák szövetségnek megvédeni Törökországot az orosz ellen, melyért maga Miklós czár szembe dicsérte, midőn az első támadást megkezdte. De mint a sybillakönyvek ára, ezeknek is bölcsesége eleve drágának, kényelmetlennek látszott, mignem egymás után tüzbe vetve kellett elveszniök. Most oda jutottunk, hogy ujból ott kezdhetjük, hol egykor századok előtt állottunk. Talán lesz bölcseség s erő a nemzetben és megsegít vele Isten, hogy a régi alapon folytathassuk a török hóditás által megszakadt állami életünket.

De ne nyugtalanitsuk ezekkel már az ő szerencsés pályája emlékezetét. Fonjuk össze nemes élete szép virágfüzéreit, érdemei és sikerei dus ghirlandjait és festonjait, melyek végre mint koszoruk összefüződve övedzték magas homloka halántékait, és tegyük le most azokat az elhunyt emlékére.

A hála e nemes kötelmét teljesitve, vigasztalódjunk, ha annyi veszteség után sikerülhet még valamit az elveszettből visszaszereznünk.

9
F 11

R: 121.

ERDÉLYNEK

HONTER JÁNOS ÁLTAL KÉSZITETT

TÉRKÉPE

1532-ből.

EGY TÉRKÉPPEL.

FABRITIUS KÁROLY

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1876. május 22-én tartott ülésén.)

Biblioteca centrală regională
Timişoara

BUDAPEST, 1878.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Hartie Ordealului din 1532 făcută
de către Hunter. I.

Budapest, 1878. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

ERDÉLYNEK HONTER JÁNOS ÁLTAL KÉSZÍTETT TÉRKÉPE 1532-ből.

Az 1876. év nyarán, az árvizkárosultak javára a gróf Károlyi-palotában mütörténeti kiállítás rendeztetvén, gróf Apponyi Sándor egy, 1553-ban készült magyarországi térkép ép példányát állítá ki. Magassága keretestől 0·792 méter, szélessége 0.552 méter. A térkép jobb felén e sorok állanak: »Tabula Hungarie ad quatuor latera per Lazarum quondam Thomae Strigonien. Cardin. Secretarium virum expertum congesta, a Georgio Tanstet ex Collimitio reuisa, auctiorque reddita, atque iam primum a Jo. Cuspiniano edita Serenissimo Hungarie et Bohemie Regi Ferdinando principi et infanti Hispaniarum Archiduci Austrie etc. facta auspicio maiestatis sue ob reip. Christiane vsum, opera Petri Apiani de Leyszigk Mathematici Ingolstadiani inuulgata. Anno 1553.« Bal oldalán pedig ez olvasható: »Impressum Venetÿs per Joannem Andream Valuasorium cognomine Guadagninum.« [1])

Legelőször dr. *Rómer Flóris* a nemzeti múzeum érdemteljes rég. őre hívta föl a közfigyelmet e térképre. A »Hon« 107. (máj. 9. reggeli) számában egyúttal kifejezte abbeli nézetét, hogy e térkép a legrégibb magyar térkép s örömét nyilvánitá, hogy szerzőjében *Lázár* diákban, hosszas keresés után valahára megtalálta Bakács Tamás esztergomi érsek titkárát. Igérte egyúttal, hogy e térképet a »Magyar Könyvszemlé«-ben bővebben fogja ismertetni.

Lázár diáknak e térképe azonban nem legrégibb térképe Magyarországnak. Már feliratából is kitünik, hogy nem

[1]) Fényképezte és kiadta *Klösz* György, Budapesten.

az első, hanem a Tanstet György [1]) által bővített második kiadás.

Az első kiadást, a felirat tanusága szerint, a tudós Cuspinianus János, ki Ausztriának is kiadta földképét, [2]) eszközölte Ferdinánd király számára Leÿszigki Apianus Péter [3]) ingolstadti mathematikus segítségével 1528-ban. Ezen első kiadás föliratát Schwartner Márton [4]) sajnos, nem igen híven közölte. Szerinte igy hangzik: »Hungariae typus, quem primus descripsit Lazarus, Secretarius Card. Strigoniensis, editus Ingolstadii per Appianum 1528.«

Mindamellett Lázár diáknak ezen 1528-ban nyomatott térképe sem a legrégibb magyar földkép; a legrégibb ugyancsak az, melyet Koberger Antal Norinbergában 1493-ban, az ívrét alaku »Liber chronicorum«-ban adott ki, s melynek a latintól némileg eltérő német fordítása ugyanazon évben jelent meg. [5]) E térképhez mellékletül van adva az ország története [6]) s némely magyar városnak, nevezetesen Budának látképe. »TRANSILVANIA« ezen 1493-iki térképen a Tisza s a keleti határhegység közt fekszik. A Maros és Olt — ez utóbbi a hegységtől délre — csak jelezvék. Ugyancsak délre a hegységtől és keletre az Olttól találjuk »Sibenburg«-ot; kissé

---

[1]) *Tanstetter* György szül. Rhain-ban (Bajorország.) I. Miksa cs. házi orvosa s a bécsi egyetemen a csillagászat ny. tanitója volt. (Pierer Un. Lex. II. kiad. 30. k. 385. l.)

[2]) *Haner*, Script. rer. Hung. Viennae 1774. I. 114. l. Cuspinianus Bécsben halt meg 1529-ben, agg korában.

[3]) Apianus (tulajdonkép Bienewitz) Péter szül. 1495. Lipcse közelében, Ingolstadtban a mathematica tanára s V. Károlynak a csillagászatban tanitója volt. 1552 halt meg. (Pierer II. kiad. 2. köt. 215. l.)

[4]) *Schwartner*, Stat. des Königr. Ung. Pest 1798. 43. l. E föliratot u. a. forrás szerint Kazinczy is említi Kultsár István »Hazai tudósitások« 1807-ik évi folyamában a 208. lapon, holott e kiadás — bizonyára sajtóhibából — 1518-ra van helyezve. Hol látta Schwartner ez 1528-iki kiadást, azt nem említi. Én sem a m. n. múzeumban, sem a budapesti m. kir. t. egyetem könyvtárában nem láttam. Kazinczy szintén legrégibbnek tartá ezt az 1528-iki kiadást.

[5]) Mindkét kiadás megvan a m. n. múzeum ktárában.

[6]) Erdély leirása azonos azzal, melyet Aeneas Sylvius Historia de Europa Cap. II. (Op. geog. et hist.) Helmstad. 1699. a 222. lapon közöl.

éjszakra ettől fekszik a »WVRTZLANT,« mely a hegységtől a Dunáig terjed. [1])

Magyarország ezen legrégibb, 1493-iki térképére emlékeztet Munsterus Sebestyén »Cosmographiae universalis Lib. VI.« [2]) hol a 856. lapon Magyarországnak egy kis térképe le van nyomtatva a szöveg közé. E térkép kis része jelzi a hegyek által körített Erdélyt, a »Siebenbürg« név azonban csak a Maros és Olt folyó közt olvasható. Városnév egy sincs említve.[3])

Vajjon Lázár deák ismerte-e ezt az 1493-iki térképet s alapul használta-e saját műve szerkesztésénél, azt nem merem állítani, miután az 1528. kiadást nem ismerem. Ellenben az ő általa rajzolt, a mint azt 1553-iki II. kiadásából ismerem, legalább külső vázlatát illetőleg nem volt befolyás nélkül a Honterus térképére, ki 1532-ben készíté a magáét. Nem tartom tehát fölöslegesnek, az összehasonlítás czéljából, amannak rövid leirását adni. Sajnos e tekintetben csak is az 1553-iki kiadást használhatom, mely Tanstet György által javított kiadásnak tekinthető, mi természetesen a Honteruséra már nem lehetett befolyással, ki előtt az 1528-iki lehetőleg volt, melyhez ismételve fájlalom, hozzá nem férhettem.

Erdély ezen 1553-iki földképen 17 □ cm. területet foglal el s Magyarországtól ÉK-re fekszik. Igy pl. a ki e térképpel Bécsbe akarna utazni, annak délnyugati irányban kellene czélja felé tartani. A »TRANSILVANIA« név csupán a Küküllő és Olt közti vidéket jelenti, míg Toroczkó mellett »Dacia« áll. A határok É-kon: »Moldaviae pars.« Alatta egy hegyláncz s még alantabb — a »Riuulus Dominarum« van

---

[1]) E térkép lenyomata, úgy látszik, kézi rajz alapján készült, mely szokás a XV. században általán divatban volt. Legalább Windeck szavai Cap. 134. (Menken Script. rerum germanicarum I. p. 1183) »in der grossen Wallachie .... das ist also ein viztume in der Wallachie vnd von der Worzelland an biz an das snegepirge.«

[2]) Az előszó keltét tekintve, e mű 1550-ben nyomatott Baselben, míg egyes városok tervei, p. Rómáé, Bécsé 1548, 1549-re utalnak. E munka német fordításban is megjelent, ugyancsak Baselban 1628-ban.

[3]) Hasonlókép a 918. lapon is meg van Erdélynek egy térképe, mely azonban Magyarországot is magában foglalja Pozsonyig, s Macedoniáig, Thraciáig, a Fekete tengerig, Podoliáig (»Lempurg«-gal) ér. A 919 lapon a Vöröstoronynak rajza látható.

jelezve; keletre »Bossn« vidék terül el — valószinüleg sajtóhiba »Nösen« Besztercze szász elnevezése helyett, ez alatt van »Bistritz.« Azután következnek »Comitatus Gurgio« (Gyergyó), »Comitatus Czik,« ez alatt a »Mons Hargita,« melyen a »Vuadkikele F«(luvius) zúg keresztül, ez az Oltnak neve közel eredeténél. Keleten a »Comitatus Czik« képezi a határt, tovább délen a »Co(mitatus) Orbai,« »Co(mitatus) Kizdi,« »Co(mitatus) Seffa« (valószinüleg Sepsi); a középen keleti irányban »Brassa—Cronstat« fekszik, a magas határhegységen alól pedig »Bartza prouincia,« »Fogaras montes,« melyek az »Aluatus Fl«(uvius) átrontásaig terjednek. Déli határszélekül, az Olt-átrontástól Lippáig hegyek jelezvék, melyek délnyugoti irányban huzódnak; délre tőlök »Valachia magna« terül el. *Nyugaton* a »Kalata alpes« határolja az országot s éjszakiabb irányban Almásnál egy hegyláncz a »Ville Valachorum«-mal.

A hegységek többé-kevesbbé nagy és magas ormokkal, az erdők fákkal és cserjékkel, a folyók párhuzamos vonalakkal jelölvék. Ez utóbbiak túlnyomóan déli irányban folynak.

A »Nagsamos Flu« (vius) a »Bossn« vidékről ered, Beszterczétől éjszakra, »Somkerek«-nél fölveszi az éjszakkeletről jövő egyesült »Bistritz Flu« és »Saio Flu«-ot, aztán nyugotra kanyarodván, »Deez«-nél egyesül a Kolosvár felől folyó Kis-Szamossal, mely azonban nincs megnevezve. A »Keressi« — »Teres flu«-nak is nevezve, mi nyilván sajtóhiba Keres (Körös) helyett — »Sebesvar«-tól éjszakkeletre ered, s délnyugotnak folyva, »Feketető«-nál elhagyja az országot.

A »Maros Flu.« éjszakon ered; »Regen«-en fölül balpartja felől a »Gergyn Flu.« (Görgény) ömlik bele, aztán »Regen«-től Geredig (Gerend) délnyugati irányú, itt kétfelé válva, a nyugati ág, mint »Amaras Fl.« »Alkos«-nál, »Zoltzna«-nál s még lejebb »Keresbania«-nál egészen déli irányban zúg tova, s Magyarországban a »Fekete keres Flu.«-sal egyesülve a Tiszába ömlik. Itt bizonyára tévedés van, miután az Aranyos — »A maras Fl.« sajtóhibából »Aranas« helyett — s a Körösbánya mellett folyó Körös egymással egyesülnek. A Maros kelcti ága »Teruis« (Tövis) és Alba-Julia mellett délnyugati irányban »Marous Fl.« név alatt Lippáig foly. A Ma-

rosnak ezen ága jobb partján egy »Siod« (Diód) és »Tervis« (Tövis) felől déli irányban csergedező hegyi patakot veszen magához, s egy Alba Juliától éjszakra torkoló folyó által — mi újabb tévedés — az »Amaras Fl.«-sal áll öszszeköttetésben, úgy hogy ezen összeköttetéstől éjszakra »Lupsa,« »Galatz,« »Patza,« »Metez,« ezen összeköttetéstől délre »Alba Julia«, keletre s nyugotra »Abrotania« — nyilván Abrudbánya — fekszik. Mindamellett nem ez a folyócska az »Onpai Fl.« (Ompoly,) hanem egy másik, mely »Abrotania« vidékén ered, s »Zazvaros«-sal szemben folyik a Marosba.

A Maros balpartjába a Küküllő folyik, mely azonban nincs megnevezve. Ez a »Co. Vtuarhel«-beli hegységekből ered a »Mons Hargita« közelében, hol a »Vuadkikele Fl.« ered a hegyekből s az Oltnak kezdetét képezi. A Küküllő »Vtuarhel«-ig déli, aztán »Saspurg-Segesuar«-ig nyugatra folyik s »Kerestúr«-tól »Saspurg«-ig két megnevezetlen folyócskával bővül; »Saspurg«-tól hibásan rajzolja a térképrajzoló a Küküllőt délnyugati irányban »Kikeleuar« felé, mely e folyó egyik szigetén fekszik; »balassaló« (Balázsfalva) mellett a Küküllő egy kis folyót vesz magába, mely »S. Agnes«-nek van nevezve s még egy másik »Medies« felől jövőt is. Ez egyesült folyók Alba Julia fölött a Marosba ömlenek.

Az »Aluatus Flu.,« mely — mint már említők — eredeténél »Vuadkikele Fl.« nevet visel, a »Mons Hargita«-n áttörtetvén, eleinte délkeletnek »Georg«-ig (Sepsi-Szt.-György) folyik, innen »Fogaros«-ig délnyugati, s egy nyugati kanyarúlatot téve »Cibinium« felé déli irányban siet a hegyeken át »Valachia-magna«-ba.

A helységek tornyokkal jelezvék, nagyságok szerint néha kettő-három is van. A városok nevei nagyobb betükkel nyomvák, mig a jelentéktelen helységeket csupán körök jelzik.

A hibásan nyomtatott s igy értelmetlen, nagynehezen megfejthető helyneveket betű-sorban, Erdély korábbi politikai felosztása nyomán itt közöljük.

Abrotania = nyilván sajtóhiba Abrudbánya h.
Alba Julia = Gyula-Fejérvár.
Alkos = Oklos, Torda m.
Almas = Nagy-Almás, Kolos m. előbb vár, Benkő: Milkovia II. 387.
Alpret — Alparét, B.-Szolnok m.

Bakai = Bokai, Hunyad m.

Balassalo = sajtóhiba Balázsfalva helyett.

Bant = Mező-Bánd, Maros szék.

Bantzida = Bonczhida, Doboka m.

Bartza = Nagy Barcsa, Hunyad m.

Batz = Bátos, németül Bootsch.

Beluomos = nyilván sajtóhibából Baluanios (Bálványos) helyett Bálványos-Váralja, hol egy ősrégi vár állott. Marienburg: Geographie von Siebenbürgen. Hermannstadt 1813. II. 120.

Bertalon = Berethalom, Medgyes szék. Közelében »S. Agnes«, mi nem a közeli patakra, mint inkább »Szent Ágotha« helységre vonatkozik. (Németül Agnethlen, N.-Sink szék.)

Besene = Bessenyő, Heidendorf, Besztercze vidék.

Bethen — Betlen, régi vár Belső-Szolnok m.

Biazvuar = Brassó közelében, ismeretlen.

Bistritz = Besztercze, szászul »Nösen«-nek nevezik a várost, holott a térkép hibásan a vidéket nevezi el Bossnak.

Bitzi = a Szamos és Maros közén, ismeretlen.

Bogarpogat, az előbbi helység mellett, ismeretlen.

Brassa = Cronstat = Brassó.

Cibinium, Hermanstat vagy Herrnstat = Nagy-Szeben.

Ciobor, Bánfi-Hunyadtól éjszakra, ismeretlen.

Colosvuar, Clausenburg = Kolozsvár.

Czicouar = Csicsóvár, B. Szolnok m. régi vár. Benkő: Milkovia II. 409.

Czik = Csik.

Deez = Deés.

Detze = Décse, Torda m.

Deuua = Déva.

Diakakani, Segesvár közelében ismeretlen.

Dialu = Gyalu, Kolos m., régi vár. Benkő II. 385.

Dorbach=Dürrbach, Magy. Dipse, Besztercze v.

Emerici, Maros Sz. Imre, Alsófejér megye.

Feketehale = Feketehalom, Zeiden, Brassó v.

Feketo=Feketetó.

Fogaros = Fogaras.

Galatz = Galacz, Alsófejér m.

Georg = Sepsi Szt. György.

Gered = Gerend, Torda m.

Gergin = Görgény Szt. Imre, Tordamegye.

Grad, talán Grid, Hunyad m.

Huniad = Bánfi-Hunyad.

Huniad = Vajda-Hunyad.

Kameros = Kamarás, Kolos m.

Kanabet, Toroczkó közelében, ismeretlen.

Kapus = Kapus, Medgyes szék.

Kebelkut = Kőbölkut, Kolos m.

Kehalon = Kőhalom, (Reps).

Kend = Kend, Küküllő megye.

Keresbania = Körösbánya, Zaránd megye.

Kerestur = Székely-Keresztur.

Kerstur = Récse-Keresztur, Dobokamegye.

Ketzkerath = Kecskekő, régi vár Alsófejer megye.

Kikelvar = Küküllővár.

Kolos = Kolozs.

Krapos = Gyalu közelében, talán Kapus Kolosmegyében.

Kyzdi = Kézdi-Vásárhely.

Kyzdzaz = Szászkézd, Segesvár sz.

Lechnitz = Lekencze, németül Lechnitz, Besztercze vidék.

Lotzest, a Maros közelében Décsevel szemben, ismeretlen.

Ludas = Maros-Ludas, Torda m.

Lupsa = Lupsa, Torda m.
Maros = talán Holtmaros Torda m.
Masarek = talán sajtóhibából »Maroszek« vagy »Vasarel« helyett.
Medies = Medgyes.
Metez = talán Metesd Alsófejer m.
Mihal = talán Kraszna-Mihályfalva, Kraszna m.
Mihel = talán Szent-Mihálytelke, Torda m.
Mihelfalu = Kis-Disznód, németül Michelsberg, Nagy-Szeben szék.
Mikor= Tövishez közel, ismeretlen.
Monaros = talán Magyaros, Torda megye.
Monra = Monora, németül Donnersmarkt, Alsó-Fejérmegye.
Nadlak = Nagylak, Küküllő m.
Nemeti = Szamos-Ujvár-Németi, Belső-Szolnok m.
Orbai = Háromszéken. Benkö: Milk. II. 122.
Patza = Paczalka, Alsófejér m.
Pest = Pestes, Hunyad m.
Pintek = Pintak, Besztercze vidék.
Radnok = sajtóhiba Radnót helyett (Küküllő m.)
Rapolt = Rápolt, Hunyad m.
S. Georg = Sztrigy Sz.-György. Hunyad m.
S. Laus=S. Ladislaus, Nagy-Szász-Szent-László, Segesvár sz.
S. Mihal = nyilván a régi Mihálykövi vár Alsófejérmegyében. Benkő: Milk. II. 349.
S. Rex = Gyéres-Szt.-Király, Tordamegye.
Samosfalu=Szamosfalva, régi vár, Kolos m. Benkő: Milk. II. 391.
Sarkan = Sárkány, Fogaras v.
Saros = Szász-Sáros, Medgyes sz.
Saspurg = Segesuar = Segesvár, Schässburg.
Sebesuar = Sebesvár, régi vár. Kolos m. Benkő: Milkovia II. 338.
Siod = bizonnyal Diód helyett. Régi vár és klastrom, Alsófejér m. Benkő: Milkovia II. 352. 359.
Somkerek = Somkerék; B.-Szoln. megye.
Stuzunberg = Szelindek, németül Stolzenburg, N.-Szeben m.
Telker, Segesvár és Kend között, ismeretlen.
Teremi = Teremi, Küküllő m.
Teruis = Tövis, Alsófejér m.
Toroczko = Toroczkó, Torda m.
Tzeserian, Csicsóvár mellett, ismeretlen.
Valdebach = Vidombák, németül Weidenbah, Brassó v.
Valted = Válthid, Medgyes sz.
Vardia = Maros-Váradja Alsófejér m.
Vasarhel = Gyerő-Vásárhely, Kolos m.
Vasattel = sajtóhiba Maros-Vásárhely helyett.
Veltuz = Gerend közelében, ismeretlen.
Vetek = Retteg, B.-Szolnok m.
Vklod = Iklód, Doboka m.
Vnitz = sajtóhiba »Vincz«-Alvincz (Alsófejérmegye) helyett.
Volkan = Volkány, Brassó vidék.
Vtuarhel = Udvarhely.
Zakad = Zsákod, Küküllő m.
Zalotna = Zalatna.
Zantzal = Szancsal, Küküllő m.
Zapor = Szopor, Kolos m.
Zazsebes = Szász-Sebes; nyugotra fekszik »Kniermeze = Kenyérmező.«
Zazuaros = Szászváros.
Zoltzna = Szolcsva, Torda m.

Ezek a Lázár Diák 1553-iki térképének följegyzései.

Miután e térkép valósággal nem a legrégibb, a »Hon« máj. 11-iki 109. száma Zay Sándortól (Márki Sándor, fiatal irónk ál-neve) egy kis közleményt hozott, mely szerint a Nemzeti Múzeum térképgyüjteményében 3180. sz. a. egy ennél még régibb térkép, legalább Magyarország egy részéről, őriztetik, czime: »Chorographia Transylvaniae Siebenbürgen Ornatiss. Senatvi Cibiniensi dicatvm. Basileae. Anno MDXXXII.« Ez egy szász által kiadott térkép tehát — állítá a közlemény irója — még régibb a Lázár Diák-féle 1553-ikinál, miután 21 évvel előbb jelent meg, mi azonban természetesen semmit sem von le a Lázár-féle térkép nagy becséből.

E közlemény azt sejteté velem, hogy e térkép közvetlen megszemlélése által talán nyomokat találandok Honterus Jánosnak, e térkép tekintetében, szerzőségére. Hogy Honterus ily térképet Baselben kiadott, az Verancsics leveleiből ismeretes volt, [1]) valamint az is, hogy Jankovich Miklós, kinek gyüjteményét az országgyűlés 1832. nov. 12-én kelt adás-vevési szerződéssel 125,000 frtért a Nemzeti Múzeum számára megszerezte, [2]) egy 1530—45. között metszett erdélyi térképpel birt. [3])

Megszemlélvén a térképet, nem is csalatkoztam sejtelmemben, s hogy szerzője szász volt, egész határozottsággal nemcsak a szebeni tanácshoz intézett ajánlásból, Szeben és Brassó czímereinek alkalmazásából, hanem méginkább abból tünt ki, hogy a szerző még a magyar helységeknek is német neveit irja, melyek a szomszédos szászoknál divatoztak, s melyeket épen csak szász tudhatott oly pontosan; hogy pedig általában véve Honterus a szerző, a kezdő betük I. H. C. mutatják, melyek Brassó (Corona) fekvése alatt egy emlékszalagra nyomtatvák s Joannes Honterus Coronensist jelentenek.

Nyilvánvaló tehát, hogy Honterus ama térképével van dolgunk, melyről, mint előbb is említők, Verancsics 1544. aug. 20-ikán a velenczei Surianus Andrást, — kivel 1543-ban Prá-

[1]) Összes munkái VI. 174. 314. 334. V. ö. közleményeimet az »Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde«-ban. X. 253. 257. ll.

[2]) Mátray: A magyar nemz. múz. korszakai. Pesten 1868. 34. l.

[3]) Hormayr és Mednyánszky: Taschenbuch für vaterländische Geschichte 2. évf. Bécs, 1821. 343. l.

gában ismerkedett meg — a következő szavakkal tudósítja: »Transsylvaniae tabulam chorographicam, per Joannem Hontherum, hominem doctum, a Saxonibus Transsylvanis oriundum, factam, quam a me petieras, misi ad te, nullis coloribus distinctam, *quando quidem ejusmodi non reperiantur propter authoris retractationem, qui omnes in manum quae veniunt supprimit, utpote primum opus, nec ita absolutum, ut publicum non expavescat. Verum meliores auctioresque cudere dicitur, quas si quando emiserit, curabo ex eis ad te mitti plura exemplaria.*«

Nem csoda tehát, hogy a Nemzeti Múzeum birtokában lévő, ezen 1532. Baselben nyomtatott térkép, talán egyetlen is, miután Honterus maga iparkodott első művének e tökéletlen kezdeményét az irodalmi forgalomból kivonni, egy új, javított kiadást rendezni szándékozván, mely gondolat még 1544-ben is foglalkoztatá.

Bármily gyarló és hibás legyen azonban e mű, mégis, mint Magyarország erdélyi részének első chartographiai kisérlete, teljesen megérdemli figyelmünket, annál inkább, mert Honterus egy némely helyen maga javitá ki, igy pl. *VALACHIAE* PARS s »Har*bach*« szókban az aláhúzott részt, melyek a nyomtatásból kimaradtak, »turczfest«-től délre benn a havasokban egy »rutbom« nevü kis helységet, a Maros-nál, s keletre »Thorrenburg«-tól (Torda) egy »Kaltherberg« nevü helységet iktatott be tintával s a »Thorrenburg«-menti folyót — nyilván az Aranyost — berajzolta. A térkép jobb oldalán a szegélyre szintén a XVI. század első feléből származó kézvonásokkal e szó van irva: »Vicariat« (Vicarrt.). Vajjon az erdélyi püspök vicariusának Enyedi Adorjánnak — a ki szintén szász és Honterus barátja — volt-e tulajdona e térkép, az az adatok hiánya miatt ma már meg nem határozható. Legyen szabad tehát a következőkben rövid leirását adnom. [1])

A térkép egészben véve 61·5 cm. széles s 41·3 cm. magas; ebből 1·—1·5 cm. esik a felső, 2·9—2·6 cm. az alsó sze-

[1]) Az Akadémia liberalitása által ez értekezésemhez a szóban forgó térkép lenyomata is mellékeltetvén, annak leirása nagyon megkönnyittetett.

gélyre, 3 cm. a jobb, 2·8—3 cm. a bal szegélyre. A nyomtatott térkép 0·2 cm. vastag fekete szegélyzettel van körülvéve, úgy, hogy az ezen belül levő nyomtatott terület 55·5—55·7 cm. széles és 37·2—37·0 cm. magas. A térkép két egyenlő nagyságú, közepükön egymáshoz ragasztott lapból áll, s egész tisztán kivehető, hogy a két lap nyomatása nem egyszerre, hanem kétszeres két laplemez segélyével történt.

Mindkét lap vászonra vonatott. Hogy ez a XVI. század első felében történt, mutatja a térkép hátlapján egy a vászonra irott jegyzés.

»33. vitra in vna parte (röv. *p*te)

37. alia pars«

Hogy a közönséges papirosra nyomtatott térkép máig is ép, nyilván csak a vászonra vonatásnak köszönhető.

Egészen fönn a középen van e fölirás (mely a környező földirati jegyektől nincs elválasztva): CHOROGRAPHIA TRANSYLVANIAE s ez alatt német betükkel Sybembürgen. A jobb sarokban van Brassó czímere: a korona a fagyökérrel, a balsarokban ugyanily nagyságban Szebené: a korona alatt három tengeri levél, két keresztben álló karddal. Alant a középen diszített szegélyben olvasható az ajánlás:

ORNATISS: SENATVI
CIBINIENSI DICATVM
BASILEAE ANNO MDXXXII.

A jobb sarokban, szintén diszes szegélyben következő distichonok állnak:

Illa ego Germanae non incultissima terrę
Porcio, dum quondam fata deusque tulit.
At postquam fumum uitae potioris amore
Pertimui, flamma non leuiore premor;
Atque ita, nescio cui nimium confisa, relinquor,
Innumeris longo tempore uicta malis.
Nunc igitur quamvis uentos tibi coepta secundos
Promittant, finem semper amice time.

A bal sarkon ugyanily szegélyben, e német verseket olvassuk:

Vom Rein vnd Sachsen ich gemein
Bin aufgewachsen in grossem schein,

Hab weiter freuntschaft gunst vnd eer
Bey frembden willen suechen meer,
Szo hatt vmbkert all meinen rath
Der manche Reich genidert hatt,
Vnd meer wirdt nidern mit der Zeit
Noch hoff ich auf seine grechtickeit.

E szavakból, melyekkel a térkép a tudós közönségnek mintegy maga magát akarja bemutatni, kitűnik egyúttal terjedelme és tárgyalási módja. A németlakta vidékek chorographiai leirását akarja adni. E czélzatnak megfelelő a »Sybembürgen« német név, a melyet Honterus térképére irt, s mely épen úgy, mint előbb a septem-castra latin kifejezés, kiválóan a szász földet jelezte. Honterus azonban a Sybembürgen név alatt a Barczaságot is értette, ellentétben barczasági földieinek még manap is divó nézetével, a kik, ha valamely szász székbe utaznak, azt szokták mondani: hogy Siebenbürgenbe utaznak.

Miután Honterus főleg a szászoklakta vidék térképét akarta adni, kimagyarázható az is, miért képezi a délnyugati határon »Bros« (Szászváros,) azon pontot, a hol a Maros elhagyja Sybembürgent, a miért is a magyar és székelylakta vidékek szembetünőleg a háttérbe szorulnak s nemcsak a szász, hanem a magyar és székely helységek nevei is — már, t. i. a melyiknek volt — német neveikkel említvék. Sok ilyféle név manap már csak egyes régibb okiratokból ismeretes. A térkép épen a kor kivánalmainak akar megfelelni. Ferdinánd és Szapolyai János trónviszálya Németországban nagyban fölkelté a figyelmet az erdélyi eseményekre, s miután a szászok többször említtettek e viszályban s városaik, nevezetesen Nagy-Szeben, e háborús időkben jelentékeny szerepet játszottak, úgy látszik, hogy az a vidék térképe utáni óhaj általánossá lett. Honterus, ki ez idétt Baselben tartózkodott, a könyv-nyomdászatot tanulta, s chorographiai táblák metszésével is foglalkozott, ezen általános szükségletnek iparkodott tehetsége szerint megfelelni.

Hogy Honterus e térképénél csillagászati és geometriai mérésekről szó sem lehet, arról a térképre vetett első pillantás meggyőz minket s mértékegységről szó sincs; pl. Brassó ke-

leten oly magasságban fekszik, mint Kolozsvár nyugaton, s Nagy-Szeben délen a »Cicvli«-tól (székelyektől) északra.

A térkép minden oldala közepén a világtájak megjelölvék. Fönn: SEPTEN(T) [1])RIO, jobbra ORIENS, lenn ME-(RI)DIES s balfelé OCCIDENS olvasható.

A hegyek mint kopár sziklák jelölvék, nevezetesen Brassótól délre, a hol »Alpes«-eknek mondatnak, egészen »Rothturn« és »HAZEK«-ig. Egyéb magas hegység csak a »Cicvli« területén van, — Carpatus monsnak nevezi Honterus — s a délnyugati szögletben, a hol »Ofemberg,« »Ysemberg« »Schlotten« »Altemburg« egyszóval a »BERGSTET« (bányavárosok) feküsznek s hol az »Initium inferioris Pannoniae« van. Egyes hegycsucsok csak gyéren jelölvék, mint pl. SEPSI földjén, a »Wargisch« és »Summerbach« között, tovább »Kokelburg«-gal szemben a Kis-Küküllő és Maros között és végre Beszterczétől éjszakra, hol egy hegy »Kalberg«-nek van jegyezve. A többi hegy, jobbára a térkép közepe felé hullámos jellegű.

Erdő még sokfelé van az országban; bokorforma csoportok jelölik s hegyeken avagy hegyek közt lelhetők.

A vizeket vonalak mutatják, nagyságuk arányában 1. 2. vonal az Olt és Marost pl. 3 vonal is jelzi. Az éjszak-keleti részen találjuk a »Thymes flusz«t (Szamos,) mely »Burglos«-on (Deés) fölül, a hol iránya egészen az országból kifolyásáig nyugati, a »Klein« és »Grosz« (Thymes flusz) által képeztetik. [2]) A »Klein« (Kis-Szamos) dél felől, Kolozsvár tájáról jön, a meddig is, a nyugati hegyekből eredvén, iránya keleti volt. A »Grosz« (Nagy-Szamos) éjszaknyugatról »Rodna« tájéka felől folyik, innen a »Besztricz flusz« által erősödvén, »sesarma«-nál délkeletnek kanyarúl, a »Klein« (Kis-Szamos)folyóval »Burglos«on fölül történt egyesülése után, »reteck«-en alól délnyugat felé folytatja irányát.

---

[1]) A zárjel közti betűk nincsenek tisztán kinyomatva, a két lap épen ott lévén együvé ragasztva.

[2]) »in . . . aquis videlicet Samusch, Theutonice: Thumesch, et Bistricza« irja Stibor vajda egy 1412. évben kiadott okmányban. Archiv d. Ver. Uj foly. VI. 103. A »Thimes« név még 1568-ban használatban volt. Kemény: Deut. Fundgr. I. 90.

A »Kreisch flus« (Körös) az »Ofemberg«-i bérczekből ered, s »kyzly«-t érintvén éjszaknyugati irányban hagyja el az országot.

A »Morossus flus« (Maros) — a mint »Neumark«-on alul nevezik, »oberwincz«-czel (Felvincz) átellenben már »Merisch flus« (szászul Mieresch) név alatt jön elő az éjszaki havasokból »gorgen«-en (Görgény) fölül ered, a hol a »Cicvli« lakni kezdenek, s eleinte délnyugati irányban halad, de »Neumark«-tól (Maros-Vásárhely) déli folyásuvá válva »Bros«-nál (Szászváros) hagyja el az országot. Jobb partja felől egy folyót veszen magába, mely a »Thorrenburg«-tól délre fekvő havasokból eredvén, »Kaltherberg« helységen fölül ömlik a Marosba. »S. emrich« (Sz. Imrével) átellenben a balparti Marosba az egyesült Küküllő folyó ömlik. A »Klein Kockel fl.« (Kis-Küküllő folyó) a »Carpatus mons«-ból ered s a »Gros Kockel«-lal (Nagy Küküllő) egyesültéig »schynen«-en alul délnyugati irányban folyik majdnem párhuzamosan a Marossal. A »Gros Kockel fl.« a »Ciculi« havasaiból ered »betlemfala« fölül, messze a »Klein Kockel fl.« forrásától. Sokféle tekervényekben délnyugoti irányban folyik egyesültéig a Kis-Küküllővel.

»S. emrich«-en (Szt. Imrén) fölül egy az »Ysembergi« hegyekből előtörtető s »Engetin«-től délre kanyaruló folyócska ömlik a jobb part felől a Marosba. Egy másik kis folyó, mely szintén a közeli bérczekből ered, »Weiszemburg«-on (Gyula-Fehérváron) fölül a Marosnak ugyancsak jobb partjába tolúl. »Wincz«-en (Alvinczen) fölül balpartján a kis »Zebes« folyót veszi föl, a mely a »peterstorf«-tól keletre fekvő hegyekből foly le. A Maros »Bros« (Szászvárostól) délre hagyja el az országot.

Az Olt folyó — a térképen a Székelyföldön »Aluta fl.«, »Kercz« és »Fogarisch« közt »Alth fl.« névvel jelöltetik — az éjszaki »SCHVK« (Csíkból) ered, eleinte délkeleti, azután déli irányban folyik, »dayla«-n alul »KYSDI« (Kézdi) vidékén nagy ívet kanyarít »SCHEPSI« körül »nusbach«-ig, innen egy kis, éjszak felé irányuló körülettel megkerülve »geyst« (Apácza), »dopich«, »warmbach« (Héviz) helységeket, sokféle kanyarulattal délnyugati irányban »Rotthurn«-nál (Vö-

röstorony) hagyja el Erdély földjét. Az Olt számos mellékfolyót vesz föl s pedig jobb partja felől: a »Wargisch-«t (Vargyas), a mely is a »SCHVK« déli havasaiból eredvén, délkeleti irányban halad s »nusbach« és »geyst« barczasági helységek közepette ömlik az Oltba.

Az Olt második jobbparti mellékfolyója a »Summerbach.« A »Wargisch«-sal egy magasságban ered, s azzal párhuzamosan délkeletnek folyván, »hamerod«-tól (Homorod) délre árad az Oltba.

»Rotthurn« közelében az egyesült »Cibin flus« és »Harbach flus« folyókat veszi föl az Olt. Amaz a »Blechisfeld«-i bérczekből ered, éjszakkeleti irányban Nagy-Szebenig folyik, melyet éjszakról megkerül, azután délkeletre fordul s »castenholcz«-tól délre és »Schellemberg«-től keletre a »Harbach fl.« folyóval egyesül. Ez »dellendorf«-tól (Szász-Dálya, Denndorf) délre egy erdőben ered s déli irányban számos kanyarulattal torkol a Cibinbe.

Az Olt balpartjába ömlik a »Schwarzbach« (Feketeügy). Az éjszakkeleti határhegységekben vannak forrásai, iránya délkeleti s egy »ORBAI« székből jövő kisebb, névtelen patakot vesz föl, s »Tartln« (Prázsmártól) éjszakra ömlik az Oltba. »Rosenau«-n fölül egy másik patak folyik éjszaknak, »Neustat«-ot bal s a »Weidenbach«-ot jobb felől érintvén; neve nincs emlitve, de nyilván a »Weidenbach«, a mely a »peterberg«-től nyugatra, egy kelet felől folyó patakot — bizonyára a »Temesch«-t — fölvéve, »brendorf«-nál az Oltba ömlik.

A »Burcia fl.« a »turczfest« (törcsvári) havasokból ered, éjszak felé folyik s »Mergenburg«-nál (Marienburg, Földvár) egyesül az Olttal. Lefelé a Fogaras-földön még hat, a délkeleti havasokból eredő s részint nyugati, részint éjszaknyugati irányu, e térképen névtelen patakcsával gyarapszik az Olt.

A térkép fekete nyomásu s az egyes vidékek határai nincsenek élesen megkülönböztetve s igy azokat nem is lehet pontosabban meghatározni, ámbár külön nagy kezdőbetüjü neveik vannak belenyomtatva. Igy a balsarokban »BISTRICIA« és az attól keletre fekvő »Regen« között találjuk a »NÖSNERLAND« kifejezést, melylyel mai nap a Besztercze környékén

fekvő szász telepeket jelöljük. A Maroson túl keletre a székelyek »CICVLI« laknak. Legéjszakibb része e vidéknek »IORDIA« — bizonyára Gyergyó — és SCHVK« (Csik.) Messze éjszakkelet felé vagyon a »MOLDAVIAE TERMINVS.« Ettől délre s a »Schuarczbach«-tól keletre fekszik »ORBAI.« ettől nyugatra a »Schuarczbach« és »Aluta« közt »KYSDI« vidék, még inkább nyugotra az »Aluta« és »Wargisch« között, az Olt folyó éjszaki partjáig érő SCHEPSI. Az Olt folyótól délre van a »BVRZELAND«, (Barczaság); legdélibb a délkeleti sarkon a »VALACHIAE PARS.« A »BVRZELAND«-tól nyugatra az Olt és Nagy-Küküllő között van az »ALTHLAND« a Nagy és Kis-Küküllő közt, »MEDWISH«-től (Medgyes) nyugatra a »WEINLAND« a Küküllő összefolyásától délre s »ALBA IVLIA«-tól (Gyula-Fehérvár) s »SABESVS«-tól (Szász-Sebes) éjszakra a Maros mind két partján a »LAND VOR DEM WALD« terül el. [1]) A térkép délnyugati sarkán lenn balra a »BERGSTET« s déli szegélyén, a »Rotthurn«-tól déli irányban a »HAZEK« vidék terül el.

A helységek sokfélekép jelöltetnek, még képleg is. A városok, nagyságuk szerint több-kevesebb tornyúak s körfalaik közt nevük mindig initialékkal nyomtatvák. A szerző úgy látszik, e városok vármüveit a valósághoz híven akarta előtüntetni, a mint azt pl. Segesvár keleti látképénél s a medgyesi templom és toronynál határozottan fölismerhetni.

A mezővárosok már kisebb terjedelemben rajzoltattak; kevesebb tornyuk s védmüvök van, mint a városoknak s nevöknél csak az első betü initial. Legkülönfélébb azonban a falvak jelölése, majd egy, majd két, majd a védmü közepén látszik a torony úgy, hogy a templomkastélyt könnyü szerrel fölismerhetni, majd a jobb, majd a baloldalon van a torony, majd hegyes, majd lapos a födele, vagy pedig egyszerü kis házikók akarják jelezni a falut, — mint pl. a »Blechischdörfer«-nél Fogaras vidékén, — mi nyilván arra mutat, hogy e falvakban nem volt megerősített hely. A falvak neve mind cursive iratott, még a kezdőbetü is.

[1]) A hajdani királyföld némely vidékeinek nevei, melyek maig is élnek a nép ajkán. V. ö. Marienburg: Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen. Hermannstadt 1813. II. 391. k.

Miután e térképen a politikai határok teljesen hiányoznak, ime itt közöljük a Honter térképén feljegyzett helynevek betűsoros jegyzékét, azonképen, mint előbb a Lázár diák térképének leirásánál.

Aderhel = szász kiejtés szerint Székely-Udvarhely helyett.
Agnetlin = Sz. Ágota, németül Agnethlen.
ALBA IVLIA — Weiszemburg = Gyula-Fejérvár.
Altemburg = régi német név Körösbánya helyett. Benkő: Milkovia II. 347. téved, mikor Abrudbányát tartja annak, mert Zsigmond király 1427-ben már »iwitatia Altumburgh« lakosainak Chyba (Czebe) és Ryska (Riska) a város közelében fekvő birtokát adományozta s ez oklevelet még 1781-ben Körösbánya városa a maga javára átiratta. (Kemény Diplomatarium Transilvanum III. 13—16. l.)
apehyd = Apahida, Kolos m.
apistorf = Apátfalva, ném. Abtsdorf, szászul Apesdorf; a szász »VII birák birtoka« N.-Szebenszékben.
armdorf = Árapataka (Felső-Fejér megyében), németül Arendorf; Marienburg Geographie II. 15.
ayrbegen = Szász-Egerbegy, ném. Arbegen, Medgyesszék.
ayto = Nagy-Ajta, Háromszék.
bachen = Bonyha, németül Bachnen, Küküllő m.
bacz = Bátos, németül Bootsch, Kolozs m.
baierstorf = Királynémeti, Beszterce vidék.
balcas = Bolkács, Küküllő m.
baumgarten = Bongárd, Nagy-Szebenszék.
bell = Bolya, németül Bell, Felső-Fejér m.
betlem = Betlen, B.-Szolnok m.
betlemfala = Betlenfalva, Udvarhelyszék.
billestorf = Jövődics, németül Belleschdorf, Küküllő m.
BISTRICIA — Nösen = Beszterce.
blasendorf = Balázsfalva, Alsófejér m.
Blechischdörfer = Fogaras v.
blumendorf = Sepsiszékben, ismeretlen.
bogistorf = Bogács, németül Bogeschdorf, Medgyes sz.
boncida = Bonczhida, Doboka m.
bonystorf = Alsó-Bajom, németül Bonnesdorf, Küküllő megye.
borband = Borbánd, Alsófejér m.
borprig = Borberek, Alsófejér m.
brendorf = Botfalva, Brassó v.
brokyr = mayrpod (Márpod) mellett, ismeretlen.
Bros = Szászváros, németül Broos. Keletre a Maros mindkét partján elterülő »Kinger« = Kenyérmező.
buda = Oláh-Buda-Burjános, Kolozs megye.
budeck = Budak, Beszterczevidék.
budendorf = Szász-Buda, németül Bodendorf, Segesvár sz.
Burglos = Deés.
burgperg = Hühalom, németül Burgberg, Nagy-Szeben sz.
busa = Buzd, Medgyes sz.
busaten = Búza, németül Besotten, Doboka megye. Benkő: Milkovia II. 400.

Birke = Petele, németül Birk, Tordamegye.
byrgesz = Bürkös, németül Bürgesch, Felsőfejér m.
Byrthalbn = Berethalom, németül Birthälm.
castenholcz — Hermány, németül Kastenholz, Nagy-Szebenszék.
Ceidyn = Feketehalom, németül Zeiden, Brassó v.
CIBINIVM, Hermistat=N.-Szeben.
CLAVSEMBVRG = Kolozsvár.
CORONA = Brassó, Kronstadt.
dalmen = Dolmán, németül Dolmen, N.-Szeben sz.
dalya = Háromszékben, ismeretlen.
dellendorf = Szász-Dálya, németül Denndorf; Segesvárszék.
dobrica = Doborka, Szeredahely sz.
dopich = a »Summerbach« torkolatával szemben, ismeretlen.
drausz = Darócz, németül Draas, Kőhalomszék.
dunestorf = Dános, németül Dunesdorf, Segesvárszék.
durbestricz = valószinüleg Aszu-Besztercze, németül Klein Bistritz, Besztercze vidék.
durlas = Darlócz, németül Durles, Küküllő m.
durnen = Tövis, Alsó-Fejér m. Benkő: Milkovia II. 350.
durrbach = Dipse, németül Dürrbach, Beszterczevidék. Ezen helységtől nyugatfelé a Besztercze folyóig a »Zareth« nevü erdő fordul elő a térképen.
einsydl = kunyhó a Fogarastól Brassóba vezető uton.
Engetin = Nagy-Enyed, németül Enyeten, Alsófejér m.
feck = Fellek, németül Freck; Nagy-Szeben sz.
Felmer = Felmér, Kőhalom sz.
fenisch = Szász-Fenes, Kolozs m.
feygendorf = Mikeszásza, németül Feigendorf, Küküllő m.
fogarisch = Fogaras.
frauendorf=Asszonyfalva, Medgyes sz.
furstenburg = Hidvég, németül Fürstenburg. Felsőfejér megye. Marienburg: Geographie II. 17. 139.
galde = Ugra, németül Gald, Kőhalom sz.
gela = Gyalu, Kolozs m.
gescheid = kunyhó a Fogarastól Brassóba vezető uton.
geyst = Apácza, németül Geist, Brassóvidék.
gorgen = Görgény Szt. Imre, Tordamegye.
groschürn = Nagy-Csür, németül Grosscheuern, N.-Szebenszék.
grossaw = Kereszténysziget, németül Grossau, Nagy-Szeben sz.
grosscharsz = Sáros, Medgyes sz.
gyresaw = Fenyőfalva, németül Girelsau, Nagy-Szeben szék.
halmegn = Halmágy, Kőhalom sz.
hamerod = Homoród, Kőhalom sz.
harayl = Haraly, Háromszék.
haynod = Vajda-Hunyad.
heidendorf = Bessenyő, németül Heidendorf, Beszterczevidék.
Helten = Nagy-Disznód, németül Heltau, Nagy-Szeben sz.
helczdorf = Höltevény, németül Heldsdorf, Brassóvidék.
hendorf = Hégen, németül Henndorf, Segesvárszék.
heczel = Eczel, németül Hezeldorf, Medgyesszék.
holuilegn = Holdvilág, németül Halvelägen, Segesvárszék.
holczmenge = Holczmány, németül Holzmengen, Ujegyházszék.
honsperg = Hermány, németül Honigberg, Brassó v.

humlisch = Omlás, németül Hamlesch, Nagy-Szebenszék.

humerstorf = Szent-Erzsébet, németül Hammersdorf, Nagy-Szebenszék.

100 böchl — Százhalom, németül Hundertbücheln, Nagy-Sink sz.

Hunia = Bánfi-Hunyad.

iacobsdorf = Jakabfalva, Nagy-Sink sz.

ida = Nagy-Ida, Kolozs m.

kaczendorf = Kacza, németül Katzendorf, Kőhalomszék.

kaltherberg = valószinüleg Gyéres, Torda m.

kaltprun — valószinüleg Hidegviz, németül Kaltwasser, Felső-Fejérmegye.

kelling = Kelnek, németül Kelling, Szász-Sebesszék.

kerestur = valószinüleg Csicsó-Keresztur, Belső-Szolnok m.

Kercz = Kercz, hajdanta apátság, Nagy-Szeben sz.

kessel = Keszlér, németül Kesseln, Küküllő m.

kleinschenk = Kis-Sink, Nagy-Sink sz.

kleinschelken = Kis Selyk, németül Kleinschelken, Medgyes sz.

kopisch = Nagy Kapus, németül Gross-Kopisch, Medgyes sz.

Küküllővár, Küküllő megyében.

kyrlegicz = a Maros közelében, ismeretlen.

Kysdj = Szász-Kézd, Segesvár sz.

Kyzki = a Kőrös mellett, ismeretlen.

Langenaw = Kimpulung, németül Langenau, latinul Campus longus, Oláhországban, 4 órányira a törcsvári szorostól, 1368-ban vámhely volt. — (Marienburg: Kleine siebenb. Geschichte, Pest 1806. 191. l.), a középkorban szászok lakták, még a XVII. században is élénk vásárhely volt. (Kraus: Siebenbürg. Chronik. Bécs. 1862. I. 12. Sulzer Gesch. des transalpinischen Daciens. Bécs. 1781. I. 329. és III. 632.)

langtal = Hosszuaszó, németül Langenthal, Küküllő m.

lechnicz = Lekencze, németül Lechnitz, Beszterczevidék.

leyskirch = Ujegyház, németül Leschkirch.

ludys = Nagy-Ludas, németül Logdesch, Alsófejér m.

mayrpod = Márpod, Ujegyház szék.

meburg = Bene, németül Mehburg, Segesvár sz.

MEDWISCH = Medgyes.

meremburg = Hétur, németül Marienburg, Küküllő m.

Mergenburg = Földvár, németül Marienburg, Brassóvidék.

mergenthal = Morgonda, németül Mergeln, Nagy-Sink sz.

mertestorf = Mártonfalva, németül Martindorf, Felsőfejér m.

meschen = Musna, németül Meschen, Medgyes sz.

metersdorf = Nagy-Demeter, Beszterczе v.

michelberg = Kis-Disznód, németül Michelsberg, N.-Szeben sz.

mikelsdorf = Sz. Miklós, Doboka megye.

mortschelken = Nagy-Selyk, németül Martschelken, Medgyes sz.

mynczdorf = Harina, németül Münzdorf, Mönchsdorf, Doboka megye.

nemetj = Szamos-Ujvár-Németi, Belső-Szolnok m.

neudorf = Ujfalu, Brassóvidék.

Neumarck = Maros-Vásárhely.

Neumarck = Kézdi-Vásárhely.

neustat = Ujváros, Nagy-Sink sz.
neustat = Kereszténytalva, Brassóvidék.
niderstpold = Kis-Apold, németül Kleinpold, oláhul Apoldu de dszosz. Szeredahelyszék.
nithusen = Nethus, németül Neithausen, Segesvár sz.
nusbach = Magyarós, Brassó v.
nyreu = valószinüleg Nyárádtő, Maros sz.
oberstpold = Nagy-Apold, németül Grosspold, oláhul Apoldu de szusz, Szeredahely sz.
oberwincz = Felvincz, Aranyos sz.
Offemberg = Offenbánya, németül Offenburg, Alsófejér m. Benkő Milkovia II. 548.
petersberg = Sz.-Péter, Brassó v.
peterstorf = Petres, Beszterczе v.
peterstorf = Péterfalva, Szászsebes szék.
pratay = Paratély, németül Prethai, Medgyesszék.
prostorf = Ekemező, németül Probstdorf, Nagy-Szebenszék.
radlen = Rádos, németül Radlen, Segesvárszék.
rapold = Rápolt, Hunyad m.
Regen = Szász-Régen.
reichistorf = Riomfalva, németül Reichersdorf. Medgyes sz.
reisdorf = Rosz-Csűr, németül Reussdörfel, N.-Szebenszék.
reismarck = Szeredahely, németül Reusmarkt.
Repys = Kőhalom, németül Reps.
reteck = Retteg, Belső-Szolnok m.
reyssen = Rösz, németül Reussen, Nagy-Szebenszék.
Rodna = Beszterczevidék.
Rosenau — Rozsnyó, Brassóvidék.
rosental = Rosonda, németül Roseln, Nagy-Sinkszék.
rothbach = Veresmart, németül Rothbach, Brassóvidék.
rotkirch = Veresegyház, Alsófejér megye.
rotperg = Veresmart, németül Rothberg. N.-Szeben sz.
Rotthurn = Verestorony.
ruthbom = rufa arbor, 1377-ben már Brassó mellett a határ közelében vámállomás volt. Fejér Cod. dipl. IX. 5. 158.
S. emrich = Maros-Szt.-Imre. Alsófejér m.
S. Jorgen = Szt.-György. Beszterczevidék.
S. iorgen = Sepsi-Szt.-György.
S. IOS = S. Johannes, Sz. Iván, Dobokamegye.
S. merten = Homoród-Szt.-Márton, Udvarhelyszék.
SABESUS = Millenbach = Szász-Sebes, németül Mühlbach.
sack = Zsákod, németül Sack, Küküllő m.
salcz = Sófalva, németül Salz, Dobokamegye.
salczburg = Vizakna, németül Salzburg. Alsófejérmegye.
scharesten = Sorostély, németül Schorsten, Felső-Fejérmegye.
schars = Nagy-Sáros, Nagy-Sink szék.
schay = Nagy-Sajó, németül Gros-Schogen, Doboka m.
schees = Segesd, németül Schaas, Segesvárszék.
schelling = »Ztein« (Garád) közelében, az Olt mellékén, ismeretlen.
schellenberg = Selemberk, Nagy-Szebenszék.
Schenk = Nagy-Sink.
SCHESPVRG = Segesvár.
Schlotten = Zalatna, németül Klein-Schlatten.
schmigen = Somogyon, németül Schmigen, Küküllőmegye.
schönperg = Lesses, Nagy-Sink szék.

scholten = Szász-Csanád, Alsófejér megye.
Schueisser = Sövényszeg, németül, Schweischer, Kőhalomszék.
schynen = Szépmező, németül Schönau, szászul Schÿnen, Küküllőmegye.
schyrkengin = Sárkány, németül Schirkanyen, Fogarasvidék.
seck = talán Szék.
seligstadt = Szelidváros, németül Seligstadt, Nagy-Sinkszék.
sellendorf = Solna, németül Senndorf, Beszterczevidék.
sesarma = Szeszárma, Belső-Szolnokmegye.
7dörfer = Hétfalu, Brassóvidék.
stolzemburg = Szelindek, németül Stolzenburg, Nagyszebenszék.
sybrik = Siberk, németül Seiburg, Kőhalomszék.
talmisch = Tolmács, németül Talmesch, Nagy-Szebenszék.
Tartln = Prázsmár, németül Tartlau, Brassóvidék.
Tekendorf = Teke, németül Tekendorf, Dobokamegye.
TERVISZ = Tergovist, Oláhország fővárosa.
teufelsdorf = Héjasfalva, németül Divaldsdorf, vagy elferditve Teufelsdorf, Felsőfejérmegye.
Thorrenburg = Torda.
torsyl = talán sajtóhiba »tortyl« helyett = Prázsmár, németül Tartlau, Nagysinkszék.
trapold = Apold, Trappold, Segesvár szék.
treppen = Terpény, németül Treppen, Beszterczevidék.
turczfest = Törcsvár, Brassóvidék.
uardia = Alsó-Maros-Váradja, oláhul Oarde de szosz, Alsófejér m. A sóval terhelt hajók rakodó helye volt. Tröster: Das Alt und Neu Teutsche Dacia, Nürnberg. 1666. 434. l., hol ezen helység »Warden«-nak neveztetik.
uilack = a Kis-Küküllő mentén fekszik, ismeretlen.
urbegen = Szász Orbó, németül Urwegen, Szeredahelyszék.
walderstorf = Kis-Demeter, németül Waltersdorf, Beszterczevidék.
waldorf = Aldorf, németül Wallendorf, Beszterczevidék.
waltheidn = Válthid, németül Walthütten, Medgyes sz.
warmbach = Héviz, ném. Warmbrunn, Felsőfejér megye. Marienburg: Geographie, II. 13.
weidenbach = Vidombák, németül Weidenbach, Brassóvidék.
weingarten = Vingárd, németül Weingarten, Alsófejér megye. Benkő: Milk. II. 349.
weiskyrch = Fejéregyház, Felsőfejérmegye.
wela = Vajola, németül Weilau, Kolosmegye.
wende = Vinda, németül Windau, Beszterczevidék.
werd = Verd, Nagysinkszék.
Wincz = Alvincz.
volkendorf = Volkány, Brassó v.
wurmloch = Baromlaka, Medgyes szék.
ybistorf = Szász-Ivánfalva, németül Eibisdorf, Medgyesszék.
Ysemburg = Toroczkó.
zacat = Szakadat, Nagy-Szeben sz.
zeckmantl = Czikmántor, németül Zuckmantel, Küküllő m.
ziden = Sitve, németül Seiden, Küküllő m.
ztein = Garád, németül Stein, Kőhalomszék.
zum iot = Jaad, Beszterczevidék.
zum creuz = Székely-Keresztur.

A mint Honter térképének e leirásából kitünik, ez a földrajzi tudomány mai álláspontjából itélve, sok tekintetben igen gyarló, mert Honter minden segélyforrás nélkül egyedül saját tapasztalataira s honfitársai tudósításaira volt utalva. Ő nem csupán kiadója térképének, hanem a szó szoros értelmében elkészitője. Kitünik ez a térképen látható kezevonásaiból is. Egyébiránt maga Honter is hibásnak itélte ezen kezdetleges munkáját [1]) s a már nyomott és kiadott példányokat kivonta a forgalomból, s mint Verancsics már emlitett levelében a velenczei Surianusnak 1544-ben irja, e térkép új és javitott kiadását tervezte. E terve azonban 1549. jan. 23-án történt haláláig nem valósúlt meg.

E közben Verancsics megtudta, hogy a beszterczei Pomarius Keresztély hazája s egyáltalában egész Erdély térképének egy tervezetét elkészité. Verancsics nagy örömmel üdvözli Honter ezen méltónak igérkező utódját e téren, egy 1549. febr. 1-én [2]) kelt levelében szivélyesen bátorítja s kéri, hogy az ő költségén készittessen neki egy példányt e térképből. Pomarius azonban, úgy látszik, mintha tagadólag válaszolt volna, miután nem mérkőzhetik Honterrel. Verancsics tehát egy 1549. júl. 15-iki [3]) levelében újra bátorítja a vállalatra, mert ő az egyetlen, ki Honter munkáját folytatni képes. Egyúttal figyelmezteti Honter térképének nehány hibájára, melyeket kerüljön saját munkájában. Honterus, úgy látszik, a nagy sietségben csak a szász székeket vette tekintetbe, Erdélyt pedig alakja ellenére négyszögűnek rajzolta, a folyóknál pedig nem vette tekintetbe a kanyarúlatokat s azokat egyenes vonaloknak rajzolta. A szögletek hosszmértékeinek s a határok pontos megfigyelése után a térképet ne több, hanem csak *egy* lapon

[1]) »Utpote primum opus« irja Verancsics Surianushoz, VI, 174. E térkép azonban még sem *első* müve Honternek; mintegy két évvel, sőt valószinüleg négy évvel azelőtt nyomatta ki »Rudimenta cosmographica«-it Krakóban. (Trausch, Denkblätter II. 202—5. l.) Hogy a Pray: Index libror. rar. bibl. Bud. I. 517. l. találtató 1520. évszám, melyben a Rudimenták megjelenése van téve, hibás és tévedésen alapúl, arról magam győződtem meg, miután a budapesti egyet. ktár illető példányán tisztán kivehető az »MDLXX« évszám.

[2]) Verancsics Összes Munkái VI. 314. l.

[3]) U. o. 329—333. ll.

adja ki,[1]) és pedig olyképen, hogy a fontosabb városok környékükkel, falvaikkal s folyóikkal mindjárt szembetünjenek. Akkor munkája megfelelend a czélnak, egy pillantásra át lehet az egészet tekinteni s minden város szinek által megkülönböztetendő. Ha kivánja, e térképéhez átszolgáltatja Erdély, Moldva és Oláhországnak általa tervezett s nagy részben már kész leirását,[2]) hasonlag mellékelhető volna ama közel 200 római felirás s maguknak a feliratos köveknek rajza, melyeket ő és mások gyűjtöttek az országban. Pomariusnak térképe azonban sohasem jelent meg s Verancsics Erdély-leirása is sokáig maradt kinyomatlan. Csak Reicherstorff György adott ki egy olyanfélét nehány évvel később ily czim alatt: Chorographia Transylvaniae. Viennae MDL.[3])

Honter térképének minden hiánya daczára Veráncsics elismeri, hogy az ama kor tudományos igényeinek teljesen megfelel. Megvallja, hogy Honter által Erdély ismertebbé s szülő városa Brassó hiresebbé lett.[4]) Honter neve, e térkép által is emelve, mindenfelé jó hangzású volt, térképe kiváltkép Velenczében volt kapós, innen fordúlt Surianus is egy példányért Verancsicshoz.[5])

Honter erdélyi térképe igen sokáig volt irányadó a tudományra nézve. Legelőbb a tudós Lazius Farkas[6]) használta

---

[1]) Honterus térképe t. i. két egymáshoz ragasztott lapból áll. Vagy talán arról értesült Verancsics, hogy Pomarius vidékek szerint szándékozik térképét kiadni s Beszterczével akarja azt megnyitni?

[2]) Verancsics e leirása nyomtatásban Kovachichnál: Script. rer. hung. min. II. 82. ll. és Verancsics Összes Munkái I. 119. ll. jelent meg. S valóban egy ilyen — Erdélyt, Moldva-Oláhországot s keleti Magyarhont magában foglaló-térkép találtatik is Verancsics kéziratai közt, mint Erdély leirásának melléklete. Ez a Honterétől csak kevésben tér el, csak a főbb helyeket emliti.

[3]) Trausch: Denkblätter III. 98. l.

[4]) Fateor equidem non invitus, merito fuisse Honthero summa attributa, quo et Transylvania nominatior, et civitas Coronensis facta sit celebratior. Verancsics VI. 330.

[5]) »Cui late non solum domi jam, sed etiam foris, atque adeo in celeberrima Venetorum urbe multum fuisse tributum scribis. Veráncsics VI. 174. 330. l.

[6]) Született Bécsben 1504. † mint udv. könyvtárnok s történetiró 1565-ben. Haner: Script. rer. Hung. I. 154—8. ll.

föl 1556-ban kiadott magyarországi térképében, mely Ortelius Ábrahám: »Theatrum orbis terrarum« czimü nagy folio alakú térkép-gyüjteményébe is fölvétetett, mint erről a munka német kiadása (Theatrum oder Schawbüch des Erdtkreys. Antorff bei Christoffel Plantin in verlegung Abraham Ortell MCCCCCLXXX) 97. táblája igazolja is, hol Erdélyben, a Burgloz, Jordia, Furstenberg, Dopich, Oudbom (Rudbom helyett,) Offenburg, Kantyber (Kaltherberg helyett) a Honteréből vannak véve. [1]) Ortelius ugyanezen német kiadásában egy más magyarországi térkép is találtatik — a 98. — a tudós Sambucus Jánostól, [2]) ez valószinüleg a Lázius Farkasének javitott kiadása. Felirása ez: »Vngariae loca praecipua recens emendata atque edita per Joannem Sambucum Pannonium Imp. Mis Historicum 1579« s fönt a bal sarkon következő ajánlat olvasható: »Sereniss. Principi D. Carolo Archiduci, Maximiliani II. Fratri dicatum.« Magyarország e térképénél is fölhasználtatott a Honteré, csakhogy a nevek nagyon eltorzitvák. »Burglos« hiányzik, ott van azonban »Isenperg« »Altemberg« s. a. t.

Sambucus egyébiránt 1566. Erdélynek egy külön térképét is kiadá, melynek alapjául tulajdonkép a Honter térképe szolgált. Ugyancsak ez is fölvétetett Ortelius Theatrum orbis terrarum-ába, úgy látszik legelőször az antwerpeni 1575-iki kiadásban. Az Orteliusban közlött térképhez e jegyzet van csatolva: »Hanc Vltra vel Transilvaniam, quae et Panno-Dacia et Dacia Ripensis, vulgo Sibemburgen dicitur, eddidit Vienne, A° 1566. Nobiliss. atque Doctiss. Joannes Sambucus Pannonius.« A hátlapra nyomott leiró szöveg »Transylvania« felirása alatt ezen szavakkal kezdi: »D. Stephanus Broderith in opusculo excuso Basilea« stb; ez Ortelius minden későbbi kiadásában is megvan, sőt forditásaiban is.

---

[1]) Hogy ebben oly nevek is előfordúlnak, melyek Honternél nincsenek lenyomtatva, hanem általa csak kiigazitva, mint pl. Rudbom, Kaltherberg, azt bizonyitja, hogy Honter nemcsak a Nemzeti Múzeumban őrzött példányt, hanem talán valamennyit, kiadatásuk előtt — kiigazitotta.

[2]) Szül. Nagy-Szombatban 1531. † Bécsben 1584. mint udv. történetiró. Haner i. m. 215—219. ll.

E Honter után rajzolt Sambucus-féle térkép meg van Ortelius 1579. s 1592-iki kiadásaiban is, (ez utóbbiban kiszinezve,) úgy szintén a fennemlített 1580-iki német fordításban is, hol a 99-iki táblát képezi. Itt leljük a: »Burglos«-t (mellette Dees»-t) is »Busaten« »Kalberg« »Durbestritz«, — a Szamos neve e térképen »Bestritz« — Kalterbrig, Ofemburg, Ysemberg, 4. Bergstet, Altenberg, Dellendorf, zum Kreutz, Herbrig, Einsidel, Dopich, Gest, Armdorf, Plamendorf, Rudbom stb. neveket, találó bizonyságúl, hogy Sambucus csakis a Honter térképét használhatta.

Ortelius nagy műve olaszra is le van fordítva. Egy kivonatának ily czime van: Compendio dal theatro del mondo di Abrahamo Ortelio. In Anversa MDCXII.

A XVI. század másik nagyobb térképgyüjteményében: Mercator Gellért [1]) atlasában is gyakran van fölhasználva a Honter térképe. Mercator »Europa«-jának 1. kiadása 1554. jelent meg, a másik 1572-ben Duisburgban. — Vajjon itt használtatott-e már Honter térképe, azt nem mondhatom, mert nem láthattam e művet. Használtatott azonban Merkator 1595. duisburgi »Atlas«-ában, melynek 101—102. lapján Erdély térképe is közöltetik. Az 1606-iki — tehát Mercator halála utáni — kiadás czime: Gerardi Mercatoris Atlas. Jam tandem ad finem perductus, quam plurimis aeneis tabulis Hispaniae, Africae, Asiae et Americae auctus et illustratus a Judoco Hondio. Quibus etiam additae praeter Mercatoris dilucidae et accuratae omnium tabularum descriptiones novae, studio et opera Pet. Montani. Amsterodami 1606. Nagy folio. Mercator Atlasából 1632-ben már a 10 kiadás jelent meg s mindegyikben Erdély térképe a Honterének alapján s a Honter által használt sajátlagos helynevekkel jelent meg. Még a Thymes [2]) (Szamos helyett) elnevezésre is, mely pedig

[1]) Mercator Gellért szül. 1512. Ruremontban, † 1594-ben. Egy Mercator Mihály Honter Rudimentáinak baseli 1535-iki kiadásánál is szerepel. Vajjon rokona ez utóbbi Gellértnek,azt nem tudhatni.Trausch i. m. II. 203. l.

[2]) Wenrich az »Archiv.« VI. köt.103. lapján említi, hogy 1848-ban a pesti egy. könyvtárban egy régi térképet másolt, hol Burgloss mellett a Thimmes elnevezés is előfordúlt. Hiába kutattam e példány után; én ez elnevezést csak a Honter-féle 1532-iki kiadásban találtam; azt gyanitom

sem az Ortelius sem a Mercator-féle erdélyi térképen nem található, a Mercator-féle térkép elé irt bevezetésben — ez különben az Erdélyben talált római feliratokat illetőleg számos vonatkozással van Reicherstorffer-féle »Chorographia Transylvaniae«-re (— Az 1595-iki 102 l. s az 1606. kiad. 100. l. —) a következő érdekes megjegyzést olvassuk: »Samus (Thimes, Germanis et Hungaris) ex Alpibus Calota dictis oriens. [1])

Honter térképe a XVII. sőt a XVIII. század folyamában folyvást megőrizte befolyását a legkiválóbb térképészeti munkákra. Joannis Janssonii Atlas contractus. Amstelodami apud Joannis Janssonii p. m. haeredes. Anno MDCLXVI. nagy ivr. 166. lapján Erdélyt tartalmazza. Ott van Burgless Deés, Vier Bergstet, Altemberg, Zum jot, Blechisdorfer, Schyrkengen, Seideswold, Einsidel herbirg, Rudbon, Armdorf, csalhatatlan bizonyitékai annak, hogy e térképnek is alapja a Honteré. Ugyane körülménynyel találkozunk De Wit Frigyes nagy térképészeti művében, melyet a XVII. század végén, Amsterdamban kiadott »Dees-vel Burglos« mindig ott vannak erdélyi térképein.

A XII. Incze pápának ajánlott Coronelli-féle nagy velenczei térképgyüjteményben levő erdélyi térképen is meglátszik a Honter alapvető befolyása. A munka czime: Corso geographia universale. Dal Padre Maestro Vinzenzo Coronelli M. C. Cosmografo della serenissima Republica di Venetia, In Ve-

tehát, hogy Wenrich, vagy a Honter-féle térkép egy példányát másolta vagy pedig a Reicherstorff Moldaviae, que olim Daciae pars Chorographiája 1550-iki kiadásához mellékelt térképét használta, melyet nem ismerek. Trausch i. m. III. 97. l.

[1]) Érdekes a mi e leirásban az »Abundantia Daciae« felől mondatik: »Vinum fert — ugymond — praestantissimum ad Albam Juliam, Devam, Egmedinum, Birthelbinum, Fenuscium. Mellis etiam hic tanta copia est, ut praeter communem usum obseruatum, Incolae peculiarem adinvenerint: ex eo enim delicatum potum conficiunt, qui etiam rerum peritis Vinum Cretičum seu Malvaticum opinantibus, facile imponat. Fructuum item magna copia est, inter quos ut reliquos omittam praestantissima Pruna Damascena vulgo dicta, Mala Cotonea, Cerasa dulcia, quae cum Marosticanis Italicis conferri possunt; Melopepones, vulgo Melones, praestantissimi .... Transylvani Saxones, sicut caeterae Somnes nationes Germanicae, habent peculiarem linguae dialectum. Vrbes et arces incolunt munitissimas, et caeteris nationibus praestant.«

*

netia MDCXCII. Royal Folio. A 142. térképen: »La Transilvania« található. Tartalmazza, mint a többi későbbi kiadás mind az astronomiai fokokat is. Erdély az éjsz. szél. 46° és 48° 3′ s a kel. hossz. 45° 4′—49°3′ közt fekszik. A hely- és folyónevek magyar, német és latin nyelven jelölvék, gyakran olasz és franczia észrevételekkel. Honter befolyása itt is észlelhető; a »Burglos-Dees« itt is meg van. Csakhogy e térkép számos új toldalékkal van bővitve.

Sőt de l'Isle Vilmos franczia kir. geographus († 1726.) s ennek későbbi kiadója sem menekülhettek egészen Honter varázsa alól. De l'Isle, magyarországi térképében (Wolfnál Augsburgban megjelent kiadásában) még mindig ott van a Dees-vel Burglos, Isenburg, Altemberg stb. Természetes tehát hogy az azon korbeli kisebb művek, melyek Erdély leirásával foglalkoznak, Honter térképét veszik alapul, mint Tröster: Das Alt und Neuteutsche Dacia. Nürnberg 1666. s Kreckwitz György: Totius Principatus Transylvaniae accurata Descriptio. Norinberga és Frankfurt 1683. czimű műveikben. Mindkettő a Honter térképét használta fel alapúl, csakhogy bővitették azt. Kreckwitz azonfölül megbocsáthatlan hibákat is követett el, melyek arra mutatnak, hogy Kreckwitz nem volt erdélyi, igy pl. »Zlatnae rudera« mellett nyugatra »Schlatten« fekszik; »Thürnen«-től keletre »Tövis« stb.

Ily uralkodó befolyással volt Honter erdélyi térképe 2 századon át a legtekintélyesebb cartographiai művekre s csak az újabb geographiai felvételek szoritották háttérbe hibás stereographiai vetületét. Épen ez a körülmény azonban, hogy Honter térképe oly sokáig megtartá tudományos befolyását, azt bizonyitja, hogy a szerző kora tudományosságának szinvonalán állott s az ama korbeli igényeknek teljesen megfelelt. Megismerjük ebből, hogy Verancsics korántsem hizelgett, mondván, hogy Honter által Erdély ismertebbé, Brassó pedig hiresebbé lett. Honter 1532. érképével oly munkát adott Erdélynek, mely remekműnek tartatott; midőn a következő évben szülővárosába visszaérkezett, úgy fogadhatták, mint a ki a tudós világban nagy nevet szerzett magának. Honter első műve Brassóban egy könyvnyomda felállitása volt.

OCCIDE

9
R 69

B:457.

ÉSZAK-NYUGATI UTAM.

RÓMER FLÓRIS

REND. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. T. Akad. II. osztályának 1878. nov. 11. tartott ülésén.)

Biblioteca centrală regională
Timişoara

BUDAPEST, 1879.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

Az Akadémia épületében.

Drummel men spre vest-ind.

Budapest, 1879. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Többször volt már szerencsém a T. Akadémia előtt utazásaimnak tudományos eredményeit előadni.

Ez alkalommal Bécs, Páris, Brüssel és München valának utazásom czélpontjai. Első sorban a Mátyás király, továbbá Vitéz János és más magyar főpapoknak kéziratait kívántam ujonnan átvizsgálni, hajdani tudományosságunkat ezek alapján kiemelni; kerestem továbbá ez alkalommal a magyar váraknak és városoknak térképeit és rajzait, a hirneves magyarok arczképeit, a régi magyar ruházatnak, főleg pedig, az annyira ritka népviseletnek maradványait.

Mennyire értem el, a rövidre mért idő alatt, a kitűzött föladatot, arról itélni fognak a szakférfiak. Én megtettem mindent, hogy ez útam is, mennyire csak lehetett, szeretett hazánkra nézve hasznossá és tanúlmányossá is váljék.

I.

Bécs városának mű- és irodalomi kincseit számos hazánkfia tanúlmányozta már. — De azért mondhatjuk-e azt: hogy Bécset, temérdek, még nagy részben rejtélyes kincseivel teljesen ismerjük?

Így példáúl mily kevéssé ismerjük a cs. k. hadi-levéltár és az udvari könyvtár gazdag térkép-gyűjteményeit!

Kutatásim eredményeűl *Várad* városa és a régi várnak meghatározásához új terveket kaptam. Továbbá, egy, évek előtt koczkáztatott, állításomhoz teljesen kétségbevonhatatlan bizonyítékokat találtam. »Adalék a budai várnak a török foglalás

előtti helyszineléséhez« című értekezésemben, mely a m. akadémiai Archaeologiai közleményeinek XI. kötet 47-ik lapján jelent meg, a régi budai várnak északi oldalára tett helyeket annak déli oldalára helyeztem át, sőt a *budavári magyar plébániát* a mai u. n. *garnison* templomban kerestem. Bécsben találtam Budavára egy régi rajzát, a mely annak a templomnak helyén, mely a boldogságos szűzről nevezett német plébániának annyi és oly sokáig tartó perekre alkalmat adott, azon egészen helyes felirást, t. i. sz. Magdolna egyháza.

Egy másik képen, mely müncheni és L. N. V. *Hallart* General-Adiudant-Lietenant-tól származik, (Michaël Wennig sculps. Monachÿ), az F betű alatt a mai *Garnisons* imola: die *Judenkirch*-nek iratik, a mi annál inkább érdekes, mivel a *bécsi kapu* szombat-kapunak is neveztetett. (l. Rupp: Budapest Helyrajzi története 160. l. * jegy. és 311. lapon).

II.

Bécsből egyenesen Párisba siettem, hogy újra átvizsgáljam mind ama kéziratokat, melyeket *Simonyi Ernő* már 1864-ben, magam pedig 1867-ben mint valódi *Corvin*-féle codexeket leirtunk.

Láttam újra Sz. Jeromos breviariumját, Ptolemaeus Geographiáját, *Cassianust* (de institutis Caenobiorum). Ez utóbbi mű azok közé számítandó, melyek eredetileg csakugyan Mátyás királyunk számára irattak vagy inkább festettek, de valószinűleg a nevezett királytól, talán bekövetkezett véletlen halála miatt, ki nem váltattak, az őt követő II. Ulászló fölülfestett czímerét és az átváltoztatott hollókat mutatják.

A SANCTI AMBROSII... AD EXHORTANDAM PLEBEM (1767 latin) az Anjouk czímerét viseli, és végén a *Re de ungaria* jegyzetet, miért is Mátyásénak tartatott. Magam szemeinek nem egészen hívén, megmutattam e codexet Mr. *Michelan* könyvtári tisztviselőnek, és ennek hasonló bizonyítványa szerint meggyőződtem, hogy a fennebbi szavak egészen ama tollal és tentával vannak írva, a melyekkel (a 6390. lat. folio) *Seneca*-féle hártyairatban a: *Re d' ungaria.*

E két irás nemcsak az említett codexek irásaitól kü-

lönbözik, de a sz. Ambrus munkája végén látható irással és tentával is megegyezőnek látszik lenni, úgy, hogy e két kéziratot is nagy királyunknak lehet, de talán kell is, tulajdonítanunk; kinek, hogyan jutottak ezek birtokába, nem tudhatjuk.

Santinus-ról, ki de RE MILITARI ET MACHINIS BELLICIS szól, itten hallgatunk, ámbár már Budapesten meg volt hagyva, hogy jobban megnézzük, és akkor alkalmasint Corvinianusnak fogjuk tartani. Bevárjuk más tudósabbnak helyes itéletét, minthogy e különben díszes hártyairaton kevés a jel, hogy a budai könyvesházból való. Egyedül ama *arany koronát* lehetne felhozni, mely a lovas alak mellett díszlik, és egészen hasonlít ahhoz, a melyet a brüsseli Corvin-Codex is több helyen föltüntet.

Van még a nemzeti könyvtár folyosóin igen tanúlságosan kiállított könyvek és kéziratok közt egy görög codex a Coislin-gyűjteményből, mely egészen azon jelleggel bir, mint Beatrix királyné pármai codexe, és minthogy a királyné kincseit mindenütt a keretekben kisérő egyik jelvény, t. i. a szikla hol kevesebb, hol még nyolcz csúcscsal is el van látva, mely csúcsokból egyenkint lángocskák támadnak, talán eléggé bebizonyítottnak veendjük azt is, hogy e helyeken csakugyan sziklával és lángocskákkal, nem pedig oroszlány talpakkal van dolgunk.

Ezeken kivül igen nagy *gondot* fordítottam a *fényes esztergomi breviariumra.*

E hártyairat a XV-ik század végéről való, ujonnan van kötve, és egyik Pápának czímével van diszesítve.

A könyv elején álló naptárban a magyar szentek teljesen hiányzanak. Azonban a forgatás alatt találunk elég részletet, melyek arról tanúskodnak, hogy e munka előkelő főpapé lehetett, minthogy a díszesb lapok mind zöld atlaszszal védvék; a kezdők nagyon csínosak.

A végén ez áll: ⁊ Explicit breuiárium Ecclie Strigon: — finis.

Annak meghatározása, vajjon melyik esztergomi érseké vagy egyáltalán főpapé lehetett e díszes kézirat, mindezekből világosan nem tűnik ki. A szövegben vannak azonban részletek, melyek folytán a breviáriumnak specificus magyar voltát tagadni nem lehet.

Így p. o. de S. Stephano rege, ad vesperas vörössel ez áll:

Confessor Christi Stephane
Gentis tue preces suscipe
Ut per te interueniat graciam
Christi tui, contulisti lumen fidei.

Ps. Laudate pueri. Caplum: Dedit dominus confessionem, Resp. Exora dilecte dei.

Hymnus: Iste confessor. t. i. a közönséges,

vagy: Gaudent celi noua luce tonitrui uox dum clangit nouo rege nouo in duce gedeonis tuba barritur.

A 11-dik vers így szól: Almo patri sit gloria nato quod sit uictoria, amborum cum spiramine in sempiterna secula. Amen.

Az oratio pedig így hangzik: Deus qui beatum Stephanum regem nostrum et confessorem tuum terrenis imperii gloria et honore coronasti et Sanctorum tuorum societate sublimasti: praesta quaesumus, ut quem *pannonia* habuit diuine religionis in doctorem in terris eum modo ecclesia tua mereatur habere defensorem in celis. Per dominum etc.

*

Voltam a *Bibliothèque d' Arsenalban* is. Megszemléltem itt *Orosius* fölötte díszes kéziratát, mely magában véve igaz, hogy nagy festőre mutat, hanem azért még sem lehet, mint eddig szokássá vált, egyéb bizonyítványok nélkül, egyedül a közhiedelemre hivatkozván, ezt *Corvina*-félének elfogadni.

Nem csekély érdekkel bírnak Aeneas Silviusnak 1464-ben írt levelei, melyek e könyvkincs alapítója, a nagynevű és gazdag vagyonú Paulmy de la famille d' Argenson hagyományival együtt, eme, külön e czélra felállított, és saját házzal biró könyvtárában őriztetnek.

Addig, míg a fölötte dús könyv- és kézirattárakban dolgoztam, szabadságáról haza érkezett a nemzeti könyvtár igazgatója. Csak ekkor tudtam meg, hogy az idegeneknek még a könyvtári tisztviselők kiséretében sem engedhető meg a bizonyosan reánk nézve sok ismeretlen kincset rejtő termekbe bemenni. Így a Corvina-, Vitéz- vagy más magyar könyvtárak

ide vetődött maradványainak fölkeresésétől jelenleg egészen elüttettem.

Átmentem tehát a rajzok igen bő osztályába és ott a többi közt két nagy folio kötetben igen sok egyedülit (unicum) találtam, melyeknek nagy része, mint a bélyegek is tanusítják, régibb magán-gyűjteményekből való, mások meg egyesekből vétettek, a nélkül, hogy a vételi forrás megnevezt :-tett volna.

Hogy e gyűjtemény gazdagságáról némi fogalmunk legyen, e helyen szabad legyen említenem, hogy az általános részben, mely egy 1566-iki magyar térképet is foglal, még v n egy külön ge ographiai osztály is, melyben kizárólag csak térképeket őriznek.

A várak képei régi szokás szerint egyes körökre vannak fölosztva; így p. o. a Duna *fölöttiek?* 13 vármegyében, Árvától — Túróczig számíttatva, 100 darabot foglalnak magokban. Ezek közt maga Esztergom 17-szer, Érsek-Ujvár 20-szor, Visegrád 10-szer van bemutatva; néha olyan előállításban is, melyet hazai gyűjteményeinkben nem találhatunk.

A Dunán fölöttiekhez e helyen soroztatvák még a budapestiek, vagy ezek különféle ostromai, 63 különféle képpel.

A Dunán alúl 11 vármegyét találunk Baranyától — Zaláig; ezek közt van 111 vár feltűntetve, úgy, hogy köztök Komárom 12-szer, Győr 19-szer, Szigetvár 15-ször, Pápa 5-ször, Kanizsa 11-szer jön elő.

A Tisza fölötti kör 10 megyéből áll, és ide a Jászokat is számítják. A 64 képben képviseltetik Munkács 13-szor, Eger 11-szer, Tokaj 11-szer, míg más városok és várak kevesebbszer vannak előállítva.

Végre a Tisza alatti kerületben, mely 16 megyéből áll, s melyhez még a Hajdúkat és Kővárt is számítják, 56 rajzon, Aradmegyétől — Zarándig legtöbbször látjuk Gyulát t. i. 8-szor, Váradot 11-szer, Temesvárt 10-szer, Szatmárt 8-szor stb.

S így mindenestül Magyarország ilyen módon mintegy négyszáz külön rajzban, gyakran igen régi alakban és díszes felirásokkal van előállítva. Remélem, hogy lesz idővel alkalmam ezeket más helyen bővebben leírni és méltányolni.

Ezekután nem csoda, ha a képek mellé főleg az elő-

terekben sokszor katonai vagy népviseleti ruha is adatik; de vannak még ezeken kivül más külön füzetekben katonai ruhák, polgári magyar öltözetek, a mikből mi magyarok csakugyan sokat tanúlhatunk. Az egészben csak az sajnos, hogy a mint ezt magok az illető ör urak is némileg panaszképen elmondták, épen hazánkfiai azok, kik a honunkat oly közel érdeklő dolgokra oly keveset gondolnak, azok után oly ritkán kérdezősködnek, és hogy a sok kettősből, melyeket itt bírnak, és épen most rendbe is szednek, más franczia intézetek sokat fognak kapni, míg mi szükséges pótlékúl e kincses gyüjteményekből alig ha fogunk részesülni!

*

Párisban elvégezvén dolgaimat, *Brüsselben* volt a harmadik nagyobb állomásom. — Azt, hogy minket hányféle emlék füzött és füz jelenleg is e valóban szabad és boldog országhoz, jól tudjuk; hanem annak bő, tudományos kútforrásait még vajmi kevéssé ismerjük. Voltak hazánkfiai közt többen, kik e földön hosszabb ideig tartózkodtak, kik kézirattárait határozott czélokból át is kutatták, de fogja-e azért közülünk valaki mondani azt, hogy a magyarnak nemcsak Belgiumban, de az egész külföldön tovább és tovább vizsgálnivalója nem marad? Bizony vallják ezt a ritka szivélyességű *Ruelens* ör is, és annak méltó munkatársa *Overleaux* urak, kik, hogy a sok közül csak egyet említsek, Mária királynénk, majd kormányzónéjokra nézve, mindig újat és újat találnak!

Brüsseli munkásságomnak egyik főtárgya a királyi könyvtárban őrzött *Mátyás*-féle misekönyv volt, melyet már előttem sok magyar, különösen Horváth Mihály, Simonyi Ernő stb. hazánkfiai, Chevalier és Bradley mint külföldiek, bár más és más szempontokból indúlva, tüzetesben leirtak. Fáradságot vettem magamnak e sajátos kéziratot, a mint van, könyvészetileg, egészen átvizsgálni.

Alig létezik kézirat, mely oly fényesen lenne kiállítva, egészben véve oly jól fentartva, és mégis más oldalról régi Corvin-féle jellegéből mesterségesen kivetkőztetve!

Nevezetes e misekönyvben, hogy a többi közt mindenütt, a hol csak Mátyás király emléke czímerében vagy jel-

vényeiben fenforgott, ott mindenütt a magyar czímerek a spanyol és burgundiai, finom hártyára vagy papirra festett czímereivel be vannak ragasztva, bemázolva, helyökbe koronás P betűvel (a mint gyanítják, II. Fülöp spanyol király nevének — Philippus — kezdőbetűje) pótolva, vagy az ezüst kovából aranyszikrákat csaholó arany aczéllal, az aranygyapju rend lánczának elemeivel van helyettesítve! — Sok helyen az eddig megmagyarázatlan előbetük így állanak, t. i. egy vízszintes aczél alatt: T. MTT9

AP

és ezek most is még mindig megfejtésre várnak!

Azonban a czímerek fölülfestése papirjaival vagy egészen lemállott, vagy részben felpattant, és a gazdag, a pazar magyar királynak fénye és dicsősége mai napon újra láthatóvá lett.

Valódi szerencsénkre, a jóhiszemű mázoló ecsetje mégis elfelejtett mindent bemázolni, és így, a mit eddig mások kevesebbé észleltek, mert talán fontosságát fel sem ismerték, az *éles gyémántot foglaló gyürü* vagy ennek igen jellemző keretje, és némely czímerek stb. bemázolatlanúl fenmaradtak.

Így a mások által fölfedezetteket nem is említve, felhozom a 15. lapon a vörös festés alatt *látható hollót*, a);

a 21-iken a három halmon álló *kettős keresztet*;

a 35-ik b-én a lefestett Corvin-féle *aczélt*, mely rendesen a *kovával* szokott előjönni;

a 37-ik b-én, az arany koronán a *gyürüt tartó holló* van, b);

a 47-iken, a *gyémántos gyürü* észlelhető, *α*);

a 70-ik b-én, az arany sugaras korona fordúl elő, a mint azt a párisi *Santinus* kéziratán láttuk;

a 265-ik b-én és a 267-iken a *gyémántos gyürü* (*β*, *γ*) tűnik fel;

a 313-ikon ismét a *gyürü*, *δ*);

a 347-iken a *jobbra nézö holló*, c);

a 411-iken mint a 343-kon *Mátyás* király czímere látható.

Ha egyéb jeleink nem lennének, már ezek is meggyőznének arról, hogy e kézirat hajdan a Corvina egyik dísze volt; bizonyára a legfényesebb ama codexek között, melyek a mohácsi csata idején még megvoltak, a miért Lajos királyunk özvegye a többi megmentett kincsekkel magával elvitte.

Leirván mind azt, mi az eddig látott Corvin-codexekre emlékeztetett, összehasonlítván az egyes képeket, melyek más, szintén ily díszes, kéziratokban előjönnek és ezek látásából constatálván egyszersmind azt is, hogy léteztek az egyes festőműhelyekben gyönyörű előminták, melyek egészben vagy csak egyes részletekben használtattak, és előképeikkel majdnem mindenben megegyeznek; mindenekfölött fölismertem Mátyás király és a királyné a 411-ik b) lapon előfordúló, és mint hiszem kevesebbé ismert, valóban szép arczképeit, emezek, mivelhogy arany érmen fordúlnak elő, magát az eredeti, talán emlékérmet kerestem, de eddig azt megtalálnom nem sikerült.

Ezek által mintegy átihletve, tapasztalataimat az itthon levő barátimmal közlöttem, és általok kellően bátorítva, még Brüsselben létemkor nyilvánítván honfias szándékomat a kézirattári urakkal, megismertettek egy ottani egyetemi fényképező tanárral, ki e szent ügynek fontosságát belátván, segédkezet igért nyújtani. Kikerestem a nyolcz legfényesebb, mondhatni páratlan, a közlött rómaiakkal és a már régen ismert bécsi pompás képekkel mindenesetre vetélkedő, ha nem azokat fölülmúló, lapot; ezekhez csatoltam a 6 lapot, mely a kéziratban más indokból jellegző, és úgy egyeztünk meg az említett tanár úrral, hogy a kikeresett 14 lapot, saját eredeti nagyságában elkészítené 10 forintjával ha az egészből, kivetvén a kevesebbé sikerülteket, *egyszáz*; 12 forintjával, ha csak *ötven* példányt a 14 lapból elkészíttetnénk?

Az egészhez csatolandó rövid szöveg, aligha sokba kerülne, és így szabad legyen azon reményt kifejeznünk, hogy valamint a római *Corvin*-féle díszlapoknak, úgy a brüsseli codex gyönyörű képei másolatainak is birtokába jutunk, s ha az újabban is történt kérdezősködésnek némi súlyt tulajdonítanunk szabad, elérhetjük talán nemsokára azt is, hogy majd lassan, és egymásután saját nyelvünkön, vagy legalább hű fényképekben birhassuk azt, a mit tőlünk leginkább az irígy sors máshová szállított; hogy a kéznél levő összehasonlítás által megnyerjünk egy, mintegy új módot, a Corvin-codexek és azok mesterei fölismerésére, és gyönyörű műveik egy kéztől való eredetök bebizonyítására.

A *Mátyás*-féle besançoni kéziratok, igaz hogy egyálta-

lán ide nem valók, de minthogy, mintegy mellékesen ezek egy részének a Corviná-hoz való tartozását, Brüsselben megtudtam, azt itten közleni kötelességemnek tartom.

Volt idő, midőn *Simonyi Ernő* kétségbe vonta, hogy Besançonban, hol maga is megfordúlt, Corvina-félék volnának; mások pedig ötöt láttak belőlök. De én itten csak azt hozom fel, a mit a nagy itész, ki maga a kéziratok egy részét látta, *Overleaux* úr nevezett helyen látott. Köztök egyik, t. i. *Dionysii Areopagitae ..... de celesti hierarchia* czimű munkája, mint czímere is mutatja, kétségtelenül *Mátyás* királyé volt; különben *Propertii.... de Amoribus Cynthiae*-t Sinibaldus, Mátyás király ismert leirója végezte, és *Granvele* C. (Comte) de Cantecroy-tól került e gyűjteménybe. Ugyanazon Granveleé volt: *Titi Livii historiarum .... Liber Imus*-a; Liviusnak de bello punico Liber Imus-a pedig valószinűleg Beatrix királynéé lehetett; végre pedig még azt is beszélték *Overleaux* úrnak, hogy egyik kéziraton, melyet ő azonban nem is láthatott, az angyalok magyar csizmában vannak ábrázolva, a miért az illető iratot Corvina-félének tartják; mindezekből már most az tűnik ki, hogy csak az első irat volt elvitázhatlanúl Budán a királyi könyvtárban; két codex Granvele birtokában volt, a többit pedig előbb itészetileg kellene megvizsgáltatni, hogy rólok valami bizonyosat mondhassunk!

Szabad legyen itten még fölemlítenem azt is, hogy egy kis kötetben (7. Aa. 30. 8°) V-ik Károlynak, minket annyira érdeklő családja és pedig valóban természethűn le van rajzolva és festve. Ezeket hasonmásban birni, reánk nézve igen kivánatos lenne.

A vízi festékes munkában t. i. találjuk ezeket:

MARIE DE BOHEME ET DE HONGRIE
FEMME DE FERDINAND ROY DES ROMAINS;

vele szemközt látjuk Ferdinandot, minden hizelgés nélkül, mint azt jellemző osztrákos szája is mutatja.

Továbbá más két lapon van a reánk nézve érdekesb:

LOYS ROY DE HONGRIE,

s vele ismét szemben:

MARIE DAVSTRICHE — FEME DE
LOYS ROY DE — HONGRIE.

Nem bizonyos, de vélemény gyanánt, mondja Overlaux könyvtári tiszt úr, hogy ez arczképek a dijoni chartreuse-ben is láthatók; azonban hogy melyik honnan vétetett, ha csakugyan úgy van, hogy egyik a másiknak másolata, azt még bővebben kellene megvizsgálni!

Egyátalán, mondja *Ruelens* első őr úr, miszerint daczára annak, hogy az ott is a legjobb emlékezetben levő *Horváth Mihály*, az ottani levéltárakban sokat dolgozott, még is sok van *Mária* királynéra nézve, főleg a mi e hírneves nő kissé kétes jellegét illeti. Hogy Brüsselben minden komoly búvárt örömmel fogadnak, mindent szívesen előadnak, arról hazánkfiait előre is biztosítom.

*

Könyvészeti szempontból mindent, a mit eddig láttam, fölülmúl *München*, a hol *Hartmann* könyvtári tiszt úr, részint régibb ismerőseimnek, mint *Halm* kir. igazgatónak, dr. *Laubmann* főkönyvtárnoknak, és az újabbak közt dr. *Meyer Vilmos* titkár úrnak bemutatni szíveskedett. Hartmann úr a Budapesten székelő archaeologiai congressus tagja volt, és ámbár nem dolgoztam szorosan az ő müncheni szakában, mégis mindenütt bemutatott; és azt itten említenem talán elégséges.

Különben egyszerű a mozgalom, mely csak utolsó ittlétem óta ez óriási könyvtárban uralkodik, kéziratainak szorgalmas leirását különféle szerencsével, és a mint látható, némileg változó tervvel is, az évek hosszú során át folytatják, és a latin codexeknek XXI-dik ezerén is túl vannak.

A mit a hajdani oly gazdag kolostorok könyvesházaikban bírtak, a mit a nagyhirű Választó-Fejedelmi és más nagybirtokosok gyűjteményei magokban rejtettek, az úgynevezett olvasatlanok, vagy újabban olvashatlanok sorából, vagyis a régi kéziratokból, az majdnem mind itt van, ha az egyetemek czimeliái között nem lappanganak; — és mindezek példányszerű önzetlenséggel a szemesebb kutató szabad rendelkezésére állanak.

Örömmel látjuk, hogy végre nálunk is az alvók felrázatnak, és régi könyvtárainknak, valamint határainkon kivül fekvőknek átvizsgálására szoríttatnak. Meg kell, már nemzeti

szempontból is mutatnunk, hogy Mátyás és Beatrix tudományos kora nem állott egészen elszigetelten, vagyis, hogy azokat megelőzte a tudós püspökök és más tanúlt papok kora, és hogy még azután is sokáig ők valának és maradának a magyar nép szerencsés vezetői.

E honfias törekvés nem hangzott el a pusztában, sőt már eddig is szép eredménynyel kecsegtette ama buzgókat, kikről itten még névleg megemlékeznem sem szabad. Az ismert erély, a nálunk nem is sejdített bátorság és szerencse, de főképen a ritka kitartás bőven termé meg keserédes gyümölcseit; de megtermé az elmaradhatlan sohasem hervadó babérokat is.

Már most büszkén hirdethetjük, mert kézzelfoghatóan meg is mutathatjuk, hogy volt, igen is hogy volt nálunk, bárcsak rövid tüneményképen, feltünő, hírneves korszak, mely után mi mostan, többnyire itthon ülve, és a százszor mondottakat ezerszer is ismételve, mintegy kényelmesen rágódunk; volt korszak, a melyben az épen olyan dicső, mint állhatatosan a külföld tudósaihoz furakodó eldődeink juthattak, midőn a nálok még akkor sokkal haladottabb dél-nyugatot fölkeresték.

Azokon kivül, a miket 1869-ben, a husvét ünnepein csak a sárgaréz-drótos szekrényekből, mintegy hevenyében kiszedve, Corvina-féléknek kimutathattam, a nélkül, hogy e tömérdek kincset közelebb vizsgálhattam volna, azokon kivül, melyeket akkor mint valódi budaiakat fel is jegyeztem; mostan teljes szabadság, ámbár nem a hozzá kellő idő is adatott, hogy ugyanazokat, de sokkal több mást is saját polczaikon felállítva, színről színre láthassam, és a szükséges felvigyázat mellett egyenkint kutathassam is.

A régiek közt is valának, melyeket már akkor is Corvina-féléknek elismertem; de azóta nemcsak a valódiaknak nőtt sorozata, hanem az újabb kutatások megindúlása, a latin codexeknek tüzetesb leiratása után feltűntek mások is, melyek magánúton, gyakran sok tekervény után a külföldre kerültek, mint ezt a Fraknói által leirt Vitéz életében is láthatjuk.

Hogy szavaim még jobban érthetővé legyenek, előre kell bocsátanom, hogy dr. Meyer V. úr, azok után, miket Fraknói Budapestről hozzá írt, ritka kedvvel és hasonló kitartással hozzá látott, hogy még megjelenésem előtt, mely előtte már

tudva volt, egy külön szekrényben állítsa össze mind azt, mi Mátyás királyé, a nagy Vitézé, vagy szerinte, különféle külső jeleket vevén tekintetbe, más valami magyar főúré lehetett.

Sok volt itten összehalmozva és őszintén megvallva, egy darabig magam is tévedtem, mert például ama codexeket, melyeken (1461—1471-ig) a ⁘ előtti V. W. (Vitéz-Waradinensis?) és a: »DA ❦ gloriam ❦ DEO« állott, elhagyottságomban magunkénak véltem, és csak akkor józanodtam ki, midőn azt vettem észre más kéziratból, hogy ezek mind, valami Walperskirchen-ire (a mai vaspálya melletti helység) határozottan vonatkoznak.

A müncheni osztályozásból, mely a külső alakra lett alapítva és a bársonyosokat, atlaszosokat, bőrösöket és így tovább az egyenlő vagy nagyon hasonló kötésüeket szedte össze, mindent el nem fogadhattam. Ezek közt sok salzburgi is volt, mert, hogy Esztergomból oda vitettek volna, nem hihettem; és így a kétségtelenül magyar eredetű codexeket még mindig külön állítottam.

Tagadhatatlan azonban, hogy a mire a legnagyobb szerénységű dr. *Meyer Vilmos* talán nem is gondol, hogy ő, kinek ez egész készlet értelmes kezei közt forog, oly szerencsés vala, hogy több valódilag és tagadhatlanúl Mátyás királynak tulajdonítandókat födözött fel, sőt fordúlnak itten elő mások is, melyeknek kötése eredetileg a Corviná-ra utalni látszik, de későbben Ulászló király czímerét viselve, a tulajdonképen úgynevezett Corvin-könyvtárnak részeit soha sem tehették.

De mind ezekkel, e helyen nem is sokat vesződöm. Le vannak ezek dr. Meyer által bőven és igen szakszerűen írva és közölve, valamint több izben a Vitéz-féle kéziratokkal, melyek nemökben páratlanok, e T. Akadémiában be is voltak mutatva.

Sokkal inkább érdekelhetnek a *magyar* dolgok, melyek e páratlan kincsek között még rejlenek. Nem is oly csekély volt akkor, tudományos szempontból Magyarország, mint a milyennek, annyi kül- és belső veszély után, mai napon is tartatni szeret; sem arról nem szabad megfeledkeznünk, hogy a régi időben nem levén más tartományokkal összekötve, önállólag nyúlt bele a közellevő népek sorsába. Mint a keresztyén-

ség ősrégi ellenségével, a törökökkel való folytonos háborúkat viselő hatalom, mint minduntalan a nyugati fejedelmektől segélyt kérők, valamint a római pápákkal, úgy a német császárokkal is mindig levelezésben állottak, sőt mint az egész keresztyén világ előharczosai és védbástyái, a magyarokat jól ismerék, vezéreiket dicsőiték, s akkor a bajor kolostorok, de még inkább világi főurai gyakran rólok tudakozódtak is! — A világot felrázó és a segedelemre a nyugati erőket minduntalan felszólító beszédek valódi halmaza, a magyar főpapok és a nemzet tudósainak mindannyi munkálkodása, melyről a külföldi tanintézetek is tudnak valamit mesélni, még e messze földön is találtak hallgatókra, sőt leirókra is.

Hibáznak tehát, pedig nagyot hibáznak mind azok, kik egy-két kéziratot látva, a külföld tudós őreihez fordúlnak, és azoknak, sokszor fölületes leirásai után, új meg új könyveket szereznek a jóhiszemüek számára. Ha valahol, itten igaz az, hogy senki többet nem adhat, mint a mennyit maga bír; és miképen lehetne is kivánni azt, hogy a kinek sajátjából is annyia van, hogy még sokáig nem fogja győzni, sőt talán társai sem foghatják feldolgozni, hogy mondom ugyanaz a tőle messze esőkkel, a külsőkkel p. o. a *magyarokkal*, melyeket mégis kevesebbé tartozik ismerni, szintén tüzetesen vesződjék! — A mit velünk itten a keserves tapasztalás mondat, azt mindenütt egyformán tapasztaltuk, és hogy ez így van, azt igen természetesnek találjuk; a miért a felsőbb tudományos intézeteknek kellene folyvást tenni arról, hogy mindenütt ismertetői, másolói legyenek, miszerint mindazt, a mit eredetiben, egész kiterjedésében nem birhatunk, azt legalább kivonatokban, részletekben birni vágyódjunk!

Egyébiránt nem szabad méltánytalanoknak lennünk, midőn hébekorban talán az épen túlzó hazafiság bennünket elragadni készül! — Amaz üdvös, mondhatni korszakot alkotó mozgalmunk, melynek főgócza maga a fővárosi előre való törekvés, eddig sem maradt a kellő visszahatás nélkül. A budapesti élet életet kelt a külföldön is; a sürü levelezés, a főhatóságok által elkért és bemutattatott kéziratok ritkasága eléggé tanúskodnak arról, hogy a remény sugárai bennünket is átmelegítenek, a miért is szabad legyen reménlenünk azt is, hogy

a magyar igazi tudósok minél gyakrabban fognak a külföldi könyv- és kézirattárakban megfordúlni, a melyekben, ha keresni és alaposságuk iránt bizalmat ébreszteni tudnak, mindig nyilt szívekkel és még bővebb aratással fognak találkozni — és visszatérni!

Szolgáljon mintegy előleges tudomásúl, hogy az egyik, már régen kijelölt kéziratot keresve, és még sem találva, végre *Keintz Frigyes*, királyi állam-könyvtári titkár úrnál leltem meg. A titkár úr t. i. azon örvendetes hírrel lepett meg, hogy a keresett codex nála van, és hogy ő maga azt, mivel *magyar*, és mivel ő ennek kedveért nyelvünket meg is tanulá, jelenleg nemcsak egészen leirja, de előszóval is ellátván, kérésemre a a m. tud. Akadémia tudós titkárának át is fogja küldeni. A munka címe ez: Chronica fratrum minorum regna *Boznae* et Hungariae habitantium usque 1504. (Cod. lat. 371.)

Már e czím maga is mutatja, mily érdekes, főleg mostan, e kézirat. Azonban mint Budapesten is hallám, e chronicát nemcsak *Döbrentei* adta már ki töredékben, de még talán hibátlanabbúl közlé *Toldy Ferencz* az oly nagy szorgalommal gyűjtött, bár az Előszó hiánya miatt, nyomtatásban csak az I. kötetnél fennakadt *Analectái*-ban, melyeknek kiadását, bár kéziratban meglenne, nem eléggé sürgethetjük. Bár láthatnának ezek, már a nagy szerzőjök hervadhatatlan hírneve miatt napvilágot! Vagy nem lehetséges-e az, hogy kutatóink, vagy leíróink közt többen, bizonyos munkák ismertetésétől fel fognának mentetni, és csak, mint már megjelentre, reá hivatkozni.

Reánk mint *magyarokra* nézve talán nem csekély érdekességü az is, a mi a: Catalogus Codicum latinorum Bibl. Reg. Monacensis I. 1. p. 193. 4704-ik sz. a. áll:

Nicolai Terecensis? episcopi cognomine *Venatoris* compendium morale theologicum.

Feltűnt a kérdőjellel ellátott *Terecensis* és eszembe jutott egyik régi iratom.

De megnéztem az idézett munkát is, melyben ez áll:

Hoc compendium factum est per reuerendum in Xpo

prem dominum Nicolaum*) Ceretensem (ez igen is hasonlít *Terecensis*-hez és a leiró tudatlansága miatt, mivel szokatlan, így változtattatott át) epum sacre pagine doctorem cognomine Venator? nacione de vngaria ad peticionem magnifici principis domini Nicolai de ghaya (sic) ipsius regni ungarie comitis palatini et vicarii generalis etc.

A kápolna (Hédervári II. János, győri püspöktől 1387–1415); vagy újabb időben Sz. László kápolnája (Sz. László hermájától) nyugati oldala jobbján, a főegyház románkori lépcsőzete tövében..... állott egy gyóntatószék, melynek elmozdítása alkalmával márványlap tűnt fel nekem ezen felirással:

hic iacet pie memorie pater
in Xpo reverendus nicolaus
eps cereten. doctor pagine
sacre. fr. ordinis heremitarum
sancti pauli, qui obÿt anno. dni
m. cccc. xxviÿ. iÿ kl. Septembris

A kő alsó jobb oldalán áll az infulás és püspöki bottal, mélyedve rajzolt, a mi t. i. nálunk ritka, en creux, alak, bő redőzetű miseruhában; a bal oldal egészen üres. (L. Vasárnapi Ujság 1860. 630. lap).

P. Pius. Bonifacius Gams »Series Episcoporum« czímű munkája 365. lapján, *Cerete* mint 1370-ben az Oláhországban, Szereth városában 1413. VIII. elect. *Thomas* O. S. Dom. *év nélkül Nicolaus*-t említ, quo defuncto 1433-ban Joannes III. Simon következik.

Nem lehet kételkednünk, hogy e *Ceretensis* püspök iró is volt, csak azt kell meghatároznunk, mit írt, és vajjon kijöttek-e talán iratai nyomtatásban is.

Magam csak ezt találtam a 138-dik lapon, mely így kezdődik:

Ad euiandum maiorem eorum
quos hic porro tabulam titu-
lorum questionum et exposicio
num omnium que secuntur hoc enim opus
in tres partes diuiditur;

*) Az aláhúzottak *vörössel* vannak kitűntetve.

A 143. lapon pedig ez van vörössel írva:

Sequitur missiua *cui* et a *quo* mittitur presens liber.

(Re) verendissimo in xpo patri ac suo prae caeteris domino speciali

.n. diuina prouidencia *ep̃o albensi* vester humilis famulus frater.

.D.*) ordinis praedicatorum et conventus Archesii . . . ; ki sokat saját nyomoráról beszél.

A 225-dik lapon pedig ez áll:

Incipit tractatus S. Thome de aquino de sacramento corporis domini locuturi etc.

És végén: Explicit summa utilis in sacra Scriptura pro nouis theologis.

Leghátúl pedig: Iste liber est monasterÿ in Benedictenpeiren.

Meg kellene tehát határoznunk, meddig *Vadász* műve, és mert van Gyulafehérvártt Miklós nevezetű püspök — ki a mienktől, kinek halálát Győrből tudjuk, s azt is tudjuk, hogy csak *ceretei*, nem pedig a szomszéd *albensis* volt, e Miklósban talán a tudomány egy új művelőjét mutathatjuk be.

De látjuk ezekből még azt is, mennyire bízhatunk a műegyházi és könyvtári történetünkben nem annyira jártas szakférfiak egyedűli leirásaiban, mert a belföldi iró mindig még ottan is fog valamit találni, a hol a nemmagyar természetesen semmit sem sejdíthet.

Talán nem kevesebbé érdekes reánk magyarokra nézve az, a mi a: Provinciale in nomine Sanctae Trinitatis; Incipit liber TAXARVM omnium Ecclesiarum et monasteriorum diligentissime emendatus ad exemplar libri sacri collegÿ et Camerae apostolicae; — írta pedig: Erasmus Vendius. MDLXXVI.

E helyen említem, hogy ebben sok magyar érsekség, püspökség, kolostor a maga akkori praestatióival felszámláltatik, de minket itten csak ez érdekelhet:

Sirmiensis (t. i. Episcopatus) fl. c. [pag. 95] MCCCCLV. Indictione tertia die XXVIII. Novembris Monasterium S.

*) A müncheniek ez alatt *de Puteos*-t gyanítják.

Gregori de S. Gregorio O. S. B. Coloc. dioeceseos *mandatur uniri* mense episcopali Sÿrmiensi ideo debet augeri taxa ad XXXIII. it. G. de vulterris [pag. 95 et 95—b]. *)

Továbbá: ZAGRABIENsis, in Vngaria. Nota quod x^a^ ianuarÿ MCCCCXX in consistorio secreto omnibus Reuerendissimis Dnis Cardinalibus approbantibus fuit taxata dicta ecclia Zagrabiensis ad florenos ÿ^m^ ita quod CCCC in quibus prius taxata erat includatur in dicta taxa ÿ^m^.

Nem csekély nyereménynek tekinthetjük azt is, hogy már most, a mint hiszem, a győri Antiphonale illuminátora, talán irója is, némileg meg van határozva. Mert dr. *Meyertől* kérdezvén, legszebbeknek tartja-e azon codexeket, melyek Olaszországban akár Mátyás király, akár főpapjai számára készültek, azt felelé: mégis mindezeknél szebbeknek, rajzra nézve helyesebbeknek tartja azokat, melyeket a salzburgi érsek festője *Fürtmeyer Berchtold* készitett. — Megnéztem tehát e mesternek többféle, legnagyobb díszü kéziratait, és nem csekély bámulásomra azt találtam, hogy ama hírneves kéziratok valószinűleg ugyanama mestertől erednek, a ki a győri Antiphonalét diszitette. Igaz, hogy ez csak föltevés, de meglehet, hogy idővel ez is biztos eredményre vezet.

Mit mondjunk könyvészeti szempontból arról, a mit a 9684-ik latin codex magában foglal:

Johannes Nicolai de Zemlin Canonicus ecclesie Wachiensis emit presentem librum dum morabatur Quinqueeccle-siis a quodam socio Andrea nomine alias Sasimko pro 90 denariis una cum duobus libris de Anno (..... hiányzik); ez pedig az utolsó pergamen-lapon áll, mely a táblára van ragasztva:

Iste liber est emtus per Johannem de Zemlin ab Andrea Sasim (..... kiszakadva) ko nominatum Quinqueecclesiis unacum duobus libris pro 90 denariis de anno domini Millmo. 3λ2. hec propria manu scripsi.

---

*) E Sz. Gergelyről czímzett benczés apátság gyönyörü pecsétjét szerencsém volt a magy. történelmi társulatnak bemutatni, a nélkül, hogy ezen immáron dugába dült, és mintegy már elfelejtett apátság sorsáról valamit közelebb tudtunk volna.

Az initialis az első lapon zöld, mezeje fehér és vörös díszítményekkel hasonlít a Magyarországban készült és illuminált codexekhez, melyekkel a tek. m. Akadémia és a m. kir. egyetem könyvtára is bir.

Távol legyen tőlem, hogy a tek. Akadémiát azzal untassam, a mit szeretett hazánkra nézve különféle codexekben leltem. Közöltem ezeket a múzeumi főkönyvtárnok úrral, ki nagyobb részöket idővel le is fogja másoltatni.

Illetik ezek Zsigmond császárt, Podiebrád, Hunyady és Kapisztrán Jánosokat; László királyt mint gyermeket; *Silviust* vagy az utóbb II. Pius pápát és Vitéz érseket; az egykoru püspöki kart és a török invasio kezdetét, Mátyás királyt és budai csillagvizsgálóit, továbbá a magyar történetirást, külföldi szempontból nézve; az összehasonlítást a Mátyás- és másféle ugyanazoktól írt, de egészen másoktól birt kéziratokat!

Vajjon ama cistercista rejtélyes irású és titkos nevezetű könyvét említsük-e, kinek magyarországi utazása csak akkor tűnt fel, midőn *Meyer* úr a titkos iráshoz a kulcsot megtalálta?

Ennyi van, és lesz még a kéziratokban, melyeknek legközelebbi kötete — 20,000-en túl fogva — kijön! És mi van még magában a természetben, mi lappanghat még ottan, a hol úgyis annyi rejlik!

Végre nagy szerényen kérdeztettem dr. *Schmidt Vilmos* urat a fa- és rézmetszetek igazgatóját, vajjon találtattak-e magyarországi arcz- és térképek?

Teljes készséggel s szokatlan időben nyitotta meg előttem a rézmetszetek tárát, mely várakozásomat valóban túlszárnyalta.

Számos érdekes darabjai közől csak egyet említek meg, mely Esztergom városát ábrázolja. A XVI. század végéről való rajznak kiváló fontosságot tulajdonít az, hogy a német és latin magyarázó szövegen kivül, még magyart is tartalmaz, melynek ez a foglalatja:

1. Eztergham Varának, hozza tartozando helieÿwel egietemben, ighaz, és vol-
2. taképpen valo megh irása, melliet ez elot 700 eztendôwel, Z. Istwan elsó Ma-
3. giarÿ Kital' (így) magának lako helÿról ępétetett, ęs vgan ott Ersekseget fundált.
4. Kÿtt annak vtánna Suliman Teorôk Chazár 1543. eztendeoben kÿs Azz.
5. hawának 10. napian megh veott. Es vegézetre az miképpen ez ielen valo 1594.
6. eztendeoben az kereztyenec alaya menteck, ęs megh Zallották.

Alúl ez van két oszlopban:

A. Eztergham Vára az Kaptalannal egiwtt.
B. Z. Thamas hegie, az Kastillial egiwtt
C. Az Wy, awagi wizi waras.
D. Az O, wagi Ràcz waras.
E. Hèw wyz, Z. Tamas hegÿbôl foli ky
F. Kakat, awagi Parkan.[2])
G. Hayo hyd, Tôrôke az Dunan altal.
H. Egi nehani Tarazk, az Herczeg Satoraual.
I. Az kereztyenek Tabora.
K. Egi nehani Gallia, az kereztineke.
L. Proffantt hayok
M. Saÿkak.
N. Az kerezty: hayo hidgia, az Zigheten altal.
O. Egi nèhani Sator, az hidnak ôrizetire.
P. Zÿgett, meliben az kereztienek Sancza volt.
Q. Az Begh haza, melibôl az kerez: harom algiubol az varat lwtték.
R. Az kereztinek innen az Tôrôknek az Dunan valo vtat megh fogtak.
S. Ez Zigethnèl az Tôrôknek eginehani Galliaia volt.
T. Garam wÿze.

---

[2]) Parkán, négyoldalú római vár alakú vízzel körűlvéve. Mindenütt német ꝛ és ʒ használtatik.

V. Ipol vize.
X. Zeolò hegiek.
Y. Az kereztienek Strasaya.
Z. Budâra ménő wtt.

Ruda nevét olvasván, azonnal a művészek szótárában kerestük *Custos Domokosnál* e, minket oly annyira érdeklő nevet, és e következőket találtuk egy lapon, mely magát e térképrajzolót előttünk feltűntette.

Azon lap pedig, mely *Rudát* mutatja, hosszában 0·195, széltében 0·142, maga a tükör, hol Ruda képe van 0·147 milliméternyi. A kép monoru s erőteljes férfit mutat bajusszal, rövid szakállal, gallérral, tarka ruhában; nyakán kettős arany lánczról lóg MO. kerek érme, jobbra vörös alapon három ezüst szelemennel. Körirata ez:

✳ JOANNES RUDA CASSOVIENSIS PANNONIVS, SAC. CÆS. REGIÆQVÆ (sic) MTIS, FÆCIALIS SIVE HEROLDVS HVNGARICVS.

A négyzet felső jobb részében van scurczirozott pajzsban MO. 8 polyája ezüstből vörösre; balra hasonló pajzsban koronából növő három dombja és kettős keresztje, mindakettőből gyümölcs és levelek lógnak lefelé, a hol jobbra sisak áll, fölül kettős, alább egy-egy kereszttel, a sisak fölötti koronából középett jogar és kétfelé hajló lobogó, alúl pedig lebbentyűk dűlnek ki; balra lóg szijjakról háromszögű lombozatos pajzs, ebben ismeretlen betű, t. i. alúl látszik T, fölül jobbra G, balra ? O ?, ebben alúl kerek czímer, mely jobbra-balra az × forma metszvényben magyar koronát, fölül-aluli metszetben pedig ezüst-vörös két-két pólyát mutat.

Haza érkezvén meggyőződtem arról, hogy Ruda arczképéről az arcz- és térképek fölötte szorgalmas gyűjtője *Bubics Zsigmond* apát úr is bir egy, igen szép példányt; de egyúttal meggyőződtem arról is, hogy Esztergom- és Párkánynak Ruda által rajzolt fentebbi képéről a magyarországi szakférfiaknak nem volt tudomásuk.

És mostan, ha már egyszer és pedig komolyan hangoztattuk ezt: tengerre magyar! kiáltsuk fel és pedig ismételve inkább emezt: könyvtárakba magyar! Nem hiában mondom

ezt, mert meg vagyok győződve, hogy e téren még igen sok a teendő, de még nagy meglepetések is várnak reánk.

Ha a külföldiek mintegy bámúltak azon, a mit, igazat mondva, nem igen szerettem, hogy én, szerintök t. i. félig barbárországi létemre legelső bátorkodtam Carlsruhéban, Stuttgartban és utóbb Linzben is a Magyarországot illető régi rajzokat, a majdnem elfelejtett napilapokat, csataképeket stb. fölkeresni, mivel tudtam, hogy a német fejedelmek és főurak hajdani császáraikat nemcsak katonai erővel segítették, de össze is vásároltak mindent, vagy rajzban közölték nagyobb részt azt, mi szegény, általok leginkább felszabadított hazánkra vonatkozott; ha ők gondosan megőriztek, mert békességben élvén, meg is őrizhettek mindent, a mit e félig meddig terra incognitává vált, az ő nekik egészen új, törökök által annyira zaklatott országról megtudhattak; adja a jó ég, hogy ottan, azt ki utánam kutatni jövend, ne csodálják, és különben is az ezekre figyelmét terjesztő kutatót, ki hazánk történetének, hírneves embereinek, a régi ruházatnak vizsgálására kiindúland, hasonló szívességgel és a mennyire csak lehetséges, bővebb és biztosabb eredménynyel fogadhassák.

9
599

A. 470.

JELENTÉS

A

GYULAFEHÉRVÁRI KÁPTALAN LEVÉLTÁRÁBAN

TETT KUTATÁSOKRÓL.

(Felolvastatott a M. Tud. Akadémia II-ik osztályának 1880. okt. 11-ikén tartott ülésében)

SZILÁGYI SÁNDOR

RENDES TAG ÁLTAL.

Biblioteca centrală regională
Timişoara

BUDAPEST, 1880.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Communicare cu privire la cercetările
făcute în arhivele din Alba-Iulia

Budapest, 1880. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Mióta az »Erdélyi országgyűlési emlékek« összegyűjtésével foglalkozom, már háromszor jártam be Erdélyt. Nagyjában mindig ugyanazon helyeken fordúltam meg; ugyanazon levéltárakat vizsgáltam a szerint, a mint az országgyűlések történetének megirásában előhaladtam. Néha egy-egy főúri levéltár is megnyilt s nem keresett dolgot, mondhatni, csak ilyenekben találtam. Ugyszólva mindig készre mentem s a meglepetések számításomon kívül estek.

De Erdély a rejtett kincsek hazája, melyekből — mint a tenger mélye néha fölveti azt, mit eltemetett, — igen sokszor azoknak juttat, kik nem is keresik. Egy szegény román vagy magyar földmíves túrja a földjét s olyan őskori arany ékszerekre bukkan, hogy a tudósok elbámulnak rajta. Máskor a bányák elrejtett zugában viaszlapokra akadnak, vagy a mi a bányászokra még jobb, midőn már egy-egy aknát el akarnak hagyni, véletlenül olyan ér tárúl fel előttök, milyenről nem is álmodtak. Ismét találnak őskori leleteket, melyek még a trójai kincsek kutatójának is felköltik figyelmét. Van nekem egy tisztelt barátom Hunyad megyében, történet-kedvelő és nyomozó s passionatus gyűjtő. Alig három éve fogott a gyűjtéshez s Hunyad megye történetéhez olyan kincset hozott össze eredeti oklevelekben, mely már maga egy nem kis, hanem jelentékeny múzeum. Pedig inkább csak elveszni nem hagyta a veszni indultakat, mert becsűlni tudván a gyűjteményeket, sok passionatus gyűjtő hibájával: hogy a mi kezére akad, attól nem tud megválni, épen nem bír s például egyik legérdekesebb s történelmileg is legfontosabb okmányát 1304-ből a konyhatűzhely alól huzta ki.

S midőn a főurak és kisebb nemesség levéltárait még sokkal kevésbbé ismerjük, mint azok megérdemelnék, igen ter-

mészetesnek látszik a föltevés, hogy azokban történetünk sok nem ismert adatára bukkanhatunk. Tudva van, hogy a fejedelmek tanácsurai, követei, megbizottai, országgyűlési törvények daczára sem szolgáltatták be az utasításokat, fejedelmi parancsokat s államiratokat; ezeket leginkább az egyes családok levéltáraiban találhatjuk meg. Sok elpusztult ugyan az ilyen levéltárak közűl, de nem mind, s lassankint csak napfényre fognak jőni a rejtett kincsek. Meg vagyok győződve, hogy a mint a történeti kutatások nagyobbodó tért foglalnak el, apadni fog a meglepetések száma is.

Hanem, hogy a gyulafejérvári káptalanban egész halmazára találjak az ismeretlen politikai és művelődés-történeti adatoknak, arra nem voltam elkészűlve.

Ezt a káptalant két — úgynevezett — végpusztulás érte. Mikor Báthory Zsigmond elhagyta Erdélyt, összetépte, elégette cancellariáját és levéltárát. A mi megmaradt, az is pusztulásnak volt kitéve. Még Fancsali közzé tette a káptalan-őrök levelét, melyben istenért kérik a fejedelmet, hogy tegyen valamit a káptalanért, mert az ország annak, ha végkép elpusztúl, kipótolhatlan kárát fogja vallani. A szerencsés véletlen ennek a folyamodványnak fogalmazatát látnom engedé, s ebből meggyőződtem, hogy — a mint sejtettem — Szamosközy írta. Ez a gondos ember aztán megint összehozta, a mit lehetett, s a káptalan egy félszázadig ismét jó karban volt. 1658-ban ujabb és nagyobb pusztulás érte; akkor tatár hordák dulták fel, elszórták, felégették s szörnyű olvasni Szalárdyban, hogyan lett ismét semmivé. Attól fogva nagyobb pusztulásról nem olvasunk, de hogy a levéltár mégis valami a mult században szokásos scartirozást szenvedett, azt abból gyaníthatjuk, mert tulajdonképeni államirat a családi és periratok halmazában csak ritkán és elvétve fordúl elé.

Mind három erdélyi utam alatt megfordultam Fejérvártt is, s mindig több napot töltöttem benne; átnéztem indexeit, sőt az egyes cistákban is kutattam. Ott volt a levéltár közepében egy roppant nagy láda, — harmadfél öl hosszu, fél öl széles — lezárva, portól ellepve, mint egy tisztes levéltárhoz illik; sokat dolgoztam felső lapján, sok oklevelet terítettem el rajta; de miután azt a felirást viselte magán, hogy »Urbaria-

lia,« nem voltam kiváncsi tartalmára. Más is csak úgy volt, mint én; sem Szabó Károly, sem Pesty Frigyes, sem senki, aki ott megfordúlt, a század első felében kelt urbéri dolgokat nem kutatta.

Pedig ez a láda rejtette magában azokat a politikai és művelődés-történeti adatokat, melyeket a cistákban hiában kerestem.

Beke Antal kanonok úr átvévén a levéltár igazgatását, arra a szerencsés gondolatra jött, hogy felbontsa azt a rejtelmes ládát. Az első alkalommal, midőn szerencsém volt az ügybuzgó, magas műveltségü s a fáradhatatlanságig tevékeny férfiúval beszélhetni, s midőn én elmondottam neki, hogy saját jegyzeteim alapján a Batthyány-levéltárból s a káptalanból néhány országgyülési irományt s azokkal kapcsolatos okiratot akarok lemásolni, figyelmeztetett, hogy ez a csak nem régen felbontott s eddig még senki által át nem kutatott láda sok czélomra tartozót rejthet magában s felajánlá szives segédkezését annak átkutatására. Már akkorra ki voltak szedve s le voltak porolva az irományok, s a munkához annyival könnyebben foghattam. Hálás köszönettel fogadtam az előzékeny felhivást s azonnal dologhoz láttunk.

I.

Tizenkét napi megfeszített és kitartó munka után, melyet Beke kanonok úr páratlan önmegtagadással osztott meg velem, némi megnyugvással mondhatom el, hogy sem Báthory Zsigmond kegyeletlensége, sem a tatár hordák vandalizmusa nem tette úgy tönkre Erdély államlevéltárát, hogy történetének még sok nagybecsü emléke ne maradt volna fenn. Mindazt, a mi az erdélyi államlevéltár politikai részéből fenn maradt, úgy hittem, s e meggyőződésemet ki is mondottam, a vörösvári s a budai kamarai levéltárban lehet keresni, hova az a Rákóczyak levéltárából került. E két óriási levéltár egymást egészítette ki. Látszott, hogy az összetartozó darabok el vannak egészen történetesen, minden rendszer nélkül szakasztva egymástól, levelek és válaszok össze-vissza, s midőn czélomra vonatkozólag ezek másolásához hozzá fogtam, csakugyan sikerült az egymást kiegészitő darabok összeállítása.

De a Rákóczy-levéltár töredékeiben az ő korukat megelőző államiratokra is találtam s ma már örömmel mondhatom el, hogy ezeket viszont a fejérvári káptalan lymbusából pótolhatja a buvár, mely az Árpádkortól elkezdve egészen a XVII. század végéig nyulik ugyan, de az egészet áttekintve mégis azt a képet mutatja, hogy az erős rombolásokat kiállott levéltár töredéke.

Legyen szabad e helyen egy kis vázlatos rajzot adni róla.

A hártyaokmányok egy része még jó állapotban van, úgy, hogy a XIII. századtól elkezdve a mohácsi vészig Beke kanonok úr 121 egész s huszonöt kevés sérülést szenvedett okmányt tett félre, melyek közül egynehány a levéltár bélyegével el van látva, tehát nem ismeretlen; túlnyomó része azonban egészen ismeretlen. Sokkal nagyobb a megrongáltak, a félben levők száma; némelyikből csak egy kis töredék maradt meg, másiknak közepéből egy darab, harmadiknak eleje, negyediknek alja; ezek között kevés a csak némi részben is használható s mindnyája olyan forma rombolás nyomát hordozza magán, milyenről Szalárdy emlékezik, midőn a káptalan feldulatását leirta.

Ugyanezt mondhatni a papir-okmányokról is, melyek a XV. század közepével kezdődnek, s nevezetes részben a káptalan történetéhez szolgáltatnak adatokat, mint kiadványok, szabályzatok, conceptusok, formulárék stb.

A mint a XVI. századhoz érünk, a levéltár láthatólag nagyobbodik. A XVI. századi magyar, latin s más nyelvű levelek és hivatalos iratok négy nagy csomagban vannak chronologiailag rendezve, s ezek közt nehány összeirás, végrendelet s más ilynemű művelődés-történeti adat is van. De legbecsesebbek a politikai iratok, melyek a mohácsi vész előtt kezdődnek. Ilyen az »Instructio Osvaldi Korlatkövy ad regem Poloniae die 6-ta Januarii 1509.« eredeti fogalmazvány, ha nem csalódom Verbőczy kezétől ered; egy pár eredeti levél a mohácsi vész előtti időből; két töredék országgyűlés Ferdinánd idejéből s egy pár János királytól, három egykorú példány a Martinuzzi korából; egy, az 1548-iki szentgyörgynapi köleséri egészen ismeretlen; s a másik kettő is szerencsére olyan, melyeket eddigelé csak mult századi másolatban birtunk. Nevezetes János Zsigmond 1570. decz. 27-iki Békes Gáspárnak, a

császárhoz küldött követének, s Báthory Istvánnak 1572. máj. 22-én Giczy Jánosnak adott instructiói, melyek mind eredeti példányok. De fogalmazványokban is elég gazdag e korszak Báthory István, Kristóf és Zsigmond idejére vonatkozólag.

Még sokkal gazdagabbá lesz a levéltár a XVII. században kezdve. A Rudolf uralkodásához is nyujt egy-két adatot; de gazdagsága Bocskayval kezdődik. Ugy látszik, hogy itt a Mágócsy-levéltár olvadt bele, mert ennek Bocskayval, Homonnayval, Báthoryval folytatott levelezése is benne van.

E csomagok átnézése alkalmával azonban más sajnos eredményre is jutottam: hat ív eredeti fogalmazványra, melyet első megpillantásra Szamosközy kézirásának s egy három ívből álló epigramm füzetre, melyet szintén e szerző művének ismertem fel; az első hat ívből három ív »Hebdomasai«-nak töredéke, még pedig eddigelé nem ismert s e szerint ki sem is adott könyveinek részletei. Íme tehát e három ív mutatja, hogy a Hebdomások be voltak végezve. Lesz-e szerencsés kéz, mely nagy humanistánk e kiváló művének elzüllött részeit valamely levéltár porlepte zugában felfedezze, nem tudom, de remélni is alig merem. Ez a három ív: magni nominis umbra, csaknem kétségtelenné teszi, hogy a fogalmazványok többi része az 1658-iki nagy rombolást nem élte túl. Igy vagyunk az 5-ik s 6-dik töredék ívvel is. Nekem úgy tetszik, hogy az a »De Originibus Hungaricis«-nak töredéke; oly töredék, melyből alig tudunk többet, minthogy Toppeltinnek és Czwittingernek igaza volt, kik még látták e munkát. De ha valakinek eszébe fog jutni, recolligálni azokat az emlékeket, melyek a XVI. század második s a XVII. első felében élt humanistáktól fenn maradtak s azokból műveltség-történetünknek egy fontos és nevezetes fejezetét megírni, az ennek az összerongyollott és megsárgult ívnek nagy hasznát fogja venni. Óh fényes név, s régóta elfeledett tehetség, te Forgách Ferenczczel régi történetirásunknak kiváló alakja bizonnyal megérdemled, hogy a hálás utód irodalomtörténetünknek egy lapját emléketeknek szentelje.

De folytassuk a lymbus ismertetését.

Bethlen Gábor korára vonatkozólag két csomag lett összeállitva; egy politikai és egy művelődés-történeti. A Balassa-féle támadás adataira nézve igen gazdag ugyan az ország-

gos levéltár azon osztálya, mely a Thurzó-féle iratokat foglalja magában, de Bethlennek saját alattvalóihoz s a portához való viszonyát hiában keressük ottan. Ez időben a szombatos Péchy-nek befolyását még semmi sem törte meg, s a portai követeknek Sövényfalvynak, Tholdalaghynak, Balassi Ferenczneknek hozzá irott levelei az ottani viszonyokról érdekes rajzokat adnak. De Péchynek több másféle levelezése is maradt fenn ottan úgy, hogy aligha tévedek, ha azt mondom, hogy az államférfiu bukása után elkobzott levéltára a fehérvári káptalanba olvasztatott.

Ott találtam Bethlen halálos ellenének Dóczy Andrásnak, nem sokkal elfogatása előtt 1619. aug. 7-én Bethlenhez irt hosszu levelét, mely e kétszinü és fondorkodó ember szivébe hágy bepillantani.

Mennél kevesebbet tudunk Bethlen portai viszonyairól, annál becsesebbek az 1620—1629. közti időből fenmaradt portai levelek, főkép az 1624. és 27-ikiek. Egy más sorozatról a Bethlen és Alvinczy közt folytatott levelezésről külön lesz alkalmam szólani.

Attól fogva, hogy Salamon nagy fontosságu munkáját »Magyarország a török hóditás korában« kiadta, a portai viszonyok ismeretére aránylag kevés történt. Mintha a kérdés be volna fejezve. Kétségtelen igaz, hogy Salamon munkája annyira tisztázza az ügyet s oly helyes világitásban tünteti fel, hogy az embernek hü és igaz képet nyujt a török-magyar viszonyokról; de ő nem merítette ki ezek történetét, csak meggyujtotta a fáklyát, melynek világánál kell a kérdést tekinteni s megjelölte az irányt, melyen haladni kell. Mert bármily egész is az ő korrajza, az mégsem története a török uralomnak. Midőn az ő müve világot látott s midőn a »Török-Magyarkori Államokmánytár« első kötetei megjelentek, még nem voltak megnyitva a buvárlatnak a Lajtán inneni és tuli levéltárak úgy, hogy mind az az adat, mely eddigelé világot látott, távolról sem elegendő a török-magyar diplomaczia történetének megirására. A kérdés magyarországi részét illetőleg a bécsi titkos levéltár Turcicák osztályában megtalálja a buvár az anyagot s a Gévay által kiadott három kötet a publicálás leghelyesebb formáját is megjelölte.

De mit mondjunk Erdélyről? Vajjon e kis országnak portai diplomacziája annyira másodrendü volt-e, hogy történetének földeritésére mit sem kell tennünk? A Szalay által kiadott »Protocollum Báthorianum« s az a másik, mely az országos levéltárban őriztetik, mást bizonyitnak. Erdély nemcsak a két Oláhország, hanem maga a porta viszonyainak fejlődésére is birt befolyással, sokszor döntővel a két elsőre s épen nem megvetendővel az utolsóra. Oly embereknek mint Bethlen Gábor s I. Rákóczy György súlylyal birt szava a divánban s a magyarországi basák és bégek nem egyszer változtak az ő befolyásuk által.

Mindig érzett hiánya volt történetirásunknak, hogy az erdélyi diplomaczia irományait nem bírjuk s eddigi kutatásainkban is úgy szólva csak foszlányait, töredékeit tudtuk összehozni.

Ime most a fehévári káptalan újon megnyilt kincsei közt előttem állt I. Rákóczy György levéltárának az a része, melyet az országos s vörösvári levéltárakban oly sajnosan nélkülöztem: Rákóczy diplomacziája. Tizenhét nagy csomagban évenkint és személyenkint vannak rendezve a szerint, a mint az oratorok s kapitihák megfordultak Konstantinápolyban s az oláh fővárosokban; az utasitások, a portáról küldött értesitések s végjelentések.

Egy kis képét nyerjük I. Rákóczy György diplomacziai testületének, ha évenkinti sorozatban felszámitjuk azokat, kiknek jelentéseit tartalmazzák e csomagok.

1631. Szalánczy István

1632. Szalánczy István, Tholdalaghy Mihály.

1633. Tholdalaghy, Szalánczy, Kőrösi István, Mikó Ferencz.

1634. Réthy István, Szentpáli, Mikó, Szalánczy.

1635. Réthy, Szalánczy, Szentpáli, Tholdalaghy, Mikó, Sebesi Boldizsár.

1636. Szalánczy, Tholdalaghy, Sebesi, Réthy, Kőrösi, Szentpáli, Bakó Péter.

1637. Kőrösi, Szalánczy, Réthy, Sebesi, Tholdalaghy.

1638. Szalánczy, Sebesi, Réthy.

1639. Réthy, Tholdalaghy.

1640. Réthi, Serédi, Maurer.

1641. Sebesi, Serédi, Kőrösi.

1642. Serédi, Sebesi Boldizsár, Kőrösi, Rácz.

1643. Réthy, Serédi, Kőrösi, Maurer.

1644. Szentpáli, Hajdú, Sebesi Miklós, Sebesi Boldizsár, Serédi, Kőrösi, Maurer.

1645. Serédi, Szalánczy, Kőrösi.

1646. Szalánczy.

1647. Szalánczy.

1648. Gyárfás.

Ezenkivül egy külön csomagban őriztetik I. Rákóczy Györgynek portai levelezése; egy más csomagban Lengyelországgal folytatott diplomacziája s egy harmadik csomagban a portáról s a különböző magyarországi basáktól Rákóczynak küldött fermánok. Külön nagy csomagot foglal el a nevezetes 1636-ik év, t. i. a Bethlen Istvánnal folytatott versengés irományai s ezek közt meg van azon fermán eredeti példánya, melyet a budai basa önhatalmulag kiadott Rákóczy ellen. Viszont egy nagy csomag őrzi Rákóczynak az erdélyi s magyarországi államférfiakkal folytatott levelezéseit, melyek közül kiválik Pázmány Péternek 10—12 darab sajátkezű levele, továbbá Lippaynak, Esterházynak, Bornemisza Pálnak, Cseffei Lászlónak, végre ifjabb Rákóczy Györgynek, Bethlen Istvánnak, Kemény Jánosnak, Barcsay Ákosnak, Kassay Istvánnak stb. levelei nem is számitva ide a gazdasági levelezések csomagját. De ezek már a budai s vörösvári gyűjteményeket egészítik ki.

Egy nehány csomag van a II. Rákóczy György s az őt követő fejedelmek idejéből: Keménynek, Lónyai Annának, Barcsay Ákosnak levelezése.

Azon roppant kincs mellett, mely Apafy korára vonatkozólag a maros-vásárhelyi Teleki levéltárban őriztetik, alig jöhet tekintetbe Apafy Mihály kora. Mindamellett e kor történetirója sem fogja elkerülhetni, hogy Bornemisza Annának s Apafy Mihálynak mintegy tizenhat csomagból álló correspondentiáját meg ne tekintse.

Nagy fontosságu részét teszi e levéltárnak a művelődéstörténeti adatok osztálya. Igazán gazdag és sokoldalú bánya ez, mely az akkori katonai és udvari élet, szokások és erkölcsök s közgazdasági viszonyok történetéhez bő anyagot szolgáltat.

Ime, tekintetes Akadémia, ez az a kincs, melyet Beke Antal kanonok úr buzgalma megnyitott a buvároknak. Legyen szabad azok közül egy, kettőről tüzetesebben is szólani.

II.

A XVI. század humanista történetirói közül senki sem érte fel Forgách Ferenczet. Ám legyen munkája oly mű, melyen az utolsó simitást még nem tette meg, de igy is páratlanúl áll. Bizonnyal sokszor keserű volt; az is lehet, hogy olykor epébe mártotta tollát —, nagy oka volt rá s ha elfogadjuk Toldy hasonlatát, hogy ő korának Tacitusa volt, leginkább abban fogadhatjuk el, hogy a corruptiótól épen úgy irtózott, mint a hanyatló római korszak történetirója, ki szeretett erős vonásokkal festeni, hogy a bün fertelmeit, a sülyedés ocsmányságát annál undoritóbb alakban tűntesse fel, azok előtt, kiket annak kerülésére akart birni. Egy történeti munka, mint politikai irat is lehet remekmű, tendentiosus tartalmával tükröt tartva kortársainak — a Forgáché ilyen volt. Képzeljük csak ezt az olasz műveltségü államférfit hányatott és háborgó lelkével, küzdve önmagával, erős szenvedélyektől duzzadó korában. Keresve hol a bécsi, hol az erdélyi udvarban az államférfiakat, kiknek hazaszeretet, igazság és bölcseség vezérfáklyája s találva mindenütt emberi szenvedélyeket, önzést és haszonlesést s nem nyughatva meg másutt, mint humanista barátai irodalmi körében, s nem találhatva enyhülést, csak íróasztalánál s érteni fogjuk, hogy miért oly keserű, szigorú s néha még igazságtalan is történetében.

Forgáchnak életrajzát legteljesebben Toldy irta meg. Összegyüjtött minden adatot, mely előtte világot látott s megtoldotta azokat, még egy csomó újabbal. De utolsó napjai történetéhez vajmi keveset talált s magyar levelet csak egyet ismert tőle. És, tekintetes Akadémia, épen utolsó napjaiból és épen magyar levelet őriz tőle a fehérvári levéltár. Kiutazásának körülményeiről értesiti Báthory Istvánt; leirja utazását, rajzolja páduai életét, beszél terveiről. De ha már a nem ismert adatok e halmaza is becsessé teszi e levelet, kétszeresen annak tűnik fel az, ha magyar styljének erejét, szépségét, zengzetességét tekintjük. Ám lássuk magát a levelet:

Illustrissime princeps etc. Post salutem etc. Az úristentől kérem nagy szivem szerént, hogy te fejedelemségedet ez új esztendőben tartsa meg jó egészségben és adjon fejedelemségednek minden dolgaiban jó szerencsét és előmentet.

Továbbá Dobronikból megírtam vala fejedelemségednek, hogy oda békével jutottam volt. Onnan mindjárást gályáért küldtem vala és az velenczéseknek generalis capitaneussok oly emberséggel cselekedett, hogy azonnal az fejed[ed] levelére egy gályát adatott, kivel mind Velenczéig vitetött, hova nagy békével jutottam; és az uraságnak az fejed[ed] levelét megadattam, mely nagy tisztességgel fogadta és ajánlotta is mindenben magát és gratiáját. Onnan mindjárást ide Paduában jöttem, és immár most itt vagyok az doctorok kezében, kik választig bánnak velem, és hiszem istent, rövid nap megmentnek ez mostani nyavalyától.

Kgls uram, jól emlékezhetik fejed[ed] róla, hogy ez elmúlt bőtben, mikor együtt vala fejed[ed] Christoff urammal ő nagyságával, könyörgöttem vala alázatosan te fejed[ednek], hogy fejed[ed] megtekintvén az én hív szolgálatomat és az atyafiuságot is, ne rekesztene ki engemet is az ő gratiájából, hanem lenne valami kegyelmességgel hozzám. Akkor fejed[ed] nagy kgls választ tött vala nekem, és arra ajánlotta vala kglsen magát, hogy fejedelemséged mind ott az országban s mind azon kivől, valahon lennék, minden kglsséggel lenne hozzám, és úgy segétene meg, hogy én mindeltig contentus lehetnék az fejed[ed] gratiájával és segétségével. Azért kgls uram immár az isten engemet ide hozott, a hol egy ideig meg kell nyugodnom, mely nyugodalomra azon vagyok, hogy módot keressek, hogy az én mivoltom és rendem szerint itt is tisztességgel elélhessek. De mert hogy ezt az kit kivánok, véghöz nem vihetem az én magam erejével és tehetségemmel, könyörgök fejed[nek] alázatosan, hogy fejed[ed] most immár tegyen kglsséget velem és tegyen eleget az ő kgls fogadásának, legyen fejed[ed] oly segétséggel, hogy én meg ne fogyatkozzam immár abban, az kit eltekéllettem magamba, és az kit elkezdettem barátim által úgy annyira, hogy mihelen isten ez beteg-ágyból feltámaszt, azonnal valami jószágocskát akarok venni, és az itt való élethöz hozzá szerzeni és készejteni magamot. Ebben nagy bizodalmom vagyon énne-

kem az te fejedᵉᵈ gratiájában, és hiszem azt, hogy ehöz úgy segéjt meg fejedᵉᵈ, a mint méltó az fejedᵉᵈ kglsségéhöz, és az mint az fejedelem kgls fogadása és ajánlása érdemli. Én is, ha isten egészségemet adja, úgy akarom viselni életemet, hogy megesmerje fejedᵉᵈ itt is az én szolgálatomnak gyümölcsét és hasznát. Mert én a mint reá feleltem fejednᵉᵏ, soha nem akarok más urat keresni fejednᵉˡ, hanem a meddig élek, csak fejednek köteles és engedelmes akarok lenni. Annakokáért ím ez dologért oda küldöttem Kovachoczy Farkast, hogy ő általa küldené meg fejedᵉᵈ, a mivel ez szükségemben meg akarna segéjteni, kit hiszem, hogy kglsen megmível.

Továbbá a mi kevés adósságom ott vagyon fejednᵉˡ, azt is mind az segétséggel egyetembe ugyan ő tőle küldje meg, hogy mind egygyel-mással lenne anni, kivel ezt, akit elkezdtem, véghez vihessem, és a kiben ez jövő Majus hóban végnek kell szakadni. Mely terminusra könyörgök fejednᵉᵏ, hogy expediáltassa úgy mindjárást el Kovachoczyt, hogy vétek nélkül itt lehessen, és az ő késésével az én végezésemet itt fel nem bonthassa, kiben tudom, hogy az fejedᵉᵈ gratiájában meg nem fogyatkozom.

Mérthogy pedig most Kovachoczy által az pénz idehozásában ilyen alkolmatosságom vagyon, kit nem mindenkor találhatni ilyen meszszi földre, könyörgök fejednᵉᵏ, hogy ez esztendőre való sallariumomat is köldje meg tőle, hogy egyszersmind jöjjön kezemhez, a mi kevés pénzem és költségem lehetne.

Azon is könyörgök fejednᵉᵏ, hogy tudja fejedᵉᵈ, azt az jövedelmet, mely későn szedhetni ott ki az jószágból, kit itt énnekem igen nehéz volna várnom, kéválképpen hogy nincs is mindenkor, kivel idehozatni, hanem mívelje ez kglsséget fejedᵉᵈ velem, hogy adatná meg fejedᵉᵈ azt is azonképpen, a mint Gyulaffi László urammal végezésem volt, kiben fejedᵉᵈ semmi kárt nem vall; mert azt az te fejedᵉᵈ tárházában, a mikor az jövedelem beszedésének ideje leszen, az tisztartók beszolgáltatják, énnekem pedig vele fejedᵉᵈ igen nagy kedves és hasznos dolgot teszen vele, kit mindörökké megszolgálok fejedelemségednek.

Ez kgls uram az én alázatos könyörgésemnek sommája,

kivel ilyen szükségembe idegen földön levén, te fejedhez folyamni akartam. Mért hogy pedig ez mostani fejednek gratiájában és segétségében helheztettem minden dolgaimnak és teljes életemnek jövendő állapatját és mivoltát, könyörgök alázatosan és ugyan az istenért is kérem fejeddet, hogy fejeded tegyen oly kglsséget velem, hogy ilyen nehéz dolgaimban és szükségemben meg ne fogyatkozzam, hanem az fejeded kgls segétsége által lehessen itt is tisztességes életem és lakuásom *(így)*, kiért minden erőmmel azon leszek, hogy fejednek minden hűséges szolgálatommal megszolgálhassak és meghálálhassak mindörökké.

Ezzel egyetembe ajánlom örökké való szolgálatomat fejednek, mint kgls uramnak. Az úristen tartsa etc.

Datum Patavii 16. Januarii, Aº 1576.

Illmae Cel. Vrae.

Servitor addictissimus et perpetuus
Franciscus Forgach m. p.
de Gimes.

Külczím: Illmo principi dno dno Stephano Báthori de Somlyó etc.

(Forgách saját kezével írt eredetije Gyulafejérváron.)

Íme, tek. Akadémia, így írt Forgách Ferencz magyarúl. Ugyanaz a velős, tömött nyelv, melyet kora legjobb iróinál találunk s mely sajnálatunkat csak élénkebbé teszi, hogy nem írta történetét magyarúl.

III.

A levélcsomag, melyet a fejérvári káptalan új osztálya Bethlen Gábortól őriz, sokkal nagyobb és mindenek felett sokkal több oldalu, hogysem annak tüzetes bemutatásába ereszkedhetném. De ha nem untatom önöket, talán járulhatok egykét vonással e nagy emberünk culturtörekvéseinek ismertetéséhez.

Sokáig ette a számüzetés kenyerét s fiatalságában sok keserű tapasztalatokon ment át. Még be sem végezte tanulmányait, midőn hazája védelmére fegyvert kelle fognia s azután bujdosásra adnia fejét. Attól fogva csak az élet volt mestere,

s ez nem adott neki sem időt, sem alkalmat bele mélyedhetni a tudományokba. Hanem azért birt fogékonysággal azok iránt, s mihelyt hazájába visszatérhetett, talált időt figyelemmel kisérni azokat a tudományos mozgalmakat, melyek a nyugati államokat foglalkoztatták; midőn pedig a fejedelmi széket elnyerte s abban csak némileg megszilárdította magát, egy minden irányra kiterjedő reform-programmot tűzött maga elé, s annak valósításához fogott. S keresztűl vitte következetesen. Törvénykezési újításai ép oly fontosak voltak, mint azok, miket a sereg szervezetébe behozott s az ország zilált pénzügyi viszonyainak jó karba helyhezése nem utolsó uralkodói érdeme. Kereskedés és ipar virágzásnak indúltak alatta; a közigazgatás jól volt szervezve s az ország vagyonban, erőben naponkint gyarapodott.

Mint az anyagiakra, épen oly nagy gondja volt az ország szellemi életének emelésére. A tanügy reformálása, élénk irodalmi élet megteremtése, a tudományok terjesztése, hazai történetirás cultiválása s egy egyetem felállítása legsúlyosabb állami gondjai mellett s még akkor is, midőn táborban volt, mindig foglalkoztatták.

Senki sem volt államférfiai közt, kivel ezekre vonatkozó terveit oly leplezetlen őszinteséggel közölte volna, mint Alvinczy Péter. A kassai pappal folytatott levelezéséből eddigelé vajmi kevés látott napvilágot; de egy se volt ezek közűl, mely valami fontos adattal ne járult volna Bethlen életéhez. Íme most egy egész halmaz áll a buvárok rendelkezésére.

1615 nyarán Bethlen már biztosan érezte magát székében. Még nem volt ugyan ment a támadásoktól, de már összemérte erejét az ellenségeiével s az eddigi siker jövőre is jó reménynyel biztathatá. Kassa még ekkor Ferdinánd kezén volt, de a monumentális templom szószékéről protestans lelkész hirdette az igét, kivel nehéz volt érintkezni az erdélyi fejedelemnek s épen ezért Bethlen, bár a főpap Alvinczy, régi ismerőse volt, teljes két éven át nem érintkezett vele. 1615. aug. 14. kereste fel először levelével; felhívta, »hogy ne kimélje őt semmi dolgaiban, hanem bátorsággal requirálja.« Hallja, hogy a váradak őt akarják meghívni, honnan ő Keserüi Dáyka Jánost udvarába hívta, de ezt ő nem engedheti meg, fontosabb teendői vannak neki ott Kassán, ama nevezetes ponton. Két papnöven-

déket küld hozzá, kik külföldre mennek Pareushoz; ezentúl évenkint fog kettőt kiküldeni.

Már ekkor lelke előtt lebegett a tanügy reformálásának eszméje, melyre az első lépést a fejérvári iskola ujjá szervezésével meg is tette, hova 1621-ben Opiczot hítta meg. De a dolog lassan haladt s még ez évben is panaszkodott Alvinczynak »a magyar scholákban divatozó hitvány szokás (az az tanrend) miatt.«

Hogy a rossz tanrenden legalább a rokonságába tartozó gyermekeket illetőleg segítve legyen, maga vezette testvére István és unoka testvére János gyermekeinek nevelését. De combinálta a házi és iskolai nevelést. Hogy az ifjak a közélethez szokjanak, részt kellett venniök az iskolai tanitásban s hogy ennek hiányai pótolva legyenek, elismert nevü házi nevelőkről gondoskodott.

Egy ilyen tanitónak nagy hatalom volt adva a növendékek felett, s ezekbe viszont az akkori hibás tanitási fogalmak szerint csömörléség tömték a tudományt. Már reggel hat órakor a magyar professor a népszerü humanista Muretus epistoláit magyarázta nekik; ugyanazt nyolcz órakor a német deák fejtegette; 9 órakor compositiót kellett tenniök s tíz órakor abból és Muretusból vizsgát adtak. Tizenegy órakor volt az ebéd, de ez sem volt pihenés ideje, ekkor a bibliát tömték belé jök. Még jól ki sem fujhatták magokat s egy órakor már Muretus verseire került a sor s egyszersmind feladatot kaptak magyar nyelven, hexameterek készitésére s egész gyönyörködve nézték, »mint dimetiálja az ujjain az hexameternek hat regiáját, hogy többnek vagy kevesebbnek ne találja irni.« Három órakor vizsgát tett ismét a német professor Muratussal és az Arithmeticával. Bizony nem könnyü dolga volt egy szegény urfinak, kit apja nagyobbra szánt.

S még vegyük ehhez azt a szigorú fegyelmet, melynek a növendékek alá voltak vetve.

A fejedelem, hogy a nevelés és a tanitás annál jobban menjen, egyik udvari történetiróját s különben is kedvelt és kipróbált belső emberét Beőthy Gábort adta a már növendék »Istók« a Bethlen István fia mellé nevelőnek s tanitóul melléje Károly Györgyöt. A felügyelet Alvinczy Péterre volt bizva, kinek

1621. nov. 12-ről Hunenbródból jellemző utasitást adott: »Parancsoljon gyakorta Kgd Károlinak, az gyermeket tanítsa szorgalmatosan, és ne magyar scolákban való hitván szokás szerént, hanem more jesuitarum exercealja az gyermek magát az oratio csenálásokban, legyen jó retor, orator, eloquens ha adatik. Az Kékedi öcscsét az jezsuiták immár retoricában promoveáltak volt, de nem akart pápistává lenni azt mondja, jóllehet féltvén attól, azért nem bocsátották vissza Bécsben, és mit proficiált volt ott való lakása? maga csak az mult télben ment vala, avagy tavaszszal Bécsben. Ha az gyermeket attól nem félteném, jesuitával tanittatnám.«

Különben maga Beőthy iránt is voltak a fejedelemnek aggodalmai. Szigorú volt gorombaságig s fegyelmi rendszere kegyetlenséggel határos. A fejedelem csak akkor tudta meg, hogy »Istók« urfi nem igen kedvelli Beőthyt, midőn ez már künn volt s akkor tudta meg ennek okát is, hogy t. i. »az gyermeket agyban-főben gyakorta verte, mivel hertelen sora vagyon az barátomnak, s azért idegen az gyermek tőle. Kgd — irta Alvinczynek — megintse, úgy ne bánjék vele, mivel már öregedik is naponként, az intéssel, fenyitékkel talán többet indicálhat, s ha az nem lenne elég, ostorral [lásson] hozzá.« Megbizta Alvinczyt, hogy a gyermeket is intse, hogy mesterének »szavát fogadván a tanulástól idegen ne legyen«; de intse Beőthyt is, hogy a gyermeket kemény magaviselésével magától el ne idegenítse s mindenekfelett, »hogy az öreg deákokkal való deáki exercitiumokra szoktassa.«

S azután is folyton figyelemmel kisérte az urfi nevelését s midőn már bevégezte tanulmányait, egy nagy európai útra küldte ki őket 1627-ben. Egész udvarral mentek, Cseffey László, Bornemisza volt vezére a kisded csapatnak s a felügyelettel István grófra ők voltak megbízva. Feladatuk volt Német-, Franczia-, Spanyolországot, Nápolyt és Olaszországot bejárni, megfordúlni mindenütt az udvarokban, megnézni a látni valókat. A tanitást az úton Horváth János vezette. »Tanitsad irásra — parancsolá Bethlen — vagy akarja vagy nem; utaitokban deákúl, franczuzúl beszélgessetek, ne magyarúl és actáitokat, látástokat magával irassátok le mindennap deákúl, mely exer-

citium által szoktassa magát akár csak deákúl való szólásra és levélirásra, ha egyebet sem tud enni reá való expensák után.«

Istók urfi, mint e szavak mutatják, nem nagy előmenetelt tett a tudományokban s ez utazásnak lett volna feladata tapasztalatok által pótolni a tanulmány hiányát. De eleinte vigan kezdtek élni, Prágában hosszabban időztek, ott a nyugat-európai divatnak megfelelő ruhát csináltattak magoknak. 1627. nov. elején Berlinben voltak, onnan Hamburgba, decz. közepére Leydába érkeztek s onnan nehány héti tartózkodás után Párisba mentek. Spanyolországba a császártól kaptak ajánló levelet; de Bethlen lelkökre kötötte, hogy e szorosan kath. államban »semmi disputatióra se egyébb akármi altercatióra ansat ne adjatok senkinek.« Bornemisza volt megbizva, hogy a fiatal embert mutassa be az udvaroknál és ismertesse meg a fejedelmi emberekkel. Kérve kérte pedig mindnyájokat: »viseljétek úgy magatokat, mint hű szolgákhoz illik, egyesek legyetek, egymással ne veszekedjetek, magatok illetlenül való viselésével az ifjunak példát valami erkölcstelenségre ne adjatok, hanem szorgalmatosan vigyázzatok inkább reá, cortesánok után ne vetemedjék, boritalnak magát ne adja, egészségére, életére, mint lelketekre, viseljetek gondot.« Különben az is szigoruan meg volt hagyva, hogy ez utazásokról naplót vigyenek. Az 1628. év ez utazással telt el, s utjokat haza felé Velenczén át vették, hol már szorosabb összeköttetései levén a fejedelemnek, közel hazájokhoz otthon érezhették magokat.

Ezalatt az erdélyi tanügy nevezetes változáson ment át. Bethlen egyszer gondjaiba fogadván a fejérvári iskolát, gondoskodott annak felvirágoztatása felől; anyagilag gazdagon dotálta, kincstára mindig nyitva állt, ha a tanügy emeléséről volt szó. Azok az alumnusok pedig, kiket külföldi akadémiákon képeztetett, használható tanerőkké váltak. Opicz a költő nem sokáig maradt Erdélyben, őt nehány évvel utóbb doctor Crell váltotta fel, de ez sem volt állandó. Mindamellett már oda emelte a tanügyet, hogy 1628. elején megnyugvással irhatta Alvinczynek »az mi fejérvári scholánk, mely szépen kezdett floreálni, ha Kgd egyebektől nem hallotta, levelünkből bizonyosan értheti, jó reménységü ifjak nevekednek tudományokban, vadnak öreg deákok, reméljük 75 avagy nyolczvanon is, fő em-

berek gyermekei is, az pápista schola szintén üressen kezdett maradni.« Maga szabta meg a tanrendet s osztotta classisokra az iskolát; a principiában grammatikát, syntaxist, poesist, rhetoricát tanítottak, a magasabb osztályokban logicát, physicát, görögöt és zsidót. S ez évben primarius rectort is állitott a tanárok élére, Bakayt, kit Alvinczy különösen ajánlott neki s ki egy ranggal magasabban állt a többi tanároknál s fajlandis ruha helyett granát posztót kapott.

Itt sem nyugodott meg. Oda akarta emelni, »hogy ne lenne utolsóbb az fejérvári schola némely németországi scholánál.« Ugyanazért még 1628. év végén udvari történetiróját Beőthy Gáspárt Németországba küldte, hogy a fejérvári iskolához tudós professorokat nyerjen meg. Beőthy sikerrel járt, Németország egyik leghiresebb tanárát s európai hirű theologusát Alstaedet megnyerte, daczára, hogy e férfiu a leydai egyetemtől is kapott meghivást. Oly nagy volt a Bethlen név varázsa, hogy ő a gazdag hollandi városnál elébbre helyezé a távoli Fejérvárt. Ő volt megbizva még két tanárt választani maga mellé s az ő választása Piscatorra és Bisterfeldre esett; mindhárman téritvényt adtak magokról, s lejövetelöket májusra igérték. Az ő feladatuk lett volna megvetni alapját az erdélyi egyetemnek s ez bizonnyal meg is történt volna, ha a sors Bethlen életét hosszabbra nyujtja.

Fejérvár már akkor fényes város, valódi uralkodói székhely volt. A fejedelmi palota felépült tágas termekkel, szobákkal, melyek bútorozásához kelet és nyugat piacza válogatott fényüzési czikkekkel járúlt. A falakot freskók diszitették s azok alá jelmondatokat Opicz készített; a templom rakva volt müemlékekkel, melyek közül a legújabb a Károli Zsuzsánnáé volt. Ugyanazon mesterrel készittette, ki a bibornokét emelte, s ki lőcsei kőfaragó volt. Aláhozásával Alvinczyt bizta meg, kinek e tárgyban 1622. máj. 15. ekkép irt: »kivánjuk ezt tőle, hogy istenben boldogult idvözült szerelmes házastársunknak készitsen egy monumentumot, melynek ottbenn való elkészítéséhez semmiképpen nem foghat, mert talán ő nem is látott olyan monumentumot, az mineműt mi akarunk vele készittetni, tudniillik az Báthory Kristoff monumentomának formájára hasonlót akarunk csináltatni. Kgtek azért serio injungálja,

hogy mindjárást elkészüljön és egynehányad magával, az kikkel itéli, hogy véghez viheti, jöjjön be, hogy ugyan helyben Fejérvárott magunk mutogathassuk meg, és adhassuk eleiben kívánságunk szerént formáját.«

Maga a vár is élénk képet mutatott; a főuraknak palotáik voltak benne s oly években, midőn a háború gondjai nem kötötték le az emberek figyelmét, vidám társas élet folyt ezekben. A fejedelem jó példával járt elől, kivált azután, hogy Brandenburgi Katalinnal házasságra lépett. Egyik Alvinczyhoz küldött levelében maga ír le egy ballettet, melyben harmincz személy vett részt. A fejedelemasszony rendezte: »császár előtt is nevezetes lött volna az a balletth« — mondja Bethlen.

De ha ekkép olykor udvari élményeiről is értesítette Bethlen megbizott emberét, a kassai papot, annál többször fordúlt hozzá irodalmi, tudományos és vallásos ügyekben. 1621. nov. 24-én hunnobrodi táborából panaszolja neki, hogy udvari papját betegsége miatt kénytelen volt hazabocsátani; kéri, hogy a szent ünnepekre küldjön valakit hozzá, legjobban szeretné, ha ő jöne, de ha ez nem lehet, »küldjen valamely jó eloquentiájú tudós embert mellénk, ne legyünk ilyen oktalan állatok módjára. Panaszolkodhatnám ez aránt az én tanitóimra, kikre annuatim egy nehány ezer forintot költött(em) computatis computandis, otthonn nyugosznak, és én istennek igije nélkül kénszeríttetem lenni; ha meg találok halni is, mint valami oktalan állat, úgy kell meghalnom.«

Hogy az irodalom és tudományok sajtó utján terjesztésére gondja volt Bethlennek, az közönségesen tudott tény. Csak egy kevesbbé ismert adatot akarok az iratok alapján felemlíteni, s ez az, hogy a Keserüi Dayka-féle »Gradual«-t már ő akarta kiadni, s erre nagy költséggel a papiros már be is volt szerezve.

Bethlen egész dicsőséges pályája alatt nagy gondot fordított könyvtára nevelésére, melyben főkép a történelmi, vallásos és harczászati munkák voltak gazdagon képviselve. Egyik kiváló óhajtása volt, hogy kora történetét, melyben oly fényes és dicsőséges szerep jutott neki, megörökítve láthassa; épen ezért két historiographot is tartott: Bocatiust

és Beőthyt. 1621-iki táborozása alatt magával vitte Bocatiust, hogy majdan annak történeteit elkészítse; de a szegény historiograph Hunenbródon 1621. nov. 12-én meghalt. Bethlen azonnal írt Alvinczynek, »hogy azon historicum opusokat, kiket Erdélyből hozattunk vala ki, bíztunk volt kezében, hogy azokból magát adjuválhassa,« hozassa el házától s visszatértéig tartsa magánál. Arra is megkérte Alvinczyt, hogy »fragmentáit és historica consignatiót« is vegye magához s tartsa magánál.

Mással is megbízta.

»Ez idő alatt pedig — irá levele végén — Kgd gondolkodjék magában felőle, kit gondolna és ítélhetne arra az állapatra illendőnek és elégségesnek lenni, ne maradnának enni sok szép dolgok perpetuum silentiumban.«

És mégis silentiumban maradtak. Beőthy historiographja, uralkodása első éveit írta le. Egyes emlékirók, kik fiatalon ismerék, egyes történetirók, kik nem is ismerék, szólottak róla röviden, magasztalólag ugyan, nagy nevének varázsa alatt, de annak a sok szép dolognak maig sem akadt érdemes történetirója. Az a sok rágalom, mely az egykoru pamphlettekben világot látott, nevén tapadt; az a sok piszok, mit ellenfelei rá halmoztak, bemocskolta emlékét. A tisztelet és dicsőség nagy neve iránt csak honfitársai kis körében szállt firól fira, de kivűl a kis ország határain, hol ma is áldják emlékét, nem sugározhatott s mi csak hordjuk a köveket és gyüjtjük az anyagot, melyekből jobb időkben, fogékonyabb korban meg fogják dicsőséges történetét írni. Akkor aztán teljesülni fog kivánsága, s az a sok szép dolog, a mit ő tett, nem marad perpetuum silentiumban.

*

És most, tekintetes Akadémia, mielőtt búcsút vennék a tisztelt barátom Beke Antal által, a tudomány használatára bocsátott levéltár ismertetésétől, engedjék meg önök nekem, hogy forró köszönetemet fejezzem ki, azon hasznos szolgálatért, melyet hazai történetirásunknak tett. Ő ott van a forrásnál. Szakértő és buzgó férfiú. E levéltár főbb kincseinek közzététele ő rá vár.

N. 471.

MARSIGLI

ÉLETE ÉS MUNKÁI.

BELICZAY JÓNÁS-tól.

(Olvastatott a M. T. Akadémia II. osztályának 1881. febr. 7-ki ülésén.)

Biblioteca centrală regională
Timişoara

BUDAPEST, 1881.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.

Vide la fortuna in tutti gli aspetti, ma egli fu sempre lo stesso, e la sua gloria maggiore, e più durevole ebbe cominciamento, ed occasione dal punto più infelice della sua vita.

Motto: Vide la fortuna in tutti gli aspetti, ma egli fu sempre lo stesso, e la sua gloria maggiore, e più durevole ebbe cominciamento, ed occasione dal punto più infelice della sua vita. Gio. Fantuzzi pag. 272 in fine.

Budapest, 1881. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Marsigli élete és munkái.

Nehéz oly embernek életrajzát megirni, munkásságát s annak eredményét kellőleg méltatni, a ki kora ifjuságától fogva élte utolsó szakáig tevékeny maradt s a tudománynak csaknem minden ágával foglalkozva, öntudatlanul sokszor ott is alakított, a hol az tán szándéka sem volt.

Szenvedésben és cselekvésben egyaránt gazdag embernek életét kivánom bemutatni, munkásságát, a mennyire itéletem engedi, méltatni, különösen pedig hazánknak a külföld előtt ismeretessé tétele által körülöttünk szerzett s már csaknem feledésbe menő érdemeit emlékezetbe hozni; nem, mintha korunkat hálátlannak tartanám iránta, hanem azon meggyőződésben, hogy még most is van elég, a mit tőle tanulhatunk.

A név, a melyet czikkem elejére irtam, nem ismeretlen irodalmunkban, de nem foglalja el a hazánkkal foglalkozó irók között azon helyet, melyet megérdemel. Említik geografusok, említik természettudósok, s legtöbb figyelemben eddigelé archaeologusok s bibliografusok részesitették, néha hivatkoznak is rá, mint tekintélyre s idéznek müveiből, de itt is, ott is inkább csak mellékesen, mint érdemlegesen foglalkoznak vele. Ennélfogva hasznos munkát véltem teljesiteni, ha a mennyiben azt a rendelkezésemre állott szük anyag engedte, életének s munkásságának körülményesebb képét állitom össze. Mert jóllehet a természettudósok és geografusok leginkább mondhatják magokénak, nézetem szerint maga ellen vét a hazai régész és történész, ha a csekély kivétellel csaknem mindenütt a saját tapasztalatai alapján iró Marsiglit figyelemre nem méltatja.

I. Marsigli ifjúsága.

Lehre bildet Geister,
Übung macht den Meister.

Marsigli Alajos Nándor gróf 1658-ban július hó 10-én [1]) Bolognában született. Atyja Marsigli Károly gróf, anyja Ercolani Margit grófnő volt. Hely, idő és származás egyaránt határozó befolyást gyakoroltak fejlődő világnézletére. Szülővárosa Olaszország legrégibb s legvagyonosabb városai közé tartozik s az Emiliában fekvő hasonló nevű tartománynak székhelye; etruriai régiségeknek jelentékeny lelhelye, rómaiakban sem szükölködik s lépten-nyomon nevezetes multra emlékeztető maradványai, épületei és intézetei vannak; egyetemén [2]) melyen József császár tilalmáig [3]) több hazánkfia képeztette magát

---

[1]) Wurzbach a »Biographisches Lexicon«-ban fölemlíti, hogy Oettinger C. M. »Bibliographie biographique universelle« (Bruxelles, 1854. Stiènon) pag. 1148 szerint Alajos gróf július hó 20-án született, a mi Baur előadásával »Gallerie historischer Gemälde« czimű művében megegyez; de nem látok okot Fantuzzi előadásától eltérni.

[2]) Erat haec caeteris celebrior Italiae Academia, ad quam se Hungari, quibus per facultates licebat studiorum gratia conferre solebant, praesertim, cum illic Hungarorum Collegium floruerit, quod nunc a Croatis obtinetur, nec parvam ibidem commorandi, studiisque operam dandi opportunitatem praebuerit. Kaprinay, Hungaria diplomatica etc. I. pag. 72. nota 66.

[3]) . . . leltem, — de lemásolnom lehetett, — a zágrábi káptalannak egy tizennégy sorból álló s 1782-ik évi jan. 9-én kelt s a bolognai bibornok-érsekhez intézett rövid latin levelét, hálás köszönetet mondva azon szivességért, melyben az érsek a bolognai magyar-illyr collegiumot részeltette, miután annak a császár parancsára ez úttal el kell hagyni Olaszországot. Szilády Áron bolognai utjáról tett jelentése a m. t. Akad. Értesítőjében II. (1868) pag. 132.

jogászszá, államférfiúvá,[1]) sőt ott mint tanár működött[2]), — Irneriussal kezdődött meg s utódai alatt virágzott föl a gloszszátorok sora, a renaissance a jog terén; innen a város szép jeligéje: Bononia docet. A város maga egyúttal érseki székhely, mely 1860-ik évi márczius havának 18-káig pápai uralom alatt állott, s mint ilyen, a katholiczismussal ellenkező szellem behatását lehetetlenné tette. A születésekor a pápai széken ült VII. Sándor, (1655—1667.) családi nevén Chigi Fabio, a wesztfáliai békekötésnél mint bibornok a római szentszéknek küldötte, bérmálta meg Krisztina svéd királynőt,[3]) a protestánsok jogaiért s minden esetre a svédek hatalmáért is Lützennél (1632. november hó 16-án) elesett Gusztáv Adolf király leányát; kedvencz eszméje volt a keresztyén hatalmasságoknak egyesitése a keresztyénség s a pápai birodalomnak délen veszedelmes ellensége, a török ellen. Ezen tények, események és eszmék Olaszországban ép úgy, mint másutt, s ott tán még inkább közbeszéd tárgyát képezték, hagyománykép szálltak nemzedékről nemzedékre s ezeket hallva és látva nőtt föl a fogékony lelkü Alajos gróf is, egyrészt buzgó katholikussá, másrészt mindannak, a mi a katholiczizmussal össze nem fér, elvileges ellenévé válva.[4]) Származását tekintve, úgy atyja, mint anyja részéről előkelő ivadéknak mondhatta magát[5]) s elődei érdemére való tekintetből, már születésénél fogva

---

[1]) Szilády Áron l. c.

[2]) Kútfők nyomán emlit ilyeneket Szilády Áron l. c.

[3]) A déli ember ereiben csörgedező vért a forró nap tüzesebbre érleli, mint az éjszakiéban; igy a különböző anyagból, különböző élet és nézet fejlődik. Olaszországban megszokott dolog, hogy nő meztelenre vetkőzve művész előtt mintául áll, bájait vásznon, vagy márványban megörökittetni engedi. Krisztina hófehér testével fekete bársonynyal bevont pamlagra feküdt s kegyenczeivel megbámultatta magát.

[4]) Midőn későbbi életkorában a közmondásos osztrák hálátlanságot érezve felszólittatott, hogy németalföldi szolgálatba lépjen, az ajánlatot visszautasitá, mert nem akart protestáns hatalom alatt állni.

[5]) A »Notizie degli scrittori bolognesi raccolte da Giovanni Fantuzzi« etc. (Bologna, 1781—1794, kilencz kötet, ndrét) ötödik kötetében Marsigli nevü következő öt iróról tesz említést: 1. Marsili Antonio Felice, perugiai érsek, Alajos bátyja, született 1649-ben, meghalt

léphetett be sok oly ajtón, mely a szokás által elfogadott nézetek szerint kevesebbé előkelőnek tartott előtt, csak érdemeknek szerzése után nyilik meg. Atyai nagyatyja tudományos képzettségű férfiú volt, s anyja, mint Fantuzzi irja: »da una della più splendide famiglie di Bologna« való volt.

Testvérei közül a papi pályára lépett s azon megmaradt elsőszülött Antal Bódog, mindvégig jó viszonyban állott vele, levelezésök nem csak kis dolgok, nagy gondok elmondására szorítkozott, hanem tudományos kérdésekre is kiterjedt. A másodszülött Hippolitról csak annyit találok följegyezve, hogy utazása közben 1682-ik évi január hó 3-án Párisban meghalt. A következő első leány Bibiana Katalin a szentháromságról elnevezett zárdába lépett s apácza lett; az őt követő második leány, Silvia Mária a szent Lőrinczről elnevezett alapitványi hölgyek (canonichesse) közé lépett. [1]) Ezt követte a harmadik fiu, Ala-

---

1710. jul. hó 5-én Perugiában, pag. 276 sqq. 2. Marsili Cesare Juniore, Fülöp fia, szül. 1592-ben, † 1633-ban, pag. 278,279. 3. Marsili Ippolito, jogtanár a XV. század végén és a XVI. elején, † 1529 február hó 13-án, pag. 280. sqq. 4. Marsili conte Luigi Ferdinando, Alajos gróf, pag. 286—327. 5. Marsili Colonna Marc Antonio, pag. 327 sq. Már ezen átnézetből kiderül, hogy Alajos gróf a Marsigli nevű irók közül a legjelentékenyebb; de mily rokonsági kötelékben állottak ezek egymással az 1. és 4. sz. alatti kivételével, annak kipuhatolására, (a könyvet a gráczi egyetemi könyvtárban a szünidők alatt találtam s csak futólag nézhettem át) időm nem maradt. A kezembe került encyclopaediák pedig (Mayer, Brockhaus, Wurzbach) felderitést nem adnak. Camaldoliban, a kamalduli szerzetesek zárdájában, a barátoknak és sok kitünő toscanai tudósnak gyülhelyül szolgált teremben, márványból való táblán a következő föliirat olvasható: »Heic | Christophorus Landinus | Laurentius Medices qui et Magnificus | Marsilius Ficinus | aliique literarum cultores | auspiciis | Mariotti V. B. summi Correctoris Camald. | diebus canicularibus | academicus exercitationes habuere | Hinc | Variae per Clusentinum | Excitatae Academiae —« (Wichmann H. »Allgemeine Zeitung« 1881. évi 225. sz. mellékletében pag. 3299.), melyben a Marsilius név előnévnek (praenomen) látszik.

[1]) Die Entwickelung der weiblichen Orden ist mit jener der Mönchsorden durchaus gleichen Schritt gegangen. Das canonische Leben der Frauen entwickelte sich, wie das der Männer, in Aegypten, und wurde von da in das Abendland übertragen, wo es dadurch Einheit empfing, dass sich die Frauenklöster an die Benediktinerregel anschlossen

jos Ferdinánd, végül a legifjabbik Fülöp. Ezen hat testvér közül csak Fülöp alapíthatott családot, a többit részint állása,

---

Diese bildete eine lange Zeit die allgemeine Grundlage; doch entstanden im neunten Jahrhunderte auch canonische Frauencongregationen nach Art der Stifter, für die in Aachen (817.) eine eigene Regel publicirt wurde. Später, als die Mönchsorden sich mehrten, assimilirten sich die weiblichen Orden regelmässig eine der für jene entworfenen Regeln, so dass unter den Mönchsorden wenigstens den bedeutenderen eine Frauen-Congregation zur Seite trat. Richter Emil Lajos, Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts (Tauchnitz, Lipcse, 1867.) pag. 904.— Hasonló törekvés a szerzetrendi élethez való csatlakozásában (értsd mint a férfiak részéről), a nőnem részéről is mindenkor mutatkozott, jelesen több fiszerzet alapitói hasonló lelkesültségű nővérektől gyámolittattak, és csaknem a hány fiszerzetek ugyanannyi s hasonnevü nőszerzetrendek keletkeztek. Konek Sándor, Egyházjogtan kézikönyve (Heckenast, Pest, 1871.) II. pag. 421, a hol e tárgygyal foglalkozó irók is emlittetnek. E két rendelkezésemre álló iró s a Corpus Juris canonici alapján, tekintve a nőket, csak szerzetes rendek (ordines religiosi) és szerzetbeli testvérületek (congregationes religiosae) megkülönböztetésére akadok; de káptalanok mintájára alakult nőtársulatokat, melyeknek tagjai kanonoknők (canonissae, canonichesse, Kanonissinnen) volnának, vagy egyáltalán nem említenek, vagy amazokkal azonosultaknak mondják (Richter.) Léteztek-e ilyen nőkáptalanok nálunk, arról nincs tudomásom, külföldön kétségtelenül voltak s Fantuzzi az idősebb nővérről azt mondja, hogy »monaca« (=apácza) lett, az ifjabbikról pedig, hogy a kanonoknők (canonichesse) közé lépett. Nagyon rövid, de velős a »Conversations-Lexicon« (Brockhaus, Lipcse, 11-ik kiadás, 1868.) Stift szó alatt XIV. p. 144: Die geistlichen weiblichen Stifter entstanden durch die Vereinigung regulirter Chorfrauen und gleichen ganz den Klöstern. Die freien weltlichen weichen in ihrer Verfassnng dadurch von den Klösterlichen ab, dass die Kanonissinnen blos das Gelübde der Keuschheit und des Gehorsams gegen ihre Obern ablegen, sich jedoch zur Armuth und Clausur nicht verpflichten und die Freiheit haben, die ihnen vom Stift (alapitvány) zufliessenden Einkünfte zu verzehren, wo sie wollen. Nur die Pröpstin (tehát prépostnő és nem apátnő) pflegt sich nebst einigen Kanonissinnen (tehát kanonoknő és nem apácza), die die klösterliche Einsamkeit lieben oder sonst keinen Zufluchtsort haben, im Stiftsgebäude (alapítványi épület és nem zárda) aufzuhalten. Da der stiftsfähige Adel seinen Töchtern das ausschliessliche Recht auf die Pfründen (=javadalmakmak) dieser Stifter zu verschaffen gewusst hat, werden sie insgemein freie weltadeliche Damenstifter und ihre Kanonissinnen Stiftsdamen genannt. Magyarországi alapítványi nő (Stiftsdame) több van, de honnan kapják javadalmaikat, azt nem tudom.

részint a körülmények és életviszonyok gátolták meg példaadásában, vagy annak követésében. [1])

Kora ifjuságától fogva üzött testedző gyakorlatok, alkatának napról napra növekedő erőt szereztek. Majd elérve 15-ik évét atyjával előbb Velenczébe, innen Paduába utazott, a honnan tanulmányait folytatni szülővárosába tért vissza. [2]) A gombákról irt művében [3]), hálásan emlékezik meg a boldogúlt tudós Malpighi Marcellus, [4]) a még élő Trionfetti Lelius kanonokról, a ki a növénytanból tartott felolvasást s Montanari Gemi-

---

[1]) Könnyebb áttekintés végett ide iktatom a nemzési táblát:

Marsigli Károly gróf, † 1679, vagy 1680-ban.
Ercolani Margit grófnő, † 1676-ban.

Antal Bódog † 1710 júl. 5.	Hippolit † 1682. jan. 3.	Bibiana Kat. apácza	Silvia Mária alapítv. nő	Alajos † 1730.	Nándor nov. 1.	Fülöp *) 1 2

Fülöp Antal
(Fantuzzi kortársai).

*) Filippo avolo dei presente Conte Filippo, e Conte Antonio fratelli Marsigli. Fantuzzi, pag. 1.

[2]) A maradandót alkotó nagy férfiak eszméiket s az ezeknek kiviteléhez szükséges szívósan kitartó tetterőt, ugy látszik, utazásközben szerzik meg; Wesselényi Miklós, Széchenyi István és Eötvös Józsefnél ez szembeötlő; de százával utaznak, a kiknek soha nevét sem halljuk meg. Az utazás egyébiránt nem mellőzhetetlen; a nemzet bölcse Deák Ferencz nagyon keveset utazott s mint olvastam, tengert soha sem látott, — látott tengert de még kevesebbet utazott Kant Immanuel, a königsbergi bölcs.

[3]) Kézirat a bolognai Institutoban Vol. 83. cart. 43.

[4]) Malpighi Marcellus, anatomus, fiziologus és fizikus, Bologna tartományban, Crevalcuoreban 1628-ban született s tanulmányait a bolognai egyetemen végezte, a melyen mint tanár is működött. Ily minőségben ment 1657-ben Pisába, de három év mulva visszatért Bolognába, a honnan 1662-en Messinába kapott meghivást. Az itteni galenistákkal és arabokkal nem tudván megegyezni, megint Bolognába ment s ott tartózkodott mindaddig, mígnem 1691-ben XII. Incze pápa (1691—1700), azelőtt Pignatelli Antal volt bolognai legatus (és bibornok-érsek?) Rómába nem hivta. Itt halt meg, mint a pápa orvosa 1694. nov. 29-én. Ő volt az első, a ki a vérkeringés megfigyelése végett górcsövet használt. Művei 1686-ban Londonban, megbővitve 1687-ben Leydenben, tetemesen megbővitve 1697-ben és 1743-ban Velenczében adattak ki.

nianóról, mint volt tanárairól. 1676-ban elveszíté anyját s ekkor ellenállhatatlan vágy vonzá Rómába, a mely régiségének és nagyszerűségének hirével lelkét egészen betölté. Igy tehát nagybátyjával Ercolani Antal gróffal Rómába utazott s az akkor uralkodó pápánál, XI. Inczénél [1]) (1676—1689.) s az arra igénynyel biró kitűnőségeknél kötelességszerűen tisztelegvén, egyebekben hajlamának engedett s idejét a mathematicus Borelli, [2]) Oliva apát és Nazari tudósok társaságában tölté el. Római tartózkodása további tudományos kiképzésére

---

[1]) XI. Incze pápa, családi nevén Odescalchi Benedek, az ifjabbik Plinius földije Comóban született; előbb katonai, utóbb papi pályára lépett. Uralkodása alatt szigorú elvek vezérelték s ehhez képest iparkodott különösen birodalma pénzügyeit rendbe szedni; előlegekkel támogatta Ausztriát a török ellen s a gallikánus egyházszabadság (szabad egyház) négy elvét, melyeket 1682-ben Párisban püspökökből s országnagyokból alakult gyülekezet állított föl, kárhoztatta. Mint a jezsuiták ellensége, a gyóntató atyja La Chaise Ferencz jezsuita befolyása alatt álló XIV. Lajos Franczia királylyal, a püspöki székek betöltése körüli felségi jogok miatt keletkezett vitájában nem volt képes kielégítő eredményt kivivni. Egy másik, a szabad menedék (la franchise) miatt keletkezett egyenetlenségében, a király önként engedett.

[2]) Borelli János Alfons, csillagász s az iatromathematikus rendszer megalapitója, 1608-ban január hó 28-án Nápoly mellett Castelnuovoban született. Tanulmányait Florenczben végezte s előbb Messinában, 1656. Pisában működött mint a mathematica tanára. Később ismét Messinába, onnan Rómába ment, a hol 1697. decz. hó 31-én meghalt. Campani által készített távcsővel megfigyelte a Jupiter holdjait s mozgásaikat Galilei tábláival összehasonlitotta. Ugy látszik, hogy ő volt az első, a ki rájött arra, hogy az üstökösök pályája parabolikus. Legjelesebb művének a »De motu animalium« cziműt tartják, (megjelent 1680—81-ben Rómában, 1710-ben Leydenben), mely a modern iatromathematikus gyógyrendszer alapja. Ennek lényege az erőműtani (csillagászati) szabályoknak az emberi s állati mozgásokra való alkalmazása. A már emlitett Malpighi, a kivel Messinában és Pisában jó formán egy időben működött, a vérkeringés megfigyelésénél tett észleletei eredményét »de pulmonibus« czim alatt két levélben közölte vele. (Bernard Claudius) »folytonosan hajthatlanul küzdött a vitálistákkal, vitalista anatomusokkal, iatromechanikusokkal, (annyi mint: iatromathematikusokkal), iatrochemikusokkal és más orvosi bölcselkedőkkel. Ezeknek rendszerei logikai következetességgel voltak csinálva s látszólag mindent megfejtettek, a mi által csábitólag hatottak.« Balogh Kálmán a »Természettudományi Közlöny«-ben XII. pag. 290.

döntő befolyást gyakorolt s meghatározá az irányt, a melyben ezentúl haladnia kellett.[1])

A következő évben természettudományi ismereteinek bővítése végett, a ritka tüneményekben gazdag Nápolyba rándult, megtekinté Pozzuolo (a régi Puteoli) mellett a kialudt tűzhányókat, az agnanoi tavat[2]) s a közelében lévő ebbarlangot, különösen pedig a Vezuvot,[3]) melynek minden megközelíthető részét bejárta. Visszajövet a tengeri kereskedelem alaposabb megismerése végett Livornón át vette utját, meglátogatta Florenczet, melynek főleg könyvtára érdekelte.[4]) Ennek őre, a tudós Magliabecchi előzékeny szivességgel fogadta a fiatal pályatársat.

---

[1]) Nelle sue Memorie dice, parlando del soggiorno di Roma: »Ne trascurai le notizie matematiche, applicandole a fisici esperimenti, ed al proposito ideatomi di soldato.« Fantuzzi p. 4. nota 2.

[2]) Azelőtt anguiano, az ott tartózkodó sok kigyó- (anguis)-tól. A jegyzék aligha teljes, de Marsigli följegyzéseit nem lévén alkalmam megtekinteni, Fantuzzi előadásához kellett ragaszkodnom. Pompéjit még hamu borította.

[3]) A lávájával, kihányt köveivel és hamujával Herculanum, Pompéji és Stabiae városokat eltemető Vezuv ezen emlékezetes kitörése a K. u. 79. évre esik. A napra nézve némelyek aug. hó 24-ét, mások szept. hó 25-ét tartják helyesnek. Az eltérés Dio Cassius eltérő kéziratairól ered. Pompéji pusztulása 1800-ik évfordulójának emlékezetére 1879-ben a gyászünnepet az olaszok szeptember hó 25-én tartották meg. A gyászos eseményt a részben szemtanu ifj. Plinius (Ep. VI. 16. és 20.), részben ennek előadása nyomán Tacitus (Ann. 15. 22.), később Dio Cassius (66. 21. sqq.) irta le; említi Suetonius (Titus, 8.).

[4]) Nekünk magyaroknak fogalmunk sincs azon sokféle gyűjtemény gazdagságáról, mely Olaszország főbb városaiban található; könyvtár, levéltár, régiségtár, különféle tárgyú remekművek sorozatából összeállított múzeum (szobortár, képtár, állatgyűjemény), majdnem minden városában található s ha nem az egyik, úgy a másik áll rendelkezésre; ezen felül tömérdek a magángyűjtemény. Egyegy templom, klastrom, vagy palota felér a mi összes gyűjteményeinkkel. Florencz egyik kincse Justinián császár pandectáinak a glossatorok által megállapított beosztás (digestum vetus, infortiatum és digestum novum) és vulgata lectio előtt készült kézirata (Pandectae Pisanae, Florentinae). Dieses wichtige Manuscript wurde im Mittelalter (nach einer im 14. Jahrhundert enstandenen Sage kraft einer Schenkungs Lothars II. aus der Beute von Amalfi 1135) in Pisa asservirt und wie ein Rechtsevangelium verehrt, seit 1406 wird es in Florenz (jetzt in der Laurenciana) in zwei Quartbändern

Hazájába visszatérve 1678. évi január és február havára Caprara Ferencz Károly tanácsnok főnöksége alatt a »Magistratura degli Anziani«-ba [1]) választatott. Ezen magisztrátus hét nemesből és egy jogtudorból állott, a kik a tanácsnokok közül való főnökkel (gonfaloniere, tulajdonképen zászlótartó) együtt képviselték a várost s két hóra választattak. [2]) Nem volt közömbös a választás, mert a közeledő karnevál miatt értelmes, ügyes, életre s társaságba való emberekre volt szükség, ünnepek rendezésére s azokban való részvételre egyaránt alkalmas egyénekre. A karnevál Olaszországban nemzeti ünnep s a római és velenczeinek hire korunkig elhatott. Alajos gróf a lóversenyben kivánt kitűnni, de lovával baja esett, s midőn újolag kisérletet akart tenni, az megint nem sikerült. Ellenfele lovának fejére apró tükröcskék voltak aggatva s az ezek által visszavert napfény az állatot nyughatatlanná tette, végre pedig megvadítá. [3]) A baleset végzetessé vált reá nézve, mert az érdemetlenül vallott kudarcz után le kellett mondania szive választottjáról, a kihez a kor és hely itéletéhez képest, csak

---

(Buch 1—19, 20—50) aufbewahrt. Rudorff Ad. Frigyes, Römische Rechtsgeschichte, I. p. 341. Hires Florencznek kitömött madarakból álló múzeuma, de mikor alapíttatott s mily állapotban volt Marsigli idejében, azt nem tudom.

[1]) Anziani = ancien, ős, régi.

[2]) . . . . si mutano ogni duo mesi. Fantuzzi, pag. 5, nota 3.

[3]) Sportmaneket tán érdekli az eset. Entrato il Co: Marsigli in lizza ricontrossi nel cavallo del suo avversario, che aveva la testiera (Hauptgestell am Zaume) piena di spechietti, i quali riflettendo in vivi raggi del sole, andavano a ferire gli occhi del cavallo del Marsigli, che si spaven toper modo e questo splendore, che saltò di uno slancio la controlizza, sostenendosi però bravamente in sella il cavaliero. Gli altri Cavalieri, che composero quaesta giostra, furono: Il senatore conte Girolamo Bentivogli. Il Senatore Virgilio Davia. Domenico Maria Gandolfi. Il Co: Luigi Marsigli. Vi concorrevano poi molti altri cavalieri giostranti, come Maestri di campo, e come Accompagnatori. Riportò il premio Domenico Maria Gandolfi. A »Cronica Ghiselli«-ből vett jegyzet Fantuzzinál pag. 6. Oebares, Dárius lovásza, a koronát gazdájának azzal szerezte meg, hogy a lovat nyerítésre birta (Herodotus III. 85. sqq.), de ebben furfang volt. A Buccaneer-ivadék »Kisbér«, mint hallám, egy pohár viz miatt szorult le a versenytérről, oly ok, mely Scribe vigjátékában (Egy pohár viz) megbuktatja a hatalmas Marlborough minisztert.

győzedelmes bajnokkép közeledhetett volna. Visszatért tehát, a melytől már-már válni készült, a tudományhoz s a Bolognából a csillagászat előadására, a páduai egyetemre meghivott Montanari Geminianóval [1]) Páduába utazott. Itt a kitűnő Pighi tudor vezetése alatt, a kinek kedvencz egyénei közé tartozott, anatomiát tanult s mint Malpighi-nak irja, maga is bonczolt. [2]) Itteni tudományos foglalkozásai közben arról értesült, hogy a velenczei köztársaság egy új bailót [3]) küld Konstantinápolyba. A törökök állitólagos győzhetetlenségéről kerengő hirek már gyermekkorában felébreszték benne a vágyat ennek okait felderíteni, vagy kitudni s ezen alkalmat kedvezőnek látta intézményeik megismerésére. Kieszközölvén tehát atyja beleegye-

---

[1]) Der zweite Stern, auf dessen Lichtwechsel man aufmerksam wurde, ist (Nr. 12.) Algol oder β Perseus. Schon im Jahr 1669 bemerkten Montanari und Maraldi dessen Veränderlichkeit. (Litrow J. J. die Wunder des Himmels, Stuttgart. Weisz Gusztáv) 5-ik kiadás pag. 628. »Johann Samuel Traugott Gehlers Phisikalisches Wörterbuch, neu bearbeitet von Gmelin, Littrow, Muncke, Pfaff, Leipzig bei E. B. Schwickert, 1840« czimű munkában IX. pag. 1685. ez áll: Der obenerwähnte Goodricke hat im J. 1783 die merkwürdige Veränderlichkeit dieses Sterns (β Perseus, vagy Algol) entdeckt. Ugyane kötetben pag. 1686. és X. pag. 1458. pedig ezt olvasom: Den Stern in der Hydra entdeckte Montanari im J. 1672. A két egymást kizáró tétel közül egy mindenesetre valótlan; igazolni csak annyit akartam, hogy Montanari eredménynyel kutatott s igy a tudományt bármi csekély részben, de még is előbbre vitte.

[2]) A bonczolást, mint a törvényszéki boncztan óráiban egykori tanáromtól hallám, még e század elején nem tartották orvoshoz, vagy orvosnövendékhez illő foglalkozásnak s azt a mostan azoknak nevezettektől lényegesen különböző akkori chirurgusok, vagy plane szolgák végezték. Olaszországban, a hol Leonardo da Vinci csipesz és késsel ép oly ügyesen tudott bánni, mint ecsettel, ez máskép lehetett, de, hogy ugy volt-e, azt nem tudom; Marsiglit jellemzőnek tartom, hogy: maga bonczolt.

[3]) Franciául: bailli, angolul: bailis, latinul: ballivus, olaszul: balio (=bailo), görögül: bajulosz, a görögben általában előljárót jelent. A konstantinápolyi császári udvarnál a császári gyermekeknek főfelügyelőjét bajulosznak nevezték. Ugy látszik ugyane czimet viselte Konstantinápolyban az idegen kereskedők előljárója, a kit a velenczeieknek kellett kirendelniök s erről szállhatott át a balio (=bailo) czim a Konstantinápolyban székelő velenczei követre. A »Conversations Lexicon« II. pag. 591. Zsebszótáram: (ehemaliger) venetianischer Gesandter in Constantinopel.

zését, megengedtetett neki, hogy a bailónak rendelt Civrani Péter kiséretéhez csatlakozhassék. [1])

1679. évi július hó 31-én a bailo kiséretével együtt Konstantinápolynak vette utját s Alajos gróf éleményeiről és tapasztalatairól naplót vezetett; időközönkint Malpighihez és Montanarihoz útjáról leveleket írt. Konstantinápolyban IV. Mohamed (1648—1687.) uralkodott s ezen inkább gyenge [2]), mint erős fejedelem alatt a janicsárokra támaszkodó basák és nagyvezérek azt tették, a mit akartak. Az akkori nagyvezir, a tehetséges, de romlott Kara Musztafa s a konstantinápolyi tengerészeti hivatalnál s vámnál alkalmazott hivatalnokok, az ismert baksisra áhitozva, különféle akadályokat gördítettek a megérkezett követség elé, úgy, hogy az bemenetelét előbb megvásárolni volt kénytelen. [3])

Végre sikerült az akadályokat legyőzniök s partra szállhattak. Alajos grófon csakhamar erőt vett a tudományos haj-

---

[1]) Ha emlékezetem nem csal, e követségnek főladatát kereskedelmi viszonyok rendezése képezte. Daru grófnak a velenczei köztársaságról írt művében e követség nincs megemlítve.

[2]) IV. Mohamed nagyanyjának gyámsága alatt hét éves korában ült trónra. Fantuzzi pag. 9-en Marsigli emlékiratai és Garzoni Istoria Veneta lib. I. cart. 40 alapján: jó szinben lévő, szelid indulatu, a vadászat és a zene kedvelőjének mondja. Nagyvezirei Mohamed Köprili (1656-tól), ennek fia Ahmed (1676-tól) s ennek utóda Kara Musztafa félelmetessé tették ugyan a török hatalmat, de visszaveretését feltartóztatni képesek nem voltak. A mohácsi s azt megelőző vereségek következtében a basák letették fővezirét, ennek helyébe mást neveztek ki s nehogy e miatt rajtok bosszút állhasson, a sereggel Konstantinápolyba nyomultak, Mohamedet elfogták, trónjától megfosztották s börtönbe záratták; 1691-ben meghalt. Alatta kezdődött az ozmán birodalom elnevezés helyébe a Törökország elnevezés alkalmaztatni, a mely ország ez időtől fogva a kelet-európai birodalmak között állandósult tekintélyesebb állam maradt.

[3]) Az 1711. év végén megkezdett sajátkezűleg írt emlékirataiban, melyek Bolognában a Domonkos-rend zárdájának levéltárában őriztetnek, szól e konstantinápolyi élményeiről; én merően arra voltam utalva, a mit Fantuzzi ád elő s a mit egy-két átolvasott művében találtam. Pedig, ha jól sejtem, a Lipót-kori harczok, a melyek első sorban minket érdekelnek, nála nagyobbára le vannak írva s ezekről elmondhatta: et quorum pars magna fui.

lam; mint néhány évvel ezelőtt Rómában, ugy itt is oly társaságot és foglalatosságot keresett magának, a mely lelkét leginkább kielégíté. Barátságot kötött Husain és Abubekir effendivel [1]) s a thrák Bosporust tanulmányozta; amazok a török politikai és katonai életben tájékoztatták, megismertették a török nyelvvel, irodalommal és költészettel s adatokkal járultak a régi és új Törökországról tervbe vett művéhez; emerről szól egyik tractatusa, a melynek végén egy gyöngyöt készítő kagylót boncztanilag leir és ismertet. E művét a szász tudós társaság is kitünőnek mondá s Gylius Péter [2]) bölcsész és nyelvész műve fölé helyezé. [3]) Törökországról irt művét I. Lipót királynak mutatta be, de a császár-király parancsa folytán sajtó alá nem adhatta s igy az csak Alajos gróf halála után jelenhetett meg. A török háború küszöbén álló császár tán nem tartotta czélszerűnek e mű megjelenését, mely a hadi szerencse esélyeibe betekintést engedhetett. Az eme művéhez irt előszóban felhozza, hogy a törökökre s azok hadakozási módjára vonatkozó ismereteit, részint 1680-ban 11 hónapig

[1]) A török effendi, a mennyiben használatából következtetni merek, körülbelül azonos jelentésü az okmányainkban gyakran előforduló »litteratus« szóval, melyet Kaprinay István »deák«-nak fordit. Indubitatum est: Hungaris Baláss Deák dictus fuerit, quod latino sermone Blasium Literatum significat. Hung. diplom. etc. I. p. 4. nota i.

[2]) Fantuzzi az aktákra hivatkozik (Tom. I. Suppl. pag. 207.), de én ezeket nem kerestem s Gylius nevét másutt nem találtam.

[3]) A fennebb emlitett »Physikalisches Wörterbuch« tizenegy helyen emliti Marsigli nevét: über Dünenbildung IV., 1328. und Salzgehalt des Seewassers VI. 1644, 1647. Ursachen der Salzigkeit des Meeres 1650, 1652. Mittel, das Seewasser trinkbar zu machen 1653. über die Temperatur des Mittelländ. Meeres 1668. dessen verbesserter Apparat zum Heraufholend. Seewassers aus der Tiefe 1670. findet seichte Meeresstrecken wärmer 1687. über dass Vorhandensein eines Unterstromes im Bosporus 1773. Wesen der Wärme X. 66. A tartalom és névjegyzékben XI. pag. 966. Művei közül csak a »Histoire physique de la mer« (Amsterdam, 1725) van megnevezve, még pedig három helyen: IV. 1328. VI. 1668. és 1773-on. Ismerték s használták-e a Wörterbuch szerkesztői többi művét is, e helyekből nem deríthettem ki. A X. 66-on Landriani által (Opusc. fisico-chem. p. 81.) elfogadott s módositott nézetére történik hivatkozás. Állításait elfogadni hajlandó IV. 1328. VI. 1687. és 1773; a többi helyen majd részben, majd egészben megtámadja, majd csak egyszerűen említi. Hőméréseit elavultaknak mondja.

tartott konstantinápolyi tartózkodása alatt, részint Bécs ostromakor török rabszolgaságban töltött ideje alatt szerezte s így a sajtó alá kerűlt mű részben későbbi bővítésekkel van megtoldva.

Hihetőleg ez alkalommal szerezte azon föliratot, mely valamikor Konstantin tiszteletére állított márvány-oszlopra van felvésve s melyet a byzanczi promontorium végső sarkán a thrák Bosporus mentében, a szerály közelében látott s egészen meg nem közelíthetett.[1]) Fiatal korában nem foglalkozott archaeologiával s ezt hihetőleg, mint véletlenűl talált nevezetességet jegyezte föl. Visszatértekor ugyanis elhagyta a velenczei bailót s külön tolmácsot fogadva magának Forestieri Kajetán nevű vezetővel Görögországon és Dalmáczián keresztül utazott Velenczébe s érintve, vagy szelve Boszniát, látott, de, mint maga irja, akkor fiatal kora miatt kellően meg nem becsülte s figyelemre sem méltatta az útközben akadt római régiségeket, a mi oly sokoldalu tehetségnél, mint Alajos gróf, a ki már 20—22 éves korában természettani s mathematikai tanulmányait önállóan, mint buvár folytatta s e mellett elég időt talált ahhoz is, hogy utazásában mellékfoglalkozásképp a görög egyházról s annak szervezetéről[2]) s az örmény egyház-

---

[1]) Ez emléket a keresztyén és pogány felfogás figyelemreméltó vegyülékének tartom A talapzaton álló föliratot »Danubius Pannonico-Mysicus etc.« II. Tab. 17. közli s így irja le: Columna marmorea in honorem Constantini posita in extremo angulo Promontorii Byzantini expositi Bosphoro Thracio. A föliratot a talapzat elején:

FORTVNAE
REDVCI OB
DEVICTOS GOTOS

a többit nem láthatta; a talapzat másik oldalán kereszt látható, melynek négy sarkában a következő betük olvashatók:

$\overline{\text{IC}}$ $\overline{\text{XC}}$

NI KA

azaz: Ἰησοῦς Χριστὸς νικᾷ. Megjegyzem, hogy Marsiglinál V helyett mindenütt U van.

[2]) Meg van kéziratai közt Cod. 2. n. 13. Cart. 155. sqq.

ról s annak szervezetéről [1]) művet tervezzen s ahhoz magának adatokat szerezzen, föltünő.

Alig érkezett azonban meg konstantinápolyi útjából, elvesztette atyját s mint anyja halála után, ismét Rómába ment. Itt bemutattatta magát a trónjától megvált Krisztinának [2]), a kinek társaságában csaknem othonossá vált; a királynő rendkivüli tehetsége és képzettsége magához vonzzák s Alajos gróf bemutatta neki a thrák Bosporusról készült tractatusát, melynek a bolognai könyvtárban őrzött egy példányát Krisztina sajátkezüleg irt jegyzeteivel látott el. Ugyanekkor nem mulasztható el a pápánál s több bibornoknál is tiszteletét tenni. Lucca bibornok a szentszék és a velenczei köztársaság között endemikussá vált nézeteltérések kiegyenlítése végett Alajos gróf által informáltatta magát, mint a ki a velenczei viszonyokról közvetetlen tapasztalaton alapuló ismerettel bír, a mi a gróf-hoz hasonló fiatal emberre nézve kitüntetés és bizalom jele, még akkor is, ha tanácsai netalántán nem is fogadtatnak el zsinórmértékül. [3])

Mindazonáltal, nem maradt Rómában, hanem Milanón keresztül, a melynek kormányzójától emlékül gyémántos rózsát kapott, előbb Turinba, onnan vissza Bolognába utazott. Nagyobbszerü utra készült s 1682-ben Svajczon keresztül Németországba utazott. Lelkében nagy terveket forralt. A töröknek miképi kiveretéséről magánál a pápánál s a Rómában lakó kitünőségeknél tartott előterjesztései s megjegyzéseivel, úgy látszik, Bécsbe utasították a császárhoz s Alajos gróf ez előtt kevesbbé érezhette magát bátornak, mint saját fejedelme, a

---

[1]) Ibidem Cart. 589. sqq.

[2]) Összekerestem s átvizsgáltam a királynőnek tulajdonitott minden tényt és mondást, a melyhez csak hozzáférhettem s egyetlen egyre sem akadtam, a mely lelkületének nemességére engedne következtetést, ellenben többre, mely csak piszkos lélekből kerülhetett ki. A királynő elismerten rendkivüli fő volt s ez kétségtelen, de szive, — ha szabad e szót használnom, — üres maradt. Római bizalmasabb kegyenczei közt a már említett Borelli nevét is olvastam.

[3]) Lehet, hogy a bibornok a fiatal ember elfogulatlanságára számitva fordult Marsiglihoz; de ez ügyre vonatkozólag semmi alapos tudomással nem birok s Lucca nevét sehol sem találom.

a pápa előtt állva. De leküzdötte tartózkodását s bemutattatta magát I. Lipót magyar király és német császárnak. A kihallgattatáson bátran kijelenté a császár előtt azon óhaját, hogy hadseregébe fölvétessék. Előterjesztést tett a franciák kezében volt Rajnamelléknek visszavétele tárgyában,[1]) s hihetőleg ekkor egyidejüleg a török kiveretéséről szólva, a törökök hadakozási módjáról irt fennebb már említett művét is bemutatta. Annyi legalább bizonyosnak mondható, hogy Konstantinápolyból való visszaérkezése után úgy XI. Incze pápánál, mint I. Lipót császár királynál a töröknek mikénti visszaszoritásáról sok ékesszólással és nagy lelkesültséggel beszélt s erre vonatkozó tervet is terjesztetett elő s tán nem csalódom, ha azt vélem, hogy ő volt az első, a ki ezen már kétszáz éven keresztül Európa békéjét veszélyeztető megoldatlanul maradt feladat megfejtéséhez eredményre vezető, gyakorlati utmutatást adott: a törököknek győzhetetlenségéről kerengő hír ellenében határozottan azoknak legyőzethetéséről beszélve.

A császár Alajos gróf ajánlatát elfogadta s megengedte, hogy hadseregébe lépjen; ezzel Alajos gróf életében oly szakasz állott be, mely dicsőség és szenvedés közt folyt le s a lehető legbánatosabban végződött.

---

[1]) Érdekes volna megtudni, mi vezérelte a jó katholikus Marsiglit a »rex christianissimus« ellen szóló ez előterjesztésre? XI. Incze pápának XIV. Lajos királylyal volt viszálya említve lőn s a pápáknak a Habsburgokat és azoknak uralma alatt álló népeket előnyök kivívására és saját hatalmuk biztosítására felhasználó politikájok, ismeretes. Marsigli jellemére nézve nem közönbös kérdés: önfejéből, vagy besugásra hallgatva izgatott-e itten?

II. Marsigli osztrák szolgálatban.

Wer nie sein Brod mit Thränen ass,
Wer nie die kummervollen Nächte
Auf seinem Bette weinend sass,
Der kennt euch nicht, ihr himmlischen Mächte.
Ihr führt ins Leben uns hinein,
Ihr lasst den Armen schuldig werden,
Dann überlasst ihr ihn der Pein;
Denn alle Schuld rächt sich auf Erden.

Goethe.

Alajos gróf még jóval fiatalabb volt a gyakorlati életben, különösen a harcztéren sokkal tapasztalatlanabb, semhogy tőle kiválóbb eredményt lehetett volna várni, vagy előterjesztéseit könnyedén elfogadni. Mindazonáltal a császárnak nem lehetett oka az ajánlkozó őszinteségét, vagy buzgalmát kétségbe vonnia s tán fölismerve benne a katonai tehetséget is, megengedte, hogy a császári seregnél szolgálatba álljon.

Tökölyi Imre gróf [1]) a portával egyetértve, épen ez időtájt tette kétségessé a Habsburgok ellenében Felső-Magyarország birtoklását s a török nagyszabásu hadjáratra készült; »midőn 1683-ik január 2-án a szultán palotája előtt lobogtak a lófarkok, — irja Szalay — Leopoldnak meg volt üzenve a háború«; igy némileg kapóra jöhetett Alajos gróf ajánlata, a kit egyelőre azonban, mint idegent s a harczban és katonai szolgálatban gyakorlatlan embert a rendes állományba beosztani nem lehetett. Elküldték tehát földijéhez Caprara Aeneas lovassági tábornokhoz a Vág mellé, a kinek önkénytesei közé állott; ez a tél tartamára Győrbe küldte, hogy az ottani helyőrség valamelyik muskétás csapatánál szolgálatba lépjen. Itt Milnen János helyőrségi parancsnokló tábornok alatt katonai pályafutását közvitéz minőségében kezdette meg s gyakorlatot szerzett magának a közlegény, káplár és őrmester teendőiben. Később a haditanács elnökének bádeni Hermann herczegnek mutattatott be s ez alkalommal ismerkedett meg Esterházy Ferencz gróffal, a hű Magyarország összes katonaságának

[1]) Fantuzzi, noha a szultán athnaméja szerint Tökölyi fejedelemnek volna nevezendő, grófnak irja.

alparancsnokával [1]) A bádeni herczeg különös figyelemben részesítette s Alajos gróf csakhamar képességeinek megfelelő megbizatást kapott s mint a ki a Dunán-túl jelentékeny részét már bejárta, a Rábaköz térképi felvételére utasíttatott. A készített mappa szolgált a bádeni herczeg hadiműveleteinek alapúl [2]) s Alajos gróf azon megtiszteltetésben részesült, hogy a hadműveletek tárgyában tanácskozó tábornokok közé hivatott. Ezután a Rába folyásáról készített térképet. A törökök és Tökölyi elégedetlenei a császáriak részéről megkezdett ellenállási készülődésekről értesülvén, IV. Mohammed szultán, egyrészt Tökölyi Imre gróftól, másrészt pedig a franczia befolyástól, leginkább pedig nagyvezire, a dölyfös Kara Musztafától [3]) ösztönöztetve, ennek vezérlete alatt, 150,000 — Szalay szerint 250,000 — főnyi seregét márczius 31-én s a következő napon Drinápolyból az eszéki hidnak [4]) indította. Mire a sereg Győr alá érkezett, Soprony és Vasmegye kivételével (Mosony Fantuzzinál tévedésből maradhatott említetlen) már valamennyi

---

[1]) Vicegenerale Commandante di tutta la milizia Unghera fidele. Fantuzzi pag. 20. Ferencz gróf e néven ötödik, a galanthai Esterházyak fraknói ágából való. Született 1641. évi január hó 17-én s mint magát a törökök ellen kitüntetett lovassági tábornok 1683. évi okt. hó 16-án halt meg. Ő a grófi ág alapítója; három fia volt: Antal, József és Ferencz. Mindannyian többé-kevésbbé kitünő egyéniségek.

[2]) Nach seinem Entwurfe wurden die Linien und Werke längst dem Raabflusse, um dem Vordringen der Türken Einhalt zu thun, ausgeführt. Wurzbach loco citato, mint gyanítom, osztrák forrásból.

[3]) . . . Kara Mustafa, che fù l'autore dell'assedio di Vienna, e di guerra cosi terrible. Marsigli, Stato militare etc. I. p. 12, a hol megfeledkezik saját tényeiről.

[4]) E hidat Szigetvár ostroma előtt II. Szolimán parancsára Mehemed nándorfehérvári basa huszonötezer emberrel tiz nap alatt készíttette; használatban volt 1535—1687-ig. A régészettel buzgóan foglalkozó Katanchich Péter, a ki még látott belőle roncsokat, leirja, »de columna milliaria Romana ad Essecum reperta« czimű művében pag. 7. sq. (2-ik kiadás, Zágráb 1794) s 8565 lépésnyire hosszunak, 16 lépésnyire szélesnek mondja. E hidat említi Marsigli is, a ki mint törökkézre került rabszolga vázlatot készített róla s azt a lotharingiai herczegnek elküldötte. Katanchichnál azt olvasom, hogy e hidat többen leirták, de hogy kik, azt nem mondja. Ugyanő Eszéknél a Dráván átvezető római kőhid nyomaira is akadt, melyet előtte sem Marsigli, sem régi vagy új irók nem említenek.

dunántúli megye elpártolt a császártól s Tökölyi mellett nyilatkozott. [1]) Batthyány Kristóf gróf magyarjaival az ellenség elé ment s a később Tökölyihez pártolt Draskovics horvátaival együttesen működött. Kérésökre a bádeni herczeg Alajos grófot küldötte segitségökre, jóllehet még mindig csak önkénytesnek tekintetett. Ez megérkezve Draskovicscsal és Batthynyval, megállapította a védelem tervét. A Győrrel való összeköttetés fentartása végett s hogy a lotharingiai herczeg hadseregével előre nyomulhasson, hidakat veretett, állásukat sánczokkal s palissádokkal biztosakká tette, partokat rombolt s ütegről gondoskodott.

A lotharingiai herczeg a Rába mentében, szemben a törökkel ütött tábort s a törökök átkelésének meggátlása végett erre alkalmas helyre Alajos grófot rendelte ki, megparancsolva neki, hogy állomását semmi körülmény közt föl ne adja. Alajos gróf helyt állt, az átkelést meggátolta, a támadást ez oldalról lehetetlenné tette s jutalmúl a Diepenthal-ezred nehány százada s a szabaudiai ezred néhány dragonyosának kapitányává neveztetett ki. [2]) A nagyvezir ennek következtében részben törökökből, részben khánjok Muradgiraj vezérlete alatt álló Tökölyi gróf embereivel egyesült »Erdélyen át besereglett

[1]) Történetünknek alig van szomorubb időszaka, mint I. Lipóté. Az eredetileg papnak szánt, később magát teljesen a jezsuiták kezébe átengedő császár a »finis sanctificat media« elv megtestesülése s még azt sem mondhatni, hogy czélja a nemzet boldogítása volt. A »faciam Hungariam captivam, postea mendicam, deinde catholicam«, aligha való, de: si non è vero è ben trovato, mert csak az fogható rá valakire, a mi jellemzi. Il faut se défier de ces mots historiques, tanácsolja Léger Lajos s megbizható adatom nekem sincsen. A kézsmárki grófnál az elfogulatlan elég megróni valót lát, de ügye igazságos volt és törekvése végczéljában nemes lehetett, ha tán nem is egészen mentt az önzéstől. A törökökkel kötött szövetségét azok legkevésbbé vethették szemére, a kik a vasvári béke megkötőjére magasztaló szavakat találtak. Sajátságos játéka a sorsnak, hogy Magyarország felszabadulása a török nyomás alól nagyobbára azon uralkodó alatt következett be, a ki az ország törvényeit semmibe sem vette a hol az ellene szólt s a nemzet legjobb fiait vérpadra hurczoltatta.

[2]) Er trat in die Reihen der kaiserlichen Armee, bethätigte alsbald bei den Befestigungsarbeiten sein militärisches Genie und erhielt im Jahre 1683 das Commando einer Compagnie. Wurzbach l. c., nem oly

krimi« tatárokból 30,000 főnyi sereget alakított s azt az átkelés kiküzdése végett Győrsziget felé indította. Alajos gróf ennek következtében kénytelen volt helyét elhagyni s a tarthatatlanná vált állásból az Ásvány (Asvagn) nevű mocsár felé menekülést keresni. De az ellenség itt is elzárta utját s emberei szétszóratván, lován Kapuvárnak tartott. [1])

A várban lévők nem ismerték őt s nem eresztették be, sőt letépték róla ruháit, elszedték tőle fegyvereit s felmutatott kineveztetését elszakították, hihetőleg, mert időközben ők is Tökölyihez pártoltak. Bolygása közben két tatárral találkozott; ezek elfogták [2]) s szenvedés közt töltött három nap mulva a Győr alatti török táborba vitték, a hol a francziák barátja, a temesvári basa, Achmet, hat tallér vételárért megvette. Ez gazdájául (padrone) kávést rendelt s Alajos gróf kénytelen volt az ez üzlettel járó foglalkozást megtanulni. Értelmes akaraterejének szép bizonysága, hogy még ezen alárendelt foglalkozása közben sem veszítette el életkedvét, hanem belenyugodott megváltoztathatatlan helyzetébe s jobb időt remélve folytatta tudományos megfigyeléseit, melyeknek eredményét később a kávéról irt művében állította össze. [3])

A nagyvezír Ibrahim budai basának azon tanácsát, hogy előbb Győr vivassék meg és Komárom blokáltassék, semmibe sem véve, mindenekelőtt Bécset akarta bevenni és megalázni s

---

körülményes mint Fantuzzi. A szokásos beosztástól való eltérést a körülmények és a czélszerüség irhatták elő.

[1]) Fantuzzinál: Capsuar, a mi inkább emlékeztet Kaposvárra, de ez Győrtől nagyon messzire esik s 1686-ig török kézen volt. Nem akarok hadtörténeti tanulmányt irni, melyhez nem rendelkezem elegendő adattal, mindazonáltal figyelemreméltónak tartom Fantuzzi előadását, mint a mely főleg Marsigli emlékiratain alapúl s így némileg sejtetni engedi, mire és mennyiben használhatná ez emlékiratokat a magyar történetiró?

[2]) Im Iahre 1683 aber wurde er in einem hitzigen Gefechte, am 2 Juli, schwer verwundet, in Folge dessen gefangen und von den Türken in die Sclaverei fortgeführt. Wurzbach l. c. A Marsigli által a váltságdíjról kiállított kötvény szerint, melyet Fantuzzi az Okmánytárban műve végén I. a. közöl, fogsága július hó 2-án vette kezdetét.

[3]) A bécsi török táborban zsákmányúl esett nagy mennyiségü kávét egy magát kitüntetett lengyelnek adták, a ki egyúttal kiváltságot nyert kávéház nyitásához; de a kávét Bécsben már azelőtt is ismerték.

mint a vasvári béke megszegésére, mely még csak a jövő évben telt volna le, úgy erre is talált indokot.

A török hadsereg tehát Győr alól Bécs felé vonult, de két napi felesleges késedelmezéssel a visszavonuló császári hadsereg által 24 órával megelőztette magát s igy a lotharingiai herczeg serege ép s akcióképes maradt. Megkezdve a vár ostromát, Alajos gróf a többi rabszolgával együtt a szükséges munkálatokban való részvételre kényszerittetett. Igy, a kinek érdekében más ellen ajálotta föl szolgálatát, most annak ellenkezőjét volt kénytelen tenni.

De a szerencse nem kedvezett a félholdnak. Az erélyes Starhemberg Rüdiger gróf minden rendelkezésére álló emberi erőt egyesített, a rohamokat szerencsésen visszaverte; a felrobbantott török aknák nagyobbára ártalmatlanok maradtak, a futóárkok sem vezettek kellő eredményre s előmenetelt a gyakori roham daczára sem igen lehetett tapasztalni. Az ostrom ideje alatt a Győr alól Bécs alá vonult lotharingiai herczeg időközben Husszein basával és Tökölyi gróffal megütközve csatát nyert. E baleset a török táborban lappangó elégedetlenséget csak szította s a sereg a nagyvezir, Kara Musztafa, a háboru indítója ellen zúgni kezdett s lázongott. A nagyvezír a zavargásokat megelőzendő, azoknak elfojtása végett ijesztő például a tizenhatodik évöket meghaladott rabszolgáknak lefejeztetését rendelte el. Az embertelen itélet a táborban kihirdettetett s hallatára Alajos gróf elveszettnek tartotta magát. Szökést tervezett s lánczait leverve, éj idején elosont; de rajta kapták, ujolag elfogták s visszavitték gazdájához, a kit gondatlansága miatt megütlegeltek s lánczra vertek.

Alajos gróf a táborban két bosnyákkal [1]) Bastelli és Omer Spai testvérekkel ismerkedett meg; most ezekhez fordult s közvetitésökkel 24 tallér fizetését igérve, sikerült főnökének basájától a csausz által megkegyelmeztetését kieszközölnie. A két szegény bosnyáknak Bernakovics Fülöp szerajevoi kereskedő által, a kivel konstantinápolyi utja alkalmával ismerkedett meg, jutalmúl szolgálatukért 100 zechinát igért

[1]) Fantuzzi később mindenütt hármat emlit, e helyen Omer Spai egynek látszik; de lehet, hogy két egyén neve.

fizetni. Ez igéretek következtében ezentúl több figyelemmel voltak ugyan iránta s állapota valamivel kedvezőbbre fordult, a mennyiben nem kényszeríttetett többé az ostromnál teljesítendő munkára, de Szobieszki III. János lengyel király (1674—1696) 20,000 lengyelből álló seregével a császáriak segedelmére sietö német csapatokkal való egyesülést lehetővé tette úgy, hogy az ekkép egyesült haderő, a Kopasz-hegynél, (Kahlenberg) a törökkel szept. hó 10-én megkezdett csatározással az ostromló csapatokat Bécs alól elvonta s ugyane hó 12-én teljesen megverte, Mohamed zászlóját zsákmányul ejté s a török sereg, mint azt a budai basa előre megjövendölé, a miért most életével lakolt, menekülni volt kénytelen.

A futásnak eredt sereggel Alajos grófnak is futnia kellett; balkarjára kötött kötélen vezettetve, tüskön-bokron át 18 órán keresztül gazdája lova után kellett szaladnia.[1]) A nagyvezír a baj forrását most a haszontalannak mondott sok függelék népben vélte megtalálni s valamennyi a táborban tartózkodó rabszolga megöletését határozta el, a mely itélet végrehajtása alól azonban Alajos gróf ismét nehány tallér fizetését igérve, Omer által megmenekült.[2])

Buda felé vitték s fölügyelői, nehogy fölismertessék, álöltözetet adtak reája. Ebben, a mennyire lehetett, bejárta Buda környékét s fekvéséről, valamint később az eszéki hidról térképet készített, melyet a lotharingiai herczegnek küldött meg.[3])

A három bosnyák testvér jutalmát remélve s tán némi

[1]) Szept. 12-én Bécs felmentetett, s a nagyvezír, kinek júliusban 7 napra volt szüksége, hogy Győrről a császári székváros elébe érkezhessék, most oly eszeveszettten futamodott meg, hogy seregének töredékei más nap — szept. 13. — délelőtt tiz órakor már a Rábczánál jelentkeztek. Szalay László: Magyarország Tört. V. p. 260. Eszterházy János győri alkapitány jelentése alapján. Az ostrom előtt az udvar ép ily eszeveszetten menekült Linczbe. Quod uni iustum, alteri aequum.

[2]) Esztergom visszavételénél aligha jelen volt, s arról, hogy e veszteség a nagyvezirnek életébe került — IV. Mohamed selyemzsineget küldött neki — valószinüleg csak utólag értesült. De a Dunáról irt művében I. pag. 1[2]. megemlíti s első visszavételét 1543-ra, a másodszorit 1683-ra teszi.

[3]) Eine intelligente Soldatennatur, studirte er überall, wo er hinkam, genau die Gegend, beschrieb sie sorgfältig und machte sich die erforderlichen Aufzeichnungen. Wurzbach l. c.

rokonszenvtől is indíttatva, elhatározta, hogy Alajos grófot hazájába, Bosnyákországba viszi; minthogy azonban az eszéki hidnál álló őrök ütéseitől tartottak, kerülőt tettek s Szlavonián keresztül vitték Szerajevoba. Itt láz és vérhas gyötörte, további következménye azon tulságos megerőltetés miatt kapott láznak, mely a 18 órai futás után jelentkezett, hogy áldozatát többé soha végképen el ne hagyja. Ujolag írt a váltságdijért Bernakovicsnak, de eredménytelenül s igy a három testvér, a váltságdij megérkeztéig fogságban kivánta tartani. Hazavitték falujokba, Rámába [1]), a hol a ferenczrendiek zárdája volt s a barátok gyógyítással foglalkoztak; ezektől segítséget remélhettek. Lakása fából készült, füstös és alacsony parasztházban volt, a melyet a három testvér családja egészen megtöltött; mindegyik nős volt s több gyermeknek apja; árpalisztből való kenyérrel és zabkásával táplálkoztak. Alajos gróf e kunyhóban külön zugot kapott, a melybe karót vertek; ehhez erősítették lánczát. A bosnyák testvérek anyja szalmazsákot adott alája s feje alá szénát tett. Noha a barátok egyike már teljesen lemondott a gyógyulás reményéről, erős természete győzött, egészsége helyreállt s a következő évben ujolag tehetett kiváltatása végett lépéseket. E végből »Friderico scrivano di Boneri« fölvett álnév alatt kötelezvényt állított ki a váltságdíjról [2]), a melyben fogságának kezdetét júl. hó 2-ikára teszi. De jóllehet a váltságdíjat a volt bailo Civrani elküldötte, a határon lázongó morlákok szemmel tartására kiküldött török kapitány letartóztatta. [3]) Itt a karján volt jelről mindannyian fölismerni vélték s mindannyian váltságdíjat követeltek tőle; minthogy előkelő származását nem tagadhatta, — ezzel nyerte meg a bosnyák testvérek kiméletét — s némelyek királyfinak vélték, senki sem akarta a kinálkozó alkalmat elszalasztani s ott szerzett, a hol szerezhetett.

[1]) A mappán s könyvekben nem találom; Fantuzzinál: Casale di più famiglie turche, e christiane con un Convento di Frate Francescani pag. 34.

[2]) Fantuzzi az Okmánytárban I. sz. közli.

[3]) Erre vonatkozó levelei olvashatók Fantuzzinál az Okmánytárban II. III. sz. a. Érdekes e kérdésnek jogi része, melyet nem tudok kellően földeríteni; alaptalannak bizonyulható okoskodással, csak a zavart növelném.

Átvitetvén a barátokhoz, bárányból való öltözetbe bújt s Spalatoba szökött, onnan Velenczébe utazott. Fölkereste Civranit, a ki vendégszeretettel fogadta az érkezettet s befogadta házába. Innen értesítette a császárt s a lotharingiai herczeget kiszabadulásáról s szolgálatát ujolag felajánlotta. Útnak indult s Innsbruckon és Linczen keresztül Bécsbe utazott, a hol a császárral éleményei, Bécs ostroma és a török katonaságról hosszasabban beszélgetett. Előzékenyen fogadta a bádeni őrgróf is, a kitől megtudta, hogy Budáról készített térképe megérkezett.

A császár, Lengyelország, Velencze és XI. Incze pápa szövetségben állt a török ellen. A szövetségesek együtt maradt részének zöme Alajos gróf visszaérkeztekor épen Buda visszavételében fáradott s igy őt is Budára küldték előbbeni állására, melyet időközben, minthogy holtnak hitték, mással töltöttek be. Az alsó város már be volt véve, de a várral nem tudtak boldogulni.

A lotharingiai herczeg és Starhemberg Miksa marschal szivesen fogadta az elesettnek hitt Alajos grófot s örvendett megérkezésén. Befogadták magok közé s beavatták terveikbe, a további ostrom terve akkép állapíttatott meg, hogy Starhemberg gróf és Croy hg külön helyről intézzenek támadást, a mit többek közt Alajos gróf sem helyeselt s nem is vezetett eredményre. Ekkor a bajor herczeg vezérlete alatt 8000 ember érkezett meg s a rondella ellen ujabbi rohamot lehetett intézni, esetleg, ha ez nem sikerült, a törököktől ujabb vonalakat elvágni, a Dunával való közlekedését megszakítani s az ellenséget ekkép szükebb térre szoritani. Ez — mondja Fantuzzi — Alajos gróf terve volt, a valószinűség szerint jobb, mint a külön támadást javasló Starhembergé. Mindazonáltal ez sem volt elérhető, mert a németek által rosszúl őrzött térségen a szeraszkiernek sikerült a Dunához vezető utat találnia, melyen át a közlekedést fentarthatá. [1]) Az ekkor Budán dühöngő jár-

[1]) »per la valle detta San Paolo« s azért aligha helyes: »Budának visszafoglalása után a monostori terület a város tulajdonába került, s ennek irányában fekvő völgy »Sz. Pál völgye« nevet kapott (Rupp Jakab Budapest és környékének helyrajzi története, pag. 206.). Jóval nagyobb térséget nevez Szalay Szent Pál völgyének, a hol Buda visszavételét irja le, különösen l. c. pag. 313. Fantuzzi leirása szerint plane a Dunáig kellene érnie.

ványban megbetegedett s orvoslást keresni Bécsbe kellett mennie. Innen a Budánál eredménytelenül folytatott ostrom megvizsgálására az udvar a bádeni őrgrófot (marchese) küldte a hely szinére s Alajos gróf időközben meggyógyulván, lekisérte s az ostrom állásáról informálta. Az őrgróf ott körültekintett s mindent számba véve az ostromot idő előttinek tartotta s abbanhagyandónak vélte; ennek következtében a haderő Buda alól elvonatott. De Alajos grófon megint erőt vett a láz s igy ismét kénytelen volt Bécsbe menni, a hol, a mennyire azt állapota engedte, részt vett a hadi tanácskozásban, megfordult az Arzenálban s ereje és tehetsége szerint mindenütt segített s tanácsolt.

Ezen időtájban mutatta be a catalani származásu spanyol Gonzales Antal új rendszerü ágyuját, a mely Alajos grófot több rendbeli lőkisérlet megtételére indította, melynek eredményét, Vivianihoz intézett leveleit nem számitva, négy iratban állította össze:

1. Memorie a sua Maestà per migliorare il cannone;

2. Scrittura al Duca di Lorena circa le imperfezioni dei cannoni di Sua Maestà osservate a Buda;

3. Tavola di molte osservazioni circa il cannone; és

4. Serie di disegni fatti in questa congiuntura di varie formi di cannoni, e di mortari. [1])

A hadi tanács és az ostromlók egyaránt kénytelenek voltak belátni, hogy a hadjáratban követett eddigi rendszertelenséggel nem lesznek képesek kielégitő eredményt kivívni. Budának megvétele, ha nem is volt kivihetetlen, sztratégiailag kevés előnyt nyujthatott addig, mig a mögötte fekvő pontok és környékeik a török kezén maradtak vagy általa veszélyeztethetők voltak. Azért a következő 1685-ik évre a hadjáratnak tervszerűbb folytatása és keresztülvitele határoztatott el s mindenek előtt Esztergom és Visegrád megerősítése tétetett tanácskozás tárgyává. A terv elkészítésével Alajos gróf bizatott meg, [2])

[1]) Fantuzzi, pag. 44.

[2]) »Ellenben a törökök sem boldogultak Győr és Visegrád elleni czélzataikkal; amazt árulás által remélték hatalmukba ejthetni, de a cselszövény felfedeztetett idején; emezt parancsnoka Marsigli diadalma-

s mint emlékirataiban mondja, ez alkalommal neveztetett ki ezredessé (colonello). Szerinte először is Érsek-Ujvár volt megvivandó, a honnan a Vág mellett tanyázó Caprara és a lotharingiai herczeg serege szüntelen zaklattatásnak volt kitéve s azért nagyobb cselekvényre, vagy műveletre alkalmatlanná tétetett, vagy abban meggátolható volt. Ez ugyan sok bajjal járt, mert a török vitézül védte magát, de végre sikerült; a Nyitrát homokkal megtöltött zsákokkal s mellékárkok húzásával átgázolhatóvá tették s bádeni Lajos herczeg Waldeckkel megvizsgálván a környéket, az ostrom megkezdésére alkalmasnak tartott helyen 500—1000 embert befogadni képes erődöt rendelt építtetni. A mű elkészitésével Alajos gróf bizatott meg s ez három éjen keresztül folytatott munkával elegett tett a meghagyásnak s a várbeli őrségnek csaknem szemeláttára épült közelében új ellenséges erőd. A szorongatott Érsek-Ujvár felszabadítására Ibrahim szeraszkier küldetett ki. Minthogy azonban hátterét Esztergom és Visegrád veszélyeztette, egyenesen nem közeledhetett Érsek-Ujvárhoz s azért diversiót kisérlett meg. Seregének jelentékeny részével Visegrádot zaklatta, zömével pedig a még a hadjárat elején visszavett Esztergomot vette ostrom alá.

A lotharingiai herczeg a legközelebbi teendők tervszerü megállapítása és foganatositása végett haditanácsot tartott, melybe Daumont dandárparancsnokot (Generale di Battaglia) és Alajos grófot hivta meg; elhatároztatott, hogy Caprara az ostromot Érsek-Ujvár ellen folytassa, 10,000 ember pedig segedelemre Esztergom alá huzódjék. Az eredmény nem maradt el, a szeraszkier Esztergomnál vereséget szenvedett s seregének zöme szétzüllött. De az érsek-ujvári parancsnok, noha értesült Ibrahim vereségéről, a várból nem mozdult s azért Caprara erélyesebben fogott az ostromhoz s rohamot határozott el. A következő napon, szeptember hó 19-én [1]), vir-

---

san megvédette.« Szalay, Magyarország története, V. pag. 291. az 1684—85-ki tél idejéről; forrását nem ismerem s azért idézem, mert Fantuzzi-ból vett jegyzeteimből kimaradhatott.

[1]) A »Conversations-Lexicon«-ban azt olvasom, hogy Érsek-Ujvárt augusztus 19-ikén a lotharingiai herczeg rohammal vette be. A derék herczeg azonban e dicsőséget Caprarának engedte át Szalay, Magyarok

radatkor az adott jelre megmozdultak a csapatok s a réseken keresztül a várba törtek.

Alajos gróf a gránátosok élén a balszárnyon harczolt s az ellenségben igen nagy kárt okozott. De betegsége újból Bécsbe kényszerítette menni s innen téli szállásra Sopronmegyébe küldetett. Itteni időzése alatt adta ki a bécsi nunczíusnak Bonvisi bibornoknak ajánlott tractatusát a kávéról.

A tavasz beálltával utasitást kapott, hogy a török kezén lévő Székes-Fehérvár helyzetét puhatolja ki. A császár szövetségesei és zsoldosai lehetővé tették az erélyes offensiva fölvételét. Károly, a lotharingiai herczeg, helyettes parancsnok (Luogotenente Generale) Buda, a bádeni herczeg, a haditanács elnöke (Presidente del Consiglio di Guerra), Herman, Székes-Fehérvár megvételét javaslá. A császár Buda visszavétele mellett nyilatkozott s szava döntött. Ennek folytán Alajos gróf a beszerzendők iránt tartandó értekezlet végett Bécs-Ujhelybe hivatott Rabatta gróf teljhatalmu megbizotthoz (Commissario Generale). Az ostromnál szükséges műszaki munkálatokra nézve generális-inspectorrá neveztetett ki s visszaküldetett a herczeghez. Ez Buda tervének elkészítésével bizta meg, a mely munkát Alajos gróf elvégezvén, átszolgáltatta a herczegnek. Junius havában a császári hadsereg és a szövetségesek két oszlopban közeledtek a Duna mentében Buda felé; az egyiket Caprara marsal lovasságával együtt a lotharingiai herczeg a Dunán-túl, a másodikat a bajor választófejedelem a Dunán innen vezérelte; ugyane hó 19-én mindkét sereg a kijelölt helyen egyesült. De a fővezérek nem tudtak a követendő eljárásra nézve megegyezni s az ostrom a bajor választó fejedelem nyakaskodása miatt, három czéltalan és eredménytelen diversióval, melyet a kényszerhelyzetbe jutott lotharingiai herczeg kénytelen volt megtenni, egy hónapig késett. Végre hozzáfoghattak munkájokhoz s Alajos gróf az ostrom megkezdhetése végett közelítő árkokat vonatott. Egyet az alsó-város felé, a Duna mentében csaknem egészen a város faláig vezetett. A császár sógora, a neuburgi herczeg, a német

---

Tört. V. pag. 296., hol a visszavétel napja szintén augusztus hó 19-ikére tétetik.

lovagrend nagymestere buzdította munkájában. E munkálatok közben az ellenséges táborból jött muskétás golyó jobb karját összetörte.

A törökök az ősz Abdurrhaman parancsnoksága alatt erősen tarták magokat s a császár szükségesnek tartá már-már csüggedő katonaságának bátoritására titkárát, Stratmann grófot leküldeni Budára. A további lépések megtehetése végett Alajos gróf ekkor a császári hadseregben a lotharingiai herczegé után következő első tiszti rangra léptettetett elő. A vezir ujabban megveretett, a város lángba borult, s a 145 esztendeig a török hatalom alatt állott budai vár szept. 2-án visszakerült a magyar király kezébe. [1])

»Szenvedélyes szeretetének a könyv és a kard egyaránt képezte tárgyát, — irja róla Fantuzzi, — azért értesülvén az irók könyvei és följegyzéseiből, hogy Budán keleti könyvekből valamikor hires könyvtár állíttatott föl, lelkét most a zsákmányolás veszélyének kitett eme kincsek miatt aggodalom szállotta meg.« A következő napra tehát, habár a hosszantartó ostrom alatt szenvedett sanyarúság s több sebe miatt nagy mértékben el volt gyengülve, a lotharingiai herczegtől engedélyt kért a várba való bemenetelre, melyet megkapván, a még égő üszkök közt s az utczán heverő ellenséges hullák fölött, a lángoktól mentten maradt főpiaczra sietett, a hol először is a mecsethez ért, a mely, míg a vár keresztyén uralom alatt állt, szent István királynak szentelt templom s egyúttal a város főtemploma volt. Belépve két egymásba nyiló kamrába jutott; az elsőnek közepén szétszórt kéziratoktól környezve feküdt a kevéssel azelőtt a császári katonák által fejétől megcsonkitott imám hullája. [2]) A könyvekkel megrakott kamrából, az ott időző katonákkal összeszedetvén a szétszórtakat, több kisze-

[1]) Miután nem Buda várának visszavételét, hanem Marsigli életrajzát akartam megirni, a jellemzéséhez szükséges eseményekre kellett szoritkoznom.

[2]) Igy hangzik Fantuzzi előadása s igy azon jelentés, melyet Szilády Áron l. c. közöl; az Allg. Ztg. egy munkatársa, e lap 1880. évi 74. számú mellékletében ezt irja: . . . *il Gran Parocco maomettano* nennt ihn die Relation, welche hinzufügt: die einzige Behinderung des Zugangs zu seiner (az imám) Bibliothek, gleichfalls in Unordnung, aber weniger als die Corvina, sei der auf der Schwelle liegende nackte Leichnam des

melt könyvet félretétetett s a mennyiben a szállítás nehézsége nem akadályozta s az átalános zavarban lehető volt, a maga részére elvitette. Innen egy másik mecsetbe ment, a melyben hasonlóképen busás zsákmányt talált. A magával vitt könyvek a törökök törvényeiről és vallásáról szóltak, szótani és nyelvtani tartalmúak voltak. A harmadik fölkeresett hely, a zsidók temploma, még lángba volt borulva, mikor hozzáért. A császári katonaság, azon hiszemben, hogy az ott időzött zsidó kereskedők az ostromnak hosszúra nyultát a törököknek nyújtott pénzbeli s munkával szolgáltatott segélylyel tették lehetővé, e nép ellenében majdnem minden nemü kiméletlenséget megengedett magának. Mindazonáltal ez épületből is vitt magával héber kéziratokat, — olvasom a Szilády által közölt jelentésben. Ellenben Fantuzzi azt irja, hogy a katonáktól vezettetve, a zsidó negyedbe (allogiamenti degli Ebrei) ment s a katonák az itt talált kincsek elviteleért szivesen lemondtak Alajos gróf javára a könyvekről, mint nekik haszontalan zsákmányról, a melynek értékét nem ismerték. Szerencsésen megmenekülve a tüzveszélyes helyről, fáradtan és megfogyott erővel az ágyuzás következtében erősen megsérült, de a lángoktól megkimélt királyi palotába ment. [1])

A második udvarban jobbra, élénk szinezetü, több helyen erősen megsérült vakolatfestésü (al fresco) arabeszkekkel díszített boltozatos terembe jutott, a melynek pallóját lapát, balta, csákány, s föld- és famunkálatokhoz szükséges más eszköz borította; közben szétszórva számos nyomtatvány és kézirat feküdt. [2]) Kiváncsisága, gyöngélkedése daczára, unszolta

---

Besitzers gewesen. E czikk Ricotti Hercules: »Sulla biblioteca Corvina spigolature,« czimü művének megjelenése alkalmából iratott s a Corvinára vonatkozó több érdekes földeritést tartalmaz.

[1]) A Szilády Áron közölte jelentés fordítójának rétori cziczomája itt nem felel meg Marsigli formákat alig ismerő, de egyébiránt józan érthető irályának.

[2]) E termet, irja a »Századok« XIV. pag. 355. XVI. és XVII. századbeli utazók leirták s megnevezi Gerlachot. Die von Marsigli gemachte Schilderung des Gemachs in welchem die Bücher lagen, deutet darauf hin dass es der ursprüngliche, in König Matthias' Zeit von Naldo Naldi beschriebene Bibliothekraum war. Az »Allg. Ztg.« l. c. Naldo Naldit, és másokat emlit. Kaprinay István Hung. Dipl. I. pag. 92. nota q.

reá, hogy a helyiségben szétnézzen, s szeme csakhamar tiz, mintegy ötödfélláb hosszú, másfélláb magas s még egyszer ily széles, cserzetlen borjubőrrel födött ládán akadt meg. A tartalmukat kézrekeríteni akaró fosztogatók ütései rútúl megviselték; mert a ládák súlya ingerelhette őket, annál is inkább, minthogy szembeötlően gondosan voltak leszögezve s nyilván megmentés végett göngyölgették be. »Mikép bánt el a könyvekkel a tudatlan nép, mely semmi mással nem, hanem csak azzal törődik, a mi azonnal pénzzé tehető értékkel bir, — mondja a Ricotti által közzétett s a »Századok«-ban fordításban megjelent jelentés, [1]) azt mindenki képzelheti. Azon reményben, hogy majd legalább a láda fenekén találnak valamit, mindent feltúrtak, a könyveket szétrongyolták, részben fojtásúl használták s a padlón széthányva ott hagyták. Elszomorodva ily látványon, elhatározám a szomszéd, hasonlóképen boltozott helyiségeket megtekinteni, mert nem képzelhettem, hogy az, a mi szemeim előtt feküdt, képviselhetné az egykor oly hires könyvtár maradványát. De ámbátor gondosan átvizsgáltam a palota minden helyiségét, könyv nyomára sehol sem akadtam, úgy, hogy végre is azon meggyőződésre kellett jutnom, hogy az, a mit találtam, a könyvtár gyűjteményének az ostrom megkezdésekor volt állománya, a mikor a köteteket a tűz által eshető sérülésektől való megvédése végett, elpakolták, vagy azért, mert a boltozott helyiségben nagyobb biztosságban vélték lenni, vagy azért, mert mint azt nekem mondták, ez volt a régi könyvtár terme s a könyveket a helyiség egyéb részeinek kényelmesebb használata végett rakták a ládákba. Föltevésemet igazolta az udvar meghagyása folytán tett nyomozás, a mely alkalommal a sérülteken kivül még más könyvekre is akadtak. [2]) A könyvek közt, mint előadja, semmiféle görög szövegű kéziratot, még csak törödéket sem talált, s két

[1]) Közli részben dr. Ábel Jenő megjegyzéseivel a »Magyar Könyvszemle« is, ötödik évfolyamában (1880.) pag. 170 sqq. s az ez időtájt megjelent fővárosi két képes lap, a »Vasárnapi Ujság« és a »Magyarország és a Nagyvilág«. Teljesen azonban Ricotti sem.

[2]) Ez utolsó mondatot egyetlen egy magyar iró sem tartotta közlendőnek. Szalay l. c. pag. 333. sq. az egész ügyről csak sommásan ir; Szalay e helyére Pauler Gyula ur figyelmeztetett.

órai ott időzés után, inkább emlékül, mint egyéb okból néhány latin kéziratot vitt magával.[1]) »Azt hiszem — folytatja a Ricotti-féle jelentés, — az épen maradt s szétszaggatott könyvek száma alig tett ki 800-at, a melyből a császártól Rabatta gróf, teljhatalmu biztoshoz intézett parancs folytán alig 300 tarthathatott érdemesnek arra, hogy Bécsbe küldessék, leszámitva azt a néhány példányt, melyet magammal vittem.[2]) . . . Többször felszólítottam Petelio (?) császári könyvtárnokot arra, hogy az említett könyvek lajstromát tegye közzé, nem értékök miatt, hanem azért, hogy tudósok köztársasága kivánságának elég tétessék s ő ezt megigérte, de ez igéret úgy járt, mint sok más, melynek teljesítése előtt meghalt.«[3]) Egyébiránt a

---

[1]) Im weiteren Verlauf dieser Relation, — irja az Allg. Ztg. munkatársa, — welche was bei einem gelehrten Manne wie Marsigli nahezu unbegreiflich, dem Styl wie der Rechtschreibung nach wahrhaft barbarisch ist, erzählt der Verfasser: er habe vergeblich nach einer griechischen Handschrift, wäre es auch nur ein Fragment, gesucht und nach zweistündigem verweilen, mehr zum Andenken, als aus anderem Grund ein paar lateinische und einiges Gedruckte mitgenommen. A Szilády-féle jelentés, melynek végén (pag. 136. sq.) öt oly codex említtetik Marsigli gyűjteményéből, mely a Corvinából való lehet, azt irja: Eamque per occasionem paucos quosdam codices latinos in catalogo itidem indicatos sine delectu, nec enim fieri poterat, ad meum usum secrevi, — és Fantuzzi pag. 55. Frattanto il Marsigli si aproffito d'alcuni manoscritti come gli vennero alle mani, consegnando il rimanente al Ministro, — semmit sem tud nyomtatványról.

[2]) Codicum porro ibidem repertorum numerus non attenta eorum qualitate res parvi momenti mihi tunc praesenti visa est et qualis in ipso examine censuque voluminum a Bibliothecario Caesareo Viennae postea habito re ipsa apparuit. A Szilády Áron közölte jelentés. Er (Mátyás király) hatte eine fürtreffliche Bibliothek, welche aber nach der Schlacht bey Mohatsch zerstreuet, und wenig übrig gelassen worden, deren Reliquien zu Ofen, wiewol sie sonst niemand leichtlich gezeiget wurden, dennoch der Kayserl. Bottschafft A. 1666. zu sehen vergönnet, und darinnen ohngefähr 4000 Stück Bücher, die schon theils von Motten und Würmern gefressen sind, gefunden worden. A Dunáról írt 1688-ban névtelenül megjelent (tehát csakugyan egykorú) mű, melyet Findura Imre úr szivességéből használhattam, pag. 45. Lambeck (1666) jelentését nem ismerem.

[3]) Közvetett forrásokra lévén utalva, jóhiszeműleg használtam föl, a rendelkezésemre álló anyagot, a hol megbizhatóságát kétségbe vonnom nem volt okom.

könyvtárt fejedelmi zsákmánynak tartván, Rabatta grófot értesítette a kellő intézkedések megtétele végett a leletről.[1]) Ő maga a vár visszavétele után ismét kénytelen volt orvosi segedelem igénybe vételéért Bécsbe menni; hihetőleg ekkor, az élénk emlékezés behatása alatt irta meg művét a Corvináról is.[2]) A rohamosan haladó Alajos gróf feje fölött tornyosúlni kezdtek a féltékenység által összefujt fellegek s a bádeni herczeg, Lajos, Rabatta gróf elleni gyülöletből, ennek kedves emberét, Alajos grófot, a ki iránt, mivel Buda ostromlásánál terve ellen mert szólni, még régi neheztelést is érzett, a császárnál hütlenséggel gyanusította. A császár sógora azonban, a lotharingiai herczeg, a vádlottat védelme alá vette, a panaszt alaptalannak bizonyította s ennek folytán a császár a vádat elvetette. Mi szolgáltathatott e gyanusításra okot, azt kideri-

[1]) A Corviná-ra vonatkozó jegyzeteket tartalmaz Kaprinay István Hung. dipl. etc. I. pag. 92. nota q.; Szilády Áron az említett jelentésben (a könyvtár szétzüllésére vonatkozó adatokkal); az »Allgemeine Zeitung« munkatársa, e lapnak már említett és 1877. évi 167-ik számában, az »Archivio storico italiano« IV. sorozata IV. kötetében (1879); végül: Ricotti. Az ország rendei és Corvin János közt Budán 1490-ben létesült, Ulászló király által Farkashidán megerősített egyezmény egyik pontja igy szól: Similiter etiam Bibliothecam pro regni decore extructam, libris exhauriri (Corvinus) non paciatur. Scilicet vniuersos libros ibidem relinqui faciat, liceat tamen eidem cum Consilio et Reuisione prelatorum et Baronum aliquos pro suo usu de illis recipere et de bibliotheca extrahere. A kis negyedrétü könyv alakjában kiállított okirat pergamenre van irva s 6 lapból áll, melyből 2 takaró; vörös selyemzsinegen függő pecsétjéből csak a fele rész van meg. Őriztetik az országos levéltárban, Budapesten N. R. A. fasc. 1526 Nr. 45 alatt; (most új száma lesz) ugyanott az aradi káptalan átiratában is meg van. Közölte, mint Nagy Imre úr szivességéből tudom, Kovachich, a Supplementa vest. Comit. 2. köt. és Pray az Epistolae procerumban, lelhely megnevezése nélkül.

[2]) Iratai közt: Capsula 3. signata 85. E. Fantuzzi pag. 55. n. 21. Nem lévén alkalmam a Ricotti-féle jelentést e művel összehasonlítanom, figyelmeztetni bátorkodom a Corvinával foglalkozó iróinkat, hogy Marsiglitől eredő megbizható adatnak csak azt tekintsék, a mi sajátkezű olasz, vagy német nyelven irt fogalmazványán alapúl. Ezekre támaszkodott Fantuzzi, azért követtem első sorban őt. Latin és franczia nyelven megjelent műveinek fordítói több helyen meg nem engedhető szabadsággal jártak el. A Ricotti jelentése csak töredék s igy valószinűen nem azonos a Fantuzzi által említett művel.

tenem nem sikerült; Alajos gróf ellenséggel és szövetségessel egyaránt barátkozott, ha valamit tanulhatott tőle s ha mindjárt legkevesebbé sem volt az, a mit haszonleső, vagy kapzsinak nevezünk, a tudomány terén a modern szociálisták elvét vallotta: je prend mon bien où je le trouve! Rokonai ellenzése daczára, fiatal, alig 21 éves korában Konstantinápolyba ment hogy a törökök hadakozási módjával megismerkedjék s meggyőződjék róla, ha valóban oly győzhetetlenek-e, mint állítják, vagy sem? s alig tért vissza, szerzett ismereteit értékesítve, a pápánál, a császárnál a török ellen hadjáratot prédikált. Lehet, hogy a vádra a megtartott és Bolognába küldött könyvek szolgáltattak alapot, annyi bizonyos, hogy a Corvina, példányai számára való tekintet nélkül, jure postliminii a magyar királyt s illetőleg Magyarországot illette s illeti, akár rongyosak voltak a kötetek, akár épek. De oly időben, midőn az ország nádorának a király elé terjesztett véleményeiben a herczegi czím és rangnak jeremiádák által való megszerzése, a bécsi, nickolsburgi és linczi békekötésben foglalt, törvénybe czikkelyezett pontok daczára eretnek-üldözés képezte főgondját s az udvar szeme előtt könyvtárának olcsó és könnyü szerrel eszközölhető gyarapítása lebegett, senki sem várhat egy e tekintetben kevéssé scrupulózus idegentől kevesebbet, mint azt, hogy inkább emlékül, mint egyéb okból, néhány példányt vigyen magával. Mi lett volna a fejedelmi zsákmányból — Alajos grófnak Fantuzzinál tulajdonított kifejezés — ha a példát a többiek is utánozzák? A Corvina kötetei Magyarországot illetik mindenha s a kik, kivüle birnak belőle, azt akármikép szerezték, sem jóhiszemüleg, sem jogszerüen nem birják, mert ius spolii tárgyának még a legsötétebb századokban is csak ellenség tulajdonát tekintették.

A Magyarországnak a török hatalom alól való felszabadítása végett megindított hadjárat, szerencsés kimenetelü eredményei folytán, a következő 1687-ik évben, a mint az lehetővé vált, folytattatott. A lotharingiai herczeg Eszéket akarván megvívni, seregével Siklósnak vette utját. A Dráván és mocsárain való átkelés lehetővé tétele végett Alajos gróf híd épitésére utasittatott, melyet sánczczal erősített meg. Itt elébök jött a nagyvezir, Szolimán Aindzsi, a kivel meg kellett

ütközniök; azután a várat vették ostrom alá, de eredménytelenül, mert a törökök állásukat sánczokkal erősítették meg s azok mögül védték magokat; oly védelmi mód, mondja Alajos gróf emlékirataiban, melyet a császáriaktól tanultak el s eddigelé nem használtak. [1]) A lotharingiai herczeg látván, hogy itt nem boldogulhat, seregével Mohács felé vonult, Alajos grófot pedig Siklósra küldte. De a török nyomban utána ment, üldözőbe vette a császári sereget s a herczeg Alajos grófért hirnököt menesztve, ezt visszahivatta és segedelmével megverte a törököt. E győzelem, mely miatt a nagyvezír életét s a szultán trónját veszíté, lehetővé tette Szlavonia és Erdély visszavételének eszméjét s a herczeg a maga részére Erdélyt választva, Szlavoniába Dünewald grófot küldé. Ez elfoglalta a törököktől kifosztott Pozsegát, hatalmába ejté Valkót, Karlóczát, Oraviczát, bevonult a védtelenül maradt Eszékbe s a törököket a Száván túlra szorította. A herczeg pedig Erdélynek tartott.

Jóllehet az erdélyi fejedelemnek, Apaffynak, már meg volt kötve titkos szerződése Bécscsel, Kolozsvár az Erdélybe betört herczeg előtt nem nyitotta meg kapuit s igy Caprara bizatott meg megvételével. A vár parancsnoka a komoly készülődés láttára, az ostrom megkezdése előtt alkudozásba lépett s a várat föladta. Apaffy pedig kénytelen volt a lotharingiai herczeggel egyezkedni, a mi megtörténvén, a hadsereg télre elszállásoltatott.

Mások is tanusítottak élénk mozgékonyságot. A lotharingiai herczegtől elvált bajor választó fejedelem Eger vár ostromát vette czélba s annak keresztülvitelével a felső-magyarországi parancsnokot, gróf Caraffa alezredesét, Doria őrgrófot bizta meg. A lotharingiai herczeg Alajos grófot Caraffához Eperjesre s egyúttal az ostrom megtekintése végett Doriához Egerbe küldte. Az ostromló őrgróf, nem állván rendelkezésére elegendő erő, épen a vár megadása iránti alkudozásban állott az egri basával, midőn Alajos gróf a Caraffa által küldött segélylyel és a basához alkudozás végett küldött követséggel, melynek ő is tagja volt, Egerbe megérkezett. A

[1]) Hasonló értelemben nyilatkozik Szalay l. c. p. 360.

basa a követség tagjait elzáratta s csupán Alajos gróffal értekezett. Késznek nyilatkozott a várat föladni, ha szabadon engedik elvonulni. Föltétele elfogadtatott s Alajos gróf az örömhirt Bécsbe vivő Houchit ezredessel Pozsonyba ment, a hol József főherczegnek magyar királylyá leendő koronáztatása végett az udvar épen együtt volt.

Nem tudom volt-e erre engedélye, vagy sem? mint megbizatását teljesítő katonának mindenesetre vissza kellett volna mennie megbizó főnökéhez, a lotharingiai herczeghez; tán ez is egyike azon sok helyen szembetünő, de tudós életirója által figyelembe nem vett velleitásoknak, melyek ellenségeinél az irigységet szitották. Mert nem oszthatom azon felfogást, mely nagy embereknél egyre kivételeket engedélyez s a valódi nagyság lényeges jellemvonásának a kötelességeknek hü és pontos teljesítését tartom s a ki a hagyományos szokásokat lerázza magáról ujak teremtése nélkül, melyek amazokat pótolnák, többet árt, mint használ.

A decz. 9-én megtartott koronázás egyéb iránt egyike a legfényesebbeknek s ennél nagyobbszerü ünnepet Alajos gróf szép és előkelőben gazdag hazájában is alig láthatott.[1])

1688-ban a császár által XI. Incze pápához küldetett követül, hogy a császári hadseregek előmeneteléről s Eger és környékének visszavételéről a szövetségesnek hirt vigyen; az ügy iránt érdeklődő pápánál három órai audienczián volt; emlékiratai szerint ekkor ismerkedett meg Azzolini, Casannata, Ghigi és Pio bibornokkal. A pápa unokaöcscse, Odescalchi Livius, vendégszeretően házába fogadta, ajándékokkal és mindennemü szivességgel halmozta el. Alajos gróf, mint egykor Buda, úgy most Nándor-Fejérvár visszavétele tárgyában tett előterjesztést, kimutatta ennek lehetőségét s kiemelte

---

[1]) Teljesen le van irva e királykoronázó ünnep a Dunáról irt, már említett, roppant hosszú czimü munkában, pag. 54 sqq. Czímének kezdete: Das ehemals gedrückte, vom Türken berückte, nun treflich erquickte Königreich Hungarn, samt dessen Ströme-Fürsten, der Weltberühmten Donau ausführlich vorgestellet stb. Frankfurt und Leipzig, in Verlegung Christoff Riegels An. 1688. Tizenkettedrét; előszó, 1038. lap. Register. Használta Katanchich, a régiebbek, Vácz város története irója az újabbak közül.

a keresztyénségre nézve az azzal járó előnyöket. Rábeszélésének sikerült a pápát e czélra fordítandó 100,000 scudi felajánlására birni, a mely eredménynyel küldője, a császár, midőn Bécsbe visszatért, meg volt elégedve. A »gran Priorato di Castiglia della Sacra Religione di Malta« betöltése ügyében, melynél a lotharingiai herczeg, Fürstembergh bibornok s Kelemen bajor herczeg voltak érdekelve, ujolag Rómába küldetett. A franczia követ ellenében, a ki Fürstemberghet vette pártfogása alá s annak kineveztetése érdekében emelt szót, a függő kérdést a bajor herczeg előnyére döntette el. Ez alkalommal ujonan szóba hozta Nándor-Fejérvár visszavételét. A katonaság létszámának emelése végett a pármai herczeg és a neuburgi herczegnő, a császárné testvére, a hadjáratban való részvételre különösen kérettek föl. A Nándor-Fehérvárnak indított hadsereg főparancsnokává a bajor herczeg neveztetett ki, minthogy a lotharingiai herczeg betegsége miatt kénytelen volt Bécsbe menni. Alajos gróf Rómából visszatérvén, Bécsből Nándor-Fejérvár alá küldetett s Pétervárad és Ujlak közt megtalálta a betegen fekvő lotharingiai herczeget. Ennélfogva ő és Caraffa lőn a főintéző. Az ostrom megállapítása s helybenhagyása végett ujolag Bécsbe ment, a hol háromféle, a császár tetszését megnyerő tervet mutatott be.

Rómában volt tartózkodása alatt Odescalchi Livius, a ki mint említve volt, Alajos gróffal szorosabb baráti viszonyba lépett, rábeszélte őt, hogy iparkodjék az ő (Odescalchi) részére, Magyarországban valami uradalmat és díszesebb czímet szerezni. Alajos gróf erre legalkalmasabbnak tartotta a szerémi grófságot Slavoniában, a mely a Duna, Dráva és Száva közé eső kies vidékkel bír s a magyar királyi családok több tagjának volt birtoka.[1]) Odescalchi e választást helyesnek tartá s megbizást adott Alajos grófnak, hogy e tárgyban Kollonits bibornoknál és Eder jezsuita páternél járjon közben.

Gróf Kinski és Stratman a Száván túl eső területeken nem ismervén ki magát, 1689-ben a műveleteiknél megtartandó határvonalak iránt értekeztek vele. Alajos gróf terve szerint egyelőre a Morava vize és a Balkán hegysége volt

[1]) Igy adja elő, hihetőleg az emlékiratok alapján Fantuzzi.

határvonalnak tekintendő. E tanács adásában 1680-ban tett úti tapasztalatai s földrajzi jegyzetei nagy előnyére váltak. E közben a részben Fürstembergh mellőzése, részben az orleansi vagyonbeli igények miatt magokat sértve érző francziák, csapataikat a Rajna felé indították. Eléjök a lotharingiai herczeg küldetett, a dunai alvidéken pedig bádeni Lajos herczeg, Hermann őrgróf unokaöcscse, maradt marsal. Alajos gróf, ámbár a bádeni herczeg főparancsnoksága alatt nem akart szolgálni, maradásra utasíttatott s a herczeg parancsára a Moraván át hidat vert és megerősíté Szendrőt. »Magam láttam — irja Fantuzzi — bádeni Lajos herczegnek oly levelét, melyben beismeri, hogy Szendrőnek Marsigli által végrehajtott megerősítése tette lehetővé hadiműveleteinek keresztülvitelét s egy másikat, melyben Marsiglit a Moraván és Dunán átvezető hajóhíd építésére utasítja.« Ezek után a herczeg a Balkán hegységen akart támpontot nyerni; megbizta tehát Alajos grófot, hogy Jagodna vidékét a Morava-mentén járja be, a mit az rögtön készített lélekvesztőkön meg is tett. De a sereg Passzarovicznál tovább nem nyomulhatott s az Arap basa vezérlete alatt közeledő ellenséges csapat s a seregben lábrakapott fegyelmetlenség a visszavonulást elkerülhetetlenné tette. A basa az Orsova közelében tanyázó Tökölyi grófot felszólítá, hogy induljon Passzarovicz felé s maga 15,000 tatárt küldött a császáriak ellen. A kelepczébe került herczeg, a ki saját szemeivel volt kénytelen nézni, mint használja az általa készíttetett hídat az ellenség, sem előre, sem hátra nem birván mozdulni, Alajos grófot magához hivatja, feltárja előtte aggasztó helyzetét. Ez odább uj hidat veret s a seregnek a Szendrő felé való visszavonulást lehetővé teszi; felfogadott ráczok nagy díj igérése mellett vállalkoztak vezetőknek s Alajos gróf segedelmökkel talált alkalmas szorost és magaslatot, melyekből a hidat és azon való átkelést, sőt magát a győzelmet biztosithatá. Értesítette erről a herczeget, a ki Piccolominivel együtt visszament a hídon s a tatárokat szétverte. A török parancsnok azonban a szorossal szemközt foglalt álláspontján megmaradt. A haditanács tehát a gyalogság után küldé a lovasságot; szemben velök a török lovasság és a janicsárok állottak; az előre nyomuló török sereg ekkép visszaszoritta-

tott s futva sánczai közé menekült. A nem várt győzelem dicsősége Alajos grófot illette s a herczeg ily értelemben értesíté a császárt.

Elhatároztatott, hogy a sereg Nissa-ig nyomuljon előre, hol a török sereg roncsai erős sánczok közé vonultak vissza. Elfogott töröktől megtudta Alajos gróf, hogy az erőd völgyön át megközelíthető; ennélfogva a hely kikémlelése végett 200 magyarral és 50 dragonyossal kiküldetett. Apró csatározások után azon hírrel érkezett vissza, hogy az erőd két oldalról is megközelíthető. A völgytől jobbra Veterani, balra Piccolomini foglalt állást, Alajos gróf ezzel együtt az ellenség táborába tört, azután elzárta a hidat s a bádeni herczeg 15,000 emberrel 60,000 török ellenében győzelmet vitt ki s gazdag zsákmányt ejtett.

Lajos herczeg megerősítteté Nissát s Oláhország elfoglalásáról gondolkozott, a hol télen át élelmet találhatott s azért Viddin felé indult. A várat néhány ezer törökkel Sarri Oscin basa védte; az ostrom csak két támadó sánez emelése után volt komolyan és sikerrel megkezdhető, mert a tér ágyúk szállítására és felállítására nem volt alkalmas. A csekély lőtávollal biró ágyúk miatt nagyobb eredményt nem remélhettek elérni s az ostrommal már fel akartak hagyni, midőn a vár megadta magát. Az alkudozást a törökül tudó Alajos gróf folytatta és közvetítette s az aláirt kapitulácziót a basával s a vár kulcsaival együtt ő vitte a herczeg elé.

Alajos gróf ezek után megbizatott, hogy Viddin várát és a közelében levő erődöket javíttassa meg, a győzedelmes sereg pedig Fetislan felé ment. [1])

Testvére a bolognai archidiaconus, a kivel, mint említém, mindvégig élénk levelezésben állott, nem szünt meg őt a tudományokban való előmenetelre buzdítani. Alajos gróf főleg ennek muzeumát iparkodott gazdagítani. Marsigli Antal Bódog, a kit XI. Kelemen pápa perugiai püspökké nevezett ki, midőn 61 éves korában meghalt, jogtudor, tanár, székes-

[1]) A mappán és könyveimben nem találom; erről szólva, irja: Recens nomen huius loci in parte Mysiae modo Serviae, est Fetislam, ob Castrum, quod prope adest, a Turcis erectum, eoque nomine nuncupatum, quod idem sonat, ac fides magna. Szalaynál: Vetiszlam.

egyházi archidiaconus, a bolognai egyetem titkára, zsinatilag kirendelt vizsgáló állását egymás után, vagy egyúttal tölté be, s az egyháztörténettel és a természethistoriával mint mükedvelő foglalkozott; lakásán természetrajzi akadémiát is rendezett be, s »de ovis cochlearum ad Marcellum Malpighium Augustae Vindel. 1684.« czím alatt értekezést adott sajtó alá, a mely Malpighi kiadványai közt található fel s melyet a velenczei újság dicsérettel említett meg. A két testvért tehát tudományos érdek is kötötte egybe.

Mikor Alajos gróf először fordult meg Magyarországon, figyelmét mindenekelőtt a Duna vonta magára s a törökök ellen folytatott hadjárat alatt mindinkább és inkább erősbödött meg benne azon elhatározása, hogy az ezen folyamról tervezett nagy, neki a nagy világon mindenütt becsületére váló művét befejezze. Ezen időből való művei:

1. Observationes Astronomicae in castris factae cum selenographia Lunae. [1])

2. Miscellanea rerum Naturalium. (A Duna hydrografiája.).

3. A dunai halakról irt mű, a halaknak török és szerb neveivel. [2])

4. A dunai halak anatomiájáról vett rajzai. [3])

Fetislani téli táborozása alatt a szerbiai, (illyriai, pannoniai, mysiai) római régiségeket, épitészeti emlékeket puhatolta ki s észszerű kutatást folytatva, ráakadt Traján császár dunai hidjának nyomaira. A különben józan és szavahihető Dio Cassiust követve, e hidra soha ráakadni nem lehetett volna. A görögül iró római oda helyezé, a hol az ár legerősebb; az olasz mérnök ott találta meg, a hol a víz lassúbb folyása híd épitésére, a part pedig a sereg átkelésére legalkalmatosabbnak látszott; a nagyot mondásban akkora csáberő látszik rejleni, hogy a legerősebb egyéneket is fogva tartja, igy adott Dio

---

[1]) Kéziratai közt: Vol. Mss. Capsula signata 100.

[2]) Kéziratai közt: Codex 54. cart. 363. A Dunáról irt művében rendesen előfordúl a latin és német elnevezés, a magyar, szerb és török kivételesen.

[3]) Vol. 54. Cart. 382. A signaturákat úgy adom, mint azokat Fantuzzinál találom.

Cassius hitelt a mendemondának; ráakadt Constantinus császár hídjának nyomaira is, melynek hirét csak érmek tartották fönn.

De a fennebb említett négy mű nem merité ki Alajos gróf munkaerejét; lefordította és jegyzetekkel látta el a szerb királyok és despotákról szerb nyelven irt művet [1]) s összeállitá a Duna mellett talált római régiségek, kövek, föliratok s egyéb emlékek gyűjteményét s — although the last not least — elkészité a feltalált Traján-hídra vonatkozó rajzait és jegyzeteit. A Dunáról irt művének második kötete, mely e tárgyakkal foglalkozik, a római régiségek búvárainak, a szó teljes értelmében aranybánya. [2])

Nem mentten egészen romantikus hajlamoktól, az Oláhországba vezető hidat, a bádeni herczeg parancsára, ugyanazon a helyen akarta hajókra építtetni, a hol kevés hiján másfél ezer évvel az előtt, a dákok ellen induló Traján császár állandó hídja emelkedett. De az e tájon dühöngő szélvész lehetetlenné tette e terv megvalósítását s Alajos gróf feljebb Cernesnél, a közbeneső szigetet használva, két részben állította föl a hidat.

Az elhagyott tartományban az Aluta mellett Brankovan fejedelem palotájában lakott. A fejedelem 200 lovassal az imént elhalt vajda drágaságainak elfoglalására Beszterczére küldte; az inkább kalandornak való föladatot, Alajos gróf bravourral oldotta meg s a kézre került kincseket illetékes helyre szolgáltatta át.

Lajos bádeni herczeg a szász herczegnővel kötendő házassága miatt, a főparancsnokságot Heisler (Fantuzzinál Aislernek van irva) tábornoknak adta át s a téli szállást elhagyta; Alajos gróf elkisérte Brassóig, a honnan a herczeg által az Orsován alul fekvő vidék kikémlelésére küldetett. A herczeg 1690-ben Fetislanból a téli táborozás leteltével Nándor-Fehérvár ellen új támadást kivánt intézni s Alajos gróf több mérnök segedelmével elkészítvén a tervet, az az udvarnak terjesztetett elő, a mely azt jóváhagyta. Tartózkodási ideje alatt

---

[1]) Kéziratai közt: Vol. 54. Cart. 725.

[2]) U. o.

különös figyelmet fordított a Duna mentén található számos római régiségre s az Al-Duna és környéke faunájára. Február végén Veterani Nisszába küldte, hogy a Strasser generális alatt állott s a tatároktól szétvert öt ezred maradékát szedje össze.

A lotharingiai herczeg, Károly, Lincz mellett Weltzben meghalván, a törökök elleni hadjáratban főparancsnokká Lajos bádeni herczeg neveztetett ki. Ez megtudván, hogy Tököly Erdélybe, a nagyvezir pedig Magyarországba szándékozik betörni, az összes hadi erőt az Al-Dunánál, különösen Nándor-Fehérvárnál vélte összpontosítandónak; ide lett volna hivandó a Nisszát elfoglalva tartó Veterani is. Jóllehet Alajos gróf Nissza föladását s illetőleg elhagyását nem tartá megengedhetőnek, a herczeg tervének jóváhagyását kieszközölni mégis őt küldé Bécsbe; nézetétől azonban itt sem tudott eltérni s Nissza megtartása mellett emelt szót s a hadi tanács ugyanezen vélemény értelmében nyilatkozott. E föllépés nem maradhatott benyomás nélkül s a bádeni őrgróf Hermann és unokaöcscse Lajos herczeg ellenségeivé lettek, a mi mindazonáltal sokáig rejtve maradt.

A francziák e közben a Rajna mellett folytatták a háborút s így a kétfelé osztott császári sereggel győzelmet sem itt, sem ott remélni nem lehetett. Tekintettel tehát e körülményre, de nagyobbára saját nemzeteik érdekét védve, az angol és a németalföldi követ a törökkel békét kötni javasolt, melytől, veszteségeit érezve, a porta nem látszott idegenkedni.

E végből Alajos gróf előbb Kinszky grófhoz és Stratmannhoz küldetett, hogy velök Magyarország ügye s helyzete iránt tisztába jőjjön s Horvátországra nézve előterjesztést tehessen. A hely szinén kiegészítve jegyzeteit, Bécsbe ment s a béke tárgyában oly tervet terjesztett elő, mely a császárra nézve előnyös s a törökre nem volt szégyenletes. Veterani kérelmére azonban az előre nyomuló ellenség miatt Nisszába küldetett, akkor, midőn Kersulnál átkelvén a Dunán, azt Palankánál áthidalta; a római híd pedig épen munkába volt véve. A bádeni herczeg átkelt a Száván s Nissza felé tartott, melyből Veterani, Starhemberg Guidóra bízva a parancsnokságot, megfutott s Jakodna mellett tábort ütött. Nagy bajra Heissler

erdélyi parancsnok s többek elfogatásának híre jött a táborba. A bádeni herczeg tehát elhagyta Nisszát s Szendrőnél a csapatoknak Erdélybe szállíthatása végett, hidat verni rendelt. A híd elkészült, a sereg átkelt s a későbbi temesi bánságon át a Carasou hosszában Karansebesre ért. A sereg hátramaradt része, a teherkocsik, élelem stb. átszállítása végett a herczeg Alajos grófot 500 huszárral a Dunához küldte. Az itt rendelkezésére állott katonai erővel megszállta Carlo szigetét (Ó-Orsovánál), hogy, mint az udvarnál bemutatott tervében előterjeszté, a török dunai hajóhad működése Nándor-Fehérvárnál meggátolható legyen. Elvégezvén ezen föladatát, Lajos herczeghez ment Szebenbe, a ki elől a benyomult Thökölyi Udvarhelyig hátrált. Ennek a Törökországgal való közlekedést lehetetlenné tenni a herczeg Alajos grófhoz fordúl, a ki talál két oly szorost, melynek megszállása esetén a visszavonulás útja elvágható; de a túlnyomó erő elől a császáriak kénytelenek voltak visszavonulni s a terv keresztülvitetlenül maradt. Viszont Nándor-Fejérvártt a lőpor meggyulván, a várat részben légbe röpítette. Lajos herczeg e hír vételével ujra tanácskozást tartat, Alajos gróf tanácsára lerontatja Brassót s őrségét Fogarasba rendeli. A terv végrehajtásával Alajos gróf bizatott meg, a ki e végből ötszáz huszárral Brassóba indult. Innen az Olthoz ment, melyet áthidalván, alkalmas magaslatot keresett és talált, melyről az ellenség táborát áttekinthették s így Lajos herczeg Tökölyi grófot Erdélyből kiszorította. [1])

E győzelem után 200 dragonyossal a Moldva- és Oláhországba vezető szorosok kipuhatolására küldetett ki. Tudományos miveltségének megfelelően ugyanezen alkalommal a szittya néptörzstől lakott Székelyföldön tanulmányozta és megfigyelte e nép nyelvét s kutatásai közben oly fát vagy fatáblát talált, a mely ezen föld első keresztyéneinek a változó napokra eső ünnepeinek naptárát tartalmazta. [2]) Az általa megszállandók gyanánt kijelölt szorosok egyikén Veterani, másikán maga Lajos herczeg űzhette vissza az ellenséget.

---

[1]) Fantuzzi Marsigli emlékiratain kivül Contarini és Garzoni műveit használta. A már említett oknál fogva itt is őt követem.

[2]) Kéziratai közt: Mss. Codex 54. Cart. 669.

A tél beálltával a béke megkötése ügyében tartandó tanácskozásokban való részvétel végett Bécsbe hivatott. A zsákmányúl ejtett különféle tárgyakat 1691. augusztus hó 7-én Bolognába küldte testvéréhez; mint vallásának buzgó híve, nem feledkezett meg szent Katalinról sem; oltárának felékesítésére több megölt ellenségről leszedett zsákmánytárgyat szentelt. [1])

Anglia követéül Vilmos király ez évben Huxley Vilmost küldé Konstantinápolyba, azon utasítással, hogy Bécsen keresztül vegye utját s a béke mellett emelve szót, annak megkötésénél segédkezzék; hogy az igéretekben tájékozva legyen, melléje adták Alajos grófot, a ki a gyanú elhárítása végett a császár szolgálatából forma szerint kilépett s a követségbe tagúl vétetett föl. Aprilis hó 25-én elindultak Bécsből s május 28-án már Drinápolyhoz értek. De a nagyvezir Küprili Musztafa legkevesebbé sem mutatkozott engedékenynek s Alajos gróf az alkudozások megkezdése előtt ujabbi utasításért Bécsbe ment. E hosszú utat az akkori hiányos közlekedés miatt lóháton kellett megtennie. Bécsben előadta a török haderő és helyzet mibenlétét, azt, a mit látott, hallott s tapasztalt, minek következtében az udvar bádeni Lajos herczeget a békének belátása szerint leendő megkötésére utasította. Lemenet ő vitte a megbizást a herczeghez s a hollandiai angol követhez s a portával, melynek a nagyvezir volt megbizottja, megkezdé az előleges pontozatok (preliminari) megállapítását. A herczeg Valkóvárnál, a nagyvezír Nándor-Fehérvárnál táborozott s a közvetítő Alajos gróf három napon keresztül jött-ment a két tábor közt. A franczia tolmács, a ki a nagyvezírnél szolgálatát felajánlá, mindenképen azon volt, hogy az alkudozásoknál alkalmaztassék, de Alajos grófnak törökül adott felelete következtében mellőztetett. »Az ottomán portával — mondá — vagy Franczíaországgal kell alkudoznom? Az én uram, Anglia királya,

[1]) A katholikus egyház több Katalint emelt a szentek sorába; az alexandriai Katalin ünnepe november 25-ikre esik; a sienaié április 30-kára; a bolognaiét nem találom; utóbbit 1712-ben XI. Kelemen pápa kanonizálta, de lehet, hogy Bolognában már azelőtt is szentnek tisztelték. Meghalt 1463. márczius 9-én s kijelentéseket (Revelationes Catharinae Bononiensi factae) tulajdonítanak neki.

ezen ügyet az ozmánokkal kivánta rendezni s más utasítással látott volna el, ha a francziákkal volt volna dolga.« Júniusban III. Szolimán szultán (1687—1691) meghalt s utódja II. Achmet (1691—1694), az előbbeninek harmadik testvére, ült, a trónra; ez alatt megint a nagy vezír kerekedett fölül s lett mindennek főintézője. Ez előterjesztéseivel Konstantinápolyba küldte s Alajos gróf a béke megkötése végett a portánál tett kisérleteket. De Konstantinápolyban a békéről semmit sem akartak tudni; végre azonban Trumbal régibb angol követ és Coliers Jakab németalföldi követ közreműködésével sikerült a portát engedékenységre bírni s az alkudozást Drinápolyban folytatva, az előzményes pontokat nagy nehezen megállapították. Nagyobb hajlandóság mutatkozott a töröknél a békére a nagyvezírnek Zalánkemennél (1691. aug. hó 19-én) szenvedett érzékeny veresége és halála után, bár a császári táborból ott esett el Susa, Holstein, Ahremberg és Sdríno gróf, hirneves család utolsó sarjadéka. [1]) Alajos gróf az ütközetről Szófiánál értesült s a nagyvezír Ali basa, a vereség következtében hajlandónak nyilatkozott a császár kezében hagyni azt, a mit elfoglalva bírt, Lengyelországnak visszaadni Kamenietzet, de lerontva s Velenczének lehetőség szerint elégtételt adni. Azonban e kérdés a két utóbbi hatalmasság meghallgatása nélkül elintézhető nem lévén, a lengyel és velenczei követ megérkeztéig függőben tartatott.

Alajos gróf a közbeeső időt felhasználandó, Nagy-Váradra ment. Útközben Lippa táján egy csauszszal és csapatjával összekoczódván, megsebesült; de felgyógyulása után ismét visszatért Drinápolyba, a hol az elhalt Husszeit helyettesítő Kok a békére vonatkozólag elődjeitől eltérő nézeteket vallott.[2])

1692-ben a békénél érdekelt hatalmasságok miniszterei-vel együtt Drinápolyból Konstantinápolyba ment. Itt diplomácziai küldetésén felül, a található régiségeket tanulmányozta, ujolag megfigyelte a Bosporust s az abban élő halakat, fölfedezte a korallint, melyet előtte e csatornában még senki sem észlelt, s befejezte a török hadászatról irt történetének

[1]) Szalay l. c. p. 491. említi még Kaunitz és Belov ezredest.

[2]) A viszonyokat ecseteli Mss. Cod. 54. Cart. 228.

megirásánál Szalay által is használt művét.[1]) Egyúttal görög, török és arab kéziratokat gyüjtött, kertje számára virágokat küldött Bolognába s növénygyüjteményét gazdagítá. Értésére esvén, hogy a franczia követ kézirataival együtt el akarja fogatni, irásait ólomszekrénybe zárva titkon elásta s nyugodtan várta sorsát. Ezalatt Ali basa helyét Soria Tripolissal töltötték be s Alajos gróf a németalföldi követ közvetítésével a megszakadt alkudozást ujolag folytathatta. De a franczia követ intrigái következtében attól tartván, hogy útközben elfogják, távozása előtt a maga részére szabad menedéket (salvus conductus) eszközölt ki s csak ennek megnyerése után hagyta el Konstantinápolyt. Visszatért Bécsbe, a hol tett jelentései folytán nagy kitüntetéssel fogadták s ismét Eszékre küldötték, a hol a német sereg táborozott. Innen az alkudozás folytatása végett Herbort angol követtel, a kivel Nándor-Fehérvártt találkozott, a nagyvezírhez kellett volna mennie, de a Duna egyik szigetén hosszasabb tartózkodás után lázat kapott s gyógyulása végett ismét kénytelen volt Bécsbe menni.

Beck tábornok halálával a tűzőrségi tábornokság megüresedvén, 1693-ban annak helyére Alajos gróf neveztetett ki. A Croy herczeg fővezérlete alatt álló csapatoknak, Erbeville gróf és Heisler tábornok vezetése alatt az Al-Dunánál egyesülniök kellett; ugyanoda kellett Mohácsból Alajos grófnak is vezetnie csapatait. A Duna és Dráva kiöntései miatt kerülőt kellett tennie s a Dráva torkolatán fölül, a Dunán átkelvén, csapatait a Tisza síkságán keresztül Pétervárad nak vezette. Elkerülve a mocsárokat, megérkezett rendeltetése helyére s Heislernek a Dunán átszállítása végett alkalmas állóhelyről és átkelőről gondoskodott, melyet nyolcz nap alatt elkészíttetett. A haditanács határozata folytán az összeköttetést Erdélylyel fenn kellett tartani s ennek eszközlésével Alajos gróf bizatott meg, ki a Maros és Tisza mocsárai daczára a közlekedést az Al-Duna és Erdély közt lehetővé tette.

A Pétervárad nál egyesült sereg tiszti karából alakult haditanács, noha kellő erő és anyag nem állt rendelkezésére, Nándor-Fejérvár ostrom alá vételét határozta el. A terv elké-

[1]) Kéziratai közt: Mss Capsula 96. fasc. segnato D.

szítésével Starhemberg Guidó gróf és Alajos gróf bizatott meg, minthogy azonban nem tudtak megegyezni, mindegyikük külön terjeszté elő véleményét. Addig is a török hadihajók Zimony felé való közeledését, a hol a császári sereg élelme volt, meggátolni, Alajos gróf parancsa alá hat zászlóalj gyalogság, egy vértes és egy dragonyos ezred és 10 ágyu adatott. De mindez keveset használt, mert a dunai török hajóhad föntartá az összeköttetést Temesvár és Nándor-Fejérvár közt s az ostromlóknak eredményes vívásra csak akkor lehetett kilátásuk, ha a két pont közötti közlekedést megszüntetik, vagy akkép, hogy a Száva torkolatánál lévő Szajan szigetet[1]) megszállva, az innen Temesvárig érő vonalat elfoglalva tartják s a Száván átkelve Belgrádot megkerülik s bekerítik, vagy akkép, hogy előbb Temesvárt ejtik kezökbe s illetőleg Nándor-Fehérvárt minden oldalról körülfogva, a vizen való közlekedését is meggátolják. De ezen terveknek egyikét sem lehetett keresztülvinni s igy az eredménytelenül maradt ostrom abbanhagyása határoztatott el. Az előrehaladt ősz miatt téli szállásról kellett gondoskodni s Alajos gróf novemberben Pestre, innen kijelölt helyére, Zólyommegyébe ment.[2])

Az ásványokban oly gazdag Felső-Magyarország és kifejlett bányászata csakhamar magára vonta Alajos gróf figyelmét s az itt tett vizsgálatok, mint emlékirataiban mondja, szolgáltatták a Dunáról szóló művének egyik kötetéhez az anyagot. Kötényt kötve maga elé s kalapácsot és vésőt véve kezébe, lement a bányákba, megfordult a kohókban s aknák és tárnákról rajzokat készítve, ásvány- és földtani észleleteit, tapasztalatait jegyezte föl.

---

[1]) Es ist auch eine (Insel) so bey Mannsgedenken bey Belgrad aufgeworffen worden, welche sich durch den Schleim und Koth, den die Sau und die Donau mit sich herabführen, hat vestgesetzet, allwo man, vor etlichen 50 Jahren her keine Gestalt einiger Insel gefunden hat, nun aber zu dieser Zeit (1688-ban) ist sie dicht mit Bäumen bewachsen. A Dunáról irt fennebb idézett mű pag. 17. Az azonosságot azonban nem merem állítani.

[2]) Fantuzzi: »il Comitato di Haisol«, a mi hihetőleg rosszul olvasott Neusohl (Beszterczebánya); de ilyen megye tudtunkra sehol sem volt s Zólyommegye Zólyomról vette nevét; németül Alt-Sohl és Sohler Comitat. Efféle pontatlanság Marsiglinál nem ritka.

A harcztérről testvéréhez ez évben intézett két levele Alajos gróf jellemére szép fényt vet; július hó 23-án irt levélben említi, hogy Váradnál 600 frtot, melyet jutalmazására felajánlottak neki, két hónappal előbb visszautasított, később pedig, midőn ujból előléptették, 400 frtot. Hasonló önzetlenségéről, sőt áldozatkészségéről tanúskodik azon tette, hogy a Péterváradnál fogságba esett Davia János Baptiszt marcheset, bolognai senator fiát, fogságából kiszabadítá. A haszonlesés gyanuját mindazonáltal nem kerülte ki s ellenségei nem szüntek meg a birtokába ejtett s Bolognába küldött tudományos becsü, helylyel-közzel magokban véve is értékes tárgyak gyüjtését alacsony jellemet tanusító kapzsiságnak tulajdonítani. Szálka volt szemökben Alajos gróf buvárkodása s valószinünek látszott, hogy nem annyira a császár, mint saját érdekeit szolgálja.

A tavasz beálltával, a magyarországi hadak élére Caprara Aeneas gróf, helyettesévé Heisler tábornok neveztetett ki. Alajos gróf Titelhez küldetett, hogy az Erdélylyel való közlekedést és az élelmezési piaczul szolgáló Szegedet biztosítsa. A törökök a mocsarak közt betörtek Bácsmegyébe s Titelt megtámadták; de az eszéki parancsnok, Starhemberg Guidó gróftól küldött segítséggel a lehetőség szerint megerősített Titelt szerencsésen megvédte. Hogy a tudománynak is szolgálatot tegyen, bejárta a Bácsmegyét szelő, előtte senkitől sem említett sánczot, melyet »római sánc«-nak nevezett; jó formán ekkor lett figyelmessé a Tiszán túl, mintegy Tokajig, onnan a Dunáig, Váczig huzódó árokra, mely Csörszárka név alatt ismeretes. Ez árok egyes részeiről olvastam már leirást, vagy említést, de oly határozottan megjelölve sehol sem láttam, mint Alajos gróf mappáján. A bácsmegyei római sánczról sincs oly részletes rajzunk, mint az ő mappáján. A Dunáról irt művében, a már többször említett második kötetben közöl egy Titelben s egy Szabadkán a metanaszta jazygek földjén talált föliratot, evidens bizonyitékokat arra nézve, hogy a rómaiak a Dunán innen is tartottak megszállva földterületeket.[1])

[1]) Egy másik pont a Budapest alatti Haraszti; Gruter s ennek nyomán Schönwisner Szombathelyről irt művében (pag. 58.) említ Szol-

Aly basa, a nagyvezír Belgrádból Pétervárad alá közeledett. Caprara rendeletére Alajos grófnak Ujlaknál hidat kellett veretnie, mi végből 1000 katona s több rácz adatott rendelkezésére; e hídon kellett Veteráninak seregével átvonulnia, hogy a törököt megkerülve, hátulról támadja meg, ha Caprara sánczait netán elhagyni kényteleníttetnék. De e tervből nem lett semmi, mert a seregben pusztító láz miatt, október hó 8-án éjjel Aly basa elhagyta a harcztért. A sereg tehát semmit sem végezve téli szállásra ment s Alajos gróf ásványtani tanulmányait Ungmegyében folytatta.

A tél ideje alatt elkészíté a Gömör- és Kis-Hont, továbbá Szepesmegyében talált különféle ásványok jegyzékét [1]) s ezekre vonatkozó tanulmányait állítá össze, mely műve a bolognai instituto-ban kéziratai közt őriztetik s valószinűen a Dunáról írt művébe is fölvétetett.

A következő évben nagy kitüntetés érte; ő felsége aranykulcsos kamarássá nevezte ki s az eskü letétele végett az udvarnál jelentkeznie kellett; főfájása daczára Bécsbe ment hódolni s letévén az esküt, ismét a harcztérre küldetett.

II. Achmet meghalt s a trónt IV. Mohamed fia II. Mustafa (1694—1702.) foglalta el; a békéről sem ő, sem a derék nagyvezír Elmás mit sem akart tudni s hadjárat indítását határzá el. A német csapatok tehát egyesittettek s a szász választófejedelemmel kötött egyezmény értelmében, Caprara mellett, ez vette át a főparancsnokságot. A választófejedelemmel Alajos gróf még Bécsben Kinsky gróf közvetitésével ismerkedett meg s midőn a választófejedelem lengyel királylyá választatott meg, ásványokból, kicsinyben utánzott gépekből Szászország bányászatát feltüntető képet készített részére, a mely az ásványtárban Fantuzzi idejében még megvolt.

A hadi tanács utasítását 1795-ben Heisler vitte a táborba;

---

nokon a várban lévő föliratot, de melyik Szolnok legyen ez (Batthyány Boldizsár gróf tulajdona volt), azt nem tudom. Nekem Trencsényben is mutattak római föliratot s a mennyire elég hosszu létráról s távcsővel kivehettem, le is irtam; de »adhuc sub iudice lis est«.

[1]) Catalogo delle varie sorte di minerali, osservati nel quartiere d'inverno dell'anno 1695 nei Comitati Gem(er)iense maggiore e minore Hudense, e Sepusiense etc.

Alajos gróf a kulti térségre küldetett. Minthogy bádeni Lajos herczeg Nándor-Fejérvár, Heisler pedig Temesvár ostrom alá vételét ajánlá, a császár ezen kérdés eldöntését a szász választófejedelemre és Caprarára bizta. A töröknek a Tiszán át s Lippa felé történhető előrenyomulását meggátolni, Alajos gróf tervkészítésre utasíttatott; ez elfogadtatott s foganatosítása végett kellő erő adatott rendelkezésére. Schlick gróf lovasságával Szegedről épen akkor érkezett segítségére, s bár ketten mindent megtettek a török előrenyomulásának megakadályozása végett, Veteraninak megveretését, Lugos és Karánsebes elfoglaltatását elhárítani nem tudták s a fiatal szultán, mint győztes ellenfél tért vissza Konstantinápolyba. E vereség a parancsnokok ügyetlenségének tulajdonittatott, habár a haditanács nem látott okot a bajt bűnükül felróni.

Eredménytelen maradt a szász választófejedelemnek Temesvár visszavételét czélzó szándéka a következő évben is. A Csanádra a Maros mellé küldött Alajos gróf a választófejedelem szándékához képest erre vonatkozó emlékiratot készitett. Címe: Memorie esibite dal Marsigli all'Elettore di Sassonia per l'assedio di Temisvar.[1]) Ennek értelmében a Tiszán átkelést lehetővé tenni Titelnél hidat vert s feladatának további része abban állott, hogy Pétervárad és Temesvár közt e hídon keresztül összeköttetésről gondoskodjék. Aug. 2-án a császári sereg Temesvár alatt állott; de a haditanács a vár fölmentésére érkező 80,000 főnyi török sereg közeledtéről értesülvén, kénytelen volt ostrom alá vételi szándékáról lemondani, s nehogy két tüz közé szoríttassék, Pétervárad felé visszavonulni. A visszavonuló csapatok municziója s ágyuinak megvédésével Alajos gróf bizatott meg s e végből 3000 ember bocsáttatott rendelkezése alá. Ez alkalommal történt, hogy egy magasabb rangú, de néki alárendelt tisztet, Salzer grófot, engedetlenség miatt vasra veretett. Jóllehet az engedetlenkedőt a harag lecsillapultával ismét szabadon bocsátá, ez, némileg összeköttetéseiben is bizva, úgy a megfenyíttetés miatt, mint azon okból, mintha Marsigli Alajos gróf a rábizott pénzeket részben saját czéljaira fordította volna, Bécsben panaszt emelt ellene.

---

[1]) Kéziratai közt: Vol. 58. n. 31.

A pénztárban csakugyan volt hiány, mert Alajos gróf a kezelésben kevéssé ragaszkodva szigorú pontossághoz, a neki járó fizetést, ha pénzre volt szüksége (s oly tevékeny embernek mint ő, hogy ne lett volna?) kölcsönkint előre vette föl, — nem korrekt eljárás, de a mi miatt alig juthat valakinek eszébe azt, a ki egy izben 600, máskor 400 frt jutalom elfogadását visszautasítja, hűtelen kezeléssel vádolni. Ellenfeleinek, élükön Starhembergnek, mindazonáltal sikerült e két okból ellene vizsgálatot indítaniok s Bécsbe idéztetett. A cseh kanczellár, Kinsky gróf, védelme alá vette s a vizsgálat eredménye az lett, hogy a pénztár kezelése ezentúl az alezredesre bizatott. E kellemetlen ügy, habár előnyére dült el, az egész 1697-ik évet igénybe vette s az ártatlanságának kimutatására fordított idő alatt, mint hivatalától amugy is fölfüggesztett egyén, haditényben, a nevezetes zentai ütközetben, nem vehetett részt. Mindazonáltal azon kitüntetés érte, hogy a szabaudiai herczeg, Jenő, levél útján igénybe vette földrajzi ismereteit. Tán ezen idő alatt ért meg benne azon gondolat, hogy a hadjáratban töltött utolsó évben készített hídak rajzait kiadja. [1])

Az egy évig huzódott vizsgálat után a haditanács 1698. Alajos grófot a vád alól felmenté s elrendelé, hogy tábornok az ellene emelt vád miatt, ha csak bűnössége nem szembeötlő, állásától ezentúl felfüggeszthető ne legyen. De habár teljesen ártatlannak volt nyilvánítva s vádlója más ezredhez tétetett át, becsületében sokkal mélyebben érezte magát megsértve, semhogy ezen határozattal beérte volna, mely az alaptalan vád intézőjét büntetlenül hagyta. Azt kivánta tehát, hogy ügye szigorú katonai törvényszék elé terjesztessék, melyet a németek gheminának neveznek. [2]) De habár mindent elkövetett annak kieszközlése végett, czélt nem ért s igy be kellett érnie a határozattal.

Egyébiránt idejét ekkor sem tölté tétlenül, hanem a bolognai phosphorral tett kisérleteiről értekezést irt, ily czim alatt:

[1]) Kéziratai közt: Vol. 57. u. 32.

[2]) A ghemina nevü becsületbiróságra vonatkozólag, sem a rendelkezésemre állott könyvekben, sem ismerős tisztektől nem kaptam felderítést. Még nem akadtam sem oly könyvre, sem oly emberre, a ki e szót ismerné, vagy hallotta volna. Katonai szótár nem állott rendelkezésemre.

»Dissertazione epistolare del Fosforo minerale, o sia Pietra illuminabile bolognese a'sapienti, ed Eruduti Signori Collettori del Acta Eruditorum di Lipsia, scritta da Luigi Ferdinando Co: Marsigli di Sua Cesareae Real Maèsta Cameriere, e Colonello di un Reggimento d'Infanteria, — a mely Lipcsében 1698-ban jelent meg.

Márcziusban ismét elfoglalta régi állását, egyelőre azonban Kinsky gróf és Paget angol követ fölszólítására a békealkudozások miatt Bécsben maradt. Az előzetes megállapodások szerint a császár a békét az »uti possidetis, ita possideatis« ismeretes prétori interdiktális birtoklási elv szerint kívánta megkötni. A határokra nézve Kinsky gróf Alajos gróf mappáit használta irányadóul s Jenő herczeg, a magyarországi sereg fővezére, felvilágosításért, több levélben ő hozzá fordult. A béke fölötti tanácskozásokban Kinsky gróf elnökölt, tagjai voltak még Kaunitz gróf, alkanczellár, Bucelini gróf helyettes kanczellár, a haditanács elnöke Starhemberg gróf és Alajos gróf. Utóbbinak részvéte ellen Starhemberg gróf óvást tett s kijelenté, hogy oly testületben, melynek Alajos gróf tagja, nem kíván részt venni, de minthogy helyi ismereteit nélkülözni nem volt tanácsos, Starhemberg pedig óvása mellett megmaradt, ennek kellett kilépnie s helyét a hadi tanács referendáriusával töltötték be. Alajos gróf ellen általában nagy volt az ellenszenv, s nem hozhatván föl ellene egyéb érvet, azt mondták, hogy idegen; ellenfelei a polypragmatus emberben csak az árnyoldalakat látták s elfeledték a franczia közmondást: tout comprendre, c'est tout pardonner. A mindenbe beleavatkozó kíváncsi ember és a valót mindenütt ismerni akaró tudós tolakodása között, ha nem is illő igazi gentelmanhez, óriási különség van; amaz legtöbb esetben gyengeség, emez legtöbben erő. De a császár és Kinsky gróf ismerték a törökökről irt művét, ismerték annak keletkezési módját, volt tudomásuk földrajzi ismereteiről s a tanácskozásokban való részvételét szükségesnek tartották. Végre Kinsky gróf tanácsa folytán a császár a béke megkötésére Etting Farkas grófot, az udvari tanács elnökét, teljhatalmú követül, továbbá Slink grófot, dandárparancsnokot és Alajos grófot tanácsosokúl küldötte ki.

Megkapva kineveztetését, leutazott Futakra, a hol a csá-

szári, a lengyel, az orosz és a velenczei követek egybegyültek. Alajos gróf tanácsára Karlóczára mentek, a mely kies vidékén fölül azon fölénynyel bírt, hogy lakásokról jobban lehetett benne gondoskodni s a Dunához közelebb esett. A nándorfehérvári basa a Szávától Péterváradig nyuló földön 8 órai hosszban s 4 órai szélességben a területet semlegesnek nyilvánítá, úgy szintén a Dunát is. A császáriak ugyanezt tették a Zimonytól Ujlakig érő területre nézve. A követek elhelyezése végett Alajos gróf kellő lakásokról gondoskodott s minthogy az összejöveteleknél az elsőbbségi kérdésben megegyezni nem tudtak, a békealkudozások sem voltak megkezdhetők, míg Alajos gróf, mint emlékirataiban előadja, ennek következtében oly összejöveteli helyről nem gondoskodott, a melybe a megbizottak egyszerre léphettek be. [1])

November 17-én összeültek a küldöttek s megkezdték tárgyalásaikat. A császár részéről a teljhatalmazott Etting Farkas gróf, weiskircheni (fehértemplomi?) gróf Slink Lipót és mint segéd Alajos gróf; a lengyel király részéről Mikelodusky Sztaniszló gróf; az orosz nagyherczeg részéről Vosnizin Bogdavitz Prokop; a velenczei köztársaság részéről Ruzzini Károly lovag volt a képviselő. A török részéről II. Musztafa szultán képviseletében Reys Mehemet effendi, főkanczellár s Mauro Cordato de Scarlati első tolmács, fényes tehetségű, olasz műveltségű ember, hosszabb időn keresztül a portánál a keresztyén ügy képviselője jelent meg. Részt vett a tárgyalásokban, ezeken kivül Paget Vilmos baronet, angol követ és Colyers Jakab németalföldi követ. A császáriakkal kiindulási pontúl az »uti possidetis« vagy is a tényleges birtok szerint történt a megállapodás, ezen fölül néhány erőd lerontása kéretett; azután a határvonalak állapíttattak meg. Nehezebben ment az ügy kiegyenlítése a sokat követelő velenczeiekkel; nem állván rendelkezésükre használható mappa, ilyenért a béke érdekében Alajos gróf előbb Bécsbe utazott. A porta Dalmáczia határvonalául a Narentát kivánta, de Alajos gróf ellenvetései folytán e szándékától elállott s a határvonal a többi helyeslését is

[1]) Mint Held és Corvin világtörténelmében olvasom, a kerek alakú épületen minden követ részére külön bejárat keszittetett.

biró terve szerint vonatott meg. A hosszúra nyujtott alkudozás ellen a többi meghatalmazott már protestált, midőn 1699-ik évi február hó 9-én a békeokiratot végre Velencze is aláirta.

Alajos gróf a béke megkötése után, mint a határvonalak megállapítására kinevezett teljhatalmazott, előbb Bécsbe hivatott; útközben Budánál megtámadta egy féktelen martalóczcsapat, szakácsát halálosan s őt magát annyira megsebesité, hogy kénytelen volt magát Budán orvosilag kezeltetni, mignem orvosai kiséretében utját folytathatta. Bécsbe érkeztekor hatalmas pártfogója, gróf Kinsky, haldoklóban volt s nem sokára örökre behunyta szemét. Starhemberg gróf tehát s többi ellenfelei hathatósabban áskálódhattak az idegen ellen s igyekezetök folytán sikerült Alajos gróf mellé segédül Hem eszéki tábornokot kineveztetni, sőt annyira vitték a dolgot, hogy mire Eszékre visszaért, már csak mint Hem [1]) segédje szerepelhetett volna, de ő a császár meghagyására hivatkozva, minden felsőbbséget visszautasított. Egész magatartásának megértése végett szükségesnek tartom azon általa több izben hangsúlyozva kiemelt szándékára figyelmeztetni, hogy ő, már legyen elvből, legyen érdekből, eldönteni nem akarom, a császárt s csak a császárt kivánta szolgálni; azért tekintet nélkül mások véleményére, vagy ellenszenvére, vallott urának ott is szolgált, a hol arra szüksége nem volt s a saját érdekében talán jobban tette volna, ha nem szolgál. A török megbizottal s a velenczeivel találkozva, amannak ellenzése daczára Magyarország határát Zalánkemennél állapitá meg. A török dignitáriusoknak s magának a szultánnak prekárius, minden önállóságot nélkülöző hatalmi állását, mely a megállapodások létesítésénél számtalan irkafirkára, meggondolásra ad alkalmat, mint különösen ezen karlóczai békekötésnél is tett tapasztalatát, Törökországról irt művében, intézményeiket ismertetve, találóan ecseteli. [2]) A velenczei köztársaság megbizottja Grimani Jánossal, a határ-

[1]) Nevét másutt még nem találtam.

[2]) Az európai sajtó a török dignitáriusok prekárius állásáról megfeledkezve, diplomatáik habozását »cselszövő hajlamnak« tulajdonitja; a török diplomaták azonban semmivel sem cselszövőbbek, mint mások s nem tetszés esetén még e század elején is nemcsak állásukat, hanem fejöket is eljátszották.

vonal Kroáczia hosszában állapíttatott meg. Zonigrád ügye, melyet a horvát bán elfoglalt, függőben hagyatott. A török és velenczei terület közt futó határvonal félkörökben állapíttatott meg, melyeket Alajos gróf lóra ülve negyedóráig tartó lovaglásokkal vont meg. A karlóczai béke megállapítása s a határvonalakra vonatkozó pontjainak végrehajtása, a mely utóbbi ha nem is kizárólagosan Alajos gróf műve, legnagyobb részt az ő agyában keletkezett gondolatok szerint létesült, s mint levelei s emlékiratai tanusítják, 1698. évi november havától 1701-ik évi április hó 15-éig tartottak. Nagy mű, a mely maga megérdemli, hogy neve történetünkben megörökíttessék.

Rámához érve tudakozódott egykori megmentői, a bosnyák testvérek, Omer és Bastelli után; a legnagyobb nyomorban találta őket. A bosnyák basa, azt hivén, hogy a lengyel király fiát bocsátották el, mindenöket elvette, magokat börtönbe vettette s vasraverette. Alajos gróf 200 zechinát és 1000 juhot, melyeket a morlákoktól zsákmányul ejtett, nekik ajándékozott s a nagyvezirnél részökre 300 zechina évdijért esedezett, fölemlítve, hogy kétszer mentették meg életét; a nagyvezir megigérte, hogy kérelmét teljesiteni fogja. Török fogságától fogva szokása volt Mária üdvözlete napján egy bolognai rabszolgát török fogságból kiváltani, mint ezt a Maria della Neve [1]) társulattal 1727 márczius hó 22-én kötött egyezménye tanusítja.

A határvonalak megvonásánál szükségessé vált gyakori levelezés alatt elég szabad ideje maradt tanulmányok tételére; ekkor adta ki Amsterdamban a londoni királyi tudós társaságnak ajánlott »Prodromus«-át, mely a Lipót császárnak ajánlani szánt Dunáról irt nagy művének mintegy programmja. Ugyanekkor készült a gombák, moszatok s a fagyöngyről irt műve, mint azt Trionfettivel folytatott levelezése tanusítja. [2]) E művek: Nova Fungorum collectio, in qua cuiuscunque generis

[1]) Magyarúl nem hallottam még nevét; okmányainkban »Maria de Nive« (Maria nix) fordúl elő; a németeknél: Maria Schnee s a franczióknál, ha jól emlékszem: Marie de neige.

[2]) Fantuzzinál az Okmánytárban IX. X. szám alatt Belináczból 1699. évi november 14-én Trionfettihez irt levele, s ennek felelete olvasható.

Fungi terreni, atque arborei, quos annis 1699, e 1700 transeunti Auctori per Croatiam, Sclavoniam, Pratis, Silvis, Nemoribus natura prodeundos posuit, ad nativum expressi repraesentantur.

Plurium generum Musci, formis, figuris, coloribus variegati, solo, saxis, arboribus decerpti, Historiae naturalis quo ad hanc quoque partem absolvendae novum specimen.

Item Visci historiae novae condendae prima rudimenta, sive folia, fructus, semina Visci, aere impressa, Demum Catalogus Itinerarius, hoc est Syllabus universalis plantarum, et herbarum, quas per Croatiam, Bosniam, Sclavoniam, Hungariae inferioris, et Walachiae portionem, eunti Marsilio flora colligenda in aprico posuit sponte nascentes anno 1700 cum aliquot plantarum figuris ad nativum colorem exhibitis. [1])

Szükségesnek találom e műveket felsorolni, mert az idejének javát hazánk földén fegyverben s buvárkodás közt töltött férfiút természettudósaink közül eddigelé, tudtomra legalább, csak Hanák említette.

Az említett művekből összeállított: Dissertatió de generatione Fungorum ad Joannem Mariam Lancisium (IX. Kelemen pápa orvosa), cui accedit eiusdem responsio, — Rómában 1714-ben (in 4-to) jelent meg.

Bevégezvén munkáját, Bécsbe ment, a hol a császár ismét kitüntetéssel fogadta. A Starhemberg Ernő gróf halála által megüresedett haditanácsi elnöki állás a tábornagy (Feldmarschall) Caprara gróffal, a ki azelőtt alelnöke volt, töltetett be; Alajos gróf, érdemeire való tekintetből dandár-tábornokká neveztetett ki. Ujolag szigorú vizsgálatot, gheminát kért az őt bevádoló alezredes által támasztott ügyben s kérelme ezúttal teljesíttetett. [2])

---

[1]) Kéziratai közt Vol. 3.

[2]) Tájékozásul ide iktatom Fantuzzi leirását: La Ghemina è un giudizio criminale militare presso i Tedeschi, il quale si raduna quando si ha da risolvere sopra qualche grave delitto de'Soldati, o Uffiziali, e v'intervengono, e danno il voto gli Uffiziali magiori, i quali tenendo in mano una bacchetta, se la rompono, sono per la pene proporzionata alla colta se non la rompono sono per la grazie ec. Az irályból azt sejtem, hogy az emlékiratokból való idézet.

Megvizsgálták tehát az ügyet s az alezredest, gróf Salzer Menyhértet, rágalmazás miatt már el akarták ítélni, midőn pártfogóinak sikerült az igazság rendes menetét megakadályozni s Salzer gróf összes büntetése a költségek megtérítésében s ezredétől való elmozdíttatásában állapíttatott meg; Alajos grófnak pedig az őt teljesen felmentő határozatot kézbesítették, mely iratai közt, még Fantuzzi idejében meg volt [1]) s így valószínűen még most is meg van. Nem szép, ha valaki a boszút szomjazza, de becsületbe vágó vádnál katonától vehetjük legkevesebbé rossz néven, ha elégtételt kér magának; ez ügyet lovagias módon többé elintézni nem lehetett s Starhemberg gróf nyilatkozata sokkal sértőbb maradt, ha némelyeknél meghagyatott az a nézet, hogy tán nem volt egészen alaptalanul téve. Az itélet, melyet nemes Wueber János Ádám és Rostingen Ferencz Balb. írt alá, Bécsben 1701. évi szeptember hó 20. kelt; nem tekintette teljes elégtételnek, de mit tehetett? Látatlanba működő hatalom ellen nem folytathatott harczot, s oly magasra tartott kincse, katonai becsülete iránt, mások, a kik semmit sem várhattak tőle, közömbösek maradtak. Ily viszonyok közt örömmel értesült arról, hogy bátyját, Antal Bódogot XI. Kelemen pápa, peruzsiai érsekké nevezte ki.

Alig zajlott le keleti Európában a szünni nem akaró harcz, már nyugaton készültek ellenséges csapatok egymásra rontani. II. Károly spanyol király 1700 október hó 24-én meghalt s végrendeletében a dauphin másodszülött fia, Bourbon Fülöp, anjoui herczeg javára intézkedett. A császár ezen intézkedés által jogaiban magát sértve érezvén, védelemre kelt. Szóba hozatott a haditanácsnál, hogy Franciaország Flandriából támadtassék meg; időközben az ugyancsak a haditanács határozata folytán Milano és Mantua hűbéreseknek megvédelmezésére Olaszországba küldött szabaudiai Jenő herczeg, győzelmet nyert a francziák fölött, minek következtében Anglia és Németalföld a császárhoz csatlakozott s a francziák ellen a Rajna mellett megindíttatott, a történetben spanyol örökösödésinek nevezett háború.

A hadjárat fővezérévé 1702-ben bádeni Lajos herczeg

[1]) Vol. 1. segnato 81.

Biblioteca ... regionale

neveztetett ki, a ki maga kérte, hogy Alajos gróf melléje osztassék be s ez a császár felszólítására készséggel vállalkozott részvételre, nehogy, mint bátyjához Bécsből, még 1701. márcz. 1-én és deczember hó 31-én intézett két levelében irta, saját nemzetének romlására legyen kénytelen közreműködni. [1])

Az első hadiművelet Landau ostroma volt. Aprilis hó közepétől június hó 19-ikéig folyt az ostrom, bekerítés, elvágás s egyéb hadi tényked́és, de siker nélkül. Maga József főherczeg is a harcztérre ment s Alajos gróf Bécsből elindulva Csehországon, a pfalczi grófságon és Frankónián keresztül 5000 embert vezetett Norinbergába. Utközben a cseh gyöngy vagy gránát s más ásványok elterjedéséről mappát készített. [2]) Az ostrom eredménytelenségével elégedetlen császár véleményét tudakolta, mire Alajos gróf kijelenté, hogy siker eléréséhez az erő elégtelen, másrészt az eljárás sem kellően tervszerű. A főherczeg is ily véleményben volt: »Isten tudja, — mondá — mikor fogunk e módon végezni.« [3]) September 26-ról a harcztérről keltezett levelében [4]) említi, hogy csak 12 mozsár állott rendelkezésökre, az augustusz 3-tól szeptember 9-éig tartott ostromban 50 embert veszített s az előmunkálatok két napot vettek igénybe.

De a franczia marsal Catinat egyre gyűjté a csapatokat s Alajos gróf Garelli orvossal megüzené a főherczegnek, hogy a vár be nem vétele esetén el vannak veszve. Másnap tehát maga a főherczeg lépett a sánczra s a sereg élére állva buzdította a katonákat, Alajos gróf s Ermestein által pedig pénzt osztatott ki közöttük. Ujra hozzáfogott tehát a munkához, 42 ágyuból és 26 mozsárból folyton folyvást bombáztatta a várat, úgy, hogy ez négy nap mulva kénytelen volt magát megadni, épen akkor, mikor a francziákkal egyesült bajor herczeg a meglepett Ulmot elfoglalta. Alajos grófnak derék magatartásáról szól József főherczegnek Aschaffenburgból, október hó 15-én kelt levele. [5]) Kellemetlenségek kikerülése

[1]) Fantuzzinál az Okmánytárban XI. és XII. sz. a.

[2]) Iratai közt Cod. 95. lib. 3.

[3]) Emlékirataiban.

[4]) Okmánytár XV.

[5]) Fantuzzinál az Okmánytárban XIII. sz. a.

végett, jegyzeteit, melyekben kedvezőtlen nyilatkozatok is voltak s mindent, a mit ujolag összegyűjtött, Fülöphöz, Manfrédi Eustách orvoshoz és Trionfetti Lelius kanonokhoz Bolognába küldé. Alajos gróf Elszászban a Feketeerdőben állomásozott, mikor a bádeni herczeg deczember hó 10-én Breisachba küldé, hogy e várat védelemre alkalmassá tegye s e végből a vár parancsnoka Arco Fülöp gróf helyettes-marsal alá rendelé, jóllehet tudta, hogy ellentétes véleményüek s összeférhetetlenek. Útközben: »Itinerarium per Brisgoviam et Silvam nigram« czímű művet készített, hozzávaló mappával, továbbá mást a Habsburgoknak sváb földön Rudolf császártól fogva V. Károlyig birt javaikról. [1])

Deczember hó 13-án Breisachba ért, a hol mindent a leghiányosabb állapotban talált; 40 különféle ágyuja volt, de egyetlen egy tüzére sem; őrsége 1744 emberből állott, melyhez az általa vezetett 804 főnyi csapat járult; lovassága tehát még kevesbbé lehetett. Vizhiányról sem volt gondoskodva s így a legerélyesebben folytatott munkásság mellett sem lehetett arra kilátása, hogy külső segély nélkül a várat alkalmas védelmi ponttá alakíthatja. Mindazonáltal megtette a mit megtehetett s az ellenség mozdulatait is figyelembe véve, észrevette, hogy a francziák a vár körűl már kémlelődnek.

Arco gróf azonban Alajos gróf intézkedéseit nemcsak ellenezte, hanem azoknak véghez vitelét is megtiltá; ennek következtében Alajos gróf levélben előbb 1703. évi január hó 9-én, azután később még egyszer a dolgok állásáról értesítette a bádeni herczeget s minthogy felszólalása ennél eredménytelen maradt, később az udvart; de mire a levél rendeltetése helyére megérkezett, s kellő intézkedés tétethetett volna, már későn volt, mert az üzenet megérkezésekor a vár fel volt adva.

Arco gróf, a vár parancsnoka, vagy tudatlanságból, vagy megfoghatatlan indolencziából, a gyűlölt egyéniség, Alajos gróf iránt érzett ellenszenvből ellenzett minden javítást, vagy újítást s ellentmondó alárendeltét, midőn ez engedelmeskedni nem akart, márczius 18-án fogságra vettette, melyből az csak a bádeni herczeg parancsára május hó 3-án bocsáttatott ki.

---

[1]) Kéziratai közt.

De Arco gróf ezentúl sem hallgatván Alajos gróf figyelmeztetéseire és tanácsaira, ez május hó 14-én a bádeni herczeget újolag értesíté az ügy állásáról s egyúttal a következményekkel járó felelősséget elhárítá magáról. Az eredmény az volt, mely előbbi levelénél, s a bádeni herczeg, akár, mert Alajos grófot meg akarta leczkéztetni, akár, mert boszúját akarta rajta tölteni, nem intézkedett s Breisachban, a zsoldját meg nem kapó katonaság a már ugy is nagy veszélyt elégedetlenkedésével fokozta. Alajos gróf, hogy legalább saját embereit féken tartsa, 2000 scudit akart kölcsön venni, de nem lévén kitől, ideiglenes forgalmi eszközül ólompénzt tervezett veretni.

A veszély napról napra válságosabbá vált, mert a burgundi herczeg, a franczia sereg kapitánya, már Mortière alatt táborozott s Breisachot fenyegette. Alajos gróf, legalább katonai becsületét megmentendő, Kaiser János Boldizsár nevü kapitányát Bécsbe küldte, azon megbizással, hogy áthelyeztetését eszközölje ki. De a kapitány semmit sem volt képes kieszközölni s Alajos grófnak helyén kellett maradnia. [1]) A haditanács, melynek ez időben Jenő herczeg volt elnöke, a Bécsbe küldött jelentést szeptember hó 2-án kapta meg s a fontosnak tartott vár ügyében Arco grófhoz és a bádeni herczeghez, császári izenetben azon határozatot küldé, hogy a várat utolsó csepp vérig védelmezni [2]) kell. Maga azon körülmény, hogy a határozat még a levél megérkezése napján hozatott, eléggé föltünteti, mily fontosságot tulajdonított a haditanács azon várnak, a melynek parancsnoka ellen emelt panaszokat a bádeni herczeg, jóllehet ezek ismételtettek, semmivel sem orvosolta.

Igy a francziák minden akadály nélkül bekeríthették aug. hó 15-én a várat s ugyanezen hó 22-én az ostromhoz foghattak. A burgundi herczeg 90 ágyúval szóratta éjjel-nappal a vár falaira a golyózáport s Alajos gróf látva a védelem sikertelenségét, szeptember hó 6-án, emberei élén épen kirohanásra készült, midőn a parancsnok őt s 30 más tiszttársát tanácskozásra hivatta. Arco gróf felolvastatta Lajos herczeg

---

[1]) Kaiser jelentését Fantuzzi az Okmánytárban XVI. sz. a. közli. Kelete 1704 május hó 27-ike.

[2]) Fantuzzi az Okmánytárban XVII. szám alatt közli.

levelét, melyben ez értesíté Arco grófot, hogy ágyúkat nem küldhet s a Freiburgból küldeni kértekre a freiburgiaknak van szükségök.[1]) A vélemények a teendőkre nézve szétágaztak s kielégítőnek egy sem találtatott, mig végre Alajos gróf azon mindnyájok tetszését megnyert nyilatkozatot tette, hogy az esetre, ha előnyösen nem kapitulálhatnának, védelmezzék a várat az utolsó ember haláláig. A meggondolatlan nyilatkozat helyesléssel találkozott s az őrség még ugyanazon napon a réseken keresztül, dobszó mellett, kitárt zászlókkal, katonai tisztelgés közt kivonult a várból s a haditanács üzenetének megérkeztekor Arco gróf a parancsnok és első alárendeltje Alajos gróf, már Reinfelden volt.

A bádeni herczeg azonban mindkettőt az őrséggel együtt becsületvesztettnek nyilvánitá s della Torre tábornokkal Reinfelden elfogatta őket. Innen Bregenczbe szállíttattak s mint Fantuzzi irja, jogban járatlan tisztekből alakított ghemina elé állíttattak, a mely 1704. évi február hó 15-én hozott itéletben Arco grófot fejvesztésre itélte, s Alajos grófot megfosztá minden tisztségétől, katonai rangjától, és elrendelé, hogy feje fölött a hóhér ketté törje kardját s a költségek fedezésére málhája eladassék. A többi tiszt részben tiszti rangjától való megfosztással, részben egyszerű letétellel büntettetett. Az itélet febr. hó 18-án hajtatott végre; Arco gróf életét vérpadon veszíté el s ugyanazon vérpadon fosztatott meg pillanat alatt a szerencsétlen Alajos gróf sok fáradsággal, gonddal és hűséges szolgálattal szerzett becsülete, életét fentartó foglalkozása s minden érdemétől.

Ez volt vége azon szolgálatnak, melynek élete javát szentelé.

III. Marsigli, mint tudós.

A Bregenczben, Alajos grófon végrehajtott itélet természetesen leverőleg hatott reá; lelkének állapotát némileg ecseteli az ezen tárgyban márczius havának 12-ikén még Bregenczből s április hó 19-ikén Bécsből bátyjához irt két

[1]) Fantuzzi az Okmánytárban XIX. sz. alatt közli.

levele.[1]) Az utóbbiban azt irja, hogy esete: »példátlan igazságtalanság, mióta az ausztriai ház uralkodik.« Lépéseket tett az iránt, hogy új biróság elé állíttassék, de eredménytelenül s »a vidám napok elmultával a barátok buzgalma is megszünt«, irja Fantuzzi. Hiában iparkodott kihallgatásra jutni, útját a császárhoz elvágták s kedvezőbb alkalomra várva, a Dunáról s a gombákról tervezett művét irta meg.

Facts are stubborn things! azt, hogy a kapituláczió főleg az ő előterjesztése folytán történt meg, elvitatni nem lehet; más kérdés az, észszerü volt-e egy védelemre teljesen alkalmatlan várat ótalmazni, vagy sem? s ismét más, szabad volt-e sztrategiailag fontosnak tartott pontot föladni, azért, mert védelem esetén csak arra lehetett kilátás, hogy az őrségnek fel nem kaszabolt része az utolsó emberig fogságba esik s az ellenség kegyelmétől válik függővé? E kérdésre bizonyára nemmel kell felelni s bármennyire rokonszenvezünk is egyébben a nemes gróffal, elfogulatlanúl itélve, e tettét *hibának* kell tartanunk.

Gräffer Ferencz azt mondja,[2]) hogy Alajos gróf »Opfer der Rücksichten«, mert a bádeni herczeget akarták kimélni; a bádeni herczeg mindenesetre hibás, de az, hogy hibájáért nem lakolt, Alajos grófot nem menti ki. A herczegnek hanyagságát legjobban igazolja a haditanács intézkedése, a melynek élén persze a szabaudiai Jenő herczeg állt; míg amaz kétszeri, még annak idején történt felszólalásra sem tett semmit s az összeférhetetlen két embert összeszólalása után is együttmaradni erőszakolá, addig ez az értesülés után azonnal intézkedett s a császári üzenet négy nap mulva, fájdalom már későn, Arco és Alajos grófot Reinfelden találta. S ki tudja, nem-e épen azért küldetett Alajos gróf Breisachba, mert legjobban biztak benne s tehetségétől legtöbbet vártak? erre a bádeni herczegnek elég oka volt s az egykor Nissza megtartása mellett szónokló Alajos gróftól legkevesbbé sem várhatta Breisach feladását.

Oh che bel mondo di matti che siamo! írja 1703. márczius hó 20-án kelt levelében, melyet gyűjtemény felállítása

[1]) Fantuzzi az Okmánytárban XX. és XXI. sz. a. közli. Lettere del Conte Marsigli. Vol. 6.

[2]) Wiener Tabletten, pag. 248. (Wurzbachból idézem).

tárgyában Trionfettihez intézett, [1]) s közmondássá vált, hogy a legnagyobb elme követi el a legnagyobb hibát. Ilyennek kell tartanunk oly vár feladását, a mely még védelemre képes, mert józanul senkinek sem juthat eszébe teljesen fölszerelt várat adni fel. S azért bármenynyire legyen is hibás a bádeni herczeg a breisachi csapásban, annak közvetetlen és főeszközlői Arco és Alajos grófok bizonyára még hibásabbak. [2])

Egyébiránt Alajos gróf Breisachban is folytatta tudományos búvárlatait. Június hó 20-kán Trionfettihez irt levélben [3]) a breisachi bástyán talált gombát ismerteti s Bécsben a breisachi esemény után július hó 7-én kelt levélben [4]) már arról értesíti bátyját, hogy régi s új érmekről ír művet. Az ehhez való előkészületek (mértékek, súlyok, érmek s jegyzetek) iratai közt találhatók. [5]) Reményét, pénzét s hitelét vesztve november hó 22-én elhagyta Bécset, Bolognába ment s a pápai testőrök (Svizzeri) közé állott. Lerajzolta a brigenczi jelenetet s a bolognai Domonkos-rendüek levéltárában tétette el, odaírva saját kezével: a rajtam végrehajtott büntetést ábrázoló ezen kép czélja életemből vett példával igazolni, mily sors érheti még az olyan embert is, a ki sokat szolgált s érdemeket szerzett. Paizsot is festett, mely egész életét jellemezte; a környező láncz rabságát jelzé rajta, de ennek leirására csak úgy vállalkozhatnám, ha magam is láttam volna. [6]) Mindez a megfogyott, de meg nem tört lélek küzdelme, mely vergődésében irányt vesztve, fárad, noha egyelőre maga sem tudja miért. S a bútelt lélek jellemzésére elegendő a szórakozásúl üzött játékot említeni.

Navita de ventis, de tauris narrat arator,
Enumerat miles vulnera, pastor oves.

De, ha az osztrák szolgálattól, mint érdemetlent, el is zárták Alajos grófot, voltak a kik vele ezentul is rokonszen-

[1]) Fantuzzi az Okmányt XXII. sz. a. közli.

[2]) Egyebekben elismerem Fontenelle mondását az itéletről: Un coup si terrible lui dut faire regretter l'esclavagé chez les Tartares. Oeuvres, VI. pag. 253.

[3]) Fantuzzi az Okm. XXIII. sz. a. közli.

[4]) Lettere del Mars. Vol. 4. n. 19.

[5]) A bolognai Institutban. Vol. 91.

[6]) Fantuzzi terjedelmesen leirja a Memoire-ban. Pag. 210.

veztek s a derék tudósban becsülni tudták a derék katonát. Igy az 1705-ből való levelei [1]) tanusítják, hogy különféle illetékes egyén tett neki ajánlatot arra nézve, hogy franczia vagy németalfö ldi szolgálatba lépjen; de sem a császár ellenségének, sem protestáns hatalom szolgálatába lépni nem akart s inkább állt a pápai testőrök közé. Idejét a föld szerkezete, a kristályok keletkezése, a fa növése s a madarak tojásainak tanulmányozásával tölté s a helvécziai köztársaság és a Habsburg-ház történetével foglalkozott. [2])

Elkészítvén emlékiratát, melyben a brigenczi itélet ellen szólalt fel, azt sajtó alá adta, tiltakozott a tőle Bécsben vett eskü ellen, a mely megtiltá neki a más szolgálatba való lépést s másnak tett esküjét semmisnek nyilvánítá; ennek ellenében az ellenpárt részéről az emlékiratra czáfolat jelent meg, de ennek tartalmáról sehol sem szerezhettem kellő földerítést. Mindazonáltal kapott némi elégtételt, mert a franczia király befolyása alatt álló spanyol király az akkori milanói kormányzót, a vodmoni (Vaudemont) herczeget utasitá, hogy Alajos grófot karddal övezze föl. Franczia barátai ezenfölül kieszközölték javára, hogy Montpelliéreben lakhassék. Igy alkalma nyilt XIV. Lajos királyhoz közelednie; ügye ujabbi átvizsgálásának kieszközlésére kérte föl, de eredménytelenül, mert, mint Orsi János József őrgrófhoz 1706. évi február 15-én intézett levelében irja: »a mint a teremből kiléptem, bementek az állam egyes miniszterei, hogy a királyt a misére kisérjék s ő felsége igy szólt hozzájok: »Látták ki ment ki? Marsigli gróf, a ki hosszabb időn keresztül az osztrák háznak szolgálatokat teljesített s a ki a breisachi ügy miatt utóljára igazságtalanúl megfosztatott tiszti rangjától, mert, hogy milyen nagy ez az igazságtalanság, azt, urak, én tudom legjobban.« [3])

Nem tulajdonitok nagy súlyt a »l'état c'est moi« (az

---

[1]) Volume 3.

[2]) Lettere del 1705. és emlékiratai az Institutonál. Vol. 26.

[3]) Lettere Vol. 3. Fontenelle a feladásra vonatkozólag ezeket irja: .... l'importante place de Brisac se rendit par capitulation à feu M. le duc de Bourgogne, le 6. Septembre 1703, après treize jours de tranchée ouverte (Oeuvres etc. VI. pag. 253.) tehát mielőtt *minden* lehető megtétetett volna.

állam én vagyok) elvét felállító, más szemében itt a szálkát meglátó király eme nyilatkozatának, a melyet tartalmilag nincs okom kifogásolni, ha tán a szavak, nem is épen ezek voltak, de maga a burgundi herczeg, a vár átvevője, hasonló értelemben nyilatkozott s a várat tarthatatlannak s a leghiányosabban fölszereltnek mondotta. S ha a brigenczi ghemina ítéletén nem találok megróni valót, igazságtalannak kell tartanom, hogy a kegyelmi jog nem gyakoroltatott s még a restitutio in integrumhoz vezető út is elvágattatott előtte. Ki csodálkozhatik rajta, hogy a becsületére féltékeny szerencsétlenül járt ember most fűhöz-fához kapkodott, hogy megmentse azon kard viseléséhez való jogát, mely életének büszkesége s legnagyobb kincse volt? Mindenütt becsülték, sehol sem csökkent az iránta való tisztelet, csak ott nem hallották meg szavait, ott nem lágyultak meg kétségbeesett esdeklésére, a hol a szemére lobbantott rozzant Breisach ellenében csak a főbbeket említve, Győr, Érsek-Ujvár, Esztergom, Párkány, Buda, Eszék, Mohács, Nissza, Belgrád alatt véghez vitt szolgálatait, nem kevesbbé jelentékeny békés küldetéseit nem számítva, vethette a mérleg másik serpenyőjébe.

S azért elégtételnek s nem üres hizelgésnek tekinthette, ha a riszviki békénél közbenjárt teljhatalmazott Callier és Alba herczeg, nemcsak szolgálatukba való belépésre iparkodtak őt rábirni, hanem kitüntetéssel halmozták el s a rangjával járt czimet neki mindenütt megadták. E példát követték mások is, főleg lelki rokonai, a tudósok, a kik a bátor tábornokkal mindenben rokonszenveztek s maga Vauban, a modern erődítő és ostromló tudomány megalapítója, Breisach föladásában Arco grófot nyilvánítá bünösnek, mint a ki kötelességét elhanyagolta, egyébiránt a várat védelemre alkalmatlannak mondotta. Enyhitő cseppek az égő sebre, melyek emberies felfogást tanusítanak, de ránk nézve többé nem kötelezők. [1])

[1]) Jöchernél pag. 209. Er bemühete sich darauf, seine Unschuld der Welt zu zeigen; wie er denn in einer besondern Schrift, die 1704. gedruckt worden, und auch im Esprit des cours de l'Europe stehet, solche zu beweisen unternommen. Hierauf vertrieb er sich die Zeit mit der Uhrmacherkunst, und mit Verfertigung verschiedener Instrumente aus Holz und Kupfer, woraus der schöne Vorrath von Maschinen in dem

Megfosztva állásától takarékosabb élethez kellett szoknia. Bátyjához 1706-ik évi márczius hó 28-án intézett levelében [1]) kimondja: helyzetemhez illő módon kell élnem, közönbös lélekkel minden engem érhető jó és rossz iránt.

S ha osztrák szolgálatból számüzve volt is, megbecsülték a külföldön. Az ezen időtájt alakult monpeliéi tudományos akadémiának, mint Stancari tudorhoz intézett (Montpelier, 1706. márczius hó 30-án kelt) levele [2]) tanúsítja, bolognai levelezője volt. De elégedetlen volt önmagával s a csendes, nyugalmas élet egyhanguságát változatosabbal fölcserélni Cassisba ment Franciaországba.

Cassis a Provence marseillei kerületének halászoktól lakott, a tenger mellett fekvő kis városa. Itt kis házat s kertet vett magának, melyet maga művelt; szerényen élt s csak két nő- s egy férfi-cselédet tartott. Bölcshöz illő életet akart folytatni; megkedveltette magát a lakosoktól s viszont szerette őket. [3]) Mint már két ízben Konstantinápolyban, úgy most itt tanulmányozta a tengert. »Megkezdettem, — irja Marseilleből 1706. évi deczember hó 18-án kelt levelében Bignon apáthoz — a tenger történelmének tanulmányozását, a melyben a tengeri viz természetéről, változó mozgásairól, a tengerfenék különféleségéről szándékom értekezni; úgy tetszik, hogy ez összefüggésben áll a hegységek alakulásával; szó lesz továbbá benne, némely tüneményről, melyet a szél okoz e vizen; a halak természetéről, boncztani tapasztalatok alapján, a tenger fenekén diszlő növényzetről stb.« Fáradságát dicsőség koronázta, mert a tenger történetéről irt műve, mint azt ez életrajz első részében volt alkalmam kimutatni, még ma is megérdemli a természettudósok figyelmét.

Különös gondot fordított ez időben a korallra; észrevette, hogy fehér virághoz hasonló képződménynyel bír. Ő volt az első, a ki a tudósokat azon jelenségekre figyelmezteté, hogy a korall kérgének szegfűhöz hasonlító hajtása vizből kivéve

---

Pallast des Instituti zu Bononien enstanden ist. Idézem, mert még kortárs irhatta.

[1]) Lettere Vol. 4. n. 26.

[2]) U. a. Fantuzzi az Okmánytárban XXIV. sz. a. közli.

[3]) Lettere al fratello Vol. 4. n. 27.

visszahuzódik azon csőbe, melyből kinőtt s vizbe téve, ismét előtűnik. Erről irt művét, melyben a korallt növénykép mutatja be, 1706. évi deczember hó 8-án Bignonnak az akadémia titkárának beküldé, a ki azt a »Journal des Sçavants«-ban kiadta.[1]) Peisionel, marseillei tudós, ennek ellenében a korallt tengeri állattól eredő képződménynek állítá s a szakértők két táborra oszoltak. Alajos gróf véleményét védelmezte Reaumur s 1718-ban Peisionel állításait nevetségesekké tette. Végre Donati Vitálianus páduai tudós minden kétségen fölül helyezé, hogy a korall tengeri állatoktól eredő termék; Alajos gróf észleletei azonban helyesek.

A marseillei tengerparton sétálva gályához kötött Haszszán nevű török rabszolgát ismert föl; sorsa megindította s minthogy meg nem jutalmazhatta, szabadonbocsáttatását a királynál Bignon által Pontchartrain közvetítésével eszközöltette ki.[2])

A török szolgálatát 500 frankkal akarta meghálálni, de Alajos gróf a jutalmat nem fogadta el.

Alig állította össze a tengerről irt munkáját, hogy sajtó alá adhassa, tudományos tevékenységétől elvonta hazafiui kötelessége.

XI. Kelemen pápa és József császár és magyar király közt ugyanis ellenségeskedés tört ki, mert a spanyol örökösödési háborúban a császáriak Nápolyt, Pármát és Piacenczát elfoglalták. Minthogy a pápa ez ellen felszólalt, a császáriak Comacciot megszállták s ekkép magát a pápai birodalmat is fenyegették. A bibornok-testület ennek következtében elhatározta, hogy minden bel- s külföldön lakó katonaköteles alattvaló a pápai seregbe való beállásra hivandó fel. Igy a már létezőn kivűl 25,000 főnyi sereg gyűlt össze, melyhez tisztekül különösen francziaországbeliek jelentkeztek. De jóllehet a tömeg elég tekintélyes volt, nem volt közte fővezérnek alkal-

[1]) Suppléments pour les mois de Janvier, Février, Mars 1707. Cart. 347. (XXXV.) és Mai Cart. 302. (XXXVI.).

[2]) Fantuzzi az Okmánytárban XXV. sz. a. közli Maraldi Jakab Fülöpnek Párisban, 1707. nov. hó 22-én e tárgyban kelt, Marsiglihoz intézett levelét. Eredetije a Lettere közt található. Vol. 2.

mas oly egyén, a kivel az odavetett keztyűt fölvétetni lehetett volna.

A helyzet komoly volt s tenni kellett s mivel önként senki sem ajánlkozott, a kire e fontos tiszt betöltése bizható volt volna, a később bibornokká előléptetett Gozzadini s az államtitkár Paolucci bibornok 1708. évi június hó 1-jén levelet küldött Alajos grófhoz Cassisba, melyben értesíti, hogy ő szentsége őt szemelte ki főparancsnoknak (Sergente Generale di battaglia) s azért jöjjön rögtön Itáliába. [1])

Engedve a felhivásnak, hazájába sietett s a nem csekély feladat megoldására, sereg organizálása végett Rómába ment. Mint egykor a császár szolgálatában, úgy most saját fejedelméében összes tehetségével és erélyével látott munkájához s nem tartom túlzásnak Fantuzzi azon állítását, hogy a császáriak az »ignominiae causa missus« tevékenységéről értesülve, megszeppentek, nem mintha Jenő herczeggel mérkőzhetett volna, hanem, mert kétségtelenül akárhánynyal megmérkőzhetett s amazt végre is mindenütt nem alkalmazhatták.

De alig volt az Alajos gróf védelmére bizott Bologna s környéke kellően megerősítve, az összecsődült tömeg némileg begyakorolva, a költséget máris sokalló Rómában a még szükséges további intézkedésekhez megkivánt pénzt fölötte gyéren tették folyóvá; a munkálatok félbeszakadtak s a pápa a császárral 1709. évi január hó 15-én megkötötte a békét. Ez ellen nem tehető kifogás; de nem volt szép a császár megbizottja Daun tábornoktól, hogy a pápát minden módon, még fenyegetéssel is mintegy erőszakolta, Alajos gróf elbocsátására, valamint XI. Kelementől, e fogásoknak s fenyegetéseknek engedni Az ily kérlelhetetlen gyülölet ép olyan czéltalan, mint a milyen esztelen s igazán derék emberhez nem illő.

Alajos gróf tehát lemondott állásáról s visszatért a tudomány míveléséhez. Még a császári hadseregnél töltött szolgálata

[1]) A legfőbb parancsnok azonban főpap volt. Il Commissario delle Armi, che è un Prelato, è sempre il primo nel rango delle Milizie Pontifice in Roma; in appresso il Marsigli fu dichiarato Colonello di un Reggimento di Granatieri (ezredes), e Generale Commandante (főparancsnok) nelle Provincie di Bologna, Romagna, e Ferrara. Fantuzzinál pag. 223 nota 80.

idejében állíttatott fel házában 2400 szkúdit érő csillagászati tükröt, melylyel Manfrédi Eustách több napfoltot fedezett fel. Ugyanakkor kedvezőbb anyagi helyzetnek örvendvén, szerzett be több más csillagászati eszközt is, nevezetesen Németalföldről és Angliából. Az egész gyűjteményről Valisnieri Antal tudor Reggioban 1705. évi július hó 29-én kelt levelében elismeréssel nyilatkozott. [1]) Most tudós társaság felállításán fáradozott s szülő városában megalapítá az »Academia degl'Inquieti«-t, melynek kiválóbb tagjai Trionfetti Lelius kanonok és tudor, Rondelli Geminiano, Guglielmini Domonkos, Valsalva Antal Mária, Stancari Ferencz és Victor, Leprotti Antal, Davia János Antal, később bibornok s ő maga voltak. [2]) Tervezett a tudomány mellett művészettel foglalkozó akadémiát is, mely a XIV. Lajos franczia király által Párisban felállítottnak mintájára volt megalakítandó s első sorban a festészetet karolta volna fel, de egyúttal helyet adott a képző művészet másik két ágának az építészet és szobrászatnak is. Erre vonatkozó jegyzetei iratainak első kötetében foglaltatnak. Az Inquieti-től való megkülönböztetés végett ezen akadémia tagjai Kelemen pápáról neveztettek volna el (Academici Clementini), akár a pápa iránt tanúsított különös tiszteletből, akár mert további tervei keresztülvitelében a kákán is csomót kereső hirében álló római főpapok ellenében fejedelménél ekkép nagyobb engedékenységet remélhetett. [3])

Ekkor gondolt ugyanis arra, hogy gazdag könyvtárát, melyet részint vétel utján szerzett, részint zsákmányul ejtett kéziratokból és nyomtatványokból állított össze s melyben különösen a keleti irodalom és nyelv volt kiválóan képviselve, a városi tanács és családja tagjaiból alakult felügyelőség alatt, a nagy közönség részére használat végett megnyissa. [4]) De a

[1]) Fantuzzi az Okmánytárban XXVI. sz. a. közli; eredetije feltalálható Vol. 14. n. 2.

[2]) Bolognának egyébiránt már volt azelőtt is akadémiája.

[3]) Művészettel foglalkozó íróinknak tán szolgálatot teszek, ha Zanotti János Péternek e tárgyban Bolognában 1739-ben kiadott két művének czímét ide irom: Storia dell'Accademia Clementina és Vite de Pittori Bolognesi. Bologna festői köztudomásulag iskolát alapítottak.

[4]) A nyilvános könyvtárak intézménye az olaszokra a rómaiakról szállt örökség. Minthogy nem szándékozom e tárgygyal itt bővebben

családi tagok nem akarták megengedni, hogy a hitbizományi ház, melyben a könyvtár állott, a közönség előtt tárva legyen s így előbb könyvtárnak alkalmas helyiségről kellett gondoskodni, a hol az s minden hozzá tartozó egyéb segédeszköz, a mely minthogy Alajos gróf sokat foglalkozott a természettudománynyal és mathematikával, nem csekély számu volt, elhelyezhetővé vált.

A városi tanács úgy ezen, mint különösen a háborus időben a városnak megerősítése által a németek ellen való biztosításával teljesített szolgálataiért gyönyörűen készített, ezüstből való tállal ajándékozta meg, a melyre néhány kiváló izű hal volt téve [1]); a tál közepébe pedig a következő jelmondatot vésették:

Obsequitur grato civi mens grata senatus;
Exiguum praestat, debet at illa magis.

A polgárnak legszebb jutalma az olyan hálás nyilatkozat, melylyel a polgártársaiból alakult kiválóbb rész hódolatát óhajtja kifejezni.

Ennek következtében Alajos gróf eltökélte összes vagyonát a hálás tanács rendelkezésére bocsátani; mielőtt azonban e szándékát megvalósította volna, tengeri észleleteit és tapasztalatait kiegészíteni Marseillebe ment.

Innen művét a párisi akadémiának küldte meg, a mely azt Acta-iban közzé tette; [2]) hasonlóképen Párisba küldte a tengeri növényekről s a vörös korallról készített különös mun-

---

foglalkozni, csak két helyre hivatkozom. Az ifjabbik Plinius Pompejus Saturninushoz intézett levelében (I, 8, 2) azt irja: Petiturus sum enim ut rursus vaces sermoni quem apud municipes meos habui bibliothecam dedicaturus, — és a császárhoz intézett levelében (ad Trai. 81, 7): Ipse in re praesenti fui et vidi tuam quoque statuam in bibliotheca positam. Pliniusnak Milanoban talált föliratában: IN· TVTELAM· BYBLIO-THE|CAE· HS· C. Közölte e feliratot Gruter 454, 3 és 1028, 5; Mommsen, Zur Lebensgeschichte des jüngeren Plinius, a »Hermes« nevű folyóiratban a III. kötetben; ebből én a kecskeméti reform. főiskolai évkönyvben 1878–79-ről (IV) pag. 47.

[1]) Felhozom e lényegtelen körülményt, mert nem tekintve, hogy lényeges és lényegtelen között sokszor bajos a határvonalat megvonni, a kort, annak gondolkozásmódját s tán némileg ízlését is jellemzi.

[2]) Az 1710. Acta-ban. Cart. 23.

káját, mely utóbbiról Cassini János Domonkos kiváló dicsérettel nyilatkozott. [1])

Ez időtől fogva főleg azon fáradozott, hogy szülővárosában tekintélyes tudományos intézetet állítson fel; e czélból a módozatok megállapítása végett egyrészt a városi tanáccsal, másrészt a pápával értekezett. A tanács pénzszűke miatt eleinte vonakodott terhet vállalni megára, de utóbb engedett s hajlandónak nyilatkozott Alajos gróf ajánlatait elfogadni. További pártfogásért 1711-ben Casoni bibornokhoz fordult, a ki egyuttal apostoli követ volt; a pápa jóváhagyásának kieszközlése végett Alajos gróf maga ment Rómába.

A csillagászat matadorai Kepler, Galilei fölfedezéseikkel évszázadokon keresztül valóknak tartott, nem egyszer hitczikkel szentesített tanokat döntöttek meg s a tudomány ez ága Rómában nem tartatott népszerűsíthetőnek. Azért minden áron azon kellett lenni, hogy XI. Kelemen pápa a csillagászatnak megnyeressék. Alajos gróf tehát Creti Donato festővel valamennyi bolygót lefestette s a gyűjteményt a pápának ajándékozta. [2]) Ezzel s ügyes magaviseletével nemcsak a csillagda felállításához szükséges engedélyt eszközölte ki, hanem még azt is, hogy a pápa maga 2400 skudit adott e czélra. Az engedélyt tartalmazó okmány 1711-ik évi julius hó 18-án állíttatott ki.

Ez időtájt adta ki a tengerről írt művét olasz nyelven:

Breve ristretto del saggio fisico intorno alla Storia del mare scritta alla Regia Società di Parigi, ora esposto in una lettera all'Eccmo Sig. Cristino Martinelli. E le annotarioni

[1]) Fantuzzinál az Okmánytárban két e tárgyra vonatkozó levél van közölve XXVII. és XXVIII. sz. alatt; az eredetiek Vol. 14. n. 4. találhatók; hogy Marsigli a korallt tévesen növénynek tartá, említve volt.

[2]) Minthogy a tudományt ma mindenki szabadon mivelheti, legyen elég arra figyelmeztetnem, hogy ezelőtt néhány évvel még könyv sem jelenhetett meg hatósági engedély nélkül. Mint hallom némelyek a modern sajtó gyakran botrányos irmodorát, a hirhedt »vörös plajbász«-szal kivánják megszüntetni. De én hiszem, hogy törekvésük dugába dől s a czenzura bármi alakban jelenjen meg, — halva született gyermek fog lenni. A ki a szabadság előnyeit igénybe veszi, annak nem szabad megrettennie a hátrányoktól sem.

intorno alla grana dei tintori, detta Kermes, in una lettera al Sig. Antonio Valisnieri Bologna 1711. [1])

A Magyarországon, beleértve Erdélyt, s a régi Moesiában gyűjtött régiségek kellő méltathatása végett, a szükséges előismeret hiányát érezve, régészetet tanult s a Traján császár által épített híd tárgyában felvilágosításért Bianchini monsignorhoz fordult. [2])

A Trajánhidról egyébiránt külön értekezést adott ki, címe: Lettera intorno al Ponte fatto sul Danubio sotto l'Impero di Trajano, indirizzata al R. P. D. Bernardo di Montfaucon. Megjelent 1715-ben s Sallengre Henrik latinra fordítva a »Novus thesaurus« második kötetében adta ki. Kedvezőtlen anyagi helyzete miatt a kiadást Aldrovandi Fülöp gróf, bolognai senátor s szentszéki követ és Martelli Péter Jakab vállalta magára. Ő maga régészeti tanulmányainak s most említett művének befejezése után visszatért Bolognába s 1712. évi január hó 11-én Pietramellare Vasse Mária követnél, az Anziani [3]) főnökénél tisztelegvén, egész tudományos gyűjteményét a bolognai tanácsnak ajándékozta, tiltakozva egyuttal az ellen, hogy mint rebesgették, szobrot állítsanak neki. A szerződés X. pontja értelmében az intézet kapuja fölé XI. Kelemen pápa, Casoni bibornok és szentszéki követ, továbbá Paolucci bibornok és államtitkár címere volt helyezendő a következő vagy hasonló értelmü feliratot tartal-

---

[1]) Elismerő nyilatkozatokat közöl Fantuzzi az Okmánytárban Valisnieri Antal tudortól, Velenczéből november hó 7-ről XXX. sz. a., eredetije Vol. 14. n. 4.; Paduából november hó 30-ról deczember hó 5-ről és 27-ről XXXI., XXXII. és XXXIII. sz. a., eredetije Vol. 14. n. 5. 6. 7.; Bourget Lajostól Velenczéből nov. hó 21-ről XXXIV. sz. a., eredetije + Vol. 14, Lancisi János Mária (Monsignor)-tól Romából okt. hó 8-ról XXXV. sz. a., eredetije Vol. 9. n. 1.

[2]) A választ Fantuzzi az Okmánytárban XXXVI. sz. a. közli; eredetije Vol. 14. n. 1 alatt található; kelt Rómában 1711. júl. hó 6-ikán; magyarul iró régészeink közül tudtomra még senki sem méltatta, noha akadt, a ki a Traján császár hidjáról értekezett.

[3]) E szó azonos tőről fakad a franczia ancien-nel, mely régit jelent. Jelentése szerint körülbelül azt jelenti, a mit okmányainkban a »Proceres,« »Majores,« »Barones«.

mazó kővel: »Bononiense Scientiarum, et Artium Institutum ad publicum usum. [1])

A tanács által kiküldött hat tagból álló bizottság hosszas keresés után a czélnak legmegfelelőbbnek a Poggi senatorius család palotáját találta, melyet Tibaldi Domonkos épített, Tibaldi Pellegrino, dell' Abate Miklós, Primaticci s más nevezetesebb művészek festettek ki. Az ajánlat elfogadtatván, az Instituto és az Accademia a Poggi palotában helyeztetett el, berendeztetett benne a könyvtár, a vegytani intézet, a festőakadémia és az observatorium. Az Accademia degl' Inquieti átköltözött s nevet cserélve Accademia dell' Iustituto-vá vált. Az Alajos gróf által a régi helyébe ajánlott pecsét: kelő nap, mely sugarait Bologna fölött árasztja szét, — ha jól tudom régibb, a renaissence idejében megújított eszme, — nem fogadtatott el.

De rokonaival egyenetlensége keletkezett, s kénytelen volt szülő városát elhagyni; testvére és unokatestvére ugyanis részben az érte fizetett nagy váltsági összegre, részben a katonáskodása idejében tett költekezésére s ezekből reá háramlott roppant károsodásokra hivatkozva, a családi palotából Alajos grófot illetett részt elfoglalta.

Alajos gróf tehát Rómába ment, a hol úgy látszik legkönnyebben remélt megélhetni. Mint máskor, úgy most is megbecsülték. Gozzadini Ulysses bibornok és több római kereskedő akadémiája részére mintákat (modelle) adott neki; Tanara Sebestyén bibornok 23 láb hosszú távcsővel ajándékozta meg, s a római régész Ficoroni, ujabb pályatársat üdvözölhetve benne, különös figyelemmel s gonddal volt iránta. Igy, ha nem

[1]) E minket kevesebbé érdeklő ügyre nézve bővebb fölvilágositás szerezhető a következő műből: Rogito di Giacomo Antonio Bergamori Secret. dell' Eccelso Senato stampato nella Raccolta degli Atti legali par la fondazione del Instituto, a hol az arciconfraternita és a domonkosiakkal létesült megállapodásairól is kimeritő említés van téve. Az utóbbiaknak zárdája részére Aquinói szent Tamás életéből vett jeleneteket festetett. E szentet, továbbá a már említett szent Katalint s főleg a Boldogasszonyt különösen tisztelte. Az Aquinói szent Tamás tiszteletére rendelt körmenetekre vonatkozólag irja Fontenelle (Oeuvres VI. pag. 259.): La devotion d' Italie prend assez souvent une forme qui n'est guere de notre goût d' aujourd'hui.

is fényesen, de tisztességesen elélhetett. Boldetti Márk Antal [1]), azt irja: »Több más a nevezett táblán látható pecsét (fölirat, sigilli), melylyel a temető sírjai le voltak zárva, a konzulok nevével van ellátva, mint az agyaggyártmányok a gölöncsér, a telek nevével, vagy más a műhelyre utaló jellel; habár többet a kérdésben forgó közül, uralkodónk rendeletére s a Lancisi Monsignor kérelmére, a nemrégiben Bolognában fölállított nyilvános intézet régiség-gyüjteményének gazdagítása végett Marsigli tábornok úrnak adtam, vagy küldöttem át,« — a mi kétségtelenné teszi, hogy Alajos gróf, mint a közéletben mondjuk, minden követ megmozdított az általa felállított intézet jó karba helyezése végett.

Az év végével ismét Bolognába utazott, hogy az intézetnek mikép használatára vonatkozó szabályok megállapítását sürgette. Minthogy azonban az observatorium még munkában volt s a csillagászati eszközök nem voltak felállítva, a tudományos intézet, csak a jövő 1714. évi márczius hó 13-án nyittathatott meg, a mely ünnepélyen, kitünő egyének jelenlétében Corazza Hercules olivai barát beszédet tartott. A tantervbe a természetrajz, a természettan, a vegytan, katonai és polgári épitészet, csillagászat, festészet és szobrászat volt felvéve, tehát a tudomány és művészet oly teljességben, a minőben egy helyen központosítva még manapság is csak kevesen találhatjuk.

Alajos gróf ezen idő alatt Rómában tartózkodott s ott értesült az Institutóra vonatkozó hirekről. Ittléte alatt újabban fegyverhez kellett nyúlnia, nem a császáriak, hanem a keresztyénség nagy ellensége, a török ellen.

A törökök ugyanis a karlóczai békében a velenczeieknek átengedett Moreát visszafoglalták s az afrikai barbareszkekkel egyetemben az adriai tenger déli partvidékeit s főleg a katonailag gyenge pápai birodalmat fenyegették. A birodalom megerősítése, esetleg megvédése ismét a harcztéren ügyes és tapasztalt Alajos grófra bizatott, kézzel fogható bizonyítéka annak, hogy hasztalan törekvés helytelenül alkalmazott erőszakkal és fenyegetéssel engedményeket kicsikarni, mert veszély keletkeztével a legszebb igéret is a pusztába kiáltott szó marad. De a haza veszélyben forgott, a szükség törvényt rontott s miután a

[1]) Opera delle Osservazioni Cimeteriali I. cap. XLI. pag. 266.

védelemmel Alajos grófot bízták meg, ennek nem lehetett oka az ajánlatot visszautasítania.

Erélyes és gyors föllépéssel sikerült a legszükségesebb intézkedéseket megtenni s habár a parancsnokló főpapokkal megint nem boldogult, a pápánál és az államtitkárnál támogatásra és védelemre talált. Igy sikerült a velenczeiek és a török közt békét létesíténiök, a mire aztán a zajongók és panaszkodók elhallgattak.

Alajos gróf ez alatt a pápai birodalom tengeri partjáról térképet készített, a mely a tengerre vonatkozó jegyzeteivel együtt iratai között az Institutóban őríztetik.[1] E művét a már többször említett Lancisi pápai orvosnak ajánlotta, a ki, mint e tény is tanusítja, befolyásosabb és tekintélyesebb pártfogói közé tartozott.[2]

Ez újabbi szolgálatát ama kedvezmény követte, hogy a pápa ezentúl többet törődött hívével; pártfogása alá vette s gondoskodott foglalkoztatásáról; így valamivel könnyebben tarthatta fenn magát. Szóba hozatott a Reno vizének szabályozása, a melynél állandóbb természetü foglalkozásra lehetett reménye. Érdekelve volt az ügynél a modenai herczeg, Velencze s Milanónál a császár.[3] Alajos gróf Manfredi-vel együtt azon nézetben volt, hogy a Reno a nagy Po-val volna összekötendő, de ennek Ferrara ellentmondott, »a melynek aggodalmai — mondja Fantuzzi — mindig győzedelmeskedtek a mi valódi bajaink fölött,« — de valószinübben azért, mert vizét nem alaptalanúl féltette.

Ez időtájban a franczia királyi akadémián idegen által betöltve volt hely üresedett meg, a melynek betöltése végett az

---

[1]) Caps. 1. n. 7.

[2]) Lancisinak Marsiglihoz Rómából 1715. július 20-áról intézets levelét Fantuzzi az okmánytárban XXXVII. sz. a. közli; eredetije Vol. 9. n. 4.

[3]) Hogy e Milano nem lehet a lombardiai város, az nem szenved kétséget; minthogy azonban Reno a régi Gallia cispadanába esik, a császár érdekeltségét nem tudom megmagyarázni. De nem akarok Fantuzzi előadásától eltérni, mert mint bolognainak a viszonyokat ismernie kellett. Lehet, hogy Milano és a császár tollhibából van említve, de ez nem valószinű.

escalonai herczeg, spanyol grand és Alajos gróf hozatott javaslatba; a királynak nehezére esvén a mellőzés, mind a kettőt kinevezte s a létszám rendessé tétele végett a legközelebb megüresedendő állást betöltetlenül rendelte hagyni. Erre vonatkozólag mondja Fontenelle emlékbeszédében (éloge): N'eut-il pas sans hesiter donné la préférence a un homme du mérite, et de la dignité du Duc d' Escalonne, pour peu qu'il fut resté de tache au nom de son concurrant, et cette tache n'eut-elle pas été de l'espéce la plus odieux aux yeux de ce grand Prince? a miből annyi legalább is bizonyos, hogy a lovagias, bátor és a testületi szellem (esprit du corps) kiművelésében senkitől utól nem ért francziák s azoknak legbüszkébb királya, a breizachi eseményt korántsem tekintették oly nagy hibának, mely becsületvesztést vonhatott maga után.

A következő két évet nagyobbára a Reno szabályozásával töltötte; ez alkalommal gyűjtött tapasztalatai alapján készült az: »Istoria fisica naturale delle valli del Bolognese« czimű műve, [1]) melyet részben Galeazzi Gusman az Instituto Aktáiban közölt. [2]) E mű előszavában felhozza, hogy sok, mások előtt eddigelé rejtve maradtat hoz napfényre, mire az ujabb Pliniusnak nevezett bolognai születésü, nagy tudományú Aldrovandi művének olvasásakor lett figyelmessé. A bolognai völgyekről egyébiránt már azelőtt is irt, valamint az ottani árvizekről s a városnak a németektől szenvedett kárairól. [3]) Ez s ehhez hasonló foglalkozással, a melyek közé tartozik szülő városának az árvizek ellen való biztossá tétele, tölté el a következő két évet is.

A megkezdett tudományos munkálatok befejezése végett 1720. évi szeptember hó 11-én a pápától harmadik részletül 15,000 szkudiról szóló, a tanácshoz intézett, irásbeli utalványt kapott; de ez elégedetlenséget okozott s kellemetlenségek kikerülése végett, egész tevékenységét ismét az általa létesített intézet fölvirágoztatására fordítá. [4])

---

[1]) Kéziratai közt az Institutoban Aula 2. C. n. 96. alatt található.

[2]) Tom. I. cart. 90. E czim alatt: Iter Bononiae ad Alpes S. Peregrini.

[3]) A »Giornale di Venezia« XXIX. kötetében cart. 206.

[4]) E pénznek hovafordítása, úgy lát›zik, Marsigli diskrécziójára

A mennyire helyben lehetett, gondoskodott a hiányok pótlásáról s az Instituto természetrajzi osztályának kiegészítése végett 1722-ben szeptember hó végefelé Angliát s Német-Alföldet bejárandó, mindenek előtt Londonba ment, a hol november hó 12-én érkezett meg. Fölkereste Newtont, a ki a királyi akadémiánál bemutatta. Itt beszédet tartott, a melyben előadta utazásának tervét és czélját s a bolognai Instituto berendezését. Terve volt a földkerekség minden tudományos intézetét szoros kapcsolatba hozni, közöttük, ha lehet, viszonosságot létesíteni s lelkes előadással tartott beszéde általános tetszésben részesült. A bolognai intézettel való összeköttetésnek kérdése tárgyában új gyülés tartatott, melyen Haley, mint titkár nyitotta meg az ülést s a megpendített eszme mellett emelt szót; maga Newton a tudományért hevülő Alajos grófot magasztalta, minek következtében egyhangúan taggá választatott. De London ködös levegője rosszul hatott az olasz éghajlat derült boltozatához szokott Alajos grófra s megbetegedvén, kénytelen volt lefeküdni.

Fölgyógyulása után Német-Alföldre utazott s Leydenben Boerave-val ismerkedett meg. Mindezekről kimeritően ír egykori kebelbarátja Quinci, a Zürichben kiadott memoire-okban. [1]) Német-Alföldön adatta ki: »Histoire de la mer« [2]) czímű munkáját, melyhez Boerave írt előszót, kiemelve különösen azt, hogy e mű 45 évi munkásságának s ez idő alatt közvetlenül szerzett tapasztalatainak gyümölcse.

Amsterdamban halak szerzése végett indiai kereskedőkkel lépett összeköttetésbe s midőn erre vonatkozó alkudozásai épen javában folytak, hirt vett Bolognából, a mely egészen megrendíté s az indulatos embert csaknem halálra haragítá. Minthogy pedig hazulról vett hírei a 15,000 szkudira vonatkozólag aggodalmat okoztak, újra Paolucci bibornokhoz s a pápához (ekkor XIII. Incze, 1721—1724.) fordult, mire Ruffo

volt bizva; ily intézkedés a polgárokban méltán kelthetett elégedetlenséget, a mennyiben csak az olasz közmondást látszott erősíteni: a közvagyon olyan, mint a szentelt víz, mindenki vesz belőle.

[1]) 1741. II. rész.

[2]) Amsterdam, 1725. folio.

bibornok és követ utasittatott, hogy XI. Kelemen pápa rendelkezését hajtsa végre.

Az amsterdami könyvkereskedő-társasággal a Dunáról irt művének kiadása végett alkudozásba lépett; kéziratairt és rajzaiért 12,000 frtot igértek, azonban úgy, hogy ez összeget tetszése szerint választott könyvekkel kötelezték magokat kifizetni. Az ekkép szerzett s már meglevő könyvek alkották az Instituto könyvtárának nem jelentéktelen alapját. [1]) Igy végre 1726-ban megjelenhetett sok évi fáradságának műve, a »Danubius Pannonico-Mysicus,« a melynél szebbet és jobbat előtte senki sem adott ki. E folio atlantico-ban megjelent hat kötetes mű maga elégséges arra, hogy a nemes gróf neve a hazánkkal foglalkozó külföldieké közt első helyen emlittessék. [2])

Amsterdamban volt időzése alatt latin, görög és héber betüket szerzett a szülő városában föláliitani tervezett nyomda részére, minthogy a régi nyomda kevéssé felelhetett meg a kor igényeinek. E nyomdát a Domonkosiak tartották fenn s Aquinói szent Tamás nyomdájának neveztetett; mint egyéb szerzeményét, ezt is 1728. évi julius hó 26-án kelt okirattal a szerzetnek ajándékozta. [3])

Német-Alföldön töltve idejét, nem mulasztá el a vízszabályozást tanulmányozni; bejárta s megvizsgálta a digheket s »Viaggio per il Nord Holland« czimű [4]) művében leirta alakjukat, anyagukat s épitési módjukat. Főczélja volt itt szerzett tapasztalatait hazájában érvényesiteni, de ez nem volt elérhető,

---

[1]) Rogito di Pier Jacopo Marselli, e Agostino Pedretti 1727 stampato per Constantino Pisarri, 1727. a hol második ajándékozási okirata közöltetik.

[2]) Az Allg. Gelehrten-Lexicon Marsigli magyarországi tartózkodásáról szólva, irja: Dieser lange Aufenthalt in Ungarn gab Gelegenheit, zu seinem grossen und prächtigen Wercke von der Donau, wobey er selbst vom Kayser Leopoldo in seinem Vorhaben mit Geld und Leuten unterstützet, und auf dessen Kosten auch die darinne befindliche Kupfer-Platten grösstentheils gestochen wurden. Kétséget nem szenvedhet, hogy a mű csakis a császár pártfogása alatt létesülhetett, de ez Marsigli érdeméből nem von le semmit.

[3]) Az ajándékozást tartalmazó okiratot Pedretti Ágoston Ignácz adta ki.

[4]) Kéziratai közt: Caps. 99. fasc. A.

mert a Reno és az Idicse gyorsan folyó vize más rendszerü szabályozást igényelt, mint Német-Alföld lassan hömpölygő folyamai és csatornái.

Visszafelé utját Aachenen keresztül vette, melyet azért látogatott meg, hogy vizeit megismerje; ugyan e czélból ment Burbonba (Bourbon-les-Bains) is. Magyarországi időzése alatt, különösen Budán elég alkalma volt a természetes meleg forrásvizekkel megismerkednie s a budai fürdők minőségéről a Dunáról írt nagy művének első kötetében elég terjedelmesen ír. Svájcz több kantonát beutazva a Lago di Garda mellett hosszabb ideig tartózkodott, azután Bolognába ment, hogy megkezdett nagy alapítását, az Institutót és Akadémiát bővítse s a mit lehet befejezzen.

Hazaérve, hatalmas párfogójává lett Lambertini Prospero, később XIV. Benedek pápa (1740—1758), a ki maga is bolognai születésü lévén, a »natale solum« felvirágoztatásán nem kevesebbé fáradozott, mint maga Alajos gróf. A bőkezü főpap az áldozattól nem rettent vissza s a hol a tudománynak szolgálatot tehetett, támogatott és segített. Kivánsága volt, hogy az Accademia del Instituto tagjai Accademici Benedettinineknek neveztessenek, a mint azt Zanotti Ferencz tudor az Institutoról írt aktában előadja.

Ez alatt megérkeztek a német-alföldi megrendelések; rovarok, madarak és halak. Ezeket Alajos grófnak a via della Mascarella mellett fekvő házába szállították; e tárgyak mint a második ajándékozási okirat tanusítja, az Institutóba csak később szállíttattak, a mi nyilvánvalóvá teszi, hogy önkénytes ajándékozás tárgyai.

Mig az ujonnan érkezett tárgyak föláll[illegible]itásáról kellően gondoskodva lőn, Madernoban a Garda-tó mellett folytatta hydrografiai buvárlatait s a Salo vizét tanulmányozta. Levelezést folytatott Monti József és Boerave-vel,[1]) az előbbeni 1724. november hó 26-án kelt levélben az Ottomán birodalom katonai állapotáról írt művének kiadását sürgette, a melyről de la Limiers a lipcsei aktában kedvezően nyilatkozott,[2]) s

[1]) Lettere Vol. 1.

[2]) 1724. január havi értesitő, pag. 26.

megemlíté: hogy Alajos gróf, a ki a tanult katonák közt az első, vagy legalább az elsőhöz legközelebb eső helyet foglalja el, a bolognai uj akadémiának kiváló római régiséget ajándékozott, márványtáblára vésett föliratot, melyet Ceresnek szentelt fogagadalmi emléknek tart. Erről írt értekezlete iratai közt található; de la Limiers: »Dissertatio sopra la Tavola annonaria« czím alatt az Instituto történetében adta ki. De a sürgetett mű elmaradt s csak halála után 1732-ben adatott ki.

Mint levelei tanusítják, kiterjeszté működését lassankint eddigelé figyelemre kevesbbé méltatott területekre is. Mindenek előtt Lombardiát és Velenczét vizsgálta át; Melani Girolamo nevű tudort titkárának s Manzinit festőjének fogadta meg s habár ezeknek kilétéről nincs tudomásom, neveiket, mint közreműködőkét, megemlítendőnek tartom. E sokoldalú, ernyedetlen tevékenység mellett mélyebbre ható, a mai tudományos álláspont követelményeinek megfelelő eredményt természetesen senki sem várhat, de én már olvastam több régi és új művet, a melyeket magokat szakembereknek nevező egyének állítottak össze s sem oly tanulságosaknak, sem oly megbízhatóknak nem találtam, mint Alajos gróf műveit s jóval könnyebb dolog mások tapasztalata alapján eredményeket szedni sorrendbe, mint tapasztalatokat gyűjteni. S ha páduai magasztalója, Facciolati Jakab, azt mondva, hogy Alajos grófhoz hasonló, a tudóst és katonát magában egyesítő ember, Caesar óta nem járt a földön, — inkább szépen beszélt, mint helyesen, »cum grano salis« ezt is szivesen fogadom, mert nem helyeselhet ő ama kicsinyes eljárás, mely azzal kérkedik, hogy a tojást kisebb töréssel állítja hegyére, mint Kolumbus.

E két évi buvárkodása alatt befejeztetett a Dunáról s a tengerről írt műve s könyvei átvétele végett Német-Alföldre ment. Egy példányt a már emlitett Lambertini által, a ki akkor ankonai püspök volt, XIII. Benedek pápának (1724—1730) küldött; a gyenge, de jó indulatú fejedelem alattvalójának eme hódolatát Rómában 1727. évi julius hó 5-kén kelt levélben (breve) megköszönte s a művet a vatikáni könyvtárban rendelte eltétetni. [1])

[1]) Fantuzzi e levelet közli pag. 262. és 263; olvasható az Instituto alapításáról szóló okmányok közt is; minthogy azonban az eredetit

1727. márczius hó 24-én kelt okirattal ujabbi szerzeményeit ismét a szenátusra ruházta át. [1]) De a várossal, mely a kedvezménynyel járó költségek utalványozásában késedelmeskedett, egyenetlensége keletkezett s a kellemetlenségek kikerülése végett visszatért Marseillebe, a föld szerkezetére vonatkozó ismereteit bőviteni. [2])

Alig töltött azonban egy évet Cassisban, hüdés érte s az orvosok tanácsára 1729-ben hazájába ment. Fülöp nevü testvérét szélütés érte s 13 éves fiut hagyott maga után. Ez s a szülőföld vonzó ereje, melyet szerencsétlenségben érzünk leginkább, 1730-ban hazatérésre birták.

Nescio, qua natale solum dulcedine cunctos
Ducit, et immemores non sinit esse sui.
Non dubia est Ithaci prudentia: sed tamen optat
Fumum de patriis posse videre focis.
Cum bene sit clausae cavea Pandione natae;
Nititur in silvas illa redire suas.
Adsuetos tauri saltus, adsueta leones,
Nec feritas illos impedit, antra petunt.[3])

Az időjárás kedvezett útja alatt, s a mennyire szó lehetett róla, szerencsésen érkezett meg.

Otthon a szobába szorítva, nevelési tervet készített öcscse részére; de erejét fogyni érezte s azért több jó ismerőse s közjegyző jelenlétében megtette végintézkedését. Jelen volt az Instituto elnöke Bazani tudor és több tanár. Asztalán feküdtek befejezetlen iratai: az ottomán haderőről irt műve, több ábrával ellátva, toldalék a tengerről irt munkájához s a thrák Bosporusról irotthoz. Az elnökhöz intézett utolsó szavai ezek

magam nem láttam, közlését, mint nem okvetlenül szükségeset, fölöslegesnek tartottam.

[1]) Kiadta Palma Tamás és Pedretti Ágoston, nyomattatta Pisarri Szilárd.

[2]) Fantuzzi az okmánytárban közli XXXIX. sz. a. ekkor kiadott emlékiratát: Manifesto, che il Conte Luigi Marsigli fece spargere per Bologna prima della sua partenza per Marsiglia, e che volle fosse stampato alla testa degli Atti Legali per la fondazione dell' Instituto, — a mi azt tanusítja, hogy nem jelent meg. Szól: A tutti gli Ordini della Città di Bologna.

[3]) Ovidius Epist. ex Pont. III.

voltak: Il compirgli era l'unico desiderio, che mi restava: chi sa l'uso, che se ni farà; ma sia fatta la volontà del Signore, — tehát, mint keresztyénhez illő, megnyugodott a Mindenható akaratában.

Ezentúl csak Eberto di Quinci kebelbarátját s hihetőleg egyúttal gyóntatóatyját, Battaglini jezsuitát s más rendü papokat bocsátott magához, napról-napra fogyni érezvén életerejét, az utolsó kenet fölvétele végett, a szent Domonkosról nevezett székesegyházba vitette magát. Három nap mulva ujolag hüdés érte s 30 óráig tartott agonia után 1730. évi november hó 1-én, Mindszentek napján, visszatértének hatodik havában, 72 éves korában meghalt.

Testét közszemlére, rendelkezése szerint, minden pompa mellőzésével a kapuczinusoknál tették ki s három nappal később S. Petronio-nál mise tartatott lelkéért, melyen ősi szokás szerint, a szenátus ünnepélyesen részt vett; hamvai a szent Magdolnáról nevezett templomban temettettek el. Bazani tudor, az Institutó elnöke, betegsége miatt az elhúnyt fölött beszédét nem tarthatván meg, az 1732-ben dalla Volpe Lelius által kinyomattatott.

Az akadémikusok 1731-ben arczképét magán foglaló érmet verettek emlékezetére a következő körírattal: *Aloysius Ferdinandus Marsilius;* az érem hátlapjára az akadémia emblemái verettek s e deviz: *Nihil mihi.* Az évszám helyén pedig e szavak állottak:

Bonon: Scientiar: Acad:
Socio, et Maecenati Opti:
An: S. MDCCXXXI.

Később, 1765-ben, a könyvtárban márványból faragott mellképet állitottak emlékezetére, mely őt katonai öltözékben ábrázolja.

A fáradhatatlan ember tevékenységét legjobban jellemzi Quinci, azt irván: e può dirsi che il suo spirito travagliara ancor dormendo. [1])

Jól csak olaszul és németül irt; francziául és latinúl tit-

[1]) Fantuzzinál pag. 271 sg., Quincy-nél — a kinek művét nem szerezhettem meg — pag. 2.

kárai segedelmével; a tenger történetéről franczián megjelent műve s a latinúl megjelent dunai mű, a mi a szövegezést illeti, teljesen az utóbbiak műve. De irályában kevés formai érzéket tanusít, a mi a megértést és még inkább a fordítást nagyon megnehezíti. Innen van, hogy például a Corvináról neve alatt ismert latin nyelven írt jelentések eltérők, sőt, mint azt az »Allgemeine Zeitung« olaszországi irodalmi értesítője Ricotti művét ismertetve, mondja: a jelentés végső része képzett tudóstól alig várható barbar irálylyal van szerkesztve.

Termete arányos, magas és erős volt, munka végzésére és fáradság elviselésére alkalmas; szemei világos kékek, tekintete parancsoló volt s szabályos arczát a sasorr marcziálissá tette. Társalgása szellemes, modora megnyerő, magaviselete férfihoz illő volt, de könnyen lobbant haragra. Jószivűségéről tanubizonyságot tesznek elősorolt jótéteményei, fenkölt gondolkozásmódjáról alapítványai s értelmiségéről művei. Gyarlóságoktól természetesen ő sem lehetett ment, s ha a szentek, különösen Aquinói szent Tamás tiszteletével tanusított tüntetést sokan, mint Fontenelle, hajlandóbbak eszélyességi indokokkal igazolni, én ennek szükségességét nem látom be. [1]) Vallásának elveihez élete utolsó perczéig rendületlenül hű maradt s ha e tekintetben többet tett, mint a mit felvilágosodott emberektől várni szoktunk, megérthetővé tesz mindent Sand George: chacun a les défauts de ses vertus. A mi minket illet, be kell vallanunk, hogy korának javát hazánknak a török iga alól való fölszabaditásán tölté, s mikor már ezt nem tehette, legnagyobb művével tette ismeretessé; százan éltek az övéihez hasonló kedvező s talán még kedvezőbb körülmények közt és senkinek sem jutott eszébe, senkinek sem volt tehetsége oly művet irni, mint az övé s e szolgálataival szemben illik, hogy hálásak legyünk iránta.

A már említett érmen és szobron kivül az Accademia

[1]) Ces fêtes — mondja az Aquinói szent Tamás tiszteletére rendelt körmenetekre vonatkozólag, melyeken a szent életéből vett jeleneteket ábrázoló képpel ellátott nyolcz zászló lett volna körülhordozandó, — ces cérémonies fondées sur la piété, pouvoient aussi avoir une politique sensée et légitime; elles lioient l' Institut à la religion, et en assuraient la durée. Oeuvres etc. VI pag. 260.

Clementina a Domonkos-rendüek templomában, Alajos gróf emlékére még a következő fölíratot állíttatta:

D. O. M.
ALOYSIO FERDINANDO COMITI
MARSILIO SCIENTIARUM, ET ARTIUM
INSTITUTI MAGNIFICENTISSIMO
PROMOTORI
CLEMENTINI ACCADEMICI (sic)
PATRONO, ET PARENTI
OPTIMO.

IV. Marsigli müvei.

Motto: taedet tamdiu eadem fecisse.
Seneca.

1. Bevanda Asiatica etc. all' Eminentissimo Bonvisi Nunzio Apostolico appresso la Maestà dell' Imperadore etc. da Luigi Ferdinando Marsigli, che narra l'Istoria medica del Cavè, o sia Caffe. Vienna d'Austria apresso Gio: Van Ghelen 1685. in 12.

2. Lettera al Canonico Paolo Gagliardi sopra lo stato antico de Cenomani, colle note d'Antonio Sambuca, inserita nelle memorie Istorico — critiche intorno all' antico stato de Cenomani, ed ai loro confini, raccolte dal detto Antonio Sambuca. Brescia 1750. presso Gio: Maria Rizzardi a cart. 366. in folio.

3. Lettera all' Illustriss. Sig. Antonio Valisnieri del Co: Ferdinando Marsigli, riferita nel Tom. 2 delle Opere del detto Valisnieri alla pag. 359 in questi termini.

4. Dissertazione epistolare del Fosforo minerale, o sia della Pietra illuminabile Bolognese a' sapienti, ed eruditi Signori Collettori dell' ACTA ERUDITORUM di Lipsia, scritta da Luigi Co: Ferdinando Marsigli di S. C. R. M. Cameriere, e Colonello di un Reggimento die Fanteria, Lipsia 1698. in 4°.

5. Dissertazione epistolare del Fosforo minerale, o sia della Pietra illuminabile Bolognese a' sapienti, ed eruditi Collettori dell' Acta eruditorum di Lipsia, scritta da Luigi Ferdi-

nando Co: Marsigli. Több kiadást ért s latinul is megjelent 1702-ben in 4°.

6. Breve ristretto del Saggio Fisico intorno alla Storia del Mare, scritta alla Regia Società di Parigi, ora esposto in una lettera all Eccmo Sig. Cristino Martinelli Nob. Veneto. Annotazioni intorno alla Grana de Tintori, detta Kermes, in una lettera all' Illmo Sig. Antonio Maria Vallisnieri publico Lettore di Padova, in 4° con figure in rame. Venezia 1711. per Andrea Poletti.

7. Histoire physique de la Mer. Ouvrage enrichi de figures dessinées d'après le naturel. Par Louis Ferdinand Comte de Marsilli, membre de l'Académie Royale des Sciences de Paris. (Allegorikus kép) Amsterdam, aux depens de la Compagnie. 1725. Sz. k. Pest városa könyvtárából került a magy. kir. tud. egyetemkönyvtárába; folio-alak 40 rézmetszetes táblánál több van benne. Épitre, préface, au lecteur XI; szöveg 173 lap. E példány meglétére Szilágyi Sándor úr figyelmeztetett.

8. Extrait de l'Essay Physique sur l'Histoire de la Mer. Inserito nell' Istoria dell' Accademia Reale delle Scienze dell' anno 1710. a cart. 23.

9. Ludovici Ferdinandi Marsigli Dissertatio de generatione Fungorum ad Illustrissimum, et Reverendissimum Praesulem Joannem Mariam Lancisium Clementis XI. Pont. Apt. Max. Archiatrum, et Cubicularium intimum, cui accedit ejusdem responsio una cum Dissertatione de Plinianae Villae Ruderibus, atque Ostiensis Littoris incremento. Roma 1714. Ex officina typographica Francisi Gonzagae in via lata. In. fol.

Leirja e nyaralót Plinius Gallushoz intézett levelében. II. 17.

10. Aloysii Ferdinandi Comit. Marsigli Danubialis Operis Prodromus. Ad Regiam Societatem Anglicanam. (Allegorikus kép: Evadam. Danubius szókkal). Auspicio Anni novi 1700. Megjelent Norinbergában Endter János András fiainál. Kis ívrét, 60 lap. A M. N. M.-ban $\frac{Hung.\ h.}{345}$ sz. a. található példány »Ex Bibl. Com. F. Széchenyi« való.

Az előszóban azt mondja: »Atque animus quidem erat initio Observationes, Antiquitatis, eas, et Naturae, Amplissimae Societati Vestrae (a londoni tudós társaságnak), Nuncupare, ac in Angliam, Transscribere: Verum Imperator Caesar, Meus Clementissimus Dominus, Augusto Nomine suo Condecoratas, in Lucem Prodire Voluit. Sola itaque Ea mihi Potestas Integra remansit, Vobis, Prodromum Operis, Istum, in Specimen Quoddam, tanquam Arbitris, heic Offerendi. De e szándéka nem teljesült, mert a breizachi esemény következtében (az előszót 1698-ban irta) kegyet veszített s Lipót király utóda József idejében hasztalan maradt minden törekvése, katonai becsületét visszaszerezni.

E műben megállapítja a Dunáról írni tervezett művének czímét és felosztását, melyet tán egy-két helyen változtatott meg.

Régészettel foglalkozókra nézve érdekes a pag. 25—26-ig terjedő rész, mely a Dunáról írt műve második kötetének programmja.

11. *Danubius Pannonico-Mysicus* observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomos digestus ab Aloysio Ferd. Com. Marsili Socio Regiarum Societatum Parisiensis, Londinensis, Montpeliensis, Hagae Comitum, apud P. Gosse, R. Chr. Alberts, P. de Hondt, Amstelodami, apud Herm. Uytwerf et Franç. Changuion. M. D. CC. XXVI. 6 kötet, készáznál több a szöveg közé, vagy különálló rézmetszettel, nagy ívrét alakban (folio impérial). Található a M. N. M.-ban, a hol egy tétel alatt hat, más tétel alatt három kötetben van meg, mint azt hallottam; a m. kir. tud. egyetem könyvtárában Budapesten; az általam átvizsgált példány a m. k. statisztikai hivatal könyvtárába Nagy István hagyatékából lipcsei könyvkereskedőtől vétel utján került. Kötelességemnek tartom e helyen ezen példány használatáért a hivatal főnökének, Keleti Károly úrnak s a könyvtárnok úrnak, Findura Imre volt tanulótársamnak, köszönetemet nyilvánítani. A mű egy példányát biró krakkói egyetem a magáét a ritkább és kitünőbb művek lajstromában sorolja föl, méltán! mert ily pazarlásig menő fényüzéssel kiállított műben Magyarországról még sem hazai, sem külföldi író nem emlékezett meg.

Az első kötet a Dunának a Kopasz hegy (Mons Caetius) és Jantra közé eső részét írja le; mindenütt általános és részletes mappákkal kisérve az előadást. Tab. I. X és XI-en Comitatus Mohaczensis-t említ, de mi alapon, azt nem tudom. Megemlíti a Duna mellett fekvő nevezetesebb helyeket s különös gondot fordít azon helyek megjelölésére, melyeken római építészet nyomai, vagy régiségek találthatók. Az Al-Dunának csaknem minden kanyarulatára esik egy-egy byzantinus uralom idejéből való erőd.

Helyesen itél nyelvünkről: proprio nititur fundamento, nihil de aliis assumens-nek mondván azt. Pag. 24.

E kötetet a magyar történetiró is haszonnal forgathatja: »*A törökök* — írja a ráczokról szólva a 25-ik lapon — *új lakosokkal akarván a magyarok által elhagyott helyeket betelepíteni, összehívták és összegyűjtötték Szerbia lakóit*, a mely tartománynak természetöknél fogva sivár, terméketlen hegyeit, nagy és csaknem hihetetlen jótéteménykép cserélhették föl a terméketlen hazai földért Magyarország termékeny és tágas szántóföldeivel, a hol a dunai, tiszai s halakban dús más mocsarak körül lakóhelyeket épitettek. Nevöket Szerbiának Rasca nevü, a Sztarinlak völgyét szelő és a Morava vizébe ömlő patakjától származtatják, a hol legrégibb telepeik voltak. Tágasabb területeket keresve maguknak, odafordúlnak, a hol a háboru idején a győzelem kedvez, s így különféle tartományokban terjednek el. Leginkább folyók, könnyü és kényelmes halászatot engedő mocsarak körül telepednek le, de kunyhóikat oly gyenge anyagból s oly kezdetleges módon épitik, hogy akár mikor készek, ha nekik, vagy főnöküknek tetszik, azokat lerontani s más helyre vándorolni. Innen van, hogy a ma még kunyhókkal beépített hely, holnap pusztaságnak látszik. Sőt a legtöbben a földbe ássák lakó helyeiket és rejtett üregekben laknak. Vallásuk görög szertartású, ugyanaz, a mely Moszkvában uralkodó.« Kevéssé kedvezően nyilatkozik jellemükről, a török haderőről írt művében. I. pag. 20.

Nem kevesbbé érdekes az, a mit az idézett helyen az oláhokról ír: »Az oláhok — írja — jóllehet a ráczokkal azonos görög szertartású vallást követik s ugyanazon illyr betüket használják, szokás és nyelv tekintetében különböznek tőlök. A

Duna partja mentében ott találhatók, a hol a Hémusz és Kárpátok érintik s Oláh- és Moldvaország kivételével nem szeretnek síkságon lakni. Valójában a régi rómaiaktól származnak s azzal kérkednek, hogy ők rómaiak s rontott néven ruminestnek nevezik magokat; nyelvök rontott latin vagy olasz. Régi megszokásból örömest laknak a hegyeken, minthogy a Magyarországban és Erdélyben uralkodó nemzetektől a hegyekre szoríttattak; innen sohasem mehettek előbbre vagy más helyre, a már említett két tartományt kivéve. Okos és értelmes faj, a mely földmiveléssel, különösen pedig állattenyésztéssel foglalkozik, s van benne némi finomság (urbanitas) s kissé parasztos előzékenység, melylyel a magyaroktól és ráczoktól különbözik.«

A magyar parasztról is megemlékezik, de kevésbbé hizelgően azt az előbbeniek mögé látszik helyezni. Nem bír tudomással arról, hogy a magyar paraszt az idegent lenézi, s az osztrák tábornoki ruha iránti közönbösségét, értelmi gyengeségnek rójja föl. Vagy a mit a Csallóközről ír: »közönségesen Schit-nek nevezik (Schütt a Csallóköz neve), van nagyobb és kisebb; mintegy a csalódás szigetei, vagy valami tömkeleg, azért, mert az egész térség mintegy mocsaraktól van elárasztva, a melyek közt az utazó a helyes útról könnyen letéved; úgy, hogy midőn az útra iparkodnék jutni: mindenünnen víz zárja el, s csak életének nagy veszélyeztetésével juthat ki belőle. A Duna növekedtével majdnem minden helyet víz áraszt el, a mit a nagyobbára mélyebb helyeken tartózkodó lakosok előre látván, magasabban fekvő helyekre vándorolnak, hogy a víz ellen ótalmat találjanak. A természet számtalan csatornákkal szakgatja keresztül, s azok közül, melyek a mocsarakból gyülemlő vizet a Dunába vezetik, a nagyobbikon a Csillist, Sarto-t (Sártó) s valamennyinél nagyobb Dunaágat említik.« (pag. 28. 29.) Ez nem egészen helyes, de nem szabad felednünk, hogy Csallóköz teljes megismerésére elegendő ideje nem volt.

Foglaltatnak e kötetben csillagászati észleletek, táblás átnézete a Duna mellékfolyóinak stb. Az egész kötet első sorban geografusok, azután archaeologusok és természettudósok figyelmét egyaránt megérdemli, mert nem kompiláczió, hanem eredeti tapasztalaton alapuló mű. — Mappáiról alább még leend szó.

A második kötet a római régiségekkel foglalkozik; meg van jelölve minden hely, a melyen római régiséget talált, s a leirás megértését megkönnyíti a sok rajz, a melylyel a mű el van látva; e kötet méltatása nagyon messzire vezetne s röviden végezni nem tudok vele. Forrásúl használták Schönwisner, Katancsich, a Corpus Inscriptionum Latinarum s a Magyar Nemzeti Múzeum Római Föliratos Emlékeinek szerzői, csak a főbbeket említve. [1])

A harmadik kötetben a folyamok medrét, azoknak alkatrészeit s mindent, a mi a földismére vonatkozik, adja elő; geologusokra nézve kiváló érdekü münek tartom, mert jóllehet sok tekintetben túl lehet szárnyalva, Magyarország geologiai ismertetésénél kiváló vezető és útmutató.

A negyedik kötetben a halakról s egyéb vízi állatokról ír. Jóllehet ma is figyelemre méltó műnek tudom, bővebb méltatását ichthyologusokra kell bíznom.

Az ötödik kötetben a madarakról szól s figyelemmel van a fészeképítésre. »E tudós férfiu — írja Hanák — tizenhét év alatt mindazt, mit czéljához a Duna mellékének részletes megismertetéséhez, szükségesnek talált, nagy gonddal összegyűjtötte s hiven leirva és pompásan lerajzolva kiadta. A természet három országának terményeire, főleg pedig az állatokra különös figyelmet fordított, s e tekintetben munkája első, melyet honi állataink leirásánál kútfő gyanánt használhatunk; ez okból igen czélszerűnek s hazánk barányára (Fauna) nézve szükségesnek tartom az általa megvizsgált, leirt és lerajzolt állatok névsorát, a mennyiben segédforrások hiányában lehetett, a mostani rendszeres elnevezések szerint, osztályonként közleni.« Nem volt időm állattannal foglalkoznom, s így nem tudom, méltatta-e figyelemre Marsiglit az ujabb irodalom? Fölosztásában, vagy rendszerében Aldrovandit és Willughbyt követte.

A hatodik kötet vegyeseket tartalmaz. »Minekutána József császár Landaut 1702-ben megvívta volna, nehány hétig történetesen a Fekete-Erdőben sváb földön kellett csapatommal tartózkodnom, ott, hol a Duna vélt forrásai vannak. Segé-

[1]) Inscriptiones stb. czim alatt kiadatott XXXI tábla Bolognában (évszám nélkül); megvan a velenczei Szent Márk könyvtárban 36322. sz. a.

deimmel együtt szemügyre vettem ezeket s leirás végett lerajzoltattam.« Az általánosan elfogadott nézet az volt, hogy a Duna forrásai Donaueschingenben vannak a Füssenberg család várában; Marsigli igen helyesen feljebb kereste a forrásokat; de túl ment a kellő határon, midőn Helvéczióból származtatá s a forásokat az ottani hegyekkel hozta kapcsolatba. E kötetben ismertet boncztanilag több madarat, légsúly- és hőmérői s egyéb physikai észleleteket közöl s Tabernamontanus terminologiája szerint, mintegy 310 növény nevét sorolja elő. Végül a rovarokra tér át s pag. 117. sqq. leírja az 1688-ban aug. hó 20-ika táján észlelt Tiszavirágzást.

Ez nagyjából azon mű, melyről még mindenki, a ki látta és olvasta, lelkesedéssel emlékezett meg. »Az egész munka — írja Hanák — királyi pompával kiállítva, valamint az akkori nyomtatásnak és metszésnek dísze és remeke; úgy a szerző terjedelmes ismeretének és vizsgálódó szellemének, elvitázhatlan tanujele és halhatatlan nevének legméltóbb és legmaradandóbb emléke.«

12. Observations sur l'analyse des Plantes Marines et principalement du Corail rouge. Inserita nell' Histoire de l'Academie Royale des Sciences de Paris. Cart. 48.

13. Observations sur les Plantes de la Mer. Nella medesima Storia a cart. 69.

14. Osservazioni intorno a Bosforo Tracio, ovvero Canale di Constantinopoli, rappresentate in lettera alla Sacra Real Maetà di Cristina Regina di Svezia. Roma per Niccolò Angelo Tinassi. 1681. in 4°.

A királyné által jegyzetekkel ellátott példány az Institutóban van.

15. Lettera intorno al Ponte fatto sul Danubio sotto l'Imperio di Trajano, indirizzata al R. P. D. Bernardo di Montfaucon in data di Roma 27 Aprile 1715.

Megjelent még a Giornale di Venezia XXII. kötetében a 116. s köv. lapokon s Sallengre Albert Henrik »Novus Thesaurus Antiquitatum Romanarum« czímű művében. Mindezek mellett figyelembe veendő lesz az is, a mit a Dunáról írt műve első és második kötetében e tárgyra vonatkozólag ír.

16. Lettera scritta al Signor Antonio Vallisnieri intorno al origine delle Anguille in data de' 21. Giugno 1717.

Megjelent a Giornale di Venezia XXIX. kötetében pag. 206. sqq.

17. Lettre écrite de Cassis, près de Marseille le 18. Decembre 1706 à M. l'Abbé Bignon, touchant quelques branches de Corail qui ont fleuri. Megjelent a Journal de Savants 1707-ik évi májusi toldalékában.

18. *L'état Militaire de l'Empire Ottoman,* ses progrès, et sa décadence par M. le Comte de Marsigli de l'Académie Royale de Sciences de Paris, et de Montpelier, de la Société Royale de Londres, et Fondateur de l'Institut de Boulogne. Ouvrages Enrichi de Planche en taille douce. Première partie. (Allegorikus kép). A la Haye, Chez Pierre Gosse, et Jean Neaulme, Pierre de Hondt. Andrieu Moetjens. A Amsterdam, Chez Herm. Uytwerf, Franç. Changuion. M. D. CC. XXXII.

Stato militare dell' Imperio Ottomano, incremento e decremento del medesimo Del Signore Conte di Marsigli dell Academia reale delle scienze di Parigi, e di Monpelièri, e della societa reale di Londra, e fondatore dell' Instituto di Bologna. Opera ornata di Tavole tagliate in rame. Parte prima. (Allegorikus kép). In Haya, Appresso Pietro Gosse, e Giovan Neaulme, Pietro de Hondt, Adriano Motjoens, In Amsterdamo, Apresso Herm. Uytwerf, Franç. Changuion. M.D.CC.XXXII.

Folio, előszó és tartalomjegyzék ; I. kötete XVI és 161 lap, II. köt. 199 l. ; ábrákkal és mappákkal van ellátva. E két kötetes mű példányát a magy. kir. tudományegyetem könyvtárában »El. 32.« alatt találtam meg, a hová az József Nádor hagyományából került. A páros számu lapokon az olvasó balkeze felé eső hasábon van a franczia, jobb felé esőn az olasz szöveg ; a páratlan számu lapokon megfordítva, úgy, hogy az olasz szöveg mindenütt a hajlás mellett fekvő hasábokra, a szélről esőkre pedig a franczia van nyomtatva. Táblázatoknál az egész lap egy nyelven irt szöveggel van ellátva. Az olasz szöveget a kiadók meghagyták azon formában, a melyben azt Marsigli állította össze s ez meglehetősen pongyola. Jóval rendesebb s azért könnyebben megérthető a franczia fordítók szövege, a kik itt-ott jegyzetekben helyreigazitást adnak, habár nem mindenütt tartanak lépést az eredeti szöveggel.

A mű taglalása, melyet egyébiránt egészen még nem né z

hettem keresztül, nagyon messzire vezetne, s azért legyen elég e helyen mindazoknak figyelmébe ajánlanom, a kik a keleti ügyekkel foglalkoznak, mert a közvetetlen tapasztalaton alapulólag iró Marsigli itt is tanulságos. Ránk nézve különösen azért érdekes, mert a hódoltság azon idejében készült, midőn a török hazánkban a leghatalmasabb állással bírt, s a lehető legjobb forrásokon alapúl.

Megjelent, mint Fantuzzinál olvasom, 1737-ben Szent-Péterváron is orosz nyelven, negyedrétben, a pétervári császári tudományos akadémia nyomdájában.

19. Informazione di quanto gli è accaduto nell' affare della resa di Brisaco, con le Postille responsive alla contronotata Scrittura di Autore Anonimo, intitolata: Innocenza immaginaria di ambi i Generali d'Arco, e Marsigli, a causa della troppo precipitata resa dell' importantissima Fortezza di Brisaco. Megjelent olasz és német nyelven 1705-ben negyedrétben, hely, nyomda és nyomdász megnevezése nélkül.

20. Aggiunta di alcune Scritture in sua difesa. Latin és franczia nyelven 1705-ben adatott ki, hely, nyomda és nyomdász megnevezése nélkül.

21. Bibliotheca Orientalis, sive Elenchus Librorum Orientalium manuscriptorum videlicet Graecorum, Arabicorum, Persicorum, Turcicorum, et deinde Hebraicorum, et antiquorum Latinorum tum manuscriptorum, tum impressorum, quos partim in bello Turcico, et partim in itinere Constantinopolim suscepto ipse (t. i. Marsigli) collegit, coemitque. Opera Michaelis Talman. Befejezetlen.

22. Atti Legali per la Fondatione dell' Instituto delle Scienze, ed Arti liberali per memoria degli Ordini Ecclesiastici Regolari, e Secolari, che compongono la citta di Bologna. In Bologna 1728. nella Stamperia di S.Pommaso l'Aquino. Folio.

23. *La Hongrie et Le Danube* Par Mr. Le Comte de Marsigli. En XXXI. Cartes très fidélement gravées d'après les Desseins originaux et les Planes levez sur les lieux par l'Auteur même. Ouvrage où l'on voit la Hongrie, par rapport à ses Rivières à ses Antiquitez Romains, et à ses Mines; et les Sources et le Cours du Danube etc. Avec une Préface sur l'excellence et l'usage de ces Cartes. Par M. Bruzen de la

Martiniere. A la Haye. Aux Depens de la Compagnie. M. DCC. XLI.

Nagy ivrét (folio impérial), mely a Dunáról írt művében foglalt mappákból van összeállítva a czélból, hogy azok hozzáférhetőbbek legyenek. Egy példányt a M. N. M.-ban találtam, a hol az $\frac{\text{Hung. h.}}{346.}$ jel alatt őriztetik; ide került »Ex Bibl. Com. F. Széchenyi.« Tartalma bevezetés és 31 térkép.

»Marsigli, a jeles gróf neve, — így kezdődik a bevezetés — nagy tiszteletben áll a valódi tudósoknál, s mindaz, a mivel a tudomány köztársaságát megajándékozta, önmagában hordja ajánlatát.«

A szakavatott kiadó méltatása különösen a geografusokat érdekelheti s figyelmet leginkább azért érdemel, mert mellőzve a hangzatos frázisokat, tényekre alapítja ítéletét. Mappáira nézve megjegyeztetik, hogy azok teljesen megbízhatók, mert Marsigli s illetőleg segédei pontos fölmérésein alapulnak; hogy az óriási mű elkészítésére magános ember nem vállalkozhatnék s Marsiglinak azért sikerült, mert Lipót király védelme, pártfogása, s buzdítása alatt kellő apparatussal és segédlettel foghatott hozzá stb. A mappák főértéke abban van, hogy a hely színén eszközölt fölvételeken alapulnak, s hogy e fölvételek az akkori technika segédeszközeinek fölhasználásával eszközöltettek.

24. Ide számítható ama töredékes jelentés is, a mely a »Sulla Biblioteca Corvina spigolature di Ercole Ricotti. Torino. Stamperia Reale della ditta G. B. Paravia e Comp. di Innocenzo Vigliardi. 1879.« czimű művecskében jelent meg. A nyolczadrétü, összesen 11 lapból álló füzetecske a Magyar Nemzeti Múzeumban, s a M. Tud. Akadémia könyvtárában található. Szerző a nyolczadik s következő lapokon függelékben közli Marsiglinak: Discorso intorno alla Libreria famosa di Buda, Da tradursi in Latino e preporsi all' Elencho già cominciato, dei Libri Ms. Orientali, che si conservano nella Libreria dell' Illmo Eccell^{mo} Sig^{r} Luigi Ferdinando Co. Marsilli, quando quello sarà terminato, — czímű iratának töredékét. A közlemény a grófnak a bolognai egyetemi könyvtárban őrzött sajátkezü iratából van véve, de azzal való azonosságát, melyet Fantuzzi a capsula 3-ban levőnek mond, nem erősíthetem.

V. Marsigli életirói.

1. »Kevés idővel Marsigli Alajos Ferdinánd gróf halála után a tisztelendő atya Quinci [1]) Károly Herbert szerzetes, a ki Alajos grófnak életében legbensőbb barátja és megbizottja volt, Bolognában tartózkodva, franczia nyelven megirta Alajos gróf életrajzát négy részben, mely Zürichben 1741-ben jelent meg nyolczadrétben. De az igazat megvallva, e műben fölötte kevés rend található; az adatok nem pontosak, kuszáltak s gyakran nem is vonatkoznak Alajos grófra», igy itél nagyjában Fantuzzi alább nevezendő művében p. V. A műről Wurzbach igy emlékezik meg: Quincy (Louis Dominique), Mémoires sur la vie du Conte de Marsigli, 2 vol., Zürich, 1741. 12°. — Jöcher Keresztély Gottlieb: Quincy hat Mémoires sur la vie de M. le Conte de Marsigli in 4 Theilen zu Zürich 1741. in 8. herausgegeben.

2. »Zanotti Ferencz tudor, előbb az akadémia titkára, utóbb az Instituto elnöke, ékes, arany latinságával s irályának kellemével megirta az Accademia dell' Instituto jegyzőkönyveinek első kötetében Alajos gróf emlékezetét; s ugyanezt tevé a párisi királyi akadémia elhunyt tagjai fölött tartatni szokott emlékbeszédben a szép irályú és hires Fontenelle; de minthogy mindketten inkább dicsérő beszédet (elogium) kivántak adni, életrajzát fölötte röviden közlik s igy sok olyan kimaradt belőle, a mi Alajos gróf életére világot vet.« Fantuzzi u. o. Wurzbachnál: Fontenelle, Eloge des Academiciens, tome II.

Az aktákat nem ismerem; de Fontenellet megtaláltam a Magy. Nemz. Múzeumban, $\frac{\text{Opp.}}{555}$ sz. a. A mű czime: Oeuvres de Monsieur de Fontenelle, Des Académies Française, des Sciences, des Belles Lettres, de Londres, de Nancy, de Berlin et de Rome. Nouvelle Edition, Augmenté avec Figures. A Amsterdam chez François Changuion M.DCC.LXIV.

A Fontenelle arczképével ellátott mű kis nyolczadrétü XII kötetben jelent meg. A muzeumba: Ex Bibl(iotheca) Com(itis) Franc(isci) Széchenyi — jutott. Az »Eloge de M. le Comte Marsigli« a VI. kötetben pag. 249—261 áll. Mint Nicéron alább idézendő művében pag. 227. irja, ez éloge megjelent az 1730-ik évi Histoire de l'Académie des Sciences-ban is.

3. Habár elismeréssel emliti Fantuzzi — l. c. pag. VI. — Nicéront, rövidsége miatt nem találja kielégitőnek. Emliti Wurzbach is. A több kötetre terjedő kis nyolczadrétben megjelent mű a M. N. M.-ban $\frac{\text{H. lit.}}{1155}$ sz. a. található; czime: Mémoires pour servir à l'Histoire des Hommes Illustres dans la republique des lettres avec un Catalogues raisonné de leur ouvrages. Chez Briasson Libraire rue S. Jacques à la Science. M.DCC.XXIX (től fogva). Avec Approbation et Privilege du Roy.

[1]) Másutt: Quincy; minthogy művét nem találtam meg, nem tudom, melyik irás helyes.

Marsigliról a XXVI-dik kötetben (megjelent 1734-ben) pag. 212—227-ig emlékezik meg s a 222-ik laptól kezdve műveit sorolja elő — nem oly teljesen, mint Fantuzzi, — fölhozza, hogy 1704-ben megjelent apologiáját nem ismeri; mais je ne sçai en quelle langue, ni en quelle forme. A korallokról irt művénél fölemlíti, hogy a virágban Marsigli sem magot, sem maghozhasonló fejleményt nem talált.

4. Ez elégteleleneknek tartott említések folytán elhatározá Fantuzzi Alajos gróf eredeti följegyzései, családi s egyéb levelezései, valamint más rendelkezésére álló eredeti kútfők alapján, melyek az Istitutóban, a családnál s egyebütt elegendő mennyiségben állottak rendelkezésére, annak életrajzát őt megilletően megirni. A Wurzbach által említett, Szalay által történetének megirásánál is használt mű czíme: Memoire della vita del generale co: Luigi Ferdinando Marsigli dedicate All' Emo e Revmo Sig. Cardinale Lazzare Opizio Pallavicini Segretario di Stato di N. S. In Bologna M.DCC.LXX. Per Lelio dalla Volpe Impress. dell' Instituto delle Scienze. Con. Licenza de' superiori. 8-ad rét.

Az iró neve nincs kitéve, de a M. N. M.-ban a sédák közt Fantuzzi János (Giovanni) neve alatt található meg; könyvtári jele Biogr. 1532. i. Ex Bibl. Com. Fr. Széchenyi való, s mint a beragasztott czédulából kiderül, valamikor: Ex Bibliotheca Josephi Garampii — került ki.

A könyv elején látható a gróf arczképe: hosszúkás arcz, parókával födött fej, sas-orr, magas homlok, értelmet tanusító tiszta szemek, szorosan betartott száj, szabályos arczvonások; arisztokratikus tekintet, előkelő külső és katonás főtartás a főbb jellemző vonások. Mellének felső része is látható s a köpeny alól katonai kabát látszik ki. Az arczkép a gróf java-korából lehet véve s eddigelé még mást nem láttam.

A mű berendezését illetőleg a czímlap után ajánlat (IV-ig), előszó az olvasóhoz (VIII-ig) következik; azután 338 lap szöveg (okmánytárral); a végén az »Imprimatur« olvasható.

5. Ugyancsak Fantuzzitól való életrajz jelent meg a: Notizie degli scrittori Bolognesi raccolte da Giovanni Fantuzzi In Bologna MDCCLXXXI (-től 1794-ig). Nella Stamperia di san Tommaso d'Aquino. Con licenza de' superiori. — czímű negyedrét alakú 9 kötetes mű ötödik kötetében (megjelent 1786-ban) pag. 286—327-ig.

E művet a gráczi egyetemi könyvtárban »Literaturw. II. 38« signatura alatt találtam; de sajnálatomra nem nézhettem át.

Hivatkozik e műre a bolognai utjáról tett jelentésében Szilády Áron s mint ebből látom, Marsiglin kivül hazánkat érdeklő más egyének is említtetnek benne.

6. Fabroni, Vitae Italorum, tomus V. Említi Wurzbach.

7. Tipaldo (Emilio de), Biografia degli Italiani illustri nelle scienze, lettere ed arti del secolo XVIII e de contemporanei (Venezia, 1841. tipografia di Alvisopoli, 8-adrét). Tomo VIII. Említi Wurzbach.

8. Frankl (Ludw. Aug. Dr.). Sonntagsblätter (Wien, 8-adrét), V. Jahrgang (1846) Nr. 35, S. 817. »Literargeschichtliches.« Eml. Wurzbach.